VILÁGTÖRTÉNELEM.

IRTA

CANTU CAESAR.

TIZEDIK KÖTET.

XIII. KORSZAK.

A VII. TURINI OLASZ KIADÁS UTÁN.

ÖSSZEEGYEZTETVE A VIII. KIADÁSSAL

KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT.

EGERBEN.
NYOMATOTT AZ ÉRSEKI LYCEUM KÖNYV- ÉS KÖNYOMDÁJÁBAN
1868.

X. Kötet Tartalma.

XIII. Könyv.

Lap.

Döntő hatásu találmányok. — A keleti birodalom bukik. — Európa országai megállapulnak. — A nagy szakadás. — A kereskedelem gyarapodást nyer. — A tudományok és müvészetek ujjászületése.

ELSŐ FEJEZET. A könyvnyomtatás, lőpor s más találmányok.

(Régi könyvek. Irás. Betük. A könyvek ára. Könyvtárak. Papir. Könyvnyomtatás. Guttenberg. Szabadalmak. Könyvbirálás. Kéziratok tanulmányozása. Hadtudomány. Lőpor. Egyéb találmányok. Posták.) . . 1

MÁSODIK FEJEZET. Keleti birodalom.

(Konstantinápoly bevétetik. Palaeologok. Arsenius. Almogavarok. III. Andronicos. Ottomanok. Janicsárok. I. Amurat. I. Bajazet. Nikápolyi csata.) . . . 38

HARMADIK FEJEZET. Tamerlan.

(Delhi lerontatik. Ancyrai ütközet. Tamerlan meghal. Tamerlan birodalma földaraboltatik. Czigányok.) . 53

NEGYEDIK FEJEZET. A keleti birodalom vége. — II. Mahomet.

(I. Mahomet. II. Amurat. Hunyady János. Várnai csata. III. Palaeolog János. Skanderbeg. II. Mahomet. Florenczi zsinat. XII. Constantin. Epirus. Bosnia. Ragusa. Serbia. Kapisztrán János. Rhodus.) . 67

Lap.

ÖTÖDIK FEJEZET. Spanyolhon. — A mórok kiüzetése.

(Navarra. Portugalia. Castilia. Aragonia. Granada. Granada ostroma. Inquisitio. Fölkelés az Alpuxarresekben. Zsidók. Ximenes.) 91

HATODIK FEJEZET. Franczia ország. Szép-Fülöp. VIII. Bonifácz. A templomosok.

(Nogaret Vilmos. Pápák. VIII. Bonifácz. A pápák Avignonban. Templariusok. XV. egyetemes zsinat. Guiscard pere.) 122

HETEDIK FEJEZET. A Valois ház. — Franczia országnak Angolhonnali hadai.

(X. Lajos. V. Fülöp. Angolhon. II. Eduárd. III. Eduárd. Száz éves angol-franczia háboru. Bretagne. Csata Crecy mellett. Fekete halál. Flagellánsok. Jó János. Poitiersi csata. A Jacquerie. V. Károly. VI. Károly. Burgundok és Armagnacok. Csata Azincourt mellett.) . 145

NYOLCZADIK FEJEZET. VII. Károly. — D'Arc Johanna.

(D'Arc Johanna. Állandó seregek.) 168

KILENCZEDIK FEJEZET. XI. Lajos.

(Vakmerő Károly.) 179

TIZEDIK FEJEZET. Franczia ország alkotmánya.

(Hivatal-árulás. Igazságügy. Titkos eljárás. Kereskedelmi törvényszék. Közjog. Parlament. Hadügy. Papság.) 186

TIZENEGYEDIK FEJEZET. Angol és Skótország.

(Viclef. II. Richárd. IV. Henrik. V. Henrik. VI. Henrik. A két rózsa. IV. Yorki Eduárd. V. Eduárd. III. Richárd. A Tudor-ház. VII. Henrik. Alkotmány. Irhon. Skóthon. II. és III. Stuart Róbert. I. Jakab. II. Jakab. III. Jakab. IV. Jakab.) 199

TIZENKETTEDIK FEJEZET. Nyugati birodalom.

(Csehország. Habsburg-ház. I. Rudolf. Nassaui Adolf. I. Albert. Luxemburgi VII. Henrik. Austriai Fridrik és Bajor Lajos. Frankfurti gyülés. IV. Károly. Alkotmány. Arany bulla. A császár. Országgyülés. Három kamra. Szabad városok. Jövedelem. Egyházi jogok. Igazságügy. Titkos törvényszék. Szövetkezések. Venczel.) . 216

TIZENHARMADIK FEJEZET. Egyházi ügyek. Nagy szakadás. Constanzi és baseli zsinatok.
(Pisai zsinat. Gerson. Papság. A szószék. Eretnekségek. Huss János. Constanzi zsinat. Baseli zsinat. Florenczi zsinat.) 243
TIZENNEGYEDIK FEJEZET. Hussiták. — Zsigmond és utódai. — Magyarország.
(Hussiták. Magyarország. Róbert Károly. Nagy-Lajos. Mária. Zsigmond. Ausztriai Albert. III. Fridrik császár. I. Ulászló. A burgundi ház. Corvin Mátyás.) . 268
TIZENÖTÖDIK FEJEZET. Schweiz.
(Tell Vilmos. Morgarteni csata. Sempachi csata. Graubünden. Appenzell és St. Gallen. St. Jákob melletti csata. Burgundi háboru. Flüe Miklós. Sváb háboru.) . 277
TIZENHATODIK FEJEZET. Olaszország. — Zsarnokok. — Siciliai vecsernye. — VII. Henrik átkelése. — Nápolyi Robert.
(Anjou Károly. Procida János. Siciliai vecsernye. Aragoniai Péter. II. Károly. Caltabellotai béke. Milano. VII. Henrik római útja. Florencz és Pisa. Genua ostroma.) 294
TIZENHETEDIK FEJEZET. Bajor Lajos. — Cseh Károly. — Rienzo Miklós.
(Bajor Lajos. Luxemburgi János. A Scaligerek. Savoya. Genua. Boccanegra. Bologna. Toscana. Frà Bussolari. IV. Károly Olaszhonban. Cola di Rienzo.) . 311
TIZENNYOLCZADIK FEJEZET. A condottierik. — A Viscontik. — A Sforzák.
(Frà Moriale. Nagy-csapat. Fehér-csapat. Olasz csapatok. A Viscontik. Viterbói szövetség. Gian Galeazzo. Attendolo Sforza. Francesco Sforza. Ambrusi köztársaság. III. Fridrik olasz útja. Galeazzo Maria Sforza. Gian Galeazzo Sforza.) . . . 331
TIZENKILENCZEDIK FEJEZET. Toscana. — A Medicik.
(Athenae herczege. Sienai Katalin. Cosmo de'Medici. Lorenzo és Giuliano.) 361
HUSZADIK FEJEZET. A Két-Sicilia.
(Robert. III. Károly. László. II. Johanna. Sicilia. Együgyü Fridrik. II. Márton, az Öreg. Nagylelkü Alfonz.) 384

HUSZONEGYEDIK FEJEZET. Pápai állam.
(V. Miklós. III. Calixtus. II. Pius. II. Pál. IV. Sixtus. VIII. Incze.) 397
HUSZONKETTEDIK FEJEZET. Olaszhon állapotja. — Erkölcsök.
(Országismc. Fényüzés. Ünnepélyek. Fényüzési törvények.) 405
HUSZONHARMADIK FEJEZET. Kereskedelem. — Tengeri városok.
(Állambank. Kazaria. Kegyeleti pénzalapok. Genua. Velencze. Marino Faliero. Chioggiai háboru. A két Foscari. Államinquisitorok. Cyprusi királyság.) . . 420
HUSZONNEGYEDIK FEJEZET. Hansa-városok . . 443
HUSZONÖTÖDIK FEJEZET. Scandinavia.
(Dánország, az Estrithidák. Norvegia. Svédország. Svéd alkotmány. Calmari unio. I. Steno Sture.) . . 450
HUSZONHATODIK FEJEZET. Lengyelhon. — Lithvánia. — Poroszország.
(Lengyelhon. Lithvánia. Poroszország. A tannenbergi csata. A thorni béke.) 466
HUSZONHETEDIK FEJEZET. Oroszország és Kapcsak.
(I. Sándor.) 477
HUSZONNYOLCZADIK FEJEZET. Az olasz triumviratus.
(Dante. Petrarca. Dante és Petrarca. Más irók. Boccaccio.) 481
HUSZONKILENCZEDIK FEJEZET. Classicai tanulmányok.
(Philelphus. Poggio. Valla. Landinus Kristóf. Politianus. Szótárak. Tudomány-pártolás. Oskolák. Németország. Groote Gellért. Kempis Tamás.) . . . 519
HARMINCZADIK FEJEZET. Tudományok.
(Krisztus követéséről könyv. Bölcsészet. Pico della Mirandola. Cusa Miklós. Mennyiségtan. Peurbach. Regiomontanus. Gyógytan. Sebészet. Gyógyszerészet. Bujasenyv. Törvénytudók. Dante.) 535

HARMINCZEGYEDIK FEJEZET. Történelem.
(Dino Compagni. A Villani k. Sanuto. Critica. Froissart. Comines. Pedro Lopez de Ayala.) . . . 564
HARMINCZKETTEDIK FEJEZET. Más országok irodalma.
(Franczia irodalom. Spanyol irodalom. Német irodalom. Schweiz. Dráma. Német próza. Hollandi irodalom. Északi népek irodalma. Angol irodalom. Chaucer Gotfrid.) 571
HARMINCZHARMADIK FEJEZET. Szépmüvészetek.
(Épitészet. Brunelleschi. Michelozzo. Alberti János. Bramante. Szobrászat. Donatello. Festészet. Kisfestészet. Olajfestészet. Flandriai iskola. A két Bellini. Német festészet.) 590
ZÁRSZÓ 616

Felvilágositó jegyzetek.

a XIII. könyvhez.

A) Lucca városa és csehországi Károly közti egyezmény 627
B) Európai statistika . . . 633

TIZENHARMADIK KÖNYV.

Tartalom.

Döntő hatásu találmányok. — A keleti birodalom bukik. — Európa országai megállapulnak. — A nagy szakadás. — A kereskedelem gyarapodást nyer. — A tudományok és müvészetek ujjászületése.

ELSŐ FEJEZET.

A könyvnyomtatás. lőpor s más találmányok.

Az itt leirandó korszakot behozott vagy elterjesztett olly találmányok teszik nevezetessé, mellyek megváltoztatták a világ arczát. A következő könyvre hagyván a tengeri iránytűt, itt a könyvnyomtatás- és lőporról akarunk beszélni. Itt mindenekelőtt megjegyezzük, hogy minden találmánynak, kivéve a logarithmusokat, előzetei voltak.

Régi könyvek.

A régiek bőrre vagy pálmalevélre vagy növények hártyájára (liber) irtak; utóbb papiros készittetett papyrus nevü egyiptomi nád rostjaiból vagy pedig juh-bőrből, melly pergamennek neveztetett, mivel Pergamosban találtatott fel vagy legalább ott tökélyesittetett. A betük irnedvbe mártott, nádból vágott iróvesszővel huzattak; a fontosb iratok köre, fára vagy fémre metszettek [1]). Napi hasz-

[1]) Tacitus (*Annal.* IV, 43.) a messeneiek egyik történeti emlékéről beszél, melly régibb a peloponnesi háborunál s réztáblára volt irva. Censorinus (*De die natali* XXVIII) a hetruskok közokmányait emliti, mellyek Krisztusnál 1500 évvel régiebbek. Corenei Mózes (*Lib.* I, II.) oszlopokról beszél, mellyekre a régi kirá-

nálatra viaszszal beeresztett lemezekre irtak hegyes irvesszővel (stylus), mellynek másik tompa végét a roszul irottaknak eltörlésére használták. A papyrusnak vagy pergamennek csak egy oldala iratott tele s mindig uj darab ragasztatott a beirottnak sarkára, miglen a leirandó tárgy bevégeztetett. A bevégzett irat tekercsbe göngyöltetett (volumen) s egy gombbal erösittetett meg. Julius Caesar volt az első, ki a tanácshozi leveleiben a pergamennek mind a két oldalát beirta s szokásba hozta annak ollyatén összehajtását, mint a mi könyveink. [1])

Megsimitni a lapokat elefántcsonttal, megillatositni cedrus olajjal, kiszinezni vagy kiaranyozni a kezdőbetüket, a széleket, a kötést, sat. az irnok-rabszolgák kötelessége vala, minőt minden gazdag ur egyet vagy többet tartott; mások eladás végett szabadon készitették azt.

Irás.

Mindez szabad kézzel eszközöltetett, s miután az elkerülhetlen hibákhoz azon részint önkényes, részint ösztönszerü változtatások járultak, mellyeket minden leiró megenged magának, az irott codexek különbözők s hibáktól hemzsegők voltak: a ki hibátlan példányt ohajtott, kénytelen volt saját kezével másolni; mikép némelly igen gondos grammaticusok s az egyház némelly tudorai tettek, mi által Homer s a biblia némelly kiadásai hiresekké lettek.

A kereszténységgel az irás mestersége a rabszolgáktól a szerzetesekre ment által, miután szükséges volt tanokat, védiratokat s imákat terjeszteni. Konstantinápoly, az aegeumi szigetek, Calabria és Athos hegye könyviró mühelyek voltak; sz. Benedek kötelmévé

lyok a törvényeket, egyezményeket és adókivetéseket iratták. Az egyiptomiak a gulák falaira is irtak. Job (XIX. 24.) ohajtotta, hogy szavai kő s ólomtáblára irassanak fel.

[1]) **Lambinet**, *Hist de l' imprimerie.*

Panzer, *Annales typographici.*

Sant-nder, *Dict. bibliogr. du XV siècle.*

Dibdin, *Antichità typografiche.*

Chevillier, *Orig. de l' imprimerie de Paris.*

Peignot G., *Hist. du velin et du parchemin. Description des biblioth. au XIII. siècle.*

Poujoulat J., *Recherches sur la conservation des auteurs profanes au moyen âge.*

Geraud, *Essai sur les livres dans l' antiquité, particulièrement chez les Romains.*

De Vries *Éclaircissements sur l' hist. de l' invention de l' imprimerie.*

tette öveinek a könyvmásolást ; még szerzetesnők is foglalkodtak vele. Guignes, a karthausiak priora, rendszabályaiban mondja: „A másoló halhatatlan munkát visz véghez; a kéziratok másolásának munkája legjobban illik a tanult szerzetesekhez.“ És alább: „Mi megtanitjuk olvasni mindazokat, kiket magunk közé veszünk, fenn akarván tartani a könyveket, mint a lélek örök táplálékát.“ A szerzetesek sokszor könyörögtek vadászati jogért, hogy bőrt szerezzenek maguknak a könyvek bekötésére. Abbo de st. Bénoit Loire mellett többet számlált ötezer tanitványnál s mindegyiktől két kötet irást kivánt; 855-ben szent Lupus, ferrièresi apát, két szerzetest küldött Olaszországba a De Oratore könyvnek lemásolására; Nagy-Alfred talál magának időt számtalan munkák lemásolására. Boccaccio lemásolta a Divina Commediát, mellyet Petrarcának ajándékozott, azután Titus Liviust. A mit az ókorból birunk, majdnem mind szerzetesek keze által jutott hozzánk; s azért hálátlanság s méltánytalanság volna vádolni őket, hogy a régi classicusoknál jobban szerették másolni a Szentatyákat és a hittudományi műveket. Annyi azonban igaz, hogy a régiek által magasztalt legjelesb irók közől ugy szólván egy sem hiányzik, és igaz az is, hogy már a nyugati birodalom bukása előtt némelly szerzők a leggyérebbek voltak, mint pl. Aristoteles [1]), kiből csak egy példány volt már fenn, Livius és mások, kikből kivonatokat készitni, mint Florus, Justinus, Plinius, Constantinus Porphyrogenitus és mások tettek, nagyérdemü fáradozásnak tartatott. Az illy kivonatok kényelmes használata azt okozta, hogy rájok több gond fordittatnék, mint a müvek eredetijére, melly ekkép könnyelmüen veszni hagyatott.

Az ó remekirók veszte e szerint jóval előbb kezdődött a barbárok korszakánál ; ezek hadai s gyujtogatásai szintén sokakat emésztettek föl; a jó erkölcsök iránti buzgóság a papok által némelly botrányos és erkölcstelen könyvek kiirtását vétette czélba. A papyrust Egyiptomból hozni igen bajos volt, utóbb lehetlenné is vált, miután azt az arabok elfoglalták. A mindig drága pergamennek ára akkor mód nélkül magasra szállt [2]); miért is olly mód vétetett gyakorlatba, mellyet a régiek is már ismertek , s melly a régi betük ki-

[1]) L. a III. könyv. 363. l. a jegyzetet.

[2]) A közokmányok folyvást arra irattak, egész az ujnemü papir használatba vételeig. Olaszhon legrégibb pergamen irata 784-ből való; Bódog luccai püspök megerősité abban a luccai sz. Fridián monostorának Faulone adományozását.

vakarásában s ujak irásában állott [1]). A jó szerzetes legfontosabbnak tartotta magára nézve az antiphonariumot, az imák gyüjteményét vagy a gyónásróli értekezést, mellyek leirhatása végett levakarta a pergamenről Cicero Respublicaját vagy a theodosiusi codexet, épen olly joggal, a minővel mi ma az ellenkezőt teszszük.

Betük.

A régiek csupán nagybetükkel irtak eleinte és pedig irásjelek nélkül; később könnyebbség végett rövidittettek a nagybetük és a röviditettekből lettek a kis betük. Ugyanazon okból hozattak be több betük összerövidítései [2]), melly jegyek (notae) száma ötezerre ment s mellyek segélyével a jegyzők (notarius) bármi sebes beszédet képesek voltak gyorsan leirni. A jegyzők teendője eleintén a tanács és közgyülések végzéseinek vagy a végrendeleteknek megirására szoritkozott, utóbb jegyzői czimet viseltek mindazok, kiknek közokmányokká leendő iratok szerkesztése volt kötelességök. A valódi gyorsirási jelek a következett századokban annyira feledésbe mentek, hogy egy gyorsiratú zsoltárkönyv, mellyet Trithemius Strassburgban talált föl, a lajstromkönyvbe mint örményirat vitetett be.

A feliratok még a birodalom fennállásakor már disztelen s hosszukás betüjüek voltak, mint ez Pompeji falain s más emlékeken, leginkább pedig a keresztény siremlékeken látható; azonban a gömbölyü betük is használatban voltak egész a XII. századig. Ekkor a góth épitészettel az irásba is németféle szegletes betük hozattak be, mellyek utóbb még czifraságokkal is árasztattak el; s e divat tartott

---

[1]) Az illy irat *palimpsestos*-nak (*παλιμψηστὸς Ψαω*-tól) ujra vakartnak mondatott. Ezt, mint az V. könyvben (387. lap.) mutogattuk, már a régiek is gyakorolták. Az első illyetén *felülirás* a franczia királyi könyvtárban födöztetett föl 1692-ben s sz. Ephrem müveinek kézirata vala.

[2]) Plutarch *(in Catilin.)* szerint a röviditési jeleket a Catilinaféle összeesküvés alkalmával Cicero födözte volna fel. Tullius, Atticushoz irva, (lib. XIII.) mondja: *Te talán nem értetted azt a dolgot, mivel διὰ σημείων, jelek által iratott.* Mások szerint Tiro, Cicero szabadosa volna a feltaláló, a miből magyarázható a *notae tironianae* nevezet; s Dio Cassius (lib. LV.) állitja, hogy Maecenas közzététette ama jeleket Aquila nevü szabadosa által. Hires gyorsirók (tachygraphos) voltak a régieknél: Perunius, Pilargius, Pannius s végre Seneca. Sz. Cyprián a már feltaláltakhoz ujakat adott s behozta valamennyit a vallási könyvekbe. Prudentius sz. Cassian énekében mondja:

Verba notis brevibus comprendere cuncta peritus
Raptimque punctis dicta praepetibus sequi.

Origenes, sz. Ágoston és sz. Jeromos gyorsirókról beszélnek.

egész a XV. századig, a mikor ujjáéledett a valódi szépirás, és a betük nagy változatosságát bizonyitja a sokféle név [1]). 1300 utánból emlittetik a florenczi Jacopo camalduli szerzetes, ki legszebben irta a római betüket, miért is keze tisztelet-emlékül, megtartás végett egy szekrénybe záratott.

A milly szépen irta amaz, épen olly szépen szinezte a betüket frà Silvestro. Annak, ki a müvészetek történetét kutatja, mulhatlanul tanulmányoznia kell a betüszinezőket (Miniaturmaler). A szinezési fényüzés a IX. században kezdődött s annyira ment, hogy egy-egy szép könyv az összes szépmüvészetek átnézete vala. Költészetet és szónoklatot láttál a tartalomban, szépirást a leirásban, carminnali s másféle szinezést az első betükben, finom bőrmunkát a kötésben, zománczozást a kapcsokon, aranyozást a széleken, ékszerészi ügyességet a drágakövek befoglalásában. És e fényt, ne higyük, hogy csak a nagyok üzték volna; Merlach Dániel XII. századbeli angol iró, tudatlan tanitványokat ir le, kik a tanodában, hetvenkedve, roppant nagy aranyozott köteteket tartottak maguk előtt [2]).

A könyvek ára.

Kézzel s olly drága anyagokra irva, képzelhetni, milly magas áru lehetett egy-egy könyv. A tanodával biró városokban voltak másolók, és pedig Milanóban, a XIII. században volt ötven, Párizs és Orleans majdnem tizezer másolót számlált, hatezernél többet pedig Oxford, Cambridge és London; s a növekedő tudományszeretetnek s vitázó szellemnek még sem tudtak eleget tenni. A bolognai egyetem 1334-ben megtiltotta a tanulóknak a könyvek kivitelét, az elül járóság engedélye nélkül [3]). A könyvárusok által szerkesztett némelly lajstromokból s némelly az egyetem által megszabott dijakból kivehetjük egy-egy könyvnek árát [4]); határozott árakat azonban nem

---

[1]) Azon könyvek lajstromában, mellyeket Guala bibornok sz. András vercellii monostorának hagyott, az egész szentirás párizsi betüvel van irva, biborba kötve, arany virágok-s ugyanollyan kezdőbetükkel ékesitve; egy másik könyv bolognai betüvel irva vörös bőrbe volt kötve; egy harmadik angol betüvel, egy negyedik kicsiny párizsi betüvel volt irva, aranyozott kezdőbetükkel s bibordiszitményekkel. A tizenkét próféta egy kötetben lombardiai betüvel volt irva. L. **Fava**, *Gualae Bichierii card. vita.* p. 175.

[2]) Apud **Wood**, *Univ. Oxon.* ad 1189.

[3]) **Ghirardacci**, II, 117.

[4]) Sarti atya *(de Prof. Bonon.* II, 214. l.) följegyezte némelly, Bolognában eladott könyvek árát; pl. *Lectura domini ostiensis CLVI quinterni, taxati lib. II. sol. X. etc.* Egy biblia lemásolásáért nyolczvan lira fizettetett, egy bolognai lira pedig két arany forintot ért. 1240-ben egy aranyozott s szinezett betükkel

lehet kimutatni, miután azt a szinezés minősége többé kevésbbé fölemelte.

A normannok dúlásai annyi könyvet pusztitottak el Franczia-országban, hogy Daunou szerint a XIII. században egynek ára négyötszáz mai frank vala [1]). A könyvek árára vonatkozó némelly ismeretesb adomákhoz, nehány kevésbbé ismertet csatolunk. Ágnes, Gotfrid, Anjou grófjának neje, a XI. században egy Márton nevü püspöktől egy homilia-gyüjteményt vett meg s fizetett először száz juhot, aztán egy mérő búzát, egy mérő rozst, s egy mérő kását, aztán ujra száz juhot, nehány darab nyestbört s végre négy lirát pénzben [2]). Saint Leger Gotfrid, könyvárus pap, 1332-ben vallja a jegyző előtt, hogy a Speculum historiale in consuetudines parisienses-t eladta, átengedte, átruházta Montagu Gerhard urnak negyven párizsi liráért, összes javai és személyéveli jótállás mellett [3]). 1392 körül Alazasia de Blevis, német bárónő, leányának nászhozomány fejében néhány könyvet hagyott, mellyek szép betükkel az egész Corpus-juris-t tartalmazták, s ajánlta lányának, hogy ollyanhoz menjen férjhez, ki ama nagy és becses kincset megbecsülni tudja [4]). Vence püspöke összes könyveit a marseillei sz. Victor apátságának hagyja, kivéve egy breviariumot, mellynek árán jó földeket rendelt vásárolni. [5])

---

irt misekönyv kétszáz arany forinton vétetett. (*Ann. Camald.* vol. IV. p. 348.) — Némelly más könyvárakat tett közzé Chevilliér és pedig egyet 1303-ból, u. m.

Bruno in Matthaeum, pag.	57	1	soldo.		
U. a. in Marcum „	20	—	17	denár.	
U. a. in Lucam „	47	3	sol.	6	„
U. a. in Johannem „	40	2	„	10	„

Egy sorbonnei, 1292 i lajstrom több mint ezer kötetnek összes árát 3812 lirára, 10 soldóra s nyolcz denárra teszi. Nem magas ár, ha azt is veszszük, hogy Pisában egy *Digestum vetus* tizenhat liráért (127 frk.) adatott el, s 1279-ben egy biblia Bolognában nyolczvan liráért (435 frk.) iratott; melly alapokon Savigny (*A római jog tört.* XXV. fej. 220 §.) tagadja a könyvek magas árát, kivéve a diszes szinezést és aranyozást.

[1]) *Hist. litéraire de la France.* XVI. k. 35. l.

[2]) *Annales Benedictini* tom. IV, p. 375.

[3]) **Jacques de Breul**, *Théâtre des antiquités de Paris.*

[4]) **Nostradamus Caesar**, *Chronique de Provence.*

[5]) A luccai püspökségnek VIII. és IX. században készült birtoklajstromában fölemlittetik a könyvtár is, melly igy áll: *Epticum vol. 1. Salomon vol. 1. Machabaeorum vol. 1. Actus apostolorum vol. 1. Prophetiarum vol. 1. Liber officiorum vol. 1. Dialogorum vol. 1. Vita . . . Ezechiel, vol. 1. Homiliarium vol. 1. Commentarium super Matthaeum 1. Commentarium aliud, vol. 2. Ordo ecclesiasticus*

E magas ár sok ideig tartott. XI. Lajos, megtudván, hogy a párizsi egyetem orvosi kara az arab Rases orvos egyik munkáját birja, meghagyta Driesche János elnöknek, hogy adja zálogba ezüstneműjét, csakhogy a könyvet lemásolás végett megkaphassa, és aragoniai V. Alfonz irt Florenczből a palermói Pecatelli Antalnak, hogy Poggio egy százhusz arany scudiért eladó Titus Livius birtokában va gyon, mire Pecatelli eladott egy majorságot, hogy a könyvet megszerezze, Poggio pedig a könyv árán jószágot vett magának.

Könyvtárak.

Csekély tartalmuak lehettek tehát az akkori könyvtárak, s a fejedelmek- és pápáknak kevesebb könyveik voltak mint ma bármelly magántudósnak. Némellyek mindazonáltal tetemes könyvtárakat gyüjtöttek össze. V. Károly franczia király a Louvre palotában kilenczszázhusz, többnyire történeti képekkel ékesitett kéziratból álló könyvtárt gyüjtött össze. A nagy toronynak két termét töltötte be e könyvtár, mellynek egyes kötetei bársonynyal boritott fa táblákba voltak kötve. Gilles Malet, az első könyvtárnok megirta a lajstromot. Tichsen [1]) a hildesheimi levéltárban egy iratot fedezett föl, melly szerint Bruno apát 1153-ban lelke üdveért sok, leginkább asceticus könyvet ajándékoz az apátságnak. Olaszhonban léteztek a leggazdagabb könyvtárak s ezekből meritettek a tudománykedvelők. Róma, Monte Cassino s némelly hires monostorok legnevezetesb könytárakkal birtak. Tisztelettel emlittetik sz. Mária monostorának könyvtára már 518-ban, a toursi 740-ben, a fontenellei 756-ban, a sz. Dénesé 784-ben s nem sokára ezután a Lyon melletti Barbe szigetbeli; a ferrièresi 850-ben, a prümi Trier mellett, és Lisieux káptalanjáé ugyanazon században; a clunyi és montecassinói a legnevezetesebbek. A bec-i apátságban fedeztettek föl Hippocrates Aphorismái. A XII. század után számosabbak már a könyvtárak. A szent Lajosé ezer háromszáz kötetet számlált; a sorbonnei 1292-ben mintegy ezer kötetből állott; V. Károly franczia királynak fönebb emlitett könyvtárát 1419-ben Beaufort herczeg, V. Henrik angol király fivére vette meg ezer kétszáz font sterlingért, XI. Lajos pedig kétezer négyszázhusz scudin visszaváltotta. Glastonbery apátsága 1241-ben Angolhonban leggazdagabb könyvtárral birt, melly négyszáz kötetet számlált, s mellyben volt egy Sallustius, egy Virgilius, egy

---

vol. 1. Rationes Pauli vol. 1. Antiphonarium vol. 2. Psalterium vol. 1. Vita s. Martini vol. 1. Vita s. Laurentii cum memoria s. Fridiani vol. 1.

[1]) L. a göttingai társaság emlékkönyveit, 1832.

Livius, Lucanus és Claudianus. Közmondássá vált vala, hogy a könyvtár nélküli egyház ollyan, mint a védszerek nélküli vár.

Sok szépet mondhatni a musulman könyvtárakról, hanem az elbeszélések nem mentek talán a szokott keleti nagyitástól. Wakidy, bagdadi történetiró a IX. század elején százhusz tevén vitette el könyvtárát; a hires vezir Ibn Abad a X. század végén száztizennégyezer kötetet, a spanyol kalifa El-Mostanser al-Hakem Cordovában négyszázezer kötetet birt. 1109 ben fölégették a keresztesek a syriai Tripolis akademiájának könyvtárát, melly három millió kötetből állott; Saladin pedig, midőn 1183 ban elfoglalta Mesopotámiának Amid nevü városát, az ottani, millió negyvenezer kötetből álló könyvtárt titkárának ajándékozta; egy millió százezer kötetből állott az utolsó Fatimiták könyvtára Kairóban; az utolsóelőtti Abbasfi kalifa Bagdadban egy tudományos intézetnek nyolczvanezer kötet könyvet adott, melly gyüjtemény utóbb annyira meggyarapult, hogy midőn a mongolok ama várost elfoglalták, a Tigrisbe vetett könyvekből gyalogosok és lovasok számára átjárási töltésgátot csináltak. Higye, a kinek tetszik [1]).

Átalános volt a panasz a másolatok hibás volta ellen, melly panasz az olvasási vágygyal egyaránt növekedett. Petrárca felkiált: „Ki fogja hatályosan orvosolni a másolók tudatlanságát s aljasságát, melly elront és elferdit mindent? . . . Nem panaszkodom a rég idő óta eltünt helyesirás ellen . . . Ezen emberek összezavarva az eredetit a másolattal, midőn megigérnek valamit, egészen más, különböző dolgot irnak le, ugy, hogy nem ismersz rá többé arra sem, a mit magad irtál. Azt hiszed, ha most Cicero, Livius s más dicsők a régiekből, különösen pedig Plinius Secundus, feltámadnának s olvasnák saját könyveiket, megértenék azokat? vagy inkább minden lépten habozva, majd mások munkájának, majd a barbárok irásainak tartanák?“ Aztán hozzáadja: „Semmi fék, semmi törvény nem köti ezen, minden vizsgálat nélkül választatni szokott másolókat: mig a kovácsok, földmüvelők, takácsok s más mesteremberek számára nem létezik hasonló szabadság“ [2]).

---

[1]) L. **Quatremère** értekezését: *A keletieknek a könyvek iránti szeretetéről.* Most ugyan igen csekélyek a keletiek könyvtárai. Fraehr szerint a konstantinápolyi könyvtárak 1,000, 1,500, legfölebb 5,000 kötetet számlálnak; a seraili kettő 15,000 kötetből áll. Tippu-Saib könyvtára, mellyet 1799-ben az angolok kiraboltak, 2,000 kötet arab, perzsa s indus kéziratból állott.

[2]) *De remed. utriusque fort.*, lib. I. dial. 43. Igy panaszkodott Clemangis Miklós is, (Ep. tom. II, 306): *Surrexerunt scriptores, quos cursores vocant, qui ra-*

Papir.

Föléledvén a tudományok iránti szeretet, annál nagyobb szüksége éreztetett olly találmánynak, melly kipótolhatandá a hártyát és az addigi papyrust, melly találmány nem is késett. A chinaiak Han családbóli első császárjoknak róják fel érdemül a találmányt 202 évvel Krisztus előtt, melly szerint bambusból, szalmából, gubókból, eperfahéjból s rongyokból is papirost készithetni. Az ő szép papirjok, mellyet selyempapirnak nevezünk, a bambus második héjából készül, s mig mi azzal most sem versenyezhetünk, ők annak már ezer éves birtokában vannak, s azon a császári rendeleteket olly élénk vörös szinnel irták, melly mellett a bibor szégyent vall. A közlekedés hiánya miatt nem terjedett el az üdvös találmány; elhatott mégis a mennyei birodalomtól függő tartományokba s különösen a tatárok közé, kik papirgyárt állitottak fel Samarkandban, hol nyers és roszul összezúzott gyapotból csak durva papir készittetett. Megismerkedtek e gyártmányokkal az arabok bukhariai táborjáratuk alatt s átvitték azok készités módját a gyapottermeléssel együtt Septa- s Ceutába, innen pedig Spanyolhonba, hol a keresztény spanyolok tökélyesbitették a találmányt, s Valencia, Sativa s Toledo gyárai első papirt készitettek Európának pergamino de pano neve alatt [1]).

Mikor kezdett légyen gyapot helyett len és kender használtatni, vita tárgya. Casiri, az Escuriale könyvtár lajstromát irva, megjegyzi, hogy a kéziratok nagyobbrésze rongyból papiron van irva, melly kéziratok nála libri chartacei, a membranacei és bombicini név ellenében. A 787 sz. alatt idézi Hippocrates Aphorismáit, igy: Codex anno Chr. 1100 chartaceus, s többet nem mond róla, jóllehet itt a chartaceus megjegyzést legelőször teszi; miből következtetni lehetne, hogy a lenrongy papir már a XII. század előtt is használtatott. Clunyi Péter a zsidók elleni értekezésben beszél de libris ex pellibus arietum, hircorum vel vitulorum, sive ex biblis vel juncis orientali-

---

pido juxta nomen cursu properantes, nec per membra curant orationem discernere, nec pleni aut imperfecti sensus notas apponere; sed in uno impetu, velut hi qui in stadio currunt .... ut vix, antequam ad metam veniant, pausam faciant etc.

[1]) Olaszhonban a legrégibb okmány, melly gyapotpapiron vagyon irva, 1145-ből való, t. i. II. Roger siciliai király adománylevele, a San Filippo di Fragola apátság részére kiadva. Egy a florenczi *delle Riformazioni* levéltárban lévő 1192-ki görög okmány, mellyben Angelos Izsák császár a pisaiakat a romaniai területekkel kötött békébe fölveszi, szintén gyapotpapiron van kiállitva.

um paludum, aut ex rasuris veterum pannorum, seu ex alia qualibet forte viliore materia compactis. A gyapotpapirra irott, bizonyos keltü, legrégibb okmánya a párizsi udvari könyvtárnak 1050-ből, a lenpapirra irott pedig 1308-ból való, bár néhány más darab régiebbnek tartatik.

Ha igaz volna is Tiraboschi azon nézete, hogy a gyapotpapir a len-féle papirtól nem különbözik, ebből csak az következnék, hogy amaz már nagy tökélylyel gyártatott. Mindenesetre pedig téved Cortusio, midőn a len-féle papir feltalálását 1340-re teszi [1]); ő ezt carta di papiro-nak, a gyapotpapirt pedig carta di bombagina-nak nevezi; valószinüleg Pace da Fabriano, kinek ő e találmányt tulajdonitja, vitte be Trevisóba a már Fabrianóban, Anconahatárgrófságban, virágzott papirgyártást. Nem nagyobb hitelt érdemel az is, hogy Florencz Fabriano lakóinak fontos kiváltságokat engedett legyen, őket ráveendő, hogy Colleben, az Elsa-völgyön, papirmalmot állitsanak; minek igazolására felhozatik egy 1377 marcz. 6-ki okmány, mellyben bizonyos collei Michele di Coló-nak 20 évre bérbe adatik egy vizesés csatornával, lakhelylyel és gualcheriaval ad faciendas cartas, melly mühely már előbb is bizonyos Bartolomeo di Angeló-nak volt bérbe adva [2]).

De bárminő legyen a len- és kenderpapirnak, olly sokfélekép vitatott eredete, ama papir alkalmasb volt a folyó, dőlt irásra mint a négyszegletes betükre, s igy a szépirás visszaesett, de a másolás meg volt könnyitve. Eleinte csak levelekre s okmányokra használtatván, a tanok terjesztését csak a XIV. században segitette elő, a midőn könyvek másoltattak le reá, különösen a benczések, utóbb a prémontréiek, cisterciek, karthausiak s az Athos hegyi szerzetesek által.

S minthogy annál, a mit tud, az ember mindig többet akar tudni, ez terjesztette az ismeretek vágyát; s életföltétele az a társadalomnak, hogy a fölfedezések épen akkor jönek, midőn azokra legfőbb szükség van, hogy uj lendületet eszközöljenek. Tehát akkor, midőn a classica literatura iránti szeretet szenvedelemmel kerestette és szaporittatta a példányokat, midőn a fejedelmek és egyház közötti nagy viták számos iratoknak adtak létet, szülemlett az uj mesterségek legbámulatosbja, a könyvnyomtatás.

---

[1]) A velenczei tanács 1336-ban végzést hozott, hogy „a papirgyártás érdekében, melly Trevisóban üzetik, s községünknek igen nagy hasznára van, a papirkészitésre szükségelt rongyok *(stratia a cartis)* Velenczéből semmi módon máshová mint Trevisóba ne szállittassanak.

[2]) Colle község okmányai a *Florenczi diplom. levéltár*-ban **Repetti**-nél.

Könyvnyomtatás.

Itt is vitatárgyul szolgált a feltaláló. Ugy látszik, a chinaiak ismerték azt a legrégibb időtől fogva, s Klaproth azt találta, miszerint 932-ben a chinai akademiánál előterjesztés történt, hogy a King könyvek átnézessenek, fa táblákra vésessenek, kinyomassanak és el adassanak. Azonban a chinai encyclopaedia-ban már az 593-ik évből ez olvastatik: „A XII. hónap nyolczadik napján Wen-ti XIII. évében határoztatott, összeszedni az elkopott rajzokat és kiadatlan szövegeket s fába metszetni azokat, hogy közzététessenek“ [1]). Tekintve a chinai betük roppant sokaságát, számtalan ládácskával s ezer kézzel kellene a szedőnek birnia, ha a mi nyomtatási modorunkat használná. A chinai módszer azonban ez: Egy másoló leirja hibátlanul a müvet; egy-egy lap aztán, beirt oldalával, fatáblára ragasztatik; s minthogy a papir finomságánál fogva a betük most már visszájáról átlátszanak, tehát illyen alakban vésetnek be, nem ugyan a betük, hanem mindaz, a mi fejéren maradt; mi ha megtörtént, a betük természetesen kiállnak és pedig visszájáról s a nyomtatás véghezvitetik, de csak egy egy oldalra. A nyomtató egyik kezében a kefét tartja, a másikkal bekeni a betüket, aztán leterit igen finom papirt, melly a nedves betüket nyomás nélkül is befogadja s mellyet a rendes sajtó elszaggatna. A Vörös könyvben, melly megfelel a mi álladalmi névtárainknak s melly a birodalom összes tisztviselőnek neveit magában foglalva, minden három hónapban nyomatik, a nevek mozgó betükkel állitvák össze, hogy

---

[1]) L. **Remusat** 1818 novemberi, 1820 szeptemberi, 1821 oktoberi *Journal des Savants*-t. Julien Szaniszló a tudományok akademiájához 1847-ben intézett emlékiratában, mellyben számos fölfedezések idejét a chinai könyvekben megalapitja, fölhozza az imént idézett helyet s hozzáteszi, hogy a *Tsi-kou-lo*-ban ez áll: „Csun-hoa (993) időszaka III. évének XI. havában, Tai-tsung császár rendelé, hogy a Csang és Cseu dinastiák legnevezetesb egyéniségeinek valamennyi eredeti irataik köbe metszessenek, s nyomtatás által sokszorositassanak.“ Ugy látszik, e könyomás még a missionariusok figyelmét is kikerülte. Emlittetik továbbá, hogy 1041 és 1048 között bizonyos kovács táblácskákat talált fel, gyürott agyagból készült s kiégetett mozgó betükkel; a betüket t. i. enyvvel a tüzben egymáshoz ragasztva, egy vas keretbe szoritotta; különben el voltak rakva sorjában szekrénykékbe. 1662-ben rábirták Kang-hi-t a missionariusok 250,000 mozgó réz-betü megrendelésére egy 6000 kötetnyi gyüjtemény kinyomatása végett. 1776 után Pekingben a császári palotában mozgó betükkel történt a nyomtatás. A betük kemény fából készült rudacskákra vésettek, mellyek mindenike 2—4 krajczárba került; e fácskákkal mint valami bélyegekkel nyomattak be a betük a porczellán-tészta-féle mintába (Matrize), melly tüzben megkeményittetvén, ólom és zink vegyülékből betük öntettek rajta.

a változások szerint kivehetők s másokkal pótolhatók legyenek. Három, négy kötetes munka alig három lirán adatik el.

E neme a nyomtatásnak (stereotyp) Európában is ismertetett de nem tudományos czélból, hanem mulatság tárgyra használtatott, értem a játékkártyákat. Velencze talán első nyitott kártyagyárakat, mikre nézve 1441-ben szabadalmakat osztogatott, miután „a kártyagyártás mestersége és festett alakok nyomtatása csaknem végképen feledékenységbe ment.“ Hasonlóképen nyomattak szent képecskék [1]), aláirt rövid imákkal vagy szentmondákkal; végre Coster Lőrincz Harlemben, a képecskék egész előlapjára szöveget nyomatott. Némellyek neki engedik a nagy találmány dicsőségét [2]), aminthogy vannak is ekkép nyomott könyvek az 1400 - 40 közötti időből, minő Donatus grammaticaja, a Szegények bibliája, Ker. sz. János története és a Speculum humanae salvationis, hatvanhárom kéthasábos lapon, csak egyoldalú nyomtatással.

Még a chinaiak pangó szelleme a fentérintett pontnál maradt, a haladó európaiaké oda utalt, hogy a táblák mozgó betükkel váltassanak fel, aminthogy ollyanok metszetni is kezdettek fából. Addig mégis, mig fémbetük nem készittettek, nem lehetett egyenes vonalokat s egyenlő lapokat nyerni.

Guttenberg. 1400–68.

És e műtételt, mellyben a valóságos fölfedezés érdeme áll, Guttenberg Jánosnak köszönjük; „ki mint a mainzi Sulgenloch (vagy Sorgenloch) nemes családnak fia járatos volt minden nyilvános és titkos mesterségben.“ Strassburgban, hol nemes senator volt (constofler), egy nyomdát állitott, aztán kellemetlen boszantások által gátoltatva e mesterség ottani folytatásában, Faust János aranyműves segélyével Mainzban állitott fel egyet (1445). De itt is nem csak nem

---

[1]) Legrégibb illyen fametszetnek tartatik sz. Kristóf illyen aláirattal:

Xtofori faciem die quacunque tueris
Illa nempe die morte mala non morieris.
millesimo CCCXX. tertio;

de Reiffenberg ur, a brüsseli kir. könyvtár igazgatója, különféle szentekkel egy Madonnát keritett birtokába, mellyre 1318-ik év van metszve. L. még: **W. A. Chatto**, *Treatise on wood engraving historical and pratical.* London 1839, kétszáz szép képecskével.

[2]) Ugyanezen Coster (Küster, sekrestyés) Jansson Lőrincznek tulajdonitja a könyvnyomtatás feltalálását **Seiz Meermann János**, *Origines typographicae*, Hagae Comitum 1765; és **Koning**, *Verhandeling over de initvinding der Boekdrukkunst*, Harlem 1816. De végre ama személy létező e is bizonytalan.

boldogult, hanem törvényes itélet folytán a nyomda is elvétetett tőle s Faustnak odaitéltetett. Guttenberg azonban egy harmadik nyomdát is állitott s nyomtatott a mig élt, bár neve semmiféle könyvben sem találtatik.

Faust, hogy nyomdát tarthasson, segédül vette a gernsheimi ifjut Schöffer Pétert, ki az ónbetüket kemény fémbetükkel pótolta s olajos tintát is talált fel; még többet tett a betüöntés feltalálása által, mert mindaddig minden betüt egyenkint kellett metszeni [1]). Mozgó betükkel, ugy látszik, legelőször biblia nyomatott, melly mazarina nevet visel azon könyvtártól, mellyben találtatott; s 1452 vagy 50-ből, vagy igazabban 55-ből való. Némelly példányok pergamenre nyomvák, szép festékkel és szép de nem egyenlő betükkel. 1454-ből is van egy nyomtatvány, melly V. Miklós engedélyével a törökök elleni harczra buzdit [2]); aztán egy almanach 1457-ből. Ez évben biztosb lábra állt a mesterség, s Faust és Schöffer pergamenre egy zsoltárkönyvet (Psalterium) nyomtattak, metszett, és nem öntött betükkel; s a könyv végén megjegyzik, hogy az nem tollal iratott, hanem elmés találmány utján. Az első nyomtatványok kéziratok gyanánt olvastattak, nagy csodálkozására azoknak, kik a másolatokat nagyon egyformáknak találták, azért is a mesterség annyira féltékenyen titkoltatott, hogy a nyomdász-legények esküvel köteleztettek annak titokban tartására. Az azonban meg nem tartatott: aztán mi-

---

[1]) **Leon de Laborde**, *Nouvelles recherches sur l'origine de l'imprimerie à Strassburg*, következő szokatlan eredményekre jut:

1400. A nyomtatás fölfedeztetik Németalföldön az aranymüvesek által.

1400—25. Németalföldön a nyomtatás feliratos vagy épen szöveggel összekötött képecskék nyomtatására alkalmaztatik. A *Szegények bibliáinak* első kiadásai flammandok.

1425—80. Németország fametszetekben másolja a Németalföldön kijött képeket.

1420—30. Coster Harlemben mozgó betüket használ.

1430—36. Fémbetük öntetnek.

1435. Egy, Hollandban, mozgó fabetükkel nyomott *Donatus* Guttenberg kezeibe kerül, ki is kitalálja a módszert és társulatot alakit fabetükkeli nyomtatás végett, melly módon először is egy ivrétü kéthasábos biblia jelent meg.

1439-ben bepereltetik Guttenberg, mi őt a különben nagyon költséges vállalattól visszatartja, annyira hogy Strassburgban 1466-ig semmi sem nyomatott.

1440—50. A nyomtatás homorú metszetre alkalmaztatik.

1445. Guttenberg Mainzban folytatja kisérleteit s tovább nyomtatja mozgó fabetükkel a Strassburgban elkezdett bibliát.

[2]) *Eyn manung der Christenheit widder die turken.* A müncheni kir. könyvtárban őriztetik.

dön Nassaui Adolf 1462-ben elfoglalta Mainzot, a nyomdász-legények elszéledtek s másutt állitottak föl műhelyeket. Bambergben már 1462 előtt létezett, hol is Pfister Albert egy latin bibliát nyomtatott és 1461-ben Bonner meséit, melly mű első könyv volt német nyelven. Ezután Kölnben, Augsburgban, Strassburgban s másutt [1]) állit-

---

[1]) A könyvnyomtatás terjedése a XV. században:

1457-ben nyomdát állitott Mainz.
1465. Subiaco.
1467. Róma, Köln.
1469. Velencze, Paris, Augsburg.
1470. Strassburg, Ettril, Bamberg, Milano, Verona, Foligno, Sevilla, Nürnberg, Pinerolo, Trevi. (Buda).
1471. Bologna, Ferrara, Pavia, Florencz, Nápoly, Savigliano.
1472. Mantua, Parma, Padua, Mondovi, Iesi, Fivizzano, Cremona, Verona, London ?
1473. Lyon, Messina, Ulm, Sant'Orso, Lovanium (Löven), Brescia.
1474. Valencia, Utrecht, Alost, Turin, Genua, Basel, Como, Savona.
1475. Lübeck, Modena, Piacenza, Barcellona, Saragossa, Cagli, Casole, Perugia, Pieve di Sacco s Calabriában Reggio.
1476. Bruges, Delft, Sevilla, Trient, Brüssel, Pogliano, Udine.
1477. Angers, Dewenter, Gonda, Ascoli, Palermo, Vienne.
1478. Genf, Oxford, Prága, Chablis, Antverp, Cosenza, Colle.
1479. Toulouse, Nimes, Poitiers, Toscolano, Saluzzo.
1480. Caen, Salamanca, Cividale, Nonantola, Reggio.
1481. Lipcse, Lisabon, Urbino.
1482. Aquila, Erfurt, Passau, Bécs, Pisa.
1483. Troyes, Rouen, Saint-Brieux, Magdeburg, Stokholm, Harlem, Leyden. Gand.
1484. Rennes, Soncino, Chambéry, Bologna, Siena, Rimini, Novi.
1485. Heidelberg, Regensburg, Pescia.
1486. Toledo, Abbeville, Chivasso, Voghera, Casalmaggiore.
1487. Besançon, Gaeta.
1488. Viterbo.
1489. Oudenärde.
1490 Orleans, Portesio.
1491. Hamburg, Angoulême, Dijon, Nozzano.
1493. Cluny, Nantes.
1494. Koppenhága.
1495. Limoges, Scandiano.
1496. Provins, Pamplona, Tours, Barco.
1497. Avignon, Carmagnola, Alba.
1499. Treguier.
1500. Krakó, Perpignano, Amsterdam, München, Olmütz.

Hozzáadhatjuk még:

1509. Skóthon.

tattak fel nyomdák olly gyorsasággal, minövel egy más találmány sem terjedett el.

Számba sem véve az igen sok, évszámnélküli könyvet, 1461 től 70-ig kinyomatott Németországban huszonnégy; s nehány könyv Krakóban Zainer által 1465-ben. Caxton Vilmos angol (—1491.) adta ki először a Histoire de Troye-t, melly első franczia nyomtatvány. Gering, Grantz és Friburger, Faust tanitványai, a sorbonnai intézet szorgalmazására, 1469-ben Párizsban telepedtek le; 1473-ban westphaliai János által Löwenben, 1476-ban a közös élet Testvérei által Brüsselben, 1483-ban Steno Sture által Stokholmban is állittatott nyomda.

Még szerencsésebben haladott a könyvnyomtatás Olaszországban [1]) s már 1465-ből birjuk Lactantius subiacoi kiadását Sweynheim Konrád és Pannartz Arnold által; melly művet, mint mondják, Donatus előzött meg; Rómában már 1470-ig legalább huszonnégy régi iró adatott ki. Speyeri János 1469-ben Velenczében telepedik le s a rómaihoz hasonló nyomdát állit; követi őt fivére Vendelin, azután a franczia Jenson Miklós (—1481). A német Zarot 1470-ben Milánóba viszi a mesterséget. A most mondott évtől 1480-ig Olaszországban ezerkétszáz kilenczvenhét munka nyomatott s ezek közt kétszáz har-

---

1520. Irhon.

1521. Cambridge.

1531. Dublin.

1564. Moszkva.

[1]) Gacher Mano 1839-ben a brüsseli kir. tud. akademiával a következő jegyzetet közölte, mellyet ő egy codex szélén irva talált: *Istis diebus mira celeritate librarii, seu librorum impressores usi sunt, tradendo recentia doctorum et novissime gesta satis vili pretio; nam novitati studentes, per illum modum indulgere denariis curaverunt. Unde factum est, ut ad inferiores has partes Turchorum gesta denuntiarentur: maxime tamen Parisiis in alma matre studiorum omnium comportabantur, ubi diebus iis haec copiavi, nec multo post monachus Dunis effectus, semper quae potueram addere marginibus adnotavi, quatenus in parte miranda contingentia posteris in testimonium asserenda relinquerem.* Ezeket But Adorján irta, ki 1457-ben tanulni Párizsba ment, aztán 58-ban Duneben szerzetessé lett s 60-ban letette a professiót. Ama jegyzet tehát 57 és 60 közti időből való. A Mainzban nyomatott legrégibb könyv 1457-ből, 59-ből való pedig a legrégibb párizsi nyomtatvány. Látjuk mindazáltal e jegyzetből, hogy Párizsba már nyomtatott könyvek vitettek, csekély áron, s hogy nem csupán szerzetesi s egyházi tartalommal többé, hanem napi ujságok s a török háborúk fölött. Tehát röpívek voltak talán, melyek római nyomdákból kerültek ki s ezernyi példányban terjedtek el; de melyeknek nem jövünk többé nyomára, hogy bebizonyitnók a római nyomda régiségét.

mincznégy classicus, bizonyos évszámmal (Panzer). Cennini aranymüves munkája olasz nyelven első vala. A görög betük szabad kézzel irattak be, miglen Zarot Milánóban öntött annyit, hogy kinyomathaték Lascaris nyelvtana. Következett ezután 85-ben a Batrachomyomachia, 93-ban Hesiod és Theocrit, 94-ben az Anthologia, Lucianus, Apollonius és Suidas Lexicona. Cretai Demeter Medici Lőrincz segélyével kiadta Florenczben 88-ban Homért. Calabriai Reggióban, mint első héber könyv, nyomattak ki Jarchi értelmezései Mózes öt könyve fölött 1475 ben; Soncinóban maga a Pentateuchus 82-ben, s hat évvel utóbb az egész biblia.

Angolhonban az emlitett Caxton talán már 1472-ben, de 77-ben bizonyosan nyomtatott, azonban classicusokat nem tett közzé. Spanyolhonban az első könyv Valenciában 1474-ben nyomatott s magában foglal Szüz Mária fogantatásáról harminczhat müvecskét, melyek közől négy spanyol, egy olasz, a többi provencei nyelven van irva.

Csakhamar bibliai forditások nyomattak; és pedig először is a velenczei Malermi Miklósé 1471-ben; ugyanazon évben még más két kiadás jött ki, s azon század végeig már tizenöt olasz kiadás látott napvilágot; még korábban jött ki egy német forditás, egy holland pedig 1477-ben, s egy valenciai 1478-ban. Megjelent cseh nyelven az uj szövetség 1475-ben, két évvel később pedig franczia nyelven. Az Instituta Justiniani négy kiadást ért a XV. században, bizonyos évszámmal. 1500-ig Florenczben 300, Bolognában 298, Milanóban 629, Rómában 925, Velenczében 2835 munka nyomatott; azonkivül még ötven más olasz város birt könyvnyomdával. Nyomatott továbbá 1500-ig Párizsban 751, Kölnben 530, Nürnbergben 382, Lipcsében 351, Baselben 320, Strassburgban 526, Augsburgban 256, Lőwenben 116, Maizban 134, Dewenterben 169, egész Angolhonban 141, és pedig Londonban 130, Oxfordban 7, Saint-Albanban 4 munka. Milanóban 1498 ban eszközöltetett Minutián által Cicero müveinek első teljes kiadása. Egyes művei több mint 291-szer nyomattak; a Vulgata bizonyos évszámmal 91-szer jelent meg; ugyszintén a jogtudomány köréből több százra menő munkák. Összesen a XV. században mintegy 15000 munka adatott ki, mellyek is incunabula, azaz zsenge nyomtatványok nevet viselnek.

A Németországon kivül megjelent első könyvek betüi gömbölyüek voltak, de 1470-től kezdve (legelőször Strassburgban) gyakoriak a szegletes betük; s a szép találmány átalában izléstelenül folytattaték, miglen föllépett a római Aldus Manutius (1447—1515.), ki

annak szebb irányt adott. Legelőször a Museumot adta ki 1494-ben ezen tudós nyomdász, ki husz éven át fáradozott hellen és latin classicusok kiadásában; behozta a futó betűket (cursiv), miket a franczíák olaszoknak neveztek, s az ivrét helyébe a kényelmesb és kevésbbé költséges, tizenkettedrét- vagy ha ugy tetszik, kis nyolczadrét-alakot; a negyedrét talán csak Olaszhonban használtatott. Az oxfordi kiadásu sz. Jeromos Expositiója első példáját adná a nyolczadrétnek 1475 előttről, ha évszáma bizonyos volna?

Csak lassan hozatott be a lapszámozás, a vonalok egyenessége, az elválasztási jelek s végre a mai tökélyes eljárás. Nagy javitásokat eszközlött Lipcsében Breitkopf Manó 1760-ban, ki egyszersmind a hangjegy-nyomtatást mozgó jegyekkel találta föl.

A kékes és violaszin papir (ugynevezett czukorpapir) készitése a hollandiak titka volt 1758-ig, a mikor Hamburgban is készittetni kezdett.

A nagyszámu másolók, munka nélkül maradván, boszonkodtak a mesterségre, melly őket koldusbotra juttatá. A betüszinezők is megfosztattak keresetöktől; a nagy kincseken vásárlott könyvtárak birtokosai egyszerre tizedrészre látták azok értékét leszállani; a féltékeny tudósok előre látták, hogy közkincscsé leend a tudomány, melly előbb pénzbe s nagyobb fáradságba kerülve, méltóságokat s kiváltságokat biztositott. Mindannyi ellenségei voltak ezek az uj találmánynak, rosz hireket terjesztettek, sőt annyira mentek, hogy varázslásnak bélyegeznék azt, s hogy a tudomány elterjesztése veszedelmes, mivel elősegiti a romlottságot; a genuai könyvmásolók testülete folyamodványt nyujtott be a signoriának, hogy tiltsa el az uj találmányt, melly annyi szegény családot tönkre juttat; melly kérelem egy időre meg is hallgattaték. A másolók iránti helytelen szánalomból vagy az ujitás elleni gyülöletből, melly a testületeknél örökösnek látszik, a párizsi parlament elkoboztatta az ott nyomtatott első könyveket; hanem XI. Lajos a dolgot államtanácsa elé terjesztette s megszüntette az üldözést. A tehetségesb másolók alkalmazkodtak az időkhez, s részint nyomdászokká lettek, részint tovább is szinezgették a kezdőbetüket vagy irogatták szabad kézzel az idegen betüket, miglen ezek is metszetni s a többivel egyaránt nyomatni kezdettek.

A könyvek ára alább szállt. Lambinet szerint az 1462-i mainzi bibliát 1470-ben az angersi püspök negyven arany scudin vette meg; 1481-ben egy angol tizennyolcz arany forintot fizetett egy misekönyvért; különben a szinezés emelte az árt, maguk a könyvek pe-

dig olcsók voltak [1]). A párizsi egyetem minden kiadásra határozott dijt szabott s bár nem maradtak fenn ezen árszabások, némi fogalmat képezhetünk magunknak mégis Colines és Stephanus Robertus későbbi lajstromai nyomán. Az uj szövetség görögül tizenkét soldót, a latin félannyit ért; Stephanus Robertus ivrétü latin bibliája 1532-ben száz soldón, a Pandekták negyvenen, Virgil kettőn s hat denáron, egy görög nyelvtan két soldón, egy Demosthenes és Aeschines öt soldón adattak.

Illyképen a gondolat lemásolása s terjesztése mesterséggé vált. A könyvnyomtatók eleintén nagy tiszteletben álltak, s IV. Sixtus Jensont Comes palatinus czimmel ruházta fel; IV. Eduárd király barátjának fogadta Caxtont; Plantin Kristóf II. Fülöp által királyi főnyomdásznak neveztetett ki, és I. Ferencz nem egyszer várakozott Stephanus Robertus szobájában mig ez a betürendeket kiigazitgatta. XII. Lajos nem győzte csodálni a könyvnyomtatást l'invention de laquelle semble être plus divine qu' humaine; laquelle grâce à Dieu, a été inventée et trouvée de notre temps par le moyen et industrie des dits libraires; par laquelle notre sainte foi catholique a été grandement augmentée et corroberée, la justice mieux entendue et administrée, et le divin service plus honorablement et curieusement fait, dit et célébré.

Az első nyomdászok egyszersmind könyvárusok voltak s csak a XVI. század elején váltak külön. A vállalatok nagy koczkáztatással voltak összekötve, minthogy a papir s a festék (mellynek legjobbja Párizsban készittetett) igen drága, a munkások még igen kevesen voltak. Sweynheim és Pannartz 1472-ben panaszkodtak IV. Sixtus előtt, hogy a sok elkészült de el nem adható munkák által koldusokká lettek.

[1]) Wechel Keresztély lajstromába a *Genesis* héberül négy soldó; Aristoteles *poëticája* görögül egy soldó; Demosth. és Aeschines beszédei görögül öt, a görög nyelvtan két soldó. Azért a *Catholicon*, melly 1499-ben Rouenben nyomatott, e versekkel végződik:

Historiae venere Titi; se Plinius omni
Gymnasio jactant, Tullius atque Maro.
Nullum opus (o nostri felicem temporis artem!)
Celat in arcano bibliotheca situ.
Quem modo vix princeps modo rarus habebat,
Quisque sibi librum pauper habere potest.

A könyvek csakhamar alakok- s metszetekkel kezdtek kiadatni. Rómában már 1467-ben fametszetekkel jöttek ki Turrecremata bibornok Elmélkedései; 1472-ben a „Roberti Valturii opus de re militari“ hadi gépek, erödítvények s rohamok rajzaival adatott ki; 1480-ban Gondában szintén rajzokkal jött ki a Dialogus moralisatus. A rézmetszet első példáját a Montesanto di Dio és a Divina Commedia florenczi 1481-i kiadásában látjuk, mellyhez a rajzokat Sandro Botticelli készitette, metszette pedig Baccio Baldini. Ptolomaeust Sweynheim Rómában Buchinck Arnold aczélmetszeteivel adta ki; más aczélmetszetek Bolognában, mások ismét Florenczben Berlinghieri által készittettek.

Szabadalmak.

A nyomdászok érdeke szabadalmak által védetett. Első illyen szabadalmat Velencze adott speyeri Jánosnak 1469-ben Cicero leveleire, öt évi határidővel. Ugyanezen köztársaság Lichtenstein Arminnak is szabadalmat adott 1494-ben Beauvais Vincze Speculum historiale czimü munkájára; a következett évben Sforza Lajostól Campanus müveire Ferner Mihály és Silber Eustach nyertek szabadalmat: öregebb Aldus a futó betük használatára nyert szabadalmat. Fölfedeztetvén Corveyben Angelo Arcimboldo által Tacitus Annaleseinek öt könyve, X. Leo szabadalmat adott azokra Beroaldnak, ki által azok Rómában 1515-ben ki is nyomattak. E szabadalom tiz évre szólt s büntetésül az áthágóra a kiadás elkobzása, kétszáz arany és egyházi átok mondatott ki.

Ugy hiszem, az első rendelet, melly minden nyomtatványnak egy példányát a közkönyvtárba letevését parancsolta meg, 1603-ban a velenczei tanács által adatott ki [1]). Ez államban a nyomdászat a paduai egyetem felügyelete alatt állott. A párizsi és bolognai könyvárusok az öket kinevező egyetemektől függtek, mellyeknek eskütt és biztositékot kelle letenniök. Párizsban semmiféle könyv nem bocsáttathatott áruba az egyetem jóváhagyása nélkül, melly a könyvek árát is négy fölesketett könyvárus által határoztatta meg; minden könyvárus boltjában az árjegyzéknek kifüggesztve kellett lennie. A hamisitottak néha elégettettek. Hasonló volt a toulousei és bécsi egyetemek eljárása.

[1]) Jelenleg csak egy példányt kivánnak az Egyesült államok, aztán Porosz-, Szász- és Bajorország; kettőt Franczíaország, Toscana és a pápai államok; hármat Hollandia és Tessin canton: ötöt Austria, hetet Piemont és Párma-herczegség; nyolczat vagy kilenczet a két Sicilia, tizenegyet Angolhon.

Könyvbirálás (Censura).

Nem csak a könyvárusok s pedánsok, hanem a jószándékú emberek is megrettentek az eszmék ezen rohanó terjedésétől; és Hermolaus Barbarus javaslatba hozta, hogy a sok visszaélés tekintetéből semmiféle könyv ne nyomathassék ki, mignem illetékes birák által jóvá nem hagyatott. A kormányok nagyobb veszedelmeket kezdtek sejteni, különösen Németországban, hol fennhangu beszédek hallatszottak az egyház ellen; minek folytán némelly könyvek előtt felsőbb helybenhagyást látunk, talán a szerző, talán a kiadó kérelmére. XII. Lajos, midőn egy könyvet azzal vádoltak előtte, hogy tele van eretnekséggel, átadatta azt vizsgálat végett a párizsi egyetemnek, pour le visitiez et examiniez diligentement et le confutiez par raisons és points et articles, esquels, il vous semblera être contre vérité: a könyvbirálat legjobb neme.

Az első könyv, mellyen törvényes helybenhagyást látunk, 1475-ből való. Valóságos könyvbirálót állitott fel 1486-ban Bertold, mainzi érsek [1]), nyilván, a szent könyvek tévelyes terjesztésének megakadályozására. Később (1501) VI. Sándor, megtudván, miszerint „a világ különféle részein, leginkább pedig Köln-, Mainz-, Trier-, Magdeburgban sok veszedelmes könyv nyomatott ki“, megtiltja ama városok nyomdászainak,

---

[1]) „Daczára a könnyüségnek, mellyet a tudományok megszerzésére a könyvnyomtatás isteni mestersége nyujtott, némellyek visszaélnek e találmánynyal s az emberi nem romlására használják fel azt, a mi annak oktatására van rendelve. S valóban kötelmekről könyvek s vallási tanok latinról németre fordittattak s a vallás gyalázatára terjesztetnek a nép között. Némellyek elég vakmerőek voltak olly egyházi canonokat fejtegetni a nép előtt, mellyek a legtudósabb embert is egész életére elfoglalható nehéz tudományhoz tartoznak. Meri-e valaki állitni, hogy a mi német nyelvünk képes kifejezni azt, a mit a keresztény vallás és egyetemes tudomány mély titkairól nagy szerzők latinul és görögül irtak? Ez lehetetlen: miért is az ollyan fordítók uj szavakat kénytelenek csinálni vagy a régieket tévelyes értelemben használni; a mi nem kevéssé veszedelmes, kivált hol a szentirásról van szó. Ki hinné azt, hogy a tudatlan emberek és nők, kiknek kezeikbe akadhatnak ama fordítások, az evangeliumoknak vagy sz. Pál leveleinek valódi értelmét eltalálandják? Minthogy e mesterség, bátran mondhatni, Isten segélyével, Mainzban találtatott fel s nekünk azt tiszteletben kell tartanunk, eltiltjuk szigoruan mindenkinek, németre forditni vagy bármelly tárgyról szóló, görög, latin vagy más nyelvről leforditott munkát terjeszteni, ha csak az illy forditmányok a nyomtatás és árubabocsátás előtt helyben nem hagyattak négy alant megnevezett tudorok által; egyházi átok, könyv-elkobzás és pénztárunkba fizetendő száz arany forintnyi birság büntetése alatt.“ **Beckmann.**

hogy ki ne adjanak könyvet csak az érsekek helybenhagyása mellett. Előjátéka volt ez ama részeken a reformatiónak. X. Leo egy bullája (1515-i majus 4-éről) meghagyja, hogy előleges meghatalmazás nélkül semmiféle könyv ne nyomathassék ki. 1543-ban a párizsi egyetem hittudományi kara lajstromba szedte a tiltott könyveket, mit aztán a király helybenhagyott, rendelvén, hogy semmi se nyomathassék a főnebbi kar rectora vagy décánjának engedelme nélkül. Minden uj munka megvizsgálására egy-egy karból két-két tanár választatott.

Ez időpottól kezdve igen érdekes, figyelemmel kisérni a könyvbirálat viszontagságait és harczait, hallani pl. Bosssuet-t, mint emel panaszt a még a püspökök könyveit is birálat alá vető követelősség ellen; vagy Malesherbest a bolygatások ellen, mellyeknek a kellő helybenhagyás mellett nyomott könyv is ki van téve; hallani ama kivánatokat, hogy a könyvbirálók meghatározott bizonyos szabályokhoz tartsák magukat s csak a nagy kanczellárnak, kitől megbizatásukat veszik, tartozzanak számot adni.

Elhatott a könyvnyomtatás a világ más részeibe is; a portugalok átvitték Goába s a Filippini szigetekre; a spanyol Amerikának első könyve 1571-ben Mexicóban, az angol Amerikáé pedig Cambridgeben Boston mellett 1639-ben jött ki. Philadelphiában 1689-ben Penn állitott nyomdát; Braziliába csak 1808-ban vitetett be VI. János által. Konstantinápolyba ugy hiszik nagyon hamar jutott el, de II. Bajazet eltiltotta a nyomtatott könyveket halálbüntetés alatt. 1721-ben egy Basmagi Ibrahim-Effendi nevü renegát magyarnak, és a párizsi török követ fiának megengedtetett Konstantinápolyban egy nyomda felállitása, de a szent könyvek nyomtatásának tilalma mellett. 1742-ben tizenhét munka nyomaték ottan huszonhárom kötetben, de a mondott évtől kezdve 83-ig félbeszakadt a fordítás; két évvel utóbb ismét megszünt működni, miglen 1793-ban Abder Rhaman-Effendi mérnök azt uj életre hozta, a mikor is a várnoktanodával köttetett össze s 1806-ig huszonhat művet adott. Pangásra kárhoztatták a bekövetkezett zavarok, de II. Mahmud visszaállitá azt 1809-ben, melly időtől 1830-ig csak kilenczvenhat munkát hozott létre. Most a sajtó már ott is az ellenzék és müvelődés eleme. Bonaparte Egyiptomban is állitott fel egy nyomdát.

1577-ben Malabár partjain Gonzalves János keresztény tudománya nyomatott ki; 1778-ban pedig Hooglyban bengal nyelvtan jött ki. Wilkins indus betükkel nyomatott indus könyveket; Baburam volt az első indus, ki ott Colebrooke tanácsára, a sanscrit clas-

sicusok kinyomása végett nyomdát állitott fel; utódja Ganga-kisore népnyelven is adott ki müveket s egy heti lapot bengalul (Somatchar darpanam); mások európaiasan, metszetek- s képecskékkel eszközöltek kiadásokat [1]). Jelenleg a birmanoknál, aztán Siamban, a Sandwich szigeteken és Madagascarban sok sajtó müködik, s tudjuk 1817-ben milly ünnep vala Taitiban, midőn a király maga nyomta le első lapjait a leforditott evangeliumnak, a téritők által oda vitt sajtón [2]).

Kéziratok tanulmányozása.

A könyvnyomtatás feltalálása után a tudósok tanulmányozni kezdték a régi kéziratokat s kiválasztva a legjobbakat, lehető leghibátlanabb kiadásokat eszközöltek. A régi másolatok sokfélesége igen nagy olvasási különbséget hozott létre; a tudósok választottak aztán a sok közől, de nem mindig találták el a legjobbat. A kéziratok ekkép csak ritkasági czikkekké, maguk a müvek pedig közkincsekké lettenek. De bár milly nagy gonddal kerestettek is a kéziratok, sok mégis elkerülhette a figyelmet, maguk a kéziratok minősége miatt. Ezekben tudnillik sokszor a legkülönnemüebb munkák is együvé voltak füzve; mert ha pl. egy orvos jogtudományi kéziratot birt, azt Galenus müvei mellé csatolá, miket egy másik tudós talán egy költeménynyel toldott meg, s igy midőn sokszor egy könyvben különnemü munkák foglaltattak, a tudós, megcsalatva az elsőnek czime által, a többit figyelembe nem vette.

Más kéziratok a már fönebb érintett röviditési jelekkel voltak lemásolva, ugy, hogy azokat kibetüzni lehetetlen vala. II. Gyula ugyan Bembo javaslatára jutalmat tüzött ki annak, ki e röviditési kulcsot feltalálná, de ez nem sikerült senkinek. Midőn Trithemius egy röviditési Lexicont s egy gyorsiratu zsoltárkönyvet fedezett föl, fölfedezettnek tartaték már a nagy titok is, de az eredmény nem felelt meg a várakozásnak, miglen 1817-ben Knopp közzétette a régi gyorsirást, a jegyek magyarázatát s mintegy tizenkétezer jelt betürendben tartalmazó szótárt [3]). Olly kevéssé remélte Knopp kortársai elismerését, hogy müve elé ezen ajánlást tette: Posteris hoc

---

[1]) *Essay relative to the habits, character and moral improvement of the Hindous.* London 1833.

[2]) 1842-i sept. 3-án került ki sajtó alól az első könyv Livlandban *Au bord de la Baltique* czim alatt, részint költeményeket, részint Moriani Napoleon életét tartalmazva.

[3]) *Tachygraphia veterum exposita et illustrata ab* **Ulrico Fred. Knopp.** Mannheim 1817. vol. 2.

opusculum, aequalium meorum studiis forte alienum, dico atque dedico.

Látva ama röviditési jeleket, azt mondanád, hogy chinai betük, többé kevésbbé hajlitott, keresztbe huzott, különféle alakú s helyzetü vonásokkal; s minthogy a hellén és latin nyelvben a végzetek a nemek, esetek, módok s idők szerint változnak, azért a gyökhez adandó röviditési jelek száma is végetlenre szaporodott, a mai gyorsirás egyszerüségének elérése nélkül [1]).

Tehát alig hogy elkezdetett az illynemü kéziratok tanulmányozása, már is lehetett némi sikert remélni. Azonban nem csak a röviditésekben állott a kéziratok körüli nehézség. Dioscoridesből tudjuk, hogy a régiek gummi, korom és vizből készitették irnedvöket, melly, ha a pergament viz érte, lemosathatott. Plinius idejében eczet- s vitriollal készittetett az irnedv, de ez sem állott ellen az idő rontásának s az iratok hozzánk elmázolva, olvashatlanul jutottak el. Gubacs segélyével azonban a régi, elmosott szín ujra előidéztetik, s annál jobban, minél régibb az irat, minthogy a régi nádtollal vastag betük irattak.

Nagyobb nehézség mutatkozik a vakart iratoknál (palimpsesti), hol tudnillik a pergamen másodszori használata végett az előbbi irás levakartatott. Sok kisérlet tétetett az első, levakart irás betüinek visszaidézésére, s a vegytan végre diadalmaskodott. Azonban ujabb baj merült fel. Azok, kik a régi kéziratra uj dolgot akartak irni, vagy több darabra vágták az előbbi iratot, vagy körül nyirbálták, hogy az uj iratnak uj alakot adjanak, s a felvágott régi irat egyes darabjait el is különiték néha, ugy, hogy egyre ezt, másra meg egészen külön müvet irtak. Miután tehát a gyakorlott szem kiolvasta az ujabb betük alól a régieket, kezdődött az uj fáradalom: rendezgetni a munkát, összehozni az elszakitott részeket, pótolni a hiányokat, szóval a szétszórt csontokat uj életre hozni. Illyenszerüek a munkák, mellyeknek köszönhetjük az ujabb időben fölfedezett classicusokat [2]).

[1]) Hasonnemüek azok a röviditések, mellyek mind a régi mind az ujabb iratokban használtattak, Baring 1734-ben tette közzé Hannoverben a *Clavis diplomaticá*-t, hol 18 negyedrétü lap, három hasábon tele van röviditésekkel. Bessel Gotfrid a XI. századi kéziratokban használtakat tette közzé. Anderson az *Okmányok és érmek kincstárában* vagy negyven, ivrétü lapot töltött be; de mindez csak az 1000 utáni skót okmányokra vonatkozik. Walter *Lexicon diplomaticuma* legbővebb, de még sem teljes gyüjtemény.

[2]) Örvendeztünk mi is Mai könyvtárnokkal, midőn Sedulius versei alatt

Egy másik csodálatos találmány vala a Herculanumban eltemetett papirtekercsek kigöngyölgetése s elolvasása. Midőn amaz elsülyedt város fölfedeztetett, egy szobában számos henger találtatott, mellyek mint haszontalan széndarabok dobattak ide oda, miglen észrevétetett, hogy azok összegöngyölgetett papiriratok. Némi remény mutatkozott tehát, hogy a régiek szellemi örökségének egy másik része is napvilágra derül: de a láva szénné változtatta azokat, s a vegyészek fáradalmai s a jeles Mazocchi törekvései nem voltak képesek a hengereket kigöngyölni, annál kevésbbé elolvasni. De végre győztek a nehézségeken Antonio Piaggio piáristának tanulmányai. Különféle javitásokat kiséreltetett meg Napoleon Davy és Sickler, orientalista, által, de siker nélkül. Tehát visszatérés történt Piaggio régi módszerére, mellynek, mint szintén Lapira füstölő szereinek számos, tudományos és régiségtani fölfedezéseket köszönhetünk. Ha nem sikerült eddig a régi tudomány- s müveltségre vonatkozó remekmüveket föléleszteni, azért nincs okunk kétségbeesni; nem ugy voltunk-e eddig a régi hetruszk és olasz nyelvek tanulmányával? s nem vagyunk-e még mindig kétségben az egyiptomi képjeliratokat illetőleg, daczára az ajánlott három, négyféle megfejtési modornak?

Bocsánatot kér a mi tudományszeretetünk, hogy olly hosszan foglalkozánk e tárgygyal; most áttérünk egy, kevésbbé emberi, de nem kevésbbé fontos dologra.

Hadtudomány.

A hadtudomány szükségképen csekély volt a barbároknál; keveset értettek az ostromláshoz, keveset a tengeri hadakozáshoz; mindent a személyes erő tett; s a legfőbb törekvés oda ment ki, hogy az ellenség minél nagyobb kárt szenvedjen. A hóditók kizárólag maguknak tartották fenn a fegyverforgatási jogot, a legyőzötteket fegyvertelen elnyomás alatt tarták. A hübériség apró, külön érdekü, fegyverzetü, ruházatú osztályokra darabolván a hadieröket, a közös czélra egyesült erők lehetőségét megszüntette. A lovasság volt a hadviselés főereje, miután csupán erre adták magukat a nemesek, kiknek gyalogságát alattvalóik képezék. A lovag ugy ügyekezett magát befedni, hogy a közönséges fegyver öt meg ne sebesithesse. E végre olly vas öltönyök találtattak fel, mellyek áthatlanok is vol-

---

Cicero szólal meg neki: *O Deus immortalis! repente clamorem sustuli. Quid demum video? En Ciceronem, en lumen romanae facundiae, indignissimis tenebris circumscriptum! Agnosco deperditas Tullii orationes! sentio ejus eloquentiam ex his latebris divina quadam vi fluere, abundantem sonantibus verbis uberibusque sententiis.*

tak s a tagmozgatást sem akadályozák. E terhet nem viselhette el a gyalogos, s innen a lovasság nagy fontossága. A felülés s leszállás könnyebbitésére föltaláltattak a kengyelvasak, s hogy a lovag jobban elbirja a hosszú lovonülést s kényelmesebben harczoljon, behozattak a nyergek; két lényeges föltéte a lovassági előhaladásnak.

Vasboritéka alatt a lovasság bátran szembeszállt az ijászok nyilai s a gyalogság szuronyaival, melly ekkép nem vergődhetett fontosságra. Ha támadást kellett tenni, vagy feldulni a szomszéd ur földeit, a hübérur fegyverre szólitá embereit, kikben csak annyi kivántatott, hogy szurjanak s vágjanak, s ha a tulnyomó ellenség által szétverettek, a hübérurnak nem kellett félnie, hogy elszökdösnek, mert földhöz levén kötve, visszatért mindegyik a maga kunyhójához s készen állott urának bármelly további parancsára.

A védtelen gyalogság ekkép rettenetesen ki volt téve a lovasok buzogányai- s kardjainak, s nem egyszer egész tömegekben mészároltatott le. Nem is volt a csatában a gyalogság a lovasságnak előnyére, hanem inkább akkor tett jó szolgálatot, midőn sorai között a kifáradt vagy legyőzött lovasságnak menedéket adott. Boulogne grófja a bovinesi csatában a gyalogságot egy nagy körben állitotta fel s valahányszor nagyon kifáradt, ezen élő gát mögé vonult kipihenni.

Spanyolhonban hihetőleg némi javitások hozattak be a gyalogság rendezetébe is, hogy az a saracén tömegeknek ellenállni képes legyen; de a fenmaradt hagyományokból kitetszik, hogy ott is legtöbbet tett a személyes vitézség, és Cidben nem a bölcs hadvezér, hanem a bátor harczos (campeador) vitézségét látjuk. A keresztes hadak alatt fontosságot nyert minden egyes ember, részint mint Isten katonája, részint, mivel oda kellett törekedni, hogy a szám ellenébe egyetértés, a lelkesültség ellenébe fegyelem állittassék. Szükségessé lett tehát a gyalogságot jobban rendezni, begyakorolni, számára élésraktárakat, közös laktanyákat s közös zsoldot rendelni. A janicsárokat felállitó ottomanok példája Európát rendes seregek föláll itására birta. Az egyházi lovagrendek bizonyára öszhangzó katonai rendezet- s gyakorlattal birtak s talán ezért értek többet másnemü hadi csapatoknál. Azoknál találjuk megujitva az ostromlás tudományát a régiekéhez hasonló ostromszerekkel, ugy mégis, hogy a fő erökifejtésnél a gyalogság föláldoztatott. A keresztes hadak alatt kezdtek a seregek nagy tömegekbe öszpontositatni s innen a nagyszerü csaták, de mellyek hősei soha sem magasztaltatnak, mint bölcs vezérek, kivéve talán Tasso classicus költeményét.

A carroccio (hadiszentszekér) feltalálása olly kisérlet, mellynek czélja volt az uj szabadok közé némi rendet hozni, s e tekintetben meggyőz arról, hogy a létezettek közt lehető legjobb eszköz vala. Az olasz s különösen lombardiai községeknek szépen előhaladniok kellett vala, ha a harczias Fridrikek ügyességének s a német lovasság rohamának ellen tudtak állani. A csapatvezérek jobban begyakorolták embereiket, kikben előnyük- és hiröket birták, s a válogatott harczfiak, ha nem is igaz bátorsággal, melly a kötély érzetéből ered, de jeles ügyességgel szükségképen birtak: az erő még mindig a lovasságban s nehéz fegyverzetben álla, miglen megváltoztatta a hadviselés arczát egy ujabb találmány [1]).

Lőpor.

A régiek salitroma egyszerü sós anyag vala, de a valódi salitromról s annak okozmányairól nem birtak ismerettel. Ezen ismeret Európába talán India- vagy Chinából jött be, hol történetesen már tudatott a salitromnak (melly ott természetes állapotban találtatik) szénneli vegyitése módja. Geber ben-Haian, arab vegyész, tudtunkra adja, mikép ismerte az ő nemzete a VIII. században a salitromot; Baco Roger szerzetes már azon készitésmódra is utal, melly szerint tüzjátékkor nagy csattanást adjon.

Sokszor emlittetik a görög tüz s a legujabb vizsgálódások arra mutatnak, hogy ama néven különféle vegyitékek neveztettek, melylyek fő létegrésze a zsiros anyagba burkolt salitrom vala. De hogy ki tanitotta először, miszerint a salitromból hetvenöt részt, a szénből tizenötöt és felet, a kénből pedig kilenczet és felet vegyitve durranó port lehet csinálni, azt nem tudhatni; s a Schwarz nevü német szerzetes, kiről mondatik, hogy a találmányra történetesen ő jött reá,

[1]) L. C. **Promis** értekezéseit, mellyeket Francesco di Giorgio Martini *Trattato d' architettura civile e militare* czimü munkájához csatolt. Turin 1841.

Omodei, *Dell' origine della polvere da guerra.* A turini akad. irományai XXXIX.

Green, *A különféle tüzi fegyverek természete-, eredete- s készitéséről.* London 1835.

Dufour, *Mém. sur l' artillerie des anciens et sur celle du moyen âge.* Genf 1840.

Mayer Mór. *Technologie des armes à feu.*

Skelton, *Specimens of armes and armour.*

A tüzi fegyverekre vonatkozó legrégibb különféle helyeket összegyüjtötte Meyrick Sámuel a Régiségtudósok társulata *Archaeologiájában.* L. még: **L. Lalanne**-t: *Essai sur le feu grégois et sur l' introduction de la poudre à canon en Europe, et principalement en France* (Mém. de l' acad. des inscr.) Páriz 1843.

ugy látszik, a mesés lények közé tartozik. Hihetőbb, hogy mi az araboktól, ezek pedig a chinaiaktól tanulták, s minthogy az arab nemzet több helyütt érintkezett a kereszténységgel, mesterségeit is több helyt hozta gyakorlatba; s innen van, hogy a lőport különféle részeken egyszerre látjuk feltünni, a feltaláló hiresztelése nélkül.

Az ágyukról már emlitettük a maga helyén, hogy azokat már a chinaiak használták a mongolok ellen 1222-ben Kai-fung-fu ostrománál [1]); utóbb a mórok a spanyolhoni csatákban. A sok vita után, ugy látszik, meg van mutatva, hogy a keresztények már a XIV. század első husz évében ismerték. 1316 előtt emliti az ágyukat Stella György, a genuai történetek hivatalos irója, aztán egy 1326-i florenczi okmány, melly vasgolyókról s érczágyukról (cannones de metallo) beszél [2]); nem igaz tehát, hogy Olaszországban legelőször a Chioggia elleni háborúban (1376—82.) használtattak. 1338-ban használták a francziák Puy Guillaumenál [3]); Villani pedig 1346-ból a crecyi csatáról szólva, már mint nem uj dolgot emliti „az ágyukat, mellyek olly nagy zajt és földrengést csinálnak, mintha az Isten embereket s lovakat öldökölve mennydörögne [4])."

Az adatokat különben ugy találjuk, hogy a tüzérséget a francziák 1338-ban használták először, a spanyolok 43-ban, az angolok

---

[1]) L. XII. könyv. 229 és 338. lap. Azon szerek, mellyek előbbről idéztetnek, tüzes nyilak. Aztán tudva van, hogy a chinaiak az ágyuöntés megjavitását a jezsuitáknak köszönik.

[2]) Közzétette Gaye II, 8: *Item possint dicti domini priores artium, et vexillifer justitiae, una cum dicto offitio duodecim bonorum virorum, eisque liceat nominare, eligere et deputare unum vel duos magistros in offitiales et pro offitialibus ad fatiendum et fieri fatiendum pro ipso Comuni* pilas seu palloctas ferreas et cannones de metallo pro ipsis cannonibus et palloctis, *habendis et operandis per ipsos magistros et offitiales et alias personas in defensione Comunis Flor. et castrorum et terrarum, quae pro ipso Comuni tenentur, et in damnum et prejuditium inimicorum, pro illo tempore et termino, et cum illis offitio et salario, eisdem per Comune Flor. et de ipsius Comunis pecunia per camerarium camere dicti Comunis solvendo illis temporibus et terminis, et cum ea immunitate et eo modo et forma, et cum illis pactis et conditionibus, quibus ipsis prioribus et vexillifero et dicto offitio XII bonorum virorum placuerit.*

A luccai levéltárban 1382-i aug. 23-áról azt olvassuk: *Cum per commissarios Lucani Comunis ordinatum fuerit quod pro munitione et tuitione civitatis Lucanae fierent quatuor bombardae grossae, et sic per Johannem Zappetta de Gallicano jam duo fabricatae sint, et in civitate Lucana ductae; et denariis egeat praefatus Johannes pro fabricatione et constructione reliquarum* etc.

[3]) **Ducange**, Glossar. a *Bombarda* szónál.

[4]) Storie XII, 67.

46-ban ; Lübeckben 61-ben már egy lőportorony repült légbe [1]); 58-ban a forlii hadban a pápaiak bombákat használtak, s Romagnában Sant' Arcangeloban ágyuk öntettek; 1376-ban Andreas Redusius az ágyunak pontos leirását adja [2]). 1384-ben ágyukat használtak az ottománok és a velenczések is Austriai Leopold ellen, aztán a chioggiai hadban. Corio szerint Gian Galeazzo Visconti 1397-ben a nagyobb és kisebb ágyukból már harmincznégy darabot számlált. Elmham (V. Henrik életrajzában 155 l.) mondja, hogy midőn az angolok 1418-ban Cherburgot ostromolták, az ostromlottak, hogy felgyujtsák ellenségeik táborát, massas ferreas rotundas, igneis candentes fervoribus, a saxivomorum faucibus studuerant emittere. Később jöttek az ágyuk használatba a lengyeleknél; az oroszok 1482-ben lőttek ágyuval Felling ostromlásánál Lievlandban, tizenhárom évvel utóbb a svédek is ágyuztak már; 1488-ban III. Iván, a tatárok legyőzője, Moszkvába hivta ágyuöntés végett a genuai Paolo Bosiót, kinek öntvényeiből az egyik ágyu, midőn a Kremlben fölállittatott, nagysága miatt az ágyuk császárjának (czar puska) neveztetett el.

Az ágyuk eleintén együtt használtattak a többi fegyvernemekkel; s fából készittetve fém-lemezekkel kibéleltettek s vas abroncsokkal szorittattak körül; utóbb vasból öntettek különféle alakban; s kitünvén a vas tökéletlen volta, réz és ón vegyülékből öntettek. 1400 elején a legnagyobb ágyu nem volt nehezebb 115 fontnál; 1470 felé azonban már óriási ágyuk öntettek; Allegretto Allegretti leirja a sienai és a pápai ágyukat 1478-ból, s e leirás szörnyü lövegeket képzeltet velünk [3]). A rettenetes neveken kivül [4]) legsajátszerübb alakkal is birtak az ágyuk ; igy az, melly Milano várdájában vasból öntetett, oroszlán alakú vala, még a golyókon is szavak s alakok voltak láthatók [5]); a mi a lövés pontosságát mindig akadályozta; az

---

[1]) *Chronica slavica.* pag. 208.

[2]) *Est bombarda instrumentum ferreum cum trumba anteriore lata, in qua lapis rotundus, ad formam trumbae habens cannonem a parte posteriori secum conjungentem, longum bis tanto quanto trumba, sed exiliorem, in quo imponitur pulvis niger artificialis cum salnitrio et sulphure, et ex carbonibus salicis per foramen cannonis praedicti versus bucam etc.* De bellicis machinis. Mss.

[3]) Rer. It. Scr. tom. XXIII. 794.

[4]) Vipera, Oroszlán, Bival, Vizözön, Romlás, Nem-szóval-többé, Nagyördög, Földrengés sat.

[5]) A XV. századbeli ágyukra saját név s jelszó is öntetett. Illyen példaul: *Az én nevem hatalmas;* vagy *Be ne várj !* sat.

igen sokféle öntési alak helyébe, átalános egyformaság csak a mult században hozatott be.

Az ágyukkal eleintén csak a régibb vetöndéket ügyekeztek felülmulni s e végre minél nagyobbakat ügyekeztek használni a hadviselő hatalmak; és csakugyan, ha számba sem veszszük a tulzott állitásokat, találunk pontos tudósitásokat, roppant messzeségü s erejü lövésekről, mellyek kövekkel, de sokszor vas- és rézgolyókkal is történtek. Monstrelet 1478-ról beszéli, hogy Toursban ollyan ágyu öntetett, melly a Bastilletől Charentonig vitt; de a nancyi „Kigyó", melly 1598-ban öntetett s százhúsz lábnyi vagyis egész Francziaországban leghosszabb volt, azon meggyőződésre vezetett, hogy a hosszuság, ha bizonyos fokon tulmegy nem segiti elő a lövés erejét [1]). Sokáig azonban mégis igen hosszú ágyuk öntettek, talán várostromlásra; különösen a törökök retteneteseket használtak, habár a siker nem felelt meg a várakozásnak. Az ottomán tüzérség átalában igen félelmetesnek tartatott.

Nagy fáradsággal s idővesztéssel járt az ágyuk hurczolása; tölteni is nem tudtak ugy mint ma; s minden lövés után vizzel és nedves pokróczokkal hűtötték a löveget; aztán miután egy helyre fölállittattak, nem mozdithattattak az előforduló szükség szerint, s azért ha falrontásra alkalmasak voltak is, a sereg mozdulatait akadályozták. Azért az egész XV. században csekély volt fontosságuk s nem változtatták még át az egyszerü sánczokat s kerekded tornyokat mai alaku szögletes vár-bástyákká. Azon rettenetes ágyuból, mellyet II. Mahomet Konstantinápoly ellen fölállittatott, csak hét lövést tett napjában, s készitőjének találmánya: azt minden lövés után olajjal hűteni, bámulatosnak tartaték. Mint nagyszerü eset jegyeztetett föl, hogy Sforza Ferencz, Piacenza ostrománál, egy éjen át hatvan ágyulövést tett [2]), s hogy Scutari ostrománál 1478-ban tizenegy ágyuból, akkorig hallatlan szám vagyis száznyolczvannyolcz lövés tétetett. Még a XVI. század közepén innen is az egymás ellen harczoló angol és franczia seregek csodáltattak azon gyorsaság miat, melly szerint két óra alatt háromszáz ágyulövést tettek. Milly rette-

---

[1]) **Hammer**, LV. könyv. 1840-ben az angolok Indiában, Adenben elfogtak három ágyut, mellyek hosszusága következő vala:

18 láb 2½ uj
17 „ 1½ „
15 „ — „

[2]) **Simonetta**, X, 432.

netes pedig ehezképest a mi korunk, midőn egy hajóról egy perez alatt kétezer fontnyi vas szóratik ki s a tüzelés folyvást tiz óráig tarthat.

Némellyek Brisa Károly normann tüzért tartják a lovas tüzérség feltalálójának; de Olaszhonban már 1468-ban, a molinellai csatánál alkalmaztatott. A francziák könnyü ágyukat öntöttek és szekereken hordták, sőt az olasz háboruban egyes katona által vihető kis csöveket is használtak, mellyek bőrrel bevont fa-tokokban hordoztattak. A közönséges ágyukat egy pár ökör huzta, egy másik pár ökör kőgolyókat s egyéb szereket vitt egy-egy szekeren; vasgolyók csak 1500-ban jöttek használatba.

A súlyos szilárdság a vári ágyukban hasznosnak, a táboriakban pedig károsnak, akadályosnak mutatkozott; miért is ezek csekélyebb súlylyal kezdtek öntetni. Kisebb tábori ágyukat használt II. Fridrik porosz király 1741-ben, tőle tanulták el az austriaiak; de a francziák a régi rendszer, vagyis a nehéz s hosszú ágyuk mellett maradtak. Csak ismételt tapasztalatok után 1776-ban hozta be náluk is Gribeauval a tábori és vári tüzérség közti különbséget, megállapitva az ütegeket is határozott számu s nagyságu ágyukkal.

Riminii Malatesta Zsigmond 1460-ban készité bronzból az első bombákat vas abroncsokkal összeszoritott két félgömbből, melly bombagolyók tágas mozsarakból lövettek ki. 1524-ben aztán Gian Battista della Valle di Venafro üres vagyis gránátgolyókat készitett; azért tévednek, kik mondják, hogy a gránátgolyók legelőször Wachtendonk ostrománál 1588-ban használtattak.

A földalatti vagyis alagutakat a régiek arra használták, hogy titkosan be- és ki járhassanak az erősségekből, vagy pedig nagyobb aláásás által valamelly tornyot vagy épületet összedöntsenek; a lőpor feltalálása után csakhamar megszülemlett a légberöpités gondolata, melly végre a földalatti utak fel is használtattak legelőször Pisa ostrománál 1405-ben, de siker és követés nélkül. Használták utóbb a genuaiak Sarzanello ostrománál 1487-ben, aztán a spanyolok 1502-ben Castel dell' Ovo várát vettették föl, a jeles de szerencsétlen Pier Navarro által javitott minák által.

A hadviselők csakhamar azon gondolatra jöttek, hogy a hajókra is ágyukat alkalmazzanak. A petardák a franczia polgárháborukban, különösen a hugenották által használva tünnek föl először, Calais ostromlásánál 1580-ban; öt évvel utóbb Lesdiguières azok segélyével vette be Montelimart és Embrunt. Gyarapodott a tüzérség a harminczéves háboruban s Gusztáv Adolf Nürnberg alatt háromszáz

ágyuval állott; Napoleon Oroszországban ezer háromszáz hetvenkettővel, Lutzen- és Bautzennél pedig még többel birt. A vetágyu (Haubitz), mellyel üres golyók egyenes vagy hajlós irányban lőhetők, legelőször 1693-ban a norwindei csatában fordul elő; 1697-ben Ath ostrománál Belidor vetágyuja, 1779-ben pedig a Melville által feltalált hosszú vetágyu kiséreltetett meg.

Sokan törték fejöket azon, mikép lehetne a tüzi fegyvereket minél öldöklőbbekké tenni. A lengyelek 1575-ben tüzes golyókkal lőttek, minők egyébaránt már 1418-ben Cherburg ostrománál V. Henrik ellen használtattak. Valtur lőporral töltött bronz golyókat hozott javaslatba; Congrève Vilmos az ujabb időben a röppentyűket találta fel, mellyek rettentőségét legelőször Koppenhága érezte.

Burgundiai János táborában négyezer, a schweiziak által pedig Murtennél tizezer kézi lőfegyver használtatott. Ezek voltak az elsőnemü puskák [1]). Julián kanonok forlii krónikája szerint ama vidék számüzöttei 1331-ben balistabant cum sclopo versus terram; az 1334-i estei krónika beszéli, hogy Rinaldo d'Este határgróf Bologna ellen praeparari fecit maximam quantitatem sclopetorum, spingardarum etc.; 1346-ban puskákkal védetett a Po hidja melletti torony Turinban; 81-ben az ágostai helyhatósági tanács harmincz lőfegyvert küldött a császári városok seregének, melly a frankoniai, sváb és bajor nemesség ellen küzdött; 1422-ben Zsigmond császár Olaszországba ötszáz lőfegyveres katonát küldött, minőket Milano 1449-ben huszezeret számlált. Az első puskák bronz-, utóbb vascsövek voltak, egy gyúlyukkal, mellyen a lőpor kanóczczal gyujtatott meg. Csak lassan hozattak aztán a lőfegyverek azon tökélyre, mellynek fokán mainap látjuk; puskaágyak, majd meg kanócz helyett aczél s tüzkő alkalmazása, végre a lökupak s a katonaság mai gyutacsai (Zünder) találtattak fel.

Tudnunk kell azonkivül, hogy a lőpor sokáig roszul készittetett, ugyszintén a csövek; azért a régibb fegyverek nem hamar mentek ki a divatból, s a schweizi az ő kopját, az angol az íjat igen nehezen tette le. A milanói Lampo Birago a törökökkeli háború fölötti értekezésében eléje teszi az íjat a puskának, minthogy ezt nehéz hordani, nehéz vele czélozni s a nedvesség meghiusitja a lőpor erejét s eloltja a kanóczot; nem visz tovább mint az íj s a katonát, mig tölt, fedetlenül hagyja. Olly hiányok voltak ezek, miken segitni kel-

[1]) Wallhausen János Jakab nagyvezér, ki 1615-ben a gyalogságról, 1616-ban pedig a lovasságról irt, terjedelmesen beszél a puskák használatáról.

lett, aminthogy lassan meg is történt s az íjászok száma kevesbedett, mig a puskásoké gyarapodásban volt. Ám mégis V. Károly lovas íjászokat vezetett csatába; még Fourquevaulx is eléje tette az íjat a puskának [1]), s hadértő nagy férfiak is e véleményben voltak, míg a szurony alkalmazása is föl nem találtatott.

Emlitnünk kell még, miszerint a lőfegyverek találmánya gyávaság- s embertelenségnek tartatott; nagy zaj üttetett, hogy kiirtja az emberinemet, melly levetkezi a hősiséget, miután az utolsó paraszt megölheti a legvitézebb s gyakorlottabb hőst. Annyi igaz, hogy a lőfegyver borzasztó egyenlőséget állitott fel a paraszt és a főur között, ki amazt addiglan vasfegyverzetében délczeg lovával büntetlenül taposta össze.

Ime az okok, mellyek miatt a lőfegyverek lassan tökélyesedtek. A karabélyt némellyek szerint az arabok, mások szerint a calabriaiak találták fel s legelőször a caraba nevü bárkákon használták: a picardi háboruban II. Henrik franczia király testőrségét egy, karabélylyal fölfegyverzett könnyü lovas ezred tevé (1559). Már 1550-ben pisztolyokat találunk emlittetni, mellyek, mint mondják, Pistojától neveztettek el, mivel ott találtattak fel. Az aczél s kova a puskára 1517-ben Nürnbergben kezdett alkalmaztatni. Olly bajjal járt ez mégis, hogy a kanócz még nem ment ki a divatból, sőt a franczia seregek nem hagyták azt el 1703-ig, a mikoron Vauban tanácsára a gyalogság a kopját is puskaszuronynyal cserélte föl. Tudjuk, miszerint majdnem a mult század végeig egyedül Franczia ország volt birtokában a titoknak, mellyel a tüzkövet olly könnyen hasittatta, hogy azt olcsó áron adhatta el.

A puska kevés védelmet nyujtott a lovasság ellen; mig a kopjaszuronyos schweiziak sikerrel tudtak annak is ellenállni. Gondolkodni kezdtek tehát a hadviselők, mikép lehetne a szuronyt és puskát egyesiteni; ez megtörtént a Bayonneban 1640-ben föltalált puskaszurony (bayonnette) segélyével. De e szurony eleintén a csőbe dugatott, mit minden lövésnél ki kellett venni s igy nem sokat használt; de 1681-ben üres nyellel, végre a mult században kapocsvágattal kezdett készittetni mai minőségében. Üres nyellel a puskacsőre alkalmazva legelőször Buda ostrománál használtatott 1686-ban, melly idő után mindig jobban ismertetett el e fegyver fontossága, mellyel messziről és közelről lehet harczolni s melly egyenlővé tette a katonák erejének kifejtését.

---

[1]) *Instruction sur le fait de la guerre*, l. 4.

A papir-töltények a spanyoloknál már 1567 ben használatban voltak s az olaszoknál is már 1570-ben ismerve voltak. Gustav Adolf 1620-ban tölténytartókkal látta el gyalogságát; hanem a gyujtólyuknál, ugy látszik, finomabb por használtatott mint magára a töltésre, s csak 1744-ben hozatott be egyenlő por használata Franciaországban.

A lőfegyverek behozatala után a védfalak roppant vastagságban kezdtek épittetni; a lovasság pedig még több vassal boritotta be magát, de aztán tapasztaltatott, hogy a nagy vastömeg védelem helyett inkább csak akadályul szolgál. Basta György vezér ujitásai folytán végre a vért csak a parancsnokok s külön vértescsapatok számára tartatott fenn. Nehezebbé lett ekkor egy-egy álláspont megtartása s a csaták gyorsabb kimenetelüekké lőnek.

Elhallgattjuk itt a minden időben tett igen számos kisérleteket, mellyeknek elfogadásában, miután csak nagyobb emberirtásra czéloznak, a kormányoknak igen ovatosaknak kell lenniök; annál inkább, mivel a mit egy hatalom elfogad, rövid idő alatt a többi is gyakorlatba veszi. A göznek fegyverekrei alkalmazását javaslatba hozta 1805-ben Casseloup, létesitette pedig 1814-ben Gerard, 23-ban Perkins, 26-ban a sléziai Besetzny. Perkins egy percz alatt roppant távolságra négyszáz golyót röpithetett, s igy szerinte egy font kőszén megtette azt, a mit négy font lőpor. Fulton hajóhajtásra alkalmazván a gőzt, ezzeli védelmet is tervezett, s egy fregatot szerelt föl, mellynek működő gépe golyókat is tüzesitett, háromszáz kaszát hozott mozgásba, mellyek a megtámadtatást lehetetlenné tették, s egy percz alatt roppant mennyiségü forró vizet feccsentett szét. Ha sikerülend mindezt tökélyre hozni, ez lesz a leghatalmasb védelmi eszköz.

De ki várna gőzágyukróli oktatást Leonardo da Vincitől vagy Archimedestől? Leonárd párizsi codexeiben a B. kézirat 33. lapján ezt olvassuk: Archimedes találmánya. A **Nagydörgő** (architronito) olly gép, melly finom rézből készül s roppant dörgéssel és erővel vasgolyókat szór. Használtatik ekképen: A gép harmadik része nagymennyiségü széntüz alatt áll, s midőn a viz javában forr, elzáratik a *b* rész, melly az *abc* vizedény fölött van; és midőn ama felső rész bezáratik, alant nyilás történik s az összes viz a gép megtüzesült részébe ömlik s rögtön olly gőzzé változik, melly csodálatra méltó, különösen ha látjuk dühös erejét és halljuk zörejét. E gép

talentum nehézségü golyót röpit ki. A kéziratban rendes rajz alatt mint magyarázat állanak e sorok, mellyekben Leonárd bevallja, hogy a találmány Archimedesé, és a talentum említése csakugyan arra mutat, hogy a dolgot a syracusai tudós valamelly régi könyvéből meritette, melly már ma nincsen meg s melly bizonyitná, hogy a legrégibb időben is ismertetett a gőz ereje, melly jellemzi a mi századunkat.

Az utóbbi háborukban a tüzérség roppant fejlődést nyert; a congrève-röppentyük uj öldöklési szerül tüntek föl, habár az irányzás még nincsen biztossággal megállapitva; Villantroys leghatalmasb ostromló vetágyuja, az orosz tábori vetágyuk, Pexhans bombaágyuja, az angolok óriáságyui, mindannyi tanuságai annak, hogy a haditudomány is a többivel lépést tartva, halad.

Milly távol vala attól, hogy illy eredményeket jósoljon ama szerzetes, ki, talán alchymiai foglalkozásai között először látta felsustorogni a löport! És mégis ama találmánynak meg kellett változtatnia a hadviselés módját, elvennie bátorságát a nyers erő felsőségének; természeti egyensulyba állitni vissza az embert embertársa irányában, és igy levernie a förendurságot, visszaállitni a királyi tekintélyt nyugaton, és lehetlenné tenni, hogy a müvelt országok valaha a barbárság zsákmányaivá legyenek, és kényszeritnie a bárdolatlan népeket is, hogy haladjanak és müvelödjenek; ámde ugyanazon találmány leverte a népek szabadságát az által, hogy gyakorlati felsőbbséget nyujtott az uralkodóknak, kiknek kezökben van a tüzérség és erősségek.

Egyéb találmányok.

Még más találmányok is jelölik ama korszakot. Arnald orvos a XIII. század közepén első főzött pálinkát s varázslónak nyilvánittatott. A belgák és lüttichiek maguknak tulajdonitják az első kőszénásást; annyi áll, hogy a kik azt 1347-ben ásták, nagyrészt lüttichi katonák voltak; ámde távol vala tőlük, hogy előre látták volna, milly hatalmas tényezője leend az egykor az emberi iparnak. Ugyanezen időben kezdődtek a faggyúgyertyák és a játékkártyák [1]).

Baco Roger, hogy nagyitva lássa a betüket, (melly végre a régiek is vizzel telt üveg-tekével tőnek kisérletet) üveg körszelettel (segmentum) fegyverezte föl szemeit. A florenczi Santa Maria Maggiore egyházban egy siremlék fölött ez olvasható: Itt fekszik Salvino d'Armato degli Armati di Firenze, a szem-

[1]) L. a XI. könyv. 147. lap.

üvegek feltalálója. Isten bocsássa meg büneit. Az Ur MCCCXVII. évében. Mások azonban a pisai frà Alessandro da Spinát nevezik, ki talán elterjesztette a szemüvegek készitésmódját, melly előbb titok vala. A florenczi Sandro di Pipozzónak a családkormányzásról irt értekezésében 1299-ből ezt olvassuk: „Olly elaggott vagyok már, hogy nem tudnék olvasni és irni az okiali nevü üvegek nélkül, mellyek legujabban találtattak fel a szegény öregek számára, midőn látásuk már gyenge lesz;“ és a hires frà Giordano da Rivalta, Florenczben 1305-i febr. 23-án szónokolva, ezt mondá: „Nincs még husz éve, hogy a szemüvegek készitésmódja feltaláltatott, s én láttam azt és beszéltem vele, ki a szemüvegeket készitette.“

Leon Battista Alberti, kit sok okból lesz alkalmunk dicsérni, egy szekrényt készitett, mellyben rövid csövecskén át hegyeket, térségeket, sőt éjjeli csillagos eget is lehetett látni, mi előzeteül tekinthető a camera opticának, mellyet Gian-Battista Portának tulajdonitanak.

Ugyanezt tartják a vizrekesztés feltalálójának. Némellyek szerint Leonardo da Vincié, mások szerint ismét Dionigi és Pier Domenico di Viterboé (1481) az érdem; hanem Leon Battista értekezésében De re aedificatoria, mellyet 1452-ben V. Miklósnak szentelt, ollyanul iratik le e találmány, minőnek mai nap látjuk, és pedig nem mint uj, hanem már használt mesterség adatik elő [1]). A hollandok vitatják az olaszok ellenében, hogy a vizrekesztést ők találták fel (1220), mit azonban határozottan be nem bizonyithatnak. A francziákhoz Leonardo da Vinci vitte be 1500 elején, s olaszokhoz

---

[1]) Lib. X. c. 12. *Claudetur aquae defluvium cataractis, claudetur et valvis. In utrisque latera lapidea pilarum ope firmissima debentur. Cataractae pondus tollemus sine hominum periculo, adhibitis ad tractorium fusum rotis dentatis, quas veluti in horologio moveamus dentibus alterius fusi ad id opus ad motum adactis; sed omnium commodissima erit valva, quae medio sui habeat fusum statutum ad perpendiculum, vertibilem. Fuso appingetur valva quadrangula, ut pansa adsit, velut in oneraria navi quadratum explicatur velum, quod hoc suo brachio possit ad proram puppimque circumagi. Sed valvae istius brachia erunt non coaequalia, altero enim paulo erit retractior ad digitos usque tres; nam fiet tunc quidem ut uno a puero reseretur, et rursum sponte claudatur, vincente ponderibus latere prolixiore. Duplices facito clausuras, secto duobus locis flumine, spatio intermedio quod navis longitudinem capiat, ut, si erit navis consecensura, cum eo applicuerit, inferior clausura occludatur, aperiatur superior; sin autem erit descensura, contra claudatur superior, aperiatur inferior: navis eo pacto cum ista parte fluenti evehetur fluvio secundo.*

folyamodtak a francziák a nehezebb vizi épitményeknél; igy 1507-ben a párizsi Minasszonyunk-hid és a Kis-hid épitésére XII. Lajos által frà Giocondo, veronai dominicanus hivatott meg.

Posták.

Uj társadalmi kényelmet biztositottak a posták is. Irva van, hogy a perzsa Cyrus hozta azokat be saját birodalmában. China- és Japánban sokkal régibb időkre vitetik vissza azok eredete, és a spanyolok Amerikában Cuscotól Limáig szabályozott állomásokat találtak. Európában Augustus állitotta azokat fel, de csak a végre, hogy a kormány rendeleteit a roppant terjedelmü birodalomban pontosan és gyorsan átvigyék, vagy hogy a hivatalnokok, vagy kiket a kormány azon kedvezményben részesitett, utazás közben könnyebben kaphassanak lovakat. Ugyanezt láttuk a mongoloknál. Mondják, hogy a Német-lovagok Marienburgban már 1276-ban állitottak fel levélpostát s elterjesztették azt egész nyugati Poroszországban [1]). A párizsi egyetem talán már Nagy-Károly idejétől fogva kiváltsággal birt, hogy magánleveleket saját javára szedendő dij mellett küldözhessen. XI. Lajos 1464-ben postákat állitott fel egész Franczia-országban, mivel, ugymond, igen szükséges az ő és az állam ügyeire nézve, hogy pontosan tudósittassék mindenfelől az uj eseményekről, és viszont, midőn neki tetszik, ő is tudósitást küldhessen. Azonban a kétszázharmincz futár s a felügyelők uj terhei voltak a népnek, melly semmit sem nyervén a posták által, zugolódni kezdett; miért is Lajos megengedte, hogy a királyi posta lovain magánosak is utazhassanak s leveleket küldhessenek. A vallásviszályok idejében veszélyesnek tartatott az ellenséges eszmék illy könnyü közlése, miért is a királyi posta használata halálbüntetés alatt el lőn tiltva. IV. Henrik alatt rendeztettek a futárok s a dijak, és igy a posta államjövedelemmé lett. 1630-i májusban örökös postamesterek s futárok neveztettek ki, s a kormány negyvenkét évig kizárólag e hivatal eladásából huzott hasznot. Sully a posták főigazgatójának méltóságát 32,000 scudin adta el, Richelieu pedig 1629-ben 350,000 liráért. Louvois 1676-ban egy igazgatás alá egyesité a tartományi postákat, mellyek Petit Lázárnak 1,200,000 liráért bérbe adattak. E bérdij olly gyorsasággal emelkedett, hogy a forradalomkor évenkint tizenkét milliót hozott az államnak.

---

[1]) **M. Mathias**, *Über Posten und Postregale.* 1835.

Ferdinand és Izabella, elfoglalván Granadát (1492), postákat állitottak fel államaikban. Angolhonban belül igen csekély volt a közlekedés, kivülre majdnem semmi; csekély volt a kereskedelem, nagy a tudatlanság; csak a király használt futárokat, midőn a főurakat minden részről gyülésre hivta; s ama futárok roppant költségébe kerültek. 1481-ben a Skóthonnali háború alatt, IV. Eduárd futárpostákat állitott fel husz-husz mérföldre (miglia) egymástól, melly uton sürgönyei két nap alatt kétszáz kismérföldre vitethettek. VI. Eduárd 1548-ban megszabta a dijakat; I. Károly némileg kedvezni akart a magánosaknak, azonban a posták csak Cromwell idejében állapodtak meg; a parlament alárendelte önmagának a főigazgatót, szabályozva lőn minden és nevelve az állam jövedelme. 1664-ben a posták 525,000 lirát; 1723-ban 5,040,000-et, 1797-ben 15,175,000-et jövedelmeztek; jelenleg még többet.

Belvárosi kis posta Párizsban 1759-ben állittatott fel, példájára a londoninak, melly már 1683 ban létezett. Omnibus hordta a leveleket és ujságokat mindennap minden utczába.

Németország Lombárdiától vett példát. Tassi vagy Taxis Ferencz Gábor, Torre di Valvassina grófja, III. Fridrik alatt Tirolban állitotta fel az első postát; unokája Ferencz Brüsseltől a franczia határokig és Brüsseltől Bécsig állitott postákat. Lovas futárok voltak és eleintén csak a ló váltatott, utóbb a legény is; eleintén csak a kormány használta, utóbb kereskedők s magánosak is küldhettek leveleket fizetés mellett; és a magánosak fizetése olly jövedelemmé lett, hogy Ferencz az államnak dijtalanul kinálkozott szolgálni, csakhogy a szabadalmat megtarthassa. 1516 ban I. Miksától német-alföldi főpostamesternek neveztetett ki, de az 1522-i országgyülés a szükség szerint különféle postákat állitott fel. Taxis Leonard 1543-ban a postákat Németalföldről Lüttich, Trier, Speyer, Würtemberg, Augsburg s Tirolon át egész Olaszországig terjesztette el; II. Rudolf pedig megtiltotta a más utoni levélszállitást. Lamoral báró Taxis 1615-ben a birodalmi főpostamesterséget, mint örökös hübért birta; de midőn az államok látták a nagy jövedelmet, igényt támasztottak s külön postákat állitottak fel, daczára a császár és Taxis panaszkodásának. Dán-, Svéd- és Oroszország a postákat csak a mult század elején rendezték.

A mennyire könnyebbült a magánosak közlekedése, annyival jobban sikeresiték a kormányok az akkor kezdődött központositási törekvéseket, mik a most leirandó korszak valódi társadalmi müvét

képezék. Folyvást növekedett a szállitási gyorsaság [1]) és a közlekedési kényelem. Nevezetes a legujabb intézkedés, melly szerint levélbélyeget kell a küldeményre ragasztani, mi által elháritva van a dijak utólagos megszabásának s beszedésének alkalmatlansága.

MÁSODIK FEJEZET.

Keleti birodalom.

Konstantinápolynak a keresztesek általi elfoglalása uj életet látszott annak adni; nagyszámu nemesek, felocsudva fényüző tétlenségükből, fegyvert ragadtak, hogy magukhoz ragadják a felbomlott uralom egy-egy részecskéjét [2]). Komnen Elek a Pontus Euxinus déli partjai alatt a trapezunti császárságot alapitá (1204), melly hosszu ideig fenntartotta magát; Komnen Mihály elfoglalta Durazzót, Epirust, Aetoliát s Acarnániát; Lascaris Tivadar megtartotta Bithyniát, Phrygiát, Mysiát, Joniát és Lydiát, s megerősödve az iconiumi sultán legyőzése által, alapitá a nicaeai császárságot (1206). Ducas Vataces János, Tivadar utódja (1222) nagy politikus levén a tervezésben és hős a kivitelben, meg nem hódolt sem nemzetebelieinek, sem az idegeneknek; háromszor ostromolta Konstantinápolyt, legyőzte ismétesen a latinokat; megkedveltetni ügyekezett az egyszerü szokásokat és a tudományokat, müveltette saját költségén a parlagon maradt földeket, mi neki gazdagságot szerzett, másoknak pedig jó példát szolgáltatott; a császárnőnek egy koronát ajándékozott, mellyet tojások árán vásárlott. Sokan a görögök közől odahagyva a latinokat, hozzá menekültek; a nemesek rablás helyett, müvelték földeiket s a fölösleges gabonát a töröknek adták el.

Fia II. Lascaris Tivadar (1255) rövid ideig és erélytelenül uralkodott; gyanakodó és makacs volt s baleseteiért a varázslókat és méregkeverőket vádolá. Ennek utódja a hat éves IV. Lascaris

---

[1]) Az angol posta ma, ott is hol nincsen vasut, $8^7/_8$ mérföldet (miglia) halad. Londontól Edinburgig 1635-ben három nap s három éj kellett, most harmincz óra kell. Franciaországban XIII. Lajos óránkinti postákat kivánt felállitni, de a gyakori váltás ugyanannyi idő-vesztéssel járt. A forradalom előmozditá a gyorsaságot. Párizsból most huszonnyolcz posta indul, azonkivül vidékre nyolczezer gyalog ember teszi a szolgálatot.

[2]) L. a XII. könyv 73—75 lap.

János volt (1259), a fényes származatu Palaeolog Mihály gyámnoksága alatt. Ez mint volt vezére a franczia katonáknak nyájas és takarékos is vala s nagyon ügyesen tudta különösen a papság szeretetét megnyerni, és kikerülni a féltékeny császárok által ellene vetett cseleket, mellyek által teljesen megedzetett bátorsága. S valóban rövid idő alatt arra kényszerité gyámfiát, hogy őt kormánytársnak fogadja; aztán a koronát is magához ragadá (1260), s a bitorlást dicsőséggel akarta elfedni. II. Balduinnak, ki akkor Konstantinápolyban uralkodott, hadat üzent, aztán békét engedett.

Konstantinápoly bevétetik. 1261.

E béke ideje alatt Elek császár, a bolgárok ellen indulva, szép alkalmat talált Konstantinápoly meglepésére, hová be is vonult minden ellenállás nélkül, Balduin Olaszhonba futott s a latinok birodalma a Bosporusnál véget ére. A franczia főurak az utolsó latin császárral együtt vonultak el, a kisebbek lakaikban maradtak, a régi urak visszatértek. Bevonulván Konstantinápolyba az Arany kapun, mellyen régenten a császárok, diadalnak nevezett, de sokszor gyalázatteljes hadjárataikból visszatérve szoktak volt bevonulni, Mihály leszállt lováról s egy Madonnát vitetett maga előtt, mintha ez hozná őt vissza, mint hajdan Periclest Minerva Athenaebe; megvakittatá aztán Lascaris Jánost, császárnak kiáltatta magát s alapitá a Palaeologok uralkodóházát.

Palaeologok.

A birodalom akkor Ázsiában Paphlagoniára, Mysia-, Bithynia-, Nagy-Phrygia-, Cariára s Cilicia egyik részére szoritkozott; Kis-Ázsiának nagy része az iconiumi mongol sultánoktól volt elfoglalva; a trapezunti császárság még fenntartá függetlenségét; Európában a bolgár királyság a Haemustól a Dunáig terjedt, Szerbia meg a Dunától le Durázzoig a Fehér-Drina mentében; s Mihály nem is foglalhatott vissza többet, mint Peloponnesus délkeleti partjait, s igy a keresztesek által alapitott fejedelemségek Görögbon közepén s déli részein fenmaradtak.

A genuaiak, kik, hogy megalázzák a velenczéseket, segitették Mihályt Konstantinápoly visszafoglalásában, nagy kedvezményekben részesültek, s Pera külváros is nekik adatott. De azért Velencze s Pisa sem vesztette el régi kiváltságait és saját bíróságait, s a pisaiak consula, a genuaiak podestája s a velenczei balio (törvénybiró) a konstantinápolyi korona főtisztjei közé tartoztak.

Arsenius.

Minthogy Arsenius patriarcha Mihályt, mint császárgyilkost,

átok alá vetette, ez őt letevé s számüzte a Propontis egyik szigetecskéjére, hol ennek nyomorultan, zsoltármásolással kellett élelmét keresnie. József, az uj patriarcha, ujra megáldá Mihályt, de Arsén barátai szakadást idéztek elő, melly soká nyugtalanitá a birodalmat. Róma pártolja az üldözöttet, minek folytán Mihály, hogy elkerülje a keresztes hadat, mellyel a pápai mennykövek s Balduin izgatásai fenyegetőztek, javaslatot tön a két egyháznak egyesitése iránt. IV. Kelemen tehát felfüggeszté Anjou Károly készületeit, ki Balduin igényeit magának engedtette által; és Mihály, püspökei heves ellenzésének daczára, követeket küldött a lyoni zsinatra (1274); a nicaeai hitvallás görögül s latinul énekeltetett, a soká vitatott filioque hozzáadásával. De az uj patriárchát, Vacco Jánost, kevesen ismerték el; a papság és nemzet nagyobb része elszakadt tőle s börtönnel és vérpaddal fenyegetőzött; Mihály ekkor ingadozni kezdett, mire Róma hütlenségről vádolva őt, átok alá vetette, mi őt halála órájáig szomoritotta.

Utódja II. (vagy III.) Andronicos elüzte Vaccót s kegyenczét cyprusi Györgyöt tette helyébe (1282 decz.); a püspököket, kik az egyesülést pártolták, letette, mi czivakodást, nép- és udvarzavarokat eredményezett. Soha sem láttuk Keleten azt a papság és trón közötti harczot, melly élénkséget adott Európának; sőt a patriarchák mindig alá voltak vetve, annyira, hogy a keleti egyház nem birt saját egyházi joggal, sem határozmányok gyüjteményével, miután az egyház fejében nem ismert el törvényhozási jogot [1]) Azonban a patriarcha választása főfontossággá lett s azért pártoskodásra adott alkalmat; de itt a pártharcz, nem ugy, mint nyugaton az egyház szabadságáért, hanem papi nagyravágyásért s pártdiadalért vivatott. Az Arsen-pártiak előadták, hogy a chalcedoniai zsinat idejében, az Atyák az Eutyches elleni határozat egy másolatát szent Euphemia szekrényébe tették, s a szent kinyujtotta kezét, megcsókolta azt s visszaadta a püspököknek: kivánták tehát, hogy a jelen viszályban is illyen kisérlet tétessék; s meg is nyerték az engedélyt, Damascusi sz. János teste jelöltetvén ki nekik.

Konstantinápolyba hiván Michelangelos Ducas Comnenost, Epirus fejedelmét, elfogatta Andronicos, aztán szökés közben meg is

---

[1]) Ifju Andronicos alatt, Blastares Máté szerzetes egy elemi munkát készitett, a zsinatok és császárok által kiadott egyházi törvények könnyebb megtanulására. Ezen betüszerinti összeállitás (σύνταγμα) nyujtja mindazt, a mit a görög egyházról tudunk.

ölette őt, s igy a latin hóditás alapitotta államok egyike ismét megszünt lenni. Hátra volt még Cyprus, mellyet Oroszlánszivü Richárd Lusignani Guidónak adott, kinek utódai egyideig megtartották azt, utóbb pedig a czimet különféle családokra ruházták.

Azon időtájban láttattak az első törökök Európában. Azzeddin Kai-Kus megfosztatván a hatalomtól Rokneddin, iconiumi szeldsukfi sultán által (1261), elhagyta hazáját tizenkétezer törökkel s a császár engedélyével azon vidéken telepedett le, melly még ma is Tartaria Dobrudzsa nevet visel, Silisztria és a dunatorkolatok között. Innen a császári fővárosra vetette szemeit, de az erről értesitett császár halálra itélte Kai-Kus-t. Ez azonban megfutott s a dsengiszkánfi Berke-kánnál keresett menedéket és segélyt, ki is átkelvén a befagyott Dunán, Konstantinápolyhoz közeledett, aztán egész gyarmatát Krimbe vezette. Csak mintegy ezeren maradtak hátra, kik megkeresztelkedvén, mint turcopolok (megkeresztelt törökök) a császári testőrseregbe soroztattak. De az ázsiai törökök hóditva kezdtek a birodalomba rontani; Andronicos ez okból zsoldjába fogadta az almogavarokat vagyis a regényes hirü catalánokat.

Almogavarok.

A zsoldos seregek olly ostor voltak, mellyet a középkori társadalomban a békének a háboru hagyott épen ugy, mint korunkban az államadósságot, és az ennek törlesztésére szükséges adókat. A catalánok a mórok elleni, kevés igénynyel s nagy vadsággal vivott csatákban, megszokták a vért és a rablást, s tehát midőn azt hazájokban nem üzhették, idegenek zsoldjába álltak. Ezek egyrésze az aragoniai királyt követte, midőn az Siciliából az Anjoukat kiüzni akarta; de midőn a háború csillapultával a király által hazatérésre szólittattak, önálló szabad csapatnak nyilvániták magukat, s miután a szigetet egyideig saját javukra pusztitották, felajánlották szolgálatukat a görög császárnak, minthogy haza gyanánt csak a csatatért, egyetlen birtokul a fegyvert, egyetlen erényül a vitézséget ismerték. Bőrbugyogó, egy kenyeres tarisznya, mellyben a tüzszereket is hordták, egy kis vasfonatu sapka fejökön, kard s nehány gerely képezte ruházatukat s fegyverzetöket, de az mondatott róluk, hogy egy csapással a lovast és lovat is keresztülvágják, még nejeik is vadkegyetlenek voltak. Flor Roger volt vezérök, kit a Brindisi család egyik lánya Konradin udvarának egyik német nemesétől nemzett. Előbb szerzeteslovag volt, de Saint Jean d'Acre eleste után összemarkolván szerzete kincseit kalózságra adta volt magát, s igen hatalmassá

lett a Földközi-tengeren [1]). Tizennyolcz gályával s négy kisebb hajón nyolczezer kalandorral Messinából Konstantinápolyba evez (1303), a furcsa alakokat kinevető genuaiakat lekaszaboltatja; aztán arany pecséttel erősitett egyezmény folytán egy palotába szállásoltatik, a császár egyik unokalányát veszi nőül s Romania nagyherczegének czimével diszittetik fel. Megtámadja ezután a törököket, két csatában leöl belőlök harminczezret s Ázsia szabaditójának kiáltatik ki: de Isten mentse meg elleneinket is az illy szabaditóktól! E vad catalánok az elnyomottak élete s vagyona fölötti uraknak tekintvén magukat, nem kiméltek sem a becsületet, sem a tulajdont, sem az életet. Andronicos hallván kinzott alattvalóinak panaszát, legfölebb sajnálhatta őket, elnyomva levén maga is ama kalandorok követelései által, kiket hogy eltarthasson, terhes adót kelle kivetnie, meghamisitnia a pénzt, s elhuzni egyharmadát a hivatalnokok fizetésének; utóbb még arra is kényszerittetett, hogy caesar czimmel ruházza fel Rogert, ki jobban nyomta el a barátot, mint az ellenséget, mindig magasbra csigázta követeléseit s nem akarta háromezerre olvasztani követői számát, még akkor sem, ha viszonzatul Ázsia kormányzásával bizatnék meg.

Mit tehetett Andronicos? a gyávák fegyveréhez folyamodott, s Roger meggyilkoltatott a császárnő szeme láttára, huszonhétéves korában (1305). Övei közöl nehányan megölettek, mások hajókra menekültek s rémeivé lettek a Földközi-tenger partjainak Berengar d'Etenza lovagnak, Roger barátjának vezérlete alatt. A mit fegyver ki nem vivhatott, megtette a görögök s genuaiak ismételt hitszegése. Doria Eduárd elfogván árulás által Berengárt, a Thraciában s Macedoniában uralkodó frankok serege (illy czimet követelt magának a catalánok katonai köztársasága) makacsul védte magát Gallipoliban, s ajánlatot tőn, hogy tizen vagy százan ugyanannyi ellenséggel szálljanak sikra s ugy határozzanak vezérök sorsa fölött. Mihály, Andronicos fia s kormánytársa (1307.) összeszedett nagy pénzen tizenháromezer lovas és harminczezer gyalogost, de szétveretni látta e hadat, s a kalandorok még jobban elbizakodtak. Mindenféle nemzetbeli csapatok álltak hozzájok, még háromezer mahomedán is, kik a császár zsoldjában álltak; Malek Izsák, szeldsuk fejedelem nyolczszáz lovast és kétezer gyalogost ajánlott: s ez volt a töröknek második megjelenése Európában. Az almogavarok nagy társulat neve alatt pusztitották Ázsia s Európa határait,

[1]) **Montaner**, *Aragoniai Krónika*, 194 fej. **Buchon**-nál VI. köt.

Ximenes d' Arenos Ferdinándtól, a nagyhirü főnöktől vezéreltetve. Midőn egy hadjáratra indulva majdnem mindnyájan odahagyták Gallipolit, hol csak hét lovas és százharmincznégy gyalogos maradt, Spinola Antal megtámadta a várost (1308), de megvédte azt kétezer nő, megverve a genuaiakat ugy, hogy Spinola Antal is a csatatéren maradt. Folyvást éhséggel s rohammal fenyegették Konstantinápolyt, melly nem találván más mentő szert, elpusztitotta egész környékét s a parasztokat marháikkal együtt a városba vonulni kényszerité. Szerencséjére a görögöknek viszály ütött ki ama barbárok között, minek folytán elvonulva a Bosporustól, Maeedonián, a szüz földön, keresztül Görögországba mentek [1]).

A felforgatott Görögország fölött több apró zsarnok versengett. Gualtier a Brienne-házból, mellyre az athenaei s thebaei fejedelemség női örökség gyanánt szállott, a catalánok segélyével a szomszédoktól vagy alhübéresektől több mint harmincz várat foglalt volt el. Hallván most a nagy társulat közeledését, tetemes hadat gyüjtött s a kalandorok ellen ment Cephisus partjaira, hol azonban öveinek nagyobb részével elveszett (1312). Fia Gualtier csak Athenae herczegének czimét tarthatta meg, melly alatt őt az olasz Athenae ellen zsarnokoskodni látandjuk. Themistocles és Epaminondas hazáját szétdarabolták maguk közt a catalánok, kik borzasztóan uralkodtak a görögök fölött és czivakodtak maguk közt, miglen elhatárzák, hogy az aragoniai és siciliai királyok főuralma alá hajlanak (1316). Ezután Thebae, Argos, Corinthus, Delphi s Thessalia nagy része, ezen egykor olly hatalmas köztársaságok, mellyek az egész világ müvelődésére olly nagy befolyást gyakoroltak, egy köznépi családnak, a florenczi Acciajuoliknak hübéreivé lettek.

E veszteségek szerencsétlenné tették Öreg-Andronicos félszázados uralmát, mellyet belső vallásviszályok s különböző anyáktól nemzett fiainak czivódásai is megzavartak. Tivadar, kit neki Jolánta, Montferráti VI. Vilmos lánya szült, örökölte a Montferrátok birtokait (1305) s Palaeolog-dynastiát alapita ott meg, melly 1533-ig tartotta fenn magát. Magyar Annávali első házasságában Mihályt, kit kormánytársnak fogadott, és Konstantin herczeget nemzette. Mihály Andronicos- és Mánuelnek volt atyja, kik közől amaz gyönyöre volt a nagyapának, ki utódjaul szánván őt, az udvarban nevelte; de a

---

[1]) E pontig beszéli el regényes kalandjaikat Ramon Montaner, ki maga is részt vett. L. **Pachymert** és **Nicephort** a *Byzanti Történetirók* között, aztán **Ducange**-tól, *Konstantindpoly Történetét.*

hizelgések s feslett élet elronták az ifjút, ki adósságba merülve, forradalmat tervezett. A nagyapa megelőzte őt s Ágnes (Irén) német herczegnőveli összekelésre kényszerité, de Andronicos eléje tett Ágnesnek egy magas származatu de feslett életü hölgyet. Észrevévén, hogy e hölgyet éjjelenkint egy vetélytárs látogatja, orgyilkosokat állitott lesbe, de látván az áldozatot, fivérére, Mánuelre ismert benne.

III. Andronicos.

Mihály meghalt szive fájdalmában, miután megosztotta atyjával huszonöt évig a hatalmat, mint kormánytárs, a nélkül, hogy többre vágyakodott volna. Öreg Andronicos gyülölni kezdvén az előbb annyira szeretett unokát, eléje tette neki Catharos Mihályt, Konstantin fattyúgyermekét. A testvérgyilkos perbe fogatván, hogy biztositsa magát, fellázadott ötvenezer fegyveressel s meglepvén Konstantinápolyt, császárnak kiáltatta magát (1328. máj.). Az öreg lemondott s a palotában bünbánó szerzetesi ruhában hagyatott, de olly szükségben, hogy el nem birta magát tartani; nagy nehezen tudott három aranyhoz jutni, de midőn egyik barátját nagyobb szükségben látná, neki ajándékozá.

Nagy-Sándor arról panaszkodott, hogy atyja alig hagyott neki valamit meghóditni valót; én félek, hogy az enyim alig hagy nekem valamit elveszteni valót, igy szokott volt felkiáltani az Ifju-Andronicos; azonban ő is, midőn a közohajtásnak engedve személyesen ment a törökök ellen, megveretett s elfoglaltatni látta Nicaeát (1330); azután a szeldsukokkal szövetkezett a genuiakkal egyesült ottománok ellen, kik partra szállva Konstantinápoly mellett, rémületbe ejtették azt, de mégis tengeren is szárazon is megverettek (1337). A böles és vitéz Cantacuzenos János érdeme volt e győzelem, melly férfiu Andronicost az uralomra segité, most pedig, mint főudvarmestere, öt azon megtartani törekedett. Meghalván a császár (1341), Cantacuzenos kormányzóul választatván a gyermek János mellé, erényes hüség- s ritka mérséklettel uralkodott. Annyit birt, a mennyit ezer pár ökör felszánthat; kétezer ötszáz ló legelt birtokain, aztán kétszáz teve, háromszáz öszvér, ötszáz szamár, ugyanannyi tehén, ötvenezer sertés s hetvenezer birka; magtáraiban roppant mennyiségü árpa és gabona állott, s miután kétszáz ezüst edényt elajándékozott, mégis annyi kincse maradt, hogy fölszerelhetett hetven hajót. Gazdagsága s nemessége féltékenynyé tették Apri János patriárchát és Apocaucos hajóhadvezért, kik is rávették a császárnőt, hogy elko-

boztassa javait s vettesse börtönre családját. A hadsereg azonban császárrá kiáltotta őt ki, s ő kénytelen volt magára ölteni a biborköntöst; de midőn békeajánlatai meg nem hallgattattak, nyilt háborút inditott, melly több évig tartott, s mellyben mindakét fél igénybe vette a barbárok segélyét, a szerbek k r o l-ját és a törökök kánját.

Ottomanok.

Ezeket már láttuk európai földre lépni a nélkül, hogy azon megtelepedtek volna; a catalánokkal bejött szeldsukok azok által megölettek s szétszórattak; de a diadal honfiaik egy másik részének, az ottomanoknak tartatott fel [1]). Midőn Dsengiszkán Kharizmba vonult, Sulejman-sháh, az Oguzok nemes sarja, Khorassánból ötvenezer emberrel Ármeniába menekült, aztán a hóditó halála után, midőn visszaakarna térni, vizbe fult, népe pedig elszéledt (1231). Fiai közől kettő visszatért Khorassánba; Dundar és Ertogrul négyszáz családdal Erzerum körül telepedtek le, aztán nyugatnak fordulván, Ertogrul segitette Alaeddint, a szeldsukok fejedelmét s tőle jutalmul diszruhákat, a Karadsa-tag hegyvidéket és Angora kerület nyugati részét kapta. Utóbb más a görögök és tatárok fölötti győzelmekért Alaeddintól hübérbe kapta a régi Phrygiát, hogy védfalat képezne a görögök ellen. Ekkor a törökök a telet Seraidsik mellett, a nyarat pedig Tumanig és Hermeni magaslatain tölték. Ertogrulnak három fia volt: Osman (vagy Otman), Gunduzalp és Serwiati Sawedsi. Az első kedvező jóslatok által lelkesitve s igazságaért is magasztaltatva, alig hogy atyja trónjára ült, vitézségét a görögök s tatárok ellen kezdé gyakorolni; egész földterületeket foglalt el s a szeldsukok fejedelmétől királyi diszjelekül, dobot, zászlót s lófarkot kapott, s megszilárditá hatalmát épen akkor, midőn a szeldsukoké Gajatheddin Massud halálával (1294) bomladozni kezdett.

Független fejedelemmé levén az Olymp körüli területeken kormányzókul legjobb vitézeit nevezte ki; fölépitette Jenisert, a csak egy nap járásnyi ország fővárosát; belefoglaltatta az imákba saját nevét, pénzt veretett s az árukra vámot vetett. Elfoglalt sok várat, miket roszul védtek a görög zsoldosok. Kirabolta Scyot, ama tenger több szigetével együtt; előnyomult egész Nicaeáig, a nélkül, hogy ennek erös falait megtámadni merte volna, s hallván, kevéssel halála előtt, hogy Brusa (Prusa) elfoglaltatott (1326), kiványa, hogy Bithyniának ama fővárosában temettessék el.

---

[1]) **Hammer**, *Gesch. des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven.* Pest, 1835.

És Brusában ütötte fel székhelyét utódja Orkan, ki tovább terjeszté a hóditást, mig vezérje s fivére Aladin megjavitá a beligazgatást s törvényeket alkotott (K a n u n), mellyek a Korán, Sunna s a négy nagy imam határozmányai után, az ottomanok államjogának negyedik kútforrását képezék, s a pénzre, ruházatra s hadseregre vonatkoztak. A pénzre Orkan neve veretett.

Janicsárok.

Hogy különbözzenek a görögöktől, kik aranyhimzetü föveget viseltek, és a turkomanoktól, kik szines turbánnal körülvont veresbőr sapkákat hordoztak, az ottomanok a fehér nemezt fogadták el. A hadsereg zsoldos gyalogosokból állott s állandó sereget képezett, egy századdal előbb a VII. Károlyé előtt. A katonák elrabolt keresztény fiuk voltak s janicsároknak (u j s e r e g n e k) neveztettek. Ez volt a törökök leggonoszabb s egyszersmind legszámitóbb lépése, melly őket minden hatalmasság előtt rettentőkké tette, hogy, midőn még ollyannal senki sem birt, rendes és állandó sereget állitottak föl, melly elszakitva a családtól és hontól, csak a háboruért élt. Veres zászlót hordoztak, mellynek közepén ezüst félhold s Omar kétélü kardja látszott. Eleintén ezren voltak, utóbb II. Mahomet alatt tizenkét ezren; Solimán alatt huszezren, s kétszer annyian IV. Mahomet alatt, mindenhatókká lettek aztán, miglen végre napjainkban, Atmeidan terén kiirtatni láttuk őket [1]).

A régi gyalogság (piade) zsold helyett földet birt, kötelezve a hadsereg számára utakat egyengetni. Voltak ezeken kivül a zábok vagyis szabadok, mint rendetlen gyalogság, és az akingok vagyis lovasok. A rendes lovasság négy csapatból (s i p a k i) állott s vörös zászlót fogadott, ez lévén az ottomanok szine, mikép sárga volt a Mahometé, zöld a Fatimitáké, fehér az Ommiáké, fekete az Abbasfiaké s kék a perzsiai Szofiké.

Igy rendezvén el seregét, Orkan megtámadta Nicaeát (1333), melly a görögök birtokába tért volt vissza s Lascaris Tivadar által birodalmi fővárossá emeltetett. Éhség s döghalál segitette Orkant a város bevételében; hol ő, mint Brusában, mecseteket, tanodákat, a szegények számára ingyenkonyhákat, az utasok számára karavánserailokat s a dervisek számára cellákat állitott.

Itt kezdődnek a soha többé meg nem szakasztott, majd békés majd ellenséges viszonylatok az ottomanok és görög birodalom kö-

---

[1]) Mások a janicsárok felállitását I. Amurat idejére teszik (1362), mint kevéssel alább előadandjuk.

zött. Az Ifju Andronicos szövetségre lép Orkannal; Cantacuzenos nöül adja neki egyik lányát; a törökök majd a görögökkel harczolnak a szerbek ellen, majd a genuaiakkal a görögök ellen; s minden alkalommal zsákmánynyal térnek vissza s kiismerik lassan a birodalom gyöngéit. Az olasz Facciolati, mint hajóhadvezér, elárulja Konstantinápolyt s beereszti Orkant (1347 febr. 3.), ki miután vér nélkül bevonult, a Palaeolog császár hivének vallja magát, kinek nöül adta saját lányát, aztán amnestiát hirdetve, megegyeztek, hogy együtt uralkodjanak, ugy, hogy a fiatalabb tiz évig az idősebbnek tanácsaira hallgasson.

Az ez alkalommal tartott ünnepélyen gyémántok helyett üvegek, ezüst helyett czinn és rézedények használtattak, miután az előbb viselt háboru alatt minden kincs pénzzé tétetett. Ám nem tért vissza a béke, mert a török és görög párt egyiránt nyugtalankodott. Amint Cantacuzenos megöregedett, az erejében növekedő Palaeolog mindig nehezebben türte a fékezést, melylyel az öreg gyámapa a vétkességtől visszatartá; végre az ifju császár, az udvaronczok ösztönzésére, nyilt háborut inditott Cantacuzenos ellen (1355). Részt vettek a viszályban a bolgárok és a törökök is, mig végre Cantacuzenos, mint ő állitja, jámborság- és bölcseségből, vagy mivel máskép nem tehetett, lemondott a koronáról s egy monostorba vonult, hogy ott husz évig szent és tudományos életet folytasson. Elhagyta magányát néhányszor, hogy békehelyreállitás vagy kegyelemadás végett közbevesse magát. Különben ott irta meg a negyvenévi történeteket Ifju Andronicos lázadásától saját lemondásaig. Mint főszereplő, ismeret- és érzelemmel irta le az eseményeket; kirí azonban az önszeretet, s ott is erényt fitogtat, hol csak nagyravágyási ármány s hanyatlási kórjelek voltak feltüntetendők.

Ugyanott érvezeti nyilait a héberek és musulmanok ellen intézte s heves pártolója volt a leggyerekesebb kérdésnek, mellyet az elsatnyult görög elme valaha támasztott. Az indiai hiedelmek, melylyek szerint a fő boldogság s bölcseség az érzékektöli elkülönödésben s a földi dolgoktól teljesen elvont gondolkodásban állana, elhatottak az Athos hegyi szerzetesek közé is. Ifju Andronicos uralkodása alatt egy Barlaam nevü szerzetes (1300—48.) kinevette amaz indiai eszméket. Sokan pedig azt hitték, hogy a közelithetlen isteni lényeg a fény, és Palamas Gergely azt fejtegette, hogy az a lényeg örök fény, mint az, melly megjelent a tanitványoknak, midön Krisztus átváltozott. Két örök lénynek, egy láthatónak és egy láthatlannak megkülönzése káromlásnak vétetett s a vita hévvel folytattaték. Barlaam

a byzanti udvar elé terjeszté a kérdést, melly zavarokra adott alkalmat; patriarchák emeltettek vagy tétettek le a szerint, amint hittek vagy nem hittek e megfoghatlan semmiségben. Egy, Cantacuzenos császár elnöklete alatt tartott zsinat mint hitágazatot megállapitá, hogy a Tábor hegyén megjelent fény teremtetlen vala.

A genuaiak megtartották Galata külvárost, mint alattvalói a császárságnak, s podestájok, mielőtt hatóságát gyakorolni kezdte, hűséget esküdött; s a genuaiak arra voltak kötelezve, hogy háboru idején száz gályát állitsanak ki s viseljék felét a költségeknek. De a görög gyengeség öket elbizottakká tette. Egy tengerész azt hirdette, hogy nem sokára honfiai lesznek a város urai s megölte a görögöt, ki ezt czáfolgatta; egy másik a palota előtt elmenve, nem tisztelgett. De azon körülmény, hogy védfalatlan külvárosban éltek, kitette öket a császár törvényes hatalmának s a velenczések erőszakának is, kik megtámadván öket egyszer, beszalasztották Konstantinápolyba, lakásaikat pedig felgyujtották. A genuaiak ezután engedelmet kértek körülsánczolhatni Galatát, s innen a Fekete-tengeren kereskedve, eladták a görögöknek Ukrájna gabonáját és sóshalait a Maeotis tavának; Krimből a karavánok által Indiából hozott füszereket s drágaköveket vásárolták össze.

Midőn Cantacuzenos császárrá kiáltatott, inkább a genuaiak, mint a görögök voltak Konstantinápoly urai s ingerkedtek a császár felségével; megverték ennek hajóhadát s ostromzár alá vették a fővárost (1351); nem állhatott ellen a császár, csak kierőszakolt engedményekkel, aztán a velenczésekkel szövetkezve. A két köztársaság hajói vérrel boritották be a tengereket. Nicolo Pisani, ki összeegyesité a velenczések hajóhadát a göröggel és aragonival, szétveretett Proti szigetnél Paganino Doria által (1352 febr. 13.), ki Cantacuzenosszal saját palotájában méltatlankodott s egy szerződést iratott vele alá, mellyben a velenczések s catalánoktól elvett összes kiváltságok a genuaiaknak voltak biztositva. Még itt sem állapodott volna meg Genua, ha a belviszályok annyira meg nem gyöngitik erejét, hogy még az idegen uralomtól sem védhette meg magát.

Az emlitett görög birodalmi háboruk alatt az ottomanok ujolag behivattak Európába, és Solimán basa, Orkan fia, megverve a bolgárokat és szerbeket, roppant zsákmánynyal s felfuvalkodva jelent meg Konstantinápolyban. Midőn egyszer holdvilágos éjen Cyzicus romjain, Mysiában, merengne, egy természetfölötti hang tudatta vele, mikép nagyatyjának egy álom által a világ birodalma volt megigérve. Neki bátorodott és eltökélte magában, hogy Európában tele-

pedik meg; s egy szép reggelen harminczkilencz válogatott emberrel meglepte Zimbe európai parti erősséget, két mérföldnyire Gallipolitól; s ez volt az ottomanok első hóditmánya Európában. A legrettentőbb földrengések egyike ledöntött számos thráciai várost és Gallipolinak, a Hellespont kulcsának falait is, hová akkép a törökök bevonulhattak; s uj ottoman csapatokat szólitva segélyre, városokat s erősségeket foglaltak, s Európa minden évben uj török gyarmatokat látott.

I. Amurat.

Meghalálozván Orkan életének hetvenötödik, uralmának harminczhatodik évében (1360), miután Solimán is fegyvergyakorlat közben megöletett, I. Amurát lőn a trónutód s ez kiterjeszté a hóditást egész Romania- s Thraciára, a Hellesponttól a Balkánig, innen Bolgár- és Szerbországba. A raguzaiakkal kötött védszövetséget (1361), Amurát, nem tudván irni, akkép erősité meg, hogy tintába mártá tenyerét s az iratra nyomta, s ezen tenyérrányomást fogadták el aztán a sultánok, szépitve, kiékesitve az irászok által, ugy, hogy a tenyéren belül a kellő név is olvasható legyen. Végre elfoglalván Drinapolyt (1362) itt a szomszéd Konstantinápolylyal ellenséges vallást és kormányt helyezett be.

A veszély közeledtére Palaeolog János VI. Inczéhez folyamodott, igérvén, hogy a görög egyházat a rómainak alárendelendi. A pápa felajánlott hat hónapra husz hadihajót, ötszáz lovassal és ezer gyalogos katonával; de felhivását a genuaiak, pisaiak, a rhodusi lovagok és Cyprus királya semmibe sem vették; csupán Savoyai VI. Amadé, ki Conte Verde (Zöld gróf) nevet is viselt, elindult egy hadosztálylyal s elvette a törököktől Gallipolit (1366). A császár nemcsak követeket küldött V. Orbánhoz, hanem személyesen is Rómába ment (1369), elismerte, hogy a Szentlélek az Atyától és Fiutól származik, és a római egyház felsőségét; de a pápának közbejött halála (1370) félbeszakitott mindent, s a Palaeolog illy nyomorú sorsra jutott, hogy Velenczében letartóztatták hitelezői, miglen fia, eladva mindenét, kiváltotta atyját.

Amurát már is mintegy ura volt Konstantinápolynak s valahányszor parancsolta Jánosnak és négy fiának, hogy táborába jőjenek, engedelmeskedtek: hanem a főváros elfoglalása helyett, Amurát a szlávok ellen fordult. Többször emlittetik a történetben a szlávok közől a harczias szerb törzs, melly rárontván a keleti birodalomra, mint a teutonok a nyugatira, részint erővel, részint engedmények által összeelegyedett a hanyatló Graecia népeivel. A császárok hasz-

nukra fordithatták volna e népet, de midön látták, hogy az a Duna és Adriai-tenger közt hatalmas és nagy jövőjü birodalmat kezd alapitni, akadályozni ohajták azt annyira, hogy a törököket is segélyre szóliták. Amurát emlékezvén, hogy a Korán neki a zsákmány és foglyoknak csak egy ötödét engedi, kiválasztá a szláv ifjuság legderekabbjait, kik közöl egyben a dervis megáldá a többi összes janicsárokat. Ezek 1389-ben véget vetettek Serbia, Bosnia, Herzegovina s Albania szövetségének, melylyel a szlávok függetlensége is elveszett, de Milos Kobilovitz fölemelkedve a hullák közöl, megölte Amurátot. Örökitve lőn Milos neve a szerb énekekben, mint Harmodiusé s Aristogitoné a helléneknél, s még ma is magasztaltatik István császár és Kraguljevits Márk, kinek neve ann yi fényt árasztott a huszonhét éves szerb birodalomra.

I. Bajazet.

Következett Amurát után Bajazet, ki Viharnak is (λαιλαψ) neveztetett, erős lelke- s rohanó hadjárataiért. Ez azzal kezdte uralkodását, hogy megfojtotta fivérét Jakabot, melly dolog egészen szokottá lett a töröknél, Isten példájára, kinek szintén nincsenek vetélytársai, és a Korán szerint, melly mondja, hogy a nyugtalanság roszabb mintavérpad[1]). Csakhamar hóditáshoz látott (1391—93), nem tekintve többé, kereszténye vagy musulmanoké-e a föld; hatalma alá hajtá a szeldsukok összes fejedelmeit, elfoglalta Lydiában Philadelphiát, a görög birodalom utolsó ázsiai birtokát, aztán Európában rendszeresen hóditotta meg a szerbeket és bolgárokat s behatott Moldvaországba; elvette mindazt, a mit a görög császárok Thrácia-, Macedonia- s Thessaliában birtak, s hogy biztositsa az Európa s Azsia közti közlekedést, Gallipoliban egy hajóhadat állitott fel, melly uralkodott a Hellespont felett. Szigorú fegyelmet tartott katonái között, s jaj volt annak, ki a vetéseket rontotta. Nevelte a kádik fizetését, hogy gátat vessen a megvesztegetésnek; az egyiptomi kalifától sultánná avató levelet kapott.

Nikápolyi csata (1393 szept. 27.).

Ekkor Magyarország ellen indult; de Zsigmond király felszólitá az egész kereszténységet, hogy a magyarok segélyére sietve, védje meg maga magát. Összecsődült csakugyan a franczia és német lovagok virága, annyira hogy a magyarok száma a segédcsapatokkal

[1]) Az is egyik oka a fojtogatásnak, hogy roppant költségbe kerülne a soknejüség mellett végtelen számra szaporodható herczegek tartása. Ime egy előtévely következménye !

együtt százezerre ment. Minthogy azonban összetartás helyett czimekért s felsőségért viszálkodtak, a megoszlott vitézség megveretni hagyta a kereszténveket Nikápoly mellett (szept. 27.), annyira hogy a legjelesb fejedelmek fogságba estenek. Képzelhetjük Európa rémületét! A felfuvalkodott Bajazet megszállja Styriát, fenyegeti Budát, s azzal kérkedik, hogy lovát Sz. Péter oltárán a Vaticánban fogja megabrakolni. Egyszer maga elé hivatá a foglyokat s kivéve huszonnégy legmagasb rangut, a ki csak musulmánná nem akart lenni, lefejeztette. Tizezren nyakaztattak le ekkép hajnaltól délutáni négy óráig [1]); a többiek, miután szemtanui voltak a jelenetnek, bebörtönöztettek Prusában. A keresztény fejedelmek ajándékokat küldtek váltságdij gyanánt, Bajazet végre kétszázezer aranyért szabadon ereszté a fenmaradtakat, köztük Nevers grófját, a franczia király fiát; nehány genuai kereskedő a kialkudottnál ötszörte nagyobb díj lefizetése mellett szabadult meg. Mielőtt elmentek, megengedtetett látniok Bajazet udvarát, kinek vadászatán hétezer vadászt s ugyanannyi sólymászt számláltak meg. Nevers grófját illy szavakkal bocsátotta el Bajazet sultán: Én fölmentlek az eskütől, melly szerint ellenem többé fegyvert nem hordoznál; sőt ha van becsületérzésed, fogj ujra fegyvert, gyüjtsd össze az egész kereszténységet s nyujts nekem alkalmat uj dicsőségre.

Palaeolog János kénytelen volt Amurát seregét követni, mig ez a szeldsuk fejedelmek ellen táborozott; otthon addig fiára, Andronicosra bizta a kormányt, de Andronicos és Saudsi (Kontuza), Amurát fia, összeesküdtek (1373), hogy megbuktatják atyjaikat. Fölfedeztetvén arra itéltettek, hogy forró eczettel vakittassanak meg, de Andronicos csak sanda szemü lett; Amurát pedig megölette saját fiát, hogy azoknak, kik fiával összeesküdtek, atyjaik Hebros folyóba vettessenek, mit ő egész nyugodtan nézett s jót nevetett, midőn egy a vadászoktól üzött nyul is a folyóhoz futamodott, mivel a görögök nyulaknak szoktak volt csufoltatni. Andronicos Anemas erősségbe záratván, gondoskodott, hogy panaszhangjai Bajazet füleibe jussanak. Ez Konstantinápolyba siet s a császárt és másik fiát Mánuelt

[1]) Az elbeszélést a bajor Schiltbergertől birjuk, ki nagynehezen szabadult meg ama vészből. *Keleti Utja* Münchenben 1813-ban adatott ki. A nikápolyi csata után követte Bajazet seregét, aztán azzal együtt Tamerlan fogságába esett, Ancyra mellett. Itt is a győzőhez s ennek halála után fiához, Rok sháhhoz állott s miután harmincz esztendeig bolygott Nagy-Tatárországban s Sibériában, egy európai hajón végre haza, Münchenbe érkezett.

azon toronyba csukatja, mellyből Andronicost a trónra emelé. Palaeolog János két év mulva a genuaiak segélyével megszökik s Bajazethez siet ő is, megnyeri ezt harminczezer darab arany és tizenkétezer ember igérete mellett s visszatér Konstantinápolyba.

Azon földrész, melly még a keleti birodalom nevét viselte, csak Thráciának egy ötven órányi hosszu s harmincz órányi széles részét foglalta magában, egy még gazdag, nagyszerü s a régi dicsőségre méltó fővárossal. Most ezt is felosztották maguk közt János és Andronicos, ugy hogy amaz a fővárost, emez a többit kapja s Selymbriában székeljen. Midőn János a főváros egyik kapuját megerősité, Bajazet meghagyta neki, rontsa le, s üzente: Ha elkergettem elődödet, azt nem éretted, hanem magamért tettem. Ha barátom akarsz lenni, jer hozzám s azt a parancsnokságot ruházom reád, mellyet kivánsz; ha nem teszed, esküszöm az Istenre és a prófétára, hogy elrontok mindent. János mégis megengesztelé Bajazetet az által, hogy saját fiát Manuelt adta neki kezesül; aztán megvetve s megvetendőleg, tétlenül s fesletten folytatta életét 1391-ig.

Halála hirére Mánuel, a kezes, megszökött Prusából s átvette a kormányt. A felingerült Bajazet irta neki: Isten kegyelméből a mi győzhetlen kardunk hatalmunk alá hajtá majdnem egész Ázsiát s jó részét Európának is. Csak Konstantinápoly van hátra; menj ki s hagyd azt nekem olly föltételek mellett, minőket te akarsz; különben reszkess magadért s népedért.

Mánuel megelégedett azzal, hogy tizévi fegyverszünetet nyert harminczezer darab aranyért, aztán Konstantinápolyban kadik s mahomedán mecsetek állittattak fel; Bajazet mégis, pártolva a selymbriai fejedelmet, kivel Mánuel folytonos hadat viselt, ostrom alá vette Konstantinápolyt, mire Mánuel a nyugatiakhoz folyamodott s keresztes háborura szólitotta fel őket. A franczia király elküldte Boucicaut tábornagyot, ki megszüntette az ostromot s visszafoglalt számos helyet, hanem egy év mulva, kifogyván élelmi szerei, hazatért. Felszólitá Mánuelt, hogy jőne vele Franciaországba, hogy ott személyével annál nagyobb lelkesedést idézzen elő; mit a császár meg is tett (1399), a selymbriai fejedelemre bizván addig országát. De Bajazet nem elégedett meg védenczének illy diadalával, hanem kivánta tőle Konstantinápolyt s ostrom alá fogta azt, és be is veszi, ha váratlan ellenség nem rohan reá!

HARMADIK FEJEZET.

Tamerlan.

A Dsengiszkán által alapitott roppant terjedelmü mongol birodalmat megdöntötte a barbárságból hirtelen kivált népnek természeti gyöngesége. Chinában, a birodalom szivében leveretik az uralkodó család s Pekingből Karakorumba szorittatik. Perzsia- és Syriában mindig szorultabbá teszi a mongolok állapotát az ottomanok hatalmasodása. Saraiban székeltek a Kapcsak kánjai, melly országról másutt fogunk beszélni, s melly, miután Dsagatáj utódai közt viszály ütött ki, szétdaraboltatott s mintegy harmincz apró kánságra osztatott.

Az ázsiai földeken, hol Oroszország két század óta kivánja megtékezni a benszülött nomádokat, melly végre legutóbb (1839) a kirgízeket a chinaiak ellen fegyverezte föl, de mégis nem a legszerencsésebb háborut folytatott, a kis Bukhariaországban emelkedik Samarkanda falva, egykor dicső székhelye a rettenetes Mohammed Aladinnak, mellyet aztán a törököktől Dsengiszkán foglalt el (1220). Karadzsar-Nujan, születésére török, kedvezvén a hóditóknak s az islamnak, a Samarkanda melletti Kesh terület kormányzójává s tizezernyi lovassereg parancsnokává neveztetett, de Togluk Timur, Kazgar kánja, midőn Hulug kán hatalmát visszaállitni törekedett (1339), a kalmukok egy, velc tartó részével elvette Kesh tartományát Karadzsar unokájától, kinek három évig összes birtoka egy ló s egy teve vala.

Timur (szül. 1336), ki egy gyermekkorában kapott sebről Lengnek vagyis Sántának neveztetett, szép külsejü volt s beszélt perzsául, törökül és mongolul. Tisztelte az islamot s fáradott annak terjesztésében. Nem volt semmije az önmagábani bizalmon kivül, de ő mégis föltette magában megszabaditni hazáját s visszaállitni Dsagataj birodalmát. Felső-Ázsia erdőségeiben népet kezde gyüjteni, melly neki hüséget esküdött; midőn azonban Togluk megtámadására hivta fel őket, csak hatvanan jelentek meg, kikkel midőn ezer kalmuk által meglepetnék, megszalasztatott, de miután már vitézsége csodákat müvelt. Csak hét társával, négy lóval s nejével menekülvén, soká bujdosott, mig végre visszatért az országba, hol párthivekre s szives fogadtatásra talált (1360). „Alighogy megláttak (mondja ömaga), örömtől eltelve, leugráltak lovaikról s térdre esve,

csókolták kengyelvasaimat. Én leszálltam s megöleltem őket rendre; az elsőnek fejébe nyomtam saját turbánomat, a másiknak aranynyal himzett s drágakövekkel ékesitett övet adtam; ők sirtak, én is sirtam, s midőn eljött az ima órája, imádkoztunk. Aztán ujra lóra ültek s lakásomra jöttek, s én összeszedtem népemet és lakomát adtam."

Viszály ütvén ki a Dsagataj családbeli Hussein emir, Khorassán kormányzója és Togluk fia, Mawarannahar főnöke között (1363), Timur az elsőt pártolta s nőül adta neki saját testvérét. Három év mulva azonban hadat üzen neki, elfoglalja s lerontja Balk várost, s miután Hussein maga is megöletett, kánná kiáltatja ki magát saeb-keran vagy a Nyugat és Kelet mesterének czime alatt; arany koronát tesz fejére s a letérdelt emireknek esküvel fogadja, hogy meghóditja a világot; pecsétére pedig ezt iratja: Rasti rusti, azaz: mindig harczkészen. Azt vallá mégis, hogy ő Kabul szolgája, törvényes utódja Dsengiszkánnak, ki a táborban maga szolgált saját szolgájának. Kijelenté ekkor tervét, hogy visszakarja adni Dsagataj birodalmának régi egységét, ismételve egy költővel, hogy mikép egy az Isten az égben, ugy kell egy uralkodónak lennie a földön is. Samarkandát választotta fővárosának, megszépitette azt kertek- s diszlakokkal, és fallal vétette körül, hadat folytatva majd Kazgar (Kis Bukharia), majd Mawarannahar ellen; egy uralom alá hajtott számos tartományt a Kaspi-tenger keleti partjain; Taurishoz közeledett s szétverte a turkomanokat, kik fosztogatták a Mekkába utazó karavánokat.

Ekkor Perzsia ellen ment (1389), hol több apró család uralkodott Hulagú törzséből. Legkitünőbb volt az Ilkánok háza nyugaton az arab Irakban, s a Mozaffereké keleten a perzsa Irakban. Az elsőbbnek feje nem sokáig állott ellen, s miután meghódolt, mint hübéres Bagdad uralmát nyerte el; a másik uralkodó család alávetette magát s rokonságba jött a hóditóval. Ormuz városa is megadta magát s évenkinti hatszázezer arany fizetését vállalta magára; annyira gazdag volt! A ki ellenállott, kardra hányaték; Ispahánban megöltek az összes lakosok, a hit- és jogtudósok város-negyedét kivéve. Meghagyatott minden katonának, hogy bizonyos számu fejet hozzon magával, kik is, miután belefáradtak az öldöklésbe, vették a fejeket, s a legborzasztóbb diadaljelet hetvenezer koponya képezé. A rettenetes példára megadják magukat a szomszédok; Bagdad s a Tigris melléki összes városok meghódolnak s az országnagyok, a Mozafferek, Kerman és Yezd urai, Loristan atabégjei eljőnek megcsókolni a földet Timur lábai előtt; pergamenekről mondanak imát érette s

dicsőséges dulásairól ékes előadásokat olvasnak fel. Timur összes nyugati hóditmányait, mellyek egész az ottoman határokig terjedtek, s Hulagú majdnem egész birodalmát magában foglalák, Miran nevü fiára ruházta át.

Timur-Leng, vagy módositva Tamerlán távollétét fölhasználta Urush, Kapcsak kánja, s hogy megboszulja Tauris kiraboltatását, egyetértve a kharizmi kánnal, megrohanta Mawaranahart. Tamerlan Samarkandában terem (1391) s megrémiti az ellenséget, aztán Teshent és Turkestánon keresztül egész a kirgízek nagy pusztáinak határaig nyomul. Felérvén Ulutagh ormaira, egy napig nézte onnan a hullámzó térségeket s rendelte, hogy ott egy gula emeltessék, emlékeül azon időnek, mellyben ő a nagy pusztasághoz ére. Négy hónapig vonult aztán észak felé s maga vezette ott azon nagy vadászatok egyikét, mellyekkel ama vidékek népe élelmét keresi. A szél. 40° foka alá érve megállapodik s ragyogó ruhában, rubin koronával fején s aranyozott ökörczombbal kezében, szemlét tart serege fölött, s az előtte elvonuló vezérek térdre esnek, megcsókolják a földet s magasztaló imát mondanak; minek végeztével Tamerlan megparancsolja az indulást az Ural felé!

Feltalálva e folyó partjain Toktamish, kapcsaki kán seregét, megszalasztja azt egész a Volgán tulra s megünnepli fényesen a győzedelmet. A nagyoknak s az udvarnak számtalan, aranynyal himzett s drágakövekkel ékesitett sátrak alatt, arany, ezüst s porcellán edényeken, nemes származatu rabnők szolgáltak; tiszta aranyból voltak az asztalok, s a sült lovakat és kosokat alig birta tiz teve vinni; a vendégek közé időnkint arany s ezüst pénzdarabok s drágakövek szórattak, a költők pedig a diadalmasnak dicséretét énekelték [1]). Toktamish nem sokára megujitá az ellenségeskedést, öldöklő had ütött ki, melly őt leverte, de meg nem törte. Megfosztatván az uralomtól, oda hagyta a Tusi törzset s Lithvániába futott, honnan Vitold nagyfejedelem segélyével még kétszer kisértette meg szerencséjét, de hasztalanul; miután tizenöt csatát vivott, elveszett Sibéria pusztaságain.

Tamerlan átkelvén a Volgán, beütött az orosz birodalomba (1395), s midőn már Moszkva is remegett előtte, akkor visszafordult. Midőn a Donhoz ért, velenczések, genuaiak, catalánok s biscayaiak, kik mindnyájan Azowban nagy raktárakat birtak, vetélykedve hoztak

[1]) Illyen volt a más alkalommal adott lakoma is, mellyet leirt Clavigo, castiliai III. Henriknek Tamerlanhozi követe 1403-ban.

neki ajándékokat, s Tamerlan nyájasan fogadta őket; de azalatt egyik vezére megrohanta ama várost s kirabolván ott a keleti s nyugati árukat, megölte az el nem futott kereszténeket, a várost pedig hamuvá égeté, mikép Asztrakánt és Serait.

Nagy lakoma-ünnepélyt rendezvén seregének a Kaukáz tövében, visszavezette azt Samarkandába. Itt ünnepélylyel s gazdag ajándékokkal fogadták nejei s menyei, kiknek számát ő uj összeházasitások által nevelte, törekedvén mindinkább erősitni a családi köteléket. Négy fia által kormányoztatta keleten Khorassánt, nyugaton Irákot, északon Aderbidzsánt, délen Fársz tartományt.

Miután bitorlását megszentesité a győzelem, nagy-kán czimét vette fel s India meghóditását s benne az islam elterjesztését tervezé. Alp-Tekin, ki ott a X. században a Gaznevid-házat alapitá, erővel terjesztette Mahomed tanait, de nem annyira, hogy a régi vallás és szokások kiirtattak volna. Az Indus mellett a Kutubal Dien Abjek által alapitott Patánok vagy Afgánok musulmán háza telepedett volt meg (1205).

Delhi lerontatik. 1398.

A sultán halála (1397) s a gyermek IV. Mahomet alatt támadt zavarok jó alkalmat nyujtottak Tamerlannak, kogy kilenczvenkétezer emberrel az Induson átkeljen és Delhi felé közeledjék. Legyőzetvén Mahomet s megadván magát a város, Tamerlan és fiai be akartak menni, hogy bámulják az ezer oszlopú templomot, de velök nagyszámu katonaság is ment be, a miből zavar keletkezett; a guebrek oltáraik tüzével fölgyujtják a házakat; a hóditók a csata nélkül ejtett százezer foglyot, kik közt nagyszámu guebrek is voltak, leöldösik, a lázadástóli félelmet adva ürügyül; azután hallatlan gazdag zsákmány raboltatik össze: golcondai gyémántok, bedacsháni rubinok s ceyloni zafirkövek; továbbá tevék, elefántok és rabszolgák, melly utóbbiakból minden közkatonának legalább husz, némelyiknek százötven is jutott; a kézmüvesek átszállittattak Samarkandába, az ottani mecset épitéséhez. Elveszett Delhi, de a roppant város, melly a mesés idők csodáit kevésbbé hihetlenekké teszi, fölemelkedett romjaiból s olly gazdagságra vergődött, hogy midőn azt egy század előtt (1739) Shah-Nádir kirabolta, ezer millió frank értékü gyémántokat, gyöngyöket s arany szobrokat talált benne; s bár azután is (1760) még lerontatott az Afgánok és Marattok által, mint mondják, ma is még egymillió hétszázezerre megy lakóinak száma.

Mindenütt ezrenkint estek el a békés indiánok a vad tatárnak öldöklő fegyvere alatt, melly vérbe fulasztá a felső Ganges körül el-

terjedt tüzimádást, s Tamerlan, midőn a varázsteljes Kashemir völgyeig hatott, bevégzé egy év alatt azt a hóditást, mellyet Sesostris és Nagy Sándor alig hogy elkezdeni tudtak.

Megünnepelvén győzedelmét Samarkandában, vadászattal, lakomákkal s négyszáznyolczvan oszlopu mecset épitésével, Tamerlan többi ellenei megfékezésére indult, hétéves hadat üzenve nyugati Ázsiának. Legelőször Georgia kereszténveit támadta meg, kiket szolgaságra vagy az islam elfogadására szoritott. Elvégezvén itt dolgait, büszke követségeket küldött Bajazethez, üzenvén neki a többi közt: Hitvány hangya! melly felfuvalkodtál néhány a keresztények fölött kivivott győzelem miatt, mikép merted ingerelni az elefántokat, és felhini a fejed fölött czikázó villámot? Illő durva feleletet adott Bajazet a puszta rablójának, ki csak hitszegéssel s elleneinek hibája miatt győz; nem is hasonlithatók a szaladó tatárok nyilai a győzhetlen janicsárok kardjaihoz.

A két hatalmas szomszéd személyeskedését dühültté tette a politikai féltékenység. Tamerlan megtámadta Kis-Ázsiának egyik legerősebb városát, Sebastét, mellynek százezer lakója vala. Rést törvén falain, megengedte az alkudozást csupán a musulmánoknak, a kereszténveket s különösen az örmény lovagokat felosztotta serege között, melly azokat láb közé szoritott fejjel tizenkét gödrökbe veté s elevenen elásta.

Ekkor Egyiptom ellen fordult. Ott a circassiai rabszolgák, mint a sultán testőrei, mindenhatókká lettek, mig Barkok Daher (1582) bitorolta a trónt, mellyet, midőn egyszer elüzetnék, rövid idő mulva visszafoglalt. Tamerlan közeledtére (1389) szövetségre lépett Bajazet, Toktamish és Kara-Yusuffal, a turkomanok főnökével, melly szövetség azonban meg nem mentette őt, minthogy Farag nevü fiát megverte Tamerlan Aleppo mellett (1400. okt. 30.), aztán negyven napig öldökölvén a nevezett városban, bevette Amát és Balbeket; s legyőzte a személyesen vezénylő sultánt is Damascus mellett, melly városra egy milliónyi sarczot vetett, a kézmüveseket pedig Samarkandába vitte; aztán megemlékezvén, hogy Damascusban székeltek Ali első ellenségei, ama várost hamuvá égettetni parancsolá.

Igen szivesen vitatkozott az Aleppóban talált tudósokkal, s tudván, hogy azok Ali ellenei, kérdé tőlük: Oszlassátok el kételyemet, kik a vértanuk: a részemen vagy az ellenség részén megölt katonák? A veszélyes kérdésre egy

ulema a próféta ezen szavaival felelt: Azok, kik az Isten szaváért harczoltak. Tamerlan visszonzá: Én sánta és elaggott vagyok s mégis meghóditottam Iránt, Turánt és az Indiákat; mire a mufti: Adj hálát az Istennek és ne ölj meg senkit. — Istenemre! — mondá Tamerlan — én meg nem ölök senkit szántszándékkal; soha sem voltam támadó hadaimban s ti magatok vagytok okai nyomoruságtoknak. Illyképen beszélgetett, mig övei ezrenkint nyakaztak, hogy a koponyákból gulákat emeljenek.

A csatatéren győzhetlen Bajazet elpuhult a béke ölében, s mig vezérei egész az Euphratesig hatottak, ő Brusában öt évet nyugalomban tölte. Mint Ducas irja, bővelkedett a sultán palotája mindenben, a mi élvezetet nyujt, a mi a szemet gyönyörködteti; mindenféle nemzetbeli rabszolgák és bájos képü rabnők szolgáltak körüle; részegeskedett a törvény gyalázatára; mig vezirje Ali basa megfertőztette a fiatal keresztény foglyokat, kik számosabbak levén, hogysem mindnyájan janicsárokká lehettek volna, apródoknak s ocsmány érzéki szolgálatra alkalmaztattak, melly rút bün elterjedvén, mint Graecia szebb napjaiban, elősegité a törökök erkölcseinek megrontását.

Ancyrai ütközet. 1402.

Kedvezett mindez Tamerlan hóditásának, ki semmivé tette Bajazetet Ancyra (Angora) térségein, hol Pompejus Mithridatest győzte le. Mondják, hogy négyszázezer ember veszett el ama csatában, melly első teljes megveretése volt a törököknek a tatárok által. Elősegiték Tamerlan győzelmét az Indiából hozott elefántok is, melylyek íjászokkal telt tornyokat hordoztak. A győző az elesett törökök fejeit két, ott horgonyozott európai hajóra rakatá. Bajazet maga is fogságba esett s némellyek állitják, hogy Tamerlan szánva a szerencsétlent, bátoritá öt, hogy türje a sors csapását; mások szerint azonban kalitkába zárva, boldogtalan látványul hordta öt magával [1]). Akármint volt, Bajazet nem sokára meghalt.

Ama diadal fölötti örömében átvonult Tamerlan egész Kis-Ázsián s bizonyára elfojtja születésében az ottoman birodalmat, ha a vallási tekinteteket a politikaiaknak eléje téve, le nem akarta volna verni a kereszténységet is, megtámadván Smyrnát, mellyet

---

[1]) Gibbon egész hosszu lapokat tölt be e körülmény formaszerinti vitatásával. Hammer tagádja a barbár eljárást a legujabban fölfedezett történetirók alapján. Aztán a szük szobát is kalitkának nevezik a keletiek.

hatvan év óta a johannita lovagok birtak. Elfoglalván azt rohammal, ott is kövek- s koponyákból állitott emlékoszlopot. Midőn visszatért keletre (1403), egy városból gyermeksereg jött eléje, kegyelemért könyörögve s a Koránt mondolva (recitando). Miféle mekegés ez? kérdé Tamerlan s parancsolá a lovasoknak, taposnák öket össze.

Tamerlan ekkép birodalmát az Irtishtől és Volgától a Perzsaöbölig és Gangestől Damascusig s az Archipelagusig látta kiterjedni. Elragadta koronáját huszonhét királynak, kik kilencz uralkodó családhoz tartoztak, nevezetesen a Dsagataj, turkestani Getek, Kharizm, Khorassán, Kapcsak fejedelmei, Mozaffer fiainak a perzsa Irakban, az Ilkánoknak az arab Irakban, aztán a hindostani és az ottoman fejedelmek házához. Mondaték, hogy el akarta foglalni Egyiptomot s Afrikát, aztán Gibraltárnál Európába törni s átkelve ezen, Oroszországba, onnan pedig Tartáriába térni vissza. Szerencséjére a kereszténységnek, feltartotta a harczias apostolt a tenger, mellyet lovasai át nem usztathattak; de azért a kereszténység egyesitette erejét s figyelem és követségek által ügyekezett ama vihart elháritni. Musa, Bajazet fia meghatalmaztatott Tamerlan által Romania uralmában és segittetett fivérei Soliman és Mahomet ellen; a görög császár is adófizetésre kötelezte magát; Kairóban Tamerlan neve be volt foglalva az imákba és kivésetett a pénzre is.

Hatvankét éves korában visszatért Samarkandába, hogy kipihenjen és készüljön a China elleni hadjáratra. Az összes emireket és mirzákat, kik közt sokan Dsengiszkán ivadékai voltak, összehivta gyülésre és nászünnepélyre, s két hónapon át egészen másokra bizta a kormánygondokat, hogy maga teljesen az élet gyönyöreibe merüljön. Egy Virágbánya nevü nagy térségen syriai épitészek által roppant márványpalotát épittetett, mellyet belül rakmüvek, kivül porcellán boriték s számtalan ugrókutak ékesitettek. E diszépületben egy lakomát adott, mellyen semmi sem hiányzott, mi az ember érzékeit gyönyörködtetheti. Az uralkodó fiai, a császár- és királynők szerencsekivánatok s ajándokokkal jelentek meg; a birodalom nagyjai, a kormányzók és hadvezérek egész világnépet képeztek; s mikép a tengerben halacskáknak is van helyök, ugy Tamerlan is helyet engedett a chinai, oroszországi, indiai, görög s egyiptomi, valamint a többi ázsiai követeknek és a spanyolországi küldötteknek, kik olly felséges szőnyegzettel kedveskedtek, melly elhomályositá a keleti festők müveit. Hangversenyek és szini előadások száz meg száz helyen mulat-

tatták a népet. Az indusok olly magas köteleken tánczoltak, hogy azokat a felhökhez kötötteknek hitted volna.

Samarkanda összes kézmüvesei előtte mentek Tamerlannak, s mesterségök szép találmányait mutogatták: a gereznakészitők medve, tigris és oroszlánbőr ruhákat; a kárpitosok zsinórok- s vásznakból mozgó tevéket, gyapotból madárkákat; a nyereggyártók, olly tevenyergeket csináltak, mellyeken két-két leányka mulatozva mulattatta a nézőket. A sok hus megsütésére egész erdők vágattak le, minden étel- itallal rakott asztalok vártak mindenkire, s a császár egyik rendelete meghagyta, hogy *mig az ünnep tart, semmi veszekedés ne történjék; semmiféle gazdag és hatalmas ne merje bántani a szegényt és gyengét; senki se követeljen adósságot.* Ez ünnepélyen összeházasitotta hat unokáját, kik kilenczszer változtattak ruhát s mindezen ruháknak gyémántjai s gyöngyei a kiséretbelieknek ajándékoztattak; és a fáklyák s csillárok nappá varázsolták az éjjelt [1]).

Az ünnepély végén (1404) Tamerlan ekkép szólt az összegyült mirzák- és nagyemirekhez: *A nagy hóditások, miket tettem, nem létesittethettek erőszak és Isten teremtményeinek lerontása nélkül: azért elhatárzám, hogy elégtétel végett hadat inditsak a hitetlenek ellen, és kiirtsam China bálványozóit. A seregek, mellyek segitettek a vétkezésben, legyenek eszközei a bünbánatnak, szent háborura indulva s leverve a bálvány és tüz templomait s mecseteket emelve ezek helyébe.* Ekkor kijelenté, hogy mindenki szokott foglalkozásához térjen vissza, s hivatalos termébe vonulván maga is, átvette ujra az ország gondjait. Egy előhadat sőt gyarmatosokat

---

[1]) Az illy fényüzésnek igen sok példáját találjuk a keletieknél. Midőn a szeldsuk sultán Malek, nőül vette Moktadi Bamrillah, bagdadi Abbasfi kalifa lányát 1087-ben, édességekre 80,000 font czukor fogyasztatott el. Szeldsukfi II. Mohammed 1154-ben fejét vétette egyik ministerének, kinek hagyatékában a többi közt 13,000 darab vörös finom ruha találtatott. Valid, Ommiah-kalifa negyven millió rubelen épittette a damascusi mecsetet, mellyben hatszáz tiszta arany lámpás függött, tiszta arany lánczokon. Midőn Zoe császárnő 917-ben követséget küldött Moktader Billah Abbasfi kalifához, ennek testőrsége 160,000 emberből állott. Volt aztán 40,000 fekete s 30,000 fehér heréltje, 700 gyönyörüen öltözött kapus őrködött a bemenetnél; a Tigrist pompás hajók takarták; a palotát belül és kivül 12,500 szőnyeg ékesité. A kihallgatási terem közepén tiszta aranyból egy fa állott, tizennyolcz nagy ággal, mellyeken mesterséges madárkák a valódiak énekét utánozták.

is elküldött már, hogy ezek könnyebbé tegyék utját a kalmukok és bálványozó mongolok közt, kiket meghóditni szándékozott. Majd hiteles földképeit rajzoltatta le a tartományoknak, az Irtish forrásaitól a chinai védfalig.

Tamerlan meghal. 1405. marl. 19.

Aztán megindult maga kétszázezer emberrel, de a beállott nagy hideg miatt meg kellett állapodnia Otrarnál, hol, mielőtt még kitavaszodott volna, meghalt hatvankilenczéves korában.

Szigoruak s másithatlanok voltak parancsai; fiait s unokáit, ha azok nem elég engedelmesek voltak, megbotoztatta Dsengiszkán törvényei szerint, a nélkül, hogy az ekkép bünhödők becsületöket vagy a parancsnokságot elvesztették volna. Igen szigorú volt az igazságszolgáltatásban, annyira, hogy a gyermek, kezében aranynyal, teljes bátorságban járhatott. A rombolást dicsőségnek tartá, az volt pénzeire jelszavul irva; egy törzsnek összes férfiait kiölette; a merre ment, jeles városok eltüntek a földszinéről s diadalainak emlékjeleit háromszázezer koponyából emeltette. Néha csak rablás végett vonult át egy-egy tartományon; nem szilárditott meg semmit, még csak a Transoxiánában és Perzsiában sem, mellyeket pedig különösen családja örökségeül tekintett, nem alkotott semmi állandó intézményt; s családja nem is tartotta meg az uralmat, csak a meghóditott Indiában, hol még ma is él a Nagy-Mogol neve.

Rendelte Tamerlan, hogy a kik a császári vagy herczegi háremekben születnek, mindnyájan a császári család tagjaiul tekintessenek s tehát az állam által tartassanak el. Indiában azért néha háromszáz császári hárem is volt, némellyik ezer hölgygyel. Larenaudière, ki Delhit legutóbb látogatta, ott Tamerlan XIV-ik ivadékát találta a trónon; ez az angol indiai társulattól kétszázezer font sterlinget kap nyugdijul, de tartozik abból a császári családnak huszezer személyét eltartani, kik közől tizenkilenczezer nő, s csak ezer a férfi, mivel a többi fiu máshová megy szerencséjét próbálni, s ezek már most a Nagy Mogolnak egyedüli alattvalói.

Tamerlan igen hires tanodát állitott fel Keshben s udvarában számos tudósokat és történetirókat tartott, kiktől kivánta, hogy a tiszta igazságot adják elő — igazságot, melly egy zsarnok zsoldjában irható [1]). Összeszedte a Tufukat gyüjteményt, melly a hadsereg

---

[1]) „Dsengiszkán és Tamerlan Ázsiának legnagyobb hóditói Nagy Sándortól napjainkig. Mindakettő csodaférfiu és vesztegetője az embervérnek, irtója az uralkodó házaknak, pusztitója országok- és városoknak; de mindakettő törvény-

s tisztviselők rendezésének s a pénz- és igazságügy szabályait [1]), és a mi legérdekesebb, saját viselt dolgainak emlékiratait foglalja magában [2]). A bevezetésben tudtára adja „fiainak, unokáinak s másoknak, miszerint saját emlékeit török nyelven azért irta meg, hogy ivadékai, kik neki az annyi eröködés, fáradalom s hadjáratok által alapitott birodalom kormányzásában utódai lesznek, gyakorlatilag kövessék a szabályokat s intelmeket, mellyeknek biztositniok kell hatalmuk és egyedurságuk fennállását.

„Tudják meg (kezdi) az én szerencsés fiaim, az én bölcs ministereim s a nemesek s az én buzgó hiveim, hogy, ha a mindenható Isten nekem nagyságot engedett, ha nyája pásztorává tett, ha menynyei segélyét nyujtotta nekem, hogy legfelsőbb egyedurrá lehessek, ezt állhatatos hűségemért tette, melylyel az igazságot szolgáltattam és megtartám az egyezményeket, más tulajdonát meg nem támadtam, a közkincseket takarékosan használtam, hatalmamat a hit védelmes terjesztésére forditottam és tiszteletben tartottam a szerzeteseket s derviseket.“ Aztán folytatja: „Én ugy hallottam, hogy midőn az Isten kiválaszt egy embert, a kire egy ország kormányzatát bizza és kezébe adja az emberi nem igazgatását, hogy igazságosan uralkodjék, ha ez kellően viseli magát, uralma állandó és boldog lesz: de ha igaztalanul és zsarnokul uralkodik s az Isten törvényével ellenkező tetteket követ el, az Isten nem ad neki fiakat, elveszi országát és az uralmat, hogy másra bizza azt. Én azért, hogy a főuralmat megtartsam, egyik kezembe az igazságot, a másikba a méltányt vettem, s gondoskodám, hogy e két fáklya világitsa meg palotámat.

---

hozó, országalapitó s átalakitója a társadalomnak. A kettőjök közti főkülönbség abban áll, hogy Dsengiszkán, mint barbár és a müvelődés ellensége, a merre öldöklő csordáival vonult, mindenüvé a háboru összes borzalmait vitte el; mig Tamerlan, ki maga is jártas volt az arab és perzsa tudományban, megérdemlette a dicsőséget, hogy tetteit olly tollak rajzolják le, minő a Sharafeddiné s Abderresaké, ki szerzője a *Két szerencsés csillagzat támadásának*, melly történet eddig egészen ismeretlen Európában.“ **Hammer**. Ez a Sharafeddin, Yezd alija Perzsiában, Tamerlan történetét tizenkilencz évvel a hős halála után Ibrahim sultán parancsára irta meg, s honfiai által mind pontosság, mind irály tekintetében remekmünek tartatik, habár tulajdonképen tele van mesével, mint a syrus Ahmed ebn-Arabshah által harminczötévvel a hóditó halála után arabul megirt életrajz.

[1]) Lefordittatott francziára: *Institutions politiques et militaires de Tamerlan.* Párizs 1787.

[2]) Stewart Károly angolra forditotta 1830-ban, Londonban, *The Mulfuzat Timury* sat. vagyis: *Timur mongol császár emlékei, mellyeket önmaga irt törökdsagatán nyelven, perzsára forditott Abu Talib Hosein, perzsából pedig angolra Stewart* czim alatt. Talán más irta Tamerlan neve alatt.

Hallván azt is, hogy a királyok az Isten árnyai s hogy legjobb király az, ki utánozva az istenséget, megbocsát a bünösöknek, én az igazságos királyok példáját követém s megbocsátottam ellenségeimnek.“ Kár, hogy az önéletirók nem ollyanok, minőkül önmagukat rajzolni szokták!

A jósjeleket, mellyek rendkivüli szerencséjét jövendölték, körülményesen irta le Tamerlan, vagy mivel maga is hitt azokban, vagy hogy mások által könnyebben elhitethesse. Idézünk egy darabot, melly a vallási hiedelmekre vonatkozik. „Midőn hatvan éves koromban visszatértem 806-ban a meghóditott Natoliából, elmentem hódolatomat bemutatni Sadreddin Ardebili sheiknek, a tudós emberek legnagyobbjának, s kértem őt, áldana meg, és adná nekem társul egyik tanitványát. Ő felelé nekem, hogy van a Salaran hegyben egy forrás, mellynek vize majd meleg, majd hideg, menj oda, s a ki először fog oda jöni tisztitkozni s imádkozni, az lesz a vezető társ, kit ohajtasz. Az utasitás értelmében fölmentem ama forráshoz, s megmosdakozván és imádkozván, szorongva vártam, ki fog oda először eljöni. Mennyire bámultam, midőn saját lovászmesteremet láttam közeledni, nemcsak az nap, hanem másod és harmadnapon is. Megütődve mondám magamban: A sheik nem csalódhatott, és megszólitám szolgámat, kit Seidnek hivtam, s mondám neki, hogy én őt addig utolsó szolgámul tekintém s mikép emelkedett mostani méltóságára? Ő felelé, hogy a tudósok legnagyobbjának rendeletéből egyedurságom első perczétől kezdve ő volt kormányomnak támasza. És imát kezdett, melylyel én az enyimet egyesitém, mialatt szivemet élénk gyönyörérzet fogta el. Az ima végeztével mondá nekem: Fejedelem! te most Isten vendége vagy, a mit pedig a vendég kér, azt ingyen szokta megkapni. Én hitet kértem. A hit Mahomed által örök; — felelé ő — van egy város, és azok kik azt környezik, szünet nélkül ezt kiáltják: Nincs más Isten, mint az Isten; és a kik bent vannak, felelik: Tudjuk, hogy nincs más, mint az Isten. E város a kapuk kapuja, s akárki megy azon be vagy ki, mindig ugyanazon szavakat ismétli.

„Én ekkor leborultam, aztán fölemeltem fejemet és láttam, hogy az én társam, lelkét a Teremtő kezébe tette le. Nagyon fájlaltam s elmondám a történteket a sheiknek, ki viszonzá, hogy fölemelni s letenni a fejedelmeket, azoknak engedni az uralmat, a kik arra méltók, a méltatlanoktól pedig elvenni — kötelessége az Isten valódi

imádóinak s ügynökeinek; hogy minden országnak megvan a maga szent védője, ki küldetését a nagyok nagyjától kapta; s mig ez támogatja az egyedurat, addig virágzik az ország, ellenkező esetben hanyatlik ..... ha csak uj uralkodó nem tétetik helyébe. Az istenember, kire a Kaisar[1]) birodalma bizatott, meghalt ez évben, azért te könnyen győzhetnél. Én ezt előintelemnek tekintém .... a sheiknek négyszáz natoliai foglyot ajándékoztam, hogy biztositsam érettemi maga közbevetését."

Mindez a sofik tanára vonatkozik, kik szerint a világ kormányzása négyszázezer welire, az istenség barátaira bizatott, kik fensőbb ranguak, s mihelyt egy hiányzik, a Gondviselés rögtön mást tesz helyébe az alsóbb nemü emberekből[2]).

Tamerlan birodalma földaraboltatik.

Végrendeletében Tamerlan a birodalmat Pir-Mohammed-Dseandsirnak hagyta, hanem kiütött a testvér-viszály, a trónt a hóditónak unokája Khal-sultán foglalta el s a birodalom feldaraboltatott. A Dsaik, és Siun, aztán a Kuen-lu és Tangnu hegyek közti ország már 1408-ban szakadt ki Tamerlan utódainak hatalmából, s független államokat alakitottak benne az uzbek-nomádok s a kalmuk-mongolok, a Dsengiszkánfiak Kamil, Kotan és Kazgár kánságain kivül. Georgia visszanyeri függetlenségét; a Gangesen inneni Indiában egy afgán fejedelem Multan-országot alapitja (1412), mig egy másik Delhiben telepedik le (1450), kinek a Kashemir és Sindi mongol országok adót fizetnek. Az egyiptomi sultánok meghóditják Syriát egész az Euphratig s Cydnusig, mint szintén Arabiát egész a forró égövig. Samarkanda még a fő mongol állam székhelye maradt; melly állam Bukhariát (Sogdianok és Massageták) s Khorassant (Battriána s Hircania) foglalta magában. Kapcsakban meghagyatott a kánság a Tusi ágnál, de megfosztatva régi hatalmától, miért is csakhamar négy részre szakadt, mellyek közől Krim 1470-ben a Porta hatalmába került, Kazánt s Asztrakánt Oroszország nyelte el, mint szintén a Turuff kánságot Sibériában.

Kara-Yusuf (1380—1406), a fekete turkomanok főnöke, elüzvén

---

[1]) *Az ottoman birodalom*

[2]) Több más keleti fejedelem is megirta saját életét. Európában ismertetik a Mohammed Ali Hazin sheiké (szül. 1692), mellyet közzétett Belfour. London. 1831; Tezkeret Alwakiat magán emlékei, mellyeket egy meghittje irt, Stewart Károly pedig (U. o. 1832) angolra forditott; végre Zahir Eddin Mohammed Baber, hindostani császáré, mellyet önmaga irt, s Erskine G. angolra forditott U. o. 1826.

Tamerlan fiait, megsemmité az Ilkánok házát, mellynek székhelye Bagdad volt. Elvett aztán némelly birtokokat a fehér turkománoktól, kik mégis megtartották Diarbekirt s Alsó-Örményországot, s meghóditotta Mesopotámiát, az arab Irákot és egy részét Örményországnak. Kara Yusuf utódai felosztották atyjok birodalmát s hadakoztak egymással, miglen Dsandsir (1435) egyesitve a birodalmat, azt Perzsia vagy Kermán hozzácsatolásával nevelte. Hussum-Kassan azonban a fehér turkománok feje (1468—78), legyőzi s fiaival együtt megöli őt s elfoglalja a fekete turkománok összes birtokait, Khorassánt és Perzsiát; s igy birodalom birodalom után támad, de mindegyiknek csak romjai maradnak fenn.

Czigányok.

Tamerlannak Indiábai rontása inditotta ki onnan a czigányokat. Alig adott valamelly kérdés nagyobb vitákra alkalmat, mint e nyomorult népnek eredete, melly az egész világon annyi század óta szétszórva él, a nélkül, hogy jellemét s erkölcseit megváltoztatta volna. A marattok országában még most törzsben egyesülve élnek s nyelvök és arcz-alkatuk indiai eredetre mutat; aminthogy Indiában a legaljasb csőcselék ma is még zingarnak neveztetik. Midőn Tamerlan Indiát feldulta, a három felsőbb nép osztály sokat szenvedett, de oda nem hagyta hazáját; a legalsóbb osztály elvonulva a hazai nyomor földéről, elszéledett s majd mint kémek, majd mint tolvajok a hóditók nyomain szétvándoroltak. Némellyek keletnek vették irányukat, s Malabár partjain mint kalózok mai nap is feltalálhatók; mások Perzsia s Turkestánban tévelyegtek; némellyek, talán az ottomanoktól kizavarva, Európába jöttek, hol legelőször Moldva- s Oláhországban tüntek föl 1417-ben. Egy évvel utóbb Schweiczban, 22-ben Olasz-, 27-ben Francziaországban is voltak már, állitván, hogy ők alsó Egyiptomból származtak s hogy az Isten terméketlenné tette országukat, mivel őseik megtagadták a Jézussal futó Máriától a menedéket. Mások azt mondták, hogy Márton pápa a hithagyásérti büntetésül meghagyta nekik, hogy hét évig, ágyat nem érintve, bolyongjanak, kötelezvén minden süveges papot, hogy nekik hat lirányi alamizsnát adjanak. Párizsban nem akarták őket befogadni, hanem St. Deny-be szállásoltattak, hol számtalan kiváncsi nép gyült össze; mellnyek ők tenyérnézésből szerencsét jósoltak. A püspök kiüzette őket, de azért tovább is kóboroltak az országban, miglen I. Ferencz gályarabság büntetése alatt, számüzte őket, melly fenyegetés, miután többször ismételtetett, végre határoztatott (1666), hogy a czigányok elfogassanak s minden további kérdés nélkül, vasra veressenek.

Latin s legátalánosb nevök zingari; a dánok és svédek tatároknak, az angolok egyiptomiaknak (Gypsies), a francziák bohémoknak, az arabok arámoknak vagyis tolvajoknak, a magyarok Fáraó népének, a hollandok Heidenen- vagyis pogányoknak, a spanyolok Gitanos vagy gonoszoknak nevezték el. Angolországból számüzettek VIII. Henrik (1531), utóbb Erzsébet alatt, Németországból V. Károly alatt (1540), de siker nélkül. Nagy-Británniában, de még inkább Erdélyben, Oláhország- s Lithvániában és a kaukazi tartományokban állandóan letelepedtek, de be nem olvadtak a polgári társaságba [1]). II. József és egy angol társulat, üldözés helyett, polgárositásukat kisértették meg. Legnagyobb számmal, egy tömegben, Spanyolországban találtatnak, melly kiüzte a mórokat és az iparüző hébereket, mig ezt a henye piszkos népfajt ki nem tudta szoritni. Hiába adta ki számüző rendeletét Kath. Ferdinánd 1492-ben; hiába ismételte azt egy századdal utóbb a tarragonai zsinat. Granada térségén az Alhambra átirányában, indiai tövises fügefákkal körülültetve láthatni a gödörkunyhók egész táborát, mellyekben ötvenezer czigány lakik; fügét árulva kosarakat s gyékényeket fonva és aranyat mosva a Guadalquivir fövényében, és csalást üzve ló s marha vásárlással s eladással. Eléje teszik a lopást a koldulásnak, s azért hasznukra forditják az emberek összes gyöngeségeit: jó szerencsét jövendölnek, gyermekeket rabolnak, élesztik a kiváncsiságot és bujavágyat, eszközül használtatják magukat a szerelmi ármányoknál, csalásnál s orgyilkosságnál. Csak két jó tulajdon van bennök: a női tartózat, legalább idegenek irányában, mi azonban ugyis majdnem hihetlen olly erkölcstelenség mellett [2]); aztán a család szeretete, mellynek ölébe tisztán

---

[1]) A czigányok száma Spanyolországban 50,000, Magyarországban 54,000, Erdélyben 104,000, egész Európában 1,000,000, Áfrikában 400,000, Indiában 1,500,000, a többi Ázsiában 2,000,000, Oceániában 20,000; Amerikában még nincsenek.

[2]) Ez azonban csak a spanyol gitanosokról áll; másutt a czigányok a szüzeséggel vásárt üznek s a nők közössége sem ritka nálok. A czigány élet legteljesebb leirását Borrow ur, a londoni bibliai társulat ügynöke, mint ki életét ezek javitásán dolgozva töltötte, *The Zincali, or an Account of the Gypsies of Spain* (London, 1841. 2. k.) czimü munkájában adta. Ő vette rá a czigányokat a biblia forditására, szent Lukácsot ki is nyomatta Madridban 1838-ban; de a czigányoknál az semmivel sem több, mint egy talismán, mellyet hátukra akasztanak, ha lopni mennek.

és ájtatosan tér vissza a nő, miután a napot lopással, csalással s más efféle vétkességgel töltötte el. A világ megveti s a társadalmi törvényeken kivül helyezi őket s úgy roszabbá teszi állapotukat a helyett, hogy annyi testvért a müvelődésnek megnyerni ügyekeznék.

NEGYEDIK FEJEZET.

A keleti birodalom vége. — II. Mahomet.

A görög birodalom vonaglott s örült e vad viszontagságoknak, mellyek késleltették néhány nappal halálát. Mozgásban volt az egész világ, csak Constantin utódai tespedtek, megvetve az eszme és szokás cserét, melly akkor napirenden volt. A keresztes hadak által kényszeritve figyelembe vették a frankokat, de boszusággal s megvetéssel, semmit sem tanulva, és semmit sem tanitva viszont, mint álnokságot és árulást. A törököknek, mint közös ellenségnek közeledése kényszeritette őket, hogy a nyugatiakhoz folyamodjanak; s hallatlan dolog! Palaeolog János könyörögve jött Rómába; de erény, méltóság s bátorság nélkül mikép lehetett volna mély meggyőzés képviselője? Európába láttuk jöni Manuelt is, Boucicaut tábornagy tanácsára, jó hirrel, mellyet nem atyja aljas mesterkedései, hanem a tevékenység, ügyesség, személyes önmegtagadás s azon erőkifejtés szerzett neki, melylyel a haldokló birodalmat életre szólitá.

Unokájára, a selymbriai fejedelemre bizta országát, vagyis Konstantinápoly környékét, mellynek őrizetére száz franczia fegyveresst, ugyanannyi szolgát s nehány íjászt hagyott. Velenczén keresztül Milanóba (1400), innen Párizsba jött, hol legnagyobb tisztelettel fogadta őt VI. Károly, ki nyugdijat is rendelt számára. Látta Londont is, de utjának semmi gyümölcse sem lett; annál kevésbbé, mivel a helyett, hogy őszintén a latin egyházzal egyesült volna, inkább ellene irt. Kevéssel az ancyrai csata után visszatért Konstantinápolyba, s megfosztván az uralomtól (1402) a Bajazetre többé nem támaszkodható unokát, számüzte őt Lemnosba; s ha több erélylyel bir, felhasználhatta volna a törökök szerencsétlenségét s Bajazet fiainak tizévi viszálkodását. Ő inkább czimborált hol az egyik, hol a másikkal, mig végre a testvérek halála által I. Mahometben egyesült az ottoman uralom (1413).

I. Mahomet.

Ezt a legjobb török fejedelmek közé számitják; s Mánuelnek jó barátja volt, annyira, hogy haldokolva, saját fiai gyámnokságát is reá bizta. Ő végezte be a drinápolyi és brusai mecseteket, melly utóbbi városban igen gazdagot épitett Jeshil imaret vagyis Jótékony Zöldalkotvány neve alatt, kivül különféle színü koczkaalaku márványnyal boritott falakkal. Maga az ajtó munkája három évbe s negyvenezer aranyba került; belül minden porcellántól ragyogott és kék talajra arany betükkel Koránból vett jelszavak voltak irva. Ehhez közel áll Mahomet siremléke, kivül belül porcellánnal boritva, egy tanodával és szegény konyhával. Első küldött a karavánok által a mekkai szegényeknek segélyt s pártolta a tudományokat.

Bedreddin Simau, Mahomet tudós hadbirája, forradalmat tervezett egy uj tan utján, mellynek apostolaiul a török Börekludze Musztafát és Kemali Ubdint, hitehagyott zsidót hivta meg. Szegénységet, egyenlőséget, a nőkön kivül mindennek közösségét hirdették ezek, s hogy Isten imádóiul tekintendők a keresztények is, kiket ekkép megnyerni s a görögök és Mahomet közti barátságot megszakitni törekedtek. E tan követői sereggé alakultak s a Mahomet által ellenök küldött első csapatokat semmivé tették, de elnyomta mozgalmukat Mahomet fia, II. Amurat, csatát nyerve és keresztre feszittetve Musztafát. Bedreddint is csak méltósága s tudománya mentette meg. Ez volt az egyetlen ottoman forradalom, melly vallási mozgalmakkal kezdődött, egész a vahabiták forradalmáig.

II. Amurat.

Amurat, az igazságos és ollykor nagylelkü fejedelem, a helyett, hogy mint mások, megölte volna, maga akart gyámatyja lenni testvéreinek. Manuel ellenébe állitott ekkor egy vágytársat, ki Musztafának, Bajazet fiának adta ki magát, állitván, hogy ő az ancyrai csatából szabadult; melly koholmány annyi párthivet szerzett neki, hogy Amuratot egy ideig rettegés fogta el, de utóbb a genuaiak segélyével legyőzte s felakasztatá Musztafát, Konstantinápolyt pedig boszuból ostrom alá vette (1422). A várvivásra kétszázezer török sietett elő, vonzatva részint a császárváros elfoglalásának szent gondolatától, részint annak gazdagsága- és szép hölgyeitől, és buzdittatva egy, ötszáz tanitvány kiséretében, öszvéren megjelent dervis által, ki győzelmet igért a próféta nevében, mint kivel ő az égben mulatozni szokott. Az erős falak és a Szüz Mária megjelenése által felbuzditott vitézség visszaverte Amuratot (1431); ki mindazáltal elfoglalta Thes

salonicát, mellyet hét év óta a velenczések birtak, és rablásnak engedte azt oda, katonái rabszolgáivá tevén az elfogott hétezer lakost; aztán nem sokára megbánta tettét, visszaadta a foglyoknak a szabadságot és házaikat, de az egyházakat mecsetekké, a monostorokat karaván-szállásokká változtatta, s igy legalább fenmaradtak a római fenség nyomai. Szerencsés volt a hóditók között annyiban, hogy a családjabeli lázadásokat el tudta nyomni: három hadat viselt sógora, a karamániai fejedelem ellen, kinek növére iránti szeretetből megbocsátott. Megtámadta ezután Magyarországot, de a keresztény fegyver által visszaveretett.

A Palaeolog esdeklései s az egész kereszténységet, de különösen Olaszországot fenyegető veszély IV. Eugént arra birta, hogy keresztes háborut sürgetne, mondván: „A törökök csoportostul rablánczra füzik s magukkal hurczolják el a férfiakat és nöket: a rabszolgaságra kárhoztatott keresztények legaljasb zsákmány gyanánt vitetnek el; eladatnak mint igavonó marhák, elválasztatván az apa a fiutól, a fivér a növértől, a férj a feleségtől; megölik az utczákon és a város közepén mindazt, ki öregség- vagy betegségtől járni nem tud: még a gyermekeken sem könyörülve, halálra viszik az ártatlan áldozatokat, mellyek még csak alig kezdvén élni s a félelmet még nem ismervén, mosolyognak hóhéraik szemébe, épen midőn ezek a halálos csapást mérik rájok. Minden keresztény család gyermekeket kénytelen adni az ottoman császárnak, mint egykor az athenaei nép a crétai szörnyetegnek. A hová csak elhatottak a törökök, a földek elterméketlenedtek, a városokból elveszett a törvény és az ipar; a keresztény vallásnak nincsenek többé sem papjai, sem oltárai, az emberiségnek semmi segélye, semmi menedéke.“

Igy bátoritá s mindenre kérte a fejedelmeket és népeket, hogy segitsék a cyprusi királyságot, Rhodus szigetét s különösen Konstantinápolyt, a Nyugat utolsó védfalát; de a régi lelkesedés kialudt s azok, kik egykor százezrenkint fegyverkeztek föl a Szentsir megmentésére, most nem tudták azt tenni saját hazájok védelmére. Franczia- és Angolország elerőtlenedtek az egymás ellen folytatott háboruban; III. Fridrik Németországban sem erővel sem hitellel nem birt. A burgundiai herczeg ellenben élére állott saját költségökön és saját ösztönből felfegyverkezett alattvalóinak; Genua és Velencze is egyesültek szent Péter zászlaja alá. Legtöbb erőt kellett vala kifejteniök Magyar- és Lengyelországnak, mint kik legközelebbről voltak fenyegetve, ha belviszályok által megoszolva nem lettek volna. Sikerült mégis Cesarini Julián bibornoknak tettre buzditani eme két

országot, annál inkább, hogy mindakettőnek trónját I. Ulászló foglalta el (1440), ki kettős koronáját fényes tettekkel ohajtá dicsőiteni.

Hunyady János.

Jobb keze s mindene volt Ulászlónak a nagy Hunyady János, ki oláh apától s görög anyától [1]) származott s az olasz háborukban tanulta a vitézséget [2]), melly őt mint Magyarország védőjét, a törökök előtt rettenetessé tette s neki „Erdély vajdája“ czimét szerzé meg [3]). Franczia s német kalandorhősök csatlakoztak Hunyady táborához; biztos igéretek tétettek, hogy a dunántuli keresztények fel fognak kelni, a görög császár védeni fogja a Bosporust s táborba száll rendes és még bérlendő csapatokkal. Hunyady csakugyan két fényes győzedelmet nyert a törökön, de akadályozva a beállott téltől, nem mehetett Drinápoly- vagy Konstantinápolyig, hanem visszatért szent diadalmenettel Budára, hozván magával tizenhárom basát, kilencz zászlót s négyezer foglyot.

Amurat követeket küldött, kik békekötést, a foglyok kiváltását s Serbia és a magyar határszél kiüritését sürgetnék; s e követek csakugyan tizévi fegyverszünetet eszközöltek. Erre a babérjain pihenő sultán, élte virágzó szakában, már beleunva a harczi életbe, lemondott tizennégy éves Mahomet nevü fia javára; maga pedig megelégedve néhány tartománynyal visszavonult Magnesiába az ájtatos remeték közé, hogy imádkozzék, böjtöljön és sanyargassa magát velök, a szellemi világosság elérése végett [4]).

Várnai csata. 1444. nov. 10.

De a pápai követ Cesarini Julián neheztelve értesült a megkö-

[1]) Valahára tisztába hozta nálunk ezen, a nemzeti dicsőségre fontos kérdést halhatatlan Teleki Józsefünk. Hunyady János magyar szüléktől eredett. Minek tennénk hosszu idézeteket? Gróf Teleki József nagyszerü munkáját minden hazafi ismeri; mi tehát egyszerüen utaljuk az olvasót a *Hunyadiak kora* czimü munka I. kötetének 1—56. ll-ra. A fordító.

[2]) Nem ismerjük azon olasz háborukat, mellyekben a mi Hunyadink a vitézséget tanulta; mi ugy tudjuk, hogy mint erdélyi vajda, temesi gróf s belgrádi kapitány, már Albert király alatt, magyar harczfiak élén tanulta azt. A fordító.

[3]) Hát Magyarország kormányzósága, hát fiának utóbb történt trónra emelése nem ez érdemek kifolyása-e? A fordító.

[4]) „Voltaire csodálja a *török hölcset*; vajjon dicsért volna e hasonul egy keresztény fejedelmet, ki monostorba vonult volna vissza? „Voltaire a maga nemében szenteskedő is türelmetlen is.“ E jegyzet nem a miénk, sem nem azon koré, mellyben az okoskodás divatba jött, hanem az encyclopaedisták egyik buzgó tanitványaé, Gibboné (LXVII. fejezet).

tött fegyverszünetről s midőn hallaná, hogy a pápaiak, flandrok, velenczések s genuaiak szép sereggel fenyegetik a törököt, Ulászló királyt a békekötés megszegésére ösztönözte *). Ekkor Amurat szükségesnek tartá megragadni a kardot és jogart még egyszer, s kikerülvén hatvanezer vitézével a pápai sereget, melly reá a konstantinápolyi szorosban várakozott, minden emberért egy aranyat fizetett a genuaiaknak, hogy őt Gallipoliba szállitsák; s táborba szállván Várna alatt, elfogadta a csatát a megfogyott s egyenetlen keresztények ellenében, s hosszú póznán hordoztatta szét a megtört egyezményt, fölhiva mintegy a keresztények és musulmanok Istenének igazságát. Eleintén a magyarok győztek s a kétségbeesett Amurat futásnak eredt már; de egy janicsár megfogván lova kantárját, visszatérité a sultánt, ki is segélyül hiván az eget és Jézus Krisztus prófétát, hogy boszulná meg a hitszegést, visszatér és győz. Tizezer keresztény és sokkal több török maradt a csatatéren; Cesarini Julián, ki igen tudós, de nem igen eszélyes volt, mig mások futottak, szilárdan állt a csatatéren és elesett. Amurat nézvén az elesteket, felkiáltott: Csodálatos! ez csupa ifju, egynek sincsen szürke szakálla! Mire az atabég: Ha lett volna köztük egy öreg, visszatartja vala őket a merész vállalattól. Ulászló feje szemben a megsértett egyezménynyel, nagyszerüen hirdette Brusában a győzelmet; huszonöt vasra vert vértes vitéz pedig az egyiptomi sultánnál tett tanuságot a legyőzöttek erejéről.

Győzelmei folytatása helyett Amurat visszatért kellemes és ájtatos magnesiai magányába, azon kertekbe, mellyekben a számüzött Temistocles menedéket s falat kenyeret talált. Még egyszer igénybe vette tevékenységét a janicsárok drinápolyi lázadása, mellynek elnyomására a gyermek Mahomet elégtelen vala. A nagy Hunyady János, ki Magyarországot az uj király kiskorusága mellett bölcsen kormányozta, nem hogy elrémittetett volna a várnai csatavesztés által, hanem inkább a védháboruval sem elégedve meg, beütött a birodalomba legszebb s legfegyelmezettebb sereggel, mellyet valaha Magyarország állitott (1448. okt. 17). Amurat százötvenezer emberrel fogadta Hunyadit s legyőzte őt a Rigómezőn. Szökve az oláhországi erdőkön keresztül, Hunyady, minthogy egyedül volt,

*) Julián, a budai országgyülés végzése szerint, a háború folytatására s ekként a pápával s más fejedelmekkel megkötött *szent frigy* megtartására ügyekezett rábirni a királyt. E tárgyat, kútfők nyomán, kellőleg megvilágitotta Vaszari Kolos, illy czimü müvében: „A várnai csata.“ Kiadta a Szent-István-Társulat Pesten, 1864-ben. S-ky.

megtámadtatott két rabló által; hanem mig ezek az ő nyakláncza fölött versengtek, Hunyady kirántja az egyiktől a kardot s levágja azt, mire a másik futásnak eredt, a hős pedig szerencsésen övéihez jut, elég korán még arra, hogy védelmezze Belgrád várát II. Mahomet ellen.

Mánuel császár, kinek nagy tehetségeit elhomályositá közönbös egykedvüsége, sok jeles hit- és erkölcstani müvet hagyott hátra, melyekben érdekes a közte s egy török tanár között folytatott párbeszéd, és igen jók a fejedelem nevelésére vonatkozó szabályok. A bíborköntöst kevéssel halála előtt János nevü elsőszülöttjének adta át (1419), nem sokára pedig e lépése után összes birtokait hét fia között osztotta fel; és pedig Jánosnak adta Konstantinápolyt, Tivadarnak Lacedaemont, Andronicosnak Thessalonicát, Constantinnak Mesembriát és Selymbriát, Andrásnak Delminiumot Dalmátiában, Demeternek és Tamásnak végre Peloponnesost. Ennyire szoritkozott akkoriban a birodalom; minthogy Negropontét és Candiát a velenczések, Chiost és Lesbost a genuaiak birták; Achaja, Phocis-, Böotia- s Athenéből a florenczi Acciajuolik alakitottak államot; mikép egy másikat a Toccók Acarnania-, Aetolia- s déli Epirusból; mig az északi Castriota Györgynek birtoka vala.

III. Palaeolog János 1425.

Constantin utóbb cserélvén Tivadarral, Lacedaemonban megerősité magát, hübéresévé tette Neri Acciajuolit, s a korinthi földszoroson erős védfalat (Hexamilon) s árkot huzott, melly elválasztá Hellastól Peloponnesost.

A fiak mindegyike saját birtokát törekedvén védni és terjeszteni, a birodalom erősitésére nem tett semmit; e szerint III. Palaeolog János, alig hogy a koronát fejére tette, megvásárlotta Amuráttól a békét, oda engedvén neki a parti városokat, Selymbriát és Derkust kivéve, aztán harminczezer aranyból álló adót. Trapezuntot, melly a velenczéseké volt, elfoglalták a törökök (1430).

Skanderbeg.

Ekkor az ottoman hatalomnak egy uj ellene támadt. Midőn II. Amurat az Ádriai tenger mellett első hadjáratait tette, Castriota János, a hegyek és tenger között Albania egy részének ura, alá vetette magát neki, kezesekül adván saját négy fiát, kik körülmetéltettek s az islamban neveltettek. Három megmérgeztetett vagy elfeledve halt el, csak Györgynek, a negyedik fiunak szépsége és feltünő szellemi tehetsége megnyerte Amurátot, ki személyesen gondoskodott a fiu

neveléséről és Skanderbeg vagyis Sándor herczeg czímével ruházta őt fel.

A serail puha s elfajult romlottságában nőtt az ifju, mint szolgája s eszköze a kéjelgésnek; de azért megtartotta emlékeit s midőn atyja meghalt, gyanítani kezdé a fiu, hogy Amurat Castriota örökségét el akarja foglalni; azért a sultán titkárától egy fermánt erőszakol ki, melly szerint Kroja, ősei államának fővárosa, az ő parancsai alá volt adandó; megöli ekkor a kijátszott titkárt, elszökik s hatalmába kerítvén amaz erősséget (1443), leöli a török őrséget s kikiáltja a szabadságot. A honszeretet és a vallás megfelelnek várakozásának az egész harczias Albaniában, s ő csakhamar tizenkétezer fegyveres élén, urává lett az összes erősségeknek [1]). Visszakerítvén ekkép ősi birtokait, Epirus adójából s gazdag sóbányáiból kétszázezer aranyból álló jövedelmet huzott, mellyet, egy fillért sem pazarolva, egészen a közjóra fordított. Folyvást nyolczezer lovast és hétezer gyalogost tartott fegyverben, a franczia s német kalandorokat oda nem számítva; s igen gyakorlott levén a felkelőknél szokásos apró csatározásban, a tulnyomó erőt mesterséggel egyenlítette ki [2]).

Ali basa, ki negyvenezer emberrel küldetett ellene, legyőzetett; egy másik vezér tizezer törököt vesztett, s a magyaroknak Hunyady alatti betörései időt adtak a hősnek maga megszilárditására. Amurát maga hatezer lovassal s negyvenezer janicsárral ment Albánia ellen (1450.), de mindössze is csak néhány erősséget vehetett be. Ostrom alá vette Krojat is, de a minden egyezkedést visszautasitó Skanderbeg folyvást háborította őt portyázó csapatjai által, s igy czélt nem érve, a sultán bőszülten tért vissza Drinápolyba, hol meg is halt (1451). Magasztaltatik e fejedelem kegyességeért, ott, hol a kegyetlenkedés szükségtelen vala; és áhitatáért, melly őt vallásának kard-

---

[1]) Sir William Temple a *hősi erényekről* irt könyvében hét hőst nevez meg, kik koronát érdemeltek volna, és nem viselték azt. E hősök: Belisár, Narses, Gonsalvo di Cordova, Orangei I. Vilmos, Sándor pármai herczeg, Hunyady János és Scanderbeg. E számot meg lehetne nevelni az uj korszak történetéből, különösen Amerikáéból, és ellenében egy másik sorozatot állitni fel, azon hősökről, kik nem érdemeltek koronát viselni. Gibbon előtt Scanderbeg hitvány áruló.

[2]) A weimari nagyherczegi könyvtárban *Scanderbeg könyve* czimü igen érdekes, 325 ívlapnyi pergamen kézirat őriztetik, mellynek első része XV. századbeli hadigépelyeket s találmányokat, hidakat, malmokat sat. lerajzolva mutat; a második rész, melly bizonyosan későbbről való, magán- s közéleti jeleneteket, mesterségeket, játékokat, betegségeket, ünnepélyeket sat. tartalmaz. Mondják, hogy Aragoniai Ferdinánd ajándékozta Castriotának; de akármint van, ama kézirat fontos a kor szokásainak megismerésére.

dali terjesztésére buzdítá; mindenütt mecseteket s karaván-szállásokat épített; a próféta utódait évenkint ezer darab aranynyal, a medinai, mekkai s jerusalemi ájtatosokat pedig kétezer ötszáz darabbal örvendeztette meg.

Még élte virágzó szakában is ritkán üzent hadat, ha csak arra föl nem hivatott; komolyan le akart mondani a hatalomról, s midőn Palaeolog Manuel Rómába ment, hogy a két egyházat kibékitse, Amurát igérte, hogy nem fogja országát megtámadni, és szavát tartá.

II. Mahomet.

Fia, a huszonegy éves II. Mahomet lőn utódja, ki legnagyobbja az ottomán fejedelmeknek. Nem volt olly békés szellemű mint atyja, s első tette Ahmed nevü fivérének megfojtatása vala; buzgó musulman, rendkivül nagyravágyó, és nemzeti nyelvén kivül jártas a görög, latin, chaldaei, perzsa és arab nyelvben, aztán a történelem-, földleirás- és csillagjóslattanban; daczára a vallás tilalmának, szerette a müvészeteket, alapitott tanodákat, maga is irt, s Gentile Bellini velenczei festészt tisztelettel s gazdag jutalmakkal árasztotta el. Mondják, hogy midőn a müvész ker. János fejvételét rajzolta le, a sultán, hogy megmutassa neki, miszerint nem találta el a valót, tüstént leszelte egy rabszolgája fejét. Mondják még, miszerint tizennégy apródjának felnyittatta hasát, hogy meggyőződjék, mellyikök evett dinnyét; s midőn egy janicsár szemére vetné, hogy egy rabszolganő iránt elöszeretetet mutatott, Mahomet mindjárt ott leüttette azon rabnő fejét, hogy megmutassa, miszerint nem hagyja magát nők által lebilincseltetni. Ha e tények nincsenek is eléggé bebizonyitva, arra mutatnak mégis, mint nyilatkozott a közvélemény az ő megtörhetlen s vadkegyetlen jelleméről. Annyi bizonyos, hogy előtte semmi volt a vérontás; mindennek, ki lázadást kisértett, meg kellett halnia, és pedig a legkegyetlenebb módon, fürész által; győzni inkább tulnyomó erővel, mint mesterséggel szokott; gyönyörködött a természet elleni kéjelgésben, s a nemes ifjakat, mielőtt méltóságokra emelte volna, megfertőztette, megölve az ellenállót. Illyen ember volt az, ki Constantin birodalmát lerontandó vala.

Az ottomanok fejedelmei átalában gyermekségöktől fogva hadviselésre s közigazgatásra voltak nevelve, s történetesen méltók valának harczias nemzet élén állani. E népnél meg van gyökerezve azon intézmény, hogy az apát, ha leggyülöltebb zsarnok is, fia által helyettesitik; melly egyszerü mód sok forradalomnak veszi elejét. Hogy a fivérek trónkövetelőkül ne léphessenek föl, az apa maga, vagy az elsőszülött megöli a többit: inkább embertelen, mint istentelen

szokás, minthogy a család szentségét, minő köztünk létezik, nem kivánhatjuk meg a féltékeny nők és versengő fiak serailjában.

Derekát tevék az ottomanok haderejének azon európai harczosok, kik a thrákok, macedonok, albánok, bolgárok és szerbek közől választattak ki, s mint legtöbb reményt nyujtó ifjak, tizenkét- tizennégy éves koruktól fogyverben növeltettek; el voltak ezek különítve a kereszténytől, maguk közt pedig egy neme által a katonai testvériségnek összekötve, a családi kötelékeket nem is ismerve. A kitünő születésüek vagy tehetségüek adzsamolanok- vagy ishoglánokká lettek; amazok az udvarnál, ezek a császár személye körül alkalmaztatván. Fehér heréltek által oktattattak a lovaglásban és dárda-forgatásban. Az, ki a tudományok iránt mutatott hajlamot, a Koránban s a perzsa és arab nyelvben müveltetett, s utóbb polgári, katonai, vagy egyházi hivatalra alkalmaztatott. Öregségökre azon negyven aga közé soroztattak, kik a császár kisérétét képezék, s kikből a kormányzók s legmagasb tisztviselők szoktak kineveztetni [1]). Nem a hóditó nemzet uralkodott tehát, hanem a zsarnok teremtményei, többnyire rabszolgák, család, barátság s haza kötelékei nélkül, csupán uruk iránti önodaadással, kinek mindenöket köszönték s ki iránt föltétlen engedelmességre voltak szoktatva s csak személyes érdem által tarták fenn magukat [2]).

---

[1]) *Marsigli, État militaire de l' empire ottoman.* Hauga. 1732.

[2]) Az egykoru görög Chalcondylas (V. és VII. könyv.) így irja le Amurat erejét: „A sultán Portájának ereje hat—tizezer gyalogosból áll. Az elrablott fiuk két három esztendőre Ázsiába küldetnek, hogy tanuljanak meg törökül; aztán két háromezer a gallipolii hajóhadhoz küldetik, hogy tengeri szolgálatban gyakoroltassanak, kapván évenkint kardot és ruhát. Aztán a Portába szólitja őket a sultán elegendő tartási dijjal, némellyeket pedig nagyobb fizetéssel látva el. Tizen vagy ötvenenkint tisztek alatt állanak s két két hónapig ezek sátoraiban szolgálnak. A sultán szoros környezetét képezik. A sultánnak egy vagy két vörös sátra van, aranyozott vörös bőrrel fedve. A janicsár-kör tizenöt sátorból áll, mellyek után a Porta többi emberei következnek. A janicsárokon kivül van a Portának ezek közől választott háromszáz lovasa *silihdari* névvel, aztán a *garibók* vagyis idegenek, Ázsia-, Egyiptom- s Áfrikából, kisebb nagyobb fizetéssel. Következik nyolczszáz *ulufeg* vagyis zsoldos, s kétszáz *sipai* vagyis nemesfi. A Porta rendezete ez: a főparancsnokságot Rumelia s Anatolia basái viszik s vezetik a sereget, a hová a sultán akarja. Velök vannak a *szandzsákok*, kik a sultántól zászlókat s több város kormányzatát veszik át, mellyekből a katonák s hivatalnokok őket a táborba követik. A táborban pedig ez a rend: a lovasok osztályokban vannak felállítva, az *azábok* egyetlen vezénylő alatt harczolnak. A táborban a *silakskorok*-on vagyis fegyverszolgákon kivül sok *azáb* vagyis utász van. A tábor igen jól van rendezve mind a sátrak- mind az élelmezésre nézve; mint

Mit tehettek illy rendszer ellenében a byzantiak. A görög tűz azok titkává lett, kiktől nevét vette; a lőpor használatát csakhamar a törökök is megtanulták s mondják, hogy Amurátnak a genuaiak öntöttek ágyukat, s megtanították őt azoknak falrontásrai alkalmazására; épen ugy, mint a velenczések az egyiptomi sultánokat és Perzsia fejedelmeit, kik nekik az ottomanok ellen szövetségeseik voltak. A görögöknek nem volt többé reményök, csak a nyugatiak gyámolitásában; azért folyvást segedelmezést, zsinatot s egyesülést inditványoztak; a nyugatiak azonban fölöslegesnek tarták a zsinatot a már rég eldöntött dologban; s akarták, hogy a segély az egyesülés jutalma legyen; huszszor is megtétetett az igéret, a veszély közeledtére, de a ravaszság s hűtlenség mindannyiszor meghiusitá a siker reményét.

III. Palaeolog János is a latinokhoz fordult s József patriárchával együtt pápai hajókon Olaszországba hozatott s itt fényesen s költségesen fogadtatott, mintegy végső tisztelet adatván a régi caesarfelség haldokló képviselőjének. Főpapokat, éneklőket, szerzeteseket, bölcselőket s patriarchákat vagy ezek képviselőit hozta magával, fényűzést fejtve ki, melly nagyon ellenkezett nyomorú állapotával, minthogy a költségeket a pápának kellett előlegeznie. Velencze is megtiszteltetésben részesité, mellyre a szabadság nem volt féltékeny, minthogy a tisztelgés nem a hódolat jele vala. Ferrarában azon szertartásokat látta, mellyekkel a régi császárok szoktak vala fogadtatni; de a baseli zsinat s IV. Eugen közti véleménykülönbség akadályt vetett az egyesülésnek. A Palaeolog azalatt vadászattal mulatta magát, római pénzből élvén mind ő, mind kiséröi.

Florenczi zsinat 1439.

Végre Florenczbe hivatott össze egy zsinat, mellyen megvitattatott a szakadás négy pontja: a Szentléleknek az Atyától s Fiútól származása, az áldoztatásnál kovásztalan kenyérnek használata, a tisztítótűz természete, s a pápa felsőbbsége; s miután megegyeztek a felfoghatlan és gyakorlati kérdések fölött, Eugen pápa lekötelezte magát, hogy viselendi a görögök visszautazási költségeit, Konstantinápoly védelmére két hajót s háromszáz katonát fog készen tartani, azonkivül, ha a szükség kivánná, egy év alatt még tiz hajót kiállítni,

hogy a sultánt követő nagyok mindegyike sok teherhordó marhát visz magával... Azonkivül egész sereg követi a sultánt, mellynek feladata a hadsereget élelmezni. Ha nagy a szükség, az élelmiszerek a jobb katonák közt osztatnak szét. A tábor tizezer sátorból áll, melly szám azonban a hadjárat minősége szerint többvagy kevesebbre olvad."

hogy az európai fejedelmeket segélyre szólitandja, s hogy Konstantinápoly felé utasít minden hajót, melly Jerusalembe zarándokokat szállít.

Az egyezkedés után istentisztelet tartatott, s a Credo a filioque hozzátétellel énekeltetett; de a kölcsönös ölelkezések s kiengesztelődés, melly az alkudozó nagyok részéről talán szinlett vala, semmi viszhangra sem talált a népnél s az alsó papságnál, melly annyira buta s vakbuzgó volt, hogy inkább ohajtotta Mahometet, mint a pápát. A visszatért görög főpapok tehát nem jól fogadtattak (1444) s fölébredvén bennök az öntudati furdalat vagy a gőg, visszavonták beleegyezésöket s a patriárchai méltóságot senki sem akarta elfogadni; mit midőn mégis megtett Metrophanes, cyzicumi metropolita, a nép nem akart vele áldozni, három más keleti főpap pedig, u. m. az alexandriai, antiochiai s kiewi átok alá vetette őt, ki nem sokára szive fájdalmában meghalt. A patriarchai szék három évig üresen maradt, míg végre erőszakkal Melissenos Gergely emeltetett arra.

Látva kölcsönös gyülöletöket azért, mivel az egyik szakállt hord, a másik nem, az egyik kovásztalan kenyeret szentel meg, a másik meg kovászost, azt hinnéd, hogy ők a béke biztos ölében veszekesznek, pedig valamennyinek feje fölött az ottomán szablya fenyegetőzött. Amurat megbocsátott Palaeologusnak azért, hogy keresztes hadat sürgetett, de megtámadta fivéreit; meghódolásra szorítá Neri Acciajuolit, bement a korinthi szoros védfalán által Peloponnesosba s feldulta azt, fölégetve Korinthost, elfoglalva Patrast, hübéreseivé téve Constantint Lacedaemonért, Tamást Achajáért, s hatvanezer foglyot hurczolva rabszolgaságba.

XII. Constantin.

Constantin kedvencz testvére vala Palaeolog Jánosnak, ki gyermektelen levén, őt nevezte ki utódjának, mellőzve a korosabb Andronicost és Tivadart. Elhagyva Peloponnesost, Constantin a folytonos viszályok daczára Konstantinápolyba jött s fölvette a császári koronát és czimet (1448). Hogy szaporítsa barátai számát, szétosztogatta kevés kincsét, aztán nőül akarta venni a velenczei doge leányát, de az országnagyok ezt illetlennek találták s inkább akarták a georgiai fejedelem leányát, ki e megtiszteltetést pénzzel fizette meg. A doge el nem feledte a lenézést.

Constantin szigorú egyszerűséget hozott be az udvarba, a hétezer udvari solymászt katonákká változtatta; megfékezte Ázsiában Karamania fellázadt fejedelmét (1452); aztán a Bosporus europai partján erősséget épitett, megfelelőt annak, mellyet az ázsiai részen

Bajazet emelt, s melly megszakitott minden közlekedést a Fekete-tengerrel. Áhitatból M alakra épitteté az erősséget, annyi rabszolgát alkalmazva a munkára, hogy az három hónap alatt készen állott.

Mahomet békét igért a görög császárnak, földeket engedvén neki át, hogy tartsa, vagy inkább őriztesse Bajazetnek Orkan nevü igaz vagy ál-fiát. Constantin elég eszélytelen volt fenyegetözni, hogy szabadon bocsátja Orkánt; miért is Mahomet, igéreteitől magát fölmentettnek tekintvén, rablójáratokat s barom-legeltetést engedett a görög földön. A császár elfogatta a beütöket, mire a sultán hadat üzent neki, atyja ohaja s végrendelete szerint. Constantin, kinek vitézségét korlátolták ministereinek kislelkü nézetei, bezáratja ekkor Konstantinápolyt, hova eddig a törökök szabadon jártak be. Mahomet apródjai, kik történetesen a városba zárattak, esdekelve kérték a császárt, vágatná le fejeiket, ha naplementig Mahomet táborába nem ereszti őket; annyira rettegtek uruktól! Constantin eleresztette valamennyit, s üzente Mahometnek: Ha sem eskü, sem egyezmény, sem engedékenység nem biztosíthatja a békét, ám járjon ön a maga utján, én bízom az Urban! Ha az megédesíti ön szivét, én örülni fogok rajta; ha önnek engedi Byzanczot, én panasz nélkül hajlok meg akarata előtt; hanem élni és halni fogok népem védelmében.

Mahomet Drinápolyban uj ostromágyukat öntetett egy, Constantintól elpártolt Orbán nevezetü magyarnak vezetése alatt. Orbán olly rettenetes darabokat öntött, hogy két hónapon át négyszáz embernek s hatvan ökörnek kellett azokat a rendeltetés helyére vonszolni; és egyből ezerkétszáz fontos golyók lövettek ki; legalább igy beszélt a legyőzöttek rémülete, és a győzők nagyitása. A török minden, ütegei alatt elmenő hajótól adót kivánt, mellyet midőn egy velenczei hajó megtagadott, egyetlen lövés fenékre lőtte azt; a menekült kapitány és legények elfogattak s leölettek és a vadaknak vettettek oda.

Mahomet égett a vágytól Konstantinápolyt elfoglalhatni. Egyszer éj közepén hivatja első vezirjét. Ez azt hivén, hogy el van veszve, nagy arany tállal ment a sultánhoz. Mit jelent ez? — kérdé Mahomet, — nem aranyat kérek én tőled, hanem Konstantinápolyt. Egész éjjel nyugtalankodom; fölkelek, ujra lefekszem, de nem jő szemeimre álom. Mi erősebbek vagyunk mint a görögök, s Isten és a próféta segélyével nem sokára birjuk Konstanti-

nápolyt. Mindjárt akkor éjjel az utczára ment, hogy hallja maga, minő szellem uralkodik katonái között. Vizsgálat alá vétette Konstantinápoly terveit, s kijelöltette a helyeket, hová az ütegek fölállitandók voltak; végre 1453-i április 2-kán megjelent a város alatt háromszázezer emberrel, s háromszáz hajóval.

Konstantinápolyba csupán négyezer kilenczszáz hetven görög, aztán kétezer velenczei s genuai fegyveres volt bezárva; alig nehány hadi s kereskedő hajó védte a kikötőt; és mindössze ennyire ment azon város védőinek száma, melly tizenhat mérföldnyi (miglia) területen feküdt. Constantin kérelmei meg nem hallgattattak Európában, melly magában is megoszolva volt, s ráunt a görög csalárdságra; de V. Miklós daczára a görög szakadásnak, egyesiteni törekedett saját s mások erejét; csakhogy elmult volt azon idő, mellyben az áhitat s a paradicsom reménye lelkesedést gerjesztettek, és a pápák a haragvó ég nevében szemökre vetették a fejedelmeknek bűneiket, s elégtételül meghagyták nekik, hogy keresztet ragadjanak. Morea fejedelmei közönbösek maradtak, vagy elrémültek: magában a városban a görögök gyülölték azon latinokat, kik érettök életöket tették ki, s hogy a pápai követ kovásztalan kenyérrel latin misét mondott, ez olly általános botrányul tekintetett, melly a haza veszélyével szemben is gyülöletet ápolt. E szerint némellyek az igazhitüség örve alatt megtagadták Constantintól segélyöket, mások gyáván odahagyták veszélyben forgó hazájokat; mások végre megvonták a védelemtől azon kincseket, mellyeken egy millió zsoldost lehetett volna Konstantinápoly védfalai s Mahomet ágyui közé állítni.

Egyedül Constantin tüntette föl hazafias hős vitézségét s eszélyét, és segittetve Giustiniani Jánostól, melly genuai hadfi ott térparancsnok volt, készült dicső véggel fényessé tenni a birodalomnak végső perczeit, melly legalább nem észrevétlenül enyészett el, mint a nyugati [1]). A lőpor kevés, az ágyuk kicsinyek voltak, a nehány nagyobbat pedig nem merték használni, félvén, hogy leroskadnak alattok a város régi korhadt falai; a törökök pedig tizennégy ütegből tüzeltek, mellyek ha nem is jól irányoztattak, számmal mégis tetemesen ártottak. Jobban védhették volna magukat a keresztények a tengeren, jobb hajók s ügyesb hadimozdulatok tekintetéből; de a két tenger királynőjét csak nehány genuai kereskedő hajó védelmezte.

II. Mahomet, keresztül nem törhetvén a nagy kikötő lánczát,

[1]) Franza, ki az ostromnál jelen volt, s mint nagy-törvénybiró (logotheta), igen jól értesíttethetett, leghitelesb kútfő.

olly tettet vitt végbe, melly mesének látszanék, ha annyiszor nem fordulna elő a történetben: ő szárazon vitte át hajóit [1]). Ama kikötőt a Konstantinápoly és Galata közti öböl képezi, melly utóbbi hely mögött bizonyos halmok emelkednek. Ezeken keresztül kivánta Mahomet könnyebb hajóit átvontatni, s megvásárolván a genuaiak beleegyezését, szép utat egyengettetett négy vagy öt órányira, és hengerfákkal látta azt el, mellyeken a hajók könnyen görgethetők voltak. Harmincz és ötven evezős, nyolczvan hajót kivánt átszállitni. S egy éjjel kiterjesztett vitorlákkal, zeneszó mellett végrehajtatott a csodálatos szállitás, és a görög hajóhad elszakítva találta magát a megrémült várostól. A bámulatos siker növelte a török bátorságát, kik semmit sem tartottak többé lehetlennek, a görögöket ellenben igazán lehangolta. Giustiniani éj idején fölakarta gyujtatni ama török hajókat, de a genuaiak elárulták ötet, s az erre kiküldött hajó fenékre lövetett a rajta volt százötven vitéz olaszszal együtt. Sok rés volt már a falakon lőve, a lőszerek kifogytak; semmi segélyre sem volt remény, aztán bent a városban vallási s nemzetiségi viszály, gyülölet és féltékenység. Mahomet, ki a kirohanások alkalmával ejtett foglyokat mind lenyakaztatta, csillagjóslatai folytán május 29-ét (1453) találta a rohamra legszerencsésebb napnak. A musulmanok böjttel, tisztakozással s egyéb szertartásokkal készültek a rohamra; Mahomet a leggazdagabb kormányzóságot igérte annak, ki a falakat legelőször mászsza meg, a katonáknak pedig kétszeres dijt, a foglyokat s az összes zsákmányt; magának csak a falakat s az épületeket tartotta fenn; a gyáva, — mondá ő, — nem szabadul meg a haláltól, ha madárszárnyai lesznek is.

A keresztények könyörgő szent menettel szüz Mária képét hor-

---

[1]) Gibbon nem tud erre korábbi példákat. Mellőzve mesés hadjáratát az Argonautáknak, kik hajóikat az Istertől az Ádriai-tengerig vállaikon vitték, Thucydidesnél ugy találjuk (IV, 8.) hogy a spártaiak a leucadiai földszoroson át hatvan hajót szárazon szállítottak. Hannibal megtanitá a tarentumiakat, hogy hajóikat szekereken vigyék á kikötőig (**Polyb.** a VIII. könyv végén). Augustus a maga jármüveit Nicopolisnál s más alkalommal a korinthi szoroson át szekereken vontatta (**Dio** L. és LI.). A normannok midőn 868-ban és 890-ben Párizst ostromolták, hajóikat kétezer lépésnyire szárazon vontatták, hogy a Szajnába bocsáthassák (*Ann. Metenses ap.* **Bouquet**, VIII.). Nicetas patricius a X. században a peloponnesosi szoroson keresztül vitette hajóit (**Franza** III, 3.), s a keresztesek ugyanazt tették Nicaea ostrománál. A velenczések csak 14 évvel Konstantinápoly bevétele előtt Etschből a Garda tóba vontatták hajóikat, s e példa, Tintoretto ecsete által sz. Márk könyvtárában megörökitve, adhatta II. Mahometnek az eszmét.

dozták körül; Constantin, összegyüjtve vitézeit, lelkesítette őket; sirtak s átkarolták egymást, megáldoztak sz. Zsófia egyházában s fogadták, hogy hazájokkal együtt vesznek el. Annál bámulatosb, mivel reménynélküli vitézség. A támadás rettentő vérengzéssel kezdetett meg éjfélutáni egy órakor. Nyolcz órára Konstantinápoly egy része el volt foglalva. Giustiniáni vitézül viselte magát, miglen megsebesült [1]). Hasszan janicsár első tűzte fel a falakra a félhold zászlaját, és elesett. Constantin, ki lóháton harczolt s bátorított, veszni látván hazáját, felkiáltott: Nem találkozik-e keresztény, ki levágja fejemet? s ezzel a csatába rohanva, elesett. Megszaladnak ekkor a görögök, a törökök pedig minden oldalról benyomulnak s öldökölnek; a vérszomjat azonban csakhamar zsákmányszomj váltotta fel, s néhány városrész föltételek mellett vétetett be. Egy egész összezavart népesség, mellynek különböző rangjai egyenlősíttettek a szolgaságba, jajaival tölté be a léget; s hatvanezernyi gazdagok, szegények, szüzek, asszonyok, apáczák s papok török hajókra hurczoltattak, eladattak s baromiságnak engedtettek által. Az olasz hajók, mellyek még mindig a kikötő lánczánál álltak, vitéz harcz után menekültek, és megmentettek több szerencsétlent, kik a partról segélyért kiáltoztak. Remek festvények megégettettek s széttapostattak; az történt a könyvtárakkal is, mellyekben a hajdankor tudományának érintetlen letéteménye állott.

A hősies császár feje, kinek balsorsa dicsőségesebb, mint annyi elődjének diadalai, azon porfir oszlophoz szegeztetett, mellyet I. Constantin, anyjának Ilonának állított; három nap mulva bevonult Konstantinápolyba Mahomet is. Megütődve a nagyszerüségtől, s kirabolva s meggyalázva látván a császári lakot, felkiáltott egy perzsa költővel: Hálót font a pók a császári lakban, s az éjjeli bagoly Aphrasiab fedélzetén huhogott. Az Atmeidan téren maga ütötte le vasbuzogányával azon három kigyók egyikének fejét, mellyek ama tér híres oszlopát képezék; kevés nap mulva pedig ugyanazon tért a legelőkelőbb görögök vérével árasztotta el, kiket szinlett kegyelemhirdetéssel csalogatott vissza.

Konstantinápolynak csak bámulatos fekvése maradt meg, de ez

[1]) Franza beszéli, hogy Giustiniani ekkor hátrált, daczára Constantin kérelmeinek, ki mutogatta neki, mennyire szükséges ő a védelemre; s hogy Chiosba menekült, hol nem sokára meghalt. E gyávaságot, melly megbecstelenítne egy hősi életet, egész készséggel hiszi Gibbon és mások, de meg kell gondolni, hogy Franza mondja, miszerint nem volt tanuja a jelenetnek, miután a császár őt máshová küldte; kérdés tehát, kitől tudta azt meg?

is elég volt, hogy előnynyel birjon Brusa és Drinápoly felett. És csakugyan Mahomet, ki azt két smaragd és két zafir közé foglalt gyémántnak nevezte, fejedelmi lakot épitett benne, ugyanazon halmon, mellyet Nagy-Constantin is választott magának; s meg akarván tartani a néhány városrészszel kötött egyezményt, biztositotta a görögöknek egyházaikat, mellyekben vallásukat szabadon gyakorolhatták; sőt patriarchának is főpásztori bottal s a szokott megtiszteltetésekkel Gennadiust helyezte be. Azon városrészben mégis, melly rohammal vétetett be, mindent kénye kedve szerint tett; az ott feküdt nyoloz egyházat, köztük a Szent-Zsófiát is, mecsetekké alakittatta. Ő épittette a Dardanella-erősségeket, lerontatta Galata falait a szárazföld felől, Konstantinápolyéit pedig ujra fölépittette, s Ázsiából ötszáz musulmán családot telepitett be; ugyszintén a birodalom szélein elfoglalt városokból a munkásokat és kézműveseket Konstantinápolyba szállitotta.

Byzancz elfoglalása barbár államot állitott az europaiak közé; ámbár Mahomet már előbb is hatalmában tartá a birodalom területét. Bosnia királya s Oláhország fejedelmei Mahomet adózóivá lettek; Moldvaországnak még független fejedelmei voltak; Serbia a Brankovicsokat uralta, Athenae és Thebae saját fejedelmek alatt álla; Creta-, Negroponte- s más szigetekben a velenczések uralkodtak; Morea szintén a velenczések, aztán Tamás és Demeter császári fivérek között volt felosztva; Rhodosban a johannita lovagok, Cyprusban latin királyok, Lesbosban a Gattilusik, Cephalonia és Zántéban a Tôcco ház, Kaffában a genuaiak uralkodtak, kik azt 1406-ban a tatároktól foglalták el; a Krim saját kán alatt állt, Albania a velenczések és Skanderbeg között volt felosztva. Rávetette most szemeit mindezen államokra Mahomet, s egy percznyi nyugalmat sem engedvén magának, érdemessé lett a neki adott hóditói (al Tatch) czimre.

A konstantinápolyi mecsetben, aztán az egész birodalomban e büszke eskü ismételteték: „Én Mahomet, Amurat fia, Baram és Rachmael sultánja s kormányzója, ki fölemeltettem a legfölségesb Isten által, a napkörbe helyeztettem, valamennyi többi császárénál nagyobb dicsőséggel halmoztattam, ki minden dologban szerencsés, a halandóktól rettegett, fegyverben hatalmas vagyok; az égben levő szentek imája s a nagy próféta Mahomet által, ki császára a császároknak, és fejedelme a kelettől nyugatig létező fejedelmeknek: én igérem az egyedüli Istenre, a minden dolog teremtőjére, fogadalmammal és eskümmel, miszerint nem engedek álmot szemeimnek, nem fogok enni finom ételeket, nem keresendem a gyönyört, nem nyulok szép dolog-

hoz, nem forditom homlokomat nyugattól keletnek, mig össze nem rombolom s el nem tiprom lovaimmal a nemzeti isteneket, a fa-, réz-, ezüst-, arany- s festett isteneket, miket Krisztus tanitványai kezeikkel csináltak maguknak; esküszöm, hogy kiirtandom egész istentelenségöket a föld szinéről, kelettől nyugatig, Sabaoth Isten s a nagy Mahomet próféta dicsőségére. Azért tudatom összes, környülmetélt alattvalóimmal, kik Mahomedben hisznek, vezéreik- és szövetségeseikkel, hogy, ha félik az Istent, a menny és föld alkotóját s az én győzhetlen hatalmamat, mindnyájan mellém seregeljenek.“

Összegyüjtvén ekkép seregét (1456.) Francesco Acciajuolitól Athenaet s Thebaet életével együtt elvevé, Gattilusi Miklós és Luciustól Lesbost és Phoceát. Moreában megelégedett azzal, hogy e tartomány két uralkodójára évenkinti tizenkétezer aranyból álló adót vetett; de midőn ezek egymással kezdtek marakodni, segélyül hivták a hóditót, ki elfoglalta a tartományt, esküdvén Mahomedre, a hét imámra, a százhuszonnégyezer prófétára, saját kardjára s atyja lelkére, hogy nem fog ártani senki vagyonának vagy személyének, s hogy a földszoros őreül (derbent) mindig peloponnesosi görögöt fog kinevezni; amint ez meg is tartatott egész az ujabb időbeli görög lázadásig.

Epirus.

Skanderbeg György, ki Krisztus katonájának neve alatt az albániai latin fejedelmek szövetségének élén állott, rettentő myrditával ellenállt Mahometnek, kinek, midőn kérette tőle csodálatos kardját, felelé, hogy el kellene küldenie a kart is, melly azt forgatja. Aragoniai Alfonz Orlaffa Rajmundot s igen sok élelmi szert küldött Skanderbeg segélyére, ki hogy háláját lerója, személyesen jött a Bariban ostrom alá vett Nápolyi Ferdinánd megszabaditására (1462). Jutalmul ezért Calatinában San-Pietró-t kapta, melly Apuliának kicsiny városkája; s mellyben Skanderbeg az első albaniai gyarmatot alapitá; kapta még aztán Tranit, Sipontót s más földeket a Gargano hegyen. Tetemesb segélyt nem nyerhetett Olaszországtól, mellynek pedig annyira érdekében állott őt támogatni. Visszatért aztán s védte hazáját, miglen meghalt Lissában (1467. jan. 17.). Neve viszhangzik az epirusi énekekben, s még az ellenség is annyira tisztelte őt, hogy a janicsárok gyürükbe foglalva hordozták csontdarabkáit. Skanderbeggel letünt Epirus szerencséje, mellyet nem sokára elfoglalt Mahomet. Skanderbeg lovassága olasz szolgálatba lépett, a Stradiottik félelmetes neve alatt; azon albánok, kik nem akarták türni a török jármot, hősük olasz birtokára menekültek, s Gargano hegyére mindig

többen érkeztek, kenyeret, fedelet és szabad vallásgyakorlást kérve. Földmüvesekké lettek ott s még ma is őrzik nemzeti nyelvöket, a görög szertartást, viseletet és szokásokat; még ma is táncz o l j á k régi hazájok nyomorait s a nápolyi hadseregben egész a forradalomig egy királyi macedón ezred létezett.

Bosnia.

Bosnia elszakadt volt a római egyháztól a XII. században, 1340-ben aztán ujra egyesült, de azért sok patarin maradott benne. Tomas István (1445) a pápa hozzájárulásával királylyá lett, de adót fizetett a sultánnak. Mahomet, kinek akadályul szolgált Bosnia, Magyar- és Németország megtámadásában, megtámadta (1469) Tomas fiát és or gyilkosát, ki cserben hagyatva a patarinok által, megadta magát a nagyvezirnek, olly föltét mellett, hogy élete meghagyassék. Mahomet mégis restelte e megszoritást, s végre egy perzsa mufti fölmentette a sultánt a hitetlennek tett eskü megtartásától, — s a bosnyák főnöknek meg kellett halnia.

Ragusa.

Ragusa, melly előbb a szerbeknek hódolt, utóbb a velenczések és magyarok védelme vagy szövetsége mellett szabadságot élvezett, a nemesekből választott negyvenöt senator és egy hétszemélyü végrehajtó kis tanács által kormányoztatott, melly utóbbiban hónaponkint választott igazgató elnökölt. A várnai csata után évenkinti ezer aranyt fizetett a Portának, csakhogy önálló kormánya meghagyassék. Igy állt fenn e köztársaság, melly első nyujtott menedéket a konstantinápolyi menekülteknek; a sajtónak pedig az első rendes szomorujátékot s az első kereskedelmi könyvet [1]).

Serbia.

Serbiát elválasztotta volt a görög birodalomtól Bohislav István, ki ott 1039-ben a Neemanok uralkodó házát alapitá. VIII. Duchan István (1333—56.) egy törvénykönyvet adott ki, adózójává tette Bolgárországot, meghóditotta Bosniát s a görög birodalom megbuktatását tervezte. Ez időponttól azonban hanyatlani kezdett Szerbország részint a görögökkeli gyakori háboru, részint a kormányzóknak (k r o l) engedett tulságos hatalom, és azon nagyravágyás által, mellyet a sok udvari méltóság a bojárokban keltett. A szerb királyok tehát kénytelenek voltak a töröknek hódolni, s IX. István Bajazetnek igen sok jó szolgálatot tett. E fejedelem után a Brankovics ház kezébe került

[1]) A szomorjáték Menze müve, melly 1500-ban Velenczében nyomatott; a kereskedelmi munka Gotugli jogtudósé, s szintén Velenczében nyomatott.

az uralom (1427), melly megtett mindent, hogy az önállóságot részint fegyverrel, részint egyezményekkel védje, de a félelmetes Mahomet kétszázezer emberrel s háromszáz ágyuval indult Belgrád ellen (1454), dicsekedve, hogy azt tizenöt nap alatt beveszi, két hónapra pedig Budán fog vacsorálni.

Győzelmei rémületbe ejték Európát, melly már képzelte magának, mikép fog menni Mahomet a meghóditott Serbiából a magyarok holttestein által Bécsbe és Rómába [1]). V. Miklós keresztes hadat hirdetett; III. Calixtus rendelte, hogy az egész keresztény világon délben a török harang szóljon [2]); III. Fridrik császár országgyüléseket tartott, mellyeken mindig seregek gyüjtettek papiron és pénzösszegek ajánltattak meg, miket soha senki sem fizetett.

Kapisztrán János.

De Kapisztrán János szerzetes élő hite fölkelté Remete Péter és Folco du Neuilly emlékét. Ez Aquila tartományban született (1385) s ügyvédségre adván magát, László nápolyi király által udvari főtörvényszék birájának neveztetett ki. Halálra itéltetvén egy hatalmas főur, a király nem csak megerősité az itéletet, hanem azt az elitéltnek elsőszülöttjére is kiterjeszté. A birák hajoltak a királyi akaratra, de János bátoritá őket, szegüljenek ellen. Midőn pedig a király, daczára az ellenszegülésnek, a végrehajtást megparancsolá, János lemondott azon hivatalról, mellyet igazságosan nem viselhetett, és sz. Ferencz rendébe lépett. Sienai Bernardin társaságában hitszónoklatra indult s midőn látná az egész kereszténység veszélyét, sikeresen egy ötödik keresztes hadat támasztott az ottomanok ellen [3]), nem nemesekből s lovagokból, hanem a népből, szerzetesekből, tanulókból s parasztokból. Kapisztrán János egyedül bizván, midőn egész Európa kétségbeesett, bátran fáradozott s tettre buzditotta Hunyadit, ki nem feledve régibb győzelmeit s megveretéseit, átvette azon sereg

---

[1]) Sok ideig tartott a szokás, hogy a sultán, midőn kardját felöveste, a janicsárok poharából ivott s aranynyal töltve azt meg, visszaadta nekik, mondván: *A Rómában viszontlátásig!*

[2]) Ekkor tünvén fel Halley üstököse, a népet rémületbe hozta, minthogy egész Európára nézve az ottoman szolgaság előjeleül tekintetett. III. Calixtus ezt is felhasználta Európa fölébresztésére. A *Système du monde* szerzője ezért a legvastagabb gúnynyal illeti a pápát. Van is miért?

[3]) Az első a VI. Kelemen alatti, melly 1344-ben Smyrnát hóditotta meg; a második V. Orbán alatt, melly 1363-ban a szerbekkel harczolt; a harmadik IX. Bonifácz alatt 1396-ban Nikápolynál; a negyedik IV. Engen alatt Várna alatt 1444-ben veretett meg.

parancsnokságát, melly rendetlenségében Jézus nevét kiáltva, előrenyomul a törökök ellen s Mahometet Belgrád odahagyására kényszeriti (1456). Mintha bevégezték volna küldetésöket, Hunyady két hétre, Kapisztrán három hónapra meghalt. Mahomet elfoglalja a többi Serbiát, s kétszázezer foglyot hurczol el a rabszolgaságba, a megtámadott szigeteket is csak a pápai hajók védelmezték.

II. Pius pápa elkövetett mindent, hogy a kereszténységet a törökök ellen egyesitse, alapitotta a Bethlehemi Madonna lovagrendét, melly székhelyével, Lemnossal nem sokára elesett; ugyan az lett vége az általa hasonczélra alapitott Jézustársaságnak. Végre Mantuába gyüjtvén a kereszténységet (1459), keresztes hadat hirdetett [1]); de midőn látná, hogy a fejedelmek saját belügyeik szilárditásával vannak elfoglalva, az ázsiabelieket törekedett felébreszteni. Elhatározta, hogy maga is keresztet ragad, nem harczolásra, hanem, hogy imádkozzék, mint Mózes Horeb hegyen, hogy az Isten győzelmet engedjen. Anconát jelölte ki a keresztények gyülhelyeül (1463), de a magyarokon és velenczéseken kivül csak kicsiny, legügyefogyottabb csőcselék jelent ott meg. A csillagjóslók által kijelölt napon elindult a hajóhad, de a pápa közbejött halála s az olaszok czivódása miatt az egész hadjárat sikertelen maradt.

A sok meghiusult vállalat csak nevelte Mahomet gőgjét, ki hóditásait vad s ocsmány kegyetlenséggel fertőztette meg. Metelinben átfürészeltetett háromszáz kalózt, aztán ötszáz peloponnesosi görög foglyot; s midőn Kroját be nem vehette, boszuságában leöletett nyolczezer caoniai görögöt, kik életbiztositás föltéte mellett adták volt meg magukat.

A keresztények mintegy versenyezni akartak vele, s Hunyady saját szemei előtt ölette meg a török foglyokat; Kinizsi, Temesvár grófja megvervén a törököt Erdélyben, hulláikból rakott asztalon rendezett tánczot. De valamennyit felülmulta kegyetlenségben IV. Vlád, kit a karók királyának vagy Oláhország ördögének hivtak, ki minél hosszabbra nyujtotta a kinzást s gyönyörködött a naphosszanti haldoklás látásában, s örömmel sétálgatott azon karósorok kö-

---

[1]) A ki látta, milly hévvel pártolták a nők ujabb időben a görög szabadság-harczot, kedvesen fogja hallani, miszerint 1459-ben ugyanaz történt. Beszédeket tartottak hires nők, minő Sforza Hippolyta és Isotta Nogarola vala. Az első, Sforza Ferencz leánya, s II. Alfonz király neje, saját kezével másolta le majdnem az összes latin classicusokat; a másik hittudós, bölcselő s igen tanult nő levén, igen sok értekezést s levelet és egy érdekes párbeszédet hagyott hátra, mellyben Éva Ádám ellen védelmeztetik.

zött, mellyekre szurva vinnyogtak s rothadtak meg szerencsétlen áldozatai. Az elfogott törököknek lenyuzatta talpaikat, besózatta, aztán kecskék által nyalatta; a követeknek, kik nem akarták a turbánt letenni, három szeggel fejeikhez szegeztette azt; összehivta lakomára az összes koldusokat, s midőn együtt voltak, rájok gyujtatta a házat. Megégettetett négyszáz magyar és erdélyi ifjat, kik Oláhországba a nyelv megtanulása végett mentek volt; hatszáz cseh kereskedőt a vásártéren karóba huzatott; ugyszintén ötszáz nemes oláhot, kik kerületök népességének számát pontosan meg nem tudták mondani. Gépeket talált fel az emberek elvagdalására s megfőzésére; százankint ölette a kis gyermekeket s a levágott fejecskéket az anyák mellére szögeztette.

Az emberiség becsületeért hinni akarjuk, hogy ezek nagyitások. Midőn Mahomet követet küldött hozzá, s kérte a szokott tizezer aranyból álló adót, s az evvel együtt kikötött ötszáz ifjat, Vlád karóra huzatta a követet, aztán berontott Bolgárországba s huszonötezer foglyot hozott. Mahomet erre roppant hadsereggel berontott Oláhországba s daczára a legmakacsabb ellenállásnak már a fővároshoz közeledett (1479). Itt borzasztó látvány tünt szemébe; huszezer, karóba huzott, már rothadó bolgárt a varjak ettek. Mahometet nem borzalom, hanem csodálat fogta el s mondá: Miképen lehetne legyőzni azt, ki alattvalóit s fejedelemségét illy jól használja fel? Hanem hozzá tette aztán: De mégis nem sokat ér, a ki illyet követett el, s előhaladott diadallal. Vlád Magyarországba futott, országa pedig elvesztette saját vajdák kinevezésének jogát.

A mi Ázsiát illeti, a törökök ott csak Anatoliát, vagyis Kis-Ázsiának nyugati részét birták [1]). A félsziget észak-keleti részén Sinopeban a szeldsukfi Izmailbég uralkodott; Trapezuntot birodalom büszke nevével kormányozta Komnen Dávid; s a két állam közt Amastrit még a genuaiak tartották. Délre a karamanok — egy másik török törzs — a tőlök elnevezett részt birták; Cilicia s Syria egy része az egyiptomi mamelukoknak hódolt.

Komnen egyezmények folytán Konstantinápolyba vitetett át, hol a kérlelhetlen Mahomet, árulásról vádolva őt, egész családjával együtt megölette (1461). Viszály ütvén ki Karamania fejedelmei közt, Mahomet közbevetette magát s elüzte valamennyit, s harmad-

[1]) Paphlagonia, Bithynia, Galatia, Phrygia, Mysia, Aeolis, Jonia, Lydia, Caria, Lycia s egy része Pisidia- és Pamphiliának.

szülött fiát Musztafát helyezte be oda (1464). Hussum-Kassan a fehér turkomanok főnöke befogadta az elüzött fejedelmeket, miért a felingerült Mahomet őt is tönkre verte.

Háboruba keveredvén a genuaiakkal, Mahomet elfoglalta Amastrit (1459) s a lakosságot Konstantinápolyba kisértette, aztán elnyervén árulás által Kaffát (1475), melly azok kereskedésének s hatalmának a Fekete tengeren fő pontja vala, a negyvenezer lakót Konstantinápolyba küldte, ezerötszáz genuai fiut pedig a janicsárok közé soroztatott. Azowot, Tanát s más városokat kardcsapás nélkül vett be. E vidékeken akkor a régi kapcsaki kánok ivadékai zavarogtak; egy rész az oroszok hatalmába került, kik mindent elfoglaltak volna, ha II. Mahomet segitséget nem ad. Menkeli Kerai, egyike a czivódó fejedelmeknek, ki fivérei haragja elől a keresztények közé menekült, Konstantinápolyba küldetett, hogy megfojtassék [1]); hol azonban krími basának neveztetett ki.

Rhodus.

Még a johannita lovagokat kellett legyőzni, kik Acre bevétele után a Lusignaniktól kormányzott Cyprusban telepedtek le, folytatva Limiscusból a hitetlenek elleni háborút, de minthogy a Lusignanikkal folytonos czivódásban éltek, elhatározták elfoglalni Rhodus szigetét. Ezt azon időben, hogy Konstantinápolyt a keresztesek foglalták el, egy olasz főur, utóbb a genuaiak, végre a görög császár keritette hatalmába. Gualla kormányzó azonban függetlenné tette magát; aztán a szigetet több izben a törökök pusztitották el. Folco de Villaret tehát megtámadta azt a szomszéd szigetekkel együtt (1310), s onnan folyvást háboritotta a törököket, segélyt nyujtván mindennek, ki a musulmanok ellen harczolt; s mint nagymestere a johannita lovagoknak, vitézül és sikerrel védte Rhodust Orkán támadása ellen 1315-ben; sőt elfoglalta Smyrnát, mellyet lovagjai 1343-tól 1401-ig birtak, a mikor azt tölök Tamerlan vette el. Igen meggazdagodott a Rend a templomosok javaiból, mellyeket eme Rend, eltöröltetésekor, amannak hagyott. A Helion de Villeneuve által Montpellierben tartott egyetemes káptalanban (1319) nyolcz országbelinek nyilvánittatott a Rend, auvergnei, provencei, franczia, angol, olasz, aragon és

[1]) A töröknél épen olly szertartással vannak szabályozva a kivégzések, mint nálunk a kitüntetések. Legtisztesb az íjhurrali megzsinegelés, melly a birodalom nagyjainak tartatik fenn; gyalázatos a lefejezés s még inkább az akasztófa s karóbahuzás. A paraszt felakasztatik, az ulemák és katonák megfojtatnak; a polgári tisztviselők lefejeztetnek s fejeik három napra kifüggesztetnek, egy iratkával, mellyről nevöket s bünöket olvashatni le.

castiliai s németországi székhelylyel, melly utóbbihoz a dán-, svéd- és magyarországi perjelségek is tartoztak. Egy másik avignoni káptalan (1574) a Rend határozmányainak összegyüjtését rendelte el.

Belátta Mahomet Rhodus szigetének fontosságát, s csakhamar ellene inditotta hajóhadát (1480). Orsini ker. János, a Rendnek harmincznyolczadik nagymestere, segélyre szólitotta a fönebb emlitett országokban székelt összes lovagtársakat; egyezményre lépett Egyiptom sultánjával s a tunisi fejedelemmel, hogy Afrikából gabonát kaphasson; a lovagok által megszavaztatta magának a vagyon és személy fölötti teljhatalmat a háboru idejére. Mesid basa százhatvan hajóval jelent meg Rhodus alatt s partra szállitván százezer embert, ostrom alá vette a fővárost. A lovagok olly bámulatos vitézséget fejtettek ki, hogy a törökök nyolczvankilencz napi sikertelen ostrom után visszavonulni kényszerültek, kilenczezer halottat hagyva hátra s tizenháromezer sebesültet hozva vissza.

Ezalatt az ottomanok gyakran beütöttek Stiria- s Karinthiába; az Erdélybe beütött negyvenezerrel megküzdött Báthory István, elveszvén maga is, de harminczezer törökkel együtt.

Velenczének biztositva voltak Konstantinápolyban jogai s birtokai; de e birtokok a musulmanok terjeszkedésével egészen elszigetelve, már-már elnyelettek. Csekély okból valóban kiütött a nyilt háború. Az athenaei basa egyik rabszolgája lopást követvén el, Coroneba menekül; a velenczések mint kereszténytt, ki nem akarják adni, s ebből háború támadt. A törökök elfoglalják Argost, de Velencze visszaveszi azt s a fönebb emlitett, II. Piustól hirdetett rosz sikerü keresztes háborura készül. Mahomet erre szent hadat hirdet (1470) s négyszáz hajóval s háromszázezer emberrel Negroponte ellen indul. Háromszor támad, de Nicoló Canale ágyui, mellyek naponkint, ötszázötször süttettek el, visszaverik öt; végre mégis elfoglaltatott a város, ugy, hogy minden utczát külön kellett ostromolni; Paolo Erizzo, ki a várdát védte, megadta magát azon föltét alatt, hogy feje meghagyassék, s Mahomet meghagyta fejét, de összefürészeltette öt, boszut állva azon hetvenezer törökért, kik a hősiesen védett város alatt estek el.

Ekkor tengeren is félelmetesekké lettek a törökök, miért is II. Pál az olaszokat szövetség kötésére szólitotta fel; mi létre is jött Nápolyi Ferdinánd, Aragoniai János király, Velencze, Milano és Florencz, Modena s Ferrara herczegei, Mantua és Monferrat határgrófjai, Savoya herczege s Siena és Lucca köztársaságok között. A pápa halála s az olaszországi apró hatalmak féltékenykedése nem engedte

a kivánt sikert elérni. IV. Sixtus egyesitett mégis némi erőket s szövetséget kötött a perzsiai Hussum-Kassannal (1473), ki berontott ugyan Kis-Ázsiába, de nem birván ágyukkal, elveszté bátorságát s a velenczéseket ugyszólván magukra hagyta. Ezek közől egy kis csapat hősien védte magát Scutariban a törökök zápora ellen, és Lepantóban szintén ugy; a sokaság azonban végre is győzött s a törökök az elfoglalt helyeken szolgaságot és dögvészt árasztottak el. Majd béke köttetett (1478), s Velencze átengedte Scutarit és a háboruban nyert előnyeit, megtartva mégis konstantinápolyi önálló joghatóságát s vámmentességét, mellyért évenkint tizezer aranyat fizetett.

Másutt fogjuk elmondani, milly rémület fogta el Európát, midőn a törökök Olaszföldön kötöttek ki s kirabolták Otrantót, midőn egyszerre eloszlatta a vészfelleget Mahomet halála (1481. máj. 3.), ki végperczeiben e szavakat mondá: Én megakartam hóditni Rhodust és Olaszországot. Mennyire félelmes volt légyen, bizonyitja a keresztények öröme halála fölött; IV. Sixtus pápa, ki már Avignonba készült futni, három napig szent ünnepet tartatott, folytonos ágyudörgés s egyetemes szent menetek mellett.

Azonban el volt törölve a föld szinéről a keleti birodalom s elvesztve azon Graecia, mellyből Európa a müveltséget nyerte [1]). De nem; azon ország még nem veszett el, mellyben a nemzetiség elemei fenmaradtak. Egy hit egyesitette a görögöket az elnyomók ellen; ugyanazon egy nyelvet beszélték még, azon hangoztatták nemzeti énekeiket, mi folytonos óvástétel a járom ellen. Ettől aztán sokan hegyekbe menekülve szabadultak s ott folytonos ellenállásban éltek. Pelios, Olympos, Pindos és Agrafa hegyeiről sokszor rajtok ütöttek a görögök a törökökön, kik öket Kleftáknak (κλέπτω lopok) vagyis tolvajoknak nevezték el. A kleftákkal egyezkedniök kellett néha a hóditóknak, sőt függetlenségöket is elismerniök. A klefták ellen, kik a görög tulajdont sem kiméltek, a sikságon lakó görögöknek is védniök kellett magukat, melly végre saját vezetök alatt katonaságot rendeztek; de e katonák is, midőn a basák nagyon zsarnokoskodtak, fellázadának, maguk is kleftákká lettek s örökös lázongók maradtak. Némellyek, nem türvén a szolgaságot, kiköltöztek, és Genua befogadta öket Corsicába, mikép Nápoly és Sicilia az ő völgyeibe.

---

[1]) Az ottoman birodalom s alája vetett tartományok alkotmányáról l. alább a XV. könyv. 8. fejezetét.

Európa későn siratta meg a görögöket, aztán elfeledte őket; csak a költők hagyományozták át egymásnak időről időre a szerencsétlenség utolsó jogát, a szánalmat s részvétet, s folytonosan az elnyomóknak Graeciából kizavarását sürgették. A nép, melly el nem veszté emlékeit s mellynek füleibe irodalmából egy-egy emlékeztető ének zeng vissza, hivatva van a feltámadásra. És feltámadott.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Spanyolhon. — A mórok kiüzetése.

Mig egy részen diadalmaskodott, Európa más részén hanyatlott az islam. Cid, sz. Ferdinánd s Jakab király győzelmei s a Tolosa melletti dicső csata előjelei voltak a mórok Spanyolországból kiüzetésének. Ám mégis ama zárt téren sokára huzódott a küzdelem az észak felől jött s az Oceán által feltartott és a dél felől az Oceánon keresztül jött barbárok között. Miután a móroknak nem az egész félszigetet többé, hanem csak egy-két vidéket s nehány várost kellett védeniök, képesek voltak erejöket jobban központositni; s a helyett, hogysem a keresztényekkel összeegyeledve szüntelen harczkészen tartsák magukat, inkább ők maguk hithagyásra vagy szökésre kényszeritették a kereszténeket: a keresztények viszont nem türték a mahomedánokat, kik azért a musulman uralom alatti tartományokba gyülekeztek s végre az egyetlen Cordovai királyságra vagyis a félsziget délkeleti részére szorittattak, hol a Sierra-Nevada és Sierra-Loxa hegységek által is védve voltak.

Mint egy Antaeos, a musulmanok mindig uj erőt meritettek Libyából, mellynek fejedelmei mindig segédcsapatokat küldtek és sohasem siker nélkül. Az igaz, hogy a segélyezők mindig vészt hoztak az őket behivó uralkodók fejére, kiket az uralomtól megfosztottak, hanem a bekövetkezett uj uralom mindig uj erélyt fejtett ki; mig a keresztények, mihelyt biztosságban éltek valamelly tartományban, lassankint levetkezték azt a vitézséget, mellyet a vész perczében tanusitottak, mitsem gondolva azzal, milly előnyöket nyernek a mórok a távolabb fekvő vidéken, vagy mint fenyegetnek egy másik tartományt, melylyel nemzeti testvériségbe egyesülni nem tudának.

Ez okból a küzdelem meghosszabbodott: de majd a különféle

keresztény uralmakat, mellyek a mór egyedurság bomlásakor támadtak, egyesülni s az idegen szolgaság gyalázatát letörölni látandjuk.

Navarra.

A hegységei közt majdnem észrevétlen Navarra, mellynek semmi befolyása sem volt a nemzeti harczban, I. Johanna által a francziáknak engedtetett, kik is addig birtokolták azt, mig II. Johanna igényeket támasztott (1328) s királylyá kiáltatta férjét Fülöpöt, Evreux grófját, esküvel biztositva a cortesnek számos kiváltságot; a többi közt, hogy az erősségeket csupán belföldiekre bizandja s a kormányt elsőszülött fiára bizza, mihelyt ez a huszadik évet betöltendette. Fülöp vitézül harczolt az angolok ellen Francziaországban (1349) s Jó melléknevet nyert, de fiát, II. Károlyt, a Gonoszt, még gonoszabbá tették kitünő testi s lelki tehetségei. Elnyomván alattvalóit, s megzavarva Francziaországot, hogy visszanyerje a feslettségben elpazarolt erejét, pálinkába áztatott posztóba göngyöltette magát, melly történetesen meggyuladván, borzasztó véget vetett a kéjencz királynak.

Hosszu béke alatt helyreállitá az országot III. Károly, a Nemes (1386), kiben kihalván az Evreux ház, a trón Blanka nevü lányával Aragoniai Jánosra, I. Ferdinánd fiára szállott (1425). Meghalván Blanka s II. János nem akarván a kormányt az alkotmány értelmében fiának don Carlosnak adni, a fiu és apa közt változó szerencsével folytatott háboru ütött ki (1441). Gyönge fejedelmek következtek ezután, mig végre Katholikus Ferdinánd elfoglalta a királyságnak a Pyrenaeusoktól délre fekvő részét, meghagyván a többi részekben a régi család uralmát, melly III. (Albret) Johannával férjére Bourbon Antalra, Vendôme herczegére, IV. Henrik atyjára szállt át, ki azt Francziaországba keblezte (1589).

Portugalia.

Portugalia felvirágzott Dénes alatt (1279), ki a haza atyjának neveztetett el. A milly nagylelkü és bőkezű, épen olly bölcs és munkás levén, szerette a tudományt és verseket irt. Ő alapitá a lisaboni egyetemet, melly aztán Coimbrába tétetett át; a portugal nyelv müveltetett és iratott. Hogy megakadályozza a Leiria vidéken eláradó homokot, terjedelmes fenyőerdőket ültetett; jól müveltette az arany és ezüst bányákat. A genuaiaktól tanulva, a tengerészetben is javitásokat hozott be, mi a portugalokat igen kiterjedt uralom néppé volt emelendő. Midőn a pápa a templomos lovagokat eltörölte, Dénes, hogy meghálálja azoknak a mórok ellenében tett szolgálatait, meg akarta őket tartani; de minthogy XXII. János ezt meg nem engedte,

a király beléptette a lovagokat javaikkal együtt Krisztus rendébe, mellyet a Calatravainak alapszabályai szerint alapitott. Dénes egy szóval annyi jót tett, hogy a portugalok összes jó intézményeiket, még a későbbieket is, az ő uralmára viszik vissza.

Fia IV. Alfonz (1325) polgárháborúval keserité meg atyja utolsó éveit [1]), természetes fivére Sanchez Alfonz féltékenysége miatt. Alig hogy királylyá lett, önkényes itéletet hozott fivére ellen; de ez fegyveresen védte magát és birtokait. Alább beszélendjük el IV. Alfonznak Castiliával s a mórokkal viselt hadait, mellyek neki Bátor (Osado) melléknevet szereztek. Fia Péter castiliai Blankával volt eljegyezve; de minthogy az országos rendek a házasságot az infánsnő testi hibája miatt megsemmisitették, ebből Castiliávali ellenségeskedés támadt. Péter Constantiát, Villena és Escalona határgrófjának lányát vette nőül, de azért Ines di Castroval (Castroi Agnessel) szoros viszonyban élt. Megözvegyülvén titkon nőül vette Agnest, de Alfonz attól tartván, hogy Péter a Constantiától nemzett fiakat kitagadja, kérdezte őt, nőül vette-e Agnest, s midőn tagadó választ nyerne, kötelezte őt, lépne más házasságra. Péter nem akarta ezt tenni, mire Alfonz megengedte az őt izgató ministereknek, hogy öljék meg a fiatal király állitólagos ágyasát (1335). A kétségbeesett Péter fellázadott, miként fellázadt volt Alfonz az ő atyja ellen. Majd helyreállt a béke s Péter igérte, hogy amaz orgyilkosság tanácslóinak megbocsát, ámde alig hogy elfoglalta a trónt (1357), azoknak, kiket gyanuban tartott, kiszakittatta sziveiket; Agnes hulláját pedig királyi tiszteletben részesité. Itélőbiró és Kegyetlen mellékneveket kapott, mit meg is érdemlett mind azok miatt, kiket szerencsétlen szerelmének áldozott fel, mind pedig a papság és nemesség elleni szigora miatt. A népnek háláját érdemlette ki igazságadás és az adók könnyitése által.

Fia Ferdinánd (1367), nyakára hágott az atyjától örökölt pénznek s a békének is, háborúba keveredve Castiliával.

Castilia.

E királyságban IV. Ferdinánd kiskorúsága alatt a Haro, Lara, Cerda s más trónkövetelő herczeg-családok zavarogtak; e szerint a portugali király Dénes, aztán Aragonia s Granada királyai beütöttek és megháborították előbb a kormányzónő Molina Mária, utóbb a már nagykoru IV. Ferdinánd uralmát. Ez szerencsésen harczolt a musul-

[1]) Hogy kibékitse a fiut az apával, közbevetette magát portugali sz. Erzsébet, Dénes neje, Aragoniai Péter lánya; meghalt 1336.

manok ellen s épen azon napon halt meg (1312), mellyet neki két, általa önkényesen megöletett nemesur jövendölt meg.

Kiujultak a nagyravágyás és féltékenység törekvései XI. Alfonz kiskorúsága alatt, kit azonban még nagyanyja, Mária támogatott. Alig hogy uralkodni kezdett Alfonz, nagy kegyességet mutatott alattvalói iránt, ellenben szigorú volt a rablók és pártoskodók ellen. Az uj lázadásokat vérpad és orgyilkosság által nyomta el; szerencsésen táborozott a mórok ellen s már Gibraltart ostromolta, midőn a döghalál elragadta őt (1350). Azon zsidótól, ki neki pénzügyministere volt, eredett ama kedvezés, mellyben az utóbbi királyok a zsidókat részesiték a közigazgatásban, eléje téve őket az ország nagyainak.

Alfonz kedvese Guzman Eleonora volt, ki halálaig kormányozta őt s tiz fiuval ajándékozta meg. Utódja Péter, a Kegyetlen, tüstént megölette Eleonorát, kinek Trastamare Henrik fia is nagynehezen tudott Aragoniába menekülni, hol összegyüjté az elégületleneket és számüzötteket, kiknek száma Péter viselete által mindig nagyobbodott. Szeretője, Padilla Mária, összezörrentette őt anyjával, s rávette, hogy üzné el nejét, Bourbon Blankát, fogságának hetedik éve után pedig ölesse meg. Uj nejét, Fernandes di Castro Johannát is csakhamar odahagyta, hogy ágyasához visszatérjen. E bünök lázadásokat támasztottak, mellyeket ő ürügyül használt uj borzasztóságok elkövetésére. Szigorában nem tekinté sem anyját, sem atyja gyermekeit, sőt megölette, a kiket elfoghatott, és a véröktől párolgó teremben tálaltatta föl az ebédet. Abu-Saidot, a granadai trónkövetelőt, ki hozzá jött békeeszközlés végett, megölte, harminczöt emberből álló kiséretével együtt, hogy kézrekeritse aranyukat.

Egy másik Péter (IV.), ki ép olly gonosz, sőt ravaszabb és hitszegőbb volt, mint a másik két Péter, kik akkor Portugal s Castiliában uralkodtak, foglalta el az aragon trónt. Ez, hogy megboszulja megölt testvérét, hadat inditott a Kegyetlen Péter ellen, ki ekkor menyét s az ellenséges sereget vezető Trastamare Henrik fiait is megölette. Annál hőbb boszuvágy támadt most Henrikben, ki segittetett a franczia, aragon s navarrai királyok és a rettenthetlen Dugueselin Bertrand által. Ez látván, hogy Francziaországot kalandor csapatok pusztitják, kik felfüggesztve a nyilt háborut, magán hadat folytattak, táborukba megy s ajánl nekik kétszázezer forintot s ugyanannyit igér, ha vele a mórok ellen, utközben pedig valaki más ellen is harczolni jönnének. Ráállanak s egy Dugueselin alatt nagyszámu nemes ifjuság ohajt vitézségi próbákat tenni. Keresztül menvén Avignonon, a pápához küld s büneik bocsánatát és kétszázezer

forintot kér tőle; a pápa az elsőt megadta, a másikkal késett, de végre mégis csak megadta.

Berohanván most Castiliába, kikiáltják Henriket (1365), Pétert pedig keményen üzik, ki Cordovába, onnan Sevillába, végre Portugalba szökik, s menhelyet találva a santjagoi érseknél, hála helyett megölé ezt s elrablott kincseivel Bordeauxba illan, s ott a francziák ellen harczoló Eduárd angol királytól kér segitséget. Ez fölkarolta ügyét, annál inkább, hogy Duguesclin ellen már Francziaországban is harczolnia kellett. Mind a két rész százezer emberrel Navarettenél, Segovia mellett közeledett egymás ellen (1367). Péter és az angolok győznek, a castiliai sereg futásnak ered; csak Duguesclin egy falra támaszkodva ellenáll, földhöz vágja Pétert s Eduárd felé lépvén, mondja: Legalább a föld legvitézebb fejedelmének adom át kardomat. Péter visszaugrik, s legott megöli őt, ha Eduárd meg nem védi nemes foglyát. Ám nem menthette meg a tartományt a kegyetlennek rettentő boszujától; sem azt nem eszközölhette ki, amit kikötött s tehát elégedetlenül visszatért. Albret ura egy napon mondá neki: A világ azt beszéli, hogy ön Duguesclint fogva tartja csupán azért, mivel fél tőle, s Eduárd szabadon bocsáttatta azt.

Henrik (1368) Tolosába menekülvén, onnan zarándok ruhában egész Duguesclin börtöneig megyen, s összebeszél ezzel, hogy katonát szednek, s nagyobb eszélye vagy szerencséje mellett legyőzte Pétert (1369). Ez elfogatván szökése közben, midőn meglátta Henriket, kikapta egy katona kezéből a fegyvert, s megtámadta őt: párbajt vív a két testvér, s Péter vérével adózik az általa kiontott tömérdek vérért. II. Henrik elfoglalja Leon és Castilia trónját, hóditás, néptöli kikiáltás és saját érdeme által; hanem a törvényes utódnak Portugali Ferdinándnak kellett volna lennie. Innen a háboru, mellyet már emliténk, mellyben a vitéz s eszélyes Henrik a Péternél talált kincsekkel kifizeti s elbocsátja a veszélyes kalandor csapatokat, megbünteti Granada királyát, hajóhadat szerel föl s megtöri a portugali tengeri erőt, országába keblezi Biscayát, Navarra és Gascogne előfalát, s midőn Portugali Ferdinánddal uj háboruba keverednék, előnyomul egész Lisabonig, felgyujtja azt, miután a hajóhadat fölégette; Ferdinándot békekötésre s arra kényszeriti, hogy Francziaország részére öt hadihajót szereljen föl.

E háboru kimeritette Portugaliát s még roszabbra forditotta az állapotokat Tellez de Meneses Eleonora ármánykodása, ki rábeszélte Ferdinándot, hogy őt nöül vegye, daczára annak, hogy a lisaboniak

ez összekelés megakadályozására fellázadtak. Mindent az ármányos nő fondorlatai intéztek, ki megfosztotta életétől vagy hitelétől mindazt, ki zsarnoklata ellen óvást tett. Uj háboruba is keverte Ferdinándot, ki gyalázata volt a koronának minden jámborsága mellett.

A trónöröklés most Beatrix infansnőt illette (1383), de minthogy törvénytelen ágyból származottnak tartaték, számos vetélytárs lépett föl, de legtöbb erélylyel don Juan, Ferdinánd természetes fivére, az avisi lovagrend nagymestere. Ez bizván a gyülöletben, mellyet a kormányzónő maga iránt keltett, megöli a palotában annak kedvesét, fellázítja a lisaboni népet s védnöknek kiáltatja ki magát addig, míg Beatrixnak egy fia születnék. Beatrix férje azonban, Castiliai János, sereggel közeledett; a féltékeny nemesség részére áll; Eleonora átengedi a kormányzóságot, de nem sokára, vádak emeltetvén ellene, bezáratik egy monostorba. A járvány a castiliabelieket csakhamar visszavonulni kényszeríti; a nagymester egybehíja a cortest Coimbrába, hol a derék jogtudós Regras, Bartolus tanitványa, jogtalanokul tüntette föl Beatrix igényeit, mire a nagymester királynak kiáltatott, s az Aljubarotta melletti győzelem által (1385) fölavatta dynastiáját [1]).

Ármány által emelkedve föl, I. János tiszteletteljesen vitte a kormányt; visszaverte Castilia királyát, ki csak azért, hogy megmegmentse hadi becsületét, folytatta a háborut. Fölmentetvén nagymesteri fogadalmaitól, nőül veszi Filippinát, Lancaster herczegének leányát, ki öt fiat szült neki, kik mindnyájan történeti névvel birnak; Eduárd trónutóddá lön; Péter Coimbra herczege; Montemajor nagy tudós; Henrik, Viseo herczege, a Krisztusrend nagymestere s mennyiségtudós; János, a portugalli sz. Jakab lovagjainak nagymestere, és sz. Ferdinánd, az avisi lovagok nagymestere. Ezeken kivül Alfonz nevü természetes fia is volt [2]). Hogy kiérdemeljék e fiak az arany sarkantyut, atyjok egy áfrikai hadjáratot határozott el (1415), mellyben elvette a móroktól Ceutát, a kalózok fészkét; s e hóditással

[1]) Akkor és még sok ideig azután szokásuk volt a portugaloknak, hogy midőn az ellenségre rohantak, kegyetlen fintor arczot vágtak, mintha ijeszteni akartak volna. A tisztek erre igy vezényeltek: *Cara feroz ao enemigo! (Kegyetlen arczot az ellenségre!)*

Az aljubarottai győzelem minden évben nyilvános vigalmakkal ünnepeltetett meg; egy szónok égig magasztalta a portugalok barátságát, ellenben a castiliabeliek gyávaságát rútul legyalázta; a durva kigúnyolást ujjongva s nevetve ismételte a nép. „De ezt meg kell bocsátani (mondja Mariana 18—19) a haza megszabaditásától sugalt örömnek.“

[2]) Igen érdekes e fiuk nevelése s története Eduárdnak: *Leal Conselheiro* czimü munkájában.

kezdődnek a tengeri hajózások, mellyek a következő könyvben annyi anyagot nyujtanak a történetnek, s mellyek által halhatlanná tette magát Henrik infans és jelszava: Jót tenni akarni.

János, Regras jogtudós és országkanczellár által portugal nyelvre fordittatta Justinián törvénykönyvét, Bartolus és Accursius jegyzeteivel, mellyek pótlékul szolgálván ott, hol a régi góthok törvényei hiányosak voltak, Portugal teljes törvénykönyvévé lettek [1]). Lisabont királyi székhelylyé emelte s eltörölte (1422) a spanyol időszámitást [2]). Bitorlott trónon s olly nyugtalan nép közt, mint a portugal, fenntartotta negyvennyolcz éven át a békét családjában is, országában is. Végrendeletében elismerte a nemzeti képviseletet a portugali közjogban.

Utódja Eduard (1433), folytatta a tengeri hajózásokat és az áfrikai háborut. Fivére Ferdinánd ostrom alá vette Tangert, hanem körülfogatván Fez királya által, éhség miatt kénytelen volt alkura lépni s kötelezni magát, hogy kiüriti Afrikát, sőt Ceutát is. Az országgyülés bele nem egyezett, s az infans, ki kezesül az araboknál maradt, örökös fogságban hagyatott [3]).

Eduárd, ki nyájas természetü volt s müvelte a tudományokat, meghalt járványkórban (1438), mint hét éves fiut hagyván el V. Alfonzot; ki alatt a kormányzóság miatt keletkezett viszályok polgárháboruvá fajultak. Nagyszerü háborura készült Alfonz a hitetlenek ellen, s buzdíttatva III. Calixtus pápa által is, kikötött Ceutánál s elfoglalta Arzilát (Julia Constantia) és Tangert, de félbeszakitotta a hadjáratot ama nagyravágyás, melly szerint mint örökösnő Johanna férje, Castilia trónját akarta elnyerni. Meghiusulván e törekvése, minthogy biztatóitól is csak rászedetett, ugy hitte, hogy becsülettel többé meg nem állhat a kormányon, s tehát lemondván (1477) fia javára, elutazott Jerusalem felé. Utána mennek, utólérik s visszatérésre birják, s minthogy fia semmi áron sem akarta a lemondást elfogadni, Alfonz ismét átvette a kormányt, s bevégezte a Castilia elleni hadat s Izabella infansnőnek hagyta ama trónt. Ezután ujra lemondott s meghalt járványkórban (1481), miután negyvenhárom évi országlása alatt előkészitette II. János és Emanuel fényes korszakát. Vele bevégződött Portugal középkora, miután legott behozatott a classica literatura annak helyébe, mellyben az előso-

[1]) *Ordonaçoens de reyno de Portugal.* Lisabon 1512.

[2]) A Kr. előtti 38-ik évtől számittatott. Valenciában 1358-ban, Aragoniában 1359-ben, Castiliában 1383-ban töröltetett el.

[3]) *Állhatatos herczeg* czim alatt megénekelték a költők.

rolt királyok valamennyien költészkedtek. Egy könyvtárt is alapitott Alfonz, ki ohajtotta, hogy az olasz frà Giusto Baldino irja meg Portugalia történetét latinul. Alatta a nemzeti jogot is módositotta a római.

Castiliában Trastamare II. Henrik több háborut folytatott az angol Guyenne és Navarra ellen; de mig Kegyetlen-Péter, hogy a főurak ellenében erősítse magát, az elnyomottakban, a népben, a héberek- s musulmánokban keresett támaszt, Henrik a főurakkal tartva, semmit sem tagadhatott meg ezeknek, kik is dölyfösekké lettek s késleltették a mórok kiüzetését. Fia I. János (1379), a szerencsétlen portugali hadjáraton kivül, folytonos ellenkedésben élt Lancaster herczeggel, Guyenne urával; de végre is sikerült neki biztosítni családja számára Castilia s Leon koronáját; határoztatott még alatta, hogy a trónörökös mindenkorra az Asturiák herczegének czimét viselje.

Utódja, III. Henrik (1390), első viselte e czimet s megszilárditni törekedett azt, amit elődei alapítottak. Hazatérvén egyszer vadászatáról, nem talált ebédet, s az udvarmester mondá neki, hogy nincs többé sem pénz a kincstárban, sem hitel, sem zálog a pénzkölcsönre. Henrik oda adja saját köpenyét, aztán oda ment, hol vetélykedő fényben vendégeskedtek a főurak, a Trastamare grófok, a Villenák, Medina-Coelik, Velazquezek, Gusmanok, s a toledói érsek; meghallgatja itt ezek dicsekvését, hogy millyen gazdagok s mennyi fizetést huznak a kincstárból; másnap aztán elhivatja őket, s fegyveresen, kezében karddal jelenik meg előttük (1395). A nagyok fölkelnek, a király leül s kérdi őket rendre, hány királyt láttak már; ki kettőt, ki hármat mondott, mire a király igy szólt: Én pedig huszat látok Castiliában. Igen, ti ugyanannyi királyok vagytok, az ország kárára s nekem gyalázatomra. De vége uralmatoknak, és nem fogtok többé játékot üzni a valódi királyból; s ekkor beszólítja a hóhérokat, kik erős kisérettel előlépnek. A nagyok megijedve térdre esnek, könyeket hullatnak s igéreteket tesznek; mire a király megkegyelmezi őket; de összehivja Madridban a cortest, s előterjeszti: A kincstár üres s csak két mód van a bajon segithetni: vagy uj adókat vetni ki, vagy visszavenni a gyámjaim által tett adományozásokat. Az országgyülés tetszést nyilvánít, az adományozások visszavétetnek, a katonai zsold leszállíttatik, s az ellenszegülni akaró urak megbüntettetnek. A granadaiak reszkedve, hódolnak neki; még Tamerlan is szövetségét keresi, s Henrik hihetőleg irtóhadat indított volna a hitetlenek ellen,

ha gyönge egészsége nem akadályozza. Ő épitette a madridi várlakot, melly utódainak székhelyévé lett.

Megzavarodott az ország II. János (1406) kiskorusága alatt; daczára annak, hogy nagybátyja Ferdinánd, ki épen olly nagylelkü mint vitéz volt, hóditva hadakozott a granadai mórok ellen. Jánost előbb anyja, utóbb ministere Alvaro, aztán második neje, portugali Izabella gyöngeségekre s kegyetlenségre vitték. A későn bekövetkezett lelkifurdalat megváltoztatta ugyan gondolkozását, de azért az ő országlása folytonos czivódás és ellenkedés volt az ország főuraival, kik őt fogságra is vetették. A nép is fellázadt egyszer, öldökölve a zsidókat, s kivánta, hogy Alvaro minister letétessék, kit is János a nép dühének odaengedett. Első neje Henriket szülte neki, a második pedig don Alfonzot, és (1450) a híres Izabellát, ki védnője volt Columbus Kristófnak.

IV. Henrik (1454), a gyönge, romlott s megvetett fejdelem annyira kimerült ágyasai mellett, hogy neje, portugali Johanna, férje tehetlensége miatt az elválást sürgetné. Szült mégis a királynő egy leányt, kit a király elismert, s ministerének fogadta Cueva Bertrandot, kit a leányka atyjaul tartottak. Látván a castiliabeliek, hogy a király fattyúleányt nevel trónörökösnőnek, megboszankodtak s fellázadtak, mire Henrik fivérét Alfonzot nevezte ki örökösének, ugy mégis, hogy a kis Johannát nőül vegye. Meg nem akadályozhatta azért a háborút; perbefogatott s letétetett lealázó szertartások mellett, miket fegyveres erővel meg nem boszulhatott. Meghalt aztán Alfonz (1465) s örökösnőnek Izabella, Pelagius családjának utolsó sarja kiáltatott ki, s Henrik elismerte őt. Miután a két egyedurság egyesitésének fontosságát mindenki érzette, Izabella oda igértetett Aragonia királyának, a castiliabelieket biztositó s megtisztelő föltételek mellett. IV. Henrik, kinek tudta nélkül történt ezen egyezkedés, megmásitni törekedett azt; s egymást követte háboru és békekötés, miglen meghalt a minden inkább, csak nem jó fejdelem (1474). Végrendeletében ujolag lányának s örökösnőjének vallá Johannát, s háboruba keverte országát portugali Alfonzzal, kinek Johannát másodszor eljegyezte volt. Alfonz azonban legyőzetvén, lemondott ama házasságról s minden jogigényről; Johanna apáczává, Ferdinánd és Izabella uralkodókká lettek.

Aragonia.

II. Jakab (1291) Aragonia királya oda engedvén a siciliai korona öröklését fivérének, III. Alfonznak, elvette a pisaiaktól Sardiniát s koronájához csatolta Valenciát, Cataloniát és Majorcát; s a kül-

fényt belső jólléttel egyesité, annyira, hogy *igazságos* melléknevet nyerne. IV. Alfonz (1327) is igazságos volt s fentartotta a békét. IV. Péter (1336), a Szertartó, tettleg országához csatolta a Baleari szigeteket s eltörölte a főurak azon jogát, hogy fegyvert foghassanak a király ellen: vérpadra küldvén azt, ki e jogot tovább is gyakorolni akarta. A hübéri szolgálattételt adófizetéssé változtatta, mellyből csupán tőle függő hadsereget tartott; az országbirónak roppant hatalmát azonban nem sikerült megcsonkítnia. Ötödik neje Sybilla (1387) arról vádoltaték, hogy siettette férje halálát, mi sok személynek életébe, neki pedig kincseibe került. Bari Jolánta, a gyönge és kéjencz I. János neje, Villena határgróf segélyével behozta a *vidám tudományt*, vagyis Barcellonában költői akademiát állitott fel. I. Jánost fivére Márton követte (1395), kivel bevégződött a barcellonai egyenes ág, s a trónkövetelők közől a választott birák Ferdinándnak, az Igazságosnak, adtak előnyt (1412), ki a Szertartó IV. Péter leányától, Eleonorától születve, castiliai infans vala.

Ezt rövid idő mulva Aragoniában és Siciliában V. Alfonz, a Nagylelkü, követi (1416), kinek viselt dolgait másutt beszélendjük el, valamint azt, hogy mikép esett Milano herczegének fogságába, ki nem csak váltság nélkül eresztette szabadon, hanem még segitette is a két Sicilia meghóditásában. Nyájassága mind a nép, mind a nagyok által megkedveltette őt. Nem levén törvényes fia, Siciliát Ferdinánd nevü természetes fiának, a többit fivérének II. Jánosnak hagyta (1458), ki már is Navarra királya vala. Elmondtuk ennek hadait Castiliával, és hogy mikép tette ellenségévé saját fiát Károlyt, midőn neki Navarrát átadni nem akarta. Elfogatta János Károlyt a catalánok földén, kik is a fiu szabadon bocsáttatását követelték; utóbb arról vádolva Jánost, hogy fiát megmérgezte, föllázadtak és sokakat kiáltottak királynak, míg végre mégis Jánosnak meghódoltak. Ez, hogy segélyt kapjon XI. Lajostól, elzálogosította neki Cerdagnát és Roussillont, mi uj czivódásokra adott alkalmat, miglen Lajos elfoglalta Perpignant és megtartotta Roussillont.

Utódjává (1479) Navarrában Eleonora, Aragoniában Katholikus Ferdinánd lett. Ferdinánd nőül vevén Izabellát, egy trón alá egyesité egész Spanyolhont, s a főurakat, kik Portugaliától támogatva, Johanna igényeit védték, elnyomta s megfékezte. Hogy kiirtsa az országot pusztitó fegyveres rabló csoportokat, alapitotta (1486) a *Hermandadot*, vagyis nagy szövetkezését a városok- és faluknak, mellyek őrködtek az utak biztonsága fölött, s e végre fegyvereseket toborzottak, kikkel ama csoportokat erősségeikből ki is zavar-

ták. Megalapitotta Ferdinánd ekkép amaz adót és hadi erőt, mellyel a mórokat Spanyolországból kiűzni tökélte el.

A keresztények a musulmanok elleni gyűlöletet hazafiságnak s vallásosságnak tekinték, azért vissza nem ijedtek semmi eszköztől azok elűzésére. Elfoglaltatván Ubeda (1239), hatvanezer musulman a királytól javaik s házaik megtarthatását kéri, tizenöt millió értékü váltságdij mellett: de a püspökök közbevetik magukat s kinyerik, hogy a város lerontassék, de a váltság azért megfizettessék; de minthogy a musulmanok a váltságdijt Isten rendeletéből meg nem fizethették, a határvidéki keresztények és monostorok rabszolgáivá lettek. Majorca elfoglalásakor (1230) don Giacomo senkinek sem akart szállást adni, daczára annak, hogy a fejedelem alávetést ajánlott.

De az elerőtlenült mórok talán könnyebben adták volna meg magukat a spanyoloknak, ha ezek türelmesebben bánnak velök. Ellenkezőleg a rosz bánásmód gyakran lázadást okozott; miért don Giacomo kijelenté, hogy elűzi őket Valenciából s keresztény földmüvelőket telepit helyökbe; a földesurak, belátván az ebből származandó kárt, ellenszegültek, hanem megnyugtatva némelly engedmények által, beleegyeztek, s a móroknok meghagyatott, hogy egy hónap alatt magukkal vihető ingó javaikkal takarodjanak ki. A király saját történetében mondja, hogy a musulmanok karaványa az utat hét mérföldnyire lepte el. Castilia infansa befogadta őkęt a murciai földekre, fejenkint egy bizánti aranyat szedvén tőlük. Némellyek megmaradtak, de folyvást háborgattatának, sokszor elfogattak a mezőn s eladattak, vagy királyi csapatok tartására kényszerittettek, mellyek, mint ellenséges tartományban, éltek nálok.

A megtérők, s ezek nem kevesen voltak, minden polgárjogot élvezének; de a közvélemény mindig gyanuban tartá őket, s nehezen egyeledhettek tisztafaju keresztények közé. Aztán a rabszolgák legaljasb állapotban éltek; az ellenök elkövetett sérelmek, sőt a gyilkolás is csak birsággal fenyíttetett, és pedig a rabszolga ügyessége vagy a kár szerint, mellyet annak vesztesége a tulajdonos urnak okozott. A rabszolga semmi esetben sem vehetett feleségül szabad nőt; a rabszolganő pedig nem szülhetett törvényes gyermekeket a nemesnek. A ki apáczát vagy tisztes özvegyet elcsábitott, máglyára itéltetett, aki pedig gyermekeket rabolt, vadaknak vettetett oda.

Azonban a mórok még sem üldöztettek törvényesen s nem voltak annyira megvetve, mint a zsidók; s a Siete Partidasban (VII. R. 25. cz.) mondatik, miszerint a zsidók eltüretnek azért, hogy

örökös rabszolgaságban folyvást emlékeztessék az embereket azokra, kik Jézus Krisztust fölfeszítették. A mórok, bár nincsen jó törvényök, mentek legyenek mégis, mig a keresztények között élnek.

Üldöztetni kezdettek a musulmanok is Kegyetlen Péter, castiliai király alatt. II. Henrik rendelte, hogy mint a zsidók, külön ruhát hordjanak, s ne viselhessenek keresztény nevet: holott jobb lett volna inkább arra törekednie, hogy a keresztényekkel összeolvadjanak. I. János megkorbácsoltatta a keresztényt, kire rábizonyult, hogy mór vagy zsidó fiut nevelt magánál; a kadik birósága eltöröltetett, s a móroknak külön negyedekben kelle lakniok. II. János (1406) megtiltotta a móroknak és héberekneк keresztényekkel enni, keresztény napszámost fogadni, keresztény betegeket látogatni, orvosnak, füszerárusnak vagy gyógyszerésznek lenni, és kamatra pénzt kölcsönözni. A mór, ki a granadai határ felé szökve fogatott el, a király rabszolgájává lett, s az ur, ki szökevény mórokat befogadott, elvesztette birtokait. Megváltoztak tehát az állapotok, az üldözők üldözöttekké lettek, s szánalmat gerjesztettek [1]).

Granada.

A régi musulman királyságok közül már csak Granada állott fenn, melly nyolczvan falut, számtalan egyes házat s harmincz várost foglalt magában. Ezek közül Granada négyszázezer lakót, Baeza százötvenezret, Malaga s más városok ugyanannyit számláltak. Meghalván II. Mohammed, ki Áfrikából a Merinfiakat hivta be, utódja III. Mohammed lett, ki nagy nehezen tudta a lázadó granadaiakat megfékezni s nyugalomban tartani. A keresztények tulnyomósága nem volt többé kétséges, s Mohammed meg nem gátolhatta castiliai IV. Ferdinándot, hogy el ne foglalja Gibraltárt, sőt a békekötésnél (1310) átadta Bedmart, Quesadat és pénzt is fizetett, míg más részről Algezirast aragoniai Jakab ostromolta. A fellázadt granadaiaktól kényszeritve, lemondott Mahommed, fivére Nazar javára, ki fölmentette Algezirast, de háborittatva a folytonos lázadások által, letétetett Malagai Izmail által. Ez szigorú volt maga és mások iránt, számüzte a szeszes italok használatát s a vallási vitákat, s megtámadtatva a keresztények által, kik egész Granada alá hatottak, visszaverte őket, de midőn diadallal visszatérne, meggyilkoltatott (1319).

Fia IV. Mohammed megfékezte az örökké zavargó s ellenséges Granadát, legyőzte a kereszténeket, visszafoglalta Gibraltart (1325);

---

[1]) **Albert de Circourt**, *Hist. des Maures Mudejares et des Morisques, ou des Arabes d' Espagne sous la domination des Chretiens.* Párizs 1846. 3. k.

de Castilia királya, egyetértve az aragoniai- s portugalival, s bátoritva és segittetve a pápától is, megverte Mohammedet s tizenkétezer arany scudiból álló adó fizetésére kényszeritette. A musulman ekkor Áfrikából hitt segélyt, s Fez királya elfoglalta Gibraltárt magának, a segélyül behivót pedig meggyilkoltatta.

Fivére Yusef alatt Abul-Hasszan-Ali, kilenczedik sultán a Merinfiak közől, szent hadat hirdetett s bejött Áfrikából a keresztények kiirtására négyszázezernyi gyalogsággal és negyvenezer lovassal; mindezt hetven gályától kisért kétszázötven hajón szállitotta át, s elhozta nejeit és fiait is olly szándokkal, hogy Spanyolországban telepedik le. Ujjongott örömében Granada, mig a kereszténveket rémület fogta el. Castilia, Portugalia és Aragonia egyesülnek a védelemre; Genua és Lisabon hadihajókat adnak, mellyek elzárják az ellenséget Áfrikától. Megtörténvén a csata Tarifánál a Rio-Salado partjain (1340. okt. 18.), elvész kétszázezer mór, számtalanon fogságba esnek, Fez királya megsebesül, két fia elesik, kincseit s legkedvesb hölgyét elveszti s visszafut Fezbe, hol népeit lázadásban találja. XI. Alfonz használván szerencséjét, ostrom alá vette Algezirast, melly két évig látta csodáit a minden részről oda sietett lovagok vitézségének; s bár a mórok a keresztények előtt még ismeretlen ágyukat is használtak, a város mégis végre megadta magát föltétek mellett, s Gibraltár is elesik, ha a járvány-kór meg nem rontja a sereget Alfonzzal együtt (1344—50).

Yusef megkisértette az islamot áhitat gyakorlataival ébreszteni fel s Granadára Allah áldását könyörögni le; mindig mondoltattak a Korán erkölcsös versei, hitszónoklatok tartattak a mecsetekben; mindenütt, hol csak tizenkét ház volt, uj mecset épittetett; az imaházban a gyermekek az öregek és nős férfiak háta mögött foglaltak helyet, a nők elkülönittettek a férfiaktól, kiknek nem volt szabad kimenniök, míg az asszonyok el nem széledtek; a rhamadánhó végével nem volt zene, sem táncz, nem futostak az utczán, nem öntözködtek illatszeres vizzel, nem dobálták egymást datolyával s narancscsal, hanem alamizsnát szedtek szegények számára s foglyok kiváltására, utak s mecsetek kijavitására; a holttestek nem takartattak selyem s aranyozott kelmékbe, hanem fehér vászon lepedőbe, siratók jajai nélkül. Jó polgári intézményeket, katonai fegyelmet s a rend fenntartására éjjeli őrjáratokat is hozott be; kiékesitette a mecseteket és díszlakokat; őt utánozva a mórok házaikat festett s vésett czedrusból, díszlakaikat kőből, márványos és rakmüves falakkal épitették.

Meggyilkoltatván a mecsetben, a trónt fia V. Mohammed (1354)

foglalta el, kit megbuktatott fivére Izmail ; de minthogy ez is egy lázadás alkalmával elesett, Abu-Said lett utódja (1361). Mohammed a marocc0i királyhoz folyamodott s két áfrikai és egy castiliai segédsereggel visszafoglalta helyét; mind az áfrikai, mind a castiliai sereget visszahíják a lázadások; s Abu-Said, meg akarván nyerni Castilia királyát, nagy kisérettel hozzá megy, de Kegyetlen-Péter, hogy kincseit elrabolhassa, megölette őt. A kormányra visszatért Mohammed hosszasb béke idején jóllétre emelte Granadát. Háborus volt ellenben II. Abu-Abdallah-Yusef, Mohammed és III. Yusef uralma ; hanem az utóbbi, elfoglalván az áfrikaiaktól Gibraltárt, Granadát legfőbb fényre emelte.

Felfordult minden fia VII. Muley-Mohammed (1423) alatt, ki büszke s nyers levén, gyülöltetett országában s megvettetett ellenei által. Midőn Granada fellázadt, nagy nehezen tudott Tunisba menekülni; a kormányt unokaöcscse, Mohammed el-Zachir vette át, ünnepélyekkel hizelgve a népnek. Tunis és Castilia megegyeztek, hogy VII. Mohammedet visszahelyezik, s meg is tették ezt, de a visszatértnek csakhamar utjába állott Yusef ben-Alamar. Ez segittetve Castiliai II. János által elnyerte a trónt, de midőn meghalt, akarta, hogy Mohammed a kormányra harmadszor is visszatérjen.

Ezalatt folytattatának a határvidéki rablójáratok, a szokott dulások, szokott foglalások s visszafoglalások ; Granadában a mindig uj bitorlások s zavarok jelét adták a halálos gyöngeségnek. Csak néhanéha egy kis regényes kaland vagy esemény tette változatossá az egyhangu csatározásokat. Narvaez Ferdinánd (1456), ki egész Granada alá vitte a keresztény fegyverek rémületét, midőn egy csata után visszatérne, egy szép mór lovagot vesz észre, gazdag fegyverzettel, gyönyörü ménen. Elfogatván, a lovag a rondai alkád fiának adja ki magát, s midőn leány módjára siránkoznék s Narvaez ezen nagyon csodálkoznék, a lovag igy szólt: Nem elvesztett szabadságomat fájlalom. Már jó ideje, hogy a szomszéd hely alkádjának leányát szeretem. Az éjjel ő vár engem s ah hiába! — Narvaez felelé: Te nemes lovag vagy, ha szavadat adod, megengedem, hogy kedvesedhez mehess. A lovag szavát adta s ment. Még hajnal előtt boldog volt kedvese karjai közt, ki minden áron részese akart lenni lovagja sorsának, s össz eszedvén összes arany ékszereit, hogy őt vagy kiváltsa, vagy táplálja a fogságban, visszatértek Narvaezhez, ki megilletődve rajtok, szabadon ereszté. Elbeszéltetett

az esemény Granadában s maguk a musulmanok is számos regében magasztalták Narvaez nagylelküségét.

A musulmanok már most csak a tenger s Elvira és Alpuxarres hegységek közti térre voltak szorítva és zsufolva lakták e vidéket, hová minden oldalról be-bevonultak az üldözés miatt; gyakran voltak az éhségnek kitéve, kivált miután a portyázó csapatok a vetéseket sokszor letarolták. A kereszténveknek a belföld adott gabonát, a mórok csak Áfrikából kaphatták azt; amazok minden oldalról egyetértve hadakoztak Granada ellen, ezek, ha hadat akartak indítni, távoli pontokra kelle indulniok. Aztán tudnunk kell, hogy a mórok folytonos lázadásokban zavarogtak, mik a jelen gyöngeségben öldöklök valának: mig Izabellának Ferdinánddali egybekelése által Castilia és Aragonia egy korona alá került, mi lehetővé tette a hétszázados törekvés sikeresitését. Sikerült is az a királyoknak, mikép a spanyolok Ferdinándot és Izabellát nevezték [1]).

Abul-Haszan (1466) fejdelemnek kelle látnia a mór uralom vonaglását. Bátor s dicsvágyó volt ő, de a folytonos lázadások s serailja ármányai nem engedték meg neki, hogy felhasználja Tehetlen IV. Henrik gyönge s zavaros uralmát; ám mégis megtagadta a szokott adót, berontott fegyveresen Andalusiába s meglepte Zaharát, de a keresztények viszontorlásul elfoglalták Alhamát, Cordova előfalát (1482). Abul-Haszan háromszor kisértette meg ennek visszafoglalását, de siker nélkül; Ferdinand mégis, látván, hogy amaz erősség csupa ellenséges pontok között nehezen tartható, át akarta azt adni, de ellenszegült Izabella, ki ama várban a tervezett vállalat fő feltételét ismerte föl.

Granadában azalatt a vesztett csaták növelték az elégületlenséget, mellyet már Abul-Haszan szigora támasztott. E fejdelem kemény boszuállást gyakorlott az Abenszeradzsok hatalmas családa ellen, mellynek egyik tagja megnyerte volt Abul-Haszan nővérének szerelmét. Azonfelül elüzte nejét Aishát, eléje tevén egyik kedvencz rabszolganőjét. Az Abenszeradzsok befogadták az elüzöttet, és kikiáltották ennek fiát Abul-Abdallah (Boabdil) neve alatt. Ez, hogy uralmának kezdetét fényes tettel dicsőitse, megrohanta Cordovában Gonsalvót, ki utóbb mint nagy hadvezér hiressé lett; de visszaveretett s elfogatott.

Felülkerekedett ekkor Abul-Haszan pártja s visszatért az Alhambrába, de Ferdinánd király, hogy nevelje a musulmanok közti

[1]) **Prescott** *Hist of Ferdinand and Isabella.*

viszályt, szabadon ereszté Abdalláht, kit megölelt és barátjának nevezett, mire a változékony granadaiak fejedelemnek kiáltották őt ki. A vezirek azonban lealázóknak találták a föltételeket, mellyekkel a keresztények barátsága vásároltatott, s tehát oda vitték a dolgot, hogy a trónra Abdalláh fivére, el-Zagal emelteték. Haszan nyugalomba vonult, s meghalt, mielőtt országát veszni látta volna; Abdallah, hogy el-Zagalnak ellenálljon, segélyt kért Castiliától, melly meg is érkezett, de mindkettőjöknek veszedelmére (1484).

Ferdinánd e segélyadásnál saját hatalma gyarapítását czélozta: Izabella, ki maga volt a nagylelküség, lovagiasság, áhitat és lelkesültség, nem saját előnyeit, hanem hazájának a hitetlenek- s idegenektőli megszabaditását tartotta szem előtt; és segittetett Ximenes által, ki hozzá méltó hös és mély politikus, s az országnak és egyháznak egyaránt nagy embere vala. Eltökélve csak győzve térni vissza, maga is férje oldalán katonáskodott, gondoskodván, hogy a seregnél jó legyen a rend és az élelmezés; sokat költött, hogy jól kiállitott serege legyen, s ekkor látta Spanyolhon az első rendes csapatokat az addigi hübérrendszeriek helyett. Ferdinánd, azon ürügy alatt, hogy hübéresét Abdalláht segíti, el-elfoglalta a musulman városokat, bombákat s gránát golyókat is használva; elfoglaltatott Velez Malaga, aztán maga Malaga, s ez által a musulmanok a Földközitengertől elzárattak. Zagal látván, hogy ellent nem állhat, de meghajolni sem akarván unokája előtt, átadta Ferdinándnak a városokat, mellyeket birt, s visszavonult Afrikába. Abdalláh megigérte volt Ferdinándnak, hogy ha ez elfoglalja Zagal városait, ő mint hübéres, átadja Granadát. Ferdinánd tehát most ez igéret teljesitését kivánta; de Abdalláh észrevevén a vermet, mellyet önmagának ásott, előadja, hogy ő mint hatalom nélküli tette az igéretet; s tehát egybehivja az ország nagyait s a vallás és haza védelmére buzdítja őket; követeket küldött szét a musulmanok közé az egyesség fenntartására, s az ellenállás egy időre megujulni látszott.

Granada ostroma 1491.

Spanyolok- s olaszokból választott hatezer vitéz, a királyok vezérlete alatt ostrom alá veszi Granadát. A viruló kertü s fegyverrel telt Vega, csaták, szerelmi kalandok, s lovagjátékok szinhelyévé lett; a narancs-, olaj- s eperfák és a szőlők hadi sátraknak adtak helyet, mellyek közől fennlobogott az aranynyal kihimzett Krisztusképü zászló, mellyre megesküdtek mindnyájan, hogy el nem hagyják Vegát, mig Granadát be nem vették. Rettenetes tábort s egyszersmind ragyogó udvart látott az ember; miután a királynőt udvarhölgyek

követték, a tábort ékes sátrak, zászlócskák s boltok disz itették, s az ifjak, hogy tessenek a hölgyeknek, vetélykedő fényt üztek. A királyné sátra véletlenül meggyuladván, azzal együtt több sátor hamuvá égett; mire a királyné rögtön fa- és kő-kunyhókat állittatott, s létre jött Santa-Fè városa.

Derék erődítések s a polgárok elszántsága hat hónapnál továbbra nyujtotta az ostromot; miután azonban az élelem is elfogyott, a bátorság is elveszett, elhatároztatott a feladás (nov. 25.). Ugy állapittattak meg a föltételek, hogy Granadaország fejedelmei, tábornokai, vezirjei és sheikjei az összes lakókkal együtt, hűséget esküdjenek Castilia királyainak; a granadai királynak az Alpuxarresekben uradalmai s jövedelmei legyenek; a musulmanoknak biztosittassék vallásuk szabad gyakorlata, szokásaik, nyelvök és viseletök, és hogy honi törvényeik szerint saját alkádok által igazgattassanak, királyaiknak a szokottnál nagyobb adót ne fizessenek, három évig adómentesek maradjanak, kezesekül ötszáz jóházbeli ifjat adjanak; a ki Afrikába akarna költözni, tehesse azt s vihesse magával ingó javait.

1492-i január 2-án, egy pénteki napon délutáni három órakor (e találkozás az ájtatos krónikairók figyelmét sem kerüli ki,) a keresztesek ezüst keresztje, sz. Jakab zászlaja s a castiliai királyi zászló kitüzettek az Alhambra legmagasb tornyára. Abul-Abdallah némán ment Xenil hidja felé, hol Ferdinánd térden állva hálát adott Istennek. Látván a sultánt közeledni, visszaszökelt lovára, s nem engedte a legyőzöttet leszállni; de meg hagyta csókolni jobb kezét s fogadta tőle e szavakat: Mi átadjuk neked magunkat, városunkat s országunkat; Isten ugy akarta. Reméljük, kegyesen s nagylelküen fogod felhasználni győzelmedet. Folytatta ezután utját az Alpuxarresek felé, azon pontig, mellyet ma is a Mór véglehelletének neveznek még, a Padul hegycsúcsig tudnillik, mellynek el kellett fednie szemei előtt Granadát, s mellyről utoljára tekinthetett vissza városára. Aisha sultannő, ki elül ment, kérdeztette, mit csinál fia? s midőn feleltetett neki, hogy sír: Sirassa — ugymond — mint egy asszony azt, amit nem tudott védeni, mint férfi. Igazságtalan szemrehányás tőle, ki annyit ártott az ügynek. Abdalláh különben, atyját elüzve, jutott trónra, magát s nemzetét lealázva, tartotta azt meg; és igy várható volt-e, hogy veszteségét nagylelküen fogja türni? Ő nem tudván, mint alattvaló élni ott, hol uralkodó volt, eladta uradalmait Ferdinándnak, s Afrikába ment meghalni, egy rokona számára védvén ott a Fez fölötti uralmat.

Andalusia még ma is évenkinti ünnepélylyel emlékesiti Boabdil király futását; az Alhambra harangjainak meghuzása, az egész környék összecsődülése, a dob- és zeneszó, mintha csak tegnap történt volna a veszély s a győzelem — bizonyságot tesznek a nemzeti s vallási mély gyülöletről, és az eszközökről, mellyek e gyülölet kielégitésére használtattak.

Tehát véget ért az arabok spanyolhoni uralma, melly hétszáz nyolczvan esztendeig tartott. Mi azonban tovább kisérjük történetét e nemzettöredéknek, mellyhez azon érdek köt bennünket, mellyet minden elveszett nemzet kelteni szokott. A gyülölet, mellyet a spanyolok nyolczszáz éven át hazafiságnak tartottak, hogy ne tört volna most ki, midőn büntetlenül boszulhatta meg magát? Daczára az egyezményeknek, a móroknak megtiltatott vallásuk gyakorlata, sőt minden külnyilatkoztatása; az áttérőknek előny adatott a többiek rovására, és fenyegettettek azon üldözésekkel, miket az Inquisitio a héberek ellen gyakorolt. Izabella eltiltotta nekik a selyem, arany, ezüst s himzett ruhák használatát, és rendelte, hogy vállaikon veres foltot, fejeiken zöld sapkát, a nők pedig, mint a héber asszonyok, igen szük kék posztó öltönyt viseljenek. 1501-ben megtiltatott minden mórnak az országba bejöni, utóbb pedig a belföldiekre nézve rendeltetett, hogy a fiuk tizennégy éven felül, s a lányok tizenkét éven felül legyenek keresztényekké, vagy hagyják oda Granadát. Hogyan állhattak volna ellen fegyver nélkül s még sajgó sebekkel? Kiköltöztek kilenczszázezren Castiliából, de nem mehettek által Áfrikába, hanem csak a nagyur földein széledhettek el. Az aragoniai főurak ellenszegültek a mórok kiköltözésének, mutogatván, miszerint akkép megszünik a kézmügyártás, és hogy birtokaik néptelenekké lesznek; azért keresztülvittek egy törvényt, melly szerint a mórok a keresztség fölvételére nem kényszerittethettek. A haza, család s gazdaság szeretete a nagyobb részt megkeresztelkedésre inditotta; de minthogy megtérésök nem meggyőződésből történt, s ők azért a keresztény vallással babonás musulman vallásgyakorlatot egyesitettek, az Inquisitio okot talált üldözésökre, s még ingerültebbekké tette a kedélyeket.

Kemény ellenállást fejtettek ki azok, kik Alpuxarres sziklái közé futamodtak, honnan kigúnyolták a téritőket és katonákat; Ferdinánd maga kénytelen volt hadsereggel menni ellenök, meg nem elégedve azon igéretökkel sem, hogy ötvenezer aranyból álló adót fognak fizetni. A mórok csak ott engedelmeskedtek, hová elhatott a katona kardja; mindig a tengerentulra vetették pillantásaikat, hon-

nan segélyt vártak, melylyel a fegyvert, s talán a jogart is ujra megragadhassák.

Ferdinánd tehát a berberek elnyomását kezdte tervezni s valósággal dicső táborozások folytán (1509) elfoglalta Oránt, Marsalquivirt, Pegnont, Melillát, Bugiát és Tripolist; mitől megrettenve, a tunisi, tlemeceni s algiri fejedelmek, adófizetőivé lettek. Ezek minden vesztesége uj csapás volt a spanyolhoni mórok reményei ellen, kiknek vesztére egy a politikától és nem a vallástól sugalt intézmény, az Inquisitio hozatott be.

Inquisitio.

Habár az eretnekség nem vert gyökeret Spanyolországban s néhány mysticust kivéve, kevesen vitatkoztak a vallás fölött, melly a haza függetlenségével összefüggőnek tekintetett, szükségesnek tartatott mégis kiirtani Krisztus szőlejéből a mórok s héberek maradványait, kivált miután ezek az ország egész iparát és gazdagságát magukhoz ragadták. Midőn Sicilia Spanyolországhoz csatoltatott (1477), Barberis Ferencz Fülöp, amaz ország inquisitora, Spanyolországba jött s kivánta, hogy erősittessék meg joga, mellyet II. Fridrik császár a hitnyomozóknak engedett, hogy tudnillik az eretnekek elkobzott javainak egy harmada az övék legyen; buzditotta aztán a királyokat, hogy állitsanak fel ott is hitnyomozó széket az eretnekek s roszul megtértek ellen, kikről, nem volt gyalázat, mit össze nem beszéltek volna. Izabella, mint ájtatos nő, ellenszegült, mig nem meggyőzték, mennyi jó háromolnék az Inquisitióból az egyházra s a lelkek üdvére; Ferdinánd belátta, hogy a kincstár sokat fog akkép bevenni s tehát a pápához fordult (1480), ki felhatalmazta őt három hitnyomozó kinevezésére, ugyanazon kiváltságokkal, mint Siciliában. Két domonkosrendü szerzetes felállitotta a törvényszéket a sevillai sz. Pál-egyházban, s ott, mig a királynő azt hitte, hogy rábeszélő szónoklatokkal működnek, szigorú elitéléseket vittek végbe, annyira, hogy 1481-i január 2-ától nov. 4-ig, ugyanazon városban kétszáz kilenczvennyolcz uj kereszténytyt, a sevillai s cadixi tartományban pedig ugyanazon év végeig két ezer embert égettettek meg.

Valladolidi Torquemada Tamás atya volt elnöke a legfőbb törvényszéknek, melly a castiliai s aragoniai Inquisitiónak királyi tanácsa vala, mellynek tagjai döntő szavazattal birtak minden polgári ügyben, mig az egyházi jogügyekben csak véleményt adhattak. Sevilla, Toledo, Jaen s Cordova alárendelt törvényszékekkel birtak, s az inquisitorok két királyi ülnök- és tanácsossal legszigorúbb eljárást

rendelő törvénykönyvet adtak ki [1]). Mondják, hogy Torquemada tizenhat év alatt (1483—98) nyolczezer nyolczszáz személyt elevenen, hatezer ötszázat képben vagy halva látott megégettetni; kilenczven-

[1]) A hitnyomozási törvénykönyv huszonyolcz czikkből állott. Az első három a törvényszékeknek városokbani összealakitására s a fenyítések kihirdetésére vonatkozott, azon eretnekek és hithagyók ellen, kik önkénytesen föl nem jelentették magukat; s kegyelmi határidőt szabtak meg, melly alatt a javak elkobzása megelőztethetett.

A IV. cz. szerint a kegyelmi határidő előtt tett önkénytes bevallásnak az inquisitorok vallató-okmányára kellett iratnia; és igy nem engedtetett valakinek kegyelem a nélkül, hogy mások az által az üldözésnek ki nem tétettek volna.

Az V. cz. tiltotta a titokbani föloldozást, kivéve azon esetet, midőn a bünbánó vétkéről még senki sem tudott semmit.

A VI. cz. megfosztotta a bünbánót minden tisztes hivataltól, aztán az arany, ezüst, gyöngy, selyem s finom posztó használatától.

A VII. cz. pénzbeli büntetéseket szabott azokra, kik önmagukat szabadon adták fel.

A VIII. cz. szerint az önkénytes bünbánó, ha a kegyelmi határidő után jelenti magát, nem kerüli el a jószágelkobzást, melly alá esett mindjárt hithagyása vagy eretneksége napján.

A IX. cz. könnyü büntetést szabott arra, ki nem érte még el a husz évet s önmagát jelentette föl.

A X. cz. meghatározta az időt, mellyben a bünbánó eretnekségbe esett, hogy tudni lehessen az arányt, melly szerint az elkobzott javak az államkincstárnak esnek.

A XI. cz. Ha az eretnek, ki a szentszék titkos börtönében ül, őszintén bánja bünét s feloldoztatást kér, adassék meg neki, de elégtételül örökös fogságot szenvedjen.

A XII. cz. megengedtetik az inquisitoroknak, hogy mint álmegtérőt kinhalálra itélhessenek mindent, kinek bünvallását tökélytelennek, bánatát szinlettnek itélték. És igy az emberélet egy inquisitor véleményétől függött.

A XIII. cz-ben ugyanazon büntetés mondatik ki azok ellen, kik dicsekesznek, hogy bünvallásukban sok vétket elhallgattak.

XIV. cz. Ha a meggyőzött bűnös állhatatos a tagadásban, itéltessék el, mint a megátalkodott. E czikk ezernyi áldozatot vitt a vesztőhelyre, miután igen sokan, kik ártatlanok voltak, meggyőzötteknek itéltettek.

XV. cz. A tagadó vádlott, ki ellen fél bizonyító ok áll fenn, mindig perbe fogassék; ha a kinzatás alatt bűnösnek vallja magát s aztán megerősíti a bünvallást, itéltessék el, mint a ki meggyőzetett; ha visszavonja vallomását, ujabb kihallgatásra bocsáttassék.

XVI. cz. Megtiltja egész terjedelmökben közölni a vádlottakkal a tanuk nyilatkozatait.

XVII. cz. Az inquisitorok maguk kérdezzék ki a tanukat.

XVIII. cz. A kihallgatáson mindig egy vagy két inquisitor legyen jelen s a vádlottak ezek előtt tegyék nyilatkozataikat.

ezernek javai koboztattak el, vagy kitétettek a hivatalból, vagy örökös börtönre ítéltettek. Az uj keresztények panaszt emeltek; de mivel meg nem hallgattattak, összeesküdtek s megöltek egy inquisitort, kinek vére borzasztóan több vérrel boszultatott meg. Az aragoniai városok élénkül ellenszegültek, s Ferdinánd csak sok év mulva erőszakkal kényszeritette őket az Inquisitió elfogadására.

Ez időtől kezdve a Spanyolhonban növekvő zsarnokság vallásos szint öltött: a pápák ellenszegültek s V. Miklós eltiltotta az ó- és uj keresztények közti különbséget; IV. Sixtus, VIII. Incze s X. Leo elfogadták az inquisitori iték elleni fölebbezéseket; az inquisitorokat a Tékozló fiuról példabeszédre emlékeztették; III. Pál bátoritotta a nápolyiakat, hogy álljanak ellent V. Károlynak, ki az Inquisitiót náluk is be akarta hozni; de mi ohajtanók, hogy a pápák VII. Gergely s III. Sándor erélyét fejtették légyen ki a törvényesitett gyilkosság ellen, melly annyira ellenkezett az evangeliomi szellemmel, az Atyák határozataival s a müvelődéssel, mellynek feje Krisztus.

Diego Deza, Torquemada utódja, rábeszélte a királyokat, hogy Granadában is inquisitiót állitsanak, gyalázatára az egyezményeknek; de Izabella ellenszegült, csak azt engedvén meg, hogy a cordovai törvényszék perbe foghassa a hitehagyott mauriszkokat is, mikép az uj megtértek neveztettek. Ximenes érsek jobb tanácsára megigérték a fejedelmek, hogy szabadokká teszik a megkeresztelkedő mórokat; rendelték, hogy a mór apák keresztelkedni kivánó fiaikat ne tartsák vissza; melly rendelet folytán a megtértek száma ötvenezerrel szaporodott.

Magasb fokra szállt a spanyolok türelmetlensége I. (V.) Ká-

XIX. cz. A vádlott, ki a formaszerinti idézésre meg nem jelen, mint meggyőzött eretnek ítéltessék el.

XX. cz. Ha egy halottnak könyvei vagy viseletéből kitünik, hogy ő eretnek volt, mint illyen ítéltessék el temetetlen hullája, javai pedig a természetes örökösök kárára koboztassanak el.

XXI. cz. Az inquisitoroknak meghagyatik, hogy terjesszék ki hatóságukat a főurak hűbéreseire is s itéljék el a főurakat is, ha ellenszegülnének.

XXII. cz. A jószágvesztettek fiainak odaengedtetik a javak egy része alamizsna czíme alatt.

A többi hat czikk azon eljárásra vonatkozik, mellyet az inquisitoroknak maguk közt s alárendeltjeik irányában szem előtt tartaniok kellett.

E törvénykönyv bővittetett több izben mindjárt eleinte is, hanem az eljárás formája majdnem ugyanaz maradt, s az inquisitorok soha sem mondottak le az önkényről, melly alapját képezé e törvénytudománynak.

roly távolléte alatt. A mauriszkok panaszt emeltek a királynál a lelkismeretök elleni erőszakoskodások ellen. A király a panaszt egy, hittudósok- s inquisitorokból alakitott törvényszéknek adta át, mellynek tagjai kijelentették, hogy minden, ki a keresztséget fölvette, tartozik az azzal felvállalt kötelességeket pontosan teljesitni; a mórok tehát vagy hagyják oda Spanyolországot, vagy minden tettöket igaz keresztény hivők módjára intézzék. Hogy pedig a régi szokások kiirtása s ujakkal pótlása elősegitse az anyatejjel beszitt sajátságok s vélemények kioltását, a sevillai érsek, mint fő inquisitor, rendelte, hogy az összes mórok álljanak el viseletöktől, nyelvöktől és nemzeti szokásaiktól, hogy minden keresztény ügyeljen föl rájok s a granadai hitnyomozószék büntesse meg az ellenszegülőket. Károly, ki aranyért mindent megett, megszelidité nyolczvanezer aranyért a szigorú rendeletet; de a népben forrt a fölgerjesztett gyülölet; maguk a mórok a térítők elüzésével uj ürügyet szolgáltattak az üldözésre; Valenciában fegyvert ragadtak a polgárok s kiüzték s üldözték öket, mig vagy elvesztek vagy megkeresztelkedtek. Elrémitve a népi fölkelés, jószágelkobzás és önkényes eljárások által, a mórok panaszkodni sem mertek, s csak harapták a zabolát.

Egészen más szellemben működött frà Fernandez de Talavera érsek, hogy védje és összeolvaszsza a mórokat; közegészségi tekintetből a város utczáit szélesbittette s csatornákat vonatott; uj mesterségeket hozott be; nagyszerü nyomdákat állitott, két nyelven is; reggelenkint maga nyitotta ki a műhelyeket, mellyekben számos szegény talált foglalkozást és eltartást; megfenyitette a rakonczátlankodó lakosokat s a hatóságoknak engedékenységet ajánlott a mórok iránt, „minthogy ezek gyermekek, kiket tejjel kell táplálni“; és igy az evangeliumot csupán az evangelium által ajánlott módon, épülés, szeretet és meggyőzés által terjesztette. Azért végetlenül szerették öt a mórok, kiknek tudoraik, midőn az érsekkel vitatkoztak, bámulandó nagy hitet s olly türelmet tapasztaltak benne, hogy ha nem is megtérve, de legalább épülve tértek vissza. Sok csodát beszéltek róla; s valóban csoda volt az, hogy egy napon háromezer mórt keresztelt meg, kik közöl egy sem lett hithagyóvá. Papságától is tudományt, példás életet s a mór nyelv ismeretét kivánta meg. Odaadott szeretetből mindent, kápolnája ezüstjét, még egyetlen öszvérét is, hogy ne legeltesse azt drágaság idején. Kétszáz ember evett mindennap asztalánál, legkisebb esetben is maga szolgáltatott igazságot, s kerülte a jószágelkobzás azon visszaéléseit, mellyek Spanyolország csapásaivá kezdettek lenni. Előszobájában gusalyt, motólát, szövő-

széket tartott, s a reá ott várakozó móroknak szokta volt kiüzenni, hogy egy ideig dolgozzanak, s a mit elkészitettek, azt nekik hagyta.

V. Károly haldokolva, meleg szavakkal ajánlá fiának a szent Inquisitio fenntartását, s nem is hangzottak el szavai hiába, mivel II. Fülöp természeti szigorát mindig politika s igazság szinébe öltöztette. Hire járt akkor, hogy a mórok egyetértésben állanak az áfrikai beyjel, a maurián törzszsel s a nagyurral, s az Alpuxarresekbe csapatok küldettek a mórok lefegyverzésére. A granadai érsek s az alcalai egyetem tanárai nevelték a keresztények dühét.

Fülöp ekkép nyitva látta maga előtt az utat tervei kivitelére, a nélkül, hogy gyülöltté tegye magát. „Az Inquisitio a mórokat a szokottnál kegyetlenebbül kezdte kinozni: a király rendelé, hogy ne beszéljék többé nemzeti nyelvöket; ne közlekedjenek s ne kereskedjenek egymás között; elvette tőlük a fekete rabszolgákat, kiket ezek, mint saját fiaikat gyöngéden növeltek; letétette a nagy költségbe került arab öltönyöket s uj költséggel járó spanyol ruhát rendelt viselni; a nőknek nyilt arczczal kelle járniok s nyitva hagyniok az addig zárva tartott ajtókat. Mindezen rendszabályokat türhetlen erőszaknak nézte a féltékeny nemzet. Azon hir is terjesztetett, hogy gyermekeik el fognak ragadtatni s Castiliában neveltetni, hogy eltiltatik nekik a fürdők használata, melly nekik tisztaságuk s gyönyörük vala, és a zene, ének, ünnepek, s minden szokott mulatságuk s összes vigalmi összejöveteleik [1])."

Fölkelés az Alpuxarresekben.

Felbőszülve az elnyomottak, összeesküdtek: némellyek boszútól égve az Alpuxarresekbe futottak, mások Maroccoba s Algirba mentek segélyt kérni; Marbella-, Almeria- s Granadában el volt határozva, ki fogja a kapukat felnyitni. Feje a kiterjedt összeesküvésnek egy vitéz férfiu volt, ki letette Fernando di Valor keresztény nevét, hogy ujra Mohammed ben-Omeja legyen, ez a mórokat Cordova régi kalifáira emlékeztette. Mondegar határgróf fölfedezte, de el nem nyomhatta a fölkelést. A lázadók összeseregeltek a hegyek közt s kitüzték a vörös lobogót; a nők hosszú dárdákkal fegyverkeztek föl, hogy leszurják a lovakat; visszaverték az ellenök küldött első csapatokat s csak husz csata után vonulhatott be a határgróf az Alpuxarresekbe. Itt változó szerencsével folyt a verekedés, mig Austriai János, a lepántói győző, nagy sereget vezetett oda; de mégis nem tartotta önlealázásnak az alkudozást, s bünbocsá-

[1]) **Mendoza**, *A granadai háboru története.*

natot igért. Megöletvén Muley Abdallah, Mohammed ben-Omeja utódja, a többiek a granadai királyságon kivül osztattak szét.

Megosztva s erőtlenül bár, mégis maguk ellen látták központosulni a nemzeti gyülöletet; majd az összes ellenségekkeli egyetértésről, majd lopásról s mindennemü gazságról vádoltattak. Az államtanácsban tehát (1582 szept. 19) elhatároztatott teljes kiüzetésök, csakhogy ellenszegültek a földesurak, kiknek földeik ekkép elnéptelenülendettek. Mások alaptalannak nyilvániták az ellenséggeli egyetértés vádját s álliták, hogy egy megosztott, vigyázat alatt álló, lealázott s az Inquisitio által időszakonkint megtizedelt néptől okszerüen ném lehet félni, s hogy nem szabad Spanyolországot a lakosoktól s kézmüvesektől megfosztani, hanem inkább, miután az amerikai hadjáratok elnéptelenitették az országot, a szeretet müveivel kellene őket megtéritni, megszüntetni a vegyes házasságok tilalmát s hivatalképesekké tenni őket.

De győzött a szigorú párt, s III. Fülöp a kiüzetést aláirta (1609). Genuából tizenhat, Nápolyból tizenhét s Siciliából kilencz hajó jött olasz katonákkal, fölvenni az összes mórokat, olly rendelettel, hogy ezek se aranyat se ezüstöt ne vihessenek el, csupán annyit a mennyi az utra szükséges. Az eladott javak árát szabad volt elvinni az ország terményeiben. Spanyolhonban maradhattak a négy éven alóli gyermekek, a keresztényekhez férjhez ment mór nők, és azok, kik két éven át keresztény családoknál éltek és kik bebizonyiták, hogy a husvéti áldozásban részesültek.

Százötvenezernél többen Áfrikába szállittattak, mások átjöttek a Pyrenaeusokon s Guyenne és Languedoc felé tartottak [1]), és igy kiirtatott Spanyolországból ama faj, melly nyolcz századon át nem tudott a benszülöttekkel összeolvadni. A fáradalmat olly bőven jutalmazó földön lakva, nem hajtva többé azon hóditási láz által, melly a musulmanokat mindig izgatta, s olly királyok által kormányoztatva, kik az ország felvirágzását s gazdagságát szivökön viselték, az arabok a müveltség magas fokára emelkedtek; a mezőkön gazdag földmüvelés virágzott, a hegyeken a nyájak seregei legeltek, épen

[1]) IV. Henrik ném nézhette közönbösen a kétszázezer menekvő megérkezését; s tehát rendelte, (1610-i febr. 22) hogy emberies bánásmódban részesüljenek. Azok, kik katholikusokká akarnak lenni, legyenek teljes biztosságban, a többieknek könnyittessék az ut a kikötők felé, lehető legkisebb költséggel. Hosszú ideig uj-uj mórcsapatok érkeztek, s Medici Mária folyvást ugy viselte magát irántuk, mint férje. A déli franczíák mégis panaszkodtak a rendetlen vendégek által okozott károk és zavarok ellen: de bejövetelöket lehetetlen volt meggátolni.

ugy, mint az ősi félszigetben; a városok diszlakok- s mecsetekkel ékesittettek, mellyek még ma is csodálatra gerjesztenek; gyarapodott köztük az ipar s műveltettek a tudományok annyira, hogy onnan terjedtek el a többi Európába s versenyzésre buzditottak. A határvédés szüksége soha sem feledtette el velök a harcziasságot; aztán háborun kivül a german fajok előtt ismeretlen udvariság példáit adták s nem keveset tettek a lovagias érzelem kifejtésére. Egyrészről azonban a keresztények folytonos ellenségeskedése nem engedte, hogy megtelepülteknek tekintsék magukat a mindig fenyegetett földön; másrészről a maguk közti nyugtalan, háboritó harag oda vitte őket, hogy gátat vessenek fejedelmeiknek, felforgassanak minden rendet s viszályaikban a kereszténytt hivják segélyül, vagy utat nyissanak neki a már ugyis meggyengitett táborba.

Zsidók.

De nemcsak a mórokra szoritkozott az üldözés. Granada elfoglalása után Izabella és Ferdinánd elhatározták, hogy üzessenek ki a zsidók is, kik nagy gazdagsággal nagy kereskedést üztek. Ki akarták ők kerülni a csapást az által, hogy a hadviselésre harminczezer aranyat ajánltak s készeknek nyilatkoztak olly törvények szerint élni, minőket a keresztények fognak hozni. A király már-már hajlandó volt kihallgatni őket, midőn Torquemada, a nagy inquisitor előlépett s igy szólt: Judás eladta Krisztust harmincz pénzért; felségeitek ujra elakarják adni harminczezer pénzért? Határoztatott tehát (1492), hogy a zsidók vagy vegyék föl a keresztséget, vagy költözzenek ki három hónap alatt, halál és jószágelkobzás büntetése alatt, melly az őket elrejtő keresztényeket is sujtandja. Az ingatlan javakat eladhatták, az ingókat elvihették, kivéve az aranyat és ezüstöt, mellyet vagy árukkal vagy váltókkal cserélhettek föl. És Spanyolország nyolczszázezer iparüző polgárát elvesztette.

II. János, ki akkor Portugaliában uralkodott, inkább kincsvágyból, mint emberiségből, megigérte a héberekneк, hogy tizévi menedéket, azután pedig módot nyujt nekik javaikkal együtt oda mehetni, a hová akarnának, ha minden fejtől nyolcz scudit fizetnek neki. Seregesen tódultak tehát Portugaliába; de a babona s féltékenység meggyülöltette ezen iparüző hitetleneket; a spanyol uralkodók azt sürgették, hogy az ő példájok Portugaliában is követtessék. A hajótulajdonosok, kikkel a zsidók az átszállitás iránt megalkudtak, naponként nagyobb összegeket követeltek, vagy foglyokul is tartották őket hajóikon, mig roppant összegü váltságot nem fizettek; vagy el

is vették gyermekeiket s nejeiket, hogy megkereszteljék őket. Meghalván János (1495), Emanuel nem tartotta magát az elődével kötött egyezmények értelmében kötelezettnek, s rendelé, hogy vagyonukkal néhány hónap alatt takarodjanak ki, vagy ha nem, rabszolgákká lesznek. Hogy kiragadjon annyi lelket a pokolból, jónak látta visszatartani a tizennégy éven alóli zsidó gyermekeket, hogy a keresztény vallásban neveltesse őket: nem irom le, mivel mindenki képzelheti az anyák fájdalmát. Némellyek kútba vetették, némellyek megölték magzataikat. Némellyeket nem engedett a király Áfrikába hajózni, holott csak a musulmanok között remélhettek nyugalmat. Látni lehetett akkor, hogy egy házat egy szamárért, egy szőlőt darab vászonért adtak el; sokan Olaszországba eveztek s éhen haltak el a genuai gátnál, az egyetlen ponton, hová befogadtattak. Azok, kik a határidő alatt ki nem költöztek, rabszolgákká lettek, melly állapotban megtérést szinleltek, visszanyerték gyermekeiket, azoknak neveit vevén föl, kik gyermekeiket örökbe fogadták vala; titkon azonban hivek maradtak apáik vallásához s midőn gyermekeik elérték a tizennegyedik évet, fölfedték előttük állapotukat s választani engedték őket: hogy vagy hivek maradjanak a patriarchák vallásához, vagy elárulják szüleiket a törvényszékek előtt. A nép is fellázadt ellenök gyakran s öldöste őket; III. (1526) János aztán behozta Lisabonba is az Inquisitiót.

Spanyolország a mórok leigázása által biztositotta magának a függetlenség s kereszténység megbecsülhetlen kincsét; de szükséges volt-e kiüzni őket? [1]). Azt szokták felelni, hogy nem; de tekintetbe kell venni, hogy a törökök akkor Európát minden oldalról fenyegették, s hogy megkettőztették volna erejöket, ha kezet foghatnak ezekkel, kik Áfrikára támaszkodva, Spanyolország szivében laktanak. Bizonyos azonban, hogy kiköltözve, megfosztották az országot fő életerétől s szükségétől, a népességtől. A spanyol, büszke levén arra, hogy ő a mórok ellen harczolt nemesnek fia, lealázó állapotnak találta a kézmüvességet, s gőgös tétlenségben ült a hóditók által hátrahagyott nagyszerü emlékek árnyában; a kiköltözöttek által lakott házak s földek üresen s parlagon hevertek, s innen a közmondás, hogy a Castilián átrepülő pacsirta élelmi szereket vigyen magával; a jövedelemhiány sok családot nyomorra juttatott.

A spanyol földön egy nemzet maradt fenn, melly nem hóditás által jutott uralomra, mint másutt, hanem lassankint vett vissza min-

[1]) A kiköltözöttek számát Ferdinándtól IV. Fülöpig három millióra tesz k.

den talpalatnyi tért az elnyomóktól és megszilárditá fejedelmeit a különféle trónokon. A királyok nem a hóditók származat-rendével, hanem azon dicsőséggel kérkedtek, hogy legvitézebbül harczoltak a haza megszabaditásáért. A nép csaták közt képződött s innen a saját méltóság magasult érzete, közmondássá vált büszkeség- s állhatatossággal. Mig a mórok a városokban épitettek és kereskedtek, a mezei életben gyönyört találtak, selymet tenyésztettek, fényesen öltözködtek s énekeltek, addig a spanyolok a csendet szerették, feketén öltözködtek és a nemesi semmittevésben találtak gyönyört. Vallási eszmék képezték első alkotmányukat; az arabok bejötte után a vallással együtt nemzetiségöket is védelmezték; minden győzelem egy-egy templom vagy monostor alapitásával emlékesittetett; ragaszkodtak a pápához, mint az egység képviselőjéhez; gazdagon adományozták a papságot, melly tüzelte a nemzeti lelkesedést és segitette az ügyefogyottakat [1]); győzelmeik nagy részét az egyházi lovagrendeknek köszönték. A vallásos szellem jelentkezik a jogtudományban, költészetben, fölfedezésekben, a mórok és héberek üldözésében és az alkotmányban, melly egyesitve foglalta magában az egyedurság, nép és papság hármas elemét.

Méltóságuk érzete bölcs alkotmányok szerzésére vezette őket, mi által akadályoztatott a hatalommali visszaélés és meghatároztattak a nagyok, nép és papság jogai, s a római tulkapások sem türettek el. De a fajkülönbség soha sem engedte őket szilárd egységre vergődni; a castiliabeliek irigyelték az aragonokat; minden város saját kiváltságokkal birt; némellyek mások elnyomására szolgáló előjogokkal birtak; a cortesek különféle czélokra törekedtek; miért is elég volt a fondorlatoknak nyitni tért, hogy azok kölcsönösen meggyöngittessenek. Az uralkodók tehát, ha a nemzeti erőt elnyomni akarták, a nagyokat a városok ellen, a városokat a hübéresek ellen, az Inquisitiót pedig mindkét rész ellen használták. Az egyedurságí elv s a vallás diadalt aratott; hanem ez is az is tulment a határon, s mig ez türelmetlenséget gyakorlott, amaz öldöklőleg lépett föl a középkorban szerzett jogok ellen. A királyoknak adott „Katholikus“ czim mintegy apostoli felelősséget s főfelvigyázatot s egyuttal azon egyetemességet ruházta rájok, mellynek előbb a birodalom volt képviselője.

---

[1]) 1822-ben kimutattatott, hogy a toledói érsek naponkint tizezer, a sevillai pedig hatezer ételrészletet osztatott ki. A madridi San Salvador kolostornak két milliónyi birtoka s csak egy szerzetese volt.

Első örömében a szabadság visszaszerzése s a fölött, hogy ujra egyesült az európai társadalommal, mellytől addig mintegy elkülönitve vala, a spanyol nép az elsők közé emelkedett s a hévvel, melylyel saját szabadságát védte, fenyegette a másokét; utóbb a küzdelemben elveszti saját szabadságát s tétlen és disztelen szolgaságba esik; nagylelküségi, becsületes, őszinteségi jellemét, melly távol állott az önző ravaszságtól, az állhatatlanságtól, hütlen kegyetlenséggé, végső részrehajlássá, folytonos gyülölséggé, oktalan kérkedőséggé s buta vallásossággá változtatta.

A következő könyvre hagyjuk egy másik nagyszerü vállalat előadását, melly nevezetessé teszi Ferdinánd és Izabella uralkodását, tudnillik Amerika fölfedezését. Itt alább elbeszélendjük Roussillon és a nápolyi királyság elfoglalását, melly utóbbiban meghatalmazást is nyertek VI. Sándor pápától, azon örv alatt, hogy Nápoly legjobb pontokat nyujt a hitetlenek megtámadására.

Ferdinand Castiliát és Aragoniát olly módon ügyekezett egyesitni, hogy az egyedurságnak feláldozta a régi szabadságokat. E végre mindig jobban nyirbálta a főurak hatalmát, a népet pedig rávette, hogy állandó adónak vesse magát alá, melly biztositná a korona jövedelmeit. Ugyanilly czélból a sz. Jakab, Calatrava s Alcantara lovagrendek nagymesterének neveztette ki magát; a pápa örökössé tette a spanyol király ezen uj méltóságát, melly neki ama lovagok karját s gazdagságát rendelkezése alá helyezte. A társulatoknak (hermandad), mellyeket Castilia s Aragonia városai az utak bátorságának fenntartására alakitottak, Ferdinánd védnökükül nyilatkoztatta magát, ekkép is megszoritni remélvén a főurak hatalmát. Ugyanis minden erőszakoskodási eset a hermandad elé tartozott, melly nevezetes erővel rendelkezett s a lopásokat aránylagosan büntette egész a halálbüntetésig, melly agyonnyilazással hajtatott végre. Erélyes intézmény, melly azonban megörökitette a polgárháboruk s rablócsapatok egy nemét, mellyre ama nép ma is még hajlammal bir.

Mint kiválólag vallásos király, Ferdinánd nagy örömet talált a katholikus czimben, melylyel őt VI. Sándor ruházta fel: hanem ő belátás s mérséklet nélküli áhitatában kérlelhetlen szigort követett. Védelmet találtak nála katholikus alattvalói, de szigort a rosz tisztviselők s erőszakoskodó urak, és pártolást a fegyverben vagy tudományban kitünő férfiak. Mondaték róla, hogy ő akkor látszott nyugodni, midőn dolgozott. Megszoritotta a nemesek és városok kiváltságait; átvizsgáltatta a szabadalmak és hatóságok jogczimeit, mi ál-

tal a koronának mintegy harmincz millió maraved-nyi jövedelmet szerzett. Mondogatta, hogy a ki mások ura akar lenni, szükséges, hogy magán is uralkodjék. A külfényre nem sokat adott s nem gondolt vele, ha szövetségesei aratták valamelly vállalatnál a dicsőséget, csakhogy a haszon az övé legyen. Ennek elnyeréseért nem tekintette sem a kötelékeket, sem az esküt; megszegte szavát, a mikor érdekei kívánták, a hála és nagylelküség előtte ismeretlen vala. A spanyolok szerették, de gyülölték az idegenek s különösen az olaszok.

Becsületesb volt Izabella, ki a királynői tulajdonokkal női erényeket párositott. Áhitata mellett is rendreutasitá a kicsapongó papokat; olly buzgóan ohajtá Spanyolhont a móroktól megtisztitani, hogy midőn Granada ostromával minden tiszt felhagyni javasolta, ő makacsul folytatását kivánta. Szeliditette mégis az üldözéseket s ellenezte a zsidók kinzatását; szerette a tudományokat s értett latinul, mig Ferdinánd alig tudta magát aláirni; s a milly hideg és anyagi volt ez, annyival hevesb s lovagiasb, sőt csupa képzelmény s lelkesedés volt neje, ki azért bámulat tárgya volt népe előtt. Midőn Ferdinánd a cordovai nagy kapitányt, kinek annyit köszönhetett, méltóságától megfosztá s kegyelméből kivetette, Izabella elfogadta s vigasztalta őtet. Ő hallgatta ki Columbus Kristófot, kit mások kinevettek; saját költségén szerelte föl az Amerikát fölfedező hajókat, aztán ellenezte az indusok kinzatását. Pártolta az alig keletkezett könyvnyomtatást, s fölmenté a könyveket a behozatali vámtól. Eltörölte az alcavala nevü tizedadót, mellyet fizetni kellett minden eladásnál, melly kellemetlen vizsgálásokkal járt s háboritotta az adásvevést.

A királypárnak nem maradt csak egy Johanna nevü lányuk s ez is elmebeteg volt; az Austriai ház azért jónak látta el nem mulasztani az annyira hasznos házasságot s elvétette Johannát Szép-Fülöp által. Meghalván Izabella (1504 nov. 26), Johanna Castiliát örökölte, Ferdinánd kormányzósága mellett; de Austriai Fülöp, ki utálta nejét, a mennyire az viszont imádta őt, ipja kedve ellenére Castiliába jött s megfosztotta Ferdinándot minden hatalomtól. Egy kicsapongás azonban halált okozott neki, mire Johanna azt a kevés eszét is elvesztette, a mi volt; kivétette férjét sirjából és szobájába hozatta, folyvást nézte, nem támad-e föl, eltávolitott tőle minden nőt, féltetvén őt, mint életében. Ferdinánd mégis megszerezte a kormányzóságot, s Castilia ujra egyesült Aragoniával. Elfoglalta Navarrát is (1512), ürügyül adva, hogy III. Albret János nem akarta átbocsátani az ő seregeit, mellyekkel Franciaországban a szent Liga

érdekében kivánt volna harczolni, és igy hatalma alá hajtá egész Spanyolhont.

Tudván milly csapás volna hazájára ismét idegenek alá kerülni, boszantotta őt a gondolat, hogy olly szép örökséget Austriának fog hagyni. Megházasodott tehát ujra s lett is egy fia, kit miután elveszteti, nemző tehetségét orvosszerekkel ügyekezett élénkitni, hanem siker helyett más foglalkozásokra is alkalmatlanná tette magát. Ügyekezett végrendeletileg megcsonkitni Austriai Károly örökségét, de végre is átalános örökösnek rendelte őt, Castiliát Ximenes Ferencz bibornok, Aragoniát pedig természetes fia Alfonz, saragossai érsek kormányzósága alá helyezvén. Meghalt hatvannégy éves korában (1516).

Ximenes. 1437—1517.

Ezen Ximenesnek kell Izabella érdemeinek nagyobb részét tulajdonitni. Castiliai szegény származásu ember lévén, nagy nehezen tört magának utat Róma felé, épen midőn ez azzal volt elfoglalva, hogy a görög menekülteknek falat kenyeret adjon; legridegebb remetelakba zárkozott utóbb, mellyből előhivatott aztán, hogy a királynő gyóntató atyjává legyen. Magas állásában is ragaszkodott sz. Ferencz rendszabályához; gyalog járt és alamizsnából élt. Midőn Izabella toledói érseknek neveztette őt ki, nem fogadta azt el, csak miután a pápa azt neki határozottan parancsolta. Ő azért legkevesbbé sem tért el a maga elé tüzött szigorúságtól; a selyem s más fényes öltönyök alatt folyvást durva barátruhát hordott; a gazdag függönyök mögött leirhatlan szegény volt fekhelye, mellyen rövid éjszakain szokott nyugodni; asztalára csak egy tál ételt hozatott, a többit a betegeknek küldte; csak egy öszvére volt, udvaronczokat, apródokat nem látott nála senki. Csak VI. Sándor nyilt rendeletére kezdett tartani állásához illő fényes udvart s ekkor még szigorúbbá lőn, mint a ki kilép saját kerékvágásából. Mint a ferenczesek rendkormányzója, reformálni akarta a szerzetet s megszüntetni azon viszszaéléseket, mellyek aztán annyi ürügyet adtak az ujitóknak. Visszsza nem ijeszté őt a kemény ellenállás, mellyre talált, s az sem, hogy ezernyi barát készebb volt az áfrikai musulmanok közé menni, mint meghajolni. Mondani szokta volt, hogy egy szigor sok utóbbit megkimél. Szigorú fegyelmet hozott be papsága közé, melly midőn egy főpapot Rómába küldene, hogy panaszaikat a pápa elé terjeszsze, Ximenes elfogatta azt utközben s fogolylyá tette. Egy bika megtámadta s megsértette egyik kisérőjét, a nélkül, hogy a bibornok meggyorsitotta volna lépteit. Midőn a király egy okmányt mutatott neki,

melly közte s veje közt viszályt szülendett, Ximenes szétrepesztette azt. Illy szigorú levén maga és mások iránt, nem volt kénytelen semmi tekintet előtt meghajolni. Üldözte a mórokat, s midőn egyszer körülfogatott tőlük, rettenthetlennek mutatta magát; tulságig vitte az Inquisitio szigorát, megalázta a nemeseket, s mindenkinek gyülölete ellen védte őt a népnek tisztelete. Ezt sok adónak megkönnyitése, soknak eltörlése által nyerte el; Toledóban roppant magtárakat állitott, saját költségén töltvén azokat meg. Ő hozta be a keresztelési s egybekelési lajstromokat, mellyeket a botrányok kikerülésére annyira szükségeseknek tartott. Fékezte az amerikai hóditókat; Alcalában pompás épületü egyetemet állitott, s a tanárok javát hivta meg oda; az ő müve a soknyelvü biblia, melly annál bámulatosb, a mennyivel nehezebb s költségesb volt összeállitása. Saját költségén intézett egy hadjáratot Oran ellen, melly egyike volt Áfrika legerősebb tengerparti városainak, tele Spanyolhoni kiköltözöttekkel. Elfoglalván azt majdnem csodaerővel, e felkiáltások között vonult be: Nem mienk, oh Uram! nem mienk, hanem a te nevedé legyen a dicsőség! Ez az egyedüli birtok, mellyet a spanyolok Áfrikában 1792-ig tartottak meg [1]).

Kormányzóvá neveztetvén Austriai Károly megérkezéseig, mint nyolczvanéves öreg; tehát azon korban, midőn mások csak a halálra gondolnak már, ő tetterősnek s fáradhatlannak mutatta magát s a minő volt mint szerzetes, ollyan volt mint kormányzó, tekintet és nyugalom nélkül; nehány hónap alatt hajtotta végre azt, a mit mások esztendőkig végezhettek volna; sokat dolgozott a királyi hatalom megszilárditásán, mellynek aztán áldozatává lett az ország és ő maga is. Megtámadván a francziák Navarrát, Ximenes lehordatja mindazon erősségeket, mellyek a beütés támaszpontjaivá lehettek volna; nemzeti katonaságot alakit s kiterjeszti a fegyverjogot a polgárokra, daczára a castiliai nemeseknek, kiktől elvette az anarchicus előjogokat; részére vonta a városokat az által, hogy megengedte nekik önhatalmilag szedni adót; növelte a korona jövedelmeit, a nagyoknak tett adományozások visszavételével; s midőn a főurak Ximenes hatalma ellen kifogást tennének, a főpap rámutatott egy ágyúütegre s mondá: Ime az én hatalmam! Mennyit köszönhetett volna Spanyolország Ximenesnek, ha épen ugy müködött volna, hogy megmentsé azt Austriai Károlytól, mint a hogy müködött, hogy át-

[1]) Oránban akkor több bolt volt, mint Spanyolország legderekabb három városában mindössze, mondja az egykorú Junile Jeromos.

adhassa azt annak! Igy pedig Austriai Károlytól aljas hálátlanságot tapasztalt, az utókor pedig vádolhatja őtet, hogy, megszilárditva az Inquisitiót, elaljasodás és szolgai rend eszközét készitette elő.

HATODIK FEJEZET.

Franczia ország.

Szép-Fülöp. — VIII. Bonifácz. — A templomosok.

A nagy befolyás, mellyet az előbbi századokban az európai ügyekre a német birodalom gyakorlott, Francziaországra megy által, melly azzal együtt a szentszékkeli viszályokat is átörökölte. III. Fülöp (1270), a Bátor, birt szent atyjának áhitatával s igazságszeretetével, de nem az ügyességgel és eszélylyel; kiterjesztette mégis a királyi birtokokat s nagybátyjának, Toulousei Alfonznak halála után, elfoglalta annak grófságát, egyenesen uralma alá hajtván Montpelier, Foix, Quercy, Rodez, Carcassône, Narbonne, Beziers és Alby városokat, aztán Poitout s Auvergnet, Saintonge, Valentinois s a Die egy részét, melly vidékek régebben Provence, ekkor pedig Languedoc nevet viseltek. Midőn IV. Márton (1284) Aragoniai III. Pétert, mivel ez Siciliát uralma alá hajtá, trónvesztettnek nyilvánitá, Fülöp elfogadta ama spanyol tartományt fia, Valois Károly számára, s mint keresztes hóditani indult, de a járványkór megemésztette seregét.

Következett IV. Szép-Fülöp (1285), mint tizenhét éves ifju, kiből szilárd s annyira számitó király fejlődött, hogy tervei kivitelében sem igazság, sem emberiség, sem az idő, személyek vagy közvéleményrei tekintetek által nem hagyta magát visszatartani. Főtörekvése volt megdönteni a hübérrendszert és terjeszteni bent is kint is a királyi hatalmat. Lemondott Aragonia fölötti igényeiről; s Angolhonnal eleintén kiegyenlitette a végnélküli viszályt, mellyet megujitott aztán az angol és normann tengerészek vitája, annyira hogy véres csatára került a dolog, mellyben a győzelem az angoloké lőn. Fülöp elégtételt kért, melly meg nem adatott neki, mire I. Eduárdot mint hüségtelent a pairek itélőszéke elé idézte s a meg nem jelenőt Aquitania herczegségének elkobzásával büntette. Eduárd Skóthon hóditásával levén elfoglalva, megelégedett azzal, hogy fellázitott Fülöp ellen számos franczia főurat (1298); de a pápa kiegyenlité a dolgot, s Eduárd Fülöpnek egyik növérét feleségül vette.

Láttuk, mikép szereztek a franczia királyok, kik alig voltak valamivel többek a paireknél, előjogokat és valódi királyi hatalmat, mikép terjesztették csekély birtokaikat és hatóságukat [1]). Nem volt még valóságos, elvileg korlátlan egyedurság, de nem is fékezte azt törvényesen semmi. Szemközt álltak a királyi hatalommal a nagy hübérurak és a papság; hanem amazok fölött tulnyomó volt a király, erejének többsége által; a mi a papságot illeti, ennek, nem az egyházi hatalom természete, hanem az idők által behozott kicsapongásai megfékezésére egy szentéletü s legszelidebb király volt hivatva. A királyok nem annyira kényuraság nyerése végett kerestek előjogokat, mint inkább azért, hogy némi rendet, némi igazságot s egységet hozzanak be az országba, mellyben annyi volt az állam, a mennyi a hübér, mindegyik külön szerkezettel, törvénykezéssel s hadierővel. Az udvari fény, az átalános védnökség, a méltány jellege, a jogok iránti tisztelet s a közjó iránti szeretet, miket különösen Fülöp-August-ban és szent Lajosban tapasztalunk, sokat tettek az állam kifejlésére: de ha a kormány zsarnok kezébe kerülendett, könnyen önkénynyé fajulhatott, miután semmi sem volt, mi azt törvényesen ellensúlyozza.

Ez történt Szép-Fülöp (IV.) alatt, ki épen olly gonosz és zsarnokló levén, a milly jó és erélyes volt sz. Lajos, korlátlanná változtatta az előbb atyai hatalmat. Az ő önkénye nem a Nagy Károlyé volt, ki mindent akart tehetni, hogy jót tehessen; Fülöp átalános tekintetek s nemes szándék nélkül, csak szenvedélyeinek, szeszélyének és személyes akaratának kivánt eleget tenni; azért aztán sajgó sebet ütött az egyházon, hübériségen és lovagságon; és pedig nem a jövő utjait egyengető s kárpótló vagy elrémitő szellem müve által, hanem az ügyészek s tőzsérek lassu s hideg munkája által. Igy a nevezetes előhaladásokat gyakran azok eszközlik, kik arra legkevésbbé sem törekedtek.

Fülöp (1287) egymásután bocsátotta ki a rendeleteket a hübéri s egyházi hatóság rovására: herczegek, grófok, bárók, püspökök, apátok, káptalanok, társulatok, nemesek s mindazok, kik ideiglenes joghatósággal birtak, kötelesek voltak azt nem egyházi, hanem világi törvénytisztek kezébe tenni le; az egyháziak ekkép egy csapással meg voltak fosztva minden birói joggyakorlástól, a parlament egészen világiasittatott, annyira, hogy a főpapoknak az elnök engedélye nélkül, be sem volt szabad menniök. Megtiltotta (1289), hogy valaki pap vagy szerzetes megkeresésére befogathassék. A holtkéz czimü

[1]) L. a XI. könyv. 21. fejezetét.

ujonszerzett birtokoktól a rendes adót annyira fölemelte, hogy az öthatszorosan felülmulta a jövedelmet. Ujonan rendezte a parlamentet, felosztva a munkákat, meghatározva az ülésnapokat és tárgyalásrendet. Föltétlen felszabadulást hirdettetett a Valois grófság rabszolgái számára, hogy birjanak ugymond ezek is emberjogokkal: s ezzel ismét a hübériségnek adott halálos döfést.

III. Fülöp egészen uj példát adott a nemeslevélosztásban, midőn egyet saját aranymüvese Rudolf számára adott ki: IV. Fülöp (1297) pairségi méltóságot is adott, és pedig saját családja három herczegének. Beleavatkozván a magánügyekbe is, meghatározta, mit s mennyit egyenek s hogyan öltözködjenek a nagyok: Délebédre legyen levesök szalonnával s még más két tál ételök, böjtben három; estebédök álljon egy könnyü ételből s egy mellékételből; minden tál étel csak egyféle hus vagy halból készült legyen; a sajtot ide nem számitva. A gróf, herczeg s báró négy rendbeli ruhát csináltathatott egy évben s ugyanannyit a nők; a főpapok kétrendbelit, a lovagok gazdagságuk szerint két vagy három rendbelit [1]). Semmiféle polgárnő nem tarthatott kocsit s nem kisértethette magát éjjel viaszgyertyával; nem hordhattak sem ők, sem férjeik gereznát, szürkeprémet, hermelint, aranyékszert vagy drágaköveket.

Valami uj dolog volt, midőn a franczia király, mint ur beszélt a főurakkal; mire az őt környező, gyakran alacson származatú tanácsosok vették rá s azon jogtudósok, kik a római jogtudományból a királyi hatalomról korlátlan s tulságos eszméket meritettek. A főurak csak fegyverforgatás- s vadászatra ügyelve, nem tanulmányozták a törvényeket, s igy a törvénykezés a népi származatu jogtudósok osztályánál maradt. Ezek aztán csak a királyi hatalom gyarapitását czélozva, ostromolták folyvást az egyházi s hübéri kiváltságokat, nem irtózva sem az igazságtalanság- sem a bitorlástól; Bosco Péter törvénytudó ugy nyilatkozott, hogy Summa regis libertas est et semper fuit, nulli subesse, et toti regno imperare, sine reprehensionis humanae timore; ez erkölcsi szolgaság, melly függetlenség neve alatt kiáltatott ki. A király

[1]) A kisasszonyok, ha nem főuriak vagy nem birnak kétezer lirát (25,600 fr.) érő földdel, elégedjenek be egy ruhával. A főpapok és főurak által választott ruhakelme rőfe ne érjen többet huszonöt soldónál, (16 frk); a polgároké tizenkét soldot és hat denárt, nejeiké pedig, ha birnak 2,000 lirával, tizenhat soldot érhet; ha kevesebbel birnak, a férfi ruhájának rőfe 10, a nőé 12 soldo lehet. Nyolcz lirába (100 frk) került egy udvari hölgynek egész öltözéke; és 106 lirát (1400 frk) költött ruhára nejével együtt egy egész év alatt a király elsőszülött fia.

fölhatalmazottnak hitte magát illy határozatokra a hübérurak bele egyezése nélkül, mellyet csak a háboru és béke kérdéseiben vett igénybe, miután az embereket és hadszereket a főuraktól kapta; ellenben a városok képviselőit gyakrabban hivta össze tanácskozásra. Minthogy pedig a birákat is elmozdithatta s kedve szerint másokat nevezhetett ki, a törvénykezést is egészen kezében tartá.

Nogaret Vilmos.

Elhiresült az érintett törvénytudósok között Nogaret Vilmos, montpellieri jogtanár, ki az erőszak törvényesitése által, kanczellári s pecsétőri méltóságra emelkedett. Plaisanttal s Marignyval elfeledte a pandectákért az evangeliomot, a betüért a szellemet. Készen állt ők törvényszövegekkel minden visszaélés igazolására, és sikerült gonoszságuknak megalapitni az egyedurság mai központi hatalmát s kiterjeszteni a király befolyását mindenre, mindenhová királyi elnököt vagy felvigyázót küldeni, és minden ügyet a parlament szőnyegeire vonni.

A királyi hatalom terjedése megváltoztatta a jutalékok természetét; a katonáknak, kiket nem a hübérurak tartottak többé, zsoldot kelle adni; a tisztviselők nem kapnak többé földet s nem ülnek a király asztalánál; azért pénzbeli fizetés kellett, melly legfőbb mozdonyává lett a társadalmi gépnek. Hogy pénzt szerezzen, felhasznált IV. Fülöp erőszakot s csalárdságot; sokszor adókat csikart a zsidóságtól, aztán kikergette azt, remélvén, hogy javait elfoglalhatja, ha a zsidók váltólevelek által nem gondoskodtak volna magukról. Magához ragadta pénzbeli megváltás vagy bitorlás által a pénzverési jogot, melylyel előbb minden főur birt. Meghamisitotta sokszor a pénzt s mégis uton utfélen azt hirdette, hogy az ő pénze jó, mint a sz. Lajosé, tiltotta annak méregetését s vizsgálását, ugyszintén az idegen pénz behozatalát. Mindig ujabb rendelettel rendkivüli adókat vetett a népre s miután a szegényektől keveset csikarhatott, zsarolta az egyházat olly kérelmek alakjában, mellyek parancsok voltak; a papoktól mindig több adományt kivánt, mondván, hogy az Istennek is, az embereknek is kedvesebb az önkénytes, mint a kierőszakolt adomány.

Pápák.

Fülöp hadai s feslettsége annyira igénybe vette az egyházi javakat, hogy ez által végre a pápákat is ellenséges hangulatba hozta. III. Miklóst, ki a birodalommali vitát kiegyenlittetni látta, követte a pápai trónon IV. Márton (Simone di Brion) (1281), Anjou Károly embere, ki azért gyülöletes volt a népnél. Ezután IV. Honorius

(Giacomo Savelli) (1285), kinek töredezett testében ifju volt a lélek; aztán IV. Miklós (Girolamo Musci d'Ascoli) (1288) következett, ki meggyarapitá a Colonnák jószágait. Halála után a Colonnák és Orsinik czivódása sokáig késleltette az uj pápa választását, mig végre egyakarattal Pier Morone d'Isernia istenfélő remetét akarták, kit rongyos ruhában találva, a bibornokok, leborulva előtte, pápának üdvözölték s el nem fogadván szabadkozását, kötelezték őt a pápai szék elfoglalására. Bevonult az uj pápa Aquilába, hol lova kantárát Nápolyi Károly és Martel Károly fogták, aztán fölvette a koronát és V. Coelestin nevet (1294), s miután belátta, hogy vállai a pápai teendőket nem birják, visszakivánkozott csendes magányába s példásan ujra lemondott a pápaságról.

VIII. Bonifácz.

Utódjává azt választották, ki, mint mondják, őtet a leköszönésre birta, t. i. Benedetto Cajetani d'Anagni, VIII. Bonifácz neve alatt (1294 decz. 24.). Erős lévén a tudományban ugy mint az ügyvezetésben, és magas fogalommal birván a Szentszék lelki s ideigvaló jogairól, be akarta végezni VII. Gergely és III. Incze művét, akkép, hogy a világi hatalmat az egyházinak rendelje alá [1]). Először is szabadulni kivánt a nápolyi királytól, ki a pápákat magától függőkké kivánta tenni. Visszavonta elődének gondatlan engedményeit; szigorú és kitartó volt s néha az egyházi dolgokat is világi szempontból nézte; midőn a sicíliaiakat rá nem birhatta, hogy az Anjouknak engedelmeskedjenek, egyházi átok alá veté őket, minden tekintet nélkül azon okokra, mellyek egy népet lázadásra kényszerithetnek. Rómábani hirtelen megjelenése által tulnyomóvá lesz a pártok fölött, elnyomja a ghibellin és eretnek s Sicilia és Aragonia királyaival tartó Colonnákat s hosszú küzdelem után (1299) átadatja magának Palestrinát, mellyet lerontatván, átellenében Cività Papalét épitette. Midőn hallá, hogy Austriai Albert, az ő beleegyezése nélkül császárnak nyilvánitá magát, fejébe nyomta a koronát, kardot fogott s felkiáltott: Én vagyok a Caesar; én a császár; én fogom védni a birodalom jogait.

Mikép a régiek a városok alapitásának százados emlékét ünnepekkel ülték volt meg, ugy a keresztények is minden század kezdetén Rómába csődültek, azon hitben, hogy olly zarándoklás nagy

---

[1]) Védetett e pápa emléke a Dublin Review 1842. XI. kötetében, különösen Dante és Ferreto vádjai ellen, kit Sismondi követett. Még terjedelmesebben védte őt pater Tosti di Monte Cassino.

bucsúra szerez érdemet. Látván Bonifácz 1300-ban ama csődülést, meg akarta azt szentesitni, átalános bucsút engedvén mindennek, ki a század végén Rómának bizonyos egyházait meglátogatja, és e százados ünnepet a jubileum (örömév) történeti nevével nevezte el, mintegy a héberekéhez hasonlitva azt, kiknél ollyankor az adósságok el szoktak vala engedtetni. A keresztesvitézi őrjöngés ekkor e zarándoklatban talált önkielégitést, s Villani János, ki maga is zarándokolt, mondja, hogy naponkint kétszázezer, mindennemü, korú s nemzetü idegent lehetett látni; azért is megdrágultak az élelmi szerek; a rómaiak meggazdagodtak az étel- és szállásadásból, az apostoli kincstár pedig az adományokból, mellyek olly bővek voltak, hogy azokat az oltár előtt éjjel-nappal két papnak kellett beszednie. Ehezképest aránylagosak voltak az ünnepélyek, s Bonifácz az egész világnak császári diszjelekkel ékesitve mutogatta magát [1]). Előtte vitetett a kard, a teke s a jogar, mig egy hirnök ezt kiáltotta: Ime a két kard; ime Péter utódja; ime Krisztus helytartója [2]).

Európai békitő gyanánt lépvén föl, Bonifácz bevégezte a hosszu viszályt az aragoniabeliek és az Anjouk között Sicilia birtokaért; aztán a Nassaui Adolf és Austriai Albert közöttit, a birodalmi koronáért; midőn azonban Francziaországot Angolhonnal és Flandriával ajánlkozott kibékitni, Fülöp felelte neki, hogy senkinek sem kell beavatkozni az ő és hübérese ügyébe; hogy szivesen hallja a tanácsokat, de el nem fogadja a parancsokat. Ezen Fülöp folytonosan szivta a papságot s megtiltotta a pénznek külföldre vitelét; miért is Bonifácz, mint az egyházi sérthetlenségek védnöke, a Clericis laicos bullával (1296) átok alá vetette mindazon papokat, kik fizetnének, s mindazon világ-

---

[1]) Ugy mondják, VIII. Bonifácz hozta be a pápai kettős koronát; de e pápának hat szobra ismertetik, mellyek neki részint életében, részint kevéssel halála után emeltettek, de egyszerü koronával, s ollyan utódjáé, XI. Benedeké is. Hármas koronát látunk IX. Bonifácz szobrai fején.

[2]) Megujitotta a jubileumot ötven év után VI. Kelemen (1343); s Villani Máté irja, hogy Rómában örökös vásárt s egy millió kétszázezer embert lehete látni. Elfogytak tehát az élelmi szerek s az összeszedett pénz részint az egyház javára, részint a romagnai városoknak a zsarnokoktóli megmentésére fordittatott. VI. Orbán (1389) minden harminczhárom évre, a mennyit t. i. Jézus Krisztus élt, rendelte a jubileumot; II. Pál (1470) végre huszonöt évre határozta s igy is maradt.

giakat, kik kivánnának segélyt, kölcsönt vagy ajándékot a Szentszék engedelme nélkül [1]).

Bár panaszkodott e bullában azon fejedelmek ellen, kik a papi javakat megadóztatták, mégis senkit sem nevezett meg. Sujtotta leginkább az angol királyt, ki leginkább sarczolta igen gazdag főpapjait. Fülöp megvetésből még nagyobb terheket vetett ki, miért Bonifácz uj panaszt emelt, eléje terjesztvén, hogy azon fenyitékek alá kellend esnie, mellyeket várhat az, ki megtámadja az egyház szabadságait; ugyanez alkalommal roszalta az országkormányzást s az angol háborut, melly nagy teherrel nyomja a népet. Fülöp élesen felelt s védvén a királyi jogokat mondá a többi közt: Mellyik okos ember engedné azt meg, hogy valaki megtiltsa az egyháziaknak, segélyt nyujtani a királynak, kinek kegyéből megszedték magukat, és miután a szegények javait szinészek, szeretők tartására lakomározás-, ruhák- és lovakra forditják?

Bonifácz heves jellemének daczára, mint feje az olaszországi guelfeknek, fenn akarta tartani a békét Francziaországgal; azért követet küldött (1297), ki szeliden magyarázná ama bullát, melylyel ő, ugymond, nem akarta a királyt megfosztani ama szolgalmak- s adományoktól, mellyekkel neki az egyháziak, mint hübéresek tartoznak, hanem csak visszavonni őt a papság átalános megadóztatásától; különben a királynak tudnia kell, mennyire szivén fekszik a pápának Francziaország érdeke; és a király lelkismeretére hagyta meghatározni azon eseteket, mellyekben a papoktól rendkivüli adót szedhet. Ugy látszék tehát, kiengesztelődtek: a pápa megengedte Fülöpnek, hogy a papi javaktól három évig tizedet vehessen, s megigérte, hogy megszerzi a császári trónt a király fivérének, Valois Károlynak, ki rendeltetve volt minden koronát elfogadni, de egyet sem viselni; végre a pápa a szentek közé sorozta IX. Lajost, Fülöp pedig viszonzatul, Flandria- s Angliával viszályának kiegyenlitését a pápára bizta.

A gazdag Flandria, mellyre Angol- és Francziaország is egyiránt vágyott, egyenetlenség almájává lön e két hatalom között. Dampierre Guido gróf (1280) Filippina nevü leányát I. Eduárd angol király fiának akarta eljegyezni, mire Szép-Fülöp, ki ezen, ellenségé-

[1]) Annyira szemére vetik VIII. Bonifácznak e bullát, pedig csak a laterani V. zsinat 44-ik canonjának szoros értelmét s az akkori egyházjogban átalánosan elfogadott tant tartalmazta.

veli szövetkezésnek nyilván ellenszegülni nem mert, Corbeilbe hivta a grófot azon ürügy alatt, hogy ölelni szeretné a grófnak menyasszony kis lánykáját. A gyanu nélkül megjelenőt Fülöp elfogatja s lányát ki sem is ereszté, a mig élt. Guido menekült s legott a hitszegőnek nyilt ellensége gyanánt lépett föl; Eduárd nem sajnálta a pénzt, hogy háborura inditsa Fülöp ellen Nassaui Adolf császárt és a főurakat, de Fülöp szintén költött s pénzével kieszközölte, hogy a háború csak lanyhán viseltessék. Bonifácz kijelentette (1297), hogy az elfogott hajókat s árukat mindakét rész adja vissza; az angol király tartsa Guyennet, mint franczia hübért; Flandria grófjának pedig adassék vissza leánya és az elvett városok. Ez által Fülöp, királyi felségét sértve találta s széttépvén és megégetvén a pápai bullát, ujra megkezdte a háborút, miglen Guido a végsőre jutva, fiaival együtt megadta magát Fülöpnek, ki őt elzárta, Flandriát pedig a franczia koronához csatolta (1299).

Mint Bonifácznak nyilt ellensége, elfogadta a Rómából számüzött Colonnákat, s Austriai Alberttel szövetségre lépett. A pápa egy uj püspökséget állitván fel Pamiersben, a toulousei megyében, annak székére Saisset Bernárdot nevezte ki, melly büszke férfiut nem kedvelt a király régibb viselete miatt, s mivel a régi toulousei grófoktól származva, ama megyében sok jó barátot számlált. Saissetre bizta a pápa, hogy Fülöptől Flandria grófjának megszabaditását kérje és sürgesse őt, hogy igérete szerint keresztet ragadjon. A püspök azonban indulatossága vagy szilárdsága miatt a király részéről rosz bánásmódban részesült, aztán mint felségsértő átadatott Flotte Péter államügyésznek, ki egyike volt ama törvénytudósoknak, kik okoskodásaikkal az önkény szolgálatába álltak. Igaz vagy nem igaz volt, Saissetre bebizonyittatott, hogy visszaállitani akarta a languedoci uralmat; azok, kiket bizalmára méltatott, kémekké lettek; a püspöknek tulajdon szavai idéztettek [1]) a király ellen, ki gúnyos durvasággal irt a pápának, hogy tegye le az Istennek és embereknek ezen árulóját, kiből tökélyes áldozatot akart hozni az Urnak.

Nem hajlott a pápa a méltatlan kérelemre s visszairt (1301) a királynak (Ausculta, fili) s szemére lobbantá az egyházi szabadságok elleni visszaéléseit, pénzhamisitását s az egyházjavak bitorlását; felfüggeszté ama kiváltságot, melly szerint a franczia királyok ki nem közösittethettek, s a franczia főpapokat Rómába, zsinatra hivta; hozzáadta még, hogy a pápának mind lelki, mind ideigvaló

[1]) A madarak királyához hasonlitotta őt, melly legszebb, de leggyávább is.

hatalma felülmulja a királyét [1]). Flotte Péter és Nogaret meg nem elégedve azon ingerlő hanggal, mellyel a királynak a pápához válaszait irták, két költött vagy hamisitott levelet tettek közzé, mellyek egyikében a pápa korlátlan szabadsággal s határozottan adta elő azon igényeket, mellyeket a római udvar szép szavakba takart, a másikban pedig a király a pápának erőszakos és legdurvább hangon válaszolt. Botrányt akartak támasztani a közvéleményben. A nép, melly azt hiszi, hogy jól üt, a ki erősen üt, tetszést nyilvánitott s az északi és déli parlament, mellyben az egyháziak és nemesek mellett először látjuk feltünni a harmadik rendet [2]), meghallgatván Flotte beszédét, kijelenté, hogy soha sem türend Francziaországban más főurat Istenen és a királyon kivül, s kikiáltotta a gallican szabadságot, vagyis sajátlag szólva az egyedur korlátlan zsarnokságát [3]). Az egyetemes zsinat összehivása oda magyaráztatott, hogy a pápa az által az egyházakat főpásztoraiktól, a királyt tanácsosaitól, a népet a szentségektől megfosztani akarja; azért is a főpapoknak a Rómába utazás meg lőn tiltva [4]); az állitólagos pápai bulla megégettetett, s a parlamenti három rend által levél iratott a pápához, mellyben a szentszék igényei a gúny, tudományosság és szolgaiság összes segédeszközeivel czáfoltatnak [5]).

---

[1]) A következett évi consistoriumban oda nyilatkozék, hogy nem akart magának királyi hatalmat tulajdonitni, hanem csak azt vitatta, hogy a király, a mi vétkeit illeti, a pápának alá van vetve.

[2]) Ez az első említése a közrendeknek.

[3]) Igy érti azt maga Sismondi is, különben a szentszéknek határozott ellensége.

[4]) L. **Dupuy**-t *Hist. des différences entre le pape Bonaface VIII, et Philippe le Bel, ou l' on voit ce qui s' est passé touchant cette affaire depuis l' an 1296, jusqu' en 1311; ensemble le procès-criminal, fait à Bernard, évêque de Pamiers.* Párizs 1655. Ivr. Továbbá: **Rubei J.** *Bonifacius VIII.* Róma 1651; — **Baillet**: *Hist. des démélés du pape Boniface VIII. avec Philippe le Bel.* Párizs 1718.

[5]) A koholt pápai levél igy szólt: „Bonifácz, Isten szolgáinak szolgája, Fülöpnek, a frankok királyának. Féljed az Istent s tartsd meg parancsolatait. Tudd meg, hogy te mind világi mind lelki dolgokban nekünk alá vagy vetve; hogy a javadalmak s papi jutalékok adományozása nem téged illet; hogy te a megürült javadalmakat csak azért kezeled, hogy a jövedelmeket az utódok számára fenntartsd: ha már tettél olly adományozást, mi jogilag és tényleg érvénytelennek nyilvánitjuk azt: a ki máskép gondolkodik, az eretnek.“

A válasz igy szólt: „Bonifácznak, az állitólagos pápának kevés vagy épen semmi üdvet. A te nagy ostobaságod tudja meg, hogy mi az ideigvaló dolgokban senkinek sem vagyunk alávetve, hogy a megürült püspöki székek s javadalmak adományozása koronánk joga által minket illet, hogy a megürült egyházak jöve-

Bonifácz megrostálta a gonosz törvénytudók rágalmait és sajnálta a franczia egyházat, a tébolygó leányt, mellynek egy szeretetteljes anya kész volt megbocsátani oktalan beszédeit; aztán egybegyüjtvén a zsinatot (1302), kiadta az Unam sanctam bullát, mellyben kimondja, hogy az egy, szent, katholika s apostoli egyháznak feje Krisztus és ennek földi helytartója; a lelki hatalom, bár emberre ruháztatott, mégis isteni, s a ki annak ellent áll, Istennek áll ellent; a világi hatalom alább áll az egyházinál, s vezettetnie kell ez által, mint a testnek a lélek által; és midőn a királyok nagy bünöket engednek maguknak, a pápa megintheti s utba igazithatja őket; ha a fejedelmek hatalmuk gyakorlatában nem volnának az egyházi fenyítékeknek alávetve, az egyházon kivül állnának, s a két hatalom különböző volna egymástól, a mi manichaeismusra vezetne, két alaplényt engedve meg; szóval, minden emberi teremtmény alá van vetve a pápának, s a ki mást hiszen, nem nyer üdvösséget.

A pápai hatalomnak a világi fölötti felsöbbségét illy határozottan még egy pápa sem hallatta. Bonifácz azt legott alkalmazásba is vette, rendelvén, hogy a császárok s királyok, ha a pápa által idéztetnek, az apostoli kihallgatásra megjelenni tartoznak, ez levén a mi akaratunk, kik Isten engedelméből, parancsolunk az egész mindenségnek.

Odavetett kesztyü volt ez, mellyet fölvettek Fülöp és államügyészei. Biztositotta a népet igazságszolgáltatásról, s védelemről jogokra és személyekre nézve, azalatt azonban rend- és csendőröket s erősségeket állitott; Angolországgal kibékült, átadván neki a vitatott Guyennet; törvénytudókat fogadott zsoldjába, hogy a pápa ellen irnának; Nogaret dühös kiáltványt adott ki Bonifácz ellen, kit Malifáznak, hamis, ravasz-, eretnek- s rablónak, és az Isten s emberek ellenségének nevezett. Minthogy Fülöp makacsul gátolta a püspököknek Rómába utazását, tovább is hamisította a pénzt, elfoglalta az egyházi javakat s Lyon városát, egyházi átok alá vettetett (1303); miről értesülve elfogatja a pápai követet s megfosztja őt összes irataitól; aztán a parlamentben ügyészei által Bonifácz ellen huszonkilencz vádpontot terjesztet elő a többi közt eretnekség-, káromlás- és mindennemü más bünről vádolván a pápát; hivatkozik egy a tör-

---

delmei a mieink, hogy kinevezéseink, mind a multra, mind a jövőre nézve érvényesek s hogy azokat, kiket meghatalmaztunk, teljes erönkből védeni fogjuk. Ki máskép gondolkodik, bolondnak s esztelennek fog tartatni."

vényes pápa által egybehivandó zsinatra, mihez az egész papság és az egyetem beleegyezését adja. Francziaországban hallatlan dolog! melly egyenesen a szakadásra vezetett. Nogaret Rómába küldetett, hogy előterjesztéseket tegyen Bonifácznak, különben azon titkos rendelettel, hogy fogja őt el és küldje Lyonba, aztán ellátva egy teljhatalmi levéllel, magával vitte Sciarra Colonnát is, a pápa dühült ellenségét. Sejtette a dolgot Bonifácz és Anagniba futott, hol elkészité azon egyházi átkot, melly megujitsa a Sváb-házzali jeleneteket; de Nogaret megelőzi őt s csapatokat bérelvén pénzen, megtámadja Anagnit, kiáltván: Éljen Francziaország! halál Bonifácznak! A nyolczvanhat esztendős pápa felkiáltván: Eladva az ellenségnek, mint Krisztus halok meg, de mint pápa, fölteszi a pápai süveget s kezében a kereszttel és a kulcsokkal, trónjára ül. A zsiványok berontanak és rabolnak (szept. 7.); Nogaret méltatlanságokat üz vele; Sciarra Colonna, ki midőn Rómából szökött, mintsem nevét fölfedezze, inkább forgatta négy esztendeig az evezőt a kalózgályán, most boszuból megpofozta a pápát. Mint fogoly, Bonifácz visszautasitott minden eledelt, félvén a megmérgeztetéstől; a nép az első rémültség után fellázadt s megszabaditá erővel a pápát, ki midőn a köztéren át vezettetnék a könyörület kenyérfalataért esedezett! Miután diadalmasan Rómába vitetett, nem akart semmit tudni a megbocsátás és engesztelődésről, mellyet Anagniban igért; de maguk az Orsinik, kikben bizott, egy palotába zárják őtet, ki is leverve s eszét vesztve annyi csapás által, meghal (1303 okt. 11) és vele együtt a Szentszék mindenhatósága [1]).

XI. Benedek (Nicola Boccasini da Treviso), ki Bonifácz utódjává lett, az alacson származatú, kevés rokonságu, állhatatos és becsületes, kimélyes és szent férfiu (**Dino Compagni**), egyházi átok alá vetette a viszály okozóit. Nogaret a király nevében bocsánatot jött kérni, mire a pápa kevés nap mulva megmérgezve halt meg (1304 jul. 6.), Nogaret fizetése pedig ötszáz liráról nyolczszázra emelteték.

---

[1]) Keresztény részrehajlatlansággal ir Rajnald, Baronius folytatója, midőn Bonifácz fölötti itéletét e szavakkal végzi: *Super ipsum itaque Bonifacium, qui reges, et pontifices, ac religiosos, clerumque ac populum horrende tremere fecerat, repente timor et tremor et dolor una die irruerunt, ut ejus exemplo discant superiores praelati non superbe dominari in clero et populo; sed forma facti gregis, curam subditorum gerant, priusque appetant amari quam timeri.*

A pápa ellen folytatott ingerkedést, Fülöp a népek ellenében is gyakorolta, de nem olly büntetlenül. Már elmondottuk, mikép csatoltatott a koronához Flandria. Ennek lakói, mint gyakorlati nép, melyet a mostoha természetteli hosszú küzdelmek munkára s állhatatosságra szoktattak, távol maradtak a lovagiság eszméitől s a költői képzelmektől, hanem a helyett becsületes kereskedők és iparosok levén, csupán abban büszkélkedtek, ha legjobb kelmét gyártottak s legjobban adhatták azt el. Föl is emelkedtek virágzó jóllétre: Bruges mindennemü áruk nagy kirakó helye volt; Gand semmivel sem állott hátrább; és Holland csak „a gazdag" melléknévvel emlitteték. De Flandria ha birt is kézmüvekkel, nélkülözte a gyapjut, s kereskedése mellett nem voltak hajói. Aztán nem képezett egy nemzetet, hanem sok fajból s városból állott; és féltékenyen versengtek benne az osztályok, a mesteregyletek. És mivel a főhatalmat a nő is örökölte, a tartomány majd egy, majd más idegennek uralma alá került.

Fülöp, miután kézrekerité Flandriát, büszkeségét kielégitni s kincstárát megtölteni vágyott, és Flotte Péter és Chatillon Jakab Saint-Pol grófja, kik kormányzókul küldettek oda, finom módokat találtak a pénzzsarolásra. Ha panaszt emeltek az elnyomottak, a parlament nem ügyelt rájok, s a zsarnoklásra szokott franczia urak börtönre vetették a panaszkodókat. S illy körülmények közt mi volt egyéb hátra a lázadásnál? Összeesküdtek Flandria polgárai s megölvén a franczíákat nagy erélylyel háborura készültek (1302 mart. 24.). Hire járt, hogy Chatillon kötelekkel rakodva jő akasztani őket s hogy a királynő ajánlotta volna neki, hogy a flandriai d i s z n ó k leölésénél a k o c z á k a t se hagyja életben. Ekkép végsőre hozva, János, Namur grófjának vezérlete alatt, ki ugyis bebörtönözött atyját, Dampierre Guidót megboszúlni vágyott, rátalálnak a franczia seregre Courtray mellett (jul. 11.): a huszonötezer kézmüvesből rögtönzött had ötvenezernyi harczedzett sereggel állott szemben; de lelkesitette a felkelőket a hazaszeretet; lovasaik leszálltak s elküldték lovaikat, hogy ne legyen előnyük többi társaik fölött, lovasok csak a mesteregyletek fejei maradtak. Ekkor megütköztek s megsemmisitették a franczíákat; Flotte és Saint-Pol grófja mas hősökkel együtt elestek a buzogánycsapások alatt, s a courtrayi székesegyházban a véres diadalt felaggatott négyezer arany sarkantyú jelölte.

Fülöp elvesztette vitézei javát, ám mégis pénzt csinálván minden módon, zsoldba vett genuai hajókat s személyesen indult a felkelők ellen s eleintén győzött; de midőn a flandrok z á p o r g y a-

nánt omolni kezdtek, jónak látta egyezkedni velök s visszaadni az öreg Guidót. Midőn Párizsba visszatért, fölajánlotta Minasszonyunknak saját lovagszobrát, nem a győzelemért, hanem azért, hogy megmenekedett.

Ő sok kincset remélt Flandriából rabolhatni, s minthogy csalatkozott, másutt kelle azt keresnie. Azon kezdte tehát, hogy meghamisitá a pénzt, biztositván azokat, kik elfogadják, hogy a király és királynő javaiból kártalanitva lesznek. Ebből azonban olly zavar támadt, hogy annak elháritása végett a papság az összes javadalmak évi jövedelmeinek tizedét ajánlá föl, ha a király megigéri, hogy e hütlen s piszkos eszközre többé vissza nem tér. Igérte ezt a király, de igéretét többször megszegte. A kisebb pénznemeket tehát nem akarta senki elfogadni, a kincstár is csak értékök egy harmadrészében vette be, miből majdnem nyilt lázadásra került a dolog [1]). Utóbb

---

[1]) Egy lira alatt egy font *(libra)* ezüst értetett, melly tizenkét obonból s minden obon tizenkét soldoból állott. Itt következik egy franczia márka ezüstnek megközelitő értéke különböző időkben:

	Év.	Lira.	Soldo.	Dénár.	=	frank.	Cent.
N. Károly és Kegyes-Lajos alatt	789.	—	13	4	=	0	67.
Kopasz-Károly . . . . „	859.	—	12	—	=	0	59.
Capet Hugo s Robert . . „	995-31.	—	16	—	=	1	78.
VII. Lajos . . . . . „	1159.	2	13	4	=	2	64.
Fülöp-August . . . . „	1207-22.	2	10	—	=	2	47.
Szent Lajos . . . . . „	1226.	2	14	7	=	2	70.
Bátor-Fülöp . . . . . „	1283.	2	14	—	=	2	67.
Szép Fülöp . . . . . „	1285-1311.	4	6	4	=	4	27.
Czivódó-Lajos . . . . „	1312-15.	2	14	5	=	2	69.
Hosszu-Fülöp . . . . „	1316.	3	—	9	=	3	—
Szép Károly . . . . „	1321.	3	12	5	=	3	57.
Valois Fülöp . . . . . „	1326-50.	6	15	11	=	6	72.
I. János . . . . . „	1350-63.	12	7	2	=	2	20.
V. Károly . . . . . „	1364-78.	15	10	11	=	15	48.
VI. Károly . . . . . „	1381-1421.	9	8	5	=	9	31.
VII. Károly . . . . „	1422-56.	8	10	8	=	8	42.
XI. Lajos . . . . . „	1465-73.	9	1	8	=	8	97.
VIII. Károly . . . . . „	1488.	11	—	—	=	10	86.
XII. Lajos . . . . . „	1497-1513.	11	10	„	=	11	35.
I. Ferencz . . . . . „	1415-43.	13	1	3	=	12	90.
II. Henrik . . . . . „	1549-56.	14	16	6	=	14	65.
IX. Károly . . . . „	1565-73.	15	18	6	=	15	73.
III. Henrik . . . . . „	1575-80.	18	10	—	=	18	27
IV. Henrik . . . . . „	1602.	20	5	4	=	20	02.
XIII. Lajos . . . . . „	1614-61.	24	11	8	=	24	27,

a zsidók kiüzetését rendelte el Fülöp, hogy aztán a maradhatás jogát drága áron adja el. Más alkalommal összefogatta valamennyiöket s javaikat elkoboztatta; s mindez még nem volt elég, hanem államügyészei még más utat is mutattak neki.

XI. Benedek halála után a választást sokáig függőben tartotta az olaszt ohajtó Cajetanik és a franciát kivánó Colonnák czivódása. Fülöp megtudván, hogy Got Bertrand, bordeauxi érsek is a jelöltek közt van, magához hivatta s igy szólt hozzá: Én önt pápává tehetem, ha megigér nekem hat kedveskedést: az első az, hogy békitsen ki engem az egyházzal; a második, hogy oldozzon fel az átok alól engem és embereimet; a harmadik, hogy engedje nekem országom papságának tizedét öt évre, hogy fedezhessem a flandriai háború költségeit; aztán, hogy semmitse meg egészen Bonifácz pápa emlékét; adja vissza Colonna Jakab és Péternek a bibornoki méltóságot s adja azt meg egyszersmind néhány barátomnak; a hatodik kedveskedésröl majd a maga idején és helyén fogok beszélni. Az érsek, ki Fülöp által pápaságot remélt, fogadta a szent ostyára mindezt, s elválasztatott V. Kelemen neve alatt (1305 jun. 5.).

A pápák Avignonban.

A helyett, hogy Rómába ment volna, meghivta a bibornokokat, hogy koronázzák öt meg Lyonban, s ez időtől kezdődik (nov. 14) az olaszok által ugynevezett babyloni fogság. Kelemen miután mindent fölemésztő udvaronczsereg kiséretében, püspökségről püspökségre járt, végre megtelepedett Avignonban (1309), melly város birodalmi felsőség alatt a Provence grófjaé vala.

Fülöpnek fönebbi egyezkedése Kelemennel talán csak gonosz koholmány [1]), melylyel okadatoltaték a pápa aljas cselekvése, ki megengedvén a tized beszedését, a királyt kincsekkel árasztotta el. Megsemmité a Clericis laicos bullát s kijelenté, hogy az

	Év.	Lira.	Soldo.	Dénár.	=	frank.	Cent.
XIV. Lajos . . . . „	1670-1715.	33	7	9	=	32	98.
XV. Lajos . . . . . „	1715-73.	53	6	5	=	52	67.
XVI. Lajos alatt 1775-től a közt. 2. év harmadik hónapjáig		53.	9	3	=	52	80.
Ez időtől 1806-ig.		55.	1	4	=	54	39.

[1]) Csak Villani adja elö a képtelen párbeszédet; más történetiró egy sem emliti; de hát Villani harmadik személy volt ott?

Unam Sanctam kezdetü Francziaországra nem vonatkozik; kinevezett tizenkét bibornokot Fülöp embereiből, mi által megörökité a szolgaságot, végre Nogaretet is feloldozta. Bonifácz kárhoztatását, mi annyi volt, mint megölni a pápaságot, egy zsinatra bizta; melly azonban összeülvén Vienneben a vádakat alaptalanoknak nyilvánitá, s megjelent két catalán lovag is, kik készek voltak Bonifácz ártatlanságát párbajjal bizonyitni.

Fülöp visszalépett e ponttól, melly személyes gyülöletet vala kielégitendő, de föllépett egy fontosabb igénynyel, melly talán a hatodik, elhallgatott kedveskedést képezte, és Kelemen elkezdett gyalázatos utján, egymásutáni engedményeket téve, mindig tovább ment.

Templariusok.

A tartományok közől, mellyekre oszlott a templariusok rendje, a legrégiebbek Keleten elfoglaltattak a musulmanok által, kivéve Cyprust; Nyugaton Portugalia, Castilia, Aragonia, Francziaország, Auvergne, Flandria, Németalföld, Normandia, Aquitania, Provence, Angolhon, Németország, Brandenburg, Csehország, Olaszhon, Apulia és Sicilia voltak a nevezett Rend tartományai, mintegy kilenczezer, olly gazdag javadalommal (commende), hogy a jövedelem 112,000,000 frankra rúgott. A harminczezernyi lovagok közt a legtöbb franczia vala és franczia volt többnyire a nagymester, fejedelmi ranggal. Egy tábornagy és egy zászlós vezényelték őket a hadban; minden tartományban egy nagyperjel kormányzott, ki alatt a többi perjelek és elüljárók (Comthuren) álltak. Elvesztvén a jerusalemi templomot (1187), egy kevésbbé fenyegetettet választottak Párizsban azon helyen, melly még ma is le Temple nevet visel, s melly a város harmadrészét képezte, tele lovagokkal, ezek szolgáival, védenczeivel s az oda futamodott menekültekkel. Érdemeikért sok kiváltságot nyertek; a pápa kivette őket minden joghatóság alól; Alfonz, a Harczos, nekik hagyta volna Aragoniát, ha a nagyok ellen nem szegülnek; Valenciában tizenhét erősségök vala; Fülöp maga ezt mondotta: A kegy és könyör cselekedetei, a nagylelkü bőkezüség, mellyet az isteni tekintély által rég időtől fogva alapitott templomosok szent rendje az egész világon, összes templomaiban gyakorol; tagjainak vitézsége, melly a Szentföld veszélyes védelmének nehéz s fáradhatlan buzgalmát ébreszti, arra bir minket, hogy a rendre és lovagjaira, mindenütt, hol azok országunkban találtatnak, királyi bőkezüségünket áraszszuk, s

különös kedvezményekkel különböztessük meg az általunk őszintén leginkább kedvelt testületet.

A kiváltságok és nagy gazdagságtól édesgetve beálltak ama rendbe Európa legnagyobb családainak fiai, nem többé a Szentföld és a zarándokok védelmére, hanem hogy élvezzenek és minden jóban bővelkedjenek. Azért is megromlottak erkölcseik s az Ispotályosokkali vetélyök háboritotta Palaestinát; még a Hegy Öregjével is szövetséget kötöttek; menhelyet adtak egy szökevény sultánnak; hadat viseltek még keresztények ellen is, u. m. Cyprus és Antiochia ellen, elpusztitották Thraciát és Görögországot, nyilakat eregettek Krisztus sirja ellen, és nem akartak járulni sz. Lajos kiváltásához. A Szentföld elvesztése után tétlenekké s haszontalan részegeskedőkké lettek [1]) sőt még természetelleni bünökről is vádoltattak, mellyektől káptalanjaikon átalános gyónás mellett oldoztattak fel; aztán mint mindig zárkozottabb testület tagjai, önzőkké s dölyfösökké lettek. Mint minden, a mi titokszerü, az ő gonoszságuk is nagyittatott a nép által, mellynek tisztelete titkos rémületté változott, mit csak neveltek a keleties szertartások, mellyekkel a felavatást végezték.

Ezt templomaikban, éj idején, zárt ajtóknál tették, kizárva mindenkit, még a királyt, sőt a rend alsóbb tagjait is; szóval, ollyas gyakorlatot űztek, mint hajdan az eleuzini titkok kezelői; és mikép ezekben a durvaságtól a müveltségrei átmenet, ugy amazokban az embernek a bűntől az erény felei hajlása szerepelt. Az ujoncznak előbb megtagadnia, káromolnia s lepöknie kellett a keresztet, igy beszélt a jelvényes s titkos szertartásról a tudatlan kiváncsiság, háromszor vezettetett be a káptalanba, háromszor kelle kérnie kenyeret, vizet s a rendbei fölvételt, és három fogadalmat tett. Igy a lovagoknak három nagy böjtjök volt egy esztendőben, háromszor áldoztak, hetenkint háromszor osztottak alamizsnát.

Ezekben a nép istentelenségi s pogánysági botrányt látott, s egy másik egyház tanát hitte fölfedezni, mellynek a földi templom csak képjelvénye. Beszélték, hogy sokan megölettek, mivel látták vagy fölfedezték a nagy titkot, a bafometet, vagyis az elrémitő fejet, melly képjelvényezte a gonosz fő lényt; az egyházaikra kivésett különös alakok azon gyanura adtak alkalmat, hogy a gnosticusok tanát őrzik; némellyek az ujabb korban különféle felavatási fo-

[1]) Franczia országban közmondássá lőn: *boire comme un Templier, iszik mint egy templomos;* Angolhonban pedig még a gyermekek is azt kiabálták: *Custodiatis nos ab osculo Templariorum.*

kokat fedeztek föl köztük s azokban a szabadkőmüvesi páholyok eredetét látták: de a vádak olly számosak és a bizonylatok olly igazságtalanok voltak, hogy még a mi igaz is, nehezen tudjuk elhinni.

Mig a nép rèmülettel hallá e vádakat, a nagyok, mint később egy másik hatalmas rend ellen, olly vádat emeltek ellenök, melly szerint ők egyetemes uralomra törekedtek volna, olly czéllal, hogy egész Európát egy főrenduri köztársasággá változtassák, melly eszme valószinüséggel birt, a mennyiben egy nagymester alatt álló fegyveres lovagokról volt szó. Hanem igazabb és veszélyesebb bünük a nagy gazdagság vala, miután hire járt, hogy a Szentföldről Franczia-országba százötvenezer arany forintot és tiz szamárra terhelt ezüstöt hoztak el.

A királyi kormányát központositni törekvő Fülöp gyülölte e társaságot, melly a központositásra nem hajlott, melly, midőn a király a fényüző öltözeteket megtiltá, arab lovakon ragyogó fegyverzetet mutatott; gyülölte őket, mivel jót tettek vele s megmentették egyszer a lázadástól; gyülölte őket, mivel nem akarták őt a rendbe fölvenni s nem irták alá VIII. Bonifácz elleni felhivását; gyülölte őket, mivel szüksége volt gazdagságukra. Elhatárzá tehát megbuktatásukat, és pedig saját modorában, perbefogás által. Kezet fogtak ebben vele az irigy uj szerzetes rendek s a féltékeny öregek és az álbölcselő törvénytudók, kik természetök szerint gyülölték a nemeseket és lovagokat; találkoztak a rend saját tagjai között, kik különös dolgokat fedeztek föl, és Sechin de Flexian, az egykori toulousei perjel, kit a rend örökös börtönre itélt, megszökvén, elbeszélte rútságaikat s nagyravágyó terveiket.

Nagymesteröket, Molay Jakabot, a vitéz s becsületes katonát magához hivatta V. Kelemen azon ürügy alatt, hogy kihallgassa őt a templomosoknak az ispotályosokkali összeolvasztása tárgyában; de Molay értesülvén a lovagai ellen emelt vádakról, törvényes igazolhatást kivánt. Fülöp, miután egy ideig szép szavakkal biztatta, elfogatta őt hirtelen az összes franczia országi lovagokkal, s elkoboztatta javaikat (1307). A kislelkü s ingadozó V. Kelemen, miután most hasztalanul ügyekezett a lovagokat az illy eljárás ellen védeni, nyiltan ellenszegült s felfüggesztette a vizsgálattevők s rendes birák hatóságát: de Fülöp ügyészei ezen szép okkal álltak elő, hogy a vizsgálattétel magára a pápára fog bizatni, hogy az elkobzott javak keresztes háborura fognak fordittatni; s Kelemen végre kimondta beleegyezését. Az angol király is, ki előbb a dolgot, mint Fülöp telhetlenségének kifolyását, ellenezte, most befogatta az országabeli temp-

lomosokat; királyi levelek s szerzetesi szónoklatok gyülöltekké tették ama lovagokat, mi szükségesnek tartatott az elkövetendett jogtalanság igazolására.

Fülöp, ki előbb roszalta s meggátlá az inquisitiói eljárást, különösen a kínvallatást, mondván, hogy a hevesfájdalom nem csikarhatja ki az igazságot, és hogy a vádlottat ad custodiam non ad poenam kell fogva tartani, most elfelejté mindezen elveket és száz meg száz vallomást csikartatott ki kegyetlen inquisitio által, mellyet a domonkosrendi szerzetes, Imbert Vilmos vezetett. A pápa követeket küldött ama vallomások igazolására, s miután a lovagok azokat a kínzáson kivül is megerősitették, föloldozta s ajánlotta őket a királynak. Ennek azonban nem a szelid s megbocsátó egyházi eljárás feküdt szándokában, s azért fölingerelte a főurakat, hogy lépjenek föl vádlók gyanánt. Molay a rend kiváltságait hozta emlékezetbe, kilenczszáz lovag a nagymester védelmére kelt s vádlói viszszavonták állitásaikat; és kiderült az eljárás igazságtalansága s a fogság kegyetlensége, hol meg kellett fizetni a szállást, meg kellett fizetni a kihallgató terembe vezettetést, fizetni annak, a ki levette vagy fölvette a békót. Egy lovag háromszor vétetett kinvallatás alá s harminczhat hétig tartatott nedves börtönben kenyéren és vizen; egy másik nemző részein akasztatott fel; egy meg sarkain kijött csontokat mutatott, midőn lábaival tüzre tétetett.

Azalatt Ravennában a lovagok ártatlanoknak nyilvánittattak, ugyszintén Salamancában; a németországiak minden oldalról fegyveresen tódultak a mainzi és trieri érsekek elé s büntéleneknek vallák magukat. Kelemen fölkiáltott, hogy ő meg van csalva, s belátván, hogy ő másnak földén lakó pápa, meg akart szökni. Fülöp, hogy megijeszsze őt, ujra szőnyegre hozta a VIII. Bonifácz elleni pert; ellene és a templomosok ellen ujolag mindennemü szörnyü vádak hozattak fel; Nogaret könyek és zokogas közt, összetett kézzel s térden állva könyörgött, s mondá, hogy lelkismeretileg kötelezve érzi magát, hogy Bonifácz az egyház becsületeért, a haza szeretetéért és mindenért, a mi legszentebb, ásassék ki a földből és égettessék meg! Minő botrány a kereszténységre, ha egy pápa emléke kárhoztattatik! Hogy kikerülje ezt Kelemen, engedett, s csakhogy reá bizassék elődének elitélése, Fülöpöt semmi másban nem gátolá. Marigny Fülöp, kit a király sensi érseknek nevezett, elnöke volt azon párizsi zsinatnak, melly máglyára itélt ötvennégy templomost, mint visszaesőket, azaz, mivel tett vallomásaikat visszavonták. Megégettettek lassu

tüzzel, de a kin alatt folyvást ártatlanoknak vallák magukat [1]) Utóbb ismét kilenczen vesztek igy el, s a rettentő kinhalál félelme a védelmezők közöl elnémitott sokakat, de nem mindenkit.

XV egyetemes zsinat. 1311 — 12. oktob. 16. — máj. 6.

A viennei zsinaton Kelemen fölolvastatta a templomosok perét, s midőn egy valaki megjegyezte, hogy ki kellett volna hallgatni a lovagok által kinevezett ügyvédeket is, a pápa ezt börtönre vetteté. Azután nehány segédjének hozzájárulása mellett, nem végleges itélet gyanánt, mivel a tanuvallomások előtte gyanusaknak látszottak, hanem csupán elögondosságból, mint haszontalant és veszedelmest, eltörölte a templomosok rendét az egész kereszténységben. A személyeket illetöleg, némellyek fölött magának tartotta fenn a végitéletet, másokat tartományi zsinatoknak adott át. A bünvallók feloldoztattak és megtartattak, a visszaesők a polgári hatóságnak adattak át. Lombárdia- s Toscanában elitéltettek, Ravenna-, Bologna- és Castiliában fölmentettek; Nápolyi Károly halálra itéltette a provenceiakat és javai-

[1]) Többet bizonyit minden ékesszólásnál a vizsgálati eljárás következő részlete: „Májushó 13-án, kedden, a mikor Bertoldi János lovag hallgattatott ki, értésökre esett a pápai biztosoknak, hogy ötvennégy templarius fog megégettetni. Azonnal kötelességévé tették a poitiers-i egyház prépostjának, és az orleans-i archidiaconusnak s királyi jegyzőnek, hogy adják tudtára a sens-i érseknek és segédpüspökeinek, miszerint a dolgot jól gondolják meg, s halaszszák el, figyelembe vévén azt, miként a börtönben meghalt lovagok, éltök végső perczében, lelkök üdvére váltig azt vallották, hogy ártatlanul szenvednek: és, hogyha a rettenetes itélet végrehajtatik, a biztosok tovább nem fognak működhetni, miután a vádlottak már is annyira el vannak rémülve, hogy magukon kivül látszanak lenni .... Május 15-én, csütörtökön, a pápai biztosok előtt állia Villars-le-Duc Imre, leborotvált szakállal, lovagi köpeny s rendruha nélkül, korára 50 éves, 8 évig lévén a rendben mint betegápoló s 20 évig mint lovag. A biztosok eléje adták a pontokat, mellyekre vallomását kellend tennie: és ő elsápadtan és megrémülve, a rögtön-halált bizonyságul hiva ha igazat nem szólana, és hogy testestül lelkestül az örök pokol mindjárt nyelje el, mellét verve, aztán kezeit az oltár felé emelve, térden állva azt mondá, hogy valamennyi vád, melylyel a rend terheltetik merő hazugság, jóllehet ő maga is néhány vádpontra igennel felelt azon kinok között, mellyeknek őt a királyi lovagok Marcillac Vilmos és Colles Hugo alávetették. Hozzátette azután, hogy midőn látta, mint viszik szekereken a máglyatüzre a Rendnek ötvennégy tagját csupán azért, mert nem akarták beismerni a rájok kent istentelenségeket, és aztán midőn hallotta, hogy megégettettek, attól tartva, hogy a máglya előtt állhatatosságában megtántorodik, kész volt már ezentúl, félelemből, a biztosok vagy bárki előtt esküvel is erősiteni, hogy a Rend ellen emelt vádak mind igazak, sőt bevallani azt is, hogy Krisztust megölte, ha erről is vádoltatott volna .... Végre mindenre kérte a biztosokat, hogy ezen vallomását ne tudassák a király embereivel, különben ő is az ötvennégynek sorsára jut.“

kat az ispotályosoknak adta; az aragoniabeliek védték magokat váraikban s bár legyőzettek, nem részesültek szigorú bánásmódban, hanem más szerzetekbe osztattak. Angolhonban a makacs főnökök monostorokba zárattak; Portugaliában fennmaradtak más rendekben s főtényezőivé lettek a Jó Remény foka fölfedezésének; utóbb Krisztus-lovagjainak zászlaját a világ más részébe viték, a musulmanok elleni harczba.

Fülöp börtöneiben csak a nagymester és három lovag maradt, s miután ezek politikából vagy kinzás alatt bevallották a bűnöket, három pápai biztos tudatta velök az örök börtönre szóló ítét. De mi történt? Molay a biztosok előtt ártatlannak vallja ismét a rendet és vele egyik társa is; mire Fülöp a birák kihallgatása nélkül, máglyára ítéli a visszaesetteket, kik bátran állták ki a lassu tűzhalált (1314 marcz. 18.); a másik kettő elzáratott.

E gyáva s haszontalan gyilkosságnak a lett a vége, hogy a közvélemény kétségbevonta a vád bűnös voltát [1]); miután az emberekben megvan az az igazságos hajlam, melly szerint a titkos eljárást igazságtalannak hiszik. Midőn végre a titkos eljárás napvilágra jutott, kiderült annak igaztalansága, a vádak üressége, mellyek végre is illettek volna egyesekre, de nem az egész rendre. Fondorlatos ügyészek kérdezték ki a tudatlan lovagokat, kik előbb csak karddal szoktak vala felelni: ámbár igaz, hogy Angolhonban is, hol a kinvallatás nem alkalmaztatott, igen sok és legrútabb bűnvallások tétettek; de ki nem tudja: mennyi módja van a birónak, elveszteni kitűzött

---

[1]) Az e perre vonatkozó első okmányokat közzétette 1650-ban Du-Puy Péter olly czélból, hogy mentse Szép-Fülöp királyt. „A nagy fejedelmeknek megvan az a bizonyos szerencsétlenségök, melly kisérgeti szép és dicső tetteiket, mellyek gyakran elforgattatnak s balul értetnek azoktól, kik nem ismerik a dolgok eredetét és különben érdekelt pártok emberei: hatalmas ellenségek, mellyek indokokat s bűnös czélokat mutatnak ott, hol az erényérti buzgalom rendesen a jobb részt választja.“ Moldenhawer tudor 1791-ben németre forditva adta ki a pápai biztosok összes iratait; utóbb a dán tudor Münter, ki, mint az előbbi is protestans hittudós, kiadta 1794 ben a Rend alapszabályait.

Raynouard szomorujátékra használta fel a tárgyat s nagy hirre kapott Franczia országban. Hammer meg akarta mutatni, hogy a lovagok szertartásai sokban hasonlitanak a gnosticusokéihoz.

Állitják, hogy a templomosok, mint titkos rend tovább is fennálltak. A *Hist. des sectes religieuseben* (Párizs 1828. 2-ik kiad.) mai templomosokról van szó; s 707-ben azaz 1825-ben Guyot lovag a *Templom katonaságának* nyomtatója, közzétette a *Manuel des chevaliers de l'ordre du Temple*-t, melly munka a legritkábbak egyike. Itt kimondatik, hogy a templomosok nem azonosak a szabad

áldozatját? És e mesterségben igen begyakorlottaknak kelle lenniök Fülöp ügyészeinek, miután ők tárgyalták a bélpoklosak és héberek elleni pereket, kikre a kutak mérgezése s a dögvész terjesztése bizonyittatott be; aztán a boszorkányok és varázslók elleni pereket, melly utóbbiak közől egyet itt is felhozunk.

Guiscard pere.

Azon időben hogy Szép-Fülöp a pápával harczban állott, Guiscard troyesi püspök hű maradt a pápához és megjelent a Rómában összehitt zsinaton. Ez elég volt, hogy magára vonja a király haragját, ki perbe fogatta őt mint istentelen varázslót, és mint vádló és biró egyszersmind a florenczi Noffi Dei vala, ki a templomosokat azon bűnökről vádolá, mellyeknek részese volt maga is, midőn köztük éle [1]). Blanka, a király napa, Champagne grófnéja s Navarra királynője eleinte lázitásról vádolá őt (1304), de Calés János, ki szintén tanuskodott ellene, haldokolva bevallá, hogy Noffi unszolására hamisan esküdött. Meghalván aztán navarrai Blanka és leánya, a püspök arról vádoltatott, hogy megmérgezte ezeket egy varázslónő segélyével. Evvel tudniillik ketten varázslatot kezdettek volna s az ördögtől azt a feleletet kapták, hogy készitsenek viaszból egy a királynéhoz hasonló képet, kereszteljék azt meg annak nevére, vigyék aztán a tüzhöz, szurják át gombostüvel nemes részeit, mire a királynő roszul lesz s ha elolvadott a viasz, meg fog halni. Egy remete, kivel a műtételek végzésére egyesült, esküvel erősité, hogy látta a képet és a többit, és hogy midőn összetörte s tüzbe vetette a szobrocskát, a királynő meghalt.

---

kőmüvesekkel, ámbár ezek tőlük származtatják magokat, hogy a rendet el nem törülhette a pápai bulla, és hogy Molay Jakab kinevezte saját utódját. A Franciaországból kivándorolt lovagok tanitványokra találtak Skóthonban, Portugaliában és Keleten és az ő példájokra szervezkedtek a szabad kőmüvesek, különösemióta Skothonban elárulta a titkot egynehány hűtelen, Bruce Robert által unszoln tatva. Molay után megneveztetnek a nagymesterek egész Bernard Rajmund Fabré-Palaprat-ig, ki 1804-ben választatott. A rend székhelye Párizs; szabályait megerősité 1706-ban nagymestere Fülöp, orleansi herczeg; a lovagok husvétkor kezdik az évet, és saját vérökkel pecsétlik meg hat fogadalmukat, mellyek e következők: engedelmesség, szegénység, szüzeség, testvériség, vendégszeretet s hadiszolgálat. A ki bevétetik, ki kell mutatnia, hogy negyedizig nemes, melly fokokat azonban a nagymester is megadhat. Kötelezve van mindegyik életében, ha lehet meglátogatni a Szentföldet és a vértanuság terét az uj hid és a város között, hol a templomosok megégettetének.

[1]) *Mémoire sur le proces de Guichard etc.* par **Boissy d'Anglas**. Az akad. évkönyv VI. köt.

Kevéssel azután (folytatja a tanu) a püspök és társa összekerestek mindennemü mérges állatot és kiszedték a mérget, hogy felhasználják azt Navarra királya ellen, k i s o h a s e m m i j ó t n e m t e t t; s kisérletet tőnek Romisant János lovagon, ki meghalt. Ennyit vallott a remete; a boszorkány aztán bizonyitotta, hogy a püspök megkérte őt, mondana módot, mikép nyerhetné ő meg a királynő szerelmét; s hogy ő, bár két módot is tudott erre, nem akarta azt vele közölni; a püspök ekkor megidézte az ördögöt s bizalmasan beszélt vele, anélkül, hogy a boszorkány a felcleteket értette volna. Tanuskodott továbbá a szobrocska történetéről is, s bevallá, hogy ő rosz személy s h á r o m d e n á r é r t (ad t r e s d e n a r i o s) adja magát oda. Több más tanu megerősité az elmondottakat, s tudni akarták, hogy a püspök nem atyjának — hanem egy Petrus nevü lidércznek (incubo) fia, hatvannál többen bizonyitották, hogy varázsló, házasságtörő, vérfertőző, méregkeverő, szentségáruló, pénzhamisító; négyen látták volt, mikép idézte meg az ördögöt és parancsolt neki, végre sokan erősitették, hogy a királynőt ő mérgezte meg.

Guiscard eleinte mindent tagadott; utóbb szembesitve a tanukkal, ingadozni kezdett, ügyvédet kért, kit neki meg is adtak; de midőn az ügyvéd csak felülegesen vette a dolgot, Guiscardnak ugyszólván csak a személyes önvédelem maradt fenn. Tagadván egy ideig mindent, utóbb bevallotta, hogy egy eretneket fölmentett pénzért; hogy hamis pénzt csinált, hogy atyja háza tele van lidérczekkel, miből azonban az ő törvényes születésére semmi sem következtethető. Elhuzódott a per 1308-i okt. 6 ig, a mikor is a párizsi papság és nép által a királyi kertben tartott ülés a püspököt börtönre vetteté, hol benn is maradt 1313 ig, a mikor Noffi, haldokolva őt ártatlannak vallá [1]).

Ily példák után mit higyünk a Bonifácz és a templomosok ellen emelt vádakról? Mondják, hogy Molay, midőn meghalt, Isten itélő-

[1]) A perbefogás dühe annyira ment, hogy még oktalan állatok ellen is gyakoroltaték. A párizsi sz. Genovéva szerzeteseinek igazságügyi tisztjei megégettettek egy disznót 1266-ban, mivel egy gyermeket evett meg, midőn egyéb étke is vala. Mortagne tisztje 1394-ben ugyanazt tette egy koczával; Gisors tisztje pedig még ügyvédet is adott azon ökörnek, mellyet, mivel egy tizenötéves fiut megölt, felakasztatott. 1446-ban a párizsi parlament elitélt egy koczát, mivel egy férfivel *halálos bünt* követett el. Baselben 1474-ben egy kakas, mivel egy tojást tojt, mint varázsló, halálra itéltetett. Még 1546-ban is a párizsi parlament akasztófára itélt egy férfit és egy tehenet mivel baromiaskodtak, s 1565-ben Montpellierben egy öszvér ugyanazért akasztatott fel.

széke elé idézte egy év alatt a pápát és a királyt. El is mentek ezek, hanem előbb elosztották egymás közt a templomosok ingó javainak kétszázezer arany forintnyi értékét. A király székhelyét a templomba (Tempel) tette át, mely utóbb egyik ivadékának börtönévé leve; az ingatlan javak az ispotályosoknak adattak, ollyképen, hogy száz hajót állítsanak ki a törökök ellen. De a király ügyészei annyi perköltséget, annyi törlesztendő adósságot mutattak fel, hogy az ispotályosok végre is szegények maradtak.

Az egyházi lovagrendekben össze volt zavarva a lelki és ideigvaló minőség, melly kettőnek megkülönzése jellegét képezi a középkori katholikus rendezetnek; melly okból ama lovagok igen könnyen jöttek összeütközésbe az egyházzal eskölcseikre nézve, az államhatalommal pedig nagyravágyásuk miatt. A templomos rend bevégezte küldetését s elszakadván az egyház érdekétől önzési czélokat hajhászott. Bűn, de nem Fülöp által fenyitendő bűn volt ez, s mi egyetértünk azon egykorú krónikairóval, ki mondja, hogy a gazdag templomosok ellen a kincs-szomj támadt fel s hogy a mézet csak a méhek megégetése által lehetett megkapni. A borzalom, mellyet annyi más kegyetlen s véres tett között ezen eljárás emléke még ma is kelt, bizonyitja, hogy az emberek előtt még gyülöletesebbé lesz a gonoszság, ha törvényes alakba burkolódzik [1]).

Fülöp, korának legszebb fejedelme vala s gyönyörü szép volt három fia, kik utána X. Lajos, V. Fülöp s IV. Károly neve alatt uralkodtak, és mégis mindnyájan megcsalattak nejeik által. Navarrai Johanna, Szép Fülöp neje a legizmosabb tanulókkal szeretközött, aztán levettette őket a neslei toronyból; a fiuk nejei, mint paráználkodók lenyirettek, bebörtönöztettek s megfenyittettek, kedveseik pedig megnyuzattak, kiheréltettek s hónjaiknál fogva akasztattak fel; a czinkostársak szintén kegyetlen kínhalált szenvedtek. Valódi bünök

---

[1]) **Pepin F.** *Chron. c. 49.* — Sz. Antonin, florenczi érsek (p. 3. tit. 21. num. 1. c. 1.) irja, hogy a templomosok bűneit az őket kirabolni vágyó kincsszomj koholta. Az egykoru jogtudósok egy értelemmel igazságtalanságnak nyilvánítják ama rend eltörlését. Alberico da Rosate a *Diction. juris*-ban a *Templarii* szónál mondja: *Erat magnus Ordo in Ecclesia .... Sicut audivi ab uno, qui fuit examinator causae et testium, destructum fuit contra justitiam, et mi dixit, quod ipse Clemens protulit hoc*: „*Et si non per viam justitiae potest destrui, destruatur tamen per viam expedientiae, ne scandalizetur charus filius noster rex Franciae.*“ Érdekes ezt összeállitni a jezsuiták eltörlésével. Az utóbbit illető Brevében XIV. Kelemen hivatkozik a templomosok eltörlésére, mellyet az okosság egyszerü indokai javasoltak, mellyek szerint neki is cselekednie kellett.

voltak-e ezek, avagy a perfolytató ügyészek gyakorlatai? Annyi bizonyos, hogy V. Fülöp, ki midőn nejétől elvált s tehát hozományát, a Franche-Comtéet is visszaadni tartozott, feleségét egy utóvizsgálatban ártatlannak találtatta; és hogy részint valódi, részint koholt bűnök keseritették meg Szép-Fülöp végnapjait, ki meghalt huszonkilencz évi uralom után (1314. nov. 29.).

HETEDIK FEJEZET.

A Valois ház. — Francziaországnak Angolhonnali hadai.

X. Lajos.

Az elemek, mellyekből az ország állott, és mellyeket Fülöp féken vagy egyensulyban tartott, ujra összezavarodtak X. Lajos alatt, ki gyermekkori szeszélye miatt Czivódónak (le Hutin) neveztetett, utóbb azonban gyönge, jóakaró s vigkedélyü fejedelemmé lett. Hübérurak, községek s tartományok visszakövetelték függetlenségöket. A kard- s ököljogra féltékeny főurak visszaohajták e jogot és azon hatóságot, melly szerint a nemes birónak díja a perestárgy értékének harmadrésze (épices) vala. Aztán hogy az előbbi királynak rendszere roszaltassék, üldözőbe vétettek kegyenczei. Marigny, a volt pénzügyér, boszorkányságról vádoltatván, felakasztja magát (1315), hogy ne haljon meg a bitófán, mint családja; a népnek azon szomorú vigasztalása volt, hogy akasztófán látta lógni az előbbi királynak embereit, de csak azért, hogy ujakat lásson fölemelkedni, különösen pedig Valois Károlyt, ki inkább Francziaországban volt király, mint bármelly más tartományban, hol csak a czimet viselte. Lajos, hogy pénzt szerezzen, visszahíja a zsidókat; aztán szabadnak nyilatkoztat minden rabszolgát, ki a felszabadulási díjt megfizeti: a roppant jótét pénzvágyból gyakoroltatott s olly balul fogatott fel, hogy némellyeket erőszakkal kellett az önmegváltásra kényszeritni [1])

V. Fülöp.

Meghalván Lajos fiörökös nélkül (1316), a tront fivére, Hosszú Fülöp, és egy lánya követelte. Első eset lévén ez, hogy Capet Hugó

[1]) L. a XI. könyv. 269. l.

házában oldalág foglalja el a trónt, a jog vita tárgyává lön, és az ügyészek azon germán törvényt vonták elő, melly tiltotta a nőnek s a l i s i föld birhatását. Az indok képtelen vala, miután ama törvény a birtokra és nem a politikára vonatkozott, aztán különben is elavult vala már. Bizonyára nem látták előre az államférfiak, milly üdvös ama törvény Francziaországra nézve, mellyet megkimélendett ama dynasticus háboruktól, mellyek a négy utolsó század gyalázatát képezik, mellyek a németeket, francziákat és spanyolokat Olaszországba hozták, annyi országot egy flandriai fejedelemnek, a burgundiai örökös unokájának, s a castiliai örökösnö fiának örökségévé tettek s az austriai, spanyol s más kisebb nemü öröklési harczokat vonták maguk után. Mindezt nem képzelték akkor, de Fülöp felhasználta saját javára a régi törvényt s édesgette a városokat és egyetemeket. Hogy pénzt szerezzen, adót vetett a sóra; elrendelte de el nem érte a mértékek és súlyok egyenlőségét; jó rendezetet adott a kincstárnak, a parlamentnek és a belbékének.

Hirtelen halállal mult ki (1322) örökös nélkül, mint szintén fivére IV. Károly (1328), kivel bevégződött Capet Hugó egyenes utódága. A kijelölt utód Valois Fülöp volt, fia annak a Károlynak, ki mindenütt és sehol sem volt király; hanem III. Eduárd angol király, ki Izabellától, az utolsó királyok nővérétől származott, szintén igényt támasztott, s a nők örökösödését tiltó régi törvény ujra szőnyegre került. A parlament Fülöpnek itélte a trónt s megnyitotta az angol-franczia háború nagyszerü drámáját.

Angolhon.

Az angol királyok egyszersmind Normandia herczegei voltak. Nekik inkább saját szigetökön kellett volna terjeszkedniök, alávetve s összeolvasztva a makacs néptörzseket: de ők nem tudtak megválni a szárazföldi birtokoktól, mellyek által pedig otthon idegenekül tekintettek, a szárazföldön pedig a franczia király hübéreseiül tartattak. A franczia királyoknak határozott törekvésök volt hatalmukat az ország természetes határaiig terjeszteni s tehát kiforgatni az uralomból ama tulnyomó hübéreseiket, kiktől el is vették a Bretagnet, Poitout, Anjout, Tourainet és Mainet, sőt végre magát Normandiát is. Igy aztán az angol királyok csak Guyennet tartották, mellyet minden áron megőrizni, a francziák pedig minden áron elvenni ügyekeztek. Már Szép-Fülöp megtámadta volt Guyennet, midőn I. Eduárd Skóthonnal viselt háborut, de csakhamar kénytelen volt azt visszaengedni, s bár aztán saját nővérét Eduárdnak, Izabella nevü lányát

pedig Eduárd fiának, II. Eduárdnak adta nőül, e menyekzők csak élesztették a kitörendő tüzet.

II. Eduárd.

I. Eduárdot, kit az angol szabadság alapitójának mondanak, fia, II. Eduárd követte (1307). Ez élte virágzó szakában, de minden erély nélkül, kivéve a makacsságot, azt kérte a pápától, hogy kenhesse meg magát a csodálatos olajjal, melly bátorságot ad; különben hizelgői s kegyenczei által hagyta magát vezettetni [1]). Illyen volt a gascognei Gaveston Péter, kit cornvallisi grófnak nevezett ki s gazdagsággal és hatalommal tetézett. Reá hagyta az ország kormányzását, midőn maga a legszebb franczia Izabellával összekelni ment (1308); s midőn visszatért, ipjától kapott összes ajándékait neki adta. A királynő meggyülölte Gavestont s az angol urak Lancaster Tamás vezérlete alatt szintén annak eltávolitását kivánták, kit midőn legyaláztak, feltüntették a kormány hiányait. A király megesküszik, hogy kielégiti őket, aztán feloldoztatja magát a pápa által az eskütől, s visszahivja kedvenczét. Az urak ekkor fegyvert fognak s ujra kényszeritik a királyt, hogy engedje ujból rendezni házát, hét főpap, nyolcz gróf s hat r e n d e z ő báró által; kik is bölcs intézményeket hoztak létre, a többi közt, hogy az igazság-, pénz- és hadügy legfőbb tisztségeit ugyanazon bárókra bizza a parlamentben, kik is minden hónapban gyüljenek egyszer össze s oszszák meg a királylyal a béke és háboru jogát.

És igy tehát az aristocratia kezébe került a kormány, de a király visszavonta engedményeit s kegyenczét harmadszor is magához vette. Az urak fölkelnek tömegesen s megölik Gavestont mint haza-

---

[1]) Illyen volt a koronázásakor tett eskü:

„Sire, meg akarja-e adni, fenntartani s megerősitni esküjével az angol népnek a régi angol királyok által biztositott törvényeket és szokásokat; különösen azon törvényeket, szokásokat és kiváltságokat, mellyeket a papságnak és népnek a dicső király sz. Eduárd, önnek elődje engedett? — Megadom s igérem azokat megtartani.

„Sire, meg akarja-e tartani hatalma szerint az Istennek, a sz. egyháznak, a papságnak és népnek a békét és egyességet az Istenben? — Megtartom.

„Sire akar-e gondoskodni egész hatalma szerint, hogy minden törvényszékénél könyör- és szeretetben, valódi igazság és méltány tartassék? — Gondoskodni fogok, hogy megtartassék.

„Sire, megegyezik-e, hogy azon törvények és jogi szokások, mellyeket országa közönsége választand, megtartassanak s megőriztessenek; és védendi-e s megerősiti-e azokat Isten dicsőségére, egész hatalma szerint? — Akarom és igérem azt.“ **Rymer** III, 63.

árulót (1312). Eduárd szintén fölfegyverkezik, de a pápai követ közbevetése mellett is alig tudott annyit kieszközölni, hogy az urak mentséget hozzanak föl, mellyet ő elfogadott. Lancaster csakhamar az 1311-i rendelmények megujitását kivánta, de a király, Spencer Hugo nevü uj kegyencze javaslatára megtámadja Lancastert, fogságba ejti s kivégezteti több társával együtt. Spencer elnyeri ezek javait s olly hatalomra jut, a minő gyülölségbe esett; a királynő élére áll egy Spencer-ellenes pártnak s átkelvén a szárazföldre (1325), három ezer embert toborz Flandriában és visszamegy a szigetre, hol elhiresztteli, hogy a királyt a kegyenczektől meg akarja szabaditni s ezzel London ellen megy (1326). A Spencerek ocsmány módon megcsonkittattak s megölettek s magának a királynak illy megszólitást kellett hallania: Én Trussel Vilmos, az angol parlament és nemzet ügyésze, kijelentem önnek annak nevében, hogy visszaveszem s visszavonom a hódolati esküt, mellyet tettem; s e perczt̃ől kezdve megfosztom önt a királyi hatalomtól s nyilvánitom, hogy nem fogok többé engedelmeskedni önnek, mint királyomnak. A tábornagy eltöri a pálczát és fölmenti a tiszteket szolgálati esküjöktől.

Eduárd börtönre vettetett; de bár a trónon, mint feslettéletü s gyáva király, megvetve élt, most szánalmat keltett iránta neje rosz bánásmódja, ki becstelen életet élt Mortimerrel. Izabella tehát meg akarta előzni a megujult rokonszenv következményeit s tüzes vasat döfetett a király hasába (1327), aztán három évig szeretőjével uralkodott.

III. Eduárd.

III. Eduárd, ki utódnak kiáltatott, elérvén a tizennyolczadik évet, arról gondolkodott, hogy lerázza a gyalázatos jármat és megboszulja atyját; melly végre kezet fogva az elégületlenekkel, elfogatja Mortimert (1330), ki elitéltetve a parlament által, a királynő szemérmetlen kérelmei daczára, lófarkára köttetett, Izabella pedig, kit hasonszigorú itélettől csak XXII. János pápa közbevetése mentett meg, Risings várába záratott, hol huszonhét esztendeig élt.

III. Eduárd megidéztetvén, hogy Valois VI. Fülöp franczia királynak Guyenneért, aztán Ponthieu s Montreuil grófságokért hübéri hódolatot tegyen, egy ideig habozott, utóbb megjelent teljes fegyverzetben, koronásan s rendkivüli fénynyel, holott a szertartások azt kivánták, hogy az esküt fedetlen fővel, keztyű, kard és sarkantyú nél-

kül tegye le; csak nagynehezen tette le ezeket s olly lealázásnak vette a dolgot, hogy Fülöp iránt örök gyülölet támadt keblében.

Ki nem látta volna be, hogy Angolhon épen olly alsorsu, a minő hatalmas Francziaország? Fejedelmek s királyok képezték Fülöp udvarát; minden részről csak Párizsba mint a világ leglovagiasb mulató helyére özönlött minden; s néha négy királyt is látott az ember a vincennesi palota előtt vivni. De a hasoneredetü Angol- és Francziaország utóbb a haladásban igen különvált egymástól. A hóditó normandok igenis fölöttük álltak müveltségre nézve a meghóditott angol-szászoknak, de nem ugy a frankok a gallok fölött. A hasoneredetü normand főrendurság ugyanazon szükségeket érzé, ugyanazon kiváltságok után sovárgott s el is nyerte azokat a Magna charta által: a franczia főurak ellenben, különfajuak s különérdekük levén, czivódtak egymás közt, külön egyezkedtek, s megelégedtek, ha pénzt láthattak. Angolhonban a püspökök a főrendurság tagjai levén, azzal egyetértve haladtak, de Francziaországban ellenzéket képezve a főurak ellen, a községekkel fogtak kezet. Az angol főurak mérsékelve magukat a csatákban a parasztokat küldték előre, a francziák, csupa tüz, saját személyökben ölették magukat a Bovines, Crecy és Azincourt melletti csatákban; ezek ellenzéket találtak az emelkedő kereskedelmi osztályban, azok maguk sem irtóztak a kereskedéstől s a tőzsdéből uj trónt csináltak. Azért Francziaországban az egyedurság olly zsarnokságra vetemült, hogy a borzasztó orvosság csak egy nagy forradalom lehetett; mig Angolhonban a nemesek és a községek mindig ellensulyozták a királyt s nem engedték a hatalommal visszaélni.

Azon korszakban, mellyet leirunk, Angolország erősödést nyert egy uj elem, t. i. a kereskedelem által. Az olasz kereskedők, kik a Kelet áruit Északra vitték, előbb Francziaországon keresztül jártak; de miután Szép-Fülöp üldözni kezdte a lombardokat, meghamisitá a pénzt s a vámokat fölemelte, az olaszok inkább választották a flandriai, németországi, vagy épen az oczeánon keresztüli utat. S ekkor közvetlen érintkezésbe jöttek Angolországgal, mellynek királyai, jól tudván, mennyire fontos dolog az idegen kereskedők pártolása, olly kiváltságot engedtek azoknak, melly szerint az ügyeikben itélő esküdtszék tagjainak fele angolokból, fele honosaikból választathaték.

A kézmügyártásban még nem igen jártas sziget, gyapját Flandriába szokta volt küldeni, melylyel ez okból szoros összeköttetésben is álla. Midőn a flandrok Dampierre Lajos grófjok ellen fellázadtak s VI. Fülöp annak segélyére sietett, ama kereskedők, nehéz

fegyverzet- s ravaszsággal pótolva a gyakorlathiányt, benyomultak a király táborába, olly czéllal, hogy őt elfogják, s már sátoráig értek, midőn a francziák fegyverhez kapnak s megölvén tizenhatezeret, Flandriát ujra lenyügözték. Dampierre Lajos kivégeztet több mint ötszáz felkelőt, s hogy kedvezzen Francziaországnak, az angolokat, kiket a flandriai városokban talált, elfogatta. III. Eduárd viszontorlásul ugyanazt teszi az Angolhonban talált flandrokkal, s nagy csapást ejt a kereskedelmen, ezek életerén, midőn megtiltja a gyapju kivitelét. A foglalkozás nélküli, elszegényült flandriai munkások nagy számmal Angolhonba vitték át iparüző türelmöket, hová Eduárd mindenképen édesgette őket, mig Lajos a francziák kegyelése által elidegenité őket magától; végre Arteveld Jakab (1337) egy gazdag polgár, beirva a serfőzők közé, kiknek elnökük vala, élökre áll a mesterembereknek s megmutatja, hogy a flandroknak, kik Angolhon nélkül nem üzhetnek ipart, ezzel szövetkezniök kell. Eduárd király ujra előtérbe hozta a franczia koronárai igényeit s rajta volt, hogy a német császár Fülöpöt a birodalom védelméből kiesettnek nyilvánitsa.

Száz éves angol-franczia háború.

Ez alkalommal Eduárd mai király gyanánt lépett föl, rendelvén, hogy tizenhat évtől hatvanig, minden ember a partok védelmére fegyverkezzék; ezek hosszában jeleket (signal) állit fel; zsoldba fogadja s egyenruhába öltözteti a walesieket; ágyukat szerez, és tágitja egyúttal királyi jogait, a nép és kereskedőség beleegyeztével. Illy készületek után átkel a szárazföldre (1339) s szórva az aranyat, mintha a felhőkből esett volna, párthiveket szerez, s a herki vásártéren, koronával fején fogadta mint császári helyettes a hódolatokat [1]). Először is Cambrayt vette ostrom alá, de sokat ártott neki a német lassuság, a hübéri nézetek s a csillagjósi tekintetek. Azután elfogadta Escluse mellett a franczia és genuai hajóhaddal a legborzasztóbb csatát, melly a tengeren már századok óta nem vivatott (1340 máj. 21), mellyben harminczezer franczia veszett el s az angoloknak hosszu időre megnyittatott a csatornáni átjárás. Eduárd Tournayt, a franczia egyedurság bölcsőjét vette ostrom alá s kihivta személyesen Fülöpöt, mit ez el nem fogadott, hűségtelennek nyilvánitva Eduárdot.

---

[1]) Froissart igen hosszadalmasan, de a részletezés által mégis érdekesen adja elő a történteket. A ki regényes hadi tetteket s költői jeleneteket akar olvasni, az ugyancsak Froissartban a bretagnei háborut méltassa figyelmére.

Bretagne.

Az armorikai Bretagne hosszu viszontagságai után is megtartotta régi szokásait, s bár a hübériség ide is befészkelte magát, a köznép, melly Francziaországnak annyi vitézt s a három legderekabb hadvezért, u. m. Dugueselint, Clissont s Richemondot, adta, nem hajlott egészen a germánszerü szolgaság járma alá. Midőn III. (Jó) János (1312—1341) herczeg az uralmat egy unokaleányának hagyta, a nőt kizáró törvény itt is igénybe vétetett, s a bretonok nem akarván idegen, azaz franczia herczeget, megválasztották Monfort Jánost, az elhunytnak fivérét, ki, hogy biztositsa magát, hódolatát az angol királynak mutatta be. A franczia király azonban megtámadta s foglyává tette őt. Neje, a flandriai Johanna, pótolta férjét, mondván, hogy csak egy emberrel van kevesebb, s harczolt tengeren és szárazon, támogattatva az angoloktól, kiknek Bretagne Francziaország előcsarnoka vala.

Végre Valois Johanna, VI. Fülöp nővére fegyverszünetet eszközöl, melly szerint a fogságba esett Monfort szabadon vala bocsátandó; de Fülöp nem tette ezt, hanem inkább megölette a vitéz bretont, Clisson Oliviert, mivel jót beszélt az angolokról; aztán halállal fenyegette a többi bretont is; ötödértékre szállitotta le a pénzt s a sóra különös adót vetett. Ezért mondta róla Eduárd: Valóban sali-frank törvény szerint uralkodik; mire Fülöp viszont gyapjukereskedőnek csufolta Eduárdot, s a fegyver ujra csörögni kezdett. Azalatt Monfort meghal (1345), Arteveldet pedig, mivel a gazdag iparosokat a szegényebbek rovására pártolta, ez utóbbiak fellázadva, megölik seres hordói mögött, s Eduárd király ekkép Flandriát és Bretagnet elvesztette.

A normandok, habár egy század óta már elszakadva éltek Angolországtól, ennek királyai mégis saját örökségül tekintették őket, de a normandok sem tudták elfeledni, hogy Angolhont egykor öveik hóditották meg. Most tehát nem kevesebbet, mint Bastard Vilmos beütésének ismétlését tervezték; és javaslatot is tőnek Fülöp királynak, kérvén őt, hogy a vállalat vezéreül saját fiát engedje; ők magukra vették a költségeket s már azt is kijelölték, ki minő uradalmakat fog kapni, miután azokat az angoloktól elveendik. Nem tudni, miért maradott el e hadjárat, de az angol király kihirdettetté mindenütt a terv okmányát, melly fölingerelte az angol nemességet; az uj normandok elleni gyülölet kibékitette a régieket a szászokkal; a franczia nyelv nem használtatott többé a közokmányokban s igy elő-

segittetett a nemzeti egység szilárditása; mindenki fennhangon háborut kivánt, és Eduárd király megüzente azt (1346).

Csata Crecy mellett aug. 26.

Az angolok fegyverzetlenül találták Franciaországot, miután a jó királyi kormányzat eltörölte a magánhadakat. A szépen mîvelt földeket elpusztitották a walesi és irhoni zsoldos csapatok; Caen, Saint-Lô, Louviers posztóval s pénzzel laktatták jól a rabló hadat. Amint azonban előbbre haladt, Eduárd csakegyszer nagyszerű franczia seregtől látta magát körülvétetni s már veszve volt, ha valaki gázlót nem mutat neki Somme vizén. Fülöp Crecy mellett támadta őt meg. A genuai íjászok, kik első sorban álltak, nem árthattak semmit, miután íjaik összeáztak; a francziák szenvedélyes dühhel s rend nélkül rohantak a csatába; az angolok igen szerencsés álláspontot foglaltak volt el, s először használván tábori tüzérséget, zavarba hozták az ellenséges lovasságot. A franczia urak hősökül viselték magukat, de ha egyszer leestek, a nehéz fegyverzet gátolta őket a fölemelkedésben, és a walesi s cornwallisi késesek gyorsan végeztek velök. Tizenegy herczeg, nyolczvan zászlós ur, 1200 lovag s 30,000 katona vére festette a csatatért. Az ütközet kezdetén jelentették az angol királynak, hogy fia, a tizenhárom éves Eduárd szorongató veszélyben van, s hogy mentse meg őt az apa: de a király felelé, hogy mig a fiu él, addig ne jőjenek segélyt kérni, mert a kis Eduárdnak sarkantyút kell érdemelnie. S ő az naptól kezdve csakugyan rettenetes lett a francziák előtt Fekete herczeg neve alatt.

E csatát, melly diadala volt a gyalogságnak a lovasság, az uj hadtudománynak a régi, s a zsoldos seregeknek a hübériek fölött, csakhamar a tengeri városok elfoglalása követte. Calais (1347) a kalózfészek, legmakacsabb ellenállás után bevétetett s angolokkal népesittetett meg, kik kétszáztiz évig tartották kezökben Franciaország ezen kulcsát.

Fekete halál. 1348.

Egy fegyverszünet felfüggeszté az ellenségeskedést, de azért mindenütt rémület uralkodott, mit nevelt a borzasztó döghalál, melly Európát Fekete halál neve alatt pusztitotta. Egyiptom- s Syriában tört az ki olly dühhel, hogy Kairóban egy-egy nap tiz, tizenötezer embert söprött el; Gaza hat hét alatt huszonkétezer embert s majdnem összes állatait elvesztette: az arab Kara-Kaleb a halottakat a tenger fövényéhez hasonlitja, aztán megelégszik myriádok myriádjával. Cyprusba az igen élénk kereskedelem vitte be, s a musulmanok attól félvén, hogy a zavarban a rabszolgák fellázadnak, meg akarták

ezeket ölni, midőn egyszerre rettenetes földrengés támadt; hajók merültek el, ki kerülni akarta a halált, elnyeletett a habok által; aztán a zivatar számlálhatlan sáskaseregeket sodrott a tengerbe, melyeknek partra vetett dögtesteik megdögleletesiték a léget; s a görög partokat sokáig sürű köd boritotta.

Innen Olaszországba ment át a döghalál, hol sok becses életet rabolt el s hol miatta a vetések aratlanul, a szőlők szüretetlenül száradtak össze. Velencze százezer lakosát, Florencz ugyanannyit, Pisa minden tiztől hetet, Siena négy hónap alatt 80,000-et, félannyit Genua, Róma 160-000-et, Nápoly ugyanannyit s az egész ország 530,000-et vesztett el; sok helyt a lakosoknak csak egy tizedrésze, Trapaniban senki sem marad fenn. Olaszhonból Spanyol- és Franczia országba költözött a vész, mellynek csak Párizsban naponkint ötszázan estek áldozatul. A következett évben Angolországba ment át, hol kilencz éven át esztendönkint 50,000 életet aratott; Islandban elvitte az egész népességet; Németország- s Hollandban borzasztó földrengések s szerfölötti esők által előztetett meg, s mint mondják, Európa népességének harmadrészét halálnak adta. Rohamos lázzal kezdődött a baj, mellyhez mindjárt őrjöngés, tompultság, érzéketlenség járult, a nyelv és szájpadlás feketesárga szint kapott, a lehellet rettentő büdös lett; némellyeknél heves tüdőgyuladás és rohamos vérhányás is jelentkezett, s a kiütődő fekete pettyek megfenésedés jelei voltak. Legtöbben első nap vesztek el; emberi orvosság e csapás ellen nem ismertetett.

Flagellansok.

Németország vigasztalhatlan nyomorához még az egyházi átok is járult, ugy, hogy a borzasztó halál után bizonyos kárhozatot láttak az emberek. A pápa bucsút engedett mindennek, ki a betegek ápolására adná magát, s egy okmány bizton állitja, hogy a ferenczesekből 124,434 barát veszett el, de a nagy áhitat tulsággá, rajongás és kicsapongássá fajult. Városokat és falukat önostorzó seregek (Flagellantes) jártak be, vérig verve hátukat, zsoltárokat s litániákat énekelve. Németországban kezdődött e düh, s kétszáz önostorzó Svábországból Speyerbe jövén, kört képeztek a templom körül s övig meztelen keresztbevetett karokkal, lefeküdt egyik a másik előtt s rendre ostorozták egymást, német énekek, imák és szertartások mellett. Azután fölkelt egy, s levelet olvasott fel, mellyet, ugymond, egy angyal a jerusalemi Sz. Péter templomába hozott, s mellyben jelentetik, hogy Krisztus megharagudott a világra ennek bünei miatt; Mária kérelmére hajlandó könyörülni, de csakugy, ha mindenki házán

kivül harmincznégy napig ostorozza magát. Jól fogadtattak s megajándékoztattak, hogy kereszteket s gyertyákat vehessenek, és nappal nyilván, éjjel titokban ostorozták magukat; nem beszéltek nőkkel; nem aludtak tollas ágyban; aztán járásuk közben egy lelkészségnél sem maradtak tovább egy éjnél, kivéve a vasárnapot. Ruházatuk fekete volt, vörös kereszttel elül, hátul és fövegökön. Sokan csatlakoztak hozzájok, engedelmességet esküdve a vezetőknek harmincznégy napra; kellett, hogy legyen mindegyiknek egy napra legalább négy dénár költenivalója, hogy meggyónjanak s megáldozzanak, megbocsássanak ellenciknek s nejeik beleegyezését birják.

Ekkép bevándorolták Németaltöldet, Franczia s Olaszországot; de lehetetlen volt elkerülniök a rendetlenségeket; kivált miután a nők is utánozni kezdték őket, s vakbuzgó babonáskodók ördögöket üztek ki s egymásnak gyónva, megbocsáták egymás bűneit. VI. Kelemen pápa kimondotta ellenök kárhoztatását (1349) s parancsolta, jelentessenek föl; Fülöp király a Franciaországba jövetelt halálbüntetés alatt megtiltotta nekik [1]).

Mig azonban itt az áhitat vitetett tulságra, másutt a kicsapongás kapott lábra, élvezni akarván az emberek az ugyis mulékony életet. Némellyek, mikép Boccaccio barátai, rettentő önzést engedtek maguknak, s a közszerencsétlenség közepett mulékony élveket hajhásztak. Lábra kapott azon vélemény is, hogy a zsidók megmérgezték a kutakat, kik is azért százankint ölettek, bármennyire ügyekezett is VI. Kelemen fékezni ama dühöngést. E rémitő csapás késleltette ama lépteket, mellyekkel haladott Európa a szabádság és müveltség felé.

Illy balesetek háborították Valois Fülöp uralmát, ki mindazáltal tovább terjeszté országa határait, a koronához csatolván a többi közt Dauphinét (1338); de minthogy a tudomány irányában gyanakodó, s annyi szükség közepett is pazarló volt, nem tudta megnyerni alattvalói szeretetét.

Jó János.

Fia, II. János (1350) követte őt az angoloktól fenyegetett trónon, kit a mellett még bent sem hagyott nyugodni II. Károly, a Gonosz, Navarra királya, ki mint anyai águ örökös, szintén igényt tartott a koronára. János, ki helytelenül Jó melléknevet viselt, azzal

---

[1]) A példa nem volt uj s nem is szünt meg ez alkalommal. — L. **Corió**-t, aztán **Muratorit**: Antiqu. it. med. aevi. IV. *Chron. Patav.* ad ann. 1399. — **Rinuccini**, *Ricordi storici*, 1399-i julius és augustust.

kezdte uralmát, hogy megölette Brienne Rudolfot, Eu és Guines grófját, csak azért, mivel az angol királylyali egyetértés gyanujába esett. A titkos elitélések elidegeniték tőle a kedélyeket, annál inkább mivel akárkit akart elveszteni, azt angol érzelemről vádolá. Utóbb pénzre levén szüksége, levágta a fát, hogy leszedhesse a gyümölcsöt: meghamisitni a pénzt, és hamisat verni, annak értékét évenkint tizenhatszor fölemelni és leszállitni, s elkobozni a lombardok javait, elötte mindannyi jó eszköznek látszott; és pedig nem, hogy kincstárát megtöltse, hanem hogy meggazdagitsa nemeseit s kegyenczeit. Atyja alatt azon legfontosabb alaptörvény hozatott, hogy a közrendek beleegyezése nélkül semmiféle adó ki ne vettethessék. János tehát egybehivta e végre a rendeket (1355) s kinyert tőlük annyit, hogy fölfegyverezhetett kilenczvenezer harczost, kiket hogy eltarthasson, adót vetett a sóra, egyszersmind mindennemü eladásoknál, minden lirától nyolcz dénárt fizettetett. Ő viszont megszüntetett sok kellemetlen háboritást s ezzel és igéreteivel kieszközlé, hogy alattvalói rendes adónak vetették magukat alá.

Poitiersi csata.

A hűtlenség fellázitotta ellene Normandiát, mellynek a Franczia országot pusztitó Fekete herczeg segélyére sietett; Poitiersnál (1356) azonban olly balhelyzetbe jött, hogy János, ha megelégedett volna azzal, hogy az angolt körülkerité, egyezkedésre szorithatta volna őt. De Jánosnak serege négyszer ollyan vala; vele volt négy fia, fivére, s a legkitünőbb főurak. A franczia bárók őrjöngve mindnyájan első sorban akartak küzdeni s vitézséget mutatni életök árán, s a király megalapitotta a Nemesház rendjét, mellynek tagjai kötelezték magukat, hogy négy hold területnél soha sem hagynak nagyobb közt maguk és az ellenség között, s inkább meg hagyják magukat ölni, hogysem megfussanak. Bizonyosnak tartatott ekkép a győzelem, és mégis (szept. 19) a legvitézebb franciákból elesett hatezer; maga a király kénytelen volt megadni magát Fülöp fiával együtt, tizenhét gróf, nyolczszáznál több báró és lovag fogságba esett.

E háborukban pusztittatott a nép, de az urak lovagiasan udvarias bánásmódban részesültek; a foglyokat az ellenség folytonos ünnepélyek-, lakomák- s vadászatokkal mulattatta. A Poitiersnál ejtett foglyok, miután szavukat adták, hogy karácsonra gazdag váltsággal térnek vissza, szabadon eresztettek; a Fekete herczeg királyi kitüntetéssel fogadá azon Jánost, kitől addiglan a királyi czimet mindig megtagadta: maga szolgálta őt az asztalnál, mondván, hogy ő nem

egészen méltó együtt ülni olly nagy fejdelemmel s olly vitéz emberrel: ki is Londonban, mintha ő lett volna a győztes, olly diadallal fogadtatott s börtönül a windsori díszlak és park jelöltetett ki, hol szabadon elfogadhatott a kit akart [1]).

Az elrémült Francziaország már elfoglaltnak nézte Párizst s bár Károly, a dauphin, ki helytartóvá tétetett, eleinte olly jól és ügyesen viselte magát, hogy Bölcs melléknevet nyert, az ország állapotát mégis roszabbra forditák a belzavargások és forradalmak. A déli tartományok rendei engedelmességet mutattak, seregeket adtak, és rendelék, hogy mig a király fogva lesz, se a férfiak, se a nők ne viselhessenek aranyat, czüstöt vagy más drága ékszert; és hogy semmiféle dallos vagy játékos ne üzze mesterségét. A közrendek hatalmasakká lettek volt, mióta az adókat ők szavazták meg s biztosokat neveztek azok beszedésére; de miután a magasb nemesség nagyobbrészt elesett, a kisebb pedig tétlen fényüzése miatt meg volt vetve, a nép küldöttei bizalmatlanságot szavazva a király vagy inkább a helytartó ellen, ki a pénzt rosz czélokra fordította, kizárták a tanácskozásokból a helytartó küldötteit s javaslatba hozták, hogy a dauphin számos egyént, kiket a bajok okainak tartottak, távolitson el és szabadságba helyezze Navarra királyát; sőt annyira vitték a dolgot, hogy a dauphin feloszlatta a gyülést. De Marcel István az igen ügyes népfőnök, bezáratván a műhelyeket, a munkásokat fegyverfogásra kényszerité, mire a dauphin visszahivta a rendeket, kik letették a gyülölt ministereket s másokra bizták a kormány gondjait, megváltoztatták a tisztviselőket s gondoskodtak az ország javáról.

János király, kivel az angolok megtisztelése elfeledteté fogoly voltát, megsemmité amaz intézkedéseket; de a franczia zavarok fegyveres fölkeléssé fajultak. A nemesség és papság elidegenednek a közrendektől; a népuralmiak (democraták) Navarrai Károlyra, a Valois-k örökös ellenségére támaszkodtak, ki szabadulva börtönéből hirdetni kezdte saját erényeit, az emberek igaztalanságát, barátai hűtlenségét s kieresztetni kivánja a börtönből egész seregét az orgyilkosoknak, méregkeverőknek, pénzhamisitóknak s több afféle gazembereknek, kiknek segélyével a franczia trón elfoglalását tervezé. A dauphin kénytelen volt engedni mindezen kérelmeknek, a népuralmiak jelvényül vöröskék föveget s e jelszót választották: A j ó é r t! s napról napra növekedett számuk és bátorságuk. Marcel

---

[1]) L. a már idézett Froissart terjedelmes és részletes leirásait, és **Villani Mátét**, VII, 66.

egész a dauphinig jö s igy szól hozzá: Sire, semmit se csodálkozzék azon, mit látni fog; kisérőinek pedig mondá: Ügyesen végezzétek, a miért jöttetek, s megöltek két ministert, kik az igazságügyet kezelték. Az elrémült dauphin Marcel lábaihoz veti magát, ki is fejére nyomván neki vöröskék fövegét, megmentette őt.

A dauphin ekkor hajlott minden követelésre, de alig érte el a huszonegyedik évet, kormányzónak nyilatkoztatta magát, szinleg az uralkodópártnak kedvezve ; s egybehíja a rendeket Compiègnebe, hol miután nagy számmal jelentek meg a nemesség és papság küldöttei, kimondatott a roszalás mindenre, a mi Párizsban történt, s a dauphin nem akar e várossal érintkezni, mig ki nem adja az ellenséges párt főnökeit.

Marcel a hübéri förendurságot polgárkormánynyal akarta felváltani, de mivel csupán a polgárságot vette figyelembe, a vidék lakóira s az alsóbb nemességre pedig semmi tekintettel sem volt, sokan elégületlenekké lettek: ő maga kénytelen volt a katonaság vezérének a navarrai Gonosz-Károlyt kiáltani ki: a dauphin, megerősödve a népvezetőktől elpártolt nemesek által, Párizs ellen indul (1358). Károly egyezkedni jött s elvesztvén a mérsékletet nem ismerő népnek bizalmát, letétetett; Marcel oda fondorkodik, hogy Károlynak adja át Párizst, mások ellenszegülnek ; összeütközés támad, Marcel megöletik, a pártosok is leöldöstetnek részint hevenyében, részint peres uton, s a dauphin bevonul a fővárosba. Jaj lett volna ekkor, ha Eduárd királyt az angol ügyek el nem foglalják!

Azalatt az elvesztett zsoldos csapatok pusztitották a vidéket, a király, országrendek és a párizsi helyhatóság között habozó kormány nem volt képes őket megfékezni, s nem is mondható el, minő rémületet okoztak ama lovagok, kik gyalázatára a régi lovagságnak, czélul látszottak kitüzni a gyengék elnyomását. Párizsban harangozni sem mertek, nehogy ezek zugása alatt az ellenség észrevétlenül a városba üssön. Még szomorúbb volt a vidék állapota. A parasztok a Loire hosszában a szigeteken és a járműveken tölték az éjjelt; Picardiában az asszonyok és gyermekek, barmaikkal együtt heteket s hónapokat földalatti barlangokban töltöttek.

A Jacquerie.

Északi Franciaországban a vidéket a Jacquerie név alatt ismert parasztszövetség háborgatta [1]). Megdöntetvén a trón, melly

[1]) **Froissart**, II. könyv. 2. r. 65. f. — L. **Naudet**, *Conspiration d' Etienne Marcel, ou Hist. des états généraux.*

addig a köznépnek némi menedéket nyujtott, a parasztok ki voltak téve a nemesek zsarnokságának, kik rajtok akarták megvenni azt, a mit fizetni kénytelenek voltak. „A Jacques Bonhomme [1]) türelmes barom", mondák a nemes urak s a fegyveresek, s kirabolták, gyötörték, kínozták a szegény parasztot, hogy pénzt csikarjanak tőle, aztán, hogy ne hallják annak panaszát, meg is ölték. A türelmes barom azonban megdühödött és harapott. Nem politikai felszabadulás vágya ébredt föl bennök, mint a párizsi polgárokban, hanem csak boszuvágy egy zsarnoki osztály ellen s egyakaratu düh, kiirtani azokat, kik őket annyira gyötörték (1358); lágba boriták tehát a várlakokat, ölték a nemeseket, megfertőztették ezek nejeit, fölvették csufságra azok öltönyeit és czimeit; egyet megsütöttek s megetették neje s leányai által; s midőn kérdeztettek, miért tapossák lábbal az isteni és emberi törvényeket, felelék: Nem tudjuk, de teszszük azt, a mit tőlük láttunk tenni másokkal; és hogy ki akarnak irtani a föld szinéről minden nemest és lovagot [2]). Végső harczuk volt ez az utolsó lovagoknak, kik hősiségök daczára elestek a nép buzogányai alatt; mások azonban minden oldalról s minden nemzetből Gonosz-Károly köré gyülekezvén, szétverik a fegyelmetlen parasztokat, megölik Charlot nevü főnöküket s elnémitják a nép szavát a hóhér bárdja alatt. Károly aztán elpusztitván északi Francziaországot, átment az angolokhoz.

Az erejéből kimeritett nemzet a dauphin köré egyesült, ki némileg rendbe szedte az ország kormányát. Azalatt János király szabadulni ohajtván, megigért mindent, a mit Eduárd akart; de a tulságos angol követelésekbe bele nem egyeztek a franczia rendek s készebbek voltak ujra háborut viselni [3]). Eduárd tehát összegyüjt Calaisban százezer embert, minden tartományból [4]); elpusztitja az északi részeket s megtámadja Reims városát (1359), hol magát megkoronáztatni szándékozott; aztán nagy pompával s erővel Párizs ellen megy, s a dauphin mégis makacs tétlenségben tesped, miglen a pápa követei létrehozták a bretignyi békét (1360), melly szerint a francziák lemondottak a Guyenne és sok más tartomány fölötti felsőségről, fizettek három millió arany scudit (166 millió frankot) a

---

[1]) *Jacques Bonhomme* személyitője a franczia parasztnak, mint *John-Buhl* az angoloknál.

[2]) **Froissart**, III, 297.

[3]) *Inkább mulasson János király még tovább is az angol földön.* **Froissart**.

[4]) Ugyanaz I, 2.

király kiváltására; Gonosz-Károly, hüség esküvése mellett, kegyelmet kapott.

Jánost a balsors okosabbá tette. Hogy összegyüjtse a nagy összeget, megengedte a zsidóknak, hogy husz esztendőre bejöhessenek; a pápától megnyerte, hogy a papságtól tizedet szedhessen, a városoktól ajándékokat kapott, Gian Galeazzo Visconti hatvanezer aranyat fizetett, hogy a király egyik leányát nőül kapja [1]); és kitalálttatott még különféle neme az adóztatásnak, és a pénz szokás szerint meghamisittatott. A háboruval meg nem szüntek a pusztitások, miután az elbocsátott katonaságból rabló csapatok alakultak s Tard-Venus (későn jöttek) neve alatt feldultak egész tartományokat, szörnyü sarczolásokat tettek, s megverték a király katonáit; mig végre az Avignonban megrettent pápa hatvanezer forintot ajánlott a Monferrati határgrófnak, ki őket szolgálatába fogadta, a kik pedig még fenmaradtak, visszavonultak Guyennebe.

Mikép lehetett volna illy viszonyok között eleget tenni a bretignyi föltételeknek? János azonban igy szólt: Ha számüzetett a földről az igazság és hüség, föl kell mégis találtatnia a királyok ajkain és sziveiben. S ezzel, midőn kezesül maradt fia, az anjoui gróf, az angoloktól megszökött, s a visszatérésre rá nem vétethetett, János maga átadta magát az angoloknak, hol játékok s ünnepélyek közepett, mellyek előtte a fogságot Francziaország viharos kormányánál kedvesebbé tették, meghalt Londonban negyvenötéves korában (1364. apr. 8.). Lovagias fejdelem volt és semmi egyéb, kevésbbé számitó korban megjárta volna, de az ő korában igen sokat ártott Francziaországnak. Mig elődei azon fáradtak, hogy egyesitsék a franczia területet, ő Burgundiát mint megürült hübért negyedik fiának, Bátor Fülöpnek (1363) adta, ki házassága által magáévá tette Flandriát, Neverst, Retelt, Malines s Antwerpet, hatalmas ellenzéket képezve ekkép, melly Francziaországot a német birodalommal azon háboruba keverte, mellynek még mindig nincsen vége.

V. Károly.

Atyja halála után szabadabban mozoghatott V. Károly, ki korán megérlelve az események által, féken tudta tartani a franczia indulatot. Folytonos betegeskedése alkalmat adott III. Eduárdnak, hogy ezt mondja: Soha egy király sem fegyverkezett olly keveset s mégis egy sem adott nekem annyi

[1]) Csupán **Villani Máté** a tanu.

dolgot, mint ez. Nem Károly érdeme volt ez, hanem a szerencséé s atyja helyes választásaé, ki a breton Dugueselin Bertrandot (sz. 1314) adta oldala mellé. Sok testvér közt rút külsejü lévén, durva és nyers jellemet öltött, mint a ki igaztalanul nyomatik el; s minthogy nem remélhette a nők szerelmét, eltökélte vitézség által tüntetni ki magát. Megtiltván neki atyja a Rennesben tartandott lovagjátékoni megjelenést, a fiu elöveszi gebéjét, s legjobb fegyverzetében elmegy oda titkon. Látván mások vitéz tetteit, sirt és örjöngött, midőn egyszerre egy lovagot a sorompóból kilépni s hátrálni látott. Dugueselin utána megy, elkéri fegyvereit s lovát, visszatér s legyőz tizenkét lovagot; de elhasittatván sisaka, atyja ráismer s dicséretével megkoronázza a fiu diadalát [1]).

Kezdete volt ez egy kalandteljes életnek. Mint más hősök, ő is először keletre ment, aztán hazájában harczolt, s a Notre-Dame Guesclin hadikiáltást rettentővé lett Francziaország ellenségei előtt. Egyszer mint szőlőcsősz bement egy várba s az alkalmas perczben bebocsátotta hadi társait; máskor meg három társával, mint favágók, fölmennek Fougeray várának repülő hidjára s odavetik fanyalábjaikat ugy, hogy az föl ne huzathassék; s ekkor kardot rántva megküzdenek addig, mig seregök elöjötte s bevett a várat, mire ők nevetve ültek a mások számára teritett asztalhoz.

A seregek akkoriban olly fegyveresekből állittattak össze, kik a korona birtokain éltek, vagy kiket a nagy hübéresek a királynak kiállitani tartoztak; és szabad emberekből, kiknek a háború mesterségök vala, s kik eladták kardjokat annak, a ki fizetett, határozott időre s bizonyos föltételek mellett, vagy közvetlenül a királynak kötelezve le magukat, vagy olly vezérnek, ki pénzért vállalkozott, azaz mintegy bérbe vette a háborút. Minthogy a hübéri szolgálat ideje kevés napra szoritkozott, a királyok, ha hosszabb hadjáratot kezdettek s engedelmességet akartak, zsoldosokat kényszerültek fogadni, amennyire azt nyomorult jövedelmeik engedték. A zsoldosok, ha a a béke helyre állt, a társadalomnak egyik osztályába sem tudták magukat beletalálni, s tehát nyilt háboruban álltak azzal, háboritva az utakat, falukat sőt városokat is, kalandorfőnökök által vezetve. S e főnökök sokszor magas családokból voltak.

---

[1]) **De Frémenville**, *Hist. de Bertrand Dugueselin.* Párizs, 1841, 8. r. — Charrière a *Collection des documents inèdits sur l' hist. de France*-ban Dugueselinnek egy krónikáját tette közzé **Cuvelier**-től, egy XIV. századbeli trouveurtől. 2. köt. 4-r.

Dugueselin is illy csapat főnökévé lett, s imádtatott katonái által, kiket rabolni s garázdálkodni engedett: maga az ellenség is csodálta őt. Eduárd látni kivánta, s Dugueselin megjelent (1363), mondván, hogy kész minden parancsra, hacsak az az ő főnöke ellen nincsen. És ki az a főnök? — Blois Károly uram, kit Bretagne herczegségének joga illet. — Bertrand ur! mielőtt ugy lenne, mint ön mondja, százezer élet fog elveszni. — Annál jobb; a kik fenmaradnak, viselni fogják amazok ruháit. Nevettek, s a hős meglőn tisztelve; midőn aztán már menni akart, eléje állt Bembré Vilmos, a legvitézebb angol hős, és igy szólt hozzá: Fougeray ostrománál megölte ön egy rokonomat, meg akarom azt boszulni s kivánok önnel három lándzsát törni. — Akár hatot, felelé Dugueselin és fegyveréhez nyult. Mielőtt megvívna, borba márt három darab kenyeret s megeszi a Szentháromság tiszteletére, aztán egy csapással földre teriti az angolt, meghajtja magát s elmegy.

Megdicsőité Károly uralmának kezdetét az által, hogy megverte az angolokat Cocherelnél (1364), midőn azok Navarra királyát segítették, melly fegyvertetteért Normandia marsalljának neveztetett ki. Auray mellett azonban, hol Blois Károly Monfort Jánossal a Bretagne birtokaért harczolt, az első megöletett, Dugueselin fogságba esett, s az egész Bretagne Monfort részére nyilatkozott, ki azt mint franczia hübértartományt kormányozta. Dugueselin százezer liráért, azaz több mint egy millio frankért váltatott ki.

V. Károly czélul tüzvén ki kiverni Franciaországból az angolokat, barátokat és pénzt szerzett, s háborura készült. Kiáltványokat s szónokokat küldvén szét, megkezdte a háborut, bevette Ponthieut és Limousinet, és szerencsés volt megölve látni Chandos Jánost, az ellenség legderekabb vezérét. A felbátorodott nemzet segélyt ajánlott zugolódás nélkül: de még nagyobb jót tett Dugueselin, ki egybegyüjtvén a rablócsapatokat, Castiliába vezette azokat harczolni [1]), mi által jobb irányt adott amaz erők nyugtalan tevékenységének, a rablókat katonákká változtatta, kik befolyást szereztek a királynak a külföldön és Castilia urát barátjává tették. Dugueselin, midőn visszahivatott (1367), diadallal fogadtaték, megkapta a tábornagyi kardot s az egész hadsereg fölötti parancsnokságot, bármennyire ügyekezett is ezt kikerülni.

[1]) L. fönebb 94—95. lap.

A liliomoknak biztositva volt ekkor a győzelem. A roncsolt egészségü Walesi herczeg hallván Limoges elfoglaltatását, árulással vádolta a püspököt s visszatérvén visszavette azt rohammal, kardra hányatta az összes lakosságot és felgyujtotta a várost, illy kegyetlenül végezve az annyi nagylelkü cselekvény közt folytatott háborut. Egészségét helyreállitni visszament Angolországba s meghalt 1376-ban; egy évre rá követte őt atyja is.

A francziák azonkivül, hogy az angolokat a szárazon verték, a castiliai hajóhaddal pusztitották a partokat is, és pedig nagy erővel addig, mig II. Richárd kiskorú vala. Duguesclin csak ugy fogadta volt el a tábornagyi kardot, ha a király semmi feladásnak nem adand hitelt, mig őt ki nem hallgatja. És valóban az irigység, a szép tettek ezen örökös kisérője, harapdálni kezdte a hőst, annyira, hogy a király végre kétségbe vonta Duguesclin hüségét. Ez rögtön letette a parancsnokságot (1374), és elment Spanyolországba keresni azon méltó tiszteletet, mellyet az ember hazáján kivül talál fel. Utközben megbetegszik s végét érezvén közeledni, megragadta tábornagyi kardját s szótlanul és könyezve nézvén azt, utóbb igy szólt: Veled győztem le·királyom ellenségeit; de te rettenetesebbeket szereztél nekem körülötte. Aztán Sancerre marsallhoz fordulván, Neked adom ezt át — ugymond, — óvást téve az ellen, hogy én az ez által rám ruházott tisztben valaha hütlenül jártam volna el. Levevén ekkor fövegét, megcsókolta a kardot tiszteletteljesen. A körülálló hadfiaknak utoljára is emlékökbe ajánlá, hogy akárhol viselendnek hadat, tudják meg, miszerint az egyháziak, a nők, gyermekek és a szegény nép nem ellenségek. Ezt mondva meghalt hatvanhat éves korában (1380. jul. 13). Károly sz. Dénes egyházába, a királyok mellé temettette őt, hová nem sokára maga is utána szállt, mint mondják, megmérgezve Gonosz-Károly által. Haldokolva jó tanácsokat adott fiának; tövis koronát hozatott, s megtisztelte azt; azután előkérve a királyit, az ágy lábához tette és szólt: Oh koronája Franczia országnak! melly olly becses, de e pillanatban olly erőtlen és lealázott vagy! becses vagy az igazságnak beléd zárt titka által; de minden hitványságnál hitványabb vagy a szorongások, gyötrelmek, fáradalmak, szivbeli, testi s lelki fájdalmak és öntudati veszedelmek miatt, mellyeket szerzesz annak a ki visel!

Oh ha elörelátnának, inkább sárba hagynának esni, mintsem fejeikre tenni ohajtsanak.

A hosszas zavargások alatt lerontattak az épületek, megszünt a kézmügyártás, a földmüvelés, és növekedett a koldusok száma; mindennek ujjáteremtése, uj népesités s az átalános rend helyreállitása szükségeltetett [1]). A polgárok egyesülnek a királylyal a rablók elnyomására, az országutak biztosakká tétetnek, a közlekedés előmozdittatik, s míg III. Eduárd, hóditásaival megrongálta alattvalóit, V. Károly jó akarata uj erőt adott övéinek; egy czélt tüzött ki maga elé s állhatatosan arra törekedett, jól megválasztva ministereit, tanácsosait és vezéreit. Párizsban megállitá az embereket, hogy beszélgessen velök s kihallgassa őket. Egyszer mondá: Inkább akarok jót hinni egy gazemberről, mint roszat egy jó emberről. Midőn pedig mondák neki, hogy egy, kivel sok jót tett, őt rágalmazta, felelé: Lehetetlen, hogy, a kivel annyi jót tettünk, roszat mondhatna felőlünk? Annyi hadviselés után is 200 millio frankot hagyott hátra, a nélkül, hogy a pénzt meghamisitotta volna; és hogy a kormányzóságokat megrövidítse, rendelte, hogy a franczia királyok, tizennegyedik évök után nagykoruakká legyenek.

VI. Károly.

Egy kis fiut hagyott ő hátra, VI. Károlyt, s akarván, hogy a kormányzóság a gyámnokságtól külön álljon, az elsőt az anjoui herczegre ruházta; a gyámnokság miatt, a királynő halála után a Burgundi és Bourbon herczegek olly makacsul versengtek, hogy a pol-

---

[1]) Petrárca 1360-ban látta ujra Párizst, s igy irt róla *Bizalmas Lev.* XXII. k. 14. l. és *Senil.* lib. IX, 1.: „Látva ama tüzzelvassal elpusztított országot, el nem hihetém, hogy ugyanaz, mellyet egykor olly gazdag- s virágzónak találtam. Sehol sem fedeztem föl mást pusztitás-, nyomor- s rettentő és átalános rongáltságnál. Parlag földek, elpusztitott mezők, lerontott házak, sőt semmiféle házak azokon kivül, mellyek várak vagy városok közelében megőriztettek. Mindenütt látszottak az angolok nyomai, sőt még sajogtak is az általok nyitott sebek. Az emberek dühe, s az olly hosszú háboru vésze ugy elékteleniték ama földeket, hogy meg nem tartóztathatám könyeimet.... Hol van az a Párizs, melly bár nem ollyan, minőnek övéi által hireszelteték, mégis igen jeles főváros vala? hol van a tanitványok serege s a tudomány iránti szeretet? és hol van a lakosok vigasága?" Nem látni most olly számos utazókat; a zárt városokban is alig találsz biztonságot; de a mi leggyalázatosb és legszánandóbb, maga János király és fia Károly be nem mehettek Párizsba, mig nem egyezkedtek a zsiványokkal, kiktől utközben megtámadtattak. Oh legszerencsétlenebb ország! hinni fogják-e az utódok a szerencsének illy kegyetlen játékát?"

gárháboru mármár kitört, midőn a rendek kérelmeire a vetélytársak négy választott biróra bizták a dolgot, kik határozták, hogy a király nagykorunak nyilvánittassék s koronáztassék meg, hanem a kormányt az ő nevében Anjou herczege vigye.

Le levén már verve a hübériség, ismét meggyült az ország baja a királyi herczegekkel. Ezek féken tartatva az erélyes királyok által, a gyöngék alatt vagy a kormányzóságok idején kicsapongtak. Anjou herczege pénzt akarván szerezni Nápoly meghóditására, elsajátitja a királyi kincstárt, kiszíja a tartományokat, feláldozza a hébereket, fizetés nélkül hagyja a katonaságot és Párizsban minden élelemczikkre fogyasztási adót vet (1381). Az adószedő egy szegény zöldségáruló asszonyhoz is odajött, hogy követelje az adót, és darabokra szakgattaték a nép által, mellynek nem lévén fegyverei, feltöri a fegyvertárt, ólom-kalapácsokat talál ott (Maillotins), s agyonveri a király embereit. A herczeg visszatérvén, a folyóba vetteti a mesteregyletek főnökeit.

Olaszországba menvén Anjou herczege, a kormányt a nem pénzre, hanem hatalomra vágyó burgundi herczeg, Bátor-Fülöp, vette át. Neje után őt illetvén Flandria öröksége, hadat viselt a flandrokkal, kik Arteveld Fülöp, a serfőző király fia alatt ujra fellázadtak (1382), s megalakitván a fehérsipkások egyesületét, megöltek mindent, kinek keze kissé finomabb s dologtalan-fehér volt; dúltak és azt kiabálták, hogy nem kegyelmeznek senkinek, csak a királynak ifjusága tekintetéből. Egy csapatvezér mondá Arteveldnek: Légy kegyetlen és büszke, mert igy akarnak vezéreltetni a flandrok; köztük nem kell az emberéletet nézni, vagy kegyeletet gyakorolni, hanem csak ugy nézni őket, mint a fecskéket s pacsirtákat vadászatkor. S ő csakugyan olly kegyetlenséget fejtett ki, mint egy nemes-ur, de lázongásokat idézett elő s a Rosbeque melletti csatában a flandrok durongjait eltördesték a franczia nemesek lándzsái, megöletvén maga Arteveld is. A király felfuvalkodván e sikeres csata miatt, mellynek győzelmét neki tulajdoniták, mivel ő adta az ütközetre a jelt, vérpaddal fékezte meg a maillotinsokat, s ugy bánt mint ellenség Párizszsal s más városokkal, mellyek egyesség s fegyverbeni gyakorlottság nélkül, legyőzetnek a harczias nemesek által.

A burgundi herczeg (1384) megerősitvén magát, fiainak a bajor házba nősülése által Németalföldön, s igy egyik lábát a birodalomba vetvén, mikép a másikkal Franciaországban álla, meg akarta kisérteni Angolhont is, s a sziget ellen inditá a hadat, mellyet ez Franczia-

ország ellen folytatni meg nem szünt. Összegyüjtvén Esclusenál ezerötszáznál több hajót, fölraktak még egy jó nagy terjedelmü mesterséges várost is, mellyet a tulparton lakhelyül felállitni s benne az elégületleneknek menedéket adni szándékoztak; a nemeseknek és a királynak hajókra kellett szállniok százezer emberrel s huszezer lóval. Méltó rémületbe ejté ez Angolhont; de Berry herczeg, vagy angol zsoldban állva, vagy boszankodva amiatt, hogy róla mások ezt föltehették, késleltette a hajóra szállást, annyira, hogy a beállott rosz időszak elrontott mindent; a hadkészletek megromoltak, a hajók szétszórattak, Escluse fenyegettetett: végre huszonnyolcz évi fegyverszünet köttetett (1386), s dugába dölt e vállalat is, mint sok más, mellyet a nagybátya herczegek saját és nem Francziaország javára inditványoztak.

VI. Károly végre maga kezdett uralkodni (1388); de ha előbb gondatlan és feslett életü volt, most csakhamar esztelennek is mutatkozott. Eszelősségnek jeleit adta ő már akkor, midőn Bretagne ellen indult, hogy megbüntesse Craon Pétert, Clisson tábornagy orgyilkosát; ugyanis, midőn a mansi erdőn keresztül haladna, egy furcsa alak bukkant eléje s megállitá lovát, mondván: N e m e n j t o v á b b, m e r t e l v a g y á r u l v a. Ez időtől kezdve mindenütt rémeket látott, megtámadta saját embereit kivont karddal, s mint valóságos bolond, cselekedett. Egy ünnepély alkalmával a király és öt főur egymáshoz kötözve satyroknak öltöztek, s történetesen meggyuladván az egyiknek szőre, elégtek elevenen s a királyt is csak milánói sógornőjének bátorsága menthette meg. Nem sokára visszaesett az eszelősségbe, s nem is gyógyulván többé ki, harmincz évet eszelös, örült állapotban élt át. Csupán Visconti Valentina volt az, ki őt nehány perczre észre tudta hozni, máskor a szentélyek látogatásában, a káromkodók és héberek üldözésében, a kabalisták s varázslók társaságában, leginkább pedig az épen akkor divatba jött kártyajátékban keresett enyhet [1]), aminthogy illyenkor megszünt gondolkodni s elfeledte önmagát.

Most megujultak a kormányzóság miatti vetély dulásai Orleansi Lajos, a király fivére s a burgundi és Berry herczegek között, melly utóbbiak nejeik által is izgattattak. Az Orleansi herczeg, a kincsrabló és asszonyfertőző azzal dicsekedett, hogy ő megtörte burgundiai Margit megéneklett erényét, mire a felbőszült férj, Félelmetlen-János, miután előbb együtt megáldoztak volna, meggyilkolja a paráz-

[1]) L. a XI. könyv 147. lap.

naférfit (1407), de látván, hogy meggyülöltette magát, azt vallja nyiltan, hogy az ördög vette rá, aztán egyesülvén az elégületlenekkel, királyihoz hasonló hatalomra vergődik, s nyolczszáz vértes katona élén Párizsba megy, hogy igazolja magát. Petit János, párizsi egyetemi tanár, az apostolok száma szerint, megmutatta tizenkét érvvel, hogy a herczeg helyesen cselekedett az Istenért, a királyért s a közjóért; s hogy szabad megölni a zsarnokot, sőt érdemes tett, bármi uton történjék. Gerson, az egyetem korlátnoka s a párizsi érsek elvetették ez okoskodást, de ki nem vihették, hogy Petitet a constanzi zsinat kárhoztassa; annyira nagy volt a Burgundi herczeg befolyása; ki is fölmentetvén, hatalmába vette a királyi családot és a kormányt.

Burgundok és Armagnacok.

Ezt azonban megháborítá Berry s Orleans herczegek és a sicziliai király pártoskodása, kik egyesültek Félelmetlen-János ellen, vezetve leginkább Armagnac Bernárd gróf által, ki nevet adott ama szövetségnek. Folytattaték a polgárháboru rendes és népi katonaság, lovagok és hóhérok, burgundi mészárosok és Armagnac zsoldosai által; mindkét rész idegenektől kért segélyt, s egyik nagyobb árulást és öldöklést vitt véghez mint a másik; mialatt a király buta tétlenségben tánczvigalmakat adott, s Burgundiából hagyta magát kormányoztatni.

Végre szabadulni kivánt a dauphin az illy gyámnokságtól; de a mészárosok, kik ama lázongások főerejét képezék, megtámadták palotáját és a Bastillet, s főnökeiknek vagy testvéreiknek adták által Párizs, Saint-Cloud és Charenton kormányát (1412). Az orleansi herczeg azonban elragadta tőlük Párizst (1413), mellyből Félelmetlen-János menekülni kényszerült, s miután Flandriát föl nem lázíthatta, meghajolt, s burgundi vagy armagnac névvel nem volt szabad többé senkit nevezni [1]).

Csata Azincourt mellett.

A béke nagyon szükséges vala, hogy az angoloknak ellen lehessen állni, kiknek uj királyuk, V. Henrik visszakövetelt minden átengedett foglalmányt, ugyszintén János király váltságdijának hátravolt összegét. Nem hallgattatván meg követelései, átevez Normandiába harminczezer emberrel (1415); a francziák sokkal nagyobb számmal

[1]) **Voltaire** *Essai* c. 79. szép magasztaló beszédet tart Jean Juvenale des Ursins fölött, ki a dúlások ama korszakában, a francz'a fővárosban fen tudta tartani a tisztviselői méltóságot, s a rend és közjóra mondhatatlanul üdvösen működött.

jönek ellene; de Azincourt mellett mocsárba szoríttatnak s megveretnek sokaságuk és vitézségök daczára. A főnemesek a biztositás ellenére megölettek, ezerötszázan fogságba estek, köztük az Orleans és Bourbon herczegek; a franczia nemeseknek egész gyarmata szállíttatott át Angolországba.

Franczíaország ekkor a végsőre jutott, nem levén neki sem vezérei sem pénze; de az angolok, kiknek a győzelem igen sokba került, ebből csak annyi hasznot huztak, hogy háboritatlanul tértek vissza, s roppant váltságdijakat csikartak foglyaiktól. A burgundi herczeg, ki, mint Armagnac is, nem vett részt a csatában, megjelent ekkor huszezer lovassal és mészárosokkal, s a királynak Armagnac Bernárd ölébe kelle hajtania fejét, ki tábornagyi kardjával kezére kerítette a pénzügyet s az erősségeket, és kegyetlen szigorral kormányzott, mellyet ki nem ment a védelem szüksége. Félelmetlen-János ekkor szövetkezik Angolországgal (1416) s igéri, hogy elismeri V. Henriket franczia királynak és segíteni fogja őt az ország elfoglalásában: segítette törekvéseit bajorországi Izabella, ki haragudott Armagnácra, mivel fölfedte volt férje előtt feslett viseletét. Félelmetlen János egy kiáltványában előadta, milly dölyfösen bánt az udvarral Armagnac, s igérte, hogy az adókat eltörlendi, minek folytán sok város, részére nyilatkozott, Párizs maga is átadatott neki (1418), hol is a győztes nép vadkegyetlen boszut gyakorlott; megöletett a börtönökben több mint kétezer armagnac, köztük magas állásu emberek is magánboszuból vagy kincsvágyból; de a Félelmetlen-János aztán e rémnapok főnökeit, köztük magát a főhóhért Capeluchet felakasztatta.

V. Henrik azalatt bement Rouenbe s pénzt veretett saját nevére, Franczíaország királyának czíme alatt [1]). A burgundi herczeg, kinek, miután Párizst hatalmában tartá, nem volt többé szüksége az angolokra, közeledni kezdett Károlyhoz, melly királyfi negyedik viselte a dauphin czímet. Ez azonban nem bizva Félelmetlen-János őszinteségébe, meggyilkoltatta őt vagy legalább elnézte annak végrehajtását Tanneguy Duchâtel által (1419). Legroszabb eszköz, még akkor is, midőn nem épen gazság. A megöltnek fia, Jó Fülöp, a vitézek gyöngye, a lovagiság csillaga, boszulóul lép fól s

[1]) A franczia király czíme fontos lett azért is, mivel annak érintése által meggyógyíttatott a süly betegség. Komoly vita támadt, a franczia vagy az angol király czímét illeti-e a hatás? egész kötetek irattak. Kérdeni fogjátok, mért nem folyamodtak a tapasztaláshoz? tették ezt, de mind a két részen szemtanuk bizonyították a gyógyitó hatást.

részére nyeri a királyt, a királynőt és Párizst; kik is gyalázatos békét kötnek Angolhonnal (1420), nőül adva Henriknek a szép Katalint, a király lányát s a franczia trón örökösnőjét, a dauphin kizárása mellett.

Az idegen uralmat gyülölő francziák a dauphinnel szövetkeznek, ki egyezményre lépvén az Angolország növekedését gyanus szemmel néző Skóthonnal, megveri az angolokat Baugé mellett (1421). Átkelt azonban Henrik ujolag huszonnyolcz ezer emberrel és véres boszut állott ellenségein, aztán ingerlő fényüzést gyakorlott Párizsban, midőn egyszerre utolérte őt a halál, csak harmincznégy éves korában (1422). Nem sokára követte őt VI. Károly, kit még halála után sem tiszteltek.

NYOLCZADIK FEJEZET.

VII. Károly. D' Arc Johanna.

VI. Károly sok más fájdalmához az is járult, hogy öt fiát egymásután meghalni látta; Károly, a fenmaradt fiu egy zászlót tüzvén Franciaország czimerére, megkoronáztatta magát Poitiérsben, mig Párizsban az angol VI. Henrik kiáltatott ki. Emberi s katonai erényei népszerüvé tették az elsőt, mint képviselőjét a törvényszerüség- és függetlenségnek; a csatákban mégis elfordult tőle a szerencse, annyira, hogy elvesztette Loire északi tartományait; az angolok megvetésből Bourges királyának nevezték őtet, és hogy megadják neki a végső csapást, szövetségre léptek Burgundiával. De ugyanez időben a glocesteri herczeg, V. Henrik fivére, seregekkel jött át a szárazföldre, hogy elfoglalja Hollandot, Seelandot és Westfrisiát, mellyekre, mint neje Jakobea-, a hennegaui gróf leányának örökségére igényt tartott. Jó-Fülöp, a másik vágytárs, szintén föllépett és rábirta Jakobeát, hogy azon esetre, ha fia nem volna, neki hagyja tartományait. Ez egyezmény megfosztotta Angolországot egyik hatalmas szövetségesétől.

VII. Károly vagy hogy bánatát elűzze, vagy hogy másokat megcsaljon, folytonos vigalom- s mulatságoknak engedte magát oda, annyira hogy egy lovag megjegyzé, miszerint *nem lehetne vigabban országot veszteni*. Sokan azonban nem türhették az idegen szolgaság gyalázatát, s tehát a haza megszabaditásáról gondolkod-

tak. Illyen volt Dunois, ki dicsekedett, hogy kétezer burgundit saját kezével ölt meg; illyen volt Lahire is, ki kötelességből volt vitéz, nagyravágyás és féltékenység nélkül; ki igy imádkozott az Istennek: Istenem, tedd meg nekem azt, amit ohajtanál, hogy én tegyek neked, ha én volnék az Isten és te Lahire. Ezek s több mások némi előnyt szereztek a franczia fegyvernek, de a hübéri nemes katonák s büszke lovagok megvetették a nép és községek fegyvereseit, nem ismerve vagy irígyelve azok erejét; míg az angolok népi katonák élén haladtak győzelemről győzelemre, s kibékülve a burgundokkal, ostrom alá vették Orleanst (1428).

Károly elveszti bátorságát, s mint egy szökevény akart a Dauphinéba visszavonulni; azonban nők által kelle Franciaországnak megmentetnie. Neje Anjou Mária bátoritni kezdte, biztatván őt az ég segélyével s eladva mindenét a költségek fedezésére. Sorel Ágnes, a király kedvese, megbocsáthatókká tette gyöngeségeit az által, hogy bátoritotta a királyt. Egy csillagjós mondá neki, hogy ő hivatva van lelánczolni egy nagy király szivét, mire Ágnes, Károlyhoz fordulva, mondá: Sire, engedjen átmennem VI. Henrikhez, különben csakhamar egyesitni fogja a két koronát. És igy Károlyt neje s ágyasa tartóztatták vissza a lépéstől, melly elvesztendette az országot.

D' Arc Johanna.

De hogy Nagybritannia nem viseli ma az egyesült Angol- és Franciaország czimét, s hogy le nem nyügözi a lelkismeretet, mint Irhonban, az egy másik nőnek érdeme, kit meg nem fertőztetett sem a korona, sem a szerelem. Domremy falu mellett a touli egyházmegyében egy régi tölgyerdő melletti halmon még ma is mutatják a Notre Dame du Vermont romjait, és a kilátás, mellyet e halom az alatta elterülő völgy fölé nyujt, Ahhoz emeli a lelkeket, ki a mezőt és erdőt, királyi fényt felülmulva, ékesitette föl. A vermonti remeteség különös tisztelet tárgya volt az egész tartományban, s mivel talán régi pogány szertartások helye is volt, a hagyomány legsajátságosb boszorkány- és rémjelenetek eszméjét csatolta hozzá; s egy a halmon emelkedett nagy tölgyfához minden tavaszszal összecsődült a vidék népe, tánczolni, koszorút fonni s felékesitni a tölgyfát, ugy, mikép a májfát szokták.

A tündérek ezen fájának árnyában ábrándozott gyakran Johanna (szül. 1410), az egyszerü parasztleány, ki maga volt az őszinteség és áhitat, s ki a szomszéd erdőben állott Madonna képe előtt minden szombaton lámpát gyujtott, s a legszebb virágokat hozta oda, miket

atyja nyáját legeltetve szedett. Nem tudott semmit a világról, csak annyit hallott néha szüleitől, hogy hazáját idegen járom gyalázata fenyegeti. Látta vagy látni hitte ott Mihály főangyalt, szent Margitot és szent Katalint, és szózatokat hallott gyakran, mellyek őt hazája megszabaditására bátoriták. A béke lánya, harczi vállalatokra s szokott foglalkozása, guzsalyának karddali felváltására szólitva, alázatossággal szivében és a szentek előtt, kiknek eszközeül tartotta magát, de bátorsággal a föld hatalmasai előtt, kiket megismerni sem vágyott, bejelentette magát a vaucouleursi parancsnoknál, kérvén őt, vezetné a királyhoz. Elüzték többször mint eszelőst, de végre engedtek a visszautasithatlan meggyőzés lelkesedésének s a nép kivánatának, melly hisz és csodál ott, hol az ész okoskodik és haboz; és bevezették VII. Károlyhoz, kinek ő titkot fedezett föl, mellyet más senki sem tudott meg; és azon igéretét nyilvánitá, hogy Isten könyörülni fog Franczia országon. Elismertetett, mennyire hasznos lehetend ezen alsorsu, tizenkilencz éves pásztorleány (puerpercula bergereta), s tehát nagyszerüen fogadtatott; de midőn felszólittaték, művelne csodát, felelte: Én nem azért jöttem; hanem a jel, melly nekem engedtetett, Orleans megszabaditása.

Egy hittudósokból alakult bizottmány kijelenté, miszerint semmi sem gátolja, hogy e leányka küldetése isteni gyanánt tekintessék; ugyanezt határozta a parlament; a király napa és más hölgyek meggyőződtek a leány szüzeségéről, de különösen a nép csodálatát nyilvánitá, s nők, öregek, mindnyájan látni siettek őt, s midőn elmentek, sirtak és felkiáltottak: Valóban Istentől küldetett. Tudorok és papok folytonosan kérdezgették, s ő kiállotta a vizsgát, de tudós idézeteikre ezt felelte: Figyeljetek rám: Isten könyvében több van, mint a tietekben. Én nem tudok sem Á-t sem B-t, hanem Istentől jövök megszabadítni Orleanst és fölkenetni a dauphint Reimsban. De előbb felszólitást kell intéznem az angolokhoz: Isten ugy akarja. Van papir és toll? Irjatok, én mondolni fogok.... Nektek, Sulford, Talbot, Glasdas, én a Szüz, az ég királyának nevében meghagyom, térjetek vissza Angolhonba: s ha nem, ugy csakhamar nagy veszteséggel teenditek azt.

Fölfegyvereztetett ezután a leány zászlós lovag módjára, fehérben, fekete lovon, Martel Károly kardjával, mellyet kivánt, de mellyet ki nem vont, hordván helyette arany virágokkal himzett fehér zászlót. Lelkesitette a katonákat, hogy bizzanak az Istenben, szeres-

sék hazájokat, gyónjanak és hagyják el a rosz nőket. Végre az angolok erődítései ellen vezette őket, s Crecy és Azincourt győzői szaladtak a csodálatos szűzlányka előtt, ki a vitézségnek egységet, a vezénylésnek tekintélyt adott; az ostromlók odahagyták Orleanst (1429. május 8.), melly már másodszor szabadíttatott meg csodaképen [1]). Mindig harczosok előtt ment, de senkit sem ölt meg; fertőzetlen maradt a csatatér vérengzései között a pásztorleányként egyszerü, de hősnő gyanánt erős szüz; kit rettegett az ellenség, de ki mégis mindjárt sirt, ha valakit meghalni látott, és midőn boszuból vagy irigységből rágalmakat hallott becsülete ellen; de mindenekfölött az szomorította őt, hogy annyian gyónás nélkül vesznek el. Tehát nem a vitézség, nem a politikai számitás menti meg Francziaországot, hanem az áhitat, s csodálatos hallani saját szájából a mély meggyőződést, melly őt hazája szabaditójává tette [2]).

A nép visszanyervén Istenbeni s hazájábani bizalmát, képesnek érzi magát mindent elhinni, mindent megtenni; a gaz armagnacok meghajolnak a szegény szüz erényei előtt; az ellent olly rémület fogja el, hogy az uj seregek nem akarnak Angolországból kiindulni; ámbár Eduárd mindenütt ördöngösségről vádolta Johannát, Patay mellett ujra megveretett (jul.), s a remegő bourgesi király napról napra növekedni látta seregét és hátrálni az ezélyt a lelkesedés előtt; a szüz végre a félelem tanácsainak daczára, Reimsba vitte a királyt és megkoronázta (jul. 17.).

Bevégezvén küldetését a szüz, visszakivánkozott térni mezeibe, virányaiba, de sem a király, sem a nagyok nem egyeztek bele kérelmébe. Ez időponttól kezdve megszünik éggeli közlekedése; nem voltak többé fensőbb parancsai, mellyeket végrehajtson ott, hol az emberész is elégséges vala; még harczolt, mint hősnő, de nem volt többé biztos győzelem cherubinja, s a csaták kegyetlen gyönyöre s vad öröme a diadalnak talán az ő ártatlan tisztaságát is megrohanta. A gonosz világ valóságai megháborították az ő mosolygó képzelményeit. Hogy viszont feltalálja ezeket, gyakran monostori templomocskákba

[1]) L. a VII. könyv 304. lap.

[2]) „Ha tettem valami jót Francziaországért, kegyelme s parancsa volt az az ég királyának, ki azt nekem angyalai és szentjei által hagyta meg; és mindazt, a mit tudok, Isten kinyilatkoztatása s parancsa folytán tudom. Illy parancsra jöttem a királyhoz, s inkább darabokra hagytam volna magamat tépetni, mintsem isteni engedély nélkül menjek. Összes tetteim Isten kezében vannak; benne és senki másban nem volt helyezve az én reményem; én erőm szerint betöltöttem hivatásomat. . . .

sietett, a gyermekek közé, kik áldozásra rendben álltak. Végre a compiègnei hidnál az angolok kezébe esik (1430. május 24.), s az éneklett Te Deumok és a tüzi örömjátékok tanusitották, mennyire rettegett volt a leány, s milly nagy volt az ellenség haraga s megalázottsága.

Ekkor ujra azon perek egyike következett be, mellyek meggyalázzák ama korszakot. Bezáratván előbb Beaulieu, utóbb Beaurevoir várába, bármennyire bátoritották őt szentjei türelemre, kétségbe esett mégis sorsa iránt; borzadott attól az eszmétől, hogy északi Francziaország ujra az angolok kezébe kerül; megkisérté a szökést, nem sikerült; leugrott az ablakról s nem halt meg; békóba veretett, s durva bánásmódban részesült a gyáva börtönőrök részéről, kik olly féltékenyen őrzött szüzesége ellen is támadást mertek megkisérleni. A párizsi egyetem tanárai, hajolva az idegen akarat előtt s a wincsesteri bíbornok, Angolhon valódi királyának parancsaira, kárhoztatták Francziaország megszabaditóját, és Cauchon Péter, beauvaisi püspök, félvén az inquisitió törvényszerü eljárásától, magára vállalta előbb a varázslati, utóbb eretnekségi bünpert, mellynek kimenetele előre volt elhatározva. A fenmaradt okmányok [1]) mutatják, milly gyalázatos módon mutattatott ki a leány bünös volta; még a tollnokok is csak annak följegyzésére szorittattak, a mi a vádlottra nézve kedvezőtlen vala. VII. Károly megfeledkezvén becsületéről és a háláról is, hitelt adva a Johannát gyanusitó uraknak és Sorel Agnesnek, ki a szüzben vetélytársnőt látott; s tehát magára hagyta azt, kinek királyi kardját köszönte, és sem óvást nem tett, sem ügyvédet nem adott neki azon ellenséggel szemben, melly vádló is biró is önmaga vala. A szüz mégis tiszta s határozott feleleteket ad a ravasz, fondor és becstelen törvénytudóknak [2]), fennen kimondja küldetését és Francziaország

[1]) Nemrégiben kinyomatta az egész perfolyamot a francziaországi történelmi társulat; az utolsó kötet egykorú irók tanuságait tartalmazza.

[2]) „K. Minő áldást adott, vagy adatott ön kardjára?

F. Semmiféle sem adtam vagy adattam. Előttem nagyon kedves volt, mivel sz. Katalin egyházában találtam, kit nagyon szerettek.

K. Mit szeretett jobban: a kardot vagy a zászlót?

F. Negyvenszer jobban szerettem a zászlót, s én magam vittem azt az ellenség megtámadásában, hogy meg ne öljek senkit; és nem is öltem soha senkit.

K. A győzelem reménye zászlójában vagy önben alapult-e?

F. Urunkban alapult és nem másban.

K. Ha nem ön, de más vitte volna azt, hasonló szerencséje lett volna?

F. Én nem tudom; én átadom magamat a mi Urunknak.

megszabaditását jósolja; — szent hazaszeretet, melly meg nem tört a leggonoszabb kisértések alatt, még a félreismertetés tapasztalata által sem.

Felhasználtatott minden gyalázatos eszköz [1]); végre még a szerzetes mellé is, kinek a leány gyónt, két leselkedőt rendeltek. A szerzetes javasolta neki, fölebbezné ügyét egy egyetemes zsinat elé; a leány kérdé, mi az az egyetemes zsinat? s megértvén a dolgot szivesen ráállott és hivatkozott a pápára. Cauchon püspök azonban el nem fogadta a fölebbezést, melly az ő eljárását megsemmisitendő vala, s mondá: A pápa messze van. Egyébiránt az ártatlanság védelmére fölhivott pápai tekintély nem volt-e megsemmitve? tudtára adta a leánynak, hogy csak ugy mentheti meg magát, ha visszavonja állitásait; Johanna kérdé, mi az, visszavonni? s megértvén a dolgot ellene mondott s a neki tett kinyilatkoztatásokat ujra igazaknak vallá; még ezt

---

K. Miért vitetett a koronázáskor a reimsi templomba inkább ez, mint más vezéré?

F. Ez forgott a veszedelmekben, illett, hogy meg is tiszteltessék.

K. Elhitette ön a franczia seregekkel, hogy e zászlóban jószerencse rejlik?

F. Én semmit sem hitettem el, csak mondtam a franczia katonáknak: *Menjetek neki bátran az angoloknak*; és nekik mentem magam."

Vádoltatván hogy elakart szökni.

„Igen — mondá — tettem azt, s ezt szabad tennie a fogolynak. Ha sikerül megszököném, nem vádoltathattam volna hitszegéssel, mivel nem fogadtam semmit."

[1]) Csodálatos mint tudta az egyszerű nő elkerülni ama cselvetéseket, mellyek nyilván oda czéloztak, hogy saját feleletei folytán találtassék bűnösnek. Kérdezték tőle:

„Isteni malaszt birtokában hiszi-e önmagát lenni? Ha igent mond, elbizakodó; ha nemet, önmaga méltatlannak vallja magát arra, hogy Isten eszköze legyen. Ő felelé: „Ha nem birom, adja meg azt az Isten nekem, ha birom, tartson meg benne."

K. Szent Mihály, midőn megjelent önnek, *meztelen vala?*

F. Azt hiszik önök, hogy a mi Urunk nem öltöztethette őt fel?

K. Sz. Katalin és sz. Margit gyűlölik az angolokat?

F. Ők szeretik azt, ki a mi Urunkat szereti, és gyülölik, a ki azt gyűlöli.

És midőn diadalmaskodó s harczoló egyházról beszéltek neki, melly megkülönböztetések előtte ismeretlenek voltak, s mellyekre lehetetlen volt olly szót nem ejtenie, mely eretnekségnek magyarázható, így felelt: „Egészen egy az egyház és a mi Urunk .... Én a királyhoz Istentől, Szüz Máriától, a szentektől s az itt alant *győzedelmeskedő* egyháztól küldve jöttem: ezen egyháznak vetem alá tetteimet, miket elkövettem, vagy elkövetendek.

sem akarta mondani: Nekem ugy tetszik, mivel ellenkezett a meggyő zödéssel, mellyben ő élt.

És mégis ő vágygyal ohajtotta megszabadulását s az életet; nem akarta magával elhitetni, hogy Isten ötet elhagyta, és hogy nem fog megmentetni csoda által. Egy iratkát mutattak be neki, mondván, hogy abban azon igéret foglaltatik, miszerint nem fog többé fegyvert viselni s nem öltözködik férfinak; s keresztet vonattak vele, miután sem irni, sem olvasni nem tudott. Azonban az irat önkénytes bevallása volt annak, hogy ő eretnek, szakadár, bálványozó és varázslónő. Ezen önkénytes bevallása alapján a püspök örök börtönre, a fájdalom kenyerére s a szorongás vizére ítélte őt. Egy éjjel aztán kilopták ruháit s férfi ruhát hagytak ott, ugy, hogy ha szemérmét el akarta takarni, kénytelen volt felhuzni a férfi ruhát. Ez elegendő volt arra, hogy mint visszaesett s hazug eretnek asszony máglyára ítéltessék [1]). A halállal szemben visszatért minden bátorsága. A

---

[1]) = A szekér és a szűz a vesztőhelyre értek a Saint-Sauveur melletti Vieux Marché térre, s a ki hallá ájtatos imáit, mellyekkel magát Istennek és szentjeinek ajánlá, minden, legbocsánandóbb vétekről is bűnbánólag vádolva magát, lehetlen volt nem könyeznie.

Tömérdek volt a sokaság. Három emelvény állt készen: egy a bírák, egy a főpapok s kitünő személyek számára, egy végre, közel a máglyához a szűz számára. Magas állásu angolok s franczíák voltak jelen, s velök Cauchon Péter és Le-Maistre János tizenegy törvényszéki ülnökkel; de a nép fájdalmasan nézte a szomorú jelenetet, érezvén, hogy rettenetes igazságtalanság követtetik el.

Midy Miklós szónokolni kezdett illyen szöveg fölött: *Midőn egy tag szenved, szenvednek a többiek is;* s mondá, hogy az egyház már egyszer megbocsátotta Johanna vétkeit, de most nem tartotta őt többé védendőnek s kizárta őtet kebeléből. Johanna türelemmel s önmegadással hallgatá a beszédet, melly e szavakkal végződött: *Menj békével Johanna! az egyház nem védhetett téged többé s tehát átadott a világi hatalomnak.*

A hitszónok még be sem végzé beszédét, a szűz be sem várva ama buzdító szavakat, térdre esett s buzgón kérte Isten és a szentek kegyelmét és segítségét; különösen azon szentekét, kik őt addiglan az élet ösvényein támogatták; és emlékezvén a haldokló Megváltó szavaira, ő is megbocsátott minden embernek, barátnak ugy mint ellenségnek, bocsánatot kért minden roszért, a mit netalán valakinek tett; valamint ő is megbocsátott minden bántalmat, mellyet az emberektől szenvedett. Kérte aztán a népet, emlékeznék meg róla imáiban; a körülálló papokat pedig, hogy mondjanak az ő lelkeért egy-egy misét.

Még akkor is, midőn hűsége s áhítata jutalmaul a máglyára tétetett, folyvást emlékezve királyára, s féltve annak becsületét, felkiáltott ugy, hogy az egész nép hallja: *Abban, mit én tettem, legyen az jó vagy rosz, a királynak semmi része sincsen.* Annak szentelte győzelmei gyümölcsét és fényét, maga számára csak gyalázatot és szenvedést tartott fenn.

roueni téren igen magas máglya emeltetett, hogy azt mindenki lássa; mészszel borittatott be, hogy a halálkin hosszabb legyen: végső boszuja az angoloknak! Ah! az angoloknak keményült szivvel kelle

---

Illyen volt a szűz beszéde a halállal szemközt; így kért bocsánatot azoktól, kik olly szörnyü igaztalanságot követve el rajta, meggyötörték lelkét, és kinhalálra kárhoztatták testét. A szelid és fenséges szavak tüstént éles kard gyanánt hatottak be minden szívbe, s mindnyájan, barátai és ellenei, még a birák is sirásra fakadtak. Ez volt a legszebb diadal, mellyet Johanna aratható, azon perczben, midőn minden gyülölet- és boszuérzettől menten, egy szentnek ragyogó fényében szállt fel a máglyára s égre szegzett szemekkel a megbocsátás és béke szavait intézte a földiekhez; nagyobb diadal ez annál, mellyben legvitézebb lovagoktól kisérve, trombiták harsogása s egy egész népnek örömkiáltásai közt, maga tüzte fel a győztes zászlót Orleans utolsó tornyára s hősnőnek és Franczia ország megmentő asszonyának üdvözöltetett. Akkor patakban folyt a legyőzött ellenség vére: most a győzők könyei folytak le áldozatukra, mellyet levertek s halálra ítéltek.

Az egyház ősrégi elve szerint, melly tiltja a vérnek egyházi hatóság általi kiontását, Johanna megfenyítése a világi hatóságra bizatott. Jogszerü eljárás azt kivánta volna, hogy e hatóság megvizsgálja a dolgot, s kitudja, milly fokban sértette meg a szűz a polgári törvényeket s hogy méltó-e valóban a kegyelemre, mellyért esdekelt. Ez azonban el lőn mulasztva s megtörtént ismét egyike azon visszaéléseknek, mellyek az ugynevezett *vallás perekben* olly gyakran fordulnak elő. Semmi további itélet nem hozatott s a szűz egyenesen a készen álló hóhérnak adatott által.

Johanna egy keresztet kért, melly erősítse és vigasztalja őt végső küzdelmében. Egy ajtatos angol legott csinált egyet saját botjából s a szűz tisztelettel fogadta azt s keblére szoritá s folytonos csókok közt, sírva kérte segélyét az Istennek, ki maga is a kereszten ártatlanul halt meg. Ezután kérte Izambert szerzetest és a törvényszolgát, hoznák neki oda a közel egyház feszületét, s tartanák mindig előtte, hogy utolsó leheletéig a megfeszített Megváltó képét nézhesse. S midőn a pap csakugyan elhozta neki azt a keresztet, Johanna átölelte azt, keservesen sírva s felajánlva magát Istennek, Mihály főangyalnak s szent Katalinnak, az ő első védasszonyának.

De az áhítat e jelenetét igen hosszasnak találta az istentelen soldatesca dühe, melly Johannát saját kezeibe adatni kivánta, s fenyegetőzve kiálta a törvényszolgának, ki a szüzet folyvást vigasztalta: *János mester mit késel? talán itt fogunk várni egész délig?* E szavakra a nélkül, hogy a világi bíróság valami itéletet olvasott volna fel, a hóhér kezébe adatott a leány e szavak közt: *Vedd át s tedd kötelességedet.*

A hóhér két segédje közeledett hozzá, hogy lehurczolják az emelvényről: ekkor utoljára karolta át a feszületet, menetközben üdvözölte a körülállókat, s leszállt, csak Márton szerzetestől kisértetve. Nehány angol neki rohant s kegyetlen dühhel hurczolták őt egész a máglya aljáig, Johanna pedig imádkozva és zokogva Jézus nevét mondogatta ki, aztán felkiáltott fájdalmas hangon: *Rouen! Rouen! te vagy az én utolsó lakhelyem!* E panaszhangok elhatottak a törvényszéki ülnökök füleibe, kik is, mintha saját elitéltetésöket hallották volna, megrettenve

megbüntetniök a leányt, ki öket annyira megijeszté, keményült szivvel megmutatniok, hogy nem a leánytól, hanem ördögétől féltek. Oiseleur Miklós, ki hűtlenül vallatta s veszélyes feleleteket sugalt, hozzá akart most futni s bevallani gyalázatát és bánatát, de visszaüzetett; Johanna, nem tudom, kétkedve-e királyában, szenteiben és hazájában, de minden panasz nélkül, csak Jézus és főangyala nevét ismételve, kiadta lelkét. (1431. máj. 31.)

Titkos látással kezdte s vértanusággal végezte küldetését, s ha-

---

siettek tova a gyilkosság helyéről. Ez valóban felötlő volt ama hosszú s kegyetlen háboru idejében, midőn az emberek szívei a legiszonyúbb bűnök jeleneteihez megszokva s neki keményedve voltak.

Feje körül volt övezve a szokott nyalábbal, mellyre állítólag bűnei voltak följegyezve s egy közel felállított tábláról szintén a hibákat és bűnöket lehete olvasni, mellyekről öt gonosz birái meggyőzöttnek hazudták.

Könyörgött a papnak, szállna le az emelvényről s tartaná előtte magasan a feszületet és folytatná fennhangon imáit és vigasztalásait az ő utolsó küzdelmében. E pillanatban közeledett hozzá ismét Cauchon Péter. Johanna, ki minden ellenségének megbocsátott, már egészen lángoktól körülnyalva, szót emelt utoljára, hogy fölverje halálos hangjával igaztalan birája öntudatát: *Ah! én meghalok ön miatt! mert, ha ön engem a helyett, hogy elleneim kezeibe adott, az egyház börtönébe vettetett volna: nem lennék most a máglyán. Ah Rouen! én félek, nehogy halálom fájdalmat okozzon neked.*

Midőn végre a füst és a tüz egészen elboritotta öt, kért egy kis szenteltvizet, és segélyül hivta utoljára Mihály főangyalt s a többi szenteket, hálát adva Istennek a neki engedett kegyekért; aztán elnyomatva a lángok által, föld felé hajtva haldokló fejét, utolsó szavait bocsátotta a máglyáról az éghez, és szavai a legtávolabb állókat is meghatották: *Jézus! Jézus! Jézus!*

Csodálatra méltó, hogy bármilly sok olajat, szenet és kénkövet hányt a hóhér Johanna szivére és belrészeire, a lángok sehogy sem emészthették fel a szivet, mikép azt a hóhér eskületétele erősiti, ki megrémítve a jelenet által, azt legott csodának tartotta. Az angol bibornok elrendelte, hogy a szív, a hamvak s mindaz mi fenmaradt, Szajnába vettessék, hogy semmi emlék se maradjon fenn, mellyhez az emberek tiszteletöket köthetnék.

Igy halt meg az orleansi szüz! igy adta ki lelkét a hősnő, ki magát Francziaországért áldozatul adta; kinek egyedül köszönheti népe, hogy el nem tünt a szabad és független nemzetek közöl. És habár ama kegyetlen halál ölébe az egyház méltatlan szolgái vetették ötet, kik elárulták Istent és az egyházat ugy, mint az álapostolok elárulták az Urat, Johanna mégis megtartotta szeretetét az egyház iránt s nem vádolta azt ama gazságról, mellyet az egyház nevében követtek el annak méltatlan szolgái. Nem tudta nem szeretni hazáját sem, bár franczia birák törték el fölötte a pálczát; s arra sem gondolt soha, még a halál perczében sem, hogy megszegje királya iránti hűségét, habár az gyáva hálátlansággal elhagyta ötet. Ez értelemben Johanna, mint a legszebb s legkeresztényibb életáldozat jelvénye tüntethető fel. =

Görres.

zája és királya ügyét az ég rendeleteitől soha sem választotta el. Huszonöt évvel utóbb VII. Károly kérelmére s III. Calixtus pápa parancsára átnézetett a perfolyamat s igaztalannak és semmisnek nyilvánittatott, de a hősnő meg volt halva s az emberi igazság nem tehetett mást, mint ártatlannak nyilvánitani őt és továbbra is helyrehozhatlan botlások veszélyének kitéve maradni [1]).

A hazaszeretet, mellyet Johanna ébresztett, nem halt meg vele, és a franciák a nemzeti függetlenség képviselőire függesztek szemeiket. Burgundia herczege kibékült az armagnacokkal s VII. Károllyal, ki visszavette Párizst (1436); s a háboru aztán lankadtan folyt, mivel a hosszú erőködések mind a két részt igen meggyöngitették. Végre mégis (1450—53) Normandia és Guyenne visszafoglaltatott s az angolok a szűz jóslata szerint kiűzettek, nem tartván meg mást, mint Calaist és vidékét s a franczia király czimét. Minden ujévkor, midőn a londoni sz. Pál-egyházban a czimerhirnök az udvar és idegen követek jelenlétében a király összes czimeit kihirdette, midőn a franczia királyi czimre jött, egy keztyüt dobott a franczia követ elé, mellyet az föl is vett, és e szokás megtartatott egész az 1803-ban kötött amiensi békeig.

---

[1]) Ha meggondoljuk, hogy Franczia ország Johannának köszöni azt, mi egy nemzetnek legfőbb java, borzadunk azon visszaemlékezésre, hogy ő Franczia országban a mult század ingerkedő bölcsészete gúnyainak szintén tárgya vala, hogy ama bölcsészet pátriárchája durva, piszkos sértésekkel illette őt, és a *felvilágosult* század megtapsolta ama vallási, hazafiúi s becsületi hármas szentségtörést. A lefolyt század tudós hanyagságát vagy istentelen büszkeségét ama hősnőre nézve jóvá tette a mienk; s az egyetemes történetirókon kivül irtak különösen Johannáról **Chaussart**, *Jeanne d'Arc recueil historique et complet.* Orleans 1806. 2. köt. — **Lebrune de Charmettes**, *Hist. de Jeanne d'Arc tirée de ses propres declarations, de 144. dépositions de témoins oculaires et des mss. de la Bibl. du roi et de la Tour de Londre.* 1817. 4. k. — **Jollois**, *Hist. abrégée de la vie et des exploits de Jeanne d'Arc.* Párizs 1821. — **Berrait Saint-Prix**, *Jeanne d'Arc, ou coup d'oeil sur les révolutions de France*, sat. *U.* o. 1837. — Egy névtelen angol: *Mem. of. J. d'A. with the history of her times.* London 1824. 2. k. — Dumenil Péter, Wetzel F. G., Southey Rob., és Schiller jóvá tették verseikben a Shakspeare, Hume és Voltaire által ama hölgyön ejtett sérelmeket. L. **Walkenaer** czikkét is a *Biographie universelle*-ben. **Görres Guidó** 1834ben, Regensburgban adta ki Arc Johanna történetét. L. végre **Michaud**- és **Poujoulat**-tól: *Notice sur Jeanne d'Arc.* Párizs 1837. Michelet *Franczia történetének* VII. kötetében Johannát az udvar tréfatárgyául mutatja fel: gyermekies vélemény, mellyre 400 évvel ezelőtt megfelelt az olasz Gobelini vagyis e név alatt II. Pius pápa. Még az *Encyclopaedia* szerzői is, kik mindent felvilágosítnak, bevallják, hogy van valami csodálatos Johanna történetében.

E győzelmek inkább az angolok viszályának mint a francziák érdemei voltak. A beütés Francziaországban szétszaggatta az egységet, letarolta a mezőket, mellyeken a farkasok biztonságban garázdálkodtak; a zsoldos csapatok folytatták mindenütt a rablóháborut a fegyvertelen nép ellen; éhség, döghalál s fegyelmetlenség dult; az angol főurak, kik az uj szerzeményeket hűbérbe kapták, csak alattvalóikat kifosztani s mindent, a mi jó és szép, hazájokba átszállitni törekedtek.

Az ezen bajok elleni sok panasz közepett összeesküdtek a királyi ház herczegei (1440) a Közjó neve s ürügye alatt, melly elcsábitotta Dunois grófot, egyikét az akkori legnagyobblelkü lovagoknak, és Lajost, a dauphint, kik ama bajok orvoslását követelték, mint ha több valami kellett volna az egyesülésnél s az idegenek teljes kiüzésénél. Károlynak némellyeket fegyverrel kelle engedelmességre szoritnia; de a dauphin állást foglalva a Dauphine tartományban, mellyről czimét viselte, ellenszegült ugy, hogy atyja haddal kényszerült ellene menni. E keserüségek, a többi összeesküvések, Sorel Agnes halála (1450), a szeszélyesség, mellyre őt, az őt leánykákkal ellátó uj kedvese, Villaquier szoktatta, s a félelem, hogy fia őt megmérgezheti, megrövidité Károly életét (1461). Megszilárditva hagyta ő a felbomolva talált monarchiát s megismervén a schweiziak vitézségét, megalapitá velök azon szövetséget, mellynek utóbb megörökittetnie kellett. Sokat keblezett ő be Francziaországba, különösen Guyennet, melly által összekapcsoltatott az északi rész a délivel, s nem maradt több nagy hűbér, mint Bretagne, Burgundia herczegség és a provencei birtokok. Aztán elégtelennek tartván a párizsi parlamentet, egy másodikat állitott Toulouseban (1443) a languedoci tartományok számára. Az ország jövedelmei alatta egy millió nyolczszázezer lirára (11,627,000 frk) rugtak fel.

Állandó seregek.

Legfontosb intézkedése a katonaságnak adott uj rendezet. A hűbéri hadrendszer felbomlása után zsoldosokat fogadtak a királyok, de azok tartási költsége legnagyobb nehézségét képezte az akkori kormányoknak. Az adó, mellyet a közrendek megajánlottak, nem volt elegendő, a zsoldosok pedig, ha a fizetés elmaradt, raboltak mindenütt, akár barát, akár ellenség földén voltak. Károly tehát azon példára, mellyet Duguesclintől látott, összegyüjtette (1440) a kóbor csapatokat, rendes sereget alakitott belőlök, meghatározta a zsoldot, szigorú fegyelemmel, s helyőrségek gyanánt szétosztotta őket. Tetszésre talált ez intézmény, s a rendek a tartási költségekre megaján-

lottak bizonyos alapot a királynak, kinek szigora s állhatatossága megmenté Francziaországot a zsoldos csapatok ostorától, melly annyi idő óta jogot gyakorlott az ország pusztitásában. Megtartott kilenczezer embert a seregbe sorozás végett; a többi armagnacokat, mikép-a zsoldosokat átalában nevezték, hazabocsátotta, kötéllel fenyegetve minden rendetlenséget; mig a mult kihágásokat feledésnek adta át. A háboru tehát egészen a király dolga lett; ő nevezte ki a vezéreket s ezek felelősek voltak arról, a mit alattvalóik elkövettek; a kicsapongó katonát a lakosok elfoghatták s megölhették.

KILENCZEDIK FEJEZET.

XI. Lajos.

Az angolok kiverése nemzeti fegyver-tett volt, mellyben részt vett a nemesség is, melly leöldököltette magát, s a nép is, Johanna szüz által képviselve, kihez, mig a nép és a katonák ragaszkodással voltak, a király gyanuval viseltetett. Ekkor kiképződik a nemzeti szellem s a hübér és község szerinti nevezet helyett lábra kap a franczia név, szemben az angol névvel; a terület egygyé lesz, s egygyé az igazságszolgáltatás és a kormány, mellyben nem az kerestetett: jó-e, hanem nemzeti-e.

A nagyság, mellyre a franczia monarchia emelkedett, XI. Lajos (1461) alatt zsarnoksággá fajult. Ez még atyja életében árányokodott az elégületlen herczegekkel, miért is számkivetésbe kellett mennie. De a számkivetésben megtanulta azt, a mit országa ifjai elhanyagoltak; megszerezte s a trónra vitte a nagyok ismeretét, nyugtalankodásuk érzetét s minden ároni megalázásuk vágyát [1]). Igen egyszerüen öltözködött; alrendü embereket vett maga köré, egy közönséges szolgát czimerhirnökének, egy borbélyt kamarássá nevezett; hasonló embert nevezett ki a törvények végrehajtójává; megtámadla a főurak vadászati jogait, mi azon korban legfőbb sérelem vala. Szorgalmasan vitte az ügyeket, megvetette a fényüzést, igen ügyesen ismerte ki az embereket s használta a legkitünőbbeket; könnyen igért és engedett mindent, mivel kész volt hazudni és ado-

[1]) L. Comines-t, I, 10.

mányát visszavenni; a fegyvererőt ravasz és leselkedő, minden lovagias tekintetektől ment politikával pótolta, mikép e jelszavai tanusitják: A hol a haszon, ott a dicsőség; és: Midőn a büszkeség lovagol elül, gyalázat és kár csoportostul követik azt.

Fövegén egy kis ólom madonnácskát hordott, ezt hivta segélyül minden szükségében, kételyében, és minden gonosz tett elkövetésénél; a mindig készen tartott ereklyékre szokott esküdni, hanem esküjét minden habozás nélkül megszegé; csak akkor nem, ha a saintlaudi keresztre esküdött, mellybe Krisztus keresztjének egy darabkája volt befoglalva. Szó- és hitszegése oda vitte a dolgot, hogy csak gazemberektől környezteték, a kikben bizott, s miután ezek elárulták, a helyett, hogy megjavult volna, gyanuba vett minden jó embert, és makacsul saját feje szerint cselekedett. Tudni akarván, mint gondolkodnak róla övei és az idegenek, titkos rendőrséget hozott be, melly lealacsonyitá a nemzetet. Másokat kivánván félelemben tartani, önmaga folytonos rettegésben élt; a dauphint még csak olvasásra sem tanittatá, hogy méltatlannak látszassék utódjává lenni. Legkedvesb embere Tristán, a remete volt, ki mint fő törvénybiró a legkisebb gyanura kinoztatta s felakasztatta az embereket.

Mint illyen ember, szörnyü terveket forralt s makacs állhatatossággal vitte azokat ki. A nemesek, kikhez Dunois igy szólt: A király meghalt, mindenki gondoskodjék magáról, mindjárt érezték, hogy abban, ki czinkostársuk volt, legerélyesb urra találtak.

Eleintén, hogy mintegy biztositsa az annyira keresett trónnak valódi birtokát, megsemmiti atyjának összes intézkedéseit, elbocsátja a ministereket, eltörli az 1438-ki pragmatica sanctiót (1461), mit Rómában, az eredetinek sárban hurczolásával ünnepeltek meg [1]). A parlament azonban nem fogadta el az eltörlést, okul adván, hogy akkép egy millió aranyat huzna ki az országból az idegenek jöve-

---

[1]) A *Chronica latina Sabaudiae*-ben, melly a *Monum. hist. patriae* IV. kötetében nyomatott (1841) a 630-ik lapon mondatik, hogy a párizsi énekek közt ezen versek találtattak:

Concio cleri, fle,
Nam quidquid habes sera rifle;
Nam et rex et papa
Ambo sunt sub una capa:
Hoc faciunt do ut des,
Unus Pilatus et alter Herodes.

delme, és kétszázezer lirát a Rómából küldendő fölmentések és feloldozások.

Állandó törekvésük volt a franczia királyoknak, koronájukhoz csatolni a nagy hűbéreket: hanem a korona folytonos foglalásait megakasztá a Plantageneták, kik a franczia trónra vágyakodva, pártfogásukba vették a főnemeseket a király ellenében. Ez szorongásában veszedelmes eszközhöz folyamodott, melly megnehezité az ohajtott egységet, tudniillik a tartás-jutalékokhoz (appanaggi). Igy neveztettek ama földek és hűbéri jogok, mellyeket a királyi ház herczegeinek, pairségek czime alatt engedett. E herczegek illyképen örökös s az államban leghatalmasb hűbérurakká lettek, annál inkább, hogy a sali-frank törvény reményt hagyott fenn nekik a trónra. Igy láttuk János király által Burgundiát Bátor-Fülöpnek adatni, ki házassága által elnyerte Flandriát, Nivernaiset és Artoist; unokája Jó-Fülöp aztán birtokolt nehány tartományt Német-Alföldön, mellyek a birodalom hűbérei voltak, s megszerezte Macont, Auxerret és nagy részét Picardiának. Illy csoportulata a népes és gazdag földü s kereskedelmü uradalmaknak a hosszú béke alatt rendkivüli jóllétre emelkedett, annyira, hogy a jó élet és fény nem csak az udvarnál, hanem a polgárok között is napirenden vala. Nagy számu nemesség függött a herczegektől, valamint a legvirágzóbb kereskedelmü városok, mellyek közől Gand és Lüttich negyvenezer fegyverest állithatott ki. Az igaz, hogy nem volt meg köztük az egyetértés; a hollandok nem akartak a flandroktól, ezek pedig a burgundoktól függni; a várak nemesei megvetették a kereskedőket; a városok kereskedő polgárai hűbéri intézményeket hoztak be, s midőn a gandi mestercgyletek elnökei meghuzatták Roland harangját [1]), a kézmüvesek fegyverhez nyultak s védték jogaikat a lovagok ellen is; s ha megverettek a nyilt csatatéren, visszahuzódtak falaik közé s elég erősek voltak, hogy a nemesurakat kedvező alkudozásra kényszeritsék.

Forrongásaikról már főnebb emlékeztünk, mint szintén azon veszélyről, mellybe ejté Francziaországot Félelmetlen-János és Jó-Fülöp. Ez utóbbi európai személyiséggé lett, kitünőleg csak Herczeg-

---

[1]) *Suspensa undecies mille pondo gravis campana, cui Rolandus nomen est, scriptumque est in ambitu:*

Ik heete Rölandt: als ik kleppe, dan is't brandt,
Als ik luye, dan is't sturm ent Wlaenderland:

(Roland a nevem: midőn megkondulok, tüz van; midőn pedig szólok (zugok) fölkelés van Flandriában.) **Sanderi**, *Gandevensium rerum libri sex* II, 116.

nek neveztetve; az általa alapitott Aranygyapjas rend (1429) mindenki előtt igen becses vala; udvara példányképe s tanodája volt a lovagiságnak és fénynek; s egyetlen ünnepélye annyiba került, mint a király udvarának egész évi kiadása [1]); leginkább az ő buzgalmába ajánlotta a pápa a törökök elleni keresztes hadat.

Vakmerő-Károly.

Ő elöregedett, de nagyra nőtt már oldala mellett fia Károly, ki méltán neveztetett el Vakmerőnek. Midőn Lajos király, kiről atyja Károly azt jósolta, hogy ketreczbe eresztett róka lesz belőle, a herczegtől az arrasi béke értelmében visszakérte a Somme melletti városokat, négyszázezer darab aranyból álló kárpótlás mellett, Fülöp rá állott, de a fiu annyira megboszonkodott, hogy odahagyta az udvart. Lajos csak időt várt, eléje téve a hitszegést minden egyéb eszköznek; s egyelőre II. Ferencz, Bretagne herczege ellen lépett föl, megtiltván neki a pénzverést s az „Isten kegyelméből" czim használását. Ferencz tudtokra adta a franczia főuraknak, hogy a király egyenkint akarja őket jogaiktól megfosztani s rávette őket, hogy a Közjó czime alatt uj szövetségre lépjenek (1465), mellyhez hozzájárultak, Bretagne, Alençon, Burgundia, Bourbon herczegei, Orleansi János, Dunois gróf, s a Foix és Armagnac-ház s mint vezér, Károly, Berry herczege, a király fivére s állitólagos örököse. Hanem az idők annyira megváltoztak, miszerint a helyett, hogy dölyfös lázadásukban, miként az előbbi időkben, büszkélkedtek, s magukat a köznép ellenségeiül vallották volna, inkább közeledtek ehhez, olly szint adva a dolognak, hogy meg akarják fékezni a király zsarnokságát, és rendbehozni a felbomlott kormányt; holott valódilag csak az volt czéljok, hogy védjék saját függetlenségöket és eldarabolják Francziaországot.

Lajos ravaszságot használt a nagyobb erő ellenében, megnyerte ellenségeinek kedveseit és szolgáit, fáradhatlanul működött s a monthleryi csata által megakadályozá, hogy elfoglalják Párizst (jul. 16); nyájassága s igéretei által megkedveltette magát a főváros lakói által; aztán Sforza Ferencz tanácsára megszakitá a szövetségesek egyetértését az által, hogy megadott mindenkinek mindent, eltökélve, senki iránt semmit meg nem tartani. A conflansi egyezményben (okt. 30) visszaadta Burgundia herczegének a Somme melléki városokat; saját fivérének pedig oda adta Normandiát, a legkövérebb tartásjutalékot, mellyet franczia herczeg valaha kapott s melly

[1]) L. a XII. könyv.. 301 lap.

Francziaországnak harmadrészét tette; hanem alig hogy elszakitá őt a többi lázadóktól, visszavette tőle a gazdag adományt.

A megfosztott herczeg Vakmerő-Károlyhoz futott (1467), ki épen akkor vette át atyja uralmát, s ki Lajos király iránt, gyermekségétől fogva olly gyülölettel viseltetett, melly aztán hasonfoku vitézség s hitszegés engesztelhetlen tusájává fajult. Központjává lévén a király ellenségeinek, Károly megkezdte a háborut; de az ármányban gazdag Lajos győzött s a kisebb hübéresek közől kit kivégeztetett, kinek meg javait koboztatta el; Burgundia herczegétől elcsábitotta annak legjelesb ministerét, a történetiró Comines Fülöpöt; Károly, a király fivére, ki megelégedett volt Guyennevel, meghalt (1472), és alamizsnása bevallotta a kínpadon, hogy ő mérgezte meg urát Lajos király világos meghagyására. Lajos legkevesbbé sem ügyekezett magáról ama vádat elháritni. Burgundiai Károly föllépett mint boszuló, és összeszövetkezett IV. Eduárd angol királylyal, hogy megtámadja s feloszsza Francziaországot és biztositsa magának a vágygyal keresett királynevet.

Lajos, ki ismerte az arany hatalmát, és tudta, mikor kell azt legjobban alkalmazni, megvásárolta Eduárd bizalmas embereit, s megajánlván neki ötvenezer lirát évenkint, addig, mig kettejök élnek, és hetvenötezeret a hadi költségek fejébe, rávette őt, hogy a csatornán visszaevezzen; a schweiziaknak élethossziglan évenkinti huszezer lirát igért; négy forintot pedig hónaponkint minden embernek, ki az ő szolgálatába állna. Hasoneszközökkel részére nyerte a császárt és Lotharingia herczegét és fellázitá Károly ellen a flandrokat, különösen a gandiakat, kiket elégületlenekké tett Károly folytonos segélykérése, ki fényüzése s nagyravágyásával megapasztá atyja kincstárát.

Károly előtt nem volt nagyság, mellyre nem vágyott volna, egy tervről a másikra ment át, a nélkül hogy akár a terv nagysága és sokfélesége, akár az eléje gördített akadályok határt szabtak volna neki. Rohanó bátorságában, mellynek melléknevét köszönte, arról ábrándozott, hogy függetlenné tegye magát, összeegyesitve a régi Lotharingia nagyobb részét s a még gyönge helvét cantonokat, melly uton egy belga Francziaországot akart létre hozni, melly uj országnak határai a Rajna forrásaitól annak torkolatáig, az Alpesektől vagy talán a Földközi-tengertől az Eszaki-tengerig nyultak volna, s melly elválasztandotta Francziaországot Némethontól és megmásitandá Európa viszontagságait.

Francziaországnak tehát két feje volt ekkor: egy királya Di-

jonban, egy meg Párizsban; s tehát az egyiknek szükségkép vesznie kellett. Elveszett pedig Károly, ki nagyobb akaraterővel mint ügyességgel birván s inkább heves mint eszélyes levén, fogyasztotta jobbra balra erejét s legyőzetett és megöletett nagyravágyása szép ábrándjai közepett a hegylakó schweiziak által (1477 jan. 15.) [1]). Örvendezett Lajos király, ki azonkivül, hogy megszabadult legnagyobb ellenétől, el is kobozta a burgund grófságokat, állitván, hogy azok, fiörökös hiányában reá esnek vissza. De Austriai Miksa, a Vakmerő egyetlen lányának férje, fegyverrel védte ennek jogait s végre megegyeztek (1482, decz. 23.), hogy leányukat Margitot kapja nőül a dauphin s vele nászhozományba Artoist, Macont, Auxerret, Bar-sur-Seinet, Noyerst és a Franche-Comtét; és ha Fülöp főherczeg nem hagyna örökösöket, Németalföldet is.

Megszerezte Lajos Roussillont és Cerdagnet is, azon segélyekért, mellyeket Aragoniai Jánosnak nyujtott (100 lap). Renát, Nápolynak czimzetes királya, Lajosnak hagyta végrendeletileg Anjout és a provencei grófságot, mint szintén a Nápoly trónjárai siralmas igényeket. A ki e szerzeményeket politikája nagy érdemeül tekinti, vallja be, hogy a burgund és anjoui háznak véletlen kihunyta többet segitett Lajoson, mint ezernyi hitszegése s kegyetlenkedése. Genuát, melly elődjének karjaiba vetette volt magát, visszaadta Sforza Ferencznek, az ő nagy barátjának. Bent megállapitotta a levélpostákat (1464) s kijelenté, hogy a tisztviselők csak rendes pör utján mozdithatók el; megkettőztette az államjövedelmeket, ugy, hogy évenkint 4,700,000 lirát vett be, a mi mintegy 26 millió frankot tesz. Egy sulyt, egy mértéket akart behozni s e végre a florenczit és velenczeit küldette el magának [2]). A szokásokat is egységre ügyekezett hozni, ohajtván, hogy egy, franczia törvény álljon érvényben mindenütt.

Megalapitá a sz. Mihály rendét (1469), mellynek tagjai esküvel fogadták, hogy védni fogják a korona és királyi tekintély jogait, hogy nem lépnek sem maguk közt, sem más fejedelemmel szövetségre, s ama renddel legelőször a régi Közjó- társulat tagjait diszesitette föl s Bretagne herczegét fegyverrel kényszeritette a szolgai megtisztelés elfogadására. A bourgesi s bordeauxi egyetemek által terjesztette a tanitást a vidéken is, hanem zsarnokságát a gondolat fölött is gyakorolhatni hitte, rendelvén, hogy a nominalisták könyvei lelánczoltassanak s beszegeztessenek, s megtiltván számki-

---

[1]) L. alább a XV. fejezetet, és Flandria történetét a XV. könyvben.

[2]) *Preuves de* **Duglos**. IV. 149.

vetés büntetése alatt azok tanainak terjesztését. Nevetséges rendelet, melly nem sokára feledésbe ment.

Lajos nem volt korának legroszabb fejedelme, csakhogy benne diadalmaskodott az erkölcstelenség. Barátja volt a népnek, hogy elnyomhassa a nemeseket, kikkel ekkép meggyülöltette magát, s ennek tulajdonitandók ama fekete szinek, mellyekkel öt a történetirók festék. Szélhüdéstől találva, boldogtalan két évet töltött, közepette az emberek- és haláltóli félelemnek; palotájába zárva, ugyszólván folytonos ostromállapotban élt, roppant számu őrség által őriztetvén magát, torlaszok, lánczok és akasztófák között. Mulattatására macskákat s patkányokat vetettek szobájába; Cottier Jakab nevü orvosának, ki csillagjósi észleletek alapján esküvel erősité, hogy az ő segélyszerei nélkül egy hétig sem él meg, hónaponkint tizezer lirát adott s teljesitette minden kérelmét. Különféle utálatos szerein kivül igénybe vette az ereklyéket és a babonát, és borzasztó s csodálatos orvosszereket használt, mivel egyátalában nem akart meghalni. Nem akarván látni vénülését, ifjító szerekhez folyamodott, szokása ellen fényesen öltözött, s kettőztetett tevékenységgel gyakorolván zajos hatalmát, követeket küldött mindenfelé; összevásárolta tott mindent, a mi drága volt; Spanyolországból vadászkutyákat, Olaszhonból lovakat és fegyvereket, Áfrikából oroszlánokat hozatott s mindent gazdagon fizetett, csakhogy nagy hire legyen. Hallván végre Paulai sz. Ferencznek, a legkisebb rendü ferenczesek alapitójának csodatételeit, magához hivatta azt Calabriából, s midőn a sz. férfiu, ki uj szerzetének jelszavául a szeretetet, alapjaul az alázatosságot és öntartóztatást rendelé, a Capetek királylakába érkezett, Lajos lábaihoz borult neki s könyörgött, gyógyitná meg őtet; de a jó remete felelé, hogy nem tud más szert az imádságon kivül, hogy tehát imádkozzék és térjen meg. És csakugyan furdalta a királyt lelkismerete végóráiban; siratta elkövetett büneit; jóvá tette azt, a mit lehetett; és végre azon Madonnához könyörögve, kitől annyiszor kért szerencsés sikert és vétkeiérti büntetlenséget, meghalt aug. 24 1483-ban. Nagy király, de gonosz ember vala.

TIZEDIK FEJEZET.

Franczia ország alkotmánya.

Az Ile de France kis herczege, lassankint gyarapodva, most ime már azon határokig terjesztette uralmát, mellyeket természeteseknek mondanak; egységet hozott létre, s az idegen zászló már csak egy tengerparti városon lobogott. A területtel egyesitette a kormányt is, rendbe hozta a pénzügyet, megsemmisitette a főurak és városok független hatóságait, lerontott minden közfalt maga és népe között, mellyet a közrendek személyében egybehitt az adók megszavazására. Szép-Fülöp erőszakkal folytatván sz. Lajos müvét, kiterjeszti az egész országra a királyi tisztek hatalmát, kik megfosztották lassan-lassan a hübérurakat a joghatóságtól; ugyanezeknek megtiltotta utóbb a király a pénzverést; a mozgó parlamentet állandóvá tette; s megalázván a szentszéket, behozta e formulát: A királyi teljhatalom által. A tartásjutalékok örökségét a figyermekekre szoritá, hogy amaz uradalmak annál hamarabb a koronára térjenek vissza.

Ennek jövedelmeihez tartoztak az adók (census), a birságok, vámok és a királyi javak jövedelme; a községi levelek biztositották a városokat az önkényes megadóztatástól. Azonban több pénzre volt szükség, miután számosabb hadsereg tartatott, és a hübérkatonaság hosszabb hadjáratra nem használtathatott. Jónak találtatott tehát nagy terhet vetni a zsidókra és kereskedőkre, kiket nem védett a törvény; meghamisittatott a pénz, eltöröltettek a templariusok; Fülöp 1298 ban felszabaditotta, bizonyos váltságdij lefizetése mellett, Languedoc összes rabszolgáit, s fiai szintén gyakorolták e pénzérti felszabaditást. Minthogy pedig valamelly biztosabb bevétel szükségeltetett, Fülöp nagy vámot vetett a gyarapodó kereskedelemre és terhes adót a sóra; aztán össze kellvén hivnia a rendeket, hogy tőlük segélyt kérhessen, megalapitá az északi s déli közrendek parlamentjét, melly határozta, hogy a nemesek és egyháziak, kik száz liránál nagyobb jövedelmet huznak, a királynak egy-egy lovas katonát adjanak, a nem nemesek pedig hat gyalogost minden száz háztól.

Halála után fellázadtak az alattvalók a pénzügy és igazságszolgáltatás rendszere ellen; a pénz ismét régi lábra állittatott, néhány uj adó, különösen a sóadó eltöröltetett. Némelly nemesek visszaszerzik hübéri kiváltságaikat, és meggátolják a királyt, hogy uradalmaikon igazságot szolgáltasson, kivéve az igazság megtagadása vagy a

fölebbezés esetét; érvényre hozzák azon jogukat, hogy a király birtokaira szökött szolgáikat üldözhessék; megszorittatott a királyi tisztek hatalma, visszaállittatott az itéleti párbaj, és megszünt az országon kivüli katonáskodás kötelezettsége. De ez volt az utolsó s csak rövid ellenállás. Kiütvén az angolokkali háboru, Valois Fülöp megnyeri a rendektől a szeszes italoktóli adót s a só egyedáruságát; aztán meghamisitja a pénzt, s elkoboz saját kincstárnokától ötvenezer forintot és négyszázezret az olasz kereskedőktől.

A kiváltságos városok, midőn a hübéruraktól a király hatósága alá kerültek, szabadságukat vagy egészen vagy részben elvesztették. Némellyek a provencei grófok alá kerültek, mások elpusztultak az albigensek elleni hadban. Hanem ezek romjaiból fölemelkedett Párizs, terjeszkedve a Szajna mindkét partján s a kereskedők elnöke által igazgattatva. Érezte saját erejét s felhasználta azt a királyi igazgatás megdöntésére, kezet nyujtva a többi városoknak. Az 1356-ban összegyült rendek democraticus követelésekkel léptek föl, hogy ők szavazzák meg az adót, ők szedjék azt be; ők egyenlitsék ki a felmerülendő viszályokat; megszavaztak egy 30,000-nyi sereg kiállitására szükségelt költséget, de annak beszedésére ők maguk nevezték ki az egyéneket; kivánták azonkivül, hogy a koronának legmagasb tisztviselőiből huszonkettő letétessék s fogságra vettessék, végre határozták, hogy a rendek időszakonkint összehivassanak.

De remélhető volt-e, hogy a három rend egyetértésben maradjon? A Jacquerie föllázad a nemesek ellen, az angolok pusztitva törnek be, s a különböző osztályok szükségesnek találták a monarchia uj megerősödését. A kormányzó-dauphin tehát (János király fogsága alatt) megszilárdithatta azt jobban mint valaha, ujra behozta az adókat, sőt egy ujat vetett ki a tüzhelyekre, rendbehozta a királyi urodalmak igazgatását s a kamarai kincstárt; a hadi költségre s János király kiváltására szükséges pénzt nem a nép emberei szedték be többé, hanem királyi tisztek; rendes csapatok alakittattak, mellyek magvai voltak az állandó seregeknek. A parlament nagy részben hübérileg volt megalakitva V. Károlyig, hanem azután mindinkább megnyilt a mező a törvénytudók és polgárok előtt is, kik mint tanácsosok és itélő-birák a koronától, mellyet szolgáltak, huztak fizetést.

VI. Károly kiskorusága, aztán őrültsége megakasztá a királyi hatalom gyarapodását s nagy fontosságot engedett az egészen forradalmi irányu közrendeknek. A fölkeléseket leginkább az uralkodásban részt venni kivánó királyi herczegek támasztották. Az Orleanspárt támogatta az egyedurságot, az armagnacok összeszedvén a le-

vert hübériség maradványait, a multat álliták az ujitások ellenébe. És a viharos időszakban, midőn az egyedurság az egyház, nemesség-, nép- s külellenségtől szorittatott, roppant fontosságot nyertek a közrendek mint a nemzet valódi képviselői; minden nagyobb intézményt ők szentesitettek meg, ők mondták ki a koronának Rómától függetlenségét, ők határozták meg a trónöröklés törvényeit, ők fejtettek ki minden erőt a nemzetiség biztositására. Azon rendezet, melly a rendeknek, kik akkor az egész kormányt hatalmukba keriték, 1356-i gyülése után adatott ki, törvényhozási Chartának nevezhető; az 1413-ból való pedig közigazgatási törvénykönynek tekinthető, melly a néppárttól eredve, tulnyomóságra vergődött s mellynek kétszáz ötvennyolcz czikke meghatározta az állam nagy testületeinek jogait, a közigazgatást, törvénykezést és pénzügyet: visszahatásképen az egyedurság és alkotmányos hatalom javára. Roszalta és megszüntette ama törvénykönyv minden osztálynak visszaéléseit; vadászati jogot adott a népnek s fölhatalmazta az utonállók fegyveres üldözésére. De megbukott ama párt és vele az épen elősorolt intézmények; de mégis utmutatásul szolgáltak a törvényhozásnak.

És csakugyan, amint VII. Károly tulnyomóvá lett s az angolokkali területi kérdés bevégződött, el lön döntve a törvénykezés, pénz- és hadügy kérdése is, a tusa, mellyet a királyhoz szító községek a hübérurak ellen kezdettek, a király javára ütött ki. A crecyi, poitiersi s azincourti csatákban elveszett a hübéres förendurság; egy ujabb aristocratia emelkedett az angolok visszaverésekor, mig a nép hősi erőt tanusitott VII. Károly megmentésében. Az utolsó hübéresek ellenállása jó alkalmat nyujtott a királynak hatalma s területi uralma kiterjesztésére.

XI. Lajos alatt a közrendeknek egy ujabb igen fontos kérdés fölött kellett határozniok, értem a tartás-jutalékokat, mellyek szerint nagy tartományok elszakittattak az országtól s külön független uraknak adattak, kik soká háboritották az országot. A közrendek (1467) elvetvén Berry herczegnek Normandiárai igényeit, határozták, hogy a királyi herczegek a jutalékot pénzben kapják. Utolsó nyilvános kérdése a hübériségnek.

VII. Károly hogy fizethesse az elnyomott hübéri katonaság helyett behozott állandó sereget, megnyerte a közrendektől a személyes adó megszavazását, melly egy millió nyolczszázezer lirát tett s mellyen tizezerötszáz fegyveresst és négyezer íjászt tartott. XI. Lajos az adózók beleegyezése nélkül önkényesen uj adókat vetett ki; az udvaronczok megdicsérték őt, hogy önállóvá tette az egyedurságot;

de Comines belátta, miszerint igazság, hogy a ki fizet, csak önkénytes beleegyezés után fizessen, és hogy ebben áll az uralkodók legnagyobb ereje [1]).

Lajos halála után a rendek által képviselt nemzet utolsó kisérletet tőn s ellenszegült az önkényes adóztatásnak. A gyermek VIII. Károly alatti kormányzóság fölött nagy vita támadt a fiu anyja Beaujeu Anna, és a királyi herczegek között; amaz férje végrendeletére, ezek a közrendekre hivatkozván. De minthogy ezek összesen együtt nem tudtak megegyezni és kiváltságukat megszilárditni, jónak találtatott, hogy hat bizottmánynyá alakuljanak s külön-külön vitatva meg a kérdést, az eredményt utóbb közöljék egymással. Annál jobb alkalma lett ekkép az udvarnak megvesztegetni, és szitani az országban a féltékenységet; a burgundok és normandok határozták, hogy a gyermekkirály alatti kormányzóságról gondoskodni a közrendeket illeti, mit azonban a párizsi, aquitaniai, langued'oc-i s langued'oil-i bizottmány elvetett.

Nagyobb volt egyetértésök, midőn Lajosnak az adók körüli kicsapongásai megszoritását kivánták, panaszkodván, hogy a királyi ház sokat költ, nagy díjakat fizet, sok ajándékot oszt, sok katonát tart; hogy tehát töröltessék el a vám s más önkényes adóztatások; minők ezután csak a rendek beleegyeztével vettethessenek ki. Ráálltak mégis, hogy annyi fizessenek, mint VII. Károly alatt; azonkivül egynegyedrészt a király szerencsés trónra lépteért; de a rendek kijelentették, hogy ez szabad ajándék s nem tartand tovább két évnél, amikor is az országgyülést ujra össze kell hivni. A kormányzók kikerülték az utóbbi föltét teljesitését; de a hübériséget XI. Lajos annyira leverte, hogy annak harcza egy nő s egy gyermek uralma ellen csak b o l o n d h á b o r u czimet érdemelt.

Hivatal-árulás.

Ekkép magához ragadta a király önkénye az adók kivetését, s Franczia ország, a mi kevés törvényes ellenállása maradt, azt egy, a király megszorulása által okozott gyalázatos eszköznek köszönte. Kimeritve az olasz háboruk által, XII. Lajos áruba bocsátotta a pénzügyi tisztségeket, melly, különben nem uj szokás ekkor szabálylyá lett, annyira, hogy minden hivatal pénzért volt kapható, s még a közönséges mesterségek is, minő p. egy borbélyé, a köztisztségek közé soroltattak, hogy eladathassanak. A ki megvette a hivatalt, mint tulajdonos örököseinek hagyhatta, nyerekedhetett vele, elzálogosit-

[1]) **Comines**, *Mém.* V. könyv, 19. fej.

hatta, eladhatta. II. Ferencz kiterjesztette az eladást az igazságügyi tisztekre is, s eladott husz tanácsosi állomást a párizsi parlamentben, és harminczat a vidéken, és erőszakkal a többiekkel egyranguakká tette ezeket. Hasztalan szegültek ellen a parlamentek; ujolag fölmerült szükségek uj eladásokat szükségeltek; s minél több lett az illy hivatal, annál nehezebbé lett a koronára nézve, azokat visszaváltani.

Leggondatlanabb, legrútabb s gyalázatosabb eszköz volt ez a pénzszerzésre, és mégis nem maradt jó következmények nélkül. A hivatalnok, bün esetén kivül, elmozdithatlan levén, független volt a királytól s nem kényszerült hizelegni az udvarnak. Ama hivatalok drágák és kevesetjövedelmezők lévén, csak gazdagok által vétethettek meg; és a kik megvették, a főnemesek rangjába léptek s ezekkel vetélykedő fényüzést fejtettek ki. Fölösleges számmal lévén föllállitva, figyelmöket más tárgyakra is kiterjeszthették s gyarapodván a függetlenség, összeköttetés és gazdagságban, kijátszhatták az udvar és kabinet fondorlatait. De nem csak a pénz-, hanem az igazságyügyi tisztségek is eladattak: kell-e több? azok, kik a király nevében itéltek, nem függtek tőle, minők voltak pl. az államügyészek; s egy-egy törvényszék büntetlenül szegülhetett ellen a királynak.

A pénzügy rendszerezve volt a tartományokban a közigazgatásnál előbb s már 1442-ben minden városnál hivatalnokok voltak felállitva a királyi haszonvételek, tizedek, adók és segélypénzek beszedésére, kik is e beszedést egy egész területen végezték, melly közönségnek (généralité) neveztetett. Illy felosztást használtak a királyok a közigazgatás megalapitásában, minden közönségben egy pénzügyi hivatalt s egy biztosságot állitva fel a királyi rendeletek végrehajtására. Ez utóbbiaknak roszul meghatárzott hatósága gyarapodott a pénzügyi tiszt rovására, annyira, hogy a biztos végre a király tartományi képviselőjévé lett, s XIII. Lajos alatt had-, igazság- és pénzügyi igazgató nevét viselte. Felügyeltek és hatalommal birtak mindenben, a mi a királyszolgálatát vagy a népnek javát illette; az eljárásmód mégis a szokások és kiváltságok szerint változott. E kiváltságok szerint némelly tartományok államiak, némellyek választók voltak, azaz olly joggal birtak, hogy maguk is beleegyezzenek és vessék ki az adót a három rend közgyülésén. Az igy kivetett adót az igazgató a lelkészségekre osztotta fel, s az adószedők és adózók közt felmerült peresügyekben a helybeli választottak nevü tisztviselők biráskodtak.

Igazságügy.

Eredetileg a közhatalom a bünteyeknél nem büntetés, hanem

békités végett vetette magát közbe, s elértnek tekintette czélját, ha az ellenségek közt kiegyezkedést eszközlött, mellynek folytán az egyik eladta a boszúállást, a másik megvette a büntetlenséget. Az egyház példái, a föléledt római jog s a községek rendezete javitást hozott be, de csak annyiban, hogy a magánboszut a nyilvános váltotta fel, melly szintén erőszakos volt s mellynek fenyitései a szenvedély visszatorlásaihoz hasonlitottak. Elvenni a féltett jogot a főuraktól és a királyban pontositni azt össze hosszu műve volt a politikának. A királyi tisztek eleintén csak a király felsége, annak tisztviselői vagy az annak védelme alatt állt közbátorság ellen elkövetett bünténeket kivánták maguk elé terjesztetni. Igen jó alap volt az, mellyen messzire terjeszkedni lehetett. A felségsértésnek annyi fokozata, aztán az isteni felségnek akár eretnekség, akár varázslás vagy más efféle általi megsértése, aztán legkisebb megbántása valamelly királyi tisztviselőnek, és végre a közbátorságot illetőleg, minden csalás, elidegenités, lopás, leginkább pedig az orgyikosság, mérgezés, apagyilkolás, ember- és gyermeklés, erőszaktétel, nőrablás, csábitás, gyujtogatás, veszedelmes csoportozások, szökevény bünönczök befogadása s a köznyugalom elleni merények, aztán a királyi épületekben, egyházakban s országutakon elkövetett bünök a király törvényszéke elé tartozóknak nyilvánittattak; végre minden kis késedelmezés az igazságszolgáltatásban elég volt arra, hogy az ügy a fejedelem elé terjesztessék.

Midőn aztán Francziaországot az elbocsátott zsoldosok, mint rablók, özönlötték el s tehát az erőszakoskodások napirenden voltak, a főurak nem győzvén a biráskodást, csapatokkal ellátott királyi rögtönitélő bíróságok (maréchaussée) állittattak fel, kik rémületbe is ejték a gonosztevőket; de a főurak lassankint minden joghatóságukat elvesztették. XI. Lajos rendelete a birák elmozdithatlanságát illetőleg, annak halála után a közrendek által törvénynyé emeltetett s Francziaország negyedik alaptörvényévé lett.

A papság pártolta az ujitást, mint mindent, a mi diadala volt a tudománynak az erőszak fölött; a királyok igen jó eszközt láttak a kizárólagos igazságszolgáltatásban a hübérurak fölötti előjoguk érvényesitésére; az alattvalók is belátták, hogy ekkép legjobban van biztositva személyes szabadságuk s tehát örültek az állandó törvényszéknek s hogy biráikat előre ismerik.

Még nagyobb előlépés volt az igazságügy rendszerezésére az, hogy Szép-Fülöp a parlamenteket állandó törvényszékekül nyilvánitá; mit kedvesen vettek a főurak, nem lévén kénytelenek többé az ud-

vari törvényszékekre megjelenni, és a községek is, mellyek védelmet reméltek a főurak bitorlásai ellen. Nagy változás következett be az eljárásban is. A hűbérur elvesztette azon befolyást, mellyet neki a törvénykezésre a birák mindenkori kinevezése engedett; az itéletet ugyanazon tisztviselő hozta, ki a vizsgálatot tette; a törvényhez szigorúbban kellett ragaszkodni; s minthogy az jobbára latin nyelven volt irva, szükség volt tanulmányozni e nyelvet; melly fáradalmat el nem türtek a fegyverforgató nemesek; a királyi birák a párbaj- és istenitélet helyébe tanuvallomást és irásbeli tárgyalást hoztak be. A birák ismertettek, s a ki részrehajlásról gyanusittatott, elmozdittaték. Végre (és ezt nemcsak Francziaországról kell érteni) behozatott a titkos eljárás.

Titkos eljárás.

A germán népeknél minden arimann köteles volt a törvényhozó és egyszersmind igazságot szolgáltató gyüléseken megjelenni, s ekkép a titkos eljárásról szó sem lehetett; az istenitéletre összecsődült a nép, mint valameliy szinjátékra, s mindez zajos nyilvánossággal történt. A hübéri törvényszékekre meghivta a hűbérur itélőbiráknak azokat, kiket neki tetszett; de nem volt ok, mellyért mások is jelen nem lehettek volna. A meghivottak alsóbbrendü személyeket is hoztak magukkal, s az eljárás a legegyszerübb vala.

A római eredetü nemzeteknél, mellyek a törvényekben jártasabbak s a hadi és házi gondok által kevésbbé elfoglalva voltak, gyakrabban fordult elő az irásbeli, okmányok szerinti tárgyalás; de távol vala tőlük eltitkolni a vádlott előtt a tanukat, és megvonni töle azon segélyeket, miket semmi, polgárilag megidézett személynek sem lehet megtagadni. Az egyházjog egy rendeletet tartalmaz III. Coelestintől s III. Inczétől, mellyben meg vannak különböztetve a római törvénykönyv értelmébeni vád, aztán a feladás és inquisitio szerinti eljárások [1]; de egy esetben sem titkoltatnak el a tanuk, s nem gátoltatik meg a védelem és a megvitatás. Eleintén még az eretnekek előtt sem titkoltattak el a tanuk és a vádló, megengedtetett nekik az ügyvéd és a nyilvános vitatás. VIII. Bonifácz [2] felhatalmazta az inquisitorokat, hogy titkosan járhassanak el, midőn a tanukat veszély érhetné; miután pedig VI. Incze kijelenté, hogy az illy veszély mindenkor feltehető, a tanu-eltitkolás átalánossá lett, s talán igy hozatott be a titkos eljárás, melly az önkénynek kitett nemesek,

[1] C. 31. *De simonia.* — C. 24. De accusationibus.

[2] Utolsó C. *De haereticis.*

községek s mások ellenszegülésének daczára, behozatott mindenhová, kivéve Angolországot; Franczia országban mondhatni csak 1539-ben lőn átalánossá.

Idő s terjedelmesb ismeretek kivántatván meg a birák részéről, állandó törvényszékek szükségeltettek. Megszünvén a nyilvános vitatkozás, a birák elvesztették a benső meggyőződés szerezhetésének eszközét s más módokat kerestek a bizonyosság vagy legnagyobb valószinüség kipuhatolására; két tanu bizonyitása elegendőnek határoztatott; a lelkismeret számtani szabályok alá vettetett s az erkölcsit hivatalos meggyőződés váltotta fel. Innen az aljas formaságok, innen a titkos eljárás összes szörnyüségei, mellyek megtagadták a becsület- és életveszélyben forgó vádlottól a segélyeket, mik megadattak neki, ha vagyonát védte vala. De minthogy a lelkismeretet nehéz volt elnémitni s a közönség is bizalmatlanná lett, határoztatott, hogy senki se itéltessék halálra mig magára nem vall; de ki nem tudja, hogy a bevallás fölösleges lehet az igaznak kideritésére; mikép más esetben a legvalótlanabb lehet?

E határozat után, hogy kicsikartassék a vádlottnak magára vallása, behozatott az előkészitő kérdezgetés, aztán a kinzás; mellynek eltörlése után is fenmaradt az erkölcsi kinzás, a magány szenvedései s a bizonytalanság aggálya. A kinzás, ezen vad maradványa a pogány jognak, majd a magáravallás kicsikarására, majd a bűntársak kitudása, majd a vallomások igazolása végett alkalmaztatott. Néha büntetésül, néha fenyitékül szolgált azok ellen, kik a bebizonyult vagy valószinü tényt makacsul tagadták. Ezek és azon ujabb mód szerek is, mellyek nem az igazság kideritésére, hanem vallomás csikarására szolgálnak, logikai következményei a titkos eljárásnak.

Kereskedelmi törvényszék.

Különböző módosulattal, illy menetü volt a büntető hatalom Európa majdnem minden országában; de Franczia országban létezett egy külön kereskedelmi törvényszék is a kormánytól független kereskedőkből alakitva; melly intézmény ismeretlen volt Nétetalföldön, Angolhonban és a Hansa-városokban, daczára ezek kiterjedt kereskedésének. És mikép szülemlett Franczia országban az egyedursági eszmékkel ellenkező intézmény? Midőn a királyok nem szükségelvén többé a községek támogatását, megtámadták azokat, hogy hatóságaiktól megfoszszák, a kereskedőket, mint külön álló osztályt, kedvelték, és saját hatósag szabadalmával ajándékozták meg. De e hatóság nagyon megszoritott vala, mivel consulaik csak egy éviek és többé nem választhatók voltak és itéleteik fölebbezésnek voltak

alávetve; mi szükségtelen volt, midőn tulnyomók voltak a községek, és nyilvános vitázás divatozott. Ugyanezen okból, midőn a németalföldi forradalom feltüntette a nép hatalmát, pártoltattak ott a testületek és egyletek, mik eldarabolásai voltak a községeknek.

Közjog.

A milly nagy fontosságra emelkedtek a törvénytudók, ugyanollyat kölcsönöztek a közjognak is. Miután a joghatóság nem királyi megbizás, hanem területi szabadalom vala s a jog nem a személyeket hanem a helyeket érdekelte, a biráknak a peres ügyeket a helyi szokások vagy a természeti méltány szerint kellett eldönteniök. Azért is összegyüjtettek a helyi szokások; s néhol egy neme a kihallgatási jegyzőkönyvnek tartatott, a pertárgyakat és az itéleteket tartalmazva. Illy természetüek voltak az Olim-jegyzékek Franciaországban, mellyek 1254-ben kezdettek [1]); hanem ama honban kevés szokás volt irásba téve, miután szájról szájra adattak át, és igy a biró gyakran saját szenvedélyét s érdekét követhette. A XIV. században irásba foglaltattak; VII. Károly a törvényhozás összes eseteit följegyeztette, s letétette a szokásgyüjteményeket a királyi bíróságoknál: hanem a törvényhozási egységnek e gondolata korai volt, mivel egy törvénykönyv előtt kell, hogy előbb egy nemzet létezzék. A szokástörvényekben igen nagy önkényesség vala; néhol a hübéri elsőszülötti jog fennállt, néhol nem; néhol legsajátszerűbb részletes szolgalmak divatoztak; Czivódó-Lajos alatt a bordeauxi határozmányok szerint az apának fia, a férjnek neje fölött teljes hatalma vala, ugy, hogy amaz eladhatta fiait, emez harag-, türelmetlenség- vagy fájdalomból, büntetlenül megölhette nejét, csak az kellett aztán, hogy ünnepélyes esküvel bünbánónak vallja magát. E szörnyüségeket megjavitá az idő, minekutána a törvények irásba foglaltattak s a kevésbbé önkényes alkalmazás módot nyujtott a törvénytudóknak azok értelmezésére, összehasonlitására és előkészitésére azon közjogi elemeknek, mellyek a törvényhozási egységre utaltak.

Parlament.

A párizsi parlament a leghatalmasb törvénykezési hatóság, melly valaha valamelly népnél létezett. Nem a Karolingok udvari törvényszékeiből, hanem, mikép már mutogattuk, hübéri intézmé-

---

[1]) *Olim* néven neveztettek a királyi itélőszék határozatainak jegyzékei sz. Lajos, Bátor és Szép-Fülöp, Czivódó Lajos és Hosszu Fülöp alatt. A franczia kormány az *olimek* válogatása s közzétételével Beugnotot bizta meg, s az I. kötet, melly 1839-ben jelent meg, az 1254-től 2273-ig valókat foglalja magában.

nyekből eredt. A harmadik családbeli királyok egy, főpapokból s a korona vagy Ile de francei herczegség hübéreseiből és udvari tisztviselőkből álló tanácsot alakitottak maguk körül, de roszul meghatározott joghatósággal. Tanácskoztak béke és háboru, köz és részletes törvények és minden fölött, a mi a hübéri társadalomra vonatkozott; ők egyenlitették ki a fő- és alhübéresek közötti viszályokat.

Talán e királyi tanácsból lett a parlament, igen vegyes teendőkkel: miglen az ügyek szaporodtával két részre osztatott s az egyik politikai ügyeket tárgyalt, a másik törvényszékeket tartott a király nevében. E megkülönböztetés Szép-Fülöp alatt történt meg, ki az elődei által vetett alapokon könnyebben rendszerezhette kormányát. Minden tartományra nézve meg voltak határozva a napok, mellyeken a királyi tisztek és más birák védelmezhették saját itéiket, a feleket ügyészek védhették. Igy maradt a dolog, miglen VII. Károly az egyetemes parlamentet tartományiakra osztotta, és igy a hübériség egykori központjain magas királyi tisztségek székeltek. A parlament határozatokat hozhatott nem csak az eléje terjesztett magánügyekben, hanem a jövőre nézve is; mi nyilván törvényhozási jog vala.

A párizsi legbefolyásosabb volt, mivel a király közelében lévén, tanácsot kérhetett tőle és viszont adhatott neki. Csak később s lassankint azonosittatott vele a pairek törvényszéke, kik magukat született tanácsosoknak tekintették. Ugy tekintvén magát a párizsi parlament, mint melly a nagy hübéresek tanácsát pótolta, igényeket támasztott s nem akart az Ile-de-francei ügyekre szoritkozni, hanem hatóságát az egész országban kivánta gyakorolni. A király nem bánta ezt, miután belátta, hogy határozatait könnyebben fogadja el a parlament, mint a közrendek; és a nemzet, melly az utóbbiakat mindig egyenetlenségben látta, jobban szerette egy állandó testület által ellensulyoztatni a királyt.

S a parlament csakugyan ellensulyozta azt, kiváltságait alkotmányos hatalomig emelve s a közrendek távollétében törvényhozó gyülés jellemét véve föl, a mennyiben törvényeket fogadott el s adókat szavazott meg, miben, mint király ellensulyozó testület, támogattatott a közvélemény által. Tehát sem a törvények, sem az adó nem tekintetett elfogadottnak, mig a parlament által ollyanul nem nyilvánittatott. Ellenszegülés esetében a király kénytelen volt az igazság ágya nevü ünnepélyhez, melly árnyéka volt a régi martiusi gyüléseknek, folyamodni. Megjelent a parlamentben s trónra ült és előterjesztést tett, a tagok halk hangon sugták meg szavazatukat,

ugy hogy az azt áttevő korlátnok hazudhatott is. Ha a szavazás a király ellen ütött ki, ez megparancsolta a rendelet elfogadását, s a parlamentnek hajlania kelle, kijelenthetvén mégis, hogy csak a viszszautasithatlan parancs folytán engedett. Valóban játék-alkotmány, melly azonban néha mégis visszatartá a királyokat, kik nem szerettek korlátlan hatalmuaknak látszani.

Hadügy.

A hadügy ujabb rendezete ujabb nagy előlépése volt az egyedurságnak. Hajdan a főerőt a gyalogság képezé, mivel a nemzetből vagyis a frankokból állott. A Capetek alatt az első helyet a lovasok foglalták el, mivel a sereg nemesekből állott. Ezeknek nem sokaság, hanem egyéni erő által kellvén győzniök, mindent elkövettek fegyverzetök erősitésére, s minden lovagnak volt fegyvernöke, ki öt fölfegyverezze, és apródjai, kik fölemelték, mit magától nem volt képes tenni. A községek keletkezése ismét fontosságra emelte a gyalogságot [1]), melly minthogy nem elkülönzötten, hanem rendezett osztályokban harczolt, a lovasságot rendszerezni kelle. Ezek egy hosszu sorban nyomultak elő, valamivel hátrább ismét egy sorban, melly hiányos rend csak a XVI. század végén váltatott fel escadronok vagyis négyszög-tömegek által.

A franczia királyok kénytelenek levén hadjárataikban zsoldot fizetni a hübéri lovasságnak és a községi gyalogságnak, jobbnak találták utóbb, ha saját vezéreik által toborzanak össze katonaságot, melly azonban a hadjárat után rablócsapatokra oszolván, ostorává lett Franciaországnak, miglen VII. Károly (1439) rendes királyi sereget nem állitott fel. Megnyervén az orleansi parlament rendeitől az állandó adót, felállitott tizenöt rendes századot, mindegyiket száz lándsával; képeztek pedig egy lándsát egy fegyveres, három íjász, egy paizsos, egy handsáros és egy lovászlegény, mindnyájan lóháton. Minden század tehát állt hétszáz emberből, egy kapitánynyal, egy hadnagygyal és zászlótartóval. Minden fegyveres egy hónapra tiz lirát (66 frk), félannyit a paizsos, négyet az íjász, hármat a legény, a kapitány pedig egész évre ezer kétszáz lirát kapott, nyolczszázat a hadnagy, hatszázat a zászlótartó; s igy az egész hadsereg évenkint nyolczszáz tizenhatezer lirába (5,600,000 frank) került. Helyőrségekül voltak felosztva a határvidéki erősségekben. Hadi biztosok által fizettettek.

[1]) A feliratok és szépmüvészetek akademiája megjutalmazta 1839-ben Janoski urnak illy czimü munkáját: *Hist. des milices bourgeoises en France dépuis le XII. siècle jusqu' au XV.*

Voltak még a nehéz lovasságon kivül szabad íjászok. Minden lelkészség tartott egy-egy jó lovast, ki el volt látva mindennemü fegyverzettel s tartozott oda lovagolni, hol az ellenség fenyegetőzött. Gyalog íjászok is voltak egy neme gyanánt a nemzetőrségnek, fölmentve az adó alól, sisakkal, réz inggel, karddal, íjjal s tizenhét nyillal. Minden ünnepen gyakorolták magukat négy ezredes- és huszonnyolcz kapitánytól vezényeltetve [1]).

Fennállván a hübérek, mindegyikben katonai szolgálatra szánt egyének tartattak; hadi tapasztalatokat szerzett minden ember a községeknél, midőn ezek szabadságukat vagy megszerezték vagy védték. De miután megszüntek a mozgalmak s a föld népe békével maradt, remélhető volt-e, hogy a ki egész héten át mezőn dolgozott, vasárnap jó katona legyen? A pórkatonaságot eltörölte tehát XI. Lajos 1480-ban és zsoldjába vett hatezer schweizit, kikhez tizezer franczia gyalogost adott, szigorú fegyelemmel; az adót millió nyolczszázezer liráról négy millió hétszázezerre emelvén, ide nem számitva a tüzérségi költségeket. De minthogy amaz idegeneket legkisebb zsoldelmaradás zavargásra s árulásra késztette, XII. Lajos és I. Ferencz ismét nemzeti katonaságról gondoskodtak.

Ez időtől kezdve nem látni többé vasba öltözött embert, hogy egész fegyvertelen sokaságot szétverjen; a háború tudomány tárgyává, a királyok urakká lettek; az ő intésökre állván készen minden erő; a hübériség halálos döfést kapott, mióta a trón nem szorult többé karjára maga fenntartása végett, és a hübériség elégtelenné

---

[1]) Összehasonlitás végett följegyzem az angol hadsereg állását V. Henrik alatt. A kiállitás módja ez vala. I. A titkos pecsét őre szerződést kötött különféle lordokkal és nemesekkel, hogy ezek bizonyos számu csapatot egy évig eltartsanak azon naptól kezdve, mellyen először szemle alá jöttek. II. A fizetés ez volt: egy herczeg kapott egy napra 13 shillinget s 4 soldót; egy gróf 6 shillinget, 8 soldót; egy báró agy zászlós ur 4 shillinget, egy lovag kettőt, egy fegyvernök egy shillinget, egy íjász hat soldót. III. A fizetést vagy a biztositékot a kincstárnok adta, és pedig évnegyedenkint előre; ha a fizetés elmaradt, a szerződés meg volt semmitve. Végre minden szerződő ajándékokat *(douceur)* kapott, és pedig 100 márkát minden harmincz emberre. IV. Egy herczeg köteles volt tartani 50 lovat, egy gróf 24, egy bár vagy zászlós ur 16, egy lovag 6, egy fegyvernök 4, egy íjász 1-et. A lovakat a szerződő adta, a takarmányt a fejedelem. V. Minden fogoly azé volt, a ki elfogta, csak ha király, vagy királyfi vagy a királytól megbizott vezérek voltak a foglyok, adattak át a koronának, melly az elfogót illően kárpótolta. VI. A zsákmány három részre osztatott: kettő a katonák javára esett, egy ismét három részre osztatott, mellyekből kettő a vezért, egy a királyt illette. L. **Rymert**, IX, 223. 227. 239. **Lingard**-nál.

lett a trón megdöntésére. Más részről az állandó seregek annál szükségesebbé tették a pénzügy rendezését; a növekedő pénzforgalom, a kereskedelemnek bekövetkezett terjedése s a hitel megalapitása csökkentették a földbirtok értékét s ezzel is sebet ejtettek a hübériségen; minek folytán a politika szabadabban terjeszhette ki szárnyait.

Papság.

Hátra volt még királyivá tenni a papságot is. Ha sz. Lajos ellenezte egy kissé a római felsőséget, Szép-Fülöp ezt a legnagyobb tulságra vitte. VII. Károly a bourges-i pragmaticával (1438), a constanzi és baseli zsinatok határozatai szerint visszaadta a franczia papságnak püspökválasztási jogát, eltörölte az adókat, miket Róma követelt, s nemzetivé tette a franczia egyházat. S ez megkönnyité annak királyivá tételét, mit ki is vitt I. Ferencz, megnyervén X. Leotól (1516), hogy ő nevezhessen ki minden püspököt, apátot és minden más javadalmast.

Ime tehát, milly hamar követte a területi egységet a hatalmak azon központositása, melly az egyedurságot képezé. Bent nagyon egyenetlenek voltak a tartományok s a központi kormányzatban hiányzott a rend: ám mégis lassan-lassan sikerült az állandó sereggel helyreállitni a fegyelmet, a közigazgatással rendet hozni be, a törvényszékeken igazságszolgáltatást s a király mindenhatóságával egynemzetiséget eszközölni. A nagy forradalom bevégezte a müvet, s a legeldaraboltabb országból legegységesebbet csinált.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Angol- és Skótország.

Félszázadig tartott azon III. Eduárdnak uralma (1327—77), kinek Franciaországban viselt dolgait már előadtuk. Hogy megjutalmazza fiának, a Fekete Herczegnek vitézségét, odaadta neki Guyennet és Gascognet aquitániai herczegség czime alatt; de a vitéz fiu hosszas betegeskedés után meghalt (1376), s a keseredett apa, utódjaul Richardot, a Fekete Herczeg fiát nevezte.

Érintettük már Skóthonnal viselt boldogtalan hadait; (XII. könyv 22. f.), mellyek, mikép a szárazföldiek is csak nagyravágyása kifolyásai voltak; ám mégis a nemzet, mellynek hizelgett a sok gyö-

zelem s az, hogy a két ellenséges királyt foglyává tette, szivesen tette a nehéz áldozatokat s Eduárd uralmát története legfényesb korszakának s a régi lovagiság utolsó virágának tekinté. Neje, Hennegaui Filippina, férje becsületét, ennek távollétében, fegyverrel is védte. Halála után (1369) az elgyengült király Perrers Alice által hagyta magát vezettetni, ki őt kéjelgővé s gondatlanná tette, s minthogy még a törvényszékekre is betolakodott, elkedvetlenité a nemzetet, melly fennhangon inté a királyt ágyasának eltávoztatására. Eduárd már jóval előbb udvarolgatott Salisbury grófnőnek, kinek midőn egyszer tánczközben leesett harisnyakötője, a király felvette azt és hogy visszanyomjon némelly gyanus mosolyt, felkiáltott: Becstelen legyen, ki roszat gondol! s felkötvén a szalagot saját térdére, mondá: boldognak fogja magát tartani, ki e jelt megnyerendi. Ez volt alapitása a térdszalagrendnek (1349), melylyel huszonöt személynél többen egyszerre soha sem voltak diszesitve [1]).

Eduárd elvesztvén fiát és a tengerentúli foglalmányait, öveitől megvettetni, szolgáitól elárultatni látta magát; Perrers Alice, a visszavett ágyas, haldokolni látván őt, levette egyik igen drága gyürüjét s odább állt, a többi cselédek szintén raboltak, s nem maradt mellette csak egy pap, ki feszületet adva kezébe, buzditotta, hogy haljon meg ájtatosan; és Eduárd megcsókolta a feszületet, elfakadt sirva és feladta lelkét.

Beédesgetve a flandriai kézmüveseket, megvetette alapját az ország ipar-dicsőségének. Az oxfordi egyetem harminczezer tanulót számlált. A francziák elleni gyülölet elfeledtette a normandok és szászok közötti régi viszályt, s rendeltetett, hogy a franczia nyelv a parlament- és törvényszékekből számüzessék (1362). Elszegényedvén nagyravágyó hadai által, Eduárd kénytelen volt több izben segélyért a néphez folyamodni, de nem nyerhette azt meg csak engedmények utján, mellyek gyümölcsöt hozandottak a jövő számára. Az adók, mellyek a római udvarnak különféle czim alatt fizettettek, részint eltöröltettek, részint megszorittattak; eltiltatott Rómába fölebbezni, és megerősittetett a pártfogók joga a javadalmasak kinevezhetésére. Ez intézkedések nehánya összeegyező volt azon függetlenséggel, mellyre a nemzetek vágyakodtak s miket azért a pápák sem nagyon

[1]) Némellyek mondának tartják. A clunyi szerzetes, ki 1457-ben ama rend eredetét kutatta, csak annyit tudhatott meg, hogy nők által eredett: *Sunt plerique autumantes, hunc Ordinem exordium sumsisse a sexu muliebri.* Hearne's *Whethamstede* ap. **Lingard**.

elleneztek; de abban, a mi az ő felsőbbségökre s a főpapok választására vonatkozott, erős ellenállást fejtettek ki, melly elkedvetlenité a kedélyeket s hajlandókká tette a szentszék rágalmazóinak hallgatására.

Wiclef. 1324—87.

Ez utóbbiak közé tartozott Wiclef János, lutterworthi hitszónok és oxfordi hittanár. Leforditotta az uj-szövetséget és szónokolni kezdett a papság s nagy birtokai és az egyházba behozott rendetlenségek ellen, különösen a nagy szakadás alatt; majd aljas kikelésekbe tört ki a pápák felsőbbsége, a szentek tisztelete, a szerzetesek fogadalmai s a papok nőtlensége, ellen. A „reformatio ezen hajnali csillagát“ legtisztább életünek irják, de szónokolni illetlen kifakadásokkal szokott, hazugok-, gonoszok-, eretnekek- s antikrisztusoknak vádolva a papokat, kivéve a vándor hitszónokokat, az ő tanitványait; dicsérte a régi egyházat és gyalázta a jelent, mindenek fölött azt erősité, hogy a birtokjog a malaszton alapszik s hogy tehát a bünösök méltatlanok a birtoklásra [1]). Éleszthette-e valamivel jobban a lázongások tüzét?

Megidéztetvén nehány püspök által, megjelent főurak kiséretében, a nép azonban kövekkel dobálta, s ő aljas szóforgatással is fejtegette vagy módositotta iratai kétértelmüségét [2]); más baja nem történt csak megintetett, hogy kerülje a kislelkűek botránykoztatását. Elhallgatott csakugyan, hanem irataiban annál harapósabban támadta meg a hitet, tagadva az átváltozást (transsubtantiatio) és a fülgyónást; tételei közől a londoni zsinaton (1382) tiz mint eretnek, tizennégy mint veszélyes, kárhoztatva lőn. Felfüggesztetvén tanszékétől, a parlamenthez fölebbezte ügyét, s miután kielégitő hitvallást adott be, visszahelyeztetett és nem sokára szélütésben meghalt [3]).

---

[1]) Igy okoskodott: Az árulás büntetése a javak elkobzása; már pedig minden bűn Isten elleni árulás; a bünösnek tehát el kell vesztenie hatalom és birtokrai jogát. Szintilly modorban okoskodott, midőn állitá: Egy nő sem felesége a férfinek, mig maga nem egyezik bele; de a házassági szertartásokban a férfi igy szól: *Én nőül veszlek téged;* mielőtt a nő beleegyezését adná. A házassági kötés tehát érvénytelen.

[2]) Például azt is vitatta, hogy oklevelek mindenkori örökösödésre nem adathatnak; hogy maga az Isten sem adhatta az embernek a polgári javakat mindenkorra. Most oda módositotta azt, hogy a *mindenkorra* szóval ezt akarta mondani: *az utolsó itélet utánra.*

[3]) **R. Vaughan**, *Life and opinions of John Wiclef.* London 1828. — **W. Lebas**, *Life of Wiclef.* U. o. 1832.

II. Richárd.

Tanai ha nem is támasztották, de melengették azon fölkelést, melly megzavarta II. Richárd uralmának (1377) első éveit [1]). A franciákkali háboru folytathatására, minden tizenöt éven felüli személyre uj adóneme vettetett ki, mi általános lázadást vont maga után, Wat-Tyler vezérlete alatt, a háboru összes dulásai- s erőszakoskodásaival (1381). Ball János a „szegény pap", mikép magukat Wiclef tanitványai nevezék, élesztette a tüzet, mondván a többi közt: Mikor Ádám kapált, Éva pedig szőtt, ki volt a nemes ember? Ebből következtette, hogy az emberek egyenlők s a szolgák és szabadok közti különbséget a hatalmasak találták ki, s hogy tehát ezt mind el kell törölni; a nép igazat adott neki s rabolt és rontott mindent. Richárd, a szép szavakat erélyes tettekkel támogatva, helyreállitá a csendet, összefogatta s elitéltette a főnököket, kik bevallották terveiket, hogy az összes nemeseket, birtokosokat, püspököket és jogtudorokat ki akarják irtani, csak a kolduló barátokat hagyván meg.

A büszke s erőszakos Richárd király, ki ellensége volt mindennek, ki neki ellenállt, alsorsu emberek s különösen Vare Robert által hagyta magát kormányoztatni, kit Irhon herczegének nevezett ki. Gyalázatnak vették ezt a főurak, kiknek élükön a király három nagybátyja, u. m. Lancaster János, Yorki Edmund és Glocester Tamás álltak. Ez utóbbi, pártoltatva a nemzet által, tulnyomóvá lett s kieszközölte a parlamentben (1386), hogy a kormány az általa kijelölendő tizenkét tagu tanácsra bizassék. A jogtudósok e tényt a királyi tekintélylyel összeütközőnek nyilvánitták; Vare és a király fegyverhez nyulnak, de az ellenzéki lordok győznek s halálra itélik a király ministereit, kit a nemzet s a kormányi bizottmány irányában engedelmesség esküvésére kényszeritnek (1388). Richárd türte egyideig e megaláztatást, de csakhamar megragadta a gyeplőt váratlan erélylyel, s azon időponttól a parlamenttel egyetértve uralkodott, rendkivül fényes udvart tartva. Némellyeket elvakitott, de a legtöbbeknek visszatetszett; azonban a ki szólni mert ellene, halállal fenyegette ték; Glocester, ki szemére veté a sok kiadást, a francziákkali békét és gyávaságát, meghalt, és kárhoztatva lőn emléke is (1399).

---

[1]) Ő koronázásánál emlittetik először az igen régi szokás, melly most is divik. Egy egészen vasfegyverzetü lovag megjelen a gyülés közepett s egy kesztyűt dob le, hogy fölvegye azt akárki, ki a királyi koronára vetélytárs akarna lenni.

Ennek bukása eltávolitott minden ellensulyt az egykor leghatalmasb s vetélykedő Lancaster háztól. Az akkori Lancaster herczeg, III. Eduárd harmadszülöttje igényt tartott a castiliai koronára; fia Bolingbroke Henrik, Hereford herczege részt vett a Richárd elleni fölkelésben; de miután megaláztatott, visszavette őt kegyelmébe a király, kinek Henrik fölfedte czinkostársának, Norfolknak összes bizalmas terveit. Norfolk meghazudtolja s kihivja az árulót, de a király maga elé terjeszteti az ügyet s Norfolkot örökös, Herefordot ideiglenes számkivetésbe üzi. Ez utóbbi Francziaországba menvén, fondorkodni kezdett Richárd ellen, támogatva a nép szeretetétől, az első családokkali rokonságtól és Richárd kicsapongásitól. Atyja halála után (1399) Lancaster herczegévé lévén, partra köt Yorkshireban csupán hatvan kisérővel, s néhány nap alatt hatvanezer embert látott maga körül. Richárd, ki semmit sem tett maga idején, s gyönge volt, hol erő kellett, büszke, hol hajlania kellett volna, lassu, hol tettekre volt szükség, és hirtelen, hol mérséklet kivántatott, büntetlenül hitte megsérthetni az alkotmányt; hogy ez azonban nagyon erős, most alkalma volt belátni. Öveitől elhagyva, árulás által fogságba esve, Lancasternek illy szavait kelle hallania: Önt elűzi a nemzet, melly előtt gyanus ön származása és gyülöletes a kormánya; ön uralma véget ért; kövessen ön Londonba. Itt harminczhárom, alkotmánysértési vádpont alapján a parlament letette Richárdot s a koronát ellenségének fejére tette, mellőzve a törvényes örököst, Mortimer Edmundot, March grófját, ki Anvers Lioneltől, III. Eduárd másodszülöttjétől származott.

IV. Henrik.

Bolingbroke IV. Henrik kijelenté, hogy hóditási joggal uralkodik, s mivel legközelebbi férfi örököse Richárdnak, kit leköszöntnek állitott; csak azt hagyta ki, a mi legtöbbet ér, ha őszinte, a nép beleegyezését. A bitorló ellen szött összeesküvések foglalkodtatták a hóhért, de mégis naponkint megujultak; a walesiek fölkeltek; s Henrik nyilt háboru, aggodalmak, lelki furdalás és félénk engedmények között folytatta nyomorú életét, a nélkül hogy a trónt megszilárdithatta volna. Midőn haldokolt, negyvenhat éves korában (1413), a koronára mereszté szemeit, mellyet mindig fejénél tartott, és igy szólt fiához: Nekem sincs, neked sincs reá jogod; mire a fiu felelé: Az én kardom meg fogja tudni őrzeni, a mit a tied megszerzett.

V. Henrik.

E fiu, Monmouth Henrik, ki feslett, ragadozó s részeges volt,

mig féltékeny atyja őt az ügyektől távol tartá, alig hogy trónra lépett, kitünő tulajdonokat tüntetett föl; elbocsátá előbbi rosz élete czimboráit, megjutalmazta a ministereket, kik atyjának, fia fékezését tanácsolták; megkezdte ujra a franczia háborút és győzött Azincourtnál, aztán, támogatva amaz ország boldogtalan viszályaitól, tovább folytatta a győzedelmeket, de dicsősége tetőpontján a sípoly elragadta őt. Halála óráján, midőn e verset hallaná: Ut aedificentur muri Jerusalem, felkiáltott: Ha Isten folytatni engedi éveimet, bevégezve a franczia háborut, elüzve a dauphint, helyreállitva a békét, elmentem volna megszabaditni Jerusalemet; mert sem nem nagyravágyás sem nem hiu dicsőség adta kezembe a fegyvert; hanem védeni akartam jogomat, visszaadni a népeknek a nyugalmat; a háborut bölcs és szent férfiak javallatára kezdettem s Isten megsértése és lelkem veszélye nélkül folytattam azt.

Az beszélhetett igy, ki Azincourtnál a foglyokat mind lekonczoltatta? és ki a párizsiaknak igy felelt: A háboru tüz nélkül annyi, mint a saláta olaj nélkül? Az ő főtörekvése csakugyan az volt, hogy meghóditsa Francziaországot, ha mindjárt romokban kapná is azt meg; azért nem is ügyekezett megnyerni a sziveket, vagy megkimélni az áldozatokat; különben leverte a nemességet, elhanyagolta a népet; semmi tekintettel sem volt uj alattvalóinak szokásai s előitéleteire, s a vallási nézetek iránt türelmetlen vala; de az angolok, megvakitva győzelmei által, bálványozták őtet.

Wiclef hivei, kik mivel a német Lollard Walter (—1322) követőivel zavartattak össze, lollardoknak is neveztettek, mindinkább szaporodtak; Sawtre Vilmos volt az első, ki Angolhonban mint eretnek megégettetett (1401), de a wiclefiek támogattattak különösen Cobham lord által, ki téritőket küldött szét felforgató egyenlőség hirdetésére. V. Henrik megtéritni törekedett azon egykori barátját, de midőn nem aratna sikert, elfogatta őt s mint makacs eretneket, halálra itéltette. A lord azonban megszökik (1414) és összeszedvén huszezer lázadót, London ellen megy; szétveretett, de még sok éven át élén maradt a csapatoknak, mellyek arról vádoltattak, hogy köztársaságot akarnak alapitni; kezet fogott a Walesbe beütött skótokkal; de végre elfogatott, felakasztatott lábainál fogva és elevenen megégettetett.

VI. Henrik.

V. Henrik hasonnevü, kilencz éves fia London- és Párizsban királynak kiáltatott ki; de Francziaországban elvesztett mindent, még Normandiát is, ezen franczia Angolországot, és Guyennet, melyek a Szigetországgal annyi ideig összekapcsolva voltak, most már csak Calais volt az angolok birtokában. Mig Francziaországnak hegedtek sebei, Angolhonéi megfenésedtek, mintha a szárazföldnek összes nyomorai ott kötöttek volna ki.

A király kiskorusága alatt, Glocester herczeg és a winchesteri bibornok, mindketten kormányzóságra vágyván, mindenben ujat huztak, de leginkább midőn feleséget választottak a királynak. A bibornok győzött s Margitot a jó Anjou Renátnak szép, müvelt, magas elméjü s erős akaratú lányát adta Henriknek nőül, kit mégis, mivel franczia volt, gyülölt a nemzet. Henrik jó és erényes, hanem szerfölötti együgyüsége miatt alkalmatlan volt azon két korona viselésére, mellyre vágyott; miért is a kormánygyeplőt csakhamar Margit vette kezébe, s hogy senki által ne gátoltassék, elhatározta megbuktatni Glocester herczeget. Winchester ördöngösségről vádolta előbb a herczeg nejét, utóbb magát a herczeget árulásról. Azon nap, midőn igazolnia kellett volna magát, Glocester halva találtatott (1447), s a közboszuság az öreg Suffolk herczeget Margit kegyenczét vette gyanuba, ki aztán ministerré lévén, kénye-kedve szerint uralkodott, miglen a nép gyülölete a Francziaországban szenvedett csapásokat az ő fejére kezdte háritni. A király alkalmat nyujt neki a szökésre, de egy hajó által elfogatik, a kapitány a tengerészek elé állitotta öt, kik által fejvesztésre itéltetett (1451).

Angolhonban nem hogy helyreállt volna a béke, hanem inkább növekedőben voltak a viszályok. Suffolkot Somerset követte, ki a mennyire kedves volt a királynál, épen annyira gyülöltetett a néptől, ki azonban nemzeti büszkeségből, meg akarván boszulni a szárazon szenvedett veszteségeket, gyülölettel nézte a franczia királynőt. Richárd, York herczege, ki apai ágon III. Eduárd negyedik fiától, anyai ágon pedig Mortimer Annától, Mortimer Edmund, ugyanazon király másodszülöttének fia növérétől származott, a zavarok közt érvényesitni vágyakodott jogait azon trónra, mellyen a királyok egymás tetteit kárhoztatva, váltakoztak, és a parlament mindig fejet hajtott. Irhon kormányzója volt ő, midőn bizonyos, aljas gonosztevő Cade János, Mortimer Edmundnak adván ki magát, London ellen megy s az összetoborzott népséggel elfoglalja azt. Midőn azonban emberei rabolni kezdtek, a polgárok fegyvert fogtak s kiüzték őket,

megölve magát Cade Jánost is. A gyönge király ugy értesittetett, hogy a dolgot a Yorki herczeg okozta csupa botrány végett; mire Richárd lázadó gyanánt üldözőbe vétetvén, valósággal azzá lesz; hanem hütlenül a királylyali értekezletre csalatván, csak ugy mentette meg életét, hogy az ostyára tett esküvel engedelmességet fogadott (1452).

A két rózsa.

A királyról némellyek azt mondják, hogy együgyü, mások meg, hogy istenfélő és tanult volt annyira, hogy nem ismerte azt a száraz okosságot, melly a kormányzásra megkivántatik. Végre megőrült, s a királynő rávétetett, hogy az államtanácsba vegye York herczeget, ki nemsokára urává lett a tanácsnak s a parlament által az ország gyámolitójának s az egyház védnökének kiáltatta ki magát (1454). A király felgyógyult, megsemmité ama parlamenti okmányt, kezébe veszi ujra a kormányt, s visszadja Somersetnek méltóságát; Richárd Walesbe fut s nagy sereggel tér onnan vissza. És itt kezdődik a Mortimerek Fehérrózsájának a Lancasterek Piros rózsájával i harcza, melly, mint mondják, egy millió ember életébe s a királyi családnak nyolczvan herczegébe került.

A saint-albáni csatában Somerset elesett, VI. Henrik megsebesült és fogolylyá lett (1455). Richárd, ki részére vonta a Plantagenetáktól származott Salisbury grófot és fiát, Warwick grófot, ama háboru hősét, ismét védnökül neveztette ki magát s elhatároztatta, hogy e méltóságától csak a pairek beleegyeztével fosztathassék meg. De a felgyógyult Henrik nem sokára megjelent a parlamentben s letette Richárdot (1456). Rövid kiengesztelődés után kiujultak az ellenségeskedések; a beperelt Richárd és Warwick (1460) fegyverhez nyulnak; a király Northampton mellett legyőzetik és fogságra vettetik; Richárd kimondatja az engedelmes parlament által, hogy a korona joga őt illeti, de minthogy Henrik viselte már azt, tehát csak az ő halála után foglalja el a trónt a York ház.

Margit királynő Skóthonba szökött és sereget gyüjtött, melly csak rablásból élelmeztetett. E sereggel visszajött és a táborban akasztófákat állittatott a legyőzöttek számára. Richárd legyőzetett és megöletett Wakefield mellett (1460 decz. 30.); Salisbury gróf a York ház legbuzgóbb hiveivel együtt lefejeztetett. A vér csak dühültebbé tette a haragot. Eduárd Yorki Richárd fia, Warwickra, a királycsinálóra támaszkodott, ki mint ó-modorú főur, megtartotta a hübéri szokásokat, vendégszeretettel fogadott mindenkit; birtokain mindennap harminczezer embert táplált s midőn Londonban

tartott házat, mindennap hat ökröt fogyasztott; semmi kegyelettel sem viseltetett a nemesek iránt, de annál nagyobbal a nép iránt, mellyet a csatákban kimélt; rettenthetlen volt, de lovagias nagylelküség nélkül; egyszer kétannyi haderővel szállt szembe s ha szükség volt, futott pirulás nélkül. Ettől támogatva, Eduárd bemegy Londonba s királynak kiáltatik ki, nem a parlament, hanem az összes lakosság által; és kitűzetett mindenütt a Fehér rózsa (1461).

IV. Yorki Eduárd.

Henrik és háza észak felé vonultak, nagy sereg élén, miért a vérnek tovább is folynia kellett. Towton mellett (marcz. 29) két napig tartott a csata hóval fedett téren és harmincznyolczezer ember esett el. Warwick győzni látván ellenségét, megöli lovát, s megcsókolva kardja keresztjét, megesküszik, hogy együtt akar veszni utolsó emberével. Megfordult a szerencse. IV. Eduárd nem akar kegyelmezni s visszanyervén a trónt olly bűnnel, a minő bűn által azt ősei elvesztették, kegyetlenség s hajthatlan boszuállás által akarta azt megtartani; megsemmisitteté a parlament által a három utolsó kormány összes tetteit, számüzeté a királyi családot s annak párthiveit, részint hogy megrettentse ellenségeit, részint hogy legyen mivel barátait jutalmazni. Margit, visszaigérvén Calaist, XI. Lajostól hitvány segélyt nyert, a skótok is segitették őt, hanem Hexhamnál ujra megveretett (1464) s fiával egy erdőbe menekült, hol kifosztatott a zsiványok által: de mig ezek az ő ékszerein veszekedtek, elillant Margit, fiával karjain; és egy másik zsiványra bukkan, ki megkönyörülvén rajta, elvezette Németalföldre, honnan a burgundi herczeg anyjához küldte őt. Henrik fölfedeztetett egy év mulva és bezáratott a londoni toronyba.

De a királycsináló nem soká maradt egyetértésben Eduárddal, különösen mióta Woodwille Erzsébettel, Gray lord özvegyével [1]) jegyben járt, VI. Henrik hivei mindig biztosabban reméltek.

[1]) Lord Graynek, ki előbb a yorki ház hive volt, utóbb pedig attól elpártolt, Angolország itélőmestere következő itéletet olvasott fel:

„Ralf Gray! a te arany sarkantyúidat letöri most sarkaidról ezen paraszt; megfosztatol nemességedtől, czimeidtől, fegyvereid- s méltóságodtól: a czimerhirnök leszakgatja öltönyödet, hogy a gyalázat rongyaival és kiforditott czimereddel takarjon be. A király mégis mivel őseid az öveiért küzdöttek, megbocsát neked ezen föltétek alatt: Gyalog fogsz menni a nép között, melly szemedre lobbantja gyalázatodat, egész a város végeig; ott átadatol a bóbérnak, ki felvezet a vérpadra, ott szemedbe pök, aztán levágja fejedet; testedet a barátok tisztelet nélkül takaritják el; fejedet oda tűzik ki, hová a király parancsolni fogja, hogy eltürje a hű szolgák bántalmait, és elrettentse azt, ki téged követni akarna.“

Egyszerre Yorkshireban lázadás üt ki, és a királynő atyja s fivére több másokkal együtt megöletik; Warwick tettetvén magát, mintha a királyt a lázadók ellen védené, fogságba ejti azt (1469); aztán maga, meg Clarence herczeg, a király fivére, Eduárd ellen nyilatkoznak s Margittal egyesülve beütnek Angolhonba, elüzik Eduárdot, visszahelyezik Henriket, de csak, mint eszközüket; és védnökökül nyilvánitván magukat, megkiméltek az embervért (1470).

Eduárd ujra tettleg lépett föl; Clarence, ki csupán a trón elnyerésének reményében csatlakozott az ellenséghez, most, miután megcsalódott, ujra kibékült fivérével; Warwick megöletett Barnet mellett (1471); Margit Tewkesbury mellett megveretett s elfogatott a fiatal Eduárddal együtt. E fiut midőn IV. Eduárd kérdené: Miért jöttél Angolországba? felelé: Hogy védjem atyám koronáját és az én örökségemet. A király erre pofon üti, a körülállók pedig meggyilkolják a fiut. Eduárd bevonul Londonba, hol VI. Henrik ugyanaz nap (máj. 21.) meghal, hihetőleg meggyilkolva börtönében; ő, ki uralkodását olly dicsően kezdette. Margit három évig fogságban maradt, aztán kiváltatva, hazájába ment meghalni (1482); a lancasterpártiakra pedig a király, aztán Clarence és Glocester herczegek boszúja háramlott. Clarence azonban rosz véget ért, mert a király felingerülvén a miatt, hogy a herczeg gáncsolta az ő itéleteit, azaz a kegyetlen kivégzéseket s legképtelenebb perbefogásokat, váratlanul elfogatta öt s mint felségsértőt, halálra itéltette. De mielőtt ez végrehajtatnék rajta, egy malvasiai borral telt hordóban megfulva találták öt, melly halált, mint mondják, ő maga választotta magának (1478).

A helyett hogy vértől párolgó országának nyugalmat engedett volna, Eduárd meghallgatta sógorának, a burgundi herczegnek unszolásait, és meg akarta hóditni Franciaországot, hogy aztán ketten osztozkodjanak rajta; XI. Lajosnak mégis sikerült békét kötni (1475. aug. 29.), melly kalmárbékének neveztetett, mivel pénzen vásároltatott. A pénz bálványa vala Eduárdnak, ki mindent elkövetett, még kereskedett is, hogy pénzt kapjon. Szerette a gyönyöröket, különösen az asztaliakat; a közügyeket másokra, leginkább Richárd fivérére, Glocester herczegére bizta. Szép és nyájas lévén meg tudta nyerni a sziveket, és igen sok nőt csábitott el. Gyanakodó s kegyetlen volt, és kémekkel s hóhérokkal környeztette magát s boszorkányság és felségárulás ürügye alatt ölette az embereket. Midőn aztán XI. Lajos a dauphint, Eduárdnak már eljegy-

zett leánya helyett, egy austriai herczegnővel házasitotta össze, annyira megboszonkodott, hogy belehalt (1483. apr. 9.).

V. Eduárd.

Glocester herczeg hatalmába vette erővel a fiatal V. Eduárdot, s védnöki czimet vévén föl, hóhérnak s orgyilkosoknak adta át a királynő fivérét s VI. Henrik más párthiveit; majd meg a közerkölcsiség helyreállitójaként lépvén föl, boszorkánysági s házasságtörési pörbe fogatta Shore Johannát, a szép és erényes nőt, ki IV. Eduárd hizelyeinek nem tudott ellenállni. Ez előzménye volt egy másik pörnek, melly által a királyt s IV. Eduárdnak egy másik fiát is törvénytelennek, s tehát a trónra képtelennek nyilvánittatta.

III. Richárd.

És igy őmaga, Richárd, Glocester herczege választatott meg Angol- és Francziaország *hóditás*, *választás* és *megkoronázás* szerinti királyának; és bitorlásait fényüzés meg határtalan kegyosztás által ügyekezett elfeledtetni. Buckingham herczeg, ki őt leginkább fölsegitette a trónra, nem találván magát eléggé megjutalmazottnak, fondorkodni kezdett, de elárultatott s lefejeztetett. IV. Eduárd két fia a londoni toronyba zárva tartatott Blakenbury Robert lovag felügyelete alatt, s mondják, hogy miután a király rá nem vehette a lovagot az ifjak megölésére, kényszeritette őt, hogy a kulcsokat Tyrrel Jakabnak adja át; s midőn kitört Buckingham összeesküvése, a királyfiak ágyaikban megfojtva találtattak. Mint XVI. Lajos fiáról, ugy azokról is ezerféleképen beszéltek, vagy tagadták halálukat, s különféle ál-Eduárdok léptek föl.

Hogy Erzsébet, IV. Eduárd lánya, másra ne vigye át a korona jogait, III. Richárd nem lévén gyermeke, elhatárzá, hogy nőül veszi őt; e végre siettette a királynő halálát; Eduárd özvegye pedig elfeledvén, hogy Richárd őt férjétől, fiaitól, trónja- s becsületétől megfosztotta, oda hagyta magányát és az udvarba jött fényelegni Erzsikéjével. Hanem ez időközben Tudor Henrik, Richmond grófja, ki mint mellék-gyermek, III. Eduárdtól származott, s megszökvén a szárazföldi Bretagneból, hol őrizet alatt és cselvetéseknek kitéve élt, Angolhonba jött fegyveresen s királynak kiáltatta ki magát (1485). Richard legyőzetvén, meg is öletett a bosworthi csatában, s a fejéről lerántott korona a Lancaster ház utolsó ivadékát diszesité, kit nem annyira öröklési jogai, mint inkább az utolsó Plantageneták elleni méltó gyülölet támogatott.

A Tudorház. VII. Henrik.

VII. Henrik, az *Isten akarata*, *születés* és *győze-*

lem általi király, megszilárditá magát trónján az által, hogy nőül vette Erzsébetet, és egyesitette magában a két rózsát. De azért nem hagytak neki békét. A York ház hivei, panaszkodván, hogy Henrik elhanyagolja a királynőt, kit csak számitásból vett el, és üldözi annak anyját, visszaállitni törekedtek a Yorki házat, kikiáltván Warwick Eduárd grófot, Clarence herczeg, a volt irhoni alkirály fiát. Minthogy Warwick a londoni toronyba volt zárva, a pártosok bizonyos Simnel Lambertet (1487) toltak fel ollyanul s VI. Eduárd név alatt neveztek ki Irhon királyának. VII. Henrik azonban elővette az igazi Warwicket s megbocsátott neki, a csalót pedig legyőzte s mint paraszt szolgát, konyhájába alkalmazta. Utóbb bizonyos Perkin Warbek IV. Richárdnak adta ki magát s mig Henrik a szárazföldön volt elfoglalva, ő kikiáltatta magát Irhonban (1490), tiszteltetett Franczia országban, segittetett burgundiai Margit s mások által, de végre legyőzetvén, Londonban felakasztatott (1499), s kétes maradt a dolog, valódi csaló volt-e vagy sem. Szomorú vége nem rettentett el másokat, kik közől egyet segitett a valódi Warwick, ki is azért lefejeztetett, és sirba vitte magával a Plantageneták törzsét, melly Angolhonban háromszáz harminczegy esztendeig uralkodott.

Bár sokakat küldött VII. Henrik a vérpadra, sokaknak kegyelmet is adott, midőn a szigort szükségtelennek látta. Valóban erős kézre és szigorú jellemre volt szükség, hogy elnyomassék a nagy pártoskodás és megszünjenek a zavargások, mellyek a szigetet egy század óta háborgatták. Henrik tompa, mindig komoly, gyönyörtől idegen, de igen pénzvágyó volt. Ez utóbbiért hivatalokat osztott, pénzt hamisitott, s a kincstár két törvénytudó bárója, Emson Richárd és Dudley Edmund érvényre hozták az összes hübéri igényeket, a korona összes elavult jogait, elévült adókat s birságokat szedve be, s elfeledett jószágkobzásokat hajtva végre. A parlamenttel segélypénzeket szavaztatnak meg a francziák elleni háborura, aztán VIII. Károlytól elfogadtatik a kétszáz negyvenötezer scudiból álló békitő összeg, azonfelül pedig Henrik és utódai számára évenkinti huszonötezer scudi; és igy alattvalóitól háborura, elleneitől a béke föltételül roppant pénzt szedvén fel, orczátlanul visszatért, de midőn meghalt, egy millió nyolczszázezer font sterlinget hagyott a kincstárban (1509 apr. 22.).

Alkotmány.

A Lancasterek uralma alatt megszilárdult az angol alkotmány [1]).

[1]) L. fönebb a XII. könyv 376. lap.

III. Eduárd nagy pénzszükében levén annyi háboru miatt, összehivta sokszor a parlamentet és a városok követeit is, kik addiglan csak annak meghallgatása végett jelentek meg, hogy mennyi segélypénz vettetett ki rájok; amint azonban meggazdagodtak, nagyobb lett bátorságuk, és beegyezésök mellett némi panaszokat is hallattak, utóbb pedig, mielőtt az adót megajánlanák, kérelmekkel léptek föl. Gyökereket vert ekkor az angol alkotmány, határoztatván, hogy semmiféle adó se legyen érvényes a községek beleegyezése nélkül, mikép ez egykor a hűbérijog szerint a főurak részéről megkivántatott. A törvényhozó hatalmat a király a két házzal egyesülten gyakorolta s az illyetén módon hozott határozatok mindig jobban biztositák a személyes és polgári szabadságot. Hogy elháritsa magáról a nagyravágyás vádját, Eduárd valahányszor segélyt kért a skót és franczia háborura, mindig oda tette, hogy azt a lordok és községek beleegyeztével üzente meg, s tehát elismerte a két háznak béke s háboru fölötti jogait. Végre a községek képesittettek arra is, hogy megvizsgálják s megbüntethessék a királyi kormányzat visszaéléseit.

Nem bizonyos, egyesitve volt-e a parlamentben eredetileg a két ház, vagy sem? későbben elkülönitve találjuk. A parlament összve volt alakitva főpapokból, lordok- vagyis nagy földbirtokosokból s községi kisebb emberekből. A papság mégis fölmentetvén a gyülésekeni megjelenéstől, külön zsinatokra hivatott össze és néhány főpap által képviseltette magát. A második rendet a koronától függő bárók s az egyházi és világi pairek képezték; aztán a gazdag és kitünő bárók, kiket a király különösen hitt meg; végre a királyi tanács tiszteletbeli tagjai. A községi ház hetvennégy, a grófságoktól nevezett lovagból s a városok s helységek képviselőiből állott. A parlament tagjainak biztositva volt a szolásszabadság és egy másik becses kiváltság, melly szerint perbe nem fogathattak. IV. Henrik alatt a parlament harminczegy czikkelyt terjesztett elő, miket a királynak megerősitnie kellett, s mellyek által megszorittattak fejedelmi előjogai, kötelezvén őt azon czikkelyek, hogy nevezzen ki tizenhat tanácsost, és azok által hagyja magát vezettetni s el se bocsáthassa őket, csak bebizonyitott rosz viselet miatt; hogy a kanczellár és pecsétör ne engedjék meg az adományozást a törvény rovására; hogy a király egész rendes jövedelmét házi költségeire s adósságai törlesztésére forditsa s hetenkint kétszer kihallgatást adjon a kérelmezőknek.

Habár a parlament befolyása a Magna charta megadatása óta VI. Henrikig mindig nagyobbodott, a közigazgatásban mégis napi-

renden volt az önkény, és a királyi előjogok fenyegették a szabadságot. Amaz előjogok közé tartozott az is, hogy a király előnynyel összevásárolhatott mindent, a mi háza szükségeire megkivántatott, egyenlő áron, akár volt a tulajdonos megelégedve, akár nem; azonkivül utban szekerek és szállások illették őt összes kisérőivel együtt: a mi ismét önkényre adott alkalmat, minthogy a kézmüvesek és müvészek a király számára dolgozni kényszerittettek. A koronárai visszaesés jogával, mások javainak elfoglalására visszaélt. Az itélőmester és tábornagy, kiknek törvény szerint csak katonai sérelmi esetekben szabadott itélniök, a felségárulási eseteket, sőt a polgári ügyeket is maguknak tulajdoniták. E visszaélések ellen gyakran kérvényeket nyujtottak be a községek, nem annyira a királyi hatalom csökkentésére törekedvén, mint inkább a személyek és javak biztositására, mi által az egyesek jólléte nagyon elősegittetett. A rosz törvénykezési rendszer megjavittatott, s az angol nyelv behozatala fölfedte a visszaéléseket mindenki előtt. Az állam elleni bünök száma, mellyet a gonosz kormányok mindig nevelni szoktak, hétre szoritttatott: a királynak, nejének vagy örökösének élete ellen törni; megfertöztetni a királynak vagy örökösének nejét, vagy elsőszülött lányát; háborut támasztani bent vagy segiteni az ellenséget; meghamisitni az állampecsétet vagy a pénzt; megölni bizonyos államhivatalnokokat vagy királyi birákat hivataluk teljesitésénél.

A két Rózsa harcza, bármilly öldöklő volt, mégis ujjá született általa Angolország és kivergődött azon lealázott állásból, mellybe sodorták a szárazföldöni veszteségek, s mondhatni, hogy akkor bevégződtek a középkor rendetlenségei. A hatalom fölött a roppant erejü nemesek, a még kevéssé szilárd községek s az ellenőrzött királyok vetekedtek: szinleg ezekért folytattatott a harcz, valósággal azonban a két vetélykedő párt eszközei voltak. Ama hadakban nem a York- vagy Lancasterpártiak voltak a legyőzöttek, hanem a förendurság, melly lemészároltatott vagy javait elkoboztatni látta. A nép föl-fölkelt és a népi harczosok határozták el a győzelmeket, mellyek engedményekkel szentesittettek meg.

VII. Henrik, bölcs intézményei miatt angol Salamonnak nevezteteti el. Ő kötötte meg Németalfölddel a nagy kereskedelmi egyezményt. Rendelte, hogy a ki tettleg uralkodó fejedelmet fegyverrel vagy bármi más módon segitette, azért törvényszék elé ne idéztessék. Elnyomta a papság tulkapásait s akarta, hogy a főbenjáró bünről meggyőzött egyházi személy, mielőtt az egyházi törvényszéknek átadatnék, megbélyegeztessék. Rendelte, hogy a sze-

gények semmi díjt se adjanak se a birónak, se az ügyésznek, se az irnoknak; jó törvény volt arra nézve, hogy igazságot mindenki nyerhessen, hanem egyuttal a törvényszékeket czivódó csőcselékkel árasztotta el. Mig a királynak alig volt ötezer font sterlingnyi jövedelme, sok család tömérdek jószágokkal bira; Henrik azonban, midőn a nemeseknek a földbirtok eladhatását megengedte, elősegité az aristocratia hanyatlását s a harmadik rend gazdagodását. A nemesek, hogy eleget tegyenek a fényüzésnek, eladták földeiket s az udvarhoz jöttek; a várakban nem találtatott többé a hübéri vendégszeretet, és a bárókból udvaronczok lettek.

Mindakkoráig fennmaradott azon germán szokás (maintenance), melly szerint valaki eskütétel alatt társitott magához különféle személyeket az ő saját jelszava mellett, kik is fegyveresen védték főnökük vagy tagtársaik ügyét. Az igazságszolgáltatás gátoltatva látta magát ez által, s némelly lordok hatalmasabbakká lettek magánál a királynál. A parlamentnek (1485) egy igen szigorú billje eltiltotta ama szokást, a csillagos kamarára bizván a makacsok megfenyitését, mi megfosztotta a nemeseket hadi hatalmuktól.

Irhon.

A mi a brit szigetek két másik országát illeti, Irhonban, mióta azt II. Henrik leigázta (1172), az angol királyok hóditási jognál fogva urakul tekintették ott magukat, nem ismervén el állandónak a birtokot, mellyet nem ők adományoztak. Ezen igaztalanság, mellyet az idő és politika haladása még ma sem törölt el, nem engedte, hogy az irhoniak zsarnokaikkal egybeolvadjanak: és a keleti part (Pale) angol gyarmatai ellenségekül nézték a sziget beljében, független főnökök alatt élő ir törzseket. Irhon felhasznált minden alkalmat a fölkelésre s az angolok összes ellenségeinek biztos segélyt nyujtott. Kalandorok küldettek az irhoniak elleni harczba, nekik engedtetvén az elfoglalandó földek, mellyek megtarthatása végett a háborunak önkényes folytatása engedtetett meg. E fegyelmezett s gyermekségöktől fogva fegyvert forgató kalandorok legyőzték könnyen a bátor, de egyenetlen benszülötteket, s amint győztek, jutalmul mindig uj birtokokat nyertek: miért is az első hóditók házai temérdek jószágokat szereztek össze, mellyek földeit a benszülöttek által müveltették, kiket félvad állapotban tartottak s annyira lenéztek, hogy egyegy irnek megölése csekély kihágásnak tartatott.

Az uj urak fölvették a benszülöttek szokásait s angol hübéresekből független törzsek fejeivé lettek. Észrevévén ezt az angol kormány, hogy el ne veszitse ott a főhatalmat, megtiltotta a hóditóknak

(1367) ir leányokat venni nőül, Irhonban neveltetni fiaikat, bárdokat tartani s a szakállt és hajat ir módra növeszteni.

Dublinban és Waterfortban, az egyedüli két nevezetes városban, csak a nagyok birtak polgárjoggal és hatósággal; csak ők képviselték a nemzetet s a községeknek semmi jogokat sem engedtek. A kisebb birtokosok mint hübéresek vagy bérlők a nagyoktól függtek, kik örök hadat folytattak a benszülöttek ellen, részint hogy birtokaikat terjeszszék, részint hogy foglyokat szerezzenek földeik müvelésére; de nem ohajtották, hogy az angol királyok az egész szigetet meghóditsák, minthogy az erre megkivántató nagy hadsereg megfékezhette volna hatalmaskodásuk s bitorlásukat.

Yorki Richárd IV. Eduárd atyja, mig irhoni helytartó volt, pártolta a polgári háboruk alatt megerősödött nagyokat, kik is azért ellene voltak a Lancaster háznak, és pártoltak minden rendháboritást. VII. Henrik komolyan el akarta nyomni a polgárhadak tüzét s Irhon kormányát sir Poynings Eduárdra bizta, ki Droghedába parlamentet hiván össze (1495), határozta, hogy a lordok közti hadak szünjenek meg; a király- és főuraknak fizetendő adók előre szabassanak meg; az angol parlament határozmányai érvénynyel birjanak az Irhonban még nem rendezett polgári ügyekben; semmi intézkedés se legyen érvényes a király helybenhagyása nélkül, és a parlament csak a király magántanácsa által kijelölt tárgyakról vitathasson. E határozmány eleintén arra szolgált, hogy megmentse a községeket a nagy urak mindenhatóságától, de utóbb Irhon elnyomására használtatott.

Skóthon.

Skóthonban, melly mint a többi Európa hübérileg volt rendezve, részletes körülmények folytán a nagyok hatalma nagyobb terjedelmet nyert, mint másutt [1]). A hegyes, és folyók s tavak által megszakgatott területen, az uri várak az ellenségnek és a királynak egyaránt hozzáférhetlenek voltak. Más országok fejedelmei a főurak hatalmát a városok emelésével sulyozták ellen; de Skóthonban igen kicsiny volt a városok száma, mint mindenütt, hol azokat a rómaiak nem épitették. Erőt adott a nemességnek az is, hogy clan-okból állott, azaz, hogy minden nagynemes a maga hübéreseivel egy családot képezett, mellynek nemcsak főnöke s ura, hanem patriarchája is ő volt. Kevesen lévén a clanok, roppant jószágokat birtak, s egymás család-

[1]) **Robertson** és **Pinkerton**, *Hist. of Scotland from the accession of the house of Stuart to that of Mary.* 1797.

jába házasodván, támogatták is egymást, melly kölcsönös erősödés társulások által is elősegittetett.

Az angolokkali sok háboruskodásban, a skót királyok nem győzvén a határokat elegendő várakkal erősitni, azok védelmét a nemesekre bizták, kiknek alattvalóik a folytonos háboruskodásban annyira harcziasakká lettek, hogy a többi népség fölött határozott tulnyomóságra vergődtek, és megvédhették főnökeik jogait vagy tulkapásait. Segitette őket a véletlen is a sok kiskorú királylyal, kik alatt jó alkalom adatott a bitorlásra. Roppant hatalomra emelkedett igy a főrendurság, mellyet el nem nyomhattak a királyok, bármenynyire melengették is a clanok közti örökös gyülöletet; de ha ez ki is irtott néhány családot, ezek helyébe mások emelkedtek, a nélkül, hogy a királyi hatalom megszilárdult volna.

II. és III. Stuart Robert.

II. Bruce Dávidot unokája Robert (1370), a Stuartok elseje követte, ki majdnem szünet nélkül háborut viselt az angolokkal. Fia III. Robert (1390) szelidségével nagyon elharapózni hagyta a pártoskodást, melly többször megkönnyité az ellenségnek az ország megrohanását, melly közben egyszer a királynak Jakab nevü fia is fogságba esett. Albany herczeg, a király fivére, ki minden mellékutat megkisértett, hogy a trónt elnyerje, most kormányzónak neveztette ki magát a fogoly helyébe (1406), ki tizenkilenczévi rabsága után szabadon eresztetett (1423) azon föltét alatt, hogy nem fog harczolni Angolország ellen.

I. Jakab.

A balsorsban megedződött a fiu jelleme s most visszatérve, helyreállitá némileg a rendet s megfékezte, a mennyire tudta, a főurakat, sok törvényt alkotott és rendbe hozta az ország alkotmányát. Addiglan a parlament csak nemesekből volt összeállitva vagyis egyházi főurakból, a korona nagy hübéreseiből és kisebb nemesekből, kik többen együtt birtak egy koronai hübért. Személyesen tartoztak a gyülésen megjelenni, s minthogy a kisebb nemesek a költséges megjelenést, mellynek különben fontosságát be nem látták, sokszor elmulasztották, a főnemesek nagy tulnyomóságra vergődtek. Ellensulyozásuk végett I. Jakab fölmentette maga a kisebb nemeseket a parlamenteni megjelenéstől, de jogot adott a szabad birtokosoknak, hogy minden grófságból két követet küldhessenek, mi első lépés volt a nemzeti képviselethez (1427). Rendezte az igazságügyet is lordok törvényszékét állitván fel a polgári ügyekben, melly évenkint háromszor jött egybe, a melly városban jobbnak látta. A

megfékezett nemesek föllázadtak Jakab ellen s Graham Robert vezérsége alatt megtámadták s megölték ötet; de a gyilkosok rettentő kegyetlenül lakoltak meg.

II. Jakab.

II. Jakab (1437) kiskorusága megdühülni hagyta a pártoskodást; de miután nagykoruvá is lett, kegyenczeitől engedte magát vezettetni s polgárhadakat folytatott a nélkül, hogy az angolországgaliak megszüntek volna, kivált miután a skótok az angolok minden ellenségének segédkezet nyujtottak. Jakab saját kezével gyilkolta meg Douglas grófot, Skóthon leghatalmasb nemesét, ki háborgatta az országot; aztán felhasználván az ezen tett által gerjesztett félelmet, több rendszabályt léptetett életbe a nemesség megfékezésére és a királyi előjogok szilárditására. Douglas roppant birtokai a koronához csatoltattak, az elődök által tett adományozások visszavonattak, sőt az addiglan húzott jövedelmek is visszakövetteltettek. A határok őrzése, melly előbb olly nagy fontosságu vala, megszünt fiuról fiura átszállni; és a határgrófok hatósága megszorittatott a lordok törvényszéke által. Örökös méltóságok utóbbra csak a parlament beleegyeztével adathattak. Igy fékezte meg a főnemességet, s még tovább is ment volna, ha Anjou Margit segélyére be nem üt Angolhonba, hol Roxburgh mellett megöletett egy ágyu által, melly próbalövés alkalmával szétrepedett.

III. Jakab.

Fia III. Jakab (1460) zsarnoki kegyetlenséggel folytatta atyja terveit, a nemesség megalázására. Az által, hogy Ross grófságot a koronához csatolá, megszüntette a szigetek lordjának hatalmát. Ezen, a nemzeti szokások iránt idegenkedő király, ki várba zárkozva élt, harczias mulatságokban nem talált gyönyört, kereste a müvészeket, s tanácsosokul zenészeket, szabókat s kőmüveseket használt, csakhogy derék emberek voltak légyen, nem tetszett a skótoknak, elidegenitette magától a községeket és papságot is, mivel megtiltotta amazoknak az alderman, ennek a püspökválasztást. A nemesek egy összeesküvése kérlelhetlen szigorra adott neki ürügyet. Maguk fivérei az Albany és Glocester herczegek, támogattatva IV. Eduárd angol királytól, fattyugyermeknek nyilváníták Jakabot, megtámadták és elfogták (1482); utóbb visszahelyezték a trónra, hogy aztán ujolag megdöntésére törjenek. Jakab elégületleneknek látván a nemeseket, mivel alacson sorsu embereket kegyeibe fogadott, rendelte, hogy udvarába fegyveresen senki se jöhessen; mire a nemesek, kik mindig fegyveres csoport kiséretében jártak, az udvarból

kizáratni látván magukat ama rendelet által, fellázadtak s a bannokburni csatában megölték a királyt (1488) s helyébe fiát, IV. Jakabot emelték.

IV. Jakab.

Kisebb zsarnoksággal, hason erély, de nagyobb nagylelküséggel végezte ez be a korona javára a főnemesekkeli harczot, elnyomta törvények- s itélőszékekkel az öldökléseket, és a napi tanács lordjai, kik állandóan Edinburgban székeltek, segitették a régibb lordok törvényszékét. Eltelvén a VII. Henrikkel kötött fegyverszünet ideje, s már ujra fellobogott a százhatvan év óta majdnem folytonosan viselt hadnak tüze, midőn sikerült megkötni a két ország között az örök békét (1503); mit szentesitett IV. Jakabnak VII. Henrik Margit nevü leányával egybekelése. Hanem ez ki nem irthatta a régi gyülölséget, s Jakab azután is ármánykodott Franczia-országgal Angolhon ellen, mellyet megrohant százezer emberrel, a legnagyobb hadsereggel, mellyet Skótország valaha kiállitott. Hanem a Flodden melletti csatában (1513) elveszett a király és vele a nemesség virága, tizenkét gróf, tizenhárom lord, öt elsőszülött pair és sok báró; a kimeritett Skóthon ezután Franczia- és Angolország ármányainak játékszereül szolgált.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Nyugati birodalom.

A római szent birodalom, mellyben a hatalmat a vallás látszott megszentesitni, a középkorban mint a királyokon felülálló hatalom uralkodott, majd egyetértésben, majd vetélykedve a felsőbbség miatt a pápákkal, kik fölkenői voltak a császároknak; és miután Madarász-Henrik alatt Lotharingiát, I. Ottó alatt Olaszhont, II. Konrád alatt az arlesi királyságot, a Hohenstaufok alatt a két Siciliát magához csatolá, a csehországi, az Elbe-, Saale- s Visztula-melléki szlávoknak müvelődést és rendezetet adott, ministerekül királyokat, koronája gyöngyeiül ereklyéket használt, megnyitá szelidebb modorban a régi Róma uralmát. Kölcsönösen állott tulnyomóságban a négy germán faj, és velök a császári hatalom; hanem Olaszhon meghóditásának dühe megváltoztatta az alkotmányt. Az egyházi investiturák miatti harczban elvesztette a püspökválasztási jogot, a Lombárd

szövetséggel viseltben pedig a városi tisztviselők kinevezésének jogát; minek folytán a polgári osztály a hübéri társadalomtól függetlenné lett. A császárság a pápávali harczban megszünt a szabadság védőjeül látszani, s elvesztette a Nagy-Károly által reányomott vallásos jelleget. Még Németországot sem tudta az Ottó által tervezett egységre hozni, hanem a többiekhez hasonló országgá fajult, melly több, napról napra függetlenebb herczeg és főur között volt felosztva; és a császárok örökössé kivánták családaikban tenni a méltóságot, mellynek lényege abban állt, hogy választó vala [1]).

Azon évek alatt, mellyek nagy időközi kormány (Interregnum 1254—73.) nevével jelöltetnek, mivel császárok léteztek, hanem átalánosan elismerve egy sem volt, hiányzott a hatalom, melly Németország összes részeit egybefoglalhatta volna. A Fridrikek herczegsége, melly a Svábságon kivül Helvetiát és Elsasst foglalta magában, sok apró birtokra daraboltaték, nem csak főpapok és grófok, hanem egyszerü földmüvelők közt is; s a herczegek helyébe igazgatók állittattak fel a császári jövedelmek kezelésére.

Felbomoltak Németország többi nagyherczegségei is. A szász területből szakadt ki a Brandenburg határgrófság; Helvetia ötven grófságra s százötven bárósságra osztatott; a kölni érseknek sok hübérese s városa felmondta az engedelmességet; a bajor herczegségből, hogy elhallgassuk a kisebb részeket, elszakadott Austria, Karinthia és Stiria. Franconia a sali-frankház megbuktával a hesseni országgrófok (Landgraf), a nassaui grófok s würzburgi püspök és a palotagrófság (Palatinatus, Pfalzgrafschaft) között oszlott fel. Lotharingia is felsőre volt osztva az elsassi, és alsóra a louvaini grófok alatt. Belőle alakultak a hollandi, seelandi, fríz, juliersi, clevesi s más grófságok. Sok szabad birtok hübérré alakult, a tulajdonos önkénytes meghódolása folytán, mint történt a Luneburg és Braunschweig herczegségekkel. Az egyháziak nem akartak adózni az udvar költségére; a császári városok szabad czimet vettek föl, és elszoktak az adózástól; a rajnai négy választó fejedelem, maguk közt osztották fel a birodalmat. Ime tehát Nagy Ottó nagy monarchiája sokak urságává (poliarchia), egy határozatlan szövetséggé oszlott, mellyben

[1]) Schlegel Frid., az austriai fejedelmek nagy dicsszónoka, mondja: „Rudolftól Miksáig az erkölcsök és kormányzatra nézve barbár korszaknak nevezhető." *Rajza az ujabb történetnek.* — L. még **Oelenschlager**-től: *A római birodalom története a XIV. század első felében*; és *Az időközi kormány (Interregnum) történeté*-t.

mindnyájan függetlenséget követelnek, miután tettleg már uralkodó hatalomra (souverain) vergődtek.

És ezt ököljoggal gyakorolták, azaz hogy egymás ellen folyvást hadat viseltek. Komoly hadijátékok voltak ezek, mellyek a birodalmat örök csata szinhelyévé változtatták. Nehányan a hatalmaskodók közöl retteneteseké lettek csupán fegyverök által, mint Würtembergi Eberhard, ki zászlójára ezt iratta: Barátja az Istennek és ellensége az összes embereknek. Ama zavarban minden osztály belső rendezetre törekedett, s a védelmi s támadó szövetkezések előkésziték az egyetemes szövetséget. Illyen volt az alsóbb nemesek ganerbinat nevü védszövetsége, mellynek első feladata volt megerősitni egy várat általános menhelyül, aztán közösen birni s örökölni (gemein-erben); a városok a rajnai és Hansa szövetséget kötötték meg; s minthogy a császári főhatóság gátoltatott vagy bitoroltatott, a békét ohajtó rendek a végrehajtó szövetséget (austreghe, Austrägalgerichte) létesitették, melly mint a függetlenség menedéke, túlélte a rendetlenséget.

Csehország.

A hatalmasak között tulnyomóságban álla a csehországi Ottokár. Ezen ország lakói a csehek, melly szláv törzs Don mellékéről költözött át egykor a bojok, utóbb pedig marcomannok által lakott földre. A számos államok közt legjelentékenyebb volt Prága, miglen Krak királylyá tette magát (700 körül) s Libussa nevü lányát Przemislnek adta nőül, kitől erednek 1310-ig a cseh fejedelmek. Igy a hagyomány; de a történészet csak azon időtől bizonyos, midőn szent Ludmilla (894) I. Borzivoy herczeget a keresztség fölvételére birta; fiaik Spitignew és Wratislaw a német császár hübéreseivé lesznek. II. Konrád idejében Ulrik elvette a lengyelektől Moldvát, mellyet szlávok laktak. Fia I. Brzetislaw (1037—55) határozta, hogy a koronát ne az elhunyt herczeg nagyobb fia, hanem a család legidősbje (csehigazságosság) örökölje.

A királyi czim, mellyet II. Wratislaw (1086), aztán II. Wladislaw (1140) csak személyére nyert meg, I. Przemisl Ottokárra örökösen ráruhaztatott (1197). Ez nagy hatalomra vergődött, s miután majd Sváb-Fülöp, majd IV. Ottó részén volt, belépett a birodalmi választók közé, a csehigazságosság helyébe az elsőszülött öröködését hozta be, s a király koronázási jogát a mainzi érseknek biztositá.

Fia III. Venczel alatt beütöttek a mongolok (1230), s miután a cseh hegyeken át nem kelhettek, elpusztitották Morvaországot. Ennek fia s utódja II. Przemisl Ottokár (1253—78) koronájához

egyesitette Austriát, Moraviát, Stiriát, Karinthiát és Karnioliát, a Velenczei határvidéket és Pordenonét, hatvanezer keresztest küldött a porosz bálványozók ellen és Sambiát a Németlovagrendnek adta; háborut viselt IV. Béla magyar királylyal is, kit megvert Kressenbrunn mellett (1260). A neki kétszer odaajánlott császárságot visszautasitá, miért is a fejedelmek, kiket X. Gergely azon esetre, ha a császárságot tovább is megürülve hagynák, komolyan fenyegetett, egy gyöngére vetették szemeiket, kit kedvök szerint vezethetni reméltek.

Habsburgház.

A hizelgés a Habsburg-házat azon Eticótól akarta származtatni, ki már 684-ben Elsass herczege volt, s kitől a lotharingiai s badeni házak származtak. Tény az, hogy az imént leirt korszakban nem birt e ház többet, mint azon várat Helvetiában, mellytől nevét kölcsönözte. Rudolf II. Fridrik udvarában nevelkedve, aztán II. Ottokárhoz szökve az időközi kormány zavarai alatt megölte Trieffenstein Hugót s elfoglalta ennek és másoknak urodalmait s igy sokféle földet birt Svábföldön, aztán Zürich cantonban, Kyburg és Baden grófságokban, és védnöki jogokat Uri, Schwitz és Untervalden cantonokban; utóbb egy IV. Konrádnak hódoló csoport élén megrabolta Basel elővárosát s fölégetett egy monostort, miért egyházi átok alá vettetett.

Eszélyes- és vallásosnak kürtölte őt a hir; kiadásaiban igen takarékos vala. Hadjáratai közben egy napon szembe talált egy lelkészt, ki az Ur testét vitte s épen vetette lefelé saruit, hogy egy patakon átgázoljon. Rudolf legott leszállt lováról s felültette a lelkészt és maga kisérte el egész a faluig, aztán oda ajándékozá lovát az egyháznak, mondván: Soha se legyen igaz, hogy alattam olly ló jár, melly Urunkat is hordozta.

I. Rudolf.

E lelkész titkárává lett a mainzi érseknek, ki midőn palástjáért Rómába menne, felfogadta pénzért Rudolfot, hogy kisérné el a nem biztos utakon. Az érseknek utóbb, midőn arról folyt a vita, kinek kelljen a koronát adni, eszébe jutott a Habsburgi gróf, kit a többiek szintén alkalmasnak találtak, mivel, gondolták, mint csekély birtoku ur, nem fog visszaélhetni a hatalommal; s minthogy ő maga özvegy és sok eladó lánya van, a választók rokonságba léphetnek vele és hatalomra vergődhetnek. Megválasztaték tehát s midőn a koronázáskor (1273. okt. 16.) nem volt jogara, mellyre a hübéresek a hódolati esküt tenni szokták, megragadott egy feszületet s mondá: E jel,

melly megváltotta a világot, bizonyosan fölér a jogarral; melly jelenet a sokaság vérébe ment át.

II. Ottokár óvást tett s törvénytelennek bélyegezte a választást; mi alkalmat nyujtott Rudolfnak kivonni családját a homály ködéből. Hogy kiengesztelje a pápát, ráállott arra, mit ez Olaszhonra nézve követelt, aztán lányait ugy adván férjhez, hogy vejeitől ellenségét körülvétetni látta, birodalmi számüzést mondott Ottokár fejére (1276) s egybehiván a svábföldi s elsassi nemességet, megrohanja és arra kényszeriti Ottokárt, hogy átadja Austriát, Stiriát, Karinthiát, a Velenczei Határvidéket (marca) és Pordenonét, Cseh- és Morvaországra pedig térdenállva fogadja az investiturát. Mint mondják, Rudolf elrendelte, hogy midőn e szertartás végeztetik, a sátor vásznai essenek le, hogy lássa az egész hadsereg az ő ellenségét lábai előtt. Haragra gyult Ottokár szive, annyira hogy uj háborura készült; de az ő hősies és szenvedélyes bátorságát felülmulta az ellenség számitása, mert ez megnyerte a morvákat, kik odahagyva a tábort, Ottokárt legyőzetni s megöletni hagyták (1278). Rudolf ekkor elfoglalta Morvaországot, mint hadiköltségeinek kárpótlását; Csehországot Venczelnek, Ottokár fiának engedte, ugy, ha feleségül egyik lányát venné. A birodalomba visszakerült Austria-, Stiria- és Karinthiából Albert fia számára apai örökséget alkotott (1282), az őt segitő fejedelmeket pedig vagy megnyugtatta vagy reményekkel kecsegtette, mint szintén a szabad birtokok felszólamlott örököseit és Bécset, melly szabad városnak nyilvánittatott.

Ez volt eredete az Austriai háznak, melly utóbb ugyszólván örökségévé tette a német koronát, mig végre birodalommá alakitá saját, szerfölött megszaporodott államait. Rudolfnak maga koronáztatása végett Olaszországba kellett volna jönie, de ő folyvást kecsegtette a pápát, s ráállott arra, mit ez szent Péter örökségére nézve követelt, és elmulasztá a koronázási formaságot, s Olaszországot oroszlán barlangjához hasonlitá, mellynél a róka sok nyomot látott befelé, de kifelé egyet sem.

Nem kis dolgot adott Rudolfnak: megfékezni Németországot, eltörölni a magánhadakat, megszüntetni a napi császárok által bőven osztott kiváltságokat és beszedni a királyi haszonvételek jövedelmeit. Megtörvén a leghatalmasb urakat és lerontván igen sok várat (csak Thuringiában hetvenet), megjárta személyesen az országot és igazságot szolgáltatott, mondván: Nem azért lettem császárrá, hogy elrejtsem magam. Kihirdette a közbékét, mire némelly tartományok esküvel fogadták, hogy elhagyva az erő-

szakoskodást, szemelőtt tartandják az igazságot. Meg nem elégedve azzal, hogy leányait trónra ültette [1]) s hogy házát a kunyhóból, mint ő maga mondani szokta, a leghatalmasb állásra emelte, biztositani akarta fiának a császárságot, de mielőtt legyőzte volna a választók ellenszegülését, meghalt hetvenhárom éves korában (1291).

Nassaui Adolf.

Fia Albert azonnal elfoglalta Trifels várát, mellyben a korona diszjelvényei őriztettek; de a választók, kik ismerték durvaságát és fösvénységét, eléje tették Nassaui Adolfot (1292). Ez bár régi házból származott, de mégis a legszegényebb fejedelem volt, ki valaha a császári trónra emeltetett; ám mindazáltal korának legvitézebb s legnagyobblelkü lovagja vala. Miután ötször megverte Jánost, Brabant herczegét, a hatodik csatában ennek fogságába esett, s midőn eléje vitetett, illy beszélgetés támadt köztük: Ki vagy? — Nassau grófja, a birodalom szegény ura. És te? — János, ki ellen makacs hadat viseltél, megölvén öt csatában öt legjobb tábornokomat. — Csodálom, hogy te, egyedül ellened irányzott kardomat kerülted ki. E rettenthetlenség megnyerte a brabanti herczeget, ki Adolfot, mint barátját, megajándékozva szabadon bocsátá.

Adolf utánozni ügyekezett Rudolfot a béke s igazság eszközlésében és abban, hogy házasságok által szerzett szövetségeseket és családját birodalmi birtokokkal gazdagitotta. Albert azonban megcsalódván a korona iránti reményeiben, más barátokat keresett, s hadat gyüjtvén, trónvesztettnek nyilvánitá Adolfot, kit lopás-, orgyilkosság-, nőfertőztetés-, szentségtörés- és mindennemü más bünről vádolt, miket ennek serege követett el; azután szembeszállva vele Gelheimnál, legyőzte öt (1298) s megnyervén pénzzel és engedményekkel a választókat, megkoronáztatta magát.

I. Albert.

A sápadt képü, egyszemü és szigorú császár ellensége volt minden szabadságnak, s méltán dicsérhetik őt, kik erélynek nevezik azt, ha ki mindent önkénye szerint tesz. Boszantotta őt, hogy ő maga tanitotta meg a választókat, miszerint letehetik saját teremtményöket, és reszketett mérgében, midőn a mainzi választó ezt mondá neki:

---

[1]) Egyet Lajosnak a rajnai palotagrófnak s bajor herczegnek, egyet Albert szász herczegnek, egyet Ottónak, a brandenburgi határgrófnak, egyet egy masik Ottónak, a bajor herczegnek; egyet Venczel cseh királynak, egyet Martel Károly-, magyar trónkövetelőnek, egyet végre Thierry, clevesi grófnak adott nőül.

Az én vadászkürtöm szavára kikelnek a földből a rómaiak császárjai. VIII. Bonifácz pápa önigazolásra szólitotta fel Albertet, Isten haragját hiva föl fejére, ha valaha elismerte ezen királygyilkost. Albert, hogy megboszulja a pápát, szövetségre lépett Szép Fülöppel, s lemondott az arlesi trónra tartott igényeiről, csakhogy Fülöp segitse őt a császári koronát családjában örökössé tenni. Megerősödve e szövetség által, nagyszámú vértes lovassággal rendelkezett, s mindenütt nehéz ostromszerekkel jelent meg, annyira, hogy a bécsieknek mezítláb kellett városuk kulcsait Albertnek átadniok, s ekkor darabokra tépte szabadságlevelöket, aztán megtámadta a négy rajnai választót, s elvette tőlük mindazon előjogokat, mellyekkel előbb hűtlenségre csábitotta öket. Maga Bonifácz is hajlandóvá lett elismerni őt, csakhogy tulnyomóvá tegye őt a franczia király fölött; és Albert lekötelezte magát védeni a szentszéket és nem szövetkezni többé ellene. Mint mondják azt is megigérte Bonifácznak, hogy hadat üzen a franczia királynak, ha biztositttatnék az Austriai háznak a birodalmi korona öröksége [1]).

---

[1]) Bizonyitja ezt az egykorú iró, Strassburgi Albert. A megerősités, melylyet Bonifácztól nyert, feltünteti egész teljében e pápa büszkeségét: *Fecit Deus duo luminaria magna; luminare majus, ut praeesset diei, luminare minus ut praeesset nocti. Haec duo luminaria fecit Deus ad literam, sicut dicitur in Genesi: et nihilominus spiritualiter intellecta, fecit luminaria praedicta, scilicet solem, idest ecclesiasticam potestatem, et lunam, hoc est temporalem et imperialem, ut regeret universum. Et sicut luna nullum lumen habet, nisi quod recipit a sole, sic nec aliqua terrena potestas aliquid habet, nisi quod recipit ab ecclesiastica potestate. Licet autem ita communiter consueverit intelligi, nos autem accipimus hic imperatorem, solem qui est futurus, hoc est regem Romanorum, qui promovendus est imperator, qui est sol, sicut monarcha, qui habet omnes illuminare et spiritualem potestatem defendere, quia ipse est datus et missus in laudem bonorum et in vindictam malefactorum.... Unde haec nota et scripta sunt, quod vicarius Jesu Christi et successor Petri potestatem imperii a Graecis transtulit in Germanos, ut ipsi Germani, idest septem principes, quatuor laici et tres clerici, possint eligere regem Romanorum, qui est promovendus in imperatorem et monarcham omnium regum et principum terrenorum. Nec insurgat hic superbia gallicana, quae dicit quod non recognoscit superiorem. Mentiuntur: quia de jure sunt et esse debent sub rege romano et imperatore. Et nescimus, unde hoc habuerint vel adinvenerint, quia constat, quod Christiani subditi fuerunt monarchis ecclesiae romanae, et esse debent..... Et attendant hic Germani, quia sicut translatum est imperium ab aliis in ipsos, sic Christi vicarius successor Petri habet potestatem transferendi imperium a Germanis in alios quoscumque, si vellet, et hoc sine juris injuria.... Electus in Regem Romanorum, prius fuit in nubilo arrogantiae ét ignorantiae, etenim non fuit devotus ad nos et ecclesiam istam sicut debuit. Nunc autem exhibet se devotum et promptum ad facienda omnia quae*

De az eszközök, mellyekkel családja uralmát Helvetia-, Thuringia-, Meissen- és Csehországban megszilárditni törekedett, gyülöletessé tették őt s minden oldalon ellenségeket szereztek neki. Midőn unokája és gyámfia, sváb János nagykoruvá lett, s tőle atyai örökségét kérte, Albert egy virágbokrétát küldött neki. Haragra gyulván ezért az ifju, többekkel összeesküdött, s midőn Albert a szabadságra törekvő schweiziak ellen ment, meggyilkolta őt (1308). Az orgyilkos megszökött, s üldöztetve az emberektől, bocsánatért ment könyörögni V. Kelemen pápához [1]). Erzsébet, Albert neje és Ágnes, huszonegy gyermekeinek egyike, véresen boszulták meg a császárt: Egyetlen napon hatvanhárom hűbéres fejeztetett le. Blamont Tibald, ki részt vett az összeesküvésben, három napig keréken töretett, mig neje hasonló gyötrés közt életett meg. Ágnes maga gyilkolt és egy összeesküdöttnek kis gyermekét is meg akarta ölni, de a katonák kiragadták azt kezéből. A vadkegyetlen nő aztán a königsfeldi apátságot alapitá, de midőn bele Offtringeni Strobelt hivták meg, az öreg remete nem jött, hanem ezt felelte: Nem tesz szolgálatot az Istennek, ki ártatlan vért ont és rablásból alapit monostort; Isten csak a jókat és könyörületeseket szereti [2]).

Luxemburgi VII. Henrik.

Szép-Fridrik, Albertnek Austria uralmábani utódja, magának követelte a császári koronát, de a fejedelmek, elrettentve az austriai ház nagyravágyó tervei által, eléje tették neki a csekély birtoku, de a lovagjátékokon magát kitüntetett Luxemburgi Henriket. Még arra is akarták Fridriket kényszeritni, hogy visszaadja Austriát a csch királynak, de Fridrik olly kisérettel jelent meg a birodalmi gyülésen, hogy Henrik jónak látta őt uralmában megerősitni, részint félelemből, részint, hogy segélyt kapjon Olasz- és Csehország elleni háborujára [3]).

Ez utóbbiban II. Ottokárt (1278) IV. Venczel követte, kit igazságosnak lehetne nevezni, haugyan voltak akkor igazságos fejedelmek. Olasz jogtudósok által törvénykönyvet akart szerkesztetni, de ellenszegültek ennek a nagyok, kiket a törvény csak megszoritott volna,

---

volumus nos et fratres nostri et ecclesia ista..... Si autem ipse vellet contrarium facere, non posset : quia nos non habemus alas nec manus ligatas, nec pedes compeditos, quin bene possimus eum reprimere et quemcumque alium principem terrenum.

[1]) Feloldozta őt, de átadta VII. Henriknek, ki őt aztán egy pisai monostorba záratta.

[2]) **Coxe**, *House of Austria.*

[3]) **W. Döniges**, *Acta Henrici* VII. Berlin 1804.

s kik még egy egyetem alapitását is ellenezték. Venczel birtokai annyira gyarapodtak, a mennyivel atyja sem birt, mielőtt még az osztrákok által kifosztatott volna. Megválasztatván magyar (1301) s részben lengyel királynak is, Austriai Albert, az ő sógora, féltékenyen nézvén e gyarapodást, mint hübéresének meghagyta neki, hogy ama koronákat tegye az ő kezeibe, de az ellenszegülőt ki nem forgathatta uralmából.

Meghalván harmincznégy éves korában, fia V. Venczel (1305—6) lemondott Meissenről s megvásárolta Alberttől a békét s Lengyel- és Csehországrai investiturát; hanem csakhamar meggyilkoltatott. Kihalván vele a család férfiága, Albert tekintetbe nem véve Venczel négy lányát, Csehországot megürült hübérnek nyilvánitá, s belehelyezte fiát Rudolfot, ki nőül vette Erzsébetet, a lengyel király özvegyét, olly föltéttel, hogy ha kihal az austriai ág, a koronát a cseh királyok örököljék és viszont. Rudolf csakugyan nem sokára meghalt (1307), s koronáját Szép-Fridrik akarta örökölni, de a nemzeti párt Karinthiai Henriket, IV. Venczel vejét kiáltotta ki; de miután ez szigora és kincsszomja által elégületlenséget keltett föl, a főurak megkeresték VII. Henriket, hogy adná nekik királyul fiát, kinek ők Erzsébetet IV. Venczel második lányát ajánlották nőül. Elfogadtatván az ajánlat, Luxemburgi János királylyá kiáltatott (1310) és elkergette Henriket. Igy gazdagíták e császárok családaikat; s nem a guelfek és ghibellinek, sem nem a pápaság és császárság nagy harcza vívatik többé, hanem a bajor, cseh és austriai ház trónok és országok fölött versengnek.

Luxemburgi Henrik is még mindig a császárság kedvencz eszméjét forgatta elméjében, s olaszországi hadjáratra készült, hogy császári méltóságát és lovagi vitézségét a legnemesb téren, és ne az apró német fejedelmekkeli tusakodásban mutogassa. Átkelt tehát az Alpeseken (1311) s mint másutt bővebben elbeszélendjük, fölelevenitette egészen a ghibellin pártot, Milánóban királylyá, Rómában császárrá koronáztatta magát, s egyesítni akarta egész Olaszhont, s talán meg is telepedni ott: de a változó szerencsével folytatott háború alatt mindig pénz szükében volt, s végre Nápolyi Robert, a guelfek feje ellen indulván, Buonconventóban meghalálozott (1313).

Austriai Fridrik és Bajor Lajos.

A német császári koronát most ketten követelték: Austriai Szép Fridrik és Bajor Lajos; a választók nem tudtak megegyezni, s Lajos Aachenben, Fridrik Bonnban megkoronáztatott (1314). Nyolcz évig dult a polgárháboru a Rajna és Duna partjain, mig végre Fridrik az

Inn melletti Mühldorf mellett legyőzetett és fogságba esett (1322. szept. 28.). Fivére Leopold folytatta a harczot, s nem tarthatván meg családjának a koronát, még a franczia királyt is megkínálta vele. A győztes, de pénzben szűkölködő Bajor Lajos, hogy barátokat szerezzen, osztogatta a birodalom hübéreit; de meggyöngité őt XXII. János pápával hosszu viszálya; miután ez sem az egyiket, sem a másikat el nem ismerte, s megürültnek tekintvén a császárságot, jogot követelt magának helytartót nevezhetni nem csak Olasz- hanem Németországban is.

Olaszországban Nápolyi Robertet jelölte ki, s hozzá küldte Poggetto bibornokot, mint pápai követet; de Lajos seregei megtörték a pápaiakat. A pápa ekkor Avignon kapuira, hol lakott, vádpontokat szegeztet ki Lajos ellen (1324), minthogy, ugymond, bitorolta a római király czimét, mielőtt a pápa a választás törvényességét megvizsgálta s elismerte volna, bitorolta az egyház jogait is, miután ezt illeti a megürült birodalom kormányzása; azért meghagyta Lajosnak, egyházi átok büntetése alatt, hogy mondjon le a kormányról, és semmitse meg mindazt, a mit mint római király cselekedett. Lajos óvást tett, s egy tartandó zsinatra hivatkozott; de a pápa elterjedt vádjai nem maradtak hatás nélkül sem Német- sem Olaszországban. S minthogy Lajos a neki önigazolásra kiszabott két hónap alatt meg nem jelent, megtiltatott őt királynak elismerni. Nyersen válaszolt erre Lajos, vádolva a pápát, hogy cseudháboritó, eretnek és botránkoztató. A párizsi s bolognai egyetemek a pápa ellen nyilatkoztak; jog- és hittudósok irásban védték a császárt s legyalázták a pápai udvart, János pedig a királyt egyházi átok alá vetette.

Élesztette a tüzet Austriai Leopold, ki hogy elnyomhassa Lajost, hizelgett a pápának, kiengesztelődött a cseh királylyal, lemondván ennek koronájára tartott jogáról; Burgaunál megverte Lajost, (1325), ki szorultság- vagy nagylelküségből elment Traussnitz várába, hol Fridrik fogva tartatott, s eszébe hozván rokonságuk- s gyermekkori barátságukat, békét ajánlott neki. Fridrik lemondott ekkor a császári czimről, s igérte, hogy visszaad mindent, mit Austria a birodalom kárára bir; hogy szövetségese leend Lajosnak és harczolni fog vele világi s egyházi ellenségei ellen, oda értve a pápát is; és ha fivéreit e föltételekre rá nem birhatná, vissza fog térni fogságába. A szent ostyára esküdött Fridrik s átölelvén Lajost, odahagyta fogságát, s bár a pápa őt esküjétől fölmentette, mégis meg akarta azt tartani; mert midőn fivére Leopold csakugyan vonakodott ama föltételeket elfogadni, átadta magát ujra Lajosnak, ki azonban lemondva az igényekről, ba-

rátjának fogadta, s mint gyermekkorukban együtt ettek s aludtak, együtt uralkodtak, együtt viselték a német császári czimet, együtt használták a fejedelmi pecsétet, ketten erősitették meg az okmányokat s egyetértve adományozták a nagy hűbérjavakat [1]).

Hanem azért még sem éretett el a béke. A választók sértve alálták jogaikat; a pápa sem hagyta helyben a dolgot, s javaslatba hozatott, hogy az egyik Olasz-, a másik Németországban uralkodjék, mig végre Fridrik is, Leopold is meghaltak (1330), s nem hagyván fiakat, örökségöket Böles Albert és Ottó testvéreiknek hagyták.

Lajos már korábban átkelt volt az Alpeseken (1327), hogy helyreállítsa a rendet Olaszországban. A ghibellinek eléje jöttek s elkisérték és megkoronázták Milánóban is, Rómában is, hol elégületlenség uralkodván az Avignonban lakó pápa hosszú kimaradása miatt, a ghibellinek tulnyomókká lettek. A pápa azonban megsemmité a koronázást és megujitá az egyházi átkot (1328). A császár Rómában formaszerinti perbe fogatja a pápát, és miután senki sem lépett föl annak védelmére, leteszi öt mint eretneket s határozatot hoz, hogy a pápák két nap járásnyinál továbbra ne távozhassanak el Rómából a nép engedelme nélkül. Minthogy azonban harminczezer forintnyi adót vetett a rómaiakra, ezek föllázadtak s kövekkel üzték el öt V. Miklós ellenpápával együtt, kivel, hogy pénzt szerezzenek, árulták együtt a czimeket, foglaltak s kormányokat változtattak; Lajos végre kifogyván mindenből, visszatért Németországba. Itt is mindenben gátat vetett neki az egyházi átok s Austriai Ottó fegyvere, kivel végre mégis kibékült (1330), átengedvén neki hadi költségek fejébe nehány várost.

Helyreállitotta a békét Luxemburgi János, VII. Henrik fia s Csehország királya. Francziaországban neveltetve, nem szenvedhette a szláv szokásokat; a mennyire csak lehetett, Csehországtól távol lakott; kisérte atyját Olaszországba; Bajor Lajos megválasztásánál igen nagy szerepet vitt, aztán ősi birtokain játék-, vivás- és vadászatban gyönyörködött. A csehek nem türvén a bár eszélyes német uralmat vagy inkább a királynét, kire azt János bizta, föllázadtak s kinyertek a királytól annyit, hogy az idegen zsoldosok és hivatalnokok eltávolittattak.

Mint kalandkedvelő, Lithvániába ment azt keresni, hol a német lovagok a bálványozók ellen harczoltak. Segitvén ezeket, joggal vagy jog nélkül földeket osztott, uralma alá hajtott számos siléziai urat s

[1]) Mentzel az egész dolgot költői mondának tartja.

fiát a karinthiai örökösnővel összeházasitá. Egy nemes eszme hatotta őt át, hogy tudniillik európai békitő gyanánt lépjen föl, miért is a hol csak viszály ütött ki fejedelmek vagy népek között, egyszerre szép lovag jelent meg, s becsületesen és lelkesen vetvén magát közbe, békitett és engesztelt mindent. Igy minduntalan hol egyik, hol másik európai fejdelemnél volt, s midőn neje meghalt, a futárok nem tudták, hol keressék öt, mig végre történetesen Tirolban találták.

Képzelhetni, mennyire vágyott a dicsőségre kiengesztelni a császárt a pápával; ez azonban szilárd maradt s állitá, hogy Lajos le van téve. A **békekirályt** ekkor segélyül hivták a bresciaiak a ghibellinek ellen, oda ajánlván neki ezek városát; János elment (1330—31) és kibékité a guelfeket a ghibellinekkel, s ugyanazt müveli, Bergamo, Pavia, Vercelli, Cremona, Milano, Novara, Parma, Reggio, Modena és Lucca városokban, mellyek öt urukul ismerik el. Különben sem a városok, sem a pápa nem tudta, kiért dolgozik; minthogy egyaránt hizelegve a guelfeknek és ghibellineknek, ezeket is, azokat is alávetette. A számitóbb és a többi olasz városoknál kevésbbé szenvedélyes Florencz ellenállt és Robert királylyal szövetségre lépett ellene; a pápa is gyanuba vette Jánost, miután látta, hogy a pápai követtel is uri hangon beszél; nemkülönben Bajor Lajos is, ki szövetséget kötvén Austria herczegével, a választó palota gróffal s Meissen határgrófjával, Morva- és Csehországot megtámadni készült. S igy a békekirály uj háborura adott alkalmat.

Megrettenve visszasiet Németországba (1332), eloszlatja a császár gyanuját, birtokai védelmére indul s épen olly ügyes lévén az alkudozásban, a milly vitéz volt a csatatéren, a lengyel királyt békeajánlásra birja, a magyarokat és osztrákokat pedig visszaüzi. Ekkor Franciaországba ment s ujra megkisérté a császárt a pápával kibékitni; hanem azalatt a magyarok és austriaiak ujra beütnek Morvaországba, s kieszközlik, hogy Csehország némelly régi birtokokat visszaengedjen Austriának. János ki nem engesztelhette a pápát, hanem utközben sikeresen versenyzett híres lovagjátékokon; aztán VI. Fülöptől százezer forintot kapván, fölfegyverez ezerhatszáz lovast, s bemegy Olaszországba (1333), hol meg akarta törni Florenczet, de csakhamar jónak látta lemondani a hóditásról s eladván hatalmas családoknak a már általuk ugy is birtokolt városokat, oda hagyta Olaszországot (1335).

Fia a franczia királynál novelkedett, ki Venceszláv nevét Károlyra változtatta, s e Károly, midőn morvai határgrófnak és Csehország kormányzójának neveztetett, sem anyanyelvét nem beszélte

többé, sem a szokásokat nem ismerte. De csakhamar megtanulta az elfeledetteket, s annyira megnyerte a csehek szeretetét, hogy János előtt szinte gyanussá lőn. A kalandor apa belekeverte magát az angolfranczia háborúba is és elvesztette egyik szemét, mellyet olly roszul gyógyitottak, hogy a másikat is elvesztette. Hallván e közben, hogy Austria átadatja magának a császár által Karinthiát és Tirolt, mikre az ő menye tartott igényt, borzasztó szövetkezéseket hoz létre Lajos és az osztrákok ellen, s udvarról udvarra vezetteti magát, hogy azoknak minél több ellenséget szerezzen. Sikerült neki fiát ellencsászárnak kiáltatni, kivel visszatérvén Franeziaországba (1336), öregsége s vaksága daczára jelen volt a crecyi csatában, hol midőn hallaná, hogy az angolok győznek, parancsolta hiveinek, hogy kössék össze lovát övéikkel s rohanjanak a leghevesb harczba; úgy lőn, s az öreg találomra vagdalkozva, vitézül végezte életét. III. Eduárd, hogy tiszteletét mutassa iránta, ünnepélyesen temettette el, tizenkét lovag által vitetvén őt Luxemburgba.

Bajor Lajost nem hagyták pihenni az egyházi átok által támasztott ellenségek; miután azonban XXII. Jánost a békeszerető XII. Benedek váltotta fel (1334), egyezkedés kezdetett, s a császár ráállott lealázó föltételekre: hogy t. i. visszavonja mindazt, a mit a római udvar s annak szövetségesei ellen tett, hogy vétkeitől feloldoztatni kivánja magát, és bűnbánatul mint keresztes a Szentföldre menend. De a pápa idegen városban nem volt szabad, s VI. Fülöp személyesen jött Avignonba, kényszeritni őt, ne fogadná el amaz önmegalázást, minthogy az, ugymond, nem őszinte; és midőn a mainzi megye püspökei őt a Lajossali békülésre kérték, a pápa könyezve felelte, hogy gátoltatik a franczia király fenyegetései által.

Frankfurti gyülés.

Tetőpontra hágott tehát a zavar Németországban, hol a papok nem mertek többé misét szolgálni, sem szertartással temetni. Lajos megunván a dolgot, lemondani készült Bajor Henrik javára, hanem a választók, a rendek s a szabad városok, egyező akarattal, nem akarták azt megengedni. Lajos tehát, hogy orvosolja némileg a sok bajt, egybehivta a rendeket Frankfurtba (1338), hol eléjök terjeszté a pápa követeléseit, a franczia király inesélkedését és saját megaláztatását. Hogy bebizonyitsa katholikus voltát, elmondta hitvallását; mire a rendek érvénytelennek nyilvániták a kiközösitést s az egyházi tilalmat, ellenségnek nyilvánitván a misét szolgálni nemakaró papokat; aztán megvizsgálván a pápa igényeit, lekötelezték magukat, hogy védeni fogják mindenki ellen a szent római birodalmat, a fejedelmek

becsületét, az ő választásukat, saját és birodalmi jogaikat. Mint általános törvényt kijelentették ekkor, hogy a császári hatalom és méltóság közvetlenül Istentől származik, s hogy a ki a választók többsége által császár- és királynak megválasztatott, nincs szüksége a pápai megerősitésre; időközi kormány alatt a helytartóság a választó palotagrófot illeti; a Németországban koronázott római király és a Rómában koronázott római császár között nincsen különbség; s ha a pápa megtagadja a koronázást, e szertartást akármellyik püspök elvégezheti. Tudatták mindezt a pápával és felszóliták, semmitné meg elődje határozmányát, vagy ha nem, ők gondoskodni fognak, hogy a birodalom méltósága hatályosan megőriztessék.

A pápa azonban valóságos rabja volt a franczia királynak, s VI. Kelemen makacsul visszataszitá Lajost, s olly átkot szórt fejére, minőt csak ellenség ellenségére mondhat (1346). És ezt a hivők közös atyja tette egy mindenesetre követelős, de saját alávetését megajánló és csak koronája függetlenségét védő király ellenében, ki midőn München mellett medvére vadászna, hirtelen szélütésben meghalt (1347).

IV. Károly.

A császárság ekkor vitázatlanul Luxemburgi Károlyt illette, ki igéretekkel árasztván el a pápát, megnyerte ennek kegyeit. Reményt nyujtott, hogy képessége s ügyessége mellett helyreállítja a csendet, de ő elhanyagolta a közérdekeket Csehországért, mellyhez hozzá csatlá mint apai örökséget a felső palotagrófságot, alsó Lusatiát, egész Sléziát, s a mi legfontosabb, a brandenburgi választó fejedelemséget; és Austriával a kölcsönös örökösödési egyezményt megerősitette. Prágában egyetemet alapitott (1348) a párizsinak mintájára, cseh, bajor, lengyel és szász nyelvtanitással. Prágát fővárosnak nyilatkoztatta s gondoskodott, hogy központjává legyen a kereskedésnek, mikép Hamburg és Lübeck; csatornákat ásatott, flandriai épitészeket hitt be; s a tudományok, müvészetek és a nyelv alatta a többi szláv fajokénál magasb tökélyre vitettek. A csehek tehát méltó hálával emlékezhetnek reá, de a németek vádolják őt, hogy a germán sas szárnyából sok tollat tépett ki. Hogy biztositsa fiának Venczelnek a császári koronát, alkudozni kezdett a választókkal, s miután az ezek által egyenkint követelt százezer forintot meg nem adhatta, császári városokat osztogatott szét. Megkoronáztatás végett Olaszországba ment aztán, hol a gyöngék ohajtották, a hatalmasak meg rettegtek tőle; holott Károly valójában csak jogokat kivánt szerezni, hogy aztán eladja azokat és pénzt csináljon. Azért inkább kalmárnak, mint csá-

szárnak tekintetett, s csakhamar mint egy szökevény, visszasietett Csehországba.

Felhivatván a pápa által, hogy kisérné őt Olaszországba, hol a pápai széket visszaállitni akarta, Károly átkelt ismét az Alpeseken (1368) még nyomorultabbul s kevesebb sikerrel, mint első izben; azért el nem kerülhette a lenézetést, s gondatlansága miatt gyáván kellett Németországban igen sok sérelmet elviselnie; különösen gyalázatára vált az örökös pénzhiány, melly annyira ment, hogy Wormsban egy mészáros letartóztatta őt adósság miatt. Megirta saját életét, melly hatvankét évre terjedett (1378). Mondta a többi közt, hogy megrontotta saját házát, a birodalom elnyerése végett, és megrontotta a birodalmat, hogy házát nagyságra emelje.

Alkotmány.

Ám mégis a birodalomra nézve érdemet szerzett magának, alkotmányt adva, mellyért Miksa császár őt a birodalom atyjának nevezte, ámbár valósággal nem tett mást, mint, hogy irásba foglalta a jogokat, miket a választó fejedelmek már előbb megszereztek és gyakoroltak. Addiglan csak a szokás és fegyver volt a közjognak és az államok, választók, király s pápa kiváltságainak egyedüli zsinórmértéke, minthogy minden csak előzetes eseteken és bitorláson alapult. Nem tudni bizonyosan, mikép ragadta magához a hét választó ama jogot, melly a birodalmi gyülések megszünte után a szász, frankoniai, bajor és sváb törzsek fejeit illette volna. S talán igy is volt eleinte; aztán a sváb és frankoniai herczegség elenyészvén, nem maradtak fenn csak a palotagróf, a brandenburgi határgróf, a szász és cseh házak, s a három rajnai érsek; a bajor ház pedig többszöri óvása daczára elmellőztetett.

De hogy egy-egy háznak csak elsőszülöttje vagy összes herczegei összetes szavazattal birtak-e, és hogy e jog egyes földrészhez, vagy a család összes birtokaihoz volt-e kötve, nem tudták meghatározni; miért is Károly, hogy az ebből támadható zavaroknak elejét vegye, összehivta a rendeket Nürnbergbe (1356) s rábirta őket egy okmány elfogadására, melly a rajta függött pecséttől Arany bullának neveztetett el.

Arany bulla.

Ez okmányban meghatároztatik, hogy a hét választó joga egy, felosztathatlan földrészhez legyen kötve, s az elsőszülöttre szálljon át; hogy a választók Frankfurtban gyüljenek össze, s szavazattöbbséggel válaszszanak; hogy tarthassanak választógyülést a császár engedelme nélkül is; hogy gyakoroljanak bizonyos királyi jogokat, minő a pénz-

verés, bányamüveltetés saját birtokukon és felebbezhetlen itéletek hozása; hogy végre a személyeik elleni sérelem felségsértés legyen. Tehát csak király nevet nem viseltek, s a császár illy nagyságra azért emelte őket, hogy lealázza az austriai és bajor házat. A hét választó közöl a kölni érsek főkanczellár volt Olaszországra nézve, a trieri Lotharingiára, a mainzi Németországra nézve. Ez utóbbi hivta össze a választó gyülést, szokottan Frankfurtba, mindig a frankok földén, habár a császár nem tartott állandó székhelyet, hanem ősi birtoka váraiban lakott.

A birodalom többi főméltóságai (Erzämter) a többi választókat illették. A főudvarmester és tábori főzászlós méltósága, mint első udvari méltóság, a rajnai palotagrófot mint a világi választók elsejét és birodalmi helytartót illette; a főpohárnok a cseh választó vala, (az egyetlen, ki koronát viselt); a főmarschall pedig a szász herczeg; a főkamarási méltóság végre a brandenburgi határgrófot illette. A pápának császár-megerősitési jogáról és az olaszországi helytartóról egy szó sem mondatik.

Az arany bulla, mint látjuk, nem volt gyökeres, hanem csak látszólagos gyógyszer, mikép a westphaliai béke; mert vissza nem állitotta a sváb és frankoniai nemzeti herczegségeket; a helyett, hogy az egységet helyrehozta volna, ama nagy testületnek felbomlását készitette elő; és fölmentve minden függés alól nehány hatalmast, megfosztotta a császárt azon legszebb szereptől, melly szerint a közös szabadság védnökének kellett volna lennie. Aztán az arany bulla elválasztá a fejedelmek érdekét a közérdektől, a szavazatok pénzen vásároltattak meg, a választók csak magán hasznukat hajhászták, a közjó iránt pedig közönyösekké lettek, a hazaszeretet mind a fejedelmek, mind az urak kebleiből kiveszett [1]).

A császár.

A császárság az örökösitési törekvések daczára választó maradt. A császárt mérsékelték a választók, kik az általuk kinevezettnek letehetését is jogaik közé számiták, és a római koronázás megszünt szükséges kelléknek tekintetni. Mig Franczia országban az egyedurságot a királyoknak azon folytonos törekvése szilárditotta meg, melly szerint mindig több hübért és birtokokat kebleztek be, nem téve különbséget az ország és a királyi birtokok között; Németországban ellenkezőleg megszegényiték a császárok a birodalmat, midőn épen családjokról gondoskodtak. Ha akarták is magukhoz

[1]) L. fönebb a XII. könyv 2. fej.

visszaragadni azon uradalmakat, mellyek birtokát a királyi küldöttek és grófok örökösekké tettek, erre valósággal nem birtak kellő erővel, miért is a nehány nagyfejedelmen kivül, kik egészen függetlenek voltak, egész seregét látta az apró uraknak, kik szintén csak névszerint függtek tőle. Azon félelemből, hogy valamellyik ur tulhatalmassá ne legyen, biztositották a kisebb uraknak függetlenségét is, s a birodalmi gyülésen helyt adtak mindegyiknek, ki területi felsőséggel (Landeshoheit) birt.

Országgyülés.

A birodalmi gyülések nem voltak többé az egy fejedelem alatti hübéresek összejövetelei, mint a hübériség korszakában, sem nem nemzeti képviselők vagy az azt képező rendek, mikép a mai kamarákban, hanem különböző fejedelmek teljhatalmu ministereinek gyülései, mellyeken a természeti német lassuság soha semmit sem végzett. A fejedelmek helyett ezek követei jelentek meg, kik tanult emberek voltak és sok üres beszédet tartottak, de midőn határozatra került a dolog, óvást tett valamelly ur, ki nem vett részt. Ha szőnyegre hozattak az állam bajai, a személy és tulajdon védelmének szüksége, s hogy az egyenetlenségnek véget vetve, valamelly rettentő ellenségnek közerővel kellene ellentállni, mindnyájan egyetértettek, de senki sem mozdult.

A császárt még mindig megillette a hübéri felsőbbség, melly szerint fejedelemségeket, uradalmakat, királyi jogokat, minő a pénzverés és adókivetés, s méltóságokat osztott, mellyek közül a magasbakra csupán a nemesek emeltethettek. A palotagróf nehány császári jogot is élvezett, minő volt a többi közt a fattyugyerekek törvényesitése s nemesi rangba emelése; minek első példái IV. Károly alatt Olaszországban tüntek föl; III. Fridrik által aztán Németországban is ismételtettek. A császárt illette a béke s háboru joga, de minthogy nem voltak seregei, kénytelen vala a katonákat adó rendek beleegyezését kikérni.

Három kamra.

Az országgyülés három kamráját az állam hármas rendje u. m. a választók, a czimes nemesség s a császári városok képezték. A hét választó külön gyülésekre is összejött a császárral, Németország nagyobb érdekei vagy saját ügyeik iránt tanácskozni. Ezen előnyök arra vitték őket, hogy a birodalom kisebb hübéresei fölött tulnyomóságra vergődjenek; csakhogy másfelől nagy hatalomra emelkedtek a közvetlenül a császártól függő urak is, minők voltak a herczegek, főpapok, grófok, ország- (landgraf), határ-, várgrófok (burggraf), s más

kisebb, de igen gazdag birtoku fejedelmek, mint Austria, Hessen, Meissen és Braunschweig urai, kik nem akartak a választókkal fegyvert fogni, hanem függetlenül uralkodtak.

Minden egyes fejedelemségben külön tartományi gyülések tartattak, mellyeken a közvetlenül alávetett hübéresek és városok jelentek meg, s kihallgattattak az adókivetés s más fontosb dolgok tárgyában, minő volt a vitatott öröklés s az uj törvények, ha ugyan a birodalmi gyülés elé nem tartoztak. A főpapok [1]), nemesek s városok szivesebben álltak kisebb ur alatt, ki nem fejthette ki hatalmát az ő befolyásuk nélkül; minek következtében ők maguk is területi felsőséget, azaz majdnem fejedelmi hatalmat, polgári s büntető joghatóságot szereztek maguknak, törvényeket s rendeleteket adtak ki, s elfoglalták a hütlenség által megürült hübérjavakat, egyházakat s monostorokat alapitottak, rendezték az egyházi dolgokat, hübéri udvarokat tartottak nagy hivatalok s méltóságokkal, erősségeket épitettek, adót szedtek a héberektől, pénzt veréttek, bányákat müveltettek, vám- és más fejedelmi jövedelmeket huztak. Hadat viseltek aztán egymás ellen, s miután némellyek az ágyuk segélyével nagy tulnyomóságra vergődtek, sok hatalmaskodó kiszorittatott várából s a törvények iránti engedelmességre köteleztetett.

Szabad városok.

A szabad városok, mellyek, mint az olaszhoniak, felszabadították magukat a hübérurak hatalma alól, növekedtek számban a Sváb-ház megbukása után, s minden uj császár körutat tett a rajnai, frankoniai és sváb városokban, megerősitve azok szabadságait, vagy ujakat is osztva pénzért, minő volt a büntető joghatóság, a vám és fejadó szedhetése. A főurak minden ellenszegülésének daczára a városok befogadták valóságos polgáraik (Pfahlbürger) közé a hozzájok jövő idegeneket (Ausbürger), s kivonták őket ekkép a hübéri hatóság alól. Egy városban sem hiányoztak a polgárok és nemesek közti küzdelmek; az elsők meggazdagodván kereskedelem által s erőre kapva a mesteregyletek intézménye folytán, befolyni kezdtek a helyhatósági kormányzatba, melly előbb csak a nemes családoknak volt fenntartva. Némelly városokban meg volt határozva, hány községi tanácsos választassék a kereskedők közül;

[1]) A' német papság uralma kiterjedett Frisiának, a Mosel melletti Lothariugiának, Westphaliának, Angria, Franconia és Karnioliának felére; Elsass és Bajorország negyedrészére; továbbá Karinthia, Schweiz, Svábföld s Alsó-Lothariugia egy részére, mint szintén sok birtokra Thuringia- és nyugati Szászországban, mindössze Németországnak mintegy harmadrészére.

más városokban ismét a mesteregyletekbe a nemesek és tudósok is beiratták magukat. Másutt a mesteregyletek nem vettek még részt a főrenduri kormányzatban, mint pl. Nürnbergben, hol a nemesi tanács a mesteregyletek főnökeit csak bizonyos időben hivta össze. Megállapult ekkép a harmadik rend, melly bár kivül állott a hűbéri társadalmon, de azért a birodalom fejével még sem állt közvetlen viszonyban; hanem közérdekek nélkül magára volt hagyva, a miért nem is érte el azt az egységet és erőt, mellyet Franczia országban láttunk kifejleni; aminthogy Németország soha sem képezett egy nemzetet, sem a birodalom egy államot; miután nem támadott ember, ki abba egy közös életet öntött volna.

Jövedelem.

Legfőbb bajuk a császároknak a pénzhiány vala. A tartományokban elszórt koronai örökség elpazaroltatott az időközi kormányok alatt; IV. Károly azt is, a mi maradt, elidegenité. Aztán minden uj császár, hogy családjában megörökitse a trónt, és magához húzza a birodalmi hűbéreket, megnyerni törekedett a választókat, jogokat zálogositott s idegenitett el, napról napra szegényebbé téve a birodalmat. Mig a caesarok trónra jutva, lemondtak ősi birtokaikról, Bajor Lajos megtartotta azokat, s utódai utánozták öt és rendes székhelyöket ősi bűbérjavaikon tartották. A császárok legnagyobb jövedelmét a zsidók adója képezte, mellyet fizettek, hogy védelmeztessenek; hanem ezt a forrást is a fejedelmek és rendek lassankint magukhoz ragadták. A császárok ekkor kénytelenek voltak segélyt kérni; s Frankfurtban első példaul Zsigmondnak átalános fejadó szavaztatott meg a hussiták elleni háborura (1427); utóbb gyakran kértek pénzt; de az nehezen szavaztatott meg, s még nehezebben hajtatott be.

Egyházi jogok.

Mint az egyház védnöke, a császár még mindig a kereszténység világi fejének tekintette magát, s hódolt a pápának, kinek I. Rudolf számos jogot engedett a kinevezések s megürült javadalmak körül. Bajor Lajos után egy császár sem tulajdonitotta többé magának a pápa letevésének, vagy a megválasztott kizárásának jogát; hanem egyszerüen oda vitték a dolgot, hogy a pápa ne tehessen semmit; szükségtelennek nyilvániták a Rómábani megkoronáztatást, és nem sok idő mulva a kereszténység fővárosát császári seregek által látandjuk kiraboltatni. Olaszország birtokának vágya mindig nagy csapás volt Németországra nézve; az olasz ügyekbei beavatkozás elvonta a császárokat a legsürgetősb és közvetlen érdekektől s kölcsönös romlást vont maga után.

Igazságügy.

A legfőbb polgári s büntető joghatóság folyvást háborittatott a hübéri jogigények s különösen a magánhadak által. A császár még mindig nem feledte el, hogy a régi germán intézmény szerint ő volt a nép birája, s tehát még mindig személyesen gyakorolta a joghatóságot saját s a korona birtokain, mint szintén a császári városokban ügyészei (V o g t e) által, kik maguk is utóbb hübéri tisztviselők lettek. A herczegségekben, u. m. Frankonia, Szászország, Frízia, Svábföld, Thuringia s Bajorországban, utóbb Lotharingiában s végre Burgundiában is császári törvényszékeket tartott, mellyeken udvari grófok elnököltek, kik beutazva kerületeiket, gyakorolták a legfőbb joghatóságot, a császár elé terjesztvén a herczegek ellen emelt panaszokat.

A hübéri tudatlan birák határozatainak intézésére a császárok a főbb városokban udvari törvényszékeket állitottak fel (H o f- v. L a n d g e r i c h t), hogy az amazok által hozott iték ezekhez fölebbeztessenek. Megállapított közös perrendtartás azonban hiányzott, s ha tetszett is az olasz tanodákban fölélesztett és zsarnoki önkény eszméit hirdető római jog a császároknak, a tőle annyira különböző germán szokásokkal még sem férhetett össze. Akkor történt, hogy némellyek hívek maradván a teuton emlékekhez, ellene akartak állni az idegen szokások rohamának s összeszedték a hübéri s magán jogra vonatkozó hazai régi szokásokat. Egke Repgon Anhaltban talán még 1220 előtt a S a c h s e n s p i e g e l t vagyis a szász szokástörvényeket gyüjtötte össze; melly gyüjtemény meg nem erősitve bár a közhatalomtól, mégis elfogadtatott egész északi Német, aztán Cseh-, Morva-, Lengyel- és Poroszországban. Erre és a római egyházi jogra s germán és frank szokásokra alapitva készült a S c h w a b e n s p i e g e l, vagyis svábföldi törvénykönyv, melly szintén igen terjedt kört nyert s az előbbivel együtt kutforrásává lett a hübérjognak Németországban.

A birodalom államait illető ügyekben a birodalmi gyülés vagy egy különös fejedelmek-törvényszéke szolgáltatott igazságot. II. Fridrik megkisértette Mainzban egy császári főtörvényszék felállitását (K a i s e r l i c h e s - R e i c h s - H o f g e r i c h t), mellyen az elnök felényire nemes, felényire jogtudós ülnökökkel naponkint itélendett, a birodalmi fejedelmeket nem illető ügyekben. Habsburgi Rudolf megerősitni törekedett ez intézményt, melly aztán mégis hanyatlásnak indult, különösen IV. Károly alatt, ki a választók itéit fölebbezhetleneknek nyilvánitá, s nagyobb hatáskört engedett

a csehországi törvényszékeknek, rendelvén, hogy az ottani rendek és alattvalók ne fölebbezzék ügyeiket a birodalmi, hanem egy a végre felállított csehországi törvényszékhez.

Titkos törvényszék.

Semmi sem tünteti fel az akkori szomorú állapotokat ugy, mint a westphaliai törvényszékek. A kölni érsekhez tartozó westphaliai herczegségben grófi törvényszék szolgáltatta ki az igazságot, mellynek birái csak nagy nemesek s régi birtokosok lehettek, kik, miután birtokaik nem adományozott hübérjavak voltak, szabad biráknak (Freischöffe), és törvényszékök szintén szabadnak (Freigericht) neveztetett. Az elnök a szabad gróf (Freigrave) volt, ki közvetlenül a császártól függött. IV. Károly Westphaliában közbékét hirdetett ki (1371), mellyre kötelezték magukat a Rajna és Weser melléki majdnem összes főpapok és főurak. E szövetség, mint minden más, saját törvényszékkel birt, melly titkos tárgyalást hozott be, s mellynek példájára északi Németországban nagyon elterjedtek a titkos büntörvényszékek Fehmgerichte nevezet alatt [1]).

Az elnökgróf és a nemes ülnökök tudóknak (Wissende) neveztettek, mivel egyedül ők ismerték a titkos eljárást, egyedül ők tudták a megismerés és üdvözlés jelét; minden más előtt titkos volt az itélethozás helye s formája, a vádló, a birák és az itélet. A tudók közgyüléseket is tartottak, többnyire Dortmundban, hol a császár vagy ennek valamelly embere elnökölt; és minden fejdelem sokat adott arra, hogy a tudók egyike az ő tanácsában foglaljon helyet. Fölteszik, hogy midőn legterjedtebbek voltak a titkos törvényszékek, Németországban mindössze százezer tudó volt, a nélkül, hogy valaki a titkot elárulta volna.

Papok, nők, zsidók s gyermekek és hihetőleg a főnemesség is ki volt zárva e bíróságokból, mellyek a vallás, tizparancsolat, közbéke és becsület ellen elkövetett minden vétség fölött itéltek. Minthogy a császár nevében itéltek, joghatóságukat Westphalián kivülre

---

[1]) L. **Berck**, *Gesch. der Westphälischen Fehmgerichte.* Brema 1814.
Wigand G. *Das Fehmgericht Westphälens.* Hamburg 1825.
Pfeffinger, *Vitrarius illustratus.* IV. könyv.
Koop F. P. *Verfassung der heimlichen Gerichte Westphälens.* Göttinga 1794.
Hütter, *Das Fehmgericht des Mittelalters.* Lipcse 1798.
Troos L., *Sammlung merkwürdiger Urkunden für die Geschichte des Fehmgerichts.* Hamm. 1826.
Usener, *Die frei- und heimlichen Gerichte Westphalens, mit 89 Urkunden.* Frankfurt 1832.

is kiterjeszthetni hitték, annál inkább, mivel nem volt a birodalomban más törvényes itélőszék, mellyhez fölebbezni lehetett volna. Innét volt nagy hatalmuk és pedig, nem csak a büntető, hanem polgári ügyekben is, ha az elitélt megtagadta azt, a mivel tartozott. Poroszország- és Lievlandban is elterjedtek, de a vádaknak egy westphaliai szabad törvényszékhez kelle intéztetniök, s a vádlottnak a vörös azaz westphaliai föld ön megjelennie. A birák ezután más országi, csakhogy szabad nemesek közül is választattak, s e tiszteletre fejedelmek és lovagok egyaránt vágytak, mellynek elnyerése végett azonban még a császárnak is a vörös földre kellett mennie.

Ha három tudó együtt volt jelen valamelly vétség elkövetésénél, ott nyomban elitélték és megbüntették a vétkest; ha nem voltak annyian jelen, egy ülnök följelentette a dolgot. A vádlott az ugyancsak tudókból alakitott községi törvényszék elé idéztetett, nem igen szigorú alakban, és nyilvánosan. Ha nem jelent meg, határnapot kapott a titkos törvényszéktől, melly zárva volt a be nem avatottak előtt. A szabad gróf egy karszéken ült, előtte kötél és kard állt, mellynek markolata kereszt alakot képezett az élethalál fölötti főjog-hatóság jelentésére. A birák fegyvertelenül s fedett fővel álltak. Az ajtónálló egyszer, kétszer, háromszor csendet kiáltott, s a ki azt aztán megszakitá, csendháboritás bűnébe esett. A vádlott fegyvertelenül jelent meg, kisérve kezesei által, s meghallgatván a vádpontokat, ha ártatlannak esküvé magát a kard keresztjére, fölmentetett, egy pénzdarabot dobott a gróf lábaihoz, megfordult és elment, s a ki bántani merte, megsértette a király békéjét. Ha a vádlott nem tartozott a tudók közé, vagy pedig esküje kevésbbé hitelesnek tetszett, ennek erejét megsemmithette a vádló az által, hogy ő negyedmagával esküdött, minek ellenébe a vádlott részéről hat ember esküje kivántatott meg; ha pedig a vádló tizennégyet hozott, a vádlottnak huszonegy tanu kellett. Ha a vádlott magára vallott vagy meggyözetett, kimondatott az itélet, melly ha halálra szólt, a bünös felakasztatott a legközelebbi fára.

Ha a vádlott háromszori megidézésre nem engedelmeskedett, bünvallottnak s elitéltnek tekintetett. „A királyi hatalom egész erejével megfosztom öt az igazság- és szabadságrai minden jogtól, mellyet a keresztség után bírt; királyi átkot mondok reá, s a legroszabb sanyaroknak áldozom öt fel; eltiltom öt a négy elemtől, mellyeket Isten az emberek számára teremtett; béke-, becsület-, biztonság- s törvénykivülinek nyilvánitom öt, hogy mindenki, mint elitélt- és megátkozottal bánhasson vele; méltatlan legyen minden igazság- és sza-

badságra a várakban és városokban, csak a szent helyeket kivéve; átkozott legyen teste és vére; soha se nyugodjék meg a földön; ragadja el a vihar, csókák, varjak, ragadozó madarak üzzék és tépjék őt szét. Nyakát a kötélnek, testét az ormadaraknak áldozom fel; az Isten legyen könyörületes lelkének.“ Háromszor mondta e szavakat a gróf, ugyanannyiszor a földre pökve, s miután a birák ugyanezt tették, a gróf folytatá: „Minden király-, fejdelem-, ur-, lovag-, fegyvernök, gróf- és birónak, és mindennek, ki a római szent birodalomhoz tartozik, meghagyom, hogy elősegítsék egész erejökből ezen átkozottnak megbüntetését, mikép ezt a szent birodalom titkos törvényszéke kivánja; és semmi se legyen a világon, a mi valakit e kötélytől elvonjon, se szeretet, se fájdalom, se barátság, se rokonság.“

Ha csavargó volt a bünös, megidéztetett négyszer akkép, hogy az idézőlevél négy legkitünőbb ponton kifüggesztetett. Ha a megidézettnek városába vagy várába nem lehetett behatni, a birák a kapura ütötték az idézetet s a vár-ur embereinek bekiáltották, hogy uruk számára egy levél van a kapun. Az elitélttel nem volt szabad közölni az itéletet, még az apával vagy testvérrel sem; csak az avatottak tudtak róla s gondoskodtak annak végrehajtásáról. A vádló egy végrehajtási levelet kapott az elnökgróf pecsétjével ellátva; s akárhol találtatott meg az elitélt, felakasztatott a legközelebbi fára, egy kés szuratván a fába annak jeléül, hogy e haláleset nem orgyilkosság [1]).

Különös igazságszolgáltatás, mellyet az erkölcstelenség és babona ellen maga az erkölcstelenség és babona szült, s mellyet, miután erőszakkal gyakoroltatott, csak erőszakkal lehetett elnyomni. E borzasztó hatalom, mellyben az igazság törvénytelenséggel vegyült ösz-sze, s mellynek ereje a titkolódásban rejlett, megrettenté még a trónon ülő fejedelmet is, megfonyitette a legtitkosabbaknak hitt bünöket; egy neme az üdvös bizalmatlanságnak akadályt vetett a közlékeny-

[1]) Az ujabb utazók majdnem hasonló intézményt fedeztek föl Senegambiában. Mind az öt kerületében az országnak van egy *pourrah*, mikép ott ama szövetséget nevezik; tagul harmincz éven alul senki sem vétetik fel, s kik meghaladták az ötvenet, azokból választatik a fő pourrah. Az avatonczok sürü erdőben borzasztó kisérleteknek tétetnek ki, oroszlánokkal, kigyókkal és tűzzel. Ha a tagok valamellyike bűnt követett el, vagy elárulta a titkot, egyszerre álarczos fegyveresektől vétetik körül, illy kiáltások közt: *A pourrah halált küld neked!* mire ennek barátai s rokonai elrejteznek, átengedve őt a büntető kardnak. Néha a hadatviselő egész törzsek, ha nem engedelmeskednek, elitéltetnek s a többi törzsek fegyveresei végrehajtják az itéletet. L. **Golberry**, *Voyage en Afrique* I, 114.

ségnek, a hatalmaskodásnak pedig azon gondolat, hogy egész Európában elszórt minden osztályu személy össze van esküdve az itélet végrehajtására, mellytől sem várfalak, sem évek lefolyása nem szabaditott meg. A megrémült népnek képzelménye legfurcsább elbeszéléseket teremtett az itélés alatti borzasztó szertartásokról, az éjjeli beavatásról, s a természetfölötti hatalomról.

De minő rendetlenségekre adott alkalmat e féktelen hatalom! Panaszt emelt különösen a papság; a fejedelmek nem akarták engedni, hogy alattvalóik idegenek által itéltessenek el; s városok, urak és lovagok összeszövetkeztek a titkos törvényszékek ellen. Hanem daczára minden ellenrendszabálynak, fennálltak a titkos büntörvényszékek egész a XVIII. századig. Gehmenben, Münster mellett csak 1811-ben törölte el a Freigerichtet a franczia törvényhozás. Mi több! még napjainkban is akadhatni annak nyomára; s az esküdtek minden évben nagy titokban gyülnek össze, a nélkül, hogy valaki titkos jelöket s az S S G G betük titkos jelentését fölfedezte volna [1]).

E nagyszerü orvosszer mutatja, milly nagy, milly sulyos az orvoslandó baj; de nem segitett semmit, mivel mindenütt olly sok volt az orgyilkosság és erőszak, hogy a rendek arra kérték III. Fridriket (1486), állitna fel a birodalom némelly városaiban tanult birákból alakitott törvényszékeket, mellyek tagjai a peres felek dijaiból fizettetnének; hanem ez nem jött létre. Palástoltatott ollykor ollykor a zavar a közbéke kihirdetése által, s az államok, mellyek azt elfogadták, kötelezték magukat békével maradni s meggátolni a magánhadakat. Ugyancsak III. Fridrik a svábföldi városokat arra ösztönözte, hogy a tartomány közvetlen nemességével szövetségre lépjenek, melly Szent-György társulatának neveztetett, a közbéke fenntartására. E társulat (Esslingi szövetkezés) fennállásának negyvenöt éve alatt meggátolta a magánhadakat.

Befejezte a germán alkotmányt a wormsi gyülés 1495-ben, a magánhadakat megszüntető rendezetet adván az igazságügynek. Ugyanakkor alkotta Miksa császár a Császári kamarát, mellynek elnöke a fejedelmek vagy grófokból választatott, tizenhat ülnökét pedig a nemesek-, lovagok- és jogtudósokból a császár nevezte ki, az országgyülés pedig csak megerősitette; e kamarához a birodalom minden törvényszékétől történt a fölebbezés. Minthogy a germán szokások szerint a vádlottat csak saját nemzete körében lehetett meg-

[1]) Némellyek igy magyarázzák: *Stock*, *Stein*, *Gras*, *Grein*: (Bot, kő, fü, növény).

idézni, a birodalmi törvényszéknek néha helyt kelle változtatnia. Néha a De non evocando vagyis ki nem idézhetési szabadalom adatott ki, melly szerint egy-egy államnak alattvalói nem idéztethettek birodalmi törvényszék elé; az Aranybulla e kiváltságot az összes választók- és más fejedelmekre is kiterjesztő. A wormsi gyülés megtiltotta bármelly ügynek első izben a császári kamara elé terjesztését, még ha az a birodalom valamelly államát illetné is; melly utóbbi esetre minden választónak és fejdelemnek magának kelle egy törvényszéket rendeznie, mellyre önmaga megidéztethessék. A birodalom két állama közt felmerült kérdéseket első izben hasonlókból választott birák döntötték el.

Hogy a császári kamara határozatai végrehajtathassanak, a birodalom előbb hat, utóbb tiz kerületre osztatott (1501—12); oda nem értve a választók államait, és az austriai birtokokat; minden illy kerületben összegyültek a rendek, egy igazgató felhivására, ki katonai erővel is rendelkezett. A császári törvényszék tagjai egy császári szabad városban székeltek [1]). Miksa császár fenyegetve látván a császári elöjogokat, Bécsben udvari tanácsot állitott fel, mellynek biráit maga nevezte, melly politikailag az austriai kormánytól függött, s a császári kamarával együtt tárgyalta a fölebbezett ügyeket; míg némelly, pl. hübéri esetekben önmaga határozott. A nemzet jogainak bitorlása volt ez, de azért fennállt, míg maga a birodalom.

Igy bevégzettnek mondathaték lényegileg a germán alkotmány. A valóságos germán szokások mellett a római jog csak uj bonyodalmat idézhetett elő; miért is azt IV. Fridrik eltörölte, s behozta a béketörvényszékeket a vádlott osztályából választott birákkal, melly intézmény csak Angolhonban maradt fenn.

A szabadság és ipar által gyarapodtak gazdagság- és müveltségben a városok, s Aeneas Silvius Piccolomini, ki akkor Németországot beutazta, ujaknak, szépeknek s az olaszokkal majdnem hasonló csinosaknak találta azokat. „A skót királyok irigy szemmel néznék az egyszerü nürnbergi polgár lakását. Van-e ott fogadó, mellyben ezüst pohárból nem innál? Van-e nő, nem mondom a főranguak, hanem az egyszerü polgárnők között, kin arany ékszereket nem látnál? Mit mondjak a férfiak arany nyaklánczairól, a lovak zabláiról, a finom arany sarkantyuk- és drágakövekkel kirakott öltönyökről.“

[1]) Szokottan Speyerben (Spira), hol a lassu eljárás e közmondással gunyoltatott: *Lites Spirae spirant, sed numquam exspirant.*

Szövetkezések.

A nagyobb zavarok beálltával az államok közti egyedüli kötelékek a belső békeszövetségek (Landfriedenbündnisse) voltak, miket a tartományok és kerületek közvetlen nemesei kötöttek, hogy ellenálljanak a választók kevesduralmának (oligarchia) és fenntarthassák a közbékét. E részletes szövetségek három nagyobbat alakitottak meg, sváb, frankoniai és rajnai nevezetek alatt. A fejedelmek, kiknek államaiban az illy szövetkezett nemesek éltek, ezeket maguktól függőknek kivánták tekinteni, de V. Károly és utódai, hogy megszoritsák a fejedelmek hatalmát, ama nemesek függetlenségét megerősitették.

E szövetségek visszaélései ellen ujakat alakitottak a városok és szabad birtokosok; illy szövetség volt már 1255-ben a rajnai városoké a tartomány közvetlen nemessége ellen. A császárok néha, midőn pénzre volt szükségök, zálogba adtak egész városokat; igy adott át IV. Károly Eberhard, Sváb herczegnek tizenhatot; és Eberhard az átvett városokban meg nem tartotta a közbékét. Ennek megnyerése végett ugy, hogy a függetlenség ne veszélyeztessék, Ulm, Constanz, Santgallen, Rothweil, Ueberlingen s más kilencz svábföldi város, kiváltották magukat (1376) és összeszövetkeztek, és számuk három év alatt harminczkettőre emelkedett, sőt a palotagrófi, a bajor és bádeni ház is hozzájok csatlakozott, kikötvén, hogy kölcsönösen védjék egymást minden erőszak ellen, és igazságosan intéztessék el a szövetségesek vagy alattvalóik között fölmerült viszályokat.

E szövetségek, mikép a titkos törvényszékek, az államnak egy másik bonyodalmát képezék; de mégis elterjedtek majd védelem, majd támadás végett. Az Oroszlántársulat Wetterauból elterjedt Svábföld-, Elsass-, Frankoniában és Németalföldön; utóbb más társulatok s egyes herczegek és grófok is csatlakoztak ehhez.

Venczel.

Venczel császár, ki atyját IV. Károlyt követte (1378), nem tudott jobban segitni a dolgon, mint hogy a számos szövetségeket négy részre felosztott átalános szövetséggé (Heidelbergi szövetség) alakitá (1384). Ennek vezetésére azonban más kar kivántatott volna meg, mint a Venczelé, ki már mint gyermek kezdvén el az államügyek vitelét, beleunt azokba és jobban szerette a bort és a nőket. Látván, hogy megvettetik és káromoltatik, Venczel összeveszité a szövetség részeit, s rávette a városokat, hogy ők egészen különváljanak a negyedik részben, s a többi három csupa nemesekből

álljon. Legott háboru ütött ki, melly elpusztitá Sváborszagot; Venczel, ki boszuságában Csehországba vonult volt, visszatért, eltörölte a szövetségeket s közbékét hirdetett ki hat évre (1389). Ha roszul mentek dolgai Németországban, ő Csehországba vonult s ki akarta itt vinni atyja kedvencz tervét, a csehek megnémetesitését. A csehek fájlalták ezt és összeesküdtek, de Venczel kegyetlen fenyitő vala. Sok borzasztóságot beszéltek róla, s midőn egyszer egy falra ezt találta irva: Venceslaus alter Nero, hozzá adta: Si non fui adhuc, ero. Mindig hóhérral sétált s kivégeztette röviden, a kit neki tetszett. Joghatósági vitába keveredett utóbb a prágai érsekkel Genzstein Jánossal, kinek helyettesét, Nepomuki Jánost, (kit arra is kényszeritett, hogy a királyné gyónását vallja ki) a Moldvába vettette (1383). Az érsek Rómába szökött s harminczenyolcz vádpontot terjesztett elő a király ellen; de IX. Bonifácz azokat alaptalanoknak találta, aminthogy a cseh történetirók bizonyosan tulságos fekete szinekkel festették Venczelt.

Az elégületlen népen kivül ellenségeket talált még saját házában is. Fivére Zsigmond a magyar király, aztán Jodok morvai határgróf, szövetségre léptek Austriai III. Alberttel és meisseni Vilmossal, s ugy látszik, e szövetségnek következménye volt az összeesküvés, mellynek folytán Venczel elfogatott (1394), Prága várába csukatott, s kényszerittetett, hogy Jodokot csehországi helytartónak nevezze ki. A rendek szabaddá tették, de négyen a választók közől letették őt, mint restet és haszontalant, és Ruprechtet, a rajnai választót nevezték helyébe (1400). Ez törvénytelen tettnek látszott, mellyet csak az érdekeltek idéztek elő; azért is sokan hivei maradtak Venczelnek, mig Ruprecht Olasz- és Németország uraiban, a pápában s Csehország elégületlenjeiben keresett szövetséges társakat. Utóbb maga Zsigmond, ki Csehországot fivére nevében kormányozta, ellene nyilatkozott, s majd az egyik, majd a másik vergődött tulnyomóságra. Nevelte a politikai zavarokat az egyházi viszály, miután akkor több pápa követelte a római trónt; már-már komoly összeütközésekre került a dolog, midőn hirtelen meghalt Ruprecht (1410), azon kinos tudattal, hogy ismerte a birodalom bajait, és mégis egyen sem segitett.

A leendő császárnak első föltételül tüzetett ki, kiegyenlitni az egyházi szakadást; de mivel mindegyik párt a neki tetsző pápát tartotta egyedül törvényesnek, a szavazatok Venczelen kivül Zsigmond és Jodok között megoszoltak. Venczel lemondott, Jodok meghalt, Zsigmond császárrá lett (1411), s nagy erővel rendelkezvén,

mint magyar király, Brandenburg ura és Csehország leendő örököse, hévvel dolgozott, hogy az egyházi szakadást elnyomja és megnyissa a zsinatot, mikép azt itt mindjárt elmondandjuk.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Egyházi ügyek. — Nagy szakadás. — Constanzi és baseli zsinatok.

Láttuk a pápák azon hiedelmét, hogy ők biztositották Olaszország függetlenségét, midőn megnyerték Habsburgi Rudolftól azon igényekről lemondást, mellyet a császárok különféle olasz területekre mindig fenntartottak; III. Miklóstól kezdve aztán szükkeblü s ingadozó politikát követtek, melly nem látott tul a pillanatnyi haszonon; miután pedig VIII. Bonifácz személyében a pápaság megvettetik, lehanyatlik a nagy pápai tekintély, még a reformatió általi megrendittetés előtt. A pápai széknek Avignonba áthelyezését méltán nevezték el az olaszok babyloni fogságnak, mert bár onnan is gyakorolta felsőségét távoli királyok fölött, köpenyén mégis a franczia liliomok tükröződtek vissza, nagy kárára azon biztos szabadságnak, mellyet az egyház őrizni szeret.

V. Kelemen (1303—14) fejet hajtott a franczia királynak, mig VII. Henrik ellen elődei szabadságát fejtette ki, a birodalom fölött állónak nyilvánitván a Szentszéket s egyházi átokkal fenyegetve a császárt, ha lábát Nápolyba merné tenni. Egyházi átok alá vetette a velenczei köztársaság kormányát is, mivel megvásárolta Ferrarát, a Szentszék egyenes birtokát, s becsteleneknek nyilvánitá negyednemzedékig a velenczéseket, megtiltván velök minden kereskedést, keresztes hadat inditva ellenök s felhiva a szomszédokat földeik elfoglalására. Sok fejedelem használta az alkalmat féltékenysége kielégitésére, fosztogatva sőt meg is ölve a velenczéseket, kik nem oldoztattak fel, csak miután a vita alatti város erőhatalommal visszavétetett tőlük.

Kelement hosszu versengés után Cahorsi Euse Jakab követi (1316), ki XXII. János neve alatt viszályban állott Bajor Lajossal. Meggyült baja a ferenczrendü szerzetesekkel is, kik állitották a domonkosiak ellenében, hogy Krisztus és tanitványai semmivel sem birtak, sem mint egyedek, sem mint egyház. Különös látvány, hogy

a dusgazdag pápák kárhoztatták ezen embereket, kik csak azt a jogot vitatták, hogy szegények legyenek. A minoriták fönebbi ügye természetesen népszerüvé lett és csökkentette a pápa hitelét, ki ellen a császár megtámadó iratokat terjesztett, és ügytársakra talált a ferenczrendüekben s a tudósokban, kik bonczolgatni kezdték a pápa felsőségét, melly, minthogy most már az egyház ügyétől különállónak tekintetett, nem védetett többé minden komoly és ájtatos szellemtől. A paduai Marsilio di Mainardino és a champagnei Jandun János, a párizsi egyetem tanárai, arról akarták a császárt meggyőzni, hogy ötet illeti az egyház visszaéléseinek fékezése, mivel az egyház van a birodalomnak alávetve, s egyesülve Ubertino da Casalevel, közzé tették a Defensor pacist, mellyben az egyház hatalmát s alkotmányát illetőleg már feltalálhatók Calvin elméletei: az egyháznak minden törvényhozói s végrehajtó hatalma a néptől van, melly azt a papságra bizta; a fokozatos hierarchia későbbi találmány, miután eleintén az áldozárok és püspökök egyenlők voltak; miután a község által kell választatniok, tehát le is tehetők; a pápai elsőség, melly csak az egyetemes zsinatok összehivásában s vezetésében áll, nem ruháztatott a római püspökre csak az olly egyetemes zsinatok egyike és a főtörvényhozó, vagyis az összes hivők, azaz az ezeket képviselő császár által; az egyház javai a császáréi, ki azokkal szabadon rendelkezhetik.

Nem ment illy messzire a hires angol, Occam Vilmos (1280—1343?), de mégis majdnem ugy fogta fel az egyedurságot mint Dante, a régi császároktól származtatván azt, kik egyenesen Istentől nyertnek tekintették a hatalmat. Utóbb elválván a történelem- és fennlevő alkotmánytól, hogy kedvezzen Lajosnak, kitől menhelyt kért, állitá, hogy a römai király és császár méltósága elválaszthatlan, s hogy elegendő a választás, koronázás nélkül; megtámadta nemcsak a pápa, hanem az egyetemes zsinat és egész papság csalhatlanságát; állitá, hogy a világiak is testületileg döntő határozatot hozhatnak; hogy a pápa ellen szükség idején erőt is lehet használni vagy hogy több, egymástól független pápát is lehet választani.

E tanok szükségképen további viszályok magvai voltak. Bajor Lajos azokra támaszkodva, letétette Rómában XXII. Jánost (1328) és Corbiere Pétert neveztette ki helyébe, ki V. Miklós nevet vett föl; hanem mihelyt a császár Olaszhonból kivonult, a pisaiak kiszolgáltatták Jánosnak az ellenpápát. Illy heves versengések között nehezen határozható meg, mennyi igaz van a vádakban, mellyek János ellen emeltettek. Mondják, hogy a méltóságokra mindig egy fokkal alább

állt főpapokat nevezett ki, mivel igy a megürülések és kinevezések egész sora következett be, melly jövedelmezett az apostoli széknek. Meghatározta a fölmentések- és más engedményekérti díjakat, s halála után tizennyolcz millió arany forintot találtak nála. Eretnekségről vádoltatott nem csak a fönebb felhozott ferenczrendüekkeli vita miatt, hanem azért is, mivel egy beszédében mondá, hogy a szentek jutalma Krisztus eljövetele előtt Ábrahám ölében vala; a megváltás után az itéletnapig, Isten oltára, azaz Krisztus emberségének védelme s vigasztalása alatt van; hogy tehát az apostolok, angyalok és Mária sohajtva várják ama boldog élvezetet, hogy az istenséget ugy lássák, a minő valóban, mit azonban csak az utolsó itélet után érendnek el.

E véleményt hevesen szemére vetették ellenségei, és különösen Cesena Mihály és Occam, kiket a szegénység kérdése vitatásakor nagyon fölingerlett. Ő azonban nyilván védte amaz állitmányt és megbüntette a máskép gondolkodókat, ámbár a párizsi hittani kar ellene nyilatkozott; halála előtt azonban visszavonta azt. Fenmaradt egy levele, mellyben inti Fülöpöt, hogy ne beszéljen a mise alatt szokása szerint, viseljen hosszú köntöst, és a vasárnapot ne töltse öltözködéssel.

Utódja Saverduni Fournier Jakab volt, XII. Benedek neve alatt (1334), ki a milly ájtatos és tudós, épen olly alázatos volt, s igy szólt a bibornokokhoz: Legnagyobb szamarat választottatok magatok közé. Czélul tüzvén ki, jóvátenni az elődje alatti visszaéléseket, elbocsátá az udvartól a sok henyélkedő javadalmast, és sok roszaságot irtott ki. Gazdálkodó is volt, de nem, hogy magát vagy övéit gazdagitsa, kiket inkább előbbi alacson sorsban akart hagyni; Bajor Lajossal is kibékült volna, ha a franczia király által nem gátoltatik; kitől abban is gátoltatott, hogy a pápai széket Olaszországba visszahelyezze.

Roger Péter, ki mint pápa VI. Kelemen nevet vett föl (1342), kegyosztást igért mindazon szegény papoknak, kik két hónap alatt hozzá jönnének. Százezeren csődültek hozzá s ő mindnyájokat meg tudta ajándékozni azon sok fenntartott kincs és javadalmakból, melyeket elöde megürülve hagyott, mondván: Jobb ha üres, mint, ha roszul van betöltve. „Lakása — mondja Villani Máté VI. Kelemenről — királyihoz hasonlitott, asztala étkei legfinomabbak voltak, nagy lovag- és fegyvernök kisérettel járt s istállóiban számos paripát tartott. Sokszor lovaglásban talált mulatságot, és abban is nagy öröme vala, hogy nagyokká tehette rokonait és tágas urodal-

makat vett számukra Franczia országban. Elárasztotta az egyházat rokonságabeli bibornokokkal, különösen olly fiatalokat és olly becstelen életüeket nevezett ki, hogy gyalázatos botrányok következtek be; másokat a franczia király kérelmére nevezett ki s ezek között is igen sok fiatalt. Azon időben nem jött tekintetbe sem a tudomány, sem az erény, hanem a vörös kalap csak nagyravágyást elégitett ki. Kelemen meglehetős tudományú, igen lovagias, de kevéssé vallásos ember volt. A nőktől, mint érsek, nem idegenkedett, hanem ugy élt mint a világi fiatal urak. Mint pápa sem tudott megtartózkodni; hanem szobáiba ugy bejártak az uri hölgyek, mint a főpapok, a többi közt egy tourainei grófnő annyira tetszett neki, hogy érte mindent kész volt megtenni. Midőn beteg volt, hölgyek szolgáltak és uralkodtak körülte, mint rokonok. Az egyház kincsét pazar kézzel osztogatta.“ Bajor Lajos elleni szigora szilárdságnak látszik, pedig sajátlag gyöngeség, mert parancsolva volt. Az elhagyott Olaszország nyomorait s az inditványozott silány orvoslószereket másutt látandjuk. Nápolyi Johanna Avignont Kelemennek engedte.

VI. Incze (Aubert István) (1352) megkisérté helyreállitni a pápai hatalmat Olaszországban, alábbszállitá az udvar és a főpapok fényét, elüzte a tányérnyalókat és a kéjhölgyeket, kik Avignonban hires keresettel birtak, meggazdagitá rokonait, aztán helyet csinált Gevaudan Grimoard Vilmosnak, ki V. Orbán (1362) neve alatt jó ejedelem s jó keresztény volt. Elhatározta visszahelyezni Rómába az apostoli széket s nem adni többé példát a többi püspököknek egyházaik árván hagyására, nem kötelezni magát továbbra is a franczia király növekvő követelései előtt meghajolni, és menekülni a rabló s kalandor csapatok elől, mellyek öt sokszor megsarczolták. Rómában mondhatlan ünnepélylyel megváltó gyanánt fogadtatott a pápa (1367); elfogadta a keleti császárt, ki az egyházi szakadásnak véget vetni jött; a pápa lovát kantárnál fogva IV. Károly nyugati császár vezette egy körmenet alkalmával; hanem ez csak emlékbe hozta a régi időket, mellyeknek elmultát annál inkább éreztette. De bármik voltak legyen az okok, Orbán le nem rázta a lánczokat s tovább is franczia bibornokokat nevezett ki, s daczára Petrarca intéseinek és szent Brigitta fenyegetéseinek [1]), visszatért Provenceba, hol meghalálozott (1370).

---

[1]) Brigitta nemes svéd családból született 1302-ben, s 13 éves korában a fiatal Vulfon, Nerike herczegének nejévé lett, kinek miután nyolcz fiat szült, megtartózkodást fogadott. Férje is ezt tette s elmentek zarándokolni galiziai sz. Ja-

A pápai hatalom névszerint elterjedt, valósággal azonban igen szükkörü vala Olaszországban. A rómaiak népkormány által akartak kormányoztatni; a pápai helyettesek kincsszomja és zsarolása elkedvetleniték az alattvalókat annyira, hogy az egyházi állam nyolczvan városa a florenczieknek bujtogatására fellázadt (1375), mint szintén Bologna, ugyanakkor, midön Visconti Barnabás is megujitá a háborut [1]).

Egy másik Roger Péter, ki Orbánt XI. Gergely neve alatt követte, mint szerény, erényes, tanult és egyenes lelkü ember, midön figyelmét az emlitett bajokra kiterjeszté, inkább hallgatott Sienai sz. Katalin intelmeire s szent Brigitta kinyilatkoztatására, mint a királyok s bibornokok ellenzetére, s visszatért Rómába és felütötte székét a Vaticánban (1377); de talán csak a halál gátolta meg, hogy Rómát ujra oda ne hagyja. Fölhatalmazta volt a bibornokokat, hogy szótöbbséggel választhassanak pápát, be sem várva távollevő társaikat; s hogy tehát a megürült állapot minél rövidebb legyen. A rómaiak félvén, hogy az uj pápa is Avignonba fog költözni, körülvették a választó termet fegyveresen, s hangosan kiabálták: Rómait akarunk! megkongatták a harangokat is és fenyegetőztek, hogy betörnek erővel s olly vörösre festik a bibornokok fejeit, minők a rajtok levő kalapok, ha olaszt nem választanak meg. A szavazattöbbség tehát a nápolyi Bartolomeo Prignanóra esett, ki VI. Orbán

kabhoz, hol miután a férj meghalt, Brigitta kétszeresen alamizsnálkodó és szigoru életet folytatot. A svéd király Wadstenában helyet engedett neki monostor alapitására, Lincoping egyház-megyében. Brigitta ott női kolostort alapitott (1363) uj rendszabálylyal, mellyet, mint mondá, Krisztustól kapott, miért a sz. Megváltóról nevezte azt el. Minden, hatvan személyü nőkolostorhoz egy másik kolostor tizenhárom pappal, négy diakonnal és nyolcz laicus-sal volt csatolva. Eljött aztán a pápához s kérte őt, erősitné meg az uj szerzetet, mit 1370-ben meg is nyert. Tudatta aztán a pápával, hogy ő Szüz Mária kijelentéséből tudja, miként ha Olaszhonból kimegy, roszul jár s rögtön meghal. A pápa nem hallgatott rá, kiment és meghalt. Brigitta aztán, mint zarándoknő a Szentföldre ment, honnan visszatérve, Rómában meghalt 1373-ban.

[1] **Baluzius**, *Vitae paparum avenionensium.* Párizs 1693.

Theodorici a Niem, *Libri IV. de schismate.* Strassb. 1609. Pápai titkár volt s meghalt 1419.

Colucii Pierii Salutati, *Epistolae.* Florencz 1742. V. Orbán s XI. Greg. titkára vala.

Maimbourg L., *Hist. du grand schisme d' Occident.* Párizs 1679.

Pierre du Puy, *Hist gén. du schisme des papes.* U. o. 1685.

Jo. Gersonii, *Tractatus de unitate Ecclesiae: De auferibilitate papae ab Ecclesia.*

nevet vett föl (1378. apr. 9.); melly tanult és lelkismeretes ember, mivel méla és szigorúbb volt mintsem a bibornokoknak tetszett volna, ezek csakhamar kifogást tettek, hogy a választás nem volt szabad, s Sala Bernárd a guascognei és breton kalandorok főnökének védelme alá helyezvén magukat, ki mészárlást vitt véghez a rómaiak között, Fondiban (szept. 21) megválasztották Genfi Robertet VII. Kelemen neve alatt.

Itt kezdődik a nagy szakadás, melly folytán a kereszténység fél századon át (1378—1429) két ellenséges táborra volt oszolva, mellyek rágalmak- s bitorlás és eretnekség vádjaival tetézték egymást [1]). A Szentszék ekkép vesztett a tiszteletben, a fejedelmek megnyirbálták hatalmát, a tudósok szigoru s szenvedélyes vizsgálat

---

[1]) *A szakadás alatti pápák:*

VI. Orbán
(Bartolomeo Prignano, náp.)
1378. apr. 9.
megválasztva tizenhat bibornoktól, kik közöl tizenöten öt hónap mulva megválasztják . . . .

IX. Bonifácz
(Pierino Tomacelli, nápolyi)
1389. nov. 2.

VII. Incze
(Cosma Meliorati, sulmonai)
1404. októb. 17.

XII. Gergely
(Angelo Correr, velenczei)
1406. nov. 30.
letétetik a pisai zsinat által
1409. jun. 5.
lemond 1415. jul. 4.

V. Márton
(Ottone Colonna, római)
1417. nov. 11.
pápa marad, s vége a szakadásnak.

V. Sándor
(Pietro Filargo, candiai)
1408. jun. 26.

XXII. János
(Baldassare Cossa, nápolyi)
1410. máj, 17.
letétetik
a constanzi zsinat által
1415. máj. 29.
lemond 1419. máj. 13.

VII. Kelement
(genfi Robert)
1378. szept. 21.

XIII. Benedek
(Pietro di Luna)
1394. szept. 28.
letétetik
a pisai tanács által
1409. jun. 5.
aztán
a constanzi zsinat által
1417. jul. 26.

VIII. Kelemen
(Gilles di Munoz)
megválasztva
két bibornoktól
1424. jun.
lemond
1429. jul. 26.

alá vették, és a gúnyiratok, mellyek előbb tudományos gyakorlatnak tartatva meghallgattattak, megtapsoltattak és elfeledtettek, most fontosságot nyertek, miután maguk a pápák voltak a szerzők.

Egybegyüjtötte a vádakat és az átalános panaszokat Clemengis Miklós (—1435), a párizsi egyetem egyik fő embere, ki De corrupto Ecclesiae statu czimü könyvében szót emelt a javadalmak rendkivüli összehalmozása ellen, melly szerint egy kézben négy ötszáz is vala; a főpásztorok hanyagsága ellen, kik sokszor nem is látták hiveiket; továbbá az orczátlan tudatlanság, zsarnoki joghatóság, szemtelen romlottság és szentségárulás ellen. Ezen és sok más vádak, mellyek részint nagyitottak, részint igen igazak voltak, gyakran ismételtettek; hanem akkor nem az a törekvés nyilvánult, melly egy századdal később, hogy tudnillik az egyházat nem reformálni, hanem megdönteni kelljen.

VI. Orbán, ha hallgatott volna Sienai sz. Katalinra, ki hozzá nyolcz levelet intézett, s kinevezett volna néhány bibornokot, kiknek jellemök s erényök tiszteletet parancsolandott, elnyomhatta volna mindjárt eleintén a szakadást Hanem az ő féltékenysége elkedvetlenitett sokakat és pártokra szakgatta a kereszténységet. Orbánt elfogadta Olasz-, Német-, Angol-, Dán-, Svéd-, Magyar- s Lengyelország, és az északi Németalföld; Kelement pedig pártolta a nápolyi királynő, Franczia-, Skótország, Savoya, Portugalia, Lotharingia és Castilia; a többiek haboztak [1]); mig a pápák egymást egyházi átokkal sujtották. Kelemen Avignonban ütötte fel székét s szaporitotta a bibornokokat, osztogatta a várandó javadalmakat, a pápai államot Anjou I. Lajos javára Adriai királysággá alakitá, s mindezt pénzért és pártfogók szerzéseért [2]); Orbán pedig szigor, vérontás és

[1]) Mellyik volt a törvényes pápa? Az egyház nem határozta meg. Florenczi sz. Antonin mondja: „Ámbár kötelesek vagyunk hinni, hogy mikép az egyház egy, ugy kell egynek lenni pásztorának is, mindazáltal, midőn szakadás áll be, nem szükséges erősitnünk, hogy ez vagy az törvényesebben van választva: elég tudnunk, hogy valódi pápa csak egy lehet; a többit nem szükséges meghatároznunk.“

[2]) Igen különösek az engedmények, miket a pápa Lajosnak tett, kitől várta, hogy az ellenpápától megszabaditja őt: Oda igérte neki a franczia-országi, austriai, nápolyi, portugali és skóthoni papság egész tizedét; a castiliai s aragoniai papi jövedelmek felét, két évre minden egyházi díjt; minden elhalálozandó főpap hagyatékát; s minden jövedelemforrását az apostoli kamarának: a pápa kölcsönt igért eszközölni Lajosnak az egyháziaktól; hadiköltségek alapjaul pedig oda adta Avignont, venesini grófságot s más egyházi földeket; végre hübérbe Anconát és Beneventumot; és mindezt keresztre tett esküvel fogadta.

zsarnoki kinzások által tartotta fenn magát, minden tekintet nélkül a főpapok s bibornokok méltóságára vagy éveire: botrányos egyházi átkokat s botrányos rendeleteket adott ki, nem az egyház, hanem saját érdekében.

Meghalván Orbán (1389), a mellette volt bibornokok a tudatlan s pénzvágyó IX. Bonifáczot választották meg, kinek erőszakkal kellett Rómát és a többi, pártoktól s rablócsapatoktól feldult egyszerü birtokokat elfoglalnia. Viszont VII. Kelemen bibornokai ennek halála után a ravasz és nagyravágyó XIII. Benedeket kiáltották ki (1394). Ez is az is magát fenntartani törekedett s gazdagitotta saját pártját, mig az egyetemek, jogtudósok s fejedelmek azon tanácskoztak, mikép állitsák helyre az egységet. Legalkalmasb eszköz lett volna egy egyetemes zsinat tartása, de minthogy illyet századok óta a pápa szokott volt összehini, a kettő közől mellyiket illethette most e jog? Részletes zsinatokat kelle tehát tartani; a franczia király végre ostrom alá vette Avignonban XIII. Benedeket, ki azonban szerencsésen megszökött, s mint üldözött, még több párthivekre talált, kiktől támogatva, ujonan föllépett, s mellette nyilatkoztak az ájtatos Ferreri Vinczén kivül, a párizsi egyetem fényei, az ékesszóló Clemengis, és a kanczellár Ailly Péter, mig Rómában egymásután VII. Incze (1404) és XII. Gergely (1406) választattak meg, folyvást készeknek nyilatkozva lemondani, ha XIII. Benedek ugyanezt tenné. Végre a két pártbeli bibornokok megegyeztek egy Pisában tartandó egyetemes zsinat iránt, meghagyván mindakét rész a maga pápájának, hogy mondjon le, különben ellene fognának nyilatkozni.

De ha hatalmában volt a zsinatnak letenni a pápát, nem változott-e az egyháznak századok óta egyedurségi alkotmánya köztársaságivá? és e változás időszerü volt-e illy átalános zavarnak közepette? A pápák tehát nem mondtak le, hanem Gergely, miután hithagyók- és káromlóknak nyilvánitotta a bibornokokat, Udineba hirdetett zsinatot, mig Benedek Perpignanóban telepedett le; három zsinat tartatott tehát egyszerre s a kereszténység is három táborra oszlott. Ki sem mondható, mennyire összezavarodott a társadalom. Meghalván egy egy püspök, mindakét pápa utódot akart nevezni; miből helyi, városi viszályok fejlődtek ki; király-letehetési jogot követelvén maguknak, belháborukat okoztak; Nápolyt Anjou Lajos és Kis-Károly magyar király, Castiliát János leoni herczeg és János lancasteri herczeg, Magyarországot ismét Károly és Mária követelték, s nem volt, kinek közbeszólása helyreállitotta volna a békét.

Pisai zsinat.

Ám mégis a pisai zsinaton (1409 marcz. 25.) megjelent 22 bibornok, 4 patriárcha, 26 érsek, 80 püspök személyesen, 102 pedig képviselők által, 86 apát személyesen, 202 pedig képviselők által, végre 41 perjel; aztán mintegy száz főváros, székesegyház, s a párizsi, toulousei, orleansi, angersi, montpellieri, bolognai, florenczi, bécsi, prágai, kölni, oxfordi, cambridgei s krakói egyetemek követei; háromszáz hit- és egyházjogtudor.

Gerson. 1363—1429.

A tudósok közt első helyen álla Jean Charlier de Gerson, a párizsi egyetem kanczellárja, határozott jellemü férfiu, ki kárhoztatta az orleansi herczeg meggyilkolását, s a fejedelmek hizelgéseinek és a nép dühének egyaránt ellenállt. Felülemelkedvén kora számos előitéletén roszalta az önostorzók (Flagellantes) társulatait, Ferreri sz. Vincze ellenében; vizsgálat alá vette a felsőbb kijelentéseket, mikkel akkoriban sokan léptek föl; arra törekedett, hogy megszüntesse az egyetemen a hiábavaló vitázásokat és scholasticai szőrszálhasogatást; ostromolta a csillagjóslást s az Istenben egyesült lélek szenvedőleges egységének (unio passiva) rendszerét; de azért fellengő szemlélődései közepett is nem tartotta méltóságán alólinak vasárnaponkint hitoktatást tartani a kis gyermekek előtt. Ő időnkint különböző véleményeket táplált a szakadás kiegyenlitésére; először XIII. Benedek önkénytes lemondását javalta, aztán ennek elismertetését inditványozta, de bizonyos megszoritásokkal, a franczia egyház javára; végre nem látott más módot az erőhatalomnál. Szerinte mindakét pápának egyenlők voltak jogai, miért is mindakettőt letétetni s egy harmadiknak választását kivánta. Állitá, hogy az egyház önmagát reformálhatja fejében és tagjaiban egyaránt, valahányszor a hatalom meg van oszolva; hogy az egyház főnáll látható fej nélkül is, a láthatatlannali kötelékei által. Mikép minden szabadtársaság (Aristoteles véleménye szerint) leteheti megjavithatlan fejedelmét, ugy teheti azt az egyház is; összegyülhet zsinatra önmaga, ha feje annak összehivását makacsul megtagadja. A zsinatot „az egész kath. egyház gyülésének nevezte, mellyben részt vesz minden hierarchiai rend és fokozat, ki vem záratván az egyszerü hivő sem, ha kihallgattatni kivánna.“ Illy köztársaságban a zsinaton az egyszerü áldozárnak is szavazattal kellett birnia.

Nem jelenvén meg a két pápa, mint makacsoktól megtagadtatott tőlük az engedelmesség, s választatott Filargo Péter, a milanói érsek, V. Sándor neve alatt, ki aztán a zsinatot be is zárta. Candi-

ában mint koldust, egy minorita magához vette öt, s a koldus, tudománya s ügyessége után ama legfőbb méltóságra emelkedett s mondani szokta: Mint püspök gazdag, mint bibornok szegény voltam, mint pápa, koldus vagyok. Igen bőkezü volt tudnillik; de nem volt meg benne az erély s vezettetni hagyta magát Cossa bibornok által, ki nem sokára utódjává lett XXIII. János neve alatt (1410). Minthogy sz. Péter öröksége László, nápolyi király által volt elfoglalva, a Rómába összehivott zsinat nem tarthatott meg, és Zsigmond császár (s magyar király) rávette a pápát, hogy az Constanz császári városban tartassék (1414).

VIII. Bonifácznak a pápai felsőség visszaállitására irányzott kisérletei egész Európában azon féltékenységet keltették föl, melylyet nem annyira a valódi erőszak, mint inkább a félelem idéz elő. A franczia királyok megmenekedtek az által, hogy szolgájokká tették a pápát; a nagy szakadás alatt aztán az egyház tehetetlen volt magától összeszedni magát s világi segélyt kényszerült igénybe venni, s a fejedelmek ahhoz szítván, kihez nekik tetszett, védelmök szükségét nagyon éreztették a pápákkal, kik, hogy párthiveket szerezzenek, bőven osztották a kiváltságokat, elnézték a tévelyeket és bitorlásokat, és mig egymást támogatták, elvesztették azt, a mi létök egyik alapja, a tiszteletet. Elvesztvén értelmöket a jelvek, miután a társadalom egészen gyakorlativá lett, az emberek boszonkodva vették észre, hogy a pápai udvar a világban élve, eltanulta ennek szabadosságát és szenvedélyeit, eltanulta a világi cabinetek sajátságait, az egyházat kormányeszközzé aljasitá, vásárt üzve a czimekkel, apostoli adományokkal, jövedelmekkel. Az avignoni udvar romlottsága, melly erkölcsnek tartá azt, a mi másutt bűn volt s mellynél a becstelenség hitszegéssel és aljassággal párosult, megvetést hozott arra, mi előbb tisztelet tárgya volt, és kiveszett a népekből az engedelmesség szelleme, midőn a pápák számüzték maguktól az uralkodóit. Zugolódásra adott okot az egyházi joghatóság, melly a Decretales VI. és VII. könyvének, aztán az Extravagantes czimü gyüjtemény közzététele után, annyira kiterjedt, hogy szerinte akármelly ügy első folyamodványban is a pápa elé terjesztethetett. A minorita ferenczesekkeli viszály ellenségeivé tette a Szentszéknek azokat, kik előbb szilárd támaszai voltak; s ezen ájtatos férfiak, kiknek egyedüli bűnük a szegénység vala, elitéltetésének láttára fölélesztettek bresciai Arnold és Wiclef tanai az egyháziak birtokai s ezekből eredt romlottsága ellen.

És valóban a romlottság legmagasb fokra hágott. Midőn a viennei zsinat megnyitandásáról (1311) volt szó, a pápa kivánta a püspököktől, hogy az egyházban duló visszaélések s azok megszüntetése iránt véleményes jelestést adjanak be. Csak két illyen jelentés maradt fenn [1]), a mendai püspöktől s egy nevezetlentől, ki panaszkodik, hogy Francziaországban ünnepnapokon vásárok, sokadalmak, törvényszékek tartatnak; az egész szent nap ügyek vitelében, kicsapongás és vétkezésben telik el; főesperesek, főáldozárok s dékánok joghatóságuk gyakorlását igen gyakran a legmegvetendőbb s tudatlan emberekre bizzák; vagy annyira visszaélnek vele, hogy legkisebb esetben is egyházi átkot szórnak, annyira, hogy egy-egy lelkészségben három- négyszáz ember ki van közösitve, mi egyház elleni botrányos beszédekre ad alkalmat s csökkenti az egyházi fenyitékek tekintélyét. A baj onnan ered, hogy az egyháziak közé erkölcstelen és tudatlan emberek vétetnek föl, miért is sok helyt a papok alább állanak a világiaknál és hébereknél is. Minden országból rosz erkölcsü papok csődülnek Rómába javadalmakat sürgetni, mit meg is nyernek, s a püspökök kénytelenek voltak őket elfogadni; s mig azok botrányos életökkel megbecsteleniték magukat, a püspökök képtelenek voltak egyházaikat jó, tanult és használható egyénekkel látn el. Egy székesegyháznál, hol harminczra megy a javadalmak száma, husz év alatt harminczöt megürülés történt; s ezek közől a püspök csak kettőt tölthetett be, a többi Rómában osztogattatott el s még várandó javadalmasak is neveztettek ki. A megyei papságból azért sokan visszatérnek a világba s udvarokhoz szegődve, hütlenekké lesznek az egyház iránt, melly őket elhanyagolta. Az idegen kinevezettek aztán még csak a nyelvet sem ismerik és sokszor a római udvarnál mulatnak; és igy a javak elpazaroltatnak, a szent szolgálat elhanyagoltatik s az alapitók czélja ki van játszva. Néhol egy személyre halmoztatik tizenkét javadalom is, mi elegendő volna ötven hatvan tudós papnak eltartására.

Megrója ezután az öltözéki és asztali fényüzést. A karba összegyült kanonokok beszélgetnek és nevetgélnek; még a szerzetesek is eltávoznak és két három évig is másutt tartózkodnak; mások eljárnak a vásárokra és kereskednek mint a világiak és botránykoztatnak; a püspöki hatóságtól független szerzetesek megáldoztatják az egyházi átokkal sujtottakat, megáldják a tiltott házasságokat, s a

[1]) Ap. **Rainald**, ad 1311. n-ro 55. s köv.: és **Fleury** lib. XCI.

püspökök inkább elnézik ezt, hogy sem minduntalan Rómába folyamodjanak.

Nem sokkal jobbat mond a mendai püspök, sürgetvén megszoritását a kiváltságoknak, mik lehetlenné teszik a szükséges fegyelmet; sürgeti, hogy a papok ne tétessenek át egyik egyháztól a másikhoz, hanem maradjanak annál, mellyhez rendeltettek; a pápa ne osszza a javadalmakat idegeneknek, mig a megyében képes és ellátatlan embereket talál; a javak egy tizede szegény tanulókra fordittassék, hogy azokból jó papok neveltethessenek, a tanitás azonban ugy intéztessék, hogy a növendékek a hitről és a lelkek üdvéről oktattassanak s kevesebb gond fordittassék a magyarázatokra mint az eredeti szövegre; az egyetemeken a tanitás legyen a fődolog, nem pedig a hiuskodás, lakmározás, pártoskodás és csatangolás, melly után a növendékek mint tudorok és mégis mint tudatlanok térnek haza. Kikel a javadalmak eladása ellen, melly Rómában üzetik: és a püspöki székek megürült állapotának hosszura vonása ellen: nagyon megdicséri ellenben a tiszta erkölcsü, komoly és tanult kolduló szerzeteseket, kik közül a jobbakat lelkészségre kivánná alkalmaztatni, s javasolja, hogy a tanulmányaik s beszédeikben nyilatkozó különbség elnyomassék, hogy akkép megállapitott erős tudományra vezettessenek.

E dicséret azonban a kérdéses szerzetesek irányában nem volt egyhangu; mert többnyire alábbszállt köztük a kezdetkor mutatott buzgalom; némellyek eltértek az alapitójok által előirt szegénységtől, mások megfeledkeztek a keresztény szeretetről is. Hogy elhallgassuk a ferenczesek ellenségeinek, minők voltak Paris Maté és Petrus de Vinea, vádjait, sz. Bonaventura, a rend fő elüljárója, 1257-ben panaszt intézett a provincialisok- és guardianokhoz, hogy szerzeteseik a keresztény szeretet czime alatt köz- és magánügyekbe avatkoznak, megjelennek a végrendelkezéseknél s családi titkárságokat fogadnak el. A városok békitésre hivták meg őket, a pápák pedig megbizásokkal küldözték, mint ollyan embereket, kik nem veszélyesek s kiknek utjok semmibe sem kerül. Az Inquisitió alatt aztán büntető törvényszék hivatalnokaivá lettek, fegyveres szolgák, börtönök s hadcsapatok álltak rendelkezésökre, nekik, az alázatosság és szigorú szegénység föltétei alatt alapitottaknak! Megvetve a munkát, hivalkodás ölébe dőltek s a melly időt előbb térden állva imádkozásra s szent elmélkedésre forditottak, azt most haszontalansággal s alvással töltötték el. Kóborlásuk alatt botrányára s terhére

voltak másoknak; s olly tolakodva kéregettek, hogy már tolvajok gyanánt kerültettek.

Midőn aztán a használati tárgyak birtoklásának kérdése merült fel, alapitójok czéljaival egészen ellenkező szőrszálhasogatási szellem vette magát közéjök, s hogy keveset mondjunk, hijábavaló vitákat folytattak, pl. a fölött: hogy halálos vagy csak bocsánandó vétek alatt kötelezi-e őket a rendszabály; kötelezők e épenugy az evangeliomi tanácsok, mint a parancsolatok; és köteleznek-e az intések is ugy mint a parancsok? melly tárgyaktól a tizparancsolat és evangeliom fölötti vitára tértek át. Feltünő volt mégis a pápák üldözése az uj szerzetek ellen, mellyek buzgósága a pápa hatalmát egész a tulsásig támogatta. Agostino Trionfe d'Ancona, szent Ágoston remetéje, ki Párizsban aztán Nápolyban tanitott, s II. Károly és Robert királyoknak igen kedves emberök vala, XXII. Jánosnak egy Summa potestatis ecclesiasticae czimü munkát ajánlott, melly a pápai mindenhatóság netovábbjának nevezhető. A pápa közvetlenül Istentől veszi joghatóságát, melly felül áll minden más hatalmon, mivel a pápa mindenkit itél, és senki által sem itéltetik. A pápai hatalom egyházi és királyi, mivel ez is az is megilleti Krisztust, kinek ő helytartója; nemcsak lelki, hanem világi is a pápai hatalom, mivel a kié a legnagyobb hatalom, azé a kisebbik is. A pápát csupán eretnekségért teheti le az egyetemes zsinat, és el is itélheti, de csak halála után. Haszontalanság zsinatra hivatkozni, miután ez csak a pápától veszi hatalmát; mert csak ez határozhat a hit dolgaiban, és csupán az ő rendeletére lehet az eretnekségről vádoltak fölött vizsgálatot tartani. Mint vőlegénye az egyetemes egyháznak, közvetlen hatósággal bir minden egyház-megyében s személyesen vagy követei által ott ugyanazt teheti, a mit a püspökök és lelkipásztorok. A pápának engedelmeskedni tartoznak a keresztények, zsidók és pogányok; ő megbüntetheti a zsarnokokat és eretnekeket ideigvaló büntetésekkel is, mivel keresztes hadat küldhet ellenök. Csupán ő szórhat egyházi átkot, a püspökök nem, hacsak bizonyos mértékig a pápától különösen föl nem hatalmaztatnak. Ő választhat császárt a választók befolyása nélkül is, kiszemelhet más választókat a nem németek közől is, és a császárságot örökössé is teheti. A megválasztott császárnak a pápa által kell megerősittetnie s neki hűséget esküdnie; a pápa letheti őt, ugyszintén az összes királyok engedelmeskedni tartoznak neki, miután tőle veszik az ideigvaló hatalmat. Hozzá folyamodhatnak azok, kik a fejedelmek által nyomatva érzik magukat;

ő megfenyitheti a fejedelmeket nyilvános bűnért, le is tehiti őket s más királyt nevezhet akármelly országban.

Az uj szerzetek minden tekintetben felül álltak a régieken, mellyek eltérve az eredeti fegyelemtől, igen távol álltak a koldulók tevékenységc- s tartózatától, jól öltözködtek, kényelmesen laktak, saját pénzzel rendelkeztek, sőt javadalmat is kaptak a monostortól, melylyel világi házaknál élhessenek. Bántván őket ezen ellentesség, maguk is javitni ohajtottak magukon s tanulni kezdtek, minthogy azonban kellő tanitást csak az egyetemeken hittek nyerhetni, tehát oda küldözték a szerzeteseket: mi uj szétszóródásra s bajokra adott alkalmat.

A szószék.

A szószék adott az uj rendeknek diadalt; ámbár ők oda nem mély tudományt, sem nem dogmaticai szabatosságot, hanem csak szerfölötti buzgóságot vittek. Népies modorukkal s a napi körülményekrei alkalmazással csodákat müveltek. A ki nem irtózik az unalomtól s megolvassa a fennmaradt szónoklati darabokat, száraz scholasticai s erkölcstani értekezéseknél alig talál egyebet, kihímezve szent és világi irókból vett idézetekkel, nevetséges festésekkel s tulságba vitt titokszerüséggel; s igy azt kell hinni, hogy a nagyszerü hatás a taglejtés, hang, látványosság s némellyeknél szent meggyőződés eredménye vala.

Frà Bernardino da Siena (1380—1444) „nagy és bámulatos szónoknak tartatott; akárhová ment, maga után ragadta a népet; ékesszóló és erős volt az okoskodásban; hihetlen nagy emlékező tehetséggel s olly előadási kellemmel birt, hogy hallgatóit soha meg nem untatta; szava olly erős és tartós volt, hogy midőn legnagyobb sokaság állt előtte, beszédét a legtávolabbi épen olly jól hallotta, mint a legközelebbi.“ (**Bartol. Fazio**) És mégis ennek fenmaradt scholasticai száraz értekezését a legsilányabbnak találjuk.

Clemengis, Gerson és d' Ailly a szószékre nézve is hirdették a javitásokat, miket a fegyelembe behoztak; de ki hallgatott rájok? Ferreri Vincze (1357—1419) pillanatnyira vissza látszott adni a szószéknek annak eredeti komolyságát; de midőn a néphez fordult, beszélnie kellett a napi dolgokról, a gyakorlati élet részleteiről, mi által világias szint adott a hitszónoklatnak; nem kerülte el a haszontalan s nevetséges, tehát az egyházhoz méltatlan dolgokat; követői, hogy annál nagyobb figyelmet gerjeszszenek, politikai czélzatokat is szőttek beszédeikbe. Ki az armagnacok, ki a burgundok, ki a Medici-, ki a Sforzapárt mellett szónokolt; sőt föllépték néha nyilván

a királyok és a pápák ellen. Schio János és frà Giacomo Bussolari valóságos forradalmakat idéztek elő Lombardiában; Le Grand Jakab, ki IV. Károly előtt szónokolt, mondá, hogy a királyok vérbe és a népek könyeibe öltözködnek; Pepin Vilmos állitá, hogy az egyedurság ördög találmánya s csak maga a szabadság az isteni jog.

S különös, hogy ezek közől sokakban a nevetséges- és szinészieskedésrei hajlammal igaz áhitat s mély őszinteség párosult; s innen a sok furcsa és izléstelen dolgozat. Roberto Caracciolo da Lecce, kit kortársai az ékesszólás n e t o v á b b j á n a k tartottak, szerencsétlenségére fennhagyott nehány beszédet, mellyek egészen mást tanusitanak [1]). Egyszer szószékre lép, hogy hirdesse a keresztes háborut, szónoklata közben leveti barátcsuháját s tábornoki ruhában áll elő mondván, hogy ő kész maga vezetni a sereget. Attavanti Pál minduntalan Dantét s Petarcát idézi, és ezt az előbeszédben saját dicséretére hozza fel. Frà Gabriele Barletta, ki olly hires volt, hogy köz mondássá válnék: N e s c i t p r a e d i c a r e, q u i n e s c i t b a r l e t t a r e, igen hatályosan beszélt nevetés gerjesztésére és gerjesztett is. Husvéti beszédében mondá, hogy Krisztusnak igen sokan ajánlkoztak, hogy megjelentsék anyjának feltámadását, de ő nem akarta sem Ádámot, mivel ez füget keresvén utközben lassan ment volna, sem Ábelt, nehogy utközben Kaintól megölessék, sem Noét, mivel igen szerette a bort, sem keresztelő Jánost, mivel ennek ruhája igen ismeretes vala, sem a jó latrot, mivel ennek lábacsontjai meg voltak törve; hanem épen az asszonyokat mivel ezek legbeszédesebbek. Frà Mariano da Genazzano, kit Poliziano és Pico della Mirandola égig magasztaltak, ékesszólásával sok népet csődített maga köré; mert könyeket tudott ejteni minden alkalommal, mellyeket, midőn szemeiből arczára gördülnének, fölszedett néha és a népre fecsentette.“ (**Burlamachi**)

Illyen volt talán Tauler s boldog Sarzanai Albert, boldog Carcanoi Mihály és Oresme. Schaffhauseni Goiler összekevert szent és

[1]) „Mondjátok meg csak uraim, mondjátok meg, honnan erednek az emberi testnek annyi s olly különféle betegségei, a szélütés, oldalszegezés, hidegláz és hurut? nem másunnan, mint a sok és igen keresett étkekből. Van kenyered, borod, husod és halad, és ez mind nem elég: hanem keressz vendégeid számára fehér bort, fekete bort, malvasiát, tyrusit, sültet, füszerest, salátát, iróstésztát, mandolát, füget, muzsolaszőlőt, csemegét. Ezekkel töltitek meg hasatokat. Csak töltsétek meg, fujjátok fel magatokat s miután ettetek, vessétek le magatokat aludni mint a disznók.“ *Predica I*, Velencze 1530.

világi dolgokat, latin és német nyelven, beszéde szövegeül Brandt Sebestyén Bolondok bárkája czimü verseit használva [1]).

Az illyenek ellen dörögtette Dante e verseket:

Most szójátékkal s gúnynyal prédikálnak,
És felfuvódik a barát föveg,
Csakhogy legyen kaczaj — és több se kell [2]).

Melly versek értelmezésénél Benvenuto da Imola több botrányos helyet hoz fel bizonyos András, florenczi püspök beszédeiből, ki a népnek a szószékről egy kis répamagot mutatott, aztán öltönye alól roppant nagyságu répát vont elő, mondván: Ime! mennyire bámulatos Isten hatalma, melly illy kis magból illy nagy gyümölcsöt hoz. Aztán: O domini et dominae, sit vobis raccomandata nonna Tessa, cognata mea, quae vadit Romam; nam in veritate, si fuit per tempus ullum satis vaga et placibilis, nunc est bene emendata; ideo vadit ad indulgentiam [3]).

Első helyen áll e nemben Menot Mihály (—1518), ki arany nyelvnek mondatott, s miként Maillard, Raulin s mások, összekeverte a latint az ó franczia nyelvvel; s bár tréfái ma már élvezhetlenek, ha elvonjuk az illetlen szólamokat, még mindig találunk benne jót, elmés élczeket, mindenek fölött pedig a nép nyomorának élénk érzetét [4]). Az ügyvédekhez illyen beszédet intézett: „Midőn a palotában

---

[1]) Kit az illy furcsaságok érdekelnének, lássa **G. B. Philomneste** (azaz Peignot) ezen munkáját: *Prédicatoriana, ou révélations singulieres et amusantes sur les prédicateurs, entremêlés d' extrait piquants des sermons bizarres, burlesques et facetieux, prêchés tant en France qu' à l' etranger, etc.* Dijon 1841.

[2]) *Ora si va con motti e con iscede*
A predicare, e pur che ben si rida
Gonfia il cappuccio e pui non si richiede.
Paradicsom, XXIX.

[3]) V. ö. **Barberino**-t, *Docum. d' amore*, p. VIII, d. II.

[4]) „*Quando ille stultus puer et male consultus* (a tékozló fiu) *habuit suam partem de hereditate, non erat quaestio de portando eam secum; ideo statim* il en fait de la chiquaille, il la fait priser, il la vende, et ponit la vente *in sua bursa. Quando vidit tot pecias argenti simul, valde gavisus est et dixit ad se: Oho! non manebitis sic semper. Incipit se respicere, et quomodo?* Vos estis de tam bona domo, *et estis* habille comme un bélitre? *Super hoc habebitur pusio. Mittit ad quaerendum pannarios, grossarios, mercatores setarios, et facit se indui de pede ad caput. Nihil erat quod deesset servitio. Quando vidit, emit sibi pulchras caligas etc.*

vagytok, ugy látszik, majd felfaljátok egymást és gyönyörködtök az ártatlannak védelmében; de alighogy kimentek, eljártok együtt inni, hogy eltékozoljátok védenczeitek vagyonát, mint a rókák, mellyek majd széttépik egymást, aztán együtt mennek tyukot enni.“ És a birákhoz: „Honnan vannak házaitok? honnan pénzzel telt erszényeitek és selyem ruhátok, melly piros, mint Krisztus vére? Ez boszuért kiált ellenetek; igen, mondom nektek, Krisztus vére könyörületet kiált a kifosztott szegényre ..... De ti felelitek: Szükségünk van sóra és füszerekre, hogy élelemszereink meg ne rothadjanak. És a dijakat miért szeditek? jól van, e dijak lesznek a só és a füszerek, mellyekkel készittetni fognak számotokra a lánczok a pokolban.“ Ugyanilly érzelmet fejezett ki Barletta, mondván: „Oh ti, nejei ezen uraknak és uzsorásoknak! ha sajtó alá tétetnének öltönyeitek, a szegények vére sajtoltatnék ki azokból.“

Kevésbbé drámai de szigorubb szónok Raulin János (—1514). Maillard Olivier (1502), kinek beszédeiben, ott hol köhögött, a szélekre h e m h e m volt felirva, a bokóskodások között néha tanultnak s komolynak mutatja magát, különösen a nagyokkal szemben, kikhez egyenes megszólitást intéz. A Brugesben összeült gyülés előtt tartott beszédében a kötelmek és a gyakorlat között párvonalt huzván, a társadalmat Isten- és ördögpártra osztja, aztán a királytól és királynőtől kezdve, kérdi valamennyit, mellyikhez tartoznak, s meggyötri őket hallgatásuk miatt. Bizonyára kevésbbé méltóságos, de mégis hathatósb modor a szónoki átalánosságnál, aggályos körülirásoknál, és az arany korszak tisztelő tekinteteinél.

Nem titkoljuk azért, hogy e modor a legtöbbeknél épületesség helyett botránykoztatóvá lett, és könnyen tulságra vetemült, támaszt adva a szerzetesek elleni különben talán szintén tulzott vádaknak. Némelly uj ájtatoskodás, minő például az olvasó volt, olly tul-

---

La Maddalena *habebat suas domecellas juxta se in apparatu mundano; habebat aquas ad faciendum relucere faciem, ad attrahendum illum hominem, et dicebat: Vere habebit cor durum nisi eum attraham ad meum amorem. Etsi deberem ipotecare meas hereditates, umquam redibo Jerusalem, nisi colloquio cum eo habito. Credatis quod, visa dominatione ejus et comitiva, facta est sibi* pluce *cum panno aureo, et venit se presentare facie ad faciem* (son beau museau) *ad nostrum Redemptorem ad attrahendum eum* a son plaisir.

Ugy látszik, be van már bizonyitva, hogy ezen összekeverés a gyüjtőknek s különösen Henricus Stephanusnak tulajdonitandó. A hitszónoklatok különben akkori franczia nyelven tartattak, megtüzdelve latin szövegekkel. L. **Gerasez**, *Hist. de l'eloquence politique et religieuse en France.* 1837.

buzgalommal ajánltatott, hogy kihirdettetnék az embereknek, miszerint azt végezve minden büntől felszabadulnak; és igy elvesztette borzalmasságát a bün, mellyet olly könnyen lehetett jóvá tenni, s a legnagyobb gazember is egész gonosz élete után az olvasó segélyével jó halált remélt.

Visssaélés történt a szemlélődő élettel is, melly restelkedő áhitattá fajult. Különösen némelly nők, kik már természetöknél fogva élénkebb képzelmüek, sokat beszéltek a papoknak a benső életről, s ezek csodálva a tisztaságot, sokszor kinyilatkoztatásnak vették azt, ami csak képzelem müve volt. Azért sz. Brigitta, sienai sz. Katalin s folignoi boldog Angelát sok más nő követte, de távol maradva azok szentségétől s elválasztva a tettet a szemlélődéstől.

A scholasticai szőrszálhasogatások akkor, mint mindenre, az észbeli imádságra is alkalmaztattak: a szentirásban a betüértelem helyett inkább a rejtett értelem kerestetett; s innen a titokszerü hittan (theologia mystica), melly igen könnyen tévelyekbe ment át. Innét a luneli és avignoni szenteskedő férfiak és asszonyok, innét a lázadó pásztorok, és mások, kik szigoru áhitat szine alatt az egyház által meg nem engedett visszaélésekre vetemedtek söt nyilt eretnekséget hirdettek. A minorita ferenczesek közöl külön váltak némellyek a szerzettől, külön ruhát öltöttek s látszólag szigorubb életet vittek, saját uj főnökük alatt, némelly tévelyeket is vallva; **lelkieknek** (spiritualis) czimezték magukat s a látható, gazdag, testi, bünös egyháznak ellenébe, takarékost, szegényt és szerényet állitottak. Különösen Siciliában terjedtek el, s XXII. János egy bullát adott ki ellenök, mellyben rendelte, fogassanak össze s adassanak át elüljáróiknak, némellyek pedig máglyára küldessenek.

Eretnekségek.

A tökélyes szegénység kérdése is, melly majdnem az egész minorita szerzetet szakadásra vitte, összebonyolittatott a Fraticelli-k [1]) eretnekségével, kik állitották, hogy az igazi egyház elveszett s hogy csupán csak a minorita szerzetben található fel, s hogy a pápa antikrisztus; minthogy továbbá azt is hirdették, hogy a saracénokat ne-

[1]) Ocsmány bünökről vádolták a *Fraticelliket*, kik VIII. Bonifácz alatt támadtak. (L. **Genebr.** VIII. *Bonif.*) Összegyültek éjjelenkint szent éneklésre, hanem aztán eloltván a világot, papjok elkiáltá: *Crescite et multiplicamini*, s mindegyik összefeküdt azzal, a kire bukkant. Ujonszülötteiket kézről kézre dobálták, addig mig meghaltak, főpapnak kiáltván ki azt, kinek kezében haltak meg. Megégették aztán az apró testeket, borba keverték a hamvat, mellyet megitattak az avatonczokkal. Szokott vádak ezek.

kik kell megtéritniök, elmentek a tengerentulra, hirdetve s terjesztve tévelyeiket az egyszerü hivők között. Hő pártolójok volt Pier Giovanni d'Oliva, kinek iratai 1326-ban kárhoztatva lőnek; tanitványai Ubertino da Casale és Marsiglio di Mainardino da Padova Bajor Lajoshoz menekültek s ingerelték ezt a pápa ellen. E szigoruan szegény barátok ellen, kiknek fejök a Spoleto melléki köznépből eredt s tudatlan Angelo vala, XXII. János egy bullát adott ki s perbe fogatni rendelte őket. Ugyanezt rendelte mások ellen is a pápai egyházmegyében s a Piemontban megmaradt valdensek ellen, kik egész 1500-ig gyüléseket tartottak s az inquisitiónak fegyverrel szegültek ellen.

A passaui egyházmegyében (Austriában) 1315-ben számos eretnek fedeztetett föl, kiknek tévelyeik a Fraticelliktől eredtek. Állíták, hogy Lucifer és hivei igaztalanul vettettek ki a paradicsomból, hová egykor visszatérendnek; ha Mária szüz maradott, akkor nem embert hanem angyalt szült; megvetették a szentségeket s mondák, hogy Isten nem ismeri s meg sem bünteti a földön elkövetett bünöket; és mégis évenkint tizenkét apostolt küldtek Jerusalembe a hivők megerősitésére, s álliták, hogy közülök két legfőbb férfi évenkint fölmegy az égbe, hogy Énochtól s Illéstől a bünök megbocsátásárai hatalmat nyerjenek, mellyet aztán másokkal közölnek. A kinzatás alatt szokott borzasztóságokat vallottak, s hogy ama környéken nyolczezernél többen vannak, azokon kivül, kik Olasz- és a többi Németországban laknak. Igen sokan máglyára itéltettek, a nélkül, hogy tanaikat megtagadták volna.

Tarragonában 1317-ben kárhoztatva lőnek Villanovai Arnoldnak, a pápa előtt igen kedves valenciai orvosnak tévelyei, ki állitotta, hogy az ördög valóban eltéritette az embereket a vallástól, mellynek csak héja maradott fenn, s hogy az Istennek kedvesebbek a könyörület tettei az oltár áldozatánál.

Mennyi igaz legyen az ocsmány vádakban, nagyon nehéz meghatározni, miután a közvélemény borzasztóan csalatott, és a már másutt előadott beperlési düh hitelt szerzett a képtelenségnek is, mellyről meggyőzték a népet a kivégzési büntetések. Én, ki meg vagyok győződve, hogy gyakran a büntetések idézik elő a vétket, hajlandó vagyok hinni, hogy az akkori polgári s egyházi határozatok által rendelt eljárások sokasitották a boszorkánysági ráfogásokat. Chateau-Landonban borzasztó földalatti kiáltások hallatszanak, s ásatás után egy szekrényben fekete macska találtatik. Rémület fog el mindent: sokan letartóztattatnak, hogy fejtsék meg a dolgot; végre sok kihall-

gatás és kínvallatás után kisül, hogy a macskát egy czisterczi apát több kanonokkal egyetemben zárta s ásta el, három napi eledellel, hogy aztán bizonyos varázslásra használják némelly ellopott tárgyak kipuhatolására. Két szerzetes megégettetett elevenen, mások letétetvén, örök börtönre vettettek. XXII. János 1322-ben megjegyzi, hogy „a romlásnak némelly fiai s gyermekei a gonoszságnak gyülöletes rosz mesterségökre bűnös dolgokat végeznek; képeket készitnek ólom- és kőből, a királyhoz hasonlókat, hogy azokon borzasztó, tiltott varázslási mütételeket végezzenek.“ Minthogy a vádlottak kerülték a franczia törvényszékek hatóságát, a pápa megbizott három bibornokot, hogy vizsgálnák meg s adnák aztán által őket a világi hatóságnak. Azután ugyanazon évben csodálkozik a pápa a titkos tudományok előhaladásáról. „Megrázkodott belsejében a miatt, hogy sokan, kik csak névre keresztények, eltérnek az igazság fényétől, s annyira bemerültek a tévelyek ködébe, hogy szövetségre lépnek a halállal s pokollal, áldoznak az ördögöknek s imádják őket, képeket, gyürüket, csészéket s más afféle eszközöket készitnek, mellyekbe az ördögöt zárják, kitől feleleteket kérnek és kapnak, segélyét kérik ki, hogy gonosz vágyaikat kielégithessék, és a gyalázatos segélyért gyalázatos szolgaságot ajánlnak. Oh fájdalom! e baj szerfölött terjed az egész világon és befékelyezi Krisztus egész nyáját.“ Ugyanezen János pápa irja, hogy fölfedezett három ollyan képet saját borbélyorvosánál, Amant Jánosnál; azért is Foix grófnő, hogy megvédje a varázslatok által veszélyeztetett pápát, mint leghathatósb óvószert, egy kigyószarvat küldött neki, mellyet, hogy megnyerhessen, János pápa nem késett összes vagyonát elzálogositni [1]).

Illy hitetések megsokasiták a kivégzéseket. Gerard, cahorsi püspök meggyőzetett arról, hogy varázslataival megfosztotta életétől Voye Jakab bibornokot, a pápa unokaöcscsét, s hogy a pápa ellen is leselkedett; azért is átadatott az udvari marsallnak, ki megnyuzatta, négy ló farkára köttette, aztán szétszakgatott testét megégettette. Több más illynemü varázslási perek is fordultak elő. Párizsban 1440-ben perbefogatott s el is iteltetett Retz tábornagy, ki gyermekeket ölt, hogy mint tökélyes áldozatokat az ördögnek ajánlja őket fel; százegyvenre tették ezen áldozatok számát. Egy másik ember is megégettetett azért, mivel ha gyermeket látott anyja keblén, elragadta s tüzbe dobta azt. A pásztor lázadók (Pastoreaux) seregesen függtek a mezőkön felakasztva, s különös látvány volt

[1]) *Regesta Johann.* XXII. ep. 55

— mondja egy krónikairó — illy gyümölcsökkel terhes erdő.

Huss János.

Ezen szánandó szerencsétlenségeken kivül valódi s veszélyes eretnekségeket látunk fölmerülni Angolhonban [1]), honnan még roszabb hatással Németországba szivárognak által. Huss János prágai egyetemi hitszónok szót emelt a papság romlottsága ellen, midőn tanitványa, Prágai Jeromos, Oxfordból hazatérve, meghozta neki Wiclef könyveit. A heves fejüek s elégületlenek köztársasági magvakat találtak azokban, Huss azonban csak hittani érveket; és örvendettek az uj elveknek valamennyien. Történt, hogy épen akkor barátok érkeztek Prágába bucsúengedélyeket osztva, és hogy Zsigmond király eltiltotta e szentségárulást; mi bátorságot adott Hussnak előbb csak a visszaélés, utóbb maga a bucsúengedély ellen szónokolni (1409). A nép szivesen, a cseh tanulók pedig hévvel hallgatták e beszédeket, mig a német tanárok nemzeti ellenszenvből ellentmondtak, s kárhoztatták a Wiclefből kivont negyvenöt tételt. De ime két angol érkezik meg s felbiztatja Husst, védené Wiclef tanait, s ez a királynő pártfogása által egyetem igazgatójává lévén, el kezdi sujtani villámait a papság és pápa ellen. Erre a nominalista németek s realista csehek felujitják a scholastica régi harczait. Okoskodásból sértegetésre, ebből tettlegességre mentek, s huszonnégyezer, némellyek szerint pedig negyvenezer tanuló Prágából a lipcsei egyetemre költözik [2]).

Sbiuko prágai érsek megtiltotta a wicleftanok hirdetését, de Huss tovább is tette azt, sőt kettőztette addigi buzgalmát, midőn XXIII. János bünbocsánatot hirdetett azoknak, kik öt László, nápolyi király ellen segitendik; s Prágai Jeromos a pápai bullát megégette akasztófa alatt. A város egyházi tilalom alá vettetett, a kiüzött Huss azonban másutt terjesztette tanait. Nem bölcseleti szempontból az egész hitre, hanem csak néhány titokra s részletes gyakorlatra vo natkozott ezen eretnekség, nem ugy mint az egykori, mellynek zászlaját Bresciai Arnold vitte; sikerült elterjednie annál inkább, mivel nagy elégületlenség uralkodott mindenütt, s az egyház a sok pápa miatt szerencsétlenül megszakgatva nem volt képes erélyesen orvosolni a bajt.

Constanzi zsinat. 1414—18.

Ennyi sok sebet kelle behegesztenie a constanzi zsinatnak!

---

[1]) L. fönebb 200. lap.

[2]) **Lenfant**, *Hist. de la guerre des Hussites.*

Ezen, olly igen nagyszerü gyülésen jelen volt a császár, számos fejedelem, főur és gróf; az idegenek száma százötvenezerre ment, harminczezer lóval; csak egyházi férfiu tizennyolczezer volt jelen, s kétszáz tudor a párizsi egyetemtől. Vetélkedő volt az idegenek fényüzése, s a korszakban, melly minden nemzetet külön, saját alakban tüntetett föl, igen felötlő volt a nemzetiségek roppant változatossága, különböző öltöny- s fegyverzettel, és fényesnél fényesb kiséretekkel, mit különösen a bibornokokról kell értenünk. Sokakat a nagyszerü látvány, sokat az élvezetvágy csalt oda, miután háromszáz negyvenhat szinész s játékos, aztán hétszáz kéjhölgy gyült a városba; az ájtatosak imádkoztak, a tudósok vivni kezdtek az okoskodás fegyvereivel, mi által alapja vettetett annak, hogy jelenleg a tudósok a nagyok mellé emelkednek.

Nem fér össze munkánk természetével minden mozzanataiban kisérni e nagyszerü gyülést, melly mindjárt eleitől fogva annyira ellenszegült a finom kisérleteknek, mellyek szerint az olaszok és a pápa a fölött uralkodni ohajtottak volna [1]), hogy ez utóbbi megrettenvén, a lemondási inditványt előbb tettetett vidámsággal fogadta, utóbb pedig habozott, sőt Austriai Fridrik segélyével egy lovagjáték alkalmával futárnak öltözködve megszökött (1415). A vidám örömöt ekkor megütődés s aggály váltotta fel; de Gerson János javallatára kibirdettetett, hogy a zsinat felül áll a pápán s hatalmát közvetlenül Krisztustól veszi, s hogy mindenki, a pápát is ide értve, engedelmeskedni tartozik neki mindenben, a mi a hitre, a szakadásra s az egyháznak feje- s tagjaibani általános javitására vonatkozik [2]). Az olaszok óvást tettek, de miután a nemzetszerinti szavazás fogadtatott el, megbuktak. A zsinat megidézte XXIII. Jánost, hogy védje magát az ellene felhozott szörnyü és botrányos vádak ellen; a pápa nem jelent meg, hanem a vizsgálat ellene folyamatba vétetett. Utóbb kézrekerült s a zsinat letette öt, széttörte pecsétjét s czimereit, és tisztes fogságra vetteté (máj. 29). Nehány év mulva kiváltotta magát s frescatii bibornokká lett.

Lemondott XII. Gergely is (jul. 4.) s elnyerte a portói bibor-

---

[1]) A constanzi zsinaton a milánói és pisai érsek annyira összevesztek, hogy szóváltásuk verekedéssé fajult s meg akarták egymást fojtani, miután fegyvere egyiknek sem volt. Ez alkalommal sokan a zsinatterem ablakaiból ugráltak le.“ **Sanuto** *T. Mocenigóban.*

[2]) Gerson *(Tract. de potest. Eccl.* cons. X. és XII.) maga is mondja, hogy az illy vélemény addiglan eretnekségnek tartatott volna, s akkor is csak a rendetlenségek és a szakadás okozta zavarok miatt fogadtatott el.

nokságot. Csak XIII. Benedek makacsul egyházi átokkal sujtott mindent, ki vele nem tartott s kijelenté, hogy a hol most ő lakik, az egész egyház Peniscolában van, mint egykor az egész emberi nem Noé bárkájában, de miután a spanyolok a zsinatot képező franczia, olasz, német és angol nemzetekhez csatlakoztak, letétetett Benedek is (1417. jul. 26.).

Zsigmond azt akarta, hogy mielőtt uj pápa választatnék, javittassék meg az egyház, az olaszok azonban rögtöni pápaválasztást sürgettek, s eretnekségről vádolták Zsigmondot, ki ekkép engedni kényszerült, s megválasztatott (nov. 11.) Colonna Ottó, ki V. Márton nevet vett föl. Helyes előrelátása volt Zsigmondnak, mert V. Márton talált módot a kért javitásokat napról-napra elhalasztani, tervezgetésekkel és semmit jelentő engedményekkel tölteni el az időt, óvást téve az ellen, hogy a pápától a zsinatra lehessen hivatkozni; sőt ujra megerősitett számos visszaélést, mig végre feloszlottnak nyilvánitván a zsinatot, Rómába utazott (1418. apr. 22.).

Az összegyült Atyák látván, miszerint a nép öket gyanuba vette, mintha a pápától elszakadtak volna, hitbuzgalmukat az eretnekség üldözésével akarták bebizonyitni. Zsigmond (1414) jelentést tett a zsinatnak Huss tanairól, s miután Huss János megidéztetett, átalomlevelet s kisérő urakat adott melléje, hogy utközben senki se bánthassa őtet. Huss János különben fennen kérkedett, hogy Constanzba érve, meg fogja győzni az Atyákat; ha pedig ő fogna a hit körül csak egy tévelyről meggyőzetni, késznek nyilatkozott elszenvedni az eretnekek ellen szabott büntetést.

A constanzi zsinat tehát kiegyenlitést, javitást kivánt. Huss állhatatosan s buzgón hirdette tanait, mellyeknek akkor egész mérge fölfedeztetett, annyira, hogy XXII. János elfogatta őt. A császár óvást tett, de erély nélkül, s elismerte a zsinatnak az eretnekek fölötti biráskodás-jogát. Elkezdetvén a per, Hussnak harminczkilencz czikkely olvastatott fel, hogy tagadja meg azokat és vesse magát alá az Atyák határozatának. Huss azonban felelé, hogy a nagyobb részt soha sem tanitotta, a többit igazságnak hiszi, s ha meg nem győzik az ellenkezőről, készebb meghalni, mintsem saját lelkismeretét megtagadni [1]). Elitéltetett Huss János és átadatván a világi hatóságnak, rettenthetlenül hágott fel a máglyára (1415), mellynek annyi tüzet kelle gerjesztenie [2]). Prágai Jeromos, ki vele jött volt, elfogva a félelemtől,

[1]) **Bzovius** ad ann. 1414; **Cochl.** lib. II. ep. 6.

[2]) Vannak, kik mondják, hogy Zsigmondnak semmi része nem volt Huss halálában; hanem a tények ellene szólnak. A hamburgi tanács könyvtárában

visszavonta tévelyeit, aztán megszégyelve magát, ujra vallá azokat, s tehát, mint visszaesett eretnek, ő is máglyára tétetett (1416). Midőn már fenn volt s látná, hogy egy paraszt még több fát rak a máglyára, felkiáltott: Szent együgyüség! ezerszer vétkeznék, ki azt felháboritná.

Nyomorult orvosszer az erőszak! és meg is lakolt érte Zsigmond, vagy inkább a népek, mellyek királyaik büneiért bünhödni szoktak.

Baseli zsinat. 1431.

Hogy bevégezze a félbeszakadt javitás müvét, Márton pápa uj zsinatot hirdetett Baselbe, de alig hogy megnyitotta azt, meghalt. IV. Eugen (Gabriele Condulmier, velenczei) megválasztásában bizonyos alkotmányt állapitottak meg, mellynek nehány pontja a polgári kormányzatra is vonatkozott. A hódolat, mellyet a pápa a hübéresek s hivatalnokoktól fogadott, nem csak a pápának, hanem a bíbornokok testületének is tétetik s tehát a pápai szék megürültekor ama testületnek vannak alávetve. Az egyházi jövedelmek fele a bíbornokoké, kiknek beleegyezésök nélkül a pápa semmi fontosb okmányt nem irhat alá; nem határozhat békét, háborut, adókivetést, vagy székváltoztatást; a pápa továbbá tartozik reformálni udvarát s időszaki zsinatokat tartani. Mindezekre lekötelezte magát Eugen, ki egyik utódja szerint [1]) magas lelkületü, de ollyan ember volt, ki semmiben sem tudta magát mérsékelni, és mindig abba fogott a mit akart, és nem a mi lehető vala. A baseli zsinaton czélul tüzte ki az eretnekség kiirtását, örök békét hozni létre a keresztény nemzetek között, véget vetni a görögök hosszú szakadásának és megjavitni az egyházat. Az Atyák azonban olly nagy buzgalommal fogtak a dologhoz, hogy a megfélemült pápa felfüggesztette őket; de az Atyák nem hallgatnak

---

megvan, vagy megvolt Hussnak a zsinat általi kikérdeztetése, melly igy végződik: *Eo vero* (Joanne Huss) *recedente, rex coepit loqui: Jam audistis quod ex centum novem ex illis quae probata sunt in eum, et quae confessus est, et quae sunt in libro ejus, sufficerent sibi pro damnatione. Et imo si nollet revocare, ut dixistis, comburatur; vel vos faciatis secum sicut scitis, secundum jura vestra. Et sciatis quod quicumque promittent vobis quod velit revocare, non credatis sibi, quia ego tali non crederem Et nec permittatis eum amplius praedicare, quamdiu vivit, nec ad regnum venire, quia veniens ad suos fautores faciet novissimos errores pejores prioribus. Et si qui inventi fuerint ejus fautores, quod cum eis fiat justitia, ut rami cum radice evellantur. Et concilium scribat principibus, quod sint praelatis favorabiles, qui pro illorum errorum extirpatione hic laborarunt. Et faciatis finem cum aliis occultis ejus discipulis....* App. **Ekhard** II. 1862.

[1]) *Oratio* **Aeneae Silvvi** *de morte Eugenii IV. papae.*

rá, megidézik az eltávozott pápát, engedetlenségi vádba keverik, aztán tovább menve, fölötte állóknak nyilvánitják magukat.

Az egyház javitására menvén által, megszoritnak sok hatósági jogot, meghatározzák a pápaválasztás módját s az esküt, mellyet annak tennie kellend; megszoritják a kedvezményeket, mikben rokonait részesitheti; huszonnégyre szabják meg a bibornokok számát s kizárják ezek közöl a pápa unokaöcscseit. A pápa roszalván a zsinat zavargós és viharos menetét, feloszlatottnak nyilvánitja azt, s másikat hi össze Ferrarába (1437. jul. 26.), melly helyet az egyezkedni jött görögökre nézve is alkalmasbnak mondott. De az Atyák, kivéve kettőt és a követet, nem mozdultak s folyvást a római hatóság megszoritásán dolgoztak; sőt a pápát felfüggesztettnek, a ferrárai zsinatot pedig szakadár gyülekezetnek nyilvánitják, s bármennyire közbeveték magukat a fejedelmek, hogy megakadályozzanak egy uj szakadást, elitélik a pápát, mint eretneket, s VIII. Amadét, Savoya herczegét választják helyébe, ki bár magányba vonult volt, elfogadta mégis az ellenpápai tisztet V. Felix neve alatt.

Florenczi zsinat. 1438.

A Ferrarából utóbb Florenczbe [1]) áttett zsinatra nevezetes személyiségek jelentek meg: Cesarini Julián bibornok, ki előbb szabadelvüségét azzal bizonyitá, hogy pártolva a zsinatot szemrehányásokat tett a pápának, most pedig nyomatékos okoskodással védte az igazságot; Montenero János, a lombardiai domonkosiak provinciálisa, igen nagy hittudós; a görögök közöl: Gemistius Pleton nagy akademikus, Trapezunti György, Scolarios György még mint világi de nem sokára konstantinápolyi patriárcha, Marcus Eugenius ephesusi püspök, ki legmakacsabbul ragaszkodott a szakadási tanokhoz; és ki valamennyi fölött kitünö volt, Bessarione bibornok, az igazság hökeblü védője. IV. Eugen itt átokkal sujtotta a baseli Atyákat, s hosszu vitát folytatva a konstantinápolyi patriarchával, végre kimondotta a keleti és római egyháznak egyesülését.

V. Felix megválasztása csökkentette a baseli zsinat hitelét, melly végre saját pápája határozata folytán felfüggesztette üléseit (1443). III. Fridrik, az uj császár, ki egyezkedést akart létrehozni, elküldé Eugenhez saját titkárát, a sienai Aeneas Silvius Piccolominit, rá akarván birni a pápát egy uj zsinatnak Németországbani tartására; hosszas értekezletek után a pápa végre halálos ágyán beleegyezett s el-

[1]) **Walchner K.**, *Politische Geschichte der Grossen Kirchensynode zu Florenz.* Konstanz. 1825.

Lenfant J., *Hist. du concile de Constance.* 1727.

fogadott egy egyezményt Németországgal, de ugy, hogy a szentszék jogai semmit se szenvedjenek az által. Utódja, V. Miklós (1447) megerősité ez egyezményt, és békés hajlamokat tanusitván, kiengesztelődött Német- és Francziaországgal, a baseli zsinat pedig nem tett többé semmit, V. Felix lemondott magától (1449) és az egyház békéje helyreállíttatott.

Ha a baseli zsinat szeretet- s eszélylyel gondoskodott volna az egyház javitásáról, elháritandotta a következett század jajait: hanem szenvedélytől vezettetve, nem csak megszoritani törekedett a pápai hatalmat, mikép a constanzi, hanem a magáét ügyekezett annak helyébe emelni s előkészité Németországnak nyilt, Francziaországnak pedig eltakart fölkelését. A zsinatoknak a pápa fölötti felsősége elismertetett Német- és Francziaországban, miután azonban kiköttetett, hogy azokat csak a pápa hihatja össze, minden a réginél maradt; s ama két nemzetnek akkor hozott határozatai meggyöngitették a szentszéknek némelly jogait, de nem a főbbeket.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Hussiták. — Zsigmond és utódai. — Magyarország.

Hussiták.

A lángok, mellyek elégették Constanzban Huss Jánost és Prágai Jeromost, nagy tüzet gerjesztettek Csehországban. Követőik, kik addiglan királyuknak alávetve, lelkismereti szabadságot kértek, most dühhel törtek ki s vérrel boszulták meg a vért, különösen a németeken, kikre a gyilkolás vétkét háritották. Misai Jakobellus, prágai tanár nyilván mondá, hogy megfosztani a világiakat a kehelytől szentségtörés; s minthogy e tételt kárhoztatta a constanzi zsinat, Huss követői kijelenték, hogy e kárhoztatás megsérti a szabad nép jogait, és e kérdés egy egész megdühült pártnak zászlót adott kezébe.

Hussinetz Miklós, Hussnak régi pártfogója, pártolta az ujitókat, kik két szin alatt vették magukhoz az Oltáriszentséget, aztán vallási elveiket politikaiakkal hozták kapcsolatba, s kivonultak a városból a szomszéd hegyre. Ziska János (az egyszemü), ki határozottabb volt, mint Hussinetz, rendelte, hogy a hegyre költözöttek valamennyien

házakká alakitsák sátoraikat, s igy jött létre az uj Tábor [1]) nevü város, mellytől a hussiták táboritáknak, aztán calixtinusok- (kelyhesek) és utraquistáknak (sub utraque specie-tól) is neveztettek. Ezekkel Ziska megtámadta Prágát, elfoglalta (1419) s a régi szokás szerint (defenestratio) kivetette az ablakon a polgármestert és tizenhárom tanácsost.

VI. Venczel talán rémültében meghalálozott, s a tront fivére Zsigmond vala öröklendő; de hogyan türték volna a hussiták mesterök árulóját? Megerősiték tehát magukat s rablásnak engedték oda az egyházakat, monostorokat s a katholikusok földeit; ezek viszontorlást gyakoroltak, annyira, hogy a luttenbergi bányák kútjaiba egy napon ezerhatszáz hussitát vetettek le.

Zsigmond elősietvén azon szigort használta ellenök, melly fölingerel, de nem javít; Boroszlóban kivégeztetett huszonhárom lázadó főnököt; míg a pápa keresztes hadat hirdetett az eretnekek ellen. Ezek önmaguk és hitelveik védelmére szövetséget kötnek négy vezér alatt, s erősséggé alakitják Táborl, aztán el nem ismerték Zsigmondot, ki nyolczvanezer emberrel ostrom alá vette Prágát, de megveretett és alkudozásra kényszerittetett. Négy pontot tüztek eléje a hussiták: hogy papjaik szabadon hirdethessék Isten igéjét; hogy két szin alatt áldozhassanak; a papságtól elvétessenek a jószágok és hogy a nyilvános halálos bünök, minök a papok ágyas tartása, a szentségek, javadalmak és bucsuk árulása, halállal büntettessenek. Ezt is keveselni kezdték a vakbuzgók s más tizenkét, türelmetlenséget lehelő pontot adtak be; lerontatni kivánván a monostorokat és a fölösleges egyházakat; Ziska meg is indult ezek rombolására s a katholikusok öldöklésére; Zsigmondot letétette s megverte ujolag, midőn ez hatvanezernyi sereggel ujra a lázadók ellen ment (1422). Majd belháboru ütött ki a mérsékeltek és vakbuzgók között, és Ziska, ki másik szeme világát is elvesztette, olly hatalomra vergődött, hogy Zsigmond hajlandóvá lett őt általános helytartójának nevezni ki. Ziska azalatt járványban meghalt (1424), mire a különféle szinezetü pártosok dühe még ingerültebbé lett, míg végre egyesültek a közellenség ellen, s pusztitva vonultak át Silézián, Morvaországon és Austrián, melly tartományokat philistaeusok, idomaeusok s moabiták földének neveztek. V. Márton uj keresztes hadat hirdetett ellenök, de a szász választó fejedelem, Harczos-Fridrik által ujonan szervezett nagy hadse

[1]) Az eredetiben ez áll: *E ne venne una città chiamata Tabor cioè* **campo**, s igy nyilván magyar eredetü volna e városnév. Megfejti ezt az akkori Csehországnak Magyarországgali szoros összeköttetése. A fordító.

reg is ugy megveretett, hogy tizenkétezer ember maradt a csatatéren (1426). Az egész megrémült Németország felriadt tétlenségéből s egyesült erővel indult a hussiták ellen. De mi történt? a táboriták közeledtére szétfut a németség, s azok Szász- és Bajorországot s Frankoniát még szörnyübb módon dulják fel, mint hajdan a barbárok tették (1427). Igy szóltak ők: Ha majd az egész föld fel lesz dulva, s csak öt város marad fenn, akkor kezdődik majd a mester országa, mert most van a boszu ideje, s az Ur a haragnak Istene.

Cesarini bibornok ujra fegyverre szólitotta Németországot, annyira, hogy nyolczvanezer ember gyült össze Fridrik, brandenburgi választó zászlai alá; de Holy Procop, Ziska utódja, Tachau mellett a németeket ismét ugy megverte, hogy tizenegyezer ember maradt halva, s nyolczezer társzekér zsákmányoltatott el (1431).

Egyezkedés ajánltatott tehát a hussitáknak, s a baseli zsinat olly kedvező föltételeket szabott, hogy azok végre háromszáz követet küldöttek a zsinatra, köztük Rokyczana Jánost, legékesszólóbb hitszónokukat, és a Nagy Procopot is (1433). A követek, kiknek látása is elrémitette az Atyákat, a főnebbi négy pontot terjesztették elő; de midőn a vita hosszura nyulna, a csehek odahagyták Baselt, és az Atyák meggyőződvén, miszerint a hussiták nem vallják a Wiclefben kárhoztatott harmincznégy pontot, hittudósokat küldöttek Prágába, kik módositották a négy főpontot, és a kehely használatát megengedték. Egy része a lázadóknak, az utraquisták, megelégedtek, de a nagyobbrész, a táboriták és orfaniták többet követeltek, s most a két párt fogott fegyvert egymás ellen, s a tulzópárt Bömischbrod mellett tönkre tétetett (1434).

Legyőzetvén ekkép a csehek cseh fegyver által, Zsigmond elismertetett általuk, s megerösité a négy pontot, biztositván a szabad vallásgyakorlást, az ország szabadságait s az idegen tisztviselők eltávolitását.

Husz évi uralkodás után, talán csupán azért, hogy kipihenje a sok fáradalmat, mellyet neki a nehéz és rozsdás gépnek, mikép a birodalmat nevezé, igazgatása okozott, Olaszországba ment Zsigmond, s megkoronáztatá magát Milánóban és Rómában (1433), de mindig pénz szükében vala, mindenütt gyanusittatott, minden lépten egyezkednie vagy önmagát védnie kellett; s igy kelletinél tovább időzött Olaszhonban, holott a csehek is nyugtalankodtak, s a törökök Magyarországot folyvást háboriták.

Magyarország. Robert Károly. 1309—42.

Szerencsésebben sikerült Zsigmondnak biztositani családjának a magyar koronát. Kihalván III. Endrében Árpád nemzetsége, az esztergami érsek kikiáltá, a pápa pedig támogatta Róbert Károlyt, Martell Károly fiát, ki első viselte az Anjouk közöl a magyar koronát. De az idegent olly kevéssé szivelték a magyarok, hogy a pápa jónak látta öt még papi kiváltsággal is biztositni. Sok időbe került az őskoronát Erdélyország vajdájától visszanyerni, de még azután is Károlynak folytonos hadat kelle viselnie a magyarok ellen, a velenczések ellen Dalmátia és Horvátország miatt, a szerbekkel és törökökkel, Austriával és Oláhországgal, sőt még az oroszországi tatárokkal is. Visszafoglalta a koronának bányajövedelmeit akkép, hogy az arany- és ezüstnek két harmada ötet illette; jogot tulajdonított magának letenni kedve szerint a nemes tisztviselőket; adózás- és szolgalmakra kényszeritette a papságot; meghatározta a pápának fizetendő évi összeget, mellynek egy harmadát magának tartá vissza; behozta az inquisitiót, melly azonban nem verhetett Magyarhonban gyökeret; megjavitatta a pénzt, eltörölte az itéleti párbajokat, s eljegyezvén Johannát, Nápoly örökösnőjét András nevü másodszülöttének, megnyerte ennek a nápolyi trón reményét, de melly Andrásnak életébe került.

Nagy-Lajos. 1342—82.

Elsőszülöttje s utódja Lajos kiérdemelte magának a Nagy nevet, negyvenévi tettdús uralkodása alatt; mellynek egyik legkitünőbb fénypontja Nápoly meghóditása, mellyet más helyen bővebben adunk elő. Elvette a velenczésektől Spalatrót, Zarát, Traut és Raguzát; lengyel királylyá lett (1370); egyesitette Magyarországgal Bosnyák-, Szerb-, Oláh-, Bolgárországot és Moldvát, s a magyar birodalmat Adriától a Fekete-tengerig s Vistula torkolatáig terjesztette. Az országos kincstárt Vizsegrádról Budára tette át; ő volt az első magyar király, aki a törökök ellen háborut viselt; kiüzte a zsidókat és uzsorásokat; eltörölte az istenitéleteket; segitette a pápát az olaszhoni apró zsarnokok ellen; s olaszhoni hadjárata alatt megismertetvén magyarjaival az előhaladottabb müveltséget, ügyekezett azt a magyar földre is átültetni; megalapitotta Pécsett az első egyetemet, s beültetteté a tokaji szőlőhegyeket, meghatározta a parasztok szolgalmait, és a nagy birtokosoknak nemesi kiváltságokat engedett; megerősitette az Aranybullát, annak negyedik pontját módositva.

Mária. Zsigmond.

Utána lánya Mária koronáztatott meg (1382), de az elégületlenek Durazzói Károlyt, Nápoly királyát pártolták, ki bejövén, meg-

koronáztatta magát, hanem Erzsébet, az özvegy királynö, megrövidítette életét (1386). Károly pártja azonban fogságba ejti a két királynőt, Erzsébet megöletik, Máriát pedig kiszabaditja férje, Zsigmond, ki aztán neje halála után az ország királya maradt (1395). Elfoglaltatva azonban, mint láttuk, a cseh és birodalmi ügyekkel, nem birta féken tartani a magyarokat, kik tettetvén, hogy öt a nikápolyi csatában elveszettnek hiszik, Lászlót, Durazzói Károly fiát s Nápoly királyát akarták megkoronázni, midön pedig Zsigmond egy szerre megjelent, hosszú fogságra vetették ötet.

Igy nem érkezett maga idején visszaverni Lászlót, ki Dalmatia fölötti jogait Velenczének adta el; miért is Zsigmond hadat üzent a köztársaságnak s elpusztitotta Friault egész Trevisóig; aztán megnyerte Serbia urától Belgrádot, ki nem birta azt a török ellen védelmezni.

Zsigmond ezután rávette Magyarország rendeit, hogy engedjék a trónt austriai fejedelemre szállni, minek folytán Erzsébet lánya és veje Austriai Albert megkoronáztattak. Zsigmond szép, ékesszóló és tudománykedvelő vala. Lovaggá ütvén Fiscelin Györgyöt, akkorban igen tudományos férfiut, midőn látná, hogy az öreg lovagok megvetik ezen ujat, mondá nekik: Nem tudjátok, hogy én egy napon ezret tehetek lovaggá, hanem tudóssá ezer év alatt egyet sem? Bőkezübb vala, mintsem csekély jövedelmei engedték volna; azért mindig kevés volt a pénze; az ügyeket egy napról a másikra halasztotta, s igy a különben is renyhe természetü német országgyülések a sürgető szükség idején sem tettek semmit.

Sokat zavarta öt második neje is, Cilley Borbála, ki mint egy második Messalina, öreg korában is igen fajtalan volt. Mondják, hogy egyetértett a hussitákkal a végre, hogy kizárja az örökségből Austriai Albertet, kit amazok nagyon gyülöltek, mivel annyira türelmetlen volt, hogy ezerháromszáz husz, megkeresztelkedni nem akaró zsidót megégettetett.

Austriai Albert. 1437—39.

Albert tehát Zsigmond halála után ellenzékre talált Csehországban, holott magyar s német királynak már ki volt kiáltva. Ügyekezett helyreállitni a békét, s rendes és szilárd kormányt alapitni meg; de a fejedelmeknek nagyon érdekében vala fenntartani a rendetlenséget; s igy nem tehetett többet, mint hogy lecsendesitette Austriát, lerontva számos várat; mire hirtelen halállal nemsokára kimult.

III. Fridrik császár.

V. László, az Utószülött, mivel atyja halála után született, aty-

ját csak Magyar-, Csehország- és Ausztriában követte, míg a császári méltóságra az Austriai-ház stiriai ágából III. Fridrik emeltetett (1440) [1]). Ez minden elődje fölött legtovább, de leg is aljasabban uralkodott. Daczára huszonötéves korának, rest és gyáva levén, a közügyekbeni hanyagságát tudománykedveléssel palástolta, és pénz szomjas volt részint természetétől, részint szegénysége miatt. Majdnem hideg közönynyel dolgozott a békének a fejedelmek és pápák közti helyreállitásán, s a rablócsapatok megfékezésén; Olaszországba fényes, de majdnem erőtlen kisérettel ment (1452) s megkoronáztatta és megházasittatta magát Rómában. Akkor volt, hogy Konstantinápoly eleste (1453) Európát rémületbe ejté. II. Pius, ki egykor Aeneas Silvius Piccolomini neve alatt Fridrik titkára volt, sürgette most a császárt, állna élére a keresztes hadnak, mint ki erre legméltóbb mind méltósága, mind jellemére nézve; Fridrik azonban csak holmi gyüléseket tartott minden siker nélkül, s még akkor sem mozdult, midőn a törökök már Carnioliában dultak.

I. Ulászló 1439—44.

Mint Európának védbástyája a törökök ellen, nagy fontosságra emelkedett Magyarország, mellynek trónjára a nemzet I. Ulászlót, a lengyel királyt hivta volt meg, kinek mégis, mivel Albert király özvegyének időközben fia született, fegyverrel kelle az ajánlat elfogadását támogatnia. Beütvén Medshid még Erdélyországba, Ulászló Hunyady Jánost küldötte a törökök ellen, kik megveretvén Jalováczná, Oláhországot a magyaroknak engedték, de Bolgárországot megtartották (1442). A megkötött békét Ulászló nem sokára megszegte, de a várnai véres nap (1444) [2]) és Ulászlónak városról városra hordozott feje bizonyitá, mikép a gyönge nem szegheti meg hitét büntetlenül.

Ekkor a nagy Hunyady János, ki önmagát Krisztus katonájának mondá, az oláhoktól fehér lónak, a törököktől ördögnek neveztetett, országkormányzónak választatván a magyarok által, folytatta az ozmanok elleni háborut, mint ezt már fönebb érintettük [3]). Rábeszélte a magyarokat, ismernék el Utószülött Lászlót, minthogy azonban ezt gyámatyja III. Fridrik majdnem fogságban tartá, Hunyady elpusztitá Ausztriát, s fellázitá Fridrik ellen a nemeseket; Golzer, bécsi polgár fellázitá a várost s ostrom alá vette a császárt, ki kénytelen volt gyám-

[1]) **Chmel** J., *Gesch. Kaiser Fridrich's III. und seines Sohnes Maximilians I.* Hamburg. 1840. — *Regesta chronologico-diplomatica Friderici III.* Bécs 1840.

[2]) L. fönebb 70. lap.

[3]) L. fönebb 71. lap.

fiát szabadon bocsátni. László, Magyar- és Csehország királya, Austria és Stiria herczege meghalt tizenhét éves korában (1457), s a német császár nagy boszuságára Magyarország királyának Hunyady fia Hollós Mátyás, Csehországban pedig Podiebrád György választatott meg. Ez kegyeiben részesité a hussitákat, s tehát a pápa letette s egyházi átok alá vetette őtet; minek folytán Mátyás a cseh koronára is vágyakodni kezdett, de azt inkább II. Lászlónak, a lengyel király fiának adták.

III. Fridrik egyesítette magában az austriai, stiriai és tiroli három ágnak összes örökségét; visszajött Bécsbe s hagyta a birodalmat folytonos belháboruk által szenvedni, s mig az vesztének rohant, ő a fény tetőpontjára emelte családját.

A burgundi ház.

A burgundi ház, melly mint mondtuk, Bátor Fülöptől, János, franczia király fiától eredt, saját grófságához hozzászerzé Németalföld nagyobb részét, mellybe Vakmerő Károly bekeblezte Breisgaut és Austriának elsassi birtokait, s már Lotharingiát és Schweizot ügyekezett megszerezni. Ennyi állam birtokában lévén, trónt kivánt ezekben felállitni Károly, s értekezett is erről a császárral (1473), kinek igérte, hogy Miksa fiának oda adja saját lányát Máriát nőül. Midőn összetalálkoztak Trierben, Károly nyolczezer lovat, hatezer gyalogost és nagy uri kiséretet hozott magával olly fényüzéssel, hogy csupán köpenye kétszázezer arany értékü vala; mi furcsa ellentétet képezett a császár nyomorult kiséretével. Egyik sem bizott egymásban, sőt háborura került köztük a dolog; aztán ujra kiegyezkedtek, s Fridrik cserben hagyta lotharingiai és schweizi szövetségeseit. Ezek tudniillik Károly ellen szövetkeztek, kit, midőn beütött Schweizba, meg is vertek, s nem sokára Nancyban megöltek (1477).

Kihalván benne a burgundi ház, Franczia ország magának követelte azon birtokokat, mellyek az ő felsősége alatt álltak, u.m. a Franche-Comté, Artois, Macon, Auxerré, Salin és Bar-sur-Seinet; a gandiak Mariát támogatták, ki szive szerint Austriai Miksához vonzódott. A franczia király fegyverhez nyult és ármánykodni is kezdett, mi közben Mária leesvén a lóról, meghalt (1482), két gyermeket hagyva hátra, Fülöpöt és Margitot. Az első utódnak nyilvánittatott, s a gandiak az apa kizárásával négy gyámot választottak neki; Margitot a flandriai rendek a dauphinnek ajánlották nőül a vitatott tartományokkal együtt. Ezen vejével, mihelyt franczia királylyá lett, rögtön háboruba keveredett Miksa. A flandrok fellázadtak, a brugesiek letartóztatták magát Miksát, s megigértették vele, hogy lemond a kor-

mányzóságról s kivonja Németalföldről az idegen seregeket. III. Fridrik császár azonban semmisnek nyilvánitá amaz igéretet, s folytattatá a háborút, míg végre Gand, Bruges és Ypres scabinjai térdenállva kértek Miksától bocsánatot, ki ujra átvette Németalföld kormányzását.

Itt kezdődik Austria nagysága, melly egyenlő rangra emelkedett Franczia és Spanyolországgal. Fridrik főherczegi czimmel ruházta fel háza összes tagjait. Fölvette és mindenhová e jelbetüket tétette: A E I O U azaz: Austriae Est Imperare Orbi Universo (Alles Erdreich Ist Oesterreich Unterthan). Nem sokára Miksára bizta a kormányt, maga pedig visszavonulván Linczbe, kertészet-, csillagjóslás- és aranycsinálással foglalkozott, míg végre 1493 ban meghalt [1]).

Corvin Mátyás 1458—1490.

Miksa épen akkor kiáltatott ki római királylyá is, midőn Corvin Mátyás megfenyitendő Fridriket azért, hogy Csehországra II. Lászlónak adta a császári fölruházványt, beütött magyarjaival Austriába és elfoglalta Bécset (1485). Mátyás, mint apja méltó fia, nem szünt meg hadat viselni a törökök ellen, kik pusztitották Bosniából Dalmatiát, Horvát-, Tót- és Erdélyországot. Csodálója volt ő a régieknek s át akarta alakitni a katonai rendszert jó rendes gyalogsággal, minő a magyaroknál azelőtt nem létezett; és valóban a magasztos becsérzetü fekete sereg bátran mérközött Mahomet janicsárjaival. Mátyás igen barátságosan bánt a katonákkal, kiket név szerint ismert. Egy napon bement a török táborba s egész nap étkeket árult a török basa sátra előtt, kinek aztán rendbe el tudta mondani, mennyi s minő ételeket evett. Akkor is, midőn Bécset ostromolta, bement álöltönyben s jó ideig mulatott oda benn, aztán kereket görgetve maga előtt, szerencsésen kiment. Midőn Bécs-Ujhelyt ostromolná, lefestette magát, s bevévén a várost, oda ajándékozta a képet a polgároknak, tisztelete jeleül. Elolvasott minden hozzáintézett levelet s maga irta vagy mondolta a válaszokat, röviden és határozottan. A pápának például: Biztositom Szentségedet, hogy a magyar nemzet készebb hármassá változtatni czimerének kettős keresztjét, mintsem az apostoli széktől engedje adományoztatni a királyi elöjogokhoz tartozó javadalmakat. És Buda lakóihoz: Mátyás, Isten kegyel-

[1]) A kétfejü sas legelőször 1459-ben tünik fel, de találtatott turkomun pénzeken is 1220 táján. **Marsden**, *Numismata orientalia*, p. 153.

méből Magyarország királya. Jó reggelt polgárok! Ha ide nem jöttök valamennyien a király elé, fejeiteket vesztitek. Kelt Budán. A király.

Megjavitá az igazságszolgáltatást, közzétéve a Decretum majus-t, melly egyengeti a nemesek és nép közötti viszonyokat; mert amazok, mint mindenütt, itt is meg akarták őrizni előjogaikat s külön hatóságaikat, és tiszteltetni kivántak az általuk választott fejedelem által; a nép ellenben központositott hatalmat ohajtott. Ugyanakkor, midőn az uri törvényszékeket megszüntette, a királyi törvényszékekhez az elnök mellé az ország nagyaiból nyolcz vagy tiz ülnököt nevezett ki, s ha ideje volt, maga járta be az országot, s igazságot szolgáltatott, s a magyarok közt ezen közmondás maradt fenn: Meghalt Mátyás király, oda az igazság. Neje nápolyi Beátrix rávette őtet, hogy udvarába nagyobb fényt és finomságot hozzon be, s Mátyás, ki tudósokkal vétette magát körül, Magyarországból egy második Olaszhont akart alakítni [1]). Különösen kedves embere volt az olasz Bonfin Antal, ki magyarországi történetet irt, vetélykedve Liviussal, azaz csinnal és hazugul; mert, hogy elkerüljön minden uj szót, megváltoztatta az eszméket [2]). Kedvelte Mátyás a csillagászatot, épitészetet, hadtudományt és szépmüvészeteket. Az első nyomdát ő állittatta. Budán egyetemet alapitott negyvenezer tanulóval, kik tanáraikkal s a szükséges szolgákkal, e végre állitott roppant terjedelmü intézetben együtt laktak; az intézethez voltak kapcsolva kórodák, magtárak és minden, a mi illy nagyszerü intézetnél megkivántatik [3]) Könyvtárt is alapitott harminczezer aranyból álló évi jövedelemmel; megvásároltatott minden nyomtatott könyvet, a kéziratokat pedig lemásoltatta; de hagyott is ötvenötezer kötetből álló gazdag könyvtárt, minő akkor a világon több nem létezett.

---

[1]) Ezt mondja Bonfin *Rerum Hungaricarum* Dec. IV: *Pannoniam Italiam alteram reddere conabatur. . . . Varias quibus olim carebat artes, eximiosque artifices ex Italia magno sumptu evocavit. . . . Olitores, cultores hortorum, agriculturaeque magistros, qui caseos etiam latino, sicalo, graeco more conficerent.*

[2]) **Fessler J.** *Mathias Corvinus.* Boroszló 1806. — **Horváth Istv.**, *Vertheidigung Ludwigs I. und Mathias Corvinus.* Pest 1815. **Glyc. Spányik** *Historia pragmatica Regni Hungariae.* Pest 1844.

[3]) Szerző mint tényt hozza ezt fel; de mi kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy csak terv volt, mellyet a legnagyobb magyar király végzete nem engedett kivinni. De a terv is olly nagyszerü s 1480 körül olly fenséges, minőt az akkori világ többet föl nem mutathat! A fordító.

Csak közbejött halála (1490) tette lehetővé Miksának visszanyerhetni ősi főherczegségét; sőt igényt támasztott a magyar koronára, mellyet utódai csakugyan fejökre tettek.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Schweiz.

De azon ország, mellyből az austriai ház származott, kivonta magát uralma alól, s nagy boszuságára, állandó szabadságot vívott ki magának.

A hegyeket, mellyekből a folyók Olasz és nyugati Németországba hömpölyögnek, meglátogatták a fegyveres rómaiak; Leman partjai futni látták a latin sasokat a cimbrek előtt: Caesar meggátolni sietett a helvéteket, hogy át ne keljenek Galliába, melly ellen azok, városaik fölégetése után indultak vala; meg is verte őket Caesar s elhagyott tartományukba kényszeritette visszatérni. A rhaeti és vindelici név alatt ismert népek, a mai Uri, St. Gallen, Appenzell és Graubünden cantonokban lakva, rettentő ellenségei voltak a császári Rómának, mig végre lenyügöztettek, s Helvétia egy része Olaszországhoz, másika Galliához, harmadika Németországhoz csatoltatott, s védvárakkal erősittetett meg a barbárok beütései ellen. Ezek mindamellett beütöttek: a nyugati részeket, Bernt, Freiburgot, Vallist, Savoyát, Dauphine-t a burgundok foglalták el; az alemannok Aargauban, a Reuss partjain, a Constanzi tónál s a Rajnánál telepedtek le egész Kölnig; s ezek barmokat legeltettek, a burgundok pedig földeket müveltek, amazok városokat romboltak, ezek polgáriasodtak. Rhaetia Olaszország része maradt, s kevesebb idegent fogadván be, többet őrzött meg a latin nyelvből, mig nyugaton franczia, keleten pedig az Aar és a Constanzi tó partjain német keverék lett a nyelv. Nagy-Károly felosztása szerint Helvetia egy része Alemannia herczegséghez, másika a jurántúli Burgundiához tartozott.

Burgundia történetét Franczia országéval együtt mondottuk el.

Ha van ország, mellyben a müvelődés a vallás müveül tünik fel, bizonyosan ama hegyország az, hol minden monostor nem csak szentség és tudomány, hanem kereskedelem s iparélet tüzhelyévé is lett, miután körülöttük csakhamar városok emelkedtek. Egész Ir- és Skóthonból jöttek Gallus és Sigebert apátságokat alapitni a Rajna

partjain, mellyekből St-Gallen és Disentis támadt, menhelyeiül az elnyomottnak és a tudománynak, hol először iratott a német nyelv, s először hallattak lovagi költemények. A zürichi tó melletti remetelak, mellyből az ájtatos Meinrad hirdette a hitet, utóbb az einsiedelni nagyszerü monostornak adott helyet. Ruprecht ott épitett egyet, hol a Limmath folyóvá lesz, Wickard pedig ott, hol a Reuss a Négy-Canton tavából (Vierwaldstädti tó) kiszakad, s támadtak Zürich és Luzern városok; egy apát cellája (Abt-Zell) Appenzellnek adott eredetet; Hilarius monostora körül pedig Glarus épült fel. Sz. Móricz, Payerne, Romans-Moutiers, St. Ursitz és Lausanne apátságok már a római Helvetiában virágzók voltak.

A pásztorok és vadászok szivesen állitották fel kunyhóikat Isten szolgáinak tőszomszédságában, s a szerzetesek, mint mindenütt, itt is erkölcsös életet, erdőirtást, folyószabályozást tanitottak és előkésziték azon ország szabadságát, melly ma menhelyt sem akar nekik adni. És midőn a magyar fegyver rettegésbe hozta Európát, s a hegyek nem látszottak egész biztos védfalnak a rohanók ellen, jónak találtatott falakkal és sánczokkal venni körül a falukat, mellyekbe a föld népe a fenyegető veszély elől bevonta magát; és a hol csak egy-egy, a hajósoknak irányul szolgáló jeloszlop vagy néhány bárka befogadására alkalmas öblöcske állott, városok emelkedtek, mint Luzern és Schaffhausen, mellyek csakhamar a régi Genf- és Laussanne-al vetélykedtek; megalakultak már akkor a szabad emberek községei, patriciusok kormánya alatt. Különféle grófok nyerték meg a kormányt aztán az uralmat, s az egyházi és hübéri rendszer elősegité szaporodását azon népességnek, mellynek története össze van zavarodva a szomszéd népekével.

Mind az alemann, mind a franczia lakóju rész a birodalomhoz tartozott, amaz mint Németország része, emez mint az arlesi királyság tartománya, melly burgundiai kormányzótól igazgattatott, s e méltóság örökössé lett a Zähringen családban. Ennek kihunytával 1218-ban a szövetkezett s közvetlenül a birodalomtól függött családok, és az egyházi urak, kik a császártól vették a felruházványt, fel osztották maguk közt az uradalmakat. A sváb birtokokat Freiburg és Fürstenberg grófok foglalták el, kivéve a schweizi részt, melly jobbára a Kyburg grófoké lett; Savoya grófja Vaud vidékét keritette hatalmába. Schweiz egyházi s világi urai s a városok önhatalmuakká lettek. Ugyanez történt miután a Hohenstaufok megszüntek a német Schweizot kormányozni, ugy, hogy az ország egyházi és világi uraságokra volt földarabolva, és a szabad községi intézmény csak azon

városokban maradt fenn, mellyek a birodalom felsőségét elismerték. A császár kevés hatalmat gyakorolhatott, miután az egész ország hübérekből állott, az erdei cantonok és a Hasli-völgy kivételével, mellyek saját törvényeik alatt éltek, mint szintén a nyugati Thurgau, a constanczi püspök uraság alatt lévő rész kivételével. A st.-galleni apát Rheinthalt és Appenzellt birta; Lausanne városa az ottani püspök tulajdona vala; a baseli püspök uralkodói joggal birt, ámbár nem ő volt a város valódi ura. Luzern az elsassi Murbach apátsághoz tartozott; a luzerni káptalan Unterwalden egy részének volt ura; másik részét, mint szintén az Uri és Schwitz cantonokat a münsteri és aargaui káptalanok birtokolták. A XIII. században Schweiz ötven grófságra, százötven bárósságra s ezer nemesi jószágra volt felosztva; Lausanne, Freiburg, Genf és Bern kiváltságokat élveztek, s még többeket Basel. Schwitz, melly aztán az egész országnak nevet adott, az einsiedelni monostor árnyában észrevétlenül élvezte szabadságát, aztán szövetkezett Uri- és Unterwalddal, hogy visszaverjen mindent, ki szabadságát megtámadná.

Igen változatosak voltak a részben hübéri, részben patriarchalis alkotmányok. A hübériségnek épen az volt sorsa itt is, a mi másutt. A császári tisztek a főurak zsarnoksága ellen a kisebbekkel s a sokasággal szövetkeztek; a polgárok a várurak ellen erősségeket épitettek. A Zähringiek buzgólkodtak leginkább, hogy megdöntsék a hübériséget; és V. Berthold, a Zähringen ház fia, alapitotta Bernt, védfalat emelve az eredeti falu körül az Aar partjain (1191). Közvetlenül a birodalomtól függvén a város, minden nemes, ki ott házat vett, polgárul fogadtatott, aztán a vidékről sok mesterember költözött oda; a lausannei püspök egy templomot épittetett benne, s bár a városnak egész birtoka csak egy legelő s kis erdő vala, visszavert mégis mindent, ki szabadságait megtámadni merte. Huszonhét évvel az alapitás után az utolsó Zähringen meghal (1218), s II. Fridrik elismeri Bern szabadságát. A polgárfiu tizennégy éves korában már nagykorú vala, tizenöt éves korában hüséget esküdött a birodalomnak, a városnak és tisztviselőknek; az összes polgárok kölcsönös segélyre kötelezték magukat. Egy-egy polgár gyilkosát mindenki vagy törvényszék elé idézhette, vagy itéleti párbajra hihatta ki; önmaga birája lehetett, a ki saját házában támadtatott meg. Különösen az idegenekkeli viszályok alkalmával az összes polgárok annak részére álltak, kinek ügye több diszt hozott a városra. Évenkint egy-egy elnököt és tanácsosokat választottak; egy zászlós tiszt határozott hadi, pénzügyi, gyámsági s öröklési ügyekben, és itéleteit csak a császár semmisithette

meg. Egy határozmány rendelte, hogy a fiu, ki nejével anyja házánál lakik, a tüzhelynél a legjobb helyet anyjának engedje.

Az Oberland-, Aargau és Uechtlandból jött nemes urak, kik Bern polgárai közé iratták magukat, többnyire megtartották ősi váraikat; s igy nemcsak kereskedelem által, hanem fegyverrel is erős levén Bern, csakhamar a nagyobb városokkal mérközött. Az sajátszerü jellemet ad Bernnek, hogy kebelében a felszabaditott parasztok és az urak sem össze nem olvadtak, sem nem gyölölték egymást, hanem az urak váraikban, a polgárok városukban uralkodtak. A várost a nemes urak kézmüvesekkel megrakott erősségnek tekinték, mellyhez háboru idején, hogy az egyesülés által erősebbek legyenek, hozzácsatlakoztak; utóbb hozzászoktak a polgári kényelmekhez, és míg egy rész a nyugalomban elfecsérelte összes javait, a másik rész Bernt Schweiz többi városainál harcziasabbá tette.

Zürich, az olasz-, németországi, németalföldi s részben franczia-országi hadjáratok központja, községileg kormányoztatott egy egyházi birósággal egyesitett tanács által; polgárának fogadta mindazt, ki megesküdött, hogy a köztársaságnak eszével, karjával s pénzével legalább tiz évig szolgálni fog és egy házat vesz meg vagy épit fel. Haranggali jeladásra összegyültek egy magaslatra tanácskozni a közérdekek fölött, a hadügy, az élelmi czikkek ára és a fölött, hogy mellyik császárt ismerjék el. A tanács minden négy hónapban ujra választatott s állt tizenkét lovagból és huszonnégy polgárból, kik együtt gyakorolták a kormányi, igazságszolgáltatási és végrehajtó hatalmat. A polgárok, ha meggazdagodtak, lovagokká lettek, a nélkül, hogy nevet változtattak vagy megszüntek volna kereskedők lenni; de azért, hogy kereskedésből éltek, nem feledkeztek meg a tudomány- és muzsákról. Büntetésnek volt alávetve, ki a mesteregyleteken kivül más társulatot alakitott. Ha két polgár egymás ellensége lett, számüzetett mindakettő. A ki gyilkolt, elvesztette polgárjogát és javait, életét pedig, ha idegen vala. A ki megsértetett, nem kellett folyamodványt benyujtania, hogy a sérelem megbüntettessék. A császári ügynök csak akkor jelent meg a tanácsban, ha meghivatott; hanem a főbenjáró perek ennek hatásköréhez tartoztak. A menyekzőre csak husz nőt, két fúvóst, két hegedüst és két énekest lehetett meghivni.

A grófok közöl tulnyomóságra vergődtek, délnyugaton a savoyai, központon és északon Kyburg, Toggenburg és Habsburg grófok. Ez utóbbi család nagy hatalomra jutott, midőn Rudolf, ki császárrá lett, elfoglalta Kyburg- és Lenzburgot; melly hóditmányok a vásárlott birtokokkal együtt azon terveszmét keltették föl Rudolfban, hogy ala-

kitson egy uj Sváb herczegséget vagy visszaállitsa Burgundiát, melylyet másodszülöttének szánt volna, miután elsőszülöttét birodalmi javakkal gazdagitotta meg. A schweiziak tehát félelemmel tekintettek Rudolfra, mint ki szabadságuk ellen leselkedett, s könnyebben lihegtek, midőn a császári trónon nem fia, hanem Nassaui Adolf követte őt. Miután azonban ezt Austriai I. Albert legyőzte (1298), az erdei cantonok, Schwitz, Uri és Unterwalden, mellyek közvetlenül a birodalomtól függtek, megujitották régi szövetségöket s követet küldtek Albertlez, kérvén őt, erősitné meg szabadságukat. Albert, ki semmit sem gyülölt annyira, mint a szabadságot, felelé, hogy alkotmányukon nem sokára változtatást fog tenni, azon tervet forralván, hogy a cantonokat az austriai ház valóságos birtokaivá tegye. A három canton határozottan ellene szegült, kivánván, hogy küldjön egy császári ügyészt vérhatalommal; Albert azonban két osztrák kormányzót küldött oda, brunecki Gesslert és landenbergi Beringert, kiket megbizott, hogy állandóan ott maradjanak és szigoruan gyakorolják a hatalmat, remélvén, hogy a nép, ha megunja az illy császári kormányt, inkább az austriai háznak vetendi magát alá.

Utasitásaik szellemében a kormányzók parancsolták a schweizi népnek, hogy számukra erősitett diszlakokat épitsen, fölemelték az adókat, büntettek irgalom nélkül, megvetették a régi, nemes, de erkölcseikben egyszerü családokat; azonkivül Albert az austriai árueziklekre különös vámot szabott, a cantonoknak pedig semmit sem engedett az ő államaiba bevinni. Wolfenschiessen, az idegenek pártolója, leselkedett Baumgarten neje után, s a férj megölte a csábitót. Gessler látván a házat, mellyet Steinenben a Stauffacherek épitettek, igy szólt: Mi szükségök van e nemes tehénfejőknek illy szép lakásra? aztán unterwaldi Melchthal Arnoldtól, valami kis engedetlenség miatt elraboltatta ökreit, mondván: E parasztok huzzák maguk az ekét. Melchthal védte barmait, megverte a rablót s Uriba szökött. Gessler azonban talált okot megbüntetni az elszököttnek atyját, ki buzgó védője volt hazája szabadságának: kiszuratta az öreg szemeit. A fiatal Melchthal elbeszélte a kegyetlen tettet, boszura tüzelte attinghauseni Fürst Waltert, kit mérséklete- s hazafiságaért egész Schweiz tiszteletben tartott. Walter tehát és Stauffacher Werner tanácskozni kezdtek a fölött, mikép lehetne a Habsburgok növekvő zsarnokságának ellenállni. Egyetlen módnak a szövetség megszilárditását találták. Összegyültek tehát a legkitünőbb honfiak egy éjjel a Rütlin, (egy rétecske a Vierwaldstädti tó partján), a Négy Canton-tava partján, s égre emelt kézzel igyen es-

küdtek: Esküszünk az Istenre, a császár és paraszt teremtőjére, kitől erednek az emberek jogai, hogy nem sértendjük a Habsburg-háznak sem javait, sem jogait, hogy kimélendjük a vért, de megvédendjük saját jogainkat. (1307. nov. 7.).

Tell Vilmos.

A harmincz három összeesküvő között volt Bürgleni Tell Vilmos, Fürst Walter veje, ki híres volt szabad szelleméről, s nyilazásbani nagy ügyességéről. Altorfba menvén Tell Vilmos, egy karóra tüzött föveget láta ott, mellyet Gessler azon parancscsal függesztetett ki, hogy minden elmenő meghajtsa magát előtte. Talán kisérteni akarta a kedélyeket, miután az összeesküvésről hallott már valamit. Tell nem akarta magát annyira lealázni, miért is Gessler elfogatta őt. Tell mint jó hazafi, gyülölte a zsarnokot, ki őt csakhamar halálra itélte. Tudván azonban, hogy Tell kitünő nyilazó, kegyelmet igért neki, ha lelő egy, saját kis fia fejére teendő almát. Lelőtte az almát Tell, de bevallotta a zsarnoknak, hogy, ha szerencsétlenül lő, egy másik nyilat is készen tartott Gessler számára. Talált okot a zsarnok, hogy elitélje ujra a szabadság bajnokát. A fogság helyeül a tavon tul fekvő Küssnachti börtön volt kijelölve. Gessler biztosság végett akarta Tellt átszállitni, de midőn a Rütlihez közel eveznének, a szentgothardi szorosokból megindult a rettenetes Föhn szél s ugy felkorbácsolta a tó vizét, hogy a hajó bizonyos veszélybe rohant. Tell kezébe ragadván az evezőt, eléri a partot, de kiugorván a csónakot a hullámok közé visszataszitja. Nagynehezen megszabadult Gessler is s boszút lehelve, borzasztó fenyegetéssel rohant elő, midőn Tell nyila leterité ötet [1]).

---

[1]) A Tell előtt egy századdal meghalt Saxo grammaticus krónikájában hasonló esemény adatik elő, melly Tokóban Harald Blaatand dán király alatt, a X. században történt volna. 1760-ban Bernben illy czimü munka jelent meg: *Guillaume Tell, fable danoise*, mellyben felhozatik a dán esemény, a nemzeti történet tagadására. Általános nehezteléssel fogadtatott a mü s a névtelen szerző *in contumacia* halálra itéltetett; aztán megczáfoltatott sokak által, különösen pedig Luzerni Balthazar *Défense de G. Tell*, és a hires Haller fiának *Rede über W. Tell* müve által. Most ugy hiszik, hogy a névtelen szerző Freudenberger U., ligerzi predikátor volt; és a mi benne nemzetsértési bünnek tartatott, majdnem közvéleménynyé lett, annál inkább, mivel egy más tudósitás szerint egy Tell Vilmos az Uri cantonbeli Seedorf grófja ellen követte el ama tettet, a Seedorf család pedig kihalt a XII. században, és Küssnacht kormányzói lajstromában Gessler nem találtatik. Visszatetsző dolog, tagadni egy a krónikák, énekek és folytonos hagyomány által olly ünnepélyesen szentesitett tényt: hanem mérlegezte-e valaki a hagyomány kellő értékét? Állitották némellyek, hogy a schweiziak Scandinaviából

Az összeesküdtek megszabadulván véletlenül a zsarnoktól, békével maradtak egész az 1308 ik év első napjáig, a mikor részint erővel, részint cselfogással elfoglalták a nemes urak várait. Egy unterwaldi ifju bevitte embereit a rozbergi várba egy kötelen, mellyet neki kedvese vetett le; Sarnen várába ugy mentek be, mintha a szokott ujévi ajándékokat vitték volna fel; igy tettek másutt is; aztán összegyülvén Brunnenben, a három erdei canton fiai ismét szövetséget kötöttek tiz évre.

Albert egyszer már megveretett volt Donnerbühl mellett a berniek által, kik lerontották a vele tartó nemesek várait. Most lázadásnak nevezvén azt, a mi büntelen védelme volt a fenyegetett jognak, boszuval fenyegetőzve jött a schweiziak ellen, midőn unokaöcscse gyilka leteritette őt[1]). Boszuló neje patakkal folyatta a vért, de el nem fojtá, sőt még csak el sem rettentette a szabadságot.

Morgarteni csata 1315. nov. 15.

Komolyabban látott a dologhoz Leopold, Albert másodszülöttje, ki az austriai hübéres nemesség élén indult el a hegyek lakói ellen, s olly bizton várta a győzelmet, hogy köteleket is vitt magával, melylyekre felakasztassa, vagy rabszolgaságba hurczolja a legyőzendőket. A szövetségesek segélyül hiván imák és böjtölés közt a szabadok Istenét, számra ezerháromszázan Morgarten mellett foglaltak állást, csak alabárdokkal fegyverkezve a nehézfegyverzetü lovasság ellenében. Hozzájok jött ötven számüzött, s felajánlották karjaikat a haza védelmére, csakhogy visszafogadtassanak. Tagadó választ kapva, állást vettek Schwitz határain kivül, s olly sziklákat görgettek a hegyekről az ellenséges lovasságra, hogy azt teljes zavarba hozták. Használták ezt a rettenthetlen honvédök és semmivé tették az ellenséget, aztán visszafogadták a hazába a nagylelkü ötven férfiut s megujitották a szövetséget örökre.

Más vidékek is e szövetséghez járulni ohajtottak; és pedig legelőször Luzern, daczára a nemességnek (1332); aztán a népes és gazdag Zürich (1351); nem sokára Glarus és Zug (1352). Austria e gyarapodás elnyomására felhasználta egész hatalmát, részint viszálymagvakat szórva el, részint nyilt háboru által; s Leopold épen Solo-

---

jöttek ki, s onnan hozták ama mondát; hanem ez Harald király előtt történt volna. Az e tárgy fölötti véleményeket l. e müvekben: **Ideler L.**, *Die Sage vom Schusse des Tell.* Berlin 1826. — **Haeusser L.**, *Die Sage vom Tell.* Heidelberg. 1840.

[1]) L. fönebb 223 lap.

thurnt ostromolta, midőn az Aar kiáradva, sok austriai katonát magával söprött. A nagylelkü polgárok megfeledkezve, hogy ezek ellenségek, kifogták, magukhoz hozták, jól tartották és visszaküldték őket táborukba. Mindenütt öldöklés és zsarnokság helyett, minőt a beütők gyakoroltak, megmentettek és szabaddá tettek a kit lehetett; kiváltották a rabszolgákat s növelték barátaik számát. Minden halmon vidám örömtüzek jelenték a győzelmeket, mellyek biztositották a függetlenséget, és uj testvérek csatlakozását.

Austriai II. Albertnek különösen érdekében feküdt meghóditni Zürichet, s harminczezer gyalogos- és négyezer lovassal meg is támadta azt (1352): hanem szerencséjének tartá, hogy békét köthetett; mellybe mégis becsusztatott egy pontot, melly az erdei cantonok fölötti uralomra vonatkozott. Ez ujabb elégületlenségre ada okot.

Azalatt Bern arról vádoltatott, hogy ellensége a nemes uraknak, s hogy bujtogatja ellenök alattvalóikat; Uechtland és Aargau urai tehát vesztére összeszövetkeztek, s hétszáz ur, ezerkétszáz lovag, háromezer lovas és tizenötezer gyalog katona Bern ellen indult. Ez magára hagyatva bár, nem vesztette el bátorságát; az öregek fegyvert fogtak mint a fiatalok Erlach Rudolf lovag vezetése mellett, ki a parancsnokságot csak ugy vállalta el, ha föltétlen engedelmességet esküdnének neki, mivel ugymond a többség fölött csak fegyelem fog győzhetni. Összeszedvén tehát a harczosokat és a schweizi cantonok által küldött csekélyke segélyt, Erlach elment fölmenteni az ostromlott Laupent, hol is fényes győzelmet vivott ki (1353), melly után Bern a szövetségbe lépett s csakhamar Schweiz legkiterjedtebb, s leghatalmasabb cantonává lett, melly egyesiti magában, ugy szólván, Schweiz összes népfajait s légmérsékét; a grindelwaldi és lauterbrunneni zordon völgyektől egész az arkádiai kellemü Oberlandig. A schweizi szövetség ekkép nyolcz cantont számlála, melly számmal százhuszonöt éven át változatlan maradt.

II. Albert azt követelte, hogy Zug és Glarus cantonok mondják fel az erdei cantonoknak a szövetséget, s IV. Károly császár, kinek a dolgot előterjesztette, sereggel indult a két canton ellen; Albert azonban nemhogy nyert volna, hanem kénytelen volt egyezményre lépni (1358), melly huszonötévi békét biztositott a cantonoknak, neki pedig olly bánatot okozott, hogy a schweiziaknak nevét sem akarta hallani.

Ezek egyesülhettek volna a szövetkezett sváb városokkal, mellyeknek ugyanazon ellenségeik és érdekeik voltak: hanem a népuralmi cantonok gyanusitották a városokat, ezek pedig a canto-

nokat; s e szerint elszigetelve maradtak, s midőn ötvenegy rajnai város Svábföldön és Frankoniában a szövetséghezi csatlakozását ajánlotta fel, a cantonok tagadó választ adtak, mondván: Elég a függetlenségre a mi karunk és az Isten segélye.

Sempachi csata. 1386 jul. 9.

A schweizi nép teljesen meg akart szabadulni a nemesuraktól. A Kyburg grófok, kiket a Habsburgok csaknem egészen kifosztottak, megtartottak még néhány birtokocskát, mellyeket megszakitott Solothurn városa. Kyburg Rudolf sok dicsőséggel, de kevés pénzzel térvén vissza lombardiai kalandorhadaiból, eltökélte Solothurn elfoglalásával kárpótolni magát; a támadás azonban meghiusult s neki meg kellett elégednie azzal, hogy a külvárosi kerteket elpusztitá. Ebből nagyobb háboru támadt, mellyben kitünt a schweiziak vitézsége, és az urak közötti gyülölség. Leopold, osztrák herczeg, unokája a Morgarteénnél megveretettnek, eltiporni sietett a szövetségeseket, kik nem akartak rabszolgákká lenni. Sempach ellen tartott Leopold herczeg s a harczot az előcsapatot képező négyezer nemes lovag kezdte meg; kedvezőtlen levén azonban a tér, leszálltak lovaikról és zárt tömegeket képezve nyomultak elő. Hasztalan ügyekeztek egyideig a schweiziak áttörni a lovagok első sorát, mig végre Winkelried Arnold, unterwaldi lovag, elhatározva életét adni hazájaért, igy kiálta öveihez: Ajánlom gondotokba gyermekeimet; én megnyitom nektek az utat, kövessetek; aztán neki rohanván az ellenségnek átkarolt annyi lándzsát, a mennyit birt, és saját mellének szegzé azokat, mire a többiek benyomulván az ellenség közé, olly öldöklő harczot kezdtek meg, hogy hatszáz ötvenhat báró, zászlós ur s lovag elesett, az austriai zászló odaveszett, Leopold maga is megöletett, a többiek pedig futásnak eredtek.

A laupeni csatában egy áldozár mindig a sereg előtt vitte az oltári szentséget; a sempachi előtt a rettenthetlen schweiziak térdre estek, hogy imádkozzanak az Istenhez: — imádkozzanak és győzzék le a zsarnokokat. Tschudi Albert, luzerni vargának egy népies éneke mondja: „A vallásos schweiziak földre borulnak s igy könyörögnek fennszóval: Oh Jézus Krisztus, hatalmas Isten; halálod és kinszenvedésed érdeme legyen nekünk szegény bünösöknek támaszunk; szabadits meg a szorongás- és veszedelemtől. Jó Isten, védd meg ez országot és lakóit; támogasd azt és tartsd meg ezek szabadságát.“

Összeszedvén magukat egy évi fegyverszünet alatt, az osztrákok megtámadták Glarust (1388), hanem Näfelsnél ujra megveret-

tek. E győzelem után rendeltetett, hogy minden évben april első csütörtök napján minden háztól egy ember Näfelsbe menjen, itt tizenegy napot imák közt ünnepeljen ; s midőn a szent menet a glarusi zászlóhoz jött, elmondatott a sempachi és näfelsi csaták története s az elesett polgárok nevei ; mise mondatott érettök, s hála adatott Istennek, a bold. Szűznek, Fridolin és Hilarius védszenteknek.

A szövetségesek használták győzelmöket ujabb gyarapodásra, miglen Bécsben megköttetett a béke hét évre. Ennek tartama alatt a cantonok rendezték szövetségöket, mellyben növekedett a népi elem, miután a vivott csatákban annyi báró és gróf veszett el. A rettenthetlen pásztorok hire, kik öt év alatt a legderekabb lovagcsapatok fölött négy nagyszerü győzelmet vivtak ki, elterjedt messzire; Schwitz lakóinak neve az összes helvétek nevévé lett (Schwitzer); s vagy nagyravágyás- vagy saját szenvedélyből, vagy pénzért elmentek Lombardiába harczolni különféle urak zászlai alatt.

Graubünden.

Más részről Rhaetiában a régi hetruscok maradványai, hozzáférhetlen szikláik között megtartották latinos (ladin) nyelvöket s ez időkorban szintén szövetségekbe egyesültek. Hatalmasak voltak ott a churi püspökök, hanem mellettök nagyokká emelkedtek a Sax, Räzuns bárók s Werdenberg, Monfort és Toggenburg grófok, ugy szintén a disentisi apát, ki a churi püspökkel együtt a birodalom herczege vala, és mindezek, a Hohenstaufok bukása után önálló urakká lettek. Miután az urak közől sokan szövetséget kötöttek Glarus cantonnal mindaddig, mig a hegy, mig a völgy áll, a püspök nem türte ezt s el-elfogatta Glarus canton barmait. A pásztorok fegyvert ragadtak és pusztitották ellenségök határait ; a püspök szövetségre lépett más urakkal, aztán összeveszvén saját városával, Austriához állott s háboruval árasztott el mindent. A Schams (sex amnes) szép völgye fölött Bärenburg és Fardün várak uralkodtak, mellyekből a Werdenberg grófok le-leszálltak rablás és sérelmek elkövetésére; beleeresztették barmaikat a vetésekbe és szüzleányokat raboltak el.

E jogsértések és szövetkezések ellen a községek csak egyesülésben láttak menedéket, melly végre összegyűltek Trunsban és támogattatva a disentisi apát által, szürke (grau) gubáikat szikiába ütött vas botjaikra akasztották s megesküdtek, hogy jogaikat kölcsönösen védelmezni fogják. Az urak közől sokan önkényt, mások kényszerüségből hozzájok álltak ; utóbb valamennyien ismét Trunsba jöttek s barátságot és szövetséget esküdtek (1424), felajánlván a köl-

csönös védelemre személyöket, javaikat, földeiket s katonáikat; „segitendjük egymást fegyverrel és tanácscsal; szabad lesz köztünk az adás és vevés; örködni fogunk az urak biztonsága s a béke fölött; senki sem lesz önmaga birája, nem támadja meg mások vagyonát vagy szabadságát, hanem az illető törvényszék elé terjesztendi ügyeit; a nemesnek és nem-nemesnek, a gazdagnak és szegénynek egyaránt fog tiszteltetni személye és javai; a disentisi apát szabadon fog választatni; s nagyobbszerü viszályok alkalmával ugyanazon apát három választott birót fog kijelölni és hármat a legtekintélyesb urak; s ha a birák határozata semmibe vétetnek, érvényesithetik azt akárminő uton.“

E szövetség f e l s ő b b n e k neveztetett. Nem sokára egy másik alakittatott c a d d e a (Casa Dei) név alatt, Räzuns, Tomiliasca, Heinzenberg alattvalói s a sikság lakói által (1431), hogy ellenállhassanak minden erőszaknak, hamindjárt a püspöktől vagy a főuraktól eredne is az; melly utóbbiaknak a szövetséghez kelle csatlakozniok. A Toggenburg grófok kihalltával, az ezektől függött tiz hatóság egyességre lépett a Planta és Engadin házakkal, s ekkép a harmadik, vagy t i z-j o g h a t ó s á g szövetsége jött létre (1436). Végre mind a három szövétség egybeolvadott Vazerolban (1471), alkotván a s z ü r k e-gubások köztársaságát (G r a u b ü n d e n), melly gyüléseit felváltva Churban, Ilanzban és Davosban vala tartandó. Nem sokára az olasz ügyekbe látandjuk őket beavatkozni.

Appenzell és St. Gallen.

Appenzellt a frank királyok oda ajándékozták volt a st. galleni apátságnak, melly müvelésre hozta a parlag rengetegeket. Staufen Cunon, ki apát volt a XIV. század végén, szigorral szedette be az adókat és lenézte a hegyi lakókat; egyik parancsnoka még a tejre és sajtra is adót vetett, mellynek megtagadóira kemény büntetést szabott. De lehetséges volt-e fenntartani az illy zsarnokságot, midőn a szomszédságban olly szép szabadság virágzott? És Appenzell falui csakugyan összebeszéltek titokban, elfoglalták az uri várakat, és egyesültek a schweizi cantonokkal. Az apát segélyül hija, mint szövetségeseit, a sváb városokat, de ezek serege semmivé tétetett a nép harczosai által Speicher mellett (1403). Ekkor Austriai Fridrikhez fordult, ki már régen várta az alkalmat, hogy megboszulja atyja halálát és támogassa a néptől fenyegetett nemességet. Hanem Rudolf, Werdenberg grófja, kit az osztrákok uradalmaitól megfosztottak, most az appenzelliekkel egyesült, letette a lovagi fegyverzetet, hogy egyszerü pásztorruhát öltsön, s az elnyomottak vitézségét hadi-

tudományával mérsékelte. Az osztrákok ujra megverettek (1405) és Fridrik, ki hasztalan ügyekezett Appenzellt meglepni, gyalázattal kényszerült a Rajnán visszakelni. Kevésbe mult, hogy Tirol is a szövetséghez nem csatoltaték, mi által elvágatott volna az austriaiak utja Olaszországba; de a nemes urak hat társulatba állván, zsoldjokba fogadták a sz. György társulat embereit s fölmentették a köztársaságiak által ostromlott Bregenzet. A st.-galleni büszke apát kénytelen volt engedni s alávetni magát az előbb tőle függött Appenzell véduralmának; Rudolf grófnak visszaadattak ősi birtokai.

Folytattaték azonban a háboruskodás, miglen Ruprecht császár a versengőket Constanzba hivta (1408), hol megsemmittetett az appenzell- st. galleni szövetség, s határoztatott, hogy a lerontott várak közől egy se épittessék ujra föl, az austriai herczeg kapja vissza a tőle elvett birtokokat, megerősitve mégis a tartomány és városok régi szabadalmát. De mit használt e megszoritás? Appenzell csakhamar (1411) szövetségesül fogadtatott az összes cantonok által, csak harczisságának vettetett határ, meghagyatván neki, hogy csak az összes schweizi cantonok beleegyezésével foglalhasson fegyvert.

Ez időbe estek az egyház viszályai s a constanzi zsinat, melyen Zsigmond birodalmi számüzést mondott Austriai Fridrik fejére, azért, mivel XXII. János szökését elősegitette. Buzditotta aztán Zsigmond a schweiziakat, kelnének föl az osztrák herczeg ellen; midőn pedig ezek a békeegyezményt hozták fel, átokkal fenyegetteté, utóbb pedig azzal kecsegtette őket, hogy övék lesz, a mit az osztráktól elfoglalandnak. Meg is támadták erre Fridrik birtokait s jogait, elfoglalták Badent s feldulták ama termeket, mellyekben I. Albert az erdei városok elnyomását, a Leopoldok pedig a morgarteni és sempachi csatát tervezgették. Kibékülvén aztán Fridrik a császárral, a schweiziak letették a fegyvert, de megtartották, a mit elfoglaltak.

Megváltoztatta az eredeti szövetség természetét Luzern csatlakozása; melly virágzó község hóditásra is vágyott, s a három erdei canton fölött csakhamar tulnyomóságra vergődött a többi öt, melyeknek több virágzó városuk s harczias és fegyelmezett népök vala. A schweiziak különben kezdettől fogva inkább a személyes szabadságot, mint a politikai függetlenséget keresték; eltürték a császári felsőbbséget s a nemességet, s a hagyományos jogot; s buzgó fiai valának az egyháznak.

St. Jákob melletti csata 1444.

Ezen emberek, kik olly egyszerüek s őszinték voltak szövetségeik alakitásában s olly rettenthetlenek azok fenntartásában, a békét

még sem tudták fenntartani. A választások, a legelők közössége, a féltékenység, gyakran a nagyravágyás is összeveszitette őket; összevesztek a miatt is, hogy egy párt ezt vagy amazt a császárt, ezt vagy amazt a pápát akarta, s a nemesurak szították e czivódások tüzét, melly alatt saját uralmuknak előnyöket szereztek; aztán az austriai herczegeknél mindig kész segélyre talált minden, ki a szövetségeseknek ellenségök vala. Kezdődött a szomorú testvérviszályok sora az utolsó Toggenburg gróf halálával (1436), a mikor is ennek terjedelmes birtokait a Rajna két partján igen sokan kivánták örökölni. Aztán Zürich hóditásra vágyván, polgárháborút támasztott (1439) s dölyfösen bánt a Toggenburg uradalmaihoz tartozott birtokokkal, mellyeket elfoglalni akart. A polgármester az uznachiaknak ezt merte mondani: Nem tudjátok-e, hogy ti, és várostok, és földetek, és vagyonotok sőt belső részeitek is a mi birtokaink? Ezek azonban azt felelték: Majd meglássuk. Mig testvéreivel igy dölyfösködött, a hatalmasak előtt megalázta magát; óvást tett Fridrik herczegnél, hogy a sempachi s morgarteni vérontásban semmi része, aztán szövetséget kötött velc s a Habsburgház néhány régi birtokaért segélyt igért neki a szövetségesek ellen. Hanem Fridriknek még sem sikerültek az első támadások, mellyek testvérgyilkolás közt egész Helvetiát vérrel boritották el. Megkérte azért VII. Károly franczia királyt, küldene segélyére egyet ama zsoldos hadcsapatok közöl, mellyek akkor, béke idején, Francziaországot pusztitották. Örömmel fogadtatott e kérelem, s Lajos, a dauphin, negyvenezer armagnac-kal közeledett Basel felé (1444), hol a zsinat folyt, mellyet, a pápa kivánatára, talán szétkergetni szándékozott. Csekély számu vitéz schweiziak Basel segélyére jöttek s elkergették a beütőket, de meglepetve aztán az armagnac had dereka által (St. Jákob mellett, Basel közelében), elestek vitézül, csak tizenhatot kivéve, kiknek a szökést honfitársaik soha sem akarták megbocsátani.

A dauphin győzött, de olly drága áron, hogy nem merte folytatni a háborut, hanem visszavonult, olly kegyetlen dúlás közt, hogy az embernyúzók emléke még mainap is él. Ekkor tanulta Francziaország ismerni a schweiziak vitézségét; és békét kötött velök, melly örökössé lett és Francziaországot mindig ellátta hadi csapatokkal, mellyek érte vagy királyaiért készek voltak meghalni olly bátorsággal és hűséggel, minőt zsoldos néptől alig lehete várni [1]).

[1]) A Francziaországgali első szövetség 1453-ban köttetett.

Austriával is kibékültek a schweiziak s Constanzban (1450) béke köttetett közte és a szövetségesek, közte és Basel között, Bern és Freiburg, a szövetségesek és Zürich között, mindegyik engedvén egy kicsit követeléseiből. Hanem Zürichtől kivántatott, mondjon le az Austriávali szövetségről, adja vissza a meghóditott részeket, és téritse meg a had költségeit. E pontok hosszu vitára adtak alkalmat s már-már uj háboru tört ki, midőn Butenberg Henrik, mint legfőbb választott biró, kijelenté, hogy Zürichnek Austriávali szövetsége érvénytelen s hogy Austria helytelenül zavartatik össze a birodalommal. Austria többször óvást tett, hanem látnia kellett, miszerint Schweizrai befolyása alábbszállt. Ezután (1454) Zürich, Luzern, Schwitz és Glarus cantonok szövetséget kötöttek a st. galleni apáttal, kit első szövetségestársnak fogadtak, ugy, hogy joga legyen a gyüléseken megjelenni, hanem St. Gallen városával együtt, melly amaz apátoktól valósággal megváltotta magát.

Zsigmond főherczeg uralma alatt Austria elvesztette utolsó birtokait is Schweizban a turgaui háboruban, mellyet egy tizenötévi fegyverszünet követett (1460), s ezalatt Schweiz az uj birtokokat is megszilárditotta. Kiütvén aztán az ugynevezett mulhousei háboru, a waldshuti békében (1468) a főherczeg kötelezte magát, hogy a szövetségeseknek fizetni fog tiz hónap alatt tizezer forintot, vagy átengedi Waldshut városát.

Hogy összegyüjtse ezen összeget, zálogba adta a főherczeg elsassi négy városát s a Fekete-erdőt vagy Breisgaut nyolczvanezer forintért Vakmerő Károly burgundiai herczegnek. Tetszett a dolog a nagyravágyó burgundinak, ki e zálogbirtok által mintegy utat nyert Lotharingia-, Schweiz- és Olaszországba. Látták a veszélyt a schweiziak s összeszövetkeztek a Vakmerő ellen Franczia országgal (1474), közeledtek az austriai herczeghez is, igérvén neki pénzt az elzálogositott birtokok kiváltására. Elsassban Károly nevében Hagenbach Péter kormányozott; ez rendeletet adván ki egyszer, hogy a polgárok egy hidon husvét napján is dolgozzanak, befogatott, s a rögtön összeállitott törvényszék nyolczezer tanu vallomásai folytán halálra itélte őt. Nyolcz hóhér jött össze versengeni a végrehajtás fölött, mig végre a kolmárinak adatott elsőség, s Hagenbach feje ma is Kolmárban őriztetik.

Burgundi háború.

Felingerülvén ezért is burgundi Károly, meginditotta Schweiz ellen a háborut azon borzasztó tüzérséggel, melly megrettenté Németalföldet, Lüttichet és Lotharingiát. Ferrette gróf mondá: Meg-

nyuzzuk a berni medvét s gereznát csinálunk bőréből. A fegyveresek után inasok, kalmárok s kéjhölgyek egész csapatai vonultak, olly fényüzéssel, hogy a hegyek lakói ezt üzenték Károlynak: Több arány van lovagaid sarkantyúin, mint a mennyit összes cantonainkban találhatnál. Károly azonban maga gyakran a legegyszerübben jelent meg, szegényes szürke kabátban, mint Napoleon fénytől ragyogó tábornagyai között. Zsoldosai angolok, flandrok s leginkább olaszok voltak, s Károlynak terve volt a schweiziak legyőzése után Hannibalt, akkoriban kedvencz hősét, utánozni s Olaszországba vonulni, hol barátja volt a savoyai s milanói herczeg, s közlekedésben állt mindenkivel katonái által.

Itt megkezdődnek a csaták változó szerencsével. A schweiziak ostrom alá vették a franche-comtéi, vaudi és wallisi nemesurakat, kik összeszövetkeztek volt a haza ellenségével; hanem a császár magukra hagyta szövetségeseit, s Károly hatalmába keritvén Lotharingiát (1475) [1]) hatvanezer dühös harczost vezetett a schweiziak ellen, pusztitva, akasztva s lemészárolva azokat, kik Gransonban szerencsétlen vitézséggel védték, aztán pedig kegyelemre megadták magukat. Testvéreik halálának megboszulására összecsődült huszezer schweizi, mint jelszót Gransont kiáltozva; a völgyeket két harsona szava töltötte be, miket Nagy-Károlytól tartottak meg s az egyiket urii bikának, a másikat unterwaldi tehénnek nevezték. Utolérvén végre az ellenséget, térdre estek, de nem kegyelemért esedezni, mint a burgundok gondolták, hanem hogy segitségül hivják a boszú Istenét. Először győzetett itt le Vakmerő-Károly s temérdek zsákmányt hagyott hátra, a többi közt négyszázhusz ágyut, tizezer lovat, aztán annyi kincset és hadi szert, hogy az elrablottak leszámitása után a zsákmány egy millió forintra rugott. Egy paraszt egy féldió nagyságu gyémántot talált s eladta, egy papnak három frankért, a paptól másokhoz s végre Lajos (il Moro) herczeghez került, ki azt huszezer aranyért II. Gyulának adta s most a harmas tiarán fénylik. Egy másik kisebb gyémánt más drágakövekkel együtt a franczia koronát ékesiti [2]). A szövetségesek szokásuk szerint három napig a csataté-

[1]) **Huguenin,** *Hist. de la guerre de Loraine et du siège de Nancy . . . . , ouvrage enrichi des détails inédits, tirés des croniques manuscrites de Metz et des archives de Loraine.* Metz, 1837.

[2]) Saucynak neveztetett, mivel sire de Saucy vette volt meg. A mult században 1,800,000 tur. lirára becsültetett. Egyet VIII. Henrik vett meg, kiről Mária királynőre, erről pedig az osztrákokra szállt, kik azt Bécsben őrzik.

ren mulattak, aztán lobogó zászlók alatt haza mentek, magasztalva a szabadság Istenét.

A megdühült Károly uj háborura készült, minden hatodik soldot adóba, minden hatodik embert katonának vett. Galeazzo Sforza szabad utat engedett Milanón át mindazoknak, kik Károly számára toborzattak; a schweiziak támadásra készülnek; a lausannei havasoktól kezdve az Aar torkolatáig minden második ember fegyvert ragad (1476), s midőn Károly Murtent ostromolná, megverik öt, s megölik huszezer emberét, kiknek koponyáikat egy csonthalomba gyüjték, melly sokáig intette az idegenceket, hogy a szabad és egyesült férfiakat harczra ne hiják [1]). Károly nagy bújában megnövesztette szakállát s elnyelte a mérget; de midőn látná, hogy a lotharingiai herczeg felhasználja a schweiziak győzedelmét, ostrom alá vette Nancyt, de a lotharingi herczeg egyesülve a schweiziakkal, megverte s megölte Károlyt a jégtorlaszok között. Ekkép Burgundiának utolsó, s erélye, igazsága, jó kormányzata-, leginkább pedig tellhetlen nagyravágyásáról hires ura, a schweiziak dzsidái alatt hagyta oda birtokait; de a schweiziak, kik kevés év alatt sok fejedelmet t a n i t o t t a k meg, az által, hogy megölték Károlyt, sokat tettek Austriának, az ö ellenségöknek gyarapodására. A nép nem akarta elhinni, hogy Károly meghalt, s még tiz év mulva is a kereskedők hitelbe adtak árukat, mellyekért a fizetést a herczeg visszatérésének idejére szabták. Mária, Károly örökösnője, fegyverszünetet és szövetséget sietett kötni a schweiziakkal, mit százötvenezer forintért meg is nyert. XI. Lajos legyőzvén pénzzel azokat, kik fegyverrel diadalmasak valának, föltette magában, hogy részére vonja öket; de midőn ez nem sikerülne, nem akarta ellenségévé tenni e félelmes népet, s tehát megujitá a szövetséget, fizetvén tiz évig minden cantonnak huszezer lirát és minden canton fejének ugyanannyit.

Romlásra vittek a kincsek, mellyek viszályokat támasztottak azok között, kiket sem Austria sem Burgundia el nem nyomhatott s kik leigáztatni hagyták magukat czimek és aranyláncok által. Az Austriának alávetett Freiburg annyi adósságba verte magát, hogy annak törlesztése végett zálogba adta önmagát legfőbb hitelezőjének, a savoyai herczegnek: ezzel utóbb kiegyezkedett s kiváltván magát uj cantont képezett (1481). Ez, aztán Bern, Zürich, Luzern és Solo-

[1]) *D. O. M. Caroli inclyti et fortissimi Burgundiae ducis exercitus Moratum obsidens ab Helvetiis caesus hoc sui monumentum reliquit*; azaz a csonthalmot. A francziai köztársaságiak megsemmisíték ezen *emléket.*

thurn közvédelemre közpolgárjogot alapitottak, melly erősb lenne minden politikai köteléknél, kivéve a szövetségit. A három erdei canton, mellyek Lombardiában a Giornico melletti csata által rettentő hirt szereztek maguknak, féltékenyekké lettek és egyenesen faluvá akarták tenni Luzernt, a gyülések zajosan oszoltak el, a fegyverek megcsörrentek, s megtette a viszály, a mit azok ki nem vihettek.

Flüe Miklós.

Unterwaldenben élt Flüe Miklós, ki miután ötven évig töltötte be a jó honfi kötelmeit, harczolva a haza függetlenségeért s nem keresve, de nem is vetve meg a tisztségeket, odahagyta most nejét s gyermekeit, hogy a melchthali ajtatos magányba vonuljon. Igen számos tanuk azt bizonyiták, hogy ő husz évig nem egyébbel, hanem csak ostyával élt, miért is szent gyanánt tis ztelteteti. Érte ülvén pol gártársai viszályairól, megjelent a stanzi gyülésen s egyszerü de meghallgatott szavakban mindenre kérte az összejötteket, állitnák vissza a békét, szüntetnék meg a külön közpolgárjogot, és fogadnák a szövetségbe Freiburgot és Solothurnt. Meghallgattatott, s a tiz canton között uj szövetségi egyezmény köttetett, meghatároztatván a határok, a védelem, a birói eljárás és a kereskedelmi ügy. Bevégezvén e legnagyobb csodáját, Miklós visszatért homályos szentségébe.

A graubündeniek is viszályba keveredvén Austriával, szövetségre léptek a schweizi cantonokkal (1479) és segélyt nyertek. I. Miksa főherczeg ezt mondá követeiknek: Makacs tagjai a birodalomnak, majd meglátogatlak én benneteket tegyveres kézzel, mire a követek felelék: Felség! kérjük, kiméljе meg magát e fáradságtól, mert a schweiziak durva emberek, kik nem ismerik a koronáknak tartozó tiszteletet.

Sváb háboru.

Miksa tehát meghagyta a sváb szövetségnek, hogy mint ellenséggel bánjék a schweiziakkal; a háboru egész kegyetlenségével kitört, s egy évben nyolcz csata ázta tta vérrel a hegyeket, pusztitva s éhséget és járványt terjesztve mindenütt. A schweiziak és a graubündeniek vitézsége osztrák hullákkal borittatta el Rhaetia völgyeit. Miksát pedig tehetetlen düh emésztette, miglen XII. Lajos francziа király s Lajos (il Moro) milanói herczeg, katonát ohajtván kapni Schweizból, közbevetették magukat s a baseli béke által a dolgokat előbbi állásra vitték vissza (1449).

1501-ben aztán hozzácsatoltattak a szövetséghez Basel és Schaffhausen, mellyek Schweizra nézve olly igen fontosak voltak;

végre befejeztetett a szövetség 1513-ban Appenzell, a tizenharmadik canton befogadása által. Ezenkivül szövetségben álltak Mulhouse, Brienne, Wallis, Neuchâtel és Genf városokkal. Fenntartattak ez utóbbi helyeken az uri jogok egész a franczia beütésig 1798-ban, a midőn a neuenecki csata megmutatta, hogy nem veszett még ki a vitézség, melly amaz ország történetének jellemét képezi. Idővel lassankint nagyobb egységre hozatott az olly különböző elemekből összealkotott test, a nélkül azonban hogy az eredeti jellegek eltörlettek volna, s az egyedurságí Neuchâtel, a förendurságí Graubünden, a kevesduralmi Bern, a durva waldstetteniek, a müvelt Genf, a katholikusok, protestansok, régi szabadok s legrégibb szolgák, burgundok, francziák, németek, olaszok, központ, állandó határ, nemzeti egy nyelv, vallás és törvény nélkül, mégis ugy összeforranak a köztársaságban, hogy ez az államtudós előtt, mint legsajátságosb rejtély tünik fel.

Befejeztetvén a szövetség, Schweiz csakhamar alattvalókra vágyott, s Turgau, Valtellina, Bellinzona, Lugano, Livigno, Mendrisio és Valmaggia érezték, milly boldogtalanul élnek a köztársaságok alattvalói. Még szomorúbb jelenség vérök árulása, melly akkor kezdődött s még ma sem szünt meg, ámbár a hadviselési rendszer megváltozása megvonta ettől is a fontosságot. Eladták vitézségöket a népek leigázására, hanem keményen lakoltak ezért belső megromlás és viszályok által, és hogy alábbszállt közöttük a tisztviselők iránti tisztelet, az ipar s földmüvelés szeretete és a nemzeti egyszerüség; megszentetleniték idegen ügyekben a vért, mellyel olly nagylelküen alapitották meg hazájuk szabadságát.

TIZENHATODIK FEJEZET.

Olaszország.

Zsarnokok. — Siciliai vecsernye. — VII. Henrik átkelése. — Nápolyi Róbert.

A régi lombard-szövetség vidékei hatvan éven át nem látták a császárok arczát, kik elhanyagolták volt a birodalom kert-

jét [1]). A pápák rábirván Habsburgi Rudolfot, hogy a szent Péter örökségérei minden igényről mondjon le, bevégezték az olasz függetlenség művét: Rudolf maga pénzért adogatott el királyi jogokat minden városnak, melly fizetni akart. Olly idő volt ez, mellyet föl kell vala használni az alkotmány megszilárditására, de az olaszok a helyett dölyfös viszálkodást folytattak, hogy kimeritsék s igy előkészitsék magukat az idegen uralomra.

A guelfek és ghibellinek, kiket a birodalomnak a pápasággali harcza szült, nem hogy a harcz bevégeztével szintén megszüntek volna lenni, hanem inkább még dühültebbek lettek, nem is különböztetve meg többé két nagyon különváló pártot, a nyers erőt és az eszméket, a függetlenséget és egységet, a népuralmat és főrendurságot, hanem csak öröklött régi gyülölségből marakodva, mellynek sokszor maguk sem tudták okát, annyira, hogy a pápák, midőn megfeledkeztek, hogy ők valamennyinek atyjai, néha a ghibellinekkel, a császárok pedig a ghibellinek ellen voltak; körülmények változtával pedig felváltva majd szabadságot kiáltottak ki, majd a császárságnak hódoltak, magán haszon s mulékony érdekek miatt. Az apró zsarnokok a ghibellin párthoz hajoltak, de szerencsétlen volt az a császár, ki bennök helyezte bizodalmát! Ha eljött Németországból, fogadták őt a legszivesebben s ha átadta nekik egy-egy város kulcsait, fizettek egy ideig némi haszonbért, de alig tette ki lábát Olaszhonból, leráztak minden függést és szövetségeket kötöttek ellene.

A ki figyelemmel kisérte velünk, mikép adták magukat a rómaiak, ezen egykor olly megtestesült republicanusok, a császárok korlátlan zsarnoksága alá, az nem fog csodálkozni, hogy a középkorban felszabadult olaszok ujabban türni kezdték az apró zsarnokok uralmát. Ama szabadság igazság és biztonság nélküli vala. Ha egyesek vergődtek uralomra, szenvedtek az önkényükben meggátolt urak, de a köznép elégültebb lett s inkább akart egynek, mint soknak engedelmeskedni.

---

[1]) „II. Fridrik halálától 1250-ben egész VIII. Károly beütéseig 1494-ben hosszu s zavarteljes időköz terjed ki. Legszebb dicsőségtől ragyogó korszak volt ez, korszaka a költészetnek, tudomány- s művészeteknek, és folytonos haladásnak. Olaszország olly szellemi felsőbbséget gyakorolt az Alpesekentuli népekre, minőt nem gyakorlott a római birodalom bukása óta soha; hanem politikai története csak apró, *homályos és kisfontosságu tények* halmazát mutatja fel, mellyek le nem kötik a figyelmet, s olly bonyolodottak és rendszeretlenek, hogy csak megzavarják az emlét.“ **Hallam**, *Európa a középkorban.* I. fej. 2. rész. A nélkül, hogy ragaszkodnánk ez itélethez, felhozzuk azt mentségünkre, ha talán meg nem tartottuk azt a rendet és lánczolatot, mellyet czélul tüztünk volt ki.

Legelőször Ferrara (1208) adta magát egy herczeg alá, kinek neve VI. Azzo d' Este vala; rövid idő alatt a többi városok is követték e példát, a nélkül, hogy észrevették volna, aminthogy észrevétlenül jutottak vala szabadságra. Hanem a zsarnokság sem hozta meg a békét. Nem alapulván a zsarnokok uralma erős alkotmányon, nem levén megszilárditva idő vagy közvélemény által s nem is rendes öröködés utján éretvén el, tág mezőt nyitott a vágytársak nagyravágyásának, kik ugyanazon jogczimet hozták fel, azaz föllépni mertek, és ugyanazon szentesitést nyertek, azaz sikert arattak. Egy ujabb ur kivetette a nyeregből a régit, ez barátságos városokba, pápához vagy császárhoz menekült, s ármánykodott és szövetkezett párthiveivel, zsoldosokat fogadott, polgárviszályokat támasztott, mellyek okokkal nem, hanem csak fegyverrel egyenlíttethettek ki.

Benn a zsarnokok, bár eleinte a néptől választatva, gyanus szemmel nézték a régi szabadságot s lealjasitni törekedtek a tartományt képviselő testületeket, mellyekre pedig támaszkodniok kellett volna. Azonkivül, hogy semmi törvény által nem szorittatott meg hatalmuk, a zsarnokok nagyon sok eszközzel rendelkeztek a sokaság megvásárlása-, kijátszása- s megrémitésére. Fegyverben álltak békés nép között; összeesküvés ürügye alatt lenyakaztatták vagy számüzték az ellenállókat. A polgárok jobbjai képtelenek lévén a zsarnokságot megfékezni, kényszerüségből, magányba vonultak. Az egyház, melly egykor arra kérte Istent, hogy a zsarnokoktól megszabaditson, most a zsarnokokért imádkozott, elnézve a bünöket, miket a régi pápák tekintet nélkül átokkal sujtottak [1]).

Utóbb eltünt a népi választás minden nyoma, mert a zsarnokok császári helytartók czimét vásárolták meg a császároktól, kik szivesen adták el pénzért a hatalmat, mellyet ugy sem gyakoroltak. A zsarnok ekkor félrevetette végkép a nép szabadságait és szokásait; a községeknek nem maradt fenn egyéb joguk, mint kinevezni néhány alsóbb hivatalnokot, felügyelni az utakra és saját jövedelmeire; körülbelül épen olly állapotuk volt, mint ma.

Mikép a féktelen szabadság ellen nem volt más óvószer, mint a szolgaság, ugy nem volt a zsarnokság ellen sem más, mint az össze-

[1]) A X. századbeli miseköny vekben Muratori (*Antiqu. ital.* LIV.) a zsarnokok elleni miséket talált, mellyekben segélyül hivatik az árvák Istene, az özvegyek birája, hogy nézze egyházának könyeit, és szabaditsa meg a zsarnokoktól, megujitva a régi csodákat. Ellenben Filippo Maria Visconti, milanói herczeg alatt imádkoztak a mise alatt Maine Ágnes nevü kéjhölgyeért s leányukért Bianca Máriáért.

esküvés. De amaz apró s igen nagyravágyó fejedelmek, érezvén, hogy hatalmuk csak bitorolt hatalom, s ellenségeket látván kivül belül, hogy fenntartsák magukat, félretettek minden mérsékletet s nagylelküséget, s azon hütlenség-, árulás- és rút politikához folyamodtak, melly gyalázatát képezi Olaszhonnak, s mellynek ez áldozatává lett. Minden egyes tartomány története, szövedéke a napi felforgatásoknak, gyilkolások-, összeesküvések-, kivégzések- s mérgezéseknek; a közbékének sem béke, sem háboru idején semmi nyoma; minden, még legjobb fejedelem körül is egész serege a zsiványoknak; féketlen nagyravágyás által előidézett háboruk, mellyek ezen nemzet aranya- s vérével viseltettek, melly azokat nem határozta s mellynek nyakába tolattak. Ezen időszak történetét egy-egy párt vagy népfőnök bukása vagy emelkedése képezi; a nagy és közérdekeket részletesek, családiak váltják fel, a nélkül, hogy egy pápa vagy császár vagy főur nagyszerü, figyelmet lekötő s közohajt betöltő tervekkel lépett volna fel. Támadt ellenben minden párt öléből egész sora a férfiaknak, kik uralkodni s rémiteni tudtak, millyenek voltak Ezzelino da Romano, Robert király, Castruccio, Can della Scala, Bertrando del Poggetto, Azzone Visconti, Mastino della Scala, Gian Galeazzo, László nápolyi király és Francesco Sforza [1]).

---

[1]) A szép Olaszhon minden városa
A zsarnokoktól csakugy hemzseg, és
Marcellé lesz minden pártoskodó paraszt.
Dante, *Purg.* VI.

A következő városokban a következő zsarnokok uralkodtak: Milanóban a Torriani-k, Visconti-k és Sforza-k; Lodiban Vestarini-k, Fisiraga-k és Vignati-k; Veronában Scaliger-ek; Paduában Carrara-k; Ferrarában Salinguerra-k és Este-iek; Pisa- s Luccában Castruccio Castracane; Ravennában Traversari és Polenta-k; Cremonában Pelavicini k, Cavalcabo-k, Correggio-k, Gabrino Fondulo; Florenczben Pitti-k és Medici-k; Mantuában Passerino Bonacossi és Gonzaga-k; Camerinóban Varano-k; Fermóban Migliorati-k, Gentile da Magliano és Sforza-k; Forliban Ordelaffi-k; Bolognában Bentivoglio-k, és Pepoli-k; Cesenában Malatesta-k; Imolában Alidosi-k; Urbinóban Montefeltro-k; Pármában Rossi-k és Correggeschi-k; Paviában Beccaria-k és Langosco-k; Cremában Venturino Benzone; Cortonában Casale-k; Faenzában Manfredek; Bresciában Maggi-k és Brusati-k, Novarában Tornielli k; Vercelliben Avogadri-k; Alessandriában Facino Cane; Piacenzában Scotti-k; Comóban Rusca-k; Bergamóban Suardi-k; San Donninóban Pelavicini k; Treviso-, Feltre- s Bellunóban a Caminok; Cingoliban Cima-k; Viterbóban Vico-k; Orvietóban Monaldeschi-k; Fabrianóban Chiavelli-k; Metelicában Ottók; Radicofaniban Salimbeni k; Jesiben Simonetta-k; Maceratában Malocci-k; Urbaniában Brancaleoni k; Reggióban Fogliano-k; Modenában Pio-k; Sassoferatóban Atti-k; Aquilában Montorio-k stb.

Anjou Károly.

A guelf párt azt hitte, hogy meg van alapítva szerencséje a Svábház bukása s Anjou Károlynak a Két-Siciliában megerősödése által. Károly nem sokat változtatott a siciliai alkotmányon, meghagyta amaz adókat és szigorú rendszabályokat, miket II. Fridrik s a háború szükségei hoztak életbe; építményekkel gazdagitotta Nápolyt s pártolta az egyetemet; barátaivá tett némelly népfiakat, lovagokká ütve őket; őriztette magát pedig franczia nemesek által, kik között szétosztotta a Sváb-ház barátaitól elvett hűbéreket. Hanem a régi nemesek gyülölni kezdték ezen ujakat; a megbukott háznak balsorsa a gyűlöletet szánalommá változtatta; a nép borzadott azoknak kivégeztetését látva, kik nem voltak elég gyávák régi jótevőiket megtagadni. A papság, melly Károly által, mint kit ő maga emelt föl, a Sváb-ház által elvett javakat visszanyerni remélte, megcsalódott. A király, bár esküvel fogadta a szentszéknek, hogy eltörlendi a Fridrikek által behozott önkényes adóztatást és visszaállitja a Jó Vilmos alatti kiváltságokat, mégis, hogy kielégitse nagyravágyását és kincsszomját és megtartsa a zsoldos seregnek tett igéreteket, különféle állami adókat hozott be, dijt szabott minden csekélységre, meghamisitá a pénzt, kimérette a földeket, és minden ellenszegülést földalatti börtönnel fenyitett. Aztán a néppel, melly megszokta volt olly rég időtől a normann kiváltságokat s a Svábok udvariságát, Károly emberei olly gondatlan durván bántak, hogy a francziák azóta soha sem szerettetnek Olaszhonban, csak mikor nincsenek ottan.

Procida János.

Annál elégületlenebb volt Sicilia, minél jobban kegyeltetett volt a Svábok által; szabadságaitól megfosztatva Nápolytól függött, melly legalább azzal vigasztalta magát, hogy fővárossá lett; Sicilia erőszakos és kincsszomjas tisztek alá helyeztetvén, csak alkalmat várt boszuja kitöltésére. A népmonda beszéli, mint fojtotta magába fájdalmait, szenvedéseit s hazája átkát Procida János, salernumi nemes, ki, mint Konradin hive, megfosztatott volt birtokaitól; s aztán fáradhatlanul egész Európában ellenségeket keresett az Anjouknak: mint mondják, Konradin a vérpadról egy keztyűt dobott volna le, mellyet Procida fölvett s Aragoniai III. Péterhez vitt, ki neje, Constantia, Manfréd leánya s Konradin unokahuga után igénynyel birt ama királyságra. A tény nem bizonyos, de annyi áll, hogy Károly nagy aggodalmat okozott az uralkodóknak, s hogy ezek hatalma korlátolására összemüködtek.

A piemonti városok, mellyek Károly uralma alá vetették volt

magukat, most lerázták a függést, segittetve Vilmos montferrati határgróf és a genuaiak által, kik sokszor megverték a provencei hajóhadat. A békét kereső X. Gergely nem mervén az egyháznak egyik régi bajnoka ellen lépni fel, szelid és meghallgatatlan panaszokra szoritkozott. A következett, igen rövid uralmu három pápa [1]) (1276—77) semmit sem változtatott a dolgokon, hanem III. Miklós (a büszke Orsini), hogy fölemelje saját családját, kivánta Olaszország szabadságát, s megharagudott a dölyfös Anjoura, mióta ez azon kérelmére, hogy lépne a pápával rokonságra, illy feleletet adott: Mivel vörös sarut visel, azért az Orsinik vérét franczia vérrel akarná elegyitni? Miklós tehát egyelőre barátjává tevén a császárt, biztositttatván magának ez által a szent Péter öröksége fölötti uralmat, és támaszkodván családjára, mellyet hatalomra emelt, magához ragadhatta volna Olaszország főuralmát, s kizavarhatja vala Károlyt, ha a halál meg nem gátolja őt. Palaeolog Mihály, ki vért ontva bitorolta a keleti birodalom trónját, Károlynak a görög birodalom elleni készületeit gyanus szemmel nézte, annál inkább, mivel az átengedtette magának a számüzött Balduin jogait, miket hogy érvényre hozzon, szörnyen nyomta a Két-Siciliát. Legfőbb ármánykodó volt aragoniai III. Péter, kit neje nógatott, s ki, mint jó hadviseléshez kell, szövetségek kötése által, pénzzel és titokban készült, mindig az afrikai musulmanok elleni kisérletet ürügyelve, s a ki kérdezgetni merte készületeinek valódi czélját, annak igy felelt: Olly titok ez nálam: hogy, ha jobb kezem tudná, levágnám azt bal kezemmel.

Meglehet, hogy fölhasználta czéljaira a számüzött Procidát, ki a birtokfosztott siciliai főurakkal is összeköttetésben állott, nem a szabadság kivivására, hanem csak azért, hogy urat cseréljenek. A nép inkább a pápa felé tekintett, mint ki nekik Károlyt adta s kötelmeket szabott eléje: hanem időközben a pápai széket IV. Márton (1281), született franczia s Károly embere foglalván el, ez a nép panaszaira csak azzal felelt, hogy a hozzá követségbe küldött püspököt és szerzetest börtönre vettette.

Sicilai vecsernye.

Azonban az ujabb sérelmek Siciliában odavitték a dolgot, hogy a nép dühe megelőzte a királyok nagyravágyását és a főurak összeesküvését. Az 1282-i husvét harmadnapján tudnillik, mig a palermóiak a Szentlélek-egyházban vecsernyén volnának, Drouet, franczia ka-

[1]) V. Incze, V. Hadrián, XXI. János.

tona szemtelenül bántalmazott egy nemes hölgyet, kinek szülei megölvén a katonát, elkezdődött a franczíák mészároltatása az egész szigeten.

A nép, melly semmit sem tudott az aragoniai készületekről és kapcsolatba szokta volt hozni az egyház és szabadság eszméit, községi kormányokat állitott fel a pápa védnöksége alatt, kinek zászlaját kitüzte vala. Márton pápa azonban rettenetes haragra gyuladt s midőn ujabb szerzetesek jöttek Palermóból s ezt harsogtatták fülébe: Agnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis; ő is az evangeliommal felelé: Dicebant, ave rex Judaeorum, et dabant ei alapas. Aztán „a hütlen és kegyetlen siciliabeieknek, a béke zavaróinak és keresztények gyilkolóinak“ parancsolá, hogy neki mint pápának és Károlynak mint törvényes uruknak engedelmeskedjenek; ha nem, ugy „átok s egyházi tilalom alá veti őket az isteni jog szerint.

Aragoniai Péter.

A nép igen jó eszköz a forradalomra, de nem tudja azt vezetni; igy ekkor is a főurak ragadták kezökbe a kormányt, aztán előléptek aragoniai Péter párthivei s meghivták azt, ki is kiszállván Palermóban (1282), földiszittetett a norman királyok koronájával.

Károly, kinek készen állott derék hajóhada, mellyet a görögök elleni nagyravágyó tervei hoztak létre, könnyen legyőzhette volna a pénz, fegyver s vezérek nélküli tartományt, s a bátortalanok már is hüséget s engedelmességet igértek, hogyha Károly csak annyi adót vet rájok, amennyit egykor Vilmos király; és a tisztségeket nem franczíák s provenceiak kezébe adja: a kegyetlen Anjou azonban elvetette az ajánlatot, mire az alattvalók katonát és pénzt kezdtek gyüjteni, s a mély gyülölet, a büntetés félelme s a nemzeti boszu heve képesekké tette őket ellenállani és győzni. Loria Roger, a calabriai lázadó, ki nem csak legvitézebb s legbátrabb, hanem legszerencsésebb is volt, aragoniai tengernagygyá emeltetvén, meglepte Károly hajóhadát az ostrom alá vett de rettenthetlen Messina előtt s fölégette hajóit; mit hallván Károly, belecharapott jogarába s felkiáltott: Uram Istenem! nagyon fölemeltél engem; ah csak ne legyen nagyon meredek a leesés!

Meghiusulván Messina hősisége által Károly első bosszu-terve, hogy időt nyerjen, árulásról vádolá Pétert s párbajra hivta őt ki száz lovaggal, olly föltét alatt, hogy a vesztes fél necsak Sicilia fölötti jogait, hanem ősi birtokait is elveszitse, és a nemes urak által becstelen árulónak tekintessék. Péter ezt elfogadta; megesküdtek mindketten

az evangeliomra, s az angol király a pápa ellenzésének daczára, Bordeauxban szabad küzdtért engedett nekik. Károly megjelent, de az aragon különféle ürügyeket hozott fel, nem akarván egy dárdavetéstől függővé tenni a már megnyert szép ország birtokát; Károly tehát a szószegő vágytársat fennhangon hüségtelennek kiáltja ki, a pápa pedig kiátkozottnak, hitszegőnek, becstelennek s ősibirtokvesztettnek nyilvánitja őt, Péter azonban gúnyos daczból „Aragoniai Péter, lovag, két király atyja s a tenger ura“ czimet vett föl, és mind az olasz, mind a spanyol tengeren szerencsével harczolt (1284), sőt foglyává tette ellensége fiát. E csapás, aztán a többi vereségek s Nápoly fellazadása ugy elbusitották Károlyt, hogy „miután százötvennél több nápolyit fölakasztatott s a városnak megbocsátott“ [1]), meghalt (1285).

Majdnem egyszerre halt meg Márton pápa is, kinek utódja IV. Honorius éleszté a Sicilia elleni háborut, hanem egyuttal az ország szabadságának biztositása végett két rendeletet adott ki; az egyikben szilárd alapra fektette az egyháziak kiváltságait, a másikban a siciliai lázadásokért az uralkodók kegyetlenségét s kincsvágyát okolta; megtiltá a hajótöröttek kifosztását, s a hübéröröklés jogát a fivérekre s ezek utódaira is kiterjesztette. A hadi szolgálatot csak a határokon belül tette kötelezővé. A községeknek megengedte, hogy a szentszékre hivatkozhassanak, s kimondá, hogy a melly király e kiváltságokat megsérti, annak kápolnája egyházi tilalom alá vettetik. A következett királyok mindig azon törekedtek, hogy e kiváltságok feledésbe menjenek.

II. Károly.

Sánta-Károly, mikép hivatott Anjou Károlynak fogságba esett fia, bár mennyire kivánták is őt Manfred és Konradin halálának megboszulásaul feláldozni, Constantia által mégis megmentetett, szabaddá tétetett s elismertetett Sicilia királyának (1288), azon kikötéssel, hogy, ha meg nem tartaná, a mit igért, veszitse el a Provencet, és térjen vissza börtönébe. Károly hogy megnyerje a nápolyiakat, alkotmányt adott nekik, mellyben biztositá a papság kiváltságait; a főurak és lovagoknak adószedési s joghatósági szabadalmat adott, a népnek pedig igérte, hogy csak annyi adót fog tőle szedni, a mennyit egykor Jó-Vilmos király. Rendbe hozta a pénz- és igazságügyet is és gondoskodott a visszaélések megszüntetéséről. Utóbb nem tarthatván meg aragoniai Péternek esküvel tett igéreteit, visszatért a fogságba; mig végre mégis kiegyenlittettek a dolgok, úgy hogy Károly tartsa meg

[1]) **Villani János**, VII 93.

Nápolyt, de adja Péternek Mainet és Anjout, Sicilia fölött pedig a pápa határozzon.

Ez utóbbi tartomány elszakasztatott Aragoniától Péter halála után (1285), ennek Jakab nevü fia javára, kit azonban a pápa egyházi átok alá vetett, mellytől meg nem ijedve Jakab, jó alkotmányt adott a siciliabelieknek, az Anjoukat pedig s a pápaiakat többször megverte, mig végre elnyervén az aragoniai trónt (1291), hajlandó lett a békére (1295) s átadta Siciliát a pápának, ki behelyezte Sánta-Károlyt, miután a háboru már tiz évig hasztalanul dühöngött.

Milly bajosan lehet bizni a szabadság védelmét idegenekre, tapasztalásból tanulták meg a siciliabeliek, kik magukat falka nyáj gyanánt látták eladatni Konradin gyilkosainak; miért is kétségbeesetten kikiáltották Fridriket (1296), Jakab fivérét, ki el is fogadta a koronát, daczára egész családja ellenzéseinek, melly az Anjoukkal rokonságba jött volt; még Loria Roger sem helyeselte Fridrik kikiáltását, miután ő, mint szintén Procida János gyalázatosan elárulta volt a siciliai ügyet [1]).

Caltabellotai béke.

VIII. Bonifácz fölingerelte a guelfeket Fridrik ellen, ki szivesen fogadta a patarinokat s ghibellineket; aztán ugyanazon pápa behivta saját kárára Valois Károlyt, igérvén neki mind a keleti, mind a nyugati császárságot. Eljött Valois nagy zajjal, megkoronáztatott Rómában (1302), s pápai és nápolyi csapatok élén átevezett Siciliába, hol Fridrik erősségekbe vonta magát, gondolván, hogy az ostromlás fölemészti ellensége seregét. Károly békét ajánlt, melly meg is köttetett, akkép, hogy Fridrik megtartsa Siciliát élte végeig, igérvén, hogy az Anjoukat Calabriában nem háboritandja; Sicilia királya czimét Valoisnak engedi át, maga pedig megelégszik Trinacria királyának czimével, és a szentszék hübéresének vallja magát.

E forradalom, mellyet leginkább nemzeti ingerültség támasztott, husz éven át hősi bátorsággal folytattaték; melly idő alatt Sicilia három szárazföldi, négy tengeri nagy csatát és számos apró ütközetet nyert, mik által nem csak kizárt három sereget a szigetről, hanem megvette Calabriat s a Crati völgyet, daczára annak, hogy a lovagság virágával, Róma fegyvereivel s legjelesb vezérekkel állott szemközt; s bár ezen idő alatt jeles polgári rendezetet adott magának, mindazáltal végre is még sanyarúbb idegen járom alá került.

II. Károly király Igazságos melléknevet viselt s Mária felesége

[1]) L. **Amari**-t: *Un periodo della storia siciliana* Palermo, 1842.

után igényt nyert a magyar trónra, mellyet azonban Martell Károly nevü fiának meg nem szerezhetett. Még alaptalanabbak voltak a keleti birodalom trónjára tartott jogok, mellyet másik, Fülöp nevü fiának Valois Károly egyik lánya hozott volna. Nápolyi trónját Robert harmadszülött fiára hagyta (1309—43), ki Bölcsnek neveztetett, lelki tulajdonaiért, s ki gyakori háborut viselt siciliai Fridrikkel, kit segitettek a ghibellinek és a császár, minek folytán a két ország között a béke nem állhatott helyre. Jártas volt a kormányzati s hadi ügyekben s hosszu uralma alatt első fejedelem volt Olaszországban. Sok város az ő védnöksége alá helyezte magát; a pápa öt birodalmi helytartónak nevezte ki a megürülés esetére; egész életében fejeül tekintetett a guelf pártnak, mellynek hivei maradtak Florencz és Bologna városok.

Milano.

A ghibellin párthoz tartoztak az apró zsarnokok, különösen a lombardiai urak, kiket épen semmi sem fékezett, miután a pápák, elhagyva a nyájat, Franciaország szolgáivá lettek. Milanóban a nemesek és köznép közti viszályok alatt Martino della Torre di Valsassina annyira megnyerte a nép kegyeit, hogy a város főnökének kiáltatott ki (1357), és rokonaira hagyta a korlátlan hatalmat. A milanóiak tehát már megszokták volt az egyedurságot, midőn azt Visconti Ottó érsek nyerte meg (1277) és állitotta erősb alapra, egyesitve a polgárival az egyházi hatalmat [1]). Elég szerencsés volt Visconti kivégzések nélkül jutni hatalomra, mellyet, miután a leginkább a Montferrati határgróf bukása után hozzá csatlakozott ghibellin városok által tekintélyes erősitést nyert, Máté nevü unokaöcscsére hagyni törekedett. Meg is választották ezt kapitányuknak a milanóiak, utóbb pedig Novara és Vercelli népe is; majd Nassaui Adolf is Lombardiában császári helytartónak nevezte öt ki; végre Otto nagybátyjának, Milanó és sok más város urának halála után (1295), rokonságba jött a veronai Scaligerekkel és a ferrarai Estékkel, melly családok közől amaz a ghibellinek, emez a guelfek élén állott.

Még mindig élt azonban della Torre pártja, melly erősödést nyert mind azok által, kik gyanus szemmel nézték a Visconti ház gyarapodását. Alberto Scotto, Piacenza ura összeesküdött sok apró zsarnokokkal, és lehetővé tette della Torre Guidónak a milanói uralom visszaszerzését (1302). Máté kénytelen volt számkivetésbe menni, nem sikerülvén neki a ghibellinekkel tett fegyveres kisérlet. Kérdez-

[1]) L. XII. könyv 173. lap.

tetvén Guido emberei által, mikor fog Milanóba visszatérni? felelé: Ha majd a Torrianik bünei felülmulják azokat, mellyek terheltek engem, midőn kiüzettem. És csakugyan Guidó nem sokára ellenségévé tette Alberto Scottót és más urakat; a nép elégületlen volt vele és családjában is viszályok ütöttek ki.

VII. Henrik római útja.

Azon időben a német császári trónt Luxemburgi VII. Henrik nyerte el (1308). Francesco da Garbagnate, milanói nemes, kiüzetvén hazájából a Viscontik bukásakor s Paduában élvén egy ideig mint tanár, most eladta könyveit s fegyvert vett, és elment az uj császárhöz, buzditva ezt, jöne Olaszországba és emelné föl a ghibellin pártot, biztositván Henriket, hogy jó fogadtatást várhatna nemcsak a ghibellinek, hanem a guelfektől is, kik elégületlenek Robert királylyal. Tetszett a lovagias Henriknek az ajánlat, melly kecsegtette őt, hogy Olaszhonban fogja fitogtatni a hatalmat, mellynek, mint ő állitá, minden élő lény alá van vetve [1]); s átkelt Olaszországba sereg és pénz nélkül, feledve, hogy e nép másfél századon át folyvást ellenállott az ő hatalmas elődeinek. Ám nem buzogott többé a republicanus szabadság- vágy, a Sváb-ház elleni gyülölet sem terjesztetett ki Henrikre, kit a pápa is, hogy szabaduljon valahára Francziország szolgaságából, meghitt és kisértetett követei által, gondoskodván, hogy jól fogadtassék a guelf városokban s hogy földiszittessék az arany koronával.

Annál jobban pártolták őt az apró urak. Savoyán és Susán keresztül Turinba érvén (1310), nápolyi Robert helytartói helyébe magáéit nevezte ki; aztán Astiban összejövén a lombard urakkal, igérte nekik, hogy nem akar különbséget tenni a guelfek és ghibellinek között, hanem helyreállitni a rendet, visszahini a számüzötteket s a városokat az urak hatalma alól kivonva, közvetlenül a császárság alá rendelni. Ez utóbbi nyilatkozat nem tetszett della Torre Guidónak, ki azonban, midőn hasztalan ügyekezett a guelfeket fegyverfogásra

---

[1]) A *Corpus juris civilis* egyik határozmányában olvasható: *Ad reprimendum multorum facinora, qui, ruptis totius fidelitatis habenis adversus romanum imperium, in cujus tranquillitate totius orbis regularitas requiescit, hostili animo armati, conantur nedum humana, verum etiam divina praecepta, quibus* **jubetur, quod omnis anima romanorum imperatori sit subjecta**, *demoliri*.... Tehát nemcsak a pápák támasztottak illyen igényeket. 1313-ban Pisában egy rendelet jelent meg, mellyben lázadónak nyilvánittatik mindaz, ki nyilván vagy titkon a császár becsülete, vagy hivatalnokai ellen tör..... L. **Dönigest**: *Acta Henrici VII.* p. 226.

birni, kénytelen volt meghajolni, és kiment fegyvertelenül Henrik elé, ki bevonulván Milanóba, megkoronáztatott (decz. 23) Lombardia összes városai követeinek jelenlétében; aztán Garbagnate sürgetésére kibékitette a Torrianikat a Viscontikkal, a Fisiraga házat a Langoscóval, valamint több másokat is; visszahivta hazájokba a számüzötteket s az igazság, béke és szabadság visszaállitójának üdvözöltetett.

Nem sok idő mult s Henrik elégületlenekké tette a milanóiakat az által, hogy fegyveresekkel akart városukba vonulni, és szegénysége takarására százezer forintnyi ajándékot kért tőlök (1311) [1]). Ezután gyanitva, vagy kém által tudva meg, hogy a Viscontik összeesküdtek a Torrianikkal az idegenek elüzésére, megkutattatá azok házait és számüzé az utóbbiakat; a ravasz Visconti Máténak, ki el tudta oszlatni a császár gyanuját, átadta a parancsnokságot és olly föltét alatt, hogy neki azonnal ötvenezer forintot, aztán évenkint huszonötezeret fizessen, helytartójává nevezte őt ki. A Torrianik azonban jelt adtak a lodii, cremai, cremonai és bresciai guelfeknek, kik fölkelvén elüzték a császári helyetteseket, mire Henriknek fegyverrel kelle őket engedelmességre hoznia. Brescia körül a guelfek ellen fél esztendőt és seregének három negyedrészét kelle elvesztegetnie, melly idő alatt barátai is meghidegültek, ellenségei pedig erősödtek, kik közt legfőbbek voltak Nápolyi Robert és a florenczek.

Ekkor Henrik Genua ellen ment, melly kifáradván a hosszu pártoskodásban, átadta magát huszesztendőre a császárnak, ki itt helytartójának Uguccione della Fagiuolát nevezte ki. Nagyon előmozditá szerencséjét az, hogy Genua és Pisa ellátták őtet, midőn mindenektől el volt hagyatva, s ama két város hajóival el is evezett Toscanába.

Florencz és Pisa.

Florencz már Olaszország Athenaeje vala, szenvedelmes szeretettel a tudományok és szépmüvészetek iránt, vigalmak- s ünnepélyekbe merülve, nagy jártassággal a közügyekben, és féltékenyen őrizve népuralmát, mellyet majdnem a zsarnokságig vitt. Illy magas virágzás, és azon körülmény, hogy a tisztviselők minden két hónapban változtak, és csak három év mulva voltak ujra választhatók, mutatja, milly sok kormányzásra képes polgára volt a köztársaságnak,

[1]) *Hic etenim rex noster magnanimus erat et omnium virtutum dives, pecunia et auro nimium pauper, nihil, nisi Italicis adjutus, propositi agere omnino valebat.* **Jo. de Cermenate**, *Hist.* c. 20.

miért is fiait idegen államok is szivesen alkalmazták ügyeik vezetésére [1]). De az állam kormányzói nem rendelkezvén rendes hadisereggel, legtöbbet politikai ügyességgel tehettek; aztán határozott törvények s alkotmány nem létében, hogy fennállhassanak, rokonságra s baráti támogatásra szorultak. Florencz, bár belsejében még mindig dult a Fehér és Fekete párt, hü maradt folytonosan az olasz ügyhez; nem terjesztette dühhel a szabadságot ott, hol annak becse nem ismertetett, hanem meggyőződve, hogy Olaszország müveltségét a függetlenség tételezi föl, gondoskodott, hogy sem idegen, sem nemzeti zsarnokság meg ne szilárdulhasson; azért fenntartani ügyekezett az egyensulyt, többnyire a guelfek pártján állva, de vissza nem ijedve szükség idején a ghibellinekhez is közeledni.

A mennyire gyarapodott Florencz, azon arányban hanyatlott Pisa, a császári párt régi szövetségese; beleavatkozván tudnillik a szárazföldi ügyekbe mindig vesztett; nem külde többé Konstantinápolyba s a Szigettengerbe legjobb kereskedőket, és syriai tőzsdéit is lankadozni látta. A Meloria melletti tengeri csata (1284), melly másik gyümölcse volt császári érzelmének, megalázta s alávetette őt Genuának, melly megtiltá neki egy időre a fegyver használatát, mi által a köztársaság harcziassága csökkent s ifjai más pályán kényszerültek tevékenységi kört keresni; a tengerparti, lericii s speziai halászok Genua szolgálatába álltak, aztán Pisának Corsicáról is le kellett mondania. 1323-ban apr. 11. a Sardinia szigeten volt összes pisaiak leöldöstettek Arborea és Oristano birák fondorlatai következtében; Sardiniát a pápa Aragoniának engedte, mellynek azonban Manfred della Gherardesca hős ellenállása s a pisaiak kiszoritása ti-

---

[1]) VIII. Bonifácz koronázásán a jelenvolt követek közől tizenkettő csupa florenczi volt, és pedig:

Palla Strozzi a florenczi köztársaság követe.
Cino Diotisalvi Camerino urának követe.
Lapo Uberti Pisa köztárs. követe.
Guido Talunca a sicil. király követe.
Manno Adimari a nápolyi kir. követe.
Folco Bencivenni a rhodusi nagymester követe.
Vermiglio Alfani a császár követe.
Musciato Franzesi a franczia kir. követe.
Ugolino da Vecchio, az angol kir. követe.
Rimeri a cseh kir. követe.
Simone de Rossi a konstantinápolyi császár követe.
Guicciardo Bastari, a tatárok nagykánjának követe. Mit látván Bonifácz pápa, a florenczieket ötödik elemnek nevezte.

zenötezer emberébe került (1326). A pisaiaknak ugyanekkor elzáratott az ut Áfrikába; Siciliában a catalanok versengését ki nem állták; miért is földmüvelésre, kézmüvesség- s más szárazföldi foglalkozásokra kelle magukat adniok.

Midőn Henrik császár követet külde a florenciekhez s jelenté nekik érkezését s hogy tehát jó szállást készitsenek, — ezek azt felelték, miszerint soha sem akartak s nem akarnak elfogadni olly császárt, ki barbár sereget hoz Olaszországba, midőn kötelességében állana inkább megmenteni a barbároktól e legnemesebb tartományt [1]), s tehát inkább akarnak Robert királylyal tartani. A pisaiak ekkor remélni kezdték, hogy felülkerekednek a vágytársnőn, s hogy Henrik, ki Németországban ugy is keveset birt s Olaszhonban szándékozott letelepedni, most az ő városukat választandja lakhelyül. Henrik tehát segittetve a pisaiak pénze és mindazok fegyvere által, kik Florencznek ellenségei voltak, megindult ezen város ellen (1312); hanem a florenciek azt kiáltották, hogy az ő zászlójuk még semmiféle ur előtt meg nem hajolt, s uj zászlaikra e szókat irva: A szentegyház tiszteletére s a német király halálára, tartották magukat háromszor nagyobb erő ellen, annyira, hogy a fegyver, éhség s döghalál által szorongatott Henrik kénytelen volt elvonulni, s birodalmi számüzés alá veté Florenczet „féktelen makacssága- s a királyi felség irányában hajthatlan büszkeségeért," s ezzel Róma felé indult, ott akarván fényes koronázás ünnepélyein diszelegni.

Rómában III. és IV. Miklós pápák olly hatalomra emelték az Orsini és Colonna családokat, hogy már teljes önkényt gyakorolhatának. Az Orsinik szivesen fogadták Henriket, de a Colonnák és maga Robert király fegyveres hatalommal őrzék a várost; ekkép Henrik nem hathatván tovább lateráni Szent János templománál, eltorlaszolta itt az utakat s megkoronáztatta magát (jun. 29); hanem az ünnepélyt és lakomát meg-megháboritá az ellenség ingerkedése. Eltelvén ezalatt a hübéri katonáskodás ideje, az urak nagyobb része visszatért Németországba, Henrik pedig, igen kevés katonával s pénz nélkül maradván, be nem vehette Rómát, s tehát visszafordult Florencz felé; de nem mervén azt megtámadni, megelégedett környékének feldulásával. Az inkább politikában, mint fegyverforgatásban ügyes florenciek hagyták, hogy az idő és az égalj rontsa meg a né-

[1]) **Lunig**, *Cod. dipl.* I, 1078.

met sereget, addig pedig gondoskodtak, hogy az olasz urak valamennyien Henrik elleneivé legyenek.

Henriknek csakugyan megfogytak emberei s élelmiszerei is, serege is, ő maga a legroszabb állapotra jutott, annyira, hogy nem volt képes adósságait kifizetni. Visszatért tehát Pisába [1]), s hogy valami császári jelenetet mutasson, törvényszéket állita ott fel s megidézte a lázadó városokat, mellyek azonban meg nem jelentek; Florenczet megfosztotta összes szabadságaitól [2]); Robert királyt trónvesztettnek s fejvesztésre ítéltnek nyilvánitá és feloldozta az alattvalókat a hűség esküje alól. Hogy nevetséges fenyegetőzésnek ne látszassék ez, sürgette a német országgyülést s az olaszhoni ghibellineket, hogy neki erős sereget adjanak, hanem kevésre ment; a pápa Robertnek, mint az ő hübéresének, letételét, jogai sértéseül vette s a letétel visszavonását sürgeté; csak az irigy, féltékeny Pisa és Genua adtak Henriknek hatvan hajót Nápoly megtámadására (1313), mellyet elősegitett Fridrik, Trinacria királya, berontván Calabriába. Az Anjou ház tehát nagy veszedelemben forgott, Henrik már-már elfoglalta az országot, midőn Buonconventóban Siena mellett hirtelen meghalt (aug. 24) [3]) s Olaszországot még nagyobb zavarban, mint azelőtt, a császári hatalmat pedig lealázva, a régi tisztelettől egészen megfosztva hagyta.

Pisa, melly Henrikért két millió arany forintot költött, elvesztette ezt annak halálával, s azonkivül magára vonta az összes toscanai guelfek haragját. Hogy rendbe szedje némileg zavart pénzügyét, adót vetett Pisa minden, az ő kikötőjébe hozott áruczikkre, mire felboszankodván a florenczek, kikerülték e kikötőt s ez által a végső csapást adták Pisa kereskedelmének. Kimeritve s minden oldalról fenyegetve, urának választotta Uguccione Fagiuolát, Rinieri da Corneto fiát.

A toscanai nemesek nem igen akarták a florenczi köztársaságot segitni, a földnépe elszokott a fegyverforgatástól, miért is Florencz, Lucca, Prato, Pistoja alkalmasnak láták az időt, hogy Robert nápolyi király karjaiba vessék magukat (1314). Ám Uguccione, a háboruk nagymestere mégis diadalt szerze Pisának; ostrom alá vette a Florenczczel majdnek egyaránt hatalmas és gazdag Luccát, s mellyet

---

[1]) **Coppo di Stefano** V. könyv.

[2]) VII. Henriknek Florencz elleni érdekes, kemény ítéletét l. e czimü munkának: *Delizie degli eruditi toscani*, XI. köt. 105. l.

[3]) Hogy szent ostyával mérgeztetett volna meg, az egykoruak hallgatása által megczáfolt rágalom.

azonkivül tengeri s szárazföldi rablójáratokhoz szokott nemesség környezett; elesett Lucca árulás által, s Fagiuola német katonákkal elpusztitotta s uralma alá hajtá azt. Florencz Roberttől kért tábornokokat, hogy megfékezhesse a ghibellineket; de midőn Montecatini mellett csatára került a dolog (1315 aug. 29), a ghibellinek nagyon megverték a guelfeket [1]); ám Robert mégis rávette Pisát és Luccát, hogy békét kössenek Florencz, Siena és Pistojával.

Uguccione azalatt zsarnokilag uralkodott Pisa- s Luccában, kivégeztetvén mindent, kire gyanuja vala; ez által csakhamar oda vitte a dolgot, hogy a két város fellázadt s elkergetvén őt, ismét köztársaságokká lettek (1316). Castruccio Castracane degli Interminelli, a ghibellinek feje, ki már a franczia, angol s lombardiai háborukban nagy nevet szerzett magának, a börtönből, mellybe őt Uguccione vetteté, Lucca kormányára emeltetett (1320) s egyuttal vezére lett a toscanai ghibellineknek. Annyi hadviselés alatt megtanulta egyaránt a hadakozás és kormányzás tudományát; vitéz, álnok s háladatlan volt, a mennyire csak ez a főuralomra törekvőben megkivántatik. Kín- és vérpad volt jutalma jótevőinek s ellenzőinek egyaránt, s meg nem elégedve Lucca kormányával, maga alá akarta hajtani a szomszéd városokat s már be is rohant Garfagnana s Lunigianába, midőn Spinetto Malaspini, kinek ama vidéken hatvan vára vala, segittetve a florenczieklől, utját állta neki. Ekkor a florenczieк ellen ment Castruccio s pusztitotta azok birtokait (1325), megtámadta Pratót, meglepte Pistoját. Szégyelvén e gyalázatot a florenczieк, sereget gyüjtöttek, olly nagyot minőt azelőtt soha, s ennek vezérletével a Poggetto bibornok által Olaszországba hivott catalán kalandort, Cardona Rajmundot bizták meg; a kalandor azonban, a gazdag kereskedők elbocsátása által pénzt akarván szerezni, egészségtelen mocsáros helyeken tanyáztatta őket, minek folytán igen sokan megbetegedve, haza bocsáttattak; a megfogyott sereget pedig Castruccio megtámadta Altopascio mellett, megverte azt végképen (szept. 13), elfogta Cardonát és a szent szekeret, a zsákmány olly nagy volt, hogy födezhette Castruccio hadi költségeit [2]). Használván szerencséjét, megkisértette magát Florenczet meglepni, hol a polgárok még bevégzetlen falak közt védték magukat s el sem kerülik városuk

[1]) A két ellenséges vezérnek, u. m. nápolyi Robertnek s Uguccione dell Fagiuolának fiai azonegy sirboltba takarittattak a buggianói apátságban. **Leimi.** *Cronaca di Samminiato.*

[2]) **Villani János**, IX, 319.

elesténck gyalázatát, ha Frescobaldinő rá nem veszi fiát, Tarlati Guidót, Arezzo püspökét, hogy erejével Castruccióhoz ne csatlakozzék.

Genua ostroma.

A guelf párt nápolyi Roberthez csatlakozott (1326), ki Apulián kivül uralkodott Piemont számos városai fölött és a Provenceban, szövetségben állott a guelfekkel és támogattaték XXII. János pápa által, ki őt a császárság megürültének esetére birodalmi helytartóvá nevezte. Hires hadi tettei közé tartozott a ghibellinek által ostromlott Genuának fölmentése. E város, mellyben a ghibellin Doria és Spinola házak a guelf Grimaldik és Fieschik ellen viaskodtak, erősségekké alakitá ezek palotáit. Az itteni nemesek nem ültek otthon tétlenül, hanem jártak keltek a tengeren, mint hajós vezérek, s igy tiszteletre s engedelmességre szoktatták a tengerészeket maguk irányában; s minthogy néha egy-egy családnak minden fia egy-egy hajót vezénylett, ezer meg ezer ember engedelmeskedett ugyanazon egy családnak, részint szokásból, részint hálából, részint szükségből. Igy hát nagyok és véresek voltak a pártcsaták; a ghibellinek kiüzetvén Genuából, ostrom alá vették ezt a tengeri oldalról (1318), mig a szárazról a vitéz milanói fönök Marco Visconti, Máté fia, keritette azt be. Egész Olaszhon részt vett e hadi tettben, s mig Pisa, Castruccio, Can della Scala, aztán Monferrat határgrófja, Sicilia királya, sőt a konstantinápolyi császár is az ostromlókat segitették, Florencz és Bologna fegyvereikkel, a pápa buzditó szavával Roberttel fogtak kezet. Ez benyomulván hajóhadával a genuai kikötőbe, a pápával egyetemben magához ragadta a főhatalmat Genuában, mellyet ő a felső olaszhoni guelfek müködésének középpontjává ohajtott tenni. A ghibellinek tiz hónapi erős ostrom után kénytelenek voltak elvonulni (1323), a genuaiak pedig, lerontván a ghibellinek palotáit, szent menetet tartottak ker. sz. János ereklyéivel, hálát adandók a nyert győzelemért. A köznép mellőztetni látván magát és képviselőjét, a népapátot (Abbate del popolo), Motta del popolo czimü szövetséget kötött s tiz kapitányt választott az apát mellé és czélul tüzte ki kényszeritni a helytartót, hogy igazságot szolgáltasson neki, minek megtagadása esetére, meghuzták a vészharangot. E társulatot feloszlatta Robert, ki tizenkét évig uralkodott a városon, melly idő elteltével kiüzetett kormánya, s a nép az apáton kivül, két kapitányt s egy podestát választott magának.

A ghibellinek azalatt összeszedték magukat (1325), és szintén szövetséget kötvén Soncinóban, Can della Scalát választották vezér-

nek s folytatták a háborut különféle részeken. Ellenök küldetett Poggetto Bertrand bibornok s pápai követ, ki bár a fegyverrel lelki hatalmat egyesitett, mégis el nem nyomhatta öket.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

Bajor Lajos. — Cseh Károly — Rienzi Miklós.

Bajor Lajos.

A birodalom ezalatt szintén sok viszontagságon ment által. Mig a császári korona fölött bajor Lajos és austriai Fridrik vetekedtek, Olaszországot egyik sem vette figyelembe. Miután mégis az első legyőzte vágytársát, elhatározta Olaszhonba menni. Trientbe érvén (1327) kevés katonasággal, értekezletet tarta a főbb ghibellinekkel, minök voltak Marco Visconti, Passerino Buonacossi Mantua ura, Obizzo d' Este, Guido Tarlati, Can della Scala, aztán Castruccio, Sicilia s Pisa követei, kik százötvenezer arany forintot igértek a hadi költségekre. Ezektől kisérve Milanóba jött s megkoronáztatott (máj. 30).

Milanóban Máté, segittetve négy fia, Galeazzo, Marco, Luchino, Stefano s az összes ghibellinek által uralma alá egyesité Bergamót, Paviát, Piacenzat, Tortonát, Alessandriát, Vercellit, Cremonát és Comót; hanem aztán viszályba keveredett a pápával, ki magának tulajdonitá a jogot a császárság megürültekor a császári helytartókat kinevezni; Poggetto bibornok borzasztó bünökről vádolá Mátét, a többi közt, hogy ellenezte a sz. inquisitio itéleteit; mire Máté megijedvén, hogy egyházi átok alá ne vettessék, a templomba összegyült nép előtt tette le hitvallását, intvén fiait is, hogy az egyház kebelébe térjenek, aztán magányba vonulván, nem sokára meghalt (1322), de hátra hagyta a derék főnök s ügyes kormányférfiu emlékét, kit mégis a ghibellin nagyravágyás nem engedett öszhangzásba jöni a vallási eszmék tiszteletével.

Fia Galeazzo, a pápa fenyegetéseinek s az elégületlenek fondorlatainak daczára, egyetemes főnök czimét nyerte el; de miután elcsábitni akarta Versuzio Lando, piacenzai nemesnek feleségét, ez felláziotta ellene ama várost, aztán több másokat, végre Milanót is,

melly őt az egyház ellenségének tekinté: hanem német zsoldosokkal s Márk fivérének vitézségével visszafoglalta székhelyét (1323). Körülvették őt itt a Poggetto bibornok s Cardona Rajmund által vezetett guelfek; de minthogy megveretésökhöz még sürü halálozás és Lajos császár fenyegetései is járultak, visszavonulni kényszerültek.

Lajos fenyegetései felboszantáK a pápát, ki egy egész bünsorozatot hozva fel, parancsolta neki egyházi átok büntetése alatt, hogy mondjon le; miután pedig Lajos zsinatra hivatkozott s a pápának igen durva feleletet adott, az utóbbi kimondta az egyházi átkot és a letételt s egyházi tilalom alá vetette a vele közlekedett tartományokat. Lajos mégis tovább folytatta utját, fenyegetve s kinozva a kik ellene voltak, párthiveinek pedig egyházi tilalmat vive, s Olaszhont megrabolható tartományának tekintve. Ámbár előbb Galeazzót helytartójának nevezte, a ghibellinek és Visconti Márk unszolására mégis elfogatta s Lucchino és János [1]) testvéreivel s ez utóbbinak Azzo nevü fiával a monzai k e m e n c z é k b e vettette. Igy neveztettek bizonyos börtönök, mellyeket maga Galeazzo készittetett élesen domboru talajzattal s olly alacson boltozattal, hogy a kik bele voltak zárva, sem nem állhattak sem nem feküdhettek.

Ez volt az első árulás, mellyet sok más követett átvonulása alatt, mellyben kisérője volt Castruccio Castracane. Megunta Pisa végre a ghibellinek pártolását s a terhes költségeket, mellyekből reá semmi haszon, hanem csak pápai átok s a császárok hitszegése háramlott; Castruccio tehát rávette Lajost, hogy megtámadja ama várost, melly megadta magát s fizetett százötvenezer arany forintot. A császár itt a főhatalmat vejére ruházta, s Luccát, Pistoját, Volterrát s Lunigiánát Castruccio javára herczegségre emelte (1327). Rómát az azt magára hagyó pápák iránt a legroszabb hangulatban találta; kiüzetvén a guelfek, a város kormányzata ötvenkét polgárra bizatott, Sciarra Colonna elnöklete alatt. Ez vádakat terjesztett elő Bajor Lajosnak XXII. János ellen, ki megidéztetvén s meg nem jelenvén, trónvesztettnek nyilvánittatott, s megválasztatott ellenpápának Corberiai Péter V. Miklós neve alatt (1328). E pápa által megkoronáztatta magát Lajos, melly alkalommal udvari grófja Castruccio vala, karmazsin selyem ruhában, és mellén e szók voltak kihimezve: U g y v a n, m i n t I s t e n a k a r j a; vállaira pedig: U g y l e s z, m i n t I s t e n a k a r j a [2]).

---

[1]) Ez pap volt. István ugyanaznap halt meg.

[2]) Villani János X, 54.

Ekkor Nápoly ellen akart menni, mellynek királya mindig Lajos ellen volt, de a ghibellinek, vagy megunva a sok adózást, vagy természeti változékonyságból, vagy mivel a népre egyházi tilalom nehezkedett, odahagyták Lajost: Galeazzo Visconti, ki pénzért visz szanyerte szabadságát, s ki bármilly kedvetlenül, mégis kisérte Lajost, meghalt Pesciában, kiközösitve s másnak szolgálatában; Castruccio hallván, hogy a florenczieek megrohanták az ő birtokait, ezek védelmére sietett, visszavette Pisát s Pistoját, de a fáradalmak közepett meghalt, Henrik nevü fiára hagyván az uralmat [1]). Megfosztva eme jobb-kezétől s pénz hiányában levén, Lajos, ki nem tudott mást, mint nevetségessé tenni magát hiu fényüzésével s szidalmaival, mellyekkel a pápákat boszontgatta s lealázta, kénytelen volt sietséggel odahagyni Rómát, üldöztetve s gúnyoltatva a feldühült néptől, melly még a sirból is kiszórta az időközben meghalt németeket. Mig Lajos Pisában a ghibellinekkel pereket folytatott az avignoni pápa ellen, a florenczieek egész a falak alá jöttek vele ingerkedni, aztán hitszegése s erőszakos pénzzsarolása egyátalában mindenütt becstelenné tették őtet. Megfeledkezve Castruccio szolgálatairól, eladta Luccát Francesco Castracannak, Castruccio fiai rokonának s ellenségének, minek folytán a fiuk kénytelenek voltak kalandorkodni. Sokan az őt követett szász katonákból, nem fizettetve, felmondták az engedelmességet s a Lucca és Pisa közti Ceruglio hegyre vonultak, hol is rablásból éltek. Azután vezéreltetve Marco Viscontitól, kit ők elmaradt zsoldjokért kezesnek tartottak, elfoglalták Luccát, s hogy megkapják a zsoldot, oda ajánlták a legtöbbet igérőnek.

Azzo Visconti, az előbbinek fia, kiverte Milanóból a királyi hatóságot s megvette Lajostól a császári helytartó méltóságát százhuszonötezer forinton; de midőn látná, hogy Lajos ingadoz, hogy meg ne fizesse neki a hátralevő összeget, a pápa barátságához fordult: mire Lajosnak el kelle mennie (1329), átkozva az olaszoktól, kik miatta sokáig el voltak zárva a szentségektől; s lealacsonitva hagyván a részenkint eladott császári hatalmat.

Ekkor felülkerekedett a guelf párt: Marco Viscontit megfojtotta az, ki előbb rettegett nagyravágyásától; Azzo a császári helytartó czimét pápaivá változtatta; Robert király tulnyomóvá lett Lombardiában; Brescia átadván magát neki, kiüzte a ghibellineket, kiknek uralma alatt állott; Poggetto bibornok, ki rosz katona és rosz pap volt, a helyett hogy védte volna a távollevő pápa érdekeit, saját ma-

[1]) U. a. X, 85.

gának ügyekezett Olaszország közepén szép uralmat alapitni. Középolaszországban tehát a városok használva a pápák távollétét, viharos függetlenségben zajongtak. A Polenta-k Ravennában, a Malatestá-k Riminiben, a Montefeltró-k Urbinóban, a Varano-k Camerinóban erős uralmat alapitottak, s az Apenninek, Adriai-tenger s beneventumi herczegség közt husz más uralom alakult, miket alig tudott ollykor-ollykor a pápai követ fékezni, ki majd szövetség, majd fegyver-, majd egyházi tilalommal ügyekezett a pápai tekintélyt visszaállitani. Az egyetemére büszke Bologna, Olaszország szivében nagy népesség- s kereskedelemmel, versengett Florenczczel a guelfek vezérsége miatt, s megtartá a szabadságot, szakgatottsága s pártviszályai daczára. Gozzadini és Beccadelli, Maltraversi-k neve alatt, pártolták a népkormányt, mellyet elleneztek a Scacchesi-k, Romeo Pepoli vezérlete alatt, ki öröklött javaihoz ujakat szerezvén, százhuszezer arany forintnyi évi jövedelemmel rendelkezett, mi ma annyi volna, mint másfél millió lira; melly roppant összeget fényelgésre, vesztegetésre s az igazság kijátszására használt fel.

Legyőzetvén a bolognaiak a lombardiai ghibellinek által Monteveglio mellett (1325 nov. 15.), Romeo Pepoli rávette őket, hogy adják át magukat Poggetto bibornoknak, ki oda tette által székhelyét, mint központjára egy jövendő nagy fejedelemségnek; és csakugyan már neki engedelmeskedett Parma, Reggio, Modena s más romagnai városok. De midőn a bibornok megveretett Ferrára mellett (1333), a romagnai urak minden oldalon fölkeltek, mire Poggetto kénytelen volt pénzzel, de gyalázattal Avignonba visszavonulni, hol, mivel atyja meghalt volt, elvesztett minden befolyást. Fellázadott maga Bologna is, s majd szabad állam volt, majd Taddeo Pepolít uralta, ki végre állandó uralomra vergődött, elismertetve az egyház által, évenkinti nyolczezer bolognai lira fizetése mellett. Csak Faenza, a romagnai gróf és pápai követ székhelye maradt hű a pápához.

Eme viszontagságok közt a florenczieknek Károlynak, Robert király fiának s Calabria herczegének adták át magukat, ki provenceiak- s catalánokból álló szép sereggel jövén a városba, semmibe sem vette a kötményeket, hanem négyszázötvenezer arany forintot csikart ki minden évre, a kikötött kétszázezer helyett; magának kivánta a had- és békejogot, támogattatva ebben a nemesek által, kiknek jobban tetszett az egyedurság, mint a népuralom; aztán barátainak megengedett Károly mindent, a mit akartak; a női fényüzést korlátozó törvény eltörlése által pedig azt eszközölte, hogy a közbajokhoz csa-

ládiak is csatlakozzanak. Közbejött halála megmentette tőle a florenczieket, kik most ismét szabadon müködhetve, ujonan szervezték a kormányt, mellyet alkotott két tanács, az egyik háromszáz népemberből a népfőnök elnöklete alatt, a másik kétszázötven népember- és nemesből a podesta elnöklete alatt; s mindezek minden négy hónapban ujra választattak.

Luxemburgi János.

Minthogy a ghibellinek összes vezetői, Castruccio, Gian Galeazzo, Can Grande, Marco Visconti és Passerino de' Bonacossi meghaltak vala, szükségessé lőn más valakit emelni Poggetto ellenébe. Tirolban mulatott ez időtájt azon Luxemburgi János, a cseh király, kit fönebb átalános békitő gyanánt mutattunk fel. Ehhez fordultak most (1330) a bresciaiak, hogy segitné őket a kikergetett ghibellinek és Mastino della Scala ellen, ki azokat visszahelyezni akarta. „Pénz nélkül és uralomra vágyva" eljött János, megnyugtatta a pártokat, Mastinót visszalépésre birta; és regényes kalandjainak hire, nemes külseje, ékesszólása s nagylelküsége megvakitotta az embereket, kik már csak azért sem tápláltak János iránt gyanut, mivel ő nem fegyverrel tolta fel magát, hanem szabadon választatott el; a bergamóiak uruknak fogadták őt el, ugy szintén Crema, Cremona, Pavia, Vercelli, Novara, Parma, Reggio, Modena és Lucca [1]), sőt Milano is, hová helyettesül Azzót nevezte ki, s ez féltékenység nélkül várta azon uralom végét, mellyről előre látta, hogy nagyon mulékony.

Minthogy azonban János, ki mindenkivel jól akart lenni, a pápaiaknak épen olly barátjaul mutatta magát, mint a császáriaknak, és tehát a pápai követtel egyetértésben működött, ez elég volt arra, hogy az olaszok gyanuba vegyék őt, miszerint a pápával együtt azon van, hogy szolgaságba sülyeszsze őket. Először is a florenczieknek szakitottak vele s a nápolyi király mellett nyilatkoztak; Németországba szólittatván azután saját ügyei által, Olaszhont Károly nevü fiára bizta, kit a savoyai herczegek védelmébe ajánlott; ezek azonban csakhamar magára hagyták Károlyt; a lombard ghibellinek s a toscanai guelfek egyakarattal visszavették tőle a városokat (1332) s Orzinoviban a ghibellin urak, a florenczi köztársaság s Robert király között szövetség köttetett birtokaik kölcsönös védelmére. Károly nem nagy ellenállást fejtett ki s örült ha pénzt kaphatott s módot nyerhetett más vállalatok folytatására.

---

[1]) L. fönebb 226. lap. — Milly föltételek alatt ismertetett el a császárok főurasága, lásd e könyv végén a ‚Felvilágositó jegyzetek'-et A) alatt.

Visszatért Olaszországba Luxemburgi János (1333) ezerhatszáz franczia lovassal, s százezer forintnyi összeggel, mellyet neki VI. Fülöp kölcsönzött vala, a pápa is mellette volt, mivel megboszulni kivánta a florenczieket, kik roszul bántak a pápai követtel; János azonban csakhamar belátta, hogy nem tehet semmit, s hogy tehát legalább pénzt szerezzen, eladta (1335) Parmát és Luccát a Rossi-knak, Reggiót a Fogliano-k-, Modenát a Pio-knak, Cremonát Ponzino Ponzonénak, s ezzel odább ment. Szegény királyok s császárok voltak ezek, kik katona s pénz nélkül jelentek meg időnkint a mindkettővel ellátott urak és köztársaságiak között; s minthogy nem tanusitottak más czélt, mint, hogy erszényöket megtöltsék, gyülöltettek és lenézettek; és bármilly fokon álltak is Németországban, az olasz müveltség s finomság mellett barbárokul, az olasz jogok mellett zsarnokokul tüntek föl. Bajor Lajos eladott mindent, de becstelen s hitszegő volt; Luxemburgi János valamivel becsületesb volt de szintugy árulgatott mindent. Fia Károly, ki azután császár volt, zálogba adta a florenczieknek császári koronáját, ezerhatszázhusz arany forinton. Én azért nem tudom, mit akart Dante, midőn Isten boszuját hivta fel Habsburgi Rudolf és fia Albert fejére, mivel pusztulni hagyták a birodalom ezen kertét (Olaszhont), és nem jöttek megfékezni ezen dühös vadat; vagy Petrarca, midőn a főnebbi Károlyhoz pompás meghivásokat irt. Mit remélhettek az olaszok, akár a császároktól akár a pápáktól? és mégis ezek távollétében mintegy siránkoztak; azalatt azonban azoknak is ezeknek is nevét felhasználták pártoskodásra, saját nagyravágyásuk takargatására, és hogy zavarogjanak a szabadságért, mellyet megszilárditni s mellyről lemondani egyaránt nem tudtak.

Képtelenné lévén az elöregedett Robert király a guelfek vezetésére, az ellenpárt zászlója minden részen diadalt aratott. Azzo Visconti, ki tudományok- s müvészetekkel és a fényüzéssel megvakitotta a szabadságvesztett népet, Milanón kivül uralma alatt tartá Bergamo, Cremona, Piacenza, Borgo Sandonnino, Triviglio, Vigevano, Pozzighettone, Como, Lodi, Crema, Brescia és Lecco városokat, mig nagybátyja, János elvette a Torricelliktől Novarát, mellynek püspöke vala.

A Scaligerek.

Ellensulyozta a Visconti-k hatalma a Scaligerekét, kik Veronából a Trevisói Határvidéken uralkodtak, és mint dühös ghibellinek pártoltattak a császárok által. Nagy hatalomra emelkedtek ezek, midőn uralmuk alá hajták Paduát, melly megváltotta volt magát az

az Etzelinektől; aztán a Carrarák által hagyta letiportatni függetlenségét, mellynek tartama alatt Can Grande ellen tizezer lovast és negyvenezer gyalogost tudott kiállitni; olly nagyon hatalmas vala. „Can Grande (1312—29) korának egyik legkitünőbb fejedelme vala, ki a harczban szerencsés, a tanácsban bölcs volt, szerette a tudósokat és müvészeket s igéreteit hiven megtartotta.“ Utódja II. Mastino Padua- s Veronához hozzácsatolta Vicenzát, Feltrét, Bellunót és Trevisót. Elfoglalta Bresciát, kiüzve belőle Luxemburgi János helytartóját, aztán bevette föltételek mellett Parmát is. Minthogy Lucca Tedeschi del Ceruglio hatalmában maradt volt, Florencz megbizta Mastinót, venné meg pénzen Luccát (1335), mit ez meg is tett, de a maga részére, s ekkép kilencz város birtokába jutott, mellyek neki évenkint hatszázezer arany forintot jövedelmeztek, tehát majdnem többet, mint Franczia ország az ő királyának. Midőn a florenczieknek háromszázezeret igértek neki, ha átengedné Luccát, felelé, hogy nincs szüksége olly hitványságra. Már azon törte fejét, hogy olasz királylyá legyen, Lucca lépcsőül szolgálandott Toscánába, mellynek meghóditása végett szövetségre lépett az apennini apró zsarnokokkal; s olly fényes udvart tartott, hogy bámultatnék az akkori fényüzés közepett. Cartusio [1]) történetiró Mastinót huszonhárom fejedelemtől körülvéve találta, kiket az akkori forgó viszontság uralmaiktól megmeg fosztott. Mastino igen sok lakrészt tartott készen felbutorozva különféleképen, a hozzá menekvők különböző sorsa szerint, alkalmas jelvényekkel is ellátva, minő volt a harczosok számára a diadal, a számüzöttek számára a remény, a költőknek a múzsák, a müvészeknek Mercur, a hitszónokoknak a paradicsom; az ebéd alatt zenészek, bohóczok s játékosok mulattattak; a termek falai a szerencse viszontagságait ábrázoló képekkel voltak diszitve [2]).

De a velenczések, kik ekkorig nem avatkoztak a szárazföldi dolgokba, csak mint idegenek, s kikben a paduai, vicenzai s aquilejai püspökök közelsége semmi féltékenységet sem gerjesztett, most gyanusakká lettek a de la Scala urak előtt. Mastino csakugyan nem akarta türni, hogy a sónak tovább is a velenczések egyedárusai maradjanak. Evégre erősségeket állitott fel a Pó mellett, hogy vámot szedjen az arra hajózóktól. Háború támadt ebből (1337), mellyben Velencze a Scaligerek ellen Florenczczel szövetkezett; háború, mellyet hasznukra forditottak Azzó és az elüzött urak, kik összeálltak ad desolationem

[1]) *Hist*, lib. VII. c. 1.

[2]) L. Muzio Gazatát **Muratorinál**, *Ant. Ital.*

et ruinam dominorum Alberti et Mastini fratrum de la Scala; kiknek birtokaikat gondolatban már fel is osztak és felláziták ellenök városaikat. És csakugyan (1338) Mastino kénytelen volt több városról lemondani; még Padua is visszakerült a carrarai guelfek uralma alá; a velenczések elfoglalták Trevisót, Castelfrancót és Cenedát, mellyek első szárazföldi birtokaik voltak. Mastino ürülni látván kincstárát, oda ajánlotta Luccát a florenczieknek, de mig ezek a pénzt gyüjtik, megelőzték őket a pisaiak (1341), kik a Viscontik segélyével felhasználták az alkalmat a kellemetlen szomszédság megszakasztására.

A Scala-ház nem jött magához többé, sőt Gian Galeazzo Visconti idejében elvesztette azt is, mije még volt, s megszünt uralkodó család lenni. Verona műemlékei még ma is tanusitják a Scala-ház nagyságát, és sirboltjai bizonyságot tesznek az ujjászületett és szolgai utánzás által még meg nem rontott művészetekről [1]).

Azalatt Mantuát a Gonzagák elvették vala a Bonacossi családtól (1328). Az Este határgrófok ismét uraivá lettek Ferrarának (1332), mellyhez hozzácsatolák Modenát, és IV. Károly császártól megerősittettek Rovigo, Adria, Aviano, Lendinara, Argenta, Sant-Alberto s Comacchio hübérjavak birtokában, mik közől az utóbbi jeles sóbányákkal birt. Utóbb még Pármát és Reggiót is uralmuk alá hajták.

Savoya.

Felső Olaszországban Palaeolog János montferrati határgróf, a savoyai grófok s ezek hübéresei, Jakab Achája fejedelme és Piemont grófja, és Tamás saluzzói határgróf uralkodtak. V. Amade, a piemonti Savoya-ház fia (1285—1323) VII. Henrik által birodalmi herczegségre emeltetett volt, s megnyerte Asti grófságot is. VI. Amade (1343) vagyis a Vörös gróf, melly nevet azon szintől nyerte, mellyet a chambéryi lovagjátékon ő és lova jelvényszinül viselt, elvette a provencei grófnőtől Chierit, Cherascót, Mondovit, Saviglianót s Cuneót. Jól igazgatván pénzügyeit de la Beaume Vilmos által, meg tudta venni a Vaud bárságot, s Bugey s Valromey uradalmakat; IV. Károly őt császári helytartónak nevezte ki. Konstantinápolyba menvén sógorának, Palaeolog Jánosnak segélyére, elfoglalta a törököktől Gallipolit s a bolgárokat arra szoritotta, hogy a császárral szövetségre

[1]) Mastino költséges sirboltján (1350) olvassuk:

Me dominum Verona suum, me Brixia vidit,
Parmaque cum Lucca, cum Feltro Marchia tota.

lépjenek. 1363-ban alapitá az Annunziata vagyis savoyai Nyakdisz rendét, három gömbü, aranyozott ezüstből készült lánczczal, mellynek karikái F. E. R. T. betüket mutatnak, mik a Savoya-háznak már régi jelvényét képezék s Fortitudo Ejus Rhodum Tenuit szavakkal magyaráztattak, czélzással V. Amádénak 1315-ben Rhodusban tett hadjáratára. Tizennégy tagja volt a rendnek, tizenötödik a király, de utóbb e szám huszra emeltetett.

VII. Amadé (1383—91), a Vörös, mint atyja is, barátságban élt Francziaországgal s megszerezte Nizzát, Ventimigliát, Villafrancát és Stura és Barcellonetta völgyet. VIII. Amádé, a Békés, megszerezte az achajai ház kihunytával Genua vidékét; a saluzzói s montferrati határgrófokat hübéreseivé tette, s egyesitvén egész Piemontot, uralkodék a genfi tótól a Földközi-tengerig, és Zsigmond császártól (1416) herczegi czimet nyert. Miután fontos szerepet játszott az olasz ügyekben, magányba vonult Ripailleba, Thonon mellett, honnan már előjönni láttuk őt az ellenpápa szerencsétlen pártjának támogatására.

Illyen szomszédsága volt Milánónak, hol Azzo Viscontit bátyjai, Luchino s Giovanni az érsek követték (1339—49); kik közől az egyik szigorú s hitszegő, a másik kedves és békés szellemü volt; de mindketten arra törekedtek, hogy megállapitsák családjok uralmát, és előmozditsák az állam boldogságát müvészetek, ipar, pénzügyi jóllét, tudományok és uj birtokok által. Ezek közé tartozott Genua.

Genua.

Ugy látszott valóban, mintha a belháboru eleme lett volna Genuának, olly roszul viselte magát, midőn békét élvezett. Hosszú ideig egész területe guelfek és ghibellinek közt volt megosztva, ugy, hogy az egyesek is ellenségek lévén egymás közt, tevékenységre voltak kényszeritve; a tengeri rablást a háboruk mintegy megtörvényesitették, s a köznép és nemesség kölcsönösen verte ki egymást. Robert királynak sikerült némileg helyreállitni a békét, de csakhamar tulnyomóságra vergődtek a ghibellinek (1335) s kiverték a Fieschiket s Robert helytartóját (310 lap.). Ekkor visszaállittatott a régi kormány, két népfőnökkel, a régi népapáttal s egy podestával; de a Monacóba szorult guelfek nem sokára visszatértek.

Boccanegra.

A nemesek elsőségre kapva mindenütt, a szárazon ugy mint a hajókon roszul bántak a köznéppel; a tengerészek boszut lehelve összegyültek Savonában, hol hozzájok állnak a kézmüvesek, s két consult neveznek ki; a genuai köznép szintén fellázad és szabadon

akarja apátját választani (1339). Midőn vitatkozva nem tudtak megegyezni, egyikök felkiálta: Tudjátok mit? válaszszuk apátnak Boccanegra Simont. Háza szolgálatairól mindnyájan megemlékeztek s mondák: Igen igen, menjünk Boccanegrához. Ez épen a sokaság közt volt, tehát fölemelték s vég nélkül éljenezték őtet. Helyreállván a rend, Boccanegra előadja, hogy ő nemes és elődei főméltóságokat viseltek s hogy tehát ez lealázás volna reá nézve. A nép felelé: Jól van, hát légy urunk; ő pedig: Nem lehet, mert nektek vannak főnökeitek (kapitányaitok). — Légy tehát dogénk! s ezzel San Siro felé viszik fennen kiáltva: Éljen a nép, éljenek a kalmárok, éljen a doge! s dühükben feldulják Doria és Salvagi házait [1]).

E zavargás, mellyet csak példaul hozunk fel, súlyos csapás volt a nemesekre nézve; minthogy hatalomra vergődött a nép, melly nem csak alrendü tisztviselőit, hanem a legfőbbet is maga nevezte ki. A nemesek váraikba költöztek s a békét sem Boccanegra, sem utódja, Murta János (1344) nem tudta helyreállitani.

Külbajok is járultak a belzavarokhoz; s az azovi tenger és a Propontis genuai vértől piroslott; aztán Alghero di Sardegna előtt legyőzték őket a catalánokkal egyesült velenczések, kik fogságba ejtvén négyezer ötszázat, a tengerbe vetették őket. Minthogy más részről Visconti János, elzárván tőlük a gabnaszállitást, éhségnek is kitette őket, a megfélemült genuaiak Visconti uralma alá álltak (1352). Fizetett nekik szabadságukért Visconti annyit, a mennyi elég volt a hajóhad ujjászervezésére, mi megtörténvén, Paganino Doria elfogta a velenczei hajóhadvezért, Nicolo Pisanit 5870 emberrel; a velenczések békét nyervén Visconti közbenjárására (1353), fizettek ennek kétszázezer arany forintot s lemondtak három évre a Fekete tengereni kereskedésről, kivéve Kaffát. Nem sokára Doria Fülöp megtámadván Tripolist, elfoglalta s kirabolta, és miután elvitt belőle hétezer rabszolgát s egy millió nyolczszázezer arany forintot, eladta azt egy saracennak. E diadalmak bátorságot adtak Genuának ismét szabadságra vágyni; és csakugyan lerázva a Viscontik uralmát, ujra köztársasággá lett s ujra dogénak tette Boccanegrát (1356), ki folyvást nyirbálva a nemesek jogait, holtaiglan megmaradt a kormányon. A Fieschik és hiveik a dolgok ezen uj fordulásán semmit sem változtathattak.

---

[1]) **Stella**, *Ann. Genuens.* in Rer. it. Script. XVII, 1073 l.

Bologna.

VI. Kelemen Bolognában visszaállitni törekedett a pápai hatalmat s kinevezte romagnai grófnak Durfort Hektort; VI. Incze aztán Albornoz spanyol bibornokot küldte oda pápai helytartóul, ki mint toledói érsek harczolt a mórok ellen s arany sarkantyura érdemesité magát. Nagyobb hatalom volt kezében a méltóság, mint a kevés katona és pénz, ugy szintén sokat tett személyes érdeme s a népek elégületlensége, minek folytán sok várost visszahelyezett az egyház hatósága alá s fölélesztè a guelf pártot. A Pepolik belátván, hogy Bolognát meg nem tarthatják, eladták azt Visconti Jánosnak (1350); a bolognaiak fennen kiálták: Mi nem akarunk eladatni, s a pápa hajlandónak látszott öket ettől megmenteni, de János felelé, hogy karddal fogja védni jogait, s midőn VI. Kelemen Avignonba idézte öt, hadi biztosokat küldött szállások készitésére s egész széna- és magtárak megvásárlására, tizenkétezer lovas és hatezer gyalogos számára; mire a megrémült pápa elhatározta odaadni Bolognát évenkinti tizenkétezer arany forintért.

Toscana.

Hozzáadta Bolognát János többi lombardiai tizenhat nagy városához [1]) s birtokaival egyaránt növekedvén nagyravágyása is, Florenczre irányzá tekintetét. E végre összeszövetkezett a toscanai apró urakkal és megnyerte Pisát, mire egy kis hadi kirándulást tett egész Florencz alá; hanem a Velencze ellen Genuáért kezdett háboru elvonta ötet. Fölkarolták a tervet utódai, de meggátolták ezeket a Monferrati, Este, Scala, Gonzaga, Carrara, ezen egyedül független lombardok ellen folytatott háboruk.

Frà Bussolari.

A Beccariák, támogatva a Viscontik és Monferratok által, Paviában zsarnokoskodtak. Háború támadván pedig e kettő között, Pavia a Monferrátok mellett nyilatkozott, miért is Visconti ostrom alá vette azt (1356). Már elesik vala, ha Bussolari Jakab szerzetes, ki ott akkor nagyböjti szónoklatokat tartott, s kit a férfiak és nök egyaránt tiszteltek, a függetlenség védelmére nem serkentett volna; okolva minden bajért a nők becstelen viseletét, a feslettséget, az uralkodók és alattvalók önzését. Sirt a bünbánó nép és megjavitá magát; az urak eleinte nevettek, utóbb gyanus szemmel néztek; midőn pedig Bussolari az ifjuságot az ostrom visszaverésére vezette,

[1]) Milano, Lodi, Piacenza, Borgo Sandonnino, Parma, Crema, Brescia, Bergamo, Novara, Como, Vercelli, Alba, Alessandria, Tortona, Pontremoli, Asti.

elveszteni s megölni ügyekeztek őt. Még nagyobb lőn a szerzetes buzgalma, rábeszélte Páviát, hogy ne irtózzék semmi áldozattól a szabadságért, s kiüzette a Beccariákat, kik ekkor Viscontival egyesülve, visszatértek a város ellen. Annyira tulnyomó erővel meg nem vihatott a város, miért is Bussolari alkudozásba ereszkedett (1359), s biztositotta a bosszuállás ellen a polgárokat, de nem önmagát; ő tehát elfogaték s egy vercellii monostorba záraték.

IV. Károly Olaszhonban.

Luxemburgi Károly, a lovagias János fia, császári trónra emelkedett vala, s tettetvén, hogy Olaszország java szivén fekszik, valójában pedig, mivel tudta, hogy ott sok pénzt lehet csikarni, meghallgatta a Visconti ház elleneinek s a florenczieknek meghivását; és VI. Incze sem ellenezte eljövetelét. Átkelt tehát a havasokon (1354) általános várakozás között; de mennyire elbámultak mind a reménylő barátok, mind megfélemlett ellenei, midőn látták, hogy Károly mindössze háromszáz lovassal jő, mint „a kalmár, ki siet, hogy el ne késsék a vásárról“ [1]). Ám mégis a császárkának ékes latin beszédek tartattak, a törvénytudók emlékezetbe hozták a császári jogokat, a ghibellinek és apró zsarnokok szivesen meghódoltak s viszályaikbani birájoknak vallák őtet, állitván, hogy a helyhatóságok csak az ő távollétében álltak fel, most azonban visszatértekor megszünik minden más hatalom s minden megszoritás.

Mig az összes vidékek követei tudós beszédeket tartottak előtte, ő felsége szép nyugodtan füzgallyacskákat hámozgatott s roszul rejtegette félelmét, midőn Visconti naponkint háromszor tarta szemlét hatezer lovas és tizezer gyalogos felett, azon palota előtt, mellyben ő, a fegyvertelen, fogadtaték; a mi jogait illeté, ezek nem voltak érvénytelenek, de ő a király és császár czimet csak annyiban vette igénybe, a mennyiben pénzt akart zsarolni, hogy fölszépitse az ő kedves Prágáját. Némi békét eszközlött: a Palacologot megerősité Turin, Susa, Alessandria, Ivrea s Trino és száznál több vár birtokában; Pisába jövén aztán, itt főhatalommal ruháztatott fel, mit elfogadván kivégeztette csupa gyanuból a magát érette feláldozott Gambacurti családot; ugyanezt tette Sienában, melly őt épen ugy, mint Pisa, Florencztől félve, hivta meg. Florencz, melly eleinte meghivta volt őt, most félni kezdett, látva, hogy a császár a vele ellenséges nemesekkel tart; s bár többször megváltotta volt magát a császártóli függés alól, belátta mégis, hogy jobb lesz elismerni azon fejedelem jogait,

[1]) **Villani Máté**, IV, 39.

ki nem sokára ugy is odább áll ; és megváltani magát pénzzel a bekövetkező háborutól. Hódolatot esküdött tehát neki, olly föltét alatt, hogy erősitse meg törvényeit s a már fennálló vagy ezután behozandó intézményeket, és hogy a signoria tagjai császári helyettesek legyenek s az ő nevében gyakorolják jogaikat; hogy Károly soha be ne tegye lábát se Florenczbe, se más fallal körülvett városba, hanem elégedjék meg százezer forinttal a királyi haszonvételek fejében, és négyezerrel évenkint, holtiglan.

Petrarca, ki classicai emlékekből Augustus és Nagy Constantin méltóságát visszaállitva szerette volna látni, ezt irta Károly császárnak: „Hasztalan állitod türelmetlenségem ellenébe a megváltozott időket, hasztalan nagyitod ezt hosszú előadással, melly csodáltatja benned velem inkább irói elmédet, mint császári lelkedet. Ugyan mi van most, a mi akkor nem volt? Hasonlithatók talán a mi bajaink a régiekhez, midőn Olaszországot Brennus, Pyrrhus és Hannibal pusztitotta? A halálos sebeket, mellyeket én Italia szép testén látok, nem a dolgok természete, hanem a mi elpuhultságunk nyitotta. A világ még ugyanaz, a nap ugyanaz, ugyanazok az elemek; csak a bátorság szállott alább. Te dicső dolgok végbevitelére vagy választva; neked el kell törölnöd a köztársasági különbségeket, és visszaadnod a világnak régi arczát; csak akkor leszesz az én szemeimben igazi caesar, igazi császár!“ [1])

Midőn pedig hallá hogy eljött, örömében magánkivül volt s irta; „Mit mondjak? honnan kezdjem? Kitartó türelmet ohajtottam én várakozásom alatt, most azt kezdem kivánni, hogy felfoghassam egész valójában boldogságomat, hogy az annyi örömnél alább ne álljak. Ön nem Csehország királya többé, ön a világ királya, római császár, valódi caesar. Mindent az én biztositásom szerint találand ön elrendezve, a koronát, a birodalmat, halhatlan dicsőséget s nyilt utat az egekbe. Én dicsőségemben vagyok, én diadalt érzek, hogy bátoritám önt. Nem csak én fogom önt fogadni, midőn az Alpesekről alá száll, hanem velem egy végetlen sokaság, egész Olaszhon, a mi anyánk, és Róma, Olaszország feje, ön eléje mennek, énekelve Virgiliussal: Venisti tandem, tuaque expectata parenti Vicit iter durum pietas“ [2]).

Igen, és e dicső fejedelem megigérte a pápának, hogy Rómában csak egy napig fog időzni, s minthogy nehány nappal korábban jött

[1]) *Ep. Famil.* IX, 1.

[2]) U. o. X. 1.

meg, bement ismeretlenül, zarándok ruhában, csak hogy az emlékeket megtekintse, aztán megkoronáztatván, még ugyanaznap kitakarodott. „Szalad a nélkül, hogy valaki üldözné (kiálta fel a megcsalódott Petrarca), Olaszország gyönyörei visszaijesztik őtet; maga igazolására felhozza, hogy megesküdött, miszerint Rómában csak egy napot fog tölteni! oh gyalázatos nap! oh megsiratandó eskü! A pápa, ki lemondott Rómáról, mást sem akar engedni ott időzni!“ Utjában Károlyt Pisa, Siena és Cremona nyilván sértegetik s ő ezt elnyeli; a Viscontik szeme előtt bezárják kapuikat, s ő ezt is elnyeli, vigasztalva magát az által, hogy az ő Csehországára s az oda vieendő kincsekre gondolt.

De kit ért azalatt a szenvedés? a szegény Olaszországot, mellyben minden nemzetiségü fegyveresek gazdálkodtak; mivel Károly emberei csehek, slavonok, lengyelek, horvátok és berniek; a pápáéi spanyolok, bretonok, guascok s provenceiak; a Viscontiéi végre németek, angolok és burgundok voltak. Legtöbbet szenvedett Róma a pápák távolléte miatt; mert elhanyagoltaték az igazságszolgáltatás és a közigazgatás, az utakat romok boriták, az egyházak düledeztek, az oltárok megraboltattak, ugy hogy a papoknak miseöltönyeik sem voltak; a római urak kereskedést üztek a régi müemlékekkel, melyek átköltöztek a szomszéd városokba, különösen az egykedvü hivalkodó Nápolyba [1]). Megdühültek ezalatt a Colonnák és Orsinik pártjai, kik közől választattak szokás szerint a senatorok. Hogy ezekkel együtt pártoskodjanak és ne hagyják magukat elnyomatni, a kisebb urak is erősségekké változtatták a palotákat s Róma hires mümaradványait; a vidéket rablók háboriták; a bárók raboltak és fenyegetőztek, meggyalázták a szerzetes szüzek magányát, erőszakot tettek becsületes férjek feleségein; még a munkások is, midőn dologra mentek, megraboltattak, és pedig Róma kapuiban; annak volt több joga, kinek erősebb volt karja; nem volt semmi biztonság, mindenki barátai s rokonaival védte magát, minden nap gyülekezetek tartattak [2]).

A pápák távollétében a nép helyhatósági kormányt rendezett. tizenhárom kerületre osztotta fel a várost, mindegyiket külön zászló

---

[1]) *De vestris marmoreis columnis, de liminibus templorum, de imaginibus sepulcrorum, sub quibus patrum vestrorum venerabilis cinis erat, ut reliqua sileam, desidiosa Neapolis adornatur.* Igy Petrarca, kinek leveleiből veszem e rajzot.

[2]) **Tomao Fortifiocca**, *Vita di Cola Rienzi, tribuno del populo romano.* stb. Bracciano 1624.

alatt; kerületenkint négy tagból állott a nép tanácsa, mellyen kivül még egy másik huszonöt tagu is volt, egy seregparancsnokkal, de polgári képviselet nélkül. A népnek mint politikai község élén a római parancsnok (praefetto) állott, mig a senator a végrehajtó hatalmat képviselte, a nemesség irányában is; s valahányszor uj pápa választatott, Avignonba tisztelgő követség menesztetett.

Cola di Rienzo.

VI. Kelemen választatásakor e követség közé tartozott Miklós (Cola, röviditve Nicolaból), Lorenzo fia [1]), egyike azoknak, kik vizet hordtak Rómába, mielőtt V. Sixtus a vizvezetőt bevégeztette s mielőtt Róma kutak városává lett [2]). Rienzo Miklóst, a classicusok s különösen Julius Caesar magasztos dolgainak olvasása csodálatra ragadta a római köztársaság iránt [3]), és bátoritva annak látása által, hogy Róma a pápáktól elhagyatva, rablók martaléka, a régi fény visszateremtéséről kezde gondolkodni (1347), felcserélve, mint ezt az olaszok gyakran teszik, az emlékeket a reményekkel. Gracchus és Cicero hallgatóinak elkorcsosult fiaihoz beszélni kezdett a régi dicsőségről, szemeik elé tartá a feliratokat s jelvényeket, mik alkalmasak voltak a hiuság fölébresztésére; ezután a nép jogait feszegette. Egyik fivérét megölette Colonna és nem bünhödött érte, mi Miklós előtt még gyülöltebbé tette amaz a réginél semmivel sem jobb, pártoskodó, erőszakos, de erőteljes nemességet. Vissza kivánta tehát állitani a néptribúnokat, s összekapcsolta a classikai emlékeket Crescentiuséi s bresciai Arnoldéival; és a mint a nemeseket, épen úgy vágyakodott megfékezni a pápákat is, kik a nyájat magára hagyták.

A római nép, mellynek szabadelvü eszméi ollyanok, mint városának hét halma közé szoritott láthatára, szivesen hallá magasztaltatni azok nagyságát, kiket őseinek tekintett; a tudósok, kik akkor Liviust és Sallustiust olvasták, örömmel hallák hangoztatni a régi neve-

---

[1]) **Du Cerceau**: *Conjuration de Nicolas Gabrini dit de Rienzo, tyran de Rome*, Páris 1733. — **Papencordt**, *Cola de Rienzo und seine Zeit, besonders nach ungedruckten Quellen dargestellt.* Hamburg és Gotha 1841. E kiadatlan okmányok Cola levelei IV. Károlyhoz s a prágai érsekhez, mikben latinul előadja egész történetét. Fölfedezte azokat Pelzel; az eredeti aztán elveszett; a másolatot közzétette Papencordt, kit meggátolt a halál Róma történetét a birodalom bukásától a XVI. század elejeig kutatni.

[2]) A felhozott levelekben Cola állitja, hogy öt VII. Henrik nemzette, kinek az ő anyja Rómában *ministrabat, nec forsitam minus quam sancto David et justo Abrahae per dilectas extitit ministratum.*

[3]) *Nihil actum fore putavi si, quae legendo didiceram, non adgredierer exercendo.* Epist.

ket; és gyarapodott Rienzo hitele, mint mindenkié, ki a legveszélyesb betegségben orvosságot nyujt. Egyszer, midőn a nemesurak távol valának, Rienzo felhasználja az alkalmat s gyülésre hivja a népet. Az éjt az egyházban imádkozva tölti el, aztán nyakig fegyverbe öltözve, fölmegy, miután misét hallgatott, a capitoliumba, kisérve zászlókat s jelvényeket tartó lelkesedett ifjak által; fölérve az emelvényre, onnan nem egy reformátor, hanem egy demagóg modorában kezde szónokolni. Tekintélyt szerzett volt neki az orvietói püspök, a pápa helytartója, ki Rienzo oldalán állva, egy rendszabályt olvasott fel a jó állam rendezéséről, biztositván a jelenvoltakat, s talán maga is meg lévén győződve, hogy a pápának kedves leend, ha ő az ő Rómáját fölszabaditja a bárók zsarnoksága alól.

A jó államrendezés pontjai ezek voltak; biztositása a polgárok személyének minden nemesi önkény ellen; Róma-városi őrség és a partokon naszádőrség szervezése; biztositása a hidak- és utaknak; lerontása azon várak- és keritvényeknek, mellyekből a nemesurak hatalmukat gyakorolták; gyors igazságszolgáltatás, és magtárak, hogy a szegénység ne éhezzék; közgondoskodás az özvegyek- és árvákról, különösen a harczban elestekéiről. Felszólitott Rienzo minden olasz községet, hogy a római egyetemes gyülésre két-két követet küldjön, mi első példája leendett a képviseleti országgyülésnek, mi által és a Rienzo által inditványozott olasz szövetség által egy uj korszaka nyilt volna meg Olaszhonnak, melly igy másod izben is Európa élére állott volna.

Ez utóbbi czélokat nem érté a nép; de érté a biztonságot, ócsóságot, segélyezést s a pápa visszatérését: megbizza Rienzót amaz alkotmány valósitásával, tribun czime alatt, s fegyveres erőt ad rendelkezése alá; és Rienzo kezébe vevén a hatalmat, felakasztat nehány a városban elfogott rablót. Colonna István, ki eleinte mellőzte a rendeletet, melly őt Rómából kiparancsolá, midőn hallotta, hogy Rienzo népi katonaságot szed, rajta volt, hogy meneküljön; s minthogy ő volt a nemesek leghatalmasbja, a többiek megfélemültek és szintén odahagyták Rómát, s átengedték gaz bünszolgáikat az igazság kezének.

Helyreállitván a békét, Rienzo futárokat küldött a Colonnák, Orsinik és Savellik hozzáférhetlen váraiba, felszólitván őket, jőjenek és esküdjenek a béke fenntartására, mit ezek meg is tettek, igérvén, hogy nem háboritandják az utakat, nem ártandnak a népnek és a tribunoknak s hogy be nem fogadják a gonosztevőket. Ennek folytán a keresztények, kik minden részről Rómába zarándokoltak, szokatlan

biztonságot találtak itt s hazájokba térve, magasztalták a néptribun erélyét.

Avignonban rémülést okozott ezen első mozgalom, midőn megérkezett a levél „a szigorú s kegyelmes Miklóstól, a szabadság, béke és igazság tribunjától, a római szent köztársaság dicső szabaditójától," mellyben hűséget igért a szentszéknek. Hason leveleket menesztett Olaszország többi összes hatalmasságaihoz, aztán Franczia s Németországhoz. A merényletet dicséretesnek tarták mind azok, kiket inkább a classicai emlékezések, mint a dolgok helyes volta gyönyörködtetett. A magasztalások, mellyekkel Petrarca az egész Olaszhon által tisztelt lovagot halmozta, csodálandónak tüntették ezt föl a tudós világ előtt [1]). Sok város alája vetette magát, sok támogatta őt, mig némellyek bolondnak tarták. Giovan di Vico, Viterbo ura, mint szintén az orvietói báró meghódolásra szorittattak; Florencz, Siena s Perugia hadcsapatokat, Umbria városai követeket, Gaeta pedig tizezer arany forintot küldött; Velencze és Luchino báró szövetségeseiül vallák magukat; Nápolyi Johanna tisztelettel fogadta követeit, mint szintén Lajos császár is, mig a Pepolik, Esték, Scaligerek, Gonzagák, Carrarák, Ordelaffok s Malatesták gúnyt üztek azokból.

És ő igazolni látszott ez utóbbiak eljárását a badarságokkal, mellyeket magának engedett: mert tulnyomóbb lévén jellemében a hiuság az erőnél, amaz olly becsületes, olly önzetlen kezdeményeket

---

[1]) Ime Petrarcának egy levele Rienzóhoz: „A te magasztos nyilatkozatod a szabadság visszaállitását hirdeti; s ez megvigasztal, felüdit s elbájol engemet. . . . A te leveleid kézről kézre járnak a főpapok közt, olvastatnak, lemásoltatnak; ugy tetszik, mintha égből szállanának alá vagy *az ellenldhuaktól jönének.* Alig hogy megérkezik a futár, veszekszenek a levél olvasása miatt, s Apollo jósdái nem adhattak volna olly különböző értelmezéseket. Bámulatos a te ildomod, melly szerint minden szemrehányástól ment vagy s melly fölmutatja mind a te bátorságod nagyságát, mind a római nép felségét, a nélkül, hogy a pápának tartozó tisztelet megsértetnék. Olly bölcs és ékesszóló férfiutól telik ki, mint te vagy, összeegyeztetni a látszólag egymással ellentes dolgokat. . . . Semmit sem teszesz, mi aljas félelmet vagy badar vakmerőséget árulna el. . . . Nem tudjuk, tetteidet bámuljuk-e inkább vagy irályodat? mert mondják, hogy ugy cselekszel, mint Brutus és szónokolsz mint Cicero. . . . Félbe ne hagyd nagylelkü kezdeményedet. Az alapok, mellyeket vetettél, u. m. az igazság, béke, jog és szabadság, dicsőek. . . Mindenki tudja, milly hévvel kelek én ki minden ellen, ki kétségbe meri vonni a valódi tribunság jogosságát és a te törekvéseid tisztaságát. Én nem nézek sem előre sem hátra, és mégis sokakat i degenitettem el magamtól mit nem is csodálok, tapasztalván régen, mit Terenti us ezen verse mond: *Az engedékenység barátokat, az igazság ellenségeket szerez.*"

gyermekies nagyravágyással folytatta. Először is fényüzést kezdett, talán, hogy magához édesgesse a népet; szerfölött költségesen élt; lovaggá avattatá magát olly ünnepélylyel, minőhez hasonlót alig látott; Nagy-Constantin kádjában fürdött; felölté azt a dalmaticát is, mellyet hajdan a császárok koronázáskor viseltek; kezében jogarral, fejében a hét erényt jelvényező hetes koronával, a világ négy tája felé villogtatta kardját, mondván: Megitélendem a föld kerekségét az igazság szerint, és a népeket a méltány szerint. És ezen világ fölött követelt uralom folytán megidézte Lajost a magyar királyt, és Johannát a nápolyi királynőt, ugyszintén Lajos császárt és vágytársát Károlyt, hogy terjeszszék az ő törvényszéke elé, mikép választattak, „miután a választás, mint irva van, csak a római népet illeti.“ A pápának meghagyta, térjen vissza székhelyére; szabadoknak nyilvánitá az összes olasz városokat, mellyeknek, „utánozni akarván a római kegyességet és szabadságot“ [1]), római polgárjogot, és a császár-választásbani részvételt engedett; az olasz államoknak, a pápának és császárnak meghagyta, küldjenek követeket Rómába, hogy tanácskozni lehessen a békéről s egész Európa javáról.

A pápa, ki eleintén pápai kormányzóvá nevezte öt, felboszonkodott, midőn a hatalom- s követelésekben tulmenni látta őt; a helyettes, ki addig vele egy uton haladt, óvást tőn a pápához s fejedelmekhez intézett meghagyás ellen; a közvélemény, melly támogatta öt, mig a nép sorsának javitásáról volt szó, most elhagyni kezdte öt; szemére vetették neki a rendetlen költségeket, mellyek következményeül tekintetett a sok adó, mellyet minden uj kormány szedni kénytelen. Rienzo akkor rémuralomra határozta magát s hogy kincset szerezzen, ki akarta végeztetni a főurakat; de a nép szava meggátolta a gonoszságot, és kényszerité őt az urakat ismét szabadságba helyezni. Ezek boszut lehelve, megerősiték magukat váraikban; összegyüjték az elégületleneket s hadat kezdettek Róma környékei ellen, lepusztitva az aratáshoz közel volt vetéseket. A derék tudós, a békeszerető tribun, hasztalan idézvén törvényszék elé az urakat, kénytelen volt maga is fegyvert fogni; és a csatatéren, hol az öreg Colonna fiastul s más urakkal együtt elvérzett, Rienzo fiának lovaggá üttetésével ülte meg a győzelmet.

De mi haszna volt a népnek e diadalokból? A tribunnak ki-

---

[1]) *Volentes benignitates et libertates antiquorum Romanorum pacifice, quantum a Deo nobis permittitur, imitari.*

ürült kincstára és megapadtak jövedelmei, a pénz szerzésének módjai pedig ingerlők voltak. A pápai bibornok-követ Berferudo d'Deux azért, visszanyervén erélyét, Rienzót árulás- és eretnekségről vádolá és összebeszélt a nemesurakkal, hogy Rómát kiéheztetendik. Rienzo szónoklatával s a vészharanggal ügyekezett a nép lelkesedését ujra felébreszteni; de nem volt bátorsága eltürni a legkeményebb büntetést, a magára hagyatást. Imádkozott, sirt, remegett, aztán lemondott, s bezárkozott a Szentangyalvárba rokonai s kisszámu hiveivel, mig végre megszökött (1348). Felbátorodván ellenségei és a kik remegtek, mivel előbb barátai voltak, most felakasztották őt képben és lerontották egy pillanat alatt, a mit Rienzo hét hónap óta épitett.

A bujdosó de nem gonosz tribun néhány évig az apenninhegyi montemajellai ferenczesek közt élt, hol épen akkor forrongtak a fraticelli-knek pápai tekintélyt s fényüzést ostromló eszméik s hol Rienzo a magány lelkesedésében ugy hitte, hogy ő hivatva van közremunkálni egy átalános reformra, mellyet Isten létesitendő volt a világ romlott életének megjavitására. Hogy lendületet adjon ez ügynek, megjelent IV. Károly császárnál Csehországban, s jelenté, hogy fontos titkokat akar fölfedezni, buzditani őt Olaszország megszabaditására s ellátni őt fegyveres erővel, melly nélkül az igazság semmit sem tehet. Károly azonban befogatta s Avignonba vitette a tribunt, hol ez kegyelmet nyert (1352) s Petrarca közbevetésére föloldozva az egyházi átoktól is, békében élhetett.

Rómában némileg helyreállott a rend és nyugalom a pápai követ s a két senátor uralma alatt, s az épen bekövetkezett jubileum (1350) temérdek népet és pénzt folyatott a városba [1]). Hanem az elbizakodott nemesség fékezésére néptribunná kiáltatott ki Francesco Baroncelli, kivel egyetértve a pápai követ Albornoz kényszeritette Vico János parancsnokot, hogy adja vissza az elfoglalt sok földet, mi megtörténvén, magához ragadta a város uralmát. A nép ekkor kérte őt, hogy kormányzónak a visszajött Rienzót nevezze ki, és Albornoz megtette senatornak (1354), remélvén, hogy a népszerü Rienzo helyreállitja a csendet. Sikerült is ez Rienzónak, ki elfogatván frà Morialét, ki Olaszországot egy rabló csapattal több év óta pusztitotta, itélet utján felakasztatta. Rienzót a pápa elismerte nemes lovagnak; de mivel hatalmát a pápa nevében gyakorolta, nem volt többé kedves a népnél; a só- és borra vetett adó nevelte a rómaiak

[1]) L. körülményes leirását a jubileumnak és Róma akkori állapotainak **Villani Mateinál**, I, 56.

elégületlenségét, kik fellázadván ezt kiabálták: Halált az árulóra, ki az adót behozta, és megtámadták öt palotájában (okt. 8.). Rienzo nem hitte, hogy életét fenyegetik, s bevárta a dühös népet, senátori ruhában s a népi zászlóval kezében; de midőn látta a köveket és tüzet hullani, szökni akart, de fölfedeztetvén meggyilkoltaték s felakasztatott. Igy rombolja le saját bálványait a nép!

A bibornok és Varano Rudolf, Camerino ura s a pápai hadsereg parancsnoka, lecsendesiték Rómát; aztán részint kegyességgel, részint erövel visszahóditani törekedtek szent Péter örökségét, Spoleto herczegségét, az Anconai határvidéket (marca) s más földeket. Bolognát elvette volt a Viscontiktól Oleggio János, ki azt most a pápának adta el (1360). A bibornok összehiván Rómába az összes pápai városok követeit kihirdette a számukra engedett alkotmányt (1357).

Francesco degli Ordelaffi, Forli, Forlimpopoli, Cesena [1]), Ca-

---

[1]) Cia urnő, Francesco felesége, bezáratván a várba (Cesena várába) Sinibald nevü kis fiával, két kis unokával, egy eladó leánynyal, Gentile da Magliano két leányával s öt más kisasszonynyal, ostrom alá vétetett. Nyolcz hadigépely folytonosan rettenetes köveket szórt a várba, segélyt sehonnan sem várhatott, és bár tudta, hogy a várda falait s tornyait aláásta az ellenség, bámulatosan tartotta magát mégis, buzditva s védelemre bátoritva övéit. S midőn e védelemben rendithetlen maradt, Vanni da Susinana degli Ubaldini, az ő atyja, belátván a veszélyt, mellybe a nő magát döntheti, elment a pápai követhez s engedelmet kért, hogy bemehessen leányához, a vár feladására birandó öt, az ostromlottak életbiztositása mellett. Bement tehát leányához az apa, ki különben nagy tekintetü férfiú s nagy katona vala, és mondá neki: *Édes leányom, tudnod kell, hogy én nem jöttem téged megcsalni vagy eldrulni becsületedet. Én belátom, hogy te és csapatod elforditháthatlan végveszélyben forogtok, s nem ismerek más mentő szert, mint, hogy te, magad és tieid javdért, add fel a pápai követnek a várat.* Ezután sok más okot hordott fel, mellyekkel mutogatta, hogy egyebet tenni nem lehet, mondván a többi közt, hogy az a világ legvitézebb parancsnokára sem volna szégyen illy körülmények között. A nő ezt felelte atyjának: *Apám! midőn ön engem uramnak adott, azt ajánlotta mindenek fölött, hogy engedelmeskedjem neki; s én igy tettem mindeddig s igy fogok tenni haláloмig. Ő parancsaim alá adta e helyet s mondá, hogy semmiféle okból ne hagyjam azt el és ne tegyek semmit az ő jelenléte vagy általa adott titkos jel nélkül. Megvetem a halált és minden egyebet, csakhogy parancsainak engedelmeskedjem.* Az apa tekintélye, a közelgő veszély fenyegetése s más világos példa felhozásai a jeles férfiunak meg nem rendithették a nő szilárdságát. Miután az apa elbucsúzott, hozzálátott nagy gonddal a védelemhez és megőrizte a reá bizott várat, nem kis csodálkozására atyjának és mindazoknak, kik ama női lélek férfias szilárdságáról hallottak. Én ugy hiszem, ha e tett a rómaink idejében adja magát elő, a római nagy irók bizonyára felmagasztalták volna ezt is a többi személyiségek között, mellyeket különös dicséretre méltóknak találtak állhatatosságukért.“ **Villani M.** VII. 69.

strocaro, Bertinoro és Imola ura, tartván magát azon zsoldos csapatokkal, mellyek akkor a hadviselés fő életerét s egyszersmind gyalázatát képezék, végre meghódolt és kegyelmet nyert, és a Romagna, mellyben Albornoz, midőn jött, csak Montefalco és Montefiasconeben talált engedelmességet, most már egészen a pápának hódolt, s midőn a pápa a tizennégy év alatt (1352—66) elköltött roppant pénzről számadást kért tőle, Albornoz egy szekér kulcsot küldött neki, tudnillik a meghóditott városok kulcsait.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

A condottieri-k. — A Visconti-k. — A Sforzá-k.

Láttuk, mikép a középkorban a háboru hübéri és községi katonasággal viseltetett. Az első megszünt azon rendszerrel együtt, mellyből eredett, és a távolabb s hosszabb hadjáratok szüksége által. A községi seregek hatalmasan fegyverkeztek föl a haza megszabaditására, utóbb védelmére s végül, miután a köztársaságok megszilárdultak, támadásra is. Ott, hol az egyedurság tulnyomóságra vergődött, a királyok a községek embereiből ügyekeztek sereget képezni, mint Franczia- és Angolországban, nagy boszuságára a nemesuraknak, kiktől annyi ember vonatott el s tétetett királyi fegyverhordozóvá. E nemesurak, miután köztük s a községek között harczra került a dolog, kénytelenek voltak zsoldosokra támaszkodni, meg akarván akadályozni, hogy a községek saját erejök tudatára jőjenek. Maguk a királyok, midőn a főurakkal harczban álltak, a közönyös bérenczek baromias erejét biztosabbnak találták, mint amaz urak örökös alattvalóit, kiknek hűségök könnyen megingatható vala.

Igy lassankint mindenütt elterjedett a zsoldos seregek használata; s a Német-szövetség és Schweiz, hol a népkormány megszaporodni engedte a népességet, legnagyobb számban szolgáltatta az illy bérenczeket. Mikép viselték aztán ezek magukat barát s ellenség irányában, eléggé tanusitották az armagnacok s mások, kik sokáig gyötörték Francziaországot jobban, mint tette volna az ellenség, melly ellen zsoldba fogadtattak.

Olaszországban azért harczoltak a polgárok, hogy megszerez-

zék I. Fridrik ellenében, és megvédjék II. Fridrik ellenében függetlenségöket. De miután a háboruk hosszúra nyultak és pártviszályokká fajultak, vagy egyes urak által saját érdekökben, vagy szeszélyből indittattak, az olaszok annál kevesebb kedvvel nyultak fegyverhez, minél jobban szokták volt már meg a nyugalmas élet és müvészetek gyönyöreit. Az uraknak semmi sem lehetett kedvesebb, mint a polgárok ezen elharcziatlanodása, miután a fegyver a polgár kezében rettenetes féke a hatalmaskodásnak: azért szivesen fölmenték őket a hadi szolgálattól, adót kivánván a helyett, mellyel zsoldos csapatokat béreltek. Velencze, melly saját nemeseiben sem bizott, minden szárazföldi hadjáratában zsoldos seregeket használt; Florencznek is, bár szabad volt, tetszett e rendszer, melly mellett a polgárok kereskedelmök, kézi iparuk s müvészetök után láthattak.

Találkoztak tehát, kik hasznukra forditák a kereset ezen uj nemét, olly emberekkel, kik zsoldért készek voltak véröket ontani. Condottieri-k neve alatt ismeretesek eme bérenczek vezetői, kik kitüzve a szerencse zászlaját, hadat viseltek ott, hol az nekik több hasznot igért; nagy szerepet játszottak ezen ujnemü férfiak nemcsak a hadban, hanem e korszak politikai viszontagságaiban is.

Azon számos bérenczekből, kik Olaszhonba VII. Henrik-, Autriai Fridrik-, Bajor Lajos-, a karinthiai herczeg- és IV. Károlylyal jöttek, igen kevesen tértek vissza, szivesen állván be olasz urak zsoldjába, kik jobban tudták felhasználni a belviszálkodásban az idegen népet, melly nélkülözte a hazaszeretet, sőt majdnem az emberiség érzetét is. Még azonban nem képeztek valóságos bandákat, mellyeknek legrégibb példáját az Almogavarok adták, kiket Siciliában s keleten láttunk szerepelni [1]).

1322-ben némelly bérenczek kiállván a florenczíek zsoldjából, odaálltak a Sienából számüzött Deo Tolomeihez, ki csapatot alakitván, pusztitva háboritá a sienai vidéket [2]). Más német bérenczek, kiket Florencz és Velencze tartott zsoldban, szolgálat nélkül maradván, pusztitották az országot, midőn Lodrisio Visconti, Galeazzo irigy rokona, ajánlatot tőn nekik, hogy követnék öt Milano ura ellen, s ő zsold helyett a gazdag vidék megrablását engedi meg nekik. Elfogadták ezt a németek s beütvén Lombardiába Sz. György csapatja neve alatt, meg akarták lepni Milanót, de Parabiago mellett rútul megverettek (1339 febr. 21.), melly csata VIII. Károly előtt a leg-

[1]) L. fönebb e könyv 2. fejezetét.

[2]) **Villani János.** IX, 182.

vérengzőbb vala; szétfutottak a németek és rabolták a tartományt, mig végre egyenkint kiirtattak borzasztó vérpad kínja között.

Egy Urslingeni Werner nevü német vezető saját nemzetebeli lovasokkal a pisaiak részére jött harczolni a florenczieк ellen (1343), elbocsáttatása után pedig saját javára kezdett háborut folytatni, az Isten, áhitat s kegyelem ellenségének czimezvén magát, sarczolva egész Olaszországot, segitve a lázadók- s boszuállókat; mig végre csapatja kevés maradványival Friaulon át temérdek kincscsel kivonult az országból. Miután azonban emberei elpazarolták feslettségre a sok rablott kincset, Werner ismét bejött Lajos magyar királylyal, kinek annyira hizelgett, hogy ez a kalandort még lovaggá is avatta. Mig Lajos az ő magyarjaival a nápolyi háborut folytatta, Werner az erdélyi vajdával s más kalandorokkal egyesülve, borzasztóan pusztitotta s rabolta mindenütt a remegő Olaszhont.

Frà Moriale. (1351).

A rablócsapatok között s Lajos király nápolyi háboruja alatt kitüntette magát az ispotályos szerzetes Moriale (Monreale d' Albano), ki zsiványokat gyüjtvén össze, megtanitotta azokat rendszeresen rabolni és gyilkolni. Hol egyik hol a másik urnak ajánlván föl fegyvereit, elhitette magával, hogy az orő előtt semmi sem lehetetlen. Azért is nagy igéretek kiséretében meghivásokat intézett Olaszország összes zsoldosaihoz s összeszedvén 1500 lovast és 2000 gyalogost, pusztitotta a Romagnát. Tanácsosokat, titkárokat s kincstárnokot tartott, ugy szintén birákat, kik a harczfiak közt sajátmódú igazságszolgáltatást gyakorolnának; a zsákmány felosztatott egyenlően a tisztek és katonák között, aztán bizonyos szabadalmazott kereskedőknek adatott el; egy szóval, frà Moriale fegyelmezett zsiványok köztársaságának elnöke vala. Mindenütt róla beszéltek, sokan siettek a csapatba lépni, Németországból még herczegek és bárók is; az államok sokat fizettek Morialének, csakhogy meg ne látogassa őket. Toscana városai nem mervén őt megtámadni, összeszövetkeztek kölcsönös védelemre, de Moriale igy is kijátszotta őket s gazdag sarczokat fizettetett velök [1]). Ezután a Viscontik ellen alakult szövetség szolgálatába állott (1354), százötvenezer arany forintot kötvén ki négy havi szolgálatért. Ez idő eltelte után ismét rablójáratra indult, de Rienzo elfogatta s kivégeztette őt.

[1]) Siena fizetett 16000 arany forintot, ugyanannyit Pisa; Florencz 25000-et ugy, hogy a várostól két évig távol maradjon; a vezetőknek adott ajándékokat ide sem számitva.

Nagy-csapat.

Moriale halála után az ő rablóinak parancsnokságát Lando német gróf vette át, ki alatt azok igen hiresek s rettentőkké lettek Nagy csapat (Gran compagnia) neve alatt. Polenta Bernárd Ravennában erőszakot tőn egy a római jubileumra zarándoklott német hölgyen, ki gyalázatát nem akarta túlélni. Két fivére lement Olaszhonba, de pénz nélkül; azonban közölték boszuálló tervöket Lando gróffal, ki csapatját azonnal Ravenna pusztitására vezeté. Ezután az Abruzzók, Apulia és Terra di Lavoro megrablására ment, mig végre ő is a Viscontik elleni szövetség szolgálatába állott; hanem a helyett, hogy felfogadóival egyértelemben müködött volna, olly helyeken maradt, hol legtöbb rabolni való, legjobb bor s legszebb hölgyek voltak; a gonosztevőket s más hires gazembereket maga köré gyüjté, s midőn Siena által segélyre hivatnék Perugia ellen, az apennini hegyszorosok közt megtámadtatott a vidék lakói által s csapatja szétveretett, ő maga pedig megsebesült és elfogatott (1358).

A condottierik többnyire nemes német házakból valók voltak, mint Werner (Guarnieri), Monfort, Landaui Wirtinger (gr. Lando), s Baumgarten (Bongardo), ki összeszedte a Nagy csapat maradványait. Lando maga is felgyógyult s csakhamar összegyüjtött ötezer lovast, ezer magyart, kétezer zsiványféle embert, ezenkivül vagy tizenkétezerre menő csőcselék népet, kikkel rajta ütött a florenczieken (1359). Ezek, hogy véget vessenek valahára a gyalázatos garázdálkodásnak, fölhivást intéztek az olaszokhoz, kik mikép példalátásra elrémültek, ugy példalátásra ujra fel is bátorodtak. Lando ajánlatot tőn, hogy még azt a kárt is megtéríti, a mit emberei, Florencz mellett átvonultokban netalán tennének; de a florencziek visszautasiták ezt s kimentek ellene Pandolfo Malatesta, Rimini urának vezérlete alatt. A német vezér erre egy véres keztyűt küldött tövisre aggatva, hogy vegye föl, a kinek bátorsága volna megvivni a gróffal: Pandolfo fölvette azt, s elrendezte seregét ugy, hogy a német megijedve elfutott, fölégetve saját táborát. Ez időtől kezdve a Nagycsapat széledezni kezdett s az olasz államok belátták, hogy az illy csapatokat meg kell verni és nem pénzzel fizetni. Megöletett utóbb a gróf Novara mellett 1363-ban, de katonái vezényletét a megöltnek fivére Lucio Lando vette át s elfoglalta Reggiót, hanem a helyett, hogy az Estéknek adta volna azt át, kiknek zsoldjában állott, eladta Visconti Barnabásnak huszonötezer arany forintért.

Fehér csapat.

Midőn a bretignyi egyezmény helyreállitá a békét Angol- és

Franczia ország között (1360), uj bérencz rablók vonultak Olaszhonba, kecsegtetve annak gazdagsága- s kellemétől. Legnevezetesb volt a Fehér csapat, mellyet az angol Hawkwood (Acuto) János vezetett s először a Monferrati határgróf, utóbb Pisa szolgálatába álla Florencz ellen; aztán harmincz éven át mindig azt szolgálta, ki többet fizetett. A seregek akkorban katonákból és sima sisakosakból álltak. Az utóbbiak taréjatlan sisakukról neveztettek el s könnyü lovakon egyszerü fegyverekkel s egy csatlós kiséretében szolgáltak; mig a katona nehéz fegyverrel harczolt s két három lovas csatlóstól kisértetett. Ezekhez csatlakoztak utóbb a magyarok, apró lovakon két melléklóval, hosszú íj-, hosszú kard-, bőrpánczéllal, gyors futással s minden kényelem megvetésével. Acuto, mikép az olaszok Hawkwoodot nevezték, nagyobb hadtudománynyal birván, mint az előbbi vezérek, eme tudomány mesterévé lett s első hozta be Olaszhonba a szokást, hogy a lovasok ládzsák szerint számittassanak, melly ládzsák mindegyike három emberből állott [1]), kik aczél lemezes inggel, vas fegyverzettel, hosszu s rövid karddal és hosszu ládzsával voltak ellátva. A hadmeneteket többnyire lovon tették, de csatában leszálltak s igy a lovasság gyorsaságát a gyalogság ügyes mozdulataival egyesitették. Darabokra szétszedhető hágcsókat is hordtak magukkal az ostromlandó falak könnyebb megmászhatására [2]). De a nehéz fegyverzet, melly inkább védelemre, mint támadásra volt alkalmas, az igaz, hogy biztositott az akkori seregekben olly számos íjászok ellen, de a meleg tartományokban, a folyók átusztatásánál s leesés alkalmával czélszerütlen és káros volt.

Angolok, provenceiak, guascok s bretonok be-bevezettettek Olaszhonba különféle condottierik által, és sokáig tarták hatalmukban a szerencsétlen félszigetet. „Ah fájdalom! — kiált fel Benvenuto da Imola — szerencsétlenségemre épen e korszakban élek, midőn Olaszország mindennemü barbárok, ravasz angolok, dühös németek, piszkos magyarok által, látja magát elárasztatni; kik mindnyájan erővel, csalással, árulással Olaszország romlására, a tartományok lepusztitására s a legnemesb városok kirabolására sietnek.“

Olasz csapatok.

Nem késtek az olaszok hasonló csapatokat alakitni s igy gya-

---

[1]) *L. Conto d' Alessandro Richardon, tesoriere generale*, fol. 383. ap. **Cibrario.**

[2]) Giovanni Cavalcantiban lib. IV, c. I. olvassuk; hogy Guido Torello egy hidat készittetett olly mesterségesen, hogy az darabokba szétszedhető s ujra összerakható vala.

korolni tevékenységök- s vitézségöket, mellyre nemesebb alkalmat nem nyerhettek. Alberico da Barbiano (1378), Bologna környékének ura összealakitá a Szent-György-csapatot csupa olaszokból s megverte ezekkel az idegeneket Marino mellett, melly győzelmeért a pápától egy diszjelvényt kapott illy felirattal: Italia liberata-dai Barbari. (A barbároktól megszabaditott Olaszhon.) Az ő csapatjából derék vezérek kerültek ki, minők voltak: Jacopo del Verme, Facino Cane, Ottobon Terzo, Braccio di Montone, Sforza Attendolo. Manfredi Astorre is Parma körül hatszáz lándzsából s kétezer gyalogosból álló, Csillagcsapat nevü társulatot alakitott, melylyel midőn Genuára csapna, Bisagno völgyében semmivé tétetett. Azzo degli Ubaldini János az Apenninek alatt, aztán Pandolfo Malatesta, Boldrino da Panicale s mások is alakitottak ollyan csapatokat s ott termettek mindenütt, hol harczolni vagy rabolni lehetett. Eszerint bármelly hadakozó fél mindenféle nemzetbeli bérenczeket tartott [1]).

Egy-egy elszigetelt nemes a maga embereivel tört lándzsát képezett s nem tartozott semmi csapatba, hanem önkénytesen tett szolgálatot egyik vagy másik urnak. Néha egy egész család zsoldba állott; igy Florencz 1395-ben zsoldba fogadta Tolomeiek csapatát, melly állott husz lándzsából, minden lándzsára három lovast számitva.

Sokszor hirtelen egyesültek s hadakoztak minden ok nélkül, s igy senki sem élvezhetett biztos békét; a bérenczek azonkivül elég ügyesek voltak nem maradni sokáig egy vidéken, mellynek lakói végre kétségbeesett védelemre szorittattak volna, hanem a megszál-

[1]) Sanuto (Vita di Foscari *Rer. ital. Script.* XXII.) felsorolja a condottierik neveit s csapataik számát a velenczések és florenczieki hadában Milano ellen 1426 ban. Carmagnola alatt álla 230 lándzsa, Gian Francesco Gonzaga alatt 400; Pietro Gian Paolo vezénylett 196, Taddeo határgróf 100, Ruffino da Mantova 88, Falza és Antonello 63, Rinieri da Perugia 60, Lodovico de' Micalotti 70, Battista Bevilacqua 50, s ugyanennyit messer Marino, Bianchin da Feltro, Buoso da Urbino; Scariotto da Faenza 40-et, Lombardo da Pietramala 30, Jacopo da Venezia 10, Cristoforo da Fuogo 8 lándzsát vezénylett. Az örség közt ismét más condottierik voltak, és pedig Morosini Bernát 60 lándzsával, Jacopo da Castello 26, Antonello di Roberto 50, Testa da Moja 20, Jacopo da Firminato 13, Giovanni di Tanguinazzo 63, Antonio degli Ordelaffi 10, Bolachino da Calogna 43, Ulenda grófja 45, Luigi del Verme 260, Orsino degli Orsini 120, Piero Pelacane 100, Giovanni da Pomaro 38 lándzsával. Ezekhez számitandó még a sok gyalogság. Minden csapatnak külön kötménye vala, különböző fokaival az engedelmességnek és fegyelemnek.

lottakat gyors elvonulás reményével kecsegtették. Legfélelmesbek s legelszántabbak voltak az idegenek, mivel ezek nem szökhettek sehová s szükségképen háboru kellett nekik, hogy megélhessenek.

Föl kell még vennünk a bérenczcsapatok mellett mindenütt a kémek, tolvajok s utonállók nagy számát, kik nem tettek különbséget béke és háború, barát és ellenség között. Maguk a bandák, becsület s érzés nélkül harczolván, bizalmatlanná tették még azt is, ki őket felfogadta, miután igen könnyen hagyták őt oda, mihelyt bőkezübb urat találtak. Minden, jól sikerült fegyvertény után kettős zsoldot, teljes hónapot kivántak. Ha eltelt szolgálat idejök s ők tétlenségre szorittattak, a condottiere maga részére kezdett háborut s ha sikerült, kiraboltak mindent, elfogtak mindenkit, hogy váltságot kapjanak, s foglaltak, hogy a foglalmányt eladhassák; ha vesztett a condottiere, kevesebb szájnak kelle kenyeret adnia [1]).

E gyalázatos mód, melly a háborut mesterséggé s kereset-forrássá tette s megfosztotta azt ama nemes tartástól, melly által mégis nem olly borzasztónak tünik fel, javára volt s tetszett a kisebb kereskedő államoknak, mivel pénzen akármennyi sereget szereztek s helyreálliták némileg a némelly hatalmak nagy gyarapodása által megsértett egyensúlyt. A zsarnokoknak is tetszett a dolog, mivel megszakaszthatták a békét a mikor nekik tetszett; elbocsátottak tudnillik egy bandát, azon titkos meghagyással, hogy rohanjanak a szomszéd birtokokra. A condottiere egyaránt kedves eszköz volt mind az egymás iránt bizalmatlan s intézményeiben még meg nem szilárdult államoknak, mind az egy győztes vezér népszerüségétől rettegő főrendurságnak, mind az egy polgárban nem bizó népuralomnak, mind pedig a sem nemest sem köznépet használni nem akaró fejedelmeknek, kik szerették a vándorhőst, ki harczolt, mivel fizettetett, s elment, ha a zsold ki nem adatott, és megfékeztethetett más bérenczek fölfogadása által.

Miután nem gyülevész bandák harczoltak többé, egy egy vezér ismert, rokon vagy hübéres férfiakat gyüjtött össze, behozatott a jobb fegyelem, visszatért a zászlóhozi hüség, az előmenetel vágya, a be-

---

[1]) Beszéli Franco Sacchetti, hogy midőn két minorita Giovanni Acuto várához közeledett, szokásuk szerint igy üdvözölték őtet: *Uram, adjon Isten békeséget!* mire a condottiere gyorsan ezt viszonzá: *Isten foszszon meg titeket alamizsnátoktól*: Midőn pedig a szerzetesek csodálkoztak ezen, illy magyarázatot adott szavainak: *Nem tudjátok-e, hogy én a háborúból élek, mikép ti az alamizsnából, s hogy engem a béke tönkre juttatna?*

csületre sokat tartás, az elüljárók tisztelete s állandó birtokok szerzésének reménye.

Minden vezérnek részletes haditudománya s fogásai voltak. Alberico da Barbiano megjavitotta a fegyverzetet; Braccio a csapatokat több apró alcsapatra osztá mindannyi tiszt alatt, s a csatát több helyt szakadozottan kezdette meg; Sforza, ki épen olly kitartó vala, a minő rohanó vitéz volt amaz, inkább egy tömeget vezérlett, mellynek szilárdságával kivitte azt, a mit amaz a gyorsasággal; s e két condottiere csapatjai vetélykedtek egymással a jó hadviselésben.

Nem duló haraggal, hanem csak mint mesterséget üzvén a háborut, nem feledhették azt, hogy holnap talán annak szolgálandnak, kivel ma verekedtek; azért megegyeztek, hogy lehető legkevesebbet ártanak egymásnak, többeket fognak elfogni, mint megölni; különösen kiméltek a lovakat, mellyek nem olly könnyen kipótolhatók mint az emberek, s midőn mindkét résznek foglyai voltak, kölcsönösen kicserélték a zokat. Francesco Piccinino egykor vigyázatlanul az ellenség táborába jutott, de ezek, „a mint megismerték őt, levetették fegyvereiket s levett fövegekkel tiszteletteljesen üdvözölték, s a ki csak tehette nagy tisztelettel érintette kezét, mivel a katonaság atyjának s diszének tekinték őtet.“ (Corio)

A háboru tehát inkább csak menetek és ellenmenetek sorává lett, mellyben inkább csak összekeveredtek mint verekedtek; vér nem is ontatott csak vigyázatlanságból, s egy utczai verekedés valamelly városban veszélyesebb volt, mint a szabadbani nyilt csata [1]); ész és ravaszság lépett a vitézség helyébe, ugy, hogy sokan megöregedtek a fegyverben a nélkül, hogy veszélynek lettek volna kitéve. A vezérben személyes ügyesség s erő kivántatott, minthogy a csapatok, különösen a gyalogosok nem becsületérzésből maradtak a zászló

[1]) Mondja Machiavelli, hogy a sagonarai csatában (1424), mellyben Angelo della Pergola megverte és fogságba ejté Malatesta Károlyt, csak három személy veszett el, ezek is mocsárba fultak. Igy Molinella mellett (1467) folyt a harcz „félnapig... s egy ember sem halt meg, csak nehány ló kapott sebet s bizonyos számu foglyok ejtettek mindkét részről.“ Nagyitásnak veszem ezt, de én láttam Paolo Gioviónak egy irott párbeszédét, mellyben mondja, hogy a caravaggiói csatában (1448 szept. 15,), hol Sforza csakugyan legyőzte a velenczéseket s 10500-at fogságba ejtett, *hire volt* hogy csak hét ember halt meg, s ezek közöl is kettő agyonszoritás és lovak taposása folytán. Ugyanott olvasom, hogy a lőfegyverek első használata olly félelmet okozott, miszerint minden elfogott puskásnak jobb kezét levágták, és hogy Bartolomeo Coleone, a velenczések tábornoka és Urbino Fridrik a riccardinai verekedésnél Bologna vidékén (1467), midőn esteledett, fáklyákat gyujtattak s ugy folytatták a harczot.

alatt, nem is azon harctársaik előtti szégyenből, kikkel egy perczre jöttek össze; hanem szétoszoltak, mihelyt elvesztették a győzelem vagy zsákmány reményét.

A háboru inkább polgárok mint seregek ellen viseltetett; s csak pusztitás és foglyok ejtése volt czélja ama lovagjáratoknak (lovas kirándulás), mellyekből állott sokszor, minden csata nélkül a háboru. Illy körülmények közt mindenki védfalak közé vonult, ott leginkább védelmi fegyvereket használt, míglen a condottierik vagy alkura léptek, vagy kifáradtak s más vár alá mentek, minthogy várat minden lépten találtak. A meletói győzelem után (1349) az erdélyi vajda, gróf Lando és Werner kettős zsolddal tartoztak a bandáknak, de minthogy ez százötvenezer forintot tett s ennyit összeszedni nem tudtak, oda adták a nemes foglyokat, kiket földönfekvő gerendákra kifeszitve a bandák legényei addig vertek, mig nem kötelezték magukat amaz összeg lefizetésére. A Fehércsapat, midőn bevette (1376) Faenzát, lánczra vert háromszáz nemesurat, kikergetett tizenegyezer polgárt s neki esett dühösen a vagyonnak és az asszonyoknak; két gazember egy elrablott apácza fölött veszekedett, midőn Acuto, a condottieri arra jött s mondván: Felezzétek el! kettévágta a nőt. Egy másik banda maga elé hozatott egy parasztot s megsütötte egyik oldalát rostélyon, hogy ennek jajgatása jelentse közeledését.

Illy körülmények közt az olasz nemzet nagyobb része háboruk közepett elvesztette a vitézséget; a háboruk soha sem szüntek meg, mivel nem vették el a legyőzöttek erejét, kik megveretésök után másnap, ha pénzök volt a zsold fizetésére, még erősb sereggel jelentek meg. A condottierik maguk is azon voltak, hogy a kicsiny s vetélykedő államok fenmaradjanak, hogy rájok nézve a pénzkeresés alkalma el ne veszszen. Midőn a florenczieк László nápolyi királyt a szentszéktől elvett földek visszaadására akarták szoritni, ez kérdezte tőlök: Minő seregeket fogtok ellenembe állitni? ők pedig felelék: Ten magadéidat.

Most az illy seregek vezetőire forditjuk figyelmünket, s látandjuk, mikép némellyek egész a trónig emelkedtek s hogy a politikát az arany- és vasnak erkölcstelen hatalma intézte. Mert az olaszok nem elégedtek meg barátaik s elleneik kirablásával, mint a németek, hanem tényezői voltak az ő törekvéseikben a magányszenvedélyek, pártoskodó harag, örökölt boszuvágyak és szereplési viszketeg azon országban, mellyben az emelkedett az uralomra, a ki merész volt. Braccio da Montone számüzetvén az ő Perugiájából, fegyverrel tért

vissza s elnyerte a fölöttei uralmat. Pandolfo Malatesta Bresciában, Facíno Cane Alessandriában, Ottobon Terzo Parmában uralkodott. És a mi a gyalázatot még nagyobbá teszi, az, hogy a zsoldért vivott csatákban még dicsőséget is szereztek, s Gattamelata, Coleone s mások még szobrokkal és séremlékekkel is tiszteltettek meg haláluk után, midőn nem kellett többé rettegni tőlük.

A Viscontik. Viterbói szövetség.

A bérenczek erejét, azon bérenczekét, kik „fölemelt ujjal tréfáltak a halállal", legjobban tudták felhasználni a Viscontik, megalapitására egy jelentékeny hatalomnak, melly aztán egy szerencsés condottiere örökségévé lett. Bernabo és II. Galeazzo, kik az uralomban János nagybátyjukat követték (1354), elvesztették Bolognát és Genuát, s Albornoz bibornok (1367) szövetségbe egyesité ellenök a császárt, a pápát, a magyar királyt, Padua, Ferrára s Mantua urait, Nápolyi Johannát, a florenczieket s Este határgrófot, kik zsoldjukba fogadták Acuto csapatjait. Azon időben történt, hogy V. Orbán eleget tett végre a rómaiak kivánságának s visszatért közéjök, és IV. Károly, hogy élveztesse nejével a császárrá koronáztatás diszelgéseit, Rómába ment s kérkedett a régi császárság jogainak helyreállitásával (1368). Ez alkalommal Róma a régi szertartásokat látta ismételtetni; a pápa paripáját Károly és a keleti császár vezette, a misénél Károly tette a diacon szolgálatát, és vetélykedő fényben ragyogtak a kiséretebeli urak, u. m. a salzburgi érsek, a szász, osztrák és bajor herczegek, a morvaországi s meisseni határgrófok, a görtzi gróf és mások.

Megelégedve e ragyogványnyal, Károly csupán csak pénzt követele még; Orbán, ki az egyház régibb tekintélyét ügyekezett visszaállitni, átokkal sujtá Bernabo Viscontit, ki a pápai követeket a Lambro hidjára vezettetvén, parancsolta nekik, hogy egyék meg a kiközösitési okmányok pergamenjeit, különben a Lambro vizét kellvén inniok, melly parancsnak ezek engedelmeskedni kényszerültek. Bernabo az egyháziak iránt nagyon ellenséges indulattal viseltetett, s egy más alkalommal fehérbe öltöztette s a nép ingerlései közt az utczán végig vezetteté a pápa követeit. Az érseknek, ki nem akart egy szerzetest fölszentelni, nagy büszkén ezt mondá: Nem tudod-e, hogy én császár, pápa és király vagyok a magam földein, s hogy maga az Isten sem tehetne ollyast, mit én nem akarnék? Egyházi átok alá vettetvén, sokakat kivégeztetett, egy szerzetesnek kiszuratta szemeit, egyet megsüttetett rostélyvason. És mégis elkerülte az őt fenyegetett vészt, ma-

gához csábitván ellenségeitől Lando gróf csapatját, s nem hogy elvesztette volna az övéit, hanem fellázitotta a pápa ellen ennek városait, mit látván Orbán, elment nyugodtan meghalni Avignonba (1370).

Bernabo ekkor még féktelenebbül zsarnokoskodék, s még többeket végeztetett ki alattvalói közől. A ki egy vadat elejtett, kínhalált szenvedett, ha mindjárt valamelly monostor apátja is volt; sőt egy ifjunak, ki csak álmodta, hogy ő egy nyulat fogott, kiszuratta egyik szemét s levágatta kezét. Egy törvénybirónak sem adott fizetést, mig le nem vágatta valakinek fejét, ki fogolymadarat ölt; két kanczellárját egy vadkannal kalitkába összezáratta; a podestát kényszeritette, hogy egy vétkesnek saját kezével vágja ki nyelvét. Megtiltá az éjjeljárást lábvesztés büntetése alatt, a ki pedig guelfet vagy ghibellint mert emliteni, nyelvét vesztette. Talán nagyitás van a dologban, de az bizonyos, hogy gyalázatos kegyetlenséggel akarta megszilárditni nem törvényes alapú hatalmát. Akkor is, midőn igazságot akart szolgáltatni, iszonyú kegyetlenséget gyakorolt: egy pap nem akart egy szegényt eltemetni, mivel nem várhatott pénzt, és Bernabo eltemetteté a papot; egy férfi nem akarta két megvett kappan árát kifizetni s Bernabo felakasztatta őt. Neje Beatrice della Scala, nem hogy szeliditette volna őt, mint nőhöz illett, hanem még inkább ingerelte, de el nem vonhatta a zsarnokot a mellékszerelmektől.

Nem különbözött tőle fivére, II. Galeazzo, ki Paviában székelt; s ki egy tollvonással eltörölte az elődei által engedményezett jogokat. Egyszer felakasztatta hatvan szolgáját, mivel egy rendeletét hanyagul teljesiték; egy orgyilkost lovak farkára köttetett; az államfoglyok számára pedig feltalálta a negyvennapot, melly szerint a kivégzés negyven napig tartott. A páratlan napokon tudnillik levágatta az elitéltnek egy-egy karját, vagy kivágatott róla egy darab bőrt, lenyuzatta talpait és szurós, éles kavicson járatta; a páros napokon pedig nyugalmat engedett neki, hogy legyen ereje a másnapi kínszenvedésre. És mégis ő kedvelte a tudományokat; Petrarcával, kinek hizelgéseit szivesen hallgatá, barátságban élt; könyvtárt és egyetemet alapitott Páviában, hol jeles gyárakat s nagyszerü diszlakot épittetett; „és ha másban — mondja Petrarca — felülmulta Európa fejedelmeit, ebben önmagát multa felül.“ Saját és megöltjei lelkeért évenkinti alamizsnába kétezer ötszáz harminczegy forintot, kétszáztiz mérő gabonát s tizenkét hordó bort osztatott ki; tiz kápolnát tartott fenn s az évnek egyharmadát böjtöléssel töltė.

Gian Galeazzo.

Szintolly nagyravágyó s még nagyobb képmutató volt fia Gian Galeazzo (1378), ki II. János franczia királytól háromszázezer arany forintért Izabella nevü lányát nöül és Champagneban a Vertü grófságot, Venczeltöl pedig lombardiai császári helytartó czimét nyerte. Szenteskedőnek tettetve magát kijátszotta nagybátyját Bernabót, s zarándoklatot tervezve magához csalta, elfogatta s Trezzo várába záratta őt, hol ez haragjában, vagy talán mérgezés következtében meghalt (1385). Ennek kincstárában hétszázezer arany forintot készpénzben, rudakban és edényekben pedig hét szekér ezüstöt talált. Hatalma alá egyesité ezután az egész Visconti-uradalmat, mellyben a nemesek le voltak alázva, a papság megszokta volt a teherviselést, a nép pedig elfeledte a szabadságot. Személyes gyávasága mellett is, nem ismert határt fennhéjázó terveiben, mellyeknek kivitelére alkalmas eszközöket választott. II. Fridrik óta nem is volt senki, kit az olaszok annyira rettegtek volna, s ki mások függetlenségét annyira fenyegette volna. Eleinte egyesült a Gonzagák-, Carrarák- és Esteiekkel a kalandorcsapatok kiirtására, mellyek ellen el is küldetett Sanseverino Bertalan P a x feliratu zászlóval; de a béke szót csakhamar háttérbe szoritá a nagyravágyás.

Azon Mastinónak, ki egész Olaszhon koronájára vágyakodott, két kisebb fia megölte az elsőszülöttet (1359), aztán egymás ellen inditván háborut, a gyengébbik végre börtönben fojtatott meg. A fenmaradottnak természetes fiai, atyjoknak, ki Can Signorio nevet viselt, gonosz tetteit követék, s Antonio megölte Bartolomeót. Ezen Antalt felbujtották a velenczések a paduai Carrarák ellen, mivel ezek szövetségben álltak Genuával és Magyarországgal. A Carrarák ekkor Gian Galeazzóhoz fordultak, ki második neje után a Scaligerek örököseül hirdetvén magát, elfoglalta s magának tartá Veronát, börtönben hagyván elveszni ama család utolsó sarját [1]). Ezután felajánlta Velenczé-

---

[1]) *A Carrarák családja:*

Giacomo I. da Carrara, népfejedelem	1318—1324.
Miklós, fivére	1324—1326.
Marsilio, unokájuk	1326—1336.
Ubertino, Marsilio unokája	1338—1345.
Marsilietto Pappafava	1345.
Giacomo II, Miklós fia	1345—1350.
Giacomino, fivére	1350—1372.
Francesco I, unokájuk	1350—1393.
Francesco II Novello, megfojtatott Francesco és Giacomo fiaival együtt Velenczében	1390—1406.

nek barátságát a Carrarák ellen, s ekkép bevette Paduát, aztán Trevisót, végre a tettét késön bánó Velencze ellen fordult, mellyet mint Paduát, hason megalázással fenyegetett.

Megsemmitve ama nevezetes két családot, Gian Galeazzo Olaszország koronájaért esengett. Előbb azonban le kelle nyügözni az olasz szabadság védnöjét, Florenczet. Kezére játszottak a Florenczczel ellenséges városok, és szövetségbe is állott Siena-, Perugia, Urbino-, Faenza-, Rimini- és Forlival. Florencz azonban egyesitette erejét a hatalmas Bolognával s az elárult Francesco Novello di Carrara [1]) haragával; zsoldjába fogadta az angol Acutót, a bajor herczeget, a franczia gróf Armagnacot, ki franczia dölyfében büszkén bánt az olaszokkal, s néhányad magával egész Alessandriáig jött (1391); innen azonban ellene rohant Jacopo del Verme, megverte s halálra sebesité öt, embereit pedig elfogta és kirabolta; áttörvén ezután az Etsch gátjait, Acutót egy töltésen egészen vizzel vette körül, s gunyból egy kalitkába zárt rókát küldött neki. De az angol azt felelte, hogy a róka ki tud bujni a lyukból, s csakugyan egy egész napig gázolva, kivezette szerencsésen seregét.

A bekövetkezett béke szerint (1392) Francesco Carrara megtartotta a töle visszafoglalt Paduát, Gian Galeazzónak pedig megtiltatott beleavatkozni a toscanai, a florenczieknek pedig a lombard ügyekbe. De miután Visconti meg nem tartá az egyezményeket, Francesco Gonzaga egy guelf szövetséget létesitett (1397), s egy uj háboruban a milanóiak megverettek. A florenczíek a velenczei béke után is (1398)

A Scaligerek családja:

Mastino I. Verona ura		1259—1277.
Alberto, fivére		1277—1301.
Bartolomeo,		1301—1304.
Alboino,	Alberto fiai	1304—1311.
Can Grande,		1312—1329.
Alberto II	Alboin fiai	1329—1352.
Mastino II		1329—1351.
Cane II.		1359.
Cane III. Signorio	II. Mastino fiai	1351—1375.
Paolo Alboino		1374.
Bartol. II.	Can Signorio természetes fiai	1375—1381.
Antonio		1375—1390.
Guglielmo bastardo		1404.

Fiai Antonio és Brunoro számüzettek.

[1]) Nevezetesek olasz- és némethoni utjai, mellyek alatt, kisértetve mindenütt a rettenthetlen Taddea d'Este által, Viscontinak ellenségeket keresett.

megzavarták Gian Galeazzo terveit; mire ez elvesztvén egész Olaszhon fölötti uralmának reményét, legalább Milanóban megszilárditni kivánta magát.

A hosszu idő s az uralombani öröködés már-már megszoktatta az embereket, hogy ama herczegeket örököseknek tekintsék; de azért a Viscontik, miként a többi zsarnokok, csak akkép uralkodtak, hogy a politikai hatalmat a nép gyülése bizta rájok, mig a törvénykezési s közigazgatási a podestánál s a nagy és kis tanácsnál maradt. A podesta a pártok egyikéhez kényszerülvén csatlakozni, hogy a másikon diadalmaskodjék, egyuttal az erösebb párt szolgájává lett, s ezen erösebb párt a fejedelem vala. S a fejedelem sereggyüjtés czime alatt kénye kedve szerint vethetett ki adót; s ha elnyerte a császári helytartó czimét, királyi jogokat gyakorolt; és ha több várost ejtett hatalmába, egyiket a másik erejével fékezé, nem lévén többé kénytelen egy pártnak kedvezni. Had idején ő mint fővezér teljhatalmat gyakorolt a minden jogtól megfosztott városokban. Igy következett be a zsarnokság, melly el nem törölte a köztársasági formákat, de megfosztotta azokat minden jelentőségüktől.

A Viscontik gazdag földeikből egy millió aranyat vettek be évenkint, tehát félannyit, mint Franczia és Angolország [1]); a jó közigazgatás virágzásba hozta a pénzügyet, melly lehetővé tette más köztársaságoknál is párthiveket szerezni, zsoldos csapatokat bérleni, magas rokonságokat kötni, s befolyni, tetszésök szerint, más államok ügyeibe. Gian Galeazzo, egy franczia herczegnőnek férje, odaadta Valentina nevü lányát a franczia király fivérének, Orleans-i Lajosnak, négyszázezer arany forint hozománynyal, Asti városával s területével, s annyi drágasággal s ékszerekkel, mennyit semmiféle király nem adhatott volna (1389) [2]), s a mi legfontosb volt, öröködési joggal a Visconti férfiág kihalásának esetére. Ekkor alkalmasnak látta az időt Visconti, hogy vessen véget a nép általi választatás emlékének, s odavetvén százezer arany forintot a pénzszegény Venczel császárnak, kieszközölte a herczegi czimet (1395). Igy megtörvényesittetett a bitorlás, s a régi lombard szövetség városai eladattak a császár által, kinek egyik előde Constanzban biztositotta volt szabadságukat.

Gian Galeazzo, tudván, hogy az elődei által használt k e m e n-

---

[1]) L. a ‚Felvilágositó jegyzetek'-et B) alatt.

[2]) L. a részleteket Coriónál ad ann. 1389. Csak az ezüstnemü 1667 márkát tett, párizsi mérték szerint.

czéknél sokkal jobban lekötik a népet az ünnepélyek, roppant fénynyel akarta koronáztatását megületni; minden keresztény, sőt hitetlen nemzetbeliek is összecsődültek a páratlan ragyogványra, s állitá mindenki, hogy felségesebb valamit soha sem látott [1]). Az együgyü milanói nép nagyra volt, hogy herczege van, még pedig illyen ragyogó herczege. Nem tetszett a németeknek illy nagy herczegség elidegenitése s szemére lobbanták azt Venczelnek, midőn letették őt (1400). A helyébe tett Ruprecht rajnai választónak köteleznie kelle magát, hogy elmegy Olaszországba, s megsemmiti a Viscontik hatalmát. Összeszövetkezett e végre Padua urával, s kapván Florencztől kétszázezer arany forintot kölcsön, szép sereggel bejött, de a Viscontik Facino Cane vezérlete alatt megverték őt Garda mellett (1401), s Ruprecht némelly más kisérletek után gyalázattal kényszerült visszavonulni. Az egy család örökségévé lett Lombardia, s utóbb azé lett, ki erősebb volt azt elfoglalni, vagy ki ravaszabb s kegyetlenebb volt azt elnyomva tartani.

Gian Galeazzo a legjobb condottieriket használta, minők voltak Facino Cane di Biandrate, Carlo Malatesta di Rimini, Anton da Urbino, Paolo Savelli, Jacopo del Verme, Ugolotto Biancardo, Ottobon Terzo, Galeazzo da Mantova, Antonio és Galeazzo Porro, cremonai Gabrino Fondulo, Alberico da Barbiano, teremtője az uj hadtudománynak s a mai lovasságnak. Visszafoglalta ezekkel a rég ohajtott Bolognát, miután urát, Giovanni Bentivogliót egy csatában legyőzte s megölé (1402); aztán megvette Appiano Gerhardtól Pisát, s kikiáltatván magát egyszersmind Siena urának, hadat üzent Florenczne s ostrom alá vette azt. A florenczieknek szorosan körülvéve Visconti seregeitől, remegtek; de szerencséjökre az azon században olly sokszor dühöngött epemirigy megszakitá a zsarnok terveit s életét is. Visconti egyike volt Olaszország legragyogóbb urainak, s épen olly nagy ügyességet tanusitott a politikában, amilly kevés személyes vitézséggel s becsületérzéssel birt; feláldozta telhetlen birvágyának az igazságot, hitet és a népek javát; pártolta a tudományokat, mi által gazságait eltakarhatni hitte; megjavitá a közigazgatást és eszélyesen használta fel embereit békében és hadban. A páviai karthausi-egyház s a milanói dom, mellyek alatta kezdettek épittetni, s mellyek a góth épitészetnek Olaszhonban legnevezetesb emlékei, tanuságot tesznek mind merészsége-, mind hatalmáról. Sikerült volna neki egész Olaszország urává lenni, ha ellene nem állnak a florenczieknek és Francesco

[1]) L. a körülményes leirást Coriónál.

di Carrara, vagy azon végzetszerüség, melly minden arra törekvőnek utjába állott. Temetésére összecsődültek minden oldalról a tisztviselők, lovagok és csapatvezetők, ugyszintén az alatta állt negyven város követei [1]), zászlóik és czimereikkel; ezeken kivül olly nagy sokaság, hogy a gyászmenet tizennégy óránál tovább tartott.

Két kiskorú fiat hagyott hátra: János-Máriát, kinek a herczegséget hagyta Ticinótól a Mincióig, aztán Bolognát, Sienát s Perugiát; és Fülöp-Máriát, kinek a páviai grófságot szánta, a többi birtokterülettel, Pisát és Cremát kivéve, mellyeket Gábor-Mária nevü természetes fiának adott; de elmondhatta Pyrrhussal: Trónomat annak hagyom, kinek legélesebb kardja leend. A gyámnokságot nejére, Visconti Katalinra s tizenhét nevezetes emberre, ezek közt a leghiresebb condottierikre bizta, igy remélvén palástolhatni a kiskoruak gyöngeségét. A condottierik, kik vitézek voltak a csatatéren, de annál járatlanabbak a kormányzatban, nem szerettek egy nőtől s ennek kegyenczétől, Barbavarától függni. Az egyenetlenség ekkép meggátolta a legjobb terveket, mig az elnyomott ellenségek ismét fölemelték fejöket, a guelfek és ghibellinek, kiknek még neve említése is el volt tiltva, ujra feltüntek; a pápa és a florenczieknek elakarták venni a Viscontiktól Sienát, Perugiát, Pisát és Bolognát; a condottierik maguk közt akarták felosztani az uralmat, mellyet ama háznak ők segítettek megszerezni.

Katalin segíteni akart e bajokon ügyességgel és erélylyel, s a kegyetlen kivégzésekkel rettegésbe hozta mind a nemességet, mind a köznépet; a városok majdnem valamennyien lerázták a függést, s helyenkint egy-egy zsarnok főhatalomra vergődött. Bresciában túlnyomókká lettek a guelfek, ugyszintén Lodiban Giovanni da Vignate, Piacenza- és Bobbióban a Scottik és Landik segélyével; Comóban a ghibellinek kerekedtek felül Franchino Rusca által, Bergamóban a Suardik, Cremonában Giovan Ponzone, utóbb Gabrino Fondulo segélyével; a Sax bárók elfoglalták Bellinzonát; Vicenza Velenczének adta

---

[1]) Valtellina, Valcamonica, Varese, Legnano, Castello-Arquà, Salò, Bassano, Castelnovo di Tortona, Riviera di Trento, Soresina, Lecco, Vigevano, Pontremoli, Voghera, Borgo Sandonnino, Casal Sant'Evasio, Valenza, Crema, Monza, Grosseto, Massa, Lunigiana, Assisi, Bobbio, Feltre, Cividale, Reggio, Tortona, Alessandria, Lodi, Vercelli, Novara, Vicenza, Bergamo, Como, Cremona, Piacenza, Parma, Brescia, Verona, Perugia, Siena, Pisa, Bologna, Pavia, Milano. Pavia grófsággá emeltetett a másodszülött javára, ugyszinte Anghiera, mellytől, kóholt származatrend folytán a trójai Hektortól származó család, melly egyszersmind Visconti vérének tartatott, kölcsönözte czimét.

meg magát; II. Francesco Carrara megerősiti magát Paduában, aztán megszerzi Veronát is, mire a velenczések visszaveszik eme birtokokat, hatalmukba kerítik és gyáván kivégeztetik öt (1406). Azalatt Facino Cane a Parma, Cremona s Alessandria közti vidéket elpusztitja; Alberico da Barbiano visszafoglalja a pápa számára Assisit és Bolognát; Pandolfo Malatesta megveszi Monzát, aztán Bresciát; a nép a herczeg szemeláttára megöli sz. Ambrus apátját; egyszóval, mindenütt zavargás és vérengzés dühöng.

János-Mária (1404) összeszövetkezvén azokkal, kiket anyja szigora elkedvetlenitett, bezáratta anyját Monzába s talán meg is öleté. De ő maga is hatalmát csak kivégzések által látszék szilárditni, s barátaivá tevén a katonákat és udvaronczokat, kihágásaik elnézésével, még kitanitott kutyákat is tartott, az általa kijelölt áldozatok széttépésére. Ennek folytán mindenki ellene nyilatkozott. Facino Cane és Pandolfo Malatesta megverték seregeit s ostrom alá vették városát, mire a zsarnok, ki eltiltotta volt a b é k e szó említését még a misében is, most békét keresett, elbocsátotta bujtogatóit, megkegyelmezte a ghibellineket, s kormányzókat ezekből és a guelfekből választott.

Facino Cane, ki megfosztotta volt már Fülöpöt Pávia kormányzóságától, megfosztotta utóbb János-Máriát is, miután a várost borzasztó rablásnak engedte által. Facino azonban halálos betegségbe esik, mire a ghibellinek attól tartva, hogy ujolag egy zsarnok hatalmába kerülnek, megölték János-Máriát (1412). Facino ugyanaznap meghalt, katonái pedig, hogy biztositsák maguknak a zsoldot, elfoglalják Paviát; a rettenthetlen mellékfiu Visconti Hektor Milanóban uralkodik, a nemes urak minden részen fölkelnek régi jogaik visszaszerzésére; de Fülöp-Mária, ki addig tétlennek s együgyünek mutatta magát, most páratlan tevékenységet fejt ki apai birtokainak visszafoglalásában s érezvén szükségét a kalandor csapatvezetők barátságának, nőül veszi Beatrice di Tendát, Facino özvegyét, kinek hozománya négyszázezer arany forint, roppant birtokok, Tortona, Novara, Vercelli s Alessandria uralma, s férje régi hiveinek pártfogása vala. Igy megerősödve kiveszi Paviát és Milanót a bitorlók kezéből, s tulajdon ügyessége és vezérei szerencsés választása által nemcsak helyreállitja, hanem meg meg neveli atyja birtokait, uralkodván Szt.-Gothardtól a Liguri-tengerig, Piemont határaitól a pápai államokig.

Nem vérengezvén, mint fivére, annál érzéketlenebb s bizalmatlanabb volt; eltitkolta saját érzelmeit, másokét pedig kipuhatolta; ha békét kötött, megszegte azt rögtön, hogy aztán ujabb egyezményre lépjen; a kit ma fölemelt, holnap porba tiporta, senkiben sem bizott,

mindenkire féltékeny volt s a vett jótéteménynek soha sem tudott megbocsátni. Nejét, ki szerencséjének alapitója volt, eleintén utána tette egy kéjhölgynek, aztán le akarta magáról háritni a gyalázatot s megszabadulni tőle, melly végre házasságtörésről vádolá s vesztőpadra hurczoltatta őt. A jobb vezéreket majd kegyelte majd fenyegette, gazlelkü tanácsosokkal vétette magát körül, kik kedveztek az ő nemtelen szenvedélyének, Maino Agnes nevü kéjhölgye és Zannino Riccio csillagjós irányában.

Francesco Bussone, ki Carmagnola neve alatt legderekabb condottieri gyanánt ismertetett, alacson sorsból kardja által első méltóságokra emelkedett, s legfőbb eszköze volt János-Máriának birtokai visszafoglalásában; aztán hason szolgálatokat tett Fülöpnek, hatalma alá hajtván rövid idő alatt Lodit, Cremát és Piacenzát; a Malatestáktól megszerezte pénzen Bresciát és Bergamót, Gabrino Fondulotól Cremonát, Este Miklóstól Pármát; Comóból kiüzte a Rusca családot, melly ott uralomra vergődött vala.

Genuában a tulnyomó néppárt részéről a Fregoso, Guarco, Montaldo s Adorno családok kizárták a nemeseket a doge-méltóságból, mellyet felváltva viseltek, a nélkül, hogy valamellyikök a többieket elnyomhatta volna. Folytonos viszálkodásban felváltva kiüzték egymást s ártottak egymásnak; és a győzelem biztositására zsoldos hadakat béreltek föl, vagy idegen hatalmakhoz fordultak. Gian Galeazzo szitotta a viszályok tüzét, remélvén, hogy a köztársaság kifáradva végre az ő karjaiba veti magát; azonban Antoniotto Adorno doge (1396), midőn látta, hogy fenn nem tarthatja magát, inkább akarta a várost VI. Károly franczia királynak általadni; s igy Genua e században már negyedszer önkénytes szolgaságba veté magát [1]). Az önátadás kedvező föltétei nem igen sértették a szabadságot; de az odaküldött kormányzók nem tudták fenntartani a rendet, s a czivódás, megrohantatás, számüzés s gyujtogatás napi renden vala. Végre Boucicaut tábornagy, a valóban bátor férfiu, elnyomta a pártokat, eltörölve ezek neveit s a népi tisztviselőket; Monacoból kiszoritá Fiescót, aztán jó lábra állitván a hajóhadat, megzsákmányolta Syria s Egyiptom partjait s megszerezte a franczia királynak a Pisa fölötti uralmat; de midőn Milano ellen menne, Facino Cane, egyetértve Monferrati határgróffal, Genuáig nyomult s felszólitá ezt a szabadság visszaszerzésére, s a város megölvén vagy elkergetvén

[1]) VII. Henrik-, Nápolyi Robert-, a milánói érseknek, s most a franczia királynak hódolt meg.

a franciákat visszaállitá a népkormányt, kapitánynak választván a határgrófot öt esztendőre (1409). Ennek viselete azt vonta maga után, hogy elkergettetnék s visszaállittatnék a doge-méltóság (1413), de mivel a pártoskodások igy sem szüntek meg, a genuaiak békeszeretetből átadták magukat Fülöp-Máriának, ki kormányzónak Carmagnolát küldte oda (1421). Az ő parancsára hadat viseltek aragoniai V. Alfonz ellen, kit fogolylyá tettek a nagyhirü ponzai győzelemben (1435). Ez által helyreállitva látván becsületöket olasz- és spanyolországi vetélytársaik előtt, más részt boszonkodván azért, hogy Fülöp a győzelmet csupán maga hasznára forditja, lerázták a nyügöt s függetlenekké lettek, de nem csendesedtek le.

Uralmát terjesztve Fülöp-Mária három köztársaságba ütközött, u. m. a schweizi, florenczi és velenczeibe.

A schweiziak, kik, mikép láttuk, szilárd alapot adtak az ő egyszerü szabadságuknak, már régóta a Szent-Gothárdon és a rhaetiai Alpeseken tulra vetették tekintetöket, s már 1331-ben némelly sérelem visszatorlásaul egész a Giornicóig mentek, de Franchino Rusca német ur szépszerivel feltartotta öket. Ezután Milanó urai s maguk a Ruscák be-behivták öket, hogy fegyveres segélyt kapjanak, mi által ohajtottá tevék előttük a földet, melly tulnépesült hazájok fiainak élelmet és foglalkozást is adhatott. Gian Galeazzo emberei elveszik egyszer a schweizi parasztoktól a vásárra hajtott marhát, mire a három erdei canton (1405), nem nyervén a herczegtől elégtételt, a többi cantonra hivatkozik, s átkelvén az Alpeseken és segittetve a guelf-ghibellin viszályok által, elfoglalják Leventinát s hűséget esküdtetvén ezzel, hazatérnek. De amint a Saxok, Bellinzona urai, megtámadták ez uj birtokot, a schweiziak, mihelyt kitavaszodott, be ütöttek ismét s békét szabtak, megnyerve magát Bellinzónát is (1406).

Restelte Fülöp-Mária, hogy Olaszország ezen kulcsa a schweiziak kezében legyen; azért felhasználva egy kedvező perczet, meglepte s engedelmességre hozta Leventinát (1422). Legott hangzani kezdett az unterwaldi kürt és bőgni az urii bika, hanem Arbedo térségein Angelo della Pergola és Carmagnola fogadta a schweiziakat. Különböztek e csaták a szokott olaszhoni verekedéstől. A schweiziak két kézzel forgatták hosszú kardjaikat lovagias tekintetek nélkül, mivel leszurták biz ők a paripákat és soha sem alkudoztak; azért kétségbeesett vitézség kellett az illy nép ellen, melly meg volt szokva meghalni a kijelölt helyen, és teljes rendben állani ki az ellenség rohamát, mikép hegyeik sziklái megtörik a zuhatagok dühét. Egész

nap tartott a csata, de a hadtudomány végre győzött, sok schweizi esett el, mások a földbe szurták alabárdjaik hegyét a megadás jeleül s csak kevesen tértek vissza völgyeik közé, mellyek kevéssel előbb reménytelt énekeiktől hangzottak vissza. Egyidőre csendesek maradtak; de csakhamar uj viszályba keveredve, az uriiak betörtek s elfoglalták Leventinát, hogy vissza ne engedjék többé egész az utolsó forradalmakig. Igy nyitva állt előttük Olaszhon, hová annyi életet mentek veszteni, miket jobban fordithattak volna saját szabadságuk szilárditására.

Florencz, az olasz függetlenség folytonos őre, féltékeny figyelemmel kisérte Fülöp-Mária összes lépteit s megegyezett vele (1419), hogy a Magra és a Panaro legyenek határaik, mellyeken tul egyik fél se terjeszkedhessék. Azért midőn Fülöp ótalmába vette Forli fejedelmét és Sarzana iránt támasztott igényeit, a florenczíek hadat üzentek neki; hanem vezéreik Oddo di Montone, Carlo Malatesta és Nicolò Piccinino megverettek Agnolo della Pergola által hatszor két év alatt (1423—25); és roszul is járnak, ha a herczegnek azon gyalázatos szokása, hogy a kinek hálával tartozott, azt gyülölte, elégületlenné nem teszi Carmagnolát. Ez gróf czimet viselt s hübérjavaiból negyvenezer arany forintot húzott. Talán Fülöp visszaakarta venni az adományokat, miket nem jó szivből, hanem szükségből adott, talán a gróf nem eléggé jutalmazottnak hitte magát, midőn Sforza Attendolo és Braccio független uralomra emelkedtek. Annyi bizonyos, hogy a vezér szivébe gyülölség fészkelte be magát, s Carmagnola látván, hogy mellőztetik, odahagyja a herczeget s nagy tekintélylyel és sereggel átmegy a florenczíekhez, s hálátlan ura kárára szövetséget eszközöl Velenczével, a ferrarai határgróffal, Mantua urával, a sienaiakkal, Savoya herczegeivel, a Monferrátokkal, a schweiziakkal és Aragonia királyával (1426).

Fülöp az által mentette meg magát a szorongatott állapotban, hogy konkolyt hintett a szövetségesek közé, Ferrarával a pápa közbejárására békét kötött, Velenczének átadta Bresciát és nyolcz várat az Oglio mentében. Lealázó föltétek voltak ezek Milánóra nézve, miért is a nemes urak tizezer lovast és ugyanannyi gyalogost ajánlottak a herczegnek, csakhogy folytassa a háborut. E végre Fülöp zsoldjába fogadta a velenczeiektől elbocsátott bérenczcsapatokat is, hanem Maclodio mellett Carmagnola által megveretett (1427). Megköttetik a béke, kiüt ismét a háboru, s uj egyezmények uj viszályok által váltattak föl Fülöp változó jelleme s az akkori seregek természete szerint.

Olaszország már annyira jutott volt, hogy a háboru nem szerzett dicsőséget, a béke nem nyujtott nyugodalmat. Csak bérencz hadak verekedtek egymással, nem lelkesitve haza-, dicsőség- és szabadság-szeretet által. A csaták kevés vérengzéssel vívattak, s mihelyt elfordult valamelly csapattól a szerencse, az legott megadta magát, tudván, hogy nem sokára másnak zsoldjába álland. Aztán a condottierik megegyeztek volt, hogy egymásnak lehető legkevesebbet ártsanak. Maclodionál Carmagnola Fülöpnek nyolczezer emberét elfogta, de ugy bánt velök, mint haditársaival, s ezek tehát visszatértek a herczeghez, nem vesztve semmit, csak fegyvereiket. Nem tetszett az a féltékeny velenczei kormánynak, melly egyetértést gyanitott Fülöp és Carmagnola között. Azért is, midőn Po vizén a milanói hajók megsemmitették a velenczeieket (1431), Carmagnola tartatott a baleset okának s elhatároztaték őt eltenni láb alól. De kézrekeritni egy, saját táborában mulató vezért, nem volt könnyü dolog; azért meghivták őtet Velenczébe azon szin alatt, hogy tanácsot kérnek töle, s midőn eljött, kitüntették őt mindenképen, mig végre a Tizek letartóztatták, perbe fogták s kivégeztették őtet (1432), a nép pedig remegett és tapsolt [1]).

Remegett és zsarnokoskodott Fülöp, ki majd szeretett, majd gyűlölt, majd elrejtezett, majd fenyegetőzött. Zsigmond császár, háborút viselvén Velenczével Zára miatt (1413), beütött a trevisói vidékbe s beakart vonulni Lombardiába is. Az apró zsarnokok örömmel fogadták őtet; Cremonában a pápával együtt nézte gyönyörködve egy erkélyről Lombárdia térségeit; s Gabrino Fondulo, ki ott velök volt, haldokolva vallotta meg, hogy csak egy van, a mit bán, hogy akkor a magas erkélyről le nem taszitotta őket [2]). Cantúban fogadta Zsigmond Fülöp Mária hódolatát, ki azonban nem akarta őt Milánóba beereszteni; a császár helytartókat nevezett ki és pedig a ghibellinekből, hogy megtisztelve legyen a zsarnokság.

Hosszu idővel azután (1431), megunván a német- és csehországi

---

[1]) Frà Paolo Sarpi, ki minden zsarnokságot magasztalt, irja: „Régi dicsőségéhez tartozik a velenczei elővigyázatnak, hogy Carmagnola gróf halálitéjét nagy aggodalmasan nyolcz hónapon át titkolgatta.“ A perfolyamat közzététele Carmagnola ellen semmi bünt, hanem csak gyanút mutat fel.

[2]) Akkor is, midőn V. Károly Rómában 1536-ban a Panteon legfelsőbb nyilt kupolájába kivánt fölmenni, bizonyos Crescenzi, ki őt kisérte, bevallá atyjának, hogy eszébe jutott neki, lelökni V. Károlyt s megboszulni Róma kirablását. Az apa felelé: *Édes fiam, ilyesmit nem beszélni hanem tenni szokás.* (A Vatican egyik kézirata Róma kiraboltatásáról.)

zavarokat, szeretett volna átkelni az Alpeseken, s megjelenni az olasz földön, mint elődei szoktak; azért el is ment kétezer lovassal, kik inkább kiséretül mint hadseregül voltak tekinthetők. Midőn Milanóba érkezett, Fülöp-Mária, ki pedig hivta őt a velenczések ellen, most bezárta magát Abbiategrasso várába, s nem is mutatta magát, midőn Zsigmond sz. Ambrus templomában megkoronáztatott (nov. 25.). Ekkép Milánóban remegtetve és remegve, Toscánában azon gyanut támasztva, hogy ő a Viscontik barátja, Zsigmond pénznélkül, Róma felé tartott (1433), hogy rábirja a pápát, a baseli zsinat elfogadására, de midőn ez sem sikerült neki, megkoronáztatta magát s visszatért saját tartományaiba.

Attendolo Sforza.

Megnyerte volt Fülöp-Mária kegyeit Francesco Sforza. A toborzók, kik zsoldosokat szedtek, nagyon csábitgattak egy cotingnolai, Attendolo nevü parasztot, ki épen kapált. Eleinte habozott, aztán mondá: Fölvetem kapámat egy fára, s ha leesik, mesterségemnél maradok, ha fennakad, katonává leszek. A kapa fennakadt az ágak közt s ő fegyvert fogott, elment, vitézsége által Sforza nevet vivott ki magának s végre hadvezérré lett. László nápolyi király szolgálatba fogadja s országa tábornagyává nevezi őt ki, aztán szent Péter örökségéből hét várat ad neki, mikhez maga Sforza még többeket szerze, s maga köré csődítvén rokonait parancsnokokká teszi őket seregében, s ezen, fáradalmas józanságban nevelt emberek, egész lelkökből ügyekeztek támogatni őt, mint valamennyiök gyámolitóját. László király halála után börtönbe vettetett, de csakhamar szükségesnek találtatott s kieresztetett. Az egyház zászlósának kiáltatván, ostrom alá veszi Braccio da Montonét, s fenyegetőzik, hogy egy denárért száz misét fog mondatni a pápával, de a vigyázatosb és müveltebb vitézség ellenében nem boldogulhatott.

Francesco Sforza.

Az alsó Olaszországba vezetett hadak java vizbe fult a pescárai gázolásnál (1424) s a maradványok már már szétoszolnak, ha erős kézzel nem tartja őket vissza Attendolo fia Francesco. Ekkor adta ez jeleit azon ügyességnek, melly neki utóbb Olaszhon egyik legszebb uralmát szerezte meg. Hiressé levén minden olaszhoni fegyverténybyen részvéte által, s érezvén, milly sokat ér jó kézben a jó kard, meg nem elégedett többé apai birtokaival, s amint tekintélye napról napra növekedett, megigértette magának Fülöp Mária által ennek Blanka nevü természetes lánya kezét. Alig hogy kiragadta a

herczeget a veszélyből, Fülöp azonnal megbánta tettét; mire Sforza elmenvén, Ancona körül a pápa hatósága alatt határgrófságot alakitott magának; de utóbb, nem birván eltartani saját csapatait, a florenczieknek szolgálatába állott. Ezek változó szerencsével folytatták a hadat a Visconti ház ellen, mig végre Nicolo Piccinino, ki az Aquila mellett, nem sokára Attendolo után elesett Braccio da Montono seregét is átvevén, Visconti szolgálatába állott, Serchio partjain végkép megverte a florenczieket, elvevén ágyuikat, hadkészletöket és négyezer lovat; melly csapás után a florenczieknek, kik bámulatos kitartással két sereget tartottak zsoldban, Luccát átengedni s békét kötni kényszerültek (1433).

A hütlen Fülöp szinleg elbocsátotta Piccininót, de titkon megbizta őt, törjön be Toscánába, melly uj fegyverfogásra kényszeritve, örömmel telt el, midőn Francesco Sforzát zászlai alá fogadhatta. Ime tehát a kor két legderekabb vezére állt egymással szemközt, mint képviselői Attendolo és Braccio iskoláinak. A háboru egy ideig erélytelenül folyt, mivel Sforza nem akarta a herczeget végkép elkedvetlenitni s rongálni azon államot, mellyet sajátjává teendni remélt, de midőn látta, hogy Fülöp-Mária csak játéktárgyul használja őtet, félretett minden tekintetet s elfogadta a parancsnokságot a velenczésektől és florenczieknek, kapván minden hónapra amazoktól kilenczezer, ezektől nyolczezer négyszáz arany forintot.

Most már komolyan mérközött a két hadvezér vitézsége, de sokat szenvedett Toscana, Velencze és Ancona vidéke a folytonos pusztitások által. Hires ostromot állt ki Brescia, hol Brigida Avogadro a nőket is harczba vezette Piccinino ellen. A velenczések a mantuai határgróf ellenségeskedése miatt nem mehetvén hajóikkal a Pó vizén át a Mincióra és innen a Garda tóba, elküldtek két nagy hajót, három középszerüt és huszonöt bárkát az Etsch vizére, s a Garda-tó irányába érve lócrővel hurczoltatták azokat a közbefekvő hegyen át az emlitett tóra. Félelmet gerjesztett e csoda-tény, mellyet eloszlatott Piccinino a hajók fölégetése által.

Elfoglalt és visszafoglalt városok, letarolt földek, orgyilkosságok s árulások, mellyek versenyt tartottak a csatákkal, a névnélküli nép szenvedései — mi köze ezekhez a történetirásnak? Ő beszél a vezérekről, és elénk adja, hogy a zsoldérti harczok közepett a ma legyőzött vezér holnap nagy büszkén uj sereg élén jelent meg; ekkép megörökültek a háboruk, kiürittettek a kincstárak, megszegényittetett az ellenségtől nem biztositott nép, s a szükségből kötött béke mindig önkénynyel szegetett meg. Piccinino mit sem gondolva az

egyházi átokkal Pontremoli és Bologna urává tette magát s elismertetett a Visconti és Aragoniai ház által; a többi vezérek is függetlenségre vágytak s Lodovico Sanseverino Novarát kérte, Lodovico del Verme Tortonát, Talian Friulano Boscót és Frugarolót; a herczeg e körülmények közt, hogy elkerülje a nagyobb bajt, visszahivta Sforzát (1441) s odaadta neki végre lányát s vele a Pontremoli grófságot és Cremonát. A cavriánai béke visszahelyezte előbbi határai közé a herczeget, Velencze, Genua s Florencz köztársaságot, a pápát és a mantuai határgrófot.

Francesco akkor nápolyi Alfonz ellen ment, ki elfoglalta volt tőle apai birtokait Nápolyban; a gyanakodó Fülöp ezalatt egyetértve IV. Eugen pápával elvette vejétől az anconai marcát, Pontremolit és Cremonát pedig önmaga ostrom alá vette. A nagy hadvezért legyőzték volna ipja ármányai, ha a velenczések megsértve nem tekintik a cavrianai békét, s pusztitó hadat nem küldenek egész Milánó alá (1446). Visconti, rémülve látván, hogy Velenczének makacs terve Lombárdia elfoglalása, kibékült vejével, biztositván neki évenkint kétszázezer forintot maga és serege fenntartására, ugy szintén Piccinino embereinek is, ki meghalt (1444) a nélkül, hogy családját fölemelte, vagy azoktól, kiknek szolgált, hálát tapasztalt volna.

Fülöp Mária tanácsosai gyanus szemmel nézték Sforza erősödését s már felharagitották ellene a herczeget, midőn ez meghalt fiörökös nélkül (1447). Akkorig a milanói államban nem volt meghatározva az öröködés rendje; hanem, mikép a többi olasz államokban majd a fivérek, majd a fiak örökösödtek, néha még a mellékfiúknak is juttatva egy egy részt. Most a gazdag örökségre igen sokan támasztottak igényt. A franczia Orleans ház Visconti Valentina részére követelte az örökséget, csakhogy ez nem volt női hűbér; annál kevesebb joggal birt Sforza, a herczeg törvénytelen lányának férje. A császárság sem követelhette azt vissza mint megürült hübért; Nápolyi V. Alfonz Fülöp Máriának egy az ő javára szóló végrendeletét mutatta föl; melly ha hiteles is volt, az akkori körülmények között keveset ért. A milánói államot szabadnak ismerte volt el a constanzi béke, s miután a kormányra önszántából emelte volt fel a Viscontikat, ezek kihunytával önállóvá lett.

Ambrusi köztársaság.

Érezték e jogot a milánóiak s megutálván az egyedurságot, mint gonosz dögleletességet, kikiáltották az ambrusi arany köztársaságot s visszaálliták a régi alapú népuralmi államot. A kapitányok legott elbocsátják a bérencz hadakat, megtilt-

ják a káromkodást, a nyerészjátékokat s a fegyverhordást; ujra felállittattak a tanodák s meghivattak a legderekabb tanárok, olly föltétek mellett, mellyekkel valóban megelégedhettek. A többi városok csakhamar lerázzák a főváros nyügét; s Pávia, Como, Alessandria, Novara s Tortona népkormányra tértek vissza, vagy maguk választottak urakat (signori).

Megszilárdulhatott volna ekkor Olaszországban három erős köztársaság, u. m. a florenczi, velenczei és milánói, egyesitve az elsőnek müvelt értelmességét, a másiknak nagyszerü kereskedelmét s a harmadiknak nagydiszü fényelgését, és szövetkezve a schweicziakkal, szabadok egyesülését állithatták volna ellenökbe a növekedő szomszéd egyedurságoknak. Florencz azonban Medici Cosmóval a fejedelemség felé hajlott, Velenczét Foscari doge hóditásvágygyal töltötte el, remélvén azon egyesitést, mellyet utóbb az osztrákok vittek ki, használta az alkalmat Brescia és Bergamo megszerzésére, törekedve lassan a többi után is; a lombardok közt csökkent a hadviselés tudománya, s ugy meggyökerezett a szolgai engedelmesség, hogy a ki a sokaságból kivált, azt legott uruknak kiálták. Igy hát Francesco Sforza nagy elméje s vitézsége igen veszélyessé lett; csakhogy ő elhagyva látta magát a népuralomra visszatért városoktól, Velenczével hadat folytatott s otthon a legrutabb belviszálylyal, a sem el nem bocsátható sem engedelmességre nem szoritható kalandorvezérek követeléseivel kellett küzdenie; ám mégis a milánói köztársaság Sforza vágyait feledve, vagy tévútra vezetve a ghibelinek által, reá bizták hadierejöket, hogy védné őket elleneik ellen. Tette is ezt Sforza és diadalmaskodott a marcai (határvidéki) hadban, csakhogy nem a köztársaság javára müködött; meggyőzte fényes csatákban a velenczéseket, a Milánó birtokára törekvőket, s olly szorongatott állapotra hozta, hogy azok békét kötve (1448) átadták Cremát és Geradaddát, s igérték, hogy Sforzát Fülöp-Mária örökösévé lenni segitendik.

A hitszegéstől vissza nem rettent Sforza, és Cosmo de' Medici, az ő barátja, megtanitotta őt, hogy saját és ne mások javát keresse. Némelly nagylelkűek fölingerelni törekedtek a milánóiakat, hogy álljanak ellent az árulónak; mindenfelé Sforzát gyalázó hirdetmények küldettek szét; elfogadtaték a segély Savoya herczegétől, ki szintén ásitozott a szép örökség után. De a hadtudományban fensőbb Sforza, segittetve a velenczésektől, kik elárulták a szabad embereket, hogy egy veszélyes szomszédot megnyerjenek, kiéheztette a várost, melly midőn összes terveit meghiusulni látná, fölkelt tömegesen s a népi tisztviselők helyébe ghibellineket tett, kiknek sugalására kenyeret és

nyugalmat Sforzánál keresett. „Mig ez Monzában volt, naponkint számos milanóiak látogatták őtet s versecket és csinos beszédeket mondottak el neki; mikor aztán a bevonulásra határozott nap elérkezett (1450 jan. 26), ... a milánóiak diadalszekeret s aranyos fehérposztó-mennyezetet készitettek s ezzel tömérdek sokaság várta a herczeget a ticinói kapu előtt; Francesco azonban szerénységből el nem fogadta a diadalszekeret és mennyezetet, mondván, hogy az illyesmi királyi ragyogványhoz tartozik. Bevonulván tehát egyszerüen, a szent és legnagyobb Szüz-Mária-templom felé ment s megállván az ajtó előtt, fehérposztó-ruhát öltött, minöt a herczegek az uralom átvételekor szoktak.“ (Corio). S igy fogadta őt tapsok közt azon nép, melly két hónap előtt tizezer aranyat s ugyanannyit földbirtokban tüzött ki jutalmul Sforza megölőjének; és Milánóban visszaállittatott a katonai egyedurság.

Az ügyes herczeg megnyugtatta a népet ünnepélyekkel; hivatalt ellenségének nem adott; hadviselő feleivel kiegyezkedett; azon városokat, köztük Comót és Bellinzonát, mellyek a békés szolgaságnak eléje tették a zavargó szabadságot, egymásután engedelmességre hozta; s igy uj politikával uj uralkodóházat kezdett, melly azonban öldöklések s borzasztó jelenetek között alig tudott hat nemzedéken át fennmaradni. Miután a nép, melly ujra fegyverforgatóvá lett, visszaemlékezett a szabadságra, Sforza jónak látta egy erősséget állitni fel, de mivel attól félt, hogy ezzel bizalmatlanságot árul el, elküldte a nép közé saját embereit, hogy győzzék meg azt, miszerint a vár a város diszeül s biztosságaul fog szolgálni; s bármennyire ellenszegültek a mélyebb belátásuak, a többi mégis győzött s a kerületek kérték a herczeget, épitené föl a várat, melly Olaszország sikföldi várai közt legerősebbé lett.

III. Fridrik olasz utja.

Némi ellenzést lehete várni a császár részéről s III. Fridrik épen akkoriban jött Olaszországba (1452), de a régi császári igényeket ő is jó pénzért eladogatta. Ő azért jöve leginkább, hogy találkozzék jegyesével, Portugali Eleonorával, s az e korbeli naplók nyilván mutatják, hogy az olaszok minden balsors daczára, mennyivel müveltebbek voltak más nemzeteknél. Lankmann Miklós, Fridrik káplánja, hogy Portugalba érjen, kiséretével együtt zarándokruhát kényszerült ölteni; és mégis vagy rablók, vagy hatalmas városi főnökök itt-ott kifosztogatták őket [1]); s boldogok voltak, ha találtak valahol floren-

[1]) *Historia desponsat. et coronat. Feder. III. et conjugis ipsius, auctore Ni-*

czi tőzsért, ki őket pénzzel látta el. Fridrik elé Sienában négyszáz odavaló hölgy vonult ki; Florenczben, Carlo Marzuppini, a köztársaság titkára, szólamteljes de tárgyüres latin beszédet tartott neki, mellyre Aeneas Silvius Piccolomini urának a császárnak nevében tartalomdus szólamokban felelt s néhány kérdést tett, mikre Marzuppini nem tudott felelni, mivel nem volt elkészülve.

Fridrik, ugy szólván, mint foglyot, magával hurczolá unokáját, utószülött Lászlót, kit a magyarok kiszabadítni törekedtek; de az elszöktetést meggátolták a florenczieknek, kik hasztalan vetették magukat közbe Fridriknél László herczegért. A császár Rómában megházasodott s megkoronáztatott (marcz. 18); Nápolyban meglátogatta a ragyogványos Alfonzt, aztán visszajövet pénzért Borso d' Estét Modena s Reggio herczegévé, Rovigo s Comacchio grófjává nevezte ki; ugyancsak pénzért osztogatta a még fontosb czimeket és előjogokat; pénzért csinált nemest s udvari grófot mindenből, a ki csak fizetett. Murano szigete akkoráig nevezetes volt drága áron keresett üveg gyártmányairól, annyira, hogy egy ezüsttel szegélyezett kristály szökőkutat egy milánói herczeg háromezer ötszáz aranyon vett meg. Midőn tehát Fridrik Velenczébe jött, a signoria a többi közt ragyogó kristály asztalteritéket ajándékozott neki; ő felsége pedig intett bohóczának, ki meglökte az asztalt, mellyen az ajándék állott, s minden dirib-darabra tört. Az olaszok restelték a dolgot, a nyugati császár pedig felkiáltott: Lettek volna a ranyból, bizonyára nem törtek volna el.

Francesco Sforza tudta tehát mihez tartsa magát a császár irányában, s ha vonakodott őt herczegnek elismerni, Sforza részéről elég volt azt mutatni, hogy fegyverével is megvédi az elődétől engedett czimet. Sforza féken tudta tartani uj alattvalóit; megsemmitett egy szövetséget, mit Velencze az ő kárára Nápoly királyával, Savoya herczegével, Monferrato határgróffal, Sienával és a Correggiókkal kötött; és nélkülözhetlennek tudta magát feltüntetni különféle hatalmasak előtt. Rokonságra lépett a nápolyi királylyal, a mantuai határgróffal, Savoyával s Francesco Piccininóval, nem korcs fiával a nagy hadve-

---

colao Lankmano de Falkenstein, ap. **Pezium** II, 569—602. Olaszhonban sem voltak biztosak az utak. Midőn Petrarca legelőször utazott Rómába, Capranica várába kelle menekülnie, mig a lombesi püspök száz lovassal utána jött. Giovanni Barile, kit nápolyi Robert mint követét küldte ama költő megkoszorúzásának ünnepére, kiraboltatott az uton annyira, hogy vissza kellett térnie. Villani J. III, 80. beszéli mint nevezetes ujságot, hogy Perugiából a pápaválasztók sürgönyét a kalmárok futárai tizenegy nap alatt Párizsba hozták.

zérnek; melly rokonság által kiengesztelődött a Sforza-párt a bracciói-akkal. Megsegítette Sforza Genuát a franczíák kikergetésében (1464), s átvette ott maga a főhatalmat. Egy szóval a legnagyobb s abban a korban a legjobb fejedelmek egyikének mutatta magát. A trónon is megtartotta a szabad modort, mellyhez a táborozás alatt hozzászokott, s karduralmat gyakorolhatva letette a kardot, és kormányzatát a kalmár Medici Cosmoéhoz alkalmazta. Tisztelte a művészeteket, bölcseséggel uralkodott, visszaadva a kormánynak az erőt, a vérengző Viscontik kegyetlensége nélkül.

Legszerencsésebb s egyszersmind utolsó volt a condottierik között; minthogy ezek azon időponttól kezdve elvesztették fontosságukat; s a herczegek elég nagy területen uralkodtak, hogy azon katonaságot szedhessenek és adót annak fenntartására. A két század óta szakadatlanul vivott csaták között, az államférfiak azt képzelték, hogy Olaszország fenntartásának egyetlen módja az államok közötti bizonyos egyensuly fenntartása. Erre irányoztattak a viszonlagos szövetkezések, erre méginkább a condottierik azon viselete, hogy egyik államtól a másikhoz mentek át; minek folytán sokszor a legerősebb állam pár nap alatt leggyöngébbé lett. Különösen Florencz északról Velencze- s Milánóval, délről Nápolylyal s az egyházi állammal érintkezve, majd egyik, majd másik részhez simult, amint egyik vagy másiknak tulnyomóságát helyreütni kellett.

Most már a régi lombárd szövetség városai mindnyájan egynek uralma alatt nyögtek, kivéve Bolognát, melly majd zsarnokságot türt, majd szabad államot képezett. A Sesia képezte a határt Milánó és Piemont között, hol a Savoya herczegek hosszu időn át nem terjesztették ki uralmukat csak Astira. Toscanában Siena és Lucca önállók, szabadok voltak; a többi városok Florencz alatt álltak; Ferrára s Modena az Estéknek, Mantua a Gonzagáknak engedelmeskedett; Urbino a Montefeltro háztól a Rovere családra szállt át; Romagna száz meg száz apró urságra volt osztva. Hanem a fejedelmeket és népeket nem csupán háboru foglalkodtatta többé, hanem a művészetek, tudományok és nyugalom szeretete is; a figyelemben, melly előbb csak egy vezérre függesztetett, most a tudós és festész is részesittetett. Aztán egyszerre minden szem a hóditó törökök felé fordult s Konstantinápoly elfoglalását (1453) mindenki honi csapásnak, közös veszélynek tekinté.

Ekkor Francesco agyában azon eszme szülemlett meg, hogy egész Olaszország szövetségbe álljon, kizárására az idegeneknek, akár kik legyenek azok, és a béke fenntartására; s frà Simonetto da Ca

merino közbenjárására megköttetett a béke (1454) Lodiban Sforza, Medici Cosmo, Savoya, Monferrát, Modena s Mantua urai, aztán Velencze, Siena, Lucca, Bologna köztársaságok, Alfonz király és a pápa között; és igy Olaszország megszünt csatázni egy pillanatra s remélhette, hogy e szövetség biztositandja függetlenségét és szabadságát.

Galeazzo Mária Sforza.

Eltért atyja nyomdokaitól Galeazzo Mária Sforza (1466) kéjelgő s istentelen viselete által. Atyjának erőteljes nagyravágyása s az okos és hosszu tapasztalatai által is igen kitünő Cicco Simonetta államtitkár tanácsai, fenntartották egy ideig a belnyugalmat; de Galeazzo Mária, felfuvalkodván XI. Lajos franczia király s rokona segélye s a florenczieknek támogatása által, tulment minden határon; anyját Blankát, az okos és tapasztalt nőt, megfosztotta minden befolyástól s mint mondják, meg is mérgezte őt. Hogy mutogassa roppant gazdagságát, Florenczbe utazott Bona di Savoya nejével, és pedig a járhatlan Apennineken vonult át tizenkét aranyozott fedelü kocsival, ötven arany szerszámu paripával a herczegnő, s ugyanannyival maga számára; fedezetül száz lovas és ötven gyalogos fegyverest vitt magával, aztán ötszáz pár vadászebet és számlálhatlan sok sólymot; az udvaronczok lovaival együtt, kétezer ló volt a kiséretben, s a költség kétszázezer arany forintra rúgott. A Medici-k sem akartak hátramaradni, kik a mellett szép müvészeti kincsekkel is fényelegtek. A florenczieknek közköltségen tartották el ama nagy udvari kiséretet s három szent képet ajánlottak fel a látogatás ideje alatt: az Annunciatiót a San Felice, a mennybemenetelt a carmelita, s a Vigasztaló eljövetét a Szentlélek egyházában, ez utóbbit szerencsétlenül tüz emésztette föl.

Fényüzését s aljas kéjelgését Galeazzo kegyetlenséggel s kikeresett kinzatással párositá, nem érzé magát kielégitve, ha a borzasztó kivégzéseket tréfás jelenetekkel s paráználkodását megbecstelenitett férjek és apák kétségbeesésének szemtelen diadalával nem kötötte össze. Hogy megmutassa rettenthetlenségét, egy napon szörnyen megkinzatta saját borbélyát, s a kinzás után legott megborotváltatta magát általa. Az ő áldozatai közé tartozott Girolamo Olgiati nővére is, mire a megsértett testvér, Lampugnani András és Visconti Károlylyal, kiket Montano Miklós a római szabadság eszméivel s a zsarnokölés dicsőségével tüzelt volt fel, összeesküdött az oltár előtt mint szent és dicső vállalatra, s meggyilkolták őtet (1476 decz. 26.)

Gian Galeazzo Sforza.

A feldühült nép megölte az összeesküdteket s kikiáltá Gian Ga-

leazzót, az elhunytnak hat éves fiát, kinek kiskorusága alatt Bona, az özvegy és az ügyes Cicco Simonetta kormányoztak. Megnyugtatták ezek az alattvalókat s féken tartották a vidéket, de a kis herczeg nagybátyjai, kik megtanulták Francesco Sforza példájából, hogy a nagyravágyásnak semmi sem lehetetlen, részt akartak venni a kormányzásban, támaszkodva a ghibellinek- s idegenekre, s különösen Lajos (il Moro) valamennyinek romjai fölé kívánta magát emelni. Az ügyes Cicco el tudta háritni a fenyegető veszélyt; de a nápolyi király s IV. Sixtus is mindenképen megdönteni ügyekeztek az uj uralmat.

A schweicziak, kiket a hir győzhetlenekül kiáltott ki, meghagyták magukat rontani esztelen dölyf, fejedelmek hizelgései, idegenek aranya s fényüzése által; innen megvesztegetettség a tanácsban, örjöngő hadi intézkedések s a vitézség zsoldba adása származott, a tisztviselők katonának adták a nekik átadott fegyenczeket, végre maga a kormány adott el pénzen egész csapatokat az idegeneknek. A milanóiak egyszer kivágták az Uri-ak egyik erdejét, mire ezek megrohanták Bellinzonát, hanem Ciccótól pénzbeli kielégitést nyervén, megesküdtek, hogy nem háboritandják többé a herczegséget. IV. Sixtus azonban fölmenti őket esküjöktől s elküldi nekik szent Péter megáldott zászlaját, hogy segitsék a lombard urakat Olaszország szabadságának visszaszerzésében. El is jöttek a schweiziak csikorgó télben s Giornico mellett (1478) semmivé téve a milánói herczeg hadát, nyereményes békét kötöttek.

Ezen külsurlódásoktól segitve, győztek a kis herczeg nagybátyjai s visszatérvén a városba, megfosztották Ciccót méltóságától s életétől, aztán elkergették az özvegy herczegnőt, s Moro Lajos átvette a kormányt, unokája nevében. Hanem ez sem elégitette még ki vágyait, hanem saját teremtményeivel vevén magát körül, el akarta tenni láb alól Gian Galeazzót s önállólag uralkodni; s minthogy erre az által remélett jó alkalmat nyerhetni, ha Olaszhon ujolag felzavartatik, behivta VIII. Károlyt, kinek bejövetelével uj csapások (1494) sora nyilik meg Olaszhonra nézve, mellynek legfőbb szerencsétlensége, hogy mindig uj szerencsétlenség jő reá.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

Toscana. — A Medicik.

Toscana viszontagságait egész azon pontig kisértük, midőn a florenczieket fölülmulatni hagyták magukat a Luccát elfoglaló pisaiak által (1341), kiktől vissza akarván azt foglalni, megverettek Ghiaja mellett. Az illy balesetek mindig megerősitik a néppártot; mert midőn mindenkinek részt kell vennie a veszteség helyreütésében, megismeri mindegyik a maga erejét és gyakorolni akarja azt. A nemesek hatalmának megszoritása végett több-több mód nyujtatott a szolgáknak, hogy szabadokká lehessenek, a mennyiben vagy a községbe vétettek föl, vagy védelmeztettek, ha panaszuk volt a gazdagok ellen; utóbb őrségi hadnagy vagy népfentartó (conservator) választatott, száz lovassal s kétszer annyi gyalogossal; s e népfenntartó kivéve a törvényhatóságok alól csak a mesteregyletek főnökeinek tartozott számot adni. Jacopo Gabrielli da Gubbio volt az első népfenntartó (1335), ki majdnem zsarnoki szigorában, a népnek kedvezve, nyomta a nemességet, meg akarván azt fosztani váraitól husz olasz mérföldre a város körül; számüzött néhányat a Bardik és Frescobaldik közől, kik a kormányalakot megváltoztatni akarták. Ez által annyira meggyülöltette magát, hogy midőn hivatalából kiesett, határoztaték, hogy nyilvános tisztségre semmiféle Gubbio ne választassék többé.

Athenae herczege.

Felboszantva tisztviselőik hanyagsága és Lucca elvesztése által, a florenczieknek kormányt Briennei-Gualtierre, Athenae herczegére ruházták, ki az ő zsoldjukban állott vala (1342). „Sem nem ész, sem nem erény, sem nem hosszu barátság vagy szolgálati érdemek, sem nem a megboszult gyalázat, hanem a nagy viszálkodás [1]“ hajtotta a florenczieket ezen épen olly kincsszomjazó mint nagyravágyó idegennek hatalma alá, ki maga hasznára forditotta valamennyi pártnak szenvedélyeit, megcsalva valamennyit gyalázatos, istentelen hitszegő módjára. A közhivatalokból kizárt nemesek, kiknek szemökre vetették a többé nem is gyakorlott hatalom, a meghizott népemberek, a büszke és gyülölt kormányvivők, hogy megboszulják a nép féltékenységét s gyülöletét, vetélkedve bujtogatták a herczeget szigoruságra; ki azonban az utóbbiakat üldözőbe vette, különben pedig hizelgve a

[1]) Robert király levele Athenae herczegéhez. Lásd fönebb 43. lap.

nemeseknek is a népnek is, fölemelte saját kegyenczeit s teljességgel korlátlan hatalomra tett szert. Nem sokára megégettette az előbbi kormányhatóság rendelvényeit s a mesteregyletek zászlait; Arezzo, Pistoja, Colle, San Geminiano s Volterra követték az ő példáját; az athenaei herczeg pedig franczia és burgundi zsoldosoktól környezve zsarnokilag uralkodott; terhes adót vetett ki, igazságtalanul ítélt, költséges ünnepélyeket rendezett, s a franczia bérenczeknek megengedett minden kihágást vagyon és nők ellenében; hogy pénzt gyüjtsön, megcsalta az állam hitelezőit, s kegyetlenül büntette mindazt, ki az ő uralma ellen csak szólni is mert; azért egy kronikairó méltán kiáltott fel: „Igy őrizkedjetek a zsarnokoktól, kedves polgártársaim!“ [1])

Szövetségre lépett a pisaiak-, Scaligerek-, Esték- és Pepolikkal, hogy uralmaikat kölcsönösen védelmezzék; az összes méltóságokat, a nemesek kizárásával köznépiekre ruházta. Igy népuralmi szint adandott zsarnokságának, de mikép a népvélemény, olly rövid ideig tarthatta fenn magát ő is (1343). A nagyok, a meghizott népemberek s a mesteregyletek hármasan összeesküdtek ellene, a nélkül, hogy egyik párt a másikról tudott volna, s „éljen a népkormány és a szabadság!“ kiáltások közt megrohanták a herczeg palotáját (jul. 26). A három párt kiengesztelődött s egyakarattal az érseket bizták meg a kormány rendbehozásával, de a nép dühe olly nagy volt, hogy Guglielmo d'Assisi, Cerretieri de' Visdomini s a többi czinkosok, kik a zsarnokot saját hazájok ellen ingerelték, nem csak megölettek, hanem testeik is felfalattak. Szent Anna napja husvét gyanánt megünnepeltetni rendeltetett, s emlékül még ma is ott lobog az Or San Michele egyházban a mesteregyletek huszonegy zászlaja. A florenczieknek pénzzel visszaszerezték az erősségeket, miket a herczeg másoknak ajándékozgatott el; Pistoja elüzte a florenczi őrséget s átadta magát Pisának, melly ismét elsőséget nyert Toscanában; Arezzo, Colle, San Geminiano ujra függetlenekké lettek; Volterra visszatért Ottaviano de' Belforti uralma alá; Siena önálló maradt s féken tartotta a vidék nemességét.

Tizennégy tagból álló bizottmány rendeltetett az érsek mellé, Florencz kormányának megállapitására, melly bizottmány, mivel a zsarnokság leverésében minden osztály részt vett, a méltóságok egy harmadát a nagyokra ruházta. De ezek nem sokáig tudtak polgári szerénységben maradni s csakhamar a régi nemesi gőggel s uralom-

[1]) *Ricordi di* **Filippo Cino Rinuccini.**

vágygyal annyira felingerelték a népet, hogy ez megrohanta a nemesek palotáit, s leverve azokat teljes népuralmat kiáltott ki, hatodok helyett negyedekre osztván fel a várost. A nemesek ismét ki voltak zárva a közügyekből; utóbb szelidült a szigor s fölvétettek a népemberek közé nemesek is, s az igazságszolgáltatásban is módosittattak az ezeket terhelő rendelvények. „És jegyezze meg az olvasó — mondja a jó Villani — hogy kevéssel több mint egy év alatt a mi városunknak annyi forradalma vala, hogy négyszer változott a kormány; és pedig az athenaei herczeg előtt a fölemelkedett népemberek uralkodtak; de mivel roszul viselték magukat, a herczeg zsarnoksága alá kerultünk; a herczeg elüzetése után a nemesek és nép együtt uralkodtak; most ugyszólván a kézmüvesek és alsó néposztály kormánya alatt vagyunk. Adja Isten, hogy ez köztársaságunk emelkedése s boldogságára szolgáljon; de én félek büneink és hibáink miatt, s mivel a polgárok közt semmi szeretet, semmi kegyelet sincsen, és mivel azokban, kik kormányoznak, megmaradt az az átkozott mesterség, hogy jót igérnek, de ellenkező leg cselekesznek.“

E közben tovább szövődtek a pártviszályok, s az elpusztitott vidék kénytelen volt a város segélyére szor ulni; de aztán a belipar és kültőzsdék által felvirágzott ujra a jollét, s a florenczi állam birtokok, várak és pénz által olly helyzetbe jutott, hogy nagy befolyást gyakorolna egész Olaszország viszontagságaira. Florencz, hogy élessze a II. Mastino della Scala elleni háborut, Velenczének honaponkint huszonötezer arany forintot küldött (1335—38); aztán zsoldjában tartott ezer lovast, azonkivül őrségeket saját földein és váraiban, minőket csak Lucca körül tizenkilenczet, aztán Arezzo-, Colle- s Pistojában egyet-egyet birt. Negyvenhat erősség engedelmeskedett neki a nyilt helyeken kivül; egyenes jövedelme csekély volt, de a különféle adók évenkint háromszázezer forintot hoztak be, tehát többet, mint a mennyi volt a siciliai, nápolyi és aragoniai királyok bevétele. A tisztviselőknek elég levén a becsület s azon öröm, hogy a hazának szolgálnak, aztán a háboruval a lovasság fizetése is megszünvén, a kiadás évenkint nem ment tö bbre negyvenezer arany forintnál, ide számitva az összes hivatalnokok diján kivül a szerzetesek és kórodákra tett költségeket, a népünnepélyeket, a kitünő jövevények megvendégelését s az oroszlánok eltartását, melly állatok épen olly kedvesek voltak Florenczben, mint Velenczében.

Volt huszonötezer fegyverfoghatója, tizenöt évtől hatvanig; ezek között ezerötszáz nemes és főur, alig hatvanöt fölszerelt lovas, a népuralmi intézvények tekintetéből; végre ezerötszáz idegen. A

környék lakosságának száma nyolczvanezerre rugott. A sz. János Baptisteriumában, nem vezettetvén még akkor jegyzőkönyv, szokásban volt minden fiutól egy fekete s minden leánytól egy fehér babszemet tenni le, s évenkint ötezernyolczszáztól egész hatezerre menő gyermekek kereszteltettek meg. Nyolcz egész tizezerre ment az olvasni tanulók száma, ezertől egész ezerkétszázra a számtant hallgatóké, hatszázra a nyelv és bölcsészetet-tanulóké. Daczára annak, hogy az angol ipar is már nagygyá fejlődött, Florencz mégis nevezetes posztó és gyapju-kereskedést üzött s népes gyáraiban harminczezer embert foglalkodtatott.

S mit mondjunk a nagyszerü épületekről? Három olasz mérföldre a város körül nagyszerü paloták, gazdag udvarok s tornyok és körülfalazott gyönyörü kertek terültek el. 1333-ban Arno vize annyira kiáradt, hogy elsöpörne nem csak három hidat, hanem falakat, házakat s más épitményeket, melly roppant kár felszámithatlan vala. És a város mégis csakhamar magához jött; százötvenezer arany forintot költött el a hellyreállitásokra; ugyanakkor egy nagyszerü közpalotát emeltetett s megvetette alapját a bámulatos várostoronynak, a mellett folytatta a szerencsétlen hadat Lucca megszerzéseért és Mastino della Scala ellen.

Megrontották majd e virágzást a polgárviszályok, az athenaei herczeg zsarnoksága s a feslett erkölcsök, aztán a nagy tőzsérek bukásai [1]). A Bardiknak 1345-ben csak kamatban az angol király kilenczszázezer arany forinttal, a siciliai százezerrel tartozott; a Peruzziknak az angol király hatszáz ezerrel, a siciliai szintén százezerrel; nem tudván fizetni az angol király, a Bardik is a Peruzzik is érzékeny bukást szenvedtek. Ezen a csatavesztéseknél [2]) érzékenyebb csapásokhoz járult a döghalál (1348) melly százezer embert söprött el, megrontotta az erkölcsöket és megritkitotta a munkásokat. E bajokból is kivergődni törekedett Florencz és megalapitá 1349-ben egyetemét, felállitván abban 1360-ban, Boccacio kérelmére görög tanszéket is, melly nyugaton első volt; megszilárditá Prato fölötti uralmát (1350), s hogy megvédje azt a Bolognát megszerző Viscontik ellen, Pistojának függetlenséget engedett, de florenczi helyőrséggel.

És csakugyan Giovanni Visconti d'Oleggio, megszerezvén a

---

[1]) **Villani Máté**, IV, 69.

[2]) Emlitve a Scaliknak négyszázezer forintbani bukásukról, megjegyzi Villani János: „Embervesztés nélkül is nagyobb veszteség volt ez a florenczieknek, mint az altopasciói csata.“ X, 4.

Bologna fölötti uralmat (1354), megszállotta Ombrone és Bisentino völgyeit és előre nyomult, segittetve a mugelloi Ubaldini-k, valdarnói Pazzi-k, valdambrai Albertini-k és arezzói Tarlati-k által, de Siena, Perugia s Arezzo kezet fogott Florenczczel a közös védelemre, miglen Sarzanában megköttetett a béke köztük s Milano érseke és ura között (1355).

Azon esemény, hogy Florencz meghódolt IV. Károly császárnak (323. lap), csak annyit jelentett, hogy a város százezer arany forintot fizetett szabadalmai megerősitéseért, s más városokban csak belviszályokat idézett elő. A császár távozása után ujra kiütöttek Florenczben is a bel- és külczivódások, miket a bérencz hadak még dübültebbekké tettek.

Bár jobbkeze volt Florencz az egyháznak és a guelf pártnak, mégis becsületes szabadságot tanusitott az egyházi ügyekben. Frà Pietro dell' Aquila, a büszke és pénzvágyó inquisitor, megbizatott a Barros nevü spanyol bibornoktól (1346), hogy szedje be azon tizenkétezer arany forintot, mellyekkel neki az Acciajuolik megbukott társulata tartozott; s bár ez összeget a város tökélyesen biztositotta volt, az inquisitor mégis befogatta egy tagját ama társulatnak az inquisitio szolgái által. Zaj támadt s a nép kiszabaditá a foglyot a szolgák kezeiből, kiket a signoria levágott kezekkel számüzött. A szitkozódó inquisitor visszavonul Sienába s egyházi tilalmat rendel a signoria ellen; mire Florencz a pápára hivatkozva, bejelenté ennek az inquisitor sok visszaélését, a többi közt, hogy két év alatt hétezer arany forintot csikart ki a polgároktól, kiknek minden tréfás szavát, minden kevésbbé erkölcsös mondatát eretnekségnek bélyegezte; az ezekről fölvilágositott pápa megszüntette az egyházi tilalmat. A köztársaság ekkor elrendelte, hogy az inquisitor hivatali körén kivül semmiféle ügybe ne avassa magát, hogy senkit se itélhessen pénzbirságra és ne tarthasson külön börtönt; a tisztviselők ne adjanak neki fegyvereseket és ne engedjenek senkit elfogatni a mesteregyleti elnökök engedélye nélkül; s minthogy Pietro dell' Aquila kétszáznál több polgárnak fegyverengedélyt adott, meghagyatott neki, hogy ezután csak hat fegyverest tartson, s csak hat polgárnak adhasson fegyverhordási szabadságot; a florenczi püspök fegyvereseinek száma tizenkettőre, a fiesolei pöspökeinek száma pedig hatra szorittassék; a pap, ki világi irányában bünteny követ el, a rendes bíróságnak adassék át, minden tekintet nélkül a méltóságra, vagy pápai szabadalmakra.

Albornoz, a pápai követ mindig segittetett a florenczieknek által

Romagna és a Nagy-csapat fékentartásában s végre mégis a florenczieket mellőzve kötött békét (1358) s kitette a köztársaságot a szörnyü zsoldosfőnökök haragának. De segélyére jöttek Florencznek számos urak, kik ama főnökök zsarnokságát megunták, és gróf Lando futni kényszerült. E háboru végcsapással sujtá az apennini urakat, kik a régi hübéresek vezéreiből független várurakká tették magukat. Első volt ezek között Saccone de' Tarlati, ki Pietramala várából az egész Toscana ghibellinjeit vezényelte, miglen 1350-ben, majdnem százéves korában, meghalt. A Gherardesca grófok is meghódoltak Florencznek, melly őket Bibbona helytartóivá s a maremmákban tizennégy várnak parancsnokaivá tette; a Gambacorti-k átadták Bientinát, az Alberti-k di Mangona Cerbáját, a Spinetták Fivizzánót, a Ricasolik Brolio várát; a Battifolle grófok eladták a köztársaságnak a Belforte és Gattaja várakat; ugyanúgy tettek a Dovadola grófok; az Ubaldini-k, kik sok földet és Senio völgyében s a Firenzuola helytartóságban várakat birtak, mellyekből Florencz kárára gyakran kirohanást tettek, megveretve, lemondtak váraikról, s Tommaso da Treviso, a nép kapitánya, diadalmenetben vitte be őket Florenczbe. A várurak fenntarthatták magukat, mig a számüzötteknek menedéket adtak; de bukniok kelle, miután a császárok elhanyagolták Olaszhont s a népi és polgári elem gyarapodást nyere.

Volterra elfoglalása, melly által a florenczíek azt a Bocchino Belforti-k zsarnokságától megmentették, Pisavali uj háborura ada okot. Florencz el akarta forditni kereskedelmét Pisától, s kikötőt épitve Telamonban és rakhelyeket Sienában, megmutatta, miszerint Pisa nélkül is szárazon ugy mint tengeren folytathatja kereskedelmét, és Pisának ez által csakugyan olly roszra fordultak dolgai, hogy, mig előbb a tengerek urnője volt, most ki volt téve vetélytársnője tengeri és szárazi támadásainak. Kebelében azonkivül két uj párt alakult, mellyek felváltva folytatták a zsarnokoskodást. A milánói Viscontik, kik folyvást egész Toscana uralmára törekedtek, segitették Pisában a Florencz elleni pártot, s oda küldék Giovanni Acuto condottierót (1362), kinek csapatjai azonban, megrongáltatván a kiütött járvány és a San Savino melletti vereség által, (mellynek emlékét Florencz sz. Viktor palástjával még ma is megüli), a pisaiakra legkedvezőtlenebb föltétek alatti egyezményt hoztak létre [1]). Nem birván aztán kifizetni a kalandorokat, kikiáltották dogének Giovanni

[1]) Itt megszakad a három Villaninak, a jeles történetiróknak elbeszélése; melly hiány az olasz történelemre pótolhatlan veszteség.

Agnello nevü polgártársukat, s ez ki is segitette öket a Bernabòtól kölcsönzött pénzzel, mellyért azonban Bernabò helytartójának kelle magát neveznie.

Midőn IV. Károly Rómából visszatért, Florencz közbevetette magát, hogy kibékitse a néppártot a nemesekkel Sienában (1369), hol a császár, kevésbe mult, hogy meg nem öletett; rávette ezt, hogy visszaadja Pietro Gambacortinak Pisa kormányzását, melylyel a békét szilárdabb alapra fektette; megsegitette aztán Luccát, hogy kiválthassa magát a császártól, háromszázezer arany forinton; és igy élén állva az összes toscanai guelfeknek, szembeszállhatott bátran Bernabo Viscontival. Hanem a franczia Noëllet Vilmos pápai követ, felhasználván az uralkodó drágaságot, el akarta foglalni Toscanát s ellene huszitá Giovanni Acuto Fehér-csapatját. Megboszankodván Florencz, hogy elárultatott azok által, kiket mindig állhatatos hűséggel védett, elcsábitotta magához a kalandorfőnököt százötvenezer arany forinttal, s Acuto csakhamar tüzbe boritá Romagnát, segélyt igérve mindennek, ki a szentszék ellen föllázadna (1375). Hozzáálltak Siena, Lucca és Pisa, ugyszintén Bernabo Visconti. A nyolcz hadintézö, kikre bizatott a háboru folytatása, s kik nyolcz védszentnek neveztettek, nagy sereget gyüjtöttek „Szabadság“ feliratu zászló alá, minőt mutatványul Rómába s más vidékekre is elküldözgettek. Alig tiz nap alatt Romagnában és az Anconai marcában nyolczvan város és helység s maga Spoleto és Bologna is megszabaditák magukat az egyházi zsarnokoktól s vagy szabadságra tértek, vagy visszahivták az Albornoz által megbuktatott régi nemes urakat. A pápa megidézte a florenczieket s ezek nem akarván a szabadság rovására lenni vallásosak [1]), három követet küldöttek Avignonba, kik szokatlan erélylyel védték a köztársaságot.

Átok alá vettettek tehát s felszólittatott mindenki letartóztatni javaikat és személyeiket; de Donato Barbadori egy feszülethez fordul s Krisztusra hivatkozik, mondván a zsoltárossal: Segitőm! el ne hagyj; mert elhagyattam atyám és anyám által. Az Avignonban s másutt mulatott florenczi kereskedők rendeletet kaptak az elutazásra; az angol király felhasználta az alkalmat, letartóztatta az országában talált florenczieket személyeit és javait; Acuto mészároltatni kezdé a föllázadt városokat; Genfi Robert, az uj pápai követ, egy csapatot szedett össze a legkegyetlenebb bérencz-

[1]) *Florentini religionis timorem ponendum esse censebant, ubi is officeret libertatem.* **Poggio Bracciolini**, lib. III, p. 223.

rablókból, kik Franczia országot pusztitották, s Malestroit János breton vezérnek adta azt által, kit midőn a pápa kérdene: Volna e elég bátorsága Florenczbe bemenni, felelé: Bemegyek bizonyosan ha a nap bejár oda. A bolognaiakat azzal fenyegette a breton, hogy kezeit s lábait azok vérében akarja megmosni; Cesena kirablásakor (1377) pedig kiáltozá: Vért akarok, vért; öljétek le valamennyit. Borzasztó kiáltás; s még borzasztóbb a pápai követ ajkairól! Cesenában, hol három napig tartott a dúlás, ötezer hulla találtatott a fölépitéskor, ide nem számitva a megégetteket s a kutyák által fölfaltakat. A megmaradtak, többnyire kiéhezett s meggyalázott özvegyek, koldulva jártak s még a kegyetlen Acutót is könyörületre birták.

Sienai Katalin. 1347—80.

Katalin, ki Sienában született s kemény önsanyargatásra adta magát, kijelentéseket kezde nyerni s az égiekkel közlekedett; Krisztus szivet cserélt vele; aztán eljegyezte őt magának ünnepélyesen, gyürüt adván neki, melly mindig ujján maradt, s mellyet csak ő látott. Efféle csodákat beszél el róla gyóntatóatyja, Capuai Rajmund, ki soká azt hitte, hogy a csodák csak ájtatos rajongás képei, miglen saját szemeivel, a fiatal Katalin arczát a Megváltó arczává látta átváltozni [1]). E szent nőhöz folyamodtak a florenczieк, hogy engesztelné meg a pápát; s Katalin elment és kiengesztelte azt s rábirta, hogy térne vissza Rómába; és az uj pápa VI. Orbán hajlandóbb levén a békére, visszafogadta az egyház kebelébe a florenczieket (1378) kapván tőlük kétszázharminczezer arany forintot.

Ugyanazon évben megsemmisittetett Florenczben az előbbi alkotmány; a nemesek kizárattak a hivatalokból, mellyekre a köznépből mindenki képesitve volt, azon megszoritással, hogy egyszerre két egynevü férfiu ne ülhessen a kormányban. Az ügyekben jártas régi családok kizárása azt hozta magával, hogy a kormány csupa tapasztalatlan emberek kezébe jutott. Mig a régiek ki voltak zárva, az uj családokat zavarba hozta egy másik törvény. 1266 óta egy különálló, mindig nagyobb hatalmu s követelésü tisztség kezelte a guelf tömeget, vagyis a ghibellinek javaiból alakitott kincstárt. Uguccione de' Ricci, az Albizzi házzal ellenséges család fia azon törvényt hozatta, hogy, ha egy ghibellin közhivatalt vállalt, büntettessék meg, legkevesebb ötszáz forint birsággal. Hogy pedig

---

[1]) **Bolland.** ad. 30. april. — **Aug. Hagen**, *Die Wunder der h. Katharina von Siena.* Lipcse 1840.

ghibellin-e valaki, arra elég legyen hat tanu az ellentes pártból. E törvény, melly a pártszellem tulságos dühéről tesz tanuságot, arra szolgált, hogy kizárassék a hivatalból minden, ki ötszáz liránál kevesebbet bir, vagy kit a guelf-tömeg igazgatósága nem akarna. Majd tulnyomóságra vergődtek az Albizzik, és a Riccik épen az általuk hozott törvény szerint háttérbe szorittattak. A régi családok aristocraticus irányt követtek; az ujak kivánták, hogy a guelf és ghibellin nevezetek szünjenek meg s hivatkoztak a democraticus közvéleményre. Az Albizzikkel tartottak a régi guelf népfiak, népi nemesség neve alatt; a Riccikkel ghibellin nevezet alatt egy követ fujtak a Strozzi-k, Alberti-k és Medici-k, melly utóbbi, igen gazdag család a régi nemesektől pártolt át a ghibellinekhez. A pápa-ellenes nyolcz hadintézők, mint Visconti Bernabo barátai, mindnyájan ezen párthoz tartoztak, s ellenszegülve a szentszéknek, a ghibellineknek tulnyomóságot látszottak szerezni. A kifáradt, kimerült nép békét ohajtott. Medici Sylvester, kezébe ragadván a népzászlót (1378), bizottmány alakitását inditványozott a kormányzás megjavitására; e bizottmány határozatot hozott, melly megszoritá a pártfönökök hatalmát és megszelidité a gyanusitott ghibellinek elleni szigort.

Nevelte az ingerültséget a legalsóbb néposztály követelése. Midőn a város mesteregyleteket alakitott, minden egyletnek polgári ügyeiben saját elnökei itéltek; a kisebb mesterségek nem képeztek egyletet, hanem nagyobbak alá rendeltettek, pl. a festők, takácsok s gyapju-kártolók a posztósok alá tartoztak. Igy megtörtént, hogy a ki panaszt nyujtott be, ellenfelének barátja által itéltetett. Elkeseredve e miatt és félve az előbbi zavargásokérti büntetéstől a Ciompi név alatt ismert alsó néposztály fellázadt (jul. 20.) s fegyvert fogva kirabolta a gyanusitott ghibellinek házait, aztán akasztófákat állitottak fel az uteán a rablók számára. Majd lovaggá nevezték Medici Sylvestert, s más hatvannégy kedvenczöket, kik is, hogy meg ne ölessenek, elfogadták a veszélyes megtiszteltetést.

Ostrom alá véve a signoria palotáját a Ciompik azt követelték, hogy a posztósoknak alárendelt mesterségek külön egyletet képezzenek saját consulok alatt, mikép a borbélyok, szabók sat.; hogy kegyelem adassék minden bünösnek az árulókat kivéve; hogy két év alatt az alsó néposztályból senki se idéztethessék törvényszék elé, ötven forintnál kisebb adósság miatt. Ezen s más apró követelések teljesittettek; de a zavargók annyi uj igényt támasztottak, hogy az egyletfönökök nem tehettek mást, mint hogy lemondjanak. A Ci-

ompik elfoglalják a város kapuit, s Lando Mihályt, a gyapjufésülőt, ki a sokaság közt volt mezitláb s holmi rongyruhában [1]), főnöküknek kiáltják s átadván neki az igazságzászlót, a köztársaság palotája felé vonulnak s ott nagy zajjal az igazság zászlósává kiáltják s megbizzák őt a kormány átalakitásával.

E szegény de becsületes, lelkes de egyszersmind mérséklett s eszélyes férfiu megszüntette a nyolcz hadintéző erőszakoskodását; elnémitá erélyével a pártokat; uj signoriát alakitott, hármat a nagyobb, hármat a kisebb s hármat az uj mesteregyletekből nevezvén ki; megfékezte a Ciompikat, sőt megtámadta őket midőn tanácskoztak, s vagy ezeret a makacsok közől számüzött, és igy a Ciompik saját emberök által törettek meg. Eltelvén hivataloskodása éve, letette méltóságát, s tiszteletből a signoria tagjainak fiai nagy diszszel vezették őt házába fényes szerszámu lovon, a népczimer elülvitelével. De a mesteregyletek csakhamar megutálták a Ciompik által választott három tagot, s a signoriába a Ciompik kizárásával, négy tagot a nagyobb, s ötöt a kisebb egyletek választották.

Elnyomatván a guelf párt, a kormány a ghibellinek kezébe került (1379), kik halálra itélték az Albizzi-k főbbjeit, vádolván őket, hogy egyetértenek III. Károly nápolyi seregeivel; ezután zsoldjukba fogadván Giovanni Acutót, biztosan hittek uralkodni. 1382-ben mégis már a guelfek voltak a kormányon, mellyet erőszakkal szereztek vissza. Maso degli Albizzi állt a dolgok élén s eltörölte a Ciompik által hozott végzéseket, bezáratta Landót s a többi népizgatókat, s nyugtalanságban bár, de mégis nagyobb viharok nélkül vitte a kormányt.

Ez időben vásárolta meg a köztársaság pénzen Arezzo uralmát (1381); hanem Montepulciano miatt viszályba keveredett Sienával, melly ekkor barátjává ügyekezett tenni Gian Galeazzót, ki is nógatva a számüzöttek által, kiktől hemzsegett Lombardia, lekötelezte magát Toscana ellen Siena szolgálatában hétszáz lándzsát tartani saját költségén. A már fönebb elbeszélt háboru támadt ebből (1398), melly a velenczei béke után, fondorlatok utján folytattaték, hogy meggátoltassék egyrészt Gian Galeazzo terjeszkedése északon, másrészt a nápolyi királyé délen, melly utóbbi épen olly hütlen volt mint a Visconti-k, de vitézebb mint ezek voltak. S tehát az Olaszhon fö-

[1]) Igy a történetirók; de a fennlevő okmányokból kitünik, hogy ő 1366-ban Mantigno podestája volt az Ubaldinik uralma alatt; 1377-ben pedig Firenzuola podestája.

lötti védurság nem az ezt követelő egyes hatalmasak, hanem a florenczek kezeiben vala, kik figyelemmel örködtek az egyetemes események fölött, és egy-egy hatalmasnak erőszakoskodását a gyöngébbek szövetségével ellensúlyozták.

Gian Galeazzo arra unszólja Benedetto Mangiadorit, hogy vegye el San-Miniatót a florenczieklől, a sienai kormányt maga részére nyeri, elfoglalja Perugiát, de nem tehetvén barátjává Gambacorta Pétert, Pisa urát, ráveszi ennek titkárát Jacopo d'Appianót, hogy ölje meg urát s legyen utódja neki, aztán kisértse meg Lucca elfoglalását is. Aztán e titkár fiától Gerhárdtól megkapta Pisát s annak területét, adván Gerhárdnak kárpótlásul Elba szigetét s Piombino területét, melly ettől fogva uj herczegséget képezett (1399). Florencz, hasztalan ügyekezvén magát egy guelf szövetség által erősitni, nagy veszélyben forgott, midőn ettől Gian Galeazzo közbejött halála megszabaditá őtet. Ennek természetes fia Gabriele Mária Pisát nyerte örökségül, mellyet midőn meg nem tarthatna, eladott a florenczieknek kétszázhatezer arany forintért (1405); a pisaiak azonban fegyvert fogtak s csak hosszu ostromoltatás után hajták fejöket a járom alá.

Gino Capponi, ki ama hadban a legderekabb vitézül tüntette ki magát, nagy örömmel látta biztositottnak e szerzeményt, Livorno kikötőjének megvásárlása által (1421), mellyet a genuaiak százezer forintért adtak el, s melly rendeltetve volt biztositni a pisaiak által elvesztett fontosságot és azt is, hogy a florenczieknek Velencze- s Genuától függetlenül messzeterjedő kereskedést üzhessenek s a magánosak jóllétével elősegithessék a közboldogságot. Sietséggel megerősitették ama kikötőt s fölszereltetett az első fegyveres gálya a keleti utra, s Florencz rövid idő alatt olly tengeri erőt mutatott fel, hogy szembeszálla Genuával és le is győzte azt.

Bent is emelte a jóllétet Florencz bölcs intézmények által; mindennek, ki fölvétetett a polgárok közé, házat kellett épitnie Florenczben, legalább száz forint értéküt; a közokmányok beiktattattak az erre szánt államkönyvekbe (Libri delle Riformagioni); az összeszedett határozmányok törvények érvényére emeltettek; megjavittatott a pénz, s megállapittatott az adókulcs (1429), melly szerint minden százforintnyi tőkétől egy félforintnyi adó fizettetett [1]). Szépitést nyert a város a legjelesb müvészi lángelmék által: gondoskodva

[1]) Az adókönyvbe be volt irva minden polgárnak neve, kora, mestersége s mindennemü ingó és ingatlan javainak értéke.

volt, hogy minden mesteregylet a maga czimerét és védszentjének szobrát az Or San Michele külső vakablakainak egyikébe helyezze, melly szobrokat márvány- és bronzból Donatello, Andrea del Verocchio, Baccio da Montelupo, Nanni del Bianco, Simon da Fiesole és Lorenzo Ghiberti készittettek el; ez utóbbi által a kereskedők egylete készittette a Sz.-János egyháza bronz ajtóit, Brunelleschi pedig meghivatott a Santa Reparata kupolájának elkészitésére.

A Ciompik elnyomása után harminczöt évig Maso degli Albizzi vitte a kormányt ügyesen és bátran; de minthogy a győztes párt soha sem tudja magát megtartóztatni sem a tulkapásoktól sem az egyenetlenkedéstöl, halála után (1417) az Alberti, Medici, Ricci, Strozzi, Cavicciuli családok, mellyeket a népi nemesek több izben megzsaroltak, fölemelték fejöket. Giovanni di Bicci dei Medici [1]) tőzsérkedése által roppant vagyont szerzett, különösen midőn a constanzi zsinat alatt a pápát szolgálta, hitele végtelenné lett s üzlekedett az egész világgal; és mégis olly jóságosnak s minden nagyravágyás nélkülinek mutatta magát, hogy végre közhivatalképesnek nyilvánittatott. Az által, hogy ellátta pénzzel, a kinek arra szüksége vala, és hizelgett a népnek, és mérsékeltnek mutatta magát a pártoskodások közepett, megnyerte minden oldalról a közvéleményt, annál inkább, midön a nép zajongni kezdett a sok adó miatt, melly a Visconti Fülöppel viselt háború miatt vettetett ki, s Medici annak enyhitését inditványozta. Őt tehát mind a gazdagok, mind a népemberek megnyerni ohajták, s daczára Nicoló d'Uzzano ellenszegülésének, végre igazság-zászlósának választották őt meg (1421), melly méltóságban a reményeknek megfelelőleg viselte magát. Áthagyományozá gazdagságát és nagy befolyását Cosmo és Lorenzo fiainak, kiknek haldokolva azon oktatást adta (1429), hogy mindig jót müveljenek, ne sértsenek meg

---

[1]) Miután a Medici család hatalmassá lett, találkoztak, kik fényes ősök dicsőségével akarták a népi családot elárasztani. Hanem egy olasz történetiró sem vette figyelembe, a mit Rulhière a *Lengyel fejetlenségről* irt munkájában mond, hogy tudnillik a Mikali vagy Jatrani családtól, mellyek fiai a peloponnesusi mainoták vezérei voltak s az utóbbi háborukban is kitüntették magukat, származott a Medici ház, mellnyek neve a görög *Jatrani* fordítása volna. Medici Jánostól, Averardo fiától két ág ered, az egyik, melly Cosmót, a honatyát, Pietrót, Lorenzót, a Magasztost, X. Leót és VII. Kelement; a másik, melly Cosmót, a nagyherczeget és ennek uralkodóházát adta. A következő történetek fölvilágositására itt adjuk a származatrendet:

senkit, s a közügyekben mindig csak azt keressék, a mi a törvényekkel s az emberek szabad akaratával megegyezik.

Cosmo de' Medici.

Cosmo élén maradt a pártnak atyja ügyessége s erényeivel, de nagyobb kedvvel a közdolgokra; megnyerő, béketürő, mindig a kellemes eszközökre hajlandó volt; felhasználta gazdagságát barátai lekötelezésére, s kellő alkalomkor erélyes lépéseket tudott tenni. Kegyelve a tudományokat és müvészeteket, a növekvő tevékenység előtt uj ösvényeket tárt föl; tőzsdéi által a menekültek meg voltak mentve a nyomortól s igy hála kötötte le őket a gazdag Medici iránt, kinél a condottierik is előlegezéseket kerestek. De legjobban mozditotta elő Medici gazdagságát és szerencséjét az, hogy soha sem tért el a magán élettől, nem vitt fényes költséges házat, egész évi kiadása meg nem haladta az ötvenezer

---

Giovanni di Bicci.
1421—29.

Cosmo *Pater Patriae*
1429—64

Péter
1464—69

Cosmo

II. **Péter**
1492—1503

II **Lorenzo**
1513—19
Urbinói herczeg 1516

Katalin
II. Henrik
francz. kir.
neje.

János
—1463

Blanka
Pazzi Vilmos neje

Lorenzo
(a Ragyogó)
1469—92

II. **Julian**
1512
lemond 1513
Nemoursi herczeg 1515.

Clarice
Strozzi
Fülöp
neje

Sándor
1531—37

Károly

Julian
1469—78

Julius
1519—27
ki lett
VII. Kelemen pápa.

Hippolit
bibornok
—1535

János ki lett X. Leo pápa

Lorenzo

Pier Francesco

Lorenzo

Pier Francesco

Lorenzino
—1548.

János,
Sforza-Riario
Katalin férje

János
dalle
Bande Nere
—1526

Cosmo
1537—74
nagyherczeg
1569-ben.

forintot, mig Sforza, mielőtt herczeggé lett, háromszázezernél többet adott ki; de Medici nem vásárolt meg idegen ministereket, nem tartott hadcsapatokat zsoldjában; s épen magán erényei, mérsékeltsége, népies érzelmei, nyugodtsága a pártoskodások között s nagylelkü jótékonysága volt az, mi Medicit nagy hatalomra emelte.

A Lucca elleni szerencsétlen háboru nevelte Medici tekintélyét, és alásülyeszté az Albizzikét és másokét, kiket folytonosan Nicolo d' Uzzano bujtogatott. Ennek halála s a luccai háboru bevégzése után megdühült ismét a pártviszály, s Rinaldo di Maso Albizzi minden áron lealázni kivánta Cosmót, hogy a kormányt maga kezeibe keritse. Elkészülvén jól ármányos terveivel, jelt adott párthiveinek a zavargásra s ennek kezdetével azon népgyülések egyikét hivta össze (1433 szept. 7.), mellyekre rögtön összecsődül a nép, hogy rögtön meggondolatlanul határozzon; minő alkalommal egy pár izgató népszónok többnyire oda hajtja a közakaratot, a hová neki tetszik. E gyülésen is olly vádak emeltettek Cosmo ellen, mellyekért az halálra itéltetett; de az elitélt megvásárolta ugyanazokat, kik előbb Maso degli Albizzi zsoldjában álltak, s kivitte, hogy halálitéje számüzetésre másittassék. Büntetésül családja is a nemesek közé tartozónak nyilvánittatott.

Elment Cosmo Paduába s ekkor tünt fel egész mértékében az ő nagysága. Szerettetett a hol jelen volt, ohajtatott a hol nem volt jelen. Velencze tisztelgő követséget külde hozzá s tanácsait kérte ki többször; a ki szükségben volt, csak hozzá fordult, mivel tőle egy ajánlás elégséges vala; a kereskedők fejet hajtottak előtte s mint egy kis fejedelmet, mindenki mélyen tisztelte; mig Florenczben a kézmüvesek, szegények és kalmárok nagyon érezték támaszuknak hiányát. Nem mult el tehát egy év s a signoria Medici barátaiból alakulván meg (1434), visszahivta őt, és számüzte Rinaldót párthiveivel együtt. Ez, nem lévén nagy pártja, sem elég erénye várni és nyugodtan maradni, elment Fülöp-Máriához, hogy segélyt nyerjen hazája ellen, mellyet meg is támadott Nicolo Piccininóval; de a florenczieк Sforza Ferenczet küldötték ellene, kitől Anghiari mellett meggyőzetve (1440), miután ujabb kisérletek után sem sikerült hazájába visszatérhetnie, Rinaldo a Szentföldre ment életét bevégezni.

Cosmo visszatérvén diadalmasan s a nép jótevője- s a haza atyjaul üdvözöltetve, kitöltötte boszuját ellenségein akkép, hogy számüzte őket, sokakat haszontalanságokért elitéltetett, valameny-

nyit pedig elnyomta, s a ki megjegyzé elötte, hogy a sok számüzés által megfogy a város, annak felelé: Inkább megfogyott mint elveszett várost akarok. Érzé Medici saját hatalmát, s minthogy ennek megszilárditására szükséges volt, hogy hazáját fontossá tegye egész Olaszhonban és békét biztositson annak más államok ellensúlyozása által, zsoldjába fogadta Sforza Ferenczet s igy kezeiben tartá ama kornak kettős hatalmát, a tőzsdét és a condottierót; és miután látta, hogy Olaszhonnak minden városában egyes család uralkodik már, ezt kivánta elérni Florenczben is saját családja számára; de nem fegyverrel, hanem vonzó foglalkozást adva az erős elméknek, tudomány- és müvészetben, élénkitve a kereskedelmet és terjesztve a politikai szövevényt.

A nélkül tehát, hogy az alkotmányt és törvényeket felforgatta volna, megalapitá a gazdagság zsarnokságát. A kereskedelem roppant különbséget idézett elő a polgárok vagyonállapotában, és a gazdagok csodálókat s védenczeket szerezvén, a tekintély s hatalom, a népuralmi intézmények daczára, kevesek kezeibe került; mig végre Cosmo kivitte, hogy a signoriát csupán öten válaszszák (1452).

Oldalánál tartá Neri Capponit, ki a tanácsban Cosmónál derekabb, s a mihez Cosmo épen nem értett, jeles hadvezér volt s birta a katonaság bizalmát. E férfiu a nélkül hogy megszünt volna Medici barátja lenni, függetlennek tartá magát tőle, s igen kényes dolgokat vitt végbe. Ők ketten állitották helyre Florenczben a csendet, de meg is foszták azt a szabadságtól, mivel megszavaztattak a nép által minden zsarnokságot, adószedést kényök kedvök szerint, eltéve láb alól, a ki ellenök állott, és jóknak tartva barátaikat s elnézve a fondorlatokat, mellyekkel az alsorsuak, a hatalmasok lekötelezettjei, magasra, hivatalokra s közállásokra emelkednek.

Meghalván Neri (1455) Cosmo, hatalma növekedését remélte, ha tudnillik megszabadul ezen utolsó gáttól, azonban ellenkezőleg történt, mivel elvesztette volt támaszát. Az ellenpárt meg akarta alázni Medicit, s a signoria régi választásmódját kivánta vissza, s a nép is forrongni kezdett, mintha ujjáteremtette volna szabadságát. Cosmo nagysága azonban egy fokkal sem szállott alább, mivel ő tudta magát mérsékelni, s mivel a gazdagok kereskedelmi s más érdekek, aztán hála s remények által voltak iránta lekötelezve; és miután a hivatalok nem kevesek kezeiben voltak központositva, Medici ellenségei meggyérültek. Majd észrevették ezek a hibát, s visszakivánták Medici tágasb hatalmát, hanem ez, mielőtt beleegyezett volna, éreztetni akarta velök járatlanságukat, és midőn Luca Pitti lett igazság-

zászlóssá, megengedte, kisértenék meg a reformot. Pitti erősen tartá a gyeplőt, mellyet zsarnoki erőszakkal ragadott kezébe; czimborált a roszéletüekkel s fényes palotákat emeltetett a városban és a városon kivül, mig Medici megelégedett a Via larga mellett épült gazdag de egyszerü mezei lakkal.

Ebbe vonta magát vissza Cosmo s még nagyobbnak tünt fel, mióta fényt csak személyes érdeme adott neki. Eme lakását frá Angelico, Pippo és Masaccio ékesitették föl festményekkel; Donatello tanácsára összegyüjtötte a régi müemlékeket; levelezéseiben nemcsak árukat és pénzt kért, hanem codexeket is, mellyeknek másolására leirókat küldött; szivesen fogadta a tudósokat, különösen a Konstantinápolyból menekvőket s a Lőrinczi (Laurentiana) könyvtár az ő könyveivel alapittatott. Egy másikat is alapitott azon apátságban, mellyet a fiesolei hegy tövében ő végeztetett be; s egy harmadikat végre a domonkosiak San Marco-jában, melly az ő alapitványa, valamint a fiesolei szent Jeromos, a San Francesco del Bosco in Mugello és San Lorenzo, azonkivül kápolnák Santa Croce, Annunziata s San Miniato egyházakban, mellyekben Filippo di ser Brunelleschi, Michelozzo s más jeles épitészek müvészkedtek [1]). Sok jeles alapitványt hagyott hátra Velenczében, egy kórodát Jerusalemben, Assisiben pedig egy vizvezetőt; azért épen nem csoda, ha, a ki otthon szerény magányban élt, külföldön nagy fejedelemnek tekintetett. Gazdagsága majdnem felszámithatlan; birtokában vagy haszonbérben tartá Olaszország összes timsóbányáit; s Romagnában egyetlen egyért évenkint százezer arany forintot fizetett. Alexandrián által Indiával kereskedett, s nem volt város, hol neki tőzsdéje nem lett volna; az angol királynak s a burgundi herczegnek nagy összegeket kölcsönzött. Igy, szolgálatában tartva valamennyi condottierót és tudva, hogy a világot nem miatyánkkal kormányozzák, egyensulyban tartá az olaszhoni hatalmakat; Borgo san Sepolcrot, Montedogliót, a Casentinót és Bagno völgyét a köztársasághoz csatolá, mellynek harmincz éven át nem zsarnoka, hanem feje vala. E nyugidő alatt megszüntek a szabadsági féltékenységek, s a florenczieк, mint a többi olaszok, hozzászoktak a nagyságot nem csak a politikában keresni; s a kézmüves, a tudós és kalmár örült,

---

[1]) Ha hitelt adunk a Ragyogó Lorenzónak, a Medici ház 1434-től 71-ig épitkezésre s alamizsnára 663,755 arany forintot vagyis mintegy 32 millió lirát adott ki.

hogy föl volt mentve a közhivataltól, mellyet egykor olly vágygyal kerestek.

Illy állapotban hagyta hazáját, midőn utólérte őt a halál careggii mezei lakán (1464. aug. 1.); siratták őt barátai a tőle vett jókért, és ellenei is, kik előre látták a bekövetkezendő bajokat, mihelyt Medici a hatalmasakat féken nem tartja. És csakugyan Luca Pitti féktelenül kezdett zsarnokoskodni, csak gyönge ellenállást tapasztalva Cosmónak egyedül fennmaradt, de testben lélekben igen gyönge, Péter nevü fiától. A florenczi családoknak érdekökben álla fenntartani Cosmót, ki szivesen kölcsönzött nekik, valahányszor megszorultak, sőt néha még a kérést is megelőzte; de Péter helyre akarván hozni roppant költségei által megrongált ügyeit és a vigyázatlansága miatt szenvedett bukásokat, visszakövetelte a tőkepénzeket, hogy földbirtokba fektesse azokat. Képzelhetni, mennyi zavart okozott ez! A bekövetkezett bukások neki tulajdonittattak és szomorú párvonal huzatott az ő fösvénysége és atyja bőkezüsége között. Javaslatba hozatott ekkor letenni Pétert, és visszatérni a szabadságra; Luca Pitti fondorlatai folytán csakugyan megsemmittetett a teljhatalom, és szavazattali választás utján igazságzászlósnak a nép határtalan örömére Nicolo Soderini üdvözöltetett. Tetőtől talpig becsületes de gyönge republicanus volt ez, s a helyett hogy kormányozni tudott volna, maga akart kormányoztatni. Pitti más néven Poggio pártja akadályokat gördített eléje annyira, hogy hivataloskodási idejének eltelte után minden siker-kivivás nélkül vonult vissza.

Ez időbe esett Francesco Sforzának, a Medici-k legjobb barátjának halála (1466. marcz. 8.); s Galeazzo Mária azon követeléssel lépett föl, hogy ezután neki fizettessék a zsold, mellyet atyja, mint a köztársaság hadvezére húzott. Pitti pártja nem akarta ezt s összeesküdött Buosóval, a modenai herczeggel a Medicik megbuktatására, sőt talán Péternek s két fiának, Lorenzo- és Giulianónak meggyilkolására is: de a Medicik mégis győztek, elleneik számüzettek, az ellenkedések ujra lángra kaptak. A számüzöttek egyesülve az 1434-i menekültekkel, nyilt háborura készültek, és Velencze, nem akarván őket nyilván segitni, megengedte, hogy zsoldjukba álljon az ő condottierója, Bartolomeo Coleone, kihez nagyszámu romagnai urak csatlakoztak (1467). Ellenálltak a florenczeiek, szövetkezve Galeazzo Máriával és a nápolyi királylyal, s Montefeltrói Fridrik, Urbino ura és Francesco Sforza tanitványának vezérlete alatt összecsaptak Molinella mellett (jul. 25.), hol először használtatott a könnyü tüzérség s hol naplemente után fáklyák gyujtattak s ugy folyattatott a harcz.

A csata nem volt döntő, s a köztársaság majdnem egy millió háromszázezer arany forintot adott ki; a számüzöttek pénz hiányában, kénytelenek voltak II. Pálra támaszkodni, ki egymás közti békére, ellenben a törökök elleni harczra szólitotta az olaszokat; de a számüzöttekért semmit sem tett. Ezek tehát sokat szenvedtek tovább is személyök- s vagyonukban, mig a beteges Péter mit sem tudott emberei kegyetlenkedéséről s mérsékletet ajánlgatott, sőt vissza is akarta hini a számüzötteket, midőn meghalt (1469. decz. 2.).

Lorenzo és Giuliano.

Fiai Lorenzo és Giuliano, az államherczegek, kineveztek öt békitőt, olly joggal, hogy kinevezhessék a kétszázak tanácsát, és nem ideiglenes rendkivüli esetekre fenntartott hatalmat gyakoroltak többé, hanem állandót, melly szerint tehettek mindent, büntethettek, számüzhettek s adót szedhettek. A Medicik tehát most már hatalmukban tarták az államot, és saját hasznukra fordithatták a közpénzeket, azon jelentékeny összegeken kivül, miket azoktól szedtek, kik hivatalaikat megtartani vagy büntetlenül garázdálkodni akartak, szóval zsarnokokul viselték magukat, vakitva az embereket tudomány és müvészet-pártolás által.

Valamennyi régi hübéri család közt gazdagság- és nemességre legfényesebb volt az Arno-völgyi Pazzik családja: Cosmo elég ügyes volt nem törni ezen család ellen, sőt a népiek közt hagyta azt, hogy hivatalképes lehessen, és Blanka nevü lányát Pazzi Vilmosnak adta nőül. Hanem a gazdagság s a sok összeköttetés, különösen mióta a Pazzik a Borromeikkel összeházasodtak, gyanussá tette e családot a Medicik előtt. Lorenzo azért kormánya által határozatot hozott, melly megváltoztatta az örökösödés rendét, s kizárta a Pazzikat uj rokonaik örökségéből. Sajnosan esett ez a Pazziknak s Francesco odahagyván házáját, tőzsdét állitott fel Rómában, hol IV. Sixtus kegyébe fogadta s a szentszék tőzsérévé (banchiere) tette őt.

E nagyravágyó pápa ekkor oda tört, hogy unokáinak, a Riarióknak szép államot szerezzen Romagnában más apró urak kifosztása által, s minthogy az erről értesült Lorenzo, szövetkezve Velenczével és Milanóval, ellene állt, a megboszankodott Sixtusnak első vágyává lett megbuktatni a Mediciket. Bujtogatta tehát a Pazzikat, de mivel a nyilt háború igen veszélyes és kétesnek tetszett, előny adatott az orgyilkosságnak. Összeesküdtek tehát a Pazzik Girolamo Riarióval és Francesco Salviátival (1478), kit a Medicik nem akartak pisai érseknek elfogadni, s egy mise alatt a Santa Maria del Fiore egyházban megrohanják a két herczeget (apr. 26.). Giuliano elesett. Lorenzo

védte magát, az orgyilkosok elfogattak s iszonyuan kivégeztettek; az érsek azon signoria-palota ablakába akasztatott fel, mellyet hatalmába venni ment el.

Itt komoly szemlélődésre nyujt alkalmat az e századbeli gyakori összeesküvések sora és azoknak szerencsétlen következménye. A polgárok még el nem szoktak volt a fegyverforgatástól, melly kedves mulatságát képezé a nemes ifjuságnak, melly aztán egy-egy hadviselő urnak ajánlotta fel karját; a vértől, mellyet a zsarnokok patakokban folyattak, nem irtóztak az emberek annyira, mint ma; a sok kormányváltozás elégületlenséget keltett, aztán még hű emlékben élt a közös szabadság, de nem az avval járt bajok. A sokaság, a nép nagyja, szivesen hajlott olly fejedelem kormánya alá, kitől nyugalmat s nagyobb biztonságot is várhatott; de a nagy családok fájlalták az elvesztett tekintélyt s nem türhették, hogy egy ember gyakorolja fölöttük az általok is keresett zsarnoki hatalmat. Más részről a fejedelem csak tényleges volt, az öröködés szabályozatlan, a hatalom korlátolatlan vala. A községi tisztviselők meghagyattak, de csak igazságszolgáltatással foglalkoztak a fejedelem által választott podesta alatt, s inkább szigorral, mint sikerrel működtek. A pénzügyi mesterség minél több adó szedésében s uj adónemek kigondolásában állott; az államon egyszóval a hóditói jog egy neme nehezkedett, mellyet csak a fejedelem hatalma vagy jelleme mérsékelt.

Illy állapotban sok volt az elégületlen, sok a követelő és sok a türelmetlen, mind az igaztalanság-, mind az igazságért s csak keveseknek feküdt szivökön a közrend. Innen sok roszul sikerült s megszégyenült összeesküvések és gyilkolási merények; minők voltak a milánóiak és a Pazzi-féle. Bolognában a Canedolik, Bentivoglio Hannibal zsarnok javadalmasai s vetélytársai meghiják ezt keresztatyának s ez alkalommal megölik öt, a bolognaiak pedig a gyilkosokat konczolják össze (1488). Kevéssel utóbb a Malvezzi-k összeesküsznek Giovanni Bentivoglio ellen, ki épen olly hatalmas volt Romagnában, mint Lorenzo de' Medici Toscanában; fölfedeztetvén azonban fölakasztattak vagy számüzettek. Rómában már fönebb láttuk Rienzo Miklós fölkelését, mellyet nem sokára utánozott Porcari, Nápolyban pedig, mint alább látandjuk, maguk a bárók. A florenczi Bernardo Nardi elfoglalja Pratót, hogy a köztársaságiak erősségévé alakitsa azt (1470); de kézre kerülvén számos társaival együtt kivégeztetett. Nicolo d' Este bemegy Ferrarába hogy elfoglalja az apai uralmat (1476), de a nép nem áll hozzá s Ercole d' Este elfogván a lázadó herczeget huszonöt társával együtt, felakasztatja öket. Ugyan-

azon évben Girolamo Gentile föl akarja lázitni Genuát Miláno ellen és fejét veszti; Odone Antonio Montefeltro meggyilkoltatik Urbinóban egy orvos összeesküvése folytán (1444); Galeotto Manfredit Faenzában neje öli meg (1489); Girolamo Riario, Forli és Imola ura, IV. Sixtus unokája s kedvencze s a Pazziféle összeesküvés lelke saját palotájában meggyilkoltatott (1488).

E gyakori merények gyanakodókká s tehát még gonoszabbakká tették a zsarnokokat, de a borzasztó kivégzések, mikre ellenségeiket itélték, a személyes védelem szüksége által igazság szinét öltötték fel. Lorenzo nem folyamodott olly eszközökhez, hanem ellenségei, ugy látszott, meg akarták öt büntetni azért, hogy nem hagyta magát megöletni. A pápa szentségtörésnek nyilvánitá az érseknek, mint az Ur fölkentjének felakasztatását s megindult rögtön ő, a nápolyi király és Siena azon seregekkel, mellyeket készen tartottak a gyalázatos kimenetelü tervnek támogatására; hadat is üzent a pápa, de nem a köztársaságnak, hanem Lorenzónak, tamquam filio iniquitatis et perditionis alumno. Lorenzo, minthogy nem volt jól elkészülve, ellenségei részökre nyertek minden condottierót, s a város az egyházi tilalom miatt szintén elégületlen vala; illy helyzetben, mig a szövetségesek gyorsan előnyomultak, ő elhatárzá, hogy nagylelküen kiteszi önmagát a veszélynek, annál inkább mivel csak ellene intézettnek hirdették a háboru; azért fogta magát és személyesen Nápolyi Ferdinándhoz ment (1479), a florenczieknek pedig egy szép levelet hagyott hátra, mellyben nemes czéljait és elszántságát bőven fejtegette. A nápolyi király meglepetve ennyi bizalomtól, békét kötött, mire a többiek is kénytelenek voltak a fegyvert letenni; a törököktől rettegő pápa pedig ujra megáldá a florenczieket (1480).

Mikép a meghiusult merényletek után történni szokott, növekedett Lorenzo hatalma, különösen miután sikerült neki megkötni a békét, mellyet előbb tanácsosai s követei létre nem hozhattak. Felruháztatott tehát fejedelmi hatalommal, mellyet családja megszilárditására használt fel, nem sértésével többé, hanem erősitésével az alkotmánynak. Ő állitott fel törvényhozó hatóságot, minő akkorig nem létezett; e hatóság hetven tagból volt alakitandó, oda nem számitva a hivatalukat letevő zászlósokat; mielőtt a kisebb és nagyobb tanács határozott volna, minden közügy iránt először e törvényhozó hatóságot kelle megkérdezni; ezt illette a hivatalnokok kinevezése s az államkincstár kezelése is. Igy fennhagyta a köztársasági formákat, de uralmának eszközeivé tudta azokat alakitni. A hetventagu hatóság

békével és dicsőséggel vitte a kormányt, hanem egészen a fejedelemtől függött, ki semmit sem költvén a tisztviselőkre, kereskedésre s a régi republicanusok elcsábitása-, megvásárlása- s elpuhitására fordította a pénzt.

Hanem a kincstárt kiüritették a háboruk és a fényüzés, melly szorultság jóvátételére tizenhéttagu bizottmány alakittatott (1490), melly felényire olvasztotta az államadósságért fizetett három százalékot, s csak ez volt az egyetlen mód, melly a Mediciket a bukástól megmentette. Maga Lorenzo nem találta többé illőnek folytatni a kereskedelmet, s azért behuzta tőkepénzeit, és földbirtokokba fektette azokat, melly tette által megkevesbité jövedelmeit és elkülönité magát a polgároktól, kik az ő őseit támogatták vala. De bár az akkor behozott kormány egészen anyagi és nyerészkedő volt, Florencz mégis békét élvezett, mellyre olly igen nagy szüksége vala.

E városban központosult egész Toscana élete; San Miniato, Volterra, San Geminiano, Colle, Cortona és San-Sepolcro neki voltak alávetve, Montepulciano szolgai szövetséges vala; Livorno, melly Boucicaut zsarnoklata alatt Genua karjaiba veté magát, eladatott ettől százezer arany forinton; Arezzo, meglepetvén Coucy Enguerrand által, szintén eladatott a florenczieknek ötvenezer forinton, kik a Campofregosoktól megvették Sarzanát is, melly előfala volt a genuaiaknak. Perugiában folytatták a köztársasági viszályokat az Oddik és Baglionik, miglen egyszerre igényt támasztottak iránta a florenczieknek is, a pápaiak is. A vidéki nemesség eltünedezett, kivéve a Farnesiket Siena körül és a Malaspinákat Lunigianában. Gherardo d'Appiano eladván Pisát Gian Galeazzónak, megtartotta magának Elbát, Piombinót s a Populonia, Suvereto és Scarlino várakat, melly birtokból képződött a Piombino herczegség, melly fennállt napjainkig, miként Lucca köztársasága.

A florenczi politika mesterei között közmondássá vált volt: Pisát erőszakkal, Pistoját pártok által tartani birtokban; miből kitetszik, milly kegyetlen eszközöket tartott használhatóknak egyik község a másiknak elnyomására. Súlyos iga alatt nyögött Pisa, melly midőn fölemelte fejét (1506), a florenczieknek végsőre hozták, megfosztva azt függetlenségétől, gazdagságától s polgáraitól is [1]); de nem vehették el tőle a viszaemlékezést és a haragot; azért nagyobb biztonság végett a főbbeket elvitték a florenczieknek maguk városába, némellyek condotti-

[1]) Az 1551-i népszámitás szerint 8571 lélek volt benne.

erikké lettek, és a tengerek egyik urnője elvesztett minden fontosságot és tevékenységet.

Siena Florencztől különálló történettel bír, de a kinek nem hazája, azt untatni fogná a százszor ismételt fenyegetés majd hatalmas szomszédok, majd a condottierik részéről, és a belviszályok, mellyekben majd az egyik, majd a másik párt győzött s mellyek által fölemészté saját erejét, de megtartotta függetlenségét még akkor is, midőn a toscanai szabadság nem létezett többé [1]).

Lorenzo Ragyogó melléknevet nyert, mert igen fényes udvart tartott, melly udvar valósággal övé volt, miután ő volt az állam feje, s egyenlő lábon állott a fejedelmekkel. Milly hizelgő lehetett nagyravágyására, midőn nyári laka magasából letekintett a városra, melly legszebb volt az ó és uj nagyságok között, hol Arnolfo, Orcagna és Masaccio fényes bizonyságát adták a müvészetek föléledésének, és Brunelleschi az egyházak legszebbjét, a Santo Spiritót felépitette, a Pitti palotában egy leendő királylakot készitett elő, és a székesegyházra bámulatos cupolát emelt. A San Lorenzo-egyházat befejezte volt Cosmo negyvenezer arany forintnyi költséggel, és harminczhatezernyivel azon sz. Márk monostorát, mellyben már harsányozott a hatalmas hang, melly rövid idő alatt félelmetessé volt leendő. Lorenzo elmondhatta: E város enyém! Az igaz, hogy még hallott köztársasági és boszu-sohajokat és fenyegetéseket, de elné-

---

[1]) Palaeolog Anna, az utolsó konstantinápolyi császár özvegye, sok görög urral a sienai partra kötött hazája pusztulása után, s kérte Sienát, adná neki a lerontott Montaguto várat a környékkel együtt, czélul tüzvén ki magának: felépiteni azt öt év alatt és letelepedni legalább száz görög családdal. Olly egyezmény kötteték tehát, hogy a vár és a környék Siena köztársaságától függjön, melly őrizni fogja az erősséget, egy kaput kivéve, mellyen a császárnő szükség idején kimenekülhessen. Anna és emberei hüséget esküdjenek a sienai köztársaságnak és a székesegyháznak évenkint egy nyolcz fontos viaszgyertyát aztán tiz éven át a bichernai kamarába öt lira adót fizessenek. Anna kisérete kaphatott Orbitellóban saját használatára sót, tiz soldoért mérőjét; a császárnő maga két szabadalmat nyere, hogy tudniillik szőlőt ültethessen, aztán hogy mintegy száz pár ökörre legelőt használhasson. Ő nevezhetett ki két görög tisztet, kik ama gyarmatnak az igazságot görög törvények szerint voltak szolgáltatandók; csupán a büntetések szabásában tartoztak magukat a sienai határozmányokhoz tartani. Az egész környékre nézve adómentességet nyertek, s ha valamellyik odahagyta Montagutót, a köztársaság kárpótolást igért a ne talán ott hagyandó épületekés egyéb szerekért. Aláiratott ez egyezmény 1474-i apr. 28-án, de az okmány, melly ezt elbeszéli s mellyet sokan kétessé tesznek, nem mondja meg, minő akadályból maradt el a végrehajtás, melly amaz egészségtelen pusztaságon annyit javithatott volna.

mitá ezeket is a musák énekével, a szép és hasznos müvészetek pártolásával. Lorenzo szemfényvesztő mesterséggel foglalkozást adott a festészeknek, költőknek, zenészeknek és kézmüveseknek; a népnek mulatságokat szerzett; a szinházat uj virágzásra hozta; careggii mezei lakát uj keleti virágokkal ékesitette; az indiai bivalok ott szokatlan füveken kérödztek [1]); s bár az a körülmény, hogy már mindenütt voltak Maecenások, tanodák, könyvtárak s nevelőintézetek, nem tette többé olly szükségessé s tiszteletessé a tudományok pártolását, mint Cosmo alatt, Lorenzo mégis tudósok koszorujával vette magát körül, kik vetélykedve magasztalták öt kortársai és az utókor előtt, annyira, hogy majdnem elhitették, miszerint Lorenzo nagy ember is volt.

Illy módon előkészitette a polgárokat leggonoszabb kormány elviselésére is, megtörte az akaraterőt s megrontotta a belső életet. Titkossá változtatván a tanácskozásokat s önkényesen rendelkezve már a közpénzzel, figyelmét bátran a külpolitikára fordithatta s olly egyensúlyban tarthatta az olasz hatalmakat, hogy az idegenek nem juthatának tulnyomóságra. Meggyengülvén majd testében, a kormányt Giulianó és Péter fiaira bizta; maga pedig mezei lakán és fürdőkben mulatta magát, hol is a tudós koszorú ügyekezett az ő unalmát elüzni, és pedig Ficino Platóról értekezett előtte; Landino, Merula, Leoniceno s Calderino Horáczot, Ovidot s Virgilt olvasták fel neki; Poliziano viadaljátékokat rendezett, hogy elvonja a népet a politikárai gondolástól.

Lorenzo rendkivüli szerencsével mozditotta elő fiai jövőjét, és pedig az egyiket, ki aztán X. Leo lett, már tizennégy éves korában bibornokká szenteltette; uj utczákkal gyarapitotta a várost s megerősitette azt az ellenség ellen; tiszteltetett minden fejedelem, még a török császár által is; „és senki sem halt meg, nemcsak Florenczben, hanem egész Olaszhonban sem, olly bölcseség hirében mint ő, és annyira megsiratva hazája által [2])."

---

[1]) *Atque aliud nigris missum, quis credat? ab Indis,*
Ruminat insuetas armentum discolor herbas.
Poliziano, *Rusticus.*

[2]) **Machiavelli** Poliziano, IV. k. 2. lev. leirja körülményesen Lorenzo halálát (1492), melly egészen kereszténvies volt; hanem egy szót sem szól azon adomáról, mellyet frà Girolamo Savonarola, Mansi által kiadott (**Baluzius** *Miscell.* t. I, edit. Lucca.) életrajzában találunk; vagyis hogy Savonarola, gyóntatni menvén Lorenzot, felszólitotta volna öt szigorú kötelezéssel, hogy adná vissza Florencznek a szabadságot, mit midőn Lorenzo nem akart tenni, föl nem

HUSZADIK FEJEZET.

A Két-Sicilia.

Robert.

Azon Robert (1309), ki hosszu életén át vezére volt az olaszországi guelfeknek, s tekintélyét nagy mértékben, birtokait pedig épen nem terjeszthette ki, megkisértette Sicilia elfoglalását, és segittetve szövetségesei s provencei és piemonti seregek által, meg is támadta azt negyvenkétezer emberrel, hetvenöt kisebb s három nagy hajóval, harmincz szállitó hajóval s százhatvan fedett bárkával; hanem e nagyszerü készületet előbb a vihar, utóbb az égalj semmivé tette. A vállalat többszöri ismétlése csak az ország pusztitását vonta maga után. Ájtatos levén, mint nagybátyja sz. Lajos, alapitotta a Santa Chiara egyházat, mellyben nagyszerü siremlék alá s rövid de tartalomdús fölirattal el is temettetett [1]); az egyiptomi sultántól megnyerte, hogy a szent sir mellett tizenkét ferenczes barát tehesse a szolgálatot; tudományos müveltséggel birt és pártolta a tudományokat; önmaga kérdezte ki Petrárcát, midőn ez vizsgálat alá vétetett, hogy megérdemli-e a költői koszorút. Bölcs nevet érdemlett ki az által, hogy országának üdvös törvényeket adott.

A papság, melly a Sváb ház alatt el volt nyomva, az Anjouk alatt elfoglalta előbbi állását s kivitte, hogy a királyi itélöszékektől egészen függetlenné tétetnék. A törvényhatóságoknak megengedte, hogy személyes bántalmazás vagy erőszakoskodás eseteiben tüstint és személyválogatás nélkül hozhassanak itéletet, mi első példája volt a védbizottmányoknak (conservatorj), minőt a király az ő segedelme alá futóknak engedett. Közzétette az ugynevezett négy birói levelet, mellyekben bizonyos időre rendkivüli hatalommal ruházza fel a hatóságokat különösen főbenjáró büntények, aztán egyháziak, özvegyek s árvák elleni sérelmeknél, és az orgyilkosok ellenében. Hason levelet kapott néha egy-egy ur, ki birói hatósággal ruháztatott fel.

A főuraknak növekedett hatalmuk, vagy mivel Robert mással volt elfoglalva, vagy mivel szántszándékkal engedékeny vala. Ebből

---

oldozta őt s hogy tehát Lorenzo a szentségek fölvétele nélkül halt volna meg. **Filippo di Cino Rinuccini**, a Mediciek nagy ellensége, sem emlékezik erről.

[1]) *Suscipe Robertum regem virtute refertum.*

következett, hogy a főurak maguk köré gyüjték a gonosztevőket; a gyöngék nem merték már őket perbe idézni; miért is kényök kedvök szerint garázdálkodtak, ismét behozták a magánhadakat és nem hatott rájok sem a király, sem Róma fenyegetése.

Még roszabbra fordult a dolog Robert halála után (1343). Örökösnője Johanna számára Andrást, Robert Károly magyar király fiát rendelte leendő férjül, kit is ez okból Nápolyban neveltetett, hogy sajátjává tegye leendő alattvalóinak szokásait, és megszerezze azok szeretetét. Hasztalan gondoskodás. Midőn trónra léptek, Johanna alig volt tizenhat éves, férje pedig nehány hónappal még fiatalabb vala; királyi lakuk fénye páratlan volt egész Európában. Majorcai Sancia Robert özvegye, Katalin görög császárnő, tarentumi Margit Skóthon özvegy királynője mindannyi udvart tartottak ottan; Mária, Johanna növére s Durazzói károly titkos neje [1]), szépsége s elméje által ragyogott, s kiegészitette a királyi kört Durazzói Károly anyja, Perigord Ágnes; és mindezen vetélykedő fényüzés, ünnepélyek, összejövetelek s magas finomultság csak veszedelmes lehetett a szép és gyarló Johannára nézve. Férje András nem tudta levetkezni magyar keménységét s uralkodni akart, és pedig nem neje nevében, hanem örökségi joggal; ennek folytán két pártra oszlott az udvar és az egész ország. A magyar párt erősödött a pápa pártolása által s még inkább Johanna gondatlansága folytán, miután a fiatal királynő nem veszödve a közügyekkel, csak mulatni szeretett, melly végre a német

---

[1]) Az Anjou- és Durazzói ház:

Anjou-i **Károly** 1266—85.

Sánta II. **Károly** 1285—1309.

Martell Károly magyar király	**Robert**(Bölcs) 1309—43	Fülöp tarentumi herczeg	János, durazzói herczeg
Robert Károly magyar király	Károly calabriai herczeg	Lajos I. Johanna második férje	Károly durazzói herczeg, Mária első férje
	I. **Johanna** 1343—81.	Maria	
Nagy-Lajos magyar király	András I Johanna első férje	Robert Acerra grófja Mária második férje	három leány
		Margit III. Károly neje	**László** 1386—1414

Lajos Gravina grófja
III. **Károly** *della Pace* 1381—86
II. **Johanna** 1414—35

és provencei fényüzést az olasz költészet élveivel párositá; Petrarca sonettjeinek s Boccaccio novelláinak felolvasása, a virágjátékok, lovagviadalok és szerelmi törvényszékek egymást váltogatták. Robert magyar szerzetes, András tanitója, ki nagy befolyást gyakorlott a királynőre, kezére játszott mind a két pártnak, hogy uralkodjék az egész ország fölött [1]).

András, kit boszantott az udvari feszesség s Johannának Tarentumi Lajossal üzött szerelmeskedése, föl akart kenetni, még mielőtt a Robert által meghatározott huszonkét évet betöltötte volna, s koronáztatásakor békót és bárdot tétetett közszemlére, jelentvén, hogy azt várhatják, a kik ellene lesznek. Hanem a ki tenni akar, ne fenyegetőzzék. Azok kiknek okuk volt a bárdtól félni, összeesküdtek; élükön állt Artusio gróf, Róbert király természetes fia és a cataniai Filippina, mosónő s Lajos egykori dajkája s most a királynő meghittje; s Johanna, ha nem is egyezett bele, legalább meg nem gátolta, hogy András megfojtassék és egy ablakon kivettessék (1343). Senki sem vágyott Andrást megboszulni, csak a pápa megbizta Bertrando del Balzót, az ország itélőmesterét, hogy keritené kézre a vétkeseket: nem is gátolhatta meg a királynő, hogy a cataniai nő s czinkosai akasztófára s máglyára ne jussanak. Ő azalatt elég szemtelen volt férjhez menni a tarentumi herczeghez, Nagy Lajos magyar királyhoz András fivéréhez pedig mentő levelet irt, mellyben ártatlannak vallá magát, de a magyar király felelé: A te becstelen életed s az, hogy a királyi hatalmat magadnak tartod, a gonoszságot nem serénykedel megbüntetni, aztán maguk az elégtelen mentségek arra mutatnak, hogy te bünös és részese vagy az orgyilkosságnak: senki sem fog, tudd meg, az isteni és emberi boszu elől megmenekülni. Ezután kérte a pápát, nyilvánitná Johannát méltatlannak az uralomra, és ruházná ezt ő reá, ki nagy hadi készületeket tett, hogy igazságot szolgáltasson.

El is indult Nápolyba hatalmas sereggel, habár a pápa, ki Andrásnak egy utószülöttjét a keresztvizhez tartotta, arra ügyekezett őt birni, hogy terjesztené fel az ügyet a pápai törvényszék elé. De

---

[1]) Petrarca, ki látta azt az udvart, kéri az eget, szabaditaná meg Olaszországot az efféle bajoktól; Nápolyt Mekkának, Bábelnek nevezi, hol Krisztus meggyuláztatik, hol nincsen sem hit, sem igazság, sem áhitat; hol az uralkodók Phalarisek, Dénesek, Agathoclesek; különösen kikel Robert szerzetes ellen, kit piszkosnak, rongyosnak, fondorkodónak s gőgösnek nevez.

harczra került a dolog: a siciliabelieknek, hogy csak a magyarokkal ne tartsanak, Johanna tökélyes békét s teljes függetlenséget biztositott, de magára hagyatván Provenceba futott; Durazzói Károly főbüntársnak itéltetvén, lefejeztetett. Lajos magyar hivatalnokokat nevezvén ki s kormányzónak Laszk István erdélyi vajdát hagyván, visszatért Magyarországra.

Csakhamar ráunván az idegenekre, a nápolyiak visszahivták a királynőt, ki ártatlannak nyilvánittatván a pápa által, eladta ennek Avignont nyolczvanezer forinton, s hogy pénzt szerezzen, elzálogositá ékszereit is; azután zsoldos seregeket bérelvén, visszaszerzi az országot, nehány vár kivételével, s annyi veszély közt félelmetlen maradván, folytatta vigságos életét, mig feje fölött tornyosultak a fellegek. Lajos ujra eljött roppant számu, csupa lovas magyarokkal, kiknek összes fegyvereik az íj és a hosszu kard voltak s kik a lótakarót éjjel maguk alá teritették, s megszáritott, aztán összetört s megfőzött hussal éltek. Illyképen harczoltak a bolgárok, oroszok, tatárok és szerbek ellen a sikságokon, hol a lónak elég abrakot adhattak: de az olaszok megsemmitettek minden élelmet és az erősségekbe zárkoztak; minek folytán a magyarok lovaiknak semmi abrakot sem találhattak. Elpusztitották mégis az országot s bevették egészen, kivéve Gaetát, hová Johanna és férje zárkoztak be; de Lajos, minthogy seregét az éhség s a dögvész is megtizedelte és a hübéri katonáskodás ideje is lejárt, kénytelen volt békét kötni olly föltét alatt, hogy a pápa pert inditson Johanna ellen s ha bünösnek találná, akkor Nápoly Magyarország királyára szálljon; más különben Lajos visszaadja az erősségeket háromszázezer arany forintért.

Nem árthatott a peres eljárás Johannának, ki bebizonyitotta tanuk által, hogy szerelemital által megszüntették az ő András iránti szerelmét; miért is kimondatott, hogy ötet András meggyilkolásával vádolni nem lehet; a béke erre megköttetett, Johanna visszatért, Tarentumi Lajos pedig megkoronáztatott. De mit tehettek a pártokra szakadt országban, s hol a főurak nem akarták letenni a zavarok alatt ragadott fegyvert? némelly elégületlenek behivták Lando gróf bérencz rablóit, kik aztán barátaik s elleneik előtt rettentőkké lettek; s nem is lehete őket kiküldeni, mig rendkivüli adók nem vettettek ki, mellyek miatt elmaradt a pápának fizettetni szokott összeg, mi miatt a pápa egyházi tilalom alá veté az országot. Tarentumi Lajos, a haszontalan kéjencz, meghalt negyvenkét éves korában, és Johanna (1362) a főurak kérelmére, férjhez ment aragoniai III. Jakabhoz, Majorca czimzetes királyához, ki azonban a hatalomtól távol s több-

nyire Spanyolországban maradt, miglen meghalt a nélkül, hogy Johannát anyává tette volna.

Johanna negyvenhat éves volt; fiai mind meghaltak vala, nővére Mária négy leányt hagyott hátra, kik közől Johanna a Margit nevüt örökösnőjének választván, férjeül Durazzói Károlyt, a lefejezettnek unokáját tüzte ki, ki della Pace melléknevet nyert. Hanem ennek Nagy-Lajos magyar királylyali benső barátsága gyanut gerjesztett Johannában, miért is egyszerre elhatárzá magát Braunschweigi Ottóhoz menni férjhez (1376): aztán midőn VII. Kelement pártolva, lendületet adott a nyugati nagy szakadásnak, VI. Orbán átok alá vetette őtet s ellene küldé Durazzói Károlyt (Carlo della Pace). A királynő erre Anjou Lajost, II. János franczia király fiát nevezte örököseül (1380), kinek javára VII. Kelemen az uj adriai királyságot állitotta fel. Lajost azonban atyjának közbejött halála meggátlá olaszhoni utjában, hanem Károly, megkoronáztatván Rómában VI. Orbán által s pénzzel is elláttatván az egyház kincseiből sőt ennek ingatlan birtokai eladásából, beütött Nápolyba (1381), hol a nép boszonkodva a miatt, hogy Johanna egy francziára akarja hagyni a trónt, vagy inkább felläzitva Károly által, elfogja a királynőt, aztán hallván, hogy Anjou Lajos annak megszabaditására siet, megfojtatta azt (1382). E nő, kinek ifjusága nem volt feddhetetlen, utóbb nagylelkü, őszinte és szeretetreméltó vala.

III. Károly.

Anjou Lajos szeretett volna a Provenceban maradni, hogy elfoglalja az örökségnek szebb részét; de VII. Kelemen Olaszországba küldé őt, hová el is ment s fölvette a királyi czimet, és folytatta a háborut III. Károly della Pace ellen, ki elkerülte a csatákat a végre, hogy ellenségének serege, lovai és kincstára is jól megfogyjon; a legjobb lovagok szamárra szorultak; a herczeg eladta drága edényeit, ékszereit sőt koronáját is, vértjét is csak egy darab festett vászon takarta, miglen Bariban lázba esett s meghalt (1384); társai vagy elvesztek, vagy rabolva tértek vissza. Károly megszabadulván ekkép fő ellenségétől, viszályba keveredett VI. Orbán pápával a miatt, hogy megtagadta ennek unokájától a capuai herczegséget s más birtokokat, mellyeknek átengedését koronáztatásakor esküvel erősité. Folytonos háboruskodás és botrányos egyházi átkok voltak ennek következményei, miglen Károly a magyarországi pártok egyike által behivatván, ott meggyilkoltatott (272. lap.).

László.

Tizenkét éves fia László kiáltatott most királynak, mig a fran-

czia párt (egy másik gyermeket) II. Lajost az előbbi Anjou Lajosnak fiát választá, kinek gyámanyja Blois Mária a másiktól majd nem egész Provencet elvette vala. A nápolyiak zugolódván Margit, III. Károly özvegyének kormányzósága és kegyenczeinek kincsszomja ellen, föllázadtak ők is Braunschweigi Otto, Johanna özvegye s VII. Kelemen embere mellett, ki is az Anjou-k nevében bevette Nápolyt. A versengés közt legtöbben megtagadták az engedelmességet mindakét királytól; a pápa mindkettőt átok alá veté s ugy ment minden, hogy csak az Isten a megmondhatója. II. Lajos megkoronáztatott Avignonban, Nápolyban örömrivalgással fogadtatott (1391), de csakhamar kénytelen volt mindent Lászlónak engedni által.

Ez veszélyek és polgárhadak közt kerekedvén föl, ügyessé lett a fondorkodásban, korával pedig bátorsága is nőtt, és lett belőle hitszegő s még nagyravágyóbb politikus mint Gian Galeazzo, s föltevén magában felujitni II. Fridrik dicsőségét, mondá: Vagy császár vagy semmi. Elnyervén egy párttól a magyar koronát, megfékezte otthon ellenségeit, s felhasználván a nagy egyházi szakadás viszályait, elfoglalja Rómát s királynak kiáltatja ki magát (1408. apr. 25.). El nem akarták őt ismerni a florenczeiek, kik azon voltak, hogy Olaszországban egy hatalom se legyen túlnyomó, miért is zsoldba fogadták ellene Braccio da Montonet s pártolták II. Lajost, ki megkoronáztatván Avignonban, a pápától segittetve alá jön (1410). A liliomok lobogtak a sereg előtt s a florenczeiek a sienabeliekkel egyesülve beveszik Rómát. Lajos legyőzi Lászlót Roccasecca mellett (1411. máj. 19.), de kifogyván a pénzből, serege nagy részét László zsoldjába látta állani s kénytelen volt megszégyenülve visszavonulni. A florenczeiek ekkor kibékitik a pápát és a királyt; de László első alkalommal ismét megrohanta Rómát (1413); a florenczeiek ismét ellene készültek; de a király szörnyü betegségbe esett, mellyet méregnek vagy bűitalnak tulajdonitottak, miután a király koronkint dühbe jött s ollyankor legborzasztóbb kegyetlenségre vetemedett, mig végre valóságosan megőrülve, negyvenkét éves korában meghalt (1414. aug. 6.).

II. Johanna.

Három évvel még korosabb volt nővére, a rút és kéjelgő II. Johanna, ki utódjává lett s ki játszóeszköze volt méltatlan kegyenczeknek. Férjül vette II. Bourbon Jakabot, Marche grófját, ki valóságos király akarván lenni őtet börtönbe, latrát pedig, Pandolfello Alopot, a nagy udvarmestert kinhalálra vitette. Méltatlanságnak vették a főurak és a nép, hogy az ő királynőjökkel mint rabnővel bánnak,

azért is kiszabaditották azt, Jakabot pedip lealázó feltételekre szoriták, még fogságban is tartották, mellyből miután kijött, mint szerzetes kivánt meghalni, melly időközben elüzetvén a francziák, a méltóságokra olaszok emeltettek s a királynő bizalmát Ser Gianni Caracciolo nyerte meg.

Ez nagyértelmü, előrelátó s a néptől szeretett ember lévén, önkénynyel uralkodik vala, ha utjában nem áll Attendolo Sforza, annak atyja, ki utóbb milanói herczeggé lett. Sforza nagy hadvezér s ügyes kormányférfiu is lévén, váltogatva élvezte a nápolyi királyok kegyét, börtönből vezérségre emeltetve s kard után lánczot csörögtetve, miglen pártjával ellenébe állt Caracciolónak, de midőn kisebbségben látná magát, nem késett fölbujtogatni a régi Durazzo- és Anjou-pártokat, mellyek az országra annyi háboruskodást s olly hosszú idegen szolgaságot hoztak.

Sforza követet külde III. Lajoshoz, II. Anjou Lajos utódjához (1417) s felhivta öt (1420), venné igénybe jogait; aztán alkirálynak neveztetvén ki, sereget gyüjtött; megjelent Lajos maga is tengeri haderővel, de ellene szegültek a szárazról Braccio da Montone, Sforza legmakacsabb vetélytársa, tengeren pedig Alfonz, Aragonia és Sicilia királya, kit Johanna örökösének vallott. Lajos, kitől ügyes ellensége elforditá a pápát és Sforzát, visszatért megveretve; de Alfonz nem türhette Caracciolo dölyfét s az ő megbuktatására koholt ármányait, azért is elfogatta azt (1423). A megrémült Johanna Capuano várába zárja magát, örökség-vesztettnek nyilvánitja Alfonzt III. Lajos javára, segélyül hija Sforzát, ki nagy nehezen meg is menti öt. Miután Alfonz fontos ügyek által Aragoniába szólittaték, Johanna Genua és Filippo Mária Visconti segélyével visszafoglalja Nápolyt (1424) és Braccio, Sforza után a legjobb katona megsebesitve Pescara vizébe fult. Johanna szerelmi szeszélyből, melly nála mint vén asszonynál igen nevetséges volt, összeveszett Caracciolóval, kinek ellenségei, miután kivitték, hogy befogattassék, nem késtek öt megölni, s a királynő egykori hüemberének csak fényes eltakaritással adózott (1432).

Elhunyván örökös nélkül III. Lajos is (1434), Johanna ennek Renát nevü fivérét jelölte ki utódnak, aztán meghalt hatvannégy éves korában (1435), sirba vive az első Anjou-házat, melly százhatvannyolcz évig uralkodott. Johanna önkényesen nevezvén ki örökösöket, siralmas háborukba keverte Nápolyt Francziaországgal.

Sicilia.

Siciliát láttuk már (302. lap.) mikép jutott Aragoniai Fridrik

birtokába, ki ezt makacsul védte az Anjouk ellen, ámbár utóbb kényszeritve látta magát lealázó békét kötni. Rajta volt mégis, hogy böles intézkedések által helyreállittassék a belbéke, minek elérésére elbocsátotta a zsoldos catalánokat, kik Flor Roger vezérlete alatt Konstantinápoly felé vették kalandos utjokat (41. lap.). A nemzetet, melly önkényt választotta Fridriket, ez az egyedurság önkénytes megszoritásával jutalmazta s nyugtatta meg.

A papságot kellemetlen helyzetbe hozta az, hogy Sicilia viszályban álla a római udvarral. Az Anjouk inkább a nemesekben, mint a városokban kerestek támaszt, minthogy a városokkal titokban nem alkudozhattak. A főurak, kiknek kedvezett Fridrik, hogy öt mint választottjokat saját erejökkel támogassák, nagyon dölyfösekké lettek, rendkivüli fényüzést fejtve ki ruhában és udvartartásban, aztán buzdittatva a kiváltságokban olly gazdag aragon nemesség példája által, egyenkint kegyenczekkel vették magukat körül, kiket eskü alatt köteleztek érdekeik pártolására. A főméltóságokra nem az érdem, hanem a születés tört utat; a főitélőmester, a főkamarás és valamennyi szárazföldi s tengeri parancsnok a főurakból választattak. Már azt is követelték, hogy a vásárra senki se vihessen semmit, mig az ő czikkeik el nem keltek; s hogy minden alhübéres a tőlök kiszabandó mértékben teljesitse kötelezettségét. A királyt is mindig uj követelésekkel ostromolták, annyira, hogy az erős, de egyszersmind szelid Fridrik alig tudta öket megfékezni. Hogy elnyomhassa a vidéki tisztviselők kincsszomját, megszoritotta ezek hatáskörét; a községek hatóságát ellenben az által erősitette meg, hogy az egykor királyi tisztviselők kinevezését is rájok bizta, kiket a távolban a királyi szem nem kisérhetett fegyelemmel; minden kerületben csak az első biró kinevezését tartotta fenn a trónnak.

A községi rendezet tehát, mellyet elnyomtak a Hohenstaufok, most fejlésnek indult, hogy utóbb gátfalat képezzen a királyi hatalom ellenében. Egy főnök, nehány biró és esküdt képezte a községi hatóságot, melly bizonyos esetekben a kereskedők és élemedettek közöl nehány tanácsost hivott össze. A községi hivatalokból, legalább a királyi városokban ki voltak zárva a nemesek, sőt utóbb ezek kegyenczei is, mi által a polgári és förendi osztály elkülönitve, söt egymás ellenében álla. A nemeseknek megengedte Fridrik, hogy eladhassák vagy elzálogosithassák hübéreiket királyi engedély nélkül is, csakhogy az eladás ne a papság javára történjék s hogy az érték egy tizedrésze az államkincstárnak adassék s az uj birtokos az előbbinek kötelezettségeit magára vállalja. Ugy látszott, mintha szükségből

tette volna ez engedményt, holott az olly alkalmas volt a birtokok s nagy gazdagságok eldarabolására, mi addiglan a királyi hatalmat gyakran megszoritá.

Jakab király, hogy szorult állapotban barátokat birjon a sicilaiakban, egész tartományokat adómentesekké tett, mi által nagy hiány háramlott a kincstárra, mellyet, hogy jobb karba helyezzen Fridrik, uj adókat szavaztatott meg a parlamentek által, mellyekben a főpapokon és főurakon kivül mindig helyet adott a városi követeknek, mint népképviselőknek, kik a harmadik r e n d e t képezték, hasonlatosságára az aragon alkotmánynak. A gyüléseket a királyi diszjelekkel megjelent fejedelem nyitotta meg, beszédet intézve a három rendhez, mellyek közöl a főpapok és főurak a trón két oldalán, a harmadrend pedig átellenben foglalt helyet, s mindegyik külön tanácskozott. Az első gyülés Cataniában (1296), hol Fridrik megválasztatott volt, állandónak nyilvánitotta a parlamentet, s határozta, hogy a papság részt vegyen a közterhekben összes javaitól, csak a szorosan egyházi hivatalukhoz tartozókat véve ki.

A siciliai egyedurság azon jogát, melly szerint II. Orbán (1098) I. Roger királyt pápai követ hatalmával ruházta fel, bár arról Anjou Károly a római udvar javára lemondott, az aragonok uj érvényre hozták [1]).

Sicilia tehát hosszas forradalmából olly egyedurságí rendszert fejtett ki, melly egyetlen volt Olaszországban. Fridrik nagy elismerést érdemel azért, hogy olly háborgós időkben fenn tudta tartani a belnyugalmat elnyomás nélkül. Utána azonban bekövetkezett a sziget országos hanyatlásának ideje; miután a förendurság mindent csak saját önzése sugallatából intézett. Féken tartva a Hohenstaufok által, a siciliai Vecsernyét követett háboruban olly hatalomra vergődtek a nemesek, hogy II. Péter alatt a főméltóságoknak örökössé tételét követelték, s a népből szerzett párthivekkel háboruban kitörő pártokat alakitottak Alagona, Chiaramonti, Palizzi és Ventimiglia neve és vezérsége alatt.

Együgyü-Fridrik.

Még inkább megdühültek e pártviszályok Lajos alatt, ki Fridriket mint ötéves fiucska követte a trónon, és II. (vagy III.) Együgyü-Fridrik (1355), Lajos tizenhárom éves fivére alatt, annyira, hogy az előbbi jobb rendezet teljesen fölbomlott, s ugy szólván semmi központi kormány nem létezett. „Olly halálosan dühöngtek a pártok —

---

[1]) **Gregorio**, *Oonsideraz. sulla storia di Sicilia.* Palermo 1807.

mondja Villani Máté [1]), hogy minden irgalom nélkül vad állatok gyanánt ölték egymást, egyaránt felhasználva lesvetést és árulást;.... a szántóföldek annyira elpusztultak, minden gabona és gyümölcs annyira elfogyasztatott, hogy Sicilia, melly mindig az élelmi szerek tárháza vala, most éhséget szenvedett és nagyon sokan más tartományba kényszerültek vándorolni.“ Kedvezőnek látták a nápolyi királyok az alkalmat, hogy érvényre emeljék igényeiket, mellyeket elhallgattak, de le nem mondottak róluk. I. Johanna elfoglalta Messinát s igérte, hogy Sicilia fővárosává emelendi azt; de a Chiaramontik és Ventimigliák kezet fognak annak visszafoglalására, s a nápolyi királyok beleegyeztek a békekötésbe, de ugy, hogy Sicilia nekik adót fizessen.

I. Fridrik, sali módra, kizárta az öröködésből a nőket; a pápa azonban felhatalmazta a trónöröklésre Máriát, II. Fridrik egyetlen leányát (1377). Hanem ennek ellenszegült aragoniai Péter, mig végre beleegyezett, ugy, hogy az ő unokája Márton vegye Máriát nőül.

II. Márton, az Öreg.

De miutan Márton és Mária fiu nélkül haltak el, tehát Márton apja, az Öreg, Aragonia királya, lőn az örökös (1409), mi által Sicilia a koronatartomány legszomorúbb állapotjára jutott, mellyben három századon által meg is maradt. Siralmas idők, midőn a pápa és a nápolyi királyok melengették a viszályokat, mellyeket már Fridrik alkotmánya elkerülhetlenekké tett s mellyek folytatták a rázkodásokat a szabadság elvesztése után is.

A főurak közt első helyen álltak a Chiaramonti és Alagona családok, mellyek közöl amaz az olasz pártot, emez a spanyolt vezette, amaz népszerü volt, ez nem; de mindakettőnek viselete zsarnokoskodásba ment át, mivel magukhoz ügyekeztek ragadni a közigazgatást, a had- és igazságügyet; a városok, a helyett, hogy megérlelték volna a helyhatósági rendszert, meghajoltak a nemesek előtt, s hagyták, hogy azok nevezzék ki a tisztviselőket; a főurak azonkivül elkergették a királyi főnököt s egy-egy tőlük függő nemest helyeztek be; mi által a városokat nemesi uradalmakká változtatták. Midőn II. Márton megkisértette az egyedurság hatalmát visszaállitni, a főurak feledve egymásközti viszályaikat, összegyültek Castronovóban és szövetkeztek a király ellen, támogattatva a pápa által is, melly körülmény Mártont egyezkedésre kényszerité; hanem azért tovább is az elidegenitett jövedelmek visszavételére s arra törekedett,

[1]) Lib. II. cap. 61.

hogy biztonságban tartsa az országot, állandó, jobbára idegen sereggel.

Alig kezdettek meg a javitások, midőn ismét uj zavarok álltak be. II. Márton halálával (1412) mozogni kezdtek a pártok; Messina, nem feledve régi törekvéseit, lerázza az idegen jármat s hüséget esküszik XXIII. János pápának, ki uralomvesztetteknek nyilvánitja az Aragonokat, mivel soha sem fizettek adót. A főurak azonban szerették azt, a mi a népet rontotta, azért is szitották a háborut, melly tartott mind addig, mig Aragonia trónját castiliai Ferdinánd foglalta el, ki aztán Siciliában is királynak ismertetett el.

Nagylelkü Alfonz.

Ez soha sem is ment el Siciliába s utódja is (1416) Alfonz (V. mint aragoniai király) csak azért ment oda, hogy eltakarja Corsica és Nápoly iránti terveit. Ez utóbbit, mint II. Johanna fogadott örököse követelte; de épen olly jogczimmel birt Renát, III. Lajos testvére; azért is a tartományok e kettő közt oszoltak meg, s mindakét követelő hozzáfogott az országszerzéshez, pusztitván azt egyik jobban, mint a másik. Alfonz ostrom alá vette Gaetat, mellyet a genuaiak védelmeztek, s már a végsőre juttatta; de midőn a genuaiak kiküldték a gyermekeket, nőket és öregeket, s Alfonznak némellyek tanácsolták ezek visszakergetését, a király felelé: Inkább benem venni Gaetat, mint megtagadni az emberiséget, s elfogadta és táplálta a kijötteket. Genua hajóhada, mellyet akkor Filippo Mária Visconti uralt, legyőzte az aragoniait Ponza szigete mellett [1]) s elfogta magát a királyt is, ki két fivérével s nehány száz spanyol és siciliai főurral Milanóba küldetett (1435).

Ezen Alfonz tizennégyszer olvasta át a szentirást Nicoló da Lira magyarázataival együtt s minden lépten idézgetett; mindennap három misét, két csendest és egy énekest hallgatott, mit semmi szin

---

[1]) E győzelem, mellyet Sismondi a *Földközi-tengeren, ama században vivottak között legfontosabbnak s legdicsőbbnek* nevez, egy olly hadicselnek tulajdonitandó, melly nevetségesnek tünik fel, a lőpor feltalálása után. „A genuaiak mestersége — mondja Giovanni Cavalcanti — bámulatos csel vala; minthogy végetlen számu cserepfazekakat vittek magukkal s oltatlan mészporral .... töltötték azokat meg; s a csata kezdetén a genuaiak oda törekedtek, hogy a szél nekik oldalukba, az ellenségnek pedig szemközt fujjon. A genuaiak ekkor inkább a fazekakat mint a fegyvereket ragadták meg, s az ellenségnek ellepte képét a széltől átfujt égető mészpor; a csata hevében elfáradt s megizzadt ellenségnek olly fájdalmat okozott a mészpor, hogy elvetette inkább a fegyvert, s mindegyik szemét dörzsölte, hogy meg ne vakuljon.“ L. *Rer. ital. scr.* XXI, 1101.

alatt nem akart soha elmulasztani; nagy ünnepeken térdenállva, föveg nélkül lehete őt látni, mozdulatlanul a könyvre függesztett szemekkel; nagycsötörtökön megmosta és megcsókolta a szegények lábait; minden éjjel fölkelt, hogy egy imasorozatot mondjon el; minden pénteken száraz kenyéren böjtölt, s ha az Ur teste beteghez viteték, ő elkisérte azt [1]). Széplelkü s olly kedves, vonzó modoru férfiu volt ez, hogy még a hideg Fülöp Mária Viscontit is megnyerte s meggyőzte, milly káros volna megengedni, hogy Alsó-Olaszhonban egy franczia ház erősödjék meg, azért is Visconti nem csak szabaddá tette őt váltságdij nélkül, hanem el is látta minden szükségessel amaz ország elfoglalására.

Nápoly másik királya is, Renát, foglya volt a burgundiai herczegnek, kitől miután szabadon eresztetett, kiütött a háboru, mellyben a két vágytárs vetélykedett a vitézség és nagylelküség példáiban. Renát, kit csak egy számüzött pápa pártolt, semmit sem tehetett volna Giacomo Caldora, barii herczeg csapatjai nélkül, ki összegyüjtvén László király seregmaradványait, Braccio és Sforza halála után elsőrangu hadvezérré lett, s amint halála után, fia az Anjoukkal meghasonlott, a franczíák ügye Nápolyban veszve volt. Alfonz egy rejtett alagutat fedezvén föl, bejutott Nápolyba (1442); Renát, ki különben szerettetett, visszavonult Franczíaországba, s Alfonz diadalmas bevonulást tartott egy koronával fején és öttel lábai alatt, melylyek öt királyságát, Aragoniát, Siciliát, Corsicát, Sardiniát s Majorcát jelölék; aztán gazdag jutalmat adott aragon és nápolyi hiveinek, az ellentes párt elfoglalt vagyonából. Beleavatkozott minden olasz ügybe s amellett a legkéjesebb udvarban gyönyör- és tudomány-élveknek adta át magát. Titus Livius volt kézikönyve; legszokottabb társalgói trapezunti György, Valla, Filelfo, Panormita, Manetti, Aretino, Decembrio, Aurispa és Pontano voltak. Legtöbbnyire Nápolyban székelt, hol a Santa Chiara Sz. királyi udvart vagyis az összes államaira kiterjedő legfőbb törvényszéket állitotta. A nápolyi uraknak, addig nem élvezett kiváltságokat engedett, mellyek a koronának legkedvesb előjogait képezék, csakhogy utódjaul ismerjék el Ferdinánd nevü természetes fiát.

Ez Hijar Margittól születettnek mondaték, s Alfonz neje megfojtatta e kisasszonyt, ki, ugy hiszik, magasabb rangu hölgynek becsületét mentette meg. Alfonz elküldé nejét Spanyolországba, esküvel fogadva, hogy ő nem fog oda menni. Végrendeletében (1458)

[1]) Vespasiano.

Ferdinándot nápolyi királynak nevezte, mig János fivére Siciliát, Sardiniát s Aragonia többi tartományait foglalta el. Ferdinándnak igen számos vágytársa akadt, hanem ő a legfőbbnek, nagybátyjának Jánosnak nőül vette lányát, a többi ellen pedig védelmezte öt Francesco Sforza és Scanderbeg Castriota György, ki ekkép hálálta meg Alfonz segélyét, mellyet II. Mahomet ellen kapott. Biztositva lőn diadalma, miután Giacomo Piccinino, az akkori kalandorvezérek elseje és Sforza veje, Anjou János szolgálatából az övébe lépett át. Ferdinánd jutalmul megölette őt (1464) s nem tartott meg semmi egyezményt, hanem kérlelhetlenül kegyetlen volt legyőzött ellenei irányában.

Sokat tett Ferdinánd megzavarására azon békének, mellyet Olaszország 1454 óta élvezett, s a pápával és Siena köztársaságával kiirtani törekedett a Medicik uralmát. Medici Lőrincz azért, egyetértve az Anjoukkal, fölélesztette az Anjou pártot [1]), aztán békét kötött, Velenczére háritva az egész veszélyt; Velencze pedig elárultatni látván magát, nem irtózott bujtogatni a törököket, hogy foglalnák el az egykor Görögországtól függött olasz birtokokat. A nagyvezér Achmet Dsedik (Breche Dent) elfoglalta Otrantót (1480) s megölt benne tizenkétezer lakost, tizezeret pedig rabszolgaságba hurczolt, s őrséget hagyván a városban, visszatért uj haderő gyüjtésére. Megrémült egész Olaszország, a pápa már futni készült, mialatt az olaszokat fegyverre buzditotta, de végre II. Mahomet halála (1481) elvette a musulmanok bátorságát, s Otranto őrsége elvonult. Ferdinánd ekkor, nem hogy egyesült volna a többi olasz hatalmakkal a törökök ellen, hanem inkább boszut akart állani Velenczén s feltüzelte Ercole d' Estét, az ő vejét, hogy akadályozza ama köztársaság kereskedelmét a Po vizén; s ekkép gonosz és aljas szenvedélyek szövetségeket vagy ellenségeskedést idéztek elő.

Az erély melylyel Ferdinánd a főurakat féken tartá, a kincsvágy, melly vele piszkos egyedárusságot üzetett, kegyetlensége, leg-

---

[1]) Beszéli Giovian Pontano *(Belli neapolitani* lib. V.) hogy midőn Ferdinánd a Mondragone alatt egy Anjouféle várat ostromolt, vizhiány miatt már-már bevette azt, midőn némelly papok gonosz mesterséggel esőt idéztek elő. Mig nehány ifju iszonyuan káromolva a feszületet, azt végre a tengerbe vetette, a papok ugyanakkor megfogtak egy szamarat s mint haldokló fölött, imákat mondtak fölötte, megáldoztatták s eltemették elevenen a templom ajtaja előtt, és ime egyszerre beborult s nagy mennydörgés közt lett eső elég, s Ferdinándnak el kellett vonulnia.

Illy szorultságban a régi bölcs Róma egy férfit és egy asszonyt temetett el.

inkább pedig Alfonz nevü fiának, Calabria herczegének dölyfös viselete, gyülöletessé tette őt. Alfonz herczeg elfogatta Pietro Lallot, Montorio grófját, ki hatalmas volt Aquilában, melly helyhatósági rendszerü várost elfoglalt fegyveres erővel. Aquila kikergeti őt nagy dühhel (1485) s VIII. Inczének adja magát által, kivel szövetségre lépnek a főurak s a király elé terjesztik panaszaikat, aztán elhatározva el nem ismerni Alfonzt, nyilt lázadásban törnek ki s kitüzik a pápai zászlót. Megköttetett mégis a béke (1487), mellyben kegyelem adatott a lázadóknak s Aquila a pápáé maradt. Ferdinánd azonban a lefegyverzés után legott elfogatta s lenyakaztatta a főurakat, Aquilát visszafoglalta s megtagadá a pápától a kikötött adót. Incze ezért trónvesztettnek nyilvánitja őt s meghija a nápolyi trónra VIII. Károly franczia királyt, miből uj szenvedések sora hárult a szerencsétlen Olaszországra.

Sicilia azalatt hiába könyörgött, hogy külön királyságnak és ne Aragonia tartományának tekintessék. Aragoniából küldettek oda alkirályok, kik látszólag önállóan folytatták a kormányzást, de valójában mindent a titkos királyi utasitások szerint tettek; a főméltóságok csak üres czimek voltak, miután az alkirály fővezér is volt szárazon ugy mint tengeren, hol az alhadvezér rendesen idegen vala. Az alkirály majd itt majd ott lakott, mig végre állandóan Palermóban telepedett le.

Némi árnyaul a potitikai létnek fennálltak még a nemzeti gyülések, mellyek ellensulyozták valamennyire a három évre küldött alkirályokat, kiknek alig volt idejök megismerni és megszegényitni az országot. Végső csapásul Katholikus Ferdinand 1513-ban felállittatta Siciliában is a spanyol inquisitiót.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Pápai állam.

A baseli zsinaton vita alá vétetett, hogy nem volna-e szentebb az egyház, ha különválnék a világi uralom ármánykodásitól, egy szónok azonban felállt és igy okoskodott: Volt idő, mellyben magam is igen hasznosnak tartám különválasztását az egyházi hatalomnak a világi uralkodástól;

most azonban belátom, hogy az erény erő nélkül nevetséges; s hogy a római pápa az egyház örökségе nélkül, a királyok és fejedelmek szolgájává lenne[1]). És valóban az avignoni szolgaság megfoghatóvá tette a pápák és fejedelmek előtt, milly fontos szükség volna függetlenségét biztositni a szent széknek, hogy ne legyen kénytelen királyok önkényének eszközévé fajulni; azért is a törekvések oda összpontosultak, hogy megszilárditassék a pápa politikai állása, midőn lelki hatalma csökkenőben vala. V. Márton (Colonna) az egyház örökségét a legnagyobb feloszlásban találta, hanem méltóságteljesen helyrehozott mindent; és pedig rávette nápolyi II. Johannát (1423), hogy visszaadja a László által elfoglalt Rómát; Perugiát Braccio da Montonetól[2]), más földeket meg más apró zsarnokoktól visszafoglalt. Nicolo Albergati bibornok, ki épen olly szent életü volt, a milly mély belátással birt a kormány-ügyek vezetésében, vissza tudta szerezni a pápának politikai befolyását Olaszországban, és számos békekötésnek volt létrehozója.

Azonban a pápai birtokokon számos főuri család telepedett volt le; a Polenták Ravennában 1438-ig uralkodtak, melly időtől kezdve ama várost ötven évig Velencze birtokolta; Faenza- s Imolában a Manfredik, Forliban az Ordelaffik, Camerinóban a Varanok uralkodtak teljhatalommal, habár a pápa helytartóiul tekintettek. A Malatesták, mint kitünő vezérek szép uradalmat alapitottak Riminiben, meghóditva ehhez Fano, Pesaro, Camerino, San Severino, Macerata, Monte Santo, Cingoli, Jesi, Fermo s Gubbio helyeket; hanem V. Márton alatt Riminin, Fánon és Cesenán kivül, mindent elvesztettek. Az urbinói herczeg czimét 1442-ben IV. Eugentől Odone Antonio di Montefeltro nyerte meg. Ezen pápa pusztittatni látta államát a Sforza- és Braccio-párt által, mellyek még Rómát is megtámadták s kiüzvén őt, birtokokat és czimeket csikartak ki tőle; de Piccinino meggyőzvén Fortebracciót, sz. Péternek régi tulajdonát visszaadta.

V. Miklós.

V. Miklós (Tommaso Parentucelli di Sarzana) (1447) a legérdemesb pápák egyike vala, s szemügyre vevén az idők különbségét, a nevekedő müvelődés körül bölcs pártolás által nagyobb érdemeket

---

[1]) **Schröck**, vol. XXXII, p. 90.

[2]) „Braccio da Montone megöletett 1424-ben s ez alkalomra nagy örömünnep tartatott Rómában tánczokkal és tüzi játékokkal. A rómaiak fáklyával s lóháton kisérték Jordano Colona urat, Márton pápa fivérét, mivel meghalt volt a pápa ellensége, kinek halála után ment volt a pápa minden más bajtól, és fenntartotta a békét, és visszatért a jóllét és megócsult a gabona.“ **Infessura.**

szerzett magának mint X. Leo. Visszaállitá Agrippa pantheonját, alapitotta a Vaticani könyvtárt ötezer kötettel, befogadta mindazokat, kik tudósok voltak, leveleit Poggio di Firenze, Giorgio da Trebisonda, Flavio Biondo, Leonardo Bruno, Giannozzo Manetti s Francesco Filelfo irták, s a művek vetélylyel neki ajánltattak. Igen sok munka fordittatott le akkor görögből, u. m. az Ilias, a Cyropaedia, Herodot, Appianus Alexandrinus, Aristoteles, Ptolomaeus, Plato, Theophrastos és sok Szentatya; Poggio irányában Diodorus leforditásaért igen bőkezü vala; Lorenzo Vallának Thucydidesért ötszáz arany scudit fizetett; Francesco Filelfónak azon esetre, ha leforditná Homert, Rómában egy házat, birtokot és tizezer scudit; Guarinónak ezerötszáz scudit Strabóért, Perottinak ötszázat Polybiusért, évenkinti hatszázat Manettinek, hogy szent müvekkel foglalkozzék; s elkezdette ezzel a szentirásnak héber szövegbőli forditását [1]). Azonkivül a sok épitmény, mellyet részint helyreállitott, részint ujból kezdett minden oldalon; Spoleto- és Orvietóban fényes diszlakokat; Viterbóban fürdőket a szegények számára; Rómában a bástyákat és a hosszu távollét alatt leroskadt egyházakat állitotta helyre, s készült ujból felépiteni sz. Pétert, mint jelvényét az ujjá született lelki egyháznak.

Nem tett ugyanannyit alattvalói javára, vagy inkább azon zsarnoksággal akarta őket kormányozni, mellyre nagyon hajlandók azok, kik másoknál felsőbbeknek érzik magukat és javukat akarják. A római köztársaságot visszaállitni ujból megkisértette Stefano Porcari római nemes, méltatlannak találván, hogy a kormány papok kezeiben legyen, kik többnyire idegenek s már neveltetésöknél fogva alkalmatlanok a közügyekre. Fölhevülvén Petrarcának Spirto gentil kezdetü canzonejára, s ugy tetszvén neki, mintha ő maga volna a lovag, kinek „Róma könybe lábadt szemekkel mind a hét halmáról kegyelemért esedez“ előkészületeket tőn, hogy a várost erőszakkal foglalhassa el, zsoldjába vett rablókat és zsiványokat (1453) s belopózván a városba, el akarta foglalni a Capitoliumot s elfogni a pápát, a főpapokat s az Angyalvárat. Egy kém azonban már befujta volt a dolgot a senatornak, ki egy estvelinél az összeesküdteket mind elfogatta: Porcari és kilencz társa felakasztatott azonnal az Angyal-

[1]) *Les pontifes de Rome répandirent ces ténèbres en déclarant la guerre à toute espèce d' érudition païenne. S'il se fit de temps en temps quelques efforts pour dissiper cette obscurité, ils furent étouffés par les supplices.* **Raynal**, XIX. könyv.

vár falain [1]); a pápa, kinek a dolgot, mint orgyilkossági összeesküvést rajzolták le, nem maradhatott ment a gyanakodástól, üldözte a szökevényeket, gyötörtette a kiket elfogott, s élte hátravolt részét aggodalmak és kivégzések közt tölté. Midőn halálához közelednék, két ájtatos szerzetes volt nála, kikhez igy szólt: Senki sem jő be hozzám, a ki igazat mondana: ugy megzavartak környezőim koholmányai, hogy, ha nem félnék a botránytól, lemondanék a pápaságról s lennék ismét sarzanai Tamás.

III. Calixtus.

Megválasztatván Miklós után a spanyol III. Calixtus (Alfonso Borgia) (1455), ki nagy buzgalmat fejtett ki a törökök ellen, a Colonnák és Orsinik pártjai igen felbőszültek; különösen, midőn ő, félretéve minden tekintetet, meggazdagitá unokaöcscseit az egyház hübéreivel, és pedig Pétert spoletói herczeggé tette, s fölemeli öt a megürült nápolyi trónra, ha élete tovább nyult volna. E visszaélések az utóbbi pápaválasztó gyülést azon határozat hozatalára késztette, hogy a pápa a bibornokok megegyezése nélkül át ne tehesse Rómából székhelyét máshová, ne adhasson bibornoki kalapot vagy püspökséget, ne köthessen békét, ne üzenhessen hadat s ne idegenithesse el az egyházi birtokokat.

II. Pius.

Azon Aeneas Silvius Piccolomini, ki azon kor rajzolatai közt első alakul tűnik fel, mint egyike a tudományok- s egyházjogban legjártasabb férfiaknak s mint költemények és történetek irója, Calixtust II. Pius neve alatt követte (1458). Ifjukorát a zavargó Sienában tölté, a baseli zsinaton Domenico di Capranica bibornok szolgálatában volt jelen; sokszor változtatott urat, sokszor járt követségbe, miglen V. Felix, aztán III. Fridrik császár titkárává lett. Megirta Csehország történetét s Európa állását III. Fridrik alatt, egy elbeszélést Németországról s a baseli zsinatról, mellyen ő az ellenzékhez tartozott: igen érdekes müvek, mivel a dolgokba beavatott szemtanu által irattak. Becses ezenkivül hivatalos és barátságos leveleinek gyüjteménye [2]). Giovanni Gobellini titkárának neve alatt előadta

---

[1]) L. **Infessurát**, kinek naplója részletesen elősorolja az utóbbi akasztásokat, üldözéseket és fejezéseket.

[2]) L. *Aeneae Silvii Piccolominei senensis, qui post adeptum pontificatum Pius ejus nominis secundus appellatus est, opera quae extant omnia.* Basel, 1551. Birok egy másik kiadást, mellyet a levelek becsesebbé tésznek, s mellyet Milánóban 1496-ban Ulderico Scinzenzeler eszközölt. A levelekben találtam a hires sienai

saját életét, mellyet folytatott aztán Giacomo Amanati; lefestette ezt aztán Pinturicchio a régi sienai könyvtárban, Raphael rajzai (carton) nyomán.

Mint pápa erélylyel védte azon tekintélyt, mellyet mint országlár (diplomata) nyomni törekedett, s minthogy sokszor szemére vetették régi gondolkodásmódját, egy bulla retractationum-ot adott ki, mellyben visszavonja mindazt, a mit a pápai hatalom s különösen IV. Eugen ellen beszélt és irt, mondván, hogy emberi dolog hibázni, s hogy ama véleményeket nem makacsságból, hanem hibából támogatta, miket most visszavonni annyival is fontosabbnak tart, hogy ne tulajdonittassanak Piusnak, hanem Aeneasnak [1]), melly alkalommal életének egy részét is elbeszéli.

Lucretia történetét, boccaccioi szinekkel rajzolva. A többi levelek meglehetös világot vetnek a korra. A főbb müvek közé tartoznak: *De gestis concilii Basiliensis comment.; De ortu et historia Bohemorum; Europa, in qua sui temporis varias historias complectitur.* Irmodora jó, hanem sok benne a hatálykeresés meg a félvers. A ‚baseli zsinat'-hoz irt előbeszédében mondja: „Nem tudom, minö balsors vagy végzelem nyom annyira, hogy nem tudok megválni a történetirástól sem becsesebben tölteni az időt. Sokszor föltettem már felhagyni a költök és szónokok ezen gyönyöreivel, s másban gyakorolni magamat, minek valami látszatja legyen, melly öregségemet kevésbbé terhessé tegye, hogy ne éljek csak napról napra, mint a madarak és vadak. Nem is hiányoztak bennem az ismeretek, mellyekre ha öszpontositom erőimet, pénzt és barátokat szerezhettem volna. S erre nem magamtól hajoltam, hanem barátaim, kik környeztek, folyvást ekkép unszoltak: *Ugyan, mit müvelsz Aeneas? hát téged addig fog nyügben tartani az irodalom, mig bele nem halsz? E korban nem szégyenled, hogy sem földed, sem pénzed nincsen? Nem tudod-e, hogy husz évre nagynak, harminczra okosnak, negyvenre gazdagnak kell lenni, és ki tulhaladja ezen határokat, azután hasztalan fáradoz?* Tanácsolták tehát, hogy, miután negyvenedik évem közeleg, fognék valamibe, mielött az bekövetkeznék. Sokszor álltam rá s igértem, hogy követendem a tanácsot; elvetém a szónoki könyveket, el a történetieket s az összes tudománykodást, melly egészségemnek is ártalmas vala. De mikép némelly szárnyasok nem tudják kerülni a gyertya lángját, mig szárnyaikat meg nem égeti, ugy visszatérek én is az én roszamhoz, s mint látom, csak a halál választ el e tanulmányaimtól. De miután magával ragad végzetem, s nem tehetem, a mit akarok, alkalmaznom kell akaratomat. Szememre vetik a szegénységet; de a szegény és gazdag egyaránt halála napjáig él. Ha sanyaru a szegénység az öregeknek, legsanyarúbb a tudatlanoknak. Egészséges test és józan elme egyaránt adatott szegénynek és gazdagnak; ha nekem is megadatott, nem kérek többet. Engedje Isten, hogy jó egészségben élvezhessem azt, a mim van, s öregségem józan észszel, s nem disz és lant nélkül folyjon el. S miután igy érzek lelkemben, térjünk vissza történeti könyveinkhez."

[1]) E megkülönzés foglaltatik hires jelszavában is: *Quand' ero Enea, nessun mi conoscea; or che son Pio, ciascun mi chiama zio.* Midön Aeneas voltam, senki sem ismert, most hogy Pius vagyok, mindenki nagybátyjának hi.

Miután a mult zavarok következményeül, azok, kik a pápától nyomatva érzék magukat, igen gyakran a tartandó zsinatra hivatkoztak s a királyok saját országuk püspökeit maguk akarták kinevezni, Pius a mantuai zsinaton az Execrabilis kezdetü bulla által (1460) megtiltotta kiközösités büntetése alatt, hogy valaki a pápától a tartandó zsinathoz, mint nem létező itélőszékhez fölebbezzen: azonban a mult viharok közt behozott szentesitések sok kellemetlenséget szereztek neki. Midőn a törökök elleni keresztes had körül buzgólkodnék, s egész meggyőző erejével küzdene az önző század közönye ellen, Anconában meghalálozott (l. fönebb 86. lap).

II. Pál.

A velenczei Pietro Barbo szép ember és igen ügyes volt abban, hogy apró szolgálatokkal meg tudta nyerni a nagyok kegyelmét s részvétet tudott mutatni a szenvedők iránt, annyira, hogy a kegyesség Madonnájának neveztetnék. Megválasztatván pápának II. Pál neve alatt (1464), három főczélt tüzött maga elé: unokaöcscsei meggazdagitását, melly végre a pápa-választó gyülés határozatát semmisnek nyilatkoztatta; a hitetlenek elleni keresztes hadat, s visszavonását a bourgesi pragmatica sanctiónak, melly szerint a franczia papság által megsértetteknek hitte a pápai előjogokat: s e három czélt mind elhibázta. Hallván, mikép a hatvan breveiró (II. Pius által a pápai brevék tiszta irályba foglalására felállitott társulat) vásárt üz, s azt tartván Rómához méltónak, hogy mindent ingyen adjon, eltörölte ama társulatot. A kenyerevesztett tudósok vetélykedve rágalmazták őt s egyikök, Bartolomeo Sacchi di Piadena (Platina) annyira megtagadta tőle a tisztelet, hogy börtönre vettetnék. Fölfedeztetvén aztán egy összeesküvés, Sacchi is bele volt keverve, kit is a pápa akasztófára itélt, mit Sacchi előleg már eléggé megboszult, minden roszat mondva róla Pápák élete czimü munkájában.

Vádolják II. Pált, hogy üldözte légyen a classicai tudományosság felélesztőit: részünkről hajlandók vagyunk megbocsátani neki, hogy visszarettent, midőn visszatérni látta a pogányságot nem csak a szépmüvészetekbe, hanem a tudományba és életbe is, és hogy a tudósok, szégyelvén a keresztségben kapott keresztény nevet, Petrust Pieriusra, Joannest Jovianusra, s Marinust Glaucusra változtatják [1]); hogy őszerü, bak-áldozással összekötött ünnepélyek tartatnak, és hogy azon örv alatt, hogy Plátónak az illő tisztelet megadassék, istentelen tanok vagy babonák karoltatnak fel: s ezek olly dolgok,

[1]) L. Ariosto VI. satyráját,

miket csekélyeknek mondhatnak, de mellyek komolyabbakra vezetnek. Az tény, hogy ő sokat költött régiségek kiásatására, szerette a müvészeteket s egy főpapi süveget készittetett, melly ötvenezer márka ezüstbe (275,000 lira) került. Sikerült neki szövetkeztetni Olaszország összes hatalmait, hogy fenntartsa mindegyiknek függetlenségét; az Esteieket Ferrara herczegeinek czimével ruházta fel, mellyet Modena- és Reggióra nézve már a császártól nyertek vala; Borsót bibornokká tette s a husvéti arany rózsával ajándékozta meg. Az udvari javitásokról azonban nem volt többé szó, a zsinat összehivásának még gondolata is eltávolittatott; hanem azalatt bőven osztattak a javadalmak, javadalmakhozi remények s más nyereséges visszaélések.

IV. Sixtus.

Még roszabb hirt hagyott maga után IV. Sixtus (Francesco Della Rovere, savonai) (1471), kinek bizonytalan s hűtlen politikáját már láttuk Florencz- és Nápolyban. „Ő volt az első, ki megmutatni kezdte, mit tehet egy pápa, és hogy sok dolog, a mi előbb hibának neveztetett el, elrejtezhetett a pápai tekintély alá“ (Machiavelli). Fölfegyverezni ügyekezett a kereszténységet a törökök ellen, de csak annyit tehetett, hogy visszafoglalta Smyrnát és kizavarta a musulmanokat Otrantóból. Az ifjak, kik által környeztette magát, rosz beszédre adtak alkalmat. A Colonnák és Orsinik közt kiujult viszályokban nagy szigorral viselte magát s vérrel és tüzzel boritotta el a várost. A javadalmakat, püspökségeket, herczegségeket, méltóságokat s hivatalokat Riario és della Rovere unokaöcscseinek osztogatta; Rafaele Sansoni, tizenhétéves korában bibornokká neveztetvén, tizenhat püspökből álló kisérettel járt; a hiábavaló Pietro Riario, egész Olaszország pápai követe, több mint ötszáz személyből álló kisérettel járt. Girolamo Riariónak Imolában alapitott uralmat s még nagyobbat készitett elő Romagnában; de mivel a Medicikben akadályra talált, belekeveredett a Pazziféle összeesküvésbe s egyházi átokkal fenyitette Lorenzót, mivel nem hagyta magát meggyilkoltatni. Velenczének hizelgett addig, mig unokái gazdagitásában jó eszköznek látta (1484), aztán az ellene harczoló nápolyi királylyal s a ferrárai herczeggel fogott kezet s még egyházi tilalom alá is vetette. Velencze nem gondolván ezzel egy tartandó zsinatra hivatkozott, aztán a bagnolói békében (aug. 7.) visszanyerte a mit elvesztett volt, a Po fölötti hajózás jogát s Polesine di Rovigót. Machiavelli mondja: „E dölyfös eljárás nagyobb t i s z t e l e t e t szerzett neki Olaszország fejedelmeinél, s mindegyik barátságát kereste:“ tény azonban az, hogy

ama gyalázatos unokaemelés (nepotismus) által megbecstelenitette az egyházat; a helytelenül használt egyházi fenyitékek elvesztették minden hatásukat, s XI. Lajos ismételve felszolitá a pápát, hogy vonja vissza a Florencz elleni átkot és zsinatot hijon össze.

Alighogy behunyta szemeit Sixtus (aug. 13), megkeseritve terveinek hiusulása, által, unokáinak palotái lerontattak; szétraboltatott a sok gabona, mellyet összevásárlott, és a Colonnák, kiket üldözött, visszatérnek s tartják magukat fegyveres kézzel. A bibornokok, hogy elejét vegyék ez uj rendetlenségeknek, uj határozmányt alkotni erőködtek; hanem ezen, mindig kijátszott mód helyett inkább jó választásról kellett volna gondoskodniok.

VIII. Incze.

Pénz és igéretek folytán a szavazatok a genuai Giambattista Cybó-ra estek, ki VIII. Incze nevet vett föl (1484), s kitől a gúnyiratok mondták, hogy teljes okkal neveztethetik atyának. Megszépitette Rómát, s megbüntetett némelly bullahamisitókat; azonban unokaöcscse Franceschetto Cybo által hagyta magát vezettetni, kinek gazdagságot, kiváltságokat s azon szabadalmat adta, hogy birságot szedjen a rablóktól, kiknek Róma tanyájokká lett. Ugyancsak unokaöcscse vette rá Inczét, hogy bizonyos számu jméltóságot állitson, mellyek drága pénzen adattak el olly személyeknek, kik kártalanitották aztán magukat apostoli kegyelmek árulgatása által.

Kormánytól függőnek tekintvén a papságot, Velencze mindig maga osztotta a javadalmakat és méltóságokat; azért is, midőn Incze a paduai s aquilejai székek betöltését magához tartozónak vitatta, Velencze ellenszegült, mint azon tizednek is, mellyet a pápa a velenczei alapitványra vetett. Incze fondorlatos politikát állitott I. Ferdinand, nápolyi király hütlensége ellenébe; az egyházi dolgokat elhanyagolta; s nem átallotta magába folyatni három gyermeknek vérét, csakhogy tovább nyujtsa az életet, mellyet elődei szent nagylelküséggel áldoztak fel. Ekkép a pápák romlottsága készitette elő a csapást, melly már közeledett; de mi felfüggesztjük ez elbeszélést, mielőtt egy, Inczénél még roszabb hirben álló pápára térnénk át.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

Olaszhon állapotja. — Erkölcsök.

Tehát a számnélküli apró uralmak, mellyekre Olaszország szétdarabolva volt, nehányra szorittatnak, mellyek ellensúlyozva egymást, meg nem engedik egyes-egynek tulságra vergődését, annyira, hogy Olaszhont egyedursággá tegye. Többeket láttunk erre törekedni, de rajta vesztett valamennyi, a többinek s különösen a pápának ellenzete miatt; melly utóbbi hatalmas volt, de még sem egyedüli gátja az egész szép ország egyesitésének, melly nem létesittetheték, sem, mielőtt a pápák uralkodtak, sem midőn az uralomtól megfosztattak, mikép László király és Napoleon alatt [1]). Mélyebben rejlenek tehát, mintsem valaki gondolná az olaszok ezen egyenetlenségének okai, s valóban ohajtható, hogy Olaszország akkor valaki által meghódittatott s erőszakkal hozatott légyen azon egységre, mellyre Franczia-, Angol- és Spanyolország eljutottak; azonban méltánytalanság volna vádolni az olaszok apáit a miatt, a mi talán lehetetlen s rájok nézve bizonyára nem ohajtandó vala. A nemzeti egység eszméje a társadalmiak között a legnehezebb s az utósó, mellyre a népek eljutnak, nagy lelki fáradalom, s feláldozása az előitéleteknek s meggyökerezett igaztalanságok kiirtása szükségeltetvén hozzá. Azonkivül a törzs azonsága nem elég annak meghatárzására, hogy valamelly népnek saját javáért egy másikkal kelljen egyesülnie, mint ezt a legujabb eredmények tanusitják.

A különféle államok erői annyira egyensúlyozottak valának, hogy az egyiknek igen bajos volt meghóditani a többit. Lombardia-, Romagna- s Nápolyban igen sok nemesember élt, kik „azonkivül, hogy henyélve s bőven éltek jószágaik jövedelmeiből, várakban parancsnokoskodtak s alattvalókkal birtak, kik nekik engedelmeskedtek“ [2]), mindannyi apró önálló uralmakat képezve, készeket egyesülni az ellen, ki azok elnyomását tervezendé. Lehetetlen volt tehát létesiteni azon eszményi egységet, melly zsarnoksággá fajulván eltörlendé az erkölcsök, szokások és szabadalmak változatosságát, s kie-

[1]) A pápák világi hatalma akkoriban csekély vala, s Machiavelli mondja, hogy „VI. Sándortól visszafelé az olasz hatalmasságok, nem csak a mellyek valósággal igy neveztettek, hanem minden báró és főur, még a legkisebb is, világi hatalomra nézve kevésre becsülték az egyházat.“ *Principe* XI.

[2]) **Machiavelli**, *Deche*, I. 55.

gyenlitve a felsőbbségeket, mindent egyenlő rideg engedelmességre szoritandott. Ugy azonban, a hogy volt, a népek szenvedtek, a szolgaság gyülöletessé lett s feltüntette a szabadság előnyeit, annyira, hogy annak elérésére minden áldozat csekélynek tartaték; és végre az egy ur előtti egyenlőséget a törvény előtti egyenlőség váltotta fel.

A különböző államok különzetes egységeket képeztek s egynek lerontása annyi lett volna, mint bármelly nagy monarchiának eltörlése. Ha ki ma azt inditványozná, hogy teszem azt Toscana a nápolyi király alá vettessék, mit mondanának rá a publicisták? Nem hangzanak-e még vissza füleinkben Genua és Velencze panaszai? [1]) Az egy eredetü s történetü három millió embertől lakott Portugalia ugy bekebeleztethetnék Spanyolországba, mint akkoriban Toscana a milanói uralomba: és mégis a limai gróf, kérdeztetvén Napoleon által a bayonnei értekezleten, hogy vajjon a portugalok akarnának-e spanyolokká lenni, dühös n e m mel felelt, és mint nagylelkü hazafi magasztaltatott.

Illy szempontból kell tekintenünk, hogy méltányolhassuk azon ellenállást, mellyet a florenciek vagy a velenczések a nagyravágyó Viscontik- és Anjoukkal éreztettek; s amaz ellenzők még a következett században is, mint az olasz szabadság védői, dicsértettek. És valóban feláldozni saját egyéniségöket nem volt okuk, midőn a szétdaraboltságból nem szülemlettek azon veszélyek, mellyek csak V. Károly alatt tüntek szembe, midőn tudnillik a hazát leigáztatni látták. Egységre hozni tehát a különböző államokat csak hóditás által lehetett volna, melly boldogtalanná teendette az azt átélő nemzedéket s tán kioltandotta az életet, melly olly pezsgő volt a szétdaraboltság alatt [2]). Annyival inkább, hogy a városi társadalom sok apró társulat- s mesteregyletre volt felosztva, mik közöl mindegyik szabadalmakkal s a főhatalom egy nemével birt, akkép, hogy, ha Florencz Pisát, Velencze Páduát meghóditá, a legyözött városok posztós és selyemtenyésztő egyletei feláldozva látták magukat a győztes városbeli egyletek érdekei- s féltékenységének.

Mindenesetre fájlalandó, hogy az olaszok tulságosan belemerültek a régi emlékekbe, midőn tettleges ildomra lett volna szükség maguk rendezésére, midőn ugyis a két előbbi század erőtelje el-

---

[1]) Én akkor nem utalhattam még az 1848-i rettenetes kisérletekre.

[2]) Maga Machiavelli is mondja, hogy a nagy férfiak száma az államok számától függ, s ha lerontatnak ezek, amazok száma is csökken, mivel eltünik tehetségök gyakorlásának alkalma.

tünt vala; és bevárták a halálos csapást elkülönitve egymástól törvények, müvelődés, alkotmányok és nyelvjárások tekintetében. De ne követeljen az olaszok apáitól senki olly áldozatot, mellyre ők ma is csak erőszakkal állanának reá; ne vigyük át az ő idejökbe a mi korunknak eszméit és ohajait; ne kivánjuk, hogy előrelátták légyen a bajokat, mellyek kivülről jöve, megzavarták az államférfiak számitásait és a vitéz honfiak erejét. Azonban a democratiai életben az ember magasult eszmére jut magáról és hazájáról, leereszkedő a társalgásban, mivel tudja, hogy mások meg nem vetik őtet, mikép ő sem vet meg másokat, miért is azokban, kikkel társalog, inkább az eszmék- s érzelmekre, mint a módokra, inkább a lényegre mint a külsőségre ügyel. Bizonyitja ezt amaz egész századnak irodalma, mellyből meglátszik, hogy az olaszoknak hazájok volt, mellynek a francziák még nevét sem ismerték [1]). S a vizsgálódó át fogja látni, hogy a hiba nem abban állt, hogy a mindenek egyesitése hiányzott, hanem inkább az egész élet központositása ártalmas volt akkor és utóbb; miután az ország csakugyan el volt veszve, midőn eltüntek az összes apró testületek s ezek erődus életét mesterséges és szinevesztett lét váltotta fel. A democratiai életben nem nehánynak szabadsága, hanem valamennyinek függetlensége kerestetik, senki sem dolgozik urának, hanem maga magának; a politikai egyesületekben megszereztetik a közügyekbeni ügyesség s a saját méltóság érzete; a kalmár és a gyapju-kártoló zászlóssá és dogévá lehet; és igy előmozdittatik a nép java, megszaporodnak a jótékony intézetek, tanodák és diszépitmények.

Az egyenlőségben lábrakap a társadalom legmagasb szabadalmainak eszméje, és az igazgató hatalomnak olly jogok engedtetnek, mellyek veszélyeztetik az egyedek szabadságát. Igy állapittattak meg a zsarnokságok. A főurak, kik javukra forditák a községek zajongó szabadságát, föllépve a hübéri szabadalmaknak a községek által történt lerontása után, kényurakká lettek, mikép Bonaparte, miután a forradalom elnyomta a papságot, nemességet és gazdag polgárságot. Uralkodtak különben a nép nevében vagy császári megbizásból, mi két alakja volt a zsarnokságnak. Még roszabbakká tette az állapotokat az öröködés bizonytalan rendje, nem történhetvén hivatkozás a törvényszerüség (legitimitás) alapelvére, az ujontámadt s csak tényleg elismert uralkodó családok között. Ellenségek közt kellvén

[1]) Tonqueville (*De la démocratie* II, 117) irja, a *patrie* (haza) szó a XVI század előtt egy franczia irónál sem találtatik.

magukat fenntartaniok, a zsarnokok nem válogattak az eszközökben; s még a jobbak udvaránál is fondorlatos politika s vad féktelen szenvedélyek tanodáját lehete találni. A legnagyobb férfiakat sem tartotta vissza a félelem vagy a szégyen, mert, mondja Machiavelli [1]), a nagy férfiak csalással csak veszteni szégyelnek, nyerni nem. Szülemlett némi jó, de nem voltak intézmények, mellyek azt a jót örökitették volna, és, teszi hozzá korának ama kegyetlen festője, „az országok, mellyek csak egy embernek erényétől függnek, nem állandók, mivel amaz erény ama férfiu életével oda van, és csak igen ritka eset, hogy az örökösben ujra föléledjen, azért is a köztársaságnak vagy országnak nem az az üdve, ha olly fejedelme van, ki azt, mig él, bölcsen kormányozza, hanem ha a kormányzó ugy kormányoz, hogy a köztársaság az ő halála után is fenntarthassa magát?“

De nem is a legszabadabb elmü intézményekkel látták el magukat a köztársaságok, és az, melly leghosszabb tartósságra tett szert, azt csak nemeseinek szilárd zsarnoksága által érte el. Pisa, Pistoja, Treviso, a Lunigiana . . . egy kis fejdelem által sem lehettek volna jobban elnyomva, mint voltak egy köztársaság által: miután az anyavárosok, hogy fellázadni ne lássák azokat, leverték s annyira őrizték, hogy a belső biztonság végett elhanyagoltatott a külsőre szükséglett erő. Eredetök óta hübéri politikát követve, melly a magánhad jogát s a sokaknak kevesek javárai kizárását hirdette, gyarapodtak hóditás által, de nem növekedtek a polgárok számában, kik a kiváltságos családok marakodása vagy a legyőzöttek elüzése által mindinkább fogytak, melly uton kevés kézbe szoritkozott össze a hatalom és az államfenntartás érdeke.

Sokaknál belsőleg is a köztársaságnak csak neve állt fenn; és hogy elhallgassuk Velenczét, Bologna a Bentivoglioknak, Lucca a Petrucciknak, Perugia az Oddik- és Baglioniknak, Siena a Montiknak, Florencz a Pittik- vagy Mediciknek, Genua pedig mindig másmás urnak engedelmeskedett. Féltékenyebbek voltak az egyenlőségre, mint a szabadságra s nem tétováztak korlátlan hatalmat adni egy-egy tisztviselő kezébe, mint a florenczieck Lando da Gobbiónak „az igazságügyi zászlót adták kezébe s teljes hatalmat engedtek neki mindenki fölött, ki a guelfek vagy az akkori államszerkezet ellen tenne. És e poroszló-főnök fel volt jogositva meg nem tartani semmi

[1]) Világos, miért idézzük olly sokszor ezen irót; ő meg merte mondani, a mit mások meg mertek tenni.

formaságot, hanem itélettartás nélkül járni el vagyon és személy irányában“ [1]).

Gyöngeségök miatt a köztársaságok nem haladhattak határozottan s a pártokhoz inkább szükségből, mint választásból szegődtek. Miután a vitézség áruczikké lett, a derék férfiak inkább a politikára adták magukat, s mig abban nagy ügyességet szereztek, a fegyverforgatást elfeledték s nagy otrombaságnak tartották kétes csatára bizni azt, mit fondorlatok által el lehetett érni. Csak okszerü következés volt, ha a köztársaságok vetélykedtek a fejedelmekkel az ármányban, orgyilkosságban s mérgezésekben.

Illy különböző érdekek mellett, mikép alkottathatott volna a közszellem?

Ha azonban valaki ama viharteljes zavarok miatt igen boldogtalanoknak állitná az olaszok öseit, azt bizonyitná, hogy a szónoki zájt meg nem tudja különitni a tények erejétől. Iszonyuaknak látszanak az akkori szenvedések, mivel együtt s összesen adatnak elő, s akkor még nem rögzött volt meg az az érzéketlenség, melly elhiteti, hogy a szenvedés szükség, a nem panaszlás erény, és béke az a zsarnokság, melly becstelenit kínzás nélkül. Ama mozgalmak között gyakori volt az alkalom az akarat és értelem erejének gyakorlására, mi magában már nagy része a boldogságnak. Ki nem csodálkozik, ha látja, hogy a boltokban gyapjut mázsáló s posztót mérő florenczieк a kormánytanácsban minden lehető alkotmány-alakot megkisértenek, otthon jeles tisztviselőket, külföldön legügyesebb követeket mutatnak fel körükből, áruczikkeikkel egyszerre kéziratokat fogadnak, egyszerre a kalmárokkal és a legfőbb tudorokkal levelеznek, az árjegyzékkel egyszerre a haza és világ történetét irják s behozzák a kettős könyvvitelt, az arab számokat és a betüszámtant?

Országisme.

Az olaszok voltak az elsők, kik a gazdagság, és annak elosztása tudományát alkották, kik megmérték hazájok hatalmát és az eszközöket, mikkel azt a vetélytársak fölötti tulnyomóságra emelhették; ők az elsők, kik Európát, mint egyetlen rendszert tekintették s megmérlegezték az egyes részek erejét; „és az ő dogéik vagy podestáik némelly előadásai — mondja Blanqui [2]) — az észak-amerikai elnökök legtökélyesb jelentéseivel állithatók össze.“ A florenczieк megkivánták követeiktől azon ország leirását, mellybe küldötték; a ve-

[1]) **Marchionne di Coppo**, V. könyv 1316-hoz.

[2]) *Hist. de l'économie politique.* Bevez.

lenczések folytonos tudósitásokat vettek diplomatáiktól s a különböző államok hatalmát és müvelődését még mindig e jelentésekből mérlegelhetjük. Sanuto szerint 1454-ben a franczia király háromezer lovast állithatott ki s ezek felét külföldre is indithatta; ugyanannyit állithatott ki Angolország és Castilia; a skót király és Norvégia tizezeret, Portugalia hatezeret, a savoyai herczeg nyolczezeret, Milano tizezeret, Velencze ugyanannyit, de csupa zsoldost; Florencz négyezret, a pápa hatezret, a császár hatvanezret, a magyar király nyolczvanezret. A franczia király, kinek jövedelme 1414-ben két millió arany volt, akkor félannyira szorittatott; az angol király ugyananynyiról hétszázezerre: háboru miatt, melly Spanyolország jövedelmét is három millióról nyolczszázezer forintra szoritá; Burgundiának három millióját kilenczszázezerre; Milanónak egy millióját felényire; Velenczének egy millió százezerét nyolczszázezerre; Florencznek négyszázezerét kétszázezerre [1]).

Midőn aztán 1463-ban a török ellen egy hadsereg indittatott el, a modenai herczeg két hajót ajánlott, Bologna egyet, Lucca egyet, a bibornokok ötöt, s nehányat a pápa; Velencze hajóslegénységet s felügyelőket igért adni: a költségekre aztán a pápa, bizván az egész kereszténység adakozásában, adott önmaga 100,000 arany forintot, Velencze ugyanannyit, Nápoly 80,000, Miláno 70,000, Florencz 50,000, a modenai herczeg 20,000, a mantuai 10,000, Siena 15,000, a monferrati határgróf 5,000, Lucca 8,000, összesen 480,000 forintot.

És minő gazdagságot gyanittatnak az országban maguk a háboruk! Elhallgatjuk Velenczét és Genuát, hol egy-egy magánember fejedelemségre is emelkedett s a Lercárik és a Giustinianik szembeszálltak az ottoman hatalommal. Siciliai Fridrik ötvennyolcz hadihajót számlált; Nápolyi Robert százhárommal jött ellene, mellyek elveszvén, mintegy varázshatalomból ujra előteremtettek. Ez akkép létesittethetett, hogy minden főur egy hajót legénységgel együtt tartozott kiállitni, aztán a háboru végeztével a hajó a hajótárba vitetett, a legénység pedig haza bocsáttatott. Bilio beszéli [2]), hogy a velenczei nemesek ajánlták Visconti Fülöpnek, hogy tartandnak számára tizezer lovast és ugyanannyi gyalogost, ha a közjövedelmeket az ő kezelésökre bizza, ugy, hogy a kegyenczek és udvaronczok bele ne avatkozzanak. Cristoforo Landino [3]) és Varchi [4]) szerint Florencz

[1]) *Vite dei duchi di Venezia*, 963. l.

[2]) V. könyv. vége.

[3]) Apologia de' Fiorentini.

[4]) *Storie*, lib. IX.

1377-től 1406-ig csak háborura tizenegy és fél millió arany forintot költött, s mindez a polgárok adójából telt ki, hetvenhét ház 1430 tól 1453-ig rendkivüli adóba 4,875,000 forintot fizetett, és a népkormány 1527-től 30-ig rendkivülileg 1,419,500 arany forintot fizettetett.

A zsarnokok és kevesdurak (oligarchák) is vetélykedtek saját tartományuk jóllétének előmozditásában, egy részt saját javukért, másrészt a szomszédok vetélye miatt, vagy hogy a szolgaságot eltakarják. Francesco Sforza megásatta a martesanai csatornát és Milanóban kórodát alapitott; Gian Galeazzo nagy hévvel kezdte meg ott a székesegyházat és a paviai nagy Karthausit; a Medicik, Pittik és Strozzik megörökitették magukat épitményeik csinos fensége által; Genua és Velencze minden oldalon mutatják még ama kornak nagyszerü palotáit. Hanem e nagy müemlékeknél még jobban tanusitja a közjóllétet a lakások átalános csinossága; mert ha az Alpeseken túl a diszlak és a székesegyház kivételkép tüntek föl az alacson kunyhók között, az olaszoknál az egyenes szép utak, a tervszerinti házak, a körszinépületek és sétányok mutatják, hogy, ha amott királyi rendeletre épültek, itt a nemzet müvei valának.

Fényüzés.

A kronika-irók és a közokmányok egyhangulag a kényelem és fényüzés nevezetes növekvését tanusitják [1]). Frà Francesco Pippino 1313-ban irja: „Most a takarékosságot fényüzés váltotta fel. A ruhák anyag- és készületre nézve keresettek: ezüst-, arany-, gyémánt- és himzésekkel. Nem hiányzanak a gyomorgyönyörök, külföldi borok, drága ételek, és drága szakácsok, a has lett az Isten.“ 1388-ban Giovanni Musso ezt mondá a piacenzaiakról: „Sokat költenek élelemre és ruhára. A nők hosszú és széles ruhákat hordanak, bársony-

[1]) L. a többi közt: *Statuti suntuarii circa il vestiario delle donne* sat., mellyek Pistojában 1332 és 1334 közt adattak ki; s közzététettek Pisában Sebastiano Ciampi által. — *Due statuti circa il vestire degli uomini e delle donne, ordinati prima dell' anno 1332 dal Comune di Perugia.* Perugia 1821.

Egy, 1299-i mart. 24-ről szóló florenczi határozmány rendeli: *Si qua mulier voluerit portare in capite aliquod ornamentum auri vel argenti vel lapidum preciosorum vel etiam contrafactorum, vel perlarum, teneatur solvere Comuni flor. pro quolibet anno 50 libr. f. p.; salvo, quod possit quelibet domina, si sibi placuerit, portare aurum filatum vel argentum filatum usque in valorem libr. 3 ad plus. — Et si qua mulier voluerit defferre ad mantellum fregiaturam auri vel argenti vel serici texti cum auro vel argento, vel scannellos aureos vel argenteos vel perlas, teneatur solvere Comuni flor. libr. 50 f. p. pro quolibet anno. — Et si qua mulier voluerit portare aliquod ornamentum perlarum in aliqua alia parte vestimentorum sui corporis, teneatur solvere dicto Comuni flor. libr. 50 p. f. pro quolibet anno.*

ból, arany himzetü selyemből, vagy arany szegélylyel, vagy skarlátvörös vagy lilaszin kelméből, mellyből egy ruha huszonöt forintba vagy hatvan darab aranyba kerül. S e ruhák bő újuak, mellyek a kezet félig takarják be. Lent egész földig ér a ruha, fent pedig három — öt obon-nyi gyöngysorokkal, mellyekből egy obon tiz forintot ér, van kirakva, arany csatokkal, ezüst vagy gyöngyhimzetü nagy övvel és sok gyürüvel. Cypriákat is viseltek, melly ruha alul széles felül igen szük volt, ugy hogy a két emlő jól kitetszett. A fején koszorú, gyöngy- vagy drágakő-párta ragyogott, a nyakon korall- és ámbra-olvasó, az arczon selyem fátyol lebegett. Az özvegyek is viselik e czikkeket, csakhogy barna szinben, arany és gyöngyök nélkül. Az ifjak földig érő gereznákat, aztán posztó-, bársony- vagy selyem kabátot viselnek mintegy husz, harmincz forint értékben; mások ismét igen rövid kabátokat viselnek; lábaikon pedig fehér czipőket, három ujnyi hosszu orral, és nyaklánczokat aranyozott ezüstből gyöngygyel és korallal. A szakáll le van borotválva, a hajazat rövidre nyirva. A tehetősbek paripákat tartanak, némellyek ötöt is, szolgákkal, kiknek fizetésök évenkinti tizenkét forint az élelmen kivül. Különösen ragyogni szoktak a menyekzői lakomákon, hol fehér és vörös borokat isznak s czukros süteményeket esznek: először két kappan hozatik fel, vagy pedig egy kappan és egy tulok, mandolával, czukorral s más jó füszerekkel; azután jönek csirkék, fáczánok, foglyok, nyulak; azután torták s édes sütemények, aztán gyümölcsök (fluges?). Megmosván aztán kezeiket egy bronz medenczécskében, ittak ujra, s miután ujra süteményeztek, ismét bort ittak. Télen kocsonyát esznek vadból, aztán csirkét, borjut, kácsát és gyümölcsöt .... Házaik szépek, folyosókkal, udvarokkal, kutakkal és kertekkel; kémény már sok van, holott előbb nem volt, miután a tüz a szoba közepén égett. Most már a bor nélkülözhetetlen.“

Ünnepélyek.

Aztán a kormányok és fejedelmek vetélykedve fényelegtek ünnepélyes alkalommal; minők voltak az ünnepek, királyok fogadása s győzelmi örömünnepek. Nyilt udvarok tartattak akkor, hová összecsődültek a lovagok lándzsát törni és nyerni vitézségök jutalmaul a vitézektől tapsokat, a szépektől forró sohajokat; összecsődültek a nép fiai az asztalokhoz, mellyek udvariasan mindenki számára teritve voltak, és a borokhoz, mellyek ollykor mesterségesen még szökőkutakból is folyattak. A fejedelem-fogadás pompájához tartozott a sok drága s jelvényekkel ellátott ruha, a nők táncza, zeneharsogás, fényes eszközök, gazdag szőnyegek s gereznák, fényüző karpereczek,

gyürük, csatok, fejdiszek, gyémántos nyaklánczok, biborfüggönyök, aranyhimzetü szövetek, aranyozott selyem köpenyek s gyalog és lovas tisztelgő csapatok.

Elbeszélésünk folytán már érintettünk illyes ünnepek- s összejöveteleket. Matteo Visconti neje, Galeazzónak Estei Beatrixszali összekelésekor, ezer személyt uj öltönynyel ruházott fel. Nevezetes volt azon ut, mellyet Fieschi Izabella (1348), Luchino Visconti neje, fogadalomból tett Velenczébe az áldozó-csütörtöki ünnepélyre. Uralma minden városából tisztelgő követség küldetett eléje, azonkivül önként eléje mentek hölgyek, urak, rokonai, s egész serege az inasok- és lovászoknak, kikkel is városról városra ment, vetélykedő ujjongással fogadtatva. Utazásának azonban valódi czélja volt betölteni szerelmeskedési vágyait, miben társnőitől utánoztatva, megbotránykoztatta Olaszországot s a dolog hire eljutott férje fülébe is, ki midőn szigoru büntetéssel fenyegetőznék, neje által megelőztetett.

A florenczieknek panaszkodtak, hogy Galeazzo Maria Sforzának köztüki megjelenése szokatlan fényüzést hozott oda. Midőn Gian Galeazzo nejét, aragoniai Izabellát haza felé hozta, Tortonában Bergonzo Botta (1489) nagyszerü termekbe fogadta a házaspárt s fényes lakomát adott, mellynek tartama alatt mint szini alakok jelentek meg Jason az arany gyapjával, Apolló a pásztor, a vadászó Diána, az éneklő Orpheus, Atalanta a caledoniai vadkannal, Iris, Theseus, Vertumnus s a regetannak majdnem összes istenei, mindegyik magához illő ajándékot nyujtva: asztal után egy ujabb tárgyu előadás következett, mellyet tánczvigalom követett [1]). Milanóban Leonardo da Vinci intézte az ünnepélyeket s egy gépelyt állittatott fel, melly az eget összes csillagaival ábrázolta ; a csillagokat istenségek képviselték saját törvényeik szerint forogva ; minden csillagban egy énekes volt, ki a házaspár dicséretét hangoztatta.

Hosszadalmasak volnánk, ha minden illyes ünnepélyt fölemlitni akarnánk ; az olvasót csodálat fogja el, ha ugyanazon lapon az évkönyviró tüzvészről, csatavesztésről, halálozásról, s egyszersmind ragyogó ünnepélyről beszél, mellyben a félvilág vett részt.

Nagy fényüzés fejtetett ki a követségeknél is. Midőn XI. Lajos franczia királylyá lett, egész Olaszország örvendő követeket küldött hozzá, s Florencz részéről Pietro de' Pazzi ment el olly fényüzéssel ruházatban, drágakövekben, szolgákban, apródokban és lovakban, minőnél nagyobbat Párizs addig nem látott [2]).

[1]) **Trist. Calchi**, *Nuptiae Med. ducum.*

[2]) **Vespasiano**, *Vita di P. de' Pazzi.* Ez a Pazzi Florenczből gyalog járt ki

Más ünnepélyekre adtak alkalmat a temetkezések. A halott felöltöztetvén állapota szerint kiterittetett egy ravatalra, s betakartatott szőnyeggel vagy ruhákkal; a menet előtt sok kereszt vitetett, aztán a harsona által összehivott világiak, majd a clericusok és áldozárok mentek; legvégül haladtak a nők [1]). A megöltek mosatlanul temettettek el, mások megmosattak, megkenettek s gyakran illatszerekkel töltettek meg. Szokás volt fegyverekkel, drága ruhákkal, gyürükkel s nyaklánczokkal temetni el, mi sokszor sirfosztogatásra adott alkalmat [2]). Ájtatos szokásba jött utóbb koldus ruhában temettettetni el magát. Az orvosok hulláira egy könyv tétetett [3]). A fejedelmek és lovagok temetésére nagy sereg gyült össze fekete ruhában, hozattak aztán nyergelt paripák lovagok nélkül, zászlók, paizsok, czimerek, nagyszámu gyertyák és szőnyegek; tartattak halotti beszédek, mellyeket aztán minden pénzes ember is mondatott, miért is végre eltiltattak. Az ünnepély megujittatott a hetedik, harminczadik napon, és az évnapon. Magánosaknál szokásban volt, „hogy a rokon- és szomszédnök összegyültek és sirtak . . . .“ [4]). Majd a maga által még életében választott templomba vitetett a halott barátai vállain, s ott az anya, a rokon- és szomszéd nők ujra sirni kezdtek, az összegyültek pedig földreteritett gyékényre ültek.

Nagy tisztelettel s közköltségen temettettek el a hivataloskodásuk alatt elhunyt podesták. 1390 ben Giovanni Azzo degli Ubaldini, Siena kapitánya, „a székesegyházban sz. Sebestény oldala mellett temettetett el. A község felöltöztetett négy lovagot zászlókkal s a nép czimerével, azonkivül felöltöztetett hatvan embert gyászruhába. Magas ravatalon vitetett gyönyörü aranyos posztóval beteritve. Teste fölött lovagok és sienai nagy polgárok müvészien készitett drága mennyezetet vittek. Husz, feketével bevont ló is vezettetett, egy teljes fegyverzetü, szakállas lovas kiséretében, kinek kivont kardja, sarkantyúi s egész fegyverzete a székesegyházban maradt [5]).

---

mezei jószágára, s utközben könyv nélkül megtanulta az egész Aeneist, Petrarca diadalmait és számos beszédet Liviusból.

[1]) **Aul. Ticin.** *De laud. Papiae.* c. 13.

[2]) A longobard törvény 900 soldo birságot vet a sirbontóra, mikép a gyilkosra is (Rotharis 19 törv.): a határozmányokban (statuta) is különféle büntetéseket találunk kimondva, de az évkönyvirók mindazáltal igen gyakori sirbontásról tesznek említést.

[3]) **Sacchetti**, *Nov.* 155.

[4]) **Boccaccio**, *Introd.*

[5]) **Muratori**, *Ant. ital.* XLVI.

Gian Galeazzo Visconti temetésén megindult a gyászmenet a milanói várdából a főegyház felé s olly hosszú volt, hogy alig végződött be tizennégy óra alatt. A kereszt előtt udvari főtisztek, lovagok s a Visconti családnak negyven tagja haladott, kisértetvén mindegyik a külhatalmak két-két követétől, ezek után nagyszáma a többi követeknek s idegen nemeseknek, aztán az elhunytnak uralma alatti városok mindegyikéből tiz-tiz követ, számtalan más előkelővel és nemessel; ezután az összes szerzetes rendek, szerzetes kanonokok, világi papság, monostorok apátjai s az összes alárendelt megyék püspökei. Következtek a város jelvényei kétszáz negyven lovas által vitetve, kiket nyolcz más lovas követett a herczegi jelvényekkel. Erre kétezer gyászba öltözött férfi ment, mellökön s hátukon különféle jelvényekkel, kezökben pedig valamennyinek fáklya égett. A főegyház papsága s kanonokjai után az érsek lépdelt a maga suffraganeusai között. A ravatalt főurak s idegenek vitték gazdag aranyzatu mennyezet alatt, körülvéve gyászba öltözött udvaronczoktól, kik a herczeg által elfogadott jelvények és jelszavak paizsait vitték. Végre más kétezer gyászöltönyü ember zárta be a menetet. Az egyházban nem hiányzott a dagályos felirat, mindazon erényeket hirdetve, mikkel a herczeg birt vagy birnia kellett volna, és hogy az alattvalók, a siránkozók, atyjokat vesztették: csupa czifra szólam. Az egyházi szertartás végezte után a herczegi palotában roppant szónoklatok tartattak, mellyekben a Visconti család eredete Hectorra és Aeneásra vitetett vissza. A páviai Karthausi-egyházban pompás siremlék állittatott neki fehér márványból, domborművekkel és az összes, alatta állt városok czimereivel [1]).

Fényüzési törvények.

A fényüzés tulságai ellen többször hozattak ugynevezett fényüzési törvények, mellyek fölemlitése csak az orvoslás rosz és haszontalan voltát tünteti fel. Mantua határozmányai 1327-ből megtiltják, hogy valamelly alrendü nő földig érő ruhát viseljen, vagy nyakán selyem holmit hordjon. Nem különben tiltatik minden rendü nőnek a könyöknyinél hosszabb uszályu ruha, a gyöngyök- vagy gyémántokkal kirakott fejdísz, a tiz liránál többet érő öv és a tizenöt soldónál

[1]) Commines beszéli, hogy a páviai Karthausi-egyházban látta Gian Galeazzo csontjait magasan az oltár fölé helyezve s egy szerzetestől szentnek hallá őt nevezetni. „S én kérdém tőle sugva, miért nevezi azt szentnek, miután láthatá ott körülötte a sok, jog nélkül bitorolt város czimerét? És a szerzetes felelé lassu hangon: *Mi e környéken mindazt, ki velünk jót tesz, szentnek nevezzük.*“ *Mém.* VII.

többre menő erszény. 1330-ban, irja Villani, eleje vétetett a női fényüzésnek, „minthogy a nők tulságig mentek az arany, ezüst, gyöngy, s más drága kövekkel készült koszoruk és fejdiszekben, mellyek igen sokba kerültek, ugyszintén gyöngyök- s más drágakövekkel készült mellcsatokban különféle jelek- és jelvénybetükkel. Hasonló tulsággal mentek végbe a rendkivüli menyekzői lakomák. Hogy ennek eleje vétessék, bizonyos tisztviselőknek szigoru rendelet adatott ki, hogy semmiféle nő ne viselhessen sem arany, sem ezüst, sem gyöngy, sem gyémánt, sem festett üveg, sem selyem fej-éket s nem is ollyat, melly koronához vagy koszorúhoz hasonlitson, ha mindjárt festett papirból volna is, sem czifrán kötött fejkötőt, hanem csak nagyon egyszerüt. Eltiltattak a nagyon czifra s két szinnél többet mutató ruhák s ezeken az ezüst, arany, selyem, gyöngy, gyémánt sőt festett üveg-ékszer is; gyürű mindössze csak kettő engedtetett meg; eltiltatott minden selyem s finom posztó ruha viselése, nem csak a nőknek, hanem a kisfiuk- és leányoknak is; sőt a hölgyprém is el lőn tiltva, kivéve a lovagokat és ezek hölgyeit; a férfiaknak is eltiltatott minden ékszer, az ezüstös öv, a finom posztó- és nyusztos kabát. Rendeltetett még, hogy semmiféle lakomán három ételnél több ne hordathassék fel, a mennyasszony ne kisértesse magát több mint hat nő által sat.“

Ha kellemetlenség fog el ennyi megszoritás olvasására, ugy szolgáljon megnyugtatásodra, hogy ez, mikép a többi összes haszontalan törvények, épen nem tartatott meg.

A régi szokásoktóli eltérések s annyi uj divat behozatala nagyrészben az Anjoukkal bejött franciáknak tulajdonitandó. Beatrix, Anjou Károly neje ollyan égszin bársonynyal bevont s arany liliomokkal behintett kocsin ment be Nápolyba, hogy az egész világ csak róla beszélt; és férje tulságig vitte a lakomák- és összejövetekeni fényt és nagyszerüséget. Robert király Astiban csupa ezüst teritékü nagy ebédet adott, mi is bámulatos ujságnak tartatott.

Hintók váltották föl ekkor a lovaglást és más állatokoni járást, még a férfiaknál is; fényüzés hozatott be az öltözékbe, élelembe, menyekzőkbe, és ajándékosztásba; még a köznépi kézmüvesek is olly változékos és finom asztalt tartottak, minőt egykor maguk a nemesek sem; és a köznépi nők semmiben sem engedtek a gazdag és nemes hölgyeknek. Villani irja: „Nem lehet emlitetlenül hagynunk az öltözékbeni ékes változást, mellyet legujabban a Florenczbe jött franciák hoztak be“ [1]).

[1]) *Storie*, lib. XII. c. 4. 1342-hez. — A florenczi viselet szépen s csinosan

Galvano Fiamma 1340-ben szintén panaszkodik, hogy a milanói ifjak eltértek atyjaik nyomdokaitól s idegen alakokká változtak; szük és karcsu öltönyt kezdtek fel spanyol divatszerint, hajukat levágják mint a francziák, szakállt növesztenek mint a barbárok, lovagolnak szörnyü sarkantyúval mint a németek, beszélnek különféle nyelven mint a tatárok. A nők roszakkal váltották fel szokásaikat: szük ruhában barangolnak meztelen torokkal és nyakkal, mellyen csak egy arany láncz fityeg; ruháik selyemből, sőt néha majdnem aranyból vannak; fejöket idegen módra ékitik; átszoritva arany öveikkel amazonoknak tetszenek; hegyes sarku czipőkben járnak; röviden: a harczi mének, a ragyogó fegyverek, s a mi még roszabb, a férfias szivek, a keblek szabadsága, az ifjuság összes gondja, az apák izzadalmai elnyeletnek a női ékességek által“ [1]).

És Rienzo Miklós életének szerzője igy ir: „Ez időben (1328) a nép módnélkül változtatni kezdte szokásait ugy a viseletben mint a személyiségben. A fövegeket hosszu csucscsal kezdték csinálni, a ruhákat catalán módra szükre szabni, nyakkendőt viselni, börerszényeket szijon, és a föveg fölött kis sapkákat hordani. Aztán hosszu és sürü szakállt viseltek, mintha egészen a spanyol ifjakat akarták volna utánozni. Ezelőtt még ez nem volt igy: az emberek leborotválták szakállukat s bő és tisztességes ruhát hordtak. S ha valaki szakállal járt volna, gyanu lett volna reá, mint legroszabb emberre, ha csak spanyol, vagy igazán vezeklő férfi nem lett volna. Most megváltoztak az állapotok, eszmék és mulatságok. Fejökön nagyobb tekintély végett sapkát viselnek, sürü szakállt mint a remeték, és tarisznyát mint a zarándokok. Minő uj és különös divat! s a mi még különösebb, az, hogy a kinek sapkája, sürü szakálla és tarisznyája nincs, az kevésre vagy épen semmire sem becsülletik. A ki szakállt hord, annak van tekintélye.“

Másoknál kinevetve találjuk a nők divat-őrjöngését, miután némellyek, hogy nagyobbaknak tessenek, fejök tetején bubra szoritották hajzatukat, vagy magas süveget tettek föl, vagy vállaikon hullámoztatták fürteiket s mellökön különféle állatok képeit hordozák; ollykor nyilt mellel jártak, szemérmetlenül mutogatva azt, máskor meg az előinget szemig érő gallérral viselték; ollykor derekukat irgalmatlanul beszoriták, hogy mellök annál kiebb álljon, máskor meg

van leirva a történetiró Benedetto Varchi által. L. a *Storia fiorentina* IX. fejezetét.

[1]) *Chron.* lib. XVIII, 16.

szoknyáikat ólomdarabokkal huzatták le, hogy magas sarkuk ki ne lássék; néha férfiköpenyt is viseltek. A velenczések, genuaiak és catalánok, kik előbb sajátdivatu öltözéket viseltek, utóbb ugy összezavarodtak, hogy egyik a másiktól nem is különbözött. A jobbmódúak elégületlenek voltak, ha az uj divat felhozásában egyik a másikát felül nem multa; azért is az egyik uj föveget kapott fel, a másik összeszoritott nyakkal járt, a harmadik idegen divatot utánzott, ki syriait, ki arabot, ki örményt, ki meg magyar mellényt viselt [1]).

Terjedelmesen akartam erről szólani, hogy vigaszt találjanak benne a mai ifjak és lánykák, kik nagy számmal, de kevés erénynyel s jótettel ékesitik a hazát, kik mohó vágygyal kapnak fel mindennap más más divatot, s inkább szépeknek mintsem jóknak akarnak tetszeni, nem annyira a jó tettek és jó elme diszét, mint a leghiubb s ostoba dicsőséget vadászszák. Vigasztalják tehát magukat, hogy vétkes dőreségök nem mai, sem nem tegnapi.

Mi egyébiránt e panaszokban azon megrögzött szokáson kivül, melly a multat a jelennek ócsárlására mindig magasztalja, a democratia növekvésének jeleit látjuk, minthogy az nem engedte fennmaradni az osztályok különbségét még a divat és öltözködésben sem. Dante panaszkodik, hogy az ő idejében a leányok férjhezmenési ideje s nászhozománya nem ismert határt (Par. XV.), melly helynek értelmezésénél Benvenuto da Imola mondja, hogy előbb a leggazdagabb apa nászhozományul leányának két vagy háromszáz arany forintot adott, akkoriban pedig kétezeret vagy ezerötszázat; a lányok előbb husz és huszonöt, akkor tizenkét és tizenöt év közt mentek férjhez. Öregebb Landolf is állitja, hogy a XI. század kezdetén a férfi nem házasodott harminczadik éveig; utóbb meg annyira megváltozott ez, miszerint a milanói szokástörvények érvénytelennek nyilvánitják a hetedik év előtt kötött házasságot [2]).

Minthogy pedig a nőkről szoktak a kor erkölcseire következtetni, fölemlitjük itt Cia degli Ubaldini-t, kit midőn férje Francesco degli Ordelaffi Cesena (330. lap) vár védelmére hátrahagyott, makacsul védte azt a külső ostrom fegyverei s a belső árulások ellen; ő volt a kormányzó- és parancsnoknő, első a hadi fáradalmakban, első

---

[1]) L. **Sacchettit**, *Nov.* 178, és canzonéit, mik az 1819-i *Giornale arcadico*-ban tétettek közzé. A divat-szenvedély és az idegen nyelvek ellen Petrarca is **panaszkodik.**

[2]) Lib. 2. c. 36. A nimesi zsinat egyik határozmánya 1090-ből rendeli, hogy a lányok tizenkettedik évök előtt férjhez ne mehessenek.

a falakon, mig végre kifogyva mindenből még a reményből is, feladta a már halomra döntött várat, hanem becsületes föltételeket kötött ki katonáira nézve; neki magának elég volt az a védelem, mellyet a nagylelküség az ellenség által is gyakoroltat.

Hagyományokból is ismeretes Bianca de' Rossi, Bassano kormányzójának, Giovan Battista della Portának neje, ki férje halála után magára vette a város védelmét Etzelin zsarnok ellen. Miután kezében fegyverrel elfogatott, Etzelin erőszakot akart rajta tenni, de a nő kiugrott egy ablakon, és eltörte jobb válla csontját. Meggyógyittatván, a kéjencz által erőszakkal meggyaláztatott; mire a felbőszült hölgy, mihelyt magához jött, legott férje sirjához futott s a koporsó fedele alá tartván fejét, avval szétzuzta azt.

Forditsuk meg a képet. A paduai Speronella, Delesmann leánya, férjhez adatott már tizennégy éves korában Jacopino da Carrarához, midőn Pagano gróf, kit I. Fridrik Padua kormányzójaul hagyott, beleszeretett, elrabolta és nőül vette. Rokonai föllázíták a népet a nőrabló ellen, s Pagano elvesztette erődeit és szabadságát. Speronella ekkor a Traversarik egyikéhez adatott nőül, kivel rövid ideig élvén Pietro Zausanno birtokába jutott; három év mulva ettől is megszökött, hogy Etzelinnek nejévé legyen. Ez lehető legudvariasban fogadtatván Monseliceben Fontanai Olderik által, midőn hazatért, nem győzte eléggé dicsérni neje előtt Olderik nemes vendégszeretetét és férfias szépségét: mire a buja nő olly vágyra hevült, hogy titkos futárai által csakhamar összebeszélt Olderikkal, s elhagyva Etzelint, ehhez szökött. S igy egyik férjtől a másikhoz szegődött még az előbbinek életében; aztán hosszu végrendeletet hagyott, melly nem egyéb mint sorozata azon egyházak és kórodáknak, mellyek között összes vagyonát elosztotta; husz soldót ennek, negyvenet amannak, aztán matraczot, derekaljt, lepedőt s bőrtakarókat; egy ápoldának azon párnáit hagyta, mellyeken maga aludt, aztán abroszokat és asztalkendőket a szentföldi zarándokoknak, földeket és pénzt a püspököknek, hogy jóvá tegyék, a mit netalán valakinek kárára cselekedett [1].

Hütlenség miatt küldte vérpadra Visconti Fülöp Mária Beatrice nejét, és Francesco Gonzaga az ő Visconti Ágnesét, Miklós Ferrarai határgróf az ő Malatesti Parisináját, Hugó fiával együtt, Ercole Bentivoglio pedig perbe fogatta Torelli Borbálát, melly nők talán mind-

[1] 1192-ből, **Vergi** *Cod. Eceliniano*-jában.

nyájan ártatlanok voltak, de kiket férjeik bűnösöknek bizonyítottak.

Akárki olvasta a Decameront, a benne foglalt tetteket mellőzve, nem jó véleményt nyerhetett azon nőkről, kik jelenlétökben a legszemérmetlenebb dolgokat engedték elbeszéltetni, és pedig, midőn a hazát dögvész pusztitotta. Egy sajátszerü okmány maradt fenn, mellyben Galeazzo Maria Sforza, tekintettel Marliano Lucia nemes erkölcseire, tiszta életére, s legfensőbb szépségére, és a határtalan szeretetre, mellyel a herczeg őt szereti, részint tesz, részint megerősit legterjedelmesb adományozásokat Lucia és gyermekei számára, mellyeket a herczegtől szült vagy szülend; s miután az adományozást a legszentebb esküvel megszilárditá, feltétül tüzi ki, hogy „csak nekünk éljen, és soha se legyen köze nem hogy más férfiuval, de még férjével sem, hacsak erre tőlünk irásbeli engedélylyel nem bir [1];“ ehhez mellékel kemény fenyegetést Bona nevü neje ellen, ha Luciát legkevesbbé háboritani merné. És ezen okmány közjegyzők által szerkesztetett, aláiratott Lucia férje s nagyszámu milanói nemesek és lovagok által[2].

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

Kereskedelem. — Tengeri városok.

Megszoktattuk már olvasóinkat, hogy szónoki jajgatásnak vegyék nagy részét a növekvő fényüzés elleni azon panaszoknak, melylyek a gazdászattudós előtt az anyagi jóllét terjedését fedik föl, melly nem azon kevesekre szoritkozott többé, kik egy egész nép izzadalmát elfecsérelni szokták. És a fényüzés segitette elő a kereskedelmet s ez viszont amazt; és a kereskedelem nagy gazdagság kútforrása Olaszországra nézve, melly, nem igaz, hogy rendeltetve volna a jólle-

[1]) *Dummodo praedicta Lucia marito suo per carnalem copulam se non commisceat, sine speciali licentia in scriptis; nec cum alio viro rem habeat, nobis exceptis, si forte cum ea coire libuerit aliquando.* Az *archivio Trivulzio* kézirata.

[2]) Más országban sem álltak jobban a dolgok. Burgundiai Jó Fülöpnek huszonhét neje volt, s ezek között három törvényes. Burgundiai János, cambrayi püspök diszmisét tartott, melly alatt neki saját harminczhat fattyúgyermeke és fattyúunokája szolgált. **Reiffenberg**, *Hist. du Toison d'or;* Bevez. XXV. l. Egy Cleves gróf harminczhat természetes fiat hagyott. *Art. de ver. les dates, Cleves*-ben.

tet csak földjéből nyerni. Távol attól, hogy a kereskedelmet disztelennek tekintették volna, az elsőrangu polgárok személyesen foglalkoztak azzal [1]), még maga Cosmo is, már mint a florenczi köztársaság feje; és elsajátiták ama házias s egyszersmind finom szokásokat, mellyek ellentétben álltak az idegen főrendurság dölyfe- és durvaságával, s egyszersmind nagy népességet s gazdagságot idéztek elő.

Különösen a toscanaiakról áll ez, miután mig másutt csak váruri életről van emlités, náluk a jegyző s a kereskedő történettel bir, melly azon jegyzőkönyvbe van beirva, mellyben a családi és közesemények jegyeztettek föl. Legtöbbje az efféle iratoknak a levéltárakban fekszik eltemetve, sok már közzététetett s ezekből rajzolhatók le az akkori házi s családi élet.

Antellai Guido 1298-tól kezdve irta magánéleti emlékeit, hogy mikép kezdett dolgozni a kereskedők között, hogy ezek kedveért volt Provenceban, Franciaországban, Nápolyban és Acriban; aztán társuk volt s jegyzőkönyvet vitt különféle, saját ügyeire, birtokaira s házasságaira vonatkozó iratokról. Fiai folytatták e jegyzeteket: majd hogy a nő nászhozomány- és ajándékba hétszázharmincz aranyforintot kap, majd hogy egy házat kétszáztiz forinton lehet venni, majd hogy egy szolgálót évenkinti hat forintért, egy rabszolganőt pedig harmincz liráért lehet kapni; ha kiadatik egy bolt, a bér mellett egy kövér lúd is köttetik ki, mellyet a bérlőnek mindenszentek napján vagy karácsonkor vagy husvétkor kelle megadnia.

A földbirtokban már megállapitva találjuk az ur és parasztközti azon viszonyt, melly a földésznek bizonyos védelmet biztosit, s közte és az ur között bizonyos érdekegységet s majdnem családi kötelékeket hoz létre. A földesur kötelezi magát, hogy a földön kivül pénzt is előlegez a parasztnak, hogy ökröket vehessen.

Egy másik jegyzetiró följegyezte, mint költözött által Assisibe; hogy gyalog ment és vitt magával két inget, két lábravalót, egy régi ködmönt, egy elviselt övet, egy elviselt szegényes hosszukabátot, egy fekete régi föveget, egy veres régi sapkát, három szegényes és régi kalapot, egy régi törülközőt, egy női zsebbevalót, egy pár régi hamuszin harisnyát, egy másik fekete régi rongyosat, egy pár uj harisnyát, bőrkulacsot, kisebb és nagyobb kést, egy tarisznyát, egy fehérnyelü német villát, végre három lirát és tizenhét soldót.

---

[1]) „Atyja Pisába küldte őt (Antonio Giacominit), hogy kereskedelemmel foglalkozzék, mellytől, mint igen hasznos és az ő hazájokban igen tiszteshogytól, az összes florenczi előkelők el nem vonják magukat.“ **Machiavelli.**

Galgano Guidini huszonnyolcz hónapos korában vesztette el atyját, ki reá csak adósságot hagyott hátra, anyja azonban, hogy öt fölnevelhesse, nem ment többé férjhez. Nagyatyja magához vette öt s megtanitá öt olvasni, sőt Donátra is, azután a nyelvtan tanulása végett Sienába küldte öt. Galgano csakhamar ismétlő oktatóvá (repetitor) s végre jegyzővé lett. Mint jegyző utazásokat tett különféle tisztviselőkkel s kicsinyben kereskedni kezdett. Bevezettetvén boldog Katalinhoz, olly buzgóságra hevült iránta és Isten iránt, hogy el akarta hagyni a világot, de anyja oda vitte a dolgot, hogy a fiu megházasodott. Katalin iránt mind életében, mind halála után nagy áhitattal viseltetett, tőle kért tanácsot s latinra forditotta a müveket, miket Katalin népi nyelven irt, „mert a ki nyelvtant tanult és tudománynyal bir, az nem szivesen olvas népi nyelven irt munkát.“ Sok fia volt neki s az elsőről mondja: „Ferencznek kereszteltettem az általam különösen tisztelt sz. Ferencz tiszteletére; és föltettem magamban, hogy sz. Ferencz tiszteletére az ő szerzetébe adom fiamat és akarom, hogy ugy legyen.“

Girolamo da Empoli kereskedő leirta Giovanni nevü nagybátyjának életét, ki kereskedő fia és maga is kereskedő volt. Hét éves korában már a zsoltárokat olvasta, tizenhárom éves korában tudott latinul és egy keveset görögül, s atyja egy könyvecskét készitett neki, mellyben sok foglaltatott a szentirásból, mert „ugy akarta atyja, hogy ismereteket szerezzen fia az isteni dolgokban és szeresse meg azokat.“ Minden ünnepnapon el-elment egyikéhez azon ájtatos társulatoknak, mellyeket frà Savonarola alapitott. Atyja tőzsdéjében alkalmaztatván, pénzeket váltott; s midőn az 1500-i jubilaeumra a félvilág Rómába csődült, nagyon sok idegen pénzt volt alkalma megismerni: elment azután a florenczieknek ügynökeül Lyonba, Brugesbe s Lisabonba, aztán elküldetett Calicut-ba az ujonan fölfedezett tengeri uton. Ezen utat megismételte háromszor, s értesitéseket küldött róla atyjához; és miután hazájába visszatért, fölkereste a világ térképével foglalkozókat, hogy uj helyeket ismertessen meg velök s ráilleszsze a látott tartományokra az igazi neveket. Többször visszament Malakkába és Chinába is, s meghalt Kantonban 1518-ban.

Továbbá habár szinjátéki költött személy a Machiavelli által lefestett Nicomaco, én benne mégis a florenczi jó gazdák képét látom. „Nicomaco komoly, határozott és tiszteletes ember vala. Idejét tisztességesen tölté. Fölkelt korán, misét hallgatott s gondoskodott napi élelméről. Aztán ha dolga volt a téren, a vásáron, a tisztviselőknél, elvégezte azt; ha nem volt dolga, visszatért valamellyik polgár-

társával tisztességes beszélgetés közt, vagy irószobájába tért, hol irásait és kereskedelmi ügyeit rendezte. Azután családja körében kedvesen ebédelt s ebédközben beszélgetett fiával, intette azt, ismertette vele az embereket s régi és ujabb példák felhozása által tanitotta élni. Majd ismét kiment, s az egész napot vagy kereskedelmi vagy komoly és tisztességes teendőkben tölté. Az esti harangszó mindig odahaza találta öt. Egy kis ideig velünk a tüznél mulatott, ha tél volt, aztán bement irószobájába s rendezte ügyeit, mire vidám estvelizés következett. Ezen életrende például szolgált minden más házi gazdának, s mindenki szégyelte, ha nem utánozta őt; és igy vidáman s a legjobb rendben mentek dolgai" [1]).

Sienában, melly százezer lakót számlált, miglen az epemirigy e számot tizenháromezerre olvasztotta, s hol az évkönyvek szerint, évenkint nyolczvan nemes és száz jóházból való pár esküdött, a Salimbenik, kiknek családjok 1337-ben tizenhat házból állott, jövedelmeik kezelésére egy közös számtartót fogadtak, s évenkint minden egyes háznak százezer arany forint jutott. Azon adó, melly 1357-ben, Lando gróf fizetése végett a vagyonérték minden ezer forintjára két forintjával vettetett, ki, negyvenezer arany forintot hozott össze, mi összes husz milliónyi értékre mutat. Midőn egy kalmár Syriából (1338) sok arany himzetü s más kelméket hozott, Coluccio Balardi megvette azokat száztizenötezer forintért s ezt egy év alatt majdnem egészen kifizette. Tőzsdét tartott Párizsban, mikép Giovanni Vanno, szintén toscanai, Douvres- és Canterburyban. Azt már fönebb láttuk, hogy a Bardik- és Peruzziknak az angol király másfél millió aranynyal vagyis mai kétszáz hetvenöt millió lirával, a siciliai király pedig mindegyiknek száz-száz ezer aranynyal tartozott: és az 1422 i számitás szerint Florenczben négy millió arany forint volt forgalomban

Francesco Balducci Pegolettiből, ki a XIV. század elején azon szokások- és szabályokról irt, miket a kereskedőknek utazás közben követniök kell, kitetszik, hogy a florenczieknek összeköttetésben álltak Angolhonnal, Maroccóval, az egész Kelettel, sőt még Chinával is. Benedetto Dei krónikája szerint a florenczieknek ötvenegy kereskedőházuk vala keleten, huszonnégy Franciaországban, Nápolyban harminczhét, Rómában kilencz, s egynél több házuk Velenczében, Spanyolországban és Portugaliában. Sokszor bérbe vették a pérzverdéket, még az angolhoniakat is I. Eduárd Frescobaldi olasznak igazgatása alá rendelte. Egy Bardi nevü olasz 1329-ben bérbe vette az

[1]) *Clizia*, II, 4.

összes angolhoni vámokat s fizetett minden napra két font sterlinget (Hallam). Brugesben, hol idegen nemzeteknek egyenkint csak egy tőzsde tartása volt megengedve, az olaszok közöl a genuaiak, luccaiak, florenciek és lombardok külön tőzsde-társulatokkal birtak.

A belső kereskedelmet akadályozta az országnak szétdaraboltsága, de nem annyira, mint ott, hol a kalmár minden lépten egy-egy várurra talált; és a különféle olasz uralmak érezve a kereskedelem fontosságát, előmozditották azt engedmények által, mellyek ha ma utánoztatnának, minő jóllétre emelnék Olaszhont! Genua már 1236 tól kezdve egyezményeket kötött az áfrikai part berberjeivel a hajótöröttek és saját kereskedelme védelmezésére; az azon parttali közlekedés könnyitésére egy arab irodát is tartott. Konstantinápoly, hol a Pera külvárost birta, Kaffa, az anyaváros képmása, és Tana voltak kereskedelmének főbb pontjai keleten, hol nagyszámu hajóival egyrészről egész Chináig, másrészről az Arab-öböl hosszában az Indiákig hatott el. Más hajói ismét Romania-, Macedonia- s az Archipelagusban, leginkább pedig Chiosban üzték a kereskedést, melly sziget a Giustiniánik birtokában vala s mellynek százezer lakosát egy százak tanácsa kormányozta, mellynek minden tagja a több águ Giustiniani családból vala; enyvből és adóból évenkint százezer arany scudi folyt be. Anatoliában Smyrnát és a timsóban gazdag két Phocaeát birta. Cyprusból fát, kendert, vasat, gabonát, czukrot, pamutot, olajakat s más keleti árukat szállitott. Más genuai társulatok az oczeán partjain Németalföldön s Angolhonban voltak letelepedve. Olaszhonban, a luccavidéki Mutronéban két raktárral birt Genua, mellyekben sót és gyapjut tartott; birt azonkivül Portercoleben timsóbányákkal, házakat pedig mindenütt, a mellett, hogy Corsicát, Sardiniát, Maltát és Siciliát uralma alatt tartá.

A tőzsdei vagyis banküzlet, melly szerint „lombardok“ és „kölcsönzők“ azonegy jelentésü nevekké lettek, eredetét a római udvarnak köszöni, melly a világ minden tartományából pénzjövedelmet huzva, könnyen gyorsithatta a forgalmat: nyert aztán ezen században a tőzsde-intézmény könnyüség- és kiterjedésben a váltók behozása által [1]). Legfontosb kereskedelmi czikkek a gabnanemüek voltak, miután sok hozatott be és sok vitetett ki; és a nép, melly mindig éhségtől rettegett, meghagyta tisztviselőinek, hogy teli magtárakról gondoskodjanak. A milánóiak Lomellina, Cremona és Mantua vidé-

[1]) L. alább a XIV. könyv 2. fejez.

kéről, a velenczések és genuaiak Berberiából és Sardiniából hozták a gabonát.

Legélénkebb kézműipar a gyapjunemü vala, mellyel az Alázatos barátok Lombardiában tömérdek kincset szereztek maguknak. Veronában 1300 körül évenkint huszezer vég posztó, azonkivül nagyszámu harisnya és sapka készittetett; itt vásárlott a velenczei signoria legfinomabb posztókat, hogy azokkal a sultánnak kedveskedjék [1]). 1338-ban 1,200,000 arany (zecchino) értékü, nyolczvanezer vég posztó készittetett Florenczben [2]), külföldi posztókat csak a calimalai kereskedők vihettek be, kiknek husz raktáruk volt, melyekbe évenkint több mint 300,000 arany forint értékü, tizezer vég posztó tétetett be. Sienában, honnan igen sok posztó vitetett keletre, az egy-egy végre négy lirában meghatározott kivitelvám bérbe adatott évenkinti hatszáz aranyért. A milánói herczegségből Velenczébe évenkint 900,000 arany értékü szövet és 100,000 értékü kendernemü vitetett be s onnét cserébe feldolgozatlan pamut, franczia s catalán szövetek, arany himzetü és selyem kelmék, bors, fahéj, gyömbér, czukor, festékek, szappan s rabszolgák vitettek ki, kétmillió arany értékben.

A selyemtenyésztés szintén virágzott, s az eperfák ültetése ajánltatott sőt parancsoltatott is. Florencz 1423-ban adómentesnek nyilvánitá az eperfa levelet, 40-ben rendelte, hogy minden birtokos legalább öt eperfát ültessen, 43-ban pedig megtiltotta a kivitelt. Milanóban egy 1470-i rendelet meghagyja, hogy minden száz rudnyi (pertica) földön legalább öt darab eperfa legyen ültetve, utóbb elrendeltetett, hogy számittassanak össze az eperfák s azok levelei a fő selyemtenyésztőnek egyenlő áron engedtessenek oda, kivéve ha a birtokosok magok akarnák a bogarakat nevelni [3]). Kevéssel utóbb azonban Muralto (1507), a comói évkönyviró, Milánó és Comó vidékét eperfaerdőhez hasonlitá [4]). Florenczben a XV. század végén nyolczvan selyemgyár létezett.

Még nagyobb csodálkozást gerjeszt a kereskedelemnek ezen virágzása, ha tekintetbe veszszük annak képtelen rendszabályok, megszaporitott vámok és biztonságtalan utak álltali akadályoztatását. És mégis a jóllétet bizonyitják a részint nyilván, részint titkon üzött

---

[1]) **Zagata.**

[2]) **Villani János**, XI, 93.

[3]) **Morbio**, Codice Visconteo-Sforzesco, 400 l.

[4]) *In agro mediolanensi et comensi praedia convertuntur in nemora horum arborum.* Ad 1507.

roppant uzoráskodások. 1161-ban Guidó, biandratei gróf hónaponkint négy dénárnyi kamatot azaz husz százalékot fizetett; Veronában egy 1228-i rendelet a kamatot tizenkét és fél százalékra határozza; Modenában egy 1270-i husz százalékot szab; a következő században néhol harminczötös kamat találtatik; II. Fridrik Nápolyban eltiltotta a tiznél nagyobb százalékrai kölcsönzést; Florenczben nyolczvan tőzsde létezett, a Monte pedig 12—20 százalékot fizetett.

Állambank.

Ezen Monte egyike vala azon rendszabályoknak, mikkel az olasz köztársaságok sürgős szükségekben magukon segiteni ügyekeztek, államadósságot létesitve. A gazdagodás tudománya mindenesetre bölcsőjében, sőt mondhatnók meg sem volt születve; az első ebbeli kisérletek mégis az olaszoknak tulajdonitandók. Már 1156-ban, midőn a velenczei kincstár kiürült, II. Vital Michiel doge a birtokosabb polgárokra vetendő kényszerkölcsönt javaslott, ugy, hogy a hitelezők a kormánytól négyszázalékot kapjanak. Ez a banknak első példája, és pedig nem kibocsátási, hanem letéti banknak; a szerződések megköttettek és a hitelezők utalvány-jegyeket kaptak. Uj erőt adott ez intézkedésnek a kormány az által, hogy saját fizetéseit illy utalvány jegyekben tette. Hasonló eszközhöz folyamodtak a velenczések 1580-ban a ferrarai háboru alatt és ismét 1610 ben a török háboruban. S ezen alapok maradványaiból alakult az 1712-ben a forgalmi bank, melly fennállt, mig csak a velenczei köztársaság meg nem öletett.

Legnevezetesb jelenség vala Genuában a Szent-György-bank. A genuai köztársaságban már 1148-ban keletkezett az első államadósság, midőn hatalmába keritette a spanyol Tortosát. Megszaporiták az utóbbi viszontagságok az államadósságot, miglen a chioggiai háboruban 495,000 arany forintra rugott s még többre Boucicaut kormányzata alatt, annyira, hogy buknia kellett volna, ha a mentségre egy különös módot nem talál. Genua oda szokta volt engedni az állam hitelezőinek némelly nem egyenes adók jövedelmeit; a többi adók kezelése pedig különféle tisztviselőkre bizatván, a költségek elnyelték a nyereséget; azért is egyszerüsités végett az egész adóügy nyolcz ülnökből álló tanácsra bizatott, melly Szent-György-banknak neveztetett s mellynek tagjai a hitelezőktől kinevezve, száz hitelezőnek tartoztak számot adni (1409). Consulnak neveztetett minden igazgatója a Szent-György-banknak, melly magában foglalta mindennemü előbbi adósság alapját s hét százalékot fizetett; darab-

nak (helynek, luogo) hivaték minden egyes, száz lirából álló hitelezvény, melly eladható és átruházható vala; sornak (colonna) a hitelezvények bizonyos száma, mellyek egyes hitelezőnek (logario) birtokában voltak; vevény (compera) vagy irvány (scritta) volt neve a hitelezvény-darabok összegének, melly Florencz-, Róma- és Velenczében monte-nek (alap, tőke) neveztetett. A hitelezvények fizetésére szánt adók tiszta hét százalékot hoztak be. Följelöltettek nyolcz könyvbe (cartulario), a városnak nyolcz része szerint, s a hitelezőknek utalványok adattak a jegyző aláírásával. Azon utalvány, melly teljes értékben biztositva nem volt a kincstárban, nem mehetett forgalomba. A bank legfőbb tisztviselői voltak a nyolcz pártfogók, kik kisegittetés végett más tisztviselőket is maguk mellé vettek s évenkint egy nagy tanácsot képeztek négyszáz nyolczvan hitelezőből, kiknek fele sorshuzás, fele szavazás által választatott. A köztársaság főtisztviselői esküdni tartoztak, hogy a bankot sértetlenül fogják megőrizni.

Folytonos gyarapodásnak örvendett ezen társadalom a társadalomban, mivel kevesbbé romlott, békeszerető és fenntartó természetü volt; különösen akkor növekedett hitele, midőn a köztársaság, nem birván többé védelmezni Kaffát a törökök s Corsicát Alfonz király ellen, átengedte azokat 1452-ben a Szent-György-társulatnak[1]).

Kazaria.

A taurusi félsziget (Krimm), mellyet a Fekete-tenger s Maeotis tava mos, a perekopi szoros pedig a Boristhenes (Dnieper) és Bog folyók vidékeivel köt össze, alkalmas fekvésénél fogva már hajdan görög gyarmatokat kapott, mellyeket Mithridates, utóbb a rómaiak, aztán különböző barbár nemzetek, leginkább pedig a kazarok győztek le, kiktől a félsziget Kazaria nevet kapott. Elfoglaltatván 1237-ben a tatárok által, ezeknek egyik fővezérétől a genuaiak vették azt meg. Kaffa, a Kazariát szegélyző hegyek tövében, mint régi görög gyarmat, utóbb Theodosia név alatt virágzott, végre romokba dült, most pedig helyreállittatott s megerősittetett uj urai által, kik a szomszéd magaslatokat szőlőtőkkel ültették be, megtaniták a lakókat megtisztitni a széksót, mellyet a környék bővségben nyujtott; és igy a kereskedelemnek uj lendületet adtak. A régi Krim, melly az átellenes lejtőn emelkedék s hová a tatárok az ő zsákmánylataikat el-

[1] **A. Lobero**, *Mem. stor. della banca di San Giorgio.* Genua 1832. A genuai kikötőben 1340-ben alakult meg a bergamói hordárok karaványa, melly kiváltságait a legujabb időig megőrizte.

adni vitték, igen sokat nyert az o lasz szomszédok által, ugyannyira, hogy az egész félszigetnek Krimea nevet adott.

Kaffában a genuaiak ugy voltak mint oda haza, menten azon szeszélyes adózásoktól, mellyeknek Tanában alávettettek; 1350 mérföldnyire (miglia) hazájoktól nemzeti kikötővel birtak, hol lerakhatták áruikat és kipihenhettek, miglen elmult a rosz időjárás. A müvelt népeknek a barbárok közti szokott módjaival, kereskedelmi s politikai összeköttetéseket létesitettek, a polgároknak saját tisztviselőket, törvényeket és pénzverdét adtak, a téritők pedig a müvelődés vallását mentek oda hirdetni.

Csakhamar annyira gyarapodott Kaffa, hogy a törökök azt Krimea Konstantinápolyának nevezték. A genuai köztársaság átadta Kaffát a Szent-György társulatnak, melly a Kazariai határozmányokban, mellyek szerint kormányozott, magasztos értelmének szép emlékét hagyta hátra. Ama gyarmat majdnem ugy kormányoztatott mint az anyaváros; a közigazgatás élén állt egy consul egy korlátnokkal, kiket évenkint Genua választott, s kik biztositékot fizettek. Képviselte a gyarmatot egy huszonnégy tagu tanács, melly évenkint megujult, miután a kilépett tagok helyébe ujak választattak. E nagy tanács saját kebelén kivül egy hattagu kisebb tanácsot választott, mellyben a kaffai polgárok közől egyszerre csak ketten, a nagyobba négyen jelenhettek meg; a mellett némelly állomások a nemeseknek, s némellyek a népfiaknak valának fenntartva. Megérkezvén az uj consul, összehivta a huszonnégy tagu tanácsot s letette ez előtt az esküt, aztán mindjárt a tanács és többi hivatalok megujitásához fogott; mindent a huszonnégy tagu tanácscsal intézett, mellynek beleegyezése nélkül nem vethetett ki adót s nem tehetett rendkivüli költségeket; kereskedést üzni saját javára vagy ajándékokat fogadni el, meg vala neki tiltva. A korlátnok, kit a kormány a genuai jegyzők közől választott, kiadta a nyilvános okmányokat és ráütötte azokra az állampecsétet.

A Szent György-társulat e szerint egyszerre kereskedelmi bank, jövedelmező pénzalap (monte), adó-haszonbérlő és politikai hatalom vala.

A tengerről és szárazról egyiránt élesztett, olthatlan gyülölségü pártoskodás között, melly lehetlenné tette a zsarnokságot, a szabad ságot és minden magasztos eszmét, a kereskedelem megtartotta a rend eszméit. Megszaporodván az állam ádósságai, a banknak oda engedtetett zálogba a genuai Szent-György-társulat és a chiosi Justinián-társulat fő (souverain) hatalma, miáltal ugyszólván kereskedői kor-

mány jött létre. A Szent-György-bank fennállt azután is, hogy a kereskedelem módjai és utjai megváltoztak. Az osztrákok által kiraboltatása után ujjáéledett 1746-ban, de a francziák 1800-ban halálos csapást adtak neki [1]).

Kegyeleti pénzalapok.

Hogy a magánosaknak is legyen honnét kölcsönözniök, anélkül hogy az uzsorások kezébe essenek, alapittattak a kegyeleti pénzalapok (monti di pietà). Az első Perugiában 1464 ben létesült Barnabo, ternii orvos és ferenczi szerzetes buzgalma által. S ezen első alap olly csekély kamatot vett, melly a kezelési költségeket is alig fedezhette. IV. Sixtus megerősitette ezen intézményt Viterbóban 1479-ben, s alapitott maga is egyet Savonában, az ő születéshelyén, s a példa csakhamar követőkre talált Cesena, Mantua, Florencz, Bologna, Nápoly, Milanó- és Rómában, mint szintén a flandriai s utóbb a franczia iparüző városokban is [2]).

A kereskedelem nem üzethetett fegyveres erő nélkül, sőt köteles volt minden hajó magát hadiszerekkel ellátni. Genuában tiz lira birságot fizetett minden kalmár, kinek hajóján a szolgák jó fegyverrel s a puzdrában ötven nyillal el nem voltak látva [3]). Velenczében minden hajóslegénynek bőr és vas sisakkal, paizszsal, gerelylyel, késsel, karddal s három lándzsával kellett birnia, s ha dija negyven liránál több volt, vértet is kellett vennie; a kormányosnál pedig kézij és száz nyil is szükségeltetett [4]). Még a szárazföldi kereskedők is fegyverrel gondoskodtak saját biztonságukról, s néha részt vettek a hadviselésekben is. Igy Skót Albert, Piacenza hires kényura, nagy Skót társulatnak állott élén, melly 1299-ben megnyerte, hogy kereskedhessék a franczia király ügynökeivel a briei és champagnei városokon, melly társulat négyszáz lovasból és ezer ötszáz gyalogosból állva, utóbb a franczia király szolgálatában harczolt [5]).

---

[1]) L. bővebb ismertetését e társulatnak *Serra* illy czimü munkájában: *Storia dell' antica Liguria e di Genova.* (IV. köt.)

[2]) Oroszországba olaszok vitték be, miután ez intézmények ott *lombardik*-nak neveztetnek, s fontos szerepet játszanak a birodalomban, hat százalékra kölcsönözvén, holott a rendes kamat nyolcz, tiz sőt tizenkét százalék is.

[3]) *Imposit. offic. Gazariae.* 326 l.

[4]) *Capit. nautic.* c. 35.

[5]) **Poggiali**, *Storia di Piacenza.* VI. köt. 31 l. — **Tigrini** *Vita di Castruccio.* Buonacorso Pitti Picardiában kereskedett, „s midőn 1388-ban partra szálltak az angolok, társaságba állottam egy luccaival s egy sienaival, és magunk költségén harminczhat lóval s jól fölfegyverezve elmentünk a mondott táborba a burgundiai herczeg zászlaja és vezetése alatt.“ **Pitti** *Cron* 34. l.

A nagykereskedés Velencze- és Genuára szoritkozott; Pisa a meloriai megveretés s Sardinia elvesztése után nem volt képes többé magához jöni. A görög birodalmat eltörölte a török kard; északi hajók gyéren vagy épen nem jelentek meg a déli tájakon. Nápoly és Sicilia csak hajóhaddal tarthatta fenn a közlekedést Aragoniával és a Provence-szal; és mégis, mint láttuk, mindig genuai hajókat használtak, mint szintén Franczia- és Angolország is.

Genua.

Csupán csak a genuaiak állhattak szembe a velenczésekkel. Kiterjedt a genuaiak kereskedelme és uralma, mondja Serra, az egész tengeri Liguriában Corvótól Monacóig és a Corsica szigetén; ellátták sóval a luccaiakat; az ő, vagy a velök barátságos fejedelmek törvényeivel élt Sardinia nyugati része; meg-meglátogatták Civitavecchiát és Cornetót, az egyházi állam gabna-raktárait; Nápolyban Nápolyon kivül fő helyök vala Gaeta; s ha Siciliára nézve igényeiket nem vihették is ki, mégis számosan tartózkodtak Messina-, Palermo- és Alciatában. A keleti olasz tengerről meglátogatták Manfredoniát, Anconát és a kis békeszünetek alatt Velenczét is. Nagy kereskedést üztek Marseille, Aiguesmortes és Saint-Egidius-szal; Montpellier aztán Nimes középpontjai voltak languedoci kereskedelmöknek; nyugati Francziaországban különösen pártolta őket Rochelle; Majorca egy tőzsdét és nemzeti páholyt (külön hatóságot) engedett nekik. Spanyolhonban a cataloniai Berengár grófok megosztották velök Tortosa városát, a castiliai királyok pedig Almeriát, és miután ezt a két helyet elvesztették vagy elidegenitették, tisztes séges szerződésekre léptek ugy a spanyolhoni keresztény, mint a musulman uralkodókkal, kik megnyitották előttök valamennyi tengerparti réveiket, ugy a Földközi-tengeren, mikép a gazdag félszigetben. Németalföldön, Bruges- aztán Antverpben tisztelettel fogadták az ő kereskedő társulataikat, mellyek nem csak összehalmozták kelméiket a kereskedés czer európai raktáraiban, hanem odább is szállittatták még Dán-, Svéd-, Orosz-, Német- és Angolországba. A Rajnán is felusztak hajóik keleti áruczikkekkel.

A legszerencsésb s legharcziasb angol királyok, III. Eduárd és V. Henrik, a genuaiakkal különös szivességet éreztettek, majd magas hivatalra emelve őket, majd kárpótolva a kalózok sérelmeit, majd megujitását sürgetve a régi barátság kötelékeinek, ha netán ezeket a pártviszály és a Francziaországgali háboruk megtágiták. Áfrikában a musulmanok ellenséges érzületet mutattak, valahányszor változtak az uralkodó családok vagy törzsek; de mihelyt szünedezett egy ki-

csit az első vadság, vetélykedve hivogatták s kiváltságokról biztositák a genuai hajózókat. Egyiptomot leginkább a velenczések látogatták, hanem a genuaiak szintén üzték a kereskedést Alexandria-, Rosetta- és Damiattában, sőt megtelepedtek Nagy-Kairóban is s kedvező szerződéseket kötöttek az ottani sultánokkal.

Még több előnynyel birtak keleten, vagyis a görög, tatár, bolgár és török fejedelmek alatti ázsiai s európai tartományokban. A perai gyarmat tisztviselői felügyeltek a közelbeni többi olasz telepekre, miként a kaffai gyarmat a legtávoliabbakra is. Pera felügyelete alatt állt Zakariás vidéke, a Gattilusik Phokis-a, a Centerik Achajája, egy ideig a candiai Canea, aztán a Szigettengeren sok sziget és révpart; Cyprusban Famagosta, Limissus és más helyek; Cassandria, Ainos, Salonichi, Cavalla Macedoniában; Sophia, Nikápoly s más városok Bolgárországban; Szucsáva (az akkori) Moldvában, Szmirna s az ó és uj Phokis Kis-Ázsiában; Magashely (Altoluogo) és Setalia a törököknél; Karsz, Sis, Tharsus s Lajazzo a két Örményországban; végre Heraclea, Sinope, Castrice és Akjerman a Feketetengernél. A kaffai kormánytól függtek a kazariai birtokok, Taman az ő félszigetével, Circassiában Kopa, Mingreliában Totatis, Daghestánban Kubatska, a Trapezunttal szomszédos várda, a sebastopoli raktár, a tanai nagy vásártér, és minden, észak, vagy Ázsia szive felé tartó karaván. Perzsiában a taurisi consulság, melly a többitől talán független vala, tartozott elősegitni a dél-ázsiai kereskedést, hol is legnevezetesb előrendszabály vala, hogy a genuai kereskedők ne társuljanak idegenekkel [1]).

Egy szóval, Genua tartotta hatalmába a központi Ázsia s India kereskedelmének hármas utját, mellyeknek egyike a Fekete-tengeren, Kaspi-tengeren és Volga hátán vezetett, másika Pogolato- s Lajazzoba a Perzsa-öblön, aztán Aleppón és Örményországon keresztül; harmadika Alexandriába a Vörös-tengeren és Egyiptomon által. Kereskedtek pedig China selyemszöveteivel, fűszerrel, festékanyaggal, gyapottal, India gyöngyeivel, Arábia illatszereivel, damascusi szövetekkel, tharsusi posztóval, czukornáddal s más keleti árukkal, belső Áfrika aranyával és tollaival, északi Európa bőreivel, kenderével, kátrányával s épületfájával, Tunis, Sicilia s Lombardia gabnájával, a partvidékek olaja-, s borai- és száraz gyümölcseivel, fényüzési fegyverekkel, Genua kidolgozott korálljaival, a Champagne vásznaival, Angolhon gyapja-, ólma- és czinnjével, röviden egész

[1]) **Serra**, *Storia dell' antica Liguria.*

Európa terményeivel. Nagy jövedelmet hajtottak neki a fekete-tengeri só, Phocaeában a timsó, és Chiosban az enyv, melly évenkint százhuszezer arany scudit, vagy hat millió mai lirát hozott. Azonban szerencsétlen nyugtalankodása miatt Genua is a velenczei aristocratia átgondolt makacsságának lőn áldozatává.

Velencze.

A szabadság Velenczében mindinkább üres névvé lett, a signoria és a nagytanács csak szemfényvesztés voltak, mig a Tizek tanácsa erőszakos és oktalan hatalommal elfojtott minden pártoskodást és személyi szenvedélyt, leverve mindent, ki mások fölé emelkedett. A főhatalom gyakorlásában csak az arany könyvbe beirt nehány fő család vett részt; ám mégis a lagunák többi lakói elhitették magukkal, hogy nekik is van részök abban, mivel uraknak hivattak; s innen a haza és ennek kormányzói iránti azon tisztelet, melly azonossá tette a saját akaratot és a törvényt, és készséget adott minden áldozatra a haza fenntartása végett. A szárazföldi alattvalók előjogokat kötöttek ki, midőn magukat a köztársaságnak általadták, mikre támaszkodva, megtartották a helyhatósági tisztségeket, hanem befolyni a főhatalom gyakorlásába soha sem kisérlették. A tengerentúliak olly bánásmódban részesültek mint a meghóditottak, lenézettek, föláldoztattak Velencze egyedárusságának, megerősittettek, a mennyire szükség volt őket féken tartani, de nem az ellenségtől megóvni. Még csak a helyhatósági tisztségeket sem hagyták meg nekik, hanem két tanácsost küldöttek hozzájok, egyet mint podestát s egyet mint népkapitányt, melly eljárás alkalmat nyujtott a nemeseket foglalkodtatni s nekik kárpótlást adni a hazában növekvő elnyomatásukért. Ez által Velenczében mintegy uj nemesség alapittatott, melly, az igaz, nem volt idegen a kormány iránt, de nem is igen függött tőle s felszabadithatandá magát, ha ezt az állam-inquisitorok zsarnoki ébersége megengedte volna. Ezek határt szabtak különösen a gazdagságnak, a hatalom főeszközének; kizárták a polgárokat a hadsereg vezényléséből, melly először a paduai háboruban Pietro de' Rossi, Párma egykori urának, utóbb pedig mindig zsoldosok parancsai alá adatott, de ezen zsoldosok két-két nemesnek szigorú ellenőrködése alatt álltak. Azok, kik maguknak a hazában az uralmat biztositották, mindig dölyfösebben bántak a néppel s a kisebb nemesekkel. Az elkeseredett nemesség szabadalmainak visszanyerése végett megkisérté egyesülni a néppel, s illynemü volt Bajamonte Tiepolo összeesküvése, melly azonban csak vérontást s a Tizek zsarnoki inquisitióját vonta maga után.

Marino Faliero.

Ujabb kisérletet tön Marino Faliero (1354), ki miután mint hetvenhatéves aggastyán egy szép leánykát vett nőül s ezt Michele Steno, a negyvenek három főnökének egyike által meggyalázottnak tartá, és elégtételt nem nyerhetett, összeesküdött Bertuccio Israeli és Filippo Calendaro népfiakkal, kik nagyon népszerüek voltak s nagyitva a nép nyomorát, azt a főrendurságnak tulajdoniták s ennek megbuktatására izgattak. Följelentetvén a Tizeknek, Faliero elitéltetett s lefejeztetett (1355. april. 17.) azon helyen, hol a dogék esküt letenni szoktanak; az összeesküvés tagjai felakasztattak, a nép békói megerősittettek.

Velencze azalatt Olaszország ügyeiben mindig nagyobb szerepet játszott, nem mint idegen többé, hanem mint olasz hatalom. A Scaligerek elleni háboruban (1338), mellyet már elbeszéltünk, szabad hajózást eszközlött magának a Po fölött, megszerezte Treviso birtokát és gyarapodni törekedett a száraz földön. Tengeri birtokai ellenben kevesbedni kezdtek egyrészt a törökök elönyomulása, másrészt a Genuával folytatott háboru miatt, melly 1355-ig tartott. Csatáik szerfölött vérengzők valának, mivel nem bérenczek, hanem polgárok által vivattak. A lojerai ütközetben kétezer genuai veszett el, háromezer fogoly pedig a börtönökben végezte életét [1]); a genuaiak először szerelték fel hajóikat ágyukkal. A dalmaták és horvátok is megunták a velenczei uralmat s Nagy-Lajos magyar király karjaiba veték magukat, ki is rárontván Velencze birtokaira magyar lovasságával, sokáig pusztitotta az olasz földet (1358) s kényszeritette a dogékat, hogy mondjanak le Dalmát- s Horvátország herczegeinek czimérol s görög birtokaiknak is egy tekintélyes részéről.

A görög császár által Genua is, Velencze is magának ajándékoztatta Tenedos szigetét; ennek elfoglalása tehát okot adott a cyprusi háborura (1379), mellyet elősegitett a szárazföldi hatalmak szövetkezése s különösen Francesco Carrara gyülölete, kit a signoria megfosztott paduai uralmától. Mig ez a szárazföldön háboruskodott, Vittor Pisani sokáig győzelemre vezette az oroszlánt a tengereken, miglen utóbb háborittatva a signoria féltékenysége által, legyőzetett Pola mellett és börtönre vettetett.

Chioggiai háboru.

Genua már arról gondolkodott, hogy egy csapással szoritsa vissza vetélytársnőjét eredeti tavai közé, melly végre roppant hajó-

[1]) **Sabellico**, *Dec.* II, lib. 17.

hadat szerelt föl, legjobb tengeri katonákkal Pietro Doria parancsai alatt, ki birtokába vette Chioggiát s főhadiszállását Malamoccóban ütötte fel; ugy, hogy a velenczei kormány eltiltotta sz. Márk harangjával híni össze a népet, nehogy e jeladást az ellenség is hallja. Carrara örült a büszke nemesek megaláztatásán, Doria pedig követeiket e szavakkal bocsátá haza: Nem alkudozom, mig sz. Márk lovait meg nem zabolázom. Midőn pedig foglyok kicserélése ajánltatott neki, felelé: Nehány nap mulva visszakapom őket pénz nélkül.

A vigasztalhatlan nép visszakivánja régi hadvezérét, ki midőn börtönéből kiáltatni hallá: Éljen Vittor Pisani! kinézett a vas rostélyon és mondá: Ne kiáltsatok mást, csak azt, hogy éljen sz. Márk! Kivitetvén a nép karjain s megesküdvén az oltár előtt, hogy vetélytársait a szenvedett üldözésért meg nem boszulja, felhivást intézett mindenkihez, hogy járulna a haza megmentéséhez, a nemesek kiállitottak harmincznégy hajót saját költségükön; igéret tételék, hogy a legtöbbet felajánló harmincz népi embernek neve az arany könyvbe iratandik; a legnagyobbszerü önkéntes ajánlatok megerősiték Velenczét, s Pisani nem csak megmentette azt, hanem be is szoritotta Chioggiába a genuaiakat, kik kénytelenek voltak magukat kegyelemre megadni (1380. jun. 21.).

Am mégis a turini béke (1381) savoyai VI. Amadé eszközlésére, megfosztotta a velenczéseket összes szárazföldi birtokaiktól, azonkivül a roppant hadi költségek megtéritetlenek maradtak, és Genua megtartotta a tenger fölötti uralmat. Hanem ennek is megfogyott hajóhada, kiürült kincstára, alábbszállott kereskedelme, és a pártok annyira dühöngtek benne, hogy négy év alatt (1390—94) tizszer változott kormánya tiz forradalom által, és azután egymást váltogatták a belviszályok és az idegen szolgaság, melly alatt elvesztette perai telepitvényét Konstantinápolyban és minden befolyását Olaszországban. Egyetlen fényes tette a berberek elleni hadjárata a kalózkodás megfékezése végett, Bourbon herczegnek, VI. Károly nagybátyjának vezénylete alatt, és segittetve számos franczia főur által. Háromszáz gálya és száznál több teherhajó kötött ki Áfrikában; de a berberek kerülve a csatát, csak fárasztgatták az olaszokat annyira, hogy azok eredmény nélkül kényszerültek visszatérni.

Mig Genua silány áron oda dobta saját függetlenségét, Velencze ezt legnagyobb féltékenységgel őrzé; visszaszerzé (1386) gyorsan dalmát- és göröghoni birtokait; Corfú önkényt alája veté magát; aztán meghóditotta Napoli di Romániá-t (Nauplia), Argost és Durazzót, egy-

kor az Anjouk birtokait; visszaszerezte Trevisót, mellyet austriai Leopoldnak engedett volt, ez pedig Carrarának adott el; aztán Michele Steno alatt (1400—6) megnyerte Vicenzát, Veronát s végre Paduát is, mi által felső Olaszhonban tulnyomó hatalomra vergődött, mellyet hütlenül szerzett s hitszegéssel és bizalmatlansággal tartott meg. Nem sokára hozzáadta birtokaihoz Bellunót s Udinét, mellyet saját ellenei-, az aquilejai patriarcháktól vett el (1420).

Ekkor állott Velencze hatalma fénypontján. Az idő megszilárditá a nemesség hatalmát, melly egészen a politikára adván magát, olly ügyességet szerzett magának abban, minőt a hübéresek a fegyverforgatásban, és annyira megtudta nyerni részére a közvéleményt, miszerint ez nem volt többé ellenkezésben a hatalommal, hanem vele egyetértésben maradt. A középosztálynak kárpótlásul oda engedtetett a kereskedelem, melly Indiától Németalföldig s a Berberségtől a Balti-tengerig üzetett. Az anyaváros 190,000 lakót számlált, a házak ára hét millió aranyra vagyis harmincz millió lirára, a házbér pedig ötszázezer aranyra becsültetett. A pénzverdéből évenkint egy millió arany, kétszázezer ezüst pénz és nyolczszázezer soldo került ki, s évenkint tizennyolcz millió mai lira tétetett forgalomba. Nem is tiz év alatt több mint negyven millió aranyból álló adósság törlesztetett s azonkivül hetvenezer arany a ferrárai határgrófnak kölcsön adatott. Több mint ezer ollyan nemes volt, kiknek birtokai évenkint négyezertől felfelé egész hetvenezer aranyat jövedelmeztek, és mégis háromezer aranyon szép palotát lehetett venni [1]). A XIII. század végén háromszáz (200 tonnás) kereskedő hajón s háromszáz nagy hajón huszonötezer hajós legény foglalkozott, más tizenegyezer ismét a mindig fölfegyverzett negyvenöt hadihajón tette a szolgálatot. A következett század végén a hajóslegények száma háromezer háromszáz negyvenöt hajón harmincznyolczezerre szaporodott; a fegyvergyárban ezer munkás dolgozott [2]).

Ama nagyszámu hajók évenkint tiz millió értékü árut szállitottak el, két ötöd nyereséggel. Egyedül Lombardiába két millió hétszáz nyolczvankilenczezer aranynyi értéket szállitott Velencze, és pedig ötvenezer arany értékben rabszolgákat, és nyert, oda nem számitva a sót, csak a lombardoknál évenkint hatszázezer aranyat, a florenczi-

[1]) Egy palota, mellyet a signoria Gonzaga Lajos, Mantua urának ajándékba vett, hatezer ötszáz aranyba került; egy másik, melly háromezer arany értékü vala, az albaniai vajdának ajándékoztatott. L. az adatokat **Daru**-nél a XIII. könyvb.

[2]) *Rer. ital. Script.* XXII, 959.

eknél pedig négyszázezeret: és pedig akkor alig hogy magához jött háborúi után, mellyek annyi birtokát emésztették föl s már lagunáit is fenyegették. Utóbb is daczára két háborujának a törökök és Ferrára herczege ellen, pénzügye olly virágzásban vala, hogy a kincstárba 1490-ben egy millió kétszázezer arany (5,200,000 lir.) folyt be, majdnem kétszerannyi, mint a milánói államban, és egy negyedrésze Francziaország jövedelmének XI. Lajos alatt; és mégis a velenczei alattvalók igen-igen csekély adót fizettek. Ekkép a velenczések valóságos szükséggé váltak az olaszokra nézve, minthogy a hol megszakitották közlekedésöket, ott lábrakapott a szegénység; miként Nápolyban történt, mellynek királya Robert kénytelen volt Velenczével békét kötni, mivel alattvalói nem akartak fizetni, mondván, hogy nincsen pénzök, mióta a velenczések nem jelennek meg kikötőikben.

Az adriai partvidéken kivül a Po torkolatától, a szárazföldön hatalma alatt tartá Bergamo, Brescia, Verona, Crema, Vicenza s Padua kerületeit, a trevisói Vidéket Feltre, Belluno, Cadore, Polesine di Rovigo és Ravennával együtt. Főhatalmat gyakorlott a görzi grófság és Friaul fölött Aquileja kivételével, Istrián Triest kivételével; aztán az Adriai-tenger keleti partján és Zara fölött, mellyet László királytól százezer arany forinton vett meg. Birtokolta még Spalatrót és a Dalmatia és Albania irányában fekvő szigeteket, Vegliát es Zantét, amazt a Frangepánoktól, emezt egy catalán főnöktől véve el. Corfu önkényt meghódolt; Göröghonban birta Lepantót és Patrast; Moreában Modont, Coront, Napoli di Romániá-t, Argost és Corinthost, mellyeket birtokosaik, nem tudván ellenállni a törököknek, áruba bocsátottak; sok szigetecskét a Szigettengeren, végre Candiát és Cyprust.

Mindenütt pénztőzsdéket állitott fel, Astrakántól egész Áfrika belsejeig, onnan szállitván Európába az áruczikkeket, habár a közlekedést megnehezité a szétdaraboltság s a főurak hatalmaskodása. Gyarmatokat tartott a Fekete-tenger s Propontis partjain, a Dardanellák mellett, Drinápolyban s Peloponnesus nagy részében; Lemnosba s majdnem az összes Körszigetekbe (Cyclades) velenczei polgárok voltak mint hübéresek behelyezve.

Maga az állam hajósserege is kereskedelemmel foglalkozott, s a magánosak háromezer hajóján kivül a kormány k e r e s k e d e l m i g á l y á k neve alatt a főbb kikötőkbe hajócsapatokat küldött, magánosak szolgálatában ugyan, de gyakorolva folyvást a legénységet a háboru eshetőségeire s tiszteletet szerezve az oroszlánnak még béke

idején is. E csapatok közől a feketetengeri ismét háromra oszlott, mellyek egyike a peloponnesusi parton örködött s elszállitá a Velenczéből s Görögbonból érkezett árukat Konstantinápolyba; a másodiknak a Pontus Euxinusban Sinope és Trapezunt vala czélpontja, hogy fölvegye a Phasisból jött ázsiai terményeket; a harmadik észak felé vitorlázva, bement az Azovi-tengerbe s ott, hol a Tanais torkolatai vannak, fölvette az oroszok s tatárok által a Kaspi-tenger s Volga felől hozott áruczikkeket.

Egy másik főcsapat Syria partjaira volt küldve, összeköttetést tartva Alexandretta, Beirut, Famagosta, a czukorban gazdag Candia és Morea közt. Egy harmadik csapat Egyiptomba szállitá a Feketetenger áruit, s leginkább Georgia és Circassia rabszolgáit, kicserélve azokat a Vörös-tenger és Aethiophia áruival. A negyedik csapat Flandriának evezett legalább kétszáz evezőü hajókkal s megérintve Manfredoniát, Brindisit, Otrantót, Siciliában megrakodott czukorral s a szigetnek más terményeivel, meglátogatta Afrikában Tripolist, Tunist, Algirt, Orant és Tangert; s vett a belföldiektől cserébe gabnát, száraz gyümölcsöt, sót, elefántcsontot, rabszolgákat és aranyport; aztán a gibraltari szoros mellől ellátták a marokkóiakat vassal, fegyverrel, posztóval, házi eszközökkel; majd eleveztek Portugalia, Spanyol- és Francziaország partjaira, megérintették Brugest, Antwerpet, Londont, hol festett posztót s finom gyapjut vettek s cserét üztek a Hansa-városok hajóival. A fűszert, illatszert, bort, selymet, gyapjut, pamutot, száraz szőlőt és gyümölcsöt, olajat, pórist, gyömbért, festékeket-, kánfort, pokolkövet, tükröket, üvegeket, gyapju, selyem- és aranyszöveteket kicserélték vas-, ólom-, czinn-, fa-, gyanta-, és bőrökkel; visszajövet állomásoztak Francziaországban, aztán Lisabon és Cadixban; Alicante- és Barcellónában összevettek nyers selymet, s hazájokat néha csak egy év mulva látták viszont.

A kormánynak semmi haszna sem volt ezen hajójáratokból, kivéve a csekély hajóbért; de vitorla alá eresztett évenkint harmincz hajót, mellyek mindegyike (1000—2000 tonnás) százezer arany értékü vala (1,200,000 lira).

Hol saját uralmát nem érvényesitheté, ott szabadalmakat s könnyitéseket eszközlött; consulokat és tiszteket tartott, kik a hazának tiszteletet, a polgártársaknak védelmet és igazságszolgáltatást szerezzenek: a konstantinápolyi, ki egyszersmind a köztársaság követe, a velenczések birája s a kereskedelem felügyelője vala, olly piros sarukat viselt, mint a császár, testőrökkel járt s a gyarmat fölött teljes joghatóságot gyakorolt, s miután ama várost a törökök el-

foglalták, védelme alá vette a többi nemzeteket, különösen örményeket és zsidókat. A királyok sokszor használták a tapasztalt velenczéseket tanácsosokul vagy kereskedelmi ügyvivőkül.

Még azon örmények közé is, kik Kis-Ázsia szélén némi függetlenségben maradtak s kereskedésből éltek, bevették magukat a velenczések s nem csak elszállitották a finom angorai kecskék gyapját, hanem ebben is, más czikkekben is maguk mozditották elé a tenyésztést, s kivitték, hogy még az ország pénzverdéje is rájok bizatott.

Minden figyelemnek tehát oda kellett fordittatnia, hogy a köztársaság ezen előnyeit el ne veszitse. Azért is az Adriai-tengerből saját tengert csináltak, egy hajót sem engedvén az olasz-, dalmáthoni, és istriai folyókból beevezni, vizsgálat nélkül; és nem engedték, hogy velök a keleti kereskedelmet valaki megoszsza. Innét volt a többi olasz köztársasággali vetély; innét volt, hogy közcsapásnak tekintetett Piero Pasqualigo, lisaboni követnek ama jelentése, hogy a portugalok uj utat találtak fel az Indiákba, könnyebbet a füszerek szállitására. Azt sugták tehát a velenczések az egyiptomi sultán fülébe, hogy az ő országa s vallása veszedelemben forog, s felajánlották neki karjaikat és kardjaikat az uj jövevények kiirtására, mit a sultán, egyetértve a cambayei és kalikuti fejedelmekkel meg is kisértett. Ám nemesebben s a köztársaságra nézve hasznosabban is tettek volna a velenczések, ha összekötik a Földközi-tengert a Vörössel a suezi szoroson által, mikép azt egyvalaki javasolta is.

Ugyanezen féltékenység nyersekké tette őket idegen kereskedők irányában, kiket kétszeresen adóztattak, késedelmesen szolgáltattak igazságot és megtagadták tőlük az ajánlásokat; sőt még a velenczei alattvalóktól is az követeltetett, hogy csak Velenczén át szállitott áruczikkeket használjanak. Ki kell azonban emelnünk, hogy a haszon mégis olly nagy volt, miszerint az idegenek a bántalmakat is elviselték; és hogy Velenczében majdnem minden országbeli testületek léteztek; a milanóiak s florenczieк oltárral, a luccaiak templommal birtak; az örmények s németek szállásokkal; a mórok és törökök raktárakkal birtak, mellyek még ma is azt a nevet viselik.

Odahaza arra volt irányozva minden törekvés, hogy a behozott czikkek ára minél magasb legyen; ez történt különösen a posztóval, fegyverekkel, üveg és tükörnemüekkel; a bőr kikészittetett s megaranyoztatott a kárpitozatokra; a kenderből köteleket gyártottak; a pórist, mellyet Chinából s Egyiptomból hoztak, valamint a többi gyógyszereket is, talán az araboktól eltanulva, maguk készitették; nagy műipar üzetett viaszszal, czukorral, szeszesekkel, szappannal, arany-

fonással, s miután feltaláltatott, a könynyomtatással; csipkekészitéssel ezernyi szegény leány- és asszony foglalkozott. Már 1300 óta az üveggyárak Muranóban voltak központositva, olly kiváltsággal, hogy a nemesnek üveges lányát elvenni semmi szégyennek sem tartatott. A többi mesterségek is egyletekkel, irott jegyzőkönyvekkel és saját békehatósággal birtak, s ezen egyletek aztán egyházakat s tanodákat épitettek, mellyek még ma is bámulatot gerjesztenek. Perascóban zeneszerhúrok, Vicentinóban posztók, Salóban czérnák, Bresciában fegyverek, Bergamo-, Bassano- s Veronában selyemkelmék készittettek; Dalmatia katonákat, a szigetek hajóslegényeket adtak; pénzen béreltetett hadsereg, melly féken tartá a gyarmatokat, mellyekből a pénz szivatott.

Nagy titok födte Velencze kézműveit, gyógyszer-olajait és savait, terjékjét és festékeit, melly czikkek mind csak bizonyos időben s a varázslás egy nemével készittettek: elszomoritó de akkoriban közös eszmék, mellyek a helyett, hogy a felsőséget a haladásban keresték volna, csak a tiltott üzletbeni lanyha bizalmat hagyták fenn.

V. Kelemen eltiltotta volt a hitetlenekkeli kereskedést, az apostoli kincstárba fizetendő birság büntetése alatt. A velenczések nem gondoltak ezzel: hanem sokan haláluk idején nem oldoztattak föl, mig eleget nem tettek ama birságnak, melly sokszor az egész vagyont elnyelte. A kormány azonban nem engedte, hogy ennyi pénz kimenjen; s midőn XXII. János két pápai követet ama birságok beszedésére vagy az ellenszegülők kiközösitésére oda küldött, a kormány meghagyta a követeknek, hogy a várost hagyják el. A pápa egyháztilalom alá veté Velenczét s a makacsokat Avignonba idézte; de viszálkodván Bajor-Lajossal, nem vihetett ki semmit, XII. Benedek pedig megengedte a hitetlenekkeli kereskedést.

Hogy mennyire féltékeny volt Velencze patricius családjainak egyenlőségére, megmutatta különösen akkor, midőn az egyházi szakadás idején bizonyos Corario választatott pápának XII. Gergely neve alatt. Minthogy tudnillik veszedelmesnek tartott olly pápát, ki a senátorokkal összeköttetésben álla, a signoria el nem ismerte őt. Ürügyül használta ezt a szakadásra Zsigmond császár, s mint magyar király, visszakövetelte Zárát; beütött a velenczei földre és föllázitá azt (1414): hanem Velencze védelmi szövetséget kötött III. Estei Miklóssal, Porcia és Collalto grófokkal, a Malatestákkal, a Polentákkal s Castelnuovo, Castelbarco, Caldonazzo, Savorgnano s Arco uraival. Zsigmond helytartóinak nyersesége, a hadba küldött magyaroknak kedvetlensége s Arcelli Fülöp condottierenek vitézsége gyö-

zelemre vezette az oroszlánt egész Friaulban; a nyugtalan aquilejai patriarcha nagy nehezen tudta megtartani San Vito és San Daniel várakat; s megelégedett az ötezer aranyból álló fizetéssel; a görzi gróf pedig, ki előbb tőle függött, most Velenczének tett hódolatesküt.

Meghalván Tommaso Mocenigo (1423), ki a velenczéseket a Göröghonbani hóditástól mindig vissza akarta tartani, Francesco Foscari, az ármányos és heves doge, kivitte, hogy elfoglaltatnék Salonichi; de II. Amurat (1429) visszavette azt s megtámadta Moreát, és Velencze hétszázezer aranyra rugó kárt szenvedett. Foscari kedvezett azoknak, kik Velenczének azzal hizelegtek, hogy olly hatalomra emelkedhetik Olaszhonban, mint hajdan Róma, és hogy élére álljon egy szövetségnek, melly ellensulyozza a Viscontik hatalmát. S innen eredtek a már elbeszélt háboruk Fülöp Máriával, mellyekben ha nevelte is Velencze a félszigeten hitelét, de kereskedelmétől elvonatott s kitétetett a kalandor vezérek kényének, kiket majd kegyelgetett, majd bántalmakkal illetett, majd vérpadra vitt, mint Carmagnolát. Sokkal okosabban teendett, ha nagyobb gondot fordit a tengerentúlra, és felvirágoztatja keleti gyarmatait, polgári jogokban részesitvén őket; ő azonban mig a milanói herczeg ellen tizennyolczezer gyalogost s ugyanannyi lovast állitott sikra, Moreában csak kétezer rendes katonát tartott. Pedig ha nagyságát tovább nyujtani ohajtá, miután azt a török hóditás és az uj kereskedelmi út ugyis fenyegette, illyr hatalommá is kellett volna magát emelnie, vagy legalább áttennie révét egy dalmát szigetbe s egybegyüjtve a görög szökevényeket és az albániai ellenszegülőket, ellenhatalmat állitnia fel a török irányában [1]). Hanem a nemesek ragaszkodtak a városhoz, mint uralkodásuk cziméhez; a nép hazafiságnak hitte minden életnek a lagunák-

---

[1]) Paolo Santini, ki a XV. század közepén katonai dolgokról értekezést irt, melly kéziratban maradt, s ugy látszik Velencze szolgálatában állt, ezeket irja:

Qui in Italiam vincere desiderat, ista instruet:
Primo, cum summo pontifice semper sit;
Secundo, dominetur Mediolanum;
Tertio, quod habeat astronomos bonos;
Quarto, habeat ingegneri qui scire plurima;
Quinto, quod tot navigia conducantur plena lapidibus in canalibus.... impleantur canalia multitudine navium, navigiorum, barcarumque suffondatarum, etc.

hai szoritását, a kereskedők akarták, hogy legyenek kifosztani való tartományok; az ellenség pedig mindezt hasznára forditotta.

A két Foscari.

Bár ellenkeztek a háboruk Velencze érdekeivel, azokban mégis Francesco Foscari, harmincznégy év alatt, dicsőséggel halmozta el a várost s megmentette azt a török hatalomtól. Miután azonban az olasz béke, frà Simonetto békéje, aztán egy másik béke II. Mahomettel megköttetett, otthon föléledett a Loredánok pártja. Ez mindig ellensége lévén Foscarinak, kivitte most, hogy perbe fogatnék annak egyetlen fia, Jacopo, ki a milanói herczeggeli egyetértésről vádoltatván, miután azt kinzatás közben maga is bevallá, számüzetett (1445). Visszatérte után ismét vádoltatott s ismét megkinzatott, s midőn biráinak egyike megöletett, a gyilkosság az ifju Foscarira hárittatott, minek folytán ismét számüzetett, s nem is eresztetett haza akkor sem, miután ama gyilkosságot egy haldokló magára vallotta. Ekkor a haza ohajtozó ifju a milanói herczeghez fordult, hogy eszközölné ki számára a haza mehetést. A levél elfogatott, s Foscari bevallá, hogy azt maga is igy ohajtá, hogy haza hivassék, ha másként nem, tehát perbefogatás végett. Egy uj itélet számüzte Jacopót most Candiába. „A doge elaggott öreg volt, ki már csak bottal járt. És midőn fia távozott, szilárd szavakat intézett hozzá, mintha nem is fia lett volna, pedig egyetlen fia volt. Jacopo igy szólt: Uram atyám, kérem eszközölje ki, hogy haza térhessek. A doge felelé: Jacopo, eredj és engedelmeskedjél annak, a mit a haza akar, és ne keress mást. De mondják, hogy a doge palotájába visszatérve elájult.“ (Sanuto). A fiu meghalt szivfájdalmában; az apa, ki többször adta be lemondását, mellyet azonban a Tizek, szükségelvén az öreget a háboru alatt, el nem fogadtak, most elbocsáttatott. És odahagyta a dogei palotát fia s barátok nélkül, de hatalom nélkül is; és elment a nép közé, melly szerette öt, de mégis jobban félt az inquisitiótól. Midőn a szent Márk harangja az utód megválasztását hirdette, Foscari kiadta lelkét (1457. október 23.) [1]).

Állam-inquisitorok.

Azon időben alkottatott a törvény, hogy a doge ne olvashassa a követek vagy az idegen fejedelmek leveleit, csak tanácsosai jelenlé-

---

[1]) Sírirata a de' Frari egyházban ez:

Post mare perdomitum, post urbes Marte subactas,
Florentem patriam longaevus pace reliqui.

tében. Még a rendőri s igazságszolgáltatási főhatalom is elvétetett tőle s alkottatott a Tizek által egy három tagu állami vétségnyomozók (Inquisitori di Stato) bizottmánya (1454), mellynek egyik tagja a doge tanácsosa lehetett. E bizottmány kiterjeszté éberségét mindenre, még a Tizekre is, s halállal büntethetett nyilván vagy titkon és szabadon rendelkezhetett a Tizek pénztárával [1]). Es igy a gondoliere (csajkás), s a doge egyaránt rettegé ezen felelősség nélküli rettentő hatalmat. A nagyravágyás nem merte megháboritni a köztársaság nyugalmát, hanem vigasztalta magát azzal, hogy majd egykor eléri azt a méltóságot; nem lévén megengedve a nyilvános boszu és erőszak, az illetők várták az időt, hogy inquisitorokká legyenek s a zsarnoki félemlités reménye eltürette az örökös rettegést. Miután dogenak Nicola Marcello választatott (1473), határoztatott, hogy a doge fiai és unokái, mig atyjok él, semmi hivatalt, méltóságot vagy javadalmat se nyerhessenek, sem valamelly tanácsba föl ne vétessenek, kivéve a nagy tanácsot, de ide is szavazat nélkül; a Tizek közé ellenben a dogenak egy fivére megválasztathatott.

Cyprusi királyság.

Lusignani Jakab, természetes fia III. János cyprusi királynak (— 1458), egy, Savoyai Lajoshoz férjhez ment nővérének rovására, magának követelte ama szigetet, melly Jerusalemért kárpótlásul a Lusignani családnak volt adva. Megkisértette az elfoglalást és sikeresen (1473), mire elismertetést eszközölvén ki az egyiptomi sultántól, kinek Cyprus hűbértartománya vala, midőn pénz nélkül látta magát, elfogadta Marco Cornaro velenczei kereskedőnek és saját bankárának ajánlatát, ki unokájának, Katalinnak kezével százezer aranyat adott neki. Hogy ne vettethessék szemére Katalinnak az alacson származat, sz. Márk köztársasága leányának fogadta őt. És e külsőség a legjelentékenyebb szerzeményt vonta maga után. Mert miután Lusignani Jakab 1475-ben meghalt, a köztársaság, mint Katalinnak anyja, magát örökösül tolta fel, s eléje adván a fiatal özvegynek a törökök általi fenyegettetését, rábirta, vagy kényszeritette őt, hogy lemondva Cyprusról (1489) Treviso melletti Asolo várába vonuljon, hol a gyönyörélvek és olvasmányok elfeledteték Katalinnal az uralkodást. Melly sziget Velenczének jó borokat, gabonát, olajokat s más czikkeket adott. A ki e foglalás jogossága ellen volt, vizbe kelle fulasztatnia.

Mennyi háborúba keverte Velenczét az olasz ügyekbei avatko-

[1]) Lásd a XII. könyv 190. lap.

zása, láttuk; de a Tizek, kik hóditással nagyságra, a keleti tőzsdék által pedig gazdagságra törekedtek, felköltötték a hatalmak féltékenységét, mellyek aztán egyesültek a köztársaság nagy hatalmának korlátolására.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

Hansa-városok.

Mit a déli tengereken az olasz városok, azt vitték végbe északon a Hansa-városok. A déli és Rajnamelléki német városok számos szövetséget alakitottak az apró zsarnokok ellen, de alsó Németországban nem találunk ollyakat egész a XIII. század elejéig, a mikor is némellyeket már szövetségben látunk, de hogyan és mióta, nem tudhatni [1]) Tengerpartokon vagy nagy folyók mellett fekve, nagyobb tevékenységet fejthettek ki, mint a déli városok; miért is nagy gyorsasággal gyarapodtak, különösen mióta a kereszteshadak Poroszországban s Livoniában sok helyhatósági várost alapitottak. Ekkor

[1]) Téved, ki azt hiszi, hogy e szövetkezés Hamburgnak Lübeck-kel 1241-ben kötött szerződéssel kezdődik. A *Hansa teutonica* név legelőször 1315-ben fordul elő. *Hans* annyit tett, mint kereskedelmi társulat, vagy áru-vám. 1360-ban a szövetség ezen városokból állott: Lübeck, Hamburg, Stade, Brema, Wismar, Rostock, Stralsund, Greifswald, Anklam, Demmin, Stettin, Kolberg, Kiel, Neu-Stargard, Kulm, Thorn, Elbing, Danzig, Königsberg, Braunsberg, Landsberg, Riga, Dorpat, Reval, Pernau, Köln, Dortmund, Soest, Münster, Coesfeld, Osnabrück, Braunschweig, Magdeburg, Hildesheim, Hannover, Lüneburg, Utrecht, Zwoll, Hasselt, Deventer, Zütphen, Zieriksee, Briell, Middelburg, Dordrecht, Amsterdam, Kampen, Gröningen, Arnemuyden, Harderwyk, Stavern, Wisby (Gothland szigetén). Szövetségben álltak még: Stolpe, Halle, Paderborn, Lemgo, Höxter, Hameln. A legvirágzóbb korszakban 72—80, szavazatos követük vala, hozzájok járulván a következő városok: Arnheim, Aschersleben, Berlin, Boldward, Boroszló, Krakó, Duisburg, Eimbek, Emden, Emmerich, Odermelléki Frankfurt, Göttinga, Goslar, Halberstadt, Helmstädt, Hervorden, Münden, Nimveg, Nordheim, Quedlinburg, Rügenwalde, Ruremonde, Salzwedel, Stendal, Uelzen, Wesel.

Lásd: **Werdenhagen**: *De rebus publicis hanseaticis.*

Sartorius, *Gesch. des Hanseat. Bundes und Handels.* Göttinga, 1802—8, VIII. k.

Hagemeyer, *De foedere hanseatico.*

Mallet, *Hist. de la ligue anséatique.* Genf, 1805.

Lappenberg, *Urkundliche Gesch. der deutschen Hansa*, Hamburg 1830. II. k.

nyertek rendezetet a Hansa-városok; 1361-ben követi gyüléseik határozmányai irásba kezdtek foglaltatni, és midőn a IV. Valdemár elleni háboru után Kölnben gyülést tartottak, a szövetségnek addig szóbeli egyezményeit irásban tették le (1368).

Az első Hansa-szövetség városai tartoztak kölcsönös egyenlőséget biztositani, de utóbb változtak az egyezmények minden egyes városnak hajlamai s fekvése szerint. Vannak fenmaradt adataink ezen városok szövetségéről, mikből kitünik, hogy a bevétetni kivánó város tartozott kérvényt beadni, s ha a megvitatás után a bevétetés kimondatott, erről tudósittattak mindazon országok, mellyekben a Hansa-szövetség szabadalmakkal birt. Megkivántatott, hogy a belépni kivánó város semmiféle fejedelemtől ne függjön, hanemha a császártól. A tengeriek előnynyel birtak a földköziek fölött. Az egész szövetség előbb három, utóbb négy alszövetségre osztatott, Lübeck, Köln, Braunschweig és Danzig központi városok alatt. Minden alszövetség a maga központján évenkint gyülést tartott, minden három évben pedig valamennyinek követei összegyültek többnyire Lübeckben, kivéve a netalán rendkivüli összegyülekezést. Minden város hadijárulékot adott, katonákban és hajókban, s az átalános költségek szövetségi adóból födöztettek, melly minden kereskedelmi jövedelemre kivetve volt.

A német lovagrend nagymesterének helye is szavazata is volt a szövetségi gyülésen, majdnem minden porosz város tag volt, s az egyezményekben Poroszország és Livonia soha sem maradt emlitetlen. A londoni, brugesi, bergeni és nowgorodi fő tőzsdék követei bebocsáttattak a gyülésbe, de szavazattal nem birtak, hanem csak jelentést tettek az ügymenetről, s a módokról a kereskedelem felvirágoztatására. A fejedelmek is részt vettek néha saját érdekeik előmozditása végett, vagy legalább követeket küldtek, kik azonban a határozmányokba be nem folytak. A követet nem küldő városok birsággal fenyittettek, mellynek lefizetéseig ki voltak zárva; a késedelmezők a napok mennyiségéhez képest birságoltattak, melly birság végett polgáraik letartóztathattak. A tárgyalandó ügyeket többnyire a vandal vagyis baltitengermelléki déli városok követei előre határozták meg. Minthogy rablók háborították az utakat, a követek a szövetség védelme alatt álltak, s a város, mellyhez legközelebb fogattak el, tartozott gondoskodni, hogy szabadságba helyeztessenek.

Később gondoskodtak közös tengeri jogról, mellyre egyes városok, különösen Hamburg (1276) és Lübeck (1299) majdnem egyszerre mutattak példát; e tekintetben azonban sokáig le nem győzet-

hettek a nehézségek, s a szövetségesek csak 1614-ben tettek közzé hajózási s kereskedelmi törvénykönyvet.

Hármas czélt ügyekeztek elérni: kiterjeszteni kereskedelmöket a külföldre s egyedáruskodni ott, hová eljuthattak; védeni egymást kölcsönösen szárazon ugy mint tengeren; saját ügyeiket saját biráik által intéztetni el. Kötelezték magukat tiz évre, fentartani a békét és biztonságot mindenki ellen, a császár és a törvényes főur jogai mindenkorra sértetlenül maradván. Ha valamellyikök megtámadtatott, a többi közbevetette magát a békeért, különben pedig segélyt nyujtott a meghatározott módok szerint. Egy sem üzenhetett háborut a legközelebbi négy város helybenhagyása nélkül. A maguk közti viszályokban soha sem volt szabad idegen segélyt igénybe venniök, hanem tudósitniok kelle a lübecki kormányszéket, melly a barátságos kiegyenlitéssel vagy az itélet hozásával négy várost hatalmazott meg. Idegenekkel egy sem köthetett békét vagy szövetséget a többieknek beleegyezése nélkül [1]). Némellyek teljes szövetségi jogokkal birtak, másoknak nem volt szavazatuk a gyülésen, mellyek tudnillik csak mintegy barátságos viszonyban álltak, vagy épen valamelly szövetséges város alattvalói voltak. A szövetségbe lépés főfeltéte vala kiszolgáltatni a szövetséggyülés által meghatározott pénzösszeget és katonailletéket.

Azon okok között, mellyek miatt valamelly város a szövetségből kizárathatott, első volt a polgároknak az elüljáróság elleni fellázadása; annyira féltek a fejetlenségtől! hogy azonban illy lázadásra alkalom se adassék, a szövetséggyülésnek jogában állott elégtételt szolgáltatni a panaszt emelő polgároknak. Hasonló büntetés érte azon várost, melly az ellenséggel tartott, vagy a szövetséggyülés határozatának ellenszegült, vagy pedig nem a szövetségi, hanem idegen törvényszékhez fordult. Halászat, bányák, földmüvelés s az ipar a Balti tenger összes partjain az ő kezeikben vala; számukra szállittattak a svéd, dán és norvég áruczikkek; részökre müveltettek a cseh- és magyarországi bányák; északi Németországból sört, lisztet, gabonát, vásznat s durva posztókat; Poroszhon- és Livoniából lent, kendert, fát, gabonát, kátrányt, szurkot, hamuzsirt, viaszt és mézet, mik ide Lengyel- és Oroszországból hozattak; Angolhonból gyapjut, czinnt és bőrt hoztak ki; a szászországi és Rajna-melléki városok bort, vásznat és a Hartz-erdőségi fémeket szállitották; mindezen czikkeknek központi főraktára Németalföldön Bruges városa vala [2]).

---

[1]) **Sartorius**, a fönebb idézett munkában.

[2]) **Almeyer**, *Hist. des relations commerciales et diplomatiques des Pays-Bas avec le nord de l'Europe.* Brüssel, 1840.

Bergenben a Brücke nevezetü legjobb városrészt birták, melly huszonkét ház- és kertsorból állott, két lelkészségre osztva; minden házsornak külön neve s a legnagyobb hajókat is befogadó kikötőre nyiló homlokzata vala. A kertekben nagy áruhelyek s raktárak álltak, mellyek fölött az első emeletben az ügynökök laktak, a másikban voltak a konyhák és az éttermek. Minden kert tizenöt-harmincz család által volt elfoglalva, s minden családot egy főnök (husbonde), aztán bizományosok, társak, segédek és hajóslegények képeztek. Nyáron minden család külön konyhát s asztalt tartott, télen egy terembe gyültek össze, melly teremnek nagy tüze a füstöt nyilt kürtőn bocsátotta ki; asztalt azonban télen is külön tartottak.

A husbonde hatalmat gyakorolt alattvalói fölött, s még testi büntetéssel is fenyithette őket. Két aldermanból (bíróból) és tizennyolcz ülnökből álló tanács tartotta fenn a rendet, s egyenlitette ki a viszályokat; fölebbezni a lübecki szövetséggyülésre lehetett. Az ügynökségnél senkinek sem volt szabad nőt tartani, hogy megőriztessék a béke és a titok, mellynek elárulása, mint maga a polgárok városrészének meglátogatása is halálos büntetés alatt tiltva volt; éjen át iszonyú ebek és örök fogadták a közeledőt. E tőzsdelakók, az ülnököket kivéve, nem voltak kereskedők, hanem azoknak szolgái, s tizévi szolgálat után visszatértek Németországba. A tőzsde csekély, az árukra vetett vámból s birságokból bejött pénzen tartatott.

Miként a görög és lombardiai, ugy a hansa-féle köztársaságok is háboru által állapultak meg; 1368-ig csak növekedtek számban; de ekkor száztizenhét város szövetkezvén össze Kölnben, háborut üzentek IV. Valdemár dán királynak.

Ha egyesitik vala erejöket, nagyszerü kisérleteket tehetendettek, s felhasználva a körülményeket, képesek lettek volna biztositani függetlenségöket, szövetséges köztársaságot alapitni, leigázva a szomszéd fejedelmeket. De az ő czéljok kölcsönös védelmi társulás és a kereskedelmi kiváltságok élvezete vala; némellyek nem birtak csak annyi területtel, mennyit falaik körülfogtak; mások hatalmas és féltékeny államok közt feküdtek; mások meg még csak függetlenek sem voltak. Mikép lehetett volna tehát ennyi különféleséget, ennyi különböző érdeket egyesiteni? megszüntetni a nagyok hatalomvágyát, a kicsinyek féltékenységét, valamennyinek pedig saját törvényhozási jogát?

Nem egyesülhetvén tehát annyira, hogy szövetségeseiket a közösen hozott határozmányok elismerésére s a közjó felkarolására szo-

rithatták volna, fejetlenségbe estek. Egyezkedésre lépett mindegyik idegen államokkal; háborogtak s érdekeik különbsége szerint ártottak egymásnak. Aztán a politikában járatlanok s önzők is levén, minők a kereskedők lenni szoktak, nem tudtak magasabb eszmékre emelkedni; és igy legvirágzóbb állapotukban sem birtak sem bátorsággal nagy vállalatokba fogni, sem kitartással azok kivitelére, és nem találkozott jeles fejedelem, ki nagyszerü tervek létesitése végett élökre állott volna.

Azután alapjok nem az élénk versenyzés, hanem szabadalmak élvezése s az idegenek kizárása vala. Magánjogukat a kicsinyletesség s egyedárusság jellemzi.

És midőn az európai kereskedelemnek indiai uj utja eltörölte az egyedárusságot, melly erejöket képezé, ők fel nem fogva az uj szellemet, makacsul ragaszkodtak régi szabadalmaikhoz, mig mások az uj állást felfogták és hasznukra forditák. Különben e szövetség már hanyatlásnak indult a szerint, a mint Európa szilárduló országai érezni kezdték, hogy az ama kereskedelmi nyomás alóli felszabadulás lehetséges.

Nowgorodban a hansaféle ügynökség házai s a katholikus templom szokás szerint elkülönitve voltak, s éjen át örök és kuvaszok által őriztettek. Leginkább posztót szállitottak ide, kizárva minden más kereskedőt, sőt még az oroszokat is arra szoritva, hogy csak az ügynökséggel becserélt árukat adhassák el. Viszály s versengés támadt ebből: az oroszok panaszkodtak, hogy a németek minőségben is mértékben is csalják öket; többet azonban tenni nem mertek, s mihelyt a hansaiak Nowgorod odahagyásával fenyegetőztek, az oroszok legott elfojták boszuságukat, félvén, hogy túl nem adhatandnak a németek nélkül saját terményeiken s hogy nem lesz kitől saját maguknak ruhát vásárolni. III. Iván gondolkodott, mikép vessen véget e zsarnokságnak. Már akkor, midőn bevette Nowgorodot (1477), és sok gazdagot belebb költözni parancsolt, a Hansa sokat vesztett; miután pedig a hansaiak elfogtak s elitéltek némelly oroszokat mint pénzhamisitókat (1494), a czár visszatorlásul elfogatta a németeket s elkoboztatta javaikat. Legtöbben elszöktek, némellyek pedig évekig is fogságban maradtak, és a nowgorodi tőzsde szétraboltatott.

Ezután fáradatlanul azon voltak a hansaiak, hogy helyreállitsák a régi szabadalmakat. Azonban mig Lübeck az egész szövetség javára czélozott, a livoniai városok csak magukról gondoskodtak, miért is egyenetlenség ütött ki köztük. Midőn pedig utóbb az angolok felfödözték az archangeli utat a Fehér-tengeren át (1553) s IV. Iván

vámmentesnek nyilvánitá az uj utat, a Hansa városok ezt nagyon megérezték, annál inkább, mivel amazok ellátták az oroszokat fegyverekkel, mik a Balti-tengeren mindig tiltott czikkek voltak. Ekkép véget ért a hansaiak egyedárussága, nem tartatván fel számukra, csak nehány szabadalom, különösen Lübeck városa javára.

Svédhonban a XIV. század végén a hansaiak kezében volt a kereskedelem, tőzsdék nélkül, de azon nevezetes kiváltsággal, hogy Stockholmban és más tengeri városokban a helyhatósági tanács felét ők képezék. Amaz ország viszontagságai közt meg volt nehezitve a hajózás, melly a háboruskodók győzelmei szerint majd hanyatlott, majd emelkedett. Trónra lépvén Wasa Gusztáv Lübeck segélyével (1523), ennek, Danzignak s az ezek által kijelölt más városoknak is vámmentességet s teljes egyedárusságot engedett, annyira, hogy a sundi s belti hajózást még saját alattvalóinak is megtiltotta; minden, az egyezmény értelmezése vagy végrehajtása körül felmerülendett viszálynak Lübeckben négy lübecki és négy svéd tanácsos által kelle elintéztetnie. Ezen példátlan engedményeket, mellyek adására hála vagy szükség által kényszerittetett, meg akarta ő szoritni; de mikép teheté ezt, mig Lübeckben terhes adósságai voltak? Ezek kiegyenlitésére s apró más előnyök kedvéért a lübeckiek beleegyeztek az általános kárvallásba, de midőn segélyt nyujtottak a nyugtalankodóknak, Wasa Gusztáv megfosztá őket kiváltságaiktól s másokat és saját alattvalóit szólitá fel a kereskedelem kezelésére. Később Gusztáv Adolf megalapitván a svéd kereskedelmi társulatot, s hansaiaktól az egyedárusság minden reményét elvette.

Norvégiában lerontatták a hansaiak egy kalóz által Bergent, melly legkedvezőbb fekvésü városból a kereskedelem fel egész Grönlandig üzetett, melly gyarmat akkoriban elveszett. A kirablott bergenieknek most segélyt nyujtottak, átvevén biztositékul a házakat és telkeket, miáltal a város nagyobb részét birtokukba keritették. Utóbb tüzvész pusztitotta el a várost s a németek még jobban épitették azt fel s ugy viselték magukat mint tulajdonos urak, s mindennemü hatalmaskodást megengedtek maguknak. III. Kristóf király megkisértette hollandokat hozni be, de nem sikerült neki (1446); azonban mikép ő ugy utódai is mindig oda törtek, hogy országukat ama kereskedői zsarnokságtól megszabaditsák. Sikerült végre a dolog Walkendorf Kristóf kormányzónák (1556—60), ki egymásután nyirbálgatta a hansaiak szabadalmait, csak a tőkehal halászását hagyván meg nekik, és igy a hansaiak kereskedelme itt is véget ére.

Dánországban a hollandok és angolok vetélyével kelle talál-

kozniok; de azért mégis nevezetes szabadalmakat vivtak ki maguknak. Később Lübeck ki akarta zárni a hollandokat, sőt országukat is elfoglalni szándékozott, de a kereskedelem uj módjai által e tervezetek füstbe mentenek.

A legnevezetesb brugesi ügynökség sokat szenvedett, midőn Vakmerő-Károly e várost a legszigorubban megbüntette; s bár utóbb I. Miksa által pártfogásba vétetett, hanyatlania kelle mégis, miután a rajna-melléki, alsó-szászországi s holland városok nem akarták a fenntartási költségeket viselni. A raktárak használata helyett tehát sokan magánosaknál tették le áruikat, és nagyobb hüség- s becsületességgel folytattatott a bizomány-kereskedelem.

A mint lassankint hanyatlott a hansaiak kereskedelme északon, s a mint a hollandok és angolok is vetélykedni kezdtek, Bruges jelentéktelenné lőn, s a más nemzetbelieknek tizenöt raktára különféle helyekre széjjelhordatott; a hansaiak pedig megmaradtak még, de midőn láták, hogy régi intézményeik az uj eszmékkel össze nem férnek, átköltöztek ők is Antwerpbe. Itt német lassusággal 1510-től—36-ig arra törekedtek birni társaikat, hogy ott nagyszerü épületet emeljenek; de a bekövetkezett zavarok véget vetettek e tervezésnek.

Angolországban a királyok csakhamar észrevették, hogy az idegenek bátoritásánál jobbat is tehetnek, s hogy a belföldi hajózás előmozditása az ő javukat mozditandja elő. Azért is a felmerült viszályokban rövidséget szenvedtek a hansaiak, kik miután előbb az angolokat a Balti-tengeren minden kereskedésből kizárták, most szabadon kellett azt nemcsak itt, hanem Poroszhonban s a Hansavárosokban is megengedniök, ha Angolhonbani jogaikat megerősittetni ohajtották (1474). De nem is tudott Angolhon megmenekedni a németektől, miglen VI. Eduárd (1552) megsemmité az összes német szabadalmakat azon ürügy alatt, hogy a hansaiak nemcsak saját, hanem más országbeli kézmüvekot is hoztak be, s kivittek egy év alatt negyvennégyezer vég angol posztót, holott az egész nemzet használatára ezerszáz vég is elegendő leendett. Az akkori közgazdászat tehát hibának tartá megengedni, hogy a belföldi árukat nagyobb menynyiségben idegenek vigyék ki! Viszontorlásul a hansaiak is megtiltottak minden közlekedést Angolországgal, melly rendszabály azonban ennek javára ütött ki. Erzsébet alatt olly egyezmény köttetett, hogy a hansaiak egyenlő jogokkal birjanak a belföldiekkel; de midőn a németek Erzsébet tilalmának daczára Spanyolhonba élelmi s hadiszereket szállitottak, a királynő elfogta hatvan megterhelt

hajójokat s nem hallgatva a követelésekre, vissza nem adta: s ez helyrepótolhatlan csapás volt, mellyre a németek csak üres szószaporitással felelhettek, mint Napoleon, ki az angol ipart lopásnak nevezte.

Spanyolország készséggel nyitotta meg kikötőit a hansaiaknak; ellenben kizárta a hollandokat, kiknek terjeszkedése uj és hatalmasb vetélytársakat hozott mozgásba. Az egykor rettegett Hansa-szövetség ekkép erőtlenségre lőn kárhoztatva, miglen a harminczéves háboru ama gyönge létnek is véget vetett s az 1669-i utolsó szövetséggyülésre csak hat városnak követei jelentek meg. A kereskedelem elhitette ekkor magával, hogy az ő legfőbb eleme a szabadság.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

Scandinavia.

A müvelődés által módositott de meg nem változtatott északi népekre nézve, habár jól müvelt földeken laknak, még most is gyönyört adó a háboru: kalandos járatokban meglátogatni szeretik a szelidebb égaljt, a hálásb földeket, de — hogy szülőföldükre mindig visszatérjenek. Legnagyobb ingerlés volt valakinek ezt mondani: Szülőföldeden kivül nem ismersz más országot. A bölcsek különféle nyelvek tanulását ajánlák, leginkább pedig a latint és az olaszt, mint mellyek messze földön értetnek. Azért is sok ifju látogatta az oxfordi, római, párizsi s erfurti tanodákat; mások Konstantinápolyban adták zsoldba vitézségöket; némellyek mint keresztesek Palaestinába mentek, mások az apostolok küszöbéhez zarándokoltak; és az udvarban senki sem jelenhetett meg, ki különféle nemzetek életéről és szokásairól nem tudott beszélni.

Theodorik szerzetes évkönyvet irt Norvégiáról a XII. század elején. Sveno Akeson és a Grammaticus Saxo, Abslan püspök rendeletére, kinek titkárai voltak, megirták Dánország történetét 1200 körül; az előbbi rövid és száraz, az utóbbi szabatos és jobb iró; mindketten sajátságos hagyományokat őriztek meg, habár időrend és itészet nélkül. Kevesb emlék maradt fenn a svédeknél s az is a XV. századig csupa mese. Scandinavia hármas országának történetében tehát senki se keressen itészeti bizonyosságot; elég tudnunk, hogy mindegyikben egy-egy király uralkodott, azon hatalom nélkül, melly szükséges a hatalmas hübéresek féken tartására; sőt háboru-

ban álltak ezekkel s a pártok szeszélye szerint majd fölemeltettek, majd leverettek.

Dánország. Az Estrithidák.

Dánországban Estrithnek, Harald Blatand unokalányának ivadékai uralkodtak [1]). Nevezetesb ezek közt IV. Kanut (1080), ki legszigorúbb volt a nép iránt, és legengedékenyebb a papság irányában. A nép fellázadván, meggyilkolta öt a templomban, a papság pedig a szentek közé sorozta, mint Dánország első vértanuját. Fivére, III. Erich (1095), országának legnagyobb s legerősebb férfia s korának legértelmesebb fejedelme, a Jobbik czimre érdemesité magát. Lemondott azon jogról, hogy a rendek beleegyezése nélkül hadat üzenhessen; elutazott Rómába, és sürgette Kanutnak szentté hirdetését; kinyerte egyuttal, hogy Lund érsekséggé s az egész észak fővárosává emeltessék. Minthogy fogadalmat tett volt, hogy mint keresztes a Szentföldre megy, bár alattvalói vagyonuk egy harmadát felajánlották a fogadalomtóli feloldoztatása kieszközlésére, mégis elment, és Cyprusban meghalt (1103).

Hosszu viszongása után a trónkövetelő fejedelmeknek Nagy Valdemár foglalta el a trónt (1157). Ennek uralkodása nagy részét a bálványozó vendek megfékezésére kelle forditnia, kiknek szentélyök Rügen szigete vala, s kik kalózkodásukkal folyvást háborgatták a Balti-tengert és Dánország partjait. Már III. Eugen pápa (1147) kereszteshadat hirdetett volt ellenök, de kevés sikerrel; most Valdemár összeszövetkezett a német fejedelmekkel s Veresszakállu Fridrik hübéresének vallá magát azon föltét alatt, hogy investiturát nyerend tőle az összes vend tartományokra. Ekkép támogattatva meghóditá Rügent (1168) és Svantovit bálvány helyébe erőhatalommal a kereszténységet vitte be, és Herta nem is jött ki többet, mint szokott volt évenkint, a rejtélyes erdőkből, hogy a szent tóban megfürödjék.

Fia, VI. Kanut (1182) alatt a dánok a többi curópaiakkal majdnem egyenlő müveltségre emelkedtek, utazások és fiaiknak Párizsban neveltetése által. A ki szabad birtokká akarta tenni hübérét, meg kellett azt váltania. Folytatván a vendek elleni háborut (1184—88), meghóditotta Slavoniát, s Hamburg és Lübeck városokat is meghódolásra szoritá. Ekkép utódja II. Valdemár (1202) a dánok és szlávok királyának, Jütland herczegének s Nord-Albingien urának czimét vehette föl. A krónikairók állitják, hogy volt neki nem keve-

[1]) L. a X. könyv. 71. lap..

sebb, mint 1,400 hajója, 160,000 fegyveres; jövedelme pedig állott 21,900 (4000 fontos) Last gabnából, 4,745 (280 fontos) Schiffpfund vajból, 3,285 Schiffpfund mézből, 9,855 darab ökörből, 109,500 birkából, 73,000 sertésből s 319,000 márka vert ezüstből. Megtámadta s meghóditotta az estheket (1219); akkor először terjesztve ki a dán hatalmat az Esth földön.

Gunzelin nevü ipja után örökölnie kellett volna Schwerin grófságot, mellyet azonban Gunzelin fivére Henrik is igénybe vett; s minthogy fegyverrel nyiltan nem mert föllépni, az udvarhoz jött s vadászaton árulás által elfogta Valdemárt fiával együtt s egyik várába vitette őket (1223). A pápa óvást tett ezen, minden jog elleni erőszak ellen, de a császár, a maga javát tartván szem előtt, sürgette Henriket, adná át Valdemárt neki, és legalább azt az igéretet csikarta ki, hogy a királyt csak a birodalomra nézve hasznos feltétek alatt ereszti szabadon. Salza Hermann, a német lovagrend nagymestere, a pápa rendeletéből közbevetette magát, de midőn ki nem egyenlithette a dolgokat, mind Valdemar, mind Henrik hivei fegyvert ragadtak. Orlamundei Albert, a főnemesség vezére s az ország kormányzója, fogságba esett; mire aztán egyezkedés következett (1225), melly szerint Valdemar tartozott váltságdijul negyvenötezer márka ezüstöt fizetni s visszaadni a birodalomnak az Eider és Elbe közötti földet és az összes vend birtokokat, Rügen sziget kivételével. Ezenkivül még több áldozatot is kelle tennie Albert vezér megszabaditására. Lübeck közvetlenül a birodalomtól függő maradt, mint szintén a mecklenburgi herczegek, és a dánoknak a szlávok fölötti uralma is megszünt.

Alig hogy szabaddá lett Valdemar, éjjel nappal csak boszut lehelt, s fölmentetvén a pápa által kierőszakolt esküje alól, fegyverkezést s csatákat kezdett, de legyőzetve s megsebesitve, ujabb lemondásokra kényszerittetett. Elveszté ekkép a Győzelmes czimet, de a melly annál szebb, megnyerte a Törvényhozóét, megjavitva (1240) Scania (Schonen) és Seeland törvényeit és jobbakat alkotva a többi tartományok számára.

Fia, VI. Erich áldozatává lett Abel fivérének (1241), ki megöletvén csatában a frízek által, semmiféle egyház által be nem fogadtatott eltakaritásra, hanem egy mocsárba vettetett, mellynek (lidérczes) lángoló kigőzölgése a testvérgyilkos lelkeül tartatott. Kristóf, a harmadik fivér, a papsággali viszálya által csak növelte a zavart, melly amaz országban már megtestesültnek látszott (1252).

Az előbbi királyok keveset bizván a hübéri hadseregben, idegen zsoldosokat fogadtak, s igy elszoktatták a dánokat a fegyver-

forgatástól s nyomták aztán őket terhes adóztatással. Hasznára ügyekezett ezt forditni Erlanodson Jakab, elsőrangu családbeli tanult főpap, ki fennhéjázó volt terveiben, és ügyes azok kivitelében. Mint IV. Incze káplánja, lundi érsekké neveztetvén (1241), birtokba vette a javakat, a nélkül, hogy investiturát kért volna; s miután azon idők zavara a vétket büntetlenül hagyta, a gonosztevőket saját törvényszéke elé kezdte idézni személykülönbség nélkül; aztán erősségeket épitett, adókat vetett ki, megváltoztatta Scania törvénykönyvét, a király kihallgatása nélkül; kitétette ennek trónját a templomból s erőszakoskodással vádolá őt a pápánál; szövetségre lépett aztán a norvég királylyal és zsinatot hiván össze Wedelbe, kihirdette az alkotmányt, melly kezdő szavaitól Cum ecclesia danica-nak neveztetik, s mellyben határoztatik, hogy, miután a dán egyház üldözésnek van kitéve, s a papság nem védetik világi hatalom által, ha netalán valamelly püspök a király rendeletére vagy tudtával elfogatik, megcsonkittatik vagy megsértetik, az ország azonnal egyházi tilalom alá vettessék, és ha egy hónap alatt elégtétel nem adatik, kiátkoztassék.

Ez hadüzenet volt. Az érsek fondorkodni kezdett az örökösödési rend megváltoztatására, a király elfogatja őt, a püspökök egyházi tilalmat mondanak ki, és Kristóf nem sokára megmérgeztetik (1259). Özvegye, pomeraniai Margit, meg tudta menteni a koronát fia, VII. Erich, a Rövidlátó (Glipping) számára; hadat viselt Abel nevü unokája ellen, ki elfoglalta volt Schleswig herczegséget; de nem sokára fiával együtt fogságba esett. Kiszabadulván több urak közbevetése által, fiával együtt egyházi átok alá vettetett, mivel vonakodott a pápai követ itélőszéke előtt megjelenni. Végre Lyonban megtörtént a kiegyezkedés (1274), ugy, hogy a király némelly kárpótlásokat fizessen, az investituráról mondjon le, s ne is kivánhasson a főpapoktól hadi szolgálatot.

A nemesek is fellázadtak a gyáva s tétlen Erich ellen s olly egyezkedés aláirására kényszeriték, mellyben meghatároztattak az ország jogai. Utóbb Stigo Anderson, az ország főhadvezére, megboszulandó neje meggyalázását, a királyt megölé (1286). A gyilkosok menhelyet találtak Norvégiában, miért is VIII. Erich hadat üzent azon országnak, s minthogy a lundi érsek nem akarta a gyilkosokat egyházi átokkal sujtani, befogatta őt s csufságul rongyruhába öltöztetvén azt, börtönbe hurczoltatta, a levéltárban talált adományleveleket pedig megégettette. VIII. Bonifácz követet külde oda a dolgok kiegyenlitésére, de midőn czélt nem érhete, egyházi tilalom alá veté az or-

ságot, miből olly zavarok fejlödtek ki, hogy a király kénytelen volt meghajolni.

Elhallgatjuk VIII. Erichnek bel- és külháboruit, hogy megemlitsük az általa Esthland számára kiadott hübéri törvényeket, mellyek érvénynyel birtak mindenütt, hol a német lovagrend uralkodott. Fivére II. Kristóf (1320), bár lázadást kisérlett Erich ellen, mégis utódjává lett, lemondva azonban számos királyi előjogról, s a többi közt arról is, hogy uj adókat vethessen ki. Adómentesnek s önhatóságúnak kelle a papságot nyilvánitnia, s köteleznie magát, hogy idegeneknek nem adand javadalmakat, hogy nem üzenend háborut a rendek beleegyezése nélkül, hogy nem alkotand törvényeket országgyülés nélkül, mellynek minden évben össze kell vala gyülnie. Megszorittatott ekkép az egyedurság a nemesi és egyházi förendurság által, a nélkül azonban, hogy a polgárok és a földnépe befolyt volna a törvényhozásba. De ez engedmények által sem nyerhette meg magának a papságot és a főurakat; sőt ezek fölkeltek és megfosztották öt a hatalomtól (1326), s az ország hat herczegségre osztatott. u. m. Schleswig, Jütland Fioniával (Fünen) s az ettől függő szigetekkel, Seeland és Langeland szigetek, Scania (Schonen), Halland, Laland sziget és Esthland herczegségére.

Polgári harczok folytak, miglen IV. Valdemar (1340), Kristóf fia, királynak üdvözöltetett. Ez hadban és politikában jártas, erőteljes, balsors által megedzett lévén, visszafoglalta a különféle tartományokat, kivéve Esthlandot, mellyet eladott a német lovagoknak. Nyilván rajta volt, hogy a korona jogait uj érvényre hozza; a hadseregbe szigorú fegyelmet és idegen rendszert hozott be s adókat vetett ki, hogy az elzálogositott uradalmakat visszaváltsa. Jütland e miatt fellázadt ellene, de Valdemar fegyvert ragadva győzött (1360); s legyőzte a Hansa-városok szövetségét is, melly féltékeny volt a dán nemességre, miután ez a normann ősök példájára, kereskedelem által gyarapodni ügyekezett. De még hatalmasb szövetségre léptek (1368) a hansaiak a svéd királylyal, a holsteini grófokkal, a schleswigi és mecklenburgi herczegekkel s a jütlandi nemesekkel, hogy megöljék Valdemárt és visszafoglalják az elvesztett birtokokat. Valdemar Csehországba IV. Károly császárhoz menekült, ki megidézte a lázadókat, de siker nélkül; végre a Hansavárosok mégis kedvező föltétek alatt békét kötöttek, s Valdemar visszatért országába. Az ő érdeme, hogy ennyi viszongás közt az ország teljesen föl nem bomlott; sőt biztositva volt a tulajdon, és előmozditva a kereskedelem. Kedvelte a tudományokat is s leginkább a történelmet. Uj

run betüket talált fel s ezek szerint iratván le az irott emlékeket, a régi kőfeliratokat letöröltette.

Vele bevégződött az Estrithidák uralkodóháza (1375); szép és kellemes lánya Margit férjhez ment (1363) II. Hakóhoz, ki a Svédhonban uralkodó Folkungerek törzséből vala.

Norvegia.

Norvegiában III. Olafnak, ki oda a művelődést bevitte, utódja III. Magnus volt, ki meghóditván a Hebrida, Orkád, Anglesey és Man szigeteket, ezek kormányzását Sigurd nevü fiára bizta, Szigetek királya czimével ruházván őt fel; megkisértette Irhon elfoglalását is, s már bevette Dublint, midőn mocsárak közé szorittatva, odaveszett (1103). Fiai megosztották maguk között az országot, de a Szentföldről visszatérő Sigurd magában egyesitette az uralmat (1122); fia IV. Magnus alatt ujra felosztatott az ország, aztán egész sora következett a trónkövetelőknek, kik folytonos háboruságban tarták a hazát, miglen az ötéves VI. Magnus megkoronáztatott a pápai követ jelenlétében, melly első norvég koronázás volt, s az ország választó királyságnak nyilvánittatott (1163).

Rettentő vetélytársaul lépett föl Swerrer, a legnagyobb ember, kit Norvegia nemzett. Az alacson sorsu apától nevelt s papságra szánt fiunak édes anyja csak egyszer kijelenté, miszerint őt III. Sigurdtól fogantatta. Swerrer ekkor az elégületlen pártosok élére állott, kik mivel erdőben élve nyirfasarukat viseltek, nyirfalábuaknak (Birkibeins) neveztettek, s ezek közöl hetven emberrel az erdők és norveg hegységek rémévé lesz, s királyi czimet vevén föl, megveri a királyiakat (Heklung) s megölvén Magnust (1185), elfoglalja a trónt, mellyet a sok trónkövetelő és egyházi átkok daczára, meg is tartott. Halála után (1202) fenmaradt királyi erényeinek szép hire, de a háboruk is ujra kitörtek, miglen VI. Hako (1247) elismertetvén minden párt által, meghóditá Island- és Grönlandot s bölcsen uralkodott, kiérdemelve a többi fejedelmek tiszteletét is, minél fogva az ő kormánya Norvegia legszebb korszakának tekinthető. Meghalt a Skóthon elleni háboruban, mellyet fia, VII. Magnus végzett be (1263), átengedve a Hebridákat, de évi adót fizettetve magának. Ez a királyságot választóból örökössé tette s jó egyetértésben élt a papsággal, megengedve ennek a szabad választást.

Különféle részletes törvényekkel birtak a norvegek, mik közöl fenmaradt a Gulaping I. Hakótól, 940 tájáról, összegyüjtve korábbi szokás-törvényekből, miket Békeszerető-Olaf, Szent Olaf és Jó Magnus különféle hozzáadásokkal bővitettek. A Gulaping olly tekin-

télyben álla, hogy abból Hóditó-Vilmos Angolország számára is több czikkelyt átvett. A XII. században összeszedetett s közzététetett a helyhatósági szokások gyüjteménye (Biarkeyad-rett), mint egy neme a közjognak, melly alapul szolgált más egyes városok határozmányainak is, az által különösen, hogy érintette a kereskedelmet, hajózást és halászatot is.

VII. Magnus, békitési törekvései mellett, törvényeket is kivánt adni országának, megjavitva s ujra közzétéve szent Olafnak Kidrskraá-ját (udvari jogát); és a nemzeti gyülés 1274-ben megerősité az átnézett s elfogadott régibb törvényeket. E törvénykönyv szintén Gulaping nevezet alatt az ország közjogává lett, s érvényben maradt 1557-ig. E törvénykönyv szerint minden, kinek hat márka ezüstnyi értékü vagyona volt, tartozott egy, két vaskarikáju kis vörös paizszsal, egy dárdával s egy karddal birni; a tizenkét márka birtokosa tartozott még egy hosszu paizsot s vas sisakot, a tizennyolcz márkás pedig még egy vértet is felmutatni. E fegyvernemek legnagyobb gonddal készittettek s az évenkinti nemzeti gyülésen megvizsgáltattak. A ki valamelly külbeütésről első jelentést tett, a királytól három, minden egyes törzstől pedig egy márka ezüstöt kapott, ha pedig számüzött volt, hazájába visszabocsáttatott. A külbeütés az által hirdettetett, hogy három tekintélyes ember éjjel nappal egy nyilat hordott körül, s a ki ezt látta, akár szabad, akár szolga volt, fegyverre hivottnak tekintetett. Midőn beütéstől lehetett félni, átalában igen nagy ovatosság ajánltatott, s a harczban résztvevők sok kiváltságban részesittettek, megszüntettetvén egyszersmind ellenök minden kereset s törvényes eljárás. A papság föl volt mentve az adótól, mellyet minden más lakos fizetni tartozott, azonkivül, hogy minden kerületnek bizonyos számu hajókat mindig készen kellett tartania.

Fia, II. Erich (1280), a papság ellenségének neveztetett el az érsekkeli sok viszálkodása s az egyházi tilalmak megvetése miatt; a viszály azonban végre barátságosan egyenlittetett ki. Minthogy a Hansa-városok a dánokkal, az ő ellenségeivel tartottak, azért Erich minden hansai hajót, melly a Balti-tengeren elfogatnék, szabad zsákmánynak nyilvánitott. A hansaiak ezért hadat üzentek neki, megszüntetve a gabnabevitelt; mi által Erich hajlandó lett a békére, megtéritette a károkat, sőt maga is a Hansa-szövetségbe lépett.

Az Ynglingek törzsének kihaltával Margit, Dánország örökösnője, előnyt tudott szerezni a trónkövetelők között Olaf nevü saját fiának (1376), ki összeegyesité a sokáig ellenséges két országot, ámbár

az egyesitést az is ellenzé, hogy Dánország választó, Norvegia pedig örökös királyság vala. Margit, kormányzónő lévén a kiskorú Olaf mellett, kerülte a háborut, inkább barátokat ügyekezett szerezni s szövetséget kötött a Hansavárosokkal. Meghalván fia V. Olaf tizenhat éves korában (1387), Margit Dánország véd- és fejedelemnőjének választatott, melly, északon szokatlan dolog az ő erényeinek s bölcseségének vala tulajdonitható. Norvegiában dédunokáját Erichet, pomeraniai VII. Wratislaw fiát választatta meg, kinek midőn Albert svéd király utjába állott, saját vesztére dolgozott, mivel a legfőbb svéd családok fölkelvén, trónöröklésre Margitot hivták meg (1389).

Svédország.

Hogy fölemlitsük Svédhonnak régibb viszontagságait, I. Ing (1080), ki Jónak neveztetett, legyőzte vágytársait s lerombolván az upsalai bálványtemplomot, a kereszténységet tulnyomóságra sőt uralomra emelte. A bálványozók visszavonultak Tavastehusba s innen háborgatták a svéd partokat. E miatt kereszteshad rendeztetett ellenök, s Ing elfoglalta a tartományt s fölépité benne Tawasteberget. Az egyházi ügyek a linköpingi országgyülésen rendeztettek (1152), négy egyházmegyére osztatván az ország, u. m. upsalai, skarai, linköpingi s vesterhusi megyékre, mellyek mindegyike, mikép a dán püspökségek is a lundi érsektől függött, miglen Upsala érsekséggé emeltetett. Minden svéd birtokos tartozott évenkint sz. Péternek egy denárt fizetni, a Rómában felállitott ápolda fenntartására. A pápai követ elhagyatta a svédekkel azt a szokást, melly szerint mindig fegyveresen jártak. Csak később (1248) hozatott be Svédhonba a papi nőtlenség.

IX. Erich (1155), ki az észak Szent Lajosának neveztetett el s a szentek közé iktattaték, midőn legyőzte a finneket, országának örökös háboritóit, látva a megölteket, sirásra fakadt, hogy annyi ember keresztség nélkül halt meg. Belátván aztán, hogy nem lesz tőlök nyugta, mig meg nem nyerné őket a kereszténységnek és müvelődésnek, miért is hozzáfogott ehhez, és pedig sikerrel; s megalapitá Abo városát. Megjavitottta az ország törvényeit, melly svéd törvények gyüjteménye Sz. Erich törvényének nevét nyerte. Vágytársának, Magnus Erichsonnak kezébe esvén, fejét veszté, de a svédek és góthlandiak megboszulták a jó királyt, s Magnus legyőzetett és megöletett Károly, I. Swerker fia által (1161), ki Svéd és Gothland királyának (VII. Károly) czimét vette föl. De mig a góthlandiak az ő családját, a svédek inkább szent Erich házát szeretéк, miért is II. Swerker (1199) elhatározá Erich családját utolsó izig kiirtani. Egy

fiu mégis megmenekült, a norvegek segélyével elnyerte a trónt s X. Erich nevet vett föl (1210). E király, ugy látszik, először koronáztatott meg.

Szent Erich és Swerker családjából esetlegesen, vagy egyezmény folytán felváltva választattak királyok; végre kihalt mindakét család s kezdődött a Folkungerek háza Valdemárral (1250). Minthogy ez alig volt tizenkétéves, tehát atyja Birger uralkodott helyette, nagy bölcseséggel. Megerősité a határokat, utakat és szállodákat épitett, megjavitá az igazságszolgáltatást, eltörölve az istenitéleteket. Határokat szabott a rabszolgaságnak s alapitotta Stockholmot, elzárandó a mälári bejárást az orosz és esth kalózoknak; s olly kiváltságokat adott e városnak, mellyek oda sok lakót édesgettek, s mellyek a svéd közjognak alapjává lettek.

Hanem a király fivéreinek igen nagy birtokjutalékok osztattak, vagy inkább fel vala osztva közöttük az ország. Ez féltékennyé tette Valdemárt, annál inkább, minthogy fivérei, mint lehető örökösök, népszerüekké lettek, mig maga a király épen népszerüségben sokat vesztett egyrészt dán Zsófia nejének dölyfös viselete, másrészt egy Judit nevü apáczávali szerelmeskedése miatt. Hogy mindezt jóvá tegye, elzarándokolt Jerusalembe (1272) s engedékeny volt a papság iránt, mellyet a királyi hatóságtól függetlennek nyilvánitott. Végre kitört a fivérek közt a háború, s a tapasztalatlan Valdemar legyőzetvén (1275), jónak látta visszavonulni s egy dán nő szerelmének élni.

Fivére Magnus ellenzék nélkül uralkodék, Ladulos (Zár) melléknévvel, azt jelentvén, hogy alatta nem kelle zárakat használni: olly nagy vala a közbátorság; megnyeré magának a papságot és a népet; a hivatalokra sok külföldit hitt meg, hogy a nagyokat ellensúlyozzák s a benszülöttek versenyvágyát serkentsék; kiirtá a nyugtalan Folkunger család még fenmaradt tagjait. A talgai zsinaton (1282) a papság bevallván Magnusnak az egyház iránti érdemeit, megengedé neki, hogy valamennyi egyházi javakra rendkivüli adót vessen, honnét adósságait kifizethesse, s kiközösitést szabott mindenkire, ki élete vagy koronája ellen törne. A stockholmi országgyülés is öreá ruházá minden közvagyonnak tekintett javak u. m. tavak, folyók, bányák, erdők birtoklását, s ő lecsapolva a mocsárokat, a terméketlen talajt javitva, vasat ásatva szaporitá a jövedelmet. Stockholmot sok épülettel szépité s Bonveil István párizsi épitészt számos kömüvessel és szobrászszal meghivta, s az upsalai székesegyházat a párizsi Minasszonyunk mintájára diszitette ki.

A pogányok keleti Bothnia felé húzódtak, hol Tawastehus-szal kereskedést üzének. Kincseiktől vonatva a svédek megtámadták őket állomásaikon. Magnus minden egyesnek megengedé, hogy mint sajátját birja, mit Lapponiában elfoglaland, s ekkor kezdődött e tartomány meghóditása.

E jólét fia II. Birger (1290) alatt eltünt, a ki tiz éves korában lépett a trónra, midőn dögvész, éhség és oroszok pusztiták a hazát. Uralkodása alatt erélylyel vezeté a kormányt Torkel Canutson; de fivérei polgárháborút támasztva, a ministert lefejeztetve, minden hatalmat magukhoz ragadtak; s magát a királyt is bebörtönözve, Svédhont egymás közt feloszták. Birger őket orozva meggyilkoltatja, de menekülni kénytelen s meghal Dániában; az ország pedig unokaöcscsét II. Magnus Smeck-et kiáltja ki (1319). Ez képtelen levén, tanácsa, neje namuri Blanka s ennek kegyencze Bengt által engedé magát vezettetni. A királyné fényüzése s a király bünei zavarba hozván a pénzügyet, Magnus a bajt ugy vélé orvosolhatónak, ha szent Péter adóját beszedi azon ürügy alatt, hogy a szakadár oroszok ellen háborut fog viselni. E pénzzel felbérelt egy hadsereget s Nowgorodra ütött, de megveretvén, kénytelen vala Sapolaxia átadása által megvásárolni a békét. Alattvalói e miatt elkeseredének ellene, a pápa kiközösité, hogy a beszedett adót elkölté; erre jött még a fekete halál: ez sem vala elég, szent Brigittával megvetését érezteté, a ki pedig látásai s jelenései által befolyást gyakorolt mind a közvéleményre, mind a kormányra s a király bűneit nem egyszer szemére lobbantá. Igy kényszeritve látta magát fia XII. Erich javára lemondani (1350), kinek nyugtalan uralkodása után II. Hako Norvegia királya következék (1361). Erre Magnus és Hako letétetvén, velök vége szakadt a Folkunger háznak (1363).

Svéd alkotmány.

Svédhon, mig csak a Folkungerek uralkodtak, választó királyság vala, jóllehet soha sem tértek el egy családtól. A megválasztottnak az országban körutat [1]) kelle tennie, s Upsalában történék a koronázás. A legelső méltóság Svédhon- és Gothlandban vala a jarl mint első miniszter s fővezér, kiről később a tizenharmadik század vége felé az elsőség a drost és marschallra ment által. A drost (dapi-

[1]) *Erich járásának* neveztoték ez, hihetőleg szent Erich emlékére, minthogy neki tulajdonittatnak minden, a nemzet előtt kedves ősi szokások és törvények; róla mondja a legenda, hogy egy szekéren vitetve körüljárt, hogy megismerje azokat, kiket kormányoznia kellett.

fer?) vala az első minister, a marschall az istállók felügyelője és a szertartások nagymestere a hadügybei befolyás nélkül; egy egyházi a kanczellár. Hübériség nem volt s a birtokok mind szabadok s adó alá vetve valának, egyedül Ladulos Magnus menté fel attól azon tulajdonosokat, kik magukat fegyverviselésre kötelezték. A nemesség nem vala tehát fekvő jószághoz csatolva, hanem magában foglalá a személyes érdemek és tisztségekből eredt előjogok által mások fölé emelkedett polgári osztályt. Más nemesség is hozatott be a lovagsággal ép ugy mint czimerek és melléknevek használata, ekkorig az apain kivül egyéb néven nem nevezvén magukat.

Miért is Svédhon ment maradt a magánhadaktól, és a pártok tisztán politikai érdekekből küzdének egymással. A nemesek képezék a nemzeti gyülést, melly teljesen különbözött más nemzetekétől, mindenki személyesen hivatván meg; csupán 1319-ben jött össze egy, képviseleti mintában, mellyre a két első renden s a harmadiknak vagyis a városoknak képviselőin kivül még a parasztok is küldének követeket, a kik ezentúl fentartották eme jogukat. A papság, eddig egyedüli védbástyája a nemzetnek a korona tulkapásai ellen, soha sem követelt magának polgári joghatóságot.

Az igazságszolgáltatásra nézve Svédhon härad-okra osztaték fel, mellyeknek törvényszékeik egy biróból s tizenkét tanácsosból szervezve évenként háromszor jöttek össze, itélvén az első folyamodásu ügyekben; a felebbvitel lagman-okhoz intézteték, kik minden härad-ban évenként egyszer üléseztek. A királyt illették a főbenjáró vétségek s a polgári pörök fölülvizsgálása. Nem vala helye az egyességnek az orgyilkosságnál; halálos itélet érte, ki egy márkát lopott; ha kevesebbet, korbács s füleinek levágása. Minden közbiztonság elleni bűn a királynak adott hit megsértésének vétetvén, számkivetéssel s a javak elkobzásával fenyitteték. Halálos büntetések valának: kerékbentörés, nyakazás, akasztófa; a nők élve temettetének el.

A papság nem fizetett adót a közszükségek fedezésére, hanem csak ajándékozott. A három ország egyesitése után nemesi rend hozatott be hübéri eszmékkel; minden nemes kötelezteték lovat s teljes fegyverzetet tartani; mindenki nemessé lehetett, ha képes volt lovagolni s fegyvert viselni. A sereg összehivásakor a király valamennyi kerületbe pálczát (budgafle) küldött, s minden nyolcz ember után egy-egy fegyverrel s élelmi szerekkel megjelenék a kitüzött helyen.

Miként nem vala nálok örökösödő nemesi testület, úgy nem ös-

merék a rabszolgaságot, nem háborgattatván ujabb külbetörések által. A városokat s falvakat szabad férfiak lakták, képesek, mint mondók, a nemességre; a városok a németek példájára önkormányzattal birtak; sőt a Hansa-szövetség által alapitott városokban a németek részt vettek a municipalis hivatalokban is. Hajóik nem voltak, s a dánokét használták; nem levén sójuk s komlójuk a serfőzéshez, a Hansa-városoktól függésben maradtak, kik náluk kizárólag vivék a kereskedést.

E mellett a királyi tekintély alább s alább szállt. II. Magnus, hogy a külön tartományok törvényszerkezetébe egységet öntsön, törvénykönyvet bocsátott ki (1347), mellyben elhatároztatik: miszerint a nemzet nem köteles háborúba követni a királyt az ország határain túl; a trónutód megsemmisitheti a királyi birtokok elődje által bármi módon tett elidegenitését; köteles esküdni, hogy megtartja a törvénykönyvet, tisztelni fogja a senatust, követendi tanácsaikat, abba be nem ereszti az idegeneket, nem bizza ezekre sem a várak, sem a tartományok, sem az államjavak kormányzását, nem ró ujabb adókat kivévén háboru esetére, vagy koronázási s Erich-körut költségei fedezésére, vagy ha fiát kiházasitná, vagy leányát férjhez adná, vagy királyi palotát emelni akarna; szükségeltetvén a törvényes megadózás, minden tartományban egy püspök hat nemessel s ugyanannyi polgárral megszabja minden község adómennyiségét; megtartassanak a régi törvények s ujak ne is alkottassanak csak a nemzet beleegyezésével. Tizenkét világi tanácsos s nehány egyházi, kiket a király koronázása után nevezett, az ország tanácsosai czimét véve fel, mint közvetitő hatalom állott a király s a rendek között, mi az egésznek aristocratiai szint adott, s ezen aristocratiát a rettenetes döghalál még hatalmasabbá tevé, megmérhetlen birtokokat juttatva kezébe a meghaltak után.

A Folkungerek buktával az országgyülés a koronát Albert mecklenburgi herczegnek itélte oda (1363); de ez a két trónfosztott által támasztott háborún kivül a miatt is, hogy német volt s a mecklenburgiaknak mind a házassági ügyekben, mind a hivatalok betöltésében fölötte kedvezett, gyülöletessé lön; a miért kénytelen lévén magát zsoldosokkal őriztetni, kincstára annyira kimerült, hogy a senatus szükségesnek látta az összes magánjavak jövedelmeinek felét (talán egy évre) neki átengedni. Az elégületlenek Margithoz, II. Hako özvegyéhez, a Folkunger család utolsó sarjadékához, s már mint Dánia kormányzója s Norvegia királynéjához fordultak. Ez kihivó levelet intéze Alberthez, ki válaszul a nadrágtalan királynak három láb hosszu köszörü-követ külde, hogy rajta varró-

tüit hegyesitse. Ő ingei foszlányaiból készitett zászlót vitete vissza cserében, aztán Falköping mellett megveré s elfogá (1389. febr. 24.). Rokonai s német párthivei erősségeikbe sánczolák el magukat, s félve hogy a svédektől felkonczoltatnak, egymással fegyveres szövetségre léptek „sapkás testvérek“ neve alatt, fenyegetésekkel s öldökléssel rémülést terjesztve; azalatt a mecklenburgi városok, Wismar s Rostock, más tengeri rablók egyesületét alakiták „élelmező testvérek“ czime alatt, mivel Stockholmot élelmi szerekkel ők látták el; ezek magukhoz édesgetének mindenkit, kinek a norveg s hansai hajók fosztogatására kedve volna. Ekként a Baltis Északi-tengeren minden kereskedés gátolva, s a partok nyugtalanitva valának. Támogatva ezektől a németek, fentarták magukat Svédhonban, mig Lindolmban (1395) végzés hozaték, miszerint Albert fogolytársaival együtt szabadon bocsáttassék három évre, mellynek leteltével, ha a békepontokba beleegyezni nem akarnának, a király s fia jöjenek vissza a fogságba vagy pedig fizessenek hatvanezer márka ezüstöt. Margit jól tudá, hogy Albert nem teljesitendi a szerződést s ő igy elfoglalhatja az országot, a mi ténynyé vált; a Hansa-városok erre háborút inditának az élelmezők (vitaliani) ellen s őket kiüzték.

Calmari Unio.

Margit, kit északi Semiramisnak neveztek el, unokáját, a pomeraniai Erichet, Svédhonban királyul ismertetó el, azután Calmarban aláiratá a három ország egyesülési okmányát (1397. jul. 8.), melly azért nevezetes, mivel nem köttetnek össze mint egy uralkodó család tulajdona, hanem, mint külön országok, mindegyik megtartja saját jogait. Miért is kölcsönös szerződés által szentesiték, hogy minden trónüresedés alkalmával a három ország rendei közösen megválasztják utódul a boldogultnak fiát vagy leányát, ennek hijában pedig egy más alkalmas személyt; a király mindegyik országot ennek saját törvényei s a tanácsférfiak javaslatai szerint kormányzandja; viszonosan védendik egymást ellenségeik ellen, de a seregek tartása s a foglyok kiváltása terheit a megtámadott ország viselendi; a szövetségek közösek; a számüzetés kizár mind a három országból.

Igy az egyesült Scandinavia, vas, réz, ezüst, hajófa s erdődús hegyeivel, halas tavai s folyóival, buja legelőivel, kinn rettenetes nevü, benn szabadságaira féltékeny, iparkodó földmüves s kereskedő, ugyanazonegy származásu nyelv szójárásain beszélő népével, tágas birodalommá olvadhatott volna össze. De a nemzetiség eszméje későn éledt fel az emberekben; s csak is egy nagy, hatalmas nő nagyravágyása

s néhány család féltékenysége levén képes egymáshoz közelebb hozni ez országokat, közöttök megállapodott öszhangzatot reményleni nem lehete. Dánia adta Svédhon s Norvegiának a kereszténységet, azért ezekben túlsulyú befolyással birt a püspökök által, s Margit mondá fiának: „Svédhon ad neked enni, Norvegia ruhát; de a dánok fognak megoltalmazni.“ Miért is Dánia királyai [1]) hogy felsőségöket fenntarthassák, nemeseiknek szünet nélkül engedményeket kénytelenittetének tenni saját tekintélyök s a polgárok szabadalmai rovására. Svédhonban a polgárok a régi scandináv szabadságok nagyobb részét hün őrzék, s azért a dánoknak szilárdan ellenálltak. Kevésbbé szegülének ellen a norvegek vagy mivel itt nagy vala a papság hatalma, vagy mivel a svédektől féltek. De Dánia királyai folyton a kényuralomra törekedtek, a svéd nemesek ellenben a monarchia gyengitésére; nem levén izmos kéz, melly az elágazó érdekeket fékezhette volna, általános nyomor lön az eredmény, a szomszéd nemzetek pedig gyülölet s elkeseredéssel teltek el irántok.

Margit, mig élt, nem szünt meg uralmát s tekintélyét növelni; s a dánok dicsöiték, hogy országukat olly fénypontra emelé, mellyen még soha nem volt; a svédek utálták ez idegent, ki öket meghóditott népnek tartá s a dánoknak feláldozá, ki az adókat sulyosbitá, dánoknak, olaszoknak, angoloknak s németeknek, e legmüveltebb nemzetbelieknek osztogatá a hübérjavakat s legelső hivatalokat, kik büszkén lenézték a svéd bárdolatlanságot.

Ő meghalván (1412), Erich [2]) összegörnyedt az erejét felülhaladó teher alatt. Még azelőtt Margit Holstein-háznak adományozá Schleswig herczegségét, de elég erősnek érezvén magát, megkisérté annak visszafoglalását. Erich e miatt husz évig ellenségeskedék, nem sajnálva a költséget s fáradságot, s csalódék. E közben mind a svédeket mind a dánokat elidegenité magától, ügyetlen levén békében ugy mint harczban; mondá, hogy király akar lenni s nem közönséges nemes, mindemellett nem tudta fékezni sem a nemeseket sem a parasztokat. Engelbrecht, ezen önzetlen hazafi, a delecarliai összeesküvés élére állva, százezer lázadó közt a rendet s mérsékletet tartva, erősségből erősségbe haladott s mindenütt az idegen várparancsnokokat benszülöt-

---

[1]) Egészen Wasa Gusztávig Svédhonnak egyetlen királya sem tudá aláirni saját nevét.

[2]) Itt ugyanazon zavar fordul elő, melylyel Spanyolországnál találkoztunk: Erich Norvegiában III-ik, Dániában IX-ik, Svédhonban XIII-iknak mondatik; sokkal jobban illik reá a Pomerani melléknév.

tekkel váltotta fel; minélfogva az országgyülés Erichet letéve, őt az ország kormányzójának választá meg (1439). De Canutson Károly, az ország marschallja, vágyván a koronára, eltávolitá s talán meg is öleté a hős Engelbrechtet; s átengedé magát kapzsi s kegyetlen szenvedélyeinek. A három ország forrongásba jő. Erich majd küzd, majd egyezkedik az Unio hármas országában; emitt érdemei, amott bűnei miatt majd letétetik, majd ismét visszahelyeztetik; végre Kristóf, a rajnai palotagróf, Dánia s csakhamar Svédhon s Norvegia királyának kiáltatik ki (1440), felhasznál minden jobb eszközt, hogy a nép előtt magát megkedveltesse, megerősiti II. Magnus törvénykönyvét, kihirdeti a községi jogot, pártolja a kereskedést, s hogy az Uniot a Hansa-városok egyedárusága alól felmenthesse, egész életén át azon volt, hogy az ezekkeli összeköttetést megszüntesse, még végperczeiben is szivökre köté ezt a dánoknak. Erich Góthland szigetére vonulván tengeri rablást üze, akadályozá a gabona szállitását ugy, hogy sokszor fahéjlisztel kellett a kenyeret szaporitni. Ezen s más szerencsétlenségek az ingatag népet elforditák Kristóftól, ki búba merülve borban s asszonyok között keresett vigaszt, mig végre meghalt gyermek nélkül.

Ekkor feloszlott [1]) az Unio (1448), s a nagyravágyó Canutson Károlynak sikerült magát svéd királyává neveztetni; a dánok VIII. Adolfot schleswigi herczeget s holsteini grófot választák, de ez önmaga helyett Keresztélyt (vagy Krisztiernet) oldenburgi herczeget, unokáját s örökösét ajánlá, kitől 1448-tól számitva Dánia, 1751-től Svédhon királyai, 1762-től Oroszország czárjai s a holsteini ház egyéb ágai veszik eredetöket.

Norvegia és Gothlandért versengtek VIII. Károly és I. Keresztély, s nem birván megegyezni, a dolog csatára került. Ez utóbbi vad s tudatlan vala, az első müvelt, jó latin, tudós mathematicus, de eszélytelen; a svédek előtt gyülöletessé tevé magát az aristocratia, főleg a két leghatalmasb család, Wasa és Oxenstierna elnyomása által. Midőn ő Danczigba menekült (1457), Svédhon elösmeré Keresztélyt királyának s igy az Unio megujittaték s fiának utódjául megválasztatása által megerősitteték. VIII. Adolf halála után (1460) Keresztély kardcsapás nélkül nyeré el azt, mit Erich husz éves háboruval ki nem vihetett u. m. Dániának Holsteinnali egyesitését; minek következtében amannak királyai a német birodalom rendjei sorába léptek. De egy forradalom, mellynek indokait bizto-

[1]) Az Unio megujitása czélja az *ifju Scandinávia* titkos társulatának.

san nem ismerjük, leveté Keresztélyt Svédhon trónjáról, visszahiván VIII. Károlyt; csakhamar ez is letétetek, ismét visszaállittaték, mig nem sokára meghalt (1470), a nélkül, hogy Keresztély Svédhont visszakapta volna.

Jerusalembe való zarándoklást fogadott ez utolsó, s meg nem tehetvén, Rómába ment (1474), hol őt IV. Sixtus nagyszerűen fogadta, sok kiváltságban részesitette, egy általa a hit védelmére alapitott rendet, melly később Elefántrendnek nevezteték, megerősitett, s felhatalmazá, hogy Kopenhágában egyetemet állithasson.

I. Steno Sture.

Egy másikat állitott (1476) Upsalában Steno Sture, Svédhon kormányzója s VIII. Károly unokaöcscse, ki szárnyát szegé az aristocratiának, meghiván a rendek közé a városok és falvak képviselőit, s kevesbitvén a senatorok számát s hatalmát; ezenkivül városokat épite, bányákat nyittatott, megjavitá a kormányzás visszaéléseit, előmozditá a kereskedést, fentartá a közbékét, s a fényüzésnek fényüzési törvények s saját példája által féket vetett. Párositva vala benne az északi egyszerüséggel a déli udvariasság, a politikai finomsággal a katonai bátorság, s a nevet kivéve király volt. Keresztély után megszünvén az okok, mik miatt a svédek Dániához csatlakozni nem akartak, ő csak az alkalmas időt várta, hogy a királyfit Jánost népszerütlenné tegye, de ez okos és igazságos lévén, leköteleié magának a dánokat és norvegeket, s kikiáltaték az Unio királyának (1481), ujabb jogkiválságokkal tetézvén a svéd oligarchiát.

Nehezen vette ezt Steno Sture s nem nyugodott, mig a senatus őt, hogy kormányzóságáról számot adjon, megidézve, szabályszerüleg le nem tette (1497). Jánosnak nyájassága és leereszkedése nem valának elegendők arra, hogy neki benn és künn a békét biztositsák. A ditmarsok (ezen kicsiny, csak attól fogva emlitett nép, mióta egy polgártársuk az ő alkotmányukat a rómainak felvilágositására alkalmazá) sehogy sem vonzódván Dániához, ellene a Hansa-városokhoz szegődtek. Alig vala hatezer emberök s ugyanannyi felfegyverzett asszonyuk, de ez elég volt, hogy magukat rettenthetlenül megvédjék hazai mocsáraik között: s midőn János harmincznégyezer harczos élén Ditmársiába, mellynek lélekszáma sem vala annyi, ütött, (1500) ők egy gátot átszakitva, azokat mind vizbe fulasztá, maga a király is csak ügygyel bajjal menekedhetvén, kénytelen vala a békét megadni. Steno Sture, ki meg nem szünt alattomban működni,

a király e megveretésére erejét összeszedve, a Hansa-városokat ellene zúditva, őt elkergeté s ismét kormányzó lön (1501).

Halála után következék Swante-Nilson Sture (1053) de az egész hatalom Gadds Eming linköpingi püspök, a dánok halálos ellensége kezében öszpontosult. Ő tovább nyujtá a háborut, daczára János minden békekisérleteinek, egyedül a Hansa-városok némi kereskedelmi érdekekből valának Svédhon segitségére; végre átlátván ezek is, mi lenne nekik jobb, békére léptek. Már Svédhonnal is egyezkedés készült, midőn János meghalt (1513), ki szerettetett, jóllehet folytonos háboruknak és ezek minden következményeinek volt alávetve.

HUSZONHATODIK FEJEZET.

Lengyelhon. — Lithvánia. — Poroszország.

Lengyelhon.

II. Boleszlav, a Vakmerő, mint Lengyelhon herczege királylyá koronáztatá magát (1058), midőn III. Henrik a pápa ellen vala elfoglalva; de kéjelgései s egyszersmind kegyetlensége miatt alattvalóinak annyira nem tetszék, hogy Krakó püspöke őt kiközösité. Feldühödve ezen, poroszlókat külde, hogy az oltártól mellynél miséz, hurczolják el; de azok illy szentségtörésre nem bátorkodván, ő maga üté agyon és szétdaraboltatá (1079). A nép megboszulá e bántalmat, vértanunak hirdetvén ki szent Szaniszlót, ki ezentúl a lengyelek védszentje s jövendő sorsuk jelképe lön. Lelkesitve VII. Gergelynek ellene dörgő kiközösitése által, fellázadtak; ő megfutva, lelkismeretétől mardostatva, magát vagy megölé, vagy egy kolostorba temeté (1091.

Testvérét Wladislávot kinálák meg az uralommal, ki azt herczegi czimmel elvállalá; ő s utódai majd a birodalommal, majd Cseh, majd Poroszországgal, majd Pomerániával viselének háborút. Ez utóbbit a lechek lakták, szlávok mint a lengyelek, kikkel talán egyedül hűbéri viszonyban álltak. Az evangelium hirdetésére Otto, Bamberg püspöke jöve ide (1121), ki sokat megkeresztelt és tanitott, elkezdve Vratislav herczegtől, ki akkor huszonnégy feleségét magától elbocsátá; s a népnél eltörölteték az irtózatos szokás a gyenge testalkatú kisdedeket megölni. Stettin, a herczegség fővárosa lakosai, visszautasiták az uj religiót, mivel a kereszténynyeknél lopások-, gyil-

kosságok, czivódásokat tapasztaltak, nem ösmerve illyest a pomeránoknál; de Vratislav elősegité a megtérést, igérvén, hogy az egész országból nem követel többet, mint háromszáz márka ezüstöt, s nem többet, mint minden tizedik embert a hadi szolgálatra.

Ottó lerontatá a bálvány-templomokat, köztök egy hireset, Triglaf, az ég, föld s pokol hármas istenének szobra s rendkivüli kincsei miatt, minthogy a zsákmány tizede ide rakaték le. Ottó porrá zúzván a bálványt, a három főt diadaljelül küldé a pápának. Hogy szent miséhez boruk legyen, behozaték a szőlőtermesztés. Tapasztalván Ottó, a pomeránok mennyire undorodnak a szegénység minden látszatától s nagyra nézik a pompát, egyházfejedelmi pompával téve vissza ötszáz, a legdrágább posztóval, szőnyegekkel s más fényüzési czikkekkel terhelt szekér kiséretében, melly fény, továbbá a szentnek diszes ruházata s fejedelmi viselete, aztán az arany, ezüst, és csodák nem keveset hatottak megtérésökre.

III. Boleszlav (1138) felosztá meggondolatlanul roppant országát öt fia között, mi magva lőn a bel s kül-fegyverekkel villongó polgári hadaknak, s minek következtében a herczegek egyik a másika után buktaták egymást a nélkül, hogy ez véget vetett volna vagy a háborúknak, vagy a fékezhetlen poroszok, oroszok és a császársággali versengésnek. Ehhez járultak még a mongolok, kik Krakót felgyujtották, s többszörösen elpusztiták az egész országot, ollyképen, hogy csak egy izben huszonegyezer leánykán osztozhattak.

A lengyelek még sem szüntek meg egymást öldösni. II. Przemislav (1295—96) a tartományok nagy részét egyesité és VIII. Bonifácz beleegyezésével királylyá koronáztatá magát; de rövid idő mulva övéitől meggyilkoltatott. A pártviszályok megujultak továbbá is minden uj királyválasztáskor; kik közt legemlékezetesebb Nagy-Kázmér (1333—70.), a győzedelmes s rendalapitó; ő a zavarokat lecsendesité; Csehországgal s a német lovagrenddel békét kötött; Galiczia fejedelemségét s Massovia herczegségét elfoglalta, és hosszu harczokat viselt a lithvánok s mongolokkal, kik az országba többször berontottak; a szóbeli szokásokat állandó törvényekkel helyettesité, eltörülvén a német gyarmatok részletes itélőszékeit. Akadályozva levén a kereskedés, harmadik rend nem is volt, de ő megalakitotta azt, meghiván az országgyülésekre a közvetlen (királyi) városok követeit saját érdekeik képviselésére; nem engedte meg, hogy a mesteremberek mesteregyleteket alakitsanak vagy hogy a mesterségeket a nemesek is gyakorolják; miért is virágzottak a héberek, kiknek számos kiváltságokat engedett, mint mond-

ják, a szép Eszternek, azon szépek egyikének kedvéért, kikre szerelmét pazarolta. A nemesek parasztok királyának gúnyolák azon gondoskodása miatt, mellyel ezeket az urak önkénye ellen biztositá, meghatározván a köteles szolgálattételeket, a módokat mint szabadittassanak fel és szerezhessenek birtokokat; megengedé, hogy fiaik mesterséget tanulhassanak; a krakói egyetemet is ő alapitá (1364).

A polgárok nem birtak kiváltságokkal, alá levén vetve, mint a parasztok, személyi szolgálatoknak. V. Boleszlav, a Szűz, Krakónak s később egyébb városoknak németmodorú községi kormányt s olly birákat adott, kiknek itéletétől Magdeburgba s innét a császári itélőszékhez történt a felebbezés. Alatta 1252-ben fedeztettek fel a bochniai sóbányák, az országnak s koronának e nagy kincstára.

Jóllehet Strzegenski irt egy lengyel krónikát és Kadlubek Vince, Krakó püspöke, II. Kázmér, az Igazságos, rendeletére 1204-ig nyúló történetet szerkesztett, mindamellett lehetetlen Lengyelhon akkori alkotmányával tisztába jönnünk, melly mégis, ugy látszik, korlátlan monarchia volt annyira, hogy a király az országot hagyhatta kire akarta mint atyai örökséget, és ha egybegyüjté a nemeseket, ez csak azért történt, hogy velök királyi akaratát tudassa. Ezek tartoztak évi jövedelmeik tizedét a királynak átszolgáltatni, a királyi lakokat javittatni és az udvart, midőn uradalmaikon átvonúlt teljesen ellátni: egyébként nem volt semmi joghatalmuk alattvalóik felett, nem épithettek várakat, nem vadászhattak, erdőket nem irthattak, bányákat nem mivelhettek; s mint bárki más, alá voltak vetve a testi és halál-büntetésnek. A királyok körüljárták az országot, igazságot szolgáltatva, a felebbezéseket fogadva, a közönséges birák fölött szemlét tartva, s némely tanult s előkelő egyént tisztán tanácsadás végett magokkal hordva.

Azonban a mint Lengyelhon független fejedelemségekre feldaraboltatott s ezek gyakran hadakoztak a felsőségi czimet viselő ellen, a fejedelmek kénytelenek lőnek a hübéresek s papság kegyét keresni, némi kiváltságokat engedélyezve, honnét aztán III. Kázmér korában az alkotmány is megváltozott. Ez saját leánya helyett unokáját, a magyar király fiát, anjoui Lajost, tette örökösévé, s mivel a nemesek beleegyeztek, a piasti királyok önkényes hatalmát korlátozá az által, hogy a hozott határozatok érvényét a rendek jóváhagyásától föltételezé, s magát kötelezé, miszerint a nemeseket uj adókkal nem terheli, azon segélyadományokat, miket valamelly rendkivüli alkalommal megajánlottak, nem sürgeti, engedelmök nélkül földjeiken nem utaz, sem élelmi szereket vagy takarmányt tőlök nem követel,

s hogy a királyt saját költségükön a határon túl kövessék, nem kötelezi. Első példája ez a pacta conventa-knak, mellyek később minden uj választáskor megállapittattak.

Jóval többet kelle Lajosnak (1370—82) osztogatni, hogy a trónt lánya részére biztositsa; nem szivesen nézvén a lengyelek egy olly dynastiát, melly a magyarokat náluk többre becsülni látszék. Azért midőn Lajos meghalt, kijelenték, miszerint csak azt vállalják, ki megigéri, hogy mindig Lengyelhonban lakik. Kizáraték tehát Mária férje, a cseh Zsigmond; s különféle igényt-tartók közt folyt a háboru, mig a másodszülött Hedvig, szive szerelmétől megválva, Jagelló Lithvánia nagyfejedelméhez ment férjhez és e tartományt tulajdon érzelmei vértanuságával megtérité.

Lithvania.

Lithvániában kiveszvén az Uten nemzetség, nagyfejedelemnek Witen, egy belföldi hires őscsaládnak feledett sarjadéka, választatott meg (1282). Ő s utóda Gedimin (1315) háborút viseltek a lengyelekkel s a porosz német lovagrenddel, először hogy zsákmány s rabszolgákra tegyenek szert, később hogy foglaljanak, bevéve az oroszok régi fővárosát Kiewet is. Gedimin ez országnak roppant fontosságot kölcsönzött, ugy hogy az mint leghatalmasb védbástya tekinteték Ázsia ellen s a déli s nyugati Oroszország felett uralkodék; többször megveré a mongolokat; Vilnát és Trokit ő épité; de megfontolatlanul behozta az apanage rendszert, mi a nemzeti egységet szétszaggatta. A hét fiu, kik közt az országot felosztotta (1328), elkeseredett harczot folytattak a mongolok-, poroszok- és oroszokkal, kikkel Lengyelhon kezdettől fogva szembeszállt, mintha előre érzette volna bennök leendő hóhérjait. Lithvánia vakbuzgón bálványimádó volt egész Jagellóig, a midőn ez a szép Hedvig által megtéritve (1384) szigorral kényszerité alattvalóit a keresztség felvételére: akkor a szent berkek kivágattak; a kigyók, mellyeket lakaikban mint házi istenségeket ápoltak, megölettek; Perkun isten szobra összezuzatott, az örök tüz vizbe dobatott, s a nép, melly amazt törhetlennek, ezt elolthatlannak hitte, Jagello hatalmasabb Istenéhez fordult, ki a keresztségben Ulászlónak (Wladislaw) neveztetvén, önmaga jára kele prédikálva és tanitva talán az egyetlent mit tudott, a Miatyánkot és Hiszekegyet, és a hithirnököknek tolmácsul szolgálva; azután, hányan csak a keresztkúthoz léptek, mi egész csoportokban történt, keresztény nevet adott mindegyiknek s fejér gyapjú-köntöst, mi nagy vonzerővel birt nem csupán a bálványzókra de a görög szakadárokra is. Vilnában székesegyházat emeltetett szent Szaniszló, a lengyelek

és lithvánok közös pártfogója tiszteletére és a nagy oltár azon helyre állittatott, hol előbb az örök tüz lobogott.

A lengyelek többre becsülvén egy barbárt, mint németet, elfogadák őt királyuknak (1386), s családja egész 1572-ig uralkodott. Trónra emeltetésekor Lithvánia állott Vilna és Troki palatinatusból, Podlesiából, Fekete és Fehér-Oroszországból, Samogitia, Podlachia, Kiovia, Severia, Lengyelhon és Volhynia részeiből 8867 négyszögü földrajzi mérföldnyi területtel, mellyhez adva Lengyelország 4057 mérföldnyi kiterjedését, V. Ulászlónak birodalma akkora volt mint az osztrák császárság Romagnával együtt. Lengyelhont és Lithvániát [1]) maradandólag egyesitette, azon szerződéssel, hogy a két ország nemessége között ne létezzék semmi különbség és közországgyüléseket tartsanak Lublin vagy Pargowban; a papság mindkét országban egyenlő szabadsággal birjon; tisztán katholikusok kaphassanak hivatalt és nemességet. A német lovag-renddeli háboruban Ulászló negyvenezer forintot kénytelenittetvén kivetni, a nemesek először a korczyni országgyülésen képviseltették magukat követeik által, eddig csak a tanácsosok, a korona méltóságosai s a városok képviselői vettek abban részt. Hogy az ügymenet minden palatinátusban siettessék, a nemesség tanácskozmányokba gyülekezve, értekezett az eszközök felett, azután két választottját küldé az országgyülésre, kik ezért az ország követeinek (Landboten) neveztettek, s az országgyülés nélkülök semmit érvényesen nem határozhatott [2]).

A brzesci országgyülésen Ulászló minden áron azon volt, miszerint a trónt fiai számára biztositsa; a nemesek engedtek s felhasználák az alkalmat ujabb kiváltságok kicsikarására, és keresztül vitték, hogy hivatalokra csak olly egyének alkalmaztassanak, kik azon

---

[1]) **Schlözer** *Lithvánia Történelme* (németül) 1785. Stryikovsky Mátyást, ki Zsigmond August titkára és Samogitiában mjedeniki kanonok vala, használta. Ez 1582-ben lengyelül egy lengyel, lithván, orosz, porosz, tatár krónikát adott ki, és Kojalowics Wijuk Albert vilnai jezsuita e munkából merité mindazt, mi Lithvániára vonatkozik, midőn Lithvánia történelmét latinúl irta. (1650—1669). — Nestort Schlözer adta ki.

Thummans, *Untersuchungen über die Gesch. der östlichen europäischen Völker.*

[2]) *Placuit* (1467) *binos e palatinatibus legatos ad comitia Petricovientia mitti, qui decernendi in commune cum caeteris tributi potestatem haberent, atque hoc tum primum fieri coeptum, sic inolevit posterioribus temporibus, ut sine iis legatis, seu nunciis terrarum (sic vocantur) nulla comitia legitima haberentur, neque tributum decerni, ac ne lex quidem ulla ferri posse videretur; auctusque est, et subinde etiamnum augetur eorum numerus.* **Martin Cromer**, *De rebus Polonorum.* lib. 27.

tartományban születtek, hol a hivatalt viszik; a királyi javadalmak (starostia) használata egyedül a nemességé legyen, s ingyen élvezze azokat, mihelyt honán kivül kell harczba mennie; a király a rendek beleegyezése nélkül pénzt nem verethet; senkit be nem fogathat hacsak nincs elitélve vagy büntényen nem kapatik; a lengyel jogot minden, főleg az orosz tartományokba hozza be. Sok háborút viselt, de béke idején másokra támaszkodék; mint lomha ember délig aludt, a nap többi részét vadászaton s fárasztó gyakorlatokban tölté.

Fia VI. Ulászló (1431) ugyanaz, ki a várnai csatában elesett (70 és 273. l.). Hosszu, különféle igények által okozott trónszünet után, fivére IV. Kázmér (1445) fogadtatott el; ő az első lengyel király, ki más katholikus királyok példájára azon csak türt visszaélés folytán magát fentartó jogot gyakorolta, hogy bibornok-jelöltet terjesztett fel a pápának. Kötelezé magát, miszerint sem törvényt nem hoz, sem hadat nem indit a nemesség beleegyezése nélkül, mi által az országgyülés mindinkább erősbödő királyválasztási jogához még a törvényhozásit is csatolta. A képviseleti rendszer életbe léptetvén az országgyülés alkotmányos szint öltött; magához ragadta a költségek megszavazása s a nemesség katonai szolgálatba hivásának jogát s igy mindig jobban jobban korlátolá a királyi hatalmat. E nemesek egyenjoguak voltak; a polgári jogot kizárólag ők birták; egyedül ők lehettek országgyülési képviselők; egyházi vagy világi tisztségeket, méltóságokat s minden előnyöket egyedül ők foglalták el, mig a polgárok semmik sem valának, a népnek pedig nem maradt más, mint fizetni és türni. De Lengyelhon nem ment annyi forradalmon keresztül mint más országok, minél fogva a korona hatalma a nagyok rovására öregbedék s megvédhette magát a kültámadások ellen, aztán tehetett a nép szabadsága ügyében is. Kázmér több országot szerzett s II. Bajazettel barátságban állott; de magára haragitá a lengyeleket mintha őket a lithvánoknál kevesbre becsülné; miből lett volna szakadás és vérontás, hacsak közbe nem jő a poroszokkali hosszu harcz, mellyről mindjárt szólunk.

Poroszország.

Láttuk már (XII. könyv 20. fej.) a német rend mint hóditá meg Poroszországot, nehány, Lengyelhonhoz tartozó keleti terület kivételével. Midőn Acri (1291) az egyiptusi sultán hatalmába esett, a rend nagymestere Velenczébe jött, aztán e város interdictum alá véttetvén, a rend székét Marienburgba tevé át, s megszüntetvén a tartományfőnöki tisztet, gondnokot, kórház-felügyelőt, gazdát (trapier), kincstárnokot s hadi marschallt neveztek. E nevöket;

testvérek, német vagy keresztes urakra (Deutsche Herren vagy Herren vom Kreuze) változtatták; s inkább a nagyravágyás mint a vallásosság szellemétől vezéreltetve, elhanyagolák a fegyelmet és azon mértékben romlottak, a mint gazdagodtak, fel sem véve a pápai udvar dorgálásait. Marienburgban javitásuk végett nagy gyülés tartatott (1329), melly rendelé, hogy a nagymester választásánál csak az érdem határozzon; ez igazságosan kormányozzon; s ha kötelességét nem teljesiti, kellő intelmek után, a némethoni tartományi nagymester menjen Poroszhonba s a gyülésben (capitulum) tegye le. Bizonyára nagy zavarok keletkeztek volna, ha ez utóbbi határozat a gyakorlati életbe átvitetik.

Miután a kardhordó lovagrendet rendjökbe kebelezték, Lievland birtokába is jutottak, és a régi érsekkel örökös perlekedésben álltak, mig végre ez is egész káptalanjával a rendbe lépett. Összpontositva levén az erők s jelen a fő, hatalmas lőn a rend, melly kiváltképen tőszomszédjai, a lithvánok legyőzésén fáradozott. Ezek hogy raboljanak, a lovagok pedig hogy a kereszténységet terjeszszék, mintegy szakadatlan háborúkban éltek; de ha a lovagok Lithvániába törtek, mást nem találtak mint fakunyhókat, a többi mind posvány és folyó volt, mellyek vad lapályok és áthatolhatlan erdőségek közt akadályozák a hadvonulást; ellenben a lithván hordák mivelt vidékeket és népes városokat tőnek semmivé, miután a lovagok emelék a földmivelést, szőlőt ültetének és bámulatos kitartással szárították az Elbing és Marienburg közti mérhetlen mocsárokat; igy a berontók embereket és kincseket vivének magukkal, gyakran belföldiek által segittetve, kik a müveltség és a kereszténység iránt, melly függetlenségüktől fosztá meg őket, gyülölettel viseltetének. A Werder, Werth (félsziget) név, mellyet annyi földnyelv visel, ma is mutatja a rend jótékonyságát és különösen áldatik a tartományi mester, Querfurt Meinhard.

A lovagoknak a kereskedés tiltva volt, de ők azt élesztek. Sok városuk a hansa-szövetségbe lépett, valamennyi köteles volt magtárakkal ellátva lenni, hová angolok és flamingok gyakran folyamodtak. Sőt piaczaikon a lengyelek, oroszok és lithvánok is árulák saját terményeiket. A mi borostyánkő gyüjtetett, az a nagymestert illette és az országban dolgoztatott fel. Kedveztek a német gyarmatosoknak vagy a nálok letelepült hadi foglyoknak; Marienburg és Königsbergben iskolákat nyitának, meghiva Olasz és Némethon jogtudósait.

Mindinkább terjeszték szellemi hóditásaikat a barbárok között

és a nagymester meghagyása következtében nem vala szabad senkit erőszakkal megkeresztelni. A dömések különösen működtek e tájakon; a lovagok kórházaikban a szegényeket ápolták, pártfogásukba vevék a megtérteket, akadályozván szabadságuktóli megfosztatásukat, nehogy valaki mint keresztény pogányságábani állapotánál roszabbra jusson. A szellemi testvérülés kellemet lehele a véres küzdelmek láza után is.

Nem követjük ama végtelen háborúk sorát, mellyekbe a rend, birtokait gyarapitva keveredett, megszerezte Pomerániát s Danzigot is; és e miatt Lengyelhonnal háborúba bonyolódott.

A pápa többször keresztes hadat hirdetett a lithvánok ellen, és nehány főur meg is kisérlé itt fegyverei szerencséjét. Ezek közt leginkább kitünt 1328-ban ama hires luxemburgi János (226. lap), ki háromszáz lovaggal és tizennyolcz ezer lovas s tömérdek gyalog emberrel Samogitia meghóditására indult; de minthogy Lengyelhon királya ez időben Kulmot megszállta, a keresztesek erre vevék utjokat és Massovia herczegséget kényszeriték, hogy Lengyelhon királyának magát Jánost ösmerje el. Illy körülmények között ajándékozta a rendnek Pomeraniát, a keresztesek által elfoglalt Dobrzynt pedig eladta. Azonban a lengyelekkeli véres háboruk tovább is folytak egész a visegradi békéig, mellynélfogva a rend megtartá Pomerániát. Esthland fellázadván a dánok ellen, a rendhez fordúlt, melly (1335) azt megvevé, de később a lievlandi német lovagoknak eladta (1347).

Más lovagok elvesztvén az alkalmat magukat franczia és angol harczokban kitüntetni, azt Poroszhonban keresték s igy velök a lithvánok elleni háborut lehetett folytatni, a melly is mindig vérengzőbb lön. Fogyván a lovagias hév, a rend zsoldosokat bérelt; később midőn Vitold Sándor nagyban fegyverkeznék, Wallenrod Konrád nagymester jó fizetés és gazdag igéretekkel toborzott ellenébe (1393). Igérte, hogy indulás előtt tizenkét legjelesb lovagot megvendégeli és megajándékozza; a csata után pedig mindegyiket, ki magát kitüntette [1]). A vendégség Memel egyik szigetén tartatott meg, a hol

[1]) Birjuk a hét legkitünőbb nevét és érdemeit: Richardsdorfi Kuno, osztrák, ki erős karjával önmaga hatvan törököt vágott le, s gyalog zarándokolt Jerusalembe; Fridrik, Meissen határgrófja, kinek családja a rendet mindig pártolta; Hildermid, skót gróf, kinek atyja, hogy a királyt megmentse, életét áldozta fel; Róbert, würtembergi gróf, ki keresztény alázatosságból visszautasitá a császári koronát; maga a nagymester Wallenrod, ki a rend iránti szeretetből egy szép s

arany mennyezet alatt ültek, harminczféle étek adatott fel, mellyek mindegyike után az ezüst tányérok és evő-eszközök fölváltattak; öt óra hosszant ezüst csészékből ittak, mellyek minden kiürités alkalmával ujakkal cseréltettek ki, s mindezen ét- s ivó-szerek a vendégeké lettek. Állitják, miszerint fél millió márka (huszonkét millió) értéket képviseltek; de már a második vendégséget nem tarthatták meg, minthogy a betegségek harmincz ezer embert ragadtak el Vilna alatt, a többi szétoszlott.

A tizenötödik század kezdetén Poroszhon (ide nem számitva Lievlandot és Esthlandot) 55, fallal bekeritett várost, 48 erősséget, 19,000 falut és 7,000 tanyát számlált, két millió lakossággal; a rend jövedelme a borostyánkő és birói pénzbirságokon kivül meghaladta a nyolczezer márkát ezüstben. Ezentúl záloglás és adásvevési czim alatt más javakat is birtokolhattak, mint az Uj-Márkát (Neu-Mark) melly őket Németországgal és Samogitiával közlekedésbe hozta, de egyszersmind V. Jagelló Ulászlóval háboruba is keverte, melly tartott a rettenetes tannenbergi csatáig (1409, jul. 15.).

A tannenbergi csata.

Jagelló ebbe hatvanezer lengyelt, huszonegyezer Csehországban, Magyarhon és Sléziában összeszedett zsoldost, negyvenkétezer oroszt- és lithvánt, és negyvenezer tatárt vezetett; hatvan ezer esett el, ezek közöl megölvén a német lovagrend seregéből hatszáz lovast s negyvenezer embert, s olly győzelmet viván ki fölötte, hogy többé fel nem üdülhetett.

Jagelló követelte a poroszoktól, ösmernék el királynak, és édesgeté őket azáltal, hogy őket minden jogaikban meghagyja sőt növelni fogja kiváltságaikat, a vámokat eltörli, szabad lesz a kereskedés, pénzverés, s a lengyel bíróságoktól teljesen függetlenek maradnak. Oda lett volna a rend, hacsak Plaueni Reuss Henrik Marienburgot olly állhatatossággal nem védelmezi, hogy Jagelló ötvenhét napi ostrom után kénytelen volt sátorfáit felszedni s csekély maradványaival Lengyelhonba visszatérni (1411). Thornban köttetett meg a béke, visszaadatván mindkét részről a foglyok és meghódított térségek, de az nem lehetett tartós mindaddig, mig a rend ama folyók torkolatait zárva őrzé, mellyeken a lengyelek termesztményeiket szállithaták; a constanzi zsinat nyilatkozatai és határozatai sem

---

gazdag habsburgi grófnéről mondott le; Degenhard, westphaliai zászlós, ki Isten anyja iránti szeretetből atyja orgyilkosainak megbocsátott; Buchnald Fridrik, ki soha nem tagadott meg semmit, a mit tőle szent György nevében kértek.

voltak képesek az ellenségeskedéseket fölfüggeszteni, mig a nagymester Samogitia, Sudáviáról, aztán Vistula vidékéről Dreswenz torkolatától Brombergig le nem mondott.

Azonban a viszály feléledett, és V. Ulászló felizgatta a hussitákat a rend ellen, kik ez iránti boszúból, mivel a cseh királynak ellenök segitségére volt, Poroszországba rontottak, pusztitva s a szárazföld végső határaig azaz a tengerig nyomúlva. Plauen Henrik, nagymesterré neveztetvén, Poroszhont előbbi sodrába tériteni igyekvék; hogy pénzt szerezzen, üresen hagyta a méltóságokat, sok hivatalt maga vitt, uradalmakat adott el, a pénzt megváltoztatta, idegeneket hitt be, türte a hussitákat és wicleffitákat, és kegyetlenségével végre annyira meggyülöltette magát, hogy letétetett (1413). Küchmeister Mihály, a pártmozgató, következvén utána (1413), nem tudta lecsendesiteni a lázongókat, kik arany hajót s arany gyapjat használva jelképül, leráztak minden fegyelmet. Hogy lecsilapitsák őket, a rend nagy káptalant s rendigyülést hivott meg Braunsbergbe, hol a nép szószólói, nemes, szigoru, szabadságért küzdő katholikusok, támogatva az arany hajósoktól, legelőször hallatták panaszaikat. Sikerült is nekik határozni: hogy tiz nemesből és a városok által küldött tiz tanácsosból álló nemzeti tanács nélkül a nagymester új törvényeket nem hozhat, sem új adókat nem vethet. E tanács egyébként a nagyravágyók eszközévé fajulván, utóbb megszünt összehivatni, mig Rusdorfi Beliser Pál (1422—1440) nagymester, pénzszükében hasznosnak gondolta azt visszaállitani részint a közjó miatt, részint pedig, hogy a nagyravágyó püspököket, majd a birtokaikban védtelen nemeseket, majd a kormányban résztvenni kivánó városokat, majd a könnyités után sovárgó parasztokat kielégitse. Hat legelső tiszviselője a rendnek, hat főpap és a nemeseknek s városoknak ugyanannyi megbizottja képezé azt; összeült minden évben, hogy az ország javáról tanácskozzék, a kiváltságok, a közbiztonság és jó pénz fentartásáról gondoskodjék. A rend fejedelme, ki itt elnökölt, nélküle adót nem szabhatott. Ekként az egyeduralmi kormány képviseletivé változott, sőt még a határozatok végrehajtásában is huszonnégy személyből álló tanácsra kellett a nagymesternek hallgatnia.

Magában a rendben megújúltak a viszályok; a városok nagyobb szabadalmak után áhitoztak, és egy nemzeti alakitó gyülekezetet követeltek; kivánalmaikat támogaták a nemesek, kik Baysen Jánostól vezéreltetve a szabadság védelmének czime alatt saját hűbéri birtokaikat szabadokká tenni törekedtek. A rendek Elbingbe összejövén s nem birván kiegyezni, a városok a nemesekkel csatlakozva

jogaik kölcsönös védelmére szövetséget alkottak, s kivánták, hogy minden ellenök intézett sérelem az évenkint tartandó itélőszék előtt bepanaszoltassék, s ha igazságot nem nyernének, hivassanak össze a szövetségesek. De ez itélőszékhez annyi panasz érkezett, hogy az valódi zürzavarrá lett, mire az elkeseredett lovagok a birákat elkergették s többé össze sem hivták. Mindazáltal e nyugtalanság a népben s a nemesekben folyton nött, táplálva talán a „Gyikok társulata“ által is, melly mint más társulatok Német és Svédhonban, a személyes s közbiztonság végett alakultnak szinlelte magát, de titkos czéljai, ugy látszik, a rend teljes megsemmisitésére irányultak.

Erlichshausen Lajos nagymester (1450—1467) a rendek egyesülését ugy tekintvén mint forradalmat és annak lecsendesitésére magát gyengének érezvén, a pápához és a császárhoz folyamodott, hogy azt törvénytelennek nyilvánitsák és a városok kiváltságait elvegyék. A rendek ekkor fellázadtak; Baysen János élökre állott; megtagadták a rendek az engedelmességet, az első méltóságviselőket elfogták, a kastélyokat lerombolták, és hogy fentarthassák magukat, a lengyel IV. Kázmérnak hódoltak; ez a városokat szabad kereskedelemmel, a nemeseket meghonositással s azon jog megnyerésével biztatá, hogy részt fognak venni a lengyel királyok választásában [1]); a nagymesternek hadat üzent, s három éven keresztül a zsoldosok kimélet nélkül gyilkoltak ellenséget, barátot. A huszonnégyezer faluból, melly Poroszországban 1454 ben volt, 1466-ban alig maradt háromezertizenhárom. Baysen Jánost a szabadság barátjának nevezték, de ő vagy nagyravágyásból vagy az ár által elragadtatva, hazáját ekként durvább uralom ala szoritá: a rend hogy zsoldosait fizethesse, a mi kevéssel még birt, vagy elzálogositni vagy egészen eladni kényszerült, mint eladta százezer forintért Uj Markát is a brandenburgi választónak.

A thorni béke.

A thorni béke (1466) véget vetett a sok öldöklésnek, s a rend átengedte Lengyelországnak Pomerániát Danziggal, Kulm és Michelau kerületeket, Warmiát, Marienburgot és Elbinget, megtartva Sambiát, Natungiát és Pomeraniát vagyis a keleti Poroszországot mint lengyel hübért.

Elveszett tehát Poroszhon függetlensége: keleti részét még a

[1]) Ez bekeblezési kiváltságnak nevezteték, következő szavak erejénél fogva: *Terras et dominia praedicta regno Poloniae reintegramus, reuniuus, invisceramus et incorporamus.*

nagymesterek természetellenes függésben és a lengyelekkel roszúl biztositott békében kormányozták; mégis Poroszhon volt kitüzve arra, hogy Európában egykor egy nagyszerü állammá legyen s az előtte uralkodó hatalom romjain ő emelkedjék fel.

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

Oroszország és Kapcsak.

Az oroszok uralmukat keletnek csak az Oka, a Volga mellékfolyójáig terjesztek ki; délnek behatottak egész az Azovi-tengerig és elvették a genuaiaktól Sudakot, a fekete tengereni kereskedés központját. Elszáguldoztak a bolgárokhoz is, földmüvelésök és szállitási foglalkozásukban háboritva őket. A milly óriási e birodalom keletkezése, olly hirtelen indult a bukás felé: oka ennek a nagy Wladimir (980—1015) által behozott hibás trónöröklési rendszer, ki azt sok apró fejedelemségekre darabolta, ugy hogy mindnyájan névleg ugyan a kiewi nagyfejedelemnek voltak alávetve, de tulajdonképen függetlenül kormányoztak és kölcsönös féltékenységök által a nagyravágyás minden büneit felsarjaztatták. Sok waregh is a szlávfajok régi versenygéseit és függetlenségi szeretetét ápolva, több fejedelemséget alakitott, ugy hogy a kiewi nagyfejedelemnek nem maradt fel egyéb az uralkodás árnyékánál. Köztársaságok, fejedelemségek, családok küzdtek egymással, melly ostoroknak közepette meg lehetett tanulni, mennyire elfajul a szenvedélyeinek fékét vesztette ember. II. Sviatopolk (1093—1113) megkisérlette a bajok orvoslását koronkénti congressus felállitásával, mellyen a fejedelmek a közös érdekeket tárgyalnák s a felmerült különségeket kiegyenlitenék; de alig hagytak fel a haraggal és esküdtek keresztcsókkal barátságot, midőn ujra vérben áztak. Még az oroszok által felvett vallás is miként Konstantinápolyban, ugy itt sem volt sem szabad, sem a jognak védelmére, hanem a politika és kormány eszköze és számtalan háborúk éltető nedve; s a nagyfejedelmek kényök kedvök szerint letették a metropolitákat, kik többnyire idegenek voltak.

Ez egyenetlenségek könnyiték a külherohanást. A polowzi-k a Donnál egy mongol had által megtámadtatva, az oroszokat hivták segélyül, kik elhatározták, miszerint közösen verik vissza az ellenséget. Kimentek tehát ellenök, és követeiket, jóllehet ezek tiltakoztak,

mintha jövetelöknek valami rosz czélja volna, megölték, mire a a kalkhai csatában (1224) az oroszok megverettek s a Dnieperig üzettek. Dzsengis-kán egy rendelete visszaszólitá a mongolokat uj vállalatokra, s olly hirtelen a mint feltüntek, el is tüntek. Tizenhárom évig nyugodott Oroszország minden más ellen nélkül a félelmen kivül; de a helyett hogy az ellenállásra készült volna, folytatta a belharczokat, mialatt Batu benn termett.

Ez kapcsaki kán czimmel a Volga mellett telepedett le (1236), mellyen és a Kaspi-tengeren, mióta a török Kis-Ázsiát elzárta, folyt az egész nyugat és Perzsia közötti kereskedés. Astrakantól ötven olasz mföldre Sarai várost épitette. Hirtelen megjelent (1237) a Volga folyón Riesan fejedelemségben, békét igérve a lakosoknak, ha minden birtokuk tizedét neki adják; azután bevette erőszakkal a várost, kiirtotta az uralkodó házat, II. Jaroslav nagyfejedelmet tönkre verte, elfoglalta s felpörzsölte Moszkvát, leöldösve mindent, a szerzeteseket kivéve, kiket fogságba hurczolt; hasonlón bánt a többi várossal; végre elpusztitá Kiewet (1240), melynek két, egymással a birodalmon veszekedő nagyfejedelme közől az egyiket megölette, a másikat meghagyta a kormányon mint adófizetőjét; s igy szakadt vége az egyenetlenségnek a függetlenséggel együtt.

Még a jégfagyos Sziberia sem maradt ment a mongol fegyverektől, és Sleibani-kán, Batu fivére, e rémpusztaságba tizenöt ezer családot vezetett, hol utódai három századon át uralkodtak Tobolskban, s egész a szamojedekig nyomultak. Csupán Vörös-Oroszország tartotta meg saját kormányát Romanovitz Dániel alatt, ki Batu kezéből kapva azon tartományokat, mellyeket Galiczia és Lodomeriának nevezünk, megkisérlette lerázni a jármot, és egyesülve a latin egyházzal IV. Inczétől segélyt is kért; de csakhamar ismét visszaesett a szakadárságba.

I. Sándor.

Az orosz fejedelmek politikája ezentúl csak az Arany törzs barátsága fentartásában állott. Sándort, Nowgorod fejedelmét, kit a német rend és svédek fölötti győzelmeiért Newskinek neveztek, Batu kán látni akarta, ki annak szép modora által megbüvölve, őt Vladimiria nagy fejedelmévé tette (1257). Tudta magát nehéz időkben alattvalóival meg nem gyülöltetni, valamint urait is kielégiteni; halála (1263) után mint szent tiszteltették. Kérvén az adó-jövedelmek összes haszonvételét, a mongol örült rajta, hogy megszabadul a tehertől és a gyülölségtől, de e hivatal az utódok által folytattatva, kifejté az értelmet és hozzá szoktatá az oroszokat a közügyekhez és birás-

kodáshoz. Emez utódok méltóságuk megerősitéséért mindig a kapcsaki kánhoz folyamodtak, de midőn Bereki, Batu fia, a lamismust felcserélné az islammal, a mongolok türelmetlenekké lőnek s innét Oroszországra nézve uj nyomorok áradtak, még több akkor, midőn András, Newski Sándor fia fivérével Demeterrel az első méltóság felett veszekedve a mongolok vészteljes közbenjárását kérte fel.

Ezen András (1294) átkos emlékü, mig utódját, II. Jaroslawitz Mihályt (1304) szent gyanánt tisztelik, kit a mongol Usbek, vetélytársa György moszkvai fejedelem sarkallására meggyilkolt, mire György nyerte el Vladimirt és Nowgorodot, mig végre elődjének egy fia őt is kivégzé (1318). Illy nyomon haladt ezen, egymás iránt gőgös, alattvalóik ellen kegyetlen, a mongolok előtt kúszó fejedelmek uralkodása, kik időről időre követek vagy adószedők neve alatt fosztogatókat küldöttek szét az országban. Az orosz uralkodó kötelezve volt bőr, pénz és marhából álló adóját személyesen adni át az Arany törzs képviselőjének, s ugyanekkor, mialatt arczra borult, tejjel telt csészét nyujta neki, s ha történetesen abból nehány csepp a ló nyakára esett, felkellett azt nyalnia [1]) II. Sándor (1327) megkisérlette lerázni a mongol igát és az adó behajtására küldött sereget felkonczolta: mire büntetésül a nagyfejedelmi czim Danielovitz Iványra vitetett át (1328).

Ez Usbeket a kapcsaki kánság öröksége megszerzésében segitette és vele sógorságba lépett; aztán a metropolitát, az archimandritákat, papokat, apátokat, városokat, kerületeket, vadászatot, méhészetet oltalma alá vevén, hazáját túlsúlyra emelte s annak függetlenségét előkészitette. Moszkvát 1147 felé Suzdal György épitette fel, s minthogy azt egy fejedelem sem vette különös birtokába, a mongolok annak növekedését és gazdagodását gyanu nélkül szemlélték: Iván székhelyeül választotta, keritéssel és első kő templommal látta el.

Az igazságos, az islamhoz szivből ragaszkodó és buzgó Usbek Perzsiában a mongolok maradványa ellen szerencsésen küzdött; de halála után fiai egymással marakodtak, mig Dsanibek valamennyi testvérét meggyilkolta. Felhasználta Iván e veszekedéseket s az orosz

[1]) *Moschorum dux amplum quidem principatum a patribus suis acceperat; verum Tattaris, qui trans Rha fluvium incolunt, obnoxium ac tributarium, usque adeo ut legatis Tattaricis tributum petentibus cum equis veherentur, dux ipse pedester obviam prodiret, et lactis equini (potus Tattaris gratissimus) poculum venerabundus porrigeret; si qua gutta in jubam equi distilasset, eam lamberet.* **Cromer** op. cit. lib. XXIX.

pénzt a mongolok ellen forditotta, nem hogy saját nemzetét megváltsa, hanem hogy vetélytársain felülemelkedjék, mit el is ért, sok bojárt egyesitvén magával. Ez időtől a többiek a moszkvai nagyfejedelmet bátyjuknak tekinték. Fia Simon (1340) s unokája Donski Demeter folytaták művét, felvevék a minden orosz tartományok nagyfejedelme czimét, s megalapiták az egyenes trónöröklést. A mongol kánok nem nézték ezt rosz szemmel, mivel ekként jövedelmök biztositva volt a nélkül, hogy fegyverhez kellene nyúlniok; de az által e családban megfogamzott a nemzetiség eszméje, s az örökös bojárok a moszkvai fejedelem körül aristocratiát képezve, mindinkább érlelék a felszabadulás gondolatát.

E közben a kapcsaki kánok folyton gyengültek, és Dsanibek halála után (1360), kinek egész életében bitorlókkal kellett küzdenie, tizennyolcz évi belháborúk következtek. A nagyfejedelem ebből bátorságot vőn, hogy a sarczot megtagadja; de a rettenetes Mamai-kán az Arany-törzset a magáéval egyesitve Oroszországba nyomult, azt elpusztitandó. Donski Demeter, ki ekkor uralkodott, bizva Istenben és szent Sergiusban, ki az égből leszállott és a keresztet öltönyére tüzé, Kulikovnál a Don mellett a legnevezetesebb csatát (1380 szept. 8.) vivta vele, mellyet valaha az oroszok a pultavai-ig vivtak; a mongolok szétszórattak, s ha a nemzet ujjá nem teremtetett is, megmutatta, hogy még tud ellenállni és reményleni.

A tatárok elkeseredve, Mamait elhagyták s a dsengiszkánfi Toktamishhoz szegődtek, ki Jagello Lithvania nagyfejedelme által segitve Mamait legyőzte; ez Kaffába futott és a genuaiaktól megöletett. Toktamish megparancsolta az orosz fejedelmeknek, hogy jőjenek hozzá s a szokás szerinti hódolatot mutassák be; de minthogy azok nem jelentek meg, betört az országba s Moszkvába árulás által jutva, vad mészárlást rendelt el (1382); azonban tüstént távozni kényszerült Tamerlan ellenébe. Demeter most a bajok javitásán és hazája megmentésén fáradozott; fölépittette a Kremlt, Oroszország jövendő trónját és oltárát, s ő alapitá meg, miszerint a trónutód nem a legközelebbi oldal-rokonságból, hanem az egyenes vonalból vétessék. Mégis épen midőn fia II. Vazul (1389) Oroszország minden fejedelemségeit egyesiteni akarná, uj rémülés özönlik el Tamerlan, Toktamish legyőzőjének közeledése hirére; ez azonban önkényt visszavonult s a mongolok ellen fordulva még Oroszország felszabaditását segité elő.

III. Vazul (1425) ezen örökös viharoktól zaklatott birodalomban az egész Oroszországot, a lithvánok által elfoglalt részeket kivéve, jogara alatt egyesitni tudta s igy megtörte az utat fia, III. Iván

(1462), a monarchia igazi megalapitója előtt. Ahmed, az Arany-törzs kánja, tőle adót követelvén, ő egész sereggel felelt neki, mellytől és a nogai [1]) tatároktól megrohanva Ahmed, a csatában (1481) elesett s vele a kapcsaki kánoknak örökre vége lett.

Oroszország ez ideig nyers és lealázott állapotban sinylett s elvesztve méltósága érzetét aljas cselszövényeken rágódott; tömérdek volt a kivégeztetés, veszedelmesek az utak, semmi nyoma a nemzeti szabadságnak, „és ha (mondja Karamsin történetirójok) két szolgai század őseinkben még minden erkölcsiséget, minden erényszeretetet, minden hazafiságot el nem fojtott, hála legyen a vallásnak, melly őket emberi s polgári magaslatukon megőrzé s hogy szivök elfásuljon, lelkisméretök eltompuljon, nem engedé.“ Az orosz papság, felmentve a mongolok által minden adózástól, hatalmát s gazdagságát nagyravágyásának fel nem áldozta, hanem hiven ragaszkodék a nagyfejedelmekhez mint a nemzet képviselőihez; s maga görög egyházuk szerkezete elzárt tőlök minden függetlenitési kisérletet. A bojárok azaz polgárok, kik háboruban vezénylettek, békében itéltek, mint aristocratiai testület az uralkodók oldalán, elveszték a moszkvai nagyfejedelmek hatalma növekedésével befolyásukat; azért nyitva maradt az ut egy nemzeti és korlátlan monarchia megállapitására.

HUSZONNYOLCZADIK FEJEZET.

Az olasz triumviratus.

A költészet kettős forrása, a vallásos és lovagias szellem, egész Európában közös irodalmat teremtett, s az nem vala egyéb, mint visszhangja azon vállalatoknak, mellyeket dicsőitett, s érzelmeknek, mellyektől lángolt ama kor: később, a mint a nemzetek saját törvényeik és nyelvök szerint alakultak, minden nemzet saját irodalommal kezdett birni, melly mindeniknél külön-külön módon fejlődött.

[1]) Nogai, Dsengiszkán unokája s a Fekete-tengernél egy turkoman törzs feje, valószinüleg Bibars sultán s ipja Palaeologus Mihály császár által ösztönöztetve, magát 1261 ben a kapcsaki kántól függetlennek nyilvánitotta.

Dante.

Megnyitja ez uj korszakot Olaszország; s igy az emberi nem, midőn tapasztalja, mint gyaláztatik rendesen Olaszhon, beláthatja, hogy mégis nagy elismeréssel kellene iránta viseltetnie, hiszen tőle nyeré a jelen tudomány előfutárait. A florenczi Alighierik bizonyos Cacciaguidának, ki a keresztes hadakban Konrád császár mellett küzdött, utódai állandóan a guelfekkel tartottak. E Cacciaguidának unokája volt Dante (szül. 1265.), ki kilencz éves korában szülőivel Folco de' Portinarihoz májusi mulatságra jövén, megpillantá ennek leányát Beatrixet, „ki még nem haladta meg a nyolczadik esztendőt, bájos, magatartásában fölötte kedves és müvelt, arczban gyönyörü, beszédében picziny korát fölülmúló méltóságu volt. Dante lelkére olly mély benyomást tön, hogy többé soha semmi kedves alak, semmi élvezet a szép képet lelkéből ki nem törölhette," (Boccaccio). A kedves leányka fölött énekeket kezde zengedezni s mint akkor szokásban vala, elküldé azokat más toscanai költőkhez, kik közöl némellyek le akarák őt beszélni olly pályáról, mellyen benne vetélytársukat sejték, mások olly szánakodó buzditásokkal tisztelék meg, mellyek metszőbbek valának a legélesebb gúnynál.

A bardok egyikéhez ment férjhez; de csakhamar (beszéli a költő) „az igazság Ura magához szólitá e nemes lelket, hogy megdicsőitse azt azon szüz Mária zászlaja alatt, kinek nevét legnagyobb tisztelettel emlegeté a boldog Beatrix." Dante, kinek mint közönségesen minden szenvedélyes léleknek, úgy tetszett, mintha az egész világnak részt kellene venni az ő szomoruságában, levélben értesité erről a királyokat és fejedelmeket; azután hogy szórakozzék, magány tanulmányokba mélyedett s megfogadta „hogy többet ez áldottról nem szól, mig elég méltóképen meg nem énekelheti"; és reménylé, „ollyanokat fog róla mondani, mik más nőről még nem mondattak". Szerelmét „Vita Nuova"-jában beszéli el, melly első példánya azon, a legbensőbb életből meritett könyveknek, midőn valaki érzelmeit részletezi és lelke rejtett hányattatásait feltárja. Egyszerü őszinteséggel mint ollyantól, ki önmagáról beszél, irva, szende mélabús komolyság ömlik el rajta, s Dante itt nagyobb költő mint sok más müvében; látásokban mereng Beatrixéjén, s már sok évvel halála után ugy mesél róla, mintha az csak tegnap történt volna. E lelkesedésben szemlélheted, hogy nem közönséges ember vagy iró volt: és ha szerelmeért annyit szenvedett, mennyit akkor, midőn ahhoz még politikai üldöztetések, meg nem érdemlett számkivetés és a gonoszokhozi soroltatás járultak?

Mély érzelmei szent Ferencz csuklyája felöltésére készteték, de ő ettől elállott, hogy szelleme tevékenységét a polgári pártzajlásokban villogtassa; természetes, legkivált az igen csekély kiterjedésü democratiákban, miszerint az ifjak ragadtatnak a közügyek felé s magokhoz közel látva a kormányhatalmat, hiszik, hogy értenek hozzá és könnyen vezethetik. Dante ősei pártjához hiven hazáját hivatalokban, követségekben s Campaldinónál (1289) fegyverrel is szolgálta. A politikai fogások oskolájában, a világ zajában, a forradalmak súlyos megpróbáltatásai között megtestesülve látta a poklot és paradicsomot s az eszményi fogalommal összecsatolta az igaz valóságot. De az aristocraticusok az uj nép emelkedését meg akarák akadályozni, s a győzedelmes guelfek egymást tépték, Feketék és Fehérekre oszolva, kiket csaknem szintén guelfek és ghibellineknek lehetne nevezni. A Feketék VIII. Bonifácz által támogatva vérszemet kaptak, s még jobban, midőn a pápa valoisi Károlyt meghivta (1301). A Fehérek ezt elkergették, aztán Dantét többekkel elküldék, hogy a pápát megnyugtassák, de siker nélkül; mig az ellenség Corso Donati alatt tulsúlyra vergődvén, Gabrielli Cante podesta a fehérek főbbjeit számüzte, köztök a mi költőnket s Petrarca atyját is.

„Hazámból kiüzve — mondja ő — majd mindazon helyeken, meddig ezen nyelv kiterjed, jártam keltem mint koldús, mutatva a balszerencse által ütött sebet, mellyet igazságtalanúl többnyire a megsebesitett vétkének rónak fel: mint hajó vitorla s kormány nélkül különféle partokhoz, helyekhez és szirtekhez a keserü szegénység támasztotta csipős szél által csapdosva“ [1]). Ez időtől olly dühre gerjedt atyái pártja ellen, hogy minden asszonyt, minden kis gyermeket, ha a pártokat szóba hozva val llyik a ghibellint kárhoztatta, kész lett volna kövekkel meghajigálni [2]), ha az el nem hallgat. Mégis válogatás nélkül ugy a guelf mint a ghibellin uraknál menedéket és szállást kérve, Párizsba ment a hittudomány és bölcsészet tanulása végett, s nem mondott le soha a számüzöttek örökös reményéről, megkisérlé majd könyörgésekkel, majd fegyverrel hazáját viszont láthatni; remélte ezt verseinek érdeme miatt, de nem akarta megalázások által elérni, s mielőtt „szép szent János aklába visszatérhetett volna“, Ravennában polentai Guidónál meghalt (1321. szept.

---

[1]) Convito. 1. 3.

[2]) Boccaccio, *Vita*. Ezen olly erélyesen nyilvánitott érzelmeivel folyton találkozunk költeményében; s „*Convito*“-jában egy bölcsészi tétel taglalása alkalmával mondja: „Késsel, nem érvekkel kell annak felelni, ki igy beszél.“

14.). Polgártársai tüstént jóvátették a rajta elkövetett bántalmakat s a dómban énekei magyarázatára tanszéket [1]) állitának fel, hol öt Michelino [2]) Domokos, perjel s koronás alakban lefesté; e képen Dante kezében nyitva tartja Divina Commediáját s polgártársainak a pokol mélységeit s a paradicsom magaslatait mutogatja.

A legmélyebb rejtély, mellyet Aeschylos Prometeusában sejtett, Shakspeare Hamlet-ben megközelitett, mellyet Faust tudomány, Don Juan gyönyör, Werther szerelem által megoldani igyekezett, ez örökös ellentét a semmi és halhatatlanság, a legfőbb jóhozi törekvés s a szakadatlan rosz aljassága között Dante, mint minden gondolkodó, vizsgálódásainak czélja. Az emberek iránti gyülölet, Olaszhon iszonyú nyomorai, a festészetet ujjá teremtő müvészekkeli társalgás tüzbe hozák, óriási költői tehetségét megérlelék, és szerelem, politika, hittan s boszú tolla alá mondák a „Divina Commediá-t". A legszebb lyrai költemény, a mivel csak Olaszország bir, mellyben énekbe önté a költő ama sugallatot, lelkesedést, melylyel vallása, hazája, a császárság s saját kiolthatlan gyülölete iránt lángolt. Ismerte ő az uj irály természetét, hogy az nem mozoghat többé a régiek ódonszerü méltóságában, hanem miként a társadalomban tapasztalta, ugy cselekedett ő itt is, szembe állitá t. i. a rettenetessel a nevetségest s innét a „Commédia" elnevezés [3]). „A szerző, midőn e munkához fogott, bünös s vétkes volt s mintegy a bünök s tudatlanság erdejében bolyongott; de miután felért a hegyre azaz az erény ösmeretére, ekkor az e vétkekből s hibákból származó háboruságok, nyugtalanságok és különféle szenvedélyek megszüntek s lecsillapodtak" [4]). Ez történt a költő életének útja közepén, midőn VIII. Bonifácz által (1300) hirdetett jubileum öt magához térité, s az egész

---

[1]) E tanszék sokáig fennállott. 1412-ből olvassuk, miszerint a hatóság a ravennai Malpaghini Jánosnak havonként nyolcz frtot fizetett, a ki több ideig értelmezé Dantét s minden vasárnap fejtegeté. Hat évvel később pistojai Gherardi János teljesité e tisztet hat frtnyi havi dij mellett. Valamivel utóbb Filelfo Ferencz folytatá azt.

[2]) Nem Orgagna, mint közönségesen hiszik. Lásd Gaye *Levelezései* II. 5.

[3]) Dante müvének, a mint azt Can della Scala-nak ajánlja, e czimet akarta adni: *Incipit Comoedia Dantis Alighierii, florentini natione, non moribus.* És hozzáteszi: „Müvemet *Comediá*-nak nevezem, mivel azt egyszerüen irtam, s azon közönséges nyelvet használtam, mellyen a legalsóbb rendü asszonyok beszélnek." Hol megjegyzendő, miszerint a közönséges Ékesszólás (*Vulgare Eloquenza*) munkájában három modort különböztet meg, a tragediait, a comédiait és elegiait.

[4]) Mint fia Jakab még kiadatlan értekezésében irja.

kereszténység áhitatos buzgalma a költőben központosult, hogy megteremtse az ő halhatatlan utazását.

A régi irók teljesek efféle pokolbani járásokkal; a középkor száz meg száz legendában állitá elő e tulvilági utazásokat. Szent Patricius Kútja, a szegény Guerrino, Alberich Látmánya és Houdan Rudolf pokoli Játékosa, mint a legelterjettebb közhiedelem kifejezései, még a legtávolabbi népeknél is kézről kézre forogtak [1]). Ezekből merité Latini Brunetto, D ante mestere azon utazás eszméjét, mellyben előadja, mint szabadult meg ő Ovid által egy erdőből, mellyben az egyenes utról eltévedett.

Dantenak a jelképes fogalmak iránti előszeretete keresztül leng minden művein. Beatrixet kilencz éves korában ösmerte meg, tizennyolczadik évében kilencz órakor látta viszont, az éjnek utolsó kilencz órája elsejében álmodott vele, tizennyolczadik évében énekelte meg, huszonhetedik évében a zsidó év kilenczedik havában vesztette el. E neki legfönségesb számhatvány imétlése valami istenit [2]) jelentett; a mint kedvese nevét is égből hozottnak s a tudomány és legmagasztosb eszmék tárának tartotta, miért öt mint az értelem s igazság közé helyezett világosság jelképét istenité.

Dante tehát nem ösztönszerüleg versel, hanem mindenütt számit

---

[1]) A *Revue des deux mondes* (1842 szept. 1.) sok másvilági látást számlál el, mellyek a Dantéét megelőzték. Még jobban felvilágosit ebben Ozanam az 1843.ki *Correspondant*-ban közölt *Des sources poetiques de la Divine Comédie* értekezése által. Tömérdek összehasonlitás között, mellyeket felhoz, különös a mit egy scandináv boszorkány mond:

Catervatim ibant illi
Ad Plutonis Arcem
Et gestabant onera e plumbo.
Homines vidi illos
Qui multos pecunia et vita spoliarunt;
Pectora
Raptim pervadebant viris istis
Validi venenati dracones.
(**Solar-Liod** 63. 64.)

Ime itt a Pluto birodalma, a képmutatók ólom sapkáik, s a mi legérdekesebb, a gyilkosokat üldöző kigyók. A *Thibeti Alphabetum*-ban Giorgi atya egy indus fogalom szerinti pokol képét adta ki, mellynek a Dantéével feltünő hasonlatossága vagyon (II. tábla 487 l.). A Korán pokla hét kaput tételez fel, mellyek mindegyike más és más büntetéshelyre vezet.

[2]) Ő határozottan kimondja, miszerint Bice (Beatrix) egy 9-es azaz olly csoda, mellynek gyöke a szent Háromság.

és okoskodik; egy és hármas költeményét háromszor harminczhárom énekre s mindegyiket majdnem egyenlő mennyiségü terzinekre [1]) osztja, ide nem foglalva a bevezetést: és e számszerinti felosztások mindjárt az első versben (közepén) megkezdve ugy vonulnak által a pokol kilenczes mélységein, a purgatorium kilenczes dombjain és a kilencz karu mennyeken keresztül.

A valónak az eszményivel, a ténynek a jelképpel, a történetnek a képlettel a középkorban [2]) annyira közönséges vegyitését Alighieri felhasználta arra, hogy titokszerü elbeszélésébe az anyagi létezést s ujabb emberi eseményeket felvegye s igy a két világot folytonos egymás iránti viszonyában előállitsa; Beatrix a hősnője, de ugyan ő Isten-tudománya is, valamint négy igaz csillag képezi a sarkalatos erkölcsöket, három az isteni erényeket.

A templomban, a dómban az alakzat minden nemei egyesitettek ugy, a millyenek eredetileg valának, s még nem jött be a választékosság, mi által az egyes részek finomittattak ugyan, de az egész veszitett általános kifejezéséből. Ama modorban állitá össze Dante nagyszerü hőskölteményét, mellyben az elbeszélés három eleme, a személyesités, lelkesedés, a képzelem röpte s az ész okoskodásai egybefoglalvák; mellyben a világ kezdetét s végét átfutva, a földet és eget, embert, angyalt, ördögöt, a dogmát és legendát, a mérhetlent, örökkévalót, saját és népe minden ösmereteivel lerajzolja. Ezért a Divina Commédia hittudományi, erkölcstani, történeti, bölcsészeti, képletes mű s alkalmas üdvös igazságokat hinteni a társadalmi életbe. Miután a szenvedélyek és polgári ármányok vad sürüségében sokat bolyongott volna, eljut a Virgilben személyesitett irodalom s bölcsészet által vezérelve a hittudomány tényleges igazságának

---

[1]) Áll az egész száz énekből és 14,230 akként felosztott versből, hogy az első éneket a második alig harmincz, a harmadik huszonnégy verssel haladja meg. S ha valaki ezt esetlegesnek gondolná, annak megfelel a költő:

Ma perchè piene son tutte le carte
Ordite a questa Cantica seconda
Non mi lascia piú ir lo fren dell' arte.

(De miután már beteltek e második énekhez csatolt levelek, a múzsa *gyeplője* nem enged tovább haladnom.)

[2]) Da San Vittore Richardban *De praeparatione ad contemplationem* Jákob családja az emberi tehetségeket; Ráchel és Lia az értelmet és akaratot; amannak fiai, József és Benjámin, az értelem fő működését, a tudományt és szemlélődést jelképezik; Ráchel Benjámin szülésében meghal, valamint az emberi értelem is eltünik a szemlélődés elragadtatásában.

ösmeretére, mellyet Beatrixében testesitett meg, kinek látásához mint paradicsoma legfőbb öröméhez csak sanyaruság és vezeklés által ért fel.

A pokol küszöbénél ama szerencsétlenekre bukkan, kik gyalázat és dicséret nélkül éltek, ama tehetetlen fajra, mellyet azok dicsöitenek, kik nem ösmernek egyéb erényt a gyáva, minden életet kiölö, általok józan okosságnak hirdetett tespedésnél. Kisebb kinokat szenvednek, kiknek büneik önszemélyök elleniek; s az ég súlyosb haragja gyötri azokat, kik máson követtek el méltatlanságot. Igy a purgatoriumban is azon arányban tisztulnak vétkeikből, mellyben a társadalomnak ártottak; a vizsga szem észreveheti, hogy a költö mindent, mit müvében felvesz és tárgyal, ugymint polgári surlódásokat, a szabad akaratot, a fogadalmak feloldhatlanságát, a végetlen s véges akaratot, mint születik jó apának rosz fia és mint nem kell a természeti képességekkel ellenkező életpályát választani, a társadalmi szempontból mérlegel.

Kora az erő kora volt egész a tulságig. S Dante azt a maga könnyenhivősége, gyülölsége, erkölcsei s boszuvágyában festi le. Költői tisztjénél fogva mint a nemzetek tanácsadója, mint az események s emberek birálója, mint a közvélemény királya lép fel: de a keresztény szellemmel annyira össze nem férhető düh, melylyel müve vallásos szövetét szinezi, mind az alaki, mind a benső szépségből nem keveset von le.

Eredeti szépsége ama sebesröptü haladás, mellynél fogva nem áll meg, hogy a müvészet pompáját kifejtse, szónoklati fordulatokat, leirásokat tegyen, másutt hallott gondolatokat ismételjen; hanem egyenest megy a czélnak; a festésekben mindenkor hü, ugyhogy fölismered képeit, megutálod személyeit; röviden végez és megy. Erő és rövidség soha jobban nem sikerültek mint e költeményben, hol minden szó annyit jelent, hol egy vers [1]) egész erkölcsi fejezetet, egy terzina egész irályi értekezést [2]) tartalmaz, s legmagasabb

---

[1]) Chiede consiglio da persona
Che vede, e vuol dirittamente, ed ama.

(Ollyantól kérj tanácsot, ki bölcs, öszintén jót akar és szeret.)

[2]) I' mi son un che, quando
Amore spira, noto, ed a quel modo
Che detta dentro, vo significando.

(Én azon ember vagyok, ki a mint a szerelem ihlet, feljegyzem, s a mint érzek, gondolkodom, akként irok.)

kérdések, mint az emberi nemzés s az isteni gondviselés és ember akaratja közötti viszony fejtetnek meg [1]).

Nem akarom védeni az illy iskolai kérdések egy költeményben feszegetését, de eltekintve attól, hogy a kezdetleges költemények természete összegyüjteni és ismételni a mi történik: ha azok ma idegenszerüeknek tünnek is fel, gondoljuk meg, hogy akkor a nap vitatárgyát képezék és minden müvelt ember vagy az egyik vagy a másik illyetén kérdésnek pártját fogta.

Tagadja ki akarja, de Danténak legnagyobb hibája leend mindig a homályosság [2]). Erőtetett, feszes mondatok, a rim kedvéért elcsépelt szavak és kifejezések, uj értelmü szólásmódok, igen meszszeható vagy különcz vagy fölötte összeszoritott vonatkozások, mindennapi s közönséges dolgok mint ösmeretesek s állandóak adva elő, annyira érthetlenné teszik, hogy Homer s Virgil kevesb magyarázatot igényelnek, s te olasz honfi kénytelen vagy azt idegen müként tanulmányozni majd a szövegen, majd a jegyzeteken jártatva szemed; és végre is azon eredményre jutsz, hogy egész kötet értelmezése után a valódi jelentés még sincsen eltalálva. Igaz, e szóforgatás annyira vérében van, midőn fogalmaz és versel, hogy az ember hinni kénytelen, miszerint érzeményeit s gondolatait máskép ki sem fejezhette volna.

De mi, kik felötlő hibái s hasonlithatlan szépségei elősorolásával nem akarunk rhetori szerepet játszani: egyedül azt jegyezzük meg, hogy az általános eszmék nagyszerüsége minden emelkedett elme jellemzője; s hogy roszul mondja Boccaccio, miszerint a Divina Commedia egyetlen czélja dicsérni vagy piszkolni azokat, kiknek politikáját becsületesnek vagy gyalázatosnak, hasznosnak vagy

---

[1]) La contingenza, che fuor del quaderno
Della vostra memoria non si stende,
Tutta è dipinta nel cospetto eterno.
Necessità però quindi non prende,
Se non come dal viso in che si specchia
Nave che per corrente giù discende.

(Az összes események, mellyekből csak annyit tudhattok, mennyit szük emlékezetek befogadhat, tárvák az örök szemek előtt; innét nem következik, hogy vagyon kényszerüség, valamint az én látásom nem gyakorol kényszert a folyam mentében uszó hajóra)

[2]) Boccaccio irja egyik sonettjében:

Dante Alighieri son, Minerva oscura.
D' intelligenza e d' arte.

ártalmasnak tartotta. Tévednek tehát, véleményem szerint, kik nem tudnak abban mást, mint politikai allegoriát találni és Florencz területére szoritják azon költeményt, mellynek létrehozásán az ég s föld közremüködtek. Miért is mi történeti feladatunk czéljához ragaszkodva, ki akarjuk kutatni, mint itélt a költő azon dolgok s emberekről, kik korában éltek, kiket különbség nélkül kemény itélőszéke elé vont, s ebből a remény vagy boszú fogalmait szivta.

Mint az elégedetlenek szokása, nem mulaszt el semmi alkalmat dicsérni ama régi időket, midőn még a bátorság és lovagiasság honolt az Etsch és Po által öntözött tájakon; midőn még Florencz békés, józan és szemérmes volt, házias, egyébre nem mint orsóra és gyermekeikre gondoló nőivel, midőn még a férfiak jól érezték magukat bőrrel teritett talajon, sok gyermek körében, nem félvén attól, ha születnek, miből kerül ki a dús jegyadomány. Illy nyugodtan, illy kellemes polgári életben, illy hü egyetértésben, illy édes állapotban a florenczieck dicsők és igazságszeretők valának, harczolva a keresztes hadakban vagy kereskedést üzve; soha sem sértetett meg az ártatlanság lilioma, s nem pusztitott a visszavonás férge, nem álltak üres lakok, mellyeket egész családoknak számüzetésbe vonulva a francziák kedvéért el kellett volna hagyniok.

Ha valaki e jó régi törzsből fen is maradt, nem szolgál egyebül, mint a vad kor gúnyjául most, midőn a haza elrútitva a hasnak, gőgnek, fösvénység- irigységnek áldoz, üldözve azon keves jókat, kik még itt ott akadnak; a mellett annyira oktalan, hogy minden lépten változtatja törvényeit, pénzét, hivatalait, erkölcseit és olly roszúl gondolkodik, hogy nem tart november közepéig mit oktoberben határozott.

E bünök okát Dante a Campi-k, Certaldo-k, Figliné-k meghonositásában találja; üdvösebb lenne szerinte, ha Florencz még Galuzzo és Trespiano közé szoritva állana és sem Aguglio szennyes parasztját, sem Signa [1]) uzsorását az igazi római nemességbe fel nem vette volna; e nemesség tartá fenn magát még épségben mint egyetlen maradványa a legkorábbi telepeknek, s ime szerencsetlenségre azt is a fiesolei eredetü gonosz népfaj vette körül.

Ime, itt hallod a türelmetlen patricziust, ki meghasonlva hazájával nem csak buzditá VII. Henriket, hogy „jőne s ütné le e Góliátot bölcseségének parittyájával és erősségének kavicsával", de til-

[1]) *Inf.* XV; *Purg.* XVI; *Par.* XV és XVI. Aguglioni Baldo és Signai Morubaldini valának azok, kik Dante ellen a halálos itéletet kimondák.

takozott is az ellen, hogy „jóllehet a sors őt a florenczi név viselésére kárhoztatta, a florenczi unokák valaha azt képzeljék, mintha ő Florencznek a levegőn s földön kivül, mellyet taposott, mást köszönhetne“ (Epistola dedicatoria). Legalább hozzá tehette volna, „s a nyelvet“, melly nélkül soha sem szerezhet vala magának örök nevet. Hanem, a ki egy jótékony képzelem által virágokkal hintett ifjuság álmaiból az emberek gonoszsága által egyszerre a legkeserübb valóságba taszittatik, munkaköre, szenvedélyei- s első reményei fosztottan; ki kortársainak, kik semmit nehezebben meg nem bocsáthatnak, mint azt, hogy fölülmulatnak, üldözéseit mélyen mint Dante érezte s türte mint Dante: az jogosan elitélheti őt emez indulatossága miatt.

Nem kevésbbé boszús megvetést tanusita Dante más olasz városok iránt: hiúbb nép még a franczináknál is a sienai; a romagnaiak elkorcsosodott faj; a genuaiak változékony erkölcsüek s telvék minden hibával; Luccában minden ember uzsorás; fösvények és kéjhölgykereskedők a bolognaiak; a velenczések vastag állati butaságba legaljasb s leggyalázatosb erkölcsökbe s minden zabolátlanság posványába sülyedtek [1]); Arno alig fakadva piszkos disznók közt hajtja habjait, mellyek inkább makkra mint más eledelre méltók, aztán átömlik a mérges kutyákhoz, az aretiniekhez; innét a florenczi farkasok közé; végre a ravasz rókákhoz, a pisaiakhoz. Ezeknek mint az emberiség gyalázatjának kivánja, fuljon vizbe valamennyi; Pistojának pedig, legyen hamuvá, mivel folyton roszabb lesz. Az ősi családokat szidalmazza, hogy elhagyják elődeik erényeit: a Malatesták fogai telvék méreggel; a Gallura-ák minden ármányra képesek; Doria Brancá még ez életben van, de lelke már a pokolban eped, földi testében egy ördög vagyon, melly azt s egy társáét fentartja; Veronában a Montecchi-k és Capuleti-kből az egyik rész már gonosz, a másik pedig gyanús; Scala Albert romlott testben de romlottabb lélekben; Montefeltro Guidó nem oroszlánhoz de rókához illő tetteket vitt véghez s minden alattomossághoz s rejtélyes utakhoz értett; a jó Róbert királyt ismételve gúnyolja, hogy jobban állana neki a csuklya mint a jogar; illy gúnynyal javasolja, hogy Brettinoro szökjék meg, hogy

[1]) (Levél Novello Guidóhoz).

kikerülje a Calboli-k zsarnokságát; illy lelkülettel mondja ki ítéletét Corneto Rinier felett, hogy utonálló, Silvani Provenzan felett, hogy Sienát kezére akarja játszani, s a Santafiorá-k felett, hogy e város környékét elpusztiták; sőt a legkitünőbb emberekre a legborzasztóbb bünöket fogja; mind Cavalcanti Guidó, barátjának atyja, mind a nagy Farinata, mind mestere Brunetto örök gyalázat s e mellett örök szánalom tárgyai. Ellenben magasztalva énekli meg a Scaliger és Malaspina családokat, kiknél menhelyet és szállást talált, és Uguccione della Fagiuolá-t, kinek első énekét felajánlani is akará. Ebből látja kiki, ki a történelemben csak némileg is jártas, ha vajjon Dante igazságossága a gyalázatok és dicséretek osztogatásában másutt mint szónoklati kisérleteknél megállhat-e?

Lihegő boszújának nem vetnek határt az Alpesek, löveli azt az angol Eduárdra, a skót Róbertre, hogy nem tudnak honn maradni, Csehország gyáva királyára, az elpuhult spanyol Alfonzra, az elfajult aragoniai Frigyesre, az uzsorás portugali II. Dénesre, a dicstelen osztrákokra, végre Norvegia királyára, s nem tudom micsoda rácz (szerb) fejedelemre, a velenczei aranyak hamisitójára. Főkép a Capetek ellen önti ki epéjét, kiket még törzsükben, Hugo, a mészáros fiában átkoz meg, kinek nemzetsége keveset ért, de legalább addig roszat nem tett, mig a Provence-t meghóditva erőszak s csalárdsággal hozzá nem fogott a rabláshoz. Ezektől ered valois-i Károly, ki olly alávaló áruló mint Júdás; ezektől Szép-Fülöp, Franczia ország átka, ki ujra keresztre feszíti Krisztust az ő helytartójában: miért fölkiált a költő, hogy röviden meg lesz vigasztalva látván kiömölni a boszút, mellyet Isten ellene titokban készit; másutt Austriai Albert családjára Isten rettenetes ítéletét hivja fel, olly módon, hogy mindenki borzad rajta.

Nem kerülték ki ezt a barátok sem, kiknek apátságai szerinte bünbarlangokká, csuklyáik romlott lisztü zsákokká lőnek; daczára ennek legmelegebb dicséretekkel halmozza szent Tamást, Ferenczet, Domokost. Ugy hogy őrültség vagy inkább vitatkozási viszketeg volt két korunkbelitől Dantéból eretnekfőnököt [1]) csinálni

---

[1]) Graul protestans prédikátor, ki a „*Pokol*“-t németre forditotta (Lipcse 1843), az egész világgal el akarja hitetni, miszerint Dante eltért a katholika hitágazatok tanától s Luthernek előfutára volt. Aroux Jenő egy kizárólagosan ezt tárgyaló munkát bocsátott ki illy czimmel: „*De Dante hérétique, révolutionnaire et socialiste.*“ Párizs 1854.

akarni; azon Dantéból, ki olly határozottan fejti ki a katholicismus hitvallását, hódolatát bizonyitja a legfőbb kulcshatalom iránt [1]) és azt hiszi, miszerint a hatalmas római birodalmat Isten kizárólag ama város nagysága emeléseért alapitá, mellyben Péter utódának székhelye leendő vala: ámbár ghibellin pártvéleménye, Bonifácz pápa iránti boszuvágyó utálata s a papság romlottsága olly haragra gyulaszták, hogy szidalmakban tör ki a főpapok fényüzése ellen, kik köpenyeikkel fedik nyerges lovaikat, s igy két állat megy egy bőr alatt; a római udvar ellen, hol minden Krisztus árulás; s a pásztorruhába öltözött farkasok ellen, kik Istenökké tevén az aranyat és ezüstöt, szomoritják a világot, taposva a jókat, emelve a gonoszokat. És jóllehet magasztalja Mathildot, Nagy-Constantinnak fölötte rosz néven veszi, hogy a pápáknak földeket adományozott, és habsburgi Rudolfnak, hogy azokat megerősitette. A kiközösitésekkeli visszaélést helytelennek állitja, mellyek majd ezt, majd azt kenyerétől megfosztják, mit a kegyes atya senkitől meg nem tagad, s nem hiszi a lélekre annyira halálosoknak, miszerint az örök szeretethez vissza nem térhetne, ha bánatot tart. V. Kelement, ki szerinte törvényt nem ismerő és tetteiben legocsmányabb főpásztor volt, Simon Magushoz ülteti, hogy itt VIII. Bonifáczot bevárja, kit Dante kilenczszer támad meg mint ollyan embert, kinek birszomja kielégithetlen, ki e végett az egész egyház hatalmát magához ragadni s azt zsarolni nem rettegett, ki szent Péter sirját a vér és büz kloakájává változtatá, mellyben az ördög fürdik; miatta oszolt meg a kereszténység; s a kulcsok jelképét viselő zászlók a kereszteltek ellenébe lobognak, és szent Péter képével pecsételtetnek meg az áruba bocsátott és csalárd kiváltságok (Parad. XXVII).

Illy rémitő bajok orvoslását a császároktól reménylé, kikhez az ő boszuja és kedvencz eszméi érvényesitéseért folyamodott; honnét minden törekvése tekintélyök emelésére irányult: a pokol legmélyebb fenekére helyezi az első Caesar gyilkosait, a menny legmagasb tete-

[1]) Avete il vecchio e il nuovo Testamento
E 'l pastor della Chiesa che vi guida:
Questo vi basti a vostro salvamento.

(Vagyon ó és uj szövetségtek s *pápátok*, ki vezet, ez elég üdvösségtekre.)

jére a császári sast s külön munkát szerkeszt De monarchia, személyesen is résztvéve ama nyughatatlanságokban, mellyek a két hatalom közti egyenetlenség a kereszténységèt sodorta; a haladást illetőleg legjobbnak vélte, ha egész világon béke lenne egy uralkodó alatt, ez lenne a földiekben az egyetlen biró, mig a pápa azokat vezetné, mellyek az örök üdvösségre vonatkoznak. Ha minden dologban csak egy a parancsoló, elenyészik a minden rosznak gyökere, a kapzsiság, és virulni fognak a szeretet, a szabadság. Ez egyetemes uralmat ő a rómaiakban látta tettlegesitve, kiknek alapitója is Európa s Atlastól származik, e népben t. i., mellynek javára Isten ama csodákat müvelé, mellyek Liviusban olvastatnak, és mellyet más nemzetekkeli harczokban diadalra segitett. Ha párbaj által törvényesen jogokat szerezni lehet, miért kellene a fölött kételkedni, hogy Isten itélete semmivel sem nyilatkozik kevésbbé az általános csatákban; azért jogosan hóditák meg a rómaiak a birodalmat, e nép, melly mennyire szerette a többi nemzeteket, avval mutatá meg, hogy őket meghóditá, többre becsülvén az emberi nem közboldogságát saját kényelménél.

Ime, a századokkal megelőzött jelen idők elmélete, melly mindig a győző részt tartja jobbnak; ime, a közjólét legjobb védbástyájának egy egyetemes s egyedül Istentől, nem valami helyettesétől függő korlátlan hatalmú monarchia kimondva; ime, következésképen az egyetlen védpaizs is, mellyet császáruk ellenébe a népek tarthattak, elvetve; ime, nemzeti függetlenségök, minden dicsőségök s vágyuk semmivé téve. E mélységbe Dante nem annyira aljasságból mint boszuból jutott; visszarettent ő az ő elveiből folyó szolgaiságtól, s az történt vele, mi igen gyakran az olaszokkal, hogy kivánják, mijök nincsen, miszerint ha már megvan, a fölött busúljanak.

Miért is a csillagok igazságos itéletét hivta le a német Rudolf s fia Albert vérére, mert kapzsiságból a birodalom kertjét (Italiát) pusztitani hagyák; és átkozá a renyheség s puhaságban tespedő Venczelt: de az isteni s túlboldog Luxemburgi Henrik számára trónt emelt a paradicsomban és Olaszországbai jövetelre buzditá; látván öt Brescia- s Milano körül tartózkodni, sürgeté, siessen a hydra fejét levágni, Florenczét t. i. ez anyja keble ellen fordult viperáét, e rühes birkáét, melly érintésével ura nyáját megmételyezi, ez elfajult s istentelen, atyja ölelgetései tüzében lángra gyuladt Myrrháét. Igy izgatá az idegent ama város ellen, melly akkor

s később az olasz szabadság sziklavára volt. S a költő vágyai teljesültek: e r o s z s v a d olasz á l l a t megnyergeltetett, s a császárok ölelgetései azt, midőn már többé nem voltak elleneik a pápák, hanem barátjaik és szövetségeseik, rút szolgaságba és roszúl sikerült felszabaditási kisérletek szükségességébe dönték.

Valljuk meg egyszersmind, mint kivánta ő, hogy a császár székhelye Olaszhonban legyen, és mint állitá, hogy az uralkodók vannak a népért nem ez azokért; meg, hogy ők a nép első szolgái: igy nyilvánult természetes jókedélye, mihelyt ment lett a boszú viharos indulataitól. Hasonlóképen a milly féltékenyen védte a törvényes származást, annyira kikel a születési kiváltságok és a hübéri rendszer ellen, hogy nemcsak a tisztségek hanem a javak öröklését is eltöröltetni ohajtaná. „A nyilvános hatalomnak nem szabad csak azon kevesek hasznát hajhászni, kik nemesi czimmel az első állomásokat foglalják el. Nézetök szerint a nemesség gazdag ősök szakadatlan sorából áll: azonban hogyan lehet valamit a gazdagságra adni, melly megvetésre méltó mind a birtoklás bajai, mind a szaporitás veszélyei, mind a forrás igazságtalansága miatt? Ez igazságtalanság világos, mert vagy vak eset, vagy ravasz kereset, vagy érdekelt s azért minden magasb eszmétől távoli fáradság, vagy rendes öröklés utján szereztetik. Azért ez össze sem egyeztethető az ész törvényes rendjével, melly kivánja, hogy a javakat egyedül az erény örökölje. Hogy ha a nemesek joga a nemzetségek hosszú sorában áll, az ész és hit mindezt mindnyájunk ősatyja lábaihoz vezeti vissza, kiben vagy mindenki megnemesittetett, vagy mindenki paraszt lett. Továbbá az örökös aristocratia még azt is föltételezi, mintha eredete különb lenne a többségétől, már pedig a fajok különböző eredete ellenkezik a katholika hitágazattal. Igazi nemesség ama tökéletesség, mellyet minden teremtmény saját természete határai közt elérhet; az emberé különösen azon szerencsés tulajdonoknak, mellyek magvát Isten keze beléje oltotta, öszhangzata, és mellyek müvelve ékességét képezik és erényét.

Dante más verseket is s leginkább szerelmi dalokat irt, mellyeket a C o n v i t o-ban értelmezi; középszerü mü ez, mellyben mint már élemedett férfi, bölcsészeti okokat keres az ifju képzelődés szülte érzemények megfejtésére.

Hogy az ő korában divott olasz nyelvet már több idő óta használák az irók, arról olvasóink meggyőződhettek; és csak, ki vagy hanyagságból vagy tudatlanságból ismétli mások állitásait, fogja mondani, hogy ő volt annak teremtője, hiszen, hogy másokat hall-

gatással mellőzzünk, már barátja Cavalcanti Guido azt teljesen mostani finomságában birta. Mindazáltal Dante magasabb röptöt adott neki, azt haladtában meg nem állitá, hanem bizonyos határok közé szoritá. Az általa használt szavak, kivéve a taniakat vagy azokat, mellyeket szükség vagy önfejüségből alkotott, majd mind még most is szokásban vannak. Némelly rajongó vitatja, hogy a mint igénye hozta magával, egyik szót az egyik, másikát a másik tájbeszédből kölcsönözte, mi valóban mint képtelen zagyvalék a nyelvet megölte volna, de mi hamisnak bizonyúl már annál fogva is, hogy az ő versei s prózája semmiben sem különböznek (mondom, mi a szójárást illeti) korabeliei- s elődjeitől. Nagy szerencséjére mint toscanai születésünek nem kellett egyébben mesterkednie, mint hogy anyanyelvét vegye tollába, s ha egy-két más kifejezés is megakad, sokkal kisebb mértékben történik ez, mint például a latin s provence-i szólásmódok használata, mellyek azért még sem honosodhattak meg. Mégis hazai ügyek iránti gyülöletes megvetésből, saját gyakorlatával ellenkező elméleteket akart felállitani és de Vulgari Eloquio munkájában, mellyet ujabb ellenmondásból latinul irt, fejtegetvén a beszéd eredetét [1]), a nyelvek, különösen a rómaitól eredtek szétágazását, mellyik a langue d'oc (az oc nyelve), mellyik a langue oui (az oui nyelve) és mellyik a langue si (a si nyelve): ez utolsóban tizennégy tájszólást ismer fel, hasonlót azon vad erdei növényekhez, mellyektől megtisztitani a hazát kötelesség.

Legelsőbb is a romagnait tépi ki, s egymásután a spoletóit, ancónait, ferrárait, velenczeit, bergamóit, genuait, lombardit s igy a többi Pón túliakat mind mint érdes és szúrós kinövéseket; felemliti az istrioták kegyetlen hangsúlyozását; mindenekfelett pedig a toscanaiakat kárhoztatja azért, mivel a legfinomabb népnyelv birtokában lenni kérked-

[1]) Azt hiszi, hogy az első nyelv az emberrel együtt teremtetett, s hogy az a héber nyelv. Paradicsomában pedig ellenkezőleg véli, miszerint természetesen fejlődött ki s elveszett. Védelmezte, valamint mi, hogy az első ember előtt minden tudomány tárva volt:

Tu credi che nel petto, onde la costa
Si trasse per formar la bella guancia,
Il cui palato a tutto il mondo costa ...
Quantunque alla natura umana lece
Aver di lume, tutto fosse infuso.

(Hidd el, hogy abban, kinek oldalcsontjából azon gyönyörü arcz alakult, mellynek étvágya egész világ árába került, minden tudomány, mire csak az emberi természet képes, megvolt.)

nek, pedig hogy őt magát beszéltessük: „az azon nyelv, melly minden városban hallható ugyan, de egyikben sem általános; e kitünő, udvari kiejtés minden olasz városban forog, de egyikben sincs föltünő látszatja; avval Olaszország minden tartományai versenyeznek, birkoznak s mérkőznek.“

Soha sem vehettem ki, vajjon tulajdonképen mit akar Dante ezen munkájában, olly gyakran ellenmond önmagának: jóllehet annyit kiolvastam belőle, miszerint az ő koráig nem csak a köznép, de sok hires ember is a florenczi tájszólásnak tulajdonitá a finom nyelv czimét; mi miatt Dante mindazokat bolondoknak tartá, ő, ki az irodalmi nyelv alapjául meghatározott tájszólást elkerülhetlennek hitt, jóllehet gyülöletből még a rút bolognait is többre becsülte a florenczinél; ő, ki állitá, hogy a latint nyelvtanilag kell irni, de a szép tájkiejtés csak a szokást kövesse Mindezek végeül azonban megjegyzendő, hogy ő nem értekezik a nyelvről általában, hanem arról, melly dalra alkalmas; ezt nem volna szabad azoknak feledniök, kik Dantéval, mint valami előharczossal lépnek ki a florenczi tájszólás ellen, mellyet Dante megingathatlan trónra helyezett.

Petrarca.

Közvetlen követé őt a második irodalmi hős, Petrarca Ferencz, ki Arezzóban egy, Alighierivel együtt Flórenczből számüzött anchisai Petraccótól született (1304). Pisában, Avignonban, azután Montpellier és Bolognában végezvén tanulmányait, a jogi tudományok helyett jobban érezte magát Cicero olvasása s Cino da Pistoja és Cecco d'Ascoli társaságában, kiktől az olasz költészet iránt kedvet kapott. Szegény levén egyházi pályára adta magát; finom modora, világos elméje az Avignonban székelő pápai udvarnál szivesen látott személylyé tevék őt, hol Colonna Jakabnak, ki később lombezi püspök lőn, barátsága által az első rangú főpapokkal ismeretségbe jött. Itt egész lélekkel a classikai tudományoknak feküdt s bálványozva a régieket, mindig Róma ősi hőseiről, Romulus és Augustus hazájáról, mellyet a pápák, a Colonnák és Orsinik csapatjai kényére bizva, elhagytak, ábrándozott s bizonyára tapsok közt üdvözli, ha ki a mult boldog időket visszavarázsolni megkisérlendi.

Ámbár képes volt a classicusok szépségei teljes becsét átérezni, elég merészen föltette magáról, hogy őket utólérheti s irta ‚Afrika‘ költeményét, mellynek tárgya egy a Silio italicuséval.

Ebből egy hosszú darabot müvébe be is szött, mi alkalmul szolgált ama vádra, miszerint azt hitte, hogy annak nála levő egyetlen

példánya van csak fenn, s igy senki sem jő az általa elkövetett plagium [1]) nyomába. Cselekvés nélküli elbeszélés az, minden uj episodok, minden kiváncsiságot ébresztő fölfüggesztések nélkül, de olly gyönyörü versekkel irva, millyenek Claudianus idejétől nem hangzottak: annyira vérévé váltak az átelmélt classicusok. A mezei dalokban (ecloga) pásztor nevek alatt kora tetteire tesz czélzásokat, nem vonakodva a hizelgéstől sem; s itt mint költő sokkal szerencsésebb.

E latin versekért ő magának halhatatlanságot igért, mihez ellenben egy véletlen eset által jutott. Mint szép, izletesen öltözködő társaságszerető férfi Avignon egy templomában, Novesi Odibert leánya és Sade Hugo [2]) Laura nevü nejébe szerelmes lesz; melly valóban nem igen regényes szerelem, hisz a nő tovább is békében él férjével, s neki tizenegy gyermeket szül; ő sem vonatott el tanulmányaitól, s más szerelmi viszonyaitól, nem az udvarnáli sürgésforgás- s dicsvadászattól, közben közben Laurához szerzett vagy a provencei dalokból utánzott valami sonettet vagy éneket kiadva, mik a költő neve s benső kellemök miatt keresetté s kivánatossá lőnek, és neki a szép világ előtt is megalapiták ama hirt, mellyben már a tudósok előtt olly nagy fokon állott. E nyilvánosságból reá a kötelezettségnek bizonyos neme háramlott, hogy Laura iránti érzelmeimeiben állhatatos legyen, s amint húsz év mulva (1348) Laura fekete halálban kimúlt, Petrarca dicsőségének tartotta, hogy hamvait szerelmével kisérheti „emlékével s utána való fájdalommal eltelve."

A szép avignoni nőben tetszenek neki a testi bájak, a szép arany hajzat, finom fejér kéz, nemes kar, szép fiatal mell és más kecsei, mellyekre az büszke vala [3]) s öncsodálatában a tükröket kifá-

---

[1]) Alberti grófnak Rómában van egy Silio Italicusa, melly egészen be van jegyezve Petrarca észrevételeivel. Mégis Caluso és Baldelli haragra lobbantak ha valaki mondotta, miszerint Petrarca e szerzőt bizonyosan ösmerte s tárgyát *Afrika* költeményéhez tőle kölcsönözte.

[2]) *Me voici arrivé à l'époque la plus critique de la vie de Pétrarque. Je voudrais pouvoir la couvrir d' un voile, et cacher à la postérité toutes les folies que lui a fait faire une passion, qui l' a tourmenté pendant plus de vingt ans, et qu' il s' est reprochée tout le reste de sa vie.* **De Sade**, *Mém. pour la vie de Pétrarque*, lib. II. Egyébként nincsen kimutatva, hogy De Sade eltalálta az igazat Petrarcának Lauráhozi viszonyát illetőleg. Lásd: *„Illustre châtelaine des environs de Vaucluse;"* és *„Laure de Petrarque par* **Olivier Vitalis**. Párizs 1843.

[3]) Perchè a me troppo ed a *se stessa* piacque
La rividi più bella e meno *altera*

rasztá; a költő őt látja a tiszta friss édes vizben, őt a zöldelő réteken, őt a fényes felhőkben; s gondolatban minden köre lefesti magának bűvös arczát (Canz. XVII.). Ennyi elég lenne azok kiábrándítására, kik e Laurában jelképi lényt képzelnek; sőt az, hogy mindig mint valóságos személyt mutatja be, óvta meg őt füstbe menő elvonásoktól, mikbe utánzói rendesen estek. Szeretett, sohajtozott s szent Ágostonnali párbeszédjében bevallja nyugtalanságait, elragadtatásait, álmatlanságait, szenvedélye gyötrelmeit, s segélyért esd, hogy azoktól megmeneküljön[1]). Igaz az is, hogy Cicero, Virgil, Varró-, Seneca-, Liviushoz leveleket irt, mellyekben ugy látszik, több ragaszkodás, melegebb hév van kifejezve ezek iránt, mint Laurához irt dalaiban Laura iránt: továbbá prózai irataiban egészen más hangon beszél a nőkről: ki a tudományoknak akar élni, kerülje a házasságot, inkább fogadjon ágyast; esztelennek gunyolja, ki neje halálán szomorkodik, midőn a fölötti örömében tánczolnia kellene [2]).

E szenvedélyének szüleménye egy dalköltemény, melly, tizenkét sonette-t, három éneket és két szójátéku darabot kivéve, egészben véve tisztán a szerelmet hangoztatja. Az alakitásban a nehezet kereste, akár provencei módon hatosait (sestina), mellyeknél a szép öszhangzat ugyanazon versvégzetek unalmasságát épen nem pótolhatja, akár a legföljebb négy rimben foglalt sonettjeit, akár a szigoru szabályokhoz kötött énekeit tekintsük. Ehhez csatolta a ‚Trionfi' allegoricus és szerelmi ábrándokból álló költeményt, mellyben a szerelemnek a költő, Laura szüzi erényének a szerelem, a halálnak Laura, Laurának a halál, a hirnévnek a költő, ez és szerelem által megosztott szive fölötti diadalát zéngi, végül az idő megsemmisiti a szerelem, az örökkévalóság pedig az idő győzelmeit.

Korában divó fogalmak és alakok ezek: ugy látszik, hogy másoktól is főleg a provencei spanyol és a mi régibb költőinktől nem egy gondolatot általvett; sok helyütt túlzott, mesterkélt s ferde; mindazáltal örök dicsősége marad Petrarcának a legtisztább, még öt század lefolyta után is gördülékeny nyelvezet, eleven, szabályos s kimerithetlen változatosságu irály.

(Mivel nekem s önmagának fölötte tetszett, igen szépnek s kissé büszkének találtam).

[1]) A De Contemptu mundi, dial. III.: *Nullis mota precibus, nullis victa blanditiis, muliebrem tenuit decorem, et adversus suam simul et meam aetatem, adversus multa et varia quae adamantinum flectere licet spiritum debuissent, inexpugnabilis et firma permansit.*

[2]) *De vita solitaria.* — *De remediis utriusque fortunae.*

Több más munkát is irt, mint: Nevezetességek (Memorabilia) gyüjteményét olly modorban, millyenek Valerius Maximusé; az igaz bölcseségről (della Vera sapienza), mellyben az akkori frivol szivre s elmére nézve egyaránt haszontalan okoskodással kora tudákosait a tanulatlan, de józan természetes eszü emberekkel szemben nevetségessé teszi. Bizonyos velenczei ifjonczok, mint minden alapos nagyság ócsárlói, őt jeles, de nem valami kitünő férfinak itélvén, ő nekik a „saját s mások tudatlanságáról" könyvvel felelt; e szőrszálhasogatásokkal, fölületes s elbizakodott tudományossággal megtömött munkában nehány jó mondatot s azon következtetést lehet olvasni, hogy „a tudományok sokakat esztelenné, majdnem mindenkit kevélylyé tesznek, ha nem jó és erényes lélekbe esnek." Egy avignoni orvos ellen felindulván, valamennyi orvost mint hiú ismeretek összehalmozóját, járásban, bibor öltözetben, drága gyürükben s aranyos sarkantyúkban gögösködőt gyalázza, kik még diadalmeneteket is elfogadnának, jóllehet nem igen van közöttök, ki a római törvény által megkivánt öt ezer embert megölte volna.

„A vezér kötelességei és erényeiről" szóló könyve Hannibal ajkaira bizonyosan mosolyt idéz vala elő. Az állam kormányzásáról i munkája, csupa közönséges eszmékkel megtelve, sem a bölcseket okosabbakká nem teszi, sem a gonoszokat meg nem javitja. A szerencsétlen Correggio Azzó vigasztalására eszményi lények közt folytatott, terjedelmes és homályos párbeszédben a jó és balsors gyógyszereit irta meg, hol érvekkel s tudománya teljes bővével kimutatja, miszerint ez alanti javak csalfák, a balesetek észszerüleg megédesithetők s jóra fordithatók. Két könyvet a Magányos életről Cabassole Fülöp, Cavaillon püspökéhez intézett, mellyekben a városok unalmait a magány édességével hasonlitja össze. Azonban e fogalmak átalánossága ellenkezik a társadalommal, miután nekünk kötelességünk még azon csöcselék javán is működni, melly minket háborit, félreért és rágalmaz.

A szerelem és bölcsészettel áhitatot, melly lelkesedése harmadik forrását képezé, egyesite. Az elsőből lelkismeretet csinált magának imádkozván Istenhez, hogy oszlassa el hiu gondolatait s téritse őt jobb életre; Laura szépségeiből lépcsőt készite a Teremtőhez; s e földi lét után Urát s kedvesét együtt láthatni reménylette, kiért — irja egy kortársa [1]) —

[1]) Kit Tiraboschi idéz.

„annyit alamizsnálkodott, annyi misét mondatott, annyit s olly ájtatosan imádkozott, hogy ha az a világ leggonoszabb asszonya lett volna, ki kellett volna őt az ördög körmei közül húznia, jóllehet állitják, miszerint szentül és tisztán halt meg.“ Ez érzemény sugallta neki „A világ megvetését“, melly egy neme az önvallomásoknak, ment azonban minden ildomtalan, némellyek által szokásba vett kérkedéstől, s mellyben utánozva Dante Vita nuova-ját tulajdon költeményeit értelmezi, mély, finom érzelmeit elemezi.

Fölötte érdekes barátságos, aggkori, különféle, s czimnélküli leveleinek gyüjteménye azaz kora jeleseiveli levelezése. Ezekben bő mindig s udvarias, mert jól tudta, hogy kézről kézre járnak, s előbb százan is elolvassák, mig a kitüzött helyre jutnak; festi bennök a napi eseményeket, szokásokat, saját teendőit, főleg az avignoni udvar rendetlenségeit s kora bizonyos hibáit, mellyek nem különben a mienknek is sajátjai. Majd „a jelen század bölcseit“ szidja, kik azt hiszik, hogy semmire sem mentek még, ha csak Krisztus s tana ellen nem ugatnak [1]): „csupán ideiglenes büntetések félelme tartja őket vissza a hit ellen való nyilt fellépéstől, a melly fölött a függöny mögött kaczagnak, imádják Aristotelest, a nélkül hogy értenék, és vitatkozván a hit ágazatait semmibe sem veszik.“ Majd azok ellen emel panaszt, „kik a tudományokban jártasaknak tartják magukat, kikben minden nevetséges, de leginkább az ostobák ama fő s örökös hagyatéka, a rettenthetlen öndicsekvés,“ majd azok ellen kel ki, „kik olaszoknak hivatnak s Olaszországban születtek, mégis mindent ugy cselekesznek mint barbárok; s nem elég e nyomorultaknak, hogy öngyávaságuk által vitézségök, dicsőségöktől, a béke és had, isteni őseink által végbevitt müveitől megfosztattak, hanem még nyelvünket s végre öltözetünket is becstelenitik“ [2]).

E levelei fonalán igen vonzó őt a barbárok városaiban tett utazásain követni, mellyeknek erkölcseit némileg felületesen vázolja. Párizsba érvén összehasonlitja a hatást, mellyet szelleme érzett, Apulejuséval, midőn ez először látta Hypathus tessaliai várost, mellyről csodadolgokat hallott, s igazán nagynak találja, de mégis várakozásán alulinak, s piszkosabb- s büdösebbnek, mint bármelly más várost, Avignont kivéve. Hogy az igazat a hamistól megkülönböztesse, több időt töltött a párizsi egyetemen „melly hasonló a kosár-

[1]) *Seniles* III.
[2]) *Seniles* VI.

hoz, mibe valamennyi város legritkább gyümölcsei szedetnek össze.“ A francziák vigkedvüek, társaságkedvelők, könnyü s kellemes előadással nyájasak, az étkezésnél minden alkalmat felhasználnak a mulatságra; az unalmat játékkal, énekkel, nevetés-, evés- ivással üzik el, büszkék s hajlandók a veszekedésre, de puhák és lágyak a balsorsban [1]).

Flandria és Brabantban a népet egyedül szőnyeg-készités s gyapju munkával elfoglalva látja: Lüttichben csak sok fáradság után talál tintát, hogy Cicero két beszédét átirja: bámulja Köln barbár városnak udvariasságát, az emberek finom magatartását, a nők kitünő tisztaságszeretetét, s ha nem is Virgil, de Ovid másolatait pillantja meg náluk. Barátjai, hogy az alkonyodó napot csodálhassa, Rajna partjára vezeték; épen szent János előestéje lévén, az asszonyok végtelen száma lepte el azt, egészen csendesen, virágokkal koszoruzva, ruháik ujait könyökig felgyürve, kezeik s karjaikat nyelvükön bizonyos versek rebegése mellett a folyóban azon erős hittel mosva, miszerint e tisztálkodás őket az év folytán minden bajtól megóvandja.

Keresztülmenni akkor a hirhedt Ardenna erdőn kiséret nélkül, részint a rablók, részint a flandriai gróf és brabanti herczeg között ellenségeskedések miatt, senkinek sem volt bátorsága. Annál nagyobb volt öröme, midőn e hegyekből kilépve, a „Rhone szép tájékát s folyamát“ valamint Avignont viszont szemlélhette.

S egész vándorlásában nem fordult elő semmi, mi miatt sajnálta volna, hogy olasznak született. Francziaország Rómából nyerte Bacchus s Minerva ajándékait, de igen keves olajfát s narancsot tenyészt, a juhoknak nincs jó gyapjujok, a föld nem terem bányákat s meleg forrásokat. Flandriában egyedül mézes vizet, Angliában csak sört s gyümölcslevet isznak. Mit mondjon ama fagyos éghajlat alatti vidékekről, mellyeket a Duna, Bug és Don öntöznek? iráutuk a természet mostoha; némellyek fa nélkül vannak, s csak gyeptőzegnél melegedhetnek; mások a mocsárok büdös kigőzölgésével telvék ivóviz nélkül; némellyek csak erica füvel és homokkal boritvák; mások kigyók, tigrisek, oroszlánok és párduczok által nyugtalanitvák [2]). Csupán maga Olaszország kedves választottja az égnek, melly neki adta az ész, müvészet, főleg a lant fő hatalmát, ezekkel felül is multa volna

[1]) *Apollo contra Galli calumniam.*

[2]) Ez utolsó kifejezések inkább szónoklati virágoknak mint valóságnak tekintendők.

a görögöket s semmiben sem szenvedne hiányt, ha csak Mars nem lett volna mindig ellene.

Rómában ugy találja, hogy ennek hölgyei az egész világon joggal megérdemlik nemök elsőségét, szüzies szendeségök, női szerénységök és férfias állhatatosságuk miatt; a férfiak jó szivüek, nyájasak mindenikhez, ki velök szépen bánik; de van egy pont, mellyben semmi tréfát nem értenek, s ez nőik erénye; s távol attól, hogy e részben mint az avignoniak simulásukkal még maguk ösztönt adnának a roszra, szünet nélkül ajkukon hordják egyik ősük vezérszavát: — Üssetek, csak a szemérmet meg ne sértsétek. — Csodálkozott, hogy itt olly kevés kereskedőre és uzsorásra akadt, talán azért, mivel a közlekedés a pápai udvar távozásával szinte megszünt.

Mindenütt vetélykedtek az iránta tisztelettevésekben, s Olaszország fejedelmei, ugymond ő, „erőszak s kérelmekkel igyekeztek letartóztatni; fájlalták elválásomat, s rendkivüli türelmetlenséggel várák visszatérésemet.“ A Viscontik hosszu ideig Milanóban marasztalták; Violantával egybekelt Lionellónak, Anglia királya fiának ünnepélyes menyegzőjén őt a fejedelmek közé ültették; ő ezt dicsénekekkel hálálta meg [1]) s János érsek, három unokaöcscse felavatására

---

[1]) Visconti Luchinóról irja (*Famil.* VII. 13): *Reges terrae bellum literis indixerunt; aurum, credo et gemmas atramentis inquinare metuunt, animum ignorantiae coecum ac sordidum habere non metuunt. Unde illud regale dedecus? videre plebem doctam, regesque asinos coronatos licet (sic enim eos vocat romani cuiusdam imperatoris epistola ad Francorum regem). Tu ergo hac aetate vir maxime, et cui ad regnum nihil praeter nomen regium desit . . . meliora omnia de te spero.*

És másutt:

Maximus ille virum quos suspicit itala tellus,
Ille, inquam, aeriae parent cui protinus Alpes,
Cui pater Apenninus erat, cui ditia rura
Rex Padus ingenti spumans intersecat amne
Atque coronatos altis in turribus angues
Obstupet. . . .
Adriaci quem stagna maris, thirrenaque late
Aequora permetuunt, quem transalpina verentur
Seu cupiunt sibi regna ducem, qui crimina duris
Nexibus illaqueat, legumque coercet habenis,
Justitiaque regit populos, quique aurea fessae
Tertius Hesperiae melioris secla metalli
Et Mediolani romanas contulit artes,
Parcere subjectis et debellare superbos.

Epist. metr. III.

beszédet mondott, a midőn hirtelen a csillagjós szakitotta őt félbe, ki ép ekkor ösmerte fel a szertartásra nézve legkedvezőbb időpontot [1]). Sokat volt a Gonzagáknál; Correggio Azzo testvéri gyöngédséggel viselteték iránta, a harczias Malatesta Pál, még mielőtt látta volna, magának lefesteté, s találkozván vele Milánóban, nem tudott tőle elválni; s a carraraiak és velenczések közt háború ütvén ki, hadkiséretet rendelt védelmére. A főudvarmester, Acciajuoli Miklós, gyakran azon módon közelgett feléje „mint Pompejus Posidoniushoz" hajadon fővel, tisztelettel mélyen meghajolva, ugy hogy könyek gördültek ki a költő szemeiből. Nagy kitüntetésekben részesité IV. Károly császár, ki őt arany táczával s palota-grófi czimmel megajándékozta.

E magasztalt hangulat elterjedt az alsóbb rétegekben is. Bizonyos öreg, vak, pontremolii nyelvtanár, egészen Nápolyba zarándokolt hogy hallhassa, s nem találván őt ott, folytatta utját „készen lévén érte Indiát bejárni;" mégis Parmában ráakadva, kimodhatatlan elragadtatással körülkarolta, nem szünvén csókolni a kezet, melly olly szép dolgokat ecsetelt. Capra Arrigo, bergamói aranymüves, boldog lévén Petrarcát Milanóban megösmerhetni, képeivel megrakta szobáját, megvette müveit, felhagyván mesterségével könyveket vásárolt össze, s ezentúl csak a tudósokkal társalkodott; később kivitte azt is, hogy a költő hozzá jöjjön; a hány tudós volt a környéken, valamennyivel eléje ment; s bármint iparkodtak a podesta és az elüljárók a közpalotába őt szállásolni, Capra magához kivánta, s számára biborral bevont termet s aranyos ágyat rendezett be, megesküdve, hogy abban soha senki nem aludt s nem is fog aludni; végre olly érzékenyen búcsúzott tőle, hogy az emberek őt a megőrüléstől féltették.

Ekként magasztalva a tudósok- és néptől egyaránt, ugyanazon

Barnabónak egy fia azületésekor:

Te Padus expectat dominum, quem flumina regem
Nostra vocant, te purpureo Ticinus amictu . . .
Tu quoque tranquillo votivum pectore natum
Suscipe, magne parens, et per vestigia gentis
Ire doce, generisque sequi monumenta vetusti.
Inveniet puer iste domi calcaria laudum
Plurima, magnanimos proavos imitetur avosque,
Mirarique patrem docili condiscat ab aevo.

Ugyanott.

[1]) *Seniles* III.

időben a párizsi egyetem és Róma tanácsa meghivást intéztek hozzá a költői korona elfogadására. Nagyobb örömet nem tehettek volna Petrarcának, mint midőn borostyánkoszorúval (laurus), szeretettje neve illy hangzásu levén, megtisztelték; és ő a sáros városnál[1] többre becsülte azt, mellyben Pompejus és kedves Scipiója diadalmeneteket tartottak. Megérkezik tehát Róbert nápolyi királyhoz, mint költői érdemeinek kitüzött birájához, ki három napig vizsgálván őt, méltónak találta a költői repkényre. 1341 husvétjén Petrarca bibor öltönyben, mellyet ugyanazon király ajándékozott neki, az első római családokból való apródok kiséretében, trombita harsogások és ünnepélyes kiáltások közt lép a Capitoliumba; a senator előtt letérdelve fogadja a koronát, s a megszámlálhatlan néptömeg egeket hasító hangokban zengi: „Éljen a költő, éljen a Capitolium [1]).

Arquában, hol magának, hogy páduai kanonoksága szomszédságában lakhassék, nyári lakot szerzett, egy Virgilre dölve halva találtatott. (1374. jul. 18.). Végrendeletében Brossano Ferenczet, egyik természetes leányának férjét tette örökösévé; a carrarai herczegnek Giotto egy Madonnáját hagyta, „mellynek szépségét a tudatlanok fel nem ismerik, de a melly bámulásra ragadja a müvészet mestereit", és Boccacciónak 50 arany frtot, hogy vegyen magának rajta házi felöltőt a téli virrasztásokhoz.

Dante és Petrarca.

Dante és Petrarca költészete századuk és saját önmaguk gondolkozásmódját tárja elénk. Alighieri a középkor utolsó hőseivel énekelt, kik egytől egyig mind hatalmas sziv, tiszta hazaszeretet, szabadságukra féltékenyek valának, párttusák, számkivetések, menekülés, öldöklések közepett nőttek fel; midőn már a zsarnokság örvényébe rohanó köztársaságokban az erőszakos szenvedélyek sem féket, sem véleménykülönbséget nem türtek, s azért kiki rendkivüli események folytán fölébredt önerejét érezte: elég volt neki tehát

---

[1]) Petrarcának ez alkalommal következő oklevél adatott ki: „Mi, gróf és senator, Anguillarra grófja, saját és collegiumunk nevében kijelentjük, miszerint a nagy költő és történész Petrarca Ferencz homlokára különösen kitünő költői érdemei miatt, a mi kezünkkel feltettük a koronát, a jelenlevők erejénél s Róbert király, a római tanács s nép tekintélyénél fogva megengedvén neki egyszersmind, hogy a költészetből, történelemből, s általán véve mindabból, mi e müvészetekhez tartozik, ugy a szent városban mint bárhol másutt szabadon, tetszése szerint felolvasásokat tarthat, birálhatja s értelmezheti az összes régi könyveket, ujakat irhat, költeményeket alkothat, mellyek, Isten úgy adja, századról századra élendnek."

csupán körülnézni és talált annyi költői képet, mennyi csak három világa benépesitésére kellett. Petrarca kora másnemü bajban sinylett, mellyet a politika ármánya okozott: már többé nem kard, hanem követségi huzavonások, cselszövények és mérgezések által töltettek ki a boszúk; II. Frigyes, szent Lajos, Sordello, Giotto, Farinata, VIII. Bonifácz helyébe Robert király, Colonna István, Cola Rienzi, VI. Kelemen, Memmi Simon jöttek; a zavartalan katholika egység helyébe a nyomorúlt avignoni számüzetés lépett; és képződött a finom tétlenség, a gyáva bűnök, gyáva erények, a dicstelen s részvétnélküli szenvedések kora.

Dante viszontagságaiban elkeseredve, s megvetve a hirt azzal együtt, ki utána vágyik, egyedül a boszuállást vallja igazi becsületnek (Convito); sőt saját barátainak is inkább tiszteletet parancsol maga iránt mint szeretetet, mi a vasjellemek s rendkivüli elmék dicsősége, de egyszersmind büntetése. Petrarca jóakaró, osztogatja és keresi a dicséreteket; szenvedélyesen ragaszkodik egy mecenáshoz, iróhoz, paraszt házinéphez, melly őt Valchiusában kiszolgálta; ezerszer megigérte elhagyni a békéjét háboritó helyeket, s ezerszer visszatért: mig Dante meg nem egyezhetvén Gemma feleségével s „elválván egyszer tőle, soha többé nem ment feléje, sem soha meg nem engedte, hogy neje oda jöjön, hol ő lenne;“ (Boccaccio). és soha, sem őt sem fiait még emlitni sem hagyta.

Petrarca, megúnván századát [1]) a régiség tanulmányozásában keresett tápot: Dante egész világra függesztette tekintetét [2]), hogy mindenütt összegyüjtse, mi czélja kivitelére hasznos; sem az éj sem az álom nem sepert el tőle nyomtalanul egyetlen lépést az élet utjáról, s ha némi keserüt is kelle nyelnie, nem gondolt vele, csak éltető erőt kapjon tőle. Petrarca még midőn roszalt is valamit, mindig előre kijelenté, hogy azt egyedül az igazság iránti szeretetből teszi, s nem valaki elleni gyülölet, vagy megvetésből: Dante féltette dicsőségét késő unokái előtt, nehogy mint az igazság félénk barátját emlegessék.

Mind az egyik, mind a másik (vagy önkényt, vagy kényszerüség és divatból) Olaszhon kisebb uraival közelebb viszonyban állott; de mig Petrarca alacsony, ugy szólva aljas hizelgésekbe me-

---

[1]) *Incubui unice ad notitiam antiquitatis, quoniam mihi semper aetas ista displicuit.* Ep. ad posteros.

[2]) *Auctor venatus fuit ubique, quidquid faciebat ad suum propositum.* **Benvenuto da Imol.** *Purg.* XIV. fejezetéhez.

rült: Dante megtartá lelki fönségét [1]), s ha kiemelt valakit, azon reményben tevé, hogy pokolba üzi a nőstény farkast, melly miatt Itália szenved. És felkiált: — „Ah alávalók és gyalázatosak, kik kipusztitjátok az özvegyeket és árvákat, s a kisebb birtokosokat kifosztjátok; kik más vagyonát elorozzátok s lefoglaljátok, és abból vendégségeket készitetek, lovakat s fegyvereket, drága öltönyöket s pénzt ajándékoztok, csoda-szép ruhában jártok, nagyszerü palotákat emeltek, s azt hiszitek, hogy bökezüek vagytok. Igy cselkedni mi egyéb, mint levonni az oltárról az abroszt, s vele a latrot s asztalát befödni? Semmivel sem vagytok különbek ti zsarnokok, váraitokban, ama latornál, ki házában vendégeket hiva, olly asztalhoz ültetné, mellyet az oltárról lopott teritő, rajta lévén még minden egyházi jelvény, takarna, s nem hinné, hogy találkozzék valaki, ki azt észre is veheti.“

Mindkettő szemére lobbantá az olaszoknak testvéri viszályaikat: de Dante, ugy látszik, még élesitette; Petrarca ellenben csillapitá frà Bussolari szabadelvü izgatásait, támogatá a Scaligereket, midőn Avignonba a Parma birtoka megszerzését szorgalmazni mentek, és folyton hangoztatá: béke, béke, béke, a nélkül, hogy meggondolta volna, miszerint igen is jó azt fegyverrel felcserélni ha lealázó, különösen, midőn a ravasz bajor lakainkat betöréssel, az idegen térségeken egybegyült ár drága rónáinkat elöntéssel fenyegeté.

A guelf pártból levén mind a kettő, sötéten festik a pápai udvart: Dante azért, mivel hiszi, hogy Itáliára s az egyházra vészt hoz; Petrarca pedig erkölcstelenségeiért, és jóllehet a classicai emlékek iránti elragadtatásból Rienzi Miklóst, ki a népvédnökséget (tribunatus) visszaállitá, tapsok között üdvözlé, jóllehet Cseh Károlyt Babilon szarva letörésére buzditá, folytonosan a főpapok kegyében állott és szentség hirében halt meg; mig Alighieri mint istentelen gyanusitva bujdosni kényszerült, s kevésbe múlt, hogy fáradt csontjainak örök nyugalmát meg nem háborították.

Illy kedélyhangulatban Dante, daczára az ellene szórt roszalá-

---

[1]) Petrarca beszéli, miszerint Dantét Can Grande udvariatlansága s faragatlansága miatt megszólitá s udvari játékosai s bolondjainál is miveletlenebbnek mondotta; *Memorab.* II. Kérdvén tőle Can Grande: „Miért tetszik nekem jobban ez udvari bolond, mint te annyira magasztalt férfiu?“ e feleletet nyeré: „Azon ne csodálkozzál, ha meggondolod, hogy az erkölcsök hasonlatossága füzi a lelkeket barátságba.“

sok s ujitási vádaknak, elég bátor volt a mindenség alapját[1]) olasz nyelven leirni; Petrarca, jóllehet illy nagyszerü mintakép lebegett előtte, nem hitte e nyelvet olly enyelgéseknél egyébre valónak, mellyeket mind magával, mind másokkal örökre elfelejtetni óhajtott volna[2]). Ez a legbájlóbb zengzetben éneklé meg a szenvedélyek leggyöngédebbikét: Dante az erőseket, „megvetve a mester-

---

[1]) Fráter Hilarion irá Fagiuola Uguccióhoz: — Biztos hallomásból tudom, hogy még serdületlen korában már hallatlan dolgokat feszegetett; és (a mi még bámulandóbb) olly tárgyakat kisértett meg népnyelvén kifejezni, mellyeket a latinban is nagy fáradsággal lehet visszaadni; s pedig nem valami közönséges, egyszerü, de zengzetes vala az ő honi beszédje... Itt állott ő meg, járván a lunii egyházmegyében s vagy a helybeli zárda, vagy más indulat elragadtatásba hozta. Én észrevevém őt, de nem ösmertem sem én, sem egy szerzetestársam sem, megkérdém, mit akar s mit keres; ő meg sem mozdult, hanem némán nézve szemlélé a kolostor oszlopait és gerendáit. Én ujolag kérdém, vajjon mit akar s mit keres, s ő csendesen hozzánk fordulva fejével, rám s szerzetes társaimra tekintve felelé Békét! Én mindinkább égve a kiváncsiságtól őt megismerni, kissé félrevezetém s néhány szót váltván vele megösmerém. Kit habár ezelőtt soha sem láttam, de nagy hire már régen eljutott hozzám. Midőn észrevevé, hogy teljesen rajta függök s ritka szenvedelemmel hallgatom, kihuza kebléből egy könyvet, gyöngéden fölnyitá, s nekem nyujtá mondván: „Ime müvem egyik része, mellyet talán még nem láttál: ezt hagyom neked emlékül; ne felejts el.“ A könyvet legnagyobb hévvel mellemhez szoritám, s az ő jelenlétében, kimondhatlan szeretettel nézegetém. De látván, hogy az a nép nyelvén van irva, arczom elárulá bensö csodálkozásomat, melly felől ő kérdőre is vont. Felelém, hogy azt bámulom, miszerint ő e nyelven énekelt; mert olly nehéznek tünt fel ez, hogy az ember könnyen elhinné, miként magasabb eszmék köznyelven ki sem fejezhetők; s én nem tartom illendőnek, hogy egy olly fenséges s dicső tudomány illy pórias ruhába öltöztessék. És ő: „Jól okoskodol s én is azt gondoltam; s midőn ezen, tán az égből küldött magvak bennem csirázásnak indultak, a tárgyhoz legméltóbb nyelvet választottam; sőt e nyelven már e verseket készitém:

Ultima regna canam fluido contermina mundo
Spiritibus quae lata patent, quae proemia solvunt
Pro meritis cuicunque suis.

De midőn ismét a jelen kor állapotát fontolóra vevém, s látám, hogy a leghiresb költők dalai is mennyire üresek, s fájdalommal tapasztaltam, hogy a nemes emberek, kik kedvéért irattak, ama jó időkben eme dolgok, a szabad müvészeteket abba hagyák s alacsony kezekre bizák, akkor eldobám piczided lantom, melly oldalamnál függött, s mást szereztem, melly a jelenkoriak füléhez alkalmazottabb: mivel hiába adod a kemény étket a még csak csecsemős kisdednek.“

Ezt mondván hozzá tevé (hogy ha lehet), e müve fölött nehány kis glossát készitenék s avval felszerelve küldeném vissza.“

[2]) *Ineptias, quas omnibus et mihi quoque si liceat ignotas velim.* Senil. XIII. 10. — *Cantica, quorum hodie pudet ac poenitet.* Famil. VIII. 3.

kélt diszt és méltóságot", mint Tasso mondja róla — vad és faragatlan versekben, mellyek neki igen jó szolgálatot tönek titkos tana befátyolozására még akkor is, midön a szerelem hurjait pengeti, paradicsomba helyezve kedvesét. Petrarca simán és finomul verselt a mint beszélt: Alighieri nyersen és vastagon, nem engedi magát a rim által békókba veretni; s hogy ezt s a rythmust minél könnyebben eltalálja, megváltoztatja a szavak értelmét, s a közönséges beszédmód és szójárástól elütő értelmet ad nekik [1]).

Az egyik is, a másik is tudott annyit, a mennyit korukban lehetett; s ösmeretes egyvalaki azon állitása, hogy ők a későbbi felfedezéseket megjövendölték volna; Dante azonban alig ösmerte névleg a görög classikusokat [2]) s kevéssel jobban a latinokat: a másik kora nagy tudósa vala; majd idegen, majd hazai irókból kivált Dantéból, ki iránt megvetést szenveleg [3]), bengészett gondolatokat és szép kifejezéseket [4]), ugy hogy a hol érzésteljesebb nyelvre akadsz,

---

[1]) Jó észrevétel, nehogy a bálványozásig menő pedans értelmezők hibájába essünk, kik e modorát túlozva állitják elö. „Én mint iró (mondja egy névtelen értelmezője) hallottam Dantéról, miszerint őt a rim soha sem kényszerité ollyast mondani, mi előre nem volt szándokában; hanem ellenben hogy a szavaknak rimjeiben igen sokszor és gyakran egészen más értelmet adott, mint a millyenben azokat a többi irók használák."

[2]) Azon érven kivül, hogy sokakat elhallgat, bizonyitja állitásunkat a *Pokol* IV. énekében előforduló zavar; másutt a *legfölségesebb próza-szerzöknek* mondja Liviust, Pliniust, Frontint, Orosius Pált; a *Purgatorium* IV. énekében az arabokat Hannibállal vezetteti be Itáliába, stb.

[3]) Ő mondja, miszerint óvta magát Dante versei olvasásától, és Boccacióhoz irja: Hallottam, hogy éneklik és hebegik e verseket a piaczokon. . . Talán a gyapjuszövők, korcsmárosok, mészárosok s illyenféle csőcselék tapsait fogom töle irigyelni?" Mégis Mazzoni Jakab *(Dante védelme* VI. 29) állitja, miszerint Petrarca „lantos költeményét a Divina Comédia virágaival annyira megtömé, hogy elmondható, miként abból nem kézzel szedegetett, de kosárszámra hordott." Lásd Pietropoli *Paradoxonját*. Petrarca és a provencei dallosok között Galvani tön összehasonlitásokat a *troubadourok költészete fölötti értekezésében.*

Rendes fogása a gyáva rágalmazóknak, hogy ha valami nagy embert elakarnak nyomni, kicsinyekkel hozzák hasonlatba. Petrarca is két izben emliti Dantet mint szerelmi költőt, őt frà Guitto és pistojai Cinóval egy rangba állitva (257 *Sonett.*) „Ma ben ti prego che in la terza spera Guitton saluti e messer Cino e Dante." és a *Tr. d' amore* IV. „Ecco Dante e Beatrice, ecco Selvaggia, ecco Cin da Pistoja, Guitton d' Arezzo."

[4]) Például pistojai Cino irja kedvese szeméről:

Poiche veder voi stessi non potete,
Vedete in altri almen quel che voi siete;

azonnal észreveszed a sima fordítást, mellyet ő olly mesterségesen átalakitott, miszerint az általa utánzott provencei és spanyol lantosok elvesztek, mig ő élni fog örökké. Petrarca ekként a diszitmény és kicsided körülmények miatt elfojtja az érzelmet: Dante egyesiti azon elemeket, mellyeket amaz széthány, az elszórt szépségeket egybegyüjti, nem annyira az érzékek, mint valódi érzelemből méritve azokat, és soha sem bocsátkozva részletességekbe [1]). Dante nyelve a köztársasági határozottság szabadsága és leplezetlenségével bir, Petrarca mindenütt az udvarok mézes hizelgéseire és elmés finomságára emlékeztet. Az elsőben túlsulylyal van a tan, másikban a könynyüdség; amaz lángész, ez müvész; az egyik mint Albano végzi müvét, a másik mint Salvator Rosa; az egyik szelid- mélabúsan ömledez mint az éjjeli lant rezgései, a másik zug mint a kilőtt nyilzápor.

A költészetet Petrarca mulatságnak, felüditésnek tartotta és nem hitte volna soha, hogy olly kedvesek legye-

---

(Miután ti önmagatokat nem láthatjátok, legalább látjátok másban, mik vagytok)

és Petrarca:

Luci beate e liete,
Se non che il veder voi stesse v' è tolto:
Ma quante volte a me vi rivolgete,
Conoscete in altrui quel che voi siete.

(Ó két boldog s vidám fénylő csillag, mellynek csak az hiányzik, hogy önmagát szemlélhesse; de valahányszor sugaraitokat rám lövelitek, mik vagytok másban megérthetitek).

Cinónak van egy sonettje:

Mille dubbi in un di, mille querele
Al tribunal dell' alta imperatrice etc.

(Ezer kétely ezer panasz áll egy nap a magas úrnő itélőszéke előtt) a hol személyesiti azon pört, mellyet ő és a szerelem az ész előtt visznek, és végre igy fejezi be: „A si gran piato Convien più tempo a dar sentenza vera." (Hogy illy nagy pörben igaz itéletet lehessen hozni, ahoz több idő kell.) Petrarca ismétli e leleményességet „Quell antico mio dolce empio signore" dallamában, hol a sok vita után az ész kimondja az itéletet:

Piacemi aver vostre quistioni udite,
Ma più tempo bisogna a tanta lite.

(Örömmel hallgatám felhozott okaitokat, de több idő kell egy illyen pörhez.)

[1]) Álljon itt például mindkettőjöktől az est leirása. *Dante:* — „Azon óra vala, melly vágyóbbá és gyöngédebbé teszi a hajón evezők szivét az nap, midőn „Isten áldjon"-t mondának kedves barátaiknak; ekkor szerelmi rezgést érez a szokatlan zarándok, ha a tenger moraja a távolból megüti fülét, melly mintegy a haldokló napot siratni látszik." — *Petrarca:* — „A mint a nap elrejtőzik, a ha-

nek valaha rimbe öntött sóhajai[1]): Dante tanulmánya főtárgyául tüzte ki, melly őt több év folytán elsoványitá és midőn számkivetésében isteni költeménye első énekei visszaadattak neki, felkiáltott: „Ime megtéritették nekem legfáradságosabb müvemet örök nevemmel együtt“ [2]), s remélte, hogy elnyerendi érette kedves szép szent Jánosa keresztkutjánál a költői koronát.

Természetes, hogy Petrarca müvei igen elterjedtek, mivel könnyüek s a közérzelemből meritvék: mig Dante nem lőn népszerü; de alig húnyt el, máris szószékek állittattak értelmezésére s pedig a templomban, minthogy müve olly szózat, melly a bölcseséget hirdeti, az értelmet felrázza, a jókat versenyzésre buzditja, a gonoszokat megszégyeniti s az akkoriban annyira szükséges rend fogalmát megalapitja. Petrarca tudta, miszerint a Pó, Tiberis, Arno tőle erőteljes fohászokat óhajtanak; de ő ennek nem tőn eleget lágy verseivel; s mivel az érzelgés csakhamar izléstelenséggé fajul, meglehet, az ő nagy finomságával alkalmat szolgáltatott a secentisták (a XVII. század irói) sülyedt irmodorára [3]); ugy hogy egész sereg utánzója támadt, kik az eszmék gyengeségét és az érzemények jéghidegségét a sonett kimért mintájába burkolni törekedtek; s midőn a haza vigaszt, vagy legalább szánalmat keresett, ők a füleket megtölték elpuhult

---

jós utasok elvetik tagjaikat bármilly szögletbe, kemény fára vagy érdes horgonykötélre. De habár a nap elmerül a habok közepében, háta megett hagyja Spanyolhont, Granadát és Maroccót, a férfiak, nők s az egész világ megpihen bajaitól, én egy pillanatra meg nem válhatok orvosolhatlan aggodalmamtól.“

[1]) 25 *Sonett. Barátságos levelei* előszavában mondja, miszerint a nép fülei gyönyörködtetéseül némi közönséges dolgokat is irt; másutt: hogy saját bajai enyhitéseül szerkeszté, ama „népies ifjukori verseit, mellyeket már megbánt és szégyenel, de a mellyek mindazáltal igen kedvesek azoknak, kik hasonló bajokban szenvednek“ *(Famil.* VIII). És mentegetvén magát attól mintha ő Dantét irigyelné: Nem tudom, mi joggal állithatják, hogy én Dantet irigylem, én, azon férfiút, ki egész életét abban tölté, minek én éveim alig első virágát szentelém; én, ki legfölebb mulatság, lelki megnyugvás, elmebeli felderitésképgyakoroltam azt, mi neki ha nem egyedüli bizonyára első foglalatossága volt.“ S szerényen hozzáveti: „Kit irigyelne az, ki magát Virgilt nem irigyli?“ *Famil.* XI.

[2]) **Benvenuto da Imola** *Purgatorium* VIII. énekéhez.

[3]) Illyen eltévesztett kifejezései a Laura névveli szüntelen bibelődés; *a dicső oszlop*, mellyhez reményünk támaszkodik, a sohajak aggodalmas szele, a mártyrok tüze, a szerelmes kulcsok, a laurus, mellyet *toll-eke tüzes sohajok közt mivel;* a méltatlanságok köde, melly *megtágitja a már fáradt és hibából összekuszált hajóköteleket;* az egymástól különböző tárgyak közt a hasonlatoknak erőszakolt keresése, mint midőn magát a sashoz hasonlitja, *mellynek szeme a nap*

panaszokkal az élet s halál fölött. Ki Dantét érteni akarta, mély tanulmányokra vala szüksége; nyelvtudományra, hogy a kifejezések s mondatok hasonlatosságát s fontosságát kivehesse; történelemre, hogy a benfoglalt események előzményeit, hősei leszármazását kitalálhassa; hittanra, hogy rendszerét megösmerhesse, ennek a Szentatyák, mysticusok, scholasticusokhozi viszonyát meghatározhassa; bölcsészetre, hogy okoskodását, fogalmazása kerekdedségét, tudománya elemeit mérlegre tehesse: miért is ő az itészetnek legtágasb mezőt nyitott; s Benvenuto da Imola Boccaccióval [1]) ugyan csak kiterjesztik szárnyaikat, midőn vele útnak indulni szándékoznak.

Az ujabb idők ezen első genie-je feltárta, mennyi mély gondolat, milly emelkedett költészet rejlik a középkor kérges héja alatt; megmutatta a közönséges elméknek azok nagyszerüségét; mi az embert mély gondolatokba meriti meggyőzvén őt arról, miszerint a költészet mégis valamivel több mint üres formák s hangzatos szavak. Innét az ő nagy befolyása a szépmüvészetekre; mert bár csodálta a régieket, a katholikus dogmákhoz erősen ragaszkodék, s ezek s amannak vegyülékéből sajátszerü hitregetant alakitott, melly költőisité eddig a müvészek által megőrzött hagyományokat; a modor, melylyel a láthatlan túlvilágokat egybeállitá, új tárgyakat nyujtott a festőknek, kik már most magukat a szenteket legszenvedélyesb állapotban ábrázolni bátorkodtak, s nem többé ama kielégitett boldogságban vagy asceticai merevségben, mellytől ekkorig nem tudtak megválni.

---

fényét is kiállja; hogy a fájdalom őt *élő emberből zöld laurussá változtatja.* Nem ritkán még a szent dolgok iránti tiszteletről is megfeledkezik, mint midőn dicséri a városkát, mellyben szép kedvese született, párhuzamba hozván őt Krisztussal, *ki a világosság terjesztése végett jött a földre, s kellemes jelenlétével Judeát ajándékozta meg, s a fehér őszhajú öreget, ki Rómában telepszik meg annak nyomdokait követendő, kit ott fenn szemlélni remél*, magával hasonlitja össze, ki *Laura igazi alakját nyomozza.*

Bembo, amaz ösmeretes nagy petrarkista, bevallja, hogy két első sonettjét negyvenszernél többször elolvasta a nélkül, hogy értelmöket kivehette volna, s nem is talált még senkit, ki azokat megértette, amaz ellenmondások miatt, mellyek bennök vannak. (*Lettera a Felice Trofimo*, lib. VI.)

[1]) „*Dante Élete*“ Boccacciótól irva, s szónoklatokkal meg kitérésekkel tömve, nagy költőnkre vonatkozólag becses adatokat szolgáltat. *Divina Commediához Értelmezésében* sorról sorra a betüszerinti s allegoricus érteményt fejtegeti és habár némi dolgok igen is mindennapiak, mint az, hogy kik voltak első szülőink, kicsoda Ábel és Káin, mindazáltal a nyelvtan, történelem és hitágazatokbani bő tudományáról tanuskodik. Csak tizenhat énekre terjed ki.

Dante a hitágozatoknak és erkölcsi törvénynek értelmezője, miként Orpheus és Musaeus; Petrarca pedig az embert s legbensőbb természetét fejtegeti, mint Alkeus, Simonides, Anacreon; amaz mint minden hősköltő egy egész nemzedéket s teljes korszakot állit elő, valamint az életben előforduló dolgok összeségét; a másik az egyéni érzelmet festi. Minél fogva ezt minden időben megértik; Dantenak csodálása némellykor szünetel és megtámadásoknak van kitéve [1]: de midőn Itáliát álomkórságából felrázni vagy zavaraitól megmenteni kivánatos, csak őt kell elővenni.

Más irók.

E két legelső irón kivül említést érdemel Cino da Pistoja, a Codex értelmezője, kit, midőn mint ghibellin számüzetett volna, az egyetemek vetélykedve maguknak megnyerni kerestek; ő népies rimekben megénekelte Selvaggiát, mondják, Dante erejével s Petrarca kellemével; én azonban ugy látom, homályos s teljes platonicus kivonatokkal. Mégis Dante azt állitja, hogy Cino dalai és az övéi tevék mesterivé s hatalmassá az olasz nyelvet, melly fölötte durva szavakkal, bonyolódott szerkezettel, hiányos kimondással, s pórias hanglejtéssel birván, általok olly kitünő, annyira fejlett, valóban tökéletes s mivelt fokra emeltetett [2]. Cecco Stabili d'Ascoli „Acerba" bölcsészi költeményében, mellynek sem költészeti szépsége, sem tudományos érdeme, marja Alighierit egy olly irigynek fogával, ki távolról sem közelitheti meg versenytársát; később mint bübájos Florenczben megégettetett. Fazio degli Uberti „Dittamondo"-ban leir egy utazást Solino földrajza után; roszúl kezdett, s még roszabbúl folytatott munka. Folignoi Frezzi Frigyes „Quadriregno"-ban hármas rimben rajzolja a szerelem, az ördög, a bünök és erények négy birodalmát, hol Minervát Hénoch és Illés látnokokkal beszélteti. Barberino Ferencz (1343) törvénytudó „Documenti d'amore"-ben, erkölcsi bölcsészetről, kormányzatról, udvariasságról sőt hadtanról is értekezik, változó méretü nehéz, minden ékességet nélkülöző versekben; nem vet az akkori szokások kiösmerésére semmi világot, mint azt czime után várni lehetne. Szerzett egy a nők kormányzásáról és viseletéről szóló iratot is, melly napjainkig kiadatlan maradt (Róma 1825), hol eröltetett prózával, vegyitett versekben,

---

[1]) A Divina Comédia La Harpe előtt egy *alaktalan rapsodiák* halmaza. Voltaire-nak *ostoba barbár szószaporitás*. Negyvenkét kiadása jelent meg a XVI-ik században; négy a XVII-ikben; a mienkben már több száznál.

[2]) *Vulg. Eloq.* lib. 1. C. 17.

— ha nem az egész próza, — a nöknek különféle állapotuk s koruk szerint szabályokat szab; hosszas, unalmas, de jó szándékkal, szép nyelvezettel fogalmazott munka. Burchiello borbély, daczára faragatlan irmodorának, közönséges sőt aljas eszmemenetének, olvastatik azon természetességeért, melly olly ritkán fordul elő iróink között. Giusto de' Conti megénekli szeretője szép kezét; bágyadt utánzása Petrarcának. Nem lángol ezekben sem a haza dicsősége sem szerelme; csak azért hoztam fel, mivel régiek. Volt, ki mértéktant irt, mint a veronai Sommacampagna Guido, ki 1360 körül értekezést adott ki a népszerü versek képzéséről, mellyben saját szerzeményei egész sorát közli az akkorikan divott formák példájául.

Az olasz próza, mint láttuk, sokat köszön Dantenak, mind alak, mind szabály tekintetében. Előbb irattak nálánál Arezzo Guitton levelei, mellyek nem olly roszak mint azt Alighieri büszke megrovása gyanittatná. Sienai szent Katalintól vannak verseink, mellyek szerencsétlenek, de leveleink is, mellyek az ájtatos lelkek előtt fölötte kedvesek s nem kevesbbé hasznosak azokra nézve, kik szép s gazdag irmodor után vágynak [1]). Passavanti Jakab (1357), domokosrendi, maga közrebocsátotta az „igaz penitenczia tükrét", melly minden közönséges fölfogása mellett az emberi sziv ismeretéről tesz tanuságot, s igen kellemes csinnal van irva. Cavalca szerzetes, bár hanyagabb s szintelenebb, mindazáltal soha sem feledi, hogy néphez szól s „Atti Apostolici" müve, olly válogatott ékességü kincs, hogy kedvem volna őt az olasz próza tökéletesitőjének kikiáltani. Rivalta Jordán szerzetes szónoklatai forrnak a közrendetlenség elleni buzgóságtól. Milly veleszületett nyelvtisztaság s galamb egyszerüség ragyog szent Ferencz virágcsokraiban. Mit mondjak Pisai Guido szerzetes „Fatti d' Enea"-járól (Aeneas tettei)? Azt, hogy midőn mi legjelentéktelenebb tárgyu müvekben kényszerittetünk keresni legékesebb nyelvünket, az Itáliára nézve nem a legkisebb szerencsétlenség.

A régiek utmutatásai, „Ammaestramenti degli antichi", San Concordio Bertalan szerzetes által összegyüjtve s kiadva,

[1]) A Pisani és siciliai Ninán kivül, több tudós olasz nőt nevezhetünk, millyenek: Hortensia di Guglielmo, Leonora della Genga, Livia di Chiavello, ascoli-i Trebani Erzsébet, Perotti Levi Justina, ki Petrarcához sonetteket irt, a pistojai Cino által megénekelt Selvaggia, a bolognai Bianchetti Johanna, ki görögül, latinul, németül, csehül, lengyelül, olaszul beszélt és a bölcsészeti s törvénytudományokban jártas volt.

a legtökéletesebb nyelvezetüek, csakhogy latin sajátságokkal telvék. Albertano Giudice di Brescia irt három erkölcsi értekezést latinul, miknek Del Grazia Soffredi által történt fordítása 1278 előtti; ez nyelvünk legrégibb emléke [1]). Fordításaink, mellyek minden nyelv fejlése kezdetén olly nagy tért foglalnak el, szép számmal vannak ezen korból, mint Cicerónak de Oratore első könyve Latini Brunettótól; a puszták Szentatyáinak kedves életirásai; Sallustius, kit hibásan San Concordio Bertalan szerzetesnek tulajdonitottak; Seneca levelei; a szerencse viszontagságai (Avversità della fortuna) Settimello Arrigótól; a szegény Guerrino (Guerino detto Meschino); Barlaam élete; az ifju Tóbiás legendája, mind meg annyi hasonlithatlan toscanai gyöngy.

Crescenzi Péter (1274) elhagyva „Bolognát polgári egyenetlenségek miatt, 30 éven keresztül sok tartományt összejárt, mi alatt az igazgatóknak hü s őszinte tanácsokat osztogatott, a lakosokat nyugodt s békés állapotukban megtartani tehetsége szerint iparkodott, sok régi s uj könyvet áttanulmányozott, s a földmivelők külön- s mindenféle kisérleteit szemlélte s tapasztalta," azért visszatérve házájába hetvenéves korában a tanyai élet hasznáról (Utilità della villa) irt, munkáját nápolyi II. Károlynak ajánlva. Az elméletek felállitásában az aristotelicusok esztelenségébe esik; de jó gyakorlatokat pendit meg, mint olly ember, ki sokat látott. Ugy látszik, latinul irt, de csakhamar lefordittatott valami florenczi által; szerencse, hogy illy módon fenmaradott, s a tudomány kárára el nem veszett; maga Linné iránti tisztelet jeleül egy amerikai növénynek Crescenzi nevet adott.

Boccaccio (1313—1375).

Ámbár fáj, hogy olly iróknál kénytelenittetünk a nyelvet keresni, kiknek eszméiből rég kivetkeztünk; mindazáltal a trecentisták (XIV századi irók) tanulmányozása mindig fölötte hasznos leend, kik, ha némelly szavaikat kiigazitjuk s megjavitjuk, legalkalmasbak a jelen újszófaragásnak s a tudósok elavult kifejezések utáni kapkodásának gátot vetni, s igy minden szónak visszaadni maga eredeti jelentését,

[1]) E tekintetben a vélemények eltérők. Cesari atya, kit pedansnak hiresztelének el, újra kiadva „a *Fioretti*"-ket (Verona 1822), a régieket az ujakkal helyettesité, „hogy a gúnyolóktól minden csúfolódási alkalmat elvonjon, kik megszokták rágalmazni a XIV. század nyelvét; és hogy akadály nélkül terjedjenek." Ciampi Sebestyén ujra nyomatva Albertanot (Florencz 1833), megtartja nem csak a rimeket, hanem a kézirat minden legkisebb hibáját, s kimutatja annak szerkezetéből eredetiségét.

valódi s igazi értelmét, önmagában rejlő kellemét, azaz megadni nyelvünknek amaz egyszerü természetességet, melly nemzeti geniusunk tulajdona. Ekkép irának ama jók; ekkép azon történészek, kikről alább szólandunk, nem ösmerve a mesterséges közbeszövések, fölfüggesztések módját, azt, mi a mondatoknak erőt s változatosságot kölcsönöz: mig végre, hogy mi eddig a prózában hiányzott, a müvészetet kipótolja, föltünt Boccaccio János. Ez Párizsban született, mint egy certaldói kereskedő szerelmének gyümölcse, ki őt üzletre s utazásokra szánta, később észrevevén a tudományok iránti hajlamát derék nevelőre bizta. Legjobb oskolája vala azonban Virgil, Horácz, s legfőkép Dante „*én vezérem, én világom*, — mondja erről — *kitől nyertem minden jót, ha mégis van valami ebből bennem.*“ Keresé a leghiresbek barátságát s szerencsés volt Petrarcát feltalálni; érté a görögöt is s ennek Florenczben Pilátus Leontius által tanszék emeltetvén (1360), megszerette Homert, egy példányát meghozatta, valamint más, Arno partjain még nem ösmert irókat. Vannak latin nyelven szerzett munkái az *Istenek nemzetségéről*, nagynevü szerencsétlenek viszontagságairól, a nők erénye s vétkeiről; a hegyekről, erdőkről, tavak- s folyókról, melly utolsó a millyen ollyan, de legelsőbb megjelent földrajzi ismerettár. Ezekben valamint tizenhat pásztordalában diszre nézve jóval alantabb áll Petrarcánál. Ifju korában készitett népszerü lantos költeményeit mind megégeté, a mint megpillantá e nagy mestereit. Érettebb éveiben irá „*Theseide*“ hőskölteményét, tizenkét énekben és nyolczadokban; tárgya Architas és Palemonnak Emilia amazon iránti szerelme, ki Theseus idejében szerepelt; irá továbbá „*Filostratus*“-t Troilus és Briseis szerelme fölött a trójai háborúból véve. *Amorosa visione* (szerelmi látás) müvében költi, hogy a boldogság templomában megjelent neki a Bölcseség, Dicsőség, Gazdagság, Szerelem és Szerencse istenségek diadalmenete. Minden terzina kezdő versei akként vannak alakitva, hogy egy sonett és egy dal (canzone) jő ki az egészből. „*Ninfale fiesolano*“-ja búsan énekli Africus s Mensola siralmas szerelmeit; mellynek sikamlós helyei sem birnak annyi ingerrel, hogy olvasása után nagyon kapnának.

Boccaccio dicsőségét a próza teszi. S először a *Filocopo*ban Florio és Biancafiore lovagkalandjait beszéli el hosszasan, de természetes egyszerüség nélkül. Nem olly dagályos s azért jobban sikerült *Amarosa Fiammetta*-ja, melly név alatt Máriát, Robert nápolyi király természetes leányát, kivel szerelmi viszonyban

állott, értette. Hogy mágát egy özvegy asszonyon, ki belőle tréfát üzni merészelt, megboszulja, egész dühhel kikel a nők ellen Corbaccio vagy a Szerelem Labirintje művében. Ameto-jában az ős Hetruria hét nymphája előadja saját szerelmeit, mindenik pásztordallal fejezvén be elbeszélését; ez egy, próza- s versekből álló vegyülék. Tisztán szónoki Pino de' Rossi-hoz intézett levele, melly által őt számkivetési inségében vigasztalni igyekszik.

Tökéletesen pogány Boccaccio múzsája. Teseidé-jét a castaliai nővéreknek, kik Helikon ormain boldogul élnek, segélyül hivásával kezdi; Pamphilus mise alatt meglátván Fiamettát, Juno által annak szerelmére ösztönöztetik; Filocopoban a pápát Juno főpapjának nevezi s Jupiter fia megtestesüléséről szól. Hasonló érzelmek ömlesztik el az ő legfőbb művét, a Decameron-t, mellyből minden erkölcsiség, minden emberies érzet számüzve van; ugyanis abból áll, hogy mig a döghalál Florencz virágait tarolja, hét nemes nő templomban találkozván három társhölgyükkel megegyeznek, miszerint félelmöket s szánakozásukat elfojtandók, kimennek a mezőre s ott vig napokat töltenek, költött történetek elbeszélésével, mellyek nagy része piszkos, mulatják magukat. A nő, ki Dantét lelkesité, ki őt az élet vaderdőségén keresztül az igazsághoz vezeté, a nő, kit Petrarca a szemérem s mélacsend fátyolával bevont, Boccaccio tolla alatt kicsapongó kéjhölgygyé sülyed, ki az érzéki gyönyörökben keresi minden örömét, egyszersmind könnyenhivő s babonás, ki elmegy a misére de csak azért, hogy szerelmével foglalkozzék, kinek, midőn az emberek mindenfelé halnak, nincs más gondja, mint novellázni s élvezni. A házassági hüséget és szerzetesi szüzeséget örökké neveti; vallásgúnyoló Ciappelletto és Frà Cipolla személyében, deista a zsidó Melchisedechben, mindig legyezgeti az önzést; egyéniségeit átengedi szenvedélyeiknek minden ellenállás nélkül, pedig ebben rejlik a müvészet drammaticuma, az önfeláldozás magasztossága, melly a rend kútfeje [1]).

[1]) Tiz novella latin distichonokban (ap. Leyser) van fen bizonyos Adolftól 1315-ből, mellyekben szakadatlanúl gúnyoltatik a házasság, s Boccacciofélé piszkosságok beszéltetnek. Egyébként be vagyon bizonyitva, miszerint a Decameron nagy része idegen találmány. Találkozék, ki azt meg akará tisztitani vagy belőle darabokat válogatni, hogy az ifjuság is bátran olvashassa; de mint leggyakrabban történni szokott, csak a piszkos dolgok vétettek erkölcsteleneknek; s kihagyatván bár az illetlen kifejezések s elbeszélések, még benn maradtak ezeknél sokkal veszedelmesb dolgok. Ha az mondatott, miszerint csak annak engedtessék meg olvasása, ki a hazáért valami dicső tettet vitt véghez, ezzel csak akarták értésül adni, hogy akkor senki kezébe nem veszi.

A milly mértékben tetszett a Decameron a vig társaságoknak, annyira megbotránkoztak benne a komoly szellemek; s Petroni Péter, sienai karthusi, végperczeiben Ciani Joachim társának, meghagyta, menjen el Boccacczióhoz, s intse, hogy térjen magához. Ez valóban megilletődék s jobb irányt adott életének s iratainak, hirdetve, ne olvasnák száz novelláját [1]), s hogy hibáját helyrehozza, szent verseket szerzett: de ezek feledvék, amazok fennvannak örök botrányul s romlásul. Egyébiránt alakzatainak változatossága, előszavai s befejezései, jellemzései, kivált rajzai miatt méltán csodáltatik; mindazáltal olly gazdag terményei közt hasztalan keressük az olasz élet s kedélynek hü képmását, hasztalan az elbeszélés röptét vagy a kiváncsiság ébrentartását.

Az irályra eddig egy prózairó sem forditott szorgalmat, megelégedvén, ha minden disz nélkül egyszerüen kifejezhette érzelmeit s olly őszintén, miként egy jó barát, szólhatott olvasóihoz: dicsérendő eljárás azért is, mivel akkorban a könyvek nem annyira a nyilvánosságnak, mint bizalmas házi köröknek vagy legfölebb egyes városoknak valának szánva. Boccaccio meg akarta adni az irálynak eddig nélkülözött méltóságát, s megtisztitva azt izléstelen s elavult tartalmától, a periodusnak mértéket szabni, könnyüdséget, gyorsaságot kölcsönözni s gördülékenynyé tenni. Üdvös eljárás: csakhogy a nyelvsajátságok természetével nem lévén tisztában s kelleténél többet a latin szerint idomitván, a kifejezéseket igen feltünően s büszke módon nyirbálta. Gazdagságban, bőségben, széphangzásban nyert ugyan, de az új, következetes és világos próza helyett, mellybe az ember Dino, Villani, Passavantinál szerelmes lesz, behozta a szövevényes közbevetéseket s eröltetett áthelyezéseket, mellyek a mostani, minden tekervényességet kerülő s az egyenes szókötést kedvelő nyelvekkel annyira ellenkeznek [2]); s igy az olly szép rövidséget, az őszinte s méltóságos bizalmasságot, a nemes undort megfosztá rendkivüli be-

[1]) Cavalcanti Mainardnak irá: — „Hadd olvassák novelláim a zabolátlan szenvedélyek hódolói, kik örvendnek, ha az egész világ azt hiszi rólok, hogy ők a tisztes nők szemérmének rablói. S ha nőid becsülete sérélmét meg nem bocsátod, bocsáss meg legalább nekem, kit annyira szeretsz, hogy még könyezel is szenvedéseimen. Kik novelláim olvassák, szennyes nőkeritőnek, vérfertőző aggnak, rút, átkozott embernek s mások gonoszságai kiváncsi elbeszélőjének tartandnak. Nem lesz senki, ki felállna s engem mentve mondaná: *Mint ifju irta ezeket, s igen nagy tekintélyek vittek rá.*"

[2]) Baretti boszankodva ama körmondatokra „mellyek némellyike három mérföldre is kinyúlik" mondja, hogy „Boccaccio nyelve a legeslegjobb, és irálya a legeslegroszabb"; **Frusta** II. köt. 13. sz.

csöktől. Keresett irály mindig rosz, mondá Monti; s azon pompázás kevesbbé illik a Boccaccio által feldolgozott tárgyak könnyüdségéhez, annyira, hogy ugy jő ki gyakran, mintha komoly, római tógába öltözött embert troubadour kalapban vagy udvaribolondsapkában járni látnál. Hm! az ó s új pedansok talán csak nem közösitnek ki őszinteségemért, ha mint tisztán történetiró, kimondom, hogy Dante nyitá meg az uj korszakot, Boccaccio és Petrarca visszatértek a régiekhez; ő fölfedező, ezek utánzók; ő biblicus, ezek classicusok; ő fölébreszté, emezek álomba meriték hazájukat.

Boccaccio utánzói eltávoztak a gondolat s kifejezés természetességétől; mi egyike azon okoknak, miért nincsenek olasz vigjátékaink s románczaink, s miért kerül a jelenkoriaknak olly nagy fáradságába amaz egyszerüség visszavarázsolása. S ha a baj csupán nyelvtani volna! hanem a példa egy teljesen erkölcstelen irodalmat hozott létre, melly főleg novelláinkban mutatkozik.

A Száz régi novellában, mellyek némellyike mindjárt Etzelin halála után iratott, egyszerü alakban ezen korszak rajza van adva „beszélvén virágos előadásokról, szép társalgási modorról, szép feleletekről, szép tulajdonokról, szép ajándékokról és szép szerelmi viszonyokról, a mint ezt már a multban sokan tették."

A flórenczi Franco Sacchetti (1335—1400?), jogtudós és kereskedő, szerelmi költeményeiben Petrarcát, háromszáz beszélyében Boccacciót tüzé ki magának utánzási mintául; irálya fesztelenebb s folyékonyabb; ecsete eredetibb s festőibb mint Boccaccióé, de nem olly élénk s bonyolitása nem olly müvészi. Mellőzve illetlenségeit s balga észrevételeit, ki lehet belőle az akkori kor képét venni, részint a véletlenül elejtett s általa följegyzett enyelgő mondatokból, részint azon udvari férfiak jellemzéséből, kik tolakodva ajándékok után kapkodnak; azon nevetésre fakasztó vendéglősökből, kik mindenkin megütköznek, ha nem beszéli nyelvöket; azon tudatlan vagy fösvény tisztviselők leirásából, kikből csúfot s gúnyt űz; azon német katonák hetvenkedéseiből, kiknek különcz neveit elősorolja; a császárok elleni kifakadásaiból, kiket olly nyomoruaknak fest, hogy üres erszénynyel jöttek légyen Olaszhonba; a törvényférfiaknak perek utáni őrült kapzsiságából; miért is egy metzi csodálkozik a fölött, hogy Flórencz, hol annyi a biró, semmivé nem lett, miután az ő hazája romba döntésére egy is elég volt; szóval, munkája elénk állitja ama pezsgő, nyilt, eleven, iparkodó nép életét, mellyet még nem rontott meg a békés elnyomás dögletes gőze.

Mi a nyelv tisztaságát, a kifejezések választékosságát s a kel-

lemes irályt illeti, Boccaccióhoz legközelebb áll Fiorentino János (1378), ki Pecorone-jében költi, hogy Auretto beleszeretvén Saturnina apáczába, szerzetes lesz, s e női zárda káplánjává neveztetvén, abban egyeznek meg, hogy naponként bizonyos időt töltendnek a társalgó teremben, mindenkor egy novellát beszélve el kölcsönösen: igy felmegy ezek száma ötvenig, mellyek többnyire történeti tartalmuak, egyszerüek; s fátyolba burkolvák a rút czélzások. Általában véve hiányzik e század beszélyiróinál a gyors gondolat-menet és szabatosság, valamint azon finom szellem, mellyet csak az emberekkeli hosszas érintkezés s müvelt társaság nyújthatnak.

Mindezeknél nagyobb dicséretet érdemel a flórenczi Pandolfini Agnolo (1365—1446). Közhivatalok s követségekben elöregedve élemedett korában irt fiai számára a család kormányzásáról (Governo della famiglia) értekezést, mellyben az akkori életmódhoz mért gazdászati s erkölcsi szabályok foglaltatnak a legtisztább nyelven előterjesztve [1]).

HUSZONKILENCZEDIK FEJEZET.

Classicai tanulmányok.

Látván irodalmunknak kezdettől fogva illy nagyszerü fejlödését, ki ne hitte volna, miszerint az uj irodalom, hogy saját lábán járjon, a régitől egészen különböző irányt veszen? S mégis nem ugy történt; a tudományosság utáni szomj megakasztá a jelenkori genius röptét, nem ugyan Danteét, ki a classicusok nagy részét egyedül neveikről ismerte, hanem ellenkezőleg Petrarca és Boccaccio nagyban fáradtak az ó-litteratura felélesztésén; melly ha izlésöket mivelte is, de e mellett arra vivé Petrarcát, hogy latin versektől várjon dicsőséget, Boccacciót pedig, hogy olly körmondatokban lelje kedvét, mellyektől az uj nyelvek idegenséggel fordulnak el. Boccaccio vala azon elsök egyike, kik szorgalmasan tanulták a görögöt, mellyet aztán széltében elterjesztettek a török öldöklő pallosa elöl menekvők. Én nehezen hiszem Philelphusnak, hogy még a nép Konstantinápolyban Aristophanes s Euripides arany nyelvét, — a tudósok s úrhöl-

[1]) Napjainkban e könyv a hires Leon Battista Alberti épitésznek tulajdonittatik.

gyek a történészekét és szónokokét [1]) beszélnék, bizonyára a kiejtés teljesen megváltozott; ő maga Peloponnesusban „romlott nyelvre akadt, mellyen nyoma sem látszott amaz eredeti legékesebb görögnek", s Coluccio Salutato [2]) megjegyzi, hogy Plutarchus az ó görögből az újra lefordittatott. Mindamellett milly kimondhatlan haszonnal alkalmazhatták volna a classicusok értelmezésére ezen, még mindig élő nyelvet! annyival inkább, mivel itt a papság nem lévén kénytelen mint a hübéri Europában a kormány s harczok ügyeibe avatkozni, tökéletes nyugalommal magát a tudományoknak s müvelődésnek szentelhette volna; s mivel a feszegetett kérdések kényes volta a szavak szoros jelentésének meghatározását szigoruan követelte.

De ők csak is a szavakkal törődtek és semmi mással nem; a világi irókra kevés figyelmet engedtek forditani az iskolai viták; s talán akkor vesztek el a dori s acoli lantosok, mint már többé nem érthetők; átalán ama keleti tudósok a classicai litteraturát mint holt tudományt őrzék, melly csak akkor hozott gyümölcsöt, miután Itáliába átvándorolt.

Itt nem volt soha, miszerint valaki görögül nem tudott volna, ha más nem, szent Basilius szerzetesei közt kelle lenni, ki azt mint liturgiai nyelvet értse; később közönséges tanulmány tárgyává lön, midőn a keleti egyháznak a mienkkeli egyesülése szóba jött. Calabriai Barlaam Athos-hegyi szerzetes, a szakadárság buzgó védője, Konstantinápolyból mint követ hozzánk küldetvén, Petrarcát e nyelvben oktatá, azonban nem nagy sikerrel. Pilatus Leontius szerzetes, az előbbinek honfitársa s tanitványa, Flórenczben Boccacciónál lakék, ki vele Homert lefordittatá, ennek egy példányát nagy költségen keletről hozatva, s aztán számára a flórenczieк által e nyelvnek első tanszéket állittatott. Több szerencsével működött ezen s másutt Crisolora Mánuel, ki Palaeologus I. János követe volt; később egész sereg görög költözék által egymásután, a mint szülőföldjeiket a musulmanok megszállták. Igy jött Gaza Tivadar Thessalonicából; igy trapezunti György, Argyropylos János, Calcondylas Demeter s a királyi sarjadék, Lascaris János. Mit sem hozva a classicusok ösmeretén kivül, azok fontosságát túlságosan magasztalák, annyira, hogy barbárnak neveztek el mindent, mi nem reájok vonatkozott, sőt megveték magát

[1]) 1451-böli levél.

[2]) **Mehus** 294 lap.

a latint is ; s igy az alkotások százada helyébe lépett a nyelvészek s szónoklattanárok korszaka.

Sokkal tekintélyesb férfiakkal találkozunk a florenczi zsinaton, mellynek alkalmával komoly plátói viták fejlődtek ki; s a bibornokká nevezett Bessarion Olaszhonban telepedvén le, maga köré gyüjté a honfosztott görögöket s felelevenité a Plátó iránti szeretetet, kiből Gemistios Plethon György Florenczben felolvasásokat tartott, s kit egy akademia tanulmányai sorába felvett. Ambrus camalduli szerzetes 1400 elején Mantuában gyermekeket s leánykákat talált, kik a görögben jártasak valának, s a határgróf nyolcz éves leánya jól tudá a görög nyelvtant [1]). A latin tudományok első tanszékét Ravennai János, Petrarca tanitványa foglalta el (1397).

Őseink már finomitott izlése részint az elveszett irók felkeresésében, részint a fenlevők utánzásában fáradozék; azért Italiában, vagy olaszok által történt, ugy szólván, minden classicus fölfedezése. Petrarca Arezzóban Quintilian Institutiói nehány töredékére akadt, megtalálá továbbá Cicero néhány beszedjét, Livius három első tizedét, s kutatá a többit, félvén, nehogy az emberek gondatlansága miatt eltünjenek mint Virgil; emlékezék még, hogy gyermekkorában látta Varrónak Emberi s isteni dolgokról irt könyveit, Augustus leveleit s epigrammáit, mellyekről már most mit sem tudunk. Barátjaitól semmit sem kivánt jobban, mint Cicero valamelly művét, s e végre nagy kérelmek mellett pénzt küldöze Olasz-, Franczia-, Német-, Görögországba sőt Spanyol- és Angolországba is. Milly öröme vala tehát, midőn Lüttichben, e kizárólagos kereskedelmi városban, nyomába jöve Cicero két beszédének, s Veronában bizalmas leveleinek! Nem sokára erre Crotto Bergamóból meglepé őt a Tusculanae-kkal; Soranzo Raimund De gloria értekezéssel, mellyet Convenevolenak kikölcsönözve többé sem ő sem utódai vissza nem kaptak; Sigeros Miklós Konstantinápolyból görög Homerrel kedveskedék neki. Boccaccio a kolostorok padlásain mászkált a könyvek után s vagy takarékosságból vagy szorgalomból azokat sajátkezüleg másolá. „Tiszteletreméltó mesterem, irja Benvenuto da Imola, Boccaccio da Certaldo beszélé nekem, miszerint elment a montecassinói nemes zárdába, és vágyván látni a könyvtárt, mellyről hallá, hogy a legnevezetesebb, megkére igen nyájasan egy szerzetest, nyitná meg azt neki. Ez magas lépcsőzetre mutatva, szárazon felelé: Menjen fel, nyitva

[1]) *Hodeporicon.*

van. Örvendve futott fel s megpillantá a roppant kincset ajtó és zár nélkül, s beljebb haladván látá, mint nő az ablakok között a fü s a könyveket s állásokat mint fedi sürü por. Csodálkozva nyitja fel majd az egyik, majd a másik könyvet, és sok régi s ritka müvet talál, mellyek némellyekinél a füzés vala széttépve, másoknál a levelek szélei hiányzának és sokféleképen megcsonkitott állapotban heverének. Siránkozva, hogy a nagy elmék annyi fáradalmai- s tanulmányainak termékei illy sötét nép birtokába jutottak, könyes szemmel távozék. S a kolostorban egy szerzetessel összejövén kérdezé, miért bántak illy drága könyvekkel ennyire méltatlanul; a ki felelé, miszerint némelly szerzetes, hogy egy-két soldót kaphasson, levágott egy darabot s abból gyermekek számára kis könyvecskéket készitett, s a lemetszett szélekből talizmánokat csinált a nők számára. S most menj, tudós férfiu, s törd fejedet könyvek irásával" [1]).

A florenczi Poggio Bracciolini, constanzi zsinatra utazván, a st. galleni monostorban, „bizonyos homályos, nedves s olly irtózatos gödörben, mellybe még egy halárla itéltet is sajnáltak volna bezárni" tömérdek könyvet talált, ezek között Cicero nyolcz beszédét, Quintilian Institutióit, Columellát, Lucretius egy részét, Valerius Flaccus három könyvét, Silvius Italicust, Ammianus Marcellinust, Tertulliánt s más nyomtalanul eltünt müveket, s Németországban az ő utmutatása után Plautus tizenkét vigjátékát fedezték fel [2]). Valamivel később Barzizza Gáspár Cicerónak Szónokát találta meg, s egy ismeretlen Atticushoz irt leveleit; Landriano Gellért pedig Lodiban de Inventione és ad Herennium irt könyveket. Párizsból kaptuk az ifjabb Plinius leveleit, Németországból Calpurnius s Nemesianus pásztordalait; volterrai Inghirami Tamás Bobbióban lelte fel Numatianus Rutilius Utazását.

Valami rendkivüli dolognak tartaték egy-egy codex s nagyszerü birtoknak egy könyvtár. Melchior milanói könyvárus tiz arany at kért Cicero bizalmas levelei egy példányáért; százhuszat adott Antonio Panormita egy Titus Liviusért, melly miatt egy birtokot adott el. Tommaso da Sarzana, ki utóbb pápa lőn, hitelben vásárolta a könyveket s kölcsönpénzzel fizeté a másolókat s kis-festőket (Miniaturmaler). Petrarca panaszolkodék, hogy egész Avignonban nem

[1]) Commento al c. XXII. del Paradiso.

[2]) **Steford** *Poggio élete* (angol.).

találtatik egy Plinius. Az ő könyvtárának igen becsesnek kelle lenni, melly csekély áron a velenczei köztársaságnak engedteték által; a Markus-könyvtár alapját tevék Bessarion bibornok által Velenczének hagyományozott könyvek „ez igazságteljes városnak, mellyben a törvények uralkodnak, a bölcseség s jámborság kormányoznak, az erény, komolyság s őszinte hit székelnek". Medici Cosmos ide számüzetvén az övét Szent-György szerzetházának ajándékozá; később magán-könyvgyüjteményével Florenczben a Laurenziának vetette meg alapját. Vetélykedék vele, mennyire vagyona birta, a könyvszerzésben a florenczi Nicoli Miklós; ez nyolczszáz görög, latin és keleti kötetet szedett össze, s maga másolván többeket, ujból rendezé s javitá a leirók által meghamisitott szövegeket; miért az itészet atyjának neveztetett; e könyveket közhasználatúl hagyá, mellyek szent Márk domonkosainál helyeztetvén el, ez a keletkezendő könyvtárak mintájává lőn. Coluccio Salutato a codexek hiányairól panaszolkodva, közkönyvtárak felállitását inditványozá, mellyeket tudósok igazgatva megválasztanák a helyesebb olvasásmódot; s egyet sikerült emeltetnie Robert nápolyi király által. Példáját követték más hatalmasok; említést érdemel különösen bresciai Ochis András, kiről mondatik, miszerint eladta volna javait, házát, nejét, sőt önnönmagát, csak hogy uj könyveket szerezhessen azokhoz, mellyekkel már birt. Siciliai Aurispa János, ki IV. Eugennek titkára vala, ravennai Malpaghino János, ki Petrarca után legszabályosb iró, Veronai Guarino, ki sok helyen oskolát nyita, a régieket értelmezé és számos, de szerencsétlen görög forditást tőn, voltak a legkikiáltottabb nyelvészek. Veronai Pastrengo Vilmos, ki mint Petrarca barátja s pápai követ ösmeretes, végtelen olvasottságot tanusit könyvrajzi lexiconában (De originibus rerum), jóllehet igen gyakran csalódott, főkép a városok alapitóit s különféle dolgok felfedezőit illetőleg, kikről a függelékben értekezik.

Az Angeli Traversari házból való Ambrus, a camalduliak generalisa, IV. Eugen barátja s baseli követe, sok görög szerzőt lefordita s megirta saját utazását (Hodeporicon). Barbaro Ferencz, daczára annak, hogy a legmagasabb hivatalokat viselé, Velenczében követségekben járt, s Bresciában, midőn ezt Piccinino ostromlá, parancsnokolt: ráért a tudományokra s a legnagyobb emberekkeli levelezésre. Barbaro Hermolaus Plinius egy kiadását eszközlé, ötezer hibát javitva ki benne; de még mennyit meghagyva! Bergamói Barzizza Gáspár, kit Visconti Fülöp Mária

s mások tanárnak meghivtak, Marcus Tulliust igyekvék utánozni; irálya mindenkor tiszta, körmondatai kerekdedek, kifejezései talpraesettek.

Philelphus (1398—1481).

Tanitványa vala tolentinói Philelphus Ferencz, egyike a leghiresebb és leggőgösebb tudósoknak. Mint Velencze konstantinápolyi ügynökségének titkára, nőül vevé Crisolora János egyik leányát; még nem tölté be huszadik évét, midőn már Padua, Bologna, Milano, Florencz, Pavia az ékesszólás tanszékének elfogadására felkérék; Palaeologus Manuel és János őt küldék követül II. Amuráthoz és Zsigmond császárhoz. Irt harminczhét könyvet, mellyeknek tartalma levelek, satyrák s más munkák; ezekkel s elbizakodottságával kérlelhetlen ellenségeket szerzett magának. Részt vőn a politikai párttusákban is; mig más irók a Medicik kegyét keresék, ő ellenök szegült, egész az orgyilkosok vásárlásáig Cosmos ellen, mit neki is viszonoztak. Sforza Ferencz részére állott, de vele sem egyezhetvén meg, Rómában V. Miklós pártfogását kereste; innét Nápolyba ment, hol Alfonz király őt lovagi ranggal s költői borostyánnal feldiszité. II. Pius elvonván tőle kijelölt díját, káromolja a pápát s a pápaságot, s azzal fenyegetőzik, hogy II. Mahomedhez megyen által, ki meghatva egy ódája által Konstantinápolyban foglyul tartott anyósát s két leányát szabadon bocsátá. Ennyi kitüntetés s fizetés mellett nem szünik meg panaszkodni; egyik fejedelemtől a másikhoz jár, elégedetlen, telhetetlen, müveit majd ennek, majd amannak ajánlja, szakadatlanul pénzt kér, s a ki tüstént nem ad neki, agyongyalázza, bizonyitva „miként ez időben csak egy Philelphus van, s ön tudja, hogy jelenleg hozzám fogható a világon nincsen, tekintve jeles tulajdonimat.“

Poggio (1380—1459).

Hires vita folyt Bracciolini Poggio és Valla Lőrincz között. Az első mint pápai titkár fél századig szolgált vékony ellátás mellett; aztán irá Florencz történetét; sületlen élczekkel s piszkos aljasságokkal teljes könyv ez, melly a nemesség, fejedelmek balsorsa, a szerencse változandósága fölött inkább erkölcsi mint politikai értekezéseket foglal magában; különben erőteljes s itélettel szött mü. Megbirálván őt Valla, ez ellen öt gúnyczikkben kikel a legcsúfabb szitkokkal, miket csak ember tehet; Valla rimekben válaszolt, s a mi föltünő, az ő ellenmérgét (antidoti) V. Miklós pápának ajánlá, ki azonban perlekedésökkel nem sokat törődék. Poggio azon kor más iróival is dühös harczot folytata, mi szomoru

példája azon, századról századra megujuló tollharcznak, melylyel az irodalom zsoldosai rút látványul a világ szinpadára kiállanak.

Valla (1406—57).

Valla kevesebb észtehetséggel mint vetélytársa, de több nyelvészi tudományossággal e korra nézve igen meglepő kételyeket támaszta: Constantin adományozását hamisnak nyilatkoztatá; hamisnak Krisztus Abgar királyhozi levelét; nem igaz, hogy mindenik apostol egy hitágazatot szerkesztett a „Hiszekegy"-be; az Uj-testamentomhoz jegyzeteket csatolt, mellyek elég szigoruak a Vulgata iránt; ő az első, ki magyarázatait az eredeti nyelvekre fektette. Distichonokat és sarcasmokat szórt a bibornokok s nagyok ellen, kik neki nem elég bőkezüeknek látszának, ugyszintén a római udvar nagyravágyása ellen; azért előnyösbnek vélte Rómából távozni s Nápolyban magát megvonni, hol ékesszólási oskolát nyitott. De V. Miklós visszahivá őt, és sajátkezüleg ötszáz arany scudival tisztelé meg Thucydides fordításáért; ezenkivül czimzetes kanonokká s apostolicus iróvá nevezé ki. Értekezése a latin nyelv ékességeiről, mellyet többször ujranyomattak, forditottak, értelmeztek, sőt versekbe foglaltak, helyesirási észrevételeket, és a szókötésre, mindenféle hajlitásokra, főkép a synonimiára vonatkozó jeles szabályokat tartalmaz. Ugy látszik, gyakorlatilag nagy szóbőséggel birt, de a szavak szép elhelyezése mesterségét nem érté s gyakran csupa töprenkedésből, nehogy a nyelv tisztasága ellen vétsen, a legékesebb kinyomatú kifejezéseket elveti. Más négy könyvben lázasan megtámadja Fazio Bertalant, ki neki ugyanannyival felelt.

Futólag érintem capodistriai Vergerio Péter Pált, a Carrarák történetiróját s Lionello d' Este mesterét; arezzói Marsupini Károlyt, a florenczi köztársaság titkárát; a Zsigmond császár által megkoszoruzott költőt, Panormita Antalt, ki Hermaphroditusát Cosmosnak ajánlotta, melly a legszennyesebb epigrammok gyüjteménye, mikről a szerzetesek undorral szólnak, de a kiváncsi világ vágyva keresi. Perotti sipontói püspök Cornucopia, sive linguae latinae commentarii munkájában sok latin szavat fejtegete, midőn épen Martialison dolgozék.

Landinus Kristóf (1424—1504).

Landinus Kristóf mint titkár szolgálá a florenczi kormányt, irt költeményeket s bölcsészeti értekezéseket; lefordità Pliniust és Simonetta János Sforziade-ját, és Virgil, Horácz, Dante müveihez hosszú jegyzeteket csatolt, mellyek alkalmasint nyilván tartott fel-

olvasásaiból vétetvék, s mellyekben a betüszerinti jelentésen kivül, rejtett és erkölcsi értelmet kerese. Plátó s Tullius példáját követve szerkeszté a Disquisitiones camaldulenses művét, mellyben jeles személyiségek párbeszédet szöve, megkedveltetik az erényt, minden elméleti szőrszálhasogatás nélkül, jóllehet ki nem kerülé a plátói ábrándok széditő körét. Valla is párbeszédben adja elő az epicureismus védelmét; párbeszédben ir Barbaro, Platina, Palmieri, Alberti, Pontano, Bosso Máté, s Cortese Pál, ki a De claris Oratoribus cicerói művet utánozva, kora tudósait igen találóan jellemzé.

Politianus (1454—94).

Igen nevezetes Angelo da Montepulciano máskép Politianus. Medici Lorenzo észrevéve benne a tehetséget, őt még mint ifjut különösen pártfogolá, ki is huszonkilenczedik évében ékesen beszélé a görögöt s latint; tudott héberül, s olaszban azok közé soroztatik, kik az elaludt költészetet felébreszték s ősi diszéhez visszavezeték; mindennemü kitüntetésben részesült, de egyszersmind bántalmaztatott is versenytársaitól. Miscellanea műve, melly száz nyelvészeti észleletet, aztán megjegyzéseket s a latin szerzőkre utalásokat tartalmaz, remek műnek tartaték s dicsőségnek abban emlittetni, nemkülönben sértésnek feledtetni. E tárgyakról igazi s változatos kellemmel, mi a tudósoknál olly ritka tulajdon, elődjeinél sokkal nagyobb világossággal, a római szépség eleven érzetével, jól rajzolva, a classicusokat nagyon helyesen alkalmazva, értekezik; ámbár festéseiben túláradoz, a kicsinyitő szavakkal visszaél s különcz sajátságokat vesz fel [1]).

---

[1]) Teljes szivéből megvetvén a *barbárokat*, felhivja őket az olaszok szépségei s kincsei csodálására, a hol megmutatja, miben álljon az érdem, s mi legyen az olaszok igazi érdeme: *Admirentur nos, sagaces in inquirendo, circumspectos in explorando, subtiles in contemplando, in judicando graves, implicitos in vinciendo, faciles in enodando. Admirentur in nobis brevitatem styli foetam rerum multarum atque magnarum, sub expositis verbis remotissimas sententias, plenas quaestionum, plenas solutionum; quam apti sumus, quam bene instructi ambiguitates tollere, scrupulos diluere, involuta evolvere flexanimis syllogismis, et infirmare falsa, et vera confirmare. Viximus celebres, o Hermolae, et posthac vivemus, non in scholis grammaticorum et paedagogiis, sed in philosophorum coronis, in conventibus sapientum, ubi non de matre Andromaches, non de Niobes filiis, atque id genus levibus nugis, sed de humanarum divinarumque rerum rationibus agitur et disputatur. In quibus meditandis, inquirendis et enodandis, ita subtiles, acuti acresque fuimus, ut anxii quandoque nimium et morosi fuisse forte videamur, si modo esse morosus quispiam aut curiosus nimio plus in indaganda veritate potest.* **Epist** libr. IX.

Mások még folyvást latin nyelven költöttek, kik között Mantuai Battista szoborral tiszteltették meg, melly a Virgilének oldala mellé állittaték, s Erasmus hiszi róla, hogy ennek miben sem enged; de vajjon jelenleg ki hall róla? Maffeo Vegio bátorságot vőn magának megirni az Aeneis XIII. könyvét. Sikerültebb mindkettőnél Pontano Jovian, a nápolyi akademia elnöke, melly a rómainak s florenczinek hanyatlásával a legjelesebb maradt.

Ezek a régi irók értelmezésével foglalkoztak, hogy kimutassák azok helyes szövegeit, megértésöket könnyitsék, s a hibátlan irmodort elősegitsék. Számtalan görög forditás jött akkor létre; történelem, hitregetan, régiségtan elővétettek mind a szövegek értelme felderitésére. E fejtegetések telvék ledér, balga s csalfa felfogással, miután a fejtegetők sem a szavak erejét eléggé nem ösmerék, sem pedig gyakran azt sem, mit jelentenek; de nem levén sem szótáraik, sem nyelvtanaik, kénytelen vala mindegyik a maga középkori durva nyelvét taglalgatni, s találgatni azt, mi a classicusokban megvan, vagy nincsen, mellyekből sokszor még a szövegek is hiányzának; szóval a nyelvet készitenie kelle, az egyik szerzőt a másik által értenie, az arany ér után haladnia, kitéve magát a bányabeomlás veszélyének. Mi az ő fáradalmas virrasztásaik által gazdagitva, hálátlan megvetéssel nézzük le öket; kérkedünk annak birtokával, mit ők nekünk szereztek, s melly dicsőségtől öket megfosztva szeretnők látni.

Szótárak.

Sőt épen a tudósok e dühös versengése veté meg a philologia szilárd alapját, kényszeritve levén ekként kiki minden kifejezésről és szóról, ugy a mint van, számolni. Később nagy segitségül lőnek a szótárak; egyet Papias mintájára készitett Uguccione ferrarai püspök. Buoncompagno egy szótár mesterséges és természetes berendezéséről irt; genuai János Catholicon-ja nagy, 1460-ban Guttenberg által nyomtatott könyv, melly nyelvtant és szótárt együtt magában foglal; keveset idéztetik, jóllehet fölülmul minden várakozást; hivatkozik az majdnem minden latin classicusra, nem ösmeretlen előtte a görög [1]), s valamint Papias s más szótárirók, ugy ő sem zárja ki a Szentatyákat, kiknek értelmezése nem csekély részét képezé azon kor tanulmányainak. Az első görög szótár, ugy

[1]) *Mihi non bene scienti linguam graecam*, nem akarja mondani, hogy nem tudja, miként Eichhorn állitja.

látszik, placentini Crestoné [1]); utána jöttek Musuro Márk [2]), Constantin Robert, Scapula, Henricus Stephanus Etymologicum-ai.

Más munkával is meg lőnek e nyelvbuvárok tisztelve, ugy hogy nem vala egy fejedelmi fiucska, ki nem az ő kezeik alatt nevekedett volna fel. Hires vala a többi közt Vittorino da Feltre, kire Gonzaga Ferencz, mantuai gróf, fiait bizá; növendékeinek szivből szerető atyja s ügyes tanitó levén, körüle csoportosultak össze Franczia, Német, Görögországból; s maga mellé gyüjtvén minden nemes tan mestereit, nála a tudományok és szépmüvészetekben kiki teljes oktatást nyerhetett. Tanitványaitól pontos előadást követelvén, előmozditá a hibátlan irodalmat. Nem adott ki semmi munkát, és csodálatos, hogy e haragos tudósok közepette nincs egyetlen egy sem, ki róla roszat mondana. Tanitványa, Prendilaqua Ferencz, megirá ékesen életrajzát a lehető legszebb eredménynyel, azzal, hogy hősét megszeretteti.

Különös, hogy a fejedelmek, a népnek leendő vezérei, olly emberekre bizatnak, kik a kormányzásból mit sem tudnak s csak papot meg ügyvédet nevelni képesek. De a szokás megrögzötté vált: s mig a régiek iskoláikban saját nemzetök történetét s eszméit tanulák és az idegenekre csak kiváncsiak vagy tudósok csekély töredéke forditának némi figyelmet, az ujabbak tantermeiben ellenkezőleg a fiúk olly nyelvvel terheltetének, olly törvények közt s körökben forgának, mellyek atyáik s hazájok szellemétől távol állottak; s ezért más érzelmek lengék át a társadalmat s egészen mások az oskolát.

A régi nyelvek tanulmánya által tisztábbak lőnek az ujak, de nem ritkán veszitének természetökből; finomult az izlés, de az utánzás kioltá az eredetiséget; több gond fordittaték a hajdani müveltség megismerésére, mint az ujabbnak tökéletesitésére; e tudósok között a képzelet, gondolat, költészeti szabályok még más időkből valók; nincsen egy fényes tehetség, nincsen igazán emelkedett szónoklat, melly azon kor szerencsétlenségeit megsiratni, az ujabb müveltség felderültét méltólag magasztalni képes lenne; s az irodalmi nyomornál sokkal nagyobb támadt, midőn az érzelmet a szótól, az irást a cselekvéstől, az irályt a gondolattól elkülöniteni ta-

---

[1]) *Johannis Crestoni, monaci placentini, lexicon seu vocabularium graecum cum interpretatione latina.* 1480.

[2]) *Marci Musuri Ετυμολογικὸν μέγα., seu Dictionarium magnum etymologicum, graece cum praefatione graeca.* Velencze, 1499.

nulták. Ama nyelvészek, kiknek kezében valának minden tisztségek, különösen titkári hivatalok, nem voltak egyébre alkalmasak (néhánynak kivételével, millyenek Salutato és Piccolomini), mint diszbeszédeket tartani, mellyekben nem valami fontos tárgy elérését tüzék ki maguknak czélul, hanem azon török fejöket, mi engedné magát szebben latinul elszavaltatni; az egyszerü szervezetü s közjóra igyekvő köztársaságoknál többre becsülék az udvarokat, mert ott pártfogásra számolhattak s pompázó szavaikkal ragyoghattak; a világot nem a való, de az irály után ítélték meg, miként az irókkal tettek; és mézédes beszéddel takargatva a zsarnokságot s mentegetve a gonoszságot, hozzászoktak olly hizelgő kifejezésekhez, mellyeket az ember még legjobb barátja előtt sem merne pirulás nélkül kimondani. A fejedelmek temetéseinél a hizelgésen s hazugságon kivül nem tartózkodnak az illetlen előadásoktól s világért sem érintenének valami tárgyat, melly öket mégis arra emlékeztetné, hogy az oltár előtt beszélnek.

Tudomány-pártolás.

Illyféle tudományok nem tarthatták volna fel magukat máskép mint a nagyok pártfogása által, mi azonban megvolt; Italia zsarnokocskái vetélykedtek a fölött, ki kedvez jobban a tudósoknak, mintha azt remélték volna, hogy ekként megcsalhatják az utókort. Nápolyi Robert mondá Petrarcának: „Örömestebb ellennék diadem, mint tudományok nélkül“ [1]); az ő tanácsára foglalkozék ez Virgillel, s tarta beszédeket egyházi s tudományos gyülekezetekben. A Scaligerek menhelyet nyitottak mindenki számára, ki csak ért valamit; Carrara Jakab tizenkét ifjut külde a párizsi oskolába, és Ferencz gyakran meglátogatá Arquában Petrarcát, ki neki ajánlá fel „Reggimento della republica“ művét; a savoyai herczegek alapiták a turini egyetemet; sok Estei müvelé a tudományokat, kiváltkép Lionello, kinek levelei e korból a legjobbak; a Visconti-k közől Otto Milanóban tanszékeket állittata, Luchino olly verseket irt, hogy Petrarcát bámulatra ragadta, János Dantét tanszékről olvastatta, sőt még a sötét Fülöp Mária is nyájasan látá a tudósokat, de még inkább az ő veje Sforza, ki magához fogadá a Florenczből való Filaretes Ferencz épitészt, Bonino Mombrizio ékesszólás tanárát, Filelfo Antalt, Simonettát, Decembriót, Lodrisio Crivellit, Franchino Gaffuriót, ez volt az első, ki zeneiskolákat nyitott, Lascaris Constantint, ki Milanóban az első görög grammatikát nyomtatta. A

[1]) **Petrarca**, Op. vol. III, 1252.

Nagylelkü-Alfonz mindig olvastatott magának valami remekirót, közben-közben tudományos kérdéseket intézve, s még fegyverek közt sem hagyá el Caesar Commentár-jait s Quintus Curtiust; egy alkalommal elnémitja a zenét, hogy Titus Liviust hallja; kilenczszáz arany scudo évidijt fizet Gianozzo Manetti Florenczből hozzá küldött követnek; gyalog járt az egyetembe hallgatandó a tanárokat; kitüntetésekkel, kegyeivel halmozta Panormita Antalt, Solerio Jánost, Cardona Lajost, Valenzai Ferdinandot, Bessarione bibornokot, Crisolorát, Gazát, Filelfust, Sulmonai Miklóst, Aurispa Jánost, Pontano Joviánt s más megszámlálhatlanokat; midőn Majano Julian meghalt, gyászmenete kiséreteül ötven hübéresét odarendelte. A Medicik e részbeni érdemeit ujolag elősorolni hasztalan szószaporitás lenne s V. Miklós és IV. Eugen pápákról már eleget beszéltünk.

Versenyeztek a tudósok dijazása folytonos javitásában, követségekkel bizták meg őket; utazásaik a városokon keresztül valódi diadalok voltak; temetéseiken a fejedelmek vőnek részt; IV. Károly Bartolónak megengedé, hogy pecsétjére Csehország czimerét vésethesse, s e jogtudós állitá, miszerint minden tudor, ki a polgári jogot tiz évig tanitotta, ipso facto lovag. Petrarcáról már elmondók, millyenek valának diadalmenetei, el, mint osztogata tanácsokat a fejedelmeknek és pápáknak. Galeazzo Visconti János ugy nyilatkozék, miként jobban fél Coluccio Salutato egy levelétől, mint ezer florenczi lovastól.

S mindenki érdekelteték e dicsőség, e viták iránt; egy kézirat feltalálása zajos esemény volt, s valóban milly nagy gyönyörrel olvastathattak a classicusok, mielőtt azok ellen undort nem keltett az iskola? Dante tanszékeken, sőt a templomban értelmezteték; az akkori levelek többnyire a körül forognak, mint lehessen kéziratok nyomába jutni; Glocester herczege buzgó köszönetet mond Decembriónak, hogy neki Plato Respublicája fordításának egy példányát megküldé; Poliziano Miscellaneá-it ugy várták mint Messiást, s szét is kapkodták amint megjelentek. Ha irigység, vagy pártszellem üzik ki honából a tudóst, biztos lehet, miszerint tiszteletre és bő fizetésre talál bárhol, ha semmije sincs is csak érdeme; midőn Legnano János jogtudós meghal, bezáratnak a boltok; Unico Accolti verseket szavalván, ünnepélyes szint ölt az egész város, kivilágitás rendeztetik, s tudósok és főpapok meg-megszakitják előadását tapsaikkal. Végül, bizonyára az uj világ felfedezésére is a tudománybani hit vezetett.

Szóval, az irodalom nem tekintetett szórakozásnak, hanem

annak éltek; nem volt az eszköz, hanem czél; a régiség vonzereje elfojta minden nézet-, vallás- és korkülönbséget; a lelkesedés behatolt még a birálati müvekbe is; s milly boldog vala, ki csak egy téves helyet kijavithatott, vagy a szövegben, vagy vetélytársában egy hibát találhatott! Innét a sok veszekedés valamelly hely értelme fölött; s Traversari és Marsupini Homer egy versén [1]) czivakodtak, miként a theologusok bizonyos szentirási mondat értelmén; és a szőrszálhasogató pedánsok viszályai egész városokat és országokat érdekeltek s hoztak meghasonlásba.

Oskolák.

A bolognai egyetem megőrzé a maga fölényét, s VI. Incze megengedé benne a hittudományi előadások tartását; a trevisóiak szintén nyitának egyet kilencz hires tudorral, kik között vala Abano Péter. A pisaiak adómenteseknek nyilatkoztaták a tudományos s egyház-jogtani könyveket. A piacenzai egyetem IV. Incze által alapitva feloszlott, de Galeazzo Jánostól ismét visszaállittatott. Milanóban nyilvános felolvasások tartattak a jogtanból, vala ott huszonöt nyelv s logica-tanár, negyven másoló, több mint hatvan elemi tanitó, több mint száz nyolczvan orvos-, bölcsészet- s vegytan-tanár, kik közöl sok azon végből fizetteték, hogy a szegényeket gyógyitsa. S még a Viscontik által (Azario állitása szerint 406 l.) emelt s dúsan ellátott páviai egyetem, jóllehet e városban lakás, olcsó bor, gyümölcs és fa bővében volt, sem árthata a milanói oskoláknak, mivel ezek szabályai megengedék, hogy bel- s külföldiek egyaránt itt tanulhatják a törvényt, egyházjogot, természettant, gyógyászatot, jegyzőséget, szép-müvészeteket [2]). A florenczieк 1349-ben alapitott egyetemöknek hirt szerzendők, Petrarcát hivták meg, hogy olvasson fel bármit, mi neki tetszik. A sienai, melly 1320-ban nyittaték meg, de később megszünt, 1370-ben visszahelyeztetett IV. Károly bőkezüségéből, ki még Luccában is állitott egyet. A pápák alapiták a fermóit 1303-ban: a perugiait V. Kelemen 1307-ben: egyet VIII. Bonifácz Rómában, hol azon korig csupán elemi oskolák valának; de az avignoni számkivetés alatt az ismét semmivé lőn; egyet XXII. János Corsicában 1331-ben; XII. Benedek

---

[1]) Ezen vers fölött

βουλομ' ἐλὼ λαὸν σόον ἔμμεναι, ἢ ἀπολέσθαι

ha vajjon azt jelenti-e „akarom, hogy e nép sértetlen maradjon, vagy veszszen el“ vagy pedig „a népet sértetlennek akarom fentartani vagy veszni hagyni?“ Philelphus mondja, hogy egyiknek sem volt igaza.

[2]) **Giulini**, *Contin.* II. 594.

Veronában 1339-ben. A viennei egyetemes zsinat (1311) rendelé, miszerint a római, párizsi, oxfordi, bolognai, salamancai egyetemeknek legyenek héber, arab és caldaei nyelvmestereik.

Németország.

Eddig majdnem kizárólag Olaszországról beszéltem, mivel igazán mondható, hogy itt vala a classicai irodalom trónja; mindazáltal másutt is pártfogásba vétetett. Németország, melly az előbbi században a tudomány legalsóbb fokára sülyedett [1]), most ujra felkarolta a classicai irodalmat; IV. Károly 1348-ban alapitá a prágai egyetemet a párizsinak mintájára könyvtárral a tanárok s tanulók számára; s e szerint rendeztettek be a bécsi, kölni, heidelbergi, erfurti, később mások mint lipcsei, würzburgi, rostocki, ingolstadti; Tübingen Bolognát utánzá, azt pedig Wittemberg és Helmstadt [2]).

Ezen oskolákról, s müveltségről szomoru rajzot nyujt Aeneas Silvius: „Bécsben — ugymond — a szabad müvészeteknek, hittudomány és pápai jognak vagyon oskolája, melly imént keletkezett, és sok tanuló ömlik ide Magyar- s Némethonbol. Tudomásom szerint, mielőtt az egyetem megnyilt volna, két hires hittudós tanita itt, Hesseni Henrik nevezetes munkák szerzője és a sváb származásu Dinclespuhel Miklós kitünő magaviseletü s tudományu férfiu, kinek beszédeit gyönyörrel olvassák a tanultak. Most vagyon itt Hasselbach Tamás, nem jelentéktelen hittudós, kiről mondják, hogy történelmi könyveket ir; s magam is dicsérném tudományát, ha huszonkét évet nem tölt Isaiás első fejezete értelmezésében, a nélkül, hogy még ekkor is bevégezte volna. A legroszabb ez oskolánál az, hogy igen sok időt fordit a haszontalan dialecticára. Főkép ebben vizsgáltatnak, kik a tudori koszorura vágynak, mig a zene, a rhetorica és arithmetica elhanyagoltatnak; tudatlanságukban

---

[1]) Leibnitz állitja miként a X. század arany volt a XIII-ikhoz képest, Heeren ezt a régi irodalom tanulmányozására nézve a legterméketlenebbek egyikének mondja; Meiners örökké panaszolkodik fölötte; Eichhorn e kort tárgyaló fejezetét igy kezdi: *Die Wissenschaften verfallen in Barbarey.*

[2]) A bécsi egyetem alapja 1364-ben vettetett meg és 1384-ben mindennel el volt már látva; a kölni alapittatott 1485-ben; 1386-ban a heidelbergi; 1392-ben az erfurti; a lipcsei 1409-ben; 1410-ben a würzburgi, melly csakhamar fel oszlott, s később 1589-ben visszaállittatott; a rostocki 1419-ben; a löweni 1425-ben; a dole-i a következő évben; a trevesi 1454-ben; a greifswaldei és a Breisgau-freiburgi 1456-ban; a baseli 1459-ben; az ingolstadti 1472-ben; a tübingeni és mainzi 1477-ben; a wittembergi 1502-ben; a helmstadti 1575-ben.

előállanak valami verssel vagy levéllel, melly nem tőlök hanem mástól ered. Minden súlyt csak a hiu okoskodási mintákban helyeznek; igen kevesen tudnak valamit alaposan, Aristoteles s egyéb bölcsészek könyveit nem ismerik, megelégedvén csupán azok értelmezőivel. A tanulók többre becsülik a gyönyöröket, bort s dinomdánomot a tudománynál s igen csekély azok száma, kik mélyebb belátással birván szellemi fensőbségöket megőrzik: ennek oka, mert nincsen semmi felügyelet. Éjjel nappal csavarognak az utczákon ingerkedve a polgárokkal s futkosva a nők után. Kimondhatlan mennyiségü élelmiszerek szállittatnak a városba; naponta egész terhek jőnek be kenyérrel, hallal és vaddal; s már estve nincs semmi belőle. Szüretkor negyvennapi szünetjök vagyon, s Bécs tömérdek borral láttatik el. Nem tartják illetlennek házaiknál bort mérni; s csaknem mindenki vendéglőt nyit, befütenek valami szobát, konyhát rendeznek be, ivókat s nőket hivnak meg, étellel ingyen szolgálnak, csakhogy annál többet igyanak, mi által veszteségök bőven kipótoltatik. Az érzékies nép egy nap megemészti egész heti keresetét. Következésképen nap nem mulik verekedés nélkül; majd a mesteremberek vesznek össze a tanulókkal, majd a polgárok kapnak hajba az udvariakkal, majd a munkások egymás között. Nincs ünnep, hogy vér ne folyna, és nincsen elüljáró vagy ör, ki a verekedőket szétválasztaná. A köznép rongyos és piszkos, töméntelen az elvetemült, kevés asszony elégszik meg az egy férjével. A nemesek csábitják a polgárok nejeit, s azok illyenkor gyalázatos és szemtelen engedékenységből el szoktak távozni házaiktól. A leányok jegyest választanak a nélkül, hogy szüléiket megkérdenék. Az özvegyek férjhez mennek, mielőtt a gyászidőn tulesnének“ [1]). A többit jobb lesz elhallgatni.

Groote Gellért (1340—84.).

Groote Gellért, a párizsi egyetem növendéke, hazájában Deventerben alapita egy rendet (1376), mellynek minden tagja kötelézé magát Istentől nyert tehetségeivel társaságukat előmozditani, s igy mind önmagának, mind a szegényeknek hasznára lenni. Ki nem vala képes kézi munkára, tudományokra s tanitásra alkalmaztaték; meg volt azonban tiltva számos hallgatóság előtt hiuskodó előadás, s fizetés elfogadása, mint mellyek lealacsonitják a tanitás önzésteien magasztosságát. Csakhamar elterjedt e rend egész Németországban, melly magában egyesité e kor két szenvedélyét, a

[1]) *Epist.* 165.

tanulást és áhitatot, s Szent-Jeromos vagy Szent-Gergely vagy Jó testvérekről vagy Közös Életről czimzett kolostoraikban mesterségeket és szépirást tanitának. Künt tartának oskolákat, mellyekben a szegény gyermekeket olvasás-, irás- s kézi munkában oktatták; másokat ismét a latin, görög nyelvekben, mennyiségtanban, szép-müvészetekben, később a héberben is gyakoroltak; 1433-ban vala negyvenöt házuk, háromannyi 1460-ban s 1474-ben nyomdát állitottak Brüsselben.

Kempis Tamás (1380—1471.).

Kempis Tamás átvivé e rendszert Zwol közelében fekvő Szent-Ágnesbe, honnét nyeré Németország a classicai irodalom apostolait [1]). Igen ajánlá ő, mennének többen Olaszhonba, s valóban itt tanulák a görögöt legjobbjaik. Dalberg János (Camerarius Dalbergius) wormsi püspök egy könyvtárt gyüjtött össze, melly magvát képezé a világ minden könyvtárai, egész a harmincz éves háboruig leggazdagabbikának, a heidelberginek, s ugyane városban megalapitá a rajnai társaságot, melly séták s vig poharazások közt tanult. Ehhez tartozik Celtes Konrád jeles iró s a jó izlésnek buzgó terjesztője; Agricola Rudolf [2]), ki jobban irt mint bármelly más német; Pforzheim Reuchlin, ki a würtembergi herczeget Rómába kisérvén az olasz tudósokkal érintkezésbe jött. Adjuk hozzá még gröningeni Wesselt, ki a müvészetet a szent könyvekre alkalmazá; Langiust, ki ujra átnézé a classicusokat s kinyomtatván, kiküszöbölé az oskolákból az elavult példányokat. Németország ezeknek tartozik hálával, hogy az irodalom ujjáalkotásában Olaszhon után az első helyet foglalja el.

Kevéssel járult hozzá Franeziaország. Clemengis (de cle-

---

[1]) Öt vala köztök westphaliai, Móricz a spiegelbergi gróf és Langius Rudolf, kik praelatusokká lőnek, Liber Antal, Dringenberg Lajos, Hegius Sándor s a frieslandi Agricola Rudolf. Hegiusnak tanitványa vala Rotterodami Erasmus, Hermann von dem Busche, ki barátságban állott Medici Lőrinczczel, VI. Hadriánnal, Longolius Kristóffal, az akkori idők legnagyobb ciceronianusával; Liber Kempen-Alemar-s Amsterdamban a tudományokat reformálta: Langius egy másik oskolát alapitott Münsterben, Dringenberg szintén egyet. Elsassnak Schletstadt városában; mellyekből Celtes (Meissel) Konrád, Wimpeling, Beatus Renanus, Pirkheimer Bilibald kerültek ki, L. **Schöll.**

[2]) Barbarus Hermolaus ezen siriratot készité reá:

Invida clauserunt hoc marmore fata Rudolphum
Agricolam, frisii spemque decusque soli.
Scilicet hoc uno meruit Germania quidquid
Laudis habet Latium, Graecia quidquid habet.

mangiis) Máté Miklós (1435) vala az első, ki Aristoteles rhetoricáját és Cicerót fejtegeté számos hallgatóság előtt, de nyomdokait senki sem követé; valamint a Sorbonne s párizsi egyetem sem tüntek ki egyébben mint a kormánytan s hittudományban. Néhány görög s olasz tartának ott szépirodalmi előadásokat, de a görögnyelv s rhetorica mesterei az igazgatói rangból ki valának zárva, mint még mai nap is divik e gyakorlat a jelen irodalom tanárait illetőleg. V. Károly franczia király kezdeményezé a louvrei könyvtárt, legnagyobb részt dúsan befoglalt misemondó és zsoltáros könyvekből álló, kilenczszáz kötettel; világi mü igen kevés vala benne, még kevesebb classicus, Cicero nem is volt, költő is egyedül Ovidius és Lucanus. Nebrijai (Nebrissensis) Antal Elek Bolognából visszatérvén, hazájában Andalusiában könyveket bocsátott közre, elősegitendő a classikus tanulmányokat, mellyek Magyarhonban Corvin Mátyás által olly szép virágzásnak örvendének. Hasztalan igyekvének némellyek bevinni azokat Angolhonba, s Oxford rosz latinsága közmondássá vált. Bury Richárd, III. Eduárd kanczellárja, saját könyvtárát Oxfordnak ajándékozá, azon világos kikötéssel, hogy a tanulók rendelkezésére álljon; de az általa szerkesztett catalogus (Philobiblon) sok jó akaratot de tudatlanságot is árul el.

HARMINCZADIK FEJEZET.

Tudományok.

Legfőbb tudomány vala mindenkor a hittan; de jóllehet tömérdek értekezés és értelmezés látott napvilágot, senki sem vergődheték fel egy Tamás, egy Bonaventura hirneveig. Lirai Miklós, legnevezetesebb szentirá-sértelmezők egyike, ki héberből a keresztény vallásra térvén régi hitsorsosainak leghatalmasb ostromlója lön, egész életét a szent-könyveknek szentelé, aristotelesi modorban vivén az okoskodást s megdönthetlen következtetéseket és érveket hozván le [1]). Sebonda Raimund orvos-tanár Barcellonában, Theologia Naturalis munkájában azzal küzd a kinyilatkoztatás mellett, hogy az Istenre s emberre vonatkozó igazságok a

[1]) Mondatott: *Si Lyranus non lyrasset, totus mundus delirasset.*

természetben rejlenek, mellytől az ember megtanulhatja, a mi szükséges, ugy mint megértheti a szentirást és ennek valódiságáról meggyőződhetik; ezen őseredetü könyve a természetnek nem igényel tudományt, hogy olvastassék, meg nem csonkittathatik, sem meg nem hamisittathatik s közvetlenül Istentől származik. Ebben tehát szent Tamást követi, ki a hit titkait hasonlóképen a természetből vont észleletek által törekvék némileg felderitni, s megelőzé igy Fenelon ‚Isten léte' müvét, valamint Clarke és Paley könyveit. Tökéletlen vala bár és gyarló ezen kisérlete, mégis hirre tőn szert, ugy hogy az elmés Montaigne nem vélé méltósága alulinak azt francziára forditani: mindensetre gyanús bók egy illy kétkedő részéről; mindazáltal nemcsak ő, de Baco, Pascal, Leibnitz, Bossuet fenséges bölcselmi s vallási eszméket meritének abból [1]).

Sok vitára s álokoskodásra szolgáltata anyagot a minoritaügy; de sokkal komolyabb és életrevalóbb képeket látunk a bascli és constanzi zsinaton, s pedig első sorban Aeneas Silviust és Gerson kanczellárt.

Krisztus követéséről könyv.

Ez utóbbinak tulajdonittatik a középkor leghiresebb müve, a Krisztus követéséről könyv, mellyet mások Piemontnak Cavaglia városából való Gersen János vercellii Szent-István benedekrendi apátjától (1220—1240) eredettnek bizonyitanak; mások ismét Kempis Tamástól származtatnak, kit a deventeri szerzeteseknél nevezénk. Ez utóbbi mellett harczolnak a németek s flamländerek, támaszkodva régi kéziratokra, mellyek egyikében 1441-ből e szavak olvashatók: Finitus et completus per manum Thomas a-Kempis, s annyi törlés s változtatás van benne, hogy eredetinek hihető. Övének mondja az első kiadás (1471), övének az

---

[1]) Baco utánzá ezen párhuzamos összehasonlitását: — Isten két könyvet adott nekünk: az egyik a dolgok általános rendjének a könyve, vagyis a természet; másik a szentirás. Az első közös mindenkivel, de nem a másik, mert tanulnia kellett előbb annak, ki ezt olvasni akarja. Továbbá a természet könyvét sem meghamisitani, sem megcsonkitani, sem balul magyarázni nem lehet; egészen másképen áll a dolog a szentirással. S egyik is, a másik is ugyanazon teremtő kezéből jőve, legtökéletesb összhangzatot képeznek egymás közt s ellen nem mondanak maguknak . . . Mindkettőnek ugyanaz a czélja, ugyanaz az érvelése, egy az erkölcs- egy a hittana: csak annyiban különböznek, a mennyiben az egyik inkább okoskodások és bizonyitékok, a másik határozatok és tekintély által hat reánk; az egyik inkább az engedelmességet, a másik a parancsoló hatalmat képviseli."

általános hagyomány, mellyet a Sorbonne is elfogadott [1]). De azon ellenvetés tétetik, miszerint Tamás a deventeri collegiumnak csupán iródeákja vala; mint Szent-Ágnes egykorú krónikája mondja róla: Scripsit Bibliam nostram totaliter, et multos alios libros pro domo et pro pretio; hogy e krónika valamint munkáinak jegyzéke egy szóval sem említik De Imitatione művét; azonkivül sok kifejezés francziás meg olaszos [2]), nyilvános jeleül annak, miként a szerző nem a német nyelvet beszélé. A franczíák ennél fogva leginkább jeles honfiok Gerson mellett vannak, hivatkozva más a XV. és XVI. századbeli Franczia- és Olaszországban történt kiadásokra, főleg arra, melly Velenczében 1483-ban jött ki: de Gerson saját iratainak jegyzékét adja, a nélkül, hogy erről egy betüt tenne; aztán ő világi pap volt, folytonosan a közügyekben forgott, mig az Imitatio szerzője, ugy látszik, zárdalakó, a magány és csend barátja volt. Gersen apát pártján állanak Bellarmin, Mabillon s a benczések legnagyobb része, bizonyságul egy igen régi kéziratot idézve, melly nevét viseli, és még másokat, mellyek Kempis és Gersonnál korábbiaknak mutatkoznak. Egy hely (I. könyv. 24. fej.), melly Dantéra czélozni látszik, s ezért azt erősithetné, hogy e könyv a XIII. századnál későbbi, esetlegesen támadhatott [3]).

Igy juta Homer sorsára e könyvecske, melly a szentirás után a legolvasottabb, s legalább ezernyolczszáz kiadásban és minden nyelvre leforditva forog a nélkül, hogy csak egy is elérné erőteljes kerekdedségét ama latin eredetinek, melly hibás bár, s az azon

---

[1]) Az 1652 parlament egy, február 25-ről kelt rendeletével megtiltá a benczéseknek, hogy a „*de Imitatione*“ könyvet az olasz Gersen neve alatt nyomtassák; s megengedte a szerzetes kanonokoknak Kempis Tamás névvel annak közrebocsátását.

[2]) *Scientia sine timore Dei quid importat? — resiste in principio inclinationi tuae — vigilia serotina — homo passionatus — vivere cum nobis contrariantibus — timoratior in cunctis actibus.*

[3]) Az aronai kéziratról, melly a turini könyvtárban vagyon, s mellyet egy tudósok gyülekezete ötszáz évesnek itélt, Daunou és Hase, a legderekabb palaeographusok, állitják, hogy a XV. századnál nem korábbi. Galeani Napione, azután De Gregory (*Mém. sur le véritable auteur de l' Imitation* 1827; *Histoire du livre de* l' Imitation de Jésus-Christ, *et de son véritable auteur.* Párizs 1843) vercellii Gersent védelmezték; Gerson kanczellárt pedig Gence (*Nouvelles considerations historiques et critiques sur l' auteur et le livre de l' Imitation de J. C.* Ugyanott 1826). Ő azt hiszi, hogy a legeslegrégibb kézirat a mölki 1421-ből. Leroy Onesimus erősité 1837-ben, hogy ő a *de Imitatione* eredeti franczia szövegét fedezte volna fel Valencienne-ben.

kori sirokra helyezett mozdulatlan szent szobrokhoz hasonlit, mégis igen szép s mindenek fölött kellemes. Nem veszi ő igénybe a próféták, tudorok s egyház közbenjárását, hanem a lélek maga társalog édesen teremtőjével, s e bensőség teszi vonzerejét; minden vita-, rendszerezés-, számitás- s részletes határozatok nélküli, csak a lélek fohászkodik; és semmi benső jele annak, mi a szerzőt megismertetné. E bizonytalanság nem roszúl áll neki, mivel eltünvén a személyiség, az egész csupa sziv és érzelem. A legforrongóbb czivódások századában irva bár, semmi nyoma a tollharcznak; legfölebb nehány sohaj az idők viszontagságai fölött, s tanácsok a megjavulásra az által, hogy a lélek mély magányba vonulva hallja Isten szavát. És Krisztus követése fokozatosan adatik elő, az önmegtagadás, erények gyakorlata, közlekedés s végre egyesülés által. E lépcsőnkénti haladást a Névtelen zárdai nyelven tárja ki a népnek; s egy barátnak asceticus munkája népkönyvvé lőn.

Bölcsészet.

Az oskolák e közben folytaták a harczot Aristoteles és Plato, az észlelet s lelkesedés, az okoskodás és ihletség zászlai alatt. A Konstantinápolyból jött görögök uj életet öntének a platói oskolába; evvel feléledtek egyszersmind a neo-platonismus tévelyei s terjedtek mindenfelé annak ábrándos elmeszüleményei. Marsilio Ficino (1433—1491), egy florenczi orvos fia, lefordità Platót világos latin nyelvre, az akkori időhez mérten, csodálatos hüséggel s olly nagy gonddal, hogy az eredeti több hiányos helyének értelmét kiegésziti: homályosabban sikerült neki Plotinus, miután maga a szöveg is illyen, s Ficino az efféle mysticismusban a tudósok közt nagyon ritka otthonossággal birt. Ezen minták után szerkeszte egy hit- és lélektant [1]), a tudománynak a vallással rokonságát erősitve. Minden eredetiséget s valódi bölcselmi szellemet nélkülöző; inkább képzelődő s heves, mint helyes itéletü lévén, lelkesedésében összezavarja a tudást a müvészettel s az erénynyel. Az ember végczéljára nézve a peripateticusok megoszoltak Aphrodisiai Sándor, ki állità, hogy a lélek elválhatlan a testtől s vele együtt elvész, s Averroe közt, ki szerint az visszatér Istenéhez, s abban elmerül. Ficino megczáfolja őket, szerinte az emberi lélek az istenség kifolyása, és evvel asceticai élet által egyesülhet; azt halhatatlannak bizonyitja, mert másként az ember a legszerencsétlenebb lény lenne;

[1]) Theologia platonica, de immortalitate videlicet animorum ac aeterna felicitate, lib. XVIII; 1488.

s elveti az általános világszellem véleményét. Igy kisérlék még mindig e bölcsészek a tudomány elpogányositását, s a kereszténységtöli teljes elszakitását [1]).

Medici Cosmos tanulmányozván Ficinót egy platonicus akademiát szervezgete, melly pártfogók, hallgatók s növendékekből állott, kik Plato és Cicero születése napjait ünnepelék. Ehhez tartozék Gemistios Pleton György (1400), ki egészen az alexandriai eclectica oskola elveit vallá, s mint félig keresztény, félig pogány, mint criticátlan tanult, babonás ember, szilárd hit nélkül: kikiáltja a Porticus és az Akademia moralját, Sparta politikáját, végre azt is, hogy az olympi istenségek az isteni tulajdonoknak jelképes megszemélyesitése. „De platonicae atque aristotelicae philosophiae differentia“ könyve őt Aristoteles követőivel ellenségeskedésbe hozta,főleg Gaza Tivadarral és Gennadius Györgygyel ki a korabeli platonicusokban a kereszténység elleneit látta. Bessarion mint biró kimutatá, miszerint Pleton túlzásokba esett, mire a krétai származásu György, több fölületes fordítás szerzője, Bessarion ellenébe egy piszkos firkával lépett fel.

Pico della Mirandola.

Ezen alexandriai platonismus kezet fogott a kabbalával, melly nagy támaszt nyert Pico della Mirandola Jánosban (1463—1494). A jeles elmék e phönixe, már mint ifju rendkivüli emlékezőtehetsége miatt magára vonta Italia bámulatát; siratá a scholastica tanulásában, e „könnyü és mit sem érő mesterségben“ elvesztegetett éveit, s elhiteté magával, miként Aristoteles és Plato az alapeszmékben nem különböznek [2]), miért meg is kisérlé tanelveiket megegyeztetni s egymásba olvasztani. Gondolván, miszerint Platό bölcsészetét a keletiektől vette, ezek, különösen a kabbalistika tanulmányozására adta magát; innét szedé legnagyobb részét azon kilenczszáz tételnek, mit Rómában a logicára, erköles- s természettanra, metaphysicára, hittan s büvészetre vonatkozólag előterjesztett, késznek nyilatkozván azok mellett harczolni, meghajolva mindig az egyház

---

[1]) Franck nem rég a flórenczi archivumban egy vigasztaló levelét fedezé fel, mellyet egy unokanéjéhez, kinek nővére meghalt, intézett. Az egész csupa, Plato örök rendről, a test fogságáról sat. eszméivel teljes; Krisztusról vagy a vallásról nincs benne egy szó sem. Még a szószékről is ajánlá az isteni Platό olvasását, s annyira ment, hogy még az egyház szertartásaiba is belőle némi töredékeket becsempészni törekedett.

[2]) *Qui Aristotelem dissentire a Platone existimant, a me ipso dissentiunt, qui concordem utriusque facio philosophiam.* De ente et uno, *prooem.*

tekintélye előtt (1486). Daczára e fentartásának, az igaz hittel annyira ellenkezni látszék, hogy nagyszaj támadt, és csak rangja, vallomásai hogy engedelmeskedik, esküje miszerint nem veszi más értelemben tételeit mint a pápa határozza, mentheték meg őt nagy nehezen. Erre iratok jelentek meg, mellette s ellene, mig VI. Sándor pápa büntelennek nyilvánitá. Valóban ez órában módositá nem csak véleményét, de életét is, felhagyván szerelmi viszonyaival, mellyekben hóditani könnyen tudott.

A „Heptaplus“ban ugy fejtegeti a teremtés történetét, mint ha a Genesis nem volna betüszerinti, hanem jelképes értelemben veendő, a négy, ugymint anyagi, mennyei, szellemi s emberi világ szerintiben [1]). Tervezé az uj szövetség képletes előadását, a Vulgata s hetvenek forditásának védelmét a héberek ellen; a kereszténység vitatását minden hitetlenek s eretnekek ellen; a bölcsészet össz-

---

[1]) „*A* rendszer, mellyet Pico értelmezéseiben követ, könnyen megitélhető azon modorból, melylyel Mózesnek az ember teremtéséről előadását fejtegeti. Az ember áll testből, eszes lélekből, s bizonyos, az orvosok s bölcsészek által szellemnek (spiritus) nevezett, közvetitő dologból, melly ama két lényeget egyesiti. Mózes a testnek agyag, a szellemnek világosság, és az eszes léleknek ég nevet ad, mivel akként mozog körben mint az ég. Mózes ezen szavai: *Deus creavit coelum et terram — factumque est vespere et mane dies unus* azt jelentik tehát, hogy Isten teremté a lelket és a testet; és mihelyt a hozzájok tartozó szellem velök csatlakozott, az est és a reggel, vagyis a test sötét és a lélek világos természete megalkoták az ember eredetét.

„Még különösebben értelmezi Mózes következő szavait: *Congregentur aquae, quae sub coelo sunt in locum unum.* A viz az érzőtehetség képe, melly hasonlatosságot képez az ember és az állatok között. A vizek egyesülése tehát az egek alatt jelenti a testi érzékek egyességét azon központban, mit Aristoteles köz érzéknek *(sensorium commune)* nevez, honnét aztán mint a tengerből a test minden részébe szétoszlanak.

„Mózes a napot, a holdat, a csillagokat az egekbe helyezi. Pico szerint a nap jelenti az isteni, vagy az értelmi szellemhez felemelkedő lelket; a hold ugyanazon, magát az érzéki tehetségekhez leereszkedő lelket; a csillagok a lélek különféle változatait, annak okoskodó, itélő, következtető sat. képességeit jelentik.

„A legfőbb jó, mire minden lény igyekszik, mit mindegyiknek el kellene érnie, a boldogság. Mit mindenki ohajt, az egyszersmind mindennek kezdete; de csak a halhatatlan lények tehetik meg az értelmi körutat, s térhetnek vissza kezdetökhez. A mozgás szelleme magával ragadja a lelkeket: ha követik, öngyarlóságukra és esztelenségökre hagyatván, szerencsétlenekké lesznek. A legfőbb boldogság tehát Istenneli egyesülésben áll, midőn már az ember minden tökéletlenségtől, melly rendesen a megoszlás s földi ragaszkodás eredménye, megszabadul.“ **Buhle.**

hangját; de harminczegy éves korában meghalt. Legjelentékenyebb könyve a csillagjóslat elleni, s mégis a kabbala által akarta volna Mózes világteremtését s az Ige megtestesülését megfejteni.

Cusa Miklós.

A scholasticának hadat üzent a német Cusa Miklós (1401—1464) bibornok, mint jeles mathematikus s Pythagoras nagy tisztelője; ő a számokat tartá az emberi tudomány alapelveinek: Isten, az absolut egység, véghetetlen nagy, vagy véghetetlen kicsiny, ki saját lényegéből nemzi az egyenlőséget és azt, mi az egyenlőséget az egységgel egyesiti. Szemközt álltak a scholasticával már előbb a mysticusok, kiknek tanait a benei Amalrik és dinani Dávid rendezék és 1216 körül Strassburgban Ortlieb hirdeté; de a szabad szellem barátjai, kik magukat e tanok követőinek vallák, tévelygőknek tekintettek s pantheismusba estek. Felélesztė s megtisztázá azokat Németországban Eckart s egyszerü nyelven közlé a néppel, egyszersmind tiszteletet-parancsoló oskolát alakitván, mellybe hallgatására annyival inkább özönlének, mennyivel erősebben hangolá őket e szazad nyomora az elmélkedésre, áhitatra s arra, hogy mindezekben Isten ujját felismerjék. Miért is az ő, Tauler és Suso domonkosok, Ruysbroeck ágostonrendi szónoklatait nagy hévvel hallgaták a Rajna partjain, és sorakozának Isten barátjai czimü társulatokba nem csak azért, hogy asceticus gyakorlatokat tartsanak, hanem hogy a metaphysikai mysticismus fölött vizsgálódjanak; ekkép tevén az első kisérleteket a hit és tudomány közti gátfal lebontására s a végesnek a végetlennel i tökéletes összeegyeztetésére [1]).

Egy mesterséges emlékmüvelő rendszert bocsátott ki 1491-ben Velenczében ravennai Tommai Péter [2]). Valóban a világon leghomályosabban s legnehezebben adá ő azt elő, de neki mégis fölötte könnyünek kellett lennie, olly rendkivüli emlékező tehetséggel lévén megáldva, hogy hallván egy felolvasást, azt elismétlé szóról szóra a végén kezdve; betéve tudá az egész törvénykönyvet s véghetlen sok glossát; elsorolá azon száznyolczvan tételt egy hallásra, mellyekkel egy milánói szerzetes a lélek halhatatlanságát bizonyitá; s sakkot játszván, mig egy másik rész koczkát hányt, azonkivül ez alatt két levelet is mondván tollba, utoljára elbeszélé rend-

---

[1]) **Schmidt**, *Mém. sur le mysticisme allemand au* XIV. *siècle*, 1845.

[2]) *Phoenix, sive ad artificialem memoriam comparandam brevis quidem et facilis, sed re ipsa et studio comprobata introductio.*

ben, minden sakkalak történt mozdulatát, minden koczka helyét, a két levél minden szavát a végétől kezdve.

1313—1316 közt Paulin nevü minorita-szerzetes Badoero Marin Candia herczegéhez olasz értekezést intézett e latin czim alatt: De recto regimine, melly most is megérdemelné, hogy kinyomassék; egyszerü s világos nyelven elemezi a kormányhatalom kötelmeit; az egyeduralmat tartja legjobbnak, mint azon kor minden illynemü irói; de szükségesnek itéli, miszerint a fejedelmet bölcs emberek tanácsa környezze [1]).

A római Egidiusnak, Szép-Fülöp nevelőjének s bourgesi érseknek De regimine Principum irt első két könyve utmutatást nyujt a királyoknak lelkiösméretök megvizsgálására nézve; a harmadik értekezés a polgári jogról, mellyben a különféle kormányformákat, s ezekre vonatkozó polgári törvényeket fontolgatja; Aristoteles és Plato nézeteit valamint a pythagoresi Hippodamus töredékét taglalja; mint a személyes szolgaság gyülölője nem ismer el semmiféle kormányt, ha az magát az igazság örök törvényeihez nem alkalmazza; a köztársaság mellett van, legalább a kis államokra nézve: ugy áll ő ezen művével, mint remek emlékoszlopa azon magasztos müveltségnek, mellyre a középkor nehány szelleme felemelkedék. A baseli zsinat fényétől, ama tudós avilai püspöktől, Tostato Alfonztól, ki 1454 ben meghalván, e sirfelirattal temették el: „Hic stupor est mundi, qui scibile discutit omne," most ki olvas valamit? Németországban Reuchlin János (—1522) terjeszté a platonikus eszméket, mellyeket Ficino és Picóból sajátitott el: Reuchlin, mint bő tudományu s rendkivülileg tevékeny férfiu a közéletben s politikában egyaránt, egyike vala azoknak, kik egy helyes vallási reformba sikerrel foghattak volna.

Mennyiségtan.

A mennyiségtani tudományok Olaszhonban folyton müveltettek, részint a magia, részint a kereskedés miatt. Andalon del Nero, genuai, kiről a csillagjósok között szólánk, s ki Boccaccio tanitója vala, sok utazásában számtalan észrevételt gyüjtött, mellyek szerint a régi földrajzi térképek javitását eszközölni igyekvék; a velenczeiek a hajózásra alkalmazák a háromszögmértant, e végett behozák a tizedes számokat, s talán már 1317 végétől a tengeri térképek fokokkal valának jelölve [2]): Dagomari Pál, az ugynevezett dall'

---

[1]) *De monarchia*, L. **Sclopis**, 228.

[2]) Lásd **Libri**, *Hist. des sciences mathém.* II. 202.

Abaco, használá először a vesszőt az igen hosszu soru számjegyeknek három-három számból álló csoportokrai felosztására, s ő hozta be az irótáblákat. A nagyszerü épitészeti s hydraulicai müvek, csatornák, hadászati gépek, vizi és szélmalmok, Bolognában 1341-ből egy fonóház, melly viz által hajtva négyezer munkást helyettesitett, tanubizonyságai annak, mennyire müveltettek a geometria s erőmütan. 1455-ben Nadi Gáspár s Feravantei Aristoteles a bolognai városház nyolczvan lábnyi magasságu tornyát alapostul együtt áthelyezték, nem több mint százötven lira költségen, s épiték a centói tornyot, melly öt lábnál nagyobb hajlásban álla [1]).

Peurbach.

Sokat köszönhet a mennyiségtan III. Fridrik két kortársának. Az egyik Peurbach György (Purbachius) (1423—61), ki Bécsben tanita s a tudomány helyreállitójának tekintetik. Ámbár Almagestusnak trapezunti György által történt forditásánál egyéb segédkönyve nem vala, ő mégis a természettani csillagászatról s a bolygók mozgásairól előadásokat tartott s háromszögmérő táblákat készitett. A körnek és sugárnak hatvanados felosztását már a görögök használták s e szerint számiták ki a húrokat, melly fokozatosságot tovább vivék az arabok a IX. században, bevezetvén a táblákba a sinust. Peurbach felosztá a sugarat hatszázezer részre s megalapitá a szabályokat, mint számitandók ki az ivszeletek sinusai, s ő maga kiszámitá azokat ezen ivszelet részein a körnegyed minden perczére, mig Albategnius táblái, (kinek a sinusok feltalálása tulajdonittatik) csak a foknegyedek sinusaiig jutottak. Még tovább haladott Peurbach, midőn Bessarion által a görögökkel megösmerkedék.

Regiomontanus.

A másik, ennek tanitványa, a königsbergi Müller János (1436—1476), ki mint ifju jövén Bessarionnal Itáliába, megtanulá a görögöt, s a régi mértanok buvárlatára adá magát, később Bécsben, Budán, Nürnbergben tanita s honától kölcsönzött Regiomontanus név alatt nagy hirre vergődék. Háromszögröli értekezésében megoldja az egyenes- s görbe vonalu háromszögmértan nehézségeit, mi aztán két századon át egy lépésnyit sem haladott előre. Nem ismervén

[1]) Alidosi, *Instruttione* etc. Talán e kisérletek bátoriták fel Leonardo da Vincit egy minta elkészitésére, melylyel „meg akará mutatni, hogy a florenczi Szent János templomát fel lehet emelni s alája lépcsőzetet helyezni a nélkül, hogy legkisebb sérülést szenvedne.“ **Vasari**, *Vita.*

mestere munkáját hat millió részre sinus táblát szerkesztett; később észrevevén a tizedes rendszer előnyét, egy másikat készitett s ezen a sinusok viszonyát a tiz milliomod részre osztott sugár szerint azaz egészen hét tizedes jegyig számitá ki. Ehhez csatolta canon foecundusát, melly nem egyéb mint csupán egész fokokra és száz ezred részü sugárra való érintő (tangens)-tábla. Ő jött először azon gondolatra, hogy almanachot készitsen, mellyben meglegyen a csillagzatok állása, a napnak s holdnak fogyatkozásai s egymáshozi viszonylagos mozgása, teljes harmincz évre kiszámitva. IV. Sixtus pápa által Rómába a naptár kijavitására meghivatván, elhunyt még teljes férfiu korában.

Sok algebrai értekezés vagy, miként szokták vala mondani, almacabala találtatott irva a könyvtárakban; de a melly először kinyomatott, az az olasz borgóbeli Pacioli Lukácsé vala, ki mint szent ferenczrendü Milanóban a mennyiségtant tanitotta (1404). Az algebrát leghasznosabb tudománynak, a néptől minden dolgok alapszabályául elismertnek mondja; eljutott a második foku egyenletig, de nem tovább mint Fibonacci [1]), azonban midőn észrevevé, miszerint a nemleges gyökökkel viszonyló szabályok vonatkozhatnak az összmérhetlen nagyságokra, evvel bebizonyitá, hogy sejté, miszerint az algebrát lehet a földmértanra alkalmazni [2]). Szól még a kereskedelmi számolásról, s ő volt az első, ki a kettős ugynevezett olasz könyvvitelt tejtegeté [3]). Müvei a következő század minden mennyiségtani munkáinak alapul szolgáltak. Reisch Gergely, a freiburgi karthausi zárda perjele „Epitome omnis philosophiae, alias Margarita philosophica, tractans de omni genere scibili“ Heidelbergben 1486-ban nyomtatott s 1535 előtt még tizenkétszer ujranyomatott mun-

[1]) „És minthogy mi legnagyobb részt a pisai Leonardót (Fibonaccit) követjük, kimondom, hogy a hányszor valami tétel a szerző megjelölése nélkül fordul elő, az az emlitett Leonárdótól vagyon“ *(Summa de arithmetica geometria)*. Ez őt a ráfogott plagiarius szennyétől teljesen tisztává teszi.

[2]) Rövidke értekezései egyikének következő a czime: *Modus solvendi varios casus figurarum quadrilaterarum rectangularum per viam algebrae.*

[3]) *Nro* azaz *numero* jelenté az ösmeretest; *Co* azaz *cosa* (dolog) jelenté az ösmeretlent; a négyzet hatvány volt Ce (censo, census); a köb *Cu* (cubus); *p* és *m* jelenték a + és — (plus minus). A mit most igy irunk $3x+4x^2-5x^3+2x^4-6$, akkoriban következőleg állott *3co. p. 4ce. m. 5cu. p. 2ce. m. 6. Nro.*

A + és — Libri szerint Leonardo da Vinci találta fel; mig Chasles *„Aperçu historique sur l'origine et le développement des méthodes en géométrie* (Bruxelles 1837), fontos művében azok behozatalát Stifelsnek tulajdonitja.

kájával széltében terjeszté a természet s mennyiségtani ismereteket és sok, a középkor tartama alatt e tekintetben történtről értesit minket.

Valamennyi csillagász el volt telve csillagjóslati rémekkel, s midőn Pico della Mirandola ezek ellen fellépett, Bellanti Lucius Astrologiae defensio munkájával őt hevesen megtámadta, s Manfredinek Libro del perche könyve csupa csillagjóslat. Mindazáltal a tudomány haladott. — A bolognai Bianchini János tábláin megvannak a bolygók minden utjai; Novara Domonkos Mária, ferrárai, meghatározta az Almagestusban feljegyzett csillagok helyeit, gyanitá a föld tengelye körüli forgásának változásait, s az ő tanitványa vala Copernicus, ki tőle tanulta vagy kivette a pythagorási rendszer fogalmát. Ezt tanitotta világosan Cusa Miklós bibornok is [1]), jóllehet csak mint föltevést. Toscanelli Pál, florenczi (—1482), hazája székesegyházán a világon legmagasabban álló napórát készitette, s a portugali V. Alfonz meg Columbus Kristóf is kikérék véleményét, az Indiákbai hajózást illetőleg.

Gyógytan.

A természettudományok csak a következő században kezdettek a tapasztalásra és mennyiségtanra alapittatni, valóság lépvén a képzelődés, kézzelfoghatóság az álmok és tekintély helyébe. A gyógytan teljesen az előitéletek után indult, és Ficinónak Az emberi életről irt könyve csupa formula, mint tartható fön az egészség és hoszabbitható meg az élet astrologicus babonaságokkal; a betegségnemeket és orvosszerek hatását is a csillagoktól származtatja; arra tanitja a véneket, hogy ha meg akarnak ifjodni, az ifjak vérét igyák. Ezen őrültségek ellen, mellyekbe Bacao Arnaldus, Villanova és e kor jelesbjei estek, harczoltak Pico s a babonás kuruzslások esküdt gyülölője, Gerson; a párizsi egyetem azokat mint ördögi mesterséget kárhoztatta, és XIII. Benedek a varázslást mint tévelyt roszalta. S miután szent Rókus, sienai szent Katalin, corsini szent András s mások sirjainál a csodálatos gyógyulások napról napra szaporodtak: az egyház elhatározta, miszerint csak akkor vagyon helye a csodának, midőn orvosolhatlan a betegség és rögtöni a meggyógyulás. A mirigyhalál gyakorisága nevelé a szent Sebestyén, szent Jób, kivált szent Rókus iránti tiszteletet, ki épen ez időben (1315) jött Montpellier szülővárosából Olaszhonba mint ide-

[1]) Lásd a XV. könyvet.

gen a betegek ápolása végett. Sokszor az egyházak homlokzatain, a szentségtartókon, s az utak mellett szent Kristóf roppant nagyságu alakjai valának láthatók, mellyekről mondaték, miszerint ha valaki reájok néz, megóvatik minden bajtól főleg a véletlen haláltól. Ugy látszik, ez utóbbi akkoriban gyakran adta elő magát; innét a gyakori fohászok avellinói szent Andráshoz, és más ájtatoskodások annak meggátolására.

Még, midőn a görög művek már forgattattak, ritka tudós tanulmányozá Hippocratest eredetiben; inkább az arabok és héberek tanai lévén keresettek. Ez utolsók rendszerei Riolanónál találtatnak összeszedve, kik mivel a gyakorlatban sokkal szerencsésebbek valának egyéb orvosoknál, hitelöket folyton fentartották. Nagy-Károly és Kopasz Károly az ő szolgálatukat vevék igénybe, valamint az ausztriai V. Károly is, ki közülök egyet I. Ferenczhez küldött s ez, mivel azon orvost kereszténynek gyanitá, nem tárta fel előtte betegségét. Franciaországban a XV. századig nem volt szabad az orvosoknak megházasodni; azért sokan az egyházi rendbe léptek, hogy javadalmakhoz jussanak, daczára a laterani zsinat ez elleni tiltakozásának.

Hiábavaló dolog lenne elősorolni mindazon orvosokat, kiket a történeti könyvek említenek. Guarnerio Antal, páviai, tisztán megőrzé magát a kuruzslások- s más ostobaságoktól. Savonarola Mihály, páduai, mint jó észlelő, határozottan szakitott Averroe elveivel, jóllehet később mégis hitte, hogy Piccinino Miklós száz éves korában gyermekeket nemzett, hogy az 1348 mirigyhalál után az embereknek harminczkét foguk helyett csak huszonkettő vagy huszonnégy lett, hogy némelykor a magzattal állat is születhetik. Dino Del Garbo, korának dicsősége, az arab szőrszálhasogatásokat maga részéről is többel szaporitá. Marsilio da Santa Sofia, Gentile da Foligno, Pietro da Tossignana, Guglielmo da Varignana, Cristoforo Barzizza, Giovanni da Concorezzo s más olaszok a gyógyászatot dicséretesen gyakorlák és róla irtak, ezenkivül valamennyi a sebészetet is vivé.

A sebészet.

Ez azonban Itália határain tul megvetésből a borbélyok s tudatlanokra hagyatott. Corvin Mátyás megsebesülvén, nagyszerü királyi adományokat igért annak, ki hozzá jövén meggyógyitná őt. Maidai Vianeo Vincze, Branca és tropeai Bojani behozták a mesterséges orrok állatok részéből készitését. Az auvergni származásu Cauliac Guido, V Orbán pápa orvosa, fölülemelkedve századán, elveté részben a szőrszálhasogató kérdéseket és bátran végzé a műtéteket. A velenczei

kormány, melly másokat sokban meghaladott 1308. május 7-iki rendeletében elhatározta, miszerint minden évben egy holttest bonczkés alá vétessék. Azután Mondini de' Luzzi, bolognai tanár (1315), nyilvánosan bonczolt holttesteket, és kiadott egy művet, melyben az emberi test természetes állapotában leiratik s boncztáblák által felfoghatóbbá tétetik: igaz, hogy a régiektől nem tud szabadulni s Galenus elméletének feláldozza a világos tapasztalati valóságot; mégis sok képzelődést eloszlat, azt mondja, amit tulajdonképen látott, s egyszerüen értelmesen fejezi ki magát; miért is könyve három századon keresztül minden olasz oskolák oly szövege maradt, mellyre hivatkoztak, lassan lassan hozzá füzve saját felfedezéseiket. Tőle eredt a szokás, hogy minden évben egy vagy két holttestet az egyetemeken, ugy amint tudták, felbonczoltak. Montagnana Bertalan, páduai tanár, avval dicsekszik, miszerint ő tizennégyet bonczolt. Francziaországban ez 1376-ban kezdeték; csak 1556-ban kapta V. Károly a salamancai tudósoktól amaz ünnepélyes nyilatkozatot, miszerint a katholikusok bonczolhatják az emberi holttesteket. Mindazáltal az érvágás még folyton fontos műtétnek tekinteték; az orvosok komolyan vitatkozának afölött, hol s mikor kell azt tenniök; s ha fejedelmi háznál kelle ennek történnie, a vidéki lovagok egybegyülének és, ha jól sikerült, hálát adának Istennek, több napot ünnepi örömben töltve.

A gyógyszerészet.

E században a franczia gyógyszerészek bizonyos szabályoknak valának alávetve ugy, mint az araboknál; a németországiak Itáliából szálliták szereiket; legtöbben egyszersmind fűszerészek is voltak, innét a gyógyszerész, fűszerész, czukrász, egyet jelentének; s a városok azoknak szabadalmai osztogatásánál rendesen kiköték, hogy a köztanácsnak bizonyos mennyiségü édességekkel szolgálni tartoznak. Flórenczben a Santo-Spiritónál egy természettani társulat alakult. Ascolii Saladin közrebocsátott egy „Compendium Aromatariorum“-ot a gyógyszerészek használatára, kiktől annyi tulajdonokat követelt, hogy szerencse, ha azoknak felét birták. Ugyanezt tevé Santo Arduino Velenczében, a tortonai Ciriacus de Augustis nyugati Olaszországban, Suard Pál Milanóban. Barbaro Hermolaus és Leoniceno Miklós Pliniust értelmezve a gyógyszerészeti füvészetet nagyban előmozditák.

Még jó sokára a tudományok felébredése után vett jobb irányt a gyógyászat, melly lendület elegendő ok nélkül Hippokrates érdemének tulajdonittaték s melly abban állott, hogy az embernek egészséges s beteg állapota egymással párhuzamba vonaték s a jól étel-

mélt természettudományok szerint észlelteték. Hogy az elmélet a tapasztalattal, az elvek a tényekkel minél nagyobb összhangba hozassanak, arra igen sokat tőnek még némelly uj betegségek, mint a fekete halál;[1]) szamárhurut, melly 1414-ben Francziaországban ragályos alakban ütött ki; a tarantel (Vitus táncza), bizonyos ideges mirigy, melly akkoriban Olaszhonban ismeretes vala: egy pók csipéséből származtatták s abban a beteg tánczolt, hánykódott s mindenféle különcz mozgásokat tett. A süly is szokatlan mérvben kezdett terjedni azon hosszu tengeri utazások által, mellyekbe akkor kaptak. Az angol izzadság (görvély) 1486 ban Angliában megjelenvén tömérdeket elsöpört; és leggyakrabban másfelé is elvitetvén izmos személyek, ifjak s módos emberek között borzasztó pusztitásokat okozott. Az irtózatos lengyelfürt, melly Lengyelhonban a tatárok betörése óta fennmaradt, átment Csehország- s Ausztriába is. Az ily betegségek tanulmányozásának azon következése lőn, hogy különbséget tevének azon bajok közt, mellyek valami részletes gyökből s azok közt, mellyek légváltozásból, vagy a lakok helyzetéből vagy a rosz ételek miatt származnak.

Bujasenyv.

Már ösmeretes vala e betegség mint a kicsapongás következménye s büntetése, melly később Olaszországnak VIII. Károly általi megszállásakor elterjedvén, az olaszoknál francziа- a franczіáknál nápolyi betegségnek neveztetett.[2]) Hogy I. Johanna királyné Avignonban a kéjházakat megengedte volna, azon rendelet mellett, miszerint a kéjhölgyek hetenkinti orvosi vizsgálat alá vettessenek, nehogy másokat megrontsanak[3]), aljas koholmánynak bizonyult be. Van egy

---

[1]) A XV. századból említtetik, hogy a döghalál 1416, 20, 22, 30, 37, 56, 64, 66, 80-ban Dalmátiában; 1405 és 6-ban Lombardia és Genuában; 1421 és 22-ben Nápoly, Milano és Olaszhon más részeiben; 1423-ban Bologna és Bresciában; 1428-ban Rómában; 29 és 30-ban Perugiában és másutt; 38-ban Velenczében s más helyeken, 48-ban felső Itáliában dühöngött; azután 50, 56, 60, 65, 68, 73, 75, 76, 78, 85 és 92-ről 95 re a ragályos mirigy (pestis marranica), mely tulajdonképen a Spanyolhonból kiüzött héberek közt kifejlődött, tengeri hagymáz volt, egész Európát megmételyezé.

[2]) Ennek bizonyitékai, hogy másokat mellőzzünk, megtekinthetők Renzi, *Storia della medicina* művében II. 409.

[3]) La reina vol que toudos lous samdis la baylouna et un barbier deputats das consouls visitoun toudas las filias débauchadas que seran au bourdeou. Se sen trouva qualuna qu'abia mal, vangut de paillardisa, que sian separados per evita lou mal, que la jouinesse pourié prendre.

A *Revue medicale*, (1835. oktob.) állitja, hogy Astruc irt volna egy avignoni úrhoz, kérvén őt, ha vajjon vannak-e fen ily rendeletek. Ez, ki arról soha

levelünk anghierai Martire Pétertől, ki 1489-iki keltezés alatt a franczia betegségről beszél; [1]) de épen ez elnevezés teszi a keltezés igazságát gyanussá: miért a legtöbb okoskodás után is fennáll a kétség, hátha e baj Amerikából hozatott. Legelső, ki ezt állitá, vala a strassburgi Schmauss Lénard (1518): olly férfi, ki a bajnak mind idejétől mind helyétől távol állott; s az a legerősebb védve, hogy a betegségek azon helyeken támadnak, hol ellenszereik is teremnek; de a guajac Amerikában terem, tehát a betegség is onnét származik. Bizonyos, hogy 1414. nápolyi László ehhez igen hasonló betegségben halt meg, melly annyira uj volt, miszerint azt kedvese által neki beadott méregnek tarták [2]).

Az igazi bujasenyv 1493-ban olly rohammal s árral ömlött el, hogy nehéz elhinni, miszerint illy rövid idő alatt s azon nehány, Amerikából visszatért által olly messzire terjedt volna el. Talán e betegség a Spanyolhonból kiüzött mórok által széthurczolt (pestis marranica) dögvészszel egyesült és ekként rémletes borzalmat szült, melly az emberiséget szaporodása forrásában támadván meg, ugy látszék, hogy az emberi nemet végenyészettel fenyegeté. Az emberek bűneinek, a kéjházakban szokásos káromlásoknak tulajdonittaték az, s áhitatok rendeztettek megszüntetésére [3]). Jó korán használtatott ellene benső orvosságul a higany; később 1517-ben a guajac, melly e miatt szent fának hivatott, mig Paracelsus ismét visszaállitá a higanyt, mely-

---

egy szót sem hallott, Garcin úrhoz fordult, kinek házánál nagy tömeg gyült össze, melly nevetésre fakadt s elhatározta, miszerint majd készitenek ők mindjárt, és Astruc hitt e koholmánynak. Nagy tréfa, ha megtörtént, de nem kevésbbé gonosz is.

[1]) *In peculiarem te nostrae tempestatis morbum, qui appellatione hispana bubarum dicitur, ab Italis morbus gallicus, medicorum eliphantiam alii, alii aliter appellant, incidisse te praecipitem libero ad me scribis pede.* Ep. 68.

[2]) Lásd **Giannone**, *Storia civile*, lib. XXIV. C. 28. Némi emlités tétetik róla a *Summa conversationis et curationis quae Gulielmina dicitur* munkában, melyet a piacenzai Wilmos 1275-ben Verónában befejezett. Az első könyv 48. fejezetének következő czime van: *De pustulis albis, et scissuris, et corruptionibus quae fiunt in virga et circa praeputium propter coitum cum meretrice, vel foeda, vel ab alia causa.* Velenczei nyomtatás 1502-ből.

[3]) Párizs városának tanácsa 1508. febr. 18. meghagyja, hogy a bujasenyvesek *(vérolés)*, ha idegenek, elbocsáttassanak a kórházból, ha honiak, külön szobákba helyeztessennek el, nehogy betegségökkel a szegényeket s a szerzetes nénikéket megmételyezzék: általános gyüjtés fog javukra történni, s az érseket megkérik, miszerint engedjen búcsút azoknak, kik e szent czélra adakozni fognak. *Mém. de l'Acad. des sciences morales*, vol. IV. 538.

lyel azonban utána olly visszaélések történtek, hogy az orvosság maga több kárt tön mint a betegség.

Törvénytudók.

Nagy ellensége volt az orvosoknak Petrarca, de nem kevésbbé a törvénytudóknak, s azért törvénytanulásával felhagyott, „mivel az emberek gonoszsága — ugymond — annak hasznát megrontotta; miért én nem szenvedhettem egy olly tudomány elsajátitását, mellyet becstelenség czége nélkül nem használhattam s melylyel tisztessé gesen élni alig lehetséges; s ha ezt megkisérlettem volna, igazságosságom bizonyára ostobaságnak veszik,“ [1]) s többszörösen kikel csalásaik, durva s barbár irályuk ellen; mégis barátja vala e kor legnagyobb canonistája, a bolognai vagy florenczi származásu Andrea János, kinek még két leánya is, Novella és Bettina szintén irtak. Andrea jogtudós tanitványa, Liazari Pál, nevelé Legnano Jánost, ki olly hirre tön szert, hogy halálakor becsukták a boltokat. D'Isernia András a hübéri jog evangelistájának neveztetett s Robert király őt magával vivé Avignonba, hogy ott a nápolyi trónra való jogait védelmezze. Előadván, miszerint II. Frigyes némi uj adókat vetett ki a nélkül, hogy azok harmadát az egyháznak engedte volna által, mondja róla: lelke nyugszik szurokban nem békében (requiescit in pice et non in pace). Fellépvén egy német ellen bizonyos hübéri ügyben, ez által meggyilkoltatott.

Dante.

Dantet is a tudományos férfiak közé számitjuk, ki egész korának ismeretével birt s sok jövendő felfedezést előrelátott. Világosan kimutatta az ellenlábuak létezését s a föld központi vonzerejét; [2]) éles észrevételeket tön a madarak röpte, a csillagok fénye, a szivárvány

---

[1]) *Ep. ad posteros.*

[2]) Tudva van, hogy azt már Aristoteles is érinti. És Rolandin krónista a XII. k. 9. fejezetéhez mondja: *Tunc visa est gens Lombardorum tota prompta ad locum concurrere ubi creditur Ecelinus, non aliter quam ad punctum terrae medium, quod philosophi centrum dicunt, ponderosa cuncta tendere naturaliter elaborant.* Az ellenlábuakról különben Petrarca is világosan szól:

Nella stagion che il ciel rapido inchina
Verso occidente, e che il di nostro vola
A gente che di là forse l'aspetta.
Canz. V.

Qando la sera scaccia il chiaro giorno
E le tenebre nostre altrui fan alba. *Sest. I.*

s azon kigőzölgések fölött, mellyek égésből képződnek [1]); Newton előtt állitá a holdat az ár és apály okának; [2]) Galilei előtt tulajdonitá a gyümölcs megérlelését a világosságnak mint a melly kifejti benne az élenyt ; [3]) Linné előtt osztályozá a növényeket nemi szerveik szerint, [4]) s erősité, hogy magból lesz minden növény, még a csak nagyitóüvegen láthatók s rejtvenöszők (cryptogama) is ; [5]) tudja, hogy a világosságra a virágok megnyitják kelyheiket [6]), kitárják himszálaik és bibéiket s igy termékenyitik meg csiráikat; ismeri a növények nedvei forgását [7]); Leibnitz előtt kijelölé a ratio sufficiens (elégséges ok) elvét; Bacon előtt bizonyitá a tapasztalást minden tudós forrásának [8]); még az általános vonzerő fogalmának is vagyon müveiben nyoma [9]).

---

[1]) *Inf.* XIII. 40; *Pur.* II. 14; XV. 16; *Par.* II. 35; XII. 10. ecc.

[2]) E come il volger del ciel della luna
Copre ed iscopre i liti senza posa. *Par. XVI.*

(És valamint az égen a hold forgása befedi meg lefedi szünet nélkül a partokat.)

[3]) Guarda il calor del sol che si fa vino,
Giunto all'umor che dalla vite cola. *Purg.* XXV.

(Tekintsd a nap melegét mint válik borrá egyesülve a szőlővesszőben csergedező nedvvel.)

[4]) Ch'ogn'erba si conosce per lo seme. U. ott. XVI.

(Miként minden növény felismerhető az ő nemi szervéről.)

[5]) Quando alcuna pianta
Senza seme palese vi s'appiglia. U. o. XXVIII.

(Ha valamely növény magnélkülinek látszik is, benne vagyon az mégis.)

[6]) Quale i fioretti dal notturno gelo
Chinati e chiusi, poi chè il sol gl'imbianca
Si *drizzan* tutti *aperti* in loro stelo. *Inf.* II.

(Miként a virágocskák az éjjeli hüs előtt becsukódva s elzárkozva, ha a nap reájok pillant, egyszerre szétnyilva emelkednek kocsányaikon.)

[7]) Come d'un tizzo verde ch'arso sia
Dall'un de' capi, che dall'altro geme,
E cigola per vento che va via. U. o. XIII.

(A mint egy egő zöld ág egyik végétől másikig sohajtoz és sziszereg benne a távozó gőz.)

[8]) Da questa instanzia può diliberarti
Esperienza, se giammai la provi,
Ch'esser suol fonte a' rivi di vostr' arti. U. o. II.

(E pillanattól fogva a tapasztaláshoz folyamodhatol, ha vajjon helyesen akarsz cselekedni, mert az minden tudománypatakaitok forrása.)

[9]) Questi ordini di su tutti rimirano,
E di giù vincon si, che verso Dio
Tutti tirati sono, e tutti tirano. U. o. XXVIII.

Bámulják Dantét értelmezői, hogy már ismeré a centaurus láb, és délkereszt csillagzatok helyzetét [1]) : mindazáltal honfiainknak Bab el-Mandel felé gyakori utazása s az arab teke-rajzokbani (planisphäre) otthonossága semmi rendkivülit sem tételeznek fel abban. Dante földirata szerint, mielőtt Lucifer az égből leesett-s a föld legeslegközepén (punto), hová vonzódik minden súly, bebörtönöztetett volna, az északi félteke viz alatt állott, s egy nagy darab szárazföld volt a mienkkel általelleni déli részen. Itt éltek Ádám s Éva, az első emberek, kik ama négy csillagot látták, mitől az északi fél-teke meg van fosztva. Megváltozván a föld szine egy nagy forradalom által, mellyet ő Lucifer bukásában helyez, a mi látkörünkön terjedelmes száraz támadt; azaz azon szárazföld, mellynek középpontja Jerusalem, mig az ellenlábuaknál a száraz térség elnyeletett, tengerrel takarván el magát, Lucifertöli félelmében; egy kiemelkedő földsüveg képezi a tisztitó hely hegységét, mellynek csúcsán áll a paradicsom.

Nem hallgathatjuk el, mily helytelenül él vissza Alighieri csillagászati ismereteivel, ugy hogy akkor is, midőn nem téved, a legunalmasb találgatásra készteti az embert, mig azon kifejezések megértésére jöhet, mellyekkel kalandjai óráit s napjait jelöli.

De vajjon hitt-e ő a csillagjóslatban, mint ezt értelmezői vitatni akarják? E tekintetben szakitván azok mesterével, kik tudnak, mint a ki ugy vélekedék, miként a tevékeny élet összeférhetlen a mennyei lények tökéletes állapotával: Dante inkább Plátóhoz közelite, hivén, miszerint az értelmek vagyis közönségesen az angyalok nem csak tisztán szemlélődő, hanem tevékeny életet élnek; azért szerinte ők a különféle sphaerák inditói s rendezői, nem ugyan

---

(E rendek felülről mind lefelé s alólról felfelé hatnak, ugy hogy mind Istenhez vonzatnak s mindnyájan vonzanak.)

[1]) Io mi volsi a man destra, e posi mente
All'altro polo, e vidi quattro stelle
Non viste mai fuor ch'alla prima gente . . .
O settentrional vedovo sito,
Poichè privato se' di veter quelle! *Pur.* 1.

(Jobbra fordultam s elmémmel a föld másik sarkán jártam, s láték négy csillagot, mellyet az első embereken kivül soha senki észre nem vett . . . Oh árva északi helyzet, te meg vagy fosztva ezek szemlélhetésétől!)

Milánói kiadói a classicusoknak őt vagy prófétának vélik, vagy bűvésznek, vagy Marco Polo barátjának.

anyagi hatás, de egyedül értelem által [1]). E csillagok az ő szemeiben a Gondviselés mind meg annyi értelmi szolgái, vezetve azon szeretet által [2]), melly a mindenséget átöleli, s hol többé hol kevésbbé tündöklik. Melly szeretet keresztüljárva a fényes eget, átönti mozdulatait egyik körből a másikba egész a földgolyóig. Ezen örök, változhatlan mozgás a halandóknak az isteni erényeket különféle fokozatokban osztogatja, de a legfőbb erővel vannak a csillagok megajándékozva. Azonban e befolyás nem szükségképi, különben nem létezhetnék sem jutalom, sem büntetés [3]), csak az első gerjedelmeket adja, a nélkül, hogy akadályozná, miszerint a nevelés, az ész, a szabad akarat, s leginkább még a körülmények azaz a mint a sors a természetnek kedvez vagy nem kedvez, azokat bizonyos irányban vezessék.

Ő azonban a csillagzatoknak nem tulajdonit másra befolyást, mint a vérmérsékletre és a tenyésztő erőre, mellyben, mint „Convito“ művében irja, az értelmi az érzelemmel egyesülve képezi az emberi lelket. S „De vulgari Eloquio“ könyvében sokkal világosabban kimondja, miszerint az ember tenyésző, érző s eszes lény; mint tenyésző igyekszik magát fentartani, mint érző élvezni, mint eszes erényes lenni; s azért e három szempontból kiindulva, ugy kell őt kormányozni, hogy megszokja a jót, s kerülje a roszat.

Hogy az égi testek befolyással birnak a mérsékletre, komoly tudós férfiak hitték s hiszik jelenleg is, s hogy a vérmérséklet az ember tetteire majd serkentőleg, majd gátlólag hat, nem tudom, ki meri tagadni. Midőn tehát Dante az ikrek jegyének örvendve köszöni nagy elméjét, nem egyebet ért, mint e csillag befolyását születésekor testszerveinek képződésére, mellyek szerint módosult értelme s akarata azon titkos utakon, mellyeket az emberi ész soha át nem fürkészhet. Midőn Latini Brunettóról mondja, miszerint ha csillagzatát követi, nem téveszthetí el a dicsőség révpartját [4]), e mestere gondolkozásmódjához alkalmazkodik, ki a csillagjóslatnak élve, mint állitják, Dantenak távcsővel is szolgált; s a hol irja, ha szerencsés csillagzat, vagy valami tökéletesebb megadta nekem a jót [5]), ezen kétes alak-

[1]) Voi che intendendo il terzo ciel movete. *Par.* VIII.
(Ti kik eszetek által a harmadik eget forgatjátok.)
[2]) L'Amor, che move il sole e l'altre stelle. U. o. XXIII.
[3]) Pur. XVI.
[4]) *Inf.* XV.
[5]) *Inf.* XXVI.

zat eléggé tanusitja, mennyire távol állott ő attól, hogy a csillagoknak korlátlan befolyást tulajdonitott volna, mi részéről különben olly vélemény lenne, melly sem hittani, sem bölcsészeti, sem költői elveivel meg nem egyeztethető [1]).

Nem restelünk hosszasban időzni a nagyok tanainál, kiknek még hibáik is oktatnak.

HARMINCZEGYEDIK FEJEZET.

Történelem.

Mondható, miszerint Olaszhon egy városa sem szenved hiányt krónikákban, s mi kijelöltük azokat, midőn használtuk; de Florenczéi a legtökéletesebbek, nem csak a jó nyelv, de szép izlés és rövid egyszerüség szempontjából is. Malaspini Ricordano leirta mind, „mit a tudós mesterek régi könyveinek történeteiben talált," miután akkoriban az irott és iga z egyértelmü szavak valának. Ehhez csatolta még azon eseményeket, mellyeknek ő maga tanuja volt egész 1280 ig.

Dino Compagni.

Folytatá ezt Dino Compagni 1312 ig, ki feltette — „hiven leirni azon bizonyos dolgokat, mellyeket látott és hallott, és mellyeket világosan nem látott, előadni mások elbeszélése után; és minthogy sokan roszakaratból, mellőzve, mit el kellene mondani, megrontják a valót, föltette, miszerint az általánosb véleményt követendi leirásában." Furcsa szabályai ezek a hihetőségnek, mellyek azon meggyőződésre vezetnek, hogy akkor még nem volt meg az igazi történetirás, mellynek legcsekélyebb feladata a tények elősorolása. Számos előkelő hivatalt viselt hazájában s mindenkor a béke megkedveltetésén fáradozott. „Az emlitett tanácsban lévén, a polgárok közötti egyetértést s békét óhajtva, mielőtt szétmentek volna, mondám: Uraim, miért akarjátok e jó várost felzavarni és felforgatni? Ki ellen akartok harczolni? Édes testvéreitek ellen? Mi hasznotok lesz belöle? nem más, mint sirás és zokogás. Ők felelék, miszerint köteles-

[1]) Cecco d'Ascoli az „*Acerbá*"-ban III. könyv 10 f. Dante egy a csillagok befolyása ellen intézett levelét idézi.

ségöknek ismerik a botrányt megszüntetni, s csak igy tartani fel a békét. Hallván ezt, magamhoz vevém Lapo di Guazza Ulivieri-t, jó s egyenes szivü polgárt, s együtt mentünk az elüljárókhoz, hová néhányat azok közöl is bevezettünk, kik velünk voltak a tanácsban, s mint közbenjárók léptünk fel közöttök s az elüljárók között, s édes szavakkal megengeszteltük ezen hatóságot. S Palmieri Altoviti, egyike az akkori főbb uraknak, erősen megdorgálá őket, mindazáltal fenyegetések nélkül. Ezek ismét felelék, miszerint szövetkezésöknek nem leszen már semmi komoly következménye, csak azok, kik felszólításukra hozzájok álltak, bántalom nélkül bocsáttassanak szabadon; s a főhatóság, hogy ugy legyen a dolog, meghagyta.“

És másutt: „Igy állván az ügyek (valoisi Károly jövetelekor) nekem, Dinónak, egy szent és jó ötlet merült fel elmémben, elképzelvén: Ez úr eljön s a polgárokat mind megoszolva fogja találni, mily nagy botrány lesz ebből. Gondoltam tehát viselt hivatalom s polgártársaim iránt táplált jó akaratom erejénél fogva összegyüjtöm a jobbakat szent János templomába; s ugy cselekedtem, hol képviselve is volt minden hivatal; s midőn az időt már alkalmatosnak véltem, mondám: Kedves s derék polgártársaim, kik közösen mindnyájan e szent forrásnál nyerétek a szent keresztséget, e körülmény kényszerit s késztet titeket, hogy egymást mint testvérek szeressétek, ezen kivül az, hogy a világ legnemesebb városát birjátok. Köztetek némi egyenetlenség támadt hivatali vetélykedésből, melyeket amint magatok tudjátok, mind ti társaim, mind én esküvel fogadtuk magunk közt megosztani. Ez ur jön, s illik őt megtisztelnünk, tegyétek le azért haragotokat s béküljetek ki egymással, nehogy meghasonlásban érjen benneteket; felejtsetek el minden sérelmet s bántalmat, mellyek eddig köztetek dúltak; bocsássátok meg s engedjétek el azokat honotok iránti szeretetből s annak javáért, s e keresztkút felett, mellyben megkereszteltettetek, esküdjetek egymásnak igazi s állandó békét, hogy igy az úr, midőn megérkezik, a polgárokat egyességben találja. E szavakra mindnyájan kiegyeztek s a könyvet testileg érintve megesküdtek, hogy fentartják a jó egyetértést, a város diszét és hatalmát; ezt megtévén eltávoztunk e helyről.

„Azon gonosz polgárok, kik elérzékenyülésből könyezve csóko-

lák a könyvet, s kik a leglángolóbb lelkesültséget tanusiták, lőnek aztán a legfőbb tényezők városunk lerombolásában, kiknek neveit elhallgatom a szégyen miatt. A rosz indulatúak mondák, hogy a szeretetteljes kibékülés csalárdság által eszközöltetett, de ha mégis szavaimban némi csel lenne, annak én vagyok oka, mindazáltal tiszta szándékom meg nem érdemlé az ellenem szórt méltatlanságokat; valóban ez eskü miatt sürü könyeket hullattam, elgondolván, mennyi lélek kárhozott el saját gonoszsága miatt."

E mély békeérzete nem ritkán rohamot kölcsönöz irályának: „Keljetek fel, oh elfajult polgárok, telve botrányokkal; s ragadjatok fegyvert s tüzet markaitokba, s garázdálkodjatok mindenfelé; titkoljátok el gonosz akaratotokat s legaljasb szándékaitokat; mit vonakodtok? menjetek, döntsétek romba várostok szépségét; ontsátok testvéreitek vérét, raboljátok el hitöket és szerelmöket; hadd tagadja meg kiki övéinek a segélyt és szolgálatot; szórjátok csak hazugságaitokat, majd megtelnek ezekkel fiaitoknak magtárai; tegyetek mint Sulla tett Róma városában; mi roszat ez tiz év alatt elkövetett, megboszulta Marius nehány nap alatt. Azt hiszitek, hogy Isten igazságossága megkisebbült? avagy a világé is nem torolja-e vissza az igazságtalanságokat? Nézzetek öseitekre s lássátok, vajjon mi érdem háramlott rájok egyenetlenségeikből. Üzzetek játékot azon tisztelettel, mellyet tőlök örököltetek. Mit késtek, nyomorultak? nem tudjátok, hogy egy nap a háboruban többet megemészt, mint sok évek nyerhetnek békében? s igen csekély a szikra, melly sokszor nagy birodalmakat hamuvá változtat."

Ily nemes érzelmekkel, helyes itélettel és nagy becsületességgel viszi keresztül munkáját, úgy hogy csodálatos, miként kerülhette ki a Villanik, kortársainak, s a későbbieknek figyelmét egész Muratoriig.

A Villanik.

Villani János flórenczi kereskedő, kit a köztársaság legelső hivatalaival bizott meg, Rómába menvén az 1300 jubileumra, annyi emlék látása, Sallustius, Livius, Valerius, Paulus Orosius, Virgil, Lucanus s a történetirás más mestereinek olvasása fellelkesiték, miszerint elbeszélje hazája eseményeit, emlékül s például a jövendő nemzedékeknek, Istennek s szent Jánosnak tiszteletére, s szülővárosának, Flórenczneck diszére. S ezt teljesité tizenkét könyvben, mellyekbe minden itészet nélkül fölveszi a régi meséket, s Malaspiniból egész hosszú értekezéseket lemásol; mig korához érvén, igen tanulságosan adja

elő a nemcsak honabeli, de azon kivüli tényeket is. Távol attól, hogy tudományosan sőt nyelvtanilag is képzett lett volna, „mégis szókötése egyszerü és természetes; nem talál abban az olvasó semmi fölületest, semmi túlterheltet, semmit, mi erőltetésre vagy mesterkéltségre mutatna: s ez egyszerüség oly könnyüd, oly vonzó mint egy bájos, nem festett nemes nő vagy kisasszony.“ (Salviati). Kereskedő lévén, oly dolgok iránt érdekeltetik, mellyeket egykorú külföldi irótársai semmibe sem vesznek; s mig ezek csak annyiban birnak értékkel, menynyiben saját személyes benyomásaikat tárják ki elénk, Villani pontos, értelmes, vizsgál, összehasonlit, itél; a régiek komolyságát, kiket nem csak névleg ismert, egyesiti az élet tudományával: valóban Olaszhon benne egy igazi eredeti történetirót birhatott volna, ha ez is avval meg nem elégszik, hogy tisztán utánoz. Annyi jeles tulajdonok mellett nem ment attól, hogy a csodákban s csillagjóslatban nem hinne: oly gyengeség, melly könnyen megbocsátható. A guelf párthoz ragaszkodik minden tettetés nélkül; szabadon kimondja, mit szivében érez, s tüzbe jő, midőn hazájáról szól; irálya világos, szenvedélyes s olykor-olykor festői.

Meghalván 1348-ki mirigyben, őt folytatá fivére Máté, ki legélénkebb szinekkel ecseteli az erkölcsöket és eseményeket, s ki tiszteletet és szeretetet lehel. Tapasztalásból ismervén az emberi szivet s a politika tekervényeit, kesrüen ostorozza a bűnt, lángol a szabadságért; vallásos érzete vissza nem tartóztatja, hogy a pápák botlásait fel ne hozza.

Az 1363-ki dögvész őt is elragadá; s Fülöp nevü fia 1365-ig vezet egy történetet, mellyből olvasóink már elegendő mutatványt láthattak. Mint szorgalmas férfi s Dantenak tanszéki felolvasója, nagyobb müvészettel irt mint atyja s nagybátyja, s azon igyekezett, hogy minden könyv elbeszélésébe egységet teremtsen. Mint függeléket hozzácsatolá a jeles florenczieк életrajzait.

Marchione di Coppo Stefani is folytatá Villani János történetét 1385 ig. Neri di Gino Capponi Commentárjai egész a Lodi békéig egy fegyveres s a közügyekben forgott férfi erélye s tiszta fölfogással szerkesztvék. Cino Rinuccini Fülöp irt történeti visszaemlékezéseket (Ricordi storici) 1282-től 1460-ig, mellytől 1506-ig azokat fiai, Alamann és Neri folytatták. Szokásban vala még a florenczieknél bizonyos könyvek vezetése, mellyeket ők Prioristi-knak neveztek, mivel azokba prior-jaik neveit s hazájok vagy a külföld legnevezetesb eseményeit jegyezgeték be: ez házi hagyomány.

Albertino Mussato (1261—1329) paduai tisztviselő, irta latinul tizenkét könyvben Historia Augusta munkáját VII. Henrik

tetteiről; más nyolczban a következett eseményekről 1317-ig; azután három könyvben versekben Pádua ostromát Can della Scala által; végre azon viszályokat, mellyek e várost Verona urai hatalmába hajták. Tőle vagyon a jelenkori szomorujátékok első mintája Achilles- és Etzelin óban. Az őt folytató két Cortusius nála sokkal alantibb fokon áll: de különösen fejtegeti Mussato minden sorocskáját Osius Felix, ki megmutatja, mit vont ki Symmachus, Macrobius, Sidonius, Lactantiusból; ugy, hogy az eredetinek tizenhat sora fölött nyolczvanhat jegyzetet képes összeállitani. Ki elszánja magát Mussato unalmas olvasására, tapasztalni fogja először, hogy a hanyatló latinság szerzői nagyobb gonddal tanulmányoztattak mintsem Livius és Cicero; másodszor, hogy akkor kezdének az irály szépségére tekintettel lenni. S valóban Mussato, Cermenate János milánoi jegyző, s vicenzai Ferreto fáradoztak a latin nyelv megtisztitásán; s ha netán a terhes munkában az eredetiségnek ártottak, mindamellett hálával tartozunk nekik.

Sanuto.

A vallási eszméktől a kereskedelmiekre való átmenet világosan szemlélhető Sanuto (Torsello) Marinnál, a ki ötször megjárta keletet, volt Armeniában, Egyiptomban, Ciprusban, Rodusban, s gyakorlatot szerzett magának a tengerészeti s katonai ügyekben s a földrajzban. Kora politikai és hadi ismereteivel emelkedett érzelmeket párositva irta Secreta fidelium crucis, az első gazdászati művet (1321. körül). Három részre osztja fel a Szentháromság tiszteletére, és mivel három leghathatósb módja van az egészség visszanyerésének, az előkészitő szirup, az orvosság, az önmaga fölötti uralom. A népeket egy keresztes háborúra akarta birni, de már nem többé szent lelkesedésből hanem kereskedelmi számitásból; minél fogva azon szózatokhoz, mellyek a buzgó kereszténytt Jerusalem felszabaditására serkentik, különféle czikkek lajstromát csatolja, mellyek a Szentföldön kaphatók, előadja mily áruak, mennyibe kerül szállitásuk; legjobbnak tartja az egyiptusi utat; mondja, hogy e tartomány tiz gályahajóval megszállható, ugy beszél az emberekről, élelmi szerekről, pénzről, hogy mindenütt kiri Velencze hatalma öregbitésének szándéka, mellynek tengerészeit hiszi egyedül képeseknek a hajókkal Nilus sekély csatornáin evezni. Egyiptus ekként elzároltatván az islamismus saját szivében lesz megfojtható. Kivánja, miszerint a szállitandó sereg alljon tizenötezer gyalogból és háromszáz lovasból, s az egész velenczei flottából; meghatározza, milyen legyen a harczi gályák, nem különben a menesztendő árboczos és ostromkész hajók alakja és szerkezete; leirja a legkisebb részletekig a kőhajitó eszközöket, miket ő közön

séges s vető gépeknek nevez, s midőn kiszabja pontosan, milyen legyen a rud kiterjedése, ennek a központtal és sulyával vagy tömörségével való aránya, midőn fölteszi, hogy a siker nagy része a kő kilökése s a gépnek kiterjedései s ellensúlyai közt levő helyes viszonylástól függ, kimutatja e régi eszközök lövegét. Ugyanazon észrevételekkel kiséri a messzehajitó gépelyeket, mikre — ugymond — a keresztes had vezérének legfőbb gondot kellene forditania. Másutt szabályokat ad elő, mint helyeztessenek el a táborozások, mikben egészen Vegetiust és Caesart követi: az erőd-müvészetben tapasztalati gyakorlatot bizonyit, mellynek kétségtelen tanusága egyik kellemes szózatja.

„Ha szentséged (mondja a pápának) tudni akarja, mibe kerül s mily készületekkel kezdendő meg a tatárokkali háború, én azt tartom, hogy e költség három éven át két millió százezer forintba jő, forintját két vastag velenczei soldóban számitva, azaz kell hatszázezer jó forint minden évben zsoldra, felszerelésekre, a tatárokkali béke fentartására; edények, fegyverekre, táborzási szükségletekre, lovakra háromszázezer forint három évben; összesen hétszázezer forint évenként“ [1]).

E számla megösmerteti velünk az akkoriban folyó értéket. Tegyük fel, hogy egy lovas három annyiba kerül mint egy gyalog ember: ha ekként tizenötezer gyalogból és háromszáz lovasból álló sereg évenként 600,000 frtot igényel, egy tizezer gyalogból és ezer négyszáz lovasból állónak kellend 535,849: adjuk hozzá még a mozgositás első költségeül elkerülhetlenül megkivántató 300,000 forintot, lesz: 835,849 forint. Sanuto a forintot két vastag velenczei soldóba veszi; minélfogva e hadjárat 1,671,789 vastag soldóba kerülne. A soldo a lirának huszad részét tevé s egy lira tiz arany volt, mely körülbelül a mai tizenkét frank értékével birt. Ilyen sereg tehát 14,210,282 azaz minden ember évenkint ezer frankba jött.

Meggyőződhetünk e számitás helyességéről, ha az élelmi szerek meghatározott értékével azt összehasonlitjuk. Maga Sanuto adja nekünk annak módját, mondván: „A kétszersült egy fontja $4\frac{1}{3}$ denár. Egy ember napi osztaléka $1\frac{1}{2}$ font kerül $6\frac{1}{2}$ denárba; ez harmincz napban 45 fontot szükségelvén kerül 16 soldóba és három denárba kis pénzben; s 12 hónapon át 540 font kétszersült fog érni 6 vastag soldót egy vastag és 4 kis denárt.“ Ez utolsó összeg képviselé tehát az akkori időkben 540 font kenyér árát s 1,671,790 soldo képviselé

[1]) *Liber secretorum fidelium crucis etc.* II, par. 1, cap. 1.

149,218,334 ét. Illy mennyiség egyenértékü volt 17,177,145 méteri fonttal. Mi a méteri fontot illeti, ez oly nagy lehetett, ámbár teljes bizonyossággal nem állithatjuk, nem tudván, mily kenyeret adtak legyen a velenczeiek tengerészeiknek: mint a mily most husz centesimoért megvehető s igy az egész tömeg 14,235,409 frankba került volna. E két eredmény csaknem azonos s egyik a másiknak próbája.

Hasonlóképen számithatnók ki Sanuto után a bor, sózott hus, vetemények s több effélék értékét; de ezen eleségek árváltozandósága, s a régi mértékek bizonytalansága nagyon is fölszintes s ingatag eredményre vezetnének. Ki van azonban számitva, miszerint egy embernek évi eltáplálására szükséges kenyér, bor, sózott hús, bab és sajt tizenkét vastag soldóba azaz százkét frankba jött. A számitás Michaud-tól van.

Ez időben a történelem egy uj forrása nyilt meg a velenczei követek jelentéseiben, kik ezeket 1296-ig a hatóságnak tartoztak tenni, és 1425 elrendeltetett, miszerint azokat irásban nyujtsák be. A nyilvános archivumban őriztettek ez adatok, honnét [1]) talán a t örvény ellenére is lemásoltattak, ugy hogy mai nap nagy számban találtatnak a magány okirattárakban; s fölötte fontosak azon kimeritő jellemzések s helyzet pontos rajza miatt, miket könnyen kivihettek, a nagyok közt forogván s őket közelről szemlelvén.

Critika.

E közben új életre kelt az itészet, s Petrarca volt az első, ki azt gyakorolta némi művek valódi szerzőit kimutatván, jóllehet nem mindig volt képes az igazat eltalálni [2]); bebizonyitá egy, IV. Károly által hozzáküldött okmány hamisságát, melly által Julius Caesar és Nero Ausztriát a császári hatalomtól függetlenné nyilvánitották volna [3]). Panaszkodik, hogy a rómaiak saját dolgaikat sem ismerik és alacsony nyereségért rombolják a barbárok által megkimélt drága műmaradványaikat [4]); és dicséri Cola di Rienzót, ki azokat előbbi állapotukba visszaállitani igyekezett s e tanulmányokból merité a régi boldog állam iránti csodálkozását [5]). Pastrengo is gyüjtött régiségeket s má-

---

[1]) *Referant suas legationes in illis consiliis, in quibus electi fuerunt* (1296.). — *In scriptis relationes facere teneantur* (1425).

[2]) *Senil.* XV. 5.

[3]) *Famil.* II. 4. IV. 9.

[4]) U. o. VI. 6; *Hort. ad Nicolaum Laurentii.*

[5]) Cola krónistája mondja róla: „Fo da soa juventute nutricato de latte de eloquentia, bono gramatico, migliore retorico, autorista bravo. Deh come e quanto era veloce lettore! molto usava Tito Livio, Seneca, e Tullio, e Valerio

solt feliratokat; Nicoli Miklós sok érmet szedett össze, mellyekből némelly szavak helyesirását törekedett megállapitani.

Mily nagy segélyt nyutjhatnak a történelemnek a feliratok, már a régiek belátták. V. Miklós megbizá a közönségesen Ciriacus Anconitanus név alatt ismeretes Pizzocollit, gyüjtené azokat össze, ki Olasz, Görög, Magyarhonban és Levantenek még a török járomtól ment tartományaiban lemásolta mind, mennyit csak talált [1]). A veronai Jucundus szerzetes is sokat összeszedett, de közre nem bocsátotta. Reggióban őriztetik kéziratban egy gyüjtemény Ferravino Mihálytól; egyet készitett Perotto Miklós, Manfredonia püspöke; mások másokat egyes tartományokat illetőleg. Bologni Jeromos csatolt először a felfedezett emlékekhez értelmezéseket s fejtegetéseket; igy a történetirás valahára tudományos alakot kezdett nyerni. Flavius Blondus (Biondo Flavio) IV. Eugen titkára, tudományos jártassággal irt müvében (Romae instauratae libri III — Romae triumphantis libri IX) derült fényben állitja elénk Roma épületeit, kormányzását, törvényeit, szertartásait s katonai fegyelmét; azután „Italia illustrata“ munkájában leirja a félsziget tizennégy tartományát, mellyeknél mintegy lehetetlen vala számtalan hibába nem esnie. Kevesebbet téved Rucellaj Bernárd (De urbe Roma), a tudósok tündöklő barátja, ki Medici Péter leányával menyegzőjére csak harminczhét ezer frtot költött, s ki nagyszerü lakában összehivá a platonicus akademiát; innét a hiressé vált Rucellaji kertek.

A római tisztviselőkről irt Fiocchi Domokos, jóllehet maga florenczi volt. A calabriai Julius Pomponius Letust (1425—1427), a Sanseverinók törvénytelen gyermekét, a régi emlékek egész a könyekig meginditák, elment a Don partjaira keresni azokat, szándékozott Indiába, de visszatarták társai, kiknek feje vala a római akademiánál.

Massimo; molto li dilettava le magnificentie de Julio Cesare raccontare. Tutto lo dì se specolava negl'intagli de' marmi, li quali giaccion intorno a Roma: non era altri che esso, che sapesse legere li antichi pitaffi, tutte scritture antiche vulgarizzare, queste figure de marmo giustamente interpretare.“ (Ifjuságától az ékesszólás tejével táplálтatott, jó nyelvész, jobb szónok, kitünő irodalom-ismerő volt. Mint s mily sebesen olvasott! sokat forgatta Titus Liviust, Senecát, Tulliust és Valerius Maximust: kimondhatlan gyönyörrel szereté Julius Caesar nagy tetteit elbeszélni. Egész napokon át merenge ama márványvéseteken, mellyek Róma környékén fekszenek: nem volt más, mint ő, ki olvasni tudta volna a régi feliratokat, magyarázni a régi müveket, s értelmezni a márványemlékek alakjait.

[1]) 1654 ben Moroni Károly által tétettek közzé. Bő értesitést ad rólok Tiraboschi, tom. VII. 292.

Háza egy néplázadás alkalmával IV. Sixtus korában (1484) feldulatván „pongyolán, papucsban s bottal kezében futott panaszra az elüljárókhoz“ (Infessura), de barátjai mindenért bőven kárpótolák s kívánságát vetélykedve teljesiték. A régiségek iránti csodálata kora erkölcseit s hitét vad szinben láttatá vele, miért őt hitetlennek tarták.

Mennyire bölcsöjében vala még az itészet, kitünik viterbói Annius barátból, ki 1498-ban a világot legrégibb eredeti történetekkel lepte meg (Antiquitatum variarum libri XVII), mellyekből, millyenek a chaldei Berosus, Fabius Pictor, lesbosi Mirsylos, Sempronius, Archilocus, Cato, Metasthenes, Marcetus s más megszámlálhatlanok iratai, a népek származását akarta bebizonyitani. Ki képzelheti el a tudósok örömét! Annius neve egekig magasztaltatott, s a tudósok vetélykedve ékesiték szépeknek talált helyeivel irataikat; s a legnagyobb szerencsétlenségre jó ideig minden részletes vagy általános történeti művek ez irányban hemzsegnek az álmeséktől s elenyészik bennök, a mi igaz. Valóban e töredékek nem valának egyéb, mint képtelen szüleménye vagy magától a szerzetestől, vagy pedig őt csalták meg mások; mire a régiségek iránti vakdüh akkor sok embert képessé tett.

Ösmeretesek levén a classikai minták, a krónikák hitele és száma csökkent, s igy lassan eltüntek amaz adatok, mellyek, jóllehet néha sületlenek, s mindig összefüggésnélküliek, mindazonáltal mint az idők s a népek gondolkozásmódjának hü kinyomata fölötte érdekesek. A javult izlés megkivánta, hogy a történelem szép is legyen, s illy szándékból iratott az gyakran latin, gyéren anyanyelven. Az első rendüek közt áll a sienai Aeneas Silvius Piccolomini, ki Olaszhon eseményeit születésétől pápasága utolsó éveig (1464) ecsetelé. Száz húsz évvel utána nyomatott Gobellini János titkárának neve alatt, e gyönyörü ékesszólással s a jellemek és erkölcsök roppant tanulmányával irott müve. Németországbani hosszú tartózkodása módot nyujtott neki a csehek és III. Frigyes tetteinek elbeszélésére Ausztria története czim alatt; szerkesztett ezen kivül világrajzot vagy Európa s Kis-Ázsia leirását s más munkákat, mellyekről már beszéltünk (400 lap). Az ő történelmét 1469-ig folytatta a florenczi degli Ammanati Jakab, kinek ő mint pápa saját családja nevét, a páviai püspökséget s a biborkalapot ajándékozá.

Leonardo Bruno d'Arezzo Rómában lévén mint apostoli titkár, látta s le is irta e város siralmas hányattatásait: a constanzi zsinaton észrevevén a pápai párt bukását, Florenczbe menekült, hol kanczellárrá választatván, tollba vevé ennek történetét 1404-ig. Mint pontos

s korszakát szorgalmasan vizsgáló irót a fejedelmek kitüntetésekkel, az idegenek látogatásaikkal tisztelték meg; hagyott maga után még görög fordításokat, életrajzokat s kora irodalom-történetére nézve igen fontos leveleket.

Cavalcanti János a toscanai dolgokat adja elő 1420—1452-ig, de nem található fel benne sem a XIV. század egyszerü őszintesége, sem a XV-iknek átgondolt tisztasága. Pedáns, jóllehet toscanai, hona édes nyelvét latinból erőszakolt szavakkal, mesterkélt melléknevekkel, kicsavart mondatok s kifejezésekkel rongálja; ehhez járul az alacsony pórias modor, szószéki hanggal vegyitve. Latinót használ az italiano, queriti-t a cittadini (polgárok) helyett; rajzolván Brescia elfoglalása rettenetességét, nem restel tréfás hangokban kitörni. Szivben lélekben a guelf párthoz tartozván, balványozá Cosmo de' Medicit; Machiavelli sokat vont ki belőle, a nélkül, hogy hivatkoznék reá.

Irta továbbá Flórencz történetét Poggio, és hogy másokat elhallgassunk, della Scala Bertalan, ki bekövetkezett halála miatt azt VIII. Károly eljövetelénél félben szakitá. Angelo Poliziano a Pazzik összeesküvése ékes episodjával rótta le adóját a Mediciknek iránta tanusitott pártolásukért. Bisticci Vespasian, igen tanult könyvárus, számos kortársa életeit irta le, mellyeknek tartalma igen jó, de irálya elhanyagolt.

Legelőször Dandolo András (1316) kisérlette meg Velencze történetének megirását; hanem elbeszéléseiben igen száraz, s itészetnélküli a multra nézve, eléggé részrehajlatlan korát illetőleg, s bővelkedik az okmányokban. (Lásd a XII. könyv 428. lap.) A Sabellico név alatt ösmert Marcantonio Coccio hivatalos helybenhagyás következtében kétszáz arany évi dijjal szent Márk történészének s könyvtárnokának neveztetvén ki, irta a velenczei dolgokat, de rendetlenül tevé ezt. Jobb alapon indult Giustiniani Bernárd az ös idők kutatásában, de 809-nél megállapodott. A genuai háborut leirá olaszul trevisói Chinazzo Dániel. Pier Paolo Vergerio (— 1428), egyike a legjobb irodalmároknak, ékesen megirá a Carraraiak történetét (1428). A Biandrate grófok családjából való San Giorgio Benvenuto, Monferrat történelmét jeles okmányokkal világositja meg. Platinaról, mantuai történészről máshol beszéltünk. Genua, Caffaro folytatóin kivül, dicsekedhetik Bracelli da Sarzana Jánossal, ki kérkedés és szónoki fitogtatás nélkül jó latin nyelven rajzolá az eseményeket 1412-től 1444-ig, mellyekbe mint a köztársaság kanczellárja mélyen be volt avatva.

A nápolyi királyok bővében valának a történetiróknak, kiket ők igen pártoltak; illyen a Panormitanusnak nevezett Beccadelli Antal (1471.), ki egyszersmind Zsigmond császár koszorus költője vala és Nagylelkü-Alfonz mondatait és tetteit négy könyvben összegyüjtve kiadá. A pesarói Colenuccio Pandolfo leirta röviden Nápoly történetét egész az ő koráig; azután fölfedeztetvén, hogy hazáját Valentinois herczegének kezére iparkodik játszani, elfogatott s a tömlöczben megfojtatott (1500).

Milanóban a legelső történelmi tanszéket a novarai Giulio Emilio Ferrario foglalta el; később Biglia András, ágostonrendü, hü és meglehetősen csinos rajzát adá e város eseményeinek 1402-től 1431-ig. Candido Decembrio Péter, Fülöp Mária udvarában élvén, aztán az ambrusi köztársaságért lángolván, ennek hanyatlásával titkári minőségben Rómába, innét másfelé ment; végre visszatérvén megirta ugyanazon Fülöp Mária, továbbá Sforza, Piccinino Miklós életrajzait, s a Viskontikról egy krónikát, melly teljes egyszerü s kellemes részletességekkel olly módon mint Suetoniusnál. Simonetta János, Cicco fivére, Sforza Ferencz tetteit, kit folyton közelről szemlélt, magasztalá, hizeleg de az illő határok között, irálya tiszta s ékes. Tristano Calco hozzáfogott a Visconti grófoknak Merula György által szerkesztett története folytatasához; hanem tapasztalván, mennyire el van az viterboi Annius tárházából kikerült mesékkel torzitva, megjavitotta s tovább vezette 1323-ig; a kútfőket itélet alá vevé és szép irályt használt. A vele egykoru Corio Bernardin, Moro Lajos kamarása, irta a legelterjedtebb milánói történetet, nagyon határozatlan olasz nyelven; durva midőn a régi dolgokról, azonban szabatos és gazdag midőn a korabeliekről szól; előadását térképek- és emlékekkel támogatja.

Cornazzano Antal megirta latinul Coleone Bertalan életét. E rettenthetlen kalandor udvarában élt ő, sok más tudóssal s müvészszel; miért őt olly hizelgő szinekkel festi, mellyeket a történelem meg meghazudtol [1]). Két más szerencselovagról, Sforza és Braccióról, irtak Lodrisio Crivelli, és Campano János Antal, mindkettő nyers és részrehajló. Igen vonzó azonban Scanderbeg története, mellyet az

---

[1]) Cornazzanótól kéziratban birjuk még Sforza Ferencz életét terzinekben és egy *„De la integrità de la militare arte“* értekezést, azon kivül ugyanazon hadászati tárgy fölött egy költeményét, melly már többször kinyomtattatott. *Opera nuova de Mr. Antonio Cornazzano, la quale tratta de modo regendi, de motu fortunae, de integritate rei militaris, et qui in re militari imperatores excelluerint.*

albanói Marino Barlezio jó latin nyelven szerkesztett, de utánozni akarván a régieket, sok tényt elferdit. Bonino Mombrizio, milánoi, volt az első, ki két csinos kötetben összeállitá a szentek életét, a könyv- és levéltárakból meritvén az adatokat, többnyire másolva még a hibákat is s meg nem különböztetve az ál-leirásokat az igazaktól.

Ascolii Bonfin Antal, ki Corvin Mátyás és II. Ulászló udvarában élt (1502-ig), a magyarok történetéről három évtizedet hagyott irva; melly jó kútfő ott, hol más nincsen. Buonaccorsi Fülöp vagy Callimacho Esperiente, toscanai (1496), Rómából, midőn a Pomponius Letus s mások által alapitott akademia feloszlott, megfutván, ide s tova bolyongott, mig Lengyelhonban 1473-ban megállapodott; itt először egy vendéglőben vonta meg magát, később pedig IV. Kázmér körébe hivatott meg, ki őt Dlugoss János történész mellett fiai neveléséhez alkalmazá, majd saját titkárául sőt gyakran követül is használá. Megirá VI. Ulászló dolgait s a várnai csatát, mellyben eme király életével lakolt.

Froissart. (1333—1400)

A francziák közt Joinville és Villehardouin után legnemesebb alak Froissart János. Hennegaunak Valenciennes községében nemesi czimerfestő atyától születvén, különféle fejedelmeknél mint titkár szolgált és sokat járt kelt kalandozási s tanulási hajlamból, s a helyett hogy korának regényes rajzát adta volna, annak történetét irá meg, mellyben a regényest lehetetlen nem látni; negyven évig irá krónikáit 1326—1400, beszélve az egész világ eseményeiről, de leginkább Franciaországról, Németalföldről és Angolhonról. Az akkori szük határok közé vont közlekedési eszközök s a nyilvánosság hiánya miatt nem igen válhatott valaki történetiróvá, ha csak nem járt mindenfelé, nem vizsgált, nem kérdezősködött; s erre épen Froissart igen alkalmatos vala, ragadtatva lelkülete által. Belépvén valamelly kastély vagy palotába, mondá: „Én történetiró vagyok" s mint illyen tudakozódék, a nagyok bizalmát s ösmeretségét igyekvék megnyerni, kutatá az események bizonyitó okait, s ajándékokat is kapott ollyanoktól, kik a történelem kedvezésére számoltak, vagy annak igazságos itéletét rettegték. S kellett neki mulattatni a nőket termeikben vagy a nagy uri ebédeknél? elővevé Melindos czimü regényét s ezt olvasá előttök. A mit csak igy hall, felhordja mind választás nélkül; az utas, ki nagyitja tapasztalatait, a lovag, ki bátorságával dicsekszik, a tudatlan, ki csupa badarságokat beszél, előtte mind egyenlő történeti kutfő; gyakran önnönmagát lépteti fel; történelmébe felveszi egyszerre az egész világot; hiszi, hogy a lovagias időkben él s nem veszi észre, hogy ezek

már teljes végök felé hanyatlanak; nem látja a fejlődő népelemet sem, mellyet fest; nem okoskodik, nem tekint mélyebben a dolgokba, csak elbeszél, de kitünőleg elbeszél; s ámbár óhajt a jövőben olvastatni, mégis, ugy látszik, a történelmet arra valónak tartja leginkább, hogy a nagyokat renyheségökben elaltassa. Innét azon regényes alak, mellybe a lovagi életet az ő küzdelmeivel, gyújtogatásaival, rablóbandáival, udvaraival, lovagjátékaival, szerelmi, ragyogó és dicső vállalataival öltözteti. Nem törődik ő a politikával, sem az emberiséggel, sem az erkölcstannal; a bün nincs rá hatással: jeles fejedelem neki Gastone, Foix grófja, jóllehet gyermekgyilkos; az angoloknak Franczia országban elkövetett mészárlásait megindulás nélkül mondja el; Dugueselin becsületes ember marad előtte akkor is, midőn saját jelenlétében leszuratja Don Pedrót; a legnemesebb cselekvések sem képesek csodálkozását felgerjeszteni. Hogy lehetne tehát őt ellenmondással vádolni, miután nem voltak elvei?

Milly módon éltek a nagyok, arról fogalmat ad nekünk, midőn leirja ugyanazon Gastone orthes-i udvarát: „A foix-i gróf, mikor hozzá jutottam, körülbelül ötven éves volt. S mondhatom, miként életemben sok lovagot, királyt, uralkodót s másokat láttam, de soha olylyan szép embert, soha ollyan deli, eleven, pezsgő, mosolygó, ragyogó és választott tárgyain szerelemmel csüngő szemü alakot mint ő. Tökéletessége minden dicséretet fölülhalad... Minden nap öt forintot szentelt Isten dicsőségére s alamizsnát házánál mindenki talált. Bökezü és udvarias volt az ajándékozásban; a kutyákat minden oktalan állatok közt legjobban kedvelte s télen nyáron szeretett vadászni. Hozzá mindenki szabadon mehetett, mindenkivel nyájasan és szeretetteljesen beszélgetett; röviden határozott és felelt; négy titkárt tartott a levél- és válasz-irásra .... Midőn éjfélkor a terembe ment vacsorálni, tizenkét apród égő fáklyákkal lépdelt előtte, s ezek egész ott léte alatt tartatván nagy világossággal áraszták el a termet, melly tele volt lovagok s fegyvernökökkel, s az asztal mindenki számára megteritve, ugy hogy hozzá ülhetett kiki, a ki enni akart. Gyönyörrel hallgatá a zenét, mellyhez jól értett: udvari tudósaival verseket és dalokat énekeltetett. Két óráig ült az asztalnál s öröme telt a válogatott étkekben s rájok nézvén, lovagjai és fegyvernökei asztalához küldé .... A teremben s udvarban jöttek mentek a lovagok és diszfegyvernökök s harcz- és szerelemről társalogtak. Minden méltóság vala itt képviselve; bármillyen tartomány vagy országból való ujságot is meg lehetett itt hallani, minthogy mindenfelől tódultak a derék urhoz."

Többen utánozták Froissart ot; Enguerrand de Monstrelet foly-

tatá öt 1444-ig, tanulságos csakhogy unalmas; 1461-ig pedig tovább vezeté Coussy Máté. Leclerc János, burgundiai Jó Fülöp tanácsosa, szintén irt emlékrajzokat 1448—1466-ig, mellyek igen zavarosak, telvék csodák s a dologhoz nem tartozó körülményekkel, mindazonáltal sok részletes adat van bennök, különösen a középosztályokra vonatkozólag. Burgundia évkönyveit egybeállitá Castellain György mint szemtanu ösmeretdus és szabad őszinteségü férfi. Elhallgatom a többi emlékiratok szerzőit, melly nemben a francziák kitünők s nagy kedvök telik bennök az embernek a részletességek iránt veleszületett előszereteténél fogva, miből aztán ők nem gyéren a legáltalánosb következtetéseket vonják: a rosz itt tápot talál; az öntetszés saját enjéhez hasonló felfedezésével hizeleg magának s azzal, hogy elleste más lelkében, mit a magáéban érez.

Érdekes még mint történetiró de la Marche Olivier (szül. 1426), Jó-Fülöp apródja s a Vakmerő Károly kapitánya, ki a legcsekélyebb részletig leirja, mint szeretné ő képzelmi hölgyét öltözve látni; és rajzai sokkal élénkebbek lettek ama miniatur-képek által, mellyek a párizsi könyvtárban kéziratához csatolva találtatnak. Hölgyét ugy állitja elé, a mint ez ágyából kikel. Az első, mit Olivier eléje tesz, egy pár hegyes, fekete szövetü, vörös selyemmel bélelt s cordovai bőr-talpu papucs; azután finom vörös posztó-czipő, melly kék szalaggal füzetik be; finom vászoning; fehér damask hosszu felöltő, mellén széthasitva, hogy alóla a carmoisin piros szin kilássék; testét szalag szoritja, e fölött fekete, arany csattos öv; ez övről függ egy aranyozott, szépen himzett zacskó a tüknek, arany és gyöngy tárczácska, szalagon lecsüngő késecske; végre finom fehér lepelke fedi a vállakat és a kebelt. A haj ugy van fésülve, hogy a selyem s aranynyal szőtt fátyol alól ki ne tünjék egy szál sem; tiszta arany szalag köriti a homlokot, lebocsátva a halántékig; a nyakon borzasztó nagy gyémánt. Hátul velenczei vagy luccai aranyos posztóruha, hermelinnel bélelve, fehér, fekete s piros szineket játszó övvel testhez szoritva, mellyről chalcedoni-gyöngyökből való olvasó függ. Végre violaillatos spanyol keztyü, egy, csillagok s arany lemezek kel diszitett fökötő, és igen sima aranyrámás aczéltükör, mellyben önszépségén gyönyörködjék.

Krisztina (szül. 1363), Pizzano Tamásnak, a bolognai csillagvizsgálónak, kit V. Károly maga mellé meghivott, leánya, a franczia udvarnál finom szokások és tudományokban neveltetett fel; s minthogy szép nő is volt, első költeményei tapssal fogadtattak [1]). Ez által

[1]) **Petitot**, *Notice sur la vie et les ouvrages de Christine de Pisan.*

fellelkesülve s egyszersmind, hogy szegény özvegy állapotán segitsen, egy történelmi müvet kisérlett meg Szerencse változandósága czim alatt, mellyet elragadtatással olvasván Félelemnélküli-János, megbizta őt V. Károly élete leirásával, s e czélra megnyitá előtte az archivumokat. De az uralkodók bóditó kegyhalmozásai között is megőrizni a tiszta látást több, semhogy egy nő arra képes lenne; s valóban Krisztina tisztán panegyrist irt, a nélkül, hogy szándéka lett volna megsérteni az igazságot. Ma fárasztó annak olvasása, mi valaha annyira csodáltatott: mindazáltal költői élénkség finom elmeéllel, gyöngéd érzelemmel s meggyőző erővel egyesitve hatja át müvét. Különös, hogy hadmütani munkát is irt Frontin és Vegetius után, alkalmazva azonban az ujabb rendszerre, és non mye par arrogance ou par folle presompcion, mais admonesté de vraie affection et bon désir du bien des nobles hommes en l'office d'armes."

Commines (1445—1509).

Valamennyit fölülmulja Commines Fülöp Argenton ura, a Vakmerő Károly minisztere. A mint látta, hogy XI. Lajos ennek markában vagyon, kisegité őt a szorult helyzetből azon meggyőződésben, hogy a franczia király hibáját jóvá teendi, s a burgundi herczeg nem fog tudni azon hibából hasznot húzni. Átmenvén igy egy vakmerő fejedelemtől egy számitóhoz, XI. Lajos benső megbizottja lön. Ő vivé ügyeit Angolhonban, Savoyában, Florenczben, Velenczében, és jól tudta, mennyin vásárolható meg egy királyi vagy köztársasági miniszter. Lajos halála után némi cselszövényt kisérlett meg Anna ellen; mi nem sikerülvén neki, fogságba vettetett, s maga tesz bizonyságot ama „vas és fa kalitkákról, mellyek kivül belül vaslemezekkel, borzasztó zárakkal fedvék, nyolcz láb szélesek s egy embernél egy lábbal vagy többel is magasabbak. Sokan megátkozták azokat, én is, ki nyolcz hónapig próbáltam." Azért nem haragszik s természetesnek találja, hogy megbüntettetett, mert sikeretlenül müködött. Valóban, a siker neki bálványa; a képesség minden előtte, s egy rút tény nem kelt benne gyülöletet csak ügyesen vitessék ki. Mig eddig az irodalomban túlsúlylyal birt a rajongás, a regények után képződvén az elmék, Commines számüzi azt s politika s észszel pótolja; helyesen és józanul itél; de nem valami erkölcstanár, ki a cselekményeket az igazság követelményei szerint itélné meg, sem bölcsész, ki bizonyos érvelési rendszert követne, jóllehet a tapasztalás és élet embere; nem találsz nála hevesebb kifejezést, fel nem háborodik, nem szitkozódik, nem árul el semmi szenvedélyt, sem nagyra-

vágyást, hallgatván önmagáról épen ott, hol legnagyobb befolyást gyakorolt. Jóllehet egy kényur meghittje, a szabadságot védi s ezt azon okból szereti, mellyből Machiavelli a kényuralmat; azt tartja, miszerint jobb a politikában az egyenes út, de ha kell, még jobb a mellékes; s a bünt meg az erényt egykedvün tekinti, mi ugyan nem dicséretes.

E hidegség teszi egyébként, hogy egyensúlyt tart a három fejedelem, Vakmerő Károly, XI. Lajos és VIII. Károly, kiket közelről ismert, megitélésében; kutatja s meg is találja néha az igazi okokat, például, midőn a burgundi ház bukása fölött értekezik; s általában véve a történelmet [1]) tanulságosnak tartja, ugy hogy, midőn Froissart egyedül gyönyörködtetni kiván, Commines elénk állitja az embert amint van; s megmutogatja ama gyakran roncsolt gépezetet, melly e nyomorult világot mozgatja.

Pedro Lopez de Ayala. (1332—1407).

A spanyol nyelv és gondolat haladásának egy bizonysága Lopez krónikája, ki Murciában születvén mint Castilia főkamarása és első kanczellára szolgált Kegyetlen-Péter alatt, ettől azonban Trastamare Henrikhez pártolván, tollal és fegyverrel védte a forradalmat. Fogságba vettetvén, itt szerkeszté Rimado de Palacio (palotai rimek) munkáját, mellyben ezerhatszáztizenkilencz versszakban Péter kegyetlenségeit elszámlálja, kitérvén a politikára, vallásra és a romai udvarra. Titus Liviustól, kit forditott, tanulá a classicai elbeszélésmodor mesterségét, s mint egy fogoly müve, teljes az méla búval és sötét képzelemmel; talán Péter iránt igazságtalan is, kiben nem a zsarnokot, hanem saját ellenségét sujtja. Avatott levén az ügyekben, ezeket egyszerüen s helyesen adja elő, mi által gyakran megközeliti a Villanikat és Froissart-ot. Ha a kedves olvasó látni akarja azon türelmetlenség példáját, melylyel a méltatlanságokat vagy türt szenvedéseit festi, felhozom mindenekelőtt don Pedro kegyetlenségét; ez teljes olly jellemző vonásokkal, miket jelenleg a művészet hasztalan iparkodik feleveniteni:

„Szombat estve, alig jött meg a király Burgosba, a királyné Mária egy fegyvernököt külde Garci Lasóhoz, üzenvén neki, a maga részéről, ne merne a világért másnap vasárnap a palotába lépni. És Garci Lasó nem akart hinni, azért is másnap korán reggel már a palotában volt: s a kapuk erős őrizet alatt tartattak, de Garci bement,

[1]) Tulajdonképen az ő történeti munkái nem egyebek jegyzeteknél, mellyeket a bécsi érseknek küldött, ki azokból egy latin történelmet akart irni.

s vele castagnedai Ruiz Gonzales s Carillo Ruiz Péter, rokonai, és Péternek fia Gomez Carillo és más lovagok s fegyvernökök. Bemenvén a királyhoz, a királyné más szobába vonult s vele Vasco, Palencia püspöke, az ő főkanczellárja. Alig távozott el a királyné, előhivatott három burgosi ember, kiknek neveik medinai Ferandez Péter, Ferandez Alfonz irnok, és camergói Garcia Alfonz. A midőn e három városi polgár előszólittatott és félrehivatott, albucherchei Alfonz János mondá egy ott jelenlevő királyi testőrnek, salamancai Domingo Jánosnak: „Ember, tudod-e mit kell tenned?“ S a testőr a királyhoz közelitvén, mondá ennek halkkal, mit Alfonz János jól értett: Uram parancsolj, mivel nem tudom mit cselekedjem. S akkor a király mondá egész csendesen, tartván a jelenlevőktől: Őr, fogd el Garci Lasót. S Alfonz Jánosnak vala ott az nap felavatott három fegyvernöke, kikre magát bizta, s más emberei talpon kardok s törökkel felfegyverezve, neveik vargasi, Ferandez Alfonz, escobari Ruiz Ferandez, és medinai Ferandez Garcia. S midőn a király meghagyta, fognák el Garci Lasót, Don Giovanni Alfonso három fegyvernöke tüstént megragadta. S akkor mondá Garci a királynak: Uram, legyen jó nekem papot adni, hogy meggyónjam s escobari Ruiz Ferandezhez szólt: Ferandez barátom, kérlek, menj el Eleonora hölgynömhez s hozd el azon pápai feloldozási iratot, melly nála van. S itt Ferandez mentegetőzék mondván, hogy ezt nem teheti; s akkor hoztak neki papot a kit legelőször előkaptak. És Garci félre vonult a ház egy zúgába, hogy számot vessen magával, s az áldozár mondá, hogy a midőn Garci gyónni kezdett, ő megvizsgálta, vajjon nincsen-e nála kés, de nem talált. Midőn tehát Garci Laso elfogatott, castagnedai Ruiz Gonzalez, Carillo Ruiz Péter és fia Gomez Carillo s azok, kik Garci Lasóval voltak, a palota egy zugába rejtőzve bújtak el. És don Giovanni Alfonso mondá a királynak: Uram, rendelje el, mi a teendő. S a király portugali Vasco Alfonznak és Alvaro Gonzalez Morannak, az albucherchei őrség lovagjainak kötelességül tevé, miszerint parancsolnák meg az ajtónálló öröknek, hogy Garcit gyilkolják meg. S elmentek azon ajtóhoz, hol Garci vala, s kiadák az ajtónállóknak a parancsot; s ezek nem merék azt megtenni. S eme ajtóőrök nevei az egyik Chamorro Ferandez János, a másik Onai Ruiz János: s ezen Ruiz a királyhoz futott mondván: Uram, mit akar az Istenért Garcival? s a király: Parancsolom, öljétek meg. S akkor visszatérvén az ajtóőr főbe üté, Ferandez János pedig megdöfé, s igy verték, mig meghalt. S a király

meghagyta, hogy kivetnék az utczára, s ugy lön. S ugyanazon vasárnap, a király Burgosba vonulván, a piaczon bika viadal ünnepeltetett a püspök palotája előtt, hol Garci halva feküdött. S nem vitetett el onnét: s a király látta mint fekszik földön kiterjesztve a holttest s az ökrök mellette járnak: és meghagyta tennék fel egy asztalra: s igy maradt ott egész nap“ [1]).

Mások dijaztattak, hogy az Alfonz által összegyüjtött krónikákat folytassák. Legrégibb életrajz a buelnai gróf Nigno Péternek, III. Henrik lovagjának, di Games Dias Walter által irt életrajza; azután Alvaro de Lunáé, mellyet egy ismeretlen azon szándékból, hogy e minisztert mentegesse, szerkesztett. Pulgar Nándor irta a huszonhat báró s Ferdinand és Isabella életrajzait, helyes de éktelen irályban, azon fölül igen általános s minden itészet nélkül. De még a spanyol királyok életleirásai is, mellyeket Buterweck olly nagyon dicsér, előttem csupa pedanskodások, felczifrázva müérzék nélkül és szükségen fölül, s ollyanok, mellyek az ékes styl álczájával eltorzitják a valót. A legelső portugali királyok történetét több egymást követő krónista vázolá, kiket messze túlszárnyal Lopez Ferdinand, a „Sir torony“ archivumának öre, ki az I. Jánosét is szerkeszté.

S itt nem lesz helyén kivül megjegyezni, milly keveset foglalkoznak a külföldi költök úgy, mint a történészek hősökkel, mig Dantenál s Villani Jánosnál az egész nemzet vagy az emberiség egy hös, ki a köztársaságért él és hal: ezeknél egyetlen megkülönböztetés az érdem.

HARMINCZKETTEDIK FEJEZET.

Más országok irodalma.

Franczia irodalom.

Jóllehet a franczia királyok a tudományokat pártolák, tanodákat, könyvtárakat, egyetemeket alapitának, a franczia irodalomban nem ragyog egyetlen egy fényes név, s e kor terményei, kivéve a történelmet, feledvék. A kastélyok renyhe élete tápot nyujta a verses regényirásnak, hogy midőn még ritka ember tudott olvasni, a trouverek azokat könyebben emlékökben megtarthassák; később

[1]) *Cronica del rey don Pedro*, 40 l.

a nagyok kényelme tekintetéből prózába tétettek át. 1462—1520 kétszáznegyvenöt illy regény nyomatott; mellyek közöl sok képletes tartalmú a Rózsáról regény romlott izlésében, nélkülözve hozzá még ennek szépségeit: mindazáltal mennyire kedveltettek, mutatják a belőlök vont folytonos idézések, a szintén belőlök vett álarczos és szini jelenetek.

Maguk a „Fabliaux-k is prózába olvadtak be, s innét ama tömérdek beszélygyüjtemény. Lajos dauphin összeszedte a Száz beszélyt, „mellyek igen alkalmasak egész jó társaságokat mulattatni és nevettetni" s a mellyekben maga a dauphin, a burgundi herczeg s ezen udvar nagyjai szerepelnek; s ámbár e beszélyek legnagyobb részt sikamlósak, mégis a nők jelenlétében adattak elő.

E „Fableaux-k egy lépés előre a franczia nyelvben, melly immár magára kezdi ölteni az *oc* nyelv módozatait s a lantos alakzatot. Károly, az orleansi herczeg, Valentine milánói anyától született (1391—1465), s ezen eredet magyarázza meg azon finom izlést, melly által összes honfi kortársait annyira fölülmulta. A haldokló anyától intetvén, miszerint atyja orgyilkosságát boszúlja meg, összeszövetkezett a bourboni és bery herczegekkel a burgundi herczeg ellen, s a bourboni herczeg halála után egyesülvén a franczia királylyal, Azincourtnál harczolt, hol elfogatván, huszonöt éves fogságát költészettel foglalkozva enyhité. Költeményei, mellyeknél eredetibbeket kora nem tud felmutatni [1]), a nyelv s izlés előhaladásáról tanuskodnak, szerkezetök könnyüd, a rimek szépek s érthetök, az elisió-k s az átvitel egyik versből a másikba szorgosan kerülvék. A képletezés s ábrándozásnak ő is tömjénez, de ez akkor napirenden volt; a fogalmazás gyenge, de kedves; hasztalan rimánkodások és mindennapias sopánkodások helyett a fájdalmat egy-egy mosoly-sugárral mérsékli [2]). Egy, a szárazon hagyott szép után fohászkodik, de

[1]) *Poésies de Charles duc d'Orléans, publiées sur les mss. originaux et authentiques par M. Champollion Figeac.* Paris 1842 — *Poésies de Charles d'Orléans, par M. Guichard.* U. o. 1742.

[2]) *En regardant vers le pays de France*
Ung jour m'advint adoure sur la mer;
Qu'il me souvient de la doulce plaisance
Que je soulois audit pays trouver;
Si commençai du coeur à souspirer;
Combien certes que grant bien me faisoit
De veoir France que mon coeur amer doit . . .

a sziget szépei is szeretik öt, és édes anyja iránti tiszteletök jeleül szent Valentin napját a szerelem ünnepének szentelik.

János, bourboni herczeg s fogolytársa [1]), valamint Anjou Renat s a lothringi II. János is müvelék a költészetet, de csekély ihlettséggel [2]). A normandi születésü és a királyi ház titkára Chartier Alan (szül. 1386), korában annyira magasztalt költö volt, hogy skót Margit,

---

Alors chargeai en la nef d'espérance
Tous mes souhaits ; en les priant d'aller
Oultre la mer, sans faire demourance
Et à France de me recommender.

[1]) Midön a burgundi herczeg Franczia országba visszatérni engedélyt nyert, Orléansi Károly ezen madrigalt intézé hozzá :

Puis qu'ainsi est que vous allez en France.
Duc de Bourbon, mon compaignon très chier,
Où Dieu vous doint, selon la desirence
Que tous avons, bien pouvoir besougnier,
Mon fait vous veulx descouvrir et chargier
De tout en tout, en sens et en folie ;
Trouver ne puis nul meilleur messaigier,
Il ne faut jà que plus je vous en die.

Premièrement, si c'est votre plaisance,
Recommandez-moi, sans point l'oublier,
A ma dame, eyez-en souvenance,
Et lui dites, je vous prie et requier,
Les maux que j'ai, quand me fauts éloignier,
Mangré mon veuil, sa douce compaignie :
Vous savez bien que c'est de tel mestier
Il ne faut jà que plus je vous en die.

Or y faites, come j'ai la fiance ;
Car un ami doit pour l'autre veiller.
Si vous dites : Je ne sais sans doutance
Qui est celle ; veuillez lo m'enseignier ?
Je vous réprus que ne vous faute serchier
Fors que celle qui est la mieux garnie
De tous les biens qu'on sauroit souhaitier
Il ne faut jà que plus je vous en die.

Búcsúzás :

Si ai chargé à Guillaume cadier
Que par de là bien souvent vous supplie,
Souvienne vous du fait du prisonnier,
Il ne faut jà que plus je vous en die.

[2]) Az 1405-ben született survillei Clothild szép s a forradalom idejében közrebocsátott költeményeinek számos helye magával Ossiánnal vetekedik.

XI. Lajos neje, öt aludva találván, megcsókolá azon „drága ajkakat, mellyekről annyi szép és erényes szavak ömlöttek.“ De megvallva az igazat, én bennök a szépet sehogy sem birtam fölfedezni; mi az erényt illeti, az ollyan közönséges, melly minden fenmaradt költeményben feltalálható, krónikája pedig a legunalmasabb munka.

Az erkölcstelen, torkos és tányérnyaló párizsi Villon Ferencz (szül. 1431.) lerakta versekben saját gazságait, mellyek öt kétszer is az akasztófa-lábig vezették. A király megkegyelmezett neki, de ő még szemben a halálitélettel sem hagyott fel tréfáival, mellyek aljas voltuk miatt őt még egy vakmerő dicsőségétől is megfosztják. A ‚Testament'-ban gúnyokat irt állitólag örököseire: olly gondolat, melly nem egy utánzóra talált. Ha ő nem is határozta meg tulajdonképen a nyelv s verskészitès szabályait, mint dicsérik, mindazáltal a ballada és a ritornell alakzatát megjavitá, csak az kár, hogy nincs benne egyéb mint sardonicus megvetés és gonoszság. Az orleansi Károly nyelve udvarias, Villoné népies s ennél fogva eredetibb; ő a nép valódi költője, mellytől s önmagából meriti minden müvészetét a nélkül, hogy a bárók tetszését hajhászná.

Nevezhetnék más költöket is, de elolvasván belölök egyet, láthatod valamennyit; nincs egyben sem valami lángész, nincsen igazi költészet, legfölebb egy kis szellem vagy élcz, ezen kivül csupa fölületesség, melly az életbe mélyebben nem tekint. Valamivel fölülemelkedik Marot János, ki néhány kis költeményében mint a genuai és velenczei utazás, bizonyos lelkesedéssel szól, mit nem saját érzelmeiből, hanem a történelemből vesz; de ezt ismét homályossá teszi az ő képleteivel. Froissart, kit a történészek között már emliténk, miként prózában ugy versben [1]) is a neki sajátságos

---

[1]) Önmagát ekként rajzolja:

Au boire je prens grant plaisir:
Aussi fui-je en beaus draps vestir;
En viande fresche et nouvelle
Quant à table me voy servir,
Mon esprit se renouvelle.
Violettes en leur saison,
Et roses blanches et vermeilles
Voy volentiers, car c'est raisons;
Et chambres pleines de candeilles,
Jeux et danses et longues veilles,
Et beaus lits pour li rafreischir,

igazi franczia eredetiséggel irt, mig az utánzásvágy őt is el nem korcsositá. Commines, kinek elbeszélései kitünőek a nélkül, hogy kifejezései keresettek volnának, azt bizonyitja, hogy a próza, követvén a józan észt, sokkal előbbre haladott volt a szép lelkek számára fentartott költészetnél.

Spanyol irodalom.

Spanyolországban a próza mindjárt az irodalom kezdetén komoly tárgyakkal foglalkozék. A királyi vérből eredt Manoel János, ki XI. Alfonz nevében a mór határokon kormányzott és husz évig harczolt Granada uralkodóival, volt az első, ki megveté a castiliai irodalmi próza alapját „El conde Lucanor“ műve által. Hősét a szenvedések hosszú során at vezetve festi, mellyekben őt Petronius mesék- s beszélyekkel igyekszik felviditni. Alapjában véve irálya egyszerü, keresetlen, s Boccacciótól elütőleg kormányzati s erkölcsi tanulságokkal teljes, jóllehet hiányzik benne a müvészi csin. Irt továbbá egy spanyol krónikát, bölcsek könyvét, jó lovag kötelmeiről, s még nehány regényt és szerelmi verscket. Pedro Lopez de Ayala nál láttuk, mint történt a megénekelt kalandokról az átmenet a politikai és komoly elbeszélésre, s talán nyomorának köszönhetjük, hogy mig kortársai szerelmi frivolitásokra pazarlák erőiket, ő ezeknél többre becsülé az emelkedett higgadt érzelmeket. Lobeira Vascotól birjuk a ‚gaulai Amadis‘ munkát, melly alkalmasint francziából van forditva, de a melly roppant elterjedésnek örvendett s a népet mulattatá s izlését fejlesztè. Sokan utánozák, nem különben az általa felemlitett lovagkori regényeket leforditák, minél fogva ujabb terményekkel lön a castiliai irodalom gazdagitva.

II. János az irodalom és költészet pártolása által iparkodék Castilia elvesztett dicsőségét visszaszerezni, de divat s kegyvadászatból készülvén a versek, megkicsinylették a regények tulságos egyszerüségét, azért mesterkélt módon szellemiesek, nehezen érthetők, fellengzők törekedtek lenni, képletek után kapkodtak, a versek feszültek, sokat mondani akarók lőnek; s a duzzadt eszmék, pompás névmásitások, hangzatos szólamok a spanyol kedélynek fölötte tetszének. Mindazáltal a népies költészet, daczára a pedánsságnak s annak, hogy mindent mi olasz utánoztak, túlsúlyra emelkedék; s az

Et au couchier pour mieulx dormir,
Epices, clairet et rocelle:
En toutes ces choses vêir
Mon esprit se renouvelle.

utolsó románczok, mellyek a Zegrik vagy Abencerage-ok tetteit magasztalják, a legszebb, legerőteljesb, legpezsgőbb, az arabhoz hajló költői művek.

Ezen király rokona Henrik, a villenai határgróf, vissza akarván helyezni a régi izlést egy, a tolosai *vidám tudományos* társulat mintájára szervezett akademiát alapitott. Halála után (1434) „két szekér (irja a király orvosa) tőle hátrahagyott könyvekkel terhelve, viteték a királyhoz; s a mint hallá a király, hogy azok büvészi s más illynemü munkák, mellyeket nem jó olvasni, megparancsolá, miszerint adják át azokat Barrientos Lopez atyának. Lopez, ki bizonyára nem forditott annyi gondot e különféle firkák megvizsgálására, mint arra, hogy a fejedelem lelkismerete fölötti uralmát megtartsa, száznál többet megégettetett, a nélkül, hogy gyakrabban tekintett volna beléjok mint Marocco királya, vagy jobban értett volna hozzájok, mint Rodrigo Ciudad dékánja. . . . Fenmaradt még Lopez atyánál sok más értékes mű, mellyeket ő sem meg nem égetett, sem vissza nem téritett. Ha akarja ön, küldjön nekem levelet, mellyet aztán felmutatva a királynak, azokból nehányat kikérhetek számára, s igy Lopez lelkét megmentjük egy ujabb büntől, don Henrikét pedig attól, hogy olly ember örökölje azokat tőle, ki őt büvészi s boszorkányi hirbe hozta."

Don Inigo Lopez di Mendoza (1398—1458) erényei, vitézsége s tudománya miatt annyira tisztelt férfi, hogy végette a santillanai határgrófság állittatott, a hadi pallos villogását közben közben dallamokkal váltá fel; azonban, mit kortársai tudományosságnak vettek, mi azt most mint pedánsságot kárhoztatjuk. *A kegyenczek oktató könyvében* Alvaro de Luna halála alkalmából erkölcsi tanulságokat von. Készitett könnyü verseket és románczokat és a *Centiloquiumot* Castilia királyi herczegének utmutatásul, melly áll száz erkölcsi és politikai alaptételből, ezek mindenike nyolcz versből; következik ezután a közmondások és esti történetecskék gyüjteménye. De leghiresebb a költészet és a régi költők származásáról portugali don Pedróhoz intézett levele. Szerinte a költészet vagyis a vidám tudomány azon müvészet, melly a hasznos igazságokat kellemes külső alatt elénk tárja, rendezi, megkülönbözteti, képletekbe, szám, suly s mértékbe öltözteti. Természetes tehát, hogy igy fogván fel és sorolván el a költőket, azt, mi a spanyolok valódi költészetét tevé, a románczokat feledi.

Ennek kegyencze s utódja cordovai Mena János (1412—56), Rómába utazott s innét magával hozta az olasz irodalom csodálását.

Egyedül ő ismeré Dantét, kinek allegoricus irmodorát utánzá; ebben irá ‚el Labyrintho' erkölcsi költeményét háromszáz versszakban, melly akkor igen dicsértetett; az emberi élet allegoricus képét nyujtja benne, magasztalja az erényt, lenyom minden bünt, s a végzet legyőzhetlen hatalmát mutatja. Segélyül hiván Calliopét és Apollót, Fortunát hevesen megtámadván, eltéved ez élet tömkelegében; de egy, fölötte szép nő jelenik meg neki, ki magát vezetőül ajánlja, s ez a Gondviselés. Ennek társaságában megindul, s ime, lát két nagy mozdulatlan kereket s egy harmadikat örökös mozgásban, széleikre vagyon irva: mult, jelen, jövő. Az elsőn a régi embereket és tetteiket látja; az utolsó ködbe van borulva; a jelen szüntelen forog s vele az emberek, s mindenki homlokán hordja irva nevét és rendeltetését. Minden keréknek hét körzete vagyon azon bolygó csillagok száma szerint, mellyeknek befolyása az emberek sorsára legnagyobb; s a szerző innét alkalmat veszen magának kortársait túldicsérni és ösmereteivel pompát csapni, minek unalmasságát szeliditi azon honszerelem, melly őt hazája nagy férfiai iránt lángra gyulasztja, és szép kitéréseket tesz. Szépek ezek, de igen tulzottak, mi különben korában érdemnek tartaték, ugy hogy II. János egészen bele merült s még hatvanöt versszakkal akarta megtoldani, hogy igy egyszámu legyen az év napjaival. A költő tömjénzéssel viszonzá azt „a leghatalmasb Jánosnak, Jupiter egyetlen kedveltjének, a ki lába alá veté a földet mint magának fentartá az egot, Spanyolhon nagy királyának, az uj császárnak, a szerencse fiának, kié a vitézség és birodalom."

A spanyoloknak sokkal jobban sikerültek a könnyüd költemények, röpke de igazi érzelmek kifejezése, szent és szerelmi dalaik, miért is leggyakrabban illyenekkel foglalkozának, jóllehet nem gyéren mesterkéltséget és eröltetést árulnak el. Kitünő e nemü énekek s dallamokban (letrillas, cantarcillos) del Enzina János; ő bizonyos költészeti müvészetet alkotott, melly nagybecsü azok előtt, kik a költészetet mint müvészetet gyakorolják.

Mások a szinmüvekben tőnek kisérleteket, utánozva az egyházakban élénken személyesitett szent titkokat; a jelen nyelvü drámák közt legkorábbi a Celestina. Az első felvonást a XV. század közepén egy ösmeretlen szerzette; a többit ötven évvel később Rojas Ferdinand: nevetségesen kezdődik Melibea és Calistusnak Celestina boszorkány által szitott szerelmével, s végződik Melibea vétkével, és szülőinek véres büntetésével; ezen szinmü csaknem minden nyelvre lefordittatott.

Ezek képezék mintegy szürkületét azon irodalomnak, melly egykor, midőn az egyesitett nemzet valamennyi erőit összesité, olly dicső fényre vala jutandó. Madrid az ország fővárosává lévén, nyelve mind a közügyekben mind az irodalomban tulsulyra emelkedék, mig a musák eddigi választott kedveltje, a limousini vagy provenzali, teljesen elhanyagoltaték. A catalani tájszólásban le valának már irva Ramon Montaner évkönyve és e népek kalandos vállalatainak más emlékei; költészetök mintegy végsőhangja vala Vianai Károly, e nép utolsó fejedelmének dicsérete, kin mindenki szerelemmel csüngött; aztán beolvadván Castiliába nem birt többé saját irodalommal. Megállapittatván a nyelv, nyelvtanok készülhettek, mint például az, mellyet Nebrija Antal Isabella királynénak ajánlott fel.

Német irodalom.

Némethonban a minnesängerek s hős költemények elnémultak, amint a fejedelmek megszüntek őket hallgatni és jutalmakkal segiteni. Azonban szaporodván a mesterségek s megszilárdulván a községek, ezeknek is, azoknak is megvoltak saját mester-énekeseik (Meister-singer), kik a költészetet az udvarokból a műhelybe vonták s kik elődeik egyszerü lelkesedése helyébe bizonyos szükkeblü fagyos müvészetet hoztak be, melly nem teremhetett mást mint fanyar gyümölcsöket. A mester-énekesek később testületekbe álltak össze, kik különféle városokban azon czélból, hogy a költészetet és éneklést müveljék, egyesültek, meghatározott szabályok, törvények, jelvényekkel s a mi legfeltünőbb, nélkülözhetlen szerkesztési és éneklési elméletekkel. A mint a városok gazdagodtak, ugy terjedt ez intézmény is; IV. Károly megengedé nekik, hogy külön czimereket használhassanak, miként a fejedelmek és lovagok, s e szervezetben álltak fenn egész a XVII. századig. Teremtő erő nélkül csak a kül alakra figyeltek; végre miután többnyire kézmüvesek s kereskedők léptek be s első föltétel volt ennél a feddhetlen élet, azon társulatok által egy nagyszámu elhanyagolt osztály nevelésén lőn igen sokat segitve.

Valamint a palotáknak és mesteremberekeknek, ugy megvoltak a népnek is a maga költői, kik mind a minnesängerek keresettségétől, mind a mesterénekesek szenvelgésétől távol álltak. Pásztori, csordás, pórdalok vallásos hagyományként szálltak nemzedékről nemzedékre s kiváltságokkal birtak; leginkább a bányamunkások önték ki versekben természetes s nyers sugallataikat. Gyakran olly megható, erős szinezetü s élénk melodiákat éneklének, miket hasztalan keresünk a

magas körök szerzeményeiben. Háboru, egy baleset, kivégzés, vallásos hiedelmek, a szerelem örvendetes vagy szomoru következményei, mélabús történetecskék lelkesedésre ragadák őket. Illyen a többi között azon nő, ki közel lévén a szüléshez elájult s mint holt eltemettetett; néhány nap mulva árvácskái elmenvén sirját könyeikkel áztatni, ijjedve futnak vissza atyjokhoz s mondják, hogy abból bizonyos hang jő fel hasonló édes mamájokéhoz; az atya oda siet, felnyitják s látják, hogy a nő feléledve kebeléhez szoritja ártatlan csecsemőjét; s elbeszéli, hogy Isten, ki táplálja az ég madarait, mint viselé gondját e gyenge teremtésnek, kit ő e mélységben életre, de nem világosságra hozott, s megjövendöli, miként még három esztendeig fog élni. Egy másikban a halál sápadt rémalakban egy a kertben tánczoló leányka mellé áll; megfogja s kijelenti neki, miszerint eljött a halál órája; mit sem használ a gyengéd sirás, könyörgés, leüti, azután megkoronázza lelketlen prédáját, énekelve: „A koszoru neve, mellyet fejedre teszek, halandóság: nem te vagy az utolsó, ki azt viseled; s a ki csak született, e diadaljelvény körül kell velem tánczot járnia.“

Ez utolsó kifejezés egy más középkori különcz hagyományra, a halottak tánczára (macabra) vonatkozik. A köznép, nem tudom, milly nevetséges eszmét kötött a dolgok legkomolyabbikához, mint ez annyi népszólamból és halálfestésekből kitünik; a halál kiterjeszti hústalan czombjait és karjait; meztelen koponyájának vicsoritása hasonlit valami gúnyos mosolyhoz s az egész, ugy látszik, mint ha tánczolna, futván az élők után rangkülönbség nélkül és a koporsóba rántván őket. Gyakran lehet illyeneket látni a zárdákra és a temetőkben festve; s legnevezetesebbek azok, mik Baselben a rémületes dögvész után készültek, mellyek később Wohlgemuth és Dürer Albert vésői által ujból kivive és a királyi palotákban, csontvázkamarákban és üvegfestményeken ecsetelve, e rendkivüli látmányt [1]) széltiben elterjeszték.

S ugyan mi más is az élet, ha nem folytonos közeledés a halálhoz? S vajjon nem a halál ad-e irányt az életnek minden állapotban, minden időben? A mennyi gondot forditanak most a halál eszméje eltávolitására, annyira kedves volt a középkorban minden lépten nyomon az ő képe; a legelső nagyszerü olasz költemény utazás a halál birodalmában; s azonnal csatlakozék hozzá a festészet, ábrázolván

[1]) *La danse des morts, dessinée par Hans Holbein, gravée sur pierre par Joseph Schothauer, expliquée et précédée d'un essai sur les poëmes et sur les images de la danse des morts par* Hipp. Fortoul. Párizs 1842.

a pisai temetőt; Arno partjain a XIV. század legnagyszerűbb látmányai egyikét képező azon előadás, melly a lelkek a halál országaiba való költözését előállítá. Némethonban is az eszmék valamint lelkesiték az ecsetet, ugy bő anyagul szolgáltak mindenféle gyermekrémitő meséknek, s talán üdvös borzalommal tölték el a bűnösöket, vagy visszarántták az örvény széléről a csábnak engedő hajadont, miután uton utfélen zuga fülökben e karének Örökkévalóság! Örökkévalóság!

A halottak tánczáról első nevezetes költemény Lübeckben jelent meg 1496-ban nyolczvanhat fametszettel, mellyek mindegyike bizonyos állásu személyt ábrázol; ezek megijedvén a haláltól, megvallják büneiket, időt kérnek a bünbánatra, mire általános tánez kerekedik, a gazdagok a szegényekkel, élők a csontvázakkal egymást váltva keringnek. Midőn a baseli festmények a reformatio kezdetén javittattak, olly versaláirások adattak melléjök, mellyek hű kinyomata e romboló szellem gőgös cinismusának[1]).

[1]) Figyeljük meg, milly hangon szól némellyik:

„A halál a pápához: Szentséges atya, téged illet megnyitni a bált: teneked kell legelőbb jönnöd. Sem a tiara, sem a pásztori bot, sem búcsúengedélyezhetési hatalmad nem ment fel e kötelességtől.

A császárhoz: Oh szürke szakálu uram, nagyon késik a bűnbánattal; készüljön, nincs többé halasztási idő; s az én hangolatlan sípom azt mondja: önnek utnak kell indulnia.

A császár: Én birodalmamat terjeszthetém, védelmezhetém az elnyomott szegényt és boszut állhaték érte: s most mint tünik el minden hatalmam. Császár vagyok-e még én? Ah nem, én halott vagyok.

A halál a császárnéhoz: Ön udvarlói elfutának, nem látok egyet sem, ki önhez közeledve kezet nyujtana. Fogadja az enyémet és járjunk együtt.

A bibornokhoz: Ön veres kalapja a világon sok kiváltságban részesült; de a hová én önt vezetem, mindenki egyenlő önnel. Azok, kikre felemelt ujjaival áldást osztogatott, együtt tánczolandnak önnel, kedves bibornok ur.

A remetéhez: Illy késő éjszakán e lámpáskával hová siet ön? Megálljon, ne tovább: kioltom világosságát s odavezetem, hová menni még nem szándékozott.

Az ifjúhoz: Várakozzál gyerkőcz, hová illy gyors léptekkel? nevetni, énekelni, ugrálni, menyecskézni? Hadd mulassanak az élők a nőkkel, te jer egy másnemü mulatságra.

Az ifjú: Pajtáskodás, dinomdánom, ti, egy ifjunak kedves dolgok, untig gyönyörködém bennetek. De óh, a szépek ünnepélyei és kegyei közepette ki gondol a végelválásra?

A luzerni hidak egyikén még több macabra tánczjelenet szemlélhető feliratokkal ellátva.

Spanyolhon legrégibb drámai darabja a *„Danza general en que entran todos los estados de gente“* „általános tánez, mellyet minden rendü ember jár“ munka,

Egy limburgi krónikás fentartá számunkra a XIII. században énekeltetni szokott dalokat, mellyek közt sok keserü kifakadások vagy istentelen gúnyok vannak a szerzetesi élet ellen. Rudiger di Manesse, zürichi tanácsos és lovag, e kor terményeit a legpompásb szépirási fénynyel másolta le. Tüstént, a mint a nyomtatás felfedezteték, tömérdek népszerü ballada jelent meg s röpülő levelek (Fliegende Blätter) czim alatt árultatott, mellyek utóbb egybegyüjtettek. Az esslingi oskolamester keserü gúnyverseket irt habsburgi Rudolf ellen, mivel az érdem megjutalmazásával nem gondolt. Meisseni Henrik Asszony dicsérő (Frauen-lob) hittudós névvel a nőknél olly nagy becsben állott, hogy temetésekor seregesen kisérék sirjához: de el is zárta őt egészen a sir.

Nem kevesen bohózatokban törnek ki; kinevetik a csodatevő plebánosokat, a mezei együgyüeket, mint például a Schild polgárokat, kik fiókba zárják a napot, gyalog járnak, hogy megkiméljék barmaikat, a hegytetőről magokkal hurczolják a követ a helyett hogy lebocsátanák, s ut közepén vevén magukat észre, felviszik ujra a csúcsra, hogy a legmagasabbról leguritsák. De rendesen a nevetéshez erkölcsi, nem ritkán nemeslelkü szándék köttetett.

A gunyoros költemények sorában legnevezetesbek a Renardó (Reineke Fuchs) és a Bolondok bárkája (Narrenschiff). Az elsőben állatok mint eszes lények szerepelnek, ostromolva a társadalmat. Előjő a róka mint féktelen szabadoncz, ki az időt avval tölti, hogy rút kigyókkal ingerli a többi állatokat csupán azért, mert csak

---

1356-ból, és ez egy macabrai táncz, mellyben a halál az ő mindenhatóságát az emberek fölött kijelenti s ezek hasztalan csdenek nála irgalomért. Kezdete: „Én vagyok a halál, kit senki el nem kerülhet e világon, mig csak fön fog állani, sem jelenben, sem jövöben. — Én előtermek és mondom: Oh ember, mire való ezen rövid életen annyit töprengni, melly alig tart egy pillanatig? — Nincs az az erős, az a hatalmas óriás, kit ijjam megkiméljen. — Ettől találtatva meg kell halnia."

A franczia drámai emlékek szintén egy igen régi darabja ugyanezen tárgygyal foglalkozik s ekként kezdődik:

Créature raisonnable
Qui désire vie éternelle,
Tu as ci doctrine notable
Pour bien finir vie mortelle;
La danse macabre t'appelle,
Que chacun a danser apprende:
A l'homme et femme est naturelle,
Mort n'epargne petit ne grant.

akkor találja örömét, ha valakinek ellenére tehet; és sokat állanak ki tőle Isengrin farkas s Ersanta ennek neje. A róka gonoszságai meghaladnak minden mértéket, azért az oroszlán udvarába parancsoltatik, akasztófára itéltetik, már halálra is hurczoltatik s valamenynyien hozzá szaladnak örömüket nyilvánitandók megérdemlett sorsa fölött. De ő remegve a kivégeztetés előtt esdekel, miszerint Rómába zarándokolhasson, mi végett felkéri Isengrin farkast és nejét, adnák neki praczlijok bőrét czipőnek, a medvét pedig, egy kis kérgeért keztyűnek. A király eleintén vonakodik, aztán beleegyezik, és a gazember megszabadul. Visszaesvén ismét az igazság kezébe, megfogadja, hogy barát leszen; gyóntatót hinak neki, szemét be is kötik; már a bakó ott áll, hogy hurkot vessen rája, midőn közbeveti magát a királyné, és a róka ujolag megmenekül. Ennyi kaland után e tapasztalt diplomata megkéri a baglyot, hallgatná ki gyónását, és ez oktatást ad neki, melly nem egyébb mint parodiája a szerzetesek illynemü tanitásainak, s mellyben a vallásos hiedelmek mint gyermekmesék kijátszatnak. A róka feltárja gaztettei iliását, s a gyóntatóatya által megdorgáltatván, szivbeli megtörödést szinlel, azonban hátára ugrik s széttépi. E költemény Europa minden nyelvére lefordittatott és módosittatott; utóbb a jelenkor [1]) nyelvészei tanulmánytárgya lőn, kik benne keleti eredetet és történelmi vonatkozásokat akartak látni; Grimm Jakab mondotta, miszerint e társadalmi gúnyversezet Divina Commedia után a középkor legjobb költői műve.

A bolondok bárkájában Brandt Sebestyén (1454—1520), strassburgi tudós s baseli jogtanár, nem tréfál de marja mindazokat, kik a könyvek, ének, tánczc, bor, vendégség, kaczérkodás, büszkeség, dicsvágy különféle bolondságaival bibelődnek, valamenynyit hajójába rakván. Világos, miszerint illy felosztásnál hasztalan keresne valaki egységet: száztizenhárom versszakot képez [2]) mind-

[1]) Grimm, Saint-Marc Girardin, Monc, Raynouard, Willems sat. A németnek szerzője, ki Alkmar Henrik nevet vett föl, állitja, miszerint az ő forditása franczíából van *(ut woeelscher un de franzôsescher sprak)*. Létezik szintén hollandi nyelven *Reynoert de Voss* czimmel. A franczíáknál oly népszerüvé lőn, hogy a *renard* szó nyelvökön rókát jelent, s egy valaki harminczezer franczia verset számolt össze e tárgy fölött. Elhallgatva Casti *beszélő állatjait*, Göthe, ki mindent akart tudni, szerkesztett egy illy költeményt ő németben, azt képzelvén, hogy utánozhatja a régit a nélkül, hogy lemondana a jelen csinja s műalkotásáról, mellyben olly nagy haladást tanusitanak a rombolások s átalakulások korszakai s melly végre kiemelkedve a társadalmi bajokból megvető mosolylyal néz vissza a zord szenvedésekre.

[2]) Ime nehány belőlök, előre figyelmeztetve az olvasót, hogy minden más

egyik bizonyos részletes tárgygyal foglalkozik, gyönyörü torzképmetszvényekkel kisérve. Azonban igen általánosak a jellemzések, s ugy látszik, egy középszerü olasz költőt követ, Spagnuoli ker. Jánost, ki latin nyelven sok satyricus rajzot bocsátot közre, mint például Gastrimagia, Filargia s több illy nemüt. A hires schaffhauseni Goiler, strassburgi hittanár, Brandtot még a szerző életében beszédei szövegeül használta: sok nyelvre lefordittatott, utánoztatott, miben leginkább kitünt a skót Barclay Sándor (—1552), ki őt hona szokásaihoz alkalmazván, magának e módon eredeti irói hirnevet szerzett.

Schweiz.

A hős schweizi, ki annyira szereti hazáját, hogy attól elszakitva lassú halállal múlik ki; ki mások hóditásait nem irigyli, de jaj annak, ki őt meghóditni akarná, népszerü énekekben ünneplé a Rütli szövetséget, a toggenburgi és neufchateli grófok megalázott gőgjét, a sempachi csatát, Vakmerő-Károly megveretését s Murten csontházát; továbbá a hosszu és szerencsétlen svábháborút; vallásos surlódásokat, mellyek alatt Schmoucher Tamás egész hidegen lenyakazza Lénárd fivérét mint engesztelő áldozatot a világ bűneiért. Túluralmat gyakorol a magasztosan borzalmas természet s a szabadság utáni sovár vágy érzelme, melly a berni Boner ajkain ekként énekel: „A szabadság az élet disze; a szabadság örömet s bátorságot önt, ne

---

lehetnek, csak hogy nem szépek, akár betüszerinti akár költői értelmöket tekintjük.

„Legyen Istennek ajánlva e bárka, melly az ő nevében haladand, s nem fogja azt szégyenleni, a mit megénekel; miután nem mindenkinek adatott a bolondokat természetességökben előállitani; kivált ha nem hiják őket mint engem Brandt Sebestyént bolondnak.

„Ki önmaga lelkiismeretét megkérdi, belátja, miszerint az embernek nem kell magát túlbecsülnie, nem kell magáról többet feltennie mint a mi valóban, s nem tartania magát bölcsnek midőn bolond; azért is ki magát bolondnak tekinti, csakhamar a bölcsek sorába helyeztetik . . .

„Ki sokat markol, keveset fog. Nehéz egy huzomra két nyulat vadászatban elfogni. Ki sok mesterséget akar vinni, mindenik roszúl üt ki neki. Ki mindenkinek akar tetszeni, egyszerre kell fúnia a meleget és hideget, ennie sótalan kenyeret, s mindenik szeszélyéhez alkalmazkodnia. De a sok hivatal hizeleg az önszeretetnek, s ha hideg támad, nincsen hiány a fűtésben. Ki sokféle bort kóstol, alig fogja mindeniket izlése szerintinek találni.

Sok ember, ki anyjától búcsúzik, nem tudja, ha vajjon a nekie tulajdonitott édes apja igazán az övé-e. Némellyek hasonlóik felett több jogokkal büszkélkednek, csak azért, mivel több ősei dicsekszenek. Ki nem erényes, nem becsületes, nem nyájas, legyen bár király fia, előttem nem nemes; egyedül az erény tesz nemessé. sat.“

mesiti a férfit s a nőt, gazdaggá teszi a koldust; a szabadság a tisztelet kincstára, a szó és cselekedet koronája."

A régi schweizi dallamok, mellyek irálya egyszerü, nyers, képüres s gyalulatlan, igy kezdődnek: „Halljátok a történetet, mellyet nektek elmondok; halljátok a rettenetes eseményt, mellynek hire futott a városban. Egy éneket énekelek el nektek, egy egészen uj éneket. Jó, elkezdem Isten nevében; Szüz Mária nevében kezdem el az éneket. Eléneklem mind a mi legkülönösebbet halottam: örömmel éneklem el s kérem a Szüz Máriát és szent Fiát, hogy segitsenek." Néha ott van az elején az iró neve vagy pedig a hallgatók nagylelküsége kéretik. „E dallamot, oh szövetségesek, Viol János szabadon énekli a ti tiszteletetek- és dicsőségtekre, miszerint a ti érdemeitek legyenek ismeretesek, a hol csak rátok gondolnak. A ki e dallamot énekli nektek, sokat fáradott: a jó bor drága s tárczája rosz állapotban van; miért is bevallja előttetek szegénységét s kér adományt tőletek."

Egész egyszerüséggel adatik elő a tény mint valami könnyenhivő és hosszas krónikában, nem feledtetvén ki még a történet napja s évszáma sem; például a sempachi csatáról: „1386-ot irtak, midőn Isten kegyelme csodálatos módon nyilatkoztatta ki magát előttünk. Szent Cyrill napja megoltalmazta a szövetségeseket, amint el fogom beszélni és énekelni." A murteni csatában öntetszéssel s a kegyetlenségig menő honszeretettel énekli a lantos az ellenség csapásait: „Két mérföldnyi területen hallatszott a harczi zaj; két mérföldnyi területen győzetett le s töretett meg a herczeg ereje, s a mieinknek Grandsonnáli halála két mérföldnek vérrel boritásával lőn megboszulva. Mennyi ellenség öletett le? határozottan ki nem mondható: én ugy értesültem, hogy hatvanezeren ölettek meg, huszonhatezeren pedig vizbe fojtattak. Hitemre állitom, a szövetségesek nem vesztettek többet husz embernél, világos jele, miszerint Isten éjjel nappal őrködik a bátrak s jámborok fölött."

Valamint a görögök Iliásuk egyik legbecsesebb helyének tarták azt, hol a hajók és a seregek névszerint soroltatnak elő, ugy a schweiziaknak is fölötte tetszett az ének azon része, melly az 1474-ki hericourti csatában küzdött szövetségesek csapatait számlálá elő: „Akkor lehetett látni, mint huzódnak a derék freiburgiak, mindenki örvendve bámulta, milly jól áll nekik a fegyver; valóban csillogó hadsereg vala ez s a merre mentek, tódultak az emberek, hogy nézhessék őket. Amott vala Willingen égkék s fehér szineivel, Waldshut barna férfiaival; emitt vonult Lindau zöld és szürkés szineivel, s

Basel rettenthetlen vitézeivel. Voltak itt svábok és sok más városok, mint Meinsset és Rotwill, kik a többiekkel egyesültek. Ha valaki Schaffhausen felé veté szemét, tüstént láthatá Constanzot és Ravensburgot, azután Zürichet és Schwitzet, Bernt, Solothurnt, Frauenfeldet, az egész Glarust, és Luzernt. Sok város, sok falu látta a szövetségesek menetét s gyönyörtelten nyugvék meg rajtok szemök."

E költők nagy része ismeretlen előttünk; de különösen említtetik a breisgaui Freiburg szülöttje Veit-Weber, ki a csatákat hozzájok illő kemény és erős hangon énekli meg s kedves megelégedéssel mereng az ellenség romjain s hazájának idegen vértől pirosló tavain: „Fenségesen néztek ki — mond egy énekében — Helvetia virága valának, ugy felfegyverezve, hogy öröm volt rájok nézni; mind izmos, erős, ügyes férfi; nem láttam még ehhez hasonló sereget." S a murteni csatát festve kegyetlen hangban tör ki, mint ollyan nép, melly ép most tér vissza diadallal semmivé tevén azt, ki őt sérthetetlen szabadságaiban háborgatni bátorkodék: „Megálltak egy kissé, aztán futásnak iramodtak; sokan elestek lovasok és gyalogok: az egész föld ellenök szórt fegyverrel vala boritva. Jobbra balra szaladtak ki hol menekülhetni gondolt. Soha nem volt nagyobb rémülés. Egy sietö csapat a tónak tartott, bizonyára nem azért, hogy szomját eloltsa; bementek egész nyakig; mieink rájok lőttek, mintha vizi madarak lettek volna. A csónakok feléjök repültek s leöldösék őket, a tó csupa vér vala s borzasztó sohajok emelkedtek. Sokan a fákra másztak s lelövettek mint a verebek vagy lándzsákkal keresztüldöfettek: tollaiknak nem vehették hasznát, mert nem fujt szél."

Dráma.

Ezen időszakból vannak fenn az első nyers szinmüi kisérletek két nürnbergi mesterénekestől, u. m. wormsi Polz Jánostól s Rossemblüt János czimerfestőtől. Egykoru történeteket is dolgoztak fel, de a szemtelenségen kivül egyéb érdemmel nem birnak. Schernberg Tivadar Johanna nőpápa fölött irt egy szinmüvet, melly azzal végződik, hogy a nőpápa büneiért meglakolván, a tisztitó tüzből a paradicsomba általrepül.

Német próza.

A német prózát leginkább mysticus irók fejlesztették, kik különösen nők által kivánván megértetni, legyőzték a változó szójárások nehézségeit s igy feltárák nyelvök dúsgazdagságát. Strassburgi Tauler János (—1361), mint nagyhirü szónok, áhitatát kenetteljes s egyszerüen diszes beszédekben öntvén ki, a német kötetlen beszédet,

egész a metaphysikai eszmék kifejezése képességéig emelé. Trimbergi Hugó, ki tanitómester volt Thurstadt faluban közel Bamberghez, irt 1300 után sok munkát, a többi között a „Gyüjtő“ és „Követ“ czimüeket, mellyekben elég jó adag rosz akarattal rajzolja az emberek s a világ hibáit; a jellemeket azon módon festvén mint a jelenkoriak szokták, ugy hogy Addison, Swift és Sterne valódi ősatyjának tekinthető.

Hollandi irodalom.

A természeténél fogva ugyis kevés költői hajlamot tanusitó Hollandia, két nagy nép közé ékelve, megelégedék azzal, ha utánzott; s ha Franczia s Németország regényei nem különben némi történeti és vallásos könyvek nyelvére áttétettek: mindazáltal van egy hős költeménye a Paladinokról. (Lásd a IX. könyv 964. l.)

Északi népek irodalma.

A skaldok irodalma, mellyről máshol értekeztünk, nem szünt meg szakadatlanul a többi északiakra nézve hatályos befolyását gyakorolni; de ő maga lovagi költészetté alakult által és népies dallamokban olvadt szét, mint ez Dániában, Angol s Némethonban történt, hol e dallamok énekeltettek, mig csak a Reformatio a multtal teljesen nem szakitott.

A svédek leginkább a külföldi nyelvet használván, irodalmilag fel nem emelkedhetének; a dánok pedig német formákba öltöztek. Egyébiránt az egész Scandinavia ugy mint Spanyolország a többi Europától a hitujitásig el lévén különözve, megőrzé a nemzeti politicáját s gondolkozását.

Oroszországnak már igen korán vala nemzeti történelme, mi miveltségének jeles s dicső tanusága: de mint görög, elszigetelte magát s nem érzé a nyugat jótékony haladását; később a mongol betörés semmivé tevé még a polgárosodás emlékét is.

A magyarok elejétől fogva birtak sajátságos hős költészettel, mellyben majd Attilát, majd a hét vezérök általi honszerzést éneklék meg; s úgy látszik, e pogány hagyományaik képezik őskori történelmök alapját, krónikába foglalva Béla névtelen jegyzőjétől. Irodalmuk elveszté nemzeti jellegét Corvin Mátyás alatt, ki azt olasz s latin mintákba szoritni akará; aztán jövén a törökök, mindent romba döntének.

Angol irodalom.

Az angol irodalomnak bizonyára nem vált hasznára a normandok megérkezése, mint a kiknek költészete miveletlen vala és nélkülözé azon élénkséget, melly az új irodalmaknak becset kölcsönöz.

Az angolszászok, hála a földmivelésnek s a társadalmi testvériségnek, mindig nagy kedvet leltek a mezei élet festésében s a népies előadásban; s Brunei Mannyng Róbert, ki a XIV. században egy krónikát rimelt, világosan kijelenti, miszerint nem tudósoknak de népnek irt. E miatt használák kizárólag az angolt mint a sokaság s nem a nemesek nyelvét; féltékenyen is őrizték ezt mint nemzetiségök jellegét, melly megmaradt, mig egyéb jogaikat elveszték. A tudósok mindazáltal kegyek, tisztségek, javadalmak után áhitozva, a franciát mivelék, s csak midőn a kormány ettől elpártolt, láttak a nemzetinek finomitásához, melly alapjában véve német a francziának nagy vegyülékével. Ez utóbbit szerették volna a normandok túlsulyra emelni, hogy igy az angol nemzetiség amaz erősen összetartó kötelékét felbontsák, vagy legalább, hogy öket saját nyelvök kiejtése s szókötéséhez idomitsák.

Chaucher Gottfried (1328—1400.)

Az angol költök egész Chaucer Gottfriedig említésre sem méltók. Ez III. Eduárd udvarában élt s gyáva levén saját meggyőződését nyiltan is követni, midőn mint Glocester hive befogatott, társai titkainak felfedezésével nyerte vissza szabadságát, de egyszersmind örök gyalázatot is szerzett magának. Rendező igen, de nem alkotó erővel birván, mint normand származásu s az uralkodók túlfinom ravasz simaságai közepett növekedett, az angol-szászt az angol-normánd által akarta mivelni és sok szót vett által a franciából, különösen mellyekről sejtette, hogy a hóditók füleinek jól hangzandnak s igy eszközlé, hogy az ő nyelve a társaskörökben általános lőn s a franczia kiküszöbölteték. Valamint a szász ugy olasz elemekkel is segitett magán, s Paduában megösmervén Petrarcát, általa Boccaccio „Griseldis" költeményének tudomására jött s ezt tüstént saját nyelvén át is dolgozta; gazdagitá magát classikai emlékekkel s troubadour dallomokkal; majd valamellÿ latin költöt, majd a Rózsáról romant forditotta, mindenkor szorosan megőrizvén politikai és vallási szabadságát, s nem ritkán az egyházat, mint Wiclefhez szitó, s az elkorcsosult lovagok örültségét keserüen sértegetvén.

Ez irányban alakult legbecsültebb müve a „Canterburyi Elbeszélések". Zarándokok jövén Becket Tamás sirjának látogatására, az est csendében történeteket mondanak; de Boccaccio, fel nem ismerhető, csak esetlegesen beszédbe hozott személyiségei helyett, ő müvének drammatikus szint ad az által, hogy a társadalom minden osztályait szerepelteti; a lovag, földmüves, orvos, apátnő, szerzetes, törvénytudók, kereskedő, koldus, búcsúárus, szakács, hajós, molnár s

igy tovább mozognak nála és cselekszenek. És bizvást állithatni, miszerint az ujabbak közt ő első, mi a jellemzést illeti; nem csak árnyékol de elevenen vezeti elénk mindegyiket s ugy beszélteti mint van s mint sorsához illik. A győzők s legyőzötteknek valamint nyelvét ugy különféle ihletettségeit egymásba olvasztva, a szász szellemnek sajátságos pontosság és szenvedélyességgel festi a természetet a nélkül, hogy a troubadourok erőltetett kifejezéseit követné. A nagyszerüek felfogásában bizonyára senki sem fogja őt Danteval párhuzamba hozni; de hogy élénk képzelemmel, finom előadással, a szokások pontos ismeretével bir, szintén nem fogja senki tagadni. Jóllehet utánzott, megtartá nemzeti jellegét; jóllehet udvarokban forgott s tudós volt, a nép tapsok közt üdvözölte; s már életében élvezé a hirnevet, mellyet a halál sem ragadhatott el tőle. Most mint rendesen minden régi költő csodáltatik inkább mint olvastatik. Nevettetni tudó képességével, éles áthatottságával, heves természetével teremtője lön a könnyelmü és mély, a vig és komoly ama vegyülékének, melly humor név alatt ismeretes s teljesen más, mint ama szép és embertelen irodalom, mely az emberből gúnyt üz s Istent feledi. Melly tulajdonánál fogva a regény és vigjáték elsőségben vannak az angoloknál, s nem régen a mély Carlyle Tamás bohózati irályban adá elő az ujabb idők legnagyobb eseményét [1]).

A próza első emlékei közé tartozik Mandeville János keleti utazása, mely hamis ugyan de különczségei s merészsége miatt nevezetes. Gower János (1320—1402), Chaucer vetélytársa, II. Richard által felszólittatván, irna valami ujat, egy, három részre felosztott művet bocsátott ki „speculum meditantis: vox clamantis, melly a községek lázadását Richard alatt tárgyalja, és confessio amantis, hol harmincz ezer franczia, latin, és angol versben egy szerelmes férfit beszéltet gyóntatójával. Ez Venusnak egy átváltozott, Genius nevü papja, ki gyónfiának a szerelem összes elméleteit scholastikus modorban sorolja elő; de e taglalás annyi ideig tart, hogy a bünbánó megöregszik s az évek többet érnek minden okoskodásnál, úgy hogy midőn föl kellene oldoztatnia, a szerelmes bevallja, hogy az ő lángja kedvese iránt teljesen kihült. Kivévén a befejezést, a többi igen unalmas. Chateaubriand egy kellemes balladát idéz belőle régi franczíában. Utána terméketlenség áll be, egész az ékes s elpuhult asszonyias Surrey Henrikig (—1547), ki előtt Angolhon nyomorult versfaragói Olaszhon költőivel még hasonlatba sem valának hozhatók, legfölebb

[1]) Az 5 *The french revolution*-ja. L. XVIII. könyvünket.

néhány türelmes nyelvész tanulmányát érdemelheték ki. Minek oka talán a folytonos polgárháborúk; minthogy ama nagy kérdésekben, mellyek akkoron a czimek és nevek látszólag hiú örve alatt mozgattattak, de a mellyek valóban roppant fontossággal s mindent átalakitó iránynyal birtak, a leghatalmasb elmék tényezőkül léptek fel inkább, mintsem hogy tudományos szemlélődéssel bibelődtek volna. Ennekelőtte müveltséghez csak az juthatott, majdnem kizárólag, ki a nagyok között növekedett, ezek pedig viták- s holt nyelvek tanulásában merültek el; a népnek valának ugyan saját dallosai, de azok igen faragatlanok voltak; müveltség és tudomány csak a zárdákban és a jogtudósok közt volt található. Mégis érlelődék a nyelv; s mihelyt az első Tudor békéje VII. Henrik számára dicső uralmat készitett elő s rendes udvar képződék, és a közép-osztály általa nem megalapitva, mint sokan tévesen hiszik, hanem csak összpontositva s a hazai alkotmányhoz forrasztva a zavargásból rendezett hatalommá lőn, tüsténi megjelent az udvar s nép kettős költészete, melly egygyé olvasztva, ez irodalmat olly nagyszerüvé vala fejlesztendő.

Skóthon kevésbbé irodalmi költészete leginkább népszerü balladákban lelé örömét, s e nemben legünnepeltebb I. Stuart Jakab. Maiglan népszerü egy falusi lakadalom vig elbeszélése, melly énekkel s tánczczal kezdődik, de verekedés s vérengzéssel végződik. Remekmüvének tartatik neje tiszteletére öt énekben irt „királyi könyve“; ebben rajzolja fogsága több jelenetét, szerelme kezdetét, kedvese tökélyeit, továbbá Venus csillaghoz, Minerva palotájához való utját, s amint Fortuna után megy s Amor karjaiba esik.

Sokan követték őt; s illyen balladák Angolhonban is tetszésre találván, utánoztattak, mellyek leginkább a két nemzet közti szakadatlan harczok viszontagságait ünnepelék, egymástól igen gyakran eltérő érzelemmel. A skót születésü Barbour János (1395) szerzé az első lovagköltemény Bruce Robertről, Douglasról s a nemzet örökké felejthetlen hőse, Murray gróf tetteiről: „Oh, milly nemes a szabadság! a szabadság elégedetté teszi az embert önmagával; a szabadság az embernek minden vigasza. Nyugodtan él, ki szabadon él. Egy nemes szivnek nem lehet sem öröme, sem kedve, ha nincs meg szabadsága.“

HARMINCZHARMADIK FEJEZET.

Szépmüvészetek.

Építészet.

Számos épület, miket a mult korszakban említénk, ebben befejeztetett, és sok megkezdetett, mellyek közt kiválóak a milanói, Páviában a karthausi, Bolognában a San Petronio dómok. De miként a tudományok a classikusok után indultak, hasonlóképen a müvészeteknél is észrevehető az ó korhozi visszátérés, mi ujjászületésnek (renaissance) neveztetik, de nem egyéb szolgai utánzásnál. Ha azon termékeny eredetiség, melly a mult században egy egész uj müvészet felfedezéseig emelkedék, a régi minták által az egyetemiség előállitása, a részek arányossága, a diszitmények javitása, az erömütan előhaladása alkalmazásában igyekezett volna tökélyesbedni, bizonyára jelen épitészetünk remek leendett a nélkül, hogy a pillanatnyi jóizlésnek annyi századok tapasztalása, amaz, a régiek előtt ismeretlen merészség, az uj eszmék és szokásokból folyó alakoknak fel kellett volna áldoztatniok.

A góth épitészet az oltár lábainál született s templomok s kolostorok emelésében nött fel. A világiak terjeszkedő hatalma s gazdagsága olly épületeket igényelt, mellyek nem őrizheték meg többé előbbi egyházi jellemöket. Miután minden ország nemzetisége megszilárdult, s a királyok minden hatalmat önmagukban összpontositni törekedtek, a kőmüvesi társulatok, mint a pápai hatalom félelmes eszközei, gyanús szemmel tekintettek, s ollyanoknak, kiknek kiváltságaik az uj alkotmányokkal össze nem egyeztethetők. Valóban VI. Henrik Angliában őket törvényteleneknek nyilvánitotta s birság s tömlöczczel fenyegeté, ha gyüléseik tartását folytatnák. Nem is késett a vallási hitujitás megadni nekik az utolsó csapást, úgy hogy nem maradt fel nevökön s irott szabályaikon kivül semmi, ezek is csak azon reményben, hogy ujra feltámadnak; később azonban más politikai s philanthropikus czélokra irányoztatának. De ez által a müvészet nehéz és bonyolodott hagyományai elvesztek, a kölcsönös segélyforrások elapadtak, s igy a classikai styl rendje és szabályossága örömmel üdvözöltetett; ennek uj sajátságai azonban nem feleltek meg az uj szükségleteknek, mellyek az eredetihez képest csak minden viszony nélküli másolatok, életnélküli utánzások, mi által a régi fel nem ujitta-

tott; csupán külsőségei használtattak fölületesen, ezek pedig az ujabb kor'igényeivel sehogy sem férnek meg.

Bizonyára nem ez vala ama dicsők szándoka, kik elméjöket az épitészet megtisztitásának szentelék; Italiában kezdeték meg e munka, hol a régiség maradványai annyi segélyeszközökkel kinálkoztak. És az átmenet legelőbb is az ékitményi részeken tünik fel, mint a gerendafők, kandelaberek, gemmák és szines márvány különczebb s különczebb alkalmazásában, grottesk s arabeskeknek nevezett mindenféle képzelemjátszi összevisszaszőtt, legfinomabb állat s virágfestményekben. Illyenek gyakran szemlélhetők Velenczében; Brescia Miracoli templomában, Bergamóban Coleone Mausoleumában, Como és Lugano székesegyházain, a paviai Karthausiban, mellyekben góthszerü lombozatok a legtökéletesebb levelekkel s csodálatos állatokkal diszitve öriztetnek. De még nevezetes e század valamint a kicsiny de bevégzett épületekről, ugy a legszebb ajtó- és ablak-festményekről, szószékekről, oszlopzatokról vagy az oszlopok helyét pótoló kandelaberekről: mind lelkesedéssel, finom izléssel szerkesztett müvek. Nem gyéren a márvány égetett földdel (terra cotta) helyettesitették, de az anyag nemtelenségét a mesterkéz remek kivitele emelé.

Brunelleschi (1377—1444).

Az ujabb épitészeti modort főkép két florenczinek, Brunelleschi s Albertinek köszönhetjük. Brunelleschi Fülöp nem boldogulván ősi jegyzői hivatalában, egy aranymüveshez szegődék, hol, mint legtöbben tevék, szobrászatra készült, hogy majdan Donatello vetélytársa lehessen; de csakhamar sejté, miszerint az ő hivatása az épitészeti szak, miért is, hogy magát erre adhassa, komolyan a mértan, láttan s erőmütan tanulmányozásába fogott. Érzé ő is annak szükségét, hogy az ókorhoz folyamodjék s azt felelevenitse; s valóban a római épitészet azon nagy nép nagysága s eredetiségéről olly bizonyitványokat szolgáltatott, mikre irodalma nyomán jutnia alig lehetett. Hogy ha a festészet és szobrászat a classikus mintákból tisztább fogalmakat s diszt merithetett, az épitészet itt olly alakokat és szerkezeti rendszereket lelt, mellyekkel már senki sem gondolt. Azért mig a góth stil a képzelemnek hizelgett s ugyszólván az eszmének az anyag fölötti diadalát törekvék előállitni; a rómaiak a természet értelmes utánzásához ragaszkodtak, melly utánzás, működését a természeti szükségek szerint vezeté, s mellynek rendszere a szerkezetben árult ki s még világosabbá lőn ékitményei által. Visszatérni a képzelemtől a századok előhaladása által tisztult értelemhez, vala tehát a müvészet feladata, s Brunelleschi ennek elérését tüzé ki magának,

tanulmányozván e végett a régiek bámulandó elömeneteleit; „látván Rómában az épitmények nagyszerüségét magánkivül ragadtaték;... e művek romjain gyakorlá magát szünet nélkül, s nem maradt a nagy halmaz egyetlen darabja, nem egy oszlopfő-, oszlop- s párkánytöredék, mit le nem rajzolt volna“ (Vasari.). Kiszámitá ujra az erőket, az anyagot stb.: honnnét az épitési mesterség teljes fogalmát nyeré s meghatározá a pontot, mellyen a merészség s vakmerőség érintkeznek.

A gondolat, melly öt szakadatlanul gyötré, az vala, miszerint véghezvihesse, a mit még senki sem bátorkodott, t. i. hogy a Santa Maria del Fiore kupoláját, mellyet Arnulf nyitva hagyott, beboltozhassa. A florenczieknek e czélra fölszólitást intéztek minden ország épitészeihez; s mesések azon ajánlatok, miket e végből tettek, mint a középen egy oszlop fölállitását, mellyen a boltozat fölül mint ernyő nyugodnék, vagy hogy az egész templom belsejét sok pénzzel elegyitett földdel megtöltsék, mellyet kapzsiságból majd könnyen elhordanak, mialatt az épités befejeztetvén többé reá szükség nem leszen. Igaz-e ez vagy kokolmány, mindegy, de a föltét megoldása nem vala könnyü. Ekkorig alakitott kupolák nem nyujtottak semmi tájékozást az Arnulf által hagyott ür befödésére, San Marco kupolájának átmérője negyvenegy, a Siena egyházé ötvenhárom, a pisai mindezeknél kevesebb lábat tett, ezenkivül köralakban, s akként görbitett hajlásokban emeltettek, hogy súlyuk az alap körzetében vont négyszög támpontjain megoszlott. Ellenben az Arnulf által készitett támok nyolczszöget képeztek, ugy hogy a körülirt kör átmérője százharminczegy lábnyi hosszu volt. Nyolczszögü alapon emeltetett ugyan a ravennai San Vitale egyház félkörü kupolája is, de ez kicsiny volt, s a szögletekre fektetett ivek, mellyek által a nyolczszög a körrel összeköttetett, rosz benyomást tettek. Az ókori Rómában sem talált Brunelleschi mintákra, mellyek szerint dolgozhatott volna, de igenis, modort és bátorságot kölcsönzött Pantheon, Minerva Medica, császárfürdők, Hadrián villája épületeitől, jóllehet ezekben a boltozat közvetlenül támfalakon ivtartók nélkül nyugvék; hasznára igyekvék ő ezeket forditani, nem mint valami utánzó tanitvány, de mint olly mester, ki a meglevő minták nyomán ujat alkotni képes, anélkül, hogy a művészet középkori nagy nyereményét, a csúcsivezetet, elvetette volna, mellynek természete által a boltnyomás enyhülvén, az épitésnél kevesebb gerendázat s iverősités igényelteték.

Illy eszmék közt érlelé tervét; de midőn róla szólni kezdett, kinevették, leginkább, hogy állitá, miszerint támok vagy famunka

nélkül is be fogja boltozni; miért kényszeritve látta magát a kételkedőket egyenként meggyőzni és előmutatá a rajzot is, mellyből kitünt, hogy ő az épités egy uj, önmaga magának támul s erődül szolgáló nemét találta fel. Legyőzvén ekként az irigységet s bizalmatlanságot, munkához fogott; mindenre személyesen vigyázott, a gépeket egyszerüsité, a köveket kimérten metszeté: s még halála előtt szemlélé betetőzött művét. Arnulf ivei fölé huszonnégy láb magas tamburt (dob) emeltetett köralaku nyilásokkal, ugy hogy a boltozat sulya a kettős ivrendszer nyomán nehezül a támokra, kettős boltozat védelmezi a bensőt a nedvesség ártalma ellen, s az egyik a másikhoz erős lánczokkal vagyon kötve; ez megadá neki amaz örök szilárdságot, mellyet semmi más, bár kisebb kúp sem ért el. Brunelleschi tudományos észleleteiből önkényt kelle folynia a müvészi alakitásnak: valóban ő teremtője lőn ama méltóságosan emelkedő nagyszerünek, melly előbb a góth csúcsozat kiváltságának látszott lenni; ezenfölül Isten háza túlemelkedék az emberek lakásain s e város sájátságos jellegévé lőn.

Ez által megalapitott nagy hirneve mindenfelé keresetté tevé őt: Visconti Fülöp Mária számos erőd épitésével bizta meg, nem különben Pisa, Pesaro városok s Mantua az ő gátjai elkészitésével. Florencz San Lorenzo egyházát a már megkezdett terv szerint, melly nem töle származott s igen tökéletlen volt, kelle folytatnia; a corinthusi oszlopok s talajok stiljc dicséretre méltó, hanem az oszlopközök igen tágasak, kicsinyek a párkány-kiugrások, keskenyek az ablakok s magasak a központi támok; a kápolnák oldalzata a többi részekkel össznemhangzó góth izlésben a földig ér. Egy általa tervezett s a mennyországot ábrázoló előadás alkalmával, melly a San-Spirito egyházában ment végbe, azon egyház meggyuladva, leégvén, ujra felépitését ő vállalta el, de csak halála után fogtak hozzá. A terv arányossága az ő basilikai minta szerint igen szerencsés, jobban vannak a corinthi oszlopok elhelyezve, a pilasterek helyét féloszlopok pótolják, az ékitmények egyszerüek; s egyetemben tekintve, mondhatni, ez Florencz legszebb temploma.

Épületeinek szerkezete szerény, inkább komoly mint kecses, több összhangzattal az egészben mint részekben. Cosmo de' Medici százezer római scudo költséggel a fiesolei apátságot készitteté általa, s akart egy palotát is; de ennek tervét olly magány személy számára, millyennek ő is tekintetni akart, igen fönségesnek találta; de a Pittik ezt nem vették tekintetbe, s olly nagyszerü kastélyt emeltet.

tek, melly a cyclopsi épitményekre emlékeztet; az egész csupa erő roppant négyszögkövekből, kilenczven öl hosszu; de nincsen benne semmi magasztos, semmi változatosság. A felső emeletet Luca Fancelli csatolá hozzá.

Michelozzo.

Brunelleschinek a polgári épitéseknél tanusitott tulságos szigorát mérséklé legjobb tanitványa, Michelozzo. Cosmónak adott be egy (Ricardi) palotatervet, melly kivitetvén, Florenczben az első volt, melly a tartóssággal szerkezeti fényt is egyesite, meghagyva a finomul faragott négyszögköveket, de változatosságot öntve a külsőbe s a bensőt nagyszerüen részletezve s rendezve. Cosmót velenczei számüzetésébe követvén, láta más emlékeket s maga is emelt illyeneket, millyen a San Giorgio könyvtár. Ő épité tovább Cafagi palotáját Mugellóban, egyet Fiesoleban, a Tornabuoni-két Florenczben és a Careggik mezei lakát, Cosmo megbizásából készité egy konstantinápolyi kórház tervezetét, Assisiban egy vizvezetéket, Perugiában egy erődöt, és végre Florenczben a servitáknál saját maecenása sirját.

Alberti Ker. János (szül. 1398).

Leon Battista Alberti szintén a müvészet helyreállitói közt foglal helyet, mint ki sok erre vonatkozó elméleti művet irt. Szép, izmos, játékban, lovaglásban, zenében, költészetben kivált latin versekben annyira ügyes volt, hogy egy általa szerkesztett Philodoxeos czimü vigjáték klassikus korból valónak tartaték; nem kevesebb jártasságot tanusitott az egyházi s polgári jogban; szerette hallgatni a tudatlanokat, meglevén győződve, hogy nincs kitől nem lehetne valamit tanulni, s átöltözve összejárta a vásárbódékat s műhelyeket, vizsgálván a kézműveket, fürkészve ezek titkait, hogy egykor majd javithasson rajtok. Jól érté a festést s képei fölött a gyermekek itéletét tudakolá ki, fő érdemet a hasonlatosságban helyezvén. Három latin könyvet is irt a festészetről s felfedezé a panorámák láttani mesterségét. Átdolgozá az idők s másolók által megrongált Vitruviust; s felösmervén, hogy ennek legalkalmasb értelmezési módja az antik épületek figyelmes észlelete leend, beutazta Medici Lőrinczczel, Rucellai Bernárddal, Acciajuoli Donáttal egész Itáliát, hogy azokat megvizsgálja, lerajzolja, megmérje, s igy összegyüjtve a művészet elméleteit, sokat tapasztalva szerkeszté De re aedificatoria[1]) czimü művét, melly Vitruvius után első e nemben.

[1]) Egyike vala az első florenczi nyomtatványoknak 1485-ből.

Az első könyvben értekezik az épitészet eredete s hasznáról, milly földet kell választani s kitüzni, mint kell a talajt elkésziteni, kimérni s kiosztani, s igy tovább az oszlopokról, támtövekről, fedelekről, ablakokról, lépcsőkről, csatornákról stb. A másodikban átmegy az anyag, minták s munkások választására; a harmadikban az épi tési modorokra, alapokra, burkolásra, boltozatokra; a negyediket a helyek alkalmatosságával s a régieknél szokásos szertartások fölötti általános áttekintéssel tölti meg; az ötödikben szabályokat szab, milyenek legyenek a zsarnokok várkastélyai s a jó fejedelmek palotái, millyenek a templomok, akademiák oskolák, kórházak s minden rendü polgári, katonai s mezei lakok. A művészet történelmét tartalmazza a hatodik; a hetedik a művészi, részletesen az egyházakat illető ékitményeket; a nyolczadik s kilenczedik szólnak az utakról, sirokról, pyramisokról s más középületekről valamint a fejedelmi paloták, községi és mezei házak diszitéseiről. Az utolsó a vizek körül forog.

Egyszerüség, fenség, találékony változatosság, szilárd szerkezet, az ékitmények tapintatteljes megválasztása valának azok, miket a régiektől elsajátitott: mindazáltal mégsem éré el a classicai csint; s annyival kevésbbé, miután elkészitvén a terveket, azok kivitele fölött maga nem örködék. V. Miklós Rómában alkalmazá őt leginkább a Santa Maria Maggiore javitásánál s az Acqua Vergine vizvezetékeknél: az Angyalvár egy hidja s egy csodálatos palota ezen pápa halála miatt bevégezettlenül maradtak. Florenczben a Santa Maria Novella kapuzatát készité, és Rucellaj palotáját a szemközti Loggiával együtt, jó stylben, mellynek kivitele azonban nem olly sikerült mint elméleti rajza; szerencsésebb volt Rucellaj egy másik palotája Loggiájával a della Scala utczában, a hol a boltozat iveit nem köté össze az oszlopokkal, mint ezt ugyanazon család San-Pancrazio egyházban lévő kápolnájánál tevé. Igen magasztaltatnak az Annuntiatának szentélye és karzata, melly templom miként a Pantheon kerekidomu, nyilások nélkül, körüskörül kilencz kápolnával.

Ennek épitésével őt Gonzaga III. Lajos, kit Augustusnak is hivtak, Mantua herczege bizta meg; magához vevé Mantuába, hogy itt épitészeti oskolát alapitana s szent András temploma tervét elkészitené, melly szabályos, és jól van felosztva: homlokzata Rimini diadalivére s más római, általa igen tanulmányozott épületekre emlékeztet. A corinthusi izlésü bensőnek egyedül a főkapuzat ablaka, a kúp nyilásai s a szentély háttere felől kellett volna kapnia világosságát; ezt vélte ő a vallásos épületekhez legillendőbbnek, de terve megmásitta tott s későbbi toldalékok által eltorzittatott. Mantuában a San Seba-

tiano görög kereszt alaku egyház szintén az ő müve. Nemes lelkülete s művészeteért a fejedelmek kegyeikkel halmozák, de ő nem aljasitá le magát hizelgőjükké, és a szép iránti szeretetre buzditá őket.

Malatesta Zsigmond Riminit virágzó férfiak s nőkkel s szép művekkel akará diszessé tenni; és egy templomot szentelt a jelesek hamvainak. Ez szent Ferencznek góth stylben már jól előre haladott, igen magas pillérekkel ellátott egyháza vala, mellyeknek talapjain majd csúcsain elefántfők nyugodtak, s a mellyek remek művü fülkékkel s más ékitményekkel diszitett három osztályra valának elkülönözve. Alberti ennek folytatására meghivatván nem térhetett el az eredetitől; mindazáltal ő az egészbe ügyesen alkalmazott oszlopzat, gyönyörü és hosszú vonalakban vezetett antikszerü portikus által mellynek oldalait itt ott remek művü sarkophagok szakitják meg, nagyszerü méltóságot tudott önteni.

Hasonló vegyitéke az ó classikai izlésnek a góthtal e kor több más épületein is vehető észre: az anconai kormányzó palotájánál a csúcsos ivezet vegyes rendü oszlopokon fekszik; a milánói kórház góth idomu ablakai romai ékitményekkel vannak diszitve. Ezen, Philaretes által emelt kitünő felosztásu s arányu épület, egyszersmind Lombardia páratlan emlékét teszi, mint a melly ugynevezett bramanti, az ó s uj épitészetet összekötő izlés mintája az ő vegyes köridoma s csucsos ivezetével, téglából készült sok ékitményével, ugy hogy itt látszik meg, milly eredeti uj nemü alakitás jöhetett volna létre a kettőnek egyesitéséből, ha meg nem szokják barbárnak tekinteni mindazt, mi a középkorból származik.

Bramante (1444—1514?)

Bramentenak, az imént érintett styl feltalálójának, születéshelye, hazája, kora bizonytalanok; s ámbár őt az urbinói Lazzaro családból valónak állitják, valószinüleg neki egyedül három milanói születésü vagy eredetü épitész művei tulajdonittatnak. Mig a kétely eloszlatva nem leszen, mi ismételjük azon közvéleményt, hogy Bramante Romagnában dolgozván, Moro Lajos által Majlandba szólittatott, hol épitette a szent Ambrus gyönyörü káptalani egyházat, a delle Grazie festői kúpját, San Celso kül oszlopsorozatát, a Lazzarettót s a San Satiro sekrestyéjét: végül Rómában az ujabb kor legjelesebb épületébe fogott, mint később látandjuk. Milanóból való tanitványa Ciceri (Cicerano) Cesarnak neveztetik, ki először bocsátá közre felvilágositásokkal Vitruviust, állitván, miszerint ennek elméleti szabályai a góth épületekben mind feltalálhatók.

Majano Benedetto Corvin Mátyás udvarában dolgozott. Fivére

Julian Romában II. Pál megrendelésére a velenczei palotát épité, molyet e pápa ugyanezen köztársaságnak ajándékozott: óriási, tömör s nagyszerü lakokkal biró mü. Melly szokás, a palotákat erőd modorban épiteni, tartott egész Vignoláig, ki e modorban a francziák caprarolai várát emelte. Strozzinak Flórenczben Majano Benedetto által megkezdett palotáját Pollajuolo Simon, kit, mivel szünetlenül tett utazásairól beszélt, Cronaca-nak is neveztek, végezte be; s a párkányzat, mellyel azt koronázta, ép oly mintaképnek tekintetik, mint Michelangelóé Farnese római palotáján. Neki köszöni továbbá Florencz a San Spirito olly felségesen diszitett nyolczszögü sekrestyéjét, az ötszázak termét és a San Francesco al Monte egyházát, mellyet Michelangelo szép parasztlánynak (b e l l a v i l l a n e l l a) szokott vala nevezni. Azt tartják, miszerint Poggio Reale Nápoly mellett szintén Julian terve, ki ott valóban királyi fényt fejtett ki, lakok, kertek, bokrok, ugrókutak, madár-szökdécselések nagyszerü elrendezése által. E városban mutatják Szent-Klára tornyát mint Masuccio munkáját, ki Bramante előtt vagy egy századdal a görög épitészeti rendszert használta volna: de ennek alapja még 1310 ben tétetett le, s hogy különösen az első durva s nyers sort nem ő tette le, elég egy pillantás, mi egyébaránt azon roppant egymástól elütő modorból is észrevehető, mellyben később a dóri s jóni alaku sorok folytattattak, s még befejezésre várnak [1]).

Nápoly valóban büszke lehet II. Alfonz diadalivére (1443), milyet a világ a rómaiak óta nem látott. Jóllehet Castelnuovo két tornya közt kedvezőtlen helyzetben áll, világos mégis, hogy semmi régibb után nem másoltatott s igy eredeti; a részek s egyéb művezet a legszebb arányu s általában véve dús diszitményü; négy vájt corinthi oszlopra támaszkodik, mellyek gyönyörü basrelief talapzatra fektetve tartják az ivet, keretet és párkány-kiugrásokat: felső része Alfonz diadalmas bevonulását ábrázolja; melly fölött egy másik antikszerü is emelkedik, ez hasonlóképen diszkerettel van ellátva, azonban nem jól áll a többihez. Az egész fehér márványból készült, jó szobrokkal

[1]) Ugyanazon modorban épité Sangalloi Antal a Montepulcianoi San-Biagio egyházának tornyát. Sok hibát halmoz össze Valery, *Voyage historique et littéraire en Italie* munkájában, hol mondja: *Le clocher de Sainte Claire par Masuccio II. est d'un beau et pur gothique. On remarque au troisième étage l'heureuse innovation du chapitau jonique, opérée par Michelange, avec lequel l'architecte napolitain doit en partager l'honneur.*

s legszebb ékitményekkel; valószinüleg a milánói születésü Martino Péter müve [1]).

A párizsi városház tervrajza Cortonai Boccadoro Domonkostól vagyon. Siena hatezer öl hosszu, tizennégy lépés széles fal által fentartatá Bruna folyását, hogy egy halas tavat nyerhessen, mellybe a perugiai tóból huszezer font halnak kellett volna átszállittatnia; hanem az „nem épittetett fel tökéletesen, csak nyereségvágyból ugy amugy összeillesztetett; miért 1492 végén egy oldala be is dőlt s a szomszéd tájakat elöntve, embert s állatot ragadott magával áldozatul" (Allegretti). Velencze szintén igyekvék az épitészetet előmozditani, sok tervet még keletről is kölcsönözve, a góth izlést szépitve és saját eredeti alakokba öltözve, miről bővebb meggyőződést szerezhet, ki a Canalgranden végig megy.

Nem különben a hadászati épitészetben is vala alkalmuk az elméknek magukat gyakorolni; miután a régi erődök meg nem felelhettek többé az ágyurendszernek; ekként a közbeeső sánczok földtöltéseinek szélesbedniök, a tornyoknak ritkulniok s tömörebb anyagból emeltetniök kelle; a falak elveszték fedeleiket s felnyuló magasságukat, de a helyett mélyen a sánczokba illesztettek, hogy igy az ellenség lődözésének kevésbbé legyenek kitéve; az árkok sokkal szélesbek s mélyebbek lőnek s a külső mellvédfal nem vala többé lejtős hanem függirányos s az egész különféle védmüvekkel, félkörökkel, vértgátokkal (Ravelin) bástyaboltokkal (Casematte), s erösitett kapukkal felszerelve. Már jelenkezni kezdtek a véderősségek, vagyis ötszögü bástyák, mellyeknél a függőleges védvekhez kiugró s lejtős oldalfalak alkalmaztatnak.

E tökélesedés csak lassan haladott előre, de már Sanmicheli és Marchi előtt Italia a hadi mérnökök egész sorát mutathatja fel. Igy foglalkozott vele Brunelleschi, a sienai Taccola Marian Jakab, és Alberti. A milanói Biraghi Lampo (1450) első vala, ki tüzérségről irt, javasolván különösen a Szentföld megszabaditását. Valturio Robert Malatesta Zsigmond kérésére az ókori hadászatról értekezék és azt ujabb gépekkel bővité. Philaretes Antal tanitja, mint kell egy vá-

[1]) A Santa Maria Nuovában ez vala olvasható: *Petrus de Martino mediolanensis, ob triumphalem arcis novae arcum solerter structum, et multa statuariae artis suae munera huic aedi pie oblata, a divo Alphonso rege in equestrem adscribi ordinem et in ecclesia sepulchro pro se ac posteris suis donari meruit MCCCCLXX.* Vasari helytelenül tulajdonitja azt Giulian da Majanónak, ki még a szobrászati müveket sem készitheté benne, miután azok több mestertől valók s különösen Pisai Fülöp Isaiástól a mint egy 1670-ik számú vaticáni kézirat bizonyitja.

rost megerösiteni; de e tárgyakban legjobb Giorgio Martini Ferencz (1470—1506) sienai lakos, ki a polgári s katonai épitészetről egy munkát hagyott maga után.

Szobrászat.

Midőn az épitészeket elősoroltuk, megemlitők egyszersmind a más müvészetek legkitünőbbjeit is, mivel nem ritkán az egyszerü kőmüvesek s kőfaragókból emelkedtek ki a nagy müvészek, jóllehet senki sem tarthatott igényt müvészi névre, hacsak a rajz minden ágában otthonos nem volt. Igy Orcagna András aranymüves, festő, szobrász, épitész, költő vala [1]), ki Florenczben a Loggiát épité, melly később a szabadságot tipró idegen zsoldosok által megszállva Loggia dei Lanzi neveztetett el s mellynek nem lenne a világon párja, ha mint tervezve volt, a piaczot egészen bekeritette volna. Or San Michele egyházában levő szobrai távol minden classikai utánzástól könnyüd s méltóságos gazdagságban és dús redőzetben állnak előttünk. A pisai temetőben Dante komor képei után festé a négy utolsó dolgot; körrajza durva, keresi a perspectivát, de a felső s oldalrészeken nem találja el. „Utolsó itélet"-e mintául szolgált Signorelli Lukácsnak, midőn ez Orvieto egyházában ugyanazt ecsetelé, valamint Michelangelo e tárgyu hirneves sixtinai festményének.

A florenczi kereskedők testülete az Or San Michele templomot, olly nagyszerüen diszesittette fel, hogy később fejedelmek nem valának képesek vele a versenyt kiállani; és del Ghiberti Mátén kivül Arezzó Miklós kitünő müvekkel gazdagitá azt, ki honában gyönyörü dombormüben a szent Szüzet vevé le, a mint palástja alá gyüjti a szegényeket, melly jelenet akkorban igen gyakran előfordul. Orcagna készité bele a szentségházat, melly e századnak remekmüve; egy másik nagyszerü 1492-ből a sienai dómban vagyon Pietro del Vecchietta Lőrincztől.

Pisai János, az általunk már a mult korszakban felhozott Miklósnak fia, folytatá a szobrászatot s a sienai Ágoston és Agnolo társaságában faragá Torlato Guido páratlan szépségü sirboltját (1330), hozzá egy, a boldogult tetteit elbeszélő tizenkét eseménynyel körülirt urnát. Szintén közülök valamellyikének tulajdonittatik a bolognai San Francesco egyházának történelmi tényekkel egészen beirt gyönyörü asztala; nem különben a paviai székesegyházban kétszáz kilenczven képpel diszeskedő Arca di sant'Agostino. Pisai Ugolini András, János felügyelete alatt kezdé meg müvészetét, de csak-

[1]) A festmények alá *szobrásznak*, a szobrok alá *festésznek* irta magát.

hámar Florenczben alkalmaztatván, ékesité azon dóm homlokzatát, melly utóbb leromboltatván, nem maradt belőle egyéb nehány, a tornyon levő dombormünél s a Szent János kapuzatánál, melly később a Ghibertié mellett elenyészett; hibásan neki szokták tulajdonitani még pistojai Cino siremlékét és a Bigallo (most árvaház) oltárán lévő remek szobrát [1]).

Pisából jöve továbbá Milanóba Balducci János, ki a brerai egyház nyomorult kapuját s a Sant Eustorgióban Péter Mártyr siremlékét készité, carrarai márványból nyolcz dombormüvel s különféle szobrokkal, mellyek egy, Krisztus és más szentek képeivel diszitett gulában végződő ravatalt tartanak és annak ékitéseül szolgálnak; ezen mü ámbár alább áll Pisa és Siena hasonemlékeinél és szent Domonkos koporsójánál, fenségre nézve azonban velök bátran mérközik.

Ezek után világos, miszerint a boldog Toscanatól a müvészetekbeni első rangot elvitatni nem lehet. Mindazonáltal Velencze is sok müvet adott e kornak; illyenek különösen ama szobrok, mellyeket 1393 Massegnei Jakab és Péter Pál, Szent Márk absisa főgerendájára (architrav) helyeztek; a dogei palota oszlopfejei, mellyek valószinüleg a nemes lelkü Calendario Fülöpnek, a legkifejlettebb szobrászat által sem felülmulható müve [2]), s mellyek egy, a toscanaitól különböző oskolára mutatnak. Az Emilia kápolna Muranóban elegendő arra, hogy bergamói Vilmos a jelesek közé számittassék. Leopardi Sándor kitünő épitész és szobrásztól vannak Vendramin András sirja a serviták templomában, ékesitve a legszebb dombormüvekkel, Coleone fenséges emléke a San-Gianni és Poloban, s Szent Márk piaczán a bronzoszlopok. Bregnoi Rizzo Antaltól vagyon a Fráriban (ferenczesek egyházában) Tron dogénak emléke, nem mondhatni, hogy valami pazar fénynyel kiállitva; aztán Ádám és Éva a doge-palotában (palazzo ducale) közel az óriás lépcsőkhez, mellyeket szintén ő épitett, valamint e palota benső részeit s talán

---

[1]) **Cicognara**, *Storia della scoltura dal suo risorgimento in Italia fino al secolo XIX.* Velencze 1812—1818.

[2]) Magának a palotának épitőmestere nem Calendario, hanem Baseggio Péter; sem a homlokzat sem az óriás lépcsők (scala de' Giganti) nem Bregnóé, mint a hagyomány akarná, hanem Rizzó Antalé, hacsak ezen férfi még Bregno melléknévvel is nem nevezteték. Bon Bertalan az 1443-ban emelt della Carta kapuzat s oszlopfők szerzője különböző személy Buonótól, ki a régi Procuratiák épitését s szent Márk tornyát vezeté. Mindez a legujabb okmányok nyomán fedeztetek fel.

a külsőt is a csatorna felé. Lombardo Péter s utódai nagyszerüen működtek Velenczében ugy a szobrászat, mint az épitészet mezején, Zeno emléke a San Marcoban, a Vendramin palota, a doge-palotának Szent Márk felöli oldala, az ő müveik, mind meg annyi „példája az arany és ékes rendnek.“ Lombardo Mártontól legyen elég csak a Szent Márk legszebb benyomásu oskoláját érintenünk. Scarpagninótól származnak a régi épületek a Rialto mellett s a San Rocco bámulandó homlokzata.

Nápolyban oskolát alapitának a pisai müvészek, melly nagyobb virágzásnak indult Masuccio alatt, ki Rómában végezvén tanulmányait, Pisai Miklós és János munkája befejezését a székesegyháznál s Minutoli s Caraccioli kápolnáknál magára vállalta. Ezt fölülmulá egy másik Masuccio, ki a Santa Chiara, San Giovanni templomokat Carbonarában, s másokat javitott, Austriai Katalin sirját készité, nem különben Mária Robert anyja királynéjét San Lorenzo oltára megett, Calabriai Károlyét Szent Klára oldalkarzatán; és Robert királyét, melly legremekebb; azonban mind sokféle izlésnek vegyitéke [1]). Ciccione András László sirját készité Carbonara Szent János templomában, ki szintén igen sokat bibelödik a kicsinységekkel, bonyolodott, kuszált ékitményei s alakjai a XIV-ik századnak dicséretére válnának, de neki nem. Ha nem jobb, legalább érdekesebb más siremlék a Caracciolo kápolnában (nem a Caraccioli-Rossi-kében, melly a XVI-ik századból való), mellyben Silla és Gianotto milanói müvészek által faragott oszlopékitmények s azon kor ruházatát viselő szobrok léteznek [2]).

Nem hagyhatjuk emlités nélkül Aquinoi szent Tamás szent Domonkos templomában lévő szerény kápolnáját, melly azonban pipernoi Bambocci Antal szerzeményeivel túlterhelve vagyon; nem továbbá I. Ferdinand megrendeléséből Castelnuovohoz Monacus Vilmos

---

[1]) A müvészet eredetét Nápolyban Dominichi Bernárd mesékkel homályositá el „*Vite de' pittori, scultori e architetti napolitani*“ munkájában, mellyet Lanzi folytatott. Sok hibáját ki akará igazitani a porosz Schulz Wilmos Henrik, ki évek hosszu során át déli Olaszország müvészeti történetén dolgozott; de meghalt hirtelen. A második Masuccio talán el fog tünni a köyetkező történeti könyvekből. Lásd *Discorso su' monumenti patrj dell' architetto Luigi Catalani*; Nápoly 1842.

[2]) Egy más, eddig ösmeretlen milánói festészt mutat be nekünk a carbonarai szent János ezen feliratu festménye *Leonardus Bisucio de Mediolano hanc capellam et hoc sepulchrum pinxit.* E festmények egész mostanig Cola Januárnak és Stefanonenak tulajdonittattak.

által készitett bronz kapuzatot, mely különben magánál az ivezetnél sokkal hátrább áll, jóllehet ennél húsz évvel későbbi.

Lombardia igen sok művészt szült, kik semmi más mint Lombardok név alatt ösmeretesek, s kiknek neveit a hazai gondatlanság veszni hagyá. A majlandi dóm s a páviai karthausi egyház számos szobra valószinüleg az ő kezeik müve, kivált ez utóbbi homlokzatát 1473-tól kezdve negyvennégy emlék, jeles személyeket ábrázoló hatvan mellszobor, ezenfelül sok dombor- és vésmű ékiti. Fusina András, Solaro Kristóf, Busti Ágoston, Gian Giacomo della Porta hires szobrászok, főkép pedig Agrato Márk, kitől vagyon szent Bertalan a milánói dómban; olly szobor az, melly általános csodálat tárgya, de nem eszményi szépségü, ugyanis egy nyúzottat állit elő, ki tulajdon börét redőkbe hajtogatja. Mi ennél többre becsüljük Tradate Jacobin vésője alól kikerült V. Mártont.

A lombardiak az ékitményi mesterséget igen messze vitték; luganói Pedone Gáspár és Kristóf sokat dolgoztak Cremonában, és a dei Miracoli egyház tornáczán Bresciában. A Rodarik legfinomabb müveket és belső szobrokat hoztak létre a cómói dómban, s nyilván a luganói félcathedrálisban is; még sem emliti őket senki. Mint már mondók, Velenczében a lombardiaktól sok épület és müemlék vagyon. Más, Como és Lugano környékbeli szobrászokat és épitészeket a történelem egyedül Bregni, Campioni és hasonló születéshelyi nevekkel érint. A campionei Bonin készité Cansignorio mausoleumát, melly a góth müvek egyik legszebbike, hat homlokzattal, gyönyörü oszlopokkal s legékesebb vas-zározattal.

A müvészet különös lendületet nyert, midőn a flórenczieknek szent János Baptisteriumát egy más bronz kapuzattal feldiszesiteni elhatározták, melly a Giottótól tervezett s Pisai András által készitettnek méltó társa lenne. A pályázaton megjelentek Brunelleschi, sienai Quercia Jakab és más négy, kik közül Ghiberti Lőrincz nyert elsőséget. S ő meg is érdemlé, mivel a régieket tanulmányozván, fölülhaladá valamennyit vonalas és légi megvilágitás kiszámitásában, ezenkivül fő szorgalmát a festészetre forditván, megkisérlé ennek hatását a tömörmüvekre is átvinni: miben ha nem is mindenkor, gyakran igen szerencsés volt mind a tárgyak megválasztásában és összeállitásában, mind a kivitelben. Ily modoru a régiek előtt szokatlan vésmüben Santa Maria del Fiore egyházában San Zanobius sirján számos alakot állitott össze.

Donatello.

Hasonló hatás után vágyott a flórenczi Donatello (1383—1466)

mint ez különösen a Monte Oliveto (olajfákhegye) nápolyi egyházában a pásztorok imádásán látható. De megszeretve a valót a boncztan szerint az izom erőre törekedett, ugy hogy még Michelangelo bámulatát is felébreszté. Ez irányban készite egy feszületet, s Brunelleschi a helyett hogy megdicsérte volna, mondá neki, miszerint hordárt csinált; s ő maga dolgozá ki azt, melly a Santa Maria Novella templomban áll, mit Donatello megpillantván felkiálta, — „Te tudsz Krisztusokat faragni, én parasztokat.“ Ezentúl nagyobb gondot forditott a kifejezésre, mint ezt Magdolna, szent János, jóllehet kissé száraz és kiaszott képeik, nem különben az Or San Michele egyházban szent György, szent Zucco a tornyon és Judit mutatják. Ügyes tapintattal birt mindenkor abban, hogy a szobrokat legeltalálóbb magasságba tudta helyezni. Domborművei közől felemlitjük Krisztus levételét a keresztről San Lorenzóban, továbbá azokat mellyek Padua védszentje egyházában s a Brancacci család nápolyi kápolnájában találtatnak; különösen kitünők gyermek ábrázolatai. Gattamelatája lóháton Páduában az ujabb idők első lovas szobra; melly szokás később terjedni kezdett; igy állittatott elő Estei Miklós Ferrarában faragva 1445-ben Baroncelli Miklós, Brunelleschi tanitványa által; és Coleone Velenczében 1479-ben, mintázva Verocchio András, öntve Leopardi Sándor által, ki egyszersmind gyönyörü talapzatot adott neki.

Donatello nyomain haladtak Rosellini Antal és Bernárd; Settignanoi Dezső, kitől vagyon Marzuppini sirja Flórencz Santa-Croce egyházában; Michelozzo, ki Milánóban a Bossi uton Cosmo által emeltetett palotát ékesité. Civitali Mátétól csodáltatnak Luccában szent Sebestyén, szent Regulusnak oltára szoborral és tökéletes kivitelü, kortársait tulszárnyaló izlésben készitett dombormüvekkel, nocetói Péter, V. Miklós pápa titkárának sirja nagyszerü szerkezetével s teljes ékitményeivel. Elragadó nyolczszögü kápolnája, mellyben sz. Voltus nyugszik, tizenhat évvel előzte meg Bramantének a San Pietro Montorio egyházban levő bámult illynemü templomkáját. Civitali más müvekkel gazdagitá Genuát [1]).

A Santa Maria del Fiore egyházán a Cocomeroval szemközt csodáltatik egy, 1421-ből való Assunta (Mária mennybemenetele) egy mandolafa és angyalcsoporttal, mit Banco Antal János müvének hisznek. A ki látta az éneklő gyermekkart a flórenczi képtárban, nem

[1]) Civitali és a tévesen neki tulajdonitott művekről és e család fölötte elágazó tagjairól lásd *Memorie lucchesi* VIII. köt. 57 és követk. lap. valamint Mazzarosa marquis két felolvasását.

haboz egy perczig sem Robbia Lukácsot első rangú művésznek tekinteni. Mondják, hogy ő találta volna fel az égetett föld üvegesitését, melly nemben egész Toscana bámulandó mintákat nyújt, s a legjobb bak a pistojai kórházon találtatnak [1]).

A szobrászati izlést terjeszté Quercia Jakab, ki ékesité Sienát, Luccát és Bolognában San Petroniót. Majano Juliantól szent Borbála templomában Nápolyban vagyon egy dúsan öltözött Madonna, melly különösen azért nevezetes, mivel akkor rendesen evvel ellenkező hibás modort követtek; fivére Benedek segité őt, ki rakott faműveket készite s a Monte Olivetói Annunziátán a gömb ugyan e városban tőle ered. Pullajuolo Antal festő s aranyműves volt egyszersmind, kinek rajzai élénkek s biztosak, mélyen tanulmányozá a boncztant, innét életet s erőt tuda önteni képeibe, mint ez a Vaticánban VIII. Ince és IV. Sixtus sirjain látható, amazé inkább egyszerü, emezé pedig kissé keresett.

Aretini Péter és Pál, kiket rajzban a sienai Angelo és Ágoston oktattak, készitek az első nagyszerű ciselirműveket s egy arezzoi pap számára olly nagy czüstfőt alakitottak mint maga az élőé (1346). Cione állitá össze szent János oltárát Florenczben tiszta ezüstből, sok érdekes egy ezüst lemezre féldomboru alakban vésett történeti képekkel, mellyet később Finiguerra, Pollajuolo s mások diszesitettek. Ugolin még előtte fejezte be az orvietói szent Corporale hatszáz obon sulyu kecses zománcz festményekkel ékitett ereklyetartóját, melly az aranyművesség legbecsesebb emléke. Igen nevezetes végre szent Jakab oltára a pistojai székes-egyházban, mellyen sokan dolgoztak 1314 és 1466 között.

Verocchio András behozá a szokást az emberi tagokat és természeti tárgyakat az élet után hűn előállitani, s a régiség tanulmányát a természet utánzásával egyesité. Mint mondják, Ghibertivel nem dolgozott a Baptisterium kapuzatán; de az ő remekművei következők: Amor, a régi palota kútjánál, amint a delfint ölelgeti; Medici Cosmos fiainak, Jánosnak és Péternek sirja a San Lorenzóban, melly dús ékitményü s hajlékony öntött virágmüvezettel diszeskedik. Perugino Péter, Rustici Ferencz s Leonardo da Vinci az ő növendékei. Mino da Fiesole, Fiesole szülővárosa dómjában egy kimondhatlan kedves oltárkán kivül készité Salutato Lénárd püspök fejét, melly úgy szólván valóságos bőr és hús; aztán a florenczi apátságban Hugo marquis emlékét, mellyet az egészből sugárzó élénkségen kivül gyönyörü angyalkák s

[1]) Ha mégis az ő készitménye azok.

egy szép Madonna emelnek, daczára a mellékalakokon észrevehető némi szárazságnak. Ferrucci András polgártársa vetélykedék vele.

Hogy a faragászat előhaladását kisérhessük, legbiztosabb emlékek a mausoleumok, ugymint mellyek művészileg épittettek talapzat s homlokzattal, a halott ki van teritve, fölötte gazdagon ékitett, néha domborműben kidolgozott angyalok tartják a szemfödelet, legfölül vannak pedig Madonna és szentek. Nincs egyház, melly nem birna illyenekkel, s az elősoroltakon kivül nevezetesek: Coleone sirja Bergamóban páviai Amádé Antaltól, Consalvi bibornoké Santa Maria Maggioreban és VIII. Bonifáczé Cosmate Jánostól; Veronában a San Fermo egyházban a Torrianik mausoleuma Ricci Andrástól, ki a paduai szent Justina templomát épité, s ugyanitt szent Antal tiszteletére bronz kandelabert készite, mellyen tiz évig dolgozék s melly ékes egyszerü s e nemben páratlan kincsü fenséges mü.

Festészet.

Ha a mult korszakban a szobrászat jóval megelőzé a festészetet, most ez sokkal gyorsabb léptekkel halada kifejlése felé, minél fogva mondja Rosini, hogy „nagyobb távolság vagyon a görögök nyers festményeitől Masaccio történeti mintáiig, mint emezektől Rafael remekeiig.“ A külföld szolgai utánzásán túladott vespignanói Bondone Giotto (1265—1336.), ki az apai nyájat őrizvén, le-lerajzolgatá a kecskéket, s ekként gyakorolá magát a tárgyak természet szerinti levételében; Cimabue őt a homályból kiemelé s a festészetben oktatá, ki is csakhamar kitünt a kellemes s átlátszó szinezésben, szerzeményei jó elhelyezésében, tökéletes alakitás s természetes kifejezésben; de egyszersmind talán az antik márvány szobrok tanulmányából némi merevséget sajátita el, kivált a végtagok ábrázolásánál.

Első vagy első müvei közöl valók Dante, Brunetto, Corso Donati s más jeles florenczieк arczképei a Bargello kápolnában; s végre a kereskedelmi teremben, „sajátságos s igen hü eltalálással festé le a sokak által rabolt községet, rettentésül a népnek“ (Vasari). Illy honfiui eszméket kelle szivnia Dante barátságából, s miként emez, ő is bejárá mint valami sétáló oskola Itáliát. VIII. Bonifácz megbizá őt különféle munkával, és Szent Péternek vaticani basilikája csarnokában való hajója rajzáért, melly mozaik alakban Cavallini Péter vezetése alatt fejeztetett be, a pápától kétezerkétszáz arany forintot kapott [1]); festé frescoképekkel a Laterani Szent János ó-csarnoka belsejét; Páduában a Scrovegnok góth kapolnácskájában,

[1]) Lásd *Sacre grotte vaticane*, cap. V.

a régi Arena helyén kedves alakitásban ecsetelé szüz Mária életét; ezenkivül a végitéletet s a bünök s erények inkább jól kigondolt, mint jól kivitt jelképes ábráit; festményeit a nápolyi Santa Chiaraban egy barbár finomságu kor, hogy az egyháznak nagyobb világosságot kölcsönözzön, befehéritette. Több mint husz városban hagyott müveket s mintaképeket, leginkább Florenczben, s mintegy valamennyiek koronáját képezi Szüz Mária koronázása a Santa Croce templomban.

Mint más kortársai épitészettel is foglalkozott; s nincs torony, melly a florenczi székesegyházhoz általa emeltet fölülmulná; erős, mint a millyen szilárdságot csak ily munka megkiván; négyszög alaku szélessége negyvenhárom, magassága kétszázötvenkét lábnyi, öt emeletes, szegélyekkel, szobrokkal, fülkékkel, ablakokkal, mind különféle szint játszó márványból, diszesitve. Szándékozék föléje még egy magas pyramist helyezni, melly csodálatos látványt nyujtott volna [1]).

Tanitványai különös szorgalommal tanulmányozák a szineket ugy annyira, hogy tulságos feszt vőnek fel: de mi megitéltetésöket illeti, a rendszeres kritika majd ócsárolja, majd dicséri őket a szerint, amint bennök vagy az antik csin utánzását, vagy a keresztény érzelem ihlettségét szemléli. Giotto István, a fentebbinek unokája, megjavitá a láttávolt (perspective) s megkisérlé a röviditéseket; ő nevelé Giottinót, ki a kifejezés komolysága s a szinek egysége által fölülhaladá a korábbiakat, s talán csak a halál gátolta meg abban, hogy nagyatyját elérje. Gaddi Taddé, huszonnégy éven át dolgozván Giotto mellett, evvel a Santa Maria Novella nagy kápolnájánál vetélykedék; ő itt a vallásnak sz. Domonkos és Tamás általi diadalát ecsetelé, melly müködése teljes czélzásokkal, életképekkel s nagyszerü gondolatokkal.

Ugyanitt versenyezve müködék vele még a sienai Martino Memmi Simon, ki a legkellemesb szinezéssel a leglelkesebb darabokat s kifejezésteli képeket készité, s kit Petrarca kedvese Laura lefestéséért halhatlanitott; kisfestményekkel kidiszite egy Virgilt is, melly a milanói Ambrusi könyvtárban őriztetik. Olaszhon több városában feste, s Avignonban a pápák számára: igy a két toscanai oskola bátran előretörve, magához ragadá az olasz müvészetek, a

[1]) V. Károly azon, olly sokat ismételt mottója, miszerint azt üvegharang alá kellene helyezni, valóban reá nézve igen rosz itélet lenne, ha az egy meggondolatlan kijtés tulajdonságát nem hordaná magán.

szép izlés, a természetes, hű kifejezés dicsőségét; a florenczi ugyan több tudománynyal, elmésséggel s bőséggel, a sienai pedig inkább érzelem-mélységgel. A Lorenzettik, különösen Ambrus a kecses szerkezettel erős szinezést tudtak párositani; Berna ügyes volt az állatok rajzolásában; di Vanni András nem hagyott fel a müvészettel még akkor sem, midőn magas hivatalokkal lőn elfoglalva; Duccio után kitünő képek maradtak fel a sienai dómban; Fredói di Bartolo Tádé átmenetet képez ezen s a perugiai oskola között, nem annyira a külső csín s pontosság után, mint inkább a festészet szellemébe hatni iparkodván. A rettenetes mirigy felkölté a vallásos eszméket, melyeket egy, itt alapitott festészeti akadémia hűn ápolni igyekezett.

Casentinói Jakab Florenczben a San Luca akadémiában szintén egyesité a müvészeket. Assisi örökös verseny helye vala a festőknek, nem különben Subiaco, Montecassino s más kolostorok. A pisai temetőben Orcagnával versenyeztek Memmi István és Simon, Lorenzetto Péter, Spinello Antal, amaz aretini, ez velenczei, s a különczségei által hiressé vált Bufalmacco Bonamico müvészek. Növekedett a családi kápolnák megbocsátható hiusága, mellyeket a legkitünőbb ecsetek s vésők ékitettek [1]); végre a magán házakban is megszerették a festett szobákat, székeket s ágyakat.

Kisfestészet.

A kisfestészet (miniaturen) müvészete tiszteletben tartaték, de agubiói Oderisi szerzetestől s ama bolognai Francótól, kinek lapjai az előbbiéinél is elragadóbbak [2]), nem maradt fen semmi. Sienában a delle Riformagioni archivumban bámulandó miniatur-festmények léteznek a XIV. századból, kitünőek főleg Sozzo Miklóséi; van továbbá ugyanott nehány karkönyv; őriztetnek illyenek Montecassi-

---

[1]) Különösen bámulatra méltók Florenczben a Baroncellik, a Rinuccinik kápolnája a Santa Croce-ben, aztán a Santa Maria Novellában, a Strozziak és nel Carmine-ben a Brancacciké.

[2]) . . . . Non se' tu Oderisi,
L'onor d'Agubio, e l'onor di quell arte
Che alluminare è chiamata in Parisi?
„Frate (diss'egli), piú ridon le carte
Che pennelleggia Franco bolognese:
L'onor è tutto suo, e mio in parte."

(Nem Oderisi vagy te Augubium disze, disze azon müvészetnek, melly hivatva vagyon Párizsra fényt árasztani?

Barátom (mond az), sokkal ragyogóbbak a bolognai Franco által ecsetelt lapok, övé az egész dicsőség, enyém csak egy kis része.) **Dante** *Purg.* XI.

nóban és Ferrarában ; egy igen értékes a Laurenziana könyvtárban. ez azon sokból való, mellyek a degli Angeli camalduliak birtokában valának s mellyek közt a florenczi don Silvestro keze által csoportoltak legikább kitüntek. Frà Lorenzo degli Angeli kezét, ki egy miniatur oskola feje volt, szerzetestársai mint ereklyét őrizték. Gherard és Atavante florenczieket Magyarhonba hivattak Corvin Mátyás codexei szépitésére. Toursi Fouquet Mastro János, XI. Lajos udvari festője, legkedvesebb miniatur-képeket alkota, a miket csak valaha látni lehet, ezek most Frankfurtban Brentanónál vannak. Hires még Cà Grimáni Breviáriuma, melly a velenczei Szent-Márk könyvtárban őriztetik; s melly három igen nevezetes flamandi u. m. Kemmelin János, Gandi Gherard (Van der Meire) s antwerpi Livien (di Mitte?) miniatur-festő képeit foglalja magában.

A müvészetek története irójának nagy figyelmet kell forditania e nemü festményekre, mellyeknél kevés az utánzás, de annál elevenebb a vallásos ihlettség. Illy müvek által fejlödék ki a boldog fiesolei Angelico János (1387—1455), ki valahányszor Krisztust festé, könyekben tört ki. Első miniatur-festményeit mindig a legszorgalmasabban dolgozván ki, megszoká a természet hü utánzását, s az ember belsejét áttanulmányozván annak cselekedetei s körülményeivel legmegegyezőbb változatosságot s arczulatot tudott adni, és jóllehet, mi a gépies részt illeti, Masaccióval nem mérközhetik, fejeinek kelleme szerelemre gyujt; és szentei még a keresztvértanusága közt is megtartják ama méltóságos békét, mellyet a világ el nem rabolhat. Szent Márk conventjét feldiszitvén fresco képekkel, önnönmagát szárnyalja tul Szent István és Szent Lörincz történetével a Vaticánban, melly müveiért a pápa florenczi érsekséggel kinálja meg. ő nem fogadja el, hanem folytatja szegénységét a conventben.

Ezek az érzelemre, mások ugy a szobrászatban mint a festészetben a müvészi, boncztani s természetes előállitásra fekteték a fősulyt. Uccello (madár) Pál (—1432), kit az állatok rajzolásábani ügyessége miatt neveztek el igy, azon volt, hogy a láttávol olly pontját fedezze fel, hogy minden helyen jól lássék a kép, s rövidítésecket használt, miknek elérését minden müvészi érdemnél többre becsülé: legjelentékenyebb müvei a Santa Maria Novella kolostorban vannak. Nagyobb tehetséggel s szerencsésebb müértéssel birt valdelsai Panicale Matolino (1415), kár hogy harminczhat éves korában már sirba szállt. Ő az alakok méltósága, lágysága s redőzetében, miket Ghibertitől tanult, Giottót is fölülmulá, s maga után Masacciónak nevezett Guidi Tamásban olly tanitványt hagyott, ki az

ujabb modor terét megnyitja képeinek gyönyörü állása, élénk mozdulatai, szerencsés félhomályu árnyalatai, emelkedettsége s kerekdedsége által. A karmelitáknál a Brancaccik kápolnája képeitől, melyeket mestere kezdett meg, föllelkesülve, és Ghiberti s Brunelleschi tanácsaival támogatva alkotá ugyanott Olaszhon legnagyobb festészeti emlékét egész Ráfaelig; s ebben a lelki indulatok kifejezése remek példányát teremté, ugy hogy Vasari mondá róla: „az előtte valók festményeknek nevez hetők, de az ő képei elevenek, cselekszenek, mozognak.“ Nem kisebb szépségeket alkota Róma szent Kelemen kápolnájában; a legnagyobb egymásután következő festészeket tanulmányozá, kik elől bizonyára elragadja a pálmát, ha csak olly hirtelen el nem hal.

Nyitva álla tehát a nagyszerü előhaladás utja; a tudomány támogatni kezdé a müvészetet; Brunelleschi mint épitész s mathematicus egyszersmind, meghátározá a láttávol szabályait; az arczok több változatosságot, lágyságot nyerének, s a müvek gondosabb tanulmány mellett szerkeszteténck. Rendesen fára festének, mi végett sürü, igen finomul csiszolható táblák alkalmaztatának; ha a kép nagysága többnek összetételét igénylé, vászonnal vonattak be, melly ismét legfinomabb mázzal vagy aranylemezzel huzatván be, képezé a festmény alapját. Ghirlandajo (1495) fedezé fel az alapláttávolt és mellőzé az aranyozást, helyette tájképeket vagy az ég azurját használván: de legnagyobb előnyt nyujtott a festészetnek az olajfesték találmánya.

Olajfestészet.

Hogy erről a régiek mit sem tudtak, következtetjük Piliniusból, ki róla teljesen hallgat. De a középkorban már ösmeretes volt; és Theophil, a XII. században Lombardiában élő szerzetes (lásd a XII. könyv 463. l.), előadja a szineknek lenmagolajjali vegyitése s azoknak a házak és ajtók festésére használása módját; csakhogy illynemü keverék igen nehezen száradván alkalmazása a szegény szerzetesnek sok bajt okozott. Cennino (1437) festészetröli értekezésében mondja: Megtanitlak fal vagy deszka olajfestésre, miként azt a németek használják“; s leirja mint kell a lenolajt előkésziteni, vele a szineket mérsékelni és festeni.

Mindenki tudja, hogy az olajfestékkel bevont táblát ki kell tenni a napra, vagy sokáig állni hagyni, mig igy megszáradva más szin felvételére alkalmas lesz. S mivel a nemcsebb értelemben vett fesztészetnél a szinek illy összetevése elengedhetlen föltétel, brüggei János (Van Eyck) (1370—1450) a festék tökéletesitéséért méltán dicsértetik, ki a lenolajt dió- vagy mák-olajjal helyettesitvén vagy

száritó anyaggal kevervén, közvetlenül lehete a másik szinezéshez fogni. Ennél fogva az olajfestészet feltalálójának tartaték; s beszélék, miszerint messinai Antal nála időzvén, tőle a titkot ellesé és Olaszhonba visszatérvén, Ruggeri tanitványával közlé, ez pedig a velenczei Domonkossal, ki ismét azt a florenczi Castagno Andrásnak árulván el, ettől hogy „a Toscanában soha nem látott [1])“ s uj festőmesterség birtokában egyedül maradjon, meggyilkoltatott.

Flandriai oskola.

A flandriai oskola mikor vevé kezdetét, nem tudatik; de hogy Van Eyck János és testvére Hubert a jó festők közé soroztassanak, maga a gandi „bárányka imádása“ elégséges. Van der Goes Hugo legnevezetesebb sarjadéka ez oskolának, melly Messis Quintinnel záródik be, 1529-ben, kinek tanitványai Olaszhonba jövén s Michelangelót csodálván, megfeledkezének az eredeti müvek készitéséről s a szinezést és rajzot a tulságig vivék. A florenczi kereskedők Brüggeből egyébb árukkal képeket is hordának; ezek közől különös említést érdemel az, mellyet Portinari a Santa Maria la Nuova számára hozott, s melly Hugo müvének állittatik.

Igen kivánatos lett volna, ha az olaszok a hollandi képekből megtanulják vala az ő gyönyörü szerzeményeiktől el nem választani a mellékesek körüli gondosságot.

Mindazáltal e nélkül is a flórenczi iskola óriásilag emelkedett. Benozzo Gozzoli, a boldog Angelico nevendéke, a legtermékenyebb képzelemmel mestere mély érzelmeit s Masaccio finomságát egyesité: a pisai temetőben huszonnégy nagy eseményt feste le a legdusabb változatossággal; dolgozék továbbá Montefalcóban s San Geminianóban. Frà Lippi Fülöp (1412—69) az alakokra nézve nem áll alább Masacciónál, a tájképekben fölülmúlja s a spoletói templomban mérközik vele. Élete regényes: nyolczadik évében szerzetessé lesz, megszökik a conventből; a berbérek rabszolgaságába esvén, az által, hogy urát arczképezi, visszanyeri szabadságát; hazatérvén a szent Margit apácza zárdában fest s innét egyet elrabolván vele fiut nemz, kire nevét s müvészetét hagyja. E viharok nem engedék, hogy a müvészet legfőbb magaslatára eljusson.

Disze ezen iskolának Roselli Cosmus (1456), ki Ghirlandajo, Signorelli Lukács és Fülöp szerzetessel a Sixtina négy falfestményét

[1]) Vasari. — Cicognara, III. k. 2 fej. és Tambroni Cennino kiadásában erősitik, miszerint az olaszoknak már Van Eyck előtt valának olajfestményeik.

készité, de kitünőbbek még a flórenczi Ambrus egyházban levő valóban rafaeli csoportozatai, mellyeken azonban némi csekély eltérés a szép izléstől vehető észre.

A régiség tanulmánya felélesztetvén a müvészetben ugy mint a tudományokban, a festők inkább az alaki tökélyt mint a kifejezést keresék, inkább ügyességöket akarák kimutatni, mint a gondolatot megtestesiteni. Továbbá magányosok házaik ékesitéseül, a Medicik palotáik számára, mythologicus tárgyakat vagy természeti jeleneteket óhajtottak, a müvészek ezekkel foglalták el magukat, s idegenek lőnek ama mély s vallásos érzelmek terén, melly eddig legfőbb dicsőségöket képezé.

E közben számos iskola keletkezék. Milanói János, kinek Flórenczben gyönyörü festményei vannak, és Edesia Andrin Lombardiában Giotto modorát terjeszték, hol Foppa, Crivelli, monzai Nolfo, Borgognone, Boltraffio virágzának. Genuában 1451-ig nincs semmi, ugy szintén Piemontban sem 1488-ig. Ferrara Galeazzo Galassival, az igen lágy és változatos Antonióval, Vaccarini s többekkel dicsekszik. Bologna Francon kivül Zoppo Márkot, a „feszületek“ Simonját, a „Madonnák“ Dalmasio Lippóját, — igy neveztetvén azon tárgyaktól mellyekkel foglalkozának — s Davanzi Jakabot ünnepli, ki a festéshez böjttel és szent áldozással készüle. Csaknem mindig Madonnákat feste a jó, közönségesen Franciának hivott Raibolini Ferencz is, ki miután negyven évig a disz- s éremmü asztalnál üle, fogott a festészethez s a bolognaiak bámulat tárgya lőn, mig Ráfael szent Caeciliáját meg nem pillanták. Hogy e miatti irigységből halt volna meg, rágalom, tiz évvel élvén még túl Ráfaelt. Kétszázra ment tanitványai száma, kik között Costa Lőrincz szinezésének élénksége s gazdagsága által nevet vivott ki magának.

A nápolyi Maestro Simone, Tesauro tanitványa, alig hogy észrevevé Giottót, utána indult s terjeszté mindenfelé oskoláját, de tőle nincsen egyetlen bizonyos müvünk sem. Salario Antal civita-i (az Abruzzókban) vagy igazabban velenczei származásu (— 1455), kit Zinganónak is neveztek, Colantonio festő [1]) leányától elbájolva, hogy őt nőül nyerhesse, fazekas mesterségét festészettel cserélé fel, s a mint a San Severino zárdában szent Benedek története bizonyitja, a friss szinezés és természethü csoportozásban igen kitünő lőn. Más ezen iskolához tartozók bizonytalanok s kevesb figyelmet érdemelnek.

A római államokban Borgo Sansepolcrói Francesca Péter hona,

[1]) Két Colantonio fordul elő.

aztán Feltre és Ferrara urai számára, kellemmel, egyszerüséggel s nehéz röviditésekkel feste; a mennyiségtant jól érté s ő volt az első, ki a posztóval bevont agyagminták használatát behozta a redők s mélyedések előállitására. Fabrian Gentilis a boldog Angelicótól tulajdonitá el ama neki sajátságos édes, nyugodt és áhitatos modort; s a velenczei iskola felélesztésének dicsősége őt illeti.

Velenczében későn ébredt fel a nemzeti müvészet, daczára annak, hogy itt folyton görög mesterek dolgozának és nem ritkák valának a keletről szállitott müvek: uj bizonyitvány ez arra, milly keveset tőnek a görögök a festészet felelevenitését illetőleg. A VI. században egy bizanczi gyarmat telepedék meg, melly Grado és Torcello egyházait mozaikokkal ékesité; egy illyen sokkal jelesebbet hivott meg 1000-ben Orseolo doge szent Márk feldiszitésére; Konstantinápoly bevétele után pedig Velencze megtelt bizanczi müvészekkel, kik onnét többé ki nem mozdultak. Szent Márk mozaik müvei sorában, némellyek ha görög kézből erednek is, sok nemzetinek látszik: mindazáltal eredeti festmények velenczei Paolóig és Lorenzóig nincsenek; a következőkben, millyenek a páduai Antal János, Semitecolo, Guariento, Giusto, l' Alighieri s más magából a városból vagy a velenczei tartományból kivált Páduából valók, igen is érzik Giotto befolyása.

A két Bellini.

Gentile di Fabriano nevendéke, Bellini Jakab, két fiában megörökité nevét. Ezek, ugymint János és Gentilis hazájoktól megbizatván, hogy ennek eseményeit a dogei palota tizennégy osztályzatában előállitsák, nagy hasznát vevék a Velenczében sokat foglalkozott három müvész, ugymint Fabriano, Van Eyck és ennek tanitványa, százada legkedvesebb festője, Hemmelinck elveinek. Negri Ferencz Loredano Lénárd dógéhoz arról irván, mi emeli a kormány dicsőségét, mondá, miszerint a velenczei tanács büszke lehet e testvérekre mint a természet hü másitóira, kik bámulatosak, egyik az elméleti, másik a gyakorlati téren. Gentilis II. Mahomet által meghivatván, Konstantinápolyba ment (1421—1501). Beszélik, miszerint a sultán, hogy lenyakozott ember tökéletes mintája legyen e festőnek, egy apród fejét vétette. Benne főleg az érzelem kinyomata és a vallásos költészet szerepel [1]) s az antik müvészetet es a láttávolt azokkal egyesithetők-

[1]) Két képe alatt a velenczei akadémiában ez olvasható: *Gentilis Bellinus amore incensus crucis* 1496. — *Gentilis Bellinus pio sanctissimae crucis affectu lubens fecit* 1500. János Madonna képe alá a ferenczesek sekrestyéjében irá:

nek gondolta; mig János (1426—1516) majdnem kizárólag a mysticismus felé hajlott, egyszerü ájtatos képekre a patriciusi családok számára szoritkozván, és a mennyire teheté, minden szenvedélyes szigor s hevesebb kifejezéstől ovakodván. Nem hagyhatjuk emlitetlenül, miként az annyi patriciusi megrendelt tárgy közt egyetlen mythologicus sem találkozik. A festészek épitészek, miniatorok, aranymüvesek valának együtt véve; miért bő gyakorlattal birának s gyönyörü összhangzatba tudák hozni képeiket az egyház szerkezetével, mellynek részére dolgozának, a párkány-kiugrásokkal, mellyeket ékesitének. Mennyit nem vonna le Bellini János képéből, ki azt eltenné szent Zachariás templomából! Ő az első olajfestők közé tartozik, innét festményeinek élénk vidorsága.

A páduai Squarcione Ferenc z (1394) képzettség, láttávol s kifejezésben felülhaladja öket, de mi a szinezést, a kép gyöngédségét, az arczvonások nemességét s a vallásos érzelmeket illeti, náluk alább áll. Tanulmányozá a németeket és görögöket, s ez utóbbiak sok ép majd csonka vagy öszvetört müvét megszemlélte keleten; minél fogva honának kitünő szépségü, rajz, szobor, urna, basrelief gyüjteménynyel kedveskedék és nagyban elősegité az ókor cultusának a keresztény hagyományok helyébei lépését, támogattatván ebben az egyetemi tanárok által is. Ez irány Mantegna Andrásban (1430—1506), kit tanitványának s fiának fogadott, már gyümölcsözött, de meggyülölé őt a mint észrevevé, hogy Bellinihez pártol. Mantegna, ki a régiek lelketlen utánzásához nem gyéren érzelmet s költészetet tuda kötni, Mantuában oskolát nyita, hova öt III. Gonzaga Lajos Caesar diadalmenetének lerajzolása végett hivá, melly metszetekben elterjedvén, leghiresebb müve lőn. Squarcionetól ered a vonalas láttávol izlésének megkedvelése; ő a vonalaknak a látponttali kurtitott összehozásában valamennyi kortársát fölülmulá; s a Meghalt Krisztus a milánoi brerai képtárban e mesterség tetőpontját éré el. Az Uccello Pál által a páduai Vitalian palotájában félhomályban festett óriásokról bő ismeretekkel irt.

A Velenczében dolgozó német festészek utánzókra találtak. Barberino Jakab még hazájukba is elment öket tanulmányozni s egészen az ő modorukat vette fel; mellyet aztán mint valóban szépet s tisztát a Vivarini családba vitt által.

Janua certa poli duc méntem, dirige vitam,
Quae peragam, commissa tuae sint omnia curae.

Német festészet.

Némethonba jó korán behozatott a festészet a hitküldérek által, kik áhitatos képeket mint a szóbeli oktatás igen hathatós segédeszközét mindenfelé terjeszték. Boroszlóban, szent Erzsébet és szent Borbála egyházaiban legrégibb festményeket mutatnak; még nevezetesebb a bernardinoknál egy, szent Hedvig életéből harminczkét történetet ábrázoló képe; s már 1450-ben vala itt jeles festészeti iskola. Szent Ottó bambergi püspök idejében (— 1139) ékesitteték a heissbronni kolostor, s általán mondható, miszerint minden apátság és monostor szépmüvészeti emlékekkel, kivált üveg-, miniatur-festményekkel, himzésekkel dicsekedhetik. Nürnberg különös érdemmel bir a fa szobrászatban s üveg, tábla, vászon miniatur festőinek egész hosszú sorát mutatja föl. A frankfurti üvegfestmények remekek. IV. Károly Csehországba müvészeket hitt be, hol azok egy testvérületet alakitának. A képletek előszeretete s a részletek iránti hajlam a német iskola jellemző oldala, melly Dürer s Holbeinban tetőpontját éré, honnét azt a reformatio ismét hirtelen lerántá. A legjobb faragászati művek a strassburgi dómban találtatnak, mellyekből az látszik, hogy az itteni mesterek az antik mü töredékek után képezék magukat. Nehány vagyon Steinbach Ervin leányától, Sabinától, valamint a toronyba vésett kisérteti rém is, legkülönczebb ördögi alakokkal s illetlenségekkel. A berni főegyház gyönyörü homlokzata e korból való, s a szobrokon kivül bámulandó festményeket tartalmaz, mellyeket azonban, fájdalom, enyészetnek engedett által a nemkatholikus gondtalanság.

Sokkal hátrább maradának más országok. Franczia ország legrégibb nevezetes szobrászai Claux de Wrene és Claux Sluter (1404) Bátor Fülöp sirját Dijonban s más fáradságos munkákat készitének. Giusto János Toursban e század végén dolgozék, s általános lön a várakozás, hogy VIII. Károlylyal Olaszhonból szebb modor s izlés jöjön által.

De a megujitott épitészet sem lépé át az Alpeseket, mig csak I. Ferencz és II. Henrik Blois és Chambord palotáik és a Louvre szépitéséhez nem fogtak: Német- és Spanyolhonban alig vala nyoma: Angliában Erzsébetig a csúcsos ivezet tartá magát, s az ujjászületési (renaissance) izlés első példányai Oxfordban tüntek fel I. Jakab alatt. A legpompásabb középkori izlésben épült Brüssel városháza 1401-ben, fenséges nyolczszögü toronynyal, melly egészen áttört és merész mü: a homlokzaton egy csarnok tizenkét góth ivezeten tart bizonyos erkélyfélét; negyven ablak néz büszkén két sorjában; egy oszlopos pár-

kányzat koronázza be az épületet; nyolczvan ablaknyilás szakitja meg a meredek tető egyhanguságát. Kedves még a löweni városház is 1448-ból.

Spanyolhonban nem hagyták el a mór izlést, melly a hol csak egy tartomány vallásunknak meg lőn nyerve, székesegyházak emelésénél használtatott; igy épültek 1219-ben az orensei, 1221 a burgosi, 1226 a toledói, 1232 az osmai 1262 a valenzai. A spanyolok arab müvészekkel dolgoztatának; a góth stylt kiváltképen a normannok terjeszték el itt s a templariusok egyházainál alkalmazák; miből aztán a mozarab, arabnémet s különcznél különczebb vegyülékizlések fejlődének ki. Igy a tompa, hegyes és mór ivezet együttvéve szemlélhető az 1180-ban Burgos közelében felállitott Las Huelgas conventjén; s az 1350-ből való toledói zsinagógán egy olly keverék, mellynek mása nincsen. A XIV. században derék épitészek valának Fabia, Franc, Martinez, Alfonso; ezektől vannak Leon, Oviedo, Barcellona, Saragossa, Guadalajara székesegyházai. Elüzetvén a mórok több súlyt fektettetett a román izlésre; s nagyszerü müvek a sevillai székesegyház (1401), mirafloresi convent (1454), Segovia Garral-ja (1457), szent Pál és szent Gergely egyházak Valladolidban (1463—88), s Olozaga János, Egasi Henrik, Lopez Péter, Gainza Márton, Boffy Vilmos, Blas Péter, Arandiai János több szerzeményeik, ide nem számitva a Némethon s Flandriából hivott épitészeket. De Los Reyes szent János temploma, melly Toledóban Ferdinand s Izabella fogadalma folytán emelteték, olasz izlésre kezd mutatni; körös-körül a keresztény foglyoknak a város bevételekor talált lánczai függnek. Magasztos a spanyol temetői (sepulchralis) épitészet, s 1418—1560-ig a leggyönyörübb üvegfestmények készültek valószinüleg idegenek által.

A mult századokban az épitészet képviselt mindent s rajta mint valami egyetemes könyvben fel vala jegyezve minden müvészet. A sajtóban a kifejezés egy uj neme fedeztetvén fel, az épitészet azon modora fölöslegessé vált s elveszté nagyszerü egységét; jöttek napszámosok s mesterek; s egy épitész megbizást s munkát ad különféléknek, kik az ő gondolatát tartoznak létesiteni, megfosztván igy az egész müvet éltető erejétől.

Zárszó.

Kevés éve annak, hogy a csillagászok egy csillagot a hattyu helyzetéből vizsgálva mozdulatlannak tekintének, a mellyről pedig már most be vagyon bizonyitva, miszerint évenként egyenes vonalban öt másodpercznél nagyobb eltérést tesz azaz legalább negyven milliomszor millió mérföldet fut be.

Olvasóim! befejeztük a középkor rajzát: vajjon velünk is ugy van-e ez, ti itéljétek meg. Ki nem annyira a királyok ügyeivel mint a népek érdekeivel gondol, fel kell fognia e kor fontosságát; ki nem csak az öldöklő de a jótékony hősökre is figyel, lehetlen azt a tudatlanság, erőszakoskodás s dulás örökös mezejeként [1]) festenie. Ama zavar mellynél megindultunk, és melly szédelgő szemeink előtt akadályozá a haladás követését s a siker előrelátását, megszünt; a hübériség betölté maga rendeltetését, be a községek; s a felébredés neve alatt egy uj korszak kezdődik, egészen különböző attól, a mellyben az északi betörők Európát megrohanták.

Ezek a római társadalom fölbomlásával egy ujat alkotának, mellyben a családok tulsulylyal birjanak az állam fölött. E családok közt a győzők uralkodói szerepök által különbözteték meg magukat a legyőzöttektől; a leghatalmasbak bizonyos tökéletlen szövetséget alakitának, mellynek alá vala rendelve minden más osztály; következésképen az állami törvények már némi polgári jellemet öltének fel s ezek viszont némi államit, miután az uralom közvetlen kifolyása vala a földbirtoknak. Nemzetiségről szó sem lehete tehát, hanem minden viszony a birtok körül forgott; a városok, a müveltség és cselekvés eme központjai, elveszték befolyásukat, mig a szabad létezés s tisztán emberi tevékenység nem tünt el a nyilvános élet zajongása közt s a nagy államok nem nyelék el a kisebb népeket s az önálló polgárokat.

Csak a polgári hatalomtól független s ennek bukása után is folyton erőteljes ifjuságukban fennmaradó vallási törvények mindinkább s inkább terjeszkedének, s a hübériségtől, melly egyedül a győzők fentartását a leigázottak rovására czélozá, melly a büntetés fokozatait nem a körülmények és szándék, hanem a vétkes rangja szerint mérlegelé, egészen elütő rendszert nyujtának.

A községek szaporiták e családokat, fölvevén kikit kebelökbe azon egyetlen föltét alatt, hogy a városban lakjék; az ipar a mester-

---

[1]) A középkor ostoba barmai. **Botta** a XI. könyv végén.

czéhek és kézmüves testületek által emelkedék: ebből egy közhatalom eszméje majdnem önkényt folyt, s először rendszabályok, aztán törvénykönyvek képződének nem valami bölcselmi elvből, hanem társadalmi viszonyokból meritve. Az egyházi törvényhozás pártolá ez eredményt mint a keresztény világ egyetemes központosításához vezető utat. Később a királyok kiszoritván a hübérurakat, szélesbiték a családot, mignem végre, bizonyos természetes határok közt valamenynyi lakóra karjaikat terjesztek ki.

S most már a nemzetek megtelepedve, rendezve, nevelve, mindegyik egyedisége kifejlődve; népek és kormányok egy központhoz ragaszkodnak, mellőzve, mi igen helyi és részletes vala a társadalomban. Enyésznek Európa ősi intézményei s mig Nagy-Károly után folytatólag minden csak válni akart s önálló lenni, most minden egyesül; nagyszerü birodalmak alakulnak, általánosabb eszmék, messzehatóbb érdekek foglalják el az elméket, több erő s állandóság van a kormányokban. A nemzetek saját jellemet öltenek azon különböző forma szerint, a mellyet csaknem mindegyik a népvándorlás vagy hóditás idejekor felvön s melly a kereszteshadak, lovagiság s községek által módosittaték. Góthok és mozarabok lesznek spanyolokká, s az annyi századokon keresztül saját tüzhelyökön vitt, nem hóditásvágyi de védelmi harcz ezeket komolyakká s büszkékké teszi. Az angolszász és normand elemek Angliábani surlódása, e nemzetnek kormánymodort, nyelvet s jellemet ad, melly még tökéletesebb kinyomatot nyer a franciávali lovagi küzdelemben s a két Rózsa öldöklő veszekedésében. Franczia országban a római polgárisodás a német részt annyira megváltoztatja, hogy a franczia a német ellentétének tekintetik. Ellenben Némethon ama megszámlálhatlan fejedelemségekre oszlik fel, mellyek egymás közt versengve, s egymástól minden egyetértést megtagadva, lerántják azt azon dicső állásról, mellyet a középkorban elfoglalt, s családi gög, udvari cselszövény, kisúri kény bábjává aljasitják.

A keresztes hadak s a lovagkor hatását érzé Észak is, ezek fejlesztek ki igazi eredeti természetességét, gazdagiták Ázsiából hozott ösmeretekkel, Europa nyugati s déli müveltségével. A Hansavárosok szövetségének egyre emelkedő túlsulya megsemmisitéssel fenyegeti a három scandináv hatalmat, mellyek még, mondhatni, távol maradnak az európai rendszertől. Magyar, Cseh, Lengyelország hatalmuk tetőpontjára emelkednek. A mongol hordák kiüzetnek Európából, s az orosz lerázván ezek igáját maga is bámul önerején, mellyet majdan annyi nemzetek leigázásában gyakorlandó vala.

Tamerlan az utolsó, Ázsiából Európa felforgatására kijött meteor; az ő megjelenése megakasztja az ottomán árrohamot, melly Európára nézve, a nemzetiségek nem levén még megszilárdulva, a hübéresek egymásközt örökké viszálkodván, Franczia Angliával, az oroszok a lengyelekkel s mongolokkal verekedvén, halálthozó lehetett volna. A buddhaismus Ázsia központi magaslatairól elterjedve a népek között, azok erkölcseit szeliditi; uj kereskedelmi irány elszoktatja őket a kóborlástól s más életmódot szab nekik; a nyugati határokon felállitott uj államok egy gátfalat képeznek; a barbárok tehát elenyésznek, majd a nyugat polgárisodásába majd a chinaiba olvadva be. Kivévén az oroszt, Európában több barbár nép nincsen; a spanyol hösök hosszu küzdelme véget ér; Magyarország, hogy a törököknek ellenszegülhessen, az európai társadalomhoz alkalmazkodik, s megszünik keleti lenni, német telepeket s olasz miveltséget fogad be olly annyira, hogy Corvin Mátyás alatt nemzeti jellegéből igen sokat vet el.

A musulmanok, kik nagy szerencsétlenségünkre Europa legvirulóbb tájait özönlék el, csak a müveltség legmagasabb fokán álló népekkel összehasonlitva nevezhetők barbároknak, miután ők az arab s perzsa polgárisodás gyümölcseit már élvezék; s a nagy tengeri s kereskedelmi hatalom, miket kifejtének, meg nem engedi, hogy azon népekkel hozassanak párhuzamba, kik régenten a római birodalmat megtámadták. Igaz, miszerint amaz érzéki dölyf, mellyen vallásuk alapszik, visszatartja őket a haladástól; s hogy mint hóditók pusztitottak, embereket örökös rabszolgaságba hurczoltak, s rettentően sarczoltak. E hatalom hirtelen növekvése magyarázza meg a szomszéd népek multját, valamint jelen helyzetét, miután létezésök már biztositva lőn. Oroszországban idegenek uralkodtak: Olaszhon önmagával hasonlott meg; Ausztria csupa terjeszkedési vágyból gyengité a magyart. Ha a musulmanok elfoglalván a Földközi-tenger s az Archipelagus partjait, Lengyel, Magyar s Németországot basaságokra osztják vala, akkor lett volna még csak szük korlátokba szoritva az európai polgárisodás.

Eme betörők elleni ellenállás feléleszti egyszerre a keresztény köztársaságban azon, ha nem is egészen való, legalább fogadalmi egyesülést, melly a keresztes hadak óta feledve lőn. Innét az ausztriai ház hatalma, mert hiszen emez áradatnak szilárd gát vala vetendő, pedig az ő birtokai fekvének az első helyen. Ez örökösévé levén immár a német császárságnak, abba új erőt önt, ugy, hogy Németország visszaszerzi előbbi túlhatalmát. A guelfek és ghibellinek

harczainak fenséges drámája a bajor, cseh és osztrák családok részletes küzdelmeiben vész el; mindazáltal főnökeinek elaljasodása mellett is, minő nagyság e nemzetben! Poroszhonban uj uralmat alapit; a szláv Sléziát németté változtatja; Száz-, Magyar-, Erdélyországban bányákat nyit; a Balti-tengert hajókkal boritja el; a schweizi és hansa-tartományok közt a már törzsi eredetök természetében rejlő társulási szellemet feleleveniti; s a polgárosodást s kereszténységet elviszi a Balti-tenger partjaiig.

Itáliában az ezer apró s a világosság és müveltség terjesztésére olly alkalmas köztársaság egynehánynyá szorul össze, mellyek örökös feszben állanak, nehogy valamellyik túlsúlyra jusson, mig előttök a hatalom, melly mindannyit végeltörléssel fenyegeti. Francziaországban legnevezetesebb tény a királynak a korlátlan hatalom felé folytonos közeledése, segitve majd a főváros kedvező helyzete, majd az állandó katonaság kora megalapitása által. Az utolsó nagyherczegség is gyöngyévé lesz a koronának; s a területi egység szilárd alapon megerösittetvén, maga után vonja a nyelv, törvényhatóság, kormányzat és egyházi hatalom egységét. Az angol nemzet a franczia háboruban kimutatja azon fegyverek erejét, mellyeket a két Rózsa czivódásában önmaga ellen fordit, melly belviszályban az aristocratia elgyengül, a király nyer, és e zürzavar előkészíti VIII. Henriknek az utat mindent önmagában összpontositni, korlatlanul kénye kedve szerint szervezni. Az egyház is veszitvén egyetemes tekintélyéből kénytelen magát földi uralommal ellátni, melly mig politikai hatalmának eddig csak toldaléka volt, most annak lényeges részévé válik.

A nagyobb nemesség függetlenségében mindinkább elbizakodván zsarnokká fajul; innét a viszályok, ellenállások, zavarok; s következőleg a rend, erős kormányok, állandó alkotmányok, fékező tekintély szükségét minél többen jobban s jobban érezni kezdik. E tekintetben a királyok, hogy uralkodhassanak, az egyesülést, a nemesek ellenben a birodalmak feldarabolását akarják; szabadságukért a községek a trón körül csoportosulnak, a nemesek pedig attól elállanak. A löszereknek, mellyek a pórt a hőssel egy vonalba helyezik, feltalálása; a titkos törvényszék, melly a közember tőrével az urat saját kastélyában szúrja le; a községek kiváltságai, a sajtó, melly a közvéleményt teremti, mind meg annyi a régi rend ellen irányzott ostromgép. Francziaországban a Jacquerie, Angliában a Wat-the-Tylerek, Flórenczben a Ciompik, a roueni társak rettenetes tüntetései amaz ellenszegülésnek, melly az eddig uralkodó hatalom ellen mindenfelé képződik. A legelső néprétegből eredt s roppant fontosságuvá kinőtt

törvénytudók osztálya elősegiti e forradalmat. Betetőztetik illy módon a községek müve: a dolgozó nép részesülni akar a birtokos osztály előnyeiben, s biztositani magának fáradalmai hasznának őt megillető részét: kézmüvesek s kereskedők egy földesuroktól független lét után sovárognak; a fejedelmek pártolják e felszabaditást, melly hatalmukat csak növelendi, ha egy földterület összes lakóit, legyenek azok szolgák vagy nemesek, polgárok vagy parasztok, különbség nélkül alattvalói czimmel a trónhoz köthetik. A nemesség elég erővel birva még ugyan, hogy kudarczát be ne vallja, de nem eléggel arra, hogy a hatalmakat megdöntse, áruláshoz, csalárdsághoz, erőszakhoz folyamodik, mellyek csak gyengeségét tárják fel s őt megútáltatván összeomlását siettetik. A lovagi lelkesedés elhal, mert nincsenek meg már ama nagy ingerei, a keleti keresztes hadak s a mór háboru, melly jóllehet még egész e században át folytattatik, de a Las navasi ütközetben eldöntöttnek tekintethetik. Midőn aztán a fegyverek könnyebben s könnyebben megszerezhetők lőnek, s a gyalogos megtanult löni, a lovasságnak alább kelle szállania.

A nemzetek már most törvények, itélőszékek, alkotmányok oltalma alatt teljes koruk érzetében ki akarják magukat vonni azon eszmék s emberek védnöksége alól, kik alatt felnőttek. A tömeg nem látja többé annak szükségét, hogy a pápai palást alá meneküljön; s a királyok az egységesités s önfüggetlenségökre nézve hasznosnak vélik a vallási kötelékek tágitását. Elfojtva azért a benső izgalmakat, a nagyok nyügét lerázva, kevésbbé nyilt de nyomatékosb harczban nyirbálják a pápai jogokat; az egyházi jövedelmekbeni osztozást, a javadalmak s méltóságokrai kinevezést követelik maguknak; s a nép, melly mindig a pápákkal szövetkezék a királyok ellen, III. Eduarddal megtagadja a pápának az adót, a baseli zsinattal ostromolja annak csalhatlanságát, s Szép-Fülöppel pofozza.

Ki lőn tehát tényleg kiáltva a haladás tana s az, hogy bizonyos intezmények bizonyos korra nézve fölöslegesekké sőt ártalmasokká válhatnak, mellyekből egy más kor egész jólétét merité. Ugyanez értelemben, jóllehet azon ürügy alatt, miszerint az eredeti tisztaságot idézik vissza, mind az egyház- mind a világiak a jávitáson fáradnak; amaz kebelében zsinatokkal edzi magát, emezek szabad tanok hirdetésével; mindkét törekvés különböző uton halad ugyanegy eredmény felé. De a helyett, hogy megegyeznének, összeütköznek, s a szakadás felforgat minden jó rendet. A pápaság sebei mint Caesar holtteste kitétettek mindenki szemeláttára, megmérgezve ellenségei epéje s a vetélykedő pápák egyenetlenségei által; s igy befészkelé magát a kétely a legőszintébb,

a közönyösség a legnemesebb, a csüggedés a legerősebb szivekbe is; s mig egyrészt a guny meg nem kiméltc a legszentebb tárgyakat sem, addig a babona az ő vak hitében kétségbeesve a világ végét várta vagy Isten tulajdonai feszegetésébe mert ereszkedni.

Csak ugy vala a romlottság gyupontja a hiszékenység mint a hitetlenség; s a gúnyos bölcsészszel kezet fognak maguk a pápák is felbőszülve a kölcsönös szemrehányások miatt. Franciaország szitja e tüzet, s megkisérli, ha vajjon ujra avignoni gyámságba helyezhetné e a pápaságot; de magára hagyatik. Anglia megtámadja őt mint szakadárt és egy küluralom gyalázatával fenyegeti. A baseli s a constanzi zsinat, Európa ezen areopágjai, nagy részt Zsigmond befolyása következtében visszaállitják a római császárság tekintélyét, s a császár eretnekségek kiirtásának örve alatt alkalmat veszen magának eltörleni az egymás közt torzonkodó népek nemzetiségét.

Megalapittatván a közbéke, kezdődik az erkölcsi harcz, megszülemlvén a politikai rend, kezdődik az értelmi zürzavar. Amint Spanyolhonban a nemzeti erő egy közös ellenén való diadalát kivivta, a jellemek előbbi költői magaslatukról álázuhantak; Franczia, Angol, Olaszország, nem levén többé együttesen külháborukkal, mint a keresztes hadak idején elfoglalva, egymáson élesitik fegyvereiket, s terjedni kezd egész Európában ama politikai egyensúly anyagi számitása, melly minden erkölcsi eszmét mellőzve, ha nem több, bizonyosan annyi háborút idéz elő, mennyit megakadályozni vél. Főleg Olaszországban, egy rút, titkos, ravasz, féltékenység, perlekedésönzés-sugalta nem annyira nyilt erővel mint alattomos cselszövényekkel vitt harczi politika támad. A régi erkölcsök sülyedése itt üres, gyáva, bensőleg meghasonlott, a szomszédok nagyravágyása, s idegenek uralmának czélpontjául kitüzött zsarnoki hatalmat gyökereztet meg; mig ellenben Franczia-, Spanyol-, Angolország királyi kormányformájukkal nemzetiségöket szilárditják meg.

Ezen, minden izecskéjében ravasz diplomatia elősegiti az egységesitést, azonban csak titkos, szétágazó felügyelettel boldogul. Az arany erkölcstelen hatalma ad irányt minden számitásnak; az határozza meg a háborúkat, az gyüjti s szórja szét a seregeket, megtöri a schweizi hősiességet, a tőzséreknek, zsidóknak, ügyvédeknek roppant fontosságot tulajdonit; felbátoritja a királyokat mások beperelése, jószágaik elkobzására; foglalkodtatja a vegyészeket, büvészeket rejtélyes aranykészitő mesterségekkel; utaztatja a kereskedőket; s küszöbön áll Columbus, ki nagy fölfedezéséhez ezen mondatot csatolandja: Kitünő dolog az arany; aranynyal szereztetnek a kincsek,

arany által mindenhez jut az ember, mit csak e világon megkiván; aranynyal még a lelkek is megnyerik a paradicsomot.“

A kormányok még nem merészlék fennszóval vallani a politika istentagadó elvét, sem az érdek felsőségét; eszményi vállalatokba fognak még, majd a Szentföld megszabaditását, majd a törökök elleni háborut szinlelve; némelly pápa még kecsegteti magát, hogy a kereszténységet egyesitheti; az embergyilkos fegyverek némi finomitásai még csupán a hitetlenekkeli harczban engedtetnek meg. Van még a keresztény névnek becse, mellynek a politika térképéről számüzését a következő századok legfőbb dicsőségöknek tekintik.

E közben a rendetlenség veszélyeihez a központositás bajai is járulának. A meggyengitett nemesek már most a királyok köreiben s szövetségében keresnek hatalmuknak némi rést s takarót; s a királynak nem levén oka többé miért a népnek hizelegni, féltékeny lesz ennek szabadságaira. Az állandó katonaság megsemmisiti a hübériséget, már a szolga is katonának toborztatik, s a királynak van ki által rendeleteit érvényesitse a nélkül, hogy hübéresei karjához kellene folyamodnia, a lőszerek erőt s tulsulyt kölcsönöznek neki, minden cselekvése zsinórmértékeül a hatalmat veszi, s ekként a vallás elleni bünök helyébe a felségsértés lép előtérbe: s bizonyára egy rút zsarnokság boritandja a földet, ha a sajtó s a gondolat előhaladása féket nem vetnek neki.

Gyarapodik a kereskedés s vele szaporodnak az országok viszonyai; a tárgyalások többé nem vár és vár, hanem községek s népek közt folynak: az ingó vagyon óriásilag tultesz az ingatlanon: de ez uj dolog levén nincs mit megütköznünk annak rendezésében észrevett tapasztalatlan kisérleteken. Azt hiszik, hogy a pénzt lehet javitani, változtatni, a mint szeszélyök hozza magával; a különféle áruk legmagasb becsárát meghatározni, mint Szép Fülöp 1304-ben tevé Franciaországban; kemény fényüzési törvényeket hozni, mint ugyanott történt 1294-ben s olly sokszor Olaszhonban; az uzsorát törvényekkel korlátozni, mellyek miatt az annál zsarolóbban gyakoroltatik; vámokat szabni, mit sem törődve a szomszéd népek kárával. Egymásra halmoztatnak az adásvevési, lombardok, zsidók fölötti törvények; kereskedelmi társulatok rendeztetnek, mellyekből némellyek végre uralkodói hatalomra vergődnek. De már a nemzetek többé nem azért keresik fel egymást, hogy raboljanak és lopjanak, hanem csere és szerződések végett; az erőszakoskodástól legalább roszalás- s undorral fordulnak el; a hübériség felkarolja az ipart s felismerik a társulás erejét.

Ugyanilly fontosságuak lőnek a törvénytudók, kik a hübériség s katholicismus által fölemelve ezek ellen törnek. A régiek mint államférfiak a törvénynyel s szónoklattal csak mellesleg foglalkozának: ezek birákként léptek fel főleg a birtokos távollétében; nincs egy eset, mellyben tanácsuk ki nem kéretnék, vagy hogy valami borzasztó igazságtalanság palástolva legyen, vagy hogy a királyok s pápák tekintélye saját mértékökre leszállittassék. Midőn már a paraszt golyója az úr pánczélját keresztülfurá, midőn a fejedelmek, hogy zsoldosaikat fizethessék, kereskedőktől pénzt koldulni kénytelenittetének, midőn a törvénytudó állott azon szószéken, mellyről előbb a báró fegyverét villogtatá, s az isten-ítéletek helyett bizonyságok, vizsgálat s a törvény lapjaira hivatkozék a nép, mondhatá, hogy itt van az ő korszaka s igen közel a másik, mellyben ő minden lesz.

A kor, mellyet rajzoltunk, két világnak, a hübéri s népszerűnek, a multnak s jövőnek határai között foglal helyet; miért is annyi benne a valóságos s ábrándos, annyi a számitás s ihlettség, annyi a nagyszerü jellem és költői lélek a legfontosabb körülményekben, annyi a tudós s törvénybuvár az ő hideg kutatásával; Bernabo, XI. Lajos, VII. Henrik, ausztriai Albert, Lirai Miklóssal szemközt ott emelkednek a nagy Dante, Cola, Duguesclin, D' Arc Johanna, Sforza Ferencz, II. Mahomed, Bajazet, vakmerő Károly, Wasa Gusztáv, Isabella, Ximenes.

Nem kell felednünk, miszerint e müveltségnek a legnagyobb népek s az osztályok legnagyobb száma közti elterjedése olly szerencsétlenségek közepette történt, mellyek ugy látszik elegendők lettek volna azt tökéletesen megsemmisiteni. Hogy elhallgassuk a fekete halált, melly Európát bejárta, s Itáliát annyi jeles férfitól fosztotta meg, egész Ázsiát rettenetes földrengések háborgaták, mellyek 1342 s következő években Egyiptust és Syriát rémiték; ugyanez évben Rajna vidékét és Franciaország némelly tájait viz boritá el, nem esőzés hanem a folyók hirtelen kiöntése következtében, ugy, hogy a száraz helyek egy pillanatban elmerültek. Három évvel később általános áradások, kiöntések s éhség; Olaszhonban négy hónapos esőzés megrontá a vetéseket, minél fogva Flórencz naponta kilenczvennégyezer kenyér-részletet, mellyek mindegyike 24 latot nyomot, osztogatott ki a szükölködők között; a következő két évben roppant drágaság s éhhalál uralgott. Azután 1348-ban földgömbünk belsejének azon nagy zavargásai jelenkeztek nálunk, mellyek az előbbi években Chinában

forrongtak: január 25-én egész Görög s Olaszországban rengett a föld, házak s templomok dőltek össze; Karinthiában harmincz község s valamennyi egyház rominá lett; Villach semmivé lett; sok falunak nyoma sem maradt; hegyek tüntek el, s a föld megváltoztatta alakját. Tartának e földrengések egész 1360-ig s még a távoli Island lakói sem maradtak tőle mentek, Dánia és Norvegia abbahagyák Grönlandba való szokásos utazásaikat, mellynek keleti partjain ama jégtorlaszok tornyosultak össze, miket többé senki sem látogatott meg napjainkig. Borzasztó viharok dühöngtek Itáliában 1456 deczember havában ugy, hogy, mint szent Antonin mondja, hatvanezer embernél több elveszett s ennek fele magában Nápolyban (207. levelében); az Aegei-tengerből egy egészen tüzes sziget emelkedett ki.

Az emberek szenvedtek és hullottak: de mint ütközet után a megmaradtak más nap diadallal vonulnak tovább, nem gondolva a csatatéren elestekkel, ugy a társadalmak megtizedelve de meg nem gyengitve folytaták a Gondviselés által kimért útjokat.

Olaszhon elveszté akkoron a pápai felsőség s köztársaságokból reá háromló horderejét; de százszorosan pótolva lőn ez a szellem nemes tulajdonainak kifejlesztése által, hisz ő ezentúl mi a müvészetet, politikát, irodalmat illeti, az egész világ mesterévé vált. Pedig az irodalom képezé már most azon köteléket, mellyet előbb a vallás; s a milly diszesnek tarták egykor a köztársaságok a keresztény czimet, ép ollynak tekinték most az irodalmit; s az irodalom, jóllehet eleintén időtöltésnek látszék is, kell vala később erőt nyernie, átérezni saját méltóságát, s igy a világ legfőbb rugói közt helyet foglalnia, teremtvén a közvéleményt — a közvélemény pedig a szuronyokkal rendelkezvén. A latin leteszi középkori érdességét; a görög elterjed; a német a különféle szójárásokból tisztulva emelkedik ki; a franczia s angol haladnak, jóllehet messze vannak még jövendő tökélyöktől; az olasz elérte a maga fenségét, s a mi legtöbb, az irodalmi emberek itt egyszersmind a cselekvés emberei is. Fájdalom, irodalmunk eltér legnagyobb szerzőink ama nemes irányától, mellyben ők azt a köztársaságok keblén dajkálák; s hizelgő udvaronczczá fajulván, lehetett-e tőle nemzeti irányt várni?

Még a müvészetek is, mellyek a középkorban az oltár körül csoportosulnak, most szétágazva finomulnak; a góth formák összeelegyittetnek a görögökkel, a tompa ivezet a csúcsossal, a képzelem változatossága a classicus ékitmények correctségével, mig beáll a

teljes elválás, midőn csak az alaki szépség kerestetik bensőség nélkül s nem a lélekre de az érzékekre akarnak hatni.

Egyszerre mintegy tizenötezer nyomtatott s a kéziratoknál sokkal hibátlanabb és könnyebben megszerezhető könyv rögtöni elterjedése milly nagy rázkódást idézhetett elő az elmékben, elgondolható! A korlátolt, figyelemfeszitő, hosszadalmas olvasásokat rövidek és sebesek váltják fel; a meg nem vitatott s azért elutasithatlan vélemények helyébe ismeretek szélesbitése s a vágy azokat növelni lépnek. S ama mohóság, melylyel akkor az ugy szólván sirjokból kikelt classicusok kézről kézre jártak s olvastattak a nélkül, hogy még az oskolai száraz előadás azokat megutáltatta volna. S nem megbocsátható-e, ha a régiség iránti tisztelet átcsapott a bálványozásba, s ha egynémely őrült annak visszaállitásával sőt fölülmúlásával álmodozott.

Igy az eredeti elmék helyett tudósokat kapunk, munkás de nem alkotó szellemeket, kik a metaphysica s erkölcstanban nem mentek túl azon ponton, hová a scholasticusok eljutottak; a történelemben és régiségbuvárlatban elég tért hagytak a csalásnak; az előadásban gyötrék a gondolatot a nélkül, hogy a keresett tisztaságot elérték volna.

E kor minden tanulmányát s haladását tudományos formába szereti önteni; a szövegek előttök tekintély; elég, hogy valakit meggyőzzenek, azokra hivatkozni; a gyógyászat Hippocrates és Galenus értelmezése vagy czáfolása körül forog; a bölcsészet Plato és Aristotelesben keresi okoskodásai alapját, meg tévedései mentségét; az alchimia régi nevekkel takarózik; a hadászat daczára az uj fegyvereknek Onesander és Vegetiussal bibelődik, s Caesar rajnai hidja szerkezetén töri fejét; az épitészet Vitruviusnál keresi nem csak az utánzás szabályait de az uj modor igazolását is.

E hajlithatlan küzdelemben a szabad szellemek classikusaik felélesztésével nem maradnak csupán az irodalmi tér határai között, hanem átviszik azt a közéletbe is. Császárok és köztársaságok a szerint szabják törvényeiket s rendeleteiket; törvénytudók ez értelemben tágitják vagy megszoritják az uj jogokat; Cola Montano, Cola Rienzi és Porcari István egy classikus haza visszavarázslása fölött elmélkednek.

Mindazáltal daczára kizárólagosan régiségi tanulmányaiknak, érzék e merész pedansok az ujabb kor mozgalmait; s mig Columbus tudománybani hite erejénél fogva makacsul ragaszkodék dicső tévedéséhez, anghierai Martire Péter ezeket irá (152. lev.) Pomponius

Laetushoz: „Nap nem múlik, hogy csodálatos hireket ne vegyünk ez uj világból, a nyugat ezen ellenlábasaitól, kiket bizonyos genuai Kristóf fedezett fel. Erősen hiszem, hogy örömtől vert szived, s könybe merült szemed, midőn én téged leveleimben eddig ösmeretlen világrészekről értesitélek. A felemelkedett léleknek lehet-e ennél édesebb tápláléka? Magam után itélek másokról; oh milly boldognak érzem magam, ha némelly onnét visszatértekkel beszélhetek. Fojtsák el a szellemet kincsek összehalmozásával a nyomorult zsugorik; mi elménket az elősorolt csodák szemléletén gyönyörködtetjük. S mi különbet tőnek az egyiptusiak, midőn messzefekvő vidékeken egybegyüjték a bolyongó népeket? A mi korunknak lőn fentartva, hogy illy mérvben lássuk fogalmainkat terjedni s hirtelen ennyi uj tárgy tünjék fel látkörünkön.“

Felvilágositó jegyzetek

a XIII. könyvhez.

A) 315-dik laphoz.

Lucca városa és csehországi Károly közti egyezmény.

Hogy az uralom (signoria), melly a fejedelmeknek tulajdonittaték, alig vala több a névszerintinél, hogy egyebet elhallgassunk, kitetszik a luccaiak és csehországi Károly között 1333-ban kötött egyezményből, melly általában véve nem egyéb, mint szervezése a belkormányzatnak, azon meggyőződéssel, hogy kifizetett urokat soha többé nem látandják (Documenti per servire alla Storia di Lucca I. 278):

„Carolus, dom. regis Boemiæ primogenitus, Lucæ dominus, universis et singulis præsentes literas inspecturis volumus esse notum, quod cum parte dilectorum nostrorum fidelium comunis, universitatis, et hominum civitatis Lucanæ, dom. genitori et nobis exhibitæ fuerunt supplicationes, et capitula infrascripta, quorum tenor talis est:

„Ad honorem et reverentiam omnipotentis Dei, et exaltationem serenissimi D. D. Joannis, Dei gratia Boemiæ et Poloniæ regis et illustriss. D. D. Caroli ejus primogeniti, meri et singularis Domini civitatis, comitatus, fortiæ et districtus Lucani, et conservationem, et tranquillitatem, et generalem contentationem fidelium suorum de civitate, comitatu, districtu et fortia prædictis, et ut per providum et benignum ordinem servandum terræ subjectæ eidem sereniss. D. Regi,

et inclito D. Carolo in fidelitate, subjectione, et tranquillitate incrementum suscipiant, et aliæ domino et subjectioni ipsarum voluntarie et fideliter se exponant pro parte comunis, universitatis, et hominum civitatis Lucanæ pro ejus ipsa civitate, comitatu et districtu et fortia, supplicant serenissimæ majestati regiæ supradictæ et D. Carolo ejus primogenito D. Lucano, quatenus dignetur providere super infrascriptis capitulis, ipsorum ammissioni clementer et effectualiter annuendo.

„I. In primis quod per præfatum principem Dom. Regem provideatur Lucæ de bono vicario novo et sufficienti, qui honorem, exaltationem ipsius Dom. Regis respiciat, conservationem et contentationem et unionem civitatis et comitatus Lucani.

„II. Item quod declaretur et ordinetur per dictum dominum Regem certum salarium et distinctum dicto vicario futuro pro se, et sua familia, et officialibus, et equis; quo salario et declaratione debeat esse contentus, et non ultra pro se et sua familia et officialibus et equis debeat petere, vel habere directe vel per obliquum, et quod numerus familiæ officialium et equorum ejus declaretur per ipsum dominum Regem; et in quantum dicto domino placeat, videtur eisdem quod dictus vicarius contentari possit et debeat de suo salario ad rationem quatuor millium florenorum auri per annum, singulis mensibus ad rationem mensis pro rata solvendo, cum retentione gabellæ, pro quo tenere debeat suis expensis duos bonos et famosos expertosque judices pro suis vicariis, quibus dare et solvere teneatur pro suo salario ad rationem florenorum ducentorum per annum pro quolibet eorum, et expensas victus in curia sua, pro se et duobus famulis eorum.

„III. Item tres bonos et expertos socios, quibus dare debeat pro eorum salario florenos quinquaginta per annum, pro quolibet eorum et robas expensasque, ut moris est.

„IV. Item XII domicellos, XVI ragazos, unum cocum, duos famulos pro coquina, XX equos, quorum duodecim sint armigeri.

„V. Item quod per dictum vicarium observari debeant leges et statuta civitatis, comitatus, fortiæ et districtus Lucani, et jura omnia ubi statuta non loquuntur; nec uti possit aliquo arbitrio, nisi in quinque casibus, videlicet in crimine robariæ, homicidii, falsitatis, proditionis, et incendii; dummodo in prædictis quinque casibus non possit aliquem ponere, vel poni facere ad tormenta, nisi præcedentibus legitimis judiciis, secundum formam juris.

„VI. Item quod dictus vicarius non possit nec debeat gravare

Lucanum comune, vel Lucanos cives, vel districtuales, vel de fortia aliquo modo qui excogitari possit, de aliquibus impositis, præstantiis, mutuis, datiis sive collectis, aut realibus oneribus aliquo modo imponendis de novo, qui excogitari possit usque ad quinque annos, nisi de speciali mandato domini, sed solum sit contentus introitibus Lucani comunis, qui sunt, vel per tempora essent, qui introitus tam gabellarum quam aliorum possint minui per dictum vicarium et antianos, prout eis videbitur, et secundum tempora occurrentia, et nullo modo augeri; et quod de gratia speciali concedat, quod per ipsum dominum Regem, vel ejus primogenitum, vel eorum vicarium, vel alium officialem, Lucanum comune, vel Lucanos cives, vel districtuales, vel de fortia non possint vel debeant gravari de aliquibus impositis, mutuis, datiis sive collectis, aut de aliis realibus oneribus de novo imponendis aliquo modo, qui excogitari possit hinc ad quinque annos proximos, sed solum sint contenti introitibus et gabellis Lucani comunis, et tallea LVII millibus, et imposita salis in comitatu, fortia et districtu, et aliis proventibus ordinatis, qui et quæ sunt, vel pro tempore essent.

„VII. Item quod nullæ expensæ, provisiones, solutiones de aliqua pecunia vel re, de avere et pecunia regalis cameræ Lucani comunis, seu quæ ad cameram prædictam pertinerent, possint fieri de mandato dicti vicarii, vel alterius officialis, nisi de consensu et deliberatione antianorum.

„VIII. Item quod dictus vicarius non possit novam guerram incipere, nec novum exercitum facere, nisi cum consilio et consensu antianorum, et sapientum eligendorum per eundem, nisi procederet de speciali mandato Regis, vel domini Caroli.

„IX. Item quod in omnibus quæstionibus civilibus vel criminalibus cognoscantur et definiantur per potestatem et ejus judicem, et alios officiales curiarum civitatis et comunis Lucani secundum statuta Lucani comunis et curiarum; et quod vicarius et ejus judex in prædictis quæstionibus nullo modo se intromittere possint, nisi in quinque casibus superius nominatis, vel nisi quando appellaretur vel supplicaretur ad eum, quod liceat in quolibet casu, in quo de jure civili vel municipali appellari vel supplicari potest ad aliquem alium; et tunc in procedendo debeant observari statuta curiæ Appellationis in definiendo, sive statuta curiarum, et Luc. comunis; ubi statuta non loquerentur, jura comunia; et aliter factum per eum, vel ejus curiam non teneant ipso jure.

„X. Item quod antiani eligantur per tempora per vicarium.

„XI. Item quod officia civitatis et comitatus, olim consueta dari ad brevia, similiter dentur ab hinc in antea, et dentur solum civibus, exceptis illis officiis, quæ dictus vicarius declarabit non deberi dare ad brevia, de quibus disponatur prout eis placuerit, dummodo dentur civibus. Alia officia consueta antiquitus dari forensibus in civitate, similiter reformentur per dictum vicarium; ita tamen quod quilibet officialis forensis non possit eligi ultra quam per sex menses, et vacet ab ipso officio et ab omni alio officio Luc. comunis per sex menses; et cives similiter vacent, si ipsum officium fuerit ad annum, uno anno, et si fuerit ad sex menses, sex menses ad minus: et in præmissis vicarius habeat consilium antianorum.

„XII. Item quod per dictum vicarium et antianos eligantur duo boni et experti cives, qui sint superstites masnadarum equitum, et alii duo masnadarum peditum, singulis quatuor mensibus, ad quorum requisitionem dictus vicarius faciat fieri mostras, et requisitionem ipsarum masnadarum, ita quod dicti superstites videant mostras, et similiter solutiones ipsas.

XIII. Item quod per vicarium cum consilio et consensu antianorum ordinetur numerus stipendiariorum equestrium et pedestrium tenendorum ad Lucanum stipendium; qui stipendiarii debeant et possint eligi et cassari per dictum vicarium prout sibi placuerit, dummodo ordinatum numerum non excedat sine consilio antianorum; et debeant dicti stipendiarii scribi per duos notarios, quorum unus deputetur per dominum vel per vicarium, et alter eligatur per collegium antianorum; et illi stipendiarii, qui per dictos notarios scripti fuerint in eorum libris, intelligantur esse stipendiarii dicti comunis, et alii non; officium vero notarii eligendi per antianos duret sex mensibus tantum, dummodo dicti antiani nullum de seipsis eligere possint, nec possit eligi qui habuit officium sex mensibus præteritis, et dummodo etiam dictus notarius excesserit annos triginta, hoc non præjudicet electioni jam factæ.

„XIV. Item quod omnes et singuli introitus civitatis Lucanæ, et ejus comitatus, districtus et fortiæ, devenire debeant ad manus camerariorum civium, eligendorum per vicarium et antianos.

„XV. Item quod omnes et singuli introitus provinciæ Vallisnebulæ devenire debeant ad manus cameræ domini, et distribui et expendi secundum dispositionem vicarii cum consilio antianorum.

„XVI. Item quod provideatur per dominum, quod comunia

provinciæ prædictæ conferant ad solutionem equitum stipendiariorum civit. Luc. in ea quantitate quæ videbitur domino vel ejus vicario.

„XVII. Item quod in omnibus et singulis actis fiendis et deliberandis per dictos antianos interesse debeat dictus vicarius vel ejus officialis, si voluerit, et septem ex dictis antianis ad minus, simul ad collegium congregati; et quod prædicti septem concordes habeant auctoritatem et baliam providendi et stantiandi circa supradicta eis commissa, faciendo partitum et secretum scrutinium ad pissides et pallottas, et non aliter; ita tamen quod per prædicta non derogetur in aliquo his quæ commissa sunt vicario.

„XVIII. Item quod dignetur prædictus D. Rex, et D. ejus primogenitus prædictam civitatem et ejus comitatum, districtum et fortiam totam, quam sibi semper invenit fidelissimam et devotam, pro se ipsis tenere, sicut spes est et fuit semper civium, nec alterius dominio illam supponere; et omnes terras, quæ consueverunt esse unitæ et obedientes Lucanæ civitatis, reducere ad Lucanum comune, secundum quod unitæ esse solebant, et maxime vicariam Coreliæ et Petrasanctæ; et quod dignentur nemini concedere aliquam jurisdictionem, terras, vel castra civitátis Lucanae; et si quid ex prædictis hactenus concessissent ipsi, vel aliter eorum, velint, et sibi placeat revocare; et similiter, si quid assignassent alicui super introitibus Lucanæ cameræ, revocare dignentur.

„XIX. Item nullam assignationem debiti, vel solutionis faciendæ dimittant super terra vel introitibus Petrasanctæ, quinimo liberæ redeant ad Lucanum comune.

„XX. Item quod omnes concessiones et assignationes factas super regia lucana camera per suas litteras vel quocumque alio modo revocent, et quod in posterum non gravent ipsam cameram vel comune de aliquibus concessionibus vel assignationibus.

„XXI. Item quod nullum debitum Ultramontanorum, vel Italorum, qui præsentialiter non sint vel fuerint ab uno anno citra scripti ad stipendia Luc. comunis, vel aliquod aliud debitum imponant et assignent super dicta camera; et homines non graventur pro aliqua pecuniæ quantitate, pro qua dominus Philippi sibi assignari fecisset intuitu Luc. com. maxime pro summa floren. quatuor millium centum undecim vel circa, et pro summa florenorum trium millium, scriptorum in nomine quorumdam mercatorum super doana salis, et capsis vini vindemiarum, et quod dicta assignatio habeatur pro non facta.

„Nos eorumdem nostrorum fidelium, quos tamquam nostrum

peculium singulari benignitate prosequimur, lucentissimam fidem, et constantis devotionis affectum, necnon immensos labores et onera, quæ pro conservatione regis et nostri nominis fideliter supportarunt diligentius attendentes, eorumque bono regimini et pacifico statui cupientes utiliter providere, prædictis eorum supplicationibus inclinati, omnia et singula capitula suprascripta et quælibet in eis contenta, auctoritate praesentium, de beneplacito et consensu præfati domini genitoris nostri, et speciali gratia clementer admittimus, et liberaliter acceptamus, eaque facimus, concedimus et firmamus, et firma et rata esse, ac plenum robur firmitatis habere, et fieri observari, et executioni mandari debere volumus, decernimus et jubemus omnibus et per omnia prout jacent, districte mandantes vicariis, marescalchis, capitaneis, potestatibus, rectoribus, cæterisque officialibus nostris quocumque nomine censeantur præsentibus et futuris, ac universis et singulis fidelibus subjectis præfatæ nostræ civitatis Lucanæ, et ipsius districtus et fortiæ, quatenus prædicta omnia et singula inviolabiliter observare debeant, et faciant ab aliis observari, indignationem nostram et pœnas gravissimas pro nostro arbitrio infligendas irremissibiliter incursuri, si secus vel contra præsumpserint attentare. In quorum omnium testimonium atque fidem præsentes conscribi, et sigillo nostro jussimus communiri. Datum Lucæ, anno nativitatis Domini 1333, indictione prima, die octava augusti.

„Nos Joannes, Dei gratia, Boemiæ et Poloniæ rex, Lucemburgensis comes, Brixiæ etc. dominus, visis et examinatis dictis capitulis, et concessionibus, et omnibus et singulis suprascriptis, attenta constantia devotionis et fidei, et immensibus laboribus dictorum comunis, universitatis, et hominum civitatis Lucanæ, et ejus comitatus, districtus et fortiæ, prædicta omnia in suprascriptis eorum capitulis, et in D. nostri primogeniti decretis et concessionibus contenta et declarata, auctoritate præsenti, et ex certa scientia confirmamus et approbamus, et nostræ auctoritatis patrocinio communimus. Eaque omnia et singula de novo facimus, et concedimus et firmamus, et firma et rata esse, ac plenum robur firmitatis habere, et fieri observari, ac executioni mandari debere volumus, decernimus et jubemus in omnibus et per omnia prout jacent, districte mandantes etc. In quorum omnium testimonium præsentes conscribi, et nostro sigillo jussimus communiri. Datum Lucæ, anno, indiction. supra scriptis, die nona augusti.

„Ego Nicolaus filius quond. Tedaldini Lazzari Gai de Luca, imperiali auctoritate judex ordinarius ac notarius, hoc privilegium

authenticum, scriptum, bullatum ut supra per omnia continetur, nihil addens vel minuens quod mutet vel variet substantiam et intellectum, hic fideliter exemplavi, et una cum infrascriptis ser Veltero, et ser Tedaldino notariis et testibus diligenter auscultavi, et quia concordare inveni, in testem me subscripsi.

„Ego ser Velter quond. Guidi de Martinis de Luca, imperiali auctoritate judex ordinarius atque notarius, ut supra in testem me subscripsi.

„Ego ser Tedaldinus locumtenens, imperiali auctoritate judex ordinarius atque notarius, librorum cameræ Lucani comunis custos, ut supra in testem me subscripsi.“

B) 344. laphoz.

Európai statistica

1450 után, Marin Sanuto ezen, legrégibb statistikai képet adja:

A keresztény hatalmak jövedelmei és haderejök:

A franczia király összes jövedelmeiből, a fejedelmek, herczegek, határgrófok, bárók, lovagok, püspökök, apátok, kanonokságok, papok, polgárok adójával együtt, az ország határain belül összesen 30,000, fegyverben gyakorlott lovast képes kiállitani. Külföldre, kétszeres költség miatt csak 15,000-et vezethet. Összesen 15,000

Angolország királya összes jövedelmeiből, a fejedelmek s mások, ut supra, adójával együtt, otthon, havi zsold mellett, 30,000 lovast állit ki; künn . . . 15,000

Skóczia királya, ki nagy területek de egyszersmind nagyszegénységü népek ura, jövedelmeiből s papok és világiak adójából, otthon, havi zsold mellett, nem tarthat többet 10,000 lovasnál; künn, a nagy költség miatt . 5,000

Spanyolország királya összes jövedelmeiből s papok és világiak adójából tarthat fegyverben gyakorlott lovast 30,000-et. 1414 óta tartott 20,000-et; külföldre azonban, kétszeres költség miatt nem vezethet többet, mint . . 15,000

Portugalia királya összes jövedelmeiből s papok és

világiak adójából, otthon, havi zsold mellett tarthat összesen 6,000 lovast; künn 3,000

Bretagne királya összes jövedelmeiből s papok és világiak adójából, otthon, havi zsold mellett tarthat összesen 8,000 lovast; künn [1]) 4,000

Szent Jakab mestere összes jövedelmeiből, otthon, fegyverben gyakorlott 4,000 lovast; künn . . . 2,000

Burgundia herczege összes jövedelmeiből, u t s u p r a, otthon, 1,000. 1414-ben tartott 3,000, ha a háborúk elszegényitették az országot. Künn 1,500

Savoya herczege összes jövedelmeiből, otthon 8,000 lovast; künn 4,000

A monferrati határgróf, otthon 2,000 lovast; künn . 1,000

Sforza Ferencz, milanói herczeg, otthon 10,000 lovast; künn 5,000

A ferrarai határgróf, otthon 2,000 lovast; künn . 1,000

A mantuai határgróf, otthon 2,000 lovast; künn . 1,000

Bologna község, otthon 2,000 lovast; künn . . 1,000

Siena község, otthon 2,000 lovast; künn . . 1,000

Florencz, összes jövedelmeiből 1414-ben 10,000 lovast állithatott ki. Jelenleg otthon 4,000 lovast; künn . 2,000

A pápa, 1414-ben 8,000 lovast állitott ki. Jelenleg, otthon 6,000 lovast tarthat; künn 3,000

Az aragoniai király Nápolyországban, otthon 12,000 lovast; künn 6,000

Nápoly herczegei, kik hatalmasak, összes jövedelmeikből, otthon kiállithatnak lovast 2,000

Genua község 1414-ben tarthatott 5,000 lovast, de párttusák s háboruk következtében jelenleg csak 4,000-et; künn 2,000

A barcelloniak, összes községekkel s Catalonia uraival, otthon 12,000 lovast, havi zsold mellett; künn , 6,000

Egész Németország, egyházi s világi urakkal, szabad és nemszabad városokkal és a császárral, ki szintén német, egyetemben, összes jövedelmeiből, otthon 60,000 lovast; künn 30,000

---

[1]) Itt hibának kell lenni, melly alább is, az 1423-ki jövedelmi rovatban fordul elő: minthogy ez adatok összeállitója korában Bretagne csak herczegség volt, melly 4,000 lovast tartani nem vala képes.

Magyarország királya herczegek, urak, fejedelmek, főpapok, papok és világiakkal együtt, összes jövedelmeiből, otthon kiállithat 80,000 lovast; künn . . . 40,000

Poroszhon nagymestere, összes jövedelmeiből, otthon tarthat 30,000 lovast. És 1414-ben kiállithatott 50,000-et, de a háboru meggyengitette azt: künn 15,000

Lengyelország királya, összes jövedelmeiből, herczegek, határgrófok, polgárok és községekkel együtt, otthon 50,000 lovast; künn 25,000

Az oláhok otthon 20,000 lovast; künn . . . 10,000

Morea, összes jövedelmeiből 1414-ben kiállithatott 50,000 lovast. A háboruk megrongálták azt. Jelenleg kiállithat otthon 20,000 lovast; künn 10,000

Albania, Horvát, Tót, Szerb, Orosz és Bosnyaország, összes jövedelmeiből, otthon 30,000 lovast; künn . . 15,000

Cyprus királya, összes jövedelmeiből, a szigeten 2,000 lovast; künn . . . . . , 1,000

Nisia herczege az Archipelaguson, képes dijazni otthon 2,000 lovast; künn 1,000

A rhodusi nagymester, tartományai összes jövedelmeiből, a szigeten tarthat 4,000 lovast; künn . . . 2,000

Metelino ura, otthon 2,000 lovast; künn . . . 1,000

A trapezunti császár, otthon 25,000 lovast; künn . 15,000

Georgia királya, 1400-ban 30,000 lovast állithatott ki, jelenleg tarthat otthon 10,000-et; künn . . . 5,000

A konstantinápolyi császár nem állithat ki több lovast mint . . : . . . . . * * *

A hitetlen fejedelmek hatalma.

A török, otthon, összes birtokából kiállithat 400,000 gyakorlott lovast, országának védelmére a keresztények ellen; künn 200,000

A karaman fejedelem, otthon 60,000 lovast; künn . 30,000

Hussum-Kassan, otthon Mohamed szolgálatára 200,000 lovast; künn 100,000

A korosan fejedelem, otthon 20,000 lovast; künn . 10,000

A susai fejedelem, otthon 200,000 lovast; künn . 100,000

Tamerlan összes tatárjaival, otthon, egymillio lovast állithat ki; künn 500,000

Tunis, Granada s Berberia városai gályákat és sebes hajókat tartanak a keresztények ellen; otthon kiállithatnak 100,000 lovast; künn 50,000

Némelly. keresztény fejedelmek jövedelmei 1423-ban.

A franczia királynak 1414-ben kétmillio arany volt rendes jövedelme; de a folytonos háboruk miatt, már negyven év óta [1]), rendes jövedelme egymillió aranyra olvadt 1,000,000

Az angol királynak rendes jövedelme kétmillió aranyból állott; a folytonos háboruk megrongálták e szigetet; jelenlegi jövedelme, arany 700,000

Spanyolország királyának 1410-ben rendes jövedelme hárommillió arany volt; jelenleg a sok háboru következtében 800,000

Portugalia királyának 1410-ben 200,000 aranya; jelenleg 140,000

Bretagne királyának 1414-ben 200,000 aranya; jelenleg 140,000

Burgundia herczegének 1400-ban hárommilliója volt; most a sok háboru után 900,000

Savoya herczegének jövedelme 150,000

A monferrati határgrófé 100,000

Ferencz, milanói herczegé (Fülöp Maria 1423-ban egymilliót húzott) 500,000

Velencze rendes jövedelme 1423-ban egymillió és százezer arany volt; most a nagy háboruk következtében, mellyek kereskedelmét megrongálták, rendes jövedelme . 800,000

A ferrarai határgróf 1423-ban 700,000 aranyat huzott; az olaszországi háboruk után lett 150,000

A mantuai határgróf 1423-ban 150,000 aranyat huzott; most 60,000

A bolognaiak 1423-ban 400,000 ar. most . . . 200,000

Florencz 1423-ban 400,000 ar. most . . . 200,000

A pápának rendesen van, bár több lenne, . . 400,000

A genuaiaknak, belzavargások miatt csak . . 180,000

Az aragoniai királynak egész Nápolyországban Siciliával együtt, ámbár ezelőtt sokkal többje volt . . 310,000

[1]) Ezen lajstrom tehát 1454 körül iratott; s a fönebbi 1423-ki év el van hibázva.

A mi (velenczei) *Signoriánknak szárazföldi jövedelmei s kiadásai*

	jövedelem	*kiadás*	*marad*
Friaul területe beád évenkint .	7,500 ar.	6,330 ar.	1,170
Treviso és kerülete . . .	40,000	10,100	29,900
Padua és kerülete . . .	65,500	14.000	51,500
Vicenza és kerülete . . .	34,500	7,600	26,900
Verona és kerülete. . . .	52,500	18,000	34,500
Brescia és kerülete . . .	75,500	16,000	59,500
Bergamo és kerülete . .	25,500	9,500	16,000
Crema és kerülete . . .	7,400	3,900	3,500
Ravenna és kerülete . .	9,000	2,770	6,230
	317,400	88,200	229,200

Velencze jövedelmei

A jövedelmek kezelői beszednek évenkint .		150,000 ar.
A só-hivatal bevesz évenkint		165,000
A kölcsönkamra nyolcz hivatala bevesz évenkint		233,500
Az arsenal évenkint		73,280
A kölcsön-kamra nyereményéből évenkint .		150,000
		771,780
Rendes kiadás [1]) . .	133,680	
Fizetésesek . . .	26,500	
Netto		611,600
A tengervidék jövedelmez évenkint . . .		180,000
		1,020,800

Más, rendkivüli jövedelmek.

A házak és földbirtok tizede	25,000
A készpénz-kölcsön utáni tized fele, másik fele a kamrának marad	15,000
Külbirtokok és lakházak után. . . .	5,000
Papok jövedelmei után	22,000
Tengeren lakó zsidók tizede után, évenkint két tized	600
Szárazon lakó zsidók 500 aranyból álló tizede után, két tized	1,000
A kereskedési tized	16,000
Szállitások	6,000
Adók	20,000
	1,131,400

[1]) E szám az eredetiben hiányzik; én pótoltam ki a hiányt megközelitőleg. 1490-ben a jövedelem volt 1,149,400 arany; a rendes kiadás 211,400; fizetésesek 37,570.

E jövedelemből levonandó, mi a fizetni nem képesektől be nem vehető	6,600	
A kölcsön-kamránál maradt tizednek fele	7,500	37,500
A papok jövedelmei után levonandó .	2,000	
A kereskedési tized után . .	6,000	
Szállitások	4,000	
Adók	12,000	
	Marad	1,093,900 ar.

Vége a tizenharmadik könyvnek.